

నాటకాలు

భక్తి, జ్ఞాన, పురాణ, జానపద

తెలుగు నాటక వికాసం

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కౌశిక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శిక్షపతి

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాదే

గురు గౌరీమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠలక్ష్మీంధ్ర స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు తైరింగ్ స్వామి

గురు లాహిరీ మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సోయి బాలా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు చక్రవర్తి ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమహార్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్పుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 6020010029964

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

*** సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు ***

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Author's Last Name																														
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Year																														
1850-1900					1901-1910					1911-1920					1921-1930					1931-1940					1941-1950					1951-
Subject																														
Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...																						
Language																														
Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu																						

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

తెలుగు నాటక వికాసము

డాక్టర్ పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు

- కృతికర్త : డాక్టర్ పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు, ఎమ్.ఎ.;పి.హెచ్.డి.
- జననము : 21-7-1923.
- జన్మస్థలము : బందపురం (కొవ్వూరు తాలూకా, పశ్చిమ గోదావరి జిల్లా.)
- తల్లిదండ్రులు : శ్రీమతి లక్ష్మీనరసమ్మ; శ్రీ రామమూర్తి.
- విద్యాభ్యాసము : కొవ్వూరు జిల్లా పరిషత్తు ఉన్నత పాఠశాలలో,
విజయవాడ శ్రీరాజారంగయ్యప్పారావు కళాశాలలో,
ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయములో,
- పరిశోధనము : ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయములో డాక్టరేట్ పట్టముకొరకు.
- ఉద్యోగము : భీమవరం, రాజమహేంద్రవరం, మద్రాసు, కడప, శ్రీకాకుళం అద్వైత
కాలేజీలలో, మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో - ఉపన్యాసకుడు.
ఆంధ్రప్రదేశ్ విద్యాశాఖ డైరెక్టర్ కార్యాలయములో - పాఠ్యగ్రంథ
జాతీయకరణ ప్రత్యేకోద్యోగి.
ప్రస్తుతము ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వములో-సాంస్కృతికశాఖ ప్రత్యేకోద్యోగి.
- సమ్మానము : మార్చి, 1961 లో కేంద్రసాహిత్య అకాడమీవారి జాతీయ బహుమతి
(నేషనల్ అవార్డు) గ్రహీత.
- రచనలు : తాజ్ మహల్ (నాటిక), విశ్వభారతి (నవల), వేణువు (పద్యాత్మక
గద్యము), నాట్యశాస్త్రము (గుప్తభావప్రకాశకాసహితము - జాతీయ
బహుమతి పొందిన గ్రంథము), నాటకరచనా ప్రయోగములు (సిద్ధాంత
గ్రంథము), తెలుగునాటక వికాసము (డాక్టరేట్ పట్ట పరిశోధనావ్యాసము).

కృతజ్ఞతలు

పితరౌ-జగతః పితరౌ వందే.

చిన్ననాడే నాలో నాటకకళాభీజములను నాటినవారు మా బండపురం 'పిచ్చుకకుంట్ల భాగవతులు' (కూచిపూడి సంప్రదాయమునకు చెందినవారు). ఉత్సాహమే ప్రధానముగా విద్యార్థిగా ఉన్నప్పుడే పెక్కు నాటికలు రచించి, ప్రదర్శించియున్నాను — నాటి ప్రధానోపాధ్యాయులు శ్రీ పొక్కునూరి సాంబశివరావుగారి ప్రోత్సాహ ఫలమది.

ప్రాచ్యసాశ్వాత్య కావ్య - నాట్యమర్చవివేచనాశక్తిని ప్రసాదించిన ఆచార్యపాదులు — శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు, శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారు, శ్రీ జి. జె. సోమయాజి గారు, శ్రీదువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రిగారు.

రాజమహేంద్రవర ప్రభుత్వకళాశాలలో పని చేయుచున్నప్పుడు, ఆ కళాశాల లలిత కళాసమితి కుపాధ్యక్షుడనై, పెక్కు నాటికా-నాటకములను ప్రదర్శింపజేసినాను : ఆ విధముగా రంగస్థలప్రయోగవిజ్ఞానమున అపూర్వానభవమును గడించెడి సదవకాశమును లభింపజేసిన వారు శ్రీ ఎమ్. ఎస్. ప్రకాశరావుగారు, శ్రీ కె. వి. పున్నయ్యగారు. పిమ్మట మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో తెలుగు ఎమ్. ఏ, విద్యార్థులకు 'నాటక విమర్శ' ను పాఠముగా చెప్పెడి అవకాశమును కల్పించిన వారు ఆచార్య భూపతి లక్ష్మీనారాయణరావుగారు.

'తెలుగు నాటకవికాసము' పై పరిశోధన చేయగోరిన నన్ను ఆశీర్వదించి, అవకాశము కల్పించినవారు ఆచార్య జి. జె. సోమయాజిగారు, ఆచార్య కె. వి. గోపాలస్వామిగారు, ఆచార్య ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనంగారు, శ్రీ ఎల్. బుల్లయ్యగారు, ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయములో పరిశోధకుడుగా చేరుటకు అనుమతించి, ఉపకార వేతనము నొసంగినవారు డా. సూరి భగవంతుల గారు. పిమ్మట కేంద్రప్రభుత్వమువారి ఉపకారవేతనము లభించుటకు కారకులైనవారు డా. వి. ఎస్. కృష్ణగారు, డా. బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు, డా. పుట్టపర్తి శ్రీనివాసాచారిగారు, డా. డి. ఎస్. రెడ్డిగారు.

పరిశోధనాసమయములో ఎందరో నటులు, నాటకకర్తలు, కళాభిమానులు నాయందాచరాభి మానములు చూపి, అనేక విధములుగా సాహాయ్యము చేసినారు, మరియు మిత్రులు, శ్రేయోభిలాషులు ఆయాసమయములలో పెక్కు విధముల సహాయపడినవారు — ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచార్యుగారు, ఆచార్య కె. సుబ్బరామస్వామిగారు, డా. బి. రామరాజుగారు, శ్రీ మడిపడిగ బలరామాచార్యులుగారు, శ్రీ కేశవరపు రామకృష్ణశాస్త్రిగారు, శ్రీ పి. హనుమంతరావుగారు, శ్రీ ఎమ్. ఎల్. నరసింహారెడ్డిగారు, శ్రీ మామిడిపూడి ఆనందంగారు, శ్రీ ఏ. ఆర్. కృష్ణగారు, చి॥ పి. యస్. ఆర్. కృష్ణారావు, చి॥ మన్నవ ఉపేంద్రరావు. ఇంక వ్యాసరచనా కాలములో నిత్యసహచరులై, నా రచనను ప్రత్యక్షరమును పరిశీలించి, మార్పులు, కూర్పులు చేయించినవారు శ్రీ మొదలి నాగభూషణశర్మగారు.

ఏకకాలమున నేను రెండు బృహద్గ్రంథములను (నాట్యశాస్త్రము ; తెలుగు నాటక వికాసము) రచించెడి అవకాశమును కలుగజేసిన సరసహృదయులు ఆచార్యపాదులు ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనంగారు.

ఈ గ్రంథము ముద్రణభాగ్యమును పొందుటకు ప్రధానకారకులు నాటి సాంస్కృతిక శాఖామాత్యులు శ్రీ ఎమ్. ఆర్. అప్పారావుగారు. గ్రంథముద్రణమునకు ధనసాహాయ్యము చేసినవారు ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వమువారు, యూనివర్సిటీ గ్రాంటు కమీషనరు. ఆ ధన సాహాయ్యముతో ఈ గ్రంథమును నేను ముద్రించుకొనుటకు అనుమతి నొసంగినవారు డా. డి. ఎస్. రెడ్డిగారు.

ఈ గ్రంథము చివర ముద్రించిన చిత్రములలో కొన్నింటి బ్లాకులను అందజేసినవారు శ్రీ శ్రీనివాసచక్రవర్తిగారు, ఆంధ్ర నాటకకళా పరిషత్తువారు. ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడెమీవారు.

ఈ గ్రంథమును అందముగా ముద్రించినవారు శివాజీ ప్రెస్ అధినేతలు శ్రీ ఎస్. బడే సాహెబ్ గారు, శ్రీ బి. ఆర్. కోటీశ్వరరావుగారు.

అందరికిని నేను కృతజ్ఞుడను.

—పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు.

విషయ సూచిక

నాంది	...	పుట	xiii
ప్రస్తావన	...	పుట	xiv
రచనాప్రణాళిక	...	పుట	xv
ప్రథమభాగము	...	పుటలు	8-188
1. ప్రథమాధ్యాయము - నాటకవిశిష్టత.	...	పుటలు	5-45
నాట్యోత్పత్తి - 5; నృత్య-నాట్య-నృత్యములు - 10; నాట్యము : తత్వంబిందిపదములు - 15; నాట్యస్వరూపము - 18; నాట్యము ప్రదర్శన ప్రధానము - 26; నాట్యప్రయోజనము - 36; అధోజ్ఞాపికలు - 41.			
2. ద్వితీయాధ్యాయము - ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యరూపకములు	...	పుటలు	46-88
యవన (గ్రీకు) రూపకములు - 46; పాశ్చాత్యరూపక భేదములు - 52; సంస్కృతరూపకముల ఉత్పత్తి - 64; రూపక - ఉప రూపక భేదములు - 69; దళరూపపరిణామము - 71, సంస్కృత రూపకములు - 78; అధోజ్ఞాపికలు - 88.			
3. తృతీయాధ్యాయము - ప్రాచీనాంధ్రదేశము : సంగీత-నృత్య-నాట్యముల వికాసము	...	పుటలు	89-137
ఆంధ్రరాజులకాలము - 89; చాళుక్యులకాలము - 91; కాకతీయుల కాలము - 93; రెడ్డిరాజులకాలము - 100; వసంతోత్పనములు - 108; క్రీడాభిరామము - 109; విజయనగరరాజులకాలము - 114; తంజావూరు రాజులకాలము - 121; అధోజ్ఞాపికలు-127.			
4. చతుర్థాధ్యాయము - దృశ్యకళారూపములు	...	పుటలు	138-188
నృత్యములు - 138; బొమ్మలాటలు - 147; యక్షగానములు - 151; కొరవంజి (కుజవంజి) - 155; పగటి వేషములు - 158; గారడీ : విప్రవివోదము - 160; బహురూపము - 162; ఖండిత గతినాటకములు - 165; సాంగనాటకములు - 166; మార్గ నాటకాభాసము - 170; భారతీయభాషలు : ఆధునికనాటకారంభము - 173; అధోజ్ఞాపికలు - 177.			
ద్వితీయభాగము	...	పుటలు	189-460
1. ప్రథమాధ్యాయము - ఆధునికనాటకారంభము	...	పుటలు	191-233
భూమిక - 191; శ్రీ కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి - 193; తొలి తెలుగు రూపకము - 194; శ్రీ కొక్కాండ వేంకటరత్నం పంతులు - 196; శ్రీమాన్ పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు-199; శ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి - 200; తొలితెలుగు సాంఘిక రూపకము - 203; శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు - 205; శ్రీగురజాడ శ్రీరామమూర్తి-210; శ్రీకొండుబొడ్ల సుబ్రహ్మణ్య			

శాస్త్రి - 211; శ్రీవడ్డాది సుబ్బారాయడు - 214; శ్రీనాదేశ్వ
పురుషోత్తమకవి - 215; ఆదోజ్ఞాపికలు - 218.

2. ద్వితీయాధ్యాయము - ఆధునిక నాటక వికాసము ... పుటలు 234-241

✓ శ్రీధర్మవరం కృష్ణమాచార్యులు - 234; విషాదసారంగదరము -
241; శ్రీచిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము - 243; గయోపాఖ్యా
నము : ప్రసన్నయాదవము - 248; శ్రీ వేదము వేంకటరాయ
శాస్త్రి - 251; ప్రతాపరుద్రీయము - 254; శ్రీఆనంబ వేంకట
రాయసాంఖ్యాయనశర్మ - 256; శ్రీగురజాడ వేంకట అప్పారావు -
257; కన్యాశుల్కము - 258; శ్రీకోలాచలము శ్రీవివాసరావు -
261; రామరాజుపరిశ్రమ - 265; శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీ
నరసింహారావు - 267; పానుగంటివారి కొన్ని ప్రసిద్ధ నాటక
ములు - 271; మరికొందరు నాటకకర్తలు : వారినాటకములు -
274; ఆదోజ్ఞాపికలు - 278.

3. తృతీయాధ్యాయము - రచనాప్రయోగముల విస్తృతి ... పుటలు 300-342

భూమిక - 300; ప్రథమవర్గము (శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి,
శ్రీతిరుపతి వేంకటకవులు) - 302; ద్వితీయవర్గము (శ్రీయుతులు
జయంతి భావనారాయణ, నెట్టి లక్ష్మీనరసింహము, బిలిజేపల్లి
లక్ష్మీకాంతకవి, చర్మవరం గోపాలాచార్యులు, ఇచ్చాపురపు యజ్ఞ
నారాయణ, కాళ్ళకూరి నారాయణరావు, శ్రీపాద కామేశ్వరరావు,
ముత్తరాజు సుబ్బారావు) - 307; తృతీయవర్గము - 317; చతుర్థ
వర్గము - 322. పోటీలు : విమర్శలు - 327; ఆదోజ్ఞాపికలు -
332.

4. చతుర్థాధ్యాయము - నూతన ప్రయోగములు : నాటకములు ... పుటలు 343-398

భూమిక - 343; దేశభక్తి ప్రబోధము - 345; సంఘసంస్క
రణము - 349; సాహిత్యదృష్టి - 355; సంఘతిరస్కరణము -
363; ప్రదర్శనసౌలభ్యము - 372; నూతనప్రయోగములు :
రెండవదశ - 377; ఆదోజ్ఞాపికలు - 388.

5. పంచమాధ్యాయము - నాటికలు : ఏకాంకికలు ... పుటలు 399-420

భూమిక - 399; కొందరు తొలినాటికాకర్తలు - 402; మరికొందరు
ప్రసిద్ధనాటికాకర్తలు - 409; ఆదోజ్ఞాపికలు - 417.

6. షష్ఠాధ్యాయము - సమకాలీనరచనలు ... పుటలు 421-460

భూమిక - 421; స్వభావవాదము-1 - 424; స్వభావవాదము-2 -
430; ప్రయోగసౌలభ్యము - 432; నాటికలు - 437; మరి
కొందరు నాటికాకర్తలు : వారి నాటికలు - 439; మరికొందరు
నాటకకర్తలు : వారినాటకములు - 444; మరికొన్ని ప్రక్రియలు -
451; ఉపసంహారము - 458; ఆదోజ్ఞాపికలు - 460.

తృతీయభాగము

1. ప్రథమాధ్యాయము - నాటకరసనాసమీక్ష ... పుటలు 461-626

భూమిక - 463; సంస్కృతరూపకానువాదములు - 464; అంగ
రూపకానువాదములు - 469; తెలుగు రూపకములపై అంగ రూప
కముల ప్రభావము - 472; స్వతంత్ర రూపకములు - 474;
విషాదరూపకములు - 482; ప్రహసనములు - 485; నాటికలు -
488; ఏకాంకికలు - 490; పద్యనాటికలు - 493; గేయరూపక
ములు - 494; శ్రవ్య (రేడియో) రూపకములు - 496; మరికొన్ని
ప్రక్రియలు - 498; అదౌజ్ఞాపికలు - 499.

2. ద్వితీయాధ్యాయము - నాటకప్రయోగ సమీక్ష ... పుటలు 503-574

భూమిక - 503; ధర్వాడనాటకసమాజము - 510; ఆరంభ
యుగము (1880-1886) - 513; వికాసయుగము (1886-
1912) - 520; స్వర్ణయుగము (1912-1928) - 532; మరి
కొన్ని ప్రసిద్ధనాటకసమాజములు - 540; తెలుగు నాటకరంగము
(1880-1928) - 547; సంధియుగము (1928-1943) - 553;
నవ్యయుగము (1943-1960) - 560; అదౌజ్ఞాపికలు - 567.

3. తృతీయాధ్యాయము - విమర్శలు : సమస్యలు ... పుటలు 575-626

నాటకవిమర్శపరిశ్ర - 575; నాటకరచన - 591; ధర్మ - 599;
కొన్ని సమస్యలు - 605; భరతవాక్యము - 618; అదౌజ్ఞాపి
కలు - 620.

చతుర్థభాగము

1. ప్రథమానుబంధము - రచనలు ... పుటలు 627-816

నాటికా-నాటకములు - 629; నాటికాసంపుటములు - 706;
కొన్ని ప్రహసనములు - 709; విమర్శలు - 712.

2. ద్వితీయానుబంధము - రచయితలు ... పుటలు 717-766

3. తృతీయానుబంధము - నటులు : నాటకసమాజములు ... పుటలు 767-790

కొందరు ప్రసిద్ధనటులు - 767; కొన్ని ప్రసిద్ధనాటకసమాజములు
- 784.

4. చతుర్థానుబంధము - ఉపయుక్త గ్రంథసూచి ... పుటలు 791-795

5. పంచమానుబంధము - ముఖ్యపదానుక్రమణిక ... పుటలు 796-815

కొన్ని అచ్చుకప్పులు ... పుటలు 816

పంచమభాగము

కొందరు ప్రసిద్ధ నాటక నాటికా ప్రహసన కర్తల, విమర్శకుల,
పోషకుల, నటీనటుల చిత్రములు - 819.

నాం ది

అంగికం భువనం యస్య
వాచికం సర్వవాజ్మయం
అహార్యం చంద్రతారాది
తం వందే సాత్త్వికం శివమ్.

ప్రస్తావన

తెలుగు భాషలో సుమారు రెండు వేల వరకును నాటకములును, సుమారు నాలుగు వేల వరకును ఏకాంకికలును, నాటికలును కలవు ; సుమారు వేయిమంది ఏకాంకికా - నాటికా - నాటక - ప్రహసన కర్తలు కలరు. ఆధునికాంధ్రనాటకచరిత్ర ఒక శతాబ్దముపాటిదే అయినను తద్వికాసముమాత్రము అపూర్వమైనట్టిది : ఏతత్స్వరూప నిరూపణమునకు ఇంతవరకును తెలుగులో సమగ్ర ప్రయత్న మేదియును జరుగలేదు. తొలిసార్లులో వెలువడిన కొన్ని నాటకముల ప్రతులు ఇప్పుడు లభించుటయేలేదు. కొందరు నాటకరచయితలను గూర్చి ఎవ్వరికిని ఏమియును తెలియదు. కాగా, ఆధునికనాటకముల ఆరంభమెప్పుడో, ఎవరుముందో, ఎవరు వెనుకయో, ఏతద్వికాస మెట్లు జరిగినదో తెలిసికొనుటకు తగిన ఆధారములు సంపూర్ణముగా లభించుటలేదు. ఇట్టిస్థితిలో నేను తెలుగు దేశము నలుమూలలును తిరిగి, పలువురు వృద్ధ నటులను, నాటకకర్తలను, నాటకకళాభిమానులను సందర్శించి, తెలుగు నాటక - రంగ చరిత్ర సమగ్రవిర్మాణమునకు వలసిన సామగ్రిని చాలవరకు సేకరించియున్నాను. మరియు, శక్తివంచన లేకుండ ప్రయత్నించి, దానికి, ఈ పరిశోధనావ్యాసరూపమున, ఒక సంక్షిప్త స్వరూపము నొసంగి యున్నాను.

నిజము చెప్పవలెనన్నచో ఒకే ఒక పరిశోధనావ్యాసమున తెలుగులోని అందరు నాటక కర్తలను గూర్చియు, అన్నిరచనలను గూర్చియు కూలంకషముగా అటుంచి, స్థూలముగానైనను చర్చించుటకు సాధ్యపడదు. ఒక్కొక్క జాతి రూపకములను (స్వతంత్రనాటకములు, అనువాదములు, ఏకాంకికలు మొ॥) గూర్చికాని, ఒక్కొక్క రచయితను గూర్చికాని (కందుకూరి, కోలాచలం, పానుగంటి మొ॥) ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా పరిశోధనములు చేసి, విపులములగు పరిశోధనావ్యాసములను వెలయించుటకు తగినంత విషయవిస్తృతి యిందున్నది. ఇక ముందట్టి ప్రయత్నములు జరుగ గలవనియు, అట్టి భావి పరిశోధనలకు ఈ నా పరిశోధన పునాది కాగలదనియు విశ్వసించుచున్నాను.

ఈ సందర్భమున, సరళభాషలోనేను కావించిన నాట్యశాస్త్రసమగ్రనువాదమును గూర్చి కూడ కొంత చెప్పుకొనవలసియున్నది. శ్రీఈయ్యణ్ణి వేంకట పీఠరాఘవాచార్యులుగారు పేర్కొన్నట్లు ఫ్రెంచి, ఇంగ్లీషు, జర్మన్, హిందీ, బెంగాలి, గుజరాతి, ఆంధ్రము మున్నగు భాషలలో ఇంతకు ముందు నాట్యశాస్త్రమందిలి కొన్ని కొన్ని అధ్యాయములకు మాత్రమే పరివర్తనములు వెలసినవి. కాగా, ప్రపంచమునందలి యే భాషలోనికిని సమగ్రముగా ననువదించబడని ఈ నాట్య శాస్త్రమునకు సమగ్రనువాదము నొనర్చి, ప్రకటించిన అదృష్టము నాకే లభించినది. కేవలము మూలము ననువదించుటతోమాత్రమే తృప్తిపడక, ప్రతి అధ్యాయము చివరను ప్రాచీనాధునాతన నాట్యసిద్ధాంతసమన్వయరూపములైన విశేషాంశములను 'గుప్తభావప్రకాశిక' యనుపేర సమకూర్చియున్నాను (గుప్తభావ ప్రకాశికా సహితమగు నా నాట్యశాస్త్రానువాదము 'జాతీయ బహుమానము' ను పొందినది). ఇట్లు నాట్యశాస్త్రానువాదరూపమున ప్రాచీన భారతీయ నాట్యశాస్త్ర

విజ్ఞానమును, ఈ పరిశోధనావ్యాసరూపమున ఆధునికాంధ్ర నాటకరచనా - ప్రయోగ విజ్ఞానమును తెలుగు వారి కందించి యున్నాను. ఇట్టి ప్రథమావకాశములు నాకు లభించుట నా యదృష్టము.

రచనాప్రణాళిక :

ఈ నా పరిశోధనావ్యాసము సంతటిని ఐదు భాగములుగా విభజించి యున్నాను. ప్రథమ భాగమున నాలుగు అధ్యాయములు కలవు : ఈ భాగము తెలుగు నాటక చరిత్రకు పూర్వరంగ ప్రాయము. ఇందు తొలి అధ్యాయము నాట్యకళావిశిష్టస్వరూపనిరూపణాత్మకము : రెండవది ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యరూపకస్వరూపనిరూపణాత్మకము. మూడవ అధ్యాయములో ప్రాచీనకాలమున తెలుగు దేశములో సంగీత - నృత్య - నాట్యములు పొందిన వికాసమును, నాలుగవ అధ్యాయములో ప్రాచీనాంధ్రదేశమునందలి దృశ్యకళా స్వరూపములును నిరూపితములైనవి.

ద్వితీయభాగము ఆధునికాంధ్రనాటకముల ఆరంభవికాసములకు సంబంధించినది : ఈ పరిశోధనావ్యాసమునకు ఈ భాగము హృదయస్థానము. ఇందు తొలి అధ్యాయము (1860-1886) ఆధునికాంధ్ర నాటక రచనా-ప్రదర్శనముల ఆరంభములను విశదీకరించు చున్నది. రెండవ అధ్యాయము (1886-1900) తెలుగు నాటకరచన బహుముఖములుగా వికసించుటను విశదీకరించుచున్నది. మూడవ అధ్యాయము (1900-1920)న ఆధునికాంధ్రనాటకముల రచనా-ప్రయోగముల విస్తృతియును, నాలుగవ అధ్యాయము (1920-44)న నాటకరచనకు సంబంధించిన నూత్న ప్రయోగములును, ఐదవ అధ్యాయము (1920-44)న నాటికల వికాసమును, ఆరవ అధ్యాయమున సమకాలీన రచనలును అనగా 1944 తరువాతి రూపకచరిత్రయును దిశ్శాత్రముగా నిరూపితములైనవి.

తృతీయభాగమున మూడు అధ్యాయములు కలవు. ఈభాగము తెలుగు నాటక చరిత్రకు సింహావలోకన ప్రాయము. ఇందు తొలి అధ్యాయమున ఇతి వృత్త - రచనా స్వరూపములను బట్టి నాటకరచనా సమీక్షయును, రెండవ అధ్యాయమున ఆధునికనాటక ప్రయోగముల వివిధ దశలును నిరూపితములైనవి. ఇంక మూడవ అధ్యాయమున తెలుగులోని నాటక విమర్శయొక్క చరిత్రయును, నేటికిని సమస్యలుగా నిలిచియున్న కొన్ని అంశముల సమీక్షయును కలవు.

ఈ మూడు భాగములందును, అదోజ్ఞాపికలు పుటల అడుగున కాక, ఆయా అధ్యాయముల చివర ముద్రింపబడినవి. పాఠకులు ఈ మార్పును గమనింతురు గాక :

చతుర్థభాగమున ఐదు అనుబంధములు కలవు. తొలి అనుబంధమున 'రచనలు' అనగా పెక్కు నాటికా - నాటక - ప్రహసనములు అకారాదిక్రమములోను, విమర్శలు కాలానుభూయిగను కలవు. రెండవ అనుబంధమున రచయితలు అకారాదిక్రమములో పేర్కొనబడిరి. మూడవ అనుబంధమున కొందరు ప్రసిద్ధనటుల, కొన్ని ప్రసిద్ధనాటక సమాజముల పేర్లు జిల్లాల క్రమములో పేర్కొనబడినవి. నాలుగవ అనుబంధము ఉపయుక్తగ్రంథసూచి. ఇంక ఐదవ అనుబంధమున ముఖ్యపదానుక్రమణిక అకారాదిక్రమములో కలదు.

ఇంక పంచమభాగమున కొందరు ప్రసిద్ధ రచయితల, విమర్శకుల, పోషకుల, నటీనటుల చిత్రములు కలవు.

ఇంక చివరిమాట —

ఈ పరిశోధనావ్యాసము 1960 లో వ్రాయబడినది. అందుచేత ఈ సంక్షిప్త ఆధునికాంధ్ర నాటకచరిత్ర సుమారు ఒక శతాబ్ది (1860-1960) కి పరిమితము కాబడినదని తెలియవలెను. అందున 1929 తరువాతి చరిత్ర మరింత సంక్షిప్తమైనది. అసలు, 1929 నుండి నేటివరకు జరిగిన తెలుగు నాటక వికాసమును గూర్చి ప్రత్యేకముగా ఒక పరిశోధనా వ్యాసమును వ్రాయ వలసియున్నది. అందులకు జిజ్ఞాసువు లెవరేని పూనుకొందురు గాక.

—పోజంగి శ్రీరామ అప్పారావు.

ఓమ్

తెలుగు
నాటక
వికాసము

ప్రథమ భాగము

ఈ ప్రథమ భాగమందు నాలుగు అధ్యాయము లున్నవి.

మొదటి అధ్యాయము— ‘నాటకవిశిష్టత’ అనునది—నాటకస్వరూప నిరూపణాత్మకము. సర్వకావ్యరూపముల యందే కాక, సర్వకళల యందును నాటకము విశిష్ట మెట్లయ్యెనో ఇందు నిరూపింపబడినది.

రెండవ అధ్యాయము—‘ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యనాటకములు’ అనునది— విశ్వసాహితీ యందలి నాటకావిర్భావ - వికాసములను వివరించుచున్నది. ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య నాటకముల అనువాదములు, అనుసరణములు తెలుగు భాషలో పెక్కులు వెలయుటచేత వీనిచరిత్ర దిక్షాత్రముగా ఇందు వివరింప బడినది.

మూడవ అధ్యాయము— “ప్రాచీనాంధ్రదేశము : సంగీత-నృత్య-నాట్యముల వికాసము” అనునది—తెలుగు దేశమున, బహు ప్రాచీనకాలము నుండియు, సంగీత - నృత్య - నాట్యములు వికసించిన రీతిని వివరించు చున్నది. ఇందు ఆ యా కాలములందు వెలసిన మహనీయుల, వారి రచనల ప్రశంస చేయబడినది.

ఇంక నాలుగవ అధ్యాయము— “ప్రాచీనాంధ్రదేశము : దృశ్యకళా రూపములు” అనునది—తెలుగు దేశమున, బహు ప్రాచీనకాలము నుండియు, వర్ధిల్లిన దృశ్యకళారూపములను వేర్వేరుగ నిరూపించుచున్నది. ఇందు ముఖ్య ప్రాచీన దృశ్య కళారూపముల స్వరూప స్వభావములు నిరూపితము లగుటయే కాక మార్గనాటకాభావాది విషయములు కూడ చర్చింపబడినవి.

ఈ ప్రథమభాగము ‘తెలుగునాటకచరిత్ర’కు పూర్వరంగప్రాయము.

నాటక విశిష్టత

నాట్యోత్పత్తి

తొలి మానవులు అనాగరికులై, అనంస్కారులై అడవులలో జీవించుచున్నప్పుడు ప్రకృతి సహజములైన విషయములెల్ల వారికి విచిత్రములుగానే కన్పట్టెడివి. సూర్యచంద్రుల ఉదయాస్తమయములు, వర్షము, ఉటుములు, మెఱపులు, జనన-మరణములు, భూభూగిన్నులు మొదలగునవి అన్నియును వారికి ఆశ్చర్యావహములే. ఆకలి దప్పలు ప్రాణికి సహజములు. మరి వానిని తీర్చుకొనుటలో ప్రకృతి తోడ్పడుచుండుటచేత వారికి ఆయా ప్రకృతి శక్తుల యెడ కృతజ్ఞతయు, భక్తియు కుదురుకొనెను. అంతియే కాదు. ఆ ఆకలిదప్పలు తీరుట రివచాశము లేనప్పుడు ప్రకృతిశక్తుల యెడ భయమును కలిగెను. ఏ ప్రకృతి శక్తికి తమయెడ దయతప్పిన దని తలంచెడివారో ఆ శక్తిని భక్తిశ్రద్ధలతో పూజించుటకు వారు మొదలు పెట్టిరి. అందువలన ఆహారము లభించియో, వర్షములు కురిసియో తమ ఆకలి దప్పలు తీరినప్పుడు ఆ శక్తి తమ యెడ ప్రసన్నమైన దనెడి భావముతో ఆనందించి, స్తుతించెడివారు. ఆ పూజలు, ఆ స్తుతులు కూడ ఆట-పాటలతో కూడియుండుట సహజము. అనంస్కారులైన, అనాగరికులైన ఆ అటవికుల ఆట-పాటలే నేటి నాట్య - సంగీతములకు వీజములు.

అనగా తొలిమానవులు తమకు కష్టము కలిగినప్పుడు దానికి తట్టుకొనలేక చేయు ఆక్రోశమును, ఆ కష్టము తొలగినప్పుడు ఆనందోత్సాహములతో చేసెడి ఆలాపములును సంగీతమునకు తొలిరూపములు. మానవులు తమకు కష్టము కలిగినప్పుడు దానిని తొలగించు కొనుటకు చేయు ప్రయత్నములయందలి క్రియావిశేషములును, ఆ కష్టము తొలగి ఆనందము చేకూరినప్పుడు చేసికొనెడి ఉత్సవములందలి పరిభ్రమణములును నాట్యమునకు తొలి రూపములు అని తెలియవలెను. అట్లే తమకు గలిగిన ఆనందమునుగాని, దుఃఖమునుగాని వ్యక్తము చేయునప్పుడు వారి నోటివెంట వాక్యసముదాయము—బహుశః తాళ-లయలకు బదిగి యుండి—పెలువడుట సహజము. అట్లు గేయరూపమున పెలువడెడి ఆ వాక్యసముదాయమే రచిత్యమునకు మూలరూపము. చిన్నపిల్లలు కోరినవస్తువు చేతికి లభించినంతనే ఆనందముతో చూసరాగములు తీయుచు, జిలిదిలి పలుకులతో అందముగా చిందులు త్రొక్కుచున్నప్పుడు కూడ పై చూడిం టిని—అనగా నాట్య-సంగీత-కవిత్వములకు వీజరూపములను—గుర్తించగలము.

మానవుడు పుట్టుకనుండియు అనుకరణశీలి. చిన్నప్పటినుండి పెద్దలను అనుకరించుట చేతనే జ్ఞానపంతులగుచున్నాడు; పెద్దలు కూడ ప్రకృతిని అనుకరించియున్నారు. సంగీత - నృత్యముల పుట్టుకను పరిశీలించిన ఈ విషయము మరింత స్పష్టము కాగలదు. మేఘముల ఉటుములు, పక్షుల కిలకిలావాదములు అపసర్ధవాచ్యోత్పత్తికి కారణములైనవని భరతముని నాట్యశాస్త్రమందు పేర్కొనియుండుట గమనార్హము (నా నాట్యశాస్త్రానువాదము-పుట 829). సంగీతమునకు ప్రణవభూతములైన సప్తస్వరములను పశుపక్ష్యదుల అఱపులను అనుకరించియే మానవుడు సువ్యవస్థితము చేసికొనెననెడి సత్యము స్మరణీయము. పురుగులు తొలచిన రంధ్రములందు గాలిపోసికొని వెదురు గడలు ధ్వనించుట, వెంటనే నాగస్వరమునుకొని కాటోలు పాములు పడగలెత్తి ఆడుట, ఆకాశము మేఘావృతమై చిటపట చినుకు లారంభమైనంతనే మయూరములు పురివిప్పి నృత్యమొనరించుట విజ్ఞులకు తెలిసిన విషయములే.

పై విధముగా ప్రకృతిలో కన్పట్టు వాద్య - గాన - నృత్యముల కనుకూలములగు సందర్భములను గమనించి, తొలిమానవులు వానిని అనుకరించిరి. మానవుడు తొలినుండియు సంఘటివి. సుఖ - దుఃఖ సమయములలో కులమువారందరేకమై, గుమిగూడి యుండుట సహజము. అట్లు చేరిన జనసంఘము - ముఖ్యముగా ఉత్పవనమయములలో - ఆనందోత్సాహములతో త్రుళ్ళింతలు కొట్టుచు ఆట - పాటలు నెరపెడివారు. ఆ అనాగరిక ఆటవికుల ఆట - పాటలందలి పాట - మాట - అంగవిన్యాసములే సంగీత - సాహిత్య - నృత్యములకు బీజరూపములనుట చర్చిత చర్వణము. “వివాహము, పుత్రజననము, ప్రమోదము, అభ్యుదయము మున్నగు సమయములందు వినోదము కొరకు నృత్యము ప్రవర్తితమైనది” అని భరతముని మహర్షుల ప్రశ్నకు సమాధాన మొసంగుట ఇప్పట్లు స్మరణీయము.¹ ఇట్లు తొలిమానవుల వివాహాది సంతోష సమయములందే నృత్య - గానాదులకు నాందీపూజ జరిగియుండుననుట నిర్వివాదము.

కాగా, తొలిమానవుల ఆట - పాటలనుండియే నృత్య - సంగీత - సాహిత్య - నాట్యాదికళ లుత్పన్నములైన వనునది సారాంశము. ఈ అంశమునే గ్రహించి, తొలి మానవుని ‘ఆటపాట’ (ballad dance) నుండియే సర్వకళలును ఉత్పన్నములైనవని ప్రొఫెసర్ ఆర్. జి. మోల్టన్ సిద్ధాంతరూపమున ప్రతిపాదించెను.² గ్రీకు విషాద నాటకోత్పత్తి - వికాసములను గూర్చి వివరించుపట్ల ప్రతిపాదించబడిన సిద్ధాంతమిది. కాని ఇది సర్వభాషా నాటకములకును వర్తించునని ఆధునిక విమర్శకుల విశ్వాసము.

భారతీయ నాటకకళా విషయమున విజ్ఞానసర్వస్వముగా వెలసిన మహాగ్రంథము భరతముని ప్రణీతమగు నాట్యశాస్త్రము. ఇది క్రీస్తుశక ప్రారంభ ప్రాంతములందు రచింప బడినదని పేర్కొనవచ్చును, ‘నాట్య’ మనగా ప్రదర్శించుచున్న నాటకము; లేదా నాటక ప్రదర్శనము. కావున నాట్యమనునప్పుడు నాటకరచన, నాటక ప్రయోగము - అను రెండంశములును ప్రధానములగుచున్నవి. కావుననే నాట్యశాస్త్రమందు కవి దృష్టితో నాటకరచనా విధానమును, ప్రయోక్త దృష్టితో నాటక ప్రయోగ విధానమును విపులముగా వివరింపబడినవి. ఈ నాట్యశాస్త్రమునకు అభినవగుప్తుడు (క్రీ. శ. 10 వ శతాబ్ద ప్రాంతము) ‘అభినవభారతి’ అను పేర ప్రామాణిక

మగు వ్యాఖ్యానమును రచించెను. నాటకరచనా - ప్రయోగములందు ఛందో - వ్యాకరణ - అలంకార-నృత-గీత-వాద్యాదుల జ్ఞానము కవి-ప్రయోక్త లిరువురకును అవశ్యకము. అందు చేత ఆయా విషయము లన్నియును నాట్యశాస్త్రమందు ఆనుషంగికముగా వివరింపబడినవి.

“ప్రణమ్య శిరసా దేవో పితామహమహేశ్వరౌ ।

నాట్యశాస్త్రం ప్రవక్ష్యమి బ్రహ్మణా య దుదాహృతమ్ ॥”

అని ప్రతిజ్ఞ చేసి, నాట్యశాస్త్ర ప్రవచనమునకు పూనుకొన్న భరతముని నాట్యశాస్త్రము (లేదా నాట్యవేదము) బ్రహ్మప్రోక్తమని నిర్దేశించి, దానికి దివ్యయోనిత్వము నాపాదించెను. నాట్య శాస్త్రకథన సారాంశము క్రింది విధముగా నున్నది :

యుగసంధిలో కామ - లోభ - మాత్సర్యాదులకు వశులై గ్రామ్యధర్మ ప్రవృత్తి నవలంబించియున్న ప్రజలను స్వధర్మనిరతులను కావించుట కొరకు దృశ్యమును, శ్రవ్యమును అయిన క్రీడనీయకమును సృజించుమని ఇంద్రాదులు బ్రహ్మను ప్రార్థించిరి. అంతట బ్రహ్మ సమాధిస్థితుడై, చతుర్వేదముల సారమును గ్రహించి, ‘నాట్యము’ అనెడి లలితాత్మకమైన పంచమ వేదమును సార్వవర్ణిక మగునట్లుగా సృష్టించెను. పిమ్మట ఇంద్రుని కోర్కె ననుసరించి, బ్రహ్మ తాను సృష్టించిన ‘నాట్యవేదము’ను భరతమునికి బోధించెను. భరతు డంతట కుశలులును, విదగులును, ప్రగల్బులును, జితశ్రములును, సంశితప్రతులును, గ్రహణ-ధారణ-జ్ఞాన - ప్రయోగసమర్థులును అయిన తన శిష్యులు సూర్యురకును నాట్యవేదమును సాక్ష్యముగా బోధించి, వారిని వారి వారి యోగ్యతలకు తగిన భూమికలందు నియోగించి, ప్రయోగ విధానమును నేర్పెను. సుకుమార ప్రయోగార్థమై (తై శీకీ వృత్తి నిర్వహణమునకై) మంజుకేశి మున్నగు ఇరువది నలుపురు అప్పరనలను సృజించి, బ్రహ్మ వారిని భరతమునికి అప్పగించెను; అంతియేకాదు శిష్య సహితుడగు స్వాతి యను మునిని ఆతోద్యవిధానమునందును, నారద గంధర్వులను గానక్రియ యందును నియమించెను. భరత శిష్యులు నాట్యవేదమును సాక్ష్యముగా నేర్చిన పిమ్మట, ఇంద్రధ్వజోత్సవ శుభసమయములో ‘అనురపరాజయము’ అనెడి ప్రథమ నాట్యప్రదర్శనము జరిగెను. అంతట విఘ్నకరులగు విరూపాక్షులు రాక్షసప్రేరితులై, నటుల వాక్-చేష్టాదులను స్తంభింపజేసి, ప్రయోగమునకు విఘ్నమును కలిగించిరి. ఇంద్రుడు వారిని తన ధ్వజముతో డండించెను. హతశేఖులగు వారిని బ్రహ్మ సామపూర్వకముగా శాంత పరచెను. అయినను, బ్రహ్మ ఆదేశము ననుసరించి, నిర్విఘ్నముగా నాట్యప్రయోగము జరుగుటకు దేవశిల్పియగు విశ్వకర్మ నాట్యగృహమును నిర్మించి యిచ్చెను. దేవతలందరును, విఘ్న నివారణార్థము నాట్య గృహమందలి ఆయా విభాగములను, నటీనటులను, నాట్యోపకరణములను రక్షించుభారమును వహించి, ఆయావిభాగాదులకు అధిష్ఠాన దేవతలైరి. “ఎల్లరును ఆయా అధిష్ఠానదేవతలను ముందుగా పూజించి, పిమ్మట ప్రయోగమును ప్రారంభించవలెను” అని బ్రహ్మ అనుశాసించెను.³ ఈ రంగదేవతా పూజనమునే ‘పూర్వరంగవిధి’ అందురు.⁴ నాట్య ప్రయోగ పరితోషితుడైన శివుడు ఈ పూర్వరంగము ఆకర్షణీయముగా ప్రయుక్తమగుట కొరకు ‘తాండవము’ (నృత్యము)ను ప్రసాదించెను.⁵

నాట్యప్రయోగ పరితోషితులైన దేవదానపు లందరును భరత శిష్యులను ఎక్కువగా గౌరవింపసాగిరి. ఇది వారికి గర్వవర్ధన మయ్యెను. క్రమముగా వారు నాట్యవేద మదాన్వితులై నాట్య సంశ్రయములైన ప్రహసనములను ప్రదర్శించుచు, సర్వలోకమును బాధింప సాగిరి. ఇట్లు అవమానితులైన మహర్షు లొకనాడు కోపావేశముతో “మీరు శూద్రాచారులు, అసాంక్షేయులు, ఇతరులను కొలిచి జీవించువారు, శాస్త్రమును అమ్ముకొని జీవించువారును అగుదురుగాక” అని భరత శిష్యులను శపించిరి. శాపోపహతులైన భరత శిష్యులు, భరతుని ఆదేశము ననుసరించి, నాట్యమును యథాతత్త్వముగా ఆస్పరసల కొనంగి, ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనిరి. అటుపిమ్మట నహంషుని అభ్యర్థనమును పురస్కరించుకొని, భరతముని ఆదేశానుసారముగా భరత శిష్యులు భూలోకమునకు వచ్చి, త్రీలతో కూడిన పెక్కు ప్రయోగములను కల్పించి, యథాక్రమముగా ప్రదర్శించిరి. అంతియేకాదు, భరత శిష్యుల మనుష్య త్రీలయందు నురక్తులై, వారితో భోగము లనుభవించి, పుత్రవంతులైరి. ఇట్లు కలిగిన సంతానము యొక్క జీవనోపాధి నిమిత్తము వారు వివిధాశ్రయములైన పెక్కు ప్రయోగములను నిబంధించిరి. పిమ్మట బ్రహ్మచే అనుజ్ఞాతులై, శాపవిముక్తులై, భరత శిష్యులు స్వర్గమును చేరిరి. ఈ విధముగా బ్రహ్మ సృష్టియగు నాట్యము భూలోకమందు వలరవించినది. భరతవంశ మొకటి మర్త్యలోకమందు చేర్పడినది (భరతు డనగా నటుడని ఇచ్చట అర్థము)⁶.

తొలిమానవుని ఆట - పాట నుండి సర్వకళలును విలసిల్లిన వని విశ్వసించువారు భారతీయ నాట్యమునకు దివ్యయోనిత్వము సంకీకరింపరు. ధర్మశాస్త్రముల, స్మృతుల కాలము నాటికి నటులు, గాయకులు, నర్తకులు పంజీబాహ్యులైనారు; వారియెడ లోకమున ఒక నిరసనభావ మేర్పడినది. ఈ అభిప్రాయమును పోగొట్టి నటజాతికి ప్రతిష్ఠను కలిగించుటకై నాట్యకళకు దివ్యయోనిత్వము కల్పింపబడిన దని వీరు తలంచుచున్నారు. ఇందలి సత్యాసత్యము లెట్లున్నను నాట్యశాస్త్ర మొక మహనీయ శాస్త్రమనియు, తత్కర్త ఒక మహనీయవ్యక్తి అనియు పేర్కొనుట తెట్టి సంశయమును ఉండరాదు. అంతియేకాక నాట్యశాస్త్ర కథనమునందు వ్యక్తము లయ్యెడి కొన్ని సార్వకాలిక సత్యములను గ్రహించుట అవశ్యకము.

1. గ్రామ్యధర్మ ప్రవృత్తికి లోనైన యుగసంధిలోని ప్రజలను స్వధర్మ నిరతులను కావించుటకు దృశ్యమును, శ్రవ్యమును, లలితాత్మకమును అయిన కళగా నాట్య మవతరించి నది. అనగా ఆధర్మమార్గమందు సంచరించు ప్రజలను ధర్మమార్గప్రవృత్తులను కావించుటకు నాట్య ముద్దిష్ట మైనదన్నమాట. అంతియే కాదు. నాట్యము సార్వవర్తిక మైన కళ - అనగా సర్వజనోపభోగ్యమైన కళ అన్నమాట. కావుననే ఇది “సాంఘిక కళ” (Social Art) అగుచున్నది.

2. నిర్విఘ్నముగా నాట్యప్రయోగము జరుగవలయు నన్నచో “నాట్యగృహము” అవశ్యకము. ఇందు పాత్యగేయములు శ్రవ్యతరములై యుండును, గ్రంథాంతమున, పాలకుల ధర్మము లన్నింటను ప్రేక్షణీయ (నాట్య) ప్రదానము శ్రేష్ఠముగా కీర్తింపబడినది.

3. నాట్యమునగా నాటక ప్రదర్శనము కావున నాటక రచనా ప్రయోగములకు సంబంధించిన పెక్కుకళలు — సాహిత్య - నృత్య - గీత - వాద్య - చిత్ర - శిల్పాదులు — ఇందు ప్రయుక్తములగుచున్నవి. కావుననే నాట్యము “సమాహారకళ” (Comprehensive Art) అగుచున్నది. ఇట్టిది సమాహారకళ అగుటచేతనే, లక్ష్మీన కళలకంటె గుణాధికమై నాట్య గృహమందు చేరిన భిన్నరుచులుగల వ్యక్తులందరకును ఆనందదాయక మగుచున్నది.

4. సుకుమార ప్రయోగమునకు శ్రీచే సమర్థులు. కావున సుకుమారోద్ధత భావనమొత్తముగ నాట్యము శ్రీ పురుషు లిరువురి చేతను చక్కగా ప్రదర్శింపబడవలయును. అనగా శ్రీ భూమికలను శ్రీలును, పురుష భూమికలను పురుషులును ధరింపవలయును. అంతియే కాదు నటీనటు లందరును ఏకకుటుంబమునకు చెందినవారుగా కలిసిమెలిసి ఉండవలయును.

5. భరతశిష్యుల తొలి ప్రదర్శనములను రెండింటిని బ్రహ్మయే రచించి, అభ్యాస సమయమందును, ప్రయోగకాలమందును వారితో కూడ నుండెను. కావున కవి బ్రహ్మసమానుడై, నటీనటులకు సన్నిహితుడుగా నుండవలెను. ఆచార్యుడు భరతమునివంటివాడు కావలయును. పురుషనటులు భరతశిష్యులవంటి వారును, నటీమణులు అష్టరసలవంటివారును, వాదకులు స్వాతిమునివంటివారును, గాయకులు నారద-గంధర్వసములును కావలయును. అంతియే కాక ప్రేక్షకులు ప్రకాంతరాగద్వేషులైన సహృదయులు కావలయును. ప్రయోగవిజయమునకు ఇన్ని విధములుగా ఇంతమంది కళావేత్తల, సహృదయుల సమ్యక్సహకారము కావలయును కావుననే నాట్యము “సహకారకళ” (Co-operative Art) అగుచున్నది.

6. నాట్యమును ప్రదర్శించుటకు యోగితుల్యులైన నటీనటులు కావలయును. ఈసందర్భమున కుళలాది పదములకు నాట్యశాస్త్రవ్యాఖ్యాత యగు ఆభినవగుప్తు దొసంగిన అర్థములు గమనింపదగినవి—కుళలు = గ్రహణ - ధారణయోగ్యులు; విదగ్ధులు = ఊహ - అపోహ సమర్థులు; ప్రగల్భులు = సభాకంపము లేనివారు; జితశ్రములు = వ్యాయామాభ్యాసాదులచేత అలసటపొందని సముచిత దేహముకలవారు; గ్రహణము = గురుముఖతః గ్రహించుట; ధారణము = గ్రహించిన దానిని మరచిపోకుండుట; జ్ఞానము = ఊహాపోహవిచారము; (ఊహము = కవిచెప్పని దానిని కల్పించుకొనుట; అపోహము = చెప్పకపోయినను అనుసరించుట); ప్రయోగము = సభలో కావించెడి ప్రయోగము; సంశితవ్రతులు = అభ్యాసదక్షులు.

7. నాట్యప్రయోగమంతయును యజ్ఞతుల్యమైనది. “ఈ శాస్త్రప్రయోగమును అపధానముతో ఆచరణలో పెట్టు నతడును, ఆ ప్రయోగమును సహృదయముతో దర్శించునతడును వేదవిదులు, యజ్ఞయాజులు, దానశీలురు పొందెడి ఉత్తమగతిని తప్పక పొందుదురు.” అని గ్రంథాంతమందు భరతముని పేర్కొనెను. అనగా నాట్యప్రయోగమందు సిద్ధిని పొందువారు యథావిధిగా యజ్ఞమును నిర్వహించినవారు పొందు సత్ఫలమును పొందుదురు. (కావుననే కవి కుల గురువగు కాళిదాసు నాట్యమును “చాక్షుషక్రతువు”గా పేర్కొనెను.)

నృత్త - నాట్య - నృత్యములు

నృత్త-నాట్యములలో వీధి ప్రాచీనము? వాని అవిభావక్రమ మెట్టిది? నాట్య-నృత్త-నృత్యపదములకు మూలములైన నట - నృత్ అనునవి సంస్కృత ధాతువులా? లేక ప్రాకృత ధాతువులా? అనేది చారిత్రక విచారణమును ప్రాచీన భారతీయాలంకారికు లెవ్వరును చేసినట్లు కన్పట్టదు. ఇట్టి చర్చలను ఆధునిక విమర్శకులే - అందున సంస్కృత పండితులైన పాశ్చాత్య విమర్శకులే - ఆరంభించినారు. “నట్” ధాతువునుండి “నాట్యము” అను పదమును (నటనము, నటుడు, నటి అనేది పదములుకూడను), “నృత్” అను ధాతువునుండి “నృత్తము” అను పదమును (నర్తనము, నర్తకి, నర్తకుడు అను పదములు కూడను) ఏర్పడినవి. “నృత్” అను ధాతువునకు “క్యవ్” ప్రత్యయముచేరి “నృత్యము” అనేది పదము నిష్పన్నమైనది. పై రెండు ధాతువులలో “నట్” అనునది ప్రాకృతధాతు వనియు, “నృత్” అనునది సంస్కృత ధాతు వనియు ఆధునిక విమర్శకుల అభిప్రాయము. “నృత్” నకు “నట్” అనునది ప్రాకృత రూపమని కొందరు పాశ్చాత్య విమర్శకులు తలంపగా, “నట్” నకు “నృత్” సంస్కృత రూపమని కొందరు తలంచినారు. ఈ “నట్” ధాతువు అనార్య భాషలనుండి సంస్కృతమున చేరియుండునని మరికొందరు తలంచినారు. “నట్” అను ధాతువునుండి “నాట్యము” అను పదము వచ్చినదని ప్రాచీన భారతీయాలంకారికులలో నాట్యదర్పణకర్తలు (క్రి.శ. 1100-75) మాత్రమే తెలియున్నారు.¹

నృత్, నట్ ధాతువులు రెండును ఋగ్వేదకాలమునుండియు కలవని తెలియుచున్నది. కాని, అందు “నట్” అనునది “వ్యాపించు” అను సర్థమునందు మాత్రమే ప్రయుక్తమై నట్లు కన్పట్టుచున్నది.² ఇంక “నృత్” అను ధాతువుమాత్రము “నృత్తము” అను సర్థమునందే ప్రయుక్తమైనది.³ యజ్ఞయాగాదు లొనర్చునప్పుడు ఋత్విజులును, కన్యలును నృత్తమొనర్చెడి వారని ఋగ్వేదమును బట్టి తెలియుచున్నది. వివిధ రూపములలో “నృత్య” పదము వేదము లన్నింటను కలదు. కాని, ఎల్లెడలను “నృత్తము” అను సర్థమునందే అది ప్రయుక్తమైనదని విమర్శకులు అభిప్రాయ పడినారు.

కావున, ఋగ్వేదకాలమునాటి “నృత్” ధాతువునకు (నృత్త, నృత్యపదములకుకూడ) అర్థము కేవలము గాత్రవిక్షేపమాత్ర మని తలంచుటయే సమంజసముగా కన్పట్టుచున్నది. ఈ గాత్రవిక్షేపవిధ్యతో మాత్రమే తృప్తిపడనివారు క్రమముగా రూపారోపణమును, సంవాదమును కల్పించుకొని యుందురు. దీనితో ఒక క్రొత్త కళ ఆవిర్భవించినది. ఇట్లేర్పడిన క్రొత్త కళను సూచించుటకు క్రొత్తపదము అవసరము కాగా, అందుకు “నట్” ధాతువు ఉపయుక్తమై యుండును; ఈ యూహకు “నటనృత్తై” (సిద్ధాంతకాముది - తింజతభాషాదిగణము - 781 సూ.) అనేది సూత్రము కూడ బలమునొసంగుచున్నది. ఇంతమాత్రమున నృత్తమునుండి నాట్యము జనించినదని అర్థముచేసి కొనసక్కురలేదు. నాట్యము ప్రత్యేకకళగానే ఆవిర్భవించి, అభివృద్ధిచెందియుండును.

‘సట్’ ధాతువు నాట్యము, నటుడు అనునర్థమున మొట్టమొదటిగా పాణినీయమందు కన్పట్టుచున్నది.⁴ ఇందు పాణిని (క్రీ. పూ. 5 వ శతాబ్ది) పేర్కొనిన ‘నటసూత్రములు’ నటలకు సంబంధించినవే అనియు, నర్తకులకు - నృత్త - నృత్యములకు సంబంధించినవి కావనియు పాణినిచేసిన వివరణమునుబట్టియే తెలియుచున్నది.⁵

పతంజలి కాలమున (క్రీ. పూ. 2 వ శతాబ్ది) నటులు సకుటుంబముగా ప్రదర్శనముల నొసంగుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. పాణినీయ షష్ఠాధ్యాయ ప్రథమపాద ద్వితీయ సూత్రమును వాఙ్మానించుచు పతంజలి క్రింది విధముగా వ్రాసెను—“వ్యంజనములు నటభార్యల వంటివి అగుచున్నవి. ఎట్లనగా, నటలయొక్క స్త్రీలను ‘నీవెవరిదానవు?’, ‘నీవెవరిదానవు?’ అని రంగస్థలమున ఎవరుప్రశ్నించినను ‘నీదాననే’, ‘నీదాననే’ అని వారు సమాధానము చెప్పుచుందురు. ఆ విధముగానే వ్యంజనములు కూడ, ఏ యే అజ్ఞియులు విధింపబడుచుండునో వానినన్నింటిని అవి పొందుచుండును.”⁶ నాట్యశాస్త్రమందు నృత్తము (తాండవము), నాట్యము అను పదములు మాత్రమే కలవు; ‘నృత్య’ మను పదమందు ప్రయుక్తము కాలేదు.

మాళవిక ‘ఛలిత’ మనెడి ‘నాట్యము’ను ప్రదర్శించినట్లు కాళిదాసు (క్రీ. శ. 4 వ లేదా 5 వ శతాబ్ది) మాళవికాగ్ని మిత్రమందు వర్ణించెను. ఇది రూపకముకాదు; యథారసమభిసయింపబడినదని కూడ అందే పేర్కొనబడుటచేత ఇది కేవలము అంగవిశేషాత్మకమైన నృత్తమునుకాదు. ఇంక ఇది అభినయపూర్వకమైన నృత్తమన్నమాట; దీనినే ‘నృత్య’ మందురు. కాని, నృత్యపదమిచ్చట ప్రయుక్తము కాలేదు. అదే గ్రంథమందు నృత్యమను నర్థమందే కాక నాటకప్రదర్శన మనునర్థమునందు కూడ కాళిదాసు నాట్యపదమును ప్రయోగించుట గమనార్హము— “నాట్యం భిన్నరుచేః జనన్య బహుధాప్యేకం సమారాధనమ్.” ఇట్టి ప్రయోగములే తరువాతికాలములో ఈ పదముల అర్థవివర్యాలకు కారణములై యుండును. ఈ పదములను నిర్వచించుటలో అలంకారికులు భేదించుటకు కూడ ఇది యొక కారణమని చెప్పవచ్చును.

నిఘంటు కారుడగు అమరసింహుడు (క్రీ. శ. 4 వ శతాబ్ది) “తాండవం, నటనం, నాట్యం, లాస్యం, నృత్యంచ నర్తనే” (అమరకోశము - ప్ర.కాం. - నాట్యవర్గము - 9 సూ.) అని పేర్కొనుటను బట్టి నాడు తాండవ-నటన-నాట్య - లాస్య - నృత్యములు సమానార్థకములుగా ప్రయుక్తము లగుచున్నవని తెలియుచున్నది. కాని, ఇందలి నృత్య పదము ఏ యర్థమందు ప్రయుక్తమైనదో తెలియదు; అంతియేకాక దీనికి ‘నృత్త’ మనెడి పాఠాంతరమున్నట్లు గురుబాల ప్రబోధికనుబట్టి తెలియుచున్నది (పుట 147).

క్రీ. శ. 15 వ శతాబ్దికి చెందిన విప్రదాసుడు తన ‘సంగీత చంద్రము’ నందు “నాట్యము నృత్యమునకు పర్యాయపదముగా కన్పట్టుచున్న” దని స్పష్టముగా తెలిపియుండెను; అట్లే “నృత్య శబ్దము నృత్తమునకు పర్యాయపదముగా వర్తించుచున్న” దనియు తెలిపెను.⁷

నాట్య - నృత్య - నృత్త పదములను మూడింటిని ఒండొంటితో పోల్చి నిర్వచించుటకు పూనుకొనిన వారిలో ధనంజయుడు (క్రీ. శ. 10 వ శతాబ్ది చివరిభాగము) ప్రథముడని

చెప్పవచ్చును—“అవస్థానుకరణము నాట్యము...రసాశ్రయమైన ఆ నాట్యము పదివిధములు. నృత్యము భావాశ్రయము; నృత్యము రాశ-లయాశ్రయము...పదార్థాభినయమైన నృత్యము ‘మార్గ’ మనబడును, నృత్యము ‘దేశి’ అనబడును. మధుర - ఉద్ధత భేదములచే నృత్య - నృత్యములు రెండును రెండేసి విధములు. మధురము (మధురనృత్య - మధుర నృత్యములు రెండును) ‘లాస్య’ మనబడును. ఉద్ధతము (ఉద్ధత నృత్య - ఉద్ధత నృత్యములు రెండును) ‘రాండవ’ మనబడును. ఇవి నాటకాదుల కుపకారములు,”⁸

దీనిపై తద్వ్యాఖ్యాతయగు ధనికుడి క్రిందివిధముగా వ్యాఖ్యానించెను—“కావ్యమందు వర్ణితులైన ధీరోదాత్తాది నాయకులయు, రదితరులయు అవస్థలను అనుకరించుట ‘నాట్య’ మనబడును.” అనగా చతుర్విధాభినయములచే నటులు నాయకులతో తాదాత్మ్యమును పొందుట ‘నాట్య’ మనబడును, నాట్యమురసాశ్రయము కాగా, నృత్యము భావాశ్రయమగుచున్నది. గాత్ర విక్షేపమనెడి అర్థముకల ‘నృత్’ అనుధాతువునుండి పుట్టినదగుట చేతను, అంగికాభినయ బాహుళ్యము కలదగుటచేతను, దీనిని ప్రదర్శించువానికి ‘సర్తకు’డను పేరు పేరుండుటచేతను, లోకమున దీనికి ‘ప్రేక్షణీయ’ మను పేరు వచ్చుటచేతను నృత్యము నాట్యముకంటె భిన్నమగుచున్నది. కావున నృత్యభేదములైన డోంబీ - శ్రీగదితాదులు¹⁰ నాట్య భేదములైన నాటకాదుల కంటె భిన్నములగుచున్నవి. వెనుక చెప్పినట్లు నాటకాదులు రసవిషయములు. పదార్థభూతములైన విభావాదుల యొక్క సంస్కరము కల వాక్యార్థము రసనిష్పత్తి హేతువు. అట్టివాక్యార్థాభినయ రూపమైన నాట్యము రసాశ్రయమగుచున్నది. ‘అవస్పందనము’ (కించిత్ చలనము) అను నర్థముకల ‘నత్’ అను ధాతువు నుండి నాట్యపదము నిష్పన్నమగుటచేతను, ఇందు చలనము తక్కువై సాత్త్వికాభినయ బాహుళ్యము ఉండుటచేతను, దీనిని నిర్వర్తించువాడు ‘నటుడు’ అనబడుటచేతను ఈ నాట్యము నృత్యము కంటె భిన్నమగుచున్నది. ఇంక చచ్చత్పుటాదితాల - ద్రుతాదిలయాశ్రయ మాత్రమగు అంగవిక్షేపము కలదై, అభినయ శూన్యమగునది ‘నృత్త’ మనబడును. నృత్త - నృత్యములు రెండును గాత్ర విక్షేప విషయమున సమానములే (రెండు పదములును ‘నృత్’ అను ధాతువునుండి పుట్టినవే) అయినను అనుకరణాత్మకమైన నృత్యము నృత్తముకంటె భిన్నమగుచున్నది. నృత్య-నాట్యములు రెండును అనుకరణ విషయమున సమానములే అయినను రసాశ్రయమైన నాట్యము నృత్యముకంటె భిన్నమగుచున్నది.....కించిదవాంతర పదార్థాభినయముచే నృత్యమును, శోభాహేతువగుటచే నృత్తమును నాట్యమునకు ఉపకారకము లగుచున్నవి.”

ధనంజయ - ధనికుల అభిప్రాయములను క్రిందివిధముగా వర్గీకరింపవచ్చును :

(+) నాట్యము	(+) నృత్యము	(+) నృత్తము
1. అనుకరణాత్మకము	అనుకరణాత్మకము	గాత్రవిక్షేపమాత్రము
2. రసాశ్రయము	భావాశ్రయము	రాశ - లయాశ్రయము
3. సాత్త్వికాభినయబహుళము	అంగికాభినయబహుళము	కేవలము అంగికాభినయము
4. నాటకాదులందరి భేదములు	డోంబీ-శ్రీగదితాదులందరి భేదములు	

a

↑

(a+c=b)

నాట్యము	నృత్యము	నృత్తము
5. దీనిని నిర్వర్తించువాడు 'నటుడు'	దీనిని నిర్వర్తించువాడు 'నర్తకుడు'	దీనిని నిర్వర్తించువాడు 'నర్తకుడు'
6. వాక్యార్థాభినయము	పదార్థాభినయము	అభినయశూన్యము
7. 'నట్' ధాతునిష్పన్నము	'నృత్' ధాతునిష్పన్నము	'నృత్' ధాతునిష్పన్నము
8. శ్రవ్యము ; ప్రేక్షణీయము (సంవాదాత్మకము)	ప్రేక్షణీయము	ప్రేక్షణీయము

తక్కిన అలంకారికులందరును ఈ పదములను నిర్వచించుటలో ఇంచుమించుగా ధనంజయ-ధనికులనే అనుసరించియున్నారు. కాగా, నాట్యము వాక్యార్థాభినయమగుటచేత రసాశ్రయమనియు, నృత్యము పదార్థాభినయమగుటచేత భావాశ్రయమనియు, నృత్తము అభినయ శూన్యమగుటచేత గాత్రవిక్షేపమాత్రమనియు ప్రాచీన మతసారాంశము. కాని, రామచంద్ర-గుణవంద్రులు తమ అభినయదర్పణమునందు నృత్యము “రసభావ వ్యంజనాదియై క”మని చెప్పట గమనింపదగినది. నాట్యము వలెనే నృత్యము కూడ రసస్ఫోరకమే యనెడి సత్యమును నన్నిచోడుడు అనాడే (కీ.శ. 12 వ శతాబ్ది) తెలిపియుండుట గమనార్హము. (కుమారసంభవము 9 వ అశ్వా. 38 వ.)

“అలంకారు నిర్వహస్తమున, హస్తవిలాసముతోఁ జెనంగఁజూడుకలు, దెలిచూడుకలం దెలిమిగూడి రమింప మనంబు, తన్మనో బలమున నుల్లసిల్ల నిజభావము, భావ విశేషసంపదల్ వెలయ రసంబులం, దభినవించె రసంబులు సాంగికంబుగాన్.”

కాంతినికేతన అంతేవాసులగు డా. కె. ఎమ్. వర్మగారు నాట్యశాస్త్రమందలి కథనమును పురస్కరించుకొని నాట్య-నృత్త-నృత్యములనుగూర్చి విపులమైన చర్చ చేసియున్నారు. పరమేశ్వర ప్రయత్నమగు నృత్తము అనాది. పిమ్మట బ్రహ్మనృష్టియగు “నాట్యము” వెలసినది. భరతముని నృత్త (తాండ)-నాట్యములను సమ్మిళితము చేయగా నృత్యము ఆవిర్భవించెను. కాగా నృత్యము నృత్త-నాట్యములకంటె అర్వాచీనమనియు, నృత్య-నృత్తములకూడ నాట్యము వలె రసస్ఫోరకములే అనియు, అవి రసహీనము లనుకొనుట పొరపాటు అనియు శ్రీ వర్మగారు సిద్ధాంతించి యున్నారు.¹¹ ఆటవికుల “ఆటపాట” సిద్ధాంతమును విశ్వసించువారి దృష్టిలో కూడ నృత్తము అనాదియే. అయినను నృత్తమునకు భావాభినయము తోడై నృత్యము వెలసినదనియు, దానికి రూపారోపము, కథ తోడై పిమ్మట నాట్యము వెలసినదనియు పేరు విశ్వసించుదురు. నృత్త-నాట్య-నృత్యముల అవిర్భావ క్రమమెట్టిదైనను, వాని స్వరూప స్వభావములను గ్రహించుట మాత్రము అవశ్యకము.

ప్రాచీనాలంకారికుల మతములో వాక్యార్థము రసమునకును, పదార్థము భావమునకును ప్రతీకలు. కావున, వాక్యార్థాభినయ-రసాభినయములు సమానార్థకములు ; అట్లే పదార్థాభినయ-భావాభినయములు సమానార్థకములు. పాండిత్య ప్రకర్షకు సంబంధించిన సిద్ధాంతములజోలికి పోక, పదార్థాభినయ-వాక్యార్థాభినయములకు క్రిందివిధముగా అర్థముచెప్పట సమంజసము :

నృత్యమునందు సాధారణముగా నర్తకి ఏదియో ఒక గీతమునుకాని, పదమునుకాని, పద్యమునుకాని, అష్టపదినికాని, శ్లోకమునుకాని అవలంబించి తదర్థమును అభినయించి చూపును. అప్పట్ల నర్తకిచే ప్రతిపదము (every word) నకును అభినయము చేయబడును. అసలు కొన్ని పదములకు విపులమైన అభినయ విధానము నిర్దిష్టమై యున్నదికూడను. ఇట్లు ప్రతి పదముయొక్క అర్థమును అంగికాభినయ బాహుళ్యముతో ప్రదర్శించి చూపుట నృత్యమందలి విశిష్టత. ఇంక నాట్యమందు ప్రతిపదమునకును అభినయము చేయబడదు; అంతియేకాదు, ప్రతి వాక్యమునకు కూడ ప్రత్యేకమైన అభినయము చేయబడరాదు—మొత్తముమీద వాక్యార్థము సూచితమగునట్లుగా కించిదాంగికాభినయము, సాత్త్వికాభినయ బాహుళ్యము అవలంబింపబడును. నిజమాలోచించినచో నృత్యమందుకూడ నర్తకి సాత్త్వికాభినయమును అధికముగానే చూపునని తెలియగలదు; ఆ దృష్టితోనే నాట్యదర్పణకర్తలు నృత్యమునుకూడ రసాశ్రయమనియందురు.

కావున, ప్రతిపదమును అభినయించి చూపుట పదార్థాభినయమగును; అదియే నృత్యము. ఇందు ఆంగికాభినయమునకు ప్రాధాన్యము. మొత్తముమీద వాక్యముయొక్క అర్థము సూచితమగునట్లు చేయబడు అభినయము వాక్యార్థాభినయమగును; ఇదియే నాట్యము. ఇందు సాత్త్వికాభినయమునకు ప్రాధాన్యము. ప్రతిపద_అర్థ_అభినయము నాట్యమునకు విరుద్ధము. కాని, నృత్యమునకు ఆవశ్యకము; దానికి అదియే జీవము.

ప్రతిపద_అర్థ_అభినయము నాట్యమునకు విరుద్ధమనెడి సత్యము శ్రీ కొప్పరపు సుబ్బారావుగారి వాక్యములను పరిశీలించినచో మరింత స్పష్టము కాగలదు¹²— “కాశీయఫణి ఫణాగ్రములఁ దాండవమాడు నడుగుఁ దృమ్ములకు జోహారులనుము” అనే పద్యం నాచేత రిహార్సలు చేయించిన పద్ధతి నాటికీ నేటికీ మరుపురాదు. విశేషమేమంటే ప్రతిపదానికి అభినయం ఉండాలి. “ఫణిఫణా” అన్నప్పుడు అరిచేతివ్రేళ్ళు పాముపడగలాగ వంచి ఆడిస్తుండాలి. “తాండవమాడు” అన్నప్పుడు ఒక చెయ్యిపైకి, ఒకటి క్రిందికి గాలిలో ఈదుతున్న ఫక్కిగా ఎగరవెయ్యాలి. “అడుగుదమ్ములు” అన్నప్పుడు అడుగుల్ని నడక ద్వారా చూపిస్తూ తమ్ముల్ని హస్తాంజలిద్వారా ఏకకాలంలో సూచించాలి. ఇక “జోహారులనుము” అన్నప్పుడు గరుడాళ్వారు ఫక్కిలో రెండు చేతుల్ని నడినెత్తిమీద పెట్టుకొని, “అదియేన్ దాసోహం” ఫక్కిలో అమాంతంగా వంగిపోవాలి. ఇలాంటి ప్రత్యేక పరిశ్రమతో తయారైన ఆ వేషం నాకు చిరస్మరణీయమే అయింది.¹³

అయినచో తంజావూరు నృత్యమునకు “భరతనాట్యము” అను పేరేల వచ్చినదను శంక కలుగవచ్చును. నిజమాలోచించినచో ఈ నృత్యరీతి నాట్యమును కాదు; భరత ప్రతిపాదిత మంతకంటెను కాదు. ఇది కేవలము ఆపాదింపబడిన పేరు; క్రమముగా రూఢిని పొందినది. ఈ రూఢివలననే పలువురు ‘నాట్య’ మనగా ‘నృత్య’ మనియు, ‘నాట్యశాస్త్ర’ మనగా ‘నృత్య శాస్త్ర’ గ్రంథ మనియు భ్రమించుచుండుట జరుగుచున్నది. ఈ భ్రమ ఎంతవేగముగా తొలగి పోయినచో, అంత శ్రేయస్సు ఈ కళలకు.¹⁴

నాట్యము : తత్సంబంధి పదములు

నాట్యము, దృశ్యకావ్యము, ప్రేక్ష్యకావ్యము, ప్రేక్ష, ప్రేక్షణీయము, రూపము, రూపకము, నాటకము అనెడి పదములు పర్యాయపదములుగా ప్రయుక్తములగుచున్నవి.

నాట్యము ప్రదర్శన ప్రధానమగుటచేత దృశ్యకావ్యము, ప్రేక్షకావ్యము, ప్రేక్ష, ప్రేక్షణీయము అనెడి పదములు వ్యవహారములోనికి వచ్చినవి. “రంగపూజ చేయకుండ ప్రేక్ష ప్రయోగమును చేయరాదు” అని నాట్యశాస్త్ర ప్రథమాధ్యాయాంతమందును, “సర్వదానము లందును ప్రేక్షణీయ ప్రధానము ప్రశస్తమైనది” అని అంతమందును భరతముని ప్రేక్ష-ప్రేక్షణీయపదములను వాడియుండెను. శ్రవ్యకావ్యమునకు భిన్నముగా దృశ్యకావ్యమనెడి పదమును ఇంచుమించుగా అలంకారికులందరును వాడియున్నారు ; అందులో కొందరు కావ్యపద విరహితముగా “దృశ్యము” అని మాత్రమే వాడినవారుకూడ కలరు. “ప్రేక్ష్యకావ్య” మనెడి పదమును హేమచంద్రుడు తన కావ్యానుశాసనమందు వాడెను.

“నాటకము” దశవిధరూపకములలో ఉత్తమమైన రూపకము. అతి ప్రధానమైన రూపకభేదమునకు పేరు అగు ఈ “నాటక”పదము నాట్యమను నర్థమందు నాట్యశాస్త్రముననే ప్రయుక్తమై యున్నది—19 వ అధ్యాయాంతమున నాటకలక్షణము సంక్షిప్తముగా పేర్కొనబడినది. “ఇచ్చట నాటకమనగా ‘అభినేయ కావ్యమాత్ర’ మని గ్రహించవలెను. అనగా నాటకపదముచేత దృశ్యకావ్యములన్నియును గ్రహింపబడినవి” అని అభినవగుప్తుడా సందర్భమున వ్యాఖ్యానించెను. అట్లే పదుమూడవ అధ్యాయమందు ప్రయుక్తమైన నాటకపదమును వ్యాఖ్యానించుచు, “ఇచ్చట ‘నాటక’ శబ్దము రూపక విశేషపరముగా ప్రయుక్తము కాలేదు ; మరియు, నాట్యమును నర్థమందే ప్రయుక్తమైనది” అనికూడ అభినవగుప్తుడు పేర్కొనెను. ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యమందు “నాటక” మనెడి పదము రూపక సామాన్యవాచిగానే ప్రయుక్తమైనది. తెలుగులో ప్రప్రథమముగా రూపక లక్షణమును వ్రాసిన చిత్రకవి పెద్దనాచ్యుడు (క్రి.శ. 1550 ప్రాంతము) తన “లక్షణసారసంగ్రహము”లో రూపకములన్నింటిని నాటకపదముతో వ్యవహరించియుండెను—ప్రకరణ నాటకము, వ్యాయోగనాటకము మొ॥ నేడు “నాటక”మనెడి పదము రూపక సామాన్యవాచిగా లోకమందు రూఢమై యుండుట అందరకును తెలిసినదే.

ఇంక రూప-రూపకపదములున్నవి. నాట్యశాస్త్రమందు నృత్యపదము లేనట్లే “రూపక” పదమును లేదు ; అభినవగుప్తుడు మాత్రము రూప-రూపకపదములను రెండింటిని వాడెను. భరతుడు నాట్యశాస్త్ర అష్టాదశాధ్యాయమును “దశరూపాధ్యాయ”మనగా ధనంజయుడు తన గ్రంథమును “దశరూపక” మనుట గమనింపదగినది. ధనంజయునకు ముందే వామనుడు (9 వ శతాబ్ది) తన కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తిలో “దశరూపక” పదమును వాడియుండెను. అభినవభారతీ-దశరూపకములు రెండును ఇంచుమించుగా సమకాలిక రచనలు. కాగా, 8 వ శతాబ్ది ప్రాంతములనుండియు “రూపక” పదము ప్రచారములోనికి వచ్చియుండునని చెప్ప

గలము. ధనంజయుడు రూపకపదముతో “రూప” పదమునుకూడ నిర్వచించియుండెను. అటు పిమ్మట ఈ పదము నెవ్వరును వాడినట్లు కన్పట్టదు. కాగా ధనంజయుని పిమ్మట “రూప” మనెడి పదము లోకవ్యవహారమునుండి తొలగిపోయినదన్నమాట. ధనంజయుడు రూప-రూపకపదములను క్రిందివిధముగా నిర్వచించెను—

“అవస్థానుకరణము నాట్యము. అది దృశ్యమానమగుటచేత ‘రూప’మనబడెను ; రూప-అరోపము కలదగుటచేత ‘రూపక’మనబడును. రసాశ్రయమైన ఈ నాట్యము పది విధములు.”¹) ఈ శ్లోకముపై వ్యాఖ్యానించుచు ధనికుడు క్రిందివిధముగా వివరించెను—“సీల-పీఠాదివర్తములవలె చూడతగినదికాన ‘రూప’ మనబడు చున్నది. నటునియందు రామాద్యవస్త్రల అరోపణము ఉండుటచేత ఇది రూపకమనబడుచున్నది. అనగా, ముఖమునందు చంద్రత్వము వలెనే నటునియందు రామాదినాయకత్వము అరోపింప బడుటచేత అది ‘రూపక’ మనబడుచున్నదని తెలియవలెను. ఇంద్ర-పురందర-శక్రశబ్దములు ఏకార్థకములైనట్లే నాట్య-రూప-రూపకములనెడు ఈ మూడు శబ్దములును ఏకార్థకము లగుచున్నవి ; ప్రవృత్తి నిమిత్తభేదముచే మూడు పేర్లు వచ్చినవి.”

నాట్య-రూపకపదములను సింగభూపాలుడు తన రసార్ణవసూక్తకరములో క్రింది విధముగా నిర్వచించెను—“ఇదివరకు చెప్పిన రసమున కాధారమగునది నాట్యము, రూపకము నని చెప్పబడుచున్నది. మిక్కిలి నేర్పరియగు నటుని కర్మ అగుటచేత ‘నాట్యము’ అను పేరు కలిగినది. ముఖాదులయందు(బద్ధాదుల కారోపమున్నప్పుడు ‘రూపకాలంకార’మని చెప్పబడినట్లే ఇచ్చట(గూడ, నటునియందు నాయకారోపమున్నందున (నటుడు నాయకరూపమును ధరించినందున) దీనికి రూపకమనియు(బేరు.”²

(రసార్ణవసూక్తకరము-(శ్రీ) బులుసువారి అనువాదము-పుట 103).

పై శబ్దము లన్నింటను, “దృశ్యకావ్య” మనెడి పదమును సంస్కృతాలంకారికులును, “నాటక” మనెడి పదమును తెలుగు కవులును ఆలంకారికులును అధికముగా వాడియున్నారని చెప్పవచ్చును. ఇచ్చట ఒక విషయమును గుర్తించవలసి యున్నది. సాహిత్యమునందలి రచనా ప్రక్రియలనెల్ల భారతీయులు ‘కావ్య’పదముతోనే వ్యవహరించియున్నారు. అది పద్యమైనను, గద్యమైనను, గద్య-పద్య సమ్మిశ్రితము (చంపుపు) అయినను, రూపకము అయినను, ఉపరూపకము అయినను సరే—అన్నియును ‘కావ్యము’లే. అట్లే ఆయా ప్రక్రియల రచయిత లెల్లరును ‘కవి’ నామముచేతనే వ్యవహృతులైనారు. రూపక నిర్మాతను తెలుపుటకు ‘Dramatist’, ‘Play-wright’ అనెడి ఆంగ్లపదములవలె సంస్కృతమున ప్రత్యేకపదములు లేవు. అతడును ‘కవి’యే. గ్రీకుభాషలోకూడ నాటకకర్తను ‘కవి’ (poet) అనియే వ్యవహరించుట గమనార్హము. ‘నాటకకర్త’, ‘నాటక రచయిత’ మొదలగు పదములు ఇటీవల కల్పింపబడినవిమాత్రమే.

“ద్రామా” (Drama) అనెడి పదము గ్రీకుభాషాపదము—“A thing done” అని దీనికి అర్థము. గ్రీకులకాలమునుండి ఇంచుమించుగా 18 వ శతాబ్దివరకును ‘ద్రామా’ అను పద

మునే పాశ్చాత్యులందరును వాడెడివారు. పిమ్మట 'ప్లే' (play) అనేది పదముకూడ వ్యవహార ప్రసిద్ధిపొందినది. ఈ పదముయొక్క అర్థము ఎంత విస్తృతపరిధి కలిగియున్నదో క్రింది వివరణము తెలుపగలదు—

"Play, a generic term applied to any word written to be acted, and covering such more limiting terms as tragedy, comedy, farce, drama, &c. It may range from a spirited exchange of backchat between two mountebanks in the market place to a full-length work given in a special building—a theatre—with a cast of highly trained professional actors aided by all the appurtenances of lighting, costuming, and production. The one essential requisite is that it should be entirely or mainly spoken; if given without dialogue it ranks as mime or ballet, if all the dialogue is sung, as opera. Hybrid forms give rise to Ballad Opera, Burletta, Musical Comedy."

(The Oxford Companion To The Theatre—p. 618).

నేడు ప్లే; ప్లేరైట్ (Play; Play-wright) అనేది పదములే అధికముగా ప్రచార మందున్నవి. 'డ్రామా' అనేది పదము నేడు సామూహికార్థమందు వ్యవహృతమగుచున్నది. (Greek Drama, British Drama, Restoration Drama, Indian Drama, Telugu Drama, etc.) ఈ అర్థమందే ఈ నా 'పరిశోధనావ్యాసము'నకు "అంధ్ర నాటక వికాసము" అని పేరుపెట్టినాను.

Stage, Theatre అనేది పదములనుకూడ మనము నేడు ఎక్కువగా వాడుచున్నాము. Stage అనగా 'రంగస్థలము' అని అర్థము; ఇంకను నూటిగా చెప్పవలెనన్నచో రూపక ప్రదర్శనముకొరకు తదనుకూలముగా అలంకరింపబడిన రంగస్థలము అని అర్థము. ఇంక 'Theatre' అను పదము చాల విశాలమైన అర్థముకలది. నాట్యశాల అనేది అర్థమునేకాక ప్రదర్శనమునకు సంబంధించిన సర్వకార్యకలాపములను ఈ పదము వ్యక్తము చేయుచున్నది. థాట్రే, ఆపెరా, సంగీతక చేరీ మొదలగునవి జరిగెడి స్థలములనుకూడ 'Theatre' అనియే అందురు. అందుచేత కేవలము రూపక ప్రదర్శనములకు పరిమితమైనదానిని 'Play house' అనుట సమంజసము. 'Theatre' అనునదికూడ గ్రీకుభాషాపదమే; 'a seeing place' అని దీనికి అర్థము. కాని, ప్రాచీన కాలములో మాత్రము దీనికి 'Auditorium' (రంగమండలము = ప్రేక్షకులు కూర్చుండెడి స్థలము) అని మాత్రమే అర్థము. Audience అనునది లాటిన్ భాషా పదము; 'Those who listen' (శ్రోతలు) అని దీనికి అర్థము. 'Spectator' అనునదికూడ లాటిన్ భాషాపదమే; 'one who looks on' (ప్రేక్షకుడు) అని దీనికి అర్థము. అందుచే రూపక ప్రదర్శనమును చూచెడివారిని 'Audience' అనుట సమంజసము కాదు; 'Spectators' (ప్రేక్షకులు) అనియే అనవలెను.

నాట్యస్వరూపము

భరతాదుల నాట్యప్రయోగమునకు విఘ్నమాపాదించుచున్న విరూపాక్షుడి విఘ్నకరులను సామూహ్యకముగాపిలిచి, బ్రహ్మవారికి నాట్యస్వరూపమును విఘ్నముగా వివరించి చెప్పి, వారిని శాంతచిత్తులను కావించెను. తత్సారమును క్రిందివిధముగా పేర్కొనవచ్చును!—

“శ్రవ్యమును, దృశ్యమును అయిన నాట్యము త్రైలోక్య భావానుకీర్తనము. అనగా మూడు లోకములకు సంబంధించిన శుభాశుభ ఫలముల నొసంగెడి ధర్మాధర్మములయొక్క స్వభావములను ఇది అందరకును¹ ప్రదర్శించును. కాగా, నానాభావోపసంపన్నమును, నానావస్థాంతరాత్మకమును, లోకవృత్తానుకరణమును అగునట్లుగా నాట్యము నిర్మితమైనది. ఇందు కన్నట్టని జ్ఞానముకాని, శిల్పముకాని, విద్యకాని, కళకాని, యోగముకాని, కర్మకానిలేనేలేదు. ఇది హితోపదేశాత్మకమే కాక విశ్రాంతి జనకము, వినోదజనకము కూడను (అనగా మనస్సునకు ఉల్లాసము చేకూర్చి, ఆనందము నొసంగును).”

ఇట్లు, బ్రహ్మ తాను సృష్టించిన నాట్యముయొక్క స్వభావ - ప్రయోజనములను వివరించి చెప్పిన పిమ్మట ఒక శ్లోకములో నాట్యమును క్రిందివిధముగా నిర్వచించెను—“సుఖ-దుఃఖ సమన్వితమైన ఈ లోకస్వభావము అంగికాద్యభినయోపేతమగుచు ‘నాట్య’ మనబడును.”² అనగా లోకమునందలి సుఖ-దుఃఖములే నాట్యమందును ప్రతిపాదితములగును; కాని, ఆ లోకావస్థ నాట్యమందు చతుర్విధాభినయ సహితమగుచున్నది. కాగా లోకవృత్తమే అభినయ సహితమైనప్పుడు నాట్యమనబడునని భరతముని అభిప్రాయ సారాంశము. దీనినిబట్టి నాట్యమునందు రెండు విషయములు ప్రధానములని స్పష్టమగుచున్నది—1. నాట్యము లోకవృత్తానుకరణము³ అనుటచేత నాట్యము లోకమునకు సన్నిహితమగుచున్నది. 2. లోకవృత్తము అభినయ సహితము కావలెనుటచేత నాట్యము లోకము కంటె భిన్నమగుచున్నది.

నాట్యము లోకవృత్తానుకరణము :

లోకమునందలి సుఖ - దుఃఖములే నాట్యమందును ప్రదర్శితములగును కాన నాట్యము లోకావస్థకు అనుకరణమగు చున్నది. కాని, ఈ ‘అనుకరణ’ మనెడి పదమునకు అర్థమేమో భరతుడు స్పష్టము చేయలేదు.

అనుకరించుట, అనుకృతి, అనుకరణము అనెడి పదములను నాట్యపరముగా భరతుడు ప్రయోగించెను. కాని భరతుడు వివరింప సంతమాత్రమున ‘అనుకరణ’ మనగా లోకవృత్తమును యథాతథముగా వర్ణించుట లేదా ప్రదర్శించుట అనెడి అర్థమును చెప్పరాదు. లోకమిధునమును చూచునప్పుడు మనకురాగ ద్వేషాసూయాదులు కలుగునేకాని రసప్రతీతికలుగదు. కావున లోకవృత్తము యథాతథముగా ‘నాట్య’ మనిపించుకొనదు. లోకమునందలి సంఘటనలే నాట్యమందును కన్నట్టుచుండును కాన నాట్యము లోకమీనకు అనుకరణమనబడినది; అంత మాత్రమే. ఆ సుఖ-దుఃఖాది సంఘటనలు చతుర్విధాభినయ సహితము లైనప్పుడే అది నాట్యము

కాగలదు. ఇందలి అంగవిన్యాసాదులు లోకమునందు కంటె భిన్నములుగా నుండు ననెడి విషయము అందరకును తెలిసినదే. అభినయములే నాట్యమును లోకమునుండి వేరుపరచుచున్నవి. లోకములో దుఃఖపూరితములైన ఘట్టములనుచూచి మనము దుఃఖింతుము. కాని, ఆ దుఃఖ పూరితములైన ఘట్టములే కావ్యమందు వర్ణింపబడినప్పుడు వినియు లేదా చదివియు, నాట్యమందు ప్రదర్శింపబడినప్పుడు చూచియు ఆనందింతుము. నాట్యము లోకమునకు యథాతథమగు అనుకరణము కాదనుటకు దీనిని ఒక ఉదాహరణముగా గ్రహింపవచ్చును.

భారతీయాలంకారికులు కవికి బ్రహ్మపదవి నొసంగి, ఆతడు తలచుకొన్నట్లుగా కళా సృష్టి అగునని చెప్పియున్నారు. కవిసృష్టిని గూర్చి ఆనందవర్ధను డిక్రింది విధముగా పేర్కొనెను⁴—

“అపారే కావ్య సంసారే కవిరేవ ప్రజాపతిః ।
యథాస్మై రోచతే విశ్వం తథేదం పరివర్తతే ॥
శృంగారీచేత్కవిః కావ్యేజాతంరసమయంజగత్ ।
స ఏవ వీతరాగశ్చేత్ సీరసం జాతమేవ తత్ ॥
భావా నచేతనానపి చేతనవచ్చేతనా నచేతనవత్ ।
వ్యవహరయతి యథేష్టం సుకవిః కావ్యే స్వతంత్రతయా ॥”

మరియు “నానృషిః కురుతే కావ్యమ్” (భట్టతొడు చెప్పినట్లుగా హేమచంద్రుడుదాహరించెను), “కవయఃక్రాంత దర్శినః” అనెడి ఆలంకారిక సూక్తులు కూడ కవితా శిల్పిని సాక్షాద్రీక్షయైన వైదికముషిత్యునిగా పేర్కొనుచున్నవి. కావ్యప్రకాశ ప్రథమ శ్లోకములో మమ్మటుడు కవిసృష్టి బ్రహ్మసృష్టిని మించిన దనెను.⁵ కావున, అనుకరణ మనగా కేవల లోకానుకరణము కాదనెడి సత్యమును భారతీయులు గుర్తించిరనుట స్పష్టము. వారి దృష్టిలో అనుకరణము ‘యథాతథానుకరణము’ కానేకాదు; ఈ అనుకరణము సూత్న సృష్టితుల్యమైనదే, ఇట్లు కవిప్రతిభావిలసితములైన సృష్టలలో నాట్యము, అనగా రూపక రచన, అత్యుత్తమమైనదనెడి సత్యమును “నాటకాంతం హి సాహిత్యమ్”, “సందర్భేషుదశ రూపకం శ్రేయః”⁶ అనెడి సూక్తులు నిరూపించుచున్నవి.

పై విషయమును ధనంజయుడు మరింత స్పష్టముచేసి యుండెను—“అది రమ్యమైనను, లేదా జుగుప్సాకరమైనను, ఉదారమైనను లేదా వికృతమైనను, ఉగ్రమైనను లేదా ప్రసన్నమైనను, గహనమైనను లేదా వికృతమైనను లోకమందలి యే వస్తువైనను, లేదా వస్తువుకానిదైనను కవి-భావకు (సహృదయు) లచే భావ్యమానమై రసముగాకాని, భావముగా కాని పరిణామింపనిది లేదు.”⁷

నాట్య విషయమున ధనంజయుడు పేర్కొన్నట్లే, కావ్య విషయమున పెల్లీ కవి కూడ వివరించియుండుట గమనార్హము⁸ :

“Poetry turns all things into loveliness; it exalts the beauty of that which is most beautiful, and it adds beauty to that which is most

deformed; it marries exultation and horror, grief and pleasure, eternity and change; it subdues to union under its light yoke all irreconcilable things..."

కావున కావ్యముకాని, నాట్యముకాని లోకమునకు యథాతథానుకరణము కాదనియు, ఈ విషయమును భరతాదులు స్పష్టముగా గుర్తించియున్నారనియు తెలియవలెను. నాట్యశాస్త్రమున 'ధర్మి' యను సంకము ప్రత్యేకముగా 13 వ అధ్యాయమున వివరింపబడెను. ఇందు నాట్యము లోకమున కెంతవరకు అనుకరణమో లేదా సన్నిహితమో, లోకమునకు ఎంత భిన్నమో స్పష్టముగా వివరింపబడెను. "విమర్శలు; సమన్యలు" అను అధ్యాయమునందు ఈ 'ధర్మి'ని గూర్చి వివరింతును,

పాశ్చాత్య దేశములకు, ముఖ్యముగా గ్రీకుదేశమునకు భరతునివంటి వాడగు అరిష్టాటిల్ (క్రీ. పూ. 384-322) కూడ కళానిర్వచనములో 'పొయెటిక్సు' (Poetics) అనెడి తన గ్రంథము నందు అనుకరణము (imitation) అను పదమును వాడియుండెను.

"Epic poetry and tragedy, as also Comedy, Dithyrambic poetry, and most flute-playing and lyre-playing, are all, viewed as a whole, modes of 'imitation'. But at the same time they differ from one another in three ways, either by a difference of kind in their means, or by differences in the objects, or in the manner of their imitation."

అనలు అనుకరణము రెండు విధములు— 1. ఉన్నదానిని ఉన్నట్లుగా చెప్పుట - ఇది బాహ్యమునకు సంబంధించినది. 2. ఉన్నదానిని ఉన్నట్లుగా కాక ఎట్లు సంభావ్యమో అట్లుచెప్పుట (an imaginative reconstruction of the possibilities of Nature) - ఇది ఆంతర్యమునకు సంబంధించినది, మొదటి అర్థమును గ్రహించి, అరిష్టాటిల్ గురువగు ప్లేటో (క్రీ.పూ. 427-347) అనుకరణాత్మకములైన కళలను నిరసించి, వానికి 'అదర్శరాజ్యమున' అధమ స్థానము నొసంగెను. కాని, ఆయన శిష్యుడేఅగు అరిష్టాటిల్ రెండవ అర్థమును గ్రహించి (నిజమైన అర్థము ఇదియే) కళలు ఉత్తమములైనవని నిర్ణయించెను. పొయెటిక్స్ మీద బృహద్విమర్శను - వెలయించిన ఎస్. హెచ్. బుచెర్ క్రిందివిధముగా సిద్ధాంతించెను—

"Imitation so understood, is a creative art. It is the expression of the concrete thing under an image which answers to its true idea. To sieze the universal and reproduce it in simple and sensuous form is not to reflect a reality already familiar through sense perceptions; rather it is a rivalry of nature, a completion of her unfulfilled purpose, a correction of her failures."

అనుకరణ మనెడి పదమునుగూర్చిన అరిష్టాటిల్ అభిప్రాయమును ఎల్. ఏ. క్రొంబీ మరింత స్పష్టముగా పేర్కొనెను— "..... The poet first derives an inspiration from the world by the power of his imagination; the art of poetry then imitates this imaginative inspiration in language."

నాట్యము లోకముకంటె భిన్నము (అనగా 'అభినయప్రధానము') :

అభినయ మనునదియెల్ల నాట్యసంశ్రయమే కాని లోకసంశ్రయము కాదనియు, అభినయములే నాట్యమును లోకమునుండి వేరుపర్చుచున్నవనియు నాట్యనిర్వచనములో భరతుడు స్పష్టము చేసియుండెను. 'అభినయము' అను పదమునందలి 'అభి' అను ఉపసర్గకు 'అభిముఖము'గా అనియు, 'నీ' ధాతువునకు 'పొందించుట' అనియును అర్థములు.¹² కావున, అభినయ మనగా "ప్రయోగమును అభిముఖముగా పొందించుట లేదా ప్రయోగముయొక్క అర్థములను సామాజిక హృదయములకు అందజేయుట" అని అర్థము. ప్రయోగసమయములో నటుడు అభినయముల సాహాయ్యమున రూపకమునందలి అర్థములను సామాజిక హృదయములకు సువ్యక్తము చేయుచున్నాడు. నాట్యము సర్వప్రకృతులను, సర్వభావములను అనగా మానవ వ్యాపారము సంతతిని అనుకరించుచున్నది కాన నటుడు సర్వమానవ వ్యాపారమును రంగముమీద ప్రదర్శింపవలసి యున్నది. మానవవ్యాపార మంతయును మనో - వాక్ - కాయ భేదములచే మూడు విధములని విజ్ఞు తెరిగిన విషయమే. ఈ మూడు వ్యాపారములును నాట్య ప్రయోగమందు సాత్త్విక - వాచిక - ఆంగికము లనెడిపేర అభినయము లగుచున్నవి. ఇవియే త్రివిధాభినయములు. నాలుగవది అయిన 'అహార్యాభినయము' (వేషధారణము) ఈ మూడింటియం దంతర్గతమై యున్నదని అభినవగుప్తుడు పేర్కొనియుండెను.

లోకమున, చిన్నిపిల్లలు, కావలసినది ఈయలేదను కోపమున కల్లబొల్లి ఏడ్చు లేడ్చు చున్నప్పుడు - సరిగా పరిశీలించనిచో - వారు నిజముగా ఏడ్చుచున్నారనియే తోచి తల్లిదండ్రులు కంగారు పడుచుండుట మనకు అనుభవైకవేద్యమే. అట్లే, తల్లిదండ్రులు లేని కోపమును తెచ్చిపెట్టుకొని "ఈనాడేదో చేసివేయుదు" రనెడి భయమును పిల్లలకు కలుగజేయుచుండుటయు, కొందరు అసహజములై నవినయాదులు, లేనివిలాసాదులు చూపుచుండుటయు మనము చూచుచుందుము. ఇట్టి పట్టులలో "నాటకమాడుచున్నాడు", "అదంతానాటకములే" అని తటస్థులు అనుచుందురు. ఇట్టి విశేషములే అభినయమునకు మూలరూపములు.

ఇట్లున్న చతుర్విధాభినయముల స్వరూపములను సంక్షిప్తముగా తెలిసికొనుట ఆవశ్యకము—

సాత్త్వికాభినయము :

అతిగా కోపమువచ్చినచో ముఖము కందగడ్డవోలె ఎఱునగును ; అతిగా భయాదులు కలిగినచో ఒడలంతయును చెమటపట్టును—అంతరంగమున పుట్టిన భావతీవ్రతవలన శరీరము నందు కన్నులెడి ఈ మార్పులే సాత్త్వికాభినయమునకు మూలరూపములు.

రూపక ప్రయోగసమయములో నటుడు తనకు అసహజములైన సుఖ - దుఃఖాదులను తనయం దారోపించుకొని ప్రదర్శించుచున్నాడు. హరిశ్చంద్ర నాటకములో హరిశ్చంద్రుడు దార సుతాదులకు దూరుడై, ఒంటరిగా, వల్లకాటిలో గూర్చుండి దుఃఖించుచున్న పుట్టము నుదాహరణముగా తీసికొందము. హరిశ్చంద్రవేషధారి అయిన ఆ నటుడు నిజముగా అట్టిదుఃఖావస్థలోలేడు ;

కాని, ఆ దుఃఖమంతయును నిజముగా తానే పొందుచున్నట్లుగా రంగమునం దాతడు గోచరించుచున్నాడు. అట్లే నటుడు తాను నిజముగా ఆ సుఖమును లోకమునం దనుభవించకపోయినను, కథావళమున, రంగముమీద ఆ సుఖానుభూతిని చక్కగా ప్రదర్శించుచున్నాడు. ఈ విధముగా నిజముగా దుఃఖితుడు కాని నటుడు దుఃఖితుడై అశ్రువు మొదలగువానిని, నిజముగా సుఖితుడు కాని నటుడు సుఖితుడై రోమాంచాదులను రంగముమీద ప్రదర్శింపగలుగుటకు హేతువైనది 'సత్త్వము' అనబడును. 'సత్త్వ' మనగా మనస్సమాధి లేక ఏకాగ్రత అని చెప్పవచ్చును. ఇది నటునకు అభ్యాసవళమున సాధ్యమగును. సత్త్వసంబంధమైన అభినయమే సాత్త్వికాభినయమనబడును. చతుర్విధాభినయములలో ఈ సత్త్వాభినయమే శ్రేష్ఠమైన దనియు, ఈ సత్త్వాభినయమందే నాట్యము ప్రతిష్ఠితమైయున్న దనియు భరతముని కంఠోక్తిగా చెప్పియుండినది.

రససూత్ర వ్యాఖ్యాన సందర్భములో అభినవగుప్తుడు చేసిన వివరణమునందలి ఒక ముఖ్య విషయమును ఇచ్చట గమనింపవలసియున్నది. రసము సహృదయ సామాజికవిష్టమే కాని నటవిష్టము కాదు ; అనగా నటునకు రసానుభూతి ఉండరాదు ; నటుడు అస్వాదనోపాయము మాత్రమే ; కావుననే 'పాత్రము' అనబడినాడు. పాత్రము మధ్యాది రసాస్వాదమున అస్వాదయితకు తోడ్పడునే కాని, దానికి తదనుభూతి ఉండదు ; అది కేవలము సాధనము మాత్రమే. అట్లే నటుడు సామాజికల రసాస్వాదనమునకు ఒక సాధనము మాత్రమే.

ఆంగికాభినయము :

లోకమునం దెవరైనను సవిలాసముగా నడచినచో "నాటక మనుకుంటున్నాడు కాబోలు" అని వెక్కిరించుటయో, లేదా "ఆమె నడిస్తే అందంగా ఉంటుంది" అని మెచ్చుకొనుటయో చేయుచుండుము. ఆనందమును కాని, కోపమును కాని, దుఃఖమును కాని పట్టజాలనప్పుడు చిన్నలేకాదు, పెద్దలును చిత్రములైన అంగవిన్యాసములను చూపుచుండురు. ఇట్టి వన్నియును నాట్యమందలి ఆంగికాభినయమునకు మూలరూపము.

మానవుని శరీరావయవము లన్నియును అంగ - ఉపాంగ - ప్రత్యంగము లనుపేర త్రిధావిభక్తములై యున్నవి—శిరము, హస్తములు, కటి, ఉరము, పార్శ్వములు, పాదములు అను ఈ ఆరును అంగములు ; నేత్రములు, కనుబొమలు, నాసిక, అధరము, కపిలములు, చిబుకము అను ఈ ఆరును ఉపాంగములు ; జఠరము, జంఘలు, ఊరుపులు, స్కంధములు, బాహువులు, పృష్ఠము అను ఈ ఆరును ప్రత్యంగములు. ఇవి పరస్పరము సంబంధము కలిగియున్నవి. మానవుడు ఏ దేని భావమును ప్రదర్శించినచో, లేదా ఏదేని చలనమును చూపినచో ఈ అంగోపాంగప్రత్యంగము లన్నియును కాని, కొన్ని కాని కలిసియే కదలుచుండును. ఉదా : గ్రీవాకర్మ శిరఃకర్మ ననుసరించి యుండును ; అన్యకర్మ దృష్టిభేదముల ననుసరించి యుండును : చిబుకర్మ జిహ్వ_దంత_ఓష్ఠ కర్మల ననుసరించి యుండును. భ్రూకర్మ తారా_పుట కర్మల ననుసరించి యుండును. దర్శనప్రకారములు తారాకర్మకు సంబంధించి యుండును ; ఇట్లే ఇతర అవయవములును ఒండొంటికి సంబంధించి కదలుచుండును. ఏదేని ఒక అవస్థలో ఒక వ్యక్తి ఉన్నప్పుడు, ఆ వ్యక్తి నడకలో శిరోహస్తాదులు స్తబ్ధములుగా

నుండవు. శ్రీ పురుషు లెల్లరును ఉత్తమ - మధ్యమ - అధమ ప్రకృతులుగా నుందురు. వారు సుఖ - దుఃఖముల ననుభవించుచుందురు. దేశ - కాలాది భేదములను బట్టి వారి ఆచార - సంప్రదాయములు, కట్టుబొట్టు మారుచుండును. కావున, ఆయా వ్యక్తుల అంగవిన్యాసాదులు, గతిప్రచారములు (నడకలు మొ.) పై అంశములకు అనుగుణములుగా ఉండవలెను. ఏ వ్యక్తి ఏ అవస్థలో, ఎచ్చట, ఏవిధముగా ఏ యే అంగవిన్యాసములను చూపునో లేదా ఏవిధముగా నడచునో, కూర్చుండునో, శయనించునో, నిలుచునో అనేది విషయముల నెల్ల భరతుడు నాట్య శాస్త్రమందు 8, 9 అధ్యాయములలోను (అంగవిన్యాసములు), 12 వ అధ్యాయములోను (గతిప్రచారములు) విపులముగా వివరించెను.

నాట్యమందు ఆంగికాభినయము ఎట్లు జరుగునో 'అభిజ్ఞానశాకుంతల వ్యాఖ్య'లో రాఘవ భట్టు నిరూపించియుండెను. శకుంతల నఖలతోకూడి వృక్షసేచనము చేయుట యిచ్చటి ఘట్టము——“వృక్ష సేచనమును నిరూపించుటకు అవధూత శిరముతో, అధోముఖ ఆన్యముతో, శరీరమును కొంచెముగా వంచి, భుజములయొద్ద నలిసీ - పద్మకోశహస్తములను పట్టువలెను ; 'భ్రమరబాధ'ను విధుతశిరముతో, కంపితాధరముతో, ముఖమునొద్ద పరాజ్ఞాఖముగా నుంచిన చంచలమైన పతాకహస్తముతో నిరూపించవలెను.....” ఈ నిరూపణ మంతయును కేవలము అభినయము మాత్రమే. చేతిలో నీటికుండ, నేలమీద పూలమొక్కలు, సజీవమైన లేదా యంత్రకృతమైన తుమ్మెద మొదలైనవి నిజముగా రంగముమీద ప్రదర్శింపబడనక్కఱ లేదు. ఆ యా అభినయములను సమర్థులైన నటులు చేసినచో తదర్థములను సంస్కారులైన ప్రేక్షకులు సులువుగా గ్రహింపగలరు. ఈ దృష్టితో చూచినచో 'స్వభావవాదము'నకు నాట్యమున అంతగా స్థానము కన్పట్టదు.

ఆంగికాభినయము ప్రధానముగా మూడు విధములు——ముఖజము, శారీరము, చేష్టా కృతము. 13 విధములగు శిరఃకర్మ, 36 దృష్టిభేదములు, 9 విధములగు తారాకర్మ, 9 పుట భేదములు, 6 నాసాభేదములు, 6 గండభేదములు, 6 అధరోష్ఠభేదములు, 7 విధములగు చిటుక క్రియలు, 6 విధములగు ఆన్యకర్మ, 4 ముఖరాగములు, 9 విధములగు గ్రీవాకర్మ అను సంశములతో కూడిన ముఖజాభినయమును 8 వ అధ్యాయమందు భరతుడు వివరించెను. శారీరాభినయ మందలి హస్తాభినయమును, ఉరః-పార్శ్వ-కటీ-ఊరు-జంఘా-పాద-జతరకర్మలను 9వ అధ్యాయమందు వివరించెను. హస్తాభినయము అనంయుత-సంయుత-స్పృతహస్త భేదములచే మూడు విధములు. ఇందు అనంయుత హస్తములు 24 ; సంయుత హస్తములు 18 ; స్పృతహస్తములు 30. జతరకర్మ మువ్విధములు. తక్కినవన్నియును ఐదేసి విధములు. ఇంక చేష్టాకృతము స్థూలముగా రెండు విధములు—మొదటిది రంగప్రవేశ-స్థానక-ఆసన-శయన-గతులకు సంబంధించినది (12 వ అధ్యాయము). రెండవది స్పృతమునకు సంబంధించినది ; ఇందలి కరణ-అంగహారములు, చారులు, మండలములు వరుసగా 4, 10, 11 అధ్యాయములందు పరింపబడెను (చూ. నా నాట్యశాస్త్రానువాదము).

స్పృత-స్పృత్య-నాట్యములందు 'గతి-అవస్థానము' అను రెండు అవస్థాభేదములు కలవు. 'అవస్థాన' మనగా నిలకడ లేదా స్థితి ; 'గతి' అనగా కదలిక లేదా చలనము. అవ

స్థానమందు వైష్ణవ-అయోధాది స్థానకములను, గతియందు చారులును ఉపయుక్తములగును. 'చారులు' కేవలము పాదముయొక్క చలనమునకు సంబంధించినవి. ఈ చారులవలన మండలము లేర్పడును. గతియందు దేహములోని పూర్వకాయమునకు సంబంధించిన నృత్యహస్తములు, దృష్టులు, రేచకములు ప్రయుక్తములగును. పఠాకాది అసంయుత-సంయుత హస్తములధికముగా స్థితియందే ఉపయుక్తములగును. ఇట్లు స్థితి-గతి సంమేళనములవలన అనేక కరణములు తప్పన్నములగును. ఆ కరణముల సంయోజనమువలన అంగహారము లేర్పడుచున్నది. ఇవియెల్ల ప్రయోగవిధాన భేదములతో అవస్థానుసారముగా నృత్య-నృత్య-నాట్యములు మూడింటియందును తరతమభేదములతో ప్రయుక్తములగునని తెలియవలెను.

వాచికాభినయము :

లోకమున, సుఖ-దుఃఖము లతివేలములైనప్పడు మానవుడు, అవశుడై, తన భావములను సహజస్థితికి భిన్నమైన విధముగా వ్యక్తము చేయుచుండుట మనము చూచుచున్నాము. అప్పుడాతడు వ్యక్తముచేయు మాటలును, భావములును వాచికాభినయమునకు మూలకందములు. తొలి మానవుని సుఖ-దుఃఖముల వ్యక్తికరణమందే కవిత్వ ముత్పన్నమైనదనెడి సిద్ధాంతము ప్రపంచ భాషలవారందరును అంగీకరించినదే. వాల్మీకిమహర్షి శోకమే శ్లోకత్వమంది రామాయణ మహాకావ్య సృష్టికి హేతుభూతమైన విషయమందరెరిగినదే.

కాగా, సుఖ-దుఃఖ వివశీభూతుడైన వ్యక్తి అంతర్ముఖుడైనప్పడు, వాని భావవ్యక్తికరణమందలి వాక్కు వ్యవహారభాషకంటె భిన్నమై, ఒక క్రొత్తగమనమును కూర్చుకొనుచున్నది ; అదియే కావ్యభాషకు పునాది. రూపకముకూడ కావ్యమేకాన అందును కేవల వ్యవహార భాషకంటె కొంత భిన్నమైనభాష ఉపయుక్తమగుట తప్పదు ; మరియు భావభేదమునుబట్టి తెలియును మారుచుండును. అయినను నాట్యము దృశ్యప్రధానము, సంవాదరూపము నగుటచేత అందలి భాష కేవల కథనాత్మకమైన కావ్యభాషకంటె ఎక్కువ ప్రసన్నమై, శ్రుతిమధురమై శిష్ట వ్యవహారభాషకు సన్నిహితముగా నుండవలెననియు, చేక్రిడితాది క్లిష్టప్రయోగములను చేయరాదనియు భరతుడు నిర్దేశించియుండెను.¹² వర్ణనాత్మకములైన ఘట్టములందు మాత్రము అచ్చపు కవిత్వమే ఉండును. ఏ భాషయందైనను, మహాకవుల ఉత్తమరూపకములిట్లే ఉండుననుట నిస్సంశయము.

1. భాషాభేదము, 2. వ్యాకరణము, 3. చందస్సు, 4. లక్షణములు, 5. అలంకారములు, 6. గుణములు, 7. దోషములు, 8. సంబోధనపద్ధతి, 9. నామకరణ విధానము, 10. కాకున్వర వ్యంజనము, 11. విరామము—ఇవి వాచికాభినయమందలి అంగములు. వీనినెల్ల భరతుడు 14, 15, 16, 17 అధ్యాయములందు విపులముగా వివరించెను. వీని స్వరూప స్వభావముల నిర్దుష్ట జ్ఞానము రూపకరచనకు పూనుకొన్న కవికిని, తత్ప్రదర్శనమునకు పూనుకొన్న నటులకును అత్యావశ్యకము—అనగా కవి వీని స్వరూపమెరిగి రూపకమందు సమ్యగ్యోజనము చేయవలెను ; కవివృద్ధయమును గుర్తించి, నటులు సమ్యక్ప్రదర్శనమునకు పూనుకొనవలయును.

లోకమున అనేక భాషలు కలవు. ఒకే భాషలో అనేక మాండలిక భేదములు కలవు. వ్యక్తుల దేశ-కాల-అవస్థా భేదములను గుర్తించి పీనిని ప్రయోగింపవలెనని భరతుడు నిర్దేశించియుండెను. రూపకములు పాఠ్యప్రధానములు కావున ఆ పాఠ్యమందలి విరామములను చక్కగా పాటించుచు భావ-అవస్థానుకూలముగా స్వరవైచిత్రితో నటులు వాచికాభినయము చేయవలసి యున్నది. అప్పుడే ప్రదర్శనము రక్తిపొందును. హర్షము, శోకము, భయము మున్నగు భావవిశేషములవలన కంఠస్వరమందు ఏర్పడు వికారము లేదా మార్పు లేదా వైచిత్రీ 'కాకుస్వర' మనబడును. దీనినే ఆంగ్లమున 'Intonation' or 'Modulation of voice' అని అందురు.

ఆహార్యాభినయము :

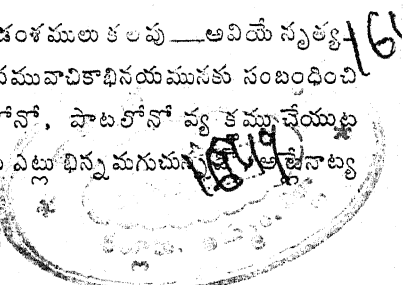
'ఆహార్య' మనగా నేపథ్యసంబంధమైన విధి (Costumes & make-up) అని అర్థము. (నేపథ్య గృహమనగా వేషధారణమున కుపయుక్తమగు నాట్యకాలాభాగము). నాట్యమందలి నేపథ్యజమైన విధి (లేదా నైపథ్యము) నాలుగు విధములు—1. పుస్తము, 2. అలంకారము, 3. అంగరచన, 4. సంజీవము. శైల-యాన-విమానాదులు ప్రదర్శనార్థము నాట్యరంగమందు నిర్మింపబడుట 'పుస్తము'. మాల్య-అభరణ-వస్త్రములను నానవిధములుగా అంగోపాంగములందు యథోచితముగా అలంకరించుకొనుట 'అలంకారము'. స్వభావవర్ణము, సంయోగజవర్ణము, ఉపవర్ణము అను భేదములచే వర్ణములు మువ్విధములు. యథోచితములగు వర్ణములతో నటులు తమతమ రూపములను ఆచ్ఛాదించుకొని, రామాదుల రూపములను పొందుట 'అంగరచన' అగును. పశుపక్ష్యదుల రంగప్రవేశము 'సంజీవము'.

ఇట్లు నాలుగు విధములగు నైపథ్యమును భరతముని విపులముగా వివరించి యుండెను (నా. కా. 21 వ అధ్యాయము).

నిజమునకు సాత్త్విక-ఆంగిక-వాచికాభినయములకంటె కూడ ఆహార్యాభినయమే ముందుగా పేర్కొనదగినది. నటుడు రంగస్థలమందు ప్రవేశింపగానే ప్రేక్షకులను ప్రథమముగా, ప్రధానముగా ఆకర్షించునది వాని ఆహార్యమే (వేషమే); పిమ్మట మాటలు, అటుపిమ్మట చేష్టలు, తరువాత భావప్రదర్శనము. నటుని ఆహార్యము సంత్పత్తికరముగా నున్నచో నాతడు సగము విజయమును సాధించినట్లే. (ఆహార్యమే లేకుండ పైత్రివిధాభినయములచేతనే రసానుభూతి కలిగింపవచ్చును. కాని, ఉన్నచో మాత్రము అది బాచితీసహితమై దేశ-కాల-పాత్ర-అవస్థానుకూలముగా ఉండితీరవలయును).

సృత్య-గానములు :

నాట్యమును లోకమునుండి వేరుపరచెడి మరి రెండంశములు కలవు—అవియే సృత్య-గానములు. ఇందు సృత్యము ఆంగికాభినయమునకును, గానము వాచికాభినయమునకు సంబంధించినవి. మానవుడు ఏడ్చును కాని, కోపమునుకాని పద్యములోనో, పాటలోనో వ్యక్తముచేయుట లోకసహజము కాదు. కాని రూపకభాష వ్యవహారభాషకంటె ఎట్లు భిన్నమగుదనమున్నది. అట్లే నాట్య

మందలి సుఖ-దుఃఖముల ప్రదర్శనమును లోకముకంటె భిన్నమే అగుచున్నది. కాగా, సృత్య-గానములు నాట్యమందు ప్రవేశించి రంజితవ్య సాధనములై నవి. వీధినాటకాదులందివి ప్రాధాన్యమును వహించి, వానిని లోకమునకు మరీ దూరమొనర్చినవి. కాని, సంస్కృతాది రూపకములందివి తగుమాత్రముగా ప్రయుక్తములై జనప్రియములే అయినవి.

ఇన్ని విధములుగా నాట్యము లోకముకంటె భిన్నమగుచున్నది. 'ధర్మి' వివరణమందు దీనినిగూర్చి మరల ప్రసంగింతును.

నాట్యము లోకముకంటె భిన్నమగుటచేతనే, అర్వాచీనకాలములో తత్పర్యాయమైన 'నాటక' పదమునకు క్రిడ, హేల, మోసము, వంచనము, కపటము అనేడి అర్థములు సంభావ్యము లై నవి. ఇందులకు తెలుగు కావ్యములనుండి నాలుగు ఉదాహరణముల నొసంగుచున్నాను—

1. “ధర్మమూర్తియనుచు, నిర్మలాత్మకుడని, నమ్మినార మిట్టి నాటకములఁ జాల ద్రోహియైన కారదానందుని జంపుమనిన”——(సింహాసన ద్వాత్రింశిక - 1 వ భా. - 221 ప.)
2. “నా మొగమాటకై వలని నాటకము ల్గట్టియించి”——(పారిజాతాపహరణము - 1-89 ప.)
3. “నీవేమి సేతు మానిన యీ విభు నాటకముగాక...”——(విష్ణుమాయావిలాస నాటకము 1 వ ఆ. - 181 ప.)
4. “పుండరీకాక్షునకు శౌరి పూజలిచ్చె
నయములు చూడ బదరికాశ్రమమునందు
నాగవిందు మయ్యిరువుర నాటకంబు
చెవుల పడవేసి పండుగు సేయు మనఘ.”

——(ఉత్తర హరివంశము—2 వ ఆ. - 70 ప.)

నాట్యము ప్రదర్శన ప్రధానము

నాట్యమందు అభినయములు రూపకార్థములను సామాజికలకు సువ్యక్తము చేయునని చెప్పకొనుటలో నాట్యమనగా వట్టి రూపక రచనామాత్రము కాదనియు, రూపక ప్రయోగమే నాట్యమనియు, అభినయ మనునది నటుని వ్యాపార మనియు స్పష్టమగుచున్నది. దేవతలు బ్రహ్మను “దృశ్యమును, శ్రవ్యమును అయిన క్రిడనీయకము”ను సృజింపవలసినదిగా కోరి నారు కదా. అంతట బ్రహ్మ నాట్యమును సృష్టించి, “కుశలులు, విదగ్ధులు, ప్రగల్భులు, జితశ్రములు, సంశితవ్రతులు” అయిన ప్రయోక్తల (= నటుల) కొరకు అన్వేషించెను. కావున ప్రదర్శనార్థమే నాట్యము సృష్టింపబడినదని విశద మగుచున్నది. మరియు ‘నాట్యము’నకు పర్యాయములైన దృశ్యకావ్యము, ప్రేక్ష్యకావ్యము, ప్రేక్ష, రూప్రము, రూపకము, నాటకము అనేడి పదములెల్ల ప్రయోగప్రాధాన్యమునే నొక్కి చెప్పుచున్నవి. కాళిదాసు మాళవికాగ్నిమిత్ర ప్రారంభములో నాట్యమును ‘చాక్షుషక్రతువు’గా వర్ణించుట గమనార్హము. ‘చాక్షుష’ మనుటచే

నాట్యము దృశ్యప్రధాన మనుట స్పష్టము. దృశ్యమే కాక శ్రవ్యముకూడ అయిన క్రీడనీయక మును దేవతలు కోరుటనుబట్టి వాచికాభినయవిరహితమైన ప్రదర్శనమును వారెన్నడును వాంచింపలేదనుట కూడ నిస్సంశయము.

నాట్యశాస్త్రము కవి శిక్షార్థమే కాక ప్రయోగార్థమైనదిగాక శిక్షణమునకుకూడ ఉద్దిష్టమైనదని తెలిపియున్నాను. భరతునకు ప్రయోగమందు దృష్టిలేనిచో ఆతడు 6, 7, 14, 15, 16, 18, 19, 20 అధ్యాయములను మాత్రమే రచించి ఊరకొనియుండెడివాడు. ప్రయోగదృష్టియే లేనిచో నాట్యమండప నిర్మాణవిధానమును, చతుర్విధాభినయములను, నాటక సమాజాదులను గూర్చి వివరింపవలసిన అవశ్యకమే లేదు.

ఈ సందర్భమున భరతమునికి తరువాతివారగు వామన-భట్టతోత-అభినవగు ప్రపాదాదుల అభిప్రాయములనుకూడ పరికింపుట సమంజసము.¹ వామనుడు (కీ. శ. 800 ప్రాంతములు) తన కావ్యాలంకారసూత్ర-వృత్తులలో క్రిందివిధముగా పేర్కొనెను—“సందర్భము లందు దశరూపకము శ్రేష్ఠము. విశేషసమగ్రము కావున చిత్రపటములె నది చిత్రముకదా ! దానినుండియే ఇతర భేదములు కల్పితములు.”² ఈ సూత్రములపై వృత్తి క్రిందివిధముగా నున్నది—“సందర్భములందు అనగా ప్రబంధములందు దశరూపకము శ్రేష్ఠము. చిత్రపటము నందువలె ఇందును విశేషములు సమగ్రములుగా నుండును. కాన ఇది మనోహరముగా నుండును. ఆ దశ రూపకమునుండియే కథా-అభ్యాయికా-మహాకావ్యము లనెడి భేదాంతరము లుత్పన్నము లైనవి.”

చిత్రపటము దృశ్యమానమైనది. అట్లే దశరూపకమును దృశ్యమానమైనప్పుడే విశేష సమగ్రము కాగలదు. ఈ విశేష సమగ్రతవలననే దశరూపకమునకు ప్రబంధములందు అగ్ర స్థానము లభించెను. కావుననే 1. దశరూపకము ప్రబంధములలో ఉత్తమమైనదనియు, 2. అది దృశ్యమాన మగుటచేత విశేష సమగ్రమైనదనియు, 3. ఈ దశరూపకమునుండియే కథా-అభ్యాయికా-మహాకావ్యము లుద్భవించెననియు వామనుడు పేర్కొనెను.³

రసాస్వాదము :

పై వామనవాక్యములను అభినవగుప్తుడు అభినవ భారతీయందు ఉదాహరించుకొనెను. మరియు తన ఉపాధ్యాయుడగు భట్టుతోతుడు ‘కావ్యకౌతుక’మందు “ప్రయోగత్వ మనావన్నే కావ్యేనాస్వాదసంభవః” (ప్రయోగమును పొందని కావ్యమందు ఆస్వాదము సంభవింపదు.) అని చెప్పెనని పేర్కొని స్వీయాభిప్రాయమునుకూడ క్రింది విధముగా వివరించెను—“కావ్యంతావ న్ముఖ్యతో దశరూపాత్మకమేవ. తత్రహి ఉచితైర్భాషా-వృత్తి-కాకు-నై పథ్య ప్రభృతిభిః పూర్యతే రసవత్తా” (అభినవభారతి-1 వ భా-పుట 291). (కావ్యమనగా ముఖ్యముగా దశరూపాత్మకమైనది. అందు ఉచితములైన భాషా-వృత్తి-కాకు-నై పథ్యాదులచే రసవత్త సమగ్రమగుచున్నది). పైదానినిబట్టి భట్టుతోత - అభినవగుప్తులు ‘నాట్యము ప్రయోగ ప్రధాన’మనియే తలంచిననుట నిస్సంశయము. కాగా రూపకము ప్రయుక్తమైనప్పుడే అది ‘నాట్య’మనిపించుకొనును ; నాట్యమందే రసవత్త సమగ్రము కాగలదు.

కావ్యమువలన కూడ రసాస్వాదము కలుగకపోదు ; ఈ విధానమును వాక్యవిషయ కారుడగు భర్తృహరి క్రిందివిధముగా పేర్కొనెను.

“శబ్దోపహితరూపాంస్తాన్ బుద్ధేర్విషయతాంగతాన్ ।

ప్రత్యక్షానివ కంసాదీన్ సాధనత్వేన మన్యతే ॥”

శ్రవ్యకావ్యమునందు కవికృతములైన వర్ణనలచేత కంసాదులు (= నాయకాదులు) రూపుకట్టుకొని, సహృదయుని భావనాబలమున వాని హృదయమును ప్రవేశించి, ప్రత్యక్షముగా గోచరింతురు. అప్పుడు శ్రోత లేదా పఠిత తదభేదమును చెంది, రసాస్వాదము చేయును. కాని, సహృదయులై నవారికే కావ్యమందు రసాస్వాదము కలుగును. ఈ సహృదయత అను నది బహుకావ్య పరిశీలనాది సంస్కారబలమున చేకూరును.⁴ అది అందరకును అందుబాటు లోనిది కాదు ; అందుచే కావ్యవిషయమున రసాస్వాదనమునకు అందరును అర్హులు కారు. కాని, నాట్యమునందు నటులు భాషా-వృత్తి-కాకు-నై పథ్యములనెడి(వాచిక-అంగిక-సాత్త్విక-అహార్యము లనెడి) చతుర్విధాభినయములతో రూపకార్థములను లేదా రూపకగతవ్యక్తులను ప్రేక్షకులకు ప్రత్యక్షము చేయుచున్నారు. అట్లు ప్రయోగార్థములు సుస్పష్టముగా హృదయ గోచరములై అనుభూతికి వచ్చుచుండుటచేత ప్రేక్షకులు నాట్యమందు సులువుగా రసాస్వాదము చేయగలుగుదురు. కాగా ప్రేక్షకుల ఈ వ్యాపారమును నటులు అభినయసామర్థ్యముచే సుకర మొనర్చుచున్నారు. ఇట్లు నాట్యము కేవలము సహృదయులకే కాక సామాన్యులకుకూడ ఆనందానుభూతి కలిగించుటకు సమర్థమైయున్నది. అసహృదయులై నవారికి కూడ నాట్యమందెట్లు అభిరుచి కలుగునో అభినవగు పుట్టు వివరించియుండెను—“నిజసుఖాది వివశీభూతులై అసహృదయులై న వారినికూడ నాందీపతనము, ప్రస్తావనలోనినటీ-సూత్రధారసంభాషణము, ఋతు గానాదులు ఆకర్షించి, రజింపజేసి, వారి హృదయములను ప్రయోగ దర్శనోన్ముఖములనుగా చేయును. అనగా ద్రువాగీత్యాదుల వలనను, ఇంకను తత్కాలోపస్థితములగు విచిత్రమండప-రంగాలంకరణాది కారణములవలనను సామాజిక హృదయములు సంస్కరింపబడి, ఏక రూపములై రసాస్వాదనోచితము లగును.”⁵ ఇట్లు నాట్యమున, రసాస్వాదన విషయమున అధికారము లభించుటకు అందరకును అవకాశము కలదు.

మొత్తముమీద కావ్యమందైనను, నాట్యమందైనను రసాస్వాదయోగ్యతకు ‘సహృదయత’ అనునది అవశ్యకము, కాని, ఆ సహృదయత కావ్యవిషయమున కష్టసాధ్యమును, పూర్వసంపాద్యమును అగుచుండగా నాట్యవిషయమున సుకరమును, తత్కాల సంపాద్యమును కూడ అగుచున్నది. ఇట్లు సహృదయులకే కాక సామాన్యులకు కూడ రసాస్వాదము సుకరముగా కలిగించెడి నాట్యము సందర్భములన్నింటను శ్రేష్ఠమైనదని ఆలంకారికుల నిర్ణయము.

సీసరీ (Scenery) :

ఈ సందర్భమున ఇంకొక విషయమునుకూడ గమనింపవలసియున్నది. నేటి నాటక ప్రయోగమునందు ‘దృశ్యము’ (Spectacle) అనగా రంగాలంకరణము ప్రాధాన్యమును వహించుచున్నది. మనవారు ఈనాడు ప్రతి రంగమునకును, కన్నుమూసి కన్ను తెరచునంతలో

దృశ్యమును మార్చినేయచున్నారు ; లేదా ఒకే దృశ్యమునందు కథ అంతయును జరిగిపోవు నట్లుగా రచించబడిన నాటకములను స్వీకరించి, ఒక 'సెట్' (single set) వేసికొని నాటకము నంతటిని అందే నడిపించుచున్నారు. మరియు నేడు సినీమాల ప్రభావము మరింత అధికమై రంగస్థలాలంకరణమునందు ఇంకను క్రొత్త క్రొత్త మార్పులు ప్రచారములోనికి వచ్చుచున్నవి.

కాని, మనపూర్వు లెవ్వరును సీనరీకి ప్రాముఖ్య మిచ్చినట్లు కన్పట్టదు. నాట్యశాస్త్రమును పరిశీలించిచూచినను రంగస్థలాలంకరణము (Painted curtains, sets and Stage decoration), దృశ్యములమార్పు (Change of scenery) అనువానిని గూర్చిన వివరణము కన్పట్టదు. దీనికి కారణ మానాడు అట్టి అవసరము లేకపోవుటయే : (షేక్స్పియరు కాలములో కూడ దృశ్యమునకు ప్రాధాన్యము లేదని తెలియవలెను). సంస్కృత నాటకములను పరిశీలించి చూచినచో అందలి కథలు స్వర్గము ర్త్యపాతాళములకు సంబంధించియున్నట్లు తెలియగలదు. అందలి ప్రదేశములు ఆకాశ-జల-వృథివీ-వన-పర్వత-ప్రాసాద-రాజమార్గాదులై యుండును. వీని నెల్ల రంగస్థలముమీద చూపుటకు మన పూర్వులెవ్వరును ప్రయత్నించి యుండలేదు. అవి యెల్ల కక్ష్యవిభాగముచేతను, అభినయములచేతను నిర్దిష్టము లగుచుండెడివి. నదిని చాటుట, ప్రాసాదము నెక్కుట మొదలగు పెక్కు క్రియలను—నేడు సీనరీ సాహాయ్యముతో ప్రత్యక్షముగా చూపబడుచున్నవానిని—కేవలము అభినయములచేతనే ఎట్లు నిరూపింపవగునో భరతుడు వివరించియుండెను (గతిప్రచారములనెడి 12 వ అధ్యాయముందు). ఇంక ఆయా ప్రదేశములను నిర్దేశించుటకు రంగస్థలమును—ఊహమాత్రముగా—కక్ష్యలుగా విభజించుకొనవలసిన విధానమును 13 వ అధ్యాయ ప్రారంభముందు విపులముగా వివరించెను. ఈ నిరూపణమంతయును రంగమునందు సంజ్ఞామాత్రముగనే జరుగును కాన సంస్కృత నాటకప్రదర్శనములందు కక్ష్యవిభాగమునకును, అభినయములకును ప్రాధాన్య మధికమైనది.

నాటక ప్రదర్శన మన్నంతనే యథార్థత, అనహజత్వము అనునవి కొంత ఉండక తప్పవు. యథార్థ మనిపించెడి 'సెట్'ను ఎంత చక్కగా వేసికొన్నప్పటికిని రంగస్థలము మీది గదికి నాలుగుగోడలను చూపలేముకదా? ఉద్యానవనమనెడి భ్రమనుమాత్రమే కలిగింపగలముకాని యథార్థమగు ఉద్యానవనమును రంగముమీద చూపలేముకదా? ఇంక మరణవిషయమున చెప్పవలసిన దేమున్నది? "రూపకమందలి ఒక వ్యక్తి చనిపోవుట ప్రదర్శింపవలసివచ్చినచో ఆ వ్యక్తి వేషమును ధరించిన నటుడుకూడ చనిపోవుట లేదుకదా? అట్లెన్నటికిని జరుగదు. అ నటుడు, తాను నిజముగా మరణింపకయే, దానిని 'సంజ్ఞామాత్రముగ' ఎట్లు ప్రదర్శించునో అట్లే ఆయా అంశములను అభినయములచేత సంజ్ఞామాత్రముగ నిరూపింపవలెను" అని భరతుడు 13 వ అధ్యాయముందు పేర్కొనెను. కావున రంగస్థలమందు ప్రయోగసమయములో 'భ్రమ' మాత్రమే కల్పింపబడుచున్నదనుట స్పష్టము. అనలు, ఈ 'భ్రమ' (make-believe) యే ప్రయోగమునకు ప్రాణమని చెప్పవలసియున్నది. ఈ దృష్టితో చూచినచో ప్రాచీనులు కక్ష్య విభాగమునకును, అభినయములకును ఇచ్చిన ప్రాధాన్యమునకు హేతువు స్పష్టపడగలదు.

కొన్ని సంస్కృత నాటకములను, ముఖ్యముగా “మృచ్ఛకటిక”ను యథాతథముగా ప్రదర్శించుటకు “రివోల్వింగు స్టేజీ” (Revolving Stage) అనగా పెక్కు దృశ్యములు కలదై గుండ్రముగా తిరిగిడి రంగస్థలము ఆవశ్యకముగా కన్పట్టును. కాని, పై విధముగా కఙ్క్షి విభాగముతో, అభినయముతో ప్రదర్శించినచో అట్టి అవసరమే కన్పట్టదు. మనపూర్వులుకూడ “రివోల్వింగు స్టేజీ”ని ఉపయోగించి యుందురని ఊహించుటకంటె, వారికి పై విధముగా దాని ఆవశ్యకమే లేదని తలంచుట సమంజసము. సంస్కృత నాటకకర్తలు అంకమునంతటినీ ఒకే ఒక రంగముగా రచించెడివారు (గీతరూపకములలో రంగవిభజనముకాని, అంకవిభజనముకాని లేనే లేదు). అందుచే ప్రదర్శనమునందు ఆయా ప్రదేశముల భిన్నత్వమును సూచింపవలసిన అవసరము తప్పినది. ఈ విధముగా వారు ప్రయోగసౌలభ్యమును చేకూర్చుకొనుటయేకాక, స్థూలముగా స్థలైక్యమును పాటించుటకూడ జరిగినది. ఒకే అంకమునందు ఉద్యాన-ప్రాసాద-రాజమార్గాది ప్రదేశ వైవిధ్యము కన్పట్టుచున్నను అవి యెల్ల కక్ష్యలచే, అభినయములచే, వర్ణనలచే సూచితము లగుచుండునని తెలియవలెను.

కావ్యము : నాట్యము :

నాట్యమువలెనే కావ్యముకూడ లోకముకంటె భిన్నమైనదే. అయినను అవి మరల పరస్పర భిన్నములైనవి. ప్రయోగ విధానముచేతనేకాక రచనా విధానముచేతకూడ రూపకము కావ్యముకంటె భిన్నమగుచున్నది. కావ్యమునందుకాని, కథా-అభ్యాయికాదులందుకాని కథామధ్యములో కవికి ప్రవేశమున్నది. అనగా పాత్రలను, వారి గుణగుణములను విమర్శించుటలో, పరిసరములను, వాతావరణములను వర్ణించుటలో కవి స్వయముగా మాటాడును. కాని రూపకమునందిట్టి అవకాశము లేదు. రూపకమందు రచయితగా వాని వాక్యములెచ్చటను కన్పించరాదు. సన్నివేశముల కూర్పులో, రూపకగత వ్యక్తుల ప్రసంగములలో, అర్థోపక్షేపకములలో సర్వమును వ్యక్తము కావలసియున్నది. మరియు రూపక రచయితకు చాల కట్టుబాట్లు కలవు. రూపక రచనకు సంక్షిప్తత (brivity) ప్రాణము. గ్రహించిన రూపక స్వరూపమునుబట్టి, ప్రయోగకాలమును, అంకముల లేదా రంగముల సంఖ్యయును పరిమితములై యుండును. తాను గ్రహించిన కథను బిగువు చెడకుండ రచయిత అందులోనే ఇముడ్చుకొనవలసి యున్నది. నాటకము ప్రదర్శింపబడునది పరిమితమైన రంగస్థలము. కాన, అందు తలచిన దానినెల్ల ప్రదర్శించుటకు పీలులేదు. సీరసములైన సన్నివేశములనేకాక అనావశ్యకములైన వానిని, అనుచితములైన వానినికూడ రంగమునందు ప్రత్యక్షముగా ప్రదర్శింపరాదు. అందుచేత కవి ముందుగానే జాగ్రత్తపడి, అత్యావశ్యకమైనచో, అట్టివానిని అర్థోపక్షేపకములయందు సూచింపవలెను. యుద్ధము, రాజ్యభ్రంశము, మరణము, సేనల ముట్టడి మొదలగువానిని ప్రత్యక్షముగా ప్రదర్శింపరాదు. ఇవి ప్రయోగసాధ్యములు కావు; అనగా వీనిని ప్రదర్శించుటలో సౌలభ్యము తక్కువ, శ్రమ అధికము, కలిగెడి ఫలము అత్యల్పము లేదా పూజ్యము. అట్లే శయన-చుంబన-అలింగన-అవలేపన-గుహ్యకార్య-దంతచ్ఛేద్య-సఖచ్ఛేద్య-సీపీసంసన-స్తనాంతర విమర్శన-భోజన-సలిలక్రీడాదులనుకూడ రంగమునందు ప్రదర్శింపరాదు. ఇవి అనుచితములు లేదా జగుప్సావహములు అగు కార్యములు. వీనిని ప్రత్యక్షముగా ప్రదర్శింపరాదని చెప్పుచు “తంద్రి,

కొడుకు, కొడలు, అత్త కలిసి నాటకమును చూచుచుందురు ; కాన అట్టివానిని వర్ణింపవలెను"6 అని భరతుడు చమత్కరించుట గమనార్హము. వీనినిగూర్చి భరతసమయములో కవి ఎంత జాగ్రత్త తీసికొనవలెనో, ప్రయోగ సమయములో నటుడుకూడ అంత జాగ్రత్తయే తీసికొనవలసి యున్నదని మరువరాదు.

ఇంత శ్రమతో, ఇంత ధీశక్తితో రచింపబడినను, కేవల రూపకరచన సమగ్ర కళాస్వరూప మగుటలేదు ; చతుర్విధాభినయములలో అది కేవలము వాచికాభినయనందవి మాత్రమే అగుచున్నది. ఇంక తక్కినదంతయును, అనగా లోటు అంతయును, నటుల అభినయము, అహార్యము, గానము, భావప్రకటనము మొదలగువానివలన రంగస్థలమున ప్రయోగకాలములో పూరింపబడుచున్నది. కావున, రూపకము ప్రదర్శింపబడినప్పుడే అది సమగ్ర కళాస్వరూపము కాగలదనుట నిస్సంశయము ; అందుచేతనే నాట్యము ప్రదర్శన ప్రధానమని చెప్పట. అసలు, రూపకరచన-రంగస్థల ప్రదర్శనముల కలయికయే నాట్యమనబడునుకదా !

ప్రేక్షకులు :

ఇచ్చట ఇంకొక విషయమునుకూడ గమనింపవలసి యున్నది. రూపక ప్రదర్శన మనునప్పుడు రంగస్థలమును, ప్రేక్షకాగారము (= నాట్యశాల = Theatre) ను ఆవశ్యకములు. ప్రేక్షకాగారమున కొన్ని వందలమంది కూర్చుందురు ; వారు అనేక చిత్రవృత్తులకు చెందియుందురు. వీరందరికొకే రూపకము ప్రదర్శింపబడుచున్నది. రూపక రచయిత ఎంత ప్రతిభావంతుడైనను, నటులు ఎంత విదగ్ధులైనను, ఆ ప్రదర్శనము చూడవచ్చిన జనులకు అది రుచింపనిచో, అది విఫలమైనదన్నమాటే. మరియు అన్నిరకముల నాటకములను అందరు నటులును ప్రదర్శింపలేరు ; అంతియేకాదు, అన్నిరకముల నాటకములును, అందరు నటులును సమస్త ప్రేక్షకులను మెప్పించుటకూడ కష్టము. అందుచే సమూహముమీద ప్రేక్షకుల అభిరుచులకు తగిన రూపకమును ఎన్నుకొని, తదనురూపాభినయములను నటులు ప్రదర్శింపవలసి యున్నది. కాగా, నాట్యము సిద్ధిమంతమగుటలో కవి-నటులతోబాటు ప్రేక్షకులును భాగస్వాములగుచున్నారు ; ఇది మరువరాని విషయము. రసాస్వాదనమునుగూర్చి మన అలంకారికులు చేసిన చర్చలను పరిశీలించినచో వారు ప్రేక్షకులకు (సామాజికులకు) ఎంతటి ప్రాధాన్యము నొసంగినారో తెలియగలదు.

శ్రవ్యరూపకములు :

ఒకడు ఒంటరిగా కూర్చుండి, కావ్యమునువలెనే రూపకమునుకూడ చదువుకొనవచ్చును ; లేదా ఆ ఒకడు వదువుచుండగా పదిమంది వినవచ్చును. కాని రూపక ప్రయోజనమింతమాత్రమే కాదు; అది ప్రదర్శితమైనప్పుడే శబ్దార్థమును, రూపక రచనయును సార్థకములు కాగలవు. ప్రయోగమునందని కేవల రూపకరచన ఆస్థివంశమువంటిదనుట అతిశయోక్తి కాదు. దానికి రంగస్థలము దేహము, నటులు రక్తమాంసములు, సూత్రధారుడు ప్రాణము, ప్రేక్షకులు చైతన్యము అని చెప్పవచ్చును. కావున రంగస్థలమున చక్కగా ప్రదర్శితమైనప్పుడే

రూపకము సమగ్ర కళాస్వరూపము కాగలదని తెలిపియున్నాను. అంతమాత్రమున రూపక రచనము స్వతంత్రముగా నిలువజాలదని చెప్పబడుట వీలులేదు. నిజము చెప్పవలెనన్నచో ప్రదర్శించుటకు వీలుకాని, అసలు ప్రదర్శింపబడని రూపకములు పెక్కులు కలవు. అవి కేవలము పఠన-పాఠనములకు మాత్రమే ఉపయోగపడును : అవి ఇంచుమించుగా కావ్యముల వంటివే. ఇట్టివానిని ఆంగ్లమున “Closet Dramas” అందురు. రోమ్ దేశమందలి సెనీకా (Seneca-c. 4 B. c. 65 A. D.) రూపకములిట్టివే ; అవి ప్రదర్శింపబడినవని తలంచుటకు తగిన ఆధారములుకూడ లేవు. సంస్కృతమునందలి అనర్హరాఘవాదులును ఇట్టివే.

రూపకమనగా విధిగా దృశ్యమానము కావలెననెడి సూత్రమునకు రేడియో రూపకము (Radio-Play) అవవాదముగా కన్పట్టుచున్నది. ఒకరే చదువుటకు మారుగా పలువురు చదువుట, కాకున్వరాదులతో పెక్కు కంఠస్వరములు వినిపించుట, అవస్థానుకూలములైన ధ్వనులను పుట్టించుట అనెడి విశేషములను విడిచివేసినచో దీనికిని, Closet Drama కును వేరు భేదము కన్పట్టదు. దృశ్యత్వమనెడి ప్రధాన ధర్మమునే కోల్పోయిన ఈ ప్రక్రియను “రూపక” పదముతో వ్యవహరించుటకంటె దీనికి వేరొక పదమును కల్పించుట సమంజసము కాగలదేమో.

నటుడు : కవి :

“శ్రీహర్షో నిభృజః కవిః, పరిషదప్యేషాగుణగ్రాహిణీ ।

లోకే హారిచ పత్నరాజచరితమ్, నాప్యే దక్షవయమ్ ॥”

శ్రీహర్షుని నాటక ప్రస్తావనలలోని సూత్రధార వాక్యములివి. ఇందు నాట్యమునకు ప్రధానాంగములు నాలుగు పేర్కొనబడెను—1. నిభృజుడైన కవి ; 2. గుణగ్రాహిణియైన పరిషత్తు ; 3. సహృదయ హృదయాకర్షకమైన ఇతివృత్తము ; 4. దక్షులైన నటులు. పై వానిలో ఏది లోపించినను, ఏ గుణము లోపించినను నాట్యము సమగ్రము కాజాలదు. నాట్య సిద్ధిలో కవి-నటులిరువురును సమభాగస్వాములే. ఇరువురును సమాన గౌరవమున కర్హులే. ఈ పట్టున మహిమభట్టు వాక్యములు గమనార్హములు. ఆతడు కావ్య-నాట్యములు రెండును ఉపాయ మాత్రభేదములే అనియు, రెండింటి ఫలమందును భేదము లేదనియు చెప్పుచు, కావ్య-నాట్యములభేద-సాదృశ్యములను వివరించెడి ఒక ప్రాచీన శ్లోకమును ఉదాహరించెను— “అనుభావ విభావముల వర్ణనయే కావ్యమగును. గీతాదులతో గలిపి యాయనుభావాదులను ప్రయోగించుటయే నాట్యమగును.”⁷

భారతీయాలంకారికులలో భోజుడు ఒక్కడు మాత్రము పై అభిప్రాయమునకు భిన్నముగా తలపోసెను. “శృంగార ప్రకాశము” నందాతడు క్రిందివిధముగా తన అభిప్రాయమును వ్యక్తము చేసెను. —“రసము, విదగ్ధ కైలాషులచే ప్రదర్శనమునములగు అభినయముల వలన సామాజికులచే ఆస్వాదింపబడుచున్నది ; లేదా ప్రబంధములందు కవులచే చేయబడిన వర్ణనములను భావించెడి విద్వాంసులమనీషాబలముచే ఆస్వాదింపబడుచున్నది. ఇందులో హాస్యియగు వాని వాక్కులచే స్ఫురించుదానివలె ప్రత్యక్షముగా ప్రదర్శింపబడు దానివలన

గోచరించునది హృదయావర్జకము కావాలదు.⁸ కావున అధినేతల (నటుల) కంటే కవులను, అధినయములకంటే కావ్యమును అధికముగా విహుమానించును.⁹

దీనినిబట్టి బుద్ధికి ఎక్కువగా పని కర్పించని ప్రదర్శనము, నటుల అధినయము భోజని ప్రళంసను పొందలేక పోయెనని విశదమగుచున్నది. అసగా ఏకావజముచేత నాట్యము శ్రేష్టమైనదిగా తలంపబడెనే ఆ కారణముచేతనే అది విద్వాంసులకు హృదయావర్జకము కావాలని భోజాదభిప్రాయపడెను ; కాని, అతడు చెప్పిన ఆ 'చునీపుల' సంఖ్య అర్హముగా నుండు పని విస్తరింపరాదు. స్మృతులు నటుని, నటకర్తను నిండ్లముగా చూచినవి. పైవిధముగా చెప్పుటలో భోజానిపై ఈ ప్రభావముకూడ ఉండియుండును. అందుచేతనే అతడు నటులను, అధినయములను చిన్నచూపు చూచినాడు :

భరతాధినవగుప్రాదులు నాట్యము ప్రదర్శనప్రధానమని చెప్పినను వారు కవులను, కావ్య-నాట్య నిర్మాణమును నిరసించినవారు కారు. “ఇతివృత్తము కావ్యకీర్తి”మని భరతుడును, “ఒక్కొక్క పద్యమునల్లెడి ముత్తకకవి ప్రబంధనిర్మాణ చక్షుడు కావాలదు. వానికి సంధి-సంధ్యంగ విన్యాస చమత్కారము తెలియనే తెలియదు. ప్రబంధయోజన సమర్థుడగు కవియే సంధ్యంగ సంయోజన యోగ్యతను గుర్తింపగలడు. ఈ సంధి-సంధ్యంగ సంయోజనము రస-భావాపేక్షితముగా సాగవలయును” అని నాట్యశాస్త్ర వీక్షననిర్యవ్యాచయించు అధినవ గుప్తుడును పేర్కొనియుండుట గమనార్హము. కావున భోజాదు తప్పు రక్తిని ధారణియాలంకారికులందరును అధినేతలను-కవులను, అధినయములను-కావ్యములను సమానముగానే గౌరవించి, తత్తదర్హస్థానముల నొసంగియున్నారనుట పరమసర్వము.

కాగా రూపకములను రచించు కవులకు, వానిని ప్రయోగించు నటులకు సమాన ప్రాధాన్యము నొసంగి భారతీయులీ సమస్యను పరిష్కరించి యున్నారు. కాని, పాశ్చాత్యులలో ఇది నేటికిని సమస్యయే. కేవల పఠనమువలనే ఉత్తమరూపకము ఆనందమొనగలదని కొందరు తలంపగా, మరికొందరు కవి నిమిత్తమాత్రుడనియు, రూపకము ఉత్తమనటుని వలననే ఆస్వాదయోగ్యము కాగలదనియు తలంచుచున్నారు.

విషాదరూపకములు చక్కగా ప్రదర్శింపబడిన ప్రదర్శింపబడవచ్చుననియు, కాని నటన, అహర్యము మొదలగునవి వాని ఘనతను, ఆస్వాదయోగ్యతను ఎక్కువ చేయవలసివనియు, వాని ఘనత అంతయును ఉత్తముడైన కవిరచనతోనే ఉన్నదనియు అరిష్టాట్ల పేర్కొనియుండెను.¹⁰

“The spectacle has, indeed, an emotional attraction of its own, but, of all the parts, it is the least artistic, and connected least with the art of poetry. For, the power of tragedy, we may be sure, is felt even apart from representation and actors. Besides, the production of spectacular effects depends more on the art of the stage machinist than on that of the poet” (Pp. 29-31).

“.....For, the plot ought to be so constructed that, even without the aid of the eye, he who hears the tale told will thrill with horror and melt with pity at what takes place.....But to produce this effect by the mere spectacle is a less artistic method.....” (P. 49).

“.....Tragedy, like Epic poetry, produces its effect even without action; it reveals its power by mere reading” (P. 109)

కాని, అరిష్టాటిల్ అభిప్రాయముతో ఆయన వ్యాఖ్యాతలే కొందరంగీకరింపలేదు. క్రీ. శ. 1570 లో పౌయెటిక్సును ఇటాలియన్ భాషలోనికి సవిమర్శముగా అనువదించిన ఎల్. కాస్టెల్ పెట్రో అనునతడు అరిష్టాటిల్తో అంగీకరింపక క్రిందివిధముగా పేర్కొనెను—
“1. విషాదరూపక ప్రయోగమును చూచినప్పుడు కలిగినంత ఆనందము దానిని చదువునప్పుడు కూడ కలుగుననుట సత్యసమ్మతము కాదు. 2. ప్రయోగ సమయమున సకల జనులకును అది ఆనందదాయకము కాగలదు ; చదువుకొనునప్పుడు విద్వాంసులు మాత్రమే దానివలన ఆనందము పొందుదురు. 3. రూపకమనునది ప్రయోగమునకే ఉద్దిష్టము కావలయును ; నాట్య లక్షణ వివేచనమునకు ఇదియే ప్రాతిపదిక కావలయును.”

మరికొందరు రచయితలు కవిని నిమిత్తమాత్రునిగా తలంచి, నటుని అందల మెక్కించినారు. అట్టివారిలో నాటక రచయితలు, నటులుకూడ కలరు. డిడెరాట్ (Denis Diderot-1713-84) అనేడి ఫ్రెంచి రచయిత దృష్టిలో “రూపక సిద్ధికి సంబంధించిన కీలకమంతయును నటునిలోనే ఉన్నది.” (డిడెరాట్ రూపక రచయితకూడను). మహానటునిగా పేరుపొందిన సర్ హెన్రీ ఇర్వింగ్ (1838-1905) కూడ ఇదే అభిప్రాయమును వెల్లడించెను¹¹—

“Acting is an art as distinct as any other, and, if it be the most fleeting, is also the most vivid.....So, on the stage, the accessories which are perfectly attuned to the story must greatly enhance its fascination.....Acting, and acting only, can make a play successful; but let us acknowledge that, by the legitimate arts of the stage, history and poetry may be illuminated for the dullest understanding, and a new zest added to the pleasures of refined taste.”

నటునకు పట్టాభిషేకము కట్టవలెననెడి అభిప్రాయము పాశ్చాత్య దేశములలో 19 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్థములో బలపడినది. ఈ కాలమును “Age of dramatic materialism” అనినాడు స్పిన్గెరన్.¹² కాని ఇచ్చట ఒక విషయమును గుర్తింపవలసి యున్నది. ఆ కాలములో దేశమున చెప్పుకోదగిన నాటకరచనయే లేదు. నాటక రచయితలు శక్తిమంతులు కానిచో, నటులెల్లప్పుడును విజృంభించును. విక్టోరియాకాల కాలములో అదే జరిగినది. అందు చేతనే కవికంటె నటుడే అధికముగా సమ్మానితుడైనాడు. సర్ హెన్రీ ఇర్వింగ్ ప్రసిద్ధికి ఇదియే కీలకము. అంతమాత్రమున అతడు రక్కువరకపు నటుడనిమాత్రము అర్థము చేసి

కొనరాదు. తక్కువరకపు నటుడెన్నడును ఉన్నతస్థితికి రానేలేడు ; ఒకవేళ రాగలిగినను, ఆ స్థితి పరమతాత్కాలికము మాత్రమే.

నటులు రూపకములకు వ్యాఖ్యాతలవంటివారు. వారు తమ అభినయ సామర్థ్యముతో రూపకమునకు ఎనలేని ఘ్యాతిని, శోభను చేకూర్చగలరు. ఒక్కొక్కప్పుడు ఉత్తమ రూపకమును పాడుచేయుటయు, అధమరూపకమును ఉత్తమముగా ఒప్పించుటయునుకూడ కలదు. నటులు రచయిత హృదయమును అర్థము చేసికొలేనిచో అది విజయవంతమగుట చాల అరుదు. మరియు సమర్థులగు నటులు లేకపోవుటచే, ఒక్కొక్కప్పుడు ఉత్తమరూపకము కూడ మరుగున పడియుండవచ్చును. కావున నాట్యసిద్ధిలో నటుడు భాగస్వామియనుటమాత్రము నిశ్చయము ; కాని అతడు కవిని 'త్రోసి రా'జనగలవాడునుకూడ, కవికంటె తక్కువవాడును కాదు.

నాట్యసిద్ధిలో నటునితోపాటు కవియును భాగస్వామియనుట చర్చితచర్చణము. కాని, ఇచ్చట ఇంకొక విషయమును గుర్తింపవలసి యున్నది—రంగానుభవములేని నాటకకర్త నాటకము అంతగా రాజించదు. గ్రీకు విషాదరూపక కర్తలో ఎస్కిలస్ రూపక రచయితయే కాక స్వయముగా దర్శకుడును, నటుడునుకూడ. 'షేక్స్పియరు అట్టివాడే. కొన్ని సంస్కృత రూపకములందలి ప్రస్తావనలనుబట్టి ఆయా రూపకకర్తలు నటులకు నన్నిహితులనెడి విషయము సూచితమగుచున్నది. భావప్రకాశన కర్తయగు శారదాతనయుడు భావాభినయ కోవిదులైన నటులు ప్రదర్శించిన ముప్పుది నాటకములు చూచెనట ! రూపకకర్తలేకాక, లాక్షణికులు కూడ ప్రదర్శనములందు శ్రద్ధవహించినట్లు దీనినిబట్టి గ్రహింపవచ్చును. తెలుగుదేశమున ఆధునికులలో ఆంధ్రనాటక పితామహులు శ్రీ ధర్మవరము కృష్ణమాచార్యులుగారు రచనలో, నటనలో, దర్శకత్వములో సాటిలేని ఘేటి అనిపించుకొన్న ప్రథములు.

సారాంశము :

నిజమాలోచించినచో అరిష్టాటిల్ ప్రదర్శనమునుకాని, నటుల నటనమునుకాని నిరసించి నట్లు కన్పట్టదు. రూపకరచన, కేవలము దృశ్యములపై, నటుల నటనలపై ఆధారపడక స్వయముగా సౌష్ఠవసంపన్నము కావలెనని ఆతడు రచయితలను హెచ్చరించెను. (అరిష్టాటిల్ నాటికి రంగాలంకరణము ప్రాధాన్యము వహించియున్నదనెడి సత్యమును గుర్తుంచుకొనవలసి యున్నది). కాగా, ఇంచుమించుగా భరతాదులవలెనే ఆతడును కవినటులను సమానముగా ఎంచెనని తలంచుట అసమంజసము కాజాలదు. ప్రదర్శింపబడు నప్పుడెంతటి ఆనందము నొసంగగలదో, చదివినప్పుడును అంతియే ఆనందము నొసంగగలదు. రూపకములను రచించుట కవుల కర్తవ్యమనియు, అట్లు రచింపబడిన రూపకములే ఉత్తమ రూపకములనియు, రచనప్రయోగము అనునవి పూర్తిగా భిన్నములైన కళలే అయినను అందు హెచ్చుతగ్గులు లేవనియు, అవి రెండును పరస్పర సహకారులనియు, ఆ రెండింటి సమన్వయపూర్వకమైన కలయికయే మనోహరాతిమనోహరమనియు తలంచుట సమంజసము కాగలదు. భానకాశిదాసాదుల, షేక్స్పియర్ ప్రభృతుల రూపకము లిట్టివే.

నాట్య ప్రయోజనము

అధర్మమార్గమును సంబంధించు ప్రజలను స్వధర్మనిరతులను కావించుటకు నాట్యము స్పష్టపరిచినదని నాట్యోత్పత్తి కథనమునుబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. అయినచో ఇట్టికత్తి నాట్యమునకు చేకూర్చిన అంశము తెట్టిచో పరిశీలించవలసి యున్నది.

సాంఘిక కళ :

దృశ్యమును, శ్రవ్యమును, లలితాత్మకమును అయిన ఈ నాట్యకళ సాంస్కృతికమని చెప్పబడినది. అనగా సర్వజనోపభోగ్యమైనకళ యిది. ఇది ఉపదేశాత్మకము, విశ్రాంతి జనకము, విసోదనహితము అగుటచేత, దేశ-కాల-అవస్థా-వయోభేదములు లేకుండ అందఱును చూడదగిన కళ యిది. కాగా ప్రజలందఱకును సన్నిహితమైన యీ కళ 'సాంఘికకళ' (Social Art) అగుచున్నది. కావున ప్రజలను స్వధర్మనిరతులను కావించుటలో ఇది ప్రథమాంశ మగుచున్నది.

సమాహార కళ :

కవిత్వము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, విగ్రహశిల్పము, నాట్యము అనువానిని 'లలిత కళలు' (Fine Arts) అందురు; మరి కొందరి దృష్టిలో వాస్తుశిల్పము (Architecture) కూడ లలితకళయే. ఈ లలితకళ లన్నింటిలోను నాట్యము సమాహార కళయగుటచే ఉత్తమోత్తమ మగుచున్నది. అనగా తక్కిన లలితకళలగు కవిత్వము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, విగ్రహశిల్పము, వాస్తుశిల్పము అనునవియెల్ల నాట్యమందిమిది యుండుటచే అది గుణాదిక మైనదన్న మాట. రూపక రచనయంతయును కవిత్వము కదా? ఇంక ధ్రువాగానాదుల విషయమున సంగీతము, ఆహార్యాభినయమందు చిత్రలేఖన-విగ్రహ శిల్పములు, రంగాలంకరణాదు లందు వాస్తుశిల్పము ఉపయోక్తము లగుచున్నవి. ఇట్టిది సమాహారకళ (Comprehensive Art) అయి నాట్యశాలయందు గుమిగూడిన, భిన్నరుచులుగల వ్యక్తులందఱకును ఆనందదాయక మగుచున్నది. కావుననే కాళిదాసు నాట్యమును "భిన్నరుచ్యేనస్య బహుధాప్యేకం సమారాధనమ్" అని చక్కగా వర్ణించి యుండెను.¹

నాట్యము సమాహారకళ యను విషయమును Gordon Craig క్రింది విధముగా వివరించి యుండెను² — "The art of the theatre is neither acting nor the play, it is not scene nor dance, but it consists of all the elements of which these things are composed; action, which is the very spirit of acting; words, which are body of the play; line and colour, which are the very heart of the scene; rhythm, which is the very essence of dance.....One is no more important than the other, no one colour is more important to a painter than another, or one note more important than another to a musician...."

తొలి మానవుని 'అటపాట' (Ballad Dance) లోని అట, పాట, మాట అనునవి వేర్వేరుగా పెంబొంది స్వత్రము, సంగీతము, కవిత్వము అనెడి కళలుగా విస్తరించినవని ఆధునిక విమర్శకులు సిద్ధాంతించి యున్నారు. అట్లు విడిపోయిన ఈ మూడును, వేర్వేరు కళలుగా పరిణతిచెందిన స్థితిలో నాట్యమందు మరల కలిసినవన్న మాట. పీనికి చిత్రలేఖనాదులు తోడైనవి. ఇట్లు నాట్యము 'సమాహారకళ' అగుటచేతనే భరతుడు నాట్యశాస్త్రమందు స్వత్రగానములను కూడ వివరింపవలసి వచ్చెను.

సహకార కళ :

నాట్యమనగా రూపక ప్రయోగము కావున అది సమాహారకళయేకాక సహకారకళ యును (Co-operative Art) అగుచున్నది. నిపుణుడైన కవి రూపకమును రచించును. దట్టమైన నటులు ఆయా భూమికలను ధరింతురు. ఉత్తముడైన సూత్రధారుడు అభినయములను నిర్దేశించును. వేషధరుడు ఆహార్యమును నిర్ణయించును. పాటకులు, వాదకులు తమ తమ విధులను నిర్వర్తించురు. ఆహార్యమునకు తగిన సామగ్రిని మకుటకారుడు, ఆభరణ కారుడు, మాల్యకారుడు చేకూర్తురు. రజకుడు వస్త్రములను శుభ్రము చేయును. కారువు జతు-అశ్వి-శాస్త్రములతో నానావిధద్రవ్యములను చేకూర్చును.³ ఇందరు ఇన్ని విధములుగా జతపడిన పిమ్మట ప్రయోగమునకు నాట్యశాల కావలయును. అందు రంగస్థలాలంకరణమునకు మరల అనేకులు తోడ్పడుదురు. చూచెడి ప్రేక్షకులు ప్రశాంతరాగద్వేషులై గుణగ్రహణ పాఠములు కావలయును. నిర్విఘ్నముగా ప్రయోగమును నడిపించుటకు ఒక యజమాని ఉండవలెను. ఇంతమంది సహకరించినప్పుడే రూపకప్రయోగము ఉత్తమనిధిని పొందగలదు. ఈ విధముగా నాట్యము 'సహకారకళ' యగుచున్నది.

పై విషయమును J. B. Priestly కూడ క్రింది విధముగా వ్యక్తము చేసియుండెను. ("Theatre Outlook"—P. 72.)

"In a good theatrical production we are offered a piece of life so shaped and coloured and contributed that every thing in it, down to the smallest detail significant. In this tiny world, artfully created by the Theatre, chaos and change and the meaningless have been abolished. The shape and colour of a room, the way the light falls through the window, the choice of furnishings, the very relation between a chair and a stool, all mean something. The moment when a man lights a cigarette, the way in which he lights it, his manner of inhaling and blowing out the smoke, all have their places in the pattern. A sudden laugh, a startled look, a cough, a turn of the head, none of these is accidental and each has its own significance. For two or three hours, everything offered to our eyes and ears is exquisitely contrived to achieve meaning and purpose. Now, if God or some infinitely wise being decided to take a sharp look at a group of us for an hour or two,

no doubt this is how he would see us. In the theatre, author and director and players bring to-gether all their knowledge, experience, intuition and imagination and labour for weeks in one of the most delicate pieces of co-operative effort known to man, in an attempt to make us feel that we enjoy for a little time the profound insight and the searching wisdom of that God."

ఇంతమంది, ఇన్ని వారములుగా శ్రమించి ఇచ్చెడి ఆ ప్రయోగములో ఏ దొసగు దొరలినను కూడదీసికొనుటకు ఇంక ఏలులేదు. (సినీమాలలో అయినచో ఆ భాగమును తీసి వేసి మరల చేర్చుటకు వీలుండును. కాని, రూపక ప్రయోగమందు అట్టి అవకాశము లేదు.) కావున, ఇచ్చటి సహకార ప్రయత్నము ఈ నితరపరీక్షకు తట్టుకొనవలసి యున్నది.

ఇట్లు, నాట్యము సాంఘికకళయును, సమాహారకళయును, సహకారకళయును అగుట చేతనే ప్రజలను స్వధర్మనిరతులను చేయగలుగుచున్నది.

అయినచో నాట్యప్రయోజనము ప్రజలను స్వధర్మనిరతులను చేయుట మాత్రమేనా అను ప్రశ్న ఉదయింపవచ్చును. అంతమాత్రమే కాదని సమాధానము. నాట్యధర్మము వలన సహృదయసామాజికులకు ఆనందము కలుగుచున్నది (దీనినే అలంకారికముగా "రసానుభూతి" అందురు).

ప్రబంధము లన్నింటను శ్రేష్ఠమైన రూపకముయొక్క ప్రయోగమును అనగా నాట్యమును చూచుటవలన సామాజికునకు ఎట్టి అనుభూతి కలుగును అను విషయమును గూర్చి ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యులు పెక్కురు చర్చించియున్నారు. నాట్యధర్మము వలన ఆనందము కలుగు ననెడి విషయములో ఇంచుమించుగా అందరును ఏకాభిప్రాయులై యున్నారు. కరుణ రస ప్రధానములైన రూపకములను చూచుటవలన వాధ (pain) కూడ కలుగునని కొందరు వాదింతురు; ఈ విషయమును రూపకరచనను గూర్చి వివరించునప్పుడు చర్చింతును.

'కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేత్' అనెడి నిషేధపరమైన సూక్తి యొకటి ప్రచారమందున్నది. ఈ నిషేధము అనర్థావ్యసరమని వ్యాఖ్యాత లందరును ఖచ్చితముగా నిర్దేశించి యుండుటచేత ఈ నిషేధము పరిగణనీయము కాదు.

నాట్యము "ఉపదేశాత్మక మగుటయేకాక హితమును, ధైర్యమును, క్రీడను, సుఖమును కూడ కలిగించును.....దుఃఖార్తులకు, శ్రమార్తులకు, శోకార్తులకు, తపస్స్థులకు 'విశ్రాంతి'ని కలిగించును" అని నాట్యస్వరూప వివరణములో బ్రహ్మ పేర్కొనియుండెను. దుఃఖార్తులకు విశ్రాంతిని కలిగించును; అనగా వారి దుఃఖమును పోగొట్టి ఆనందమును కలిగించును అని అర్థము. అనలు దేవేంద్రాదులు బ్రహ్మను 'క్రీడనీయకము' (విनోదవస్తువు) కొలుకు అర్పించి యున్నారుకదా : మరియు భరతుడు రసాధ్యాయములో 'హర్ష' పదము

నుపయోగించుట గమనార్హము—“వివిధములగు వ్యంజనములచే సంస్కరింపబడిన అన్నమును భుజించుచున్న సుమనస్కులైన పురుషులు రసములను (రుచులను) ఆస్వాదించుచు హర్షాదులను పొందుచున్నట్లే వాచిక-అంగిక-సాత్త్వికాభినయములచే ప్రదర్శితము లగుచు వివిధ భావములచే వ్యంజితములైన స్థాయిభావములను సుమనస్కులైన ప్రేక్షకులు ఆస్వాదించుచు హర్షాదులను పొందుచున్నారు.”

భరతుని తరువాతివాడు అయిన భామహాడు (క్రీ. శ. 600-750 మధ్యకాలము) కావ్య ప్రయోజనమును వివరించుచు ‘ప్రీతి’ అను పదము నుపయోగించుట గమనార్హము—

“ధర్మార్థకామమోక్షేషు వైచక్షణ్యం కలాను చ ।

ప్రీతిం కరోతి కీర్తిం చ సాధుకావ్య నిషేవణమ్ (నిబంధనమ్)॥”

—(కావ్యాలంకారము-ప్ర. పరి.-2 వశ్లో.)

“సాధుకావ్య నిషేవణము (నిబంధనము) ధర్మార్థకామమోక్షములయందును, కళలయందును వైచక్షణ్యమును, ప్రీతిని, కీర్తిని కలిగించును” అని భామహాడు పేర్కొనెను. (‘నిషేవణ’మను పాఠము పాఠశ్రవరమైనది ; ఇంత ‘నిబంధన’మను పాఠము కవివరమైనది.) పై శ్లోకములో భామహాడు ‘ప్రీతి’ అను పదమును ‘ఆనందము’నకు సర్వాయంపదముగా వాడియుంచెననుట స్పష్టము.

పైన భరతుడు చేసిన వివరణములో ‘హర్షాదులను పొందుచున్నారు’ అనుదానిలోని అదిశబ్దముచే శోకాదులకూడ గ్రహింపబడునని కొందరందురనియు, అది యుక్తము కాదనియు, నాట్యము సామాజికలకు హర్షైకాభివ్యక్తిని శోకాభివ్యక్తిని కాదనియు, అందుచేతనే కొందరచ్చట ‘ఆది’ పదమును తొలగించి ‘హర్షమును పొందుచున్నారు’ అని పరిమితరనియు అభినవగుప్తుడు వ్యాఖ్యానించుచుండుటకూడ గమనార్హము.

భరత-భామహాదులు ఆనందదాయకత్వమునేకాక ధర్మాదిప్రతిపాదకత్వమును గూడ నాట్యప్రయోజనమునుగా గ్రహించియుండిరి. కాని ధనంజయుడందులకంగీకరింపక, ఆనందమును మాత్రమే నాట్యప్రయోజనమునుగా నిర్ణయించి, తద్విన్నముగా తలంచువారిని అవహేళనము చేసియుంచెను. (ఏకరూపకము-ప్ర. ప్రకాశము-6 శ్లో.)—

“ఆనందనిష్ఠుండిషురూపకేషు పృథ్వీత్తిమాత్రం ఫల మల్పబుద్ధిః ।

యోఽపీతిహాసాదివదాహా సాధు స్తస్మై నమః స్వాదురహజ్ఞాభాయ॥”

—ఆనందనిష్ఠుడైన రూపకములకు ఫలము ఇతిహాసాదులందువలె పృథ్వీత్తిమాత్రమే అని ఏ అల్పబుద్ధి చెప్పినో స్వాదురహజ్ఞాభుడైన అట్టివానికి నమస్కారము.

పై విధముగా భారతీయాలంకారికులందరును నాట్యఫలమానందమని అంగీకరించియున్నారు.

‘కావ్యాలంకారము’ పర్వములో ‘అను నిషేధము అనర్థావ్యవరమైనదని భారతీయులు వ్యాఖ్యానించుటనగా, “అనలు ఏ కావ్యమైనను సరియే, అది పర్జనీయమే” అని నిర్ణయించుచు

ప్లేటో కవులను, కావ్యములను, ముఖ్యముగా విషాదరూపకములను 'అదర్బరాజ్యము'న విశేషించెను—“కళలన్నియును మానవునిలో అణగియుండిన ఉద్వేగములను రెచ్చగొట్టుటయే ధ్యేయముగా కలిగియుండును” అని ప్లేటో విచుర్య, కాని ప్లేటో శిష్యుడగు అరిష్టాటిల్ దీనికి అంగీకరింపలేదు. ఆతడొసంగిన సమాధాన సారాంశమును క్రిందివిధముగా పేర్కొనవచ్చును—“కళలు మానవుని ప్రకృతికి అవకారకములు కావు. ముఖ్యముగా విషాదరూపకము మానవునకు సహజములైన భయ_శోకములనెడి ఉద్వేగములను పైనుండి తగినంతగా అందించుట మూలమున వానిని ఆ ఉద్వేగపరిస్థితినుండి తప్పించి, సాధారణమైన స్థితిలోనికి కొనివచ్చుచున్నది. ఇట్లు కళలు మానవునకు మంచినే కలిగించుచున్నవి.”

మరియు విషాదరూపక ఫలముకూడ అనందమే అని అరిష్టాటిల్ స్పష్టముగా పేర్కొనెను—“The pleasure, however, thence derived is not the true tragic pleasure (P. 47)....We must not demand of Tragedy any and every kind of pleasure, but only that which is proper to it. And since the pleasure which the poet should afford is that which comes from pity and fear through imitation⁴ (P. 49)....”etc.

(Butcher's Translation of Poetics).

అర్వాచీనపాశ్చాత్యవిమర్శకులుకూడ కవిత్వపరమావధి అనందమే అని నిర్దేశించి యున్నారు—

“Poetry is the art of uniting pleasure with truth by calling forth imagination to the help of reason” అని డాక్టర్ జాన్సన్ (క్రీ. శ. 1709-84) పేర్కొనగా “దాని సద్యఃఫల మానందమేకాని సత్యప్రతిపాదనము కా”దని ధనంజయునివలె కోలెర్బి (క్రీ. శ. 1772-1834) మొదలగువారు నిర్ధారించియుండిరి.

ఇచ్చట ఒక విషయమును మాత్రము గుర్తింపవలసి యున్నది. భారతీయులు కావ్య_నాట్యముల ప్రయోజనమానందమేయని వీకగ్రీవముగా అంగీకరించినను, అవి ‘కాంతానమ్మితము’గా ఉపదేశముకూడ చేయునని చెప్పియుండుట విస్మరింపదగినదికాదు. నాట్యస్వరూప వివరణములో భరతుడీ విషయమును స్పష్టముచేసి యుండెను. ఈ సందర్భమున మమ్మటుని (క్రీ. శ. 1050-1100) శ్లోకముకూడ గమనార్హము.

“కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహరవిదే శివేతరక్షతయే ।

సద్యః పర నిర్వృతయే కాంతానమ్మితయోపదేశయజ్ఞే ॥”

ఈ సద్యఃపరనిర్వృతి (అనందము) కాని, కాంతానమ్మితముగా ఉపదేశముకాని కావ్యమందుకంటే ప్రత్యక్షదృశ్యమగు నాట్యమందెక్కువ సులభసాధ్యమనుట చర్చితచర్చణము.

నాట్యోత్పత్తి

1. నా నాట్యకాస్త్రానువాదము—పుట. 121.

2. “The ultimate origin to which Greek Tragedy traces up is the Ballad-Dance, the fundamental medium out of which all varieties of literature have been developed—a sort of literary protoplasm. It consists in the combination of speech, music, and that imitative gesture, which, for lack of a better word, we are obliged to call dancing.....

“.....Wherever the language of primitive peoples raises itself so that conscious elevation which makes it literature, it appears not alone, but supported by the sister arts of music and dance—a story, or poetical conception is at one and the same time versified, chanted, and conveyed in gesture.....such a Ballad - Dance is fitted to be the starting - point of all literary progress, will be easier to understand when it is recognised as the natural parent of the three main divisions of poetry. In epic poetry, where thought takes the form of simple narrative, the speech of the Ballad - Dance triumphs over the two elements. Lyric poetry consists in meditation or highly - wrought description taking such forms as odes, sonnets, hymns—poetry that lends itself to elaborate rhythms and other devices of musical art, here the music is the element of the Ballad - Dance which has come to the front. And the imitative gesture has triumphed over the speech and the music in the case of the third branch of poetry; drama is thought expressed in action”

—“The Ancient Classical Drama” (1898)—Pp. 2 - 5.

3. నా నాట్యకాస్త్రానువాదము—ప్రథమాధ్యాయము (పుటలు 4 నుండి 19 వరకు.)

4. నా నాట్యకాస్త్రానువాదము—5 వ. అధ్యాయము.

5. నా నాట్యకాస్త్రానువాదము—4 వ అధ్యాయము (పుటలు 77-78; 121.)

6. నా నాట్యకాస్త్రానువాదము—36 వ అధ్యాయము (పుటలు 862 నుండి 866 వరకు.)

సృష్ట - నాట్య - సృత్యములు

1. “నాటకమితి నాటయతి విదితరంజనా ప్రవేశేన సభ్యానాం హృదయం స ర్తయతీతి నాటకమ్” (పుట, 28)

2. ఒక ఉదాహరణము—“మానోరథోఽభినత్?”

రక్షః = రాక్షసకాంతి; నః = అస్మాన్; మా అభి

“నత్ = మాభివ్యాభ్యర్థితు” (విద్యారణ్యవ్యాఖ్య—

ముగ్ధేదము—7 మం. 104 సూ. 23 య)

3. "సృతయే = సర్వనాయః; కర్మణి, గాత్రవిశేషాయ"
—(విద్యారణ్యవ్యాఖ్య—ఋగ్వేదము—10 మం. 18 సూ. 3 ఋ)
4. "పారాశర్య శైలిభ్యాం భిక్షనట సూత్రయోః — (అష్టాధ్యాయ—4 అధ్య. 3 పాద. 110 సూ.)
"కర్మం చ కృత్యాదినః" — (అష్టాధ్యాయ—4 అధ్య. 3 పాద. 111 సూ.)
5. "పారాశర్యేణ ప్రోక్త భిక్ష సూత్రమధీయతే
పారాశరిచో భిక్షవః. శైలినినో నటాః."
"కర్మందేన ప్రోక్తమధీయతే కర్మందినో భిక్షవః.
కృత్యాదినో నటాః"
6. అప్రస్తుతమైనను ఇప్పుట రెండు విషయములను గమనింపవలసి యున్నది—
1. ప్రాచీనకాలమున నటులు, ముఖ్యముగా నటభార్యలు 'సీతరహిత' అనుటకు తార్కాణముగా ప్రేతతంజలి వాక్యములను వ్యా. ఎ. వి. కీత్ ఉదాహరించెను (The Sanskrit Drama-P. 363). ఈ అభిప్రాయము సరికాదు. నటభార్యలు అడిగిన వారికెల్ల "నీదాననే," "నీదాననే" అని అనుట "రంగస్థలముమీద మాత్రమే." రంగస్థలమున ఏ నటునకు తాను నాయకగా నటించుచున్నదో, వానికి, అప్పుడు, తాను భార్యకాక ఏమగును? కీత్ పండితు డీ విషయమును గమనింపక భిన్నవిధముగా వ్యాఖ్యానించుట విచారకరము.
 2. నటసూత్రములను గూర్చి పాణినీయు. నట ప్రదర్శనములను గూర్చి పతంజలియు స్పష్టముగా పేర్కొనియుండుట గమనించదగినది. ఇట్లు శ్రీ. పూ. 2 వ శతాబ్దినాటికే నట ప్రదర్శనములు జరుగుచున్ననటు ఒక్క రూపకమేని, నాటివి, లభింపకుండుట దురదృష్టము. మనకు లభించిన ప్రథమోదాహరణములు శ్రీ.శ. ప్రథమ శతాబ్దివి; లేదా ఇంకను కొంత అర్వాచీనములగు అశ్వమేధుని కారిపుత్ర ప్రకరణములు. కూర్రకుని మృచ్ఛకటికము. భానుని వివిధ రూపకములు శ్రీస్తు పూర్వకాలమునకు చెందిన వనెడి వాదములు కలవు. కాని అవి సిద్ధాంతములు కాలేదు.
7. రసాభివ్యక్తివర్తంతో (ఆంగికః) సృత్య మిత్యభిధీయతే।
సృత్యాభిధేయంగాభినయే నాట్యశబ్దోఽపి వర్తతే॥
లోకే హ సైకదేశేఽపి హస్తశబ్దో యథాయథా।
సృతే సృతైకదేశత్వా స్మృత్యశబ్దోఽపి వర్తతే॥ — (భరతకోశము—పుటలు. 340-341)
8. "అవస్థానుకృతి ర్నాట్యం.....
.....దశదైవ రసాశ్రయమ్॥
.....
అస్య ద్వావశ్రయం సృత్యమ్ సృత్యం కాలలయాశ్రయమ్।
అద్యం పదార్థాభినయో మూర్తో దేశీ తథాఽవరమ్॥
మధురోద్ధరభద్రేన తద్వ్యయం ద్వివిధం పునః।
లాస్యరాంజవరూపేణ నాటకాద్యుపకారకమ్॥
— (దశరూపకము — ప్రథమప్రకాశము—సూ. 7. - 10.)
9. దీనినే నందికేశ్వరు భిక్షనయదర్పణములో "నాట్యం
పూర్వ శభాయురం" అని పేర్కొనెను. (10 వ శ్లో.)
10. ఇవి రూపకభేదములు. ఈ ఉపరూపకములను రాగకావ్యములు, సృతప్రకారములు, గేయరూపకములు అనికూడ అందురు.

11. "Natyā, Nṛtta, Nṛtya : Their Meaning And Relation" by Sri K. M. Varma. PP. 70-71 (Orient Longmans—Nov. 1957)
12. శ్రీ సుబ్బారావుగారు "అంద్రనాటక చరిత్ర"ను వ్రాయు రచనపై, అందు పదియవవంతు అయినను పూర్తి చేయకుండగనే మరణించుట విచారకరము. అందరి ప్రభుమహాగములోని వీ వాక్యములు.
13. ఇది వీధి నాటకముల పద్ధతి. ఆ ప్రభావమునకు లోనైనవారు ఆధునికనాటకముల విషయమున గూడ, ఆ కాలములో, ఆ పద్ధతినే అవలంబించెడివారు.
14. "భారతీయనృత్యం" - అఖిలభారత నృత్యోత్సవములకు అధ్యక్షత వహించిన శ్రీ పి. వి. రాజమన్నార్ ఉపన్యాసము - నవభారతి—జూన్, 1958.

నాట్యము : పర్యాయపదములు

1. అవస్థానుకృతి ర్నాట్యం రూపం దృశ్యతయోవ్యతే।
రూపకం తత్సమారోపాత్ దశధైవ రసాశ్రయమ్॥
—(దశరూపకము—ప్ర. ప్రకా. 7 వ శ్లో.)
2. "తదీప్యశరసాధారం నాట్యం రూపక మిత్యపి।
నటస్యాతిప్రవీణస్య కర్మత్వా న్నాట్య ముచ్యతే॥
యథా ముఖాదౌ పద్మాదే రారోపే రూపకప్రభా।
తద్దైవ నాయకారోపో నతే రూపక ముచ్యతే॥"

నాట్యస్వరూపము

1. భవతాం దేవతానాం చ భుభాభుభ వికల్పకః।
కర్మ భావాన్వయాపేక్షీ నాట్యవేదో మయా కృతః॥
త్రైలోక్యస్యాస్య సర్వస్య నాట్యం భావాను కీర్తనమ్॥
త్వచి ద్దర్శకః త్వచి త్క్రిడా త్వచిదర్థః త్వచిచ్ఛమః।
త్వచిద్ధాన్యం త్వచిద్బుద్ధం త్వచిత్కామః త్వచిద్వరః॥
నానాభావోప సంపన్నం నానాసంస్థాంతరాత్మకమ్।
లోకవృత్తానుకరణం నాట్య మేతన్మయా కృతమ్॥
ఉత్తమాధమమధ్యానం సరాశాం కర్మసంశ్రయమ్।
హితోపదేశజననం ధృతి క్రిడా సుఖాధికృత్॥
దుఃఖార్తానాం శ్రమార్తానాం భోక్తార్తానాం తపస్విసమ్।
విశ్రాంతి జననం కాలే నాట్య మేతద్భవిష్యతి॥
స తత్ జ్ఞానం స తచ్చిత్తం ససా విద్యా ససా కలా।
నాసాయోగో స తత్కర్మ నాట్యేఽస్మిన్ య స్సద్భవ్యతే॥
(నాట్యశాస్త్రము—ప్రభుమహాధ్యాయము—శ్లో. 106 నుండి 116 వరకు.)
2. "యోఽయం స్వభావో లోకస్య సుఖదుఃఖసమన్విరః।
సోఽంగాద్యభినయోపేదో నాట్యమిత్యభిధీయతే॥"
—(నా. కా. ప్ర. అధ్యాయ - 119 శ్లో.)
3. దీనినే ధనంజయుడు "అవస్థానుకృతిర్నాట్యమ్" అనెను.
4. ధ్వన్యలోకము—3 వ ఉద్యోతము—శ్లో. 41-48.

5. నియతికృతనియమరహితాం హోదైకమయీ మనన్య పరతంత్రామ్।
నవరసయచిరాం నిర్మితి మాదభతి ఛారతి కవేః జయతీ॥
6. వామనుని కావ్యాలంకార సూత్రము-2 వ అధికరణము- 1 వ అధ్యాయము.
7. “రమ్యం జగుష్విశ ముదార మథాపి నీచం।
ఉగ్రం ప్రసాది గ్రహానం విత్పతం చ॥
యద్వాఽప్యవస్తు తవిధావకభావ్యమానం।
తన్నాన్తి యన్న రసభావముపైతి లోకే॥ —(చకరాపకము-చతుర్థ ప్రకాశము-85 శ్లో.)
8. Shelley—“A defence of poetry”—
English Critical Essays (19th Century) - Oxford University press, 1950 -
Page 134.
9. Aristotle's Art of Poetry - Edited by Fife - P. 3.
10. Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art - P. 154.
(Dover Publications, Inc - 4th edition)
11. Principles of Literary Criticism (1932) - P. 86.
12. “అభిపూర్వసు జేజ్ ధావరాభిముఖ్యార్థ నిర్ణయే।
యస్మాత్ ప్రయోగం నయతి తస్మాదభినయః స్మృతః ॥7॥
విధావయతి యస్మాచ్ఛ నానాధాని ప్రయోగరః।
కాథాంగోపాంగ సంయుక్తః తస్మాదభినయః స్మృతః ॥8॥ —(నా. కా. 8 వ అధ్యాయము.)
12. (పుట-24) నాట్యశాస్త్రము-17 వ అధ్యాయము చివర, 19 వ అధ్యాయము చివర చూడవలెను.

నాట్యము ప్రదర్శనప్రధానము

1. వివరములకు చాక్షురు వి. రాఘవన్ గారి “కావ్యము-నాట్యము” అనేది వ్యాసమును చూడవలెను.
(భోజాని శృంగారప్రకాశము-పుటలు 77-86.) (అంగ్లగ్రంథము)
2. “సంవర్తేషు చకరాపకం శ్రేయః. తద్విచిత్రం చిత్రపటం
ద్విశేష సాకల్యాత్. తతోఽన్యథేచిత్రపటైః” —ప్ర. అధి-2 వ. అధ్యాయము. 30-32 నూ.
3. ఇది ఒక ప్రాయోవాదము మాత్రమే. సర్వము కానక్కరలేదు. కాని, కథా-అధ్యాయకా-మహా
కావ్యములందు “నాటకీయర” తన్మట్లుచుండుట గమనార్హము; ఆ గుణము ఉత్తమత్వ చిహ్నముగా
పరిగణింపబడుచుండుటయు గమనార్హమే.
4. “యేషాం కావ్యానుశీలనాధ్యాసవశాత్ వికడి భూతే మనోముఖరే వర్ణనీయ తన్మయాభవనయో
గ్యరా తేహృదయ సంవాదభావః సహృదయః” అని అభినవగుప్తుడు సహృదయ పదమును
నిర్వచించెను.
(దర్శనార్థిక లోచనము-పుట 11.)
5. “నిజసుఖాది నివశీభూతశ్చ కథః వస్తంతరే సంవిదం విశ్రామయేదితి తద్రూపప్రకృత్యాహవ్య
పోహనాయ ప్రతిపదార్థనిష్ఠైః సాధారణమహిమ్నా సకలభోగ్యత్వ సహజ్ఞాభిః శబ్దాది విషయమయైః
అతోద్భవగన విచిత్రమండప విదగ్ధ గణికాదిభిః ఉపరంజనం సమాశ్రితం యేన అహృదయోఽపి
సహృదయైః సైమల్యప్రాప్త్యా సహృదయాయ శ్రియతే.” —నా. కా. - ప్ర. భా. - పుట 281.

6. ".....
 ఏనం విధం భవేద్యద్యత్తత్తప్రంగే సకారయేత్ ||298||
 వితా పుత్ర స్తుషా శ్యుక్రా చ్యుశ్యం యస్మాత్తు నాటకమ్||
 తస్మా దేతాని సర్వాణి వర్జయేయని యత్పరః ||299|| --- (దా. కా. - 22 వ అధ్యాయం.)
7. "అనుభావ విభావానాం వర్ణనా కావ్యముచ్యతే।
 త్రేషామేవ ప్రయోగస్తు నాట్యం గీతాది రంజనమ్॥
 ---వ్యక్తి వివేకము--- శ్రీ ధాగవతులవారి అనువాదము---పుట. 88. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు త్రిక.)
8. ఈ సందర్భమున, తన వాదమునకు బలముగా, "సుకవివచస్సులచే చెప్పబడునవి చిత్త వికాసమును కలిగించినంతగా ప్రత్యక్షవిషయములు చిత్తవికాసమును కలిగించవు" అనెడి అర్థము వచ్చెడి ఒక గాథ సుదాహరించెను.
9. చూ. డా. రాఘవన్ గారి "భోజని శృంగార ప్రకాశము" (ఆంగ్లరచన) - పుట. 80.
10. "Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art".
11. Shakespeare on the stage and in the study—
12. "A Note on Dramatic Criticism" (P. 96) by Prof. Spingarn.

నాట్య ప్రయోజనము

1. దేవానామిదమామనంతి మునయః శాంతం శ్రవం చాక్షిషమ్
 యద్రేణేరముమాకృతవ్యతికరే స్వాంతగే విభక్తం ద్విధా।
 త్రైగుణ్యోద్భవ మత్ర లోకజరితం నానారసం దృశ్యతే
 నాట్యం భిన్నరచేరసస్య బహుధాప్యేకం సమారాధనమ్॥
 --- (మాలవితాగ్నిమిత్రమ్ - ప్ర. అం. - 4 వ శ్లో.)
2. Quoted in the "Report of the Committee for the revival of Dramatic Art" (P-5)
 ---Published by the A. P. Sangeeta Nataka Akademi, Hyderabad (1959).
3. సామాజికబలము గూర్చి వివరించెడి నాట్యశాస్త్రమందలి 35 వ అధ్యాయమును పరిశీలించవలెను.
4. ఇంతకంటె Bywater అనువాదము మరింత స్పష్టముగానున్నది.
 "The tragic pleasure is that of pity and fear, and the poet has to produce it by a work of imitation."

ప్రాచ్య పాశ్చాత్య రూపకములు

యవన (గ్రీకు) రూపకములు

పాశ్చాత్య నాగరకతకు గురుపీఠము గ్రీసు (యవన) దేశమనెడి సత్యము విజ్ఞులకు తెలిసినదే. ఆ గ్రీసుదేశమున, ఆ భాషలో లభించిన ప్రథమరూపకములు క్రీ. పూ. 5 వ శతాబ్దమునాటివి. తెలిసినంతలో గ్రీకు (యవన) రూపకనిర్మాణమునకు—అందున విషాద రూపకము సువ్యవస్థితమగుటకు—మూలపురుషులనదగినవారు మువ్వరు కలరు—ఎస్కిలస్, సొఫోక్లిస్, యురిపిడస్. వీరి జీవితచరిత్రలు, వీరు రూపకములు రచించిన కాలములు, అవి ప్రదర్శింపబడిన కాలములు ఇంచుమించుగా సమగ్రముగా తెలియుచున్నవి. అరిష్టాటిల్ 'పొయెటిక్సు'ను రచించుటకు ఈ మువ్వరి రూపకములే లక్ష్యములని తెలియవలెను. అరిష్టాటిల్ 'పొయెటిక్సు'లో సూచించినదానిని బట్టియు, ఇతర చారిత్రకాధారములనుబట్టియు గ్రీకురూపకోత్పత్తి వికాసములను క్రిందివిధముగా వివరింపవచ్చును—

డయోనిసస్ (Dionysus) లేదా బేకస్ (Bacchus) అనునతడు గ్రీకుల ప్రకృతి దేవత ; “ద్రాక్షసవాధిష్ఠానదేవత” అని కూడ అందురు. ఈయననుగూర్చి ప్రతి సంవత్సరమును రెండుసార్లు ఉత్సవములు జరిగెడివి. ఆ రెండింటిలో మార్చి నెలలో జరిగెడి ఉత్సవము ప్రధానమైనది. అది ప్రజలకు విశ్రాంతికాలము. వారందరును ఒకచోట గుమిగూడి, కలసి, ఆనందోత్సాహవేశములతో డయోనిసస్ను గూర్చిన పాటలు పాడెడివారు. ఈ పాటలను డిథీరాంబ్స్ (Dithyrambs) అందురు. ఆదిలో ఎవరికి తోచినది వారు పాడుచుండెడివారు. తరువాత ఒకే పాటను అందఱును కలిసి పాడుచుండెడివారు. ఇట్టి పాటలను పాడెడివారిసంఖ్య క్రమముగా ఏబదికి పరిమితమైనది. ఈ ఏబదిమందినే ‘కోరస్’ (Chorus) అందురు.¹

శిశిర_వసంతములు ప్రకృతి సహజములు. కావున ప్రకృతి దేవతయగు డయోనిసస్ జీవితముకూడ శిశిర_వసంతముల సమ్మేళనమే అగుచున్నది. శిశిరకాలమనగా మరణకాలము. డయోనిసస్ మరణమునకు సంబంధించిన ఉత్సవము మార్చి నెలలో జరిగెడిది. ఈ డయోనిసస్ జీవితము మానవ జీవితమునకు సన్నిహితమైనది. పుట్టుక, పెరుగుదల, వివాహము, కార్యవశమున తెలిసియో తెలియరయో ఏదో దోషమునకు గురియగుట, తత్ఫలముగా దైవశక్తి నెదిరించి తటుకొనలేక మరణించుట—ఇది జీవితపరిణామము. డయోనిసస్ జీవితమును ఇట్లే

నిరూపితమయ్యెడిది. శిశికాలము గడవినంతనే ప్రకృతి మరల వికసించునట్లే, మరణించినను డయోనిసస్ వెంటనే మరల జన్మించును. కాని, ఇది మానవ జీవితమున అసంభవము ; అయినను మరణించులోపల ఆన్యాయము నెదిరించుటకు ఆతడు చేసిన ప్రయత్నములవలన ఆతడు మరణించినను వాని జీవితము నిరర్థకము కాలేదను భావమును కలిగించి, చూచువారలకు ఒక విధమైన సంతృప్తి నొసంగును. విషాదరూపకములోని అంతర్యమిదియే. ప్రాచీన కాలము నుండియు ప్రతి దేశమందును ఏదో రూపముతో రూపకము ఉండనే ఉన్నది. కాని, విషాదాంత త్వమును రూపకపర్యవసానముగా గ్రహించుట ఒక్క గ్రీసు దేశములోనే జరిగినది. అందులకు డయోనిసస్ ఉత్సవమే కారణమనుట నిస్సంశయము.

క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దినాటికే డిథీరాంట్స్ మువ్వధములుగా రూపొందినట్లు కన్పట్టుచున్నది—Tragos-songs (కోక-భక్తి సమ్మిళిత గీతములు), Komos songs (ఆనందోత్సాహగీతములు), Satyr songs (భావావేశగీతములు). ఉత్సవ సమయములో ఒక గొట్టెను డయోనిసస్ కు బలియొసంగుట ఆచారము. గొట్టెను గ్రీకుభాషలో ట్రాగస్ (Tragos) అందురు. ఆ బలిసమయమున సాగెడి ఆటపాటలకు 'Tragos songs or Tragedies' అను పేరువచ్చెను. ఆ తొలి 'ఆటపాట' అయిన 'Tragedy' యే తరువాతికాలములో 'Tragedy' అనబడెడి విషాదరూపకమునకు మూలమైనది. క్రమముగా ఆ పదమునకు మూలార్థము నశించి, సందర్భవశమున విషాదము, విషాదాంతత్వము అనెడి అర్థములుమాత్రమే రూఢములైనవి. డయోనిసస్ పునర్జన్మకు సంబంధించిన గీతములకు Komos songs అని పేరు. Komos అనగా ఆనందోత్సాహములతో చేసికొనెడి ఉత్సవము ; ఇది పైదానికి భిన్నమైనది. ఈ Komos కు gomos (union of sexes or marriage) అనునదికూడ సన్నిహితమైనది. ఈ Komos అను పదమే Comedy అను పదమునకు మూలరూపమని తెలియవలెను. కాగా విషాదచ్ఛాయలులేని ఆనందోత్సాహములే అటు ఉత్సవమునందును, ఇటు రూపకమందును వెల్లివిరియుట జరుగును. ఇంక Satyr Songs అనునవి పై రెండింటియొక్క సమ్మేళనమని చెప్పవచ్చును. Satyr అను పదమునకును నేటి 'satire' అను పదమునకును సంబంధము లేదు. Satyr అనగా మన 'నృసింహరూపము' వలె ఒక విచిత్రమైన రూపమును (మానవాకారము, తోక, అశ్వముఖము కలిగిన అరణ్య దేవతా రూపమును), అతిమానుషమైన శక్తులును కలవాడు. ఇట్టివారు ఉత్సవ సమయములో అవేశ పూరితులై గణాచారులవలె చిందులుత్రోక్కుచు ఆటపాటలు నెరపెడివారు. పీరి పాటలకే Satyr Songs అని పేరు. కోరస్ లోని వారందరును పీరే అయి, అహ్లాద-విషాదముల సమ్మేళనముతో కూడిన కథగల రూపకము Styr-play అనబడినది. ఇట్లు మూడురకముల డిథీరాంట్స్ ను మూడురకముల రూపకముల ఉత్పత్తికి మూలభూతములైనవి.

విషాదరూపకములు :

తొలిరోజులలో ఈ పాటలు అప్పటికప్పుడే కల్పితములయ్యెడివి. క్రీ. పూ. 7, 6 శతాబ్దములమధ్య ఏరియాన్ (Arion) అనునతడు ఈ పాటలను ఘుండుగానే ప్రాసాయించుటను

ఆరంభముచేసెను. (సంగీతమును క్రమబద్ధము చేయుటకు యత్నించిన ప్రథము దీతడే). ఇట్టి పాటలను యుండుగా అభ్యసించి, లక్ష్మీనవారిచే పాడించుటకొరకు కొందరు శిక్షితులు కావడగిరి. అంతటితో కోరిననకు నాయకుడేర్పడినాడు. ఏరియాన్తో ఇంచుమించుగా సమకాలికుడైన స్టికీకోరిస్ (Stesichorus) అనునతడు సంగీతమును గణబద్ధముకూడ చేసెను. మన పాటలు పల్లవి, అనుపల్లవి, చరణము అని త్రివిధములుగా విభజింపబడినట్లే ఈతని వలన నాటి పాటలు (odes)—strophe, antistrophe, epode—అని మువ్విధములుగా విభజింపబడినవి.

తరువాత థెస్పిస్ (Thespis—6th cent. B.C.) అనునతడు కోరిన్ నాయకునకు ప్రక్కను ఒక నటుని ప్రవేశపెట్టెను. పురుషుల కృత్రిమముఖము (Mask) లను ప్రవేశపెట్టిన ప్రథముడుకూడ ఇతడే. ఈ కృత్రిమముఖములను మార్చుకొనుచు ఆ నటుడు వేర్వేరు భూమికలను చాసిక్కడే అభినయించుచుండెడివాడు. క్రమముగా, డయోనిస్ కథకు బదులు ఇతర పౌరాణిక-చారిత్రక విషయ గాథలు ఇతివృత్తములు (episodes) కావడగినవి.²

క్రీ. పూ. 534 లో పిజిస్ట్రాటస్ (Pisistratus) అనునతడు విషాద రూపకపు పోటీలను ప్రారంభించెను. దీనితో విషాదరూపకముల రచయితలు వృద్ధిపొందిరి. కొయిరలస్ (Choerilus) అనునాతడు 160 రూపకములను రచించెనట ; అతడు కృత్రిమ ముఖముల విషయమున కొంత అభివృద్ధినికూడ సాధించెనందురు. ప్రాతినిస్ (Pratinas) అనునతడు చాటిర్ రూపకరచనలో సిద్ధహస్తుడయ్యెనట. ఫ్రినికోస్ (Phrynico) అనునతడు పెక్కు రూపకములు రచించుటయేకాక స్త్రీల కృత్రిమముఖములను కూడ ప్రప్రథమముగా ప్రవేశపెట్టెనట. పైవారి రచన తేలియును లభింపలేదు ; వారి రూపకప్రదర్శనములకు సంబంధించిన వివరములుకూడ లభింపలేదు.

ప్రతిసంవత్సరమును డయోనిస్ ఉత్సవ సమయములో జరిగెడి ఈ విషాద రూపకముల పోటీలో పాల్గొనెడి ప్రతిరూపక రచయిత మూడు విషాదరూపకములను, ఒక చాటిర్ రూపకమును రచించి, ప్రదర్శింపజేయవలెను. ఈ విషాదరూపకత్రయమునకు trilogy లేదా tetralogy అని పేరు. ఇవి వేర్వేరుగా సమగ్రరూపకములే అయినను వానియందలి ఇతివృత్తములు మాత్రము ఏకకథకు చెందియుండును. ఈ రూపకప్రదర్శనము ఉదయ కాలమున ప్రారంభమయ్యెడిది. విషాదరూపకత్రయము ప్రదర్శింపబడినతరువాత అంతమున చాటిర్ రూపకము ప్రదర్శింపబడిది. (చాలకాలమువరకును కవులు అట్లద రూపకములను రచించుట మానివేసిరని తెలియవలెను). రాత్రి అంతయును ఆటలతో, పాటలతో, నృత్యములతో గడిపి అలసియున్నను ప్రేక్షకు లీ నాలుగు నాటకములను అత్యంతాసక్తితో చూచెడివారు.³

ఎస్కిలస్ (Aeschylus—524-456 B.C.) :

క్రీ. పూ. 490 లో మార్థన్ యుద్ధములో పెర్షియనులను ఎదిరించి పోరాడిన వీరుదీతడు. ఈతడు 90 రూపకములను రచించెనట. 13 పార్లు రూపకముల పోటీలలో ప్రథ

ముడుగా గెలుపొందెనట. కాని, పీని రూపకములలో నేటికి లభ్యమైనవి ఏడు విషాద రూపకములు మాత్రమే.⁴ లభించినవానిలో తొలిరచనయగు 'The Suppliants' క్రీ. పూ. 490లో ప్రదర్శింపబడెను. ఎస్కిలస్ తన రూపకములందు రెండవ నటునికూడ ప్రవేశపెట్టెను ; అంతియేకాక తరువాతి రూపకములలో కోరస్ యొక్క ప్రాముఖ్యమును తగ్గించుటకుకూడ ప్రయత్నించెను. 'The seven against the Thebes' అను రూపకము బృందగానముతో కాక నటుని మాటలతో ప్రారంభమగుట గమనార్హము. 50 మందికి శిక్షణ యొసంగి తయారు చేయుట కష్టముగాన ఎస్కిలస్ కోరస్ సంఖ్యను 50 నుండి 12 కు తగ్గించినాడు. నటుల అహార్యవిషయమున కూడ ఇతడు కొన్ని మార్పులు తెచ్చెను ; long-sleeved robes, high soled boots, onkos type of dressing of hair మొదలగునవి ఎస్కిలస్ ప్రవేశపెట్టినవే. ఇతని రూపకములలో మానవులు దేవతలకు సన్నిహితులుగా, దేవతలు మానవ జీవితములలో భాగస్వాములుగా చిత్రింపబడినారు. 'The Persians' అనేది రూపకములో తాను పాల్గొన్న మారథన్ యుద్ధగాథను వర్ణించి సమకాలీన సంఘటనను అందముగా చిత్రించినాడు. మొత్తమున కాత డానాటి గ్రీకు నాగరికతను తన రూపకములందు సమగ్రముగా చిత్రించియుండెను. విషాద రూపకరచనకు ఒక నిర్దిష్ట స్వరూపము నొసంగిన, కథాగతిని తీర్చిదిద్దిన ప్రథముడుకూడ ఇతడే.⁵

సొఫోక్లిస్ (Sophocles-496-409 B. C.) :

ఎస్కిలస్ వృద్ధాప్యములో సొఫోక్లిస్ ప్రాముఖ్యమునకు వచ్చెను. క్రీ. పూ. 468 నాటి పోటీలలో ఎస్కిలస్ మిదకూడ ఇతడు విజయమును సాధించెను. గాత్ర శౌష్ఠవమునకును, శరీర శౌష్ఠవమునకును ఈతడు ప్రసిద్ధి చెందెను. మారథన్ యుద్ధవిజయ చిహ్నముగా జరిగిన బాలుర నృత్యప్రదర్శనములో నితడుకూడ పాల్గొనెను. ఇతడించుమించుగా 100 రూపకములను రచించెనట. పోటీలలో 18 సార్లు విజయమును పొందెనట. కాని పీని రూపకములుకూడ ఏడు మాత్రమే లభించినవి.⁶ సొఫోక్లిస్ కోరస్ సంఖ్యను 12 నుండి 15 కు పెంచినను, దాని ప్రాధాన్యమును మరింత తగ్గించివేసెను ; నాటకకార్యము (action) నకు ఇది దోహదకారియే కాని, అంతర్భాగము కాదు. నాటకకార్యమునకు సంబంధించిన ఘట్టముల (Histrionic scenes)⁷ మధ్య భావభేదాలను సూచించుటకు (to bring out the change of moods and to emphasise the climax) మాత్రమే కోరస్ ఉపయుక్తమైనది. ఈతడు నిర్ణయించిన 15 సంఖ్యయే కోరస్ కు ప్రమాణమయ్యెను.

సొఫోక్లిస్ కోరస్ ప్రాధాన్యమును తగ్గించుటయేకాక మూడవ నటునికూడ ప్రవేశపెట్టెను. దీనితో నటులకు, కథాగతపాత్రములకు ప్రాముఖ్యము హెచ్చినది. పాత్రమునకు పాత్రమునకు, పాత్రమునకు సన్నివేశమునకు, ఒకే పాత్రయొక్క వివిధమనఃప్రవృత్తులకు - మధ్య సంభవించెడి విషాదసంఘర్షణము (tragic inter-play) లను సృజించుటలో సొఫోక్లిస్ ఎక్కువ శ్రద్ధకలవాడు ; కాగా క్రమపాత్రపోషణమందీతడు తన దృష్టిని కేంద్రీకరింపగలెను ; మరియు శ్రతి చిన్న విషయమును కథలోని ముఖ్యంశమునకు దోహదకారి యగునట్లు మలచ

గలిగెను. అందుల కనుగుణముగా trilogy రచనను మానివేసి, ప్రత్యేక రూపకములనే రచించ సాగెను. అందుచేతనే ఇతివృత్త నిర్మాణవిషయమున ఇతడు సిద్ధహస్తుడగుటయు, అరిష్టాటిల్ చేత ఉత్తమవిషాదరూపకకర్తగా సిద్ధాంతింపబడుటయు జరిగెను. రంగాలంకరణమును (painted scenery etc.) ప్రవేశపెట్టిన ప్రథముడుకూడ ఇతడే అని అరిష్టాటిల్ పేర్కొనెను.

ఎస్కిలస్ తన రూపకములకు తానే దర్శకుడు ; తానే నటులకు శిక్షణ నొసంగి, సంగీతమును సమకూర్చెడివాడు. అవసరమైనచో తానే వేషము ధరించెడివాడు. కాని సోఫోక్లిస్ ఈ పద్ధతికి స్వస్తిచెప్పెను. దీనితో నటుడు కవిమాటలకు వ్యాఖ్యాత అయినాడు ; సంగీత దర్శకుడనెడిపేర ఇంకొక కళాకారుడు బయలుదేరినాడు. ఇతని కాలమునాటికి సుశిక్షితులైన నటుల సంఖ్యయును హెచ్చినది ; అందుచేత నటనను వృత్తిగా స్వీకరించుట ఆరంభమైనది. దీనితో వృత్తి నటులు (professional actors) బయలుదేరినారు. వీరికి సంఘములో అధిక గౌరవముండెడిది. స్త్రీలుమాత్రము రంగస్థలమున ప్రవేశింపలేదు.

సాంప్రదాయక రూపకశాఖ (Classical Drama)కు సోఫోక్లిస్ ప్రతినిధి అనియు, రూపకపరిణతికి ఇవి ఉదాహరణములనియు అరిష్టాటిల్ సిద్ధాంతము ; వాని విషాద రూపక విమర్శకు ఈ రూపకములే ప్రధాన లక్ష్యములు.

యురిపిడస్ (Euripides-484-406 B. C.):

యురిపిడస్ పై ఇరువురివలె సంఘజీవితములో ఉత్సాహముగా పాల్గొన్నవాడు కాదు ; కాని, వాని రూపకములు పై ఇరువురి రూపకములకంటె సంఘజీవితమునకు ఎక్కువ సన్నిహితములు. సోఫోక్లిస్ మానవులెట్లుండవలెనో నిరూపింపగా, యురిపిడస్ మానవులెట్లుండిరో నిరూపించెను. యురిపిడస్ రచనలలో దేవతలకు ప్రాముఖ్యము తగ్గిపోయినది ; సాంఘిక సమస్యలకు, మానవుని కష్టనిష్ఠురములకు, ప్రేమ మొదలగు భావముల సఫలతకు ప్రాముఖ్యము హెచ్చినది. కాగా స్వాభావికవాదము (realism) నకు యురిపిడస్ పునాదులు వేసిన వాడయ్యెను. ప్రేమప్రవాహములో చిక్కుకొనిన స్త్రీలపాత్రములను శక్తిమంతముగా సృజించుటలోను, వారి హృదయ రహస్యములను నిస్సంకోచముగా చిత్రించుటలోను (ఇది తరువాతి కాలములో చాల విమర్శకు గురియైనది), అన్యాయము కన్నట్టినచోట ప్రభుత్వమును ధనికులను విమర్శించుటలోను ఇతడు ప్రసిద్ధికెక్కినాడు. ఇతడు 92 రూపకములను రచించెనట ; 5 సార్లు నాటక పోటీలలో విజయము పొందెనట. కాని 17 విషాదరూపకములును, Cyclops అనెడి శాటిర్ రూపకమును మాత్రమే లభించినవి.

యురిపిడస్ తత్త్వ వేత్తయగు సోక్రటిస్ నకు సన్నిహితమిత్రుడని చెప్పుదురు. అందు చేతనే కాబోలు వాని రూపకములలో తాత్త్వికములగు సంభాషణములకు కూడ ప్రవేశము లభించినది. సోక్రటిస్ వలెనే ఇతడుకూడ సంఘవ్యవస్థలోని నిరూపకసంప్రదాయముల ఉనికిని ప్రశ్నించి, విమర్శించుట జరిగినది. తన నూత్నదృక్పథమును ప్రేక్షకులకు తెలియజేయుటకై ఆదిలో ప్రస్తావనవంటి 'prologue' ను, అంతమున కథాంతమును సమర్థించుటకై భరత

వాక్యమువంటి 'epilogue' ను ఈతడు ప్రప్రథమముగా ప్రవేశపెట్టెను. యురిపిడస్ కూడ ముగ్గురు నటులనే వాడు కొనెనుగాని, అంతకంటె సంఖ్యను పెంచుటకు యత్నింపలేదు. *

ఇంతటితో గ్రీసు దేశమున విషాదరూపకరచన ఇంచు మించుగా అంతమైనదనియే చెప్పవచ్చును.

ఆహ్లాద రూపకములు :

విషాదరూపకముల చరిత్రను నిక్కచ్చిగా చెప్పగలిగినట్లు ఆహ్లాదరూపకముల చరిత్రను చెప్పటకు తగిన ఆధారములు లేవు. Comdy అను పదమునకు 'revel-song' అని అర్థము. మూలపదమగు komos రెండు అర్థములందు ప్రయుక్త మగును— (1) It is concerned with fertility-rites; it was a mixture of singing, dancing, scurrilus jesting against by-standers, and ribaldry. (2) It was the masquerade in which revellers disguised themselves as animals or birds.⁹ అరిష్టాటిల్ ప్రకారము మొదటి అర్థమే ఆహ్లాదరూపకోత్పత్తి విషయమున అన్వయించును. కాగా ఆహ్లాదరూపకముల ఇతి వృత్తములు గాంభీర్యరహితములై, హాస్యప్రధానములై యుండుట గమనింపవచ్చును. అందుచేతనే ఇవి విషాదరూపకములయంత ఉత్తమములు కావని అరిష్టాటిల్ నిర్ధారించెను. విషాదరూపకముల పోటీలలో స్థానములేని కారణముగా ఆహ్లాద రూపకముల అభివృద్ధి కొంత ఆలస్యమైనది. విషాదరూపకముల పోటీలు ప్రారంభమైన 50 సంవత్సరముల తరువాత ఆహ్లాదరూపకముల పోటీలు ప్రారంభమైనవి (క్రీ. పూ. 486 లో). క్రీ. పూ. 450 లో క్రీట్స్ (Crates) అనునతడు ఆహ్లాదరూపకముల పోటీలలో తన ప్రథమ విజయమును సాధించెను. ఇతడు కేవలము హాస్యమునకే కాక, ఇతి వృత్తమునకు ప్రాధాన్య మొసంగిన ప్రథముడు. ఆహ్లాదరూపకముల అభివృద్ధిని విమర్శకులు మూడు దశలుగా విభజించిరి— 1. Old comedy; 2. Middle comedy; 3. New comedy.

అరిష్టోఫేన్సు (Aristophanes-c. 448- c. 380 B. C.) :

ఇతడు 40 ఆహ్లాద రూపకములను రచించెనట. కాని, ఇందులో 11 రూపకములుమాత్రమే లభించినవి. సంపూర్ణముగా లభ్యమైన గ్రీకు ఆహ్లాద రూపకములివియే. ఈ పదునొకండింటిలోను మొదటి 9 రూపకములును 'ఓల్టు కామెడీ' అను శాఖకు చెందినవి. పీనిలో కథకు ప్రాముఖ్యము తక్కువ; సమకాలీనాంశముల విమర్శ అధికము. ఇవి అన్నియును "an astonishing mixture of fantasy, unsparing (and often, to our minds, violently unfair) satire, brilliant verbal wit, literary and musical parody, exquisite lyrics, hard-hitting political propaganda and uproarious farces" అని తెలియవలెను.

అరిష్టోఫేన్సు చివరి రెండు రూపకములును 'మిడిల్ కామెడీ' శాఖకు చెందును—

1. Ecclesiazusae ('Women in parliament'—392 B.C); 2. Plutus ('Wealth-'

388 B. C.). ఇందులో ఇతివృత్తమునకు ప్రాధాన్యము హెచ్చినది. వ్యక్తిగత జీవిత చిత్రణము ప్రారంభమైనది. కోరస్ ప్రాధాన్యము తగ్గిపోయినది. హాస్యము లేదా హేళనము మాత్రము ప్రముఖస్థానమును వహించియే యుండును. అది అయినను సమకాలీనాంశములకు సంబంధించియే యుండును. అరిష్టోఫేస్సు హేళనమునకు యురిపిడన్ ఎక్కవగా గురి అయ్యెను.¹⁰

మెనాండర్ (Menander- B. C. 342-29.) :

మూడవ శతాబ్ది మధ్యభాగమునాటికి న్యూకామెడీ కాఖ ఆరంభమైనది. (ఈ కాఖ రోమన్ రూపకములకు కూడ ఆదర్శమైనది). మెనాండర్ రూపకములు 4 మాత్రమే లభించినవి. ఈ కాఖనాటకములు 'pure comedy of manners' అనెడి ఆహ్లాద రూపక భేదమునకు చెందియున్నవి. ఇందలి పాత్రలు ఎల్లప్పుడును ఇంచు మించుగా ఒకేరకముగా నుండును. వీని యందు కోరస్ అదృశ్యమైనదని చెప్పవచ్చును. ఈ రూపకప్రదర్శనములందు కొన్ని నాటక సమయములు రూఢములై నవి—జనాంతికములు, స్వగతములు మొదలగునవి ఆచరణలోనికి వచ్చినవి.

ఇట్లు విషాద_ఆహ్లాద రూపకములనెడి రెండు కాఖలును గ్రీసుదేశమున క్రీ.పూ.500_200 మధ్య కాలములో వర్ధిల్లినవి. వీని ప్రభావము రోమను దేశమందు క్రీ. పూ. 200 నుండి క్రీ. శ. 200 మధ్యకాలములో వర్ధిల్లిన రూపక రచనా_ప్రదర్శనముల మీద అధికముగాకలదు. 14, 15, 16 శతాబ్దములలో ఇటలీ యందును; 16, 17 శతాబ్దములలో స్పెయినులోను; 16, 17, 18 శతాబ్దములలో ఇంగ్లాండులోను ; 17, 18 శతాబ్దములలో ఫ్రాంసులోను ఈ రూపకరచనా ప్రదర్శనములు విరివిగా సాగినవి.

పాశ్చాత్య రూపకభేదములు

ప్రాచీన గ్రీసుదేశమున ముఖ్యముగా విషాద_ఆహ్లాద రూపకములే (Tragedies and Comedies) అభివృద్ధి చెందినవని గుర్తించియున్నాము. తరువాతి కాలములందు, ఇతర పాశ్చాత్య దేశములలో అనేక రూపకభేదములు ఉద్భవించి, వర్ధిల్లినవి. ఈ పాశ్చాత్య రూపకములను రెండు ప్రధానకాఖలుగా విభజించుట పరిపాటి— 1. సాంప్రదాయక రూపకకాఖ (Classical Drama); 2. కాల্পనిక రూపకకాఖ (Romantic Drama).

ప్రాచీన గ్రీకు_రోమన్ రూపకములును; ఇటలీకి (Alfieri), ఫ్రాన్సుకు (Corneille and Racine), జర్మనీకి (Goethe and Schiller) చెందిన నియో_క్లాసికల్ రూపకములును మొదటి కాఖకు చెందినవి. స్పెయిన్ దేశమునకు (Calderon, Lope de Vega), ఆంగ్ల దేశమునకు (Shakespeare etc.), జర్మనీకి (some dramas of Goethe and Schiller), ఫ్రాన్సు దేశమునకు (Victor Hugo and his followers) చెందిన కాల্পనిక రూపకములును; బ్రౌనింగ్, ఇబ్సెన్ మొదలగు వారి రూపకములును రెండవ కాఖకు చెందినవి. వస్తువు, కథాగతి, పాత్రపోషణము, శైలి అనువానియందలి భేదములే పై రెండుకాఖలను వేర్పరచుచున్నవి.

ప్రొఫెసర్ ఎ. నికాల్ విషాద-అహ్లాద రూపక భేదములను ¹ క్రింది విధముగా స్థూలముగా వివరించెను ("Introductin to Dramatic Theory"—pp 144-45)—

1. The tragedies unrelieved by comic elements (Othello, Oedipus, Tyranus, Ghosts).

2. The tragedies with a slight introduction of mirth, never formed into a regular under-plot, and presented mostly for the sake of relief or of contrast (Macbeth, Hamlet).

3. The tragi-comedies where tragic and comic elements have an almost equal balance (The changeling).

4. The tragi-comedies where a comic under-plot holds a subordinate position (The English Traveller).

5. The tragi-comedies where the comic mirth is the main theme and the tragic forms under-plot (The Winter's Tale, Much Ado About Nothing).

6. The poetic justice plays where good characters are preserved and evil characters are destroyed (The conquest of Granada).

7. The drames which end happily (The Road to Ruin).

8. The drames which have not a completely happy solution (The Merchant of Venice).

9. The drame-comedies, whêre a serious plot mingles with comic elements (Secret love, The Spanish Fryar).

10. The satiric comedies, where the ending may be and usually is, of the poetic justice order (Volpone).

11. The comedies where the ending is happy and where the dialogue and the theme are wholly laughable (The way of the World, The merry wives of Windsor).

పై వానిలో మొదటిది పరిపూర్ణ విషాదరూపకము (pure tragedy). 3, 4 భేదములు విషాద-అహ్లాద రూపకముల సంమేళనము వలన కలిగినవి; దీనికి 'mixed tragedy' లేదా 'tragi-comedy' అని పేరు. 5 వ భేదము కూడ మిశ్రమరూపకమే; దీనిని 'mixed comedy' or 'romantic comedy' అందురు. 9 వ భేదము పరిపూర్ణ అహ్లాదరూపకము; ఇందు విషాదము ఛాయామాత్రముగా కూడ ఉండరాదు. ఇంక 11 వ భేదము అహ్లాద రూపకములలో తక్కువరకము; దీనిని 'low comedy' లేదా 'farce' అందురు. 'drame', 'comedy' అను వాని మధ్యగల భేదములను కూడ నికాల్ వివరించి యుండెను. ²

పాశ్చాత్య రూపకవికాసము :

పాశ్చాత్య రూపక భేదములను వేర్వేరుగా వివరించుటకు ముందు, ఆ రూపకచరిత్రను సంక్షిప్తముగా తెలిసికొనుట అవశ్యకము.

గ్రీకు రూపకముల ప్రభావము రోమన్ రూపకములపై కలదని పేర్కొని యున్నాను. గ్రీకులలో సృజనాత్మకశక్తి అధికము. కాని, రోమనులలో అది కన్పట్టదు. అందుచేత వారు సర్వవిషయము లందును గ్రీకులనే అనుసరింప సాగిరి; రూపక విషయమును ఇందులకు ఖిన్నముకాదు. గ్రీకుల రూపక నిర్మాణ శిల్పమును రోమన్ నాటకకర్తలు యథా తథముగా అనుకరించి, సుస్థిరముచేసిన వారగుటచేతనే అర్వాచీనులు మూలకర్తలను పదలివేసి, రోమనులనే మార్గదర్శకులనుగా భావించుట కూడ జరిగినది. రోమనులు ఇంతగా అనుకరణ శీలురై నప్పటికిని, క్రొత్తపద్ధతులను కూడ వారు ప్రవేశపెట్టక పోలేదు. ఉదా: గ్రీకుల బహిరంగ నాటకరంగమున నేపథ్యగృహము, రంగస్థలము, ప్రేక్షకస్థానము వేర్వేరుగా నుండెడివి. కాని రోమనులీ మూడింటిని కలిపివేసి, ప్రత్యేకముగా నాటకశాలలను నిర్మించిరి.

రోమన్ (లాటిన్) నాటకకర్తలలో ప్రథముడైన ప్లాటస్ (Plautus-B. C. 254-184) ఆప్లందరూపకములలో వాస్తవికతకును, వ్యంగ్య-హాస్యములకును ప్రాధాన్యము కలదు; మరియు నీతడు ప్రజారంజన దృష్టితో కూడ రచన సాగించుటచేత అచిరకాలములోనే సుప్రసిద్ధుడయ్యెను. తరువాతి రచయితయగు టెరెన్స్ (Terence-C 190-159 B.C.) మరల సాహిత్య గౌరవమునకే ప్రయత్నించెను. ఇతడు ప్రధానముగా మెసాండర్ను అనుకరించి, తన రూపకములను రచించెను. “ప్రపంచమునందు క్రొత్తదన్నది లేదు. ఎవరేది చెప్పినను, అది అంతకు ముందు ఎవరో ఒకరు చెప్పిపేసినదే” అనెడిభావము కలవాడు టెరెన్స్, హాస్యము, ప్రేమ, వాత్సల్యము, తల్లిదండ్రుల యెడ గౌరవము మొదలగు భావములు టెరెన్స్ రూపకములకు ఆకరములు. ఇవి ప్లాటస్ రూపకముల కంటె నిర్దుష్టములు.

క్రీ. పూ. ప్రథమ శతాబ్దినాటికి రోమన్ దేశమున నాటక రచయితను త్రోసి రాజుని నటుడు ప్రాముఖ్యమును వహించెను. నాటక రచన ఊదశలోపడెను. కాని, సెనెకా (Seneca-3 B.C.-65 A.D.) రచించిన పది విషాదరూపకములును మాత్రము ఇందులకు అపవాదములు. పునరుజ్జీవన కాలమందలి అంగ్ల రూపక రచయితలపై సెనెకా ప్రభావమనల్పమైనది. సెనెకా రచనలే లేనిచో షేక్స్పియరు కలమునుండి ఉత్తమ విషాదరూపకములు అవిర్భవించి యుండెడివి కావని విమర్శకుల అభిప్రాయము. కాని, సెనెకా రచనలన్నియును సంస్కృతము నందలి మురారి అనర్థ రాఘవాది రూపకములవలె శ్రవ్యరూపకములు (Closet Dramas) మాత్రమే. మరియు సెనెకాకు యురిపిడస్ మార్గదర్శియైనను అతని రూపకములందలి వాస్తవికత ఇందు కన్పట్టదు. రక్తపాతము, వీభత్సము సెనెకారూపకము లందధికము.

టెరెన్స్, సెనెకాలు ప్రారంభించిన కొన్ని క్రొత్త పోకడలు దాదాపు క్రీ. శ. 19 వ శతాబ్ది వరకును అనుకరింపబడినవని చెప్పవచ్చును.

క్రీ. శ. 6 వ శతాబ్దిలో రోమన్ సామ్రాజ్యము పతనమైన నాటినుండి క్రీ. శ. 13 వ శతాబ్దివరకును పాశ్చాత్య రూపకచరిత్రలో అంధయుగము (Dark Age) అని చెప్పవచ్చును. రోమన్ సామ్రాజ్య పతనానంతరము రూపకప్రదర్శనములకు చర్చి అధికారులు విముఖులైరి. కాని, అంగ్ల దేశమున, అర్వాచీనకాలములో వారే దానిని ఇంకొక విధముగా చేపట్టి, అంగ్ల రూపకావతరణమునకు పునాదివేసినారు. చర్చి పండుగులను, జానపదుల ఉత్సవములను పురస్కరించుకొని, పీరు బైబిలు కథలను ప్రదర్శింప నారంభించిరి. ఇట్లు బయలుదేరినవే 'మిష్టరీ' (క్రీ. శ. 1300-1450), 'మిర్చికో', మొరాలిటీ (క్రీ. శ. 15 వ శతాబ్ది) రూపకములు. అదిలో లాటిన్ భాషలోనే ఇవి వ్రాయబడి నప్పటికిని, తరువాత దేశభాషకు ఇందు ప్రవేశము లభించినది. క్రీ.శ. 15 వ శతాబ్దిలో బైబిలు మున్నగు మతకథల స్థానములో మానవతాకథలు (Humanist Comedy and Humanist Tragedy) అవతరించినవి. ఆ తరువాత ఈ ప్రదర్శనములు కొన్ని వర్తకసంస్థల పరమైనవి. అదే కాలములో ఫ్రాన్సు, ఇటలీ దేశములలో ఔత్సాహికనాటకసమాజములు వెలసినవి.

క్రీ. శ. 1583 లో ఫిలిప్ సిడ్నీ ఆ నాటి అంగ్ల సాహిత్య తృషిని సమీక్షించినప్పుడు పేర్కొనదగిన మంచిరూపకము—సాహిత్యవిషయమున కాని, ప్రదర్శనవిషయమునకాని—అతనికి కన్నట్టనేలేదు. కాని, అటుపిమ్మట ఆనతికాలములోనే విశ్వవిఖ్యాతినొందిన షేక్స్పియర్ రూపకములు వెలయుట విచిత్రవిషయము :

ఎలిజబెత్ యుగమునాటికి ప్రజలలో నాటకాభిలాష పరాకాష్ఠ నందుకొన్నది; అప్పటికి ప్లాటెస్, పెరెస్సెల రచనలు బాగా వ్యాప్తిలోనికి వచ్చినవి; రచయితలలో, ప్రజలలో కాల্পనిక కథల మీద ఆదరము హెచ్చినది—ఈ మూడింటి సమ్మేళనమే ఎలిజబెత్ యుగములో అంగ్ల నాటకము పరిపూర్ణ స్థితి నందుటకు హేతువు. షేక్స్పియర్ కు ముందున్న అంగ్ల నాటక రచయితలతో తప్పక పేర్కొనవలసిన వాడు మార్లో (Marlowe—A.D. 1564-1593).

పునరుజ్జీవన కాలములో స్వదేశ-భాషాభిమానములు, సాహిత్యమున స్వాతంత్ర్య దృక్పథము బలసినవి. ఈ వాతావరణములో రచన అరంభించిన షేక్స్పియరు (క్రీ. శ. 1564-1593) తనకు ముందున్న వారి రచనలనెల్ల పరిశీలించి, ప్రయోగవిషయమున స్వానుభవమును జోడించి, ప్రాత-క్రాంతలలోని ఉత్తమాంశములను స్వీకరించి, సార్వజనీనములును, సార్వకాలికములును అయిన అపూర్వరూపకములను సృష్టించి, ఉత్తమ రూపకకర్త అయినాడు. అతని విషాదరూపకము తొకప్రత్యేక స్వతంత్ర సృష్టి; ఆ రూపకములందు మానవజీవితమున కాలడు చేసిన వ్యాఖ్యానము మహత్తరమైనది. ఈ విషయమున కాళిదాసుతో పాటు పేర్కొనదగిన పాశ్చాత్య రూపకరచయిత షేక్స్పియర్ ఒక్కడే అనుట అతిశయోక్తి కాజాలదు. షేక్స్పియర్ తరువాత పేర్కొనదగిన రూపకరచయిత బెన్ జాన్సన్. ఇతడు 'కామెడీ ఆఫ్ హ్యూమర్సు' అని పిలువబడు అహ్లాదరూపకములను రచించెను.

రెండవ జేమ్సు పదవీ భ్రష్టుడైన కాలమున, ప్యూరిటనుల నట్టుదలవలన అంగ్ల నాటక శాలలు మూసివేయబడెను (క్రీ. శ. 1642). కాని, రెండవ ఛార్లెస్ రాజుతో మరల నాటక

కాలలు తెరువబడినవి. రచనయందును, ప్రదర్శనము నందును క్రొత్త మార్పులు వచ్చినవి. ఈ 'రెస్టారేషన్' కాలమున 'కామెడీ ఆఫ్ మేనర్సు' అని పిలువబడు రూపకముల రచన విరివిగా సాగెను. ఇట్టి రచనలను చేసినవారిలో ప్రసిద్ధులు—కాంగ్రెవ్ (Congreve-A. D. 1670-1720), గోల్డ్ స్మిత్ (Oliver Goldsmith-A. D. 1728-74), షెరిడాన్ (Sheridan-A. D. 1751-1816).

'నియోక్లాసికల్ డ్రామెడీ' జాతికి చెందిన రూపకములను రచించిన వారిలో ముఖ్యులు కొర్నీలి (Corneille-A. D. 1606-1684), రేసిని (Racine-A. D. 1639-1699). ఇంక 'నియో క్లాసికల్ కామెడీ' జాతికి చెందిన రూపకములను రచించినవారిలో ప్రసిద్ధుడు మోలియర్ (Moliere A. D. 1622-1678).

స్పెయిన్ దేశమున రూపకచరిత్రలో స్వర్ణయుగమనదగిన కాలమున లోపేడివేగా (Lope de Vega-A. D. 1562-1635), కాల్డెరాన్ (Calderon-A. D. 1600-1681)లు వెలసిరి.

'రోమాంటిక్' జాతి రూపకరచనాప్రదర్శనములకు సంబంధించిన వారిలో ప్రసిద్ధులు గోథే (Goethe-A. D. 1749-1832), షిల్లర్ (Shiller-A. D. 1759-1805), హ్యూగో (Victor Hugo-A. D. 1802-1885). ఇంక 'నియో రోమాంటిక్' జాతి రూపకరచనను ప్రసిద్ధికి తెచ్చినవారు మారిస్ మేటర్ లింక్ (Maeterlinck - A. D. 1862-1919), యేట్సు (W. B. Yeats-A. D. 1865-1939).

'కామెడీ ఆఫ్ మేనర్సు' జాతి రూపకములను రచించినవారిలో ప్రసిద్ధికెక్కిన అర్వా పీనులు ఆస్కార్ వైల్డ్ (Oscar Wilde-A. D. 1856-1900), మామ్ (Somerset Maugham-A. D. 1874-1985). 'రియలిస్టిక్' జాతి రూపకరచనా ప్రదర్శనములను వెలయింపజేసిన వారు హెన్రీక్ ఇబ్సెన్ (H. Ibsen-A. D. 1828-1906), స్ట్రెండ్ బెర్గ్ (Strind Berg-A. D. 1842-1912), చెకోవ్ (Anton Chekhov-A. D. 1860-1904).

'నాచురలిస్టిక్' జాతి రూపకరచనా ప్రదర్శనములను పెంపొందించినవారు హౌప్తమాన్ (Hauptman - A. D. 1862-1946), గోర్కీ (Maxim Gorky-A. D. 1868-1938), ఓనీల్ (Eugene O' Neill-A. D. 1888-1953). ఓనీల్ ఎక్స్ ప్రెషనివిజమ్ జాతి రూపక రచనలో కూడ అందజేసిన చేయి.

బెర్నార్డ్ షా (G. B. Shaw-A. D. 1856-1950) నాటకరచన అరంభించు నాటికి ఇబ్సెన్ స్వభావవాద మొకవంకను, ఆస్కార్ వైల్డ్ హాస్యరూపక ప్రభావమింకొక వంకను దేశమున వ్యాపించియుండెను. షావి ప్రధానముగా 'భావరూపకములు' (plays of ideas). షా యొక్క సునిశితమైన హాస్యము, అహ్లాదకరమైన వ్యంగ్యము, తీక్షణమైన సంభాషణాచతురి, నిర్మాణ శిల్పమునందలి కొశలము అతనికి ప్రముఖ ప్రపంచ నాటకకర్తలలో స్థానమును సంపాదించి పెట్టినవి.

గ్రీకు రూపకములన్నియును కవితారూపకములే (Poetic plays). ఆధునిక కాలములో కవితా రూపకములను రచించిన వారిలో ప్రసిద్ధులు ఫ్రై (Christopher Fry-born 1907), టి.ఎస్. ఇలియట్ (T.S. Eliot-born 1888), ఆడెన్ (W. H. Auden-born 1907). సాత్రే (Jean-Paul Satre-born 1905) క్రీ.శ.1943-46 ప్రాంతముల 'Existentialism' అనేది వాదమును రూపకరచనలో ప్రవేశపెట్టెను.

పైన పేర్కొన్న వారేకాక ప్రసిద్ధులైన రూపకరచయితలు ఇంకను కలరు. వీరిలో కొందరు— హెచ్. ఎ. జోన్స్ (H. A. Jones-A.D. 1851-1929), టాల్స్టాయ్ (Tolstoy-A.D. 1828-1910), టర్జెనెవ్ (Turgenev- A. D. 1818-1893), గొగోల్ (Gogol- A. D. 1809-1852), జోలా (Jola-A.D. 1840-1903), బారీ (Barie- 1860-1937), గాల్స్వర్థీ (Galsworthy- A. D. 1867-1933), ఓ' కేసీ (Sean O' Casey. born-1894), షెర్వుడ్ (Robert E. Sherwood-born 1896), నోయెల్ కోవార్డు (Noel Coward- born 1899). టెన్నేసీ విలియమ్స్ (Tennessee Williams-born 1914), లిలియన్ హెల్మాన్ (Lilian Hellman-born 1905), ఆర్థర్ మిల్లర్ (Arthur Miller-born 1916), ప్రీస్ట్లీ (J. B. Priestly-born 1894). ఇంకను ఎందరో రేడియో, టెలివిజన్ రూపకరచయితలు కలరు.

సర్ హెన్రీ ఇర్వింగ్ (A.D.1838-1905) గార్రిక్ (Garrick-A. D. 1717-1779) ప్రభువులు నటులుగా విశ్వవిఖ్యాతి నార్జించుకొన్నారు. స్టానిస్లావ్స్కీ (Stanislavsky-A. D. 1862-1938), బ్రెట్టా (Bertolt Brecht-born 1898) ప్రభువులు నటులు, రచయితలుగానే కాక ప్రయోక్తలుగా కూడ సుప్రసిద్ధులైనారు.

1. Tragedy (విషాదరూపకము) :

గ్రీకు విషాదరూపక వికాసమునుగూర్చి ఇంతకుముందే వివరించి యున్నాము. ఈ గ్రీకు విషాదరూపకములు 'క్లాసికల్ రూపక' శాఖకు చెందినవి. ఈ శాఖయందలి విషాద రూపకములలో 'ఐక్యత్రయము' (The three unities of time, action and place), 'కోరస్' అనునవి ప్రధానములు. ఐక్యత్రయములో కార్యైక్యమును (unity of action) గూర్చి అరిష్టాటిల్ విపులముగా నిర్దేశించెను. "రూపకేతివృత్తము 24 గంటలలో జరిగినది కావలయు" ననుటలో అరిష్టాటిల్ కాలైక్యమును నిర్దేశించెను. ఇంత 'స్థలైక్యము'ను గూర్చి ఆలడేమియును చెప్పకపోయినను, పై సూత్రములందే ఇదికూడ ఇమిడియున్నదనియు, అది కూడ ప్రధానమే అనియు, పునరుజ్జీవన (Renaissance) కాలములో కాస్టెల్ పెట్రో ప్రభృతి విమర్శకులు నిర్దేశించిరి ; కొర్నీలి, రేసిని ప్రభువులు ఈ ఐక్యత్రయ సూత్రమునకు విశేష ప్రచారమును తెచ్చిరి. ఈ ఐక్యత్రయమును పాటించుటయును, కోరస్ ప్రయోగమును 'రొమాంటిక్ రూపక' శాఖలో అప్రధానములైనవి ; లేదా అదృశ్యములైనవి. ప్రాసంగికేతి వృత్తముల కవకాశము కలిగినది. 'ఈ మార్గమున, ఈ విధముగా రచింపవలెను' అనేది నిరిష్ట సూత్రములేవియును లేవు ; నాటక కర్తలకు ఇతివృత్త నిర్మాణ విషయమున పూర్తిగా స్వేచ్ఛకలదు. ఈ జాతిరూపకములలో 'షెక్స్పియరు రూపకములు సుప్రసిద్ధములు.

అరిష్టాటిల్ నిర్వచనమునుబట్టి విషాద రూపకమునందలి పాత్రలు విధిగా ఉత్తమములు కావలయును ; వారి ద్వైపాసమును ఉదాత్తమే. కాగా విషాద రూపకేతివృత్తము ఉదాత్తమును గంభీరమును అగుచున్నది. ఇందు సంఘర్షణము (Conflict) ప్రధానము.³ ఆ సంఘర్షణము దైవశక్తికి, మానవశక్తికి మధ్య; మానవశక్తికి, మానవశక్తికి మధ్య; మంచికి, మంచికి మధ్య; మంచికి, చెడుకు మధ్య; ఒకే వ్యక్తియందలి రెండు విధముల అభిప్రాయములకు మధ్య జరుగుచుండును. ఈ సంఘర్షణము విషాదాంతమునకు దారితీయును. తరువాతి కాలములో నాయకుని యందలి “అసాధారణమగు లోపము” ఒకటి పై సంఘర్షణమునకును, విషాదాంతమునకును హేతువు కాజొచ్చినది. (నేటి విషాదరూపకములందు ఈ ‘లోపము’ నకు పాంఘిక వ్యవస్థ హేతువుగా నిర్వాచితమగుచున్నది. కాని, ఇందు విషాద రూపకమునకు వలసిన ‘దౌన్నత్యము’ మాత్రము లోపించుచున్నది.)

క్రీ. శ. 18 వ శతాబ్దినుండి (డిడెరాట్, జార్జి లో, లెస్సింగ్ లతో) విషాదరూపక నిర్మాణమునందు పెక్కు మార్పులు వచ్చినవి. ఉన్నత వంశీయుడే నాయకుడు కావలెనెడి నియమము నడలినది. వీ సాంఘిక వ్యవస్థకు చెందినవ్యక్తి అయినను నాయకుడుగా గ్రహింపబడుచుండెను. దీనితో సాంఘికవాస్తవికత పెంపొంది, సాంఘిక సంఘర్షణమును వ్యక్తీకరించు రూపకములు బయలుదేరినవి. ఇవి అహ్లాద-విషాద భావములకు మధ్యే మార్గమందుండును. పీనిని విషాదరూపకము లనుటకంటె సాంఘికరూపకములనికాని, సమస్యారూపకములనికాని అనుట సమంజసము కాగలదు.

క్రీ. శ. 19 వ శతాబ్దిలో వాస్తవికతకు వ్యతిరేకముగా సాంకేతిక రూపకములు బయలుదేరినవి ; దీనితో ‘fatalism’కు ప్రాముఖ్యము వచ్చినది. ఇట్టి సాంకేతిక రూపకములకు మార్టన్ మేటర్ లింక్ మూలభూతుడు ; కాని, ఇవి అంతగా విజయమును పొందలేదు.

విషాద-అహ్లాద రూపకముల సమ్మేళనము వలన ‘tragi-comedy’ అనెడి కొత్త రూపకము ఉద్భవించినది. ఇది ఇంచుమించుగా సగమువరకును పూర్తిగా విషాదరూపకము ; అటుపిమ్మట పూర్తిగా అహ్లాదరూపకము. అనగా ఇతివృత్తము విషాదచ్ఛాయలతో ఆరంభమై సుఖాంతమగును. సింబలిస్, పెంపెట్ట, వింటర్స్ టేల్ మొదలగు రూపకముల్ దీని. సంస్కృత రూపకములకూడ చాలవరకు “బ్రాజ్మికామెడీ”లే.

భారతీయులు విషాదరూపకములను ఆదరింపలేదు : ఈ విషయమును తరువాత ప్రత్యేకముగా చర్చించును. ఈ విషాదరూపకమున అనేక భేదములు తరువాతి కాలములో ఉద్భవించినవి.⁴

2. Comedy (అహ్లాదరూపకము) :

“వాచకరము లేదా వినాశకరము కాని వీదో ఒక లోపమును లేదా నహింసరాని విషయమును ప్రకటించి మానవులను నిత్యజీవితమునందలి వ్యక్తులకంటె అధములనుగా (తక్కువ వారినిగా) చిత్రించునది “అహ్లాదరూపక” మనబడునని అరిష్టాటిల్ నిర్వచనము.⁵

ఇందలి పాత్రలు వ్యక్తిత్వమును కలిగినవికాక సర్వసాధారణములై యుండును ; అవి ఒక్కొక్కప్పుడు వ్యక్తుల వ్యంగ్యచిత్రములను ప్రదర్శించుచున్నట్లు ఉండును. గ్రీకుల ఆహ్లాదరూపకముల ఉత్పత్తినిగూర్చి తెలిపియున్నాను. అరిష్టోఫేను రూపకములు ఒక పరిణత స్థితికి చేరియున్నవి. ఈతని రూపకములందు సాంఘిక సమస్యలు, వ్యంగ్యము, తక్కువ రకపు హాస్యము ప్రాతిపదికలు. అవి అత్యుత్తమ రూపకములని చెప్పలేము. మెనాండర్, ప్లాటన్, టెరెన్స్ ల రూపకములందు బృందగీతి అదృశ్యమైనది ; తక్కువజాతి హాస్యము, వ్యక్తినిష్ఠమైన వ్యంగ్యము తగ్గింపబడినవి. కాని వీరి ప్రభావము ఆంగ్ల రూపకములందు కన్నట్లుటలేదు. అచ్చటి ఆహ్లాదరూపకములకు స్వదేశీయములైన (మొరాటిటీ, మిరకిల్, ఇంటర్ లూడ్) రూపకములే మాతృకలు. అందు ఆనేక భేదములు కలవు.⁶

షేక్స్పియర్ హాస్యము కేవలము స్వదేశీయమైనది. రాక్షసత్వము కలిగియుండుటయే స్వభావముగాగల పాత్రలయందుకూడ హృదయపు లోతులలో మానవత్వము దాగియుండునని సూచించుట అతని రూపకములందలి గొప్పదనము. సానుభూతి, అవహేళన అనునవి రెండును కలిసిన హాస్యమే అతని ఆహ్లాద రూపకములందు సర్వత్ర కన్నట్లుచుండును. 'రోమాంటిక్ కామెడీ' కాకుటే షేక్స్పియర్ రూపకములు పట్టుగొమ్మలు.

బెన్ జాన్సన్ తన రూపకములందు ప్రాచీనుల ననుసరించుటకు ప్రయత్నించెను. ఈతనియందు శిల్పనైశిత్యము, భావనిర్మలత్వము విశిష్టముగా నున్నను మానవత్వ నిరూపక మగు సానుభూతి తక్కువగా నుండును. ఇతడు 'Comedy of humours' అనేడి క్రొత్త రూపకభేదమును ప్రచారములోనికి తెచ్చెను. మానవ ప్రకృతిలో ప్రముఖములగు నాలుగు లోపములను సాంకేతికముగా నుంచి, ఆ లోపములను ప్రతిబింబించు పాత్రలను సృష్టించుట ఇందలి లక్షణము.

ఆహ్లాదరూపక రచనలో అన్నివిధముల పేర్కొనదగినవాడు ఫ్రెంచి నాటకకర్త అయిన మోలియర్ (రచనాకాలము-క్రీ. శ. 1659-73). ఇతడు ప్రహసనములను, సాంఘికవ్యంగ్య రూపకములను ప్రధానముగా రచించెను. ఇందు అవహేళన పూర్వకముగా సాంఘికవ్యవస్థ యందలి లోపములను విమర్శించెను. ఆంగ్లేదేశమున రెట్టిరేషనుకాలపు నాటకకర్తలు మోలియర్ ను అనుసరించి జాన్ సన్ కంటే సున్నితమగు హాస్యమును సృష్టించుటకు ప్రయత్నించిరి. నియమితమైన సాంఘికసూత్రములకు కట్టుబడియున్న శ్రీ-పురుషుల నడతలను, వారి జీవితములను ప్రదర్శించు రూపకములు బయలుదేరినవి ; ఇట్టి రూపకమును 'Comedy of manners' అందురు. నైతికమైన విలువలకంటే నాగరకమైన ప్రవర్తన గొప్పదనియు, ఆవశ్యకమనియు ఈ రూపకములు నిరూపించుచుండును.

మానవుని సంపూర్ణత్వమును నిరూపించు రూపకములు ఫ్రెంచి విప్లవము తరువాత అన్ని దేశములందును సాధారణములైనవి. 18 వ శతాబ్ది ఉత్తరభాగమున ఇటలీలో గాల్డోసి, జర్మనీలో టెస్సింగ్, ఆంగ్లేదేశమున గోల్డ్ స్మిత్ పెరిడాన్ లును సునిశితములను ఉద్యోగ భరితములను అయిన ఆహ్లాద రూపకములను రచించిరి. వీరు పై రెండురకములగు ఆహ్లాద

రూపకములలో ఏ ఒక్కదానిని ప్రత్యేకముగా అనుసరింపలేదు ; జీవితమును, కళను సన్నిహితములనుచేసి, వానికి గల సామ్యభేదములను చూపుటకే యత్నించిరి.

పశ్చిమ యూరపు దేశమున వెలసిన విధానములను స్వీకరించి, వానికి స్వదేశీయమగు హాస్యవిధానమును మేళవించి, 19 వ శతాబ్దిలో స్కాండినేవియా, రష్యా దేశస్థులు ఉత్తమ ఆహ్లాదరూపకములను రచించియున్నారు. వీరిలో ముఖ్యుడు హెన్రిక్ ఇబ్సెన్. సాధారణముగా గంభీరములగు రూపకములనే ఈతడు సృజించెను ; ఈతని వ్యంగ్యభాషణములును, పాత్రలును నేడు అత్యుత్తమములుగా పరిగణింపబడుచున్నవి. మానవప్రకృతికి బీజభూతములైన లోతులకు బోయి, వారివారి మానసిక తత్త్వములను పరిశీలించుటలో ఇతడు అగ్రగణ్యుడు. చెకోవ్ రష్యాలో నశించుచున్న ఉత్తమతరగతి జీవితమును వ్యంగ్యముగా చిత్రించుటలో కృతకృత్యుడైనాడు. ఆంగ్లదేశమున బెర్నార్డుషా తన అపూర్వమైన మేధచేతను, హాస్యదృశ్యకృతముచేతను కొలది కాలములోనే ప్రథమశ్రేణికి చెందిన రచయిత అయ్యెను.

మానవప్రకృతికి అతినహజమైన హాస్యప్రవృత్తి మానవుడున్నంతకాలమును వర్ధిల్లుననుటలో సందేహము లేదు.

3. Farce (ప్రహసనము) :

సాధారణముగా తక్కువరకపు ఆహ్లాదరూపకమును “ప్రహసన” మందురు. భావమును, పాత్రలును ఆహ్లాదరూపకమందలి హాస్యమునకు కారణములుకాగా వాక్కును, చేష్టలును ప్రహసనమందలి హాస్యమునకు కారణము లగుచున్నవి. కేవలము నవ్వించుటయే ప్రహసన లక్షణము ; కాగా ఆహ్లాదరూపకమునకిది ప్రాథమిక రూపమని చెప్పవచ్చును. సర్కసులందు బహుశులు చేయు చేష్టలు మొదలగునవి ప్రహసనములందలి చేష్టలు మొదలగు వానికి తొలిరూపములుగా కన్పట్టును. భాషావిషయకమగు నియమములుకూడ దీనియందంతగా పాటించబడవు. దీనిని సామాన్య ప్రజలును, అసంస్కారులును ఎక్కువగా ఆదరింతురు. (“ప్రహసన విషయమున శ్రీ-చాల-మూర్ఖులధికారు” అని అభినవగుప్తుడు పేర్కొనుట గమనార్హము). “ఫార్సు” అను పదమునకు ‘చెత్త’ (stuff) అని అర్థము. ప్రాకృతములైన హాస్య సంభాషణములు ప్రాచీనములైన “మిరకిల్ రూపకము” లందును (ప్రాసుని దేశమున), “మిర్రీ రూపకము” లందును (ఆంగ్లదేశమున) కూడ కలవు. అవియే నేటి ప్రహసనములకు మూలము లనదగును. క్రీ. శ. 1800 వరకును పెద్ద నాటక ప్రదర్శనము చివర ప్రదర్శింపబడు చిన్నిచిన్ని హాస్యరూపకములను “ఫార్సు” అనెడివారు. 19 వ శతాబ్ది చివరి భాగములో ఇవి స్వతంత్రరూపకములుగా నిలువద్రొక్కుకొనినవి.

4. Miracle play (దివ్యలీలారూపకము) :

మధ్యయుగమునాటి మతసంబంధి రూపకములను “మిరకిల్ రూపకము” లందురు. దైవికమైన మహిమను నీతిగా నిరూపించుట ఇందలి ముఖ్యలక్షణము. ఒక్కొక్కప్పుడు దైవభక్తుల జీవితములిందు కూర్చబడుటయు కలదు. కాని, సాధారణముగా సమకాలికమైన ఒక

సమస్యను గ్రహించి, అది దైవమహిమచేత ఎట్లు పరిష్కృతమైనదో నిరూపించుట అనునదియే ఇందు వస్తువుగా నుండును. క్రీ. శ. 14 వ శతాబ్దిలో ప్రాన్సు దేశమునందు ఈ మహిమన్విత రూపకములు సంఖ్యయందేకాక గుణమునందును శ్రేష్ఠములై “మిస్టరీ రూపకము”లకంటె ప్రఖ్యాతి నొందినవి. ఆంగ్లదేశమున మాత్రము మిస్టరీ-మిరకిల్ రూపకములకు అంతగా భేదములేదు.

5. Mystery play (అద్భుత రూపకము) :

ఈష్టర్, క్రిష్టమస్వంటి పర్వదినములలో ప్రదర్శింపబడుచుతనంబిది రూపకములను “మిస్టరీ రూపకము” అందురు. చర్చిసండుగులలోని ఉత్సవములందలి సంభాషణాదులు వీనికి మూలరూపములని చెప్పదగును. క్రీ. శ. 15 వ శతాబ్ది నాటికి ఇవి బహుశ ప్రచారమందినవి. ఈ రూపకములందు ప్రదర్శనమున కెక్కువ ప్రాముఖ్యమున్నది. విశాలమైన ప్రదేశములును, విస్తృతములైన దృశ్యములును ఇందు ప్రదర్శింపబడుచుండును. బైబిలునందలి ఏదేని ఒక కథను (ముఖ్యముగా క్రీస్తుకథను) ఆధారముగా తీసికొని, హాస్యసంభాషణములను కూర్చి వీనిని ప్రదర్శించుచుండెడివారు. క్రీ. శ. 16 వ శతాబ్ది నాటికి వీనిని ప్రదర్శించు కాలము ఎక్కువ అయినది. క్రీ. శ. 1547 లో ప్రాచీననవీన బైబిలు కథలు మొత్తము 25 భాగములుగా ప్రదర్శింపబడినవట.

ఆంగ్లదేశమున ఈ రూపకమందలి హాస్యము సహజమై, ఇలివృత్తమునకు సంబంధించి యుండెడిది. కాని, ప్రాన్సు దేశమున అనలు కథకు సంబంధములేని సంఘటనలు, సంభాషణములుకూడ మధ్యమధ్య చేర్పబడుచుండెడివి. ఈ రెండువిధములైన ప్రదర్శనములును (మిరకిల్-మిస్టరీలు) ఫ్రెంచి హాస్యరూపకములకును, ట్రాజి-కామెడీలకును మూలములని చెప్పవచ్చును.

6. Pantomime (మూకాభినయ రూపకము) :

వాచికాభినయ రహితమై కేవలము అంగవిక్షేపములతో, దృష్టి-ముఖరాగాదులతో కథాగతములగు స్వగత-పరగత భావములను ప్రదర్శించెడి ఆంగికాభినయము “మూకాభినయ రూపక”మనబడును. 18 వ శతాబ్దికి పూర్వము ఆంగ్లదేశమున ‘pantomime’ అను పదమునకు ‘player of every part’ అని మాత్రమే అర్థము. ఈ పదమునకు ఏడు రకములైన అర్థములు కలవని మారిస్ విల్సన్ డిషర్ వివరించెను. (The Oxford Companion to the Theatre—p. 588-99)—

1. రోమన్ రంగస్థలమందలి ఒక ప్రత్యేక నటుని గ్రీకులు ఈ పేరుతో పిలిచెడివారు. ఆ నటుడు ముగ్గురు ప్రకృతుల ముఖములు అతుకబడిన ప్రతిశీర్షమును ధరించి, ఆ ముగ్గురి సంభాషణములను తానే అభినయించెడివాడు. పై విధముగానే జంతువులను, పక్షులను, తుఫానును, అగ్నినికూడ ఆ నటుడు ప్రదర్శించుచుండెడివాడు.

2. ఇతిహాసములనుండి గైకొనిన కథలు “టాల్” రూపమున 18 వ శతాబ్దిలో ప్రదర్శింపబడినవి ; వీనినికూడ ఇదే పేరుతో పిలిచెడివారు.

9. ఆంగ్లదేశమున తరతరములుగా క్రిష్టుమన్ పర్యవేక్షణములందు ప్రదర్శింపబడెడి వినోదములనుకూడ ఈ పేరుతోనే పిలిచెడివారు. (ఈ వినోదములకు ప్రాన్సు దేశమున ఉత్సవములయందును, సంతలయందును ప్రదర్శింపబడెడి హాస్యపూరితములైన ఆల్లెక్విన్స్ నృత్యములు మూలములు).

4. సంభాషణారహితములైన “పియరాట్” (pierrot) రూపకములకుకూడ ఇదే పేరు వర్తించును. (ప్రాన్సు దేశమున ప్రదర్శింపబడిన ఆంగ్లమూకాభినయ రూపకములు పీనికీ మూలములు).

5. మూకాభినయరూపమున ప్రదర్శింపబడు “మెలోద్రామా”లకు కూడ ఈ పేరు చెల్లును (18 వ శతాబ్దిలో ఇంగ్లండు, ప్రాన్సు దేశముల ప్రదర్శనములందు వాచికాభినయ ప్రాధాన్యము తగ్గినది).

6. ఇంద్రజాలాది ప్రయోగములతో కూడిన ప్రదర్శనములు (ముఖ్యముగా నర్కసు ప్రదర్శనములవంటివి) కూడ ఈ పేరుతోనే వ్యవహృతములైనవి.

7. నృత్య-నాట్యములందు ఎడనెడ కన్నట్లు వాచికాభినయ రహితములగు భాగములకును ఈ పేరు చెల్లును.

7. Masks (మాస్కులు) :

పేర్షియరు తరువాతివాడగు బెన్ జాన్సన్ ఈ రకపు రూపకములకు వివరీతమైన ప్రచారమును కలిగించెను. జానపదుల వీధినాటకప్రదర్శనములును, ఇటలీ-ప్రాన్సుదేశపు రాజాస్థానములందలి ప్రదర్శనములును పీనికీ మూలము. ఇందు రంగాలంకరణమునకు ప్రాముఖ్యమధికము ; ఇతివృత్త మల్పము. ఒకే రూపకమున పది, పన్నెండు దేశముల మహారాజులనో, రాజులనో లేదా గొల్లభామలనో, గొల్లలనో చూపుచుండుట, రంగమును నరకమునుండి స్వర్గమునకు మార్చుట మొదలగునవి పీని ముఖ్యలక్షణములు. మాస్కులయందు నటులే కాక ప్రేక్షకులనుండి అహ్వనితులైన స్త్రీ-పురుషులు (ఒక్కొక్కపుడు రాజును, రాణియునుకూడ) రంగము మీదకు వచ్చి నృత్యముచేయుట అచారము. జాన్సన్ కు పూర్వమునుండియు వచ్చుచున్న ఈ అచారము ఈరూపకములందు స్థిరపడిపోయినది. మాస్కులందు ఉత్తమపాత్రలకు బదులు మంత్రకత్తెలు మొదలగు పాత్రలను ప్రవేశపెట్టుటకూడ కలదు. ఇట్టివానిని ‘anti-masks’ అందురు. ప్రాచీనకాలమున ఈ రెండురకముల పాత్రలును ఒకేరూపకమునందు మిళితముకాలేదు; కాని, జాన్సన్ వానిని కలిపివేసెను. మిల్టన్ తన ‘కోమస్’ అను రూపకమును ‘మాస్కు రూపక’ మునుగా పేర్కొనెను; కాని ఇది దానికంటె భిన్నమైనదని విమర్శకుల ఆభిప్రాయము. బెన్ జాన్సన్ ప్రకారము “Poetry was the life and soul of the mask. She was queen; and music, sculpture and painting must serve her as maids.”

8. Melodrama (గేయరూపకము) :

1599 లో ఇటాలియన్ నాటకకర్త రిసూసిని ప్రప్రథమముగా ఈ జాతిరూపకమును కల్పించెను. ఇది వంద ఏండ్ల వరకును ‘ఓపెరా’ గానే చలాచుటి అయినది. డి. ఎఫ్. హేండెల్

అనునతడు తన రూపకములకు రెండుపేర్లను వాడెను. అత్యాశ్చర్యకరములైన సంఘటనములు, తీవ్రములైన ఉద్వేగముల ప్రతిపాదనము, సుభాంతమగుట అనునవి ఇందలి ముఖ్యలక్షణములు. క్రీ. శ. 18 వ శతాబ్దినాటికి ఈ జాతి రూపకములు సర్వలక్షణసంపన్నములై ఆంగ్ల నాటకరంగమున స్థిరపడినవి. అహోదరూపకమునకు ప్రహసన మెట్టిదో విషాదరూపకమునకు 'మెలోడ్రామా' అట్టిది. ఇందలి సంభాషణములును వాద్యగీతములును నేటి సినిమాలయందువలె చకచక సాగును. ఉద్వేగముల కనుగుణముగ వాద్యసంగీతము ప్రయుక్తమగుచుండును. అతిలోక విషయములు (super natural element) ఇందు ప్రాధాన్యమును వహించును. సార్వజనినములైన మంచి-చెడ్డల మూలమున మానవుల ఉద్వేగములను ప్రదర్శించుట ఇందు జరుగుచుండును.

రంగస్థలమందు తప్పక విజయవంతము లయ్యెడి రూపకములలో 'మెలోడ్రామా'ను ప్రధానముగా పేర్కొనవచ్చును. హ్యూగో, డ్యూమా మొదలగు పెద్దరచయితలు ఈ లక్షణములను స్వీకరించుటచేతనే ప్రత్యేకతను కలిగినవారైరి. హెన్రీ ఇర్వింగ్ వంటి ఉత్తమ నటులతో ఈ రూపకముల ప్రాముఖ్య మింకను అధికమైనది. కాని, నేడు వీని ప్రదర్శనములు అపరూపములై నవి.

9. Ballet (నృత్యరూపకము) :

నేపథ్యమున ప్రయుక్తములగు జంత్రిగాత్రముల రసకులమైన నృత్యములు కలదై వాచితాభినయరహితమైన రూపకము 'బాలే' అనబడును. క్రీ. శ. 14, 15 శతాబ్దములందు ఇది ఇటలీదేశమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధికి వచ్చినది. ఆదికాలమునుండియు రాజాంతఃపురములందలి వినోదములందు నృత్యమునకు ప్రాముఖ్యము కలదు. ఫ్రాన్సుదేశపు చక్రవర్తియగు 14 వ లూయీ ఈజాతి రూపకములను అధికముగా ఆదరించెను; 'బాలే'కి రూపకమర్గాదను తెచ్చిపెట్టిన వాడు కూడ ఇతడే. మోలియర్ ఇట్టి రచనలను చేసి, వానికి మరింత విలువ చేకూర్చెను.

ఆచారముగా ధరింపబడిడి ప్రతిశీర్షములను, కన్నుచెదరు రంగాలంకరణములను, ఆహార్యమునందలి వైపరీత్యమును తొలగించి, బాలేను కళాత్మకమైన రూపకవిశేషముగా రూపొందించుటకు 18 వ శతాబ్దివర ప్రయత్నములు జరిగినవి; ఇట్టి ప్రయత్న మొనరించిన వారిలో జాజార్డెనావెర్ (Jean Georges Noverre - A. D. 1727 - 1810) ప్రముఖుడు. ఈతని నృత్యరూపకములందు ఆహార్యమునకు ప్రాముఖ్యము తగ్గినది; భావ ప్రకటన ప్రధానమైనది. 19 వ శతాబ్దిలో ఈ నృత్యరూపకములు స్వరకల్పనాదులతో సహా గ్రంథరూపమున ప్రజల కందుబాటులోనికి వచ్చినవి. శిల్పదృష్టి అధికమైనది. 19 వ శతాబ్దిచివరకు నృత్యబృందమున పురుషుడు అదృశ్యమై, సర్తకిమాత్రమే ప్రముఖముగా నిలిచినది. ఇంగ్లండు, ఫ్రాన్సు, అమెరికాలలోకంపె కూడ రష్యాదేశములో వీనికి ఎక్కువ ఆదరము కలదు; అచ్చటి ప్రదర్శనములు కూడ విశిష్టములై నవి.

10. Opera (సంగీతరూపకము) :

జంత్రిగాత్ర సంగీతములు ప్రధానములైన రూపకము 'ఓపెరా' అనబడును. సూటిగా చెప్పవలెనన్నచో ప్రతిమాటను గానముచేయుపద్ధతిని 'ఓపెరా' అనవలెను. నేడు ఇవి రెండు రకములుగా నున్నవి—1. మొదటిరకమునందు సంభాషణము లన్నియును గేయరూపముననే సాగును; 2. రెండవరకమునందు సంభాషణములను ఒండొంటితో కలుపుటకు వచనములు కూడ ఉండును. ఆదికాలములో కేవల సంభాషణములను సంగీతముతో కూర్చి ప్రయోగించెడి వారు. మొదటి ఓపెరాను రిసూసిని (క్రీ. శ. 1562-1621) అనునతడు వ్రాసెను; జకోపొపెరీ (క్రీ. శ. 1561-1633) అనునతడు దానికి సంగీతమును కూర్చెను. గ్లక్ (క్రీ. శ. 1714-87) అనునతడు పాత్రల మనోభావములను మాత్రమే సృష్టించుచు ఉత్తమజాతి ఓపెరాలను ప్రదర్శించెను. తరువాత హాస్యసంగీతరూపకములు రూపొందినవి; వీని జన్మస్థానము నేపుల్సు.

వివిధదేశములందు ప్రయుక్తములగుచున్న రకరకములగు ఓపెరాలు 18 వ శతాబ్దిలో మోజర్టు (క్రీ. శ. 1756-91) అనువానివలన సుప్రసిద్ధితము లైనవి. ఈతడు సాంప్రదాయక మార్గమును వీడక, ఓపెరాకు ఉదాత్తతన, ఉత్తమ అభినయమును, శాస్త్రీయసంగీతమును చేకూర్చెను. తిరిగి 19 వ శతాబ్దిలో రిచర్డ్ వాగ్నర్ (క్రీ. శ. 1813-83) అనునతడు వీనిని ప్రచారములోనికి తెచ్చెను. ఈతని కృషిఫలితముగా ఓపెరాకు సాహిత్యమునకూడ ఉన్నత స్థానము లభించినది. జర్మనీలో వాగ్నర్ ఎంత ప్రసిద్ధుడో, ఇటలీలో పెర్జి అంత ప్రసిద్ధుడు.

పైన కొన్ని రూపకములనుగూర్చి మాత్రమే వివరించియున్నాను. ఇంకను పెక్కు విధములగు రూపకవిశేషములు కలవు.

Burlesque, Burletta, Extravaganza, Aquatic Drama, Comedia dell arte, Mime, Monologue, Operetta, Pageant, Revue, Mascrade, Interlude, Marionette, Morality play etc. వీనినిగూర్చి పాశ్చాత్యరూపకచరిత్ర గ్రంథములను పరిశీలించదగును.⁷ నేడు ఏకాంకికలు (One-act plays) బహుళ ప్రచారముండున్నవి. కథానికా రచనవలెనే ఏకాంకికారచనయును ఒక ప్రత్యేకమైన కళ.

సంస్కృత రూపకముల ఉత్పత్తి

గ్రీకురూపకవికాసమును నిరూపించినట్లుగా సంస్కృత రూపకవికాసమును నిరూపించుటకు తగిన ఆధారములు లేవు. సంస్కృత భాషలో లభించిన ప్రథమ రూపకములు క్రీ. శ. ప్రథమశతాబ్దికో, లేదా క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దికో చెందినవిగా తలంపబడుచున్నవి. లభ్యములైన ఆ రూపకములెల్ల రూపకరచన పరిణామస్థితికి వచ్చినతరువాత రచించబడినవే అగుటచేత, ప్రాథమిక స్థితినికాని, రూపకక్రమవికాసమునుకాని ఊహించుటకూడ వీలు లేకపోవుచున్నది. అరిష్టాటిర్ తనకు ముందున్న ముప్పురి రచనలను పరిశీలించియే లక్షణమును వ్రాసినట్లుగా భరతుడుకూడ తనకు ముందున్న పలు రూపకములను పరిశీలించియే ఆ ఉత్తమ

లక్షణ గ్రంథమును రచించియుండును. కాని అతడు ఎట్టి రూపకమునుకాని, రూపక రచయితను కాని స్మరింపనేలేదు. నాట్యశాస్త్రమునకు వేదత్వమును నిద్ధింపజేయుటకు కాబోలు అందు లాకిక రూపక-రూపకకర్తల నామములు స్మరింపబడలేదు. కాగా, సంస్కృత రూపకోత్పత్తి ఒక సమస్యగా పరిణమించి, పెక్కు వాదములకు గురియైనది.¹

సంస్కృత భాషలో తొలి గ్రంథమైన ఋగ్వేదమునందు సంవాదసూక్తములు కొన్ని కలవు—యమయమీ సంవాదము (X-10), ఊర్వశీపురూరవసంవాదము (X-95), ఇంద్ర నేమి సంవాదము (VIII-100) మొ॥ వీనికి యజ్ఞయాగాది కర్మకాండతో సంబంధమేమియును లేదని సాయణవ్యాఖ్య. మరియు కొన్ని ఋక్కులకు సాధారణములైన ప్రార్థనలుకాని, కృత జ్ఞాతా సూచనలుకాని లేవు. పైగా కొంత పౌరాణికగాథయును, సంవాదాత్మకతయును ప్రస్తుతములుగా కన్పట్టుచున్నవి. అందుచేత ఇవి ఋగ్వేదమున సహజభాగములు కావనియు, ఇవి సంస్కృత రూపకోత్పత్తికి జీజప్రాయములనియు, అర్వాచీనకాలములో ఇవి ఋగ్వేదమందు చేరియుండుననియు కొందరు వాదించినారు. వీరి అభిప్రాయము ప్రకారము ఈ ఋక్కుల మధ్య తత్కాలకల్పితములైనవో లేదా కవులచే ముందుగానే రచింపబడినవో అయిన వచన భాగములు చేర్చబడుటయు, యజ్ఞసమయములందు వినోదార్థము ఋత్విజులు రెండు పక్షములుగా చీలి వీనిని పఠించుచుండుటయు జరిగియుండవలెను. కొందరి దృష్టిలో ఇవి ప్రత్యేకముగా రూపకములలోని భాగములే ; వచన భాగములు అర్వాచీన కాలములో నశించిపోగా, కేవల ఋక్కులు వేదమందు చేరినవి. ఈ వాదమునుబట్టి గ్రీకు రూపకోత్పత్తికిని, సంస్కృత రూపకోత్పత్తికిని కొంత సామ్యము కన్పట్టగలదు.

గ్రీకు ప్రాబల్యవాదము :

కొందరు సూత్రధారాది పదములనుబట్టి తోలుబొమ్మలాటలనుండియే సంస్కృత రూపకములు తప్పన్నచుయ్యెనందురు. మరికొందరు మరికొన్ని సిద్ధాంతములను ప్రతిపాదించి యున్నారు. కాని, ఇవి అన్నియును ఊహామాత్రములే ; తగిన ఆధారములు కన్పట్టవు. ఇట్లు సంస్కృత రూపకోత్పత్తి సమస్యగానే ఉండిపోవుటచేతను, లభ్యములైన సంస్కృత రూపకములకంటె గ్రీకు రూపకములు ముందరివి అగుటచేతను, అర్వాచీన దండయాత్ర కాలములో గ్రీకు సంపర్కము ఏర్పడుటచేతను, సంస్కృత రూపకములు గ్రీకు రూపకములకు అనుకరణములనియు, లేదా వానిచేత బహుశముగా ప్రభావితములైనవనియు వీటరు పండితుడొక వాదమును లేవనెత్తెను ; వీనిని సమర్థించుచు గ్రీకుల న్యూకామెడికాని సంస్కృత రూపకముల పరిణాతికి మార్గదర్శకమైనదని విండిక్స్ పండితుడు ప్రతిపాదించెను. అంక విభజనము, ఇతివృత్త విభజనము, పాత్రల రంగప్రవేశ నిష్క్రమణ విధానము, రంగస్థల సూచనలు, నాటక సమయములు, విరూపక్ష-ప్రతినియకాది పాత్రలు మొదలగువాని విషయములలో అటు న్యూకామెడికాని కాణకును, ఇటు సంస్కృత రూపకములకును సన్నిహిత సామ్యము కలదు. అచ్చుటి ప్రొలోగ్, ఎపిలోగ్ అనునవి ఇచ్చటి ప్రస్తావనాభరతవాక్యకుల్యములు. తెరకు పేరైన యవనికాపదము గ్రీకుసంబంధమునే సూచించుచున్నది. అయీ కారణముల

వలన పైవాదము నిజమేనో అనెడి భావము కలుగుటకు అవకాశమున్నది ; కాని , అది నిజముకాదు. పై సాదృశ్యములకంటె భేదములే అధికములు. సాదృశ్యములు బాహరములు కాగా, భేదములు ఆంతర్యమునకు సంబంధించినట్టివి.

గ్రీకు రూపకముల ఉత్పత్తికి ప్రత్యేకముగా డయోనిసస్ ఉత్సవములును, వాని అభివృద్ధికి రూపకముల పోటీలును ప్రేరకములైనవి. భారతీయ రూపకవికాసమునకు యజ్ఞయాగాది క్రియాకలాప మొకవేళ దోహదకారియై యున్నను, భారతీయుల దృష్టిలో “అధర్మమార్గ” మందు చరించు ప్రజలను ధర్మమార్గప్రవృత్తులను కావించుట కీ నాట్యము ఉద్దిష్టమైనది ; అనుషంగికముగా వినోదహేతువుకూడను. రూపకప్రదర్శనముల పోటీలనుగూర్చి నాట్య శాస్త్రమందొక ప్రత్యేకాధ్యాయమున్నను సంస్కృత రూపకముల అభివృద్ధికి పోటీలు ప్రేరకములైనట్లు కన్పట్టదు. పోటీలు కారణముగా ఆ రూపక ర్తలు శతాధికములైన రూపకములను కూడ రచించిరి. కాని, ప్రసిద్ధ సంస్కృత రూపక ర్తలలో మూడు రూపకములకుమించి వ్రాసినవారు చాల అరుదుగా కానవత్తురు, నాట్యశాస్త్రమందు వివిధ నాట్యగృహములు వర్ణితములైనవి. గ్రీకులకు రంగస్థల నిర్మాణముననదియున్నను ప్రత్యేకమైన నాట్యగృహము లేదు. ఆ రూపకప్రదర్శనములను రాత్రి అంతయును ఉత్సవములో పాల్గొని అలసియున్న 20, 30 వేలమంది ప్రేక్షకులు తిలకించెడివారు. అందరకును కనబడునట్లుగా, వినబడునట్లుగా నటులు కృత్రిమ ముఖాదులను ధరించి, గట్టిగా అరచెడివారు. ఇంక అభినయవిషయము వారికి అమంభితము అని వేరుగా చెప్పనక్కరలేదు. భారతీయుల నాట్య గృహములో 5, 6 వందల మంది కంటె ఎక్కువ పట్టురు ; వచ్చెడి వారందరును కేవలము రూపకదిదృక్షతో వచ్చెడివారే. ఇంక నాట్యశాస్త్రమందు వివరింపబడిన అభినయవిధానము ఆశ్చర్యవహముగా నుండును. అభినయములే నాట్యమును లోకమునుండి వేరుచేయుచున్నవని గుర్తించియున్నాము. గ్రీకురూపక నిర్మాణములో, కోరస్ యొక్క ఉనికివలన, స్థలకాలైక్యములను పాటించవలసిన ఆవశ్యకము కలిగినది. భారతీయులకట్టి నిర్బంధము లేదుకాన రూపకకథలు ముల్లోకములకును, అనేక సంవత్సరములకును సంబంధించినదిగా విస్తరిల్లుట కవకాశము కలిగినది. అయినను ఇతివృత్త నిర్మాణవిషయమున భారతీయులకు గల బహువిధనిర్బంధములు గ్రీకులకు లేనేలేవు. రూపక కథ అంతయును ఒక రోజులో జరిగినదిగా నుండవలెనని అరిష్టాటిల్ నిర్దేశింపగా, ఒక అంకమునందలి కథ ఒక రోజులో జరిగినదిగా నుండవలెనని భరతుడు నిర్దేశించెను. నిజము చెప్పవలెనన్నచో గ్రీకుల తొలిరూపకములలో అంకవిభజనమే లేదు.

గ్రీకు రూపకములందు విషాద-అహ్లాదరూపకములనెడి రెండే ప్రధానభేదములు కలవు. కాని, భరతుడు పది ప్రధానభేదములను నిర్వచించియుండెను. నాయక-రస-అంక ఇతివృత్త భేదముల ననుసరించి ఈ రూపకభేదము లేర్పడుచున్నవి. మానవజీవితమును, అందలి విషాదత్వమును, సర్వనాశనమును యథాతథముగా నిరూపించుటకే గ్రీకులు ప్రయత్నించిరి. వారు అట్టి దృష్టికలవారగుటచేతనే గ్రీకుదేశమందు విషాదాంతరూపకములే ముందు పుట్టి, వికాసమును గాంచినవి. కాని, భారతీయులు రూపకమును విషాదాంతముచేయుట కంగీకరింప

లేదు. అంతియేకాదు నాయకమరణమును వారు పూర్తిగా నిషేధించియున్నారు. గ్రీకు రూపకములలో నటుల సంఖ్య మూడుకంటె మించలేదు : కాని సంస్కృతరూపకములలో అట్టి నిర్బంధమేమియును లేదు. సంస్కృత రూపకములలో సంస్కృతమే కాక వివిధములైన ప్రాకృతభాషలు, విభాషలు ఉపయుక్తములయ్యెడివి. ఇన్ని భాషావిభాగములను గ్రీకు నాటకకర్తలు పయోగించినట్లు కన్పట్టదు. అంతియేకాదు భరతుడు పేర్కొనిన నాయక-నాయక భేద-విభేదములనుకూడ గ్రీకు లెరుగరు. ఇట్టివే ఇంకను పెక్కు భేదములుకలవు. కాగా గ్రీకు ప్రాబల్యవాదము నీరసమైనదనుట స్పష్టము. ఇంక సాదృశ్యములకు “సంవాదినో మేధావినాం బుద్ధయః” అని కాని, ఏ భాషా రూపకములందైనను అవి అనివార్యములే అని కాని చెప్పవలసి యున్నది.

నాట్య వృత్తులు :

సర్వకావ్యములకును వృత్తులు మాతృకలని భరతుడు 18 వ అధ్యాయ ప్రారంభమందు పేర్కొనెను. “అభినేయ-అనభినేయ (దృశ్య-శ్రవ్య) కావ్యములు రెండును కవి హృదయవ్యవస్థితములగు వృత్తుల (చేష్టల) వలన ఉత్పన్నములగుచున్నవి. కాని, ఈ వృత్తులు నటులచే ప్రయుజ్యమానములగుటవలన అభినేయ (దృశ్య) కావ్యములందు ప్రయోగ (ప్రత్యక్షభావన) యోగ్యతను పడయుచున్నవి : ఇది ఇందలి విశిష్టత” అని అభినవగుప్తుడు వివరించెను. 20 వ అధ్యాయమందు భరతుడు భారతి, సాత్త్విక, కైశికీ, ఆరభటి అనేడి నాలుగు వృత్తులను తదంగములను విపులీకరించెను. మధుకైటభులనేడి రాక్షసులతో విష్ణు వొనర్చిన యుద్ధమునందు పై వృత్తులు నాలుగును, అదే క్రమములో, ఉత్పన్నములైనవట. ఈ వృత్తుల ఉత్పత్తి క్రమము సంస్కృత నాట్యోత్పత్తి క్రమమును సూచించుచున్నదని శ్రీ ఆర్. వి. జాగీర్దార్ ప్రభృతి విమర్శకులు నిరూపించియున్నారు.

మనము ఏ కర్మను ఆరంభించినను అందు వాక్-మనః-కాయ వ్యాపారములుండును (ఈ మూడు వ్యాపారములనే త్రికరణము లందురు). ‘వృత్తి’యును, ‘వ్యాపారము’ను సర్వాయపదములు. వాగ్రూపమైన వ్యాపారము ‘భారతీవృత్తి’ అనబడును. మనోవ్యాపారము ‘సాత్త్వతీవృత్తి’ అనియు, కాయకమైన అనగా చేష్టాప్రధానమైన వ్యాపారము ‘ఆరభటి వృత్తి’ అనియు అనబడును. ఇంక ఆయా వ్యాపారములందు కన్పట్టు శోభాదికమంతయును ‘కైశికీ వృత్తి’ అనబడును. నాట్యము అభినయాత్మకము కావున నటులచే ప్రయుజ్యమానములగు ఈ వృత్తులు నాట్యమునందు ప్రత్యక్షభావనాయోగ్యము లగుచున్నవి. రూపకమందు ఎచ్చట వాగ్వివార మధికముగా నుండునో, ఎచ్చట కాయకచేష్టలకు ప్రాధాన్యముండదో అచ్చట భారతీవృత్తి ఉండునని తెలియవలెను. అట్లే ఎచ్చట సాత్త్విక - ఆంగికాభినయములకు ప్రాధాన్యము ఉండునో అచ్చట సాత్త్వతీవృత్తి ఉండును. చేష్టాప్రధానమైనచోట ఆరభటి వృత్తి ఉండును. గీత-అత్యోద్య-నృత్యాది రంజకవర్గ మెచ్చట ప్రయుక్తమగునో అచ్చట కైశికీవృత్తి ఉండును. అభినవగుప్తుని మాటలలో చెప్పవలెన్నచో భారతి వాక్చేష్ట లేదా భావికాభినయము లేదా పాశ్యము ; సాత్త్విక మనశ్చేష్ట లేదా సాత్త్వికాభినయము ; కాయచేష్ట

లేదా అంగిర్యాధినయము రెండువిధములు—సుకుమారము లేదా ఉద్ధతము. ఇందు మొదటిది కైశికీవృత్తి, రెండవది ఆరభణీ వృత్తి. ఇట్లే వేషభారము లేదా ఆహార్యాధినయమును రెండువిధములు.

శ్రీ జాగీర్దార్ అభిప్రాయము ప్రకారము² పౌరాణికసూతుని కథాకథనమునుండియే రూపకము రూపొందినది ; ఆ సూతుడే రూపకములందు సూత్రధారుడైనాడు. ఈ క్రమపరిణామములో నాలుగు అవస్థలు కన్పట్టగలవు ; ఆ నాలుగు అవస్థలను పై నాలుగువృత్తులకును సంబంధించి యున్నవి—

1. సూతుడు తాను స్వయముగా పౌరాణిక కథను చెప్పుట—భారతీవృత్తి.
2. సూతుడు ఇతర గాయకులతో (ఛలీలవులతో) కలిసి కథను చెప్పుట (రామాయణ-గానములే జరిగినది)—సాత్వతీవృత్తి.
3. పౌరాణిక గాథలు సంభాషణాప్రధానములు కాగా ఆహార్యాధికమునకును, సటివినీ ప్రాధాన్యము వచ్చుట—కైశికీవృత్తి.
4. పౌరాణికీవృత్తములు రంగములుగా విభజింపబడి, గాన-అభినయములు ప్రాధాన్యము వహించుట—ఆరభణీవృత్తి.

ప్రస్తావన-విష్కంభ-ప్రవేశకములు సంస్కృత రూపకములందలి ప్రత్యేకతలు. ఈ మూడును పౌరాణికసూతుని కృత్యములను విభాగభూర్వకముగా నిర్వహించుచున్నవని జాగీర్దార్ నిరూపించెను. భారతమునే ఉదాహరణముగా తీసికొందము—అతడిట్లు చెప్పెను, ఇతడిట్లు చెప్పెను అనుటకు మూలములో ‘భీష్మ ఉవాచ, భీమ ఉవాచ, అర్జున ఉవాచ, సూత ఉవాచ’ అని ఈ విధముగా మాటలు కన్పట్టుచుండును. భీమ-భీష్మ-అర్జునాదులు భారతమందలి పాత్రలు ; సూతుడు మాత్రము కాదు. ఎవరు ఎవరితో ఎందులకు మాటాడుచున్నారో తెలిపి సూతుడు తాను తప్పుకొనును ; పిమ్మట ఆ పాత్రలమధ్య సంవాదము జరుగును. అసలు సూతవాక్యములను మినహాయించినచో తక్కిన దంతయును సంవాదాత్మకమే యగుట గమనార్హము. ఆ సంవాదము పూర్తి అయిన తరువాతనో లేదా ఇంకొక సంభాషణము ప్రారంభమగుటకుముందో సూతుడు మరల ప్రవేశించి, పై విధముగానే వివరించి తిరిగి మరుగుపడును. ఇట్టి ఈ సూతుని కృత్యమునే విష్కంభ-ప్రవేశకములు రూపకమందు నిర్వహించుచున్నవి. అనగా అవి పూర్వాపరకథాసంధానాత్మకములగుట స్పష్టము. ఇంక సూత్రధారుడు—సూతునివలెనే—కథకు ఉపోద్ఘాతము (ప్రస్తావన)ను, అంతమున ఫలశ్రుతిని (భరత వాక్యమును) మాత్రము పలుకుచున్నాడు. సంస్కృత రూపకకథలుకూడ ప్రధానముగా ఇతిహాస-పురాణములనుండి గ్రహింపబడినవియే యగుటయు గమనార్హము. ఈ విధముగా సూతుని పౌరాణిక కథాకథనమునుండియే సంస్కృతరూపక ముత్పన్నమైనదని జాగీర్దార్ సిద్ధాంతించెను. “ఇతిహాససహితమును అగునట్లుగా నాట్యమును నిర్మింతును” అని బ్రహ్మ సంకల్పించుటయు; నాట్యమును సృష్టించిన పిమ్మట “నేను ఇతిహాసమును సృష్టించితిని ; దీనిని దేవతలకిమ్ము” అని బ్రహ్మ ఇంద్రునితో చెప్పుటయు ; ఇచ్చట “ఇతిహాసమునగా దశరూప” మని అభినవగుప్తుడు వ్యాఖ్యానించుటయు ఇప్పుట్ల స్మరణీయములు.

ఇచ్చట ఇంకొక విషయమునుకూడ గమనింపవచ్చును. తెలుగులోని కొన్ని యక్షగాన-వీధినాటకములందు 'సంధి వచనములు' కన్పట్టుచుండును. తక్కినవానిలో ఈ సంధి వచనములు సూత్రధార పరముగా కన్పట్టుచుండును. గ్రీకురూపకములందలి కోరినవలె, పౌరాణిక కథాకథనమునందలి సూతునివలె ఈ సూత్రధారుడును ప్రదర్శన ప్రారంభమునుండి అంతమువరకును రంగస్థలమందే రూపకపాత్రలతో కలసిమెలసి యుండునన్నమాట. సంస్కృత రూపకములకూడ ప్రారంభదశలో ఇట్లే ఉండియుండుననుట అసమంజసము కానేరదు.³ సంవాదము ప్రధానమై, అంతవిధాగమేర్పడి, ప్రవేశ-విష్కంభములు కల్పితములై నవీమృత అసహజముగా కన్పట్టెడి సూత్రధారగతకథామధ్యప్రవేశము ప్రచారమునుండి తొలగిపోయియుండును. కాలక్రమములో కోరిన గ్రీకురూపకములందు అదృశ్యమగుట ఇప్పట్ల స్పష్టమయింది. తెలుగు దేశరూపకములు మాత్రమిట్టి మార్పును చెందలేదు. సంస్కృతమునందలి నారాయణరీర్థుల 'కృష్ణరీలాతరంగిణి' దేశనాటకముల ప్రభావమునకు లోనైన రచనయగుట గమనింపదగిన విషయము.

అదికాలములో సూత్రాదుల పౌరాణిక కథాకథనము లొకవంక సాగుచుండగా ఇంకొక ప్రక్క నృత్యము, మూకాభినయము సాగుచుండియుండును. మహాభాష్యకారుడగు పతంజలి ననుసరించి మొదటికాథావారిని 'గ్రాంధికు'లనియు, రెండవ కాథావారిని 'సౌభికు'లనియు పేర్కొన వచ్చును. ఈ సౌభికులు కంసవధ, దులిదంధనములను ప్రత్యక్షముగా చూపినారట. సౌభికులు మరల రెండువిధములుగా నుండియుండవచ్చును—కేవలము అంగికాభినయమునే చేయువారు 'నటులు'; అంగికాద్యభినయములతోపాటు వాచికాభినయమునుకూడ గ్రహించినవారు 'భరతులు' (భరతుని అనుయాయులు ; పౌరాణిక సూతుడు సూత్రధారునిగా పరిణమించెడిన దశయిది). కాలక్రమమున నట-భరతపదములు పర్యాయపదములు కాగా కేవలాంగికాభినయము చేయు వారికి నర్తకపదము స్థిరపడియుండును.

రూపక-ఉపరూపక భేదములు

భరతుడు పది రూపకములను,¹ నాటికను పేర్కొని లక్షణములను వివరించెను ; ఉపరూపకముల ప్రశంసను చేయనేలేదు. అభినవగుప్తుడు 4వ అధ్యాయమునందును, 18వ అధ్యాయమందును షోండికా-భాష-ప్రస్తాన-విదగ్ధ-కావితా-ప్రేరణ-రామోక్తి-హర్లీనక-రాసక-ములనెడి ఉపరూపకములను పేర్కొనెను. కాని, అభినవగుప్తుడు దానిని 'ఉపరూపకము' లనలేదు ; గేయకావ్యములనియు,² నృత్యప్రకారములనియు, రాగకావ్యములనియు పేర్కొనెను. అంతియేతా 'నాటిక' భేదమున్నట్లే 'ప్రకారికా' భేదముకూడ ఉండవచ్చుననియు, భరతుడు నాటికను గ్రహించుటచేత కోహరాది లక్షిత లోటక-నటక-రాసకాదులుకూడ గ్రహణీయములే అనియు నిర్దేశించెను. అగ్నిపురాణము 'నాటకములు' అనుపేర 27 భేదములను పేర్కొనెను—ఇందు మొదటి పదియును భరతుడు చెప్పిన చరరూపకములే. ఇంక తక్కినవి

— తోటక—నాటిక—నట్టక—శిల్పక—కర్ణ—దుర్మల్లికా—ప్రస్థాన—భాణికా—భాణీ—గోష్ఠి—హల్లీస్థక—కావ్య—శ్రీగదిర—నాట్యరాసక—ఉల్లోష్యక—ప్రేక్షణములు.

ఉపరూపకములను పెంపొందించిన ఖ్యాతి కోహలునకు దక్కినది, అతడు ఉపరూపకములందు మార్గదేశభేదములను చెప్పియుండెను—నాటిక, ప్రకరణిక, భాణిక, హానిక, వ్యాయోగిని, డిమిక, కల్లోత్సాహవతి, చిత్ర, జుగుప్సిత, చిత్రతాల అను పదియును మార్గభేదములు. వీనియందు సృష్టగానములుండవు ; ఇవి రూపకతుల్యములు. ఇంక డోండిక, భాణము, ప్రస్థానము, పింగికము, భాణిక, ప్రేరణము, రామాక్రీడము, రాగకావ్యము, హల్లీస్థకము, రాసకము అను పదియును దేశి భేదములు ; ఇందులో చివరి ఆరును సృష్టప్రకారములు.

హేమచంద్రుడు కావ్యానుశాసనమందును, భోజుడు శృంగారప్రకాశమందును నాటిక—నట్టకములను రూపకములనుగానే పేర్కొనిరి ; అనగా రూపకముల సంఖ్య 12 అగుచున్నది. నాట్యదర్పణకర్తలు ప్రకరణీ—నాటికలను చేర్చి మొత్తము 12 రూపకములను చెప్పినారు. దోధాయన విరచితమగు ‘భగవదజ్ఞాతీయ’ మనెడు ప్రహసనములో “అథతు నాటక—ప్రకరణోద్భవాను పార—ఈహామృగ—డిమ—సమవకార—వ్యాయోగ—భాణ—సల్లాపక—వీధీ—ఉత్పృష్టికాంక—ప్రహసనాదిషు దశజాతిషు నాట్యరసేషు హాస్యమేవ ప్రధానమితి వశ్యామి” అని సూత్రధారుడు పేర్కొనెను. ఇందు పార—సల్లాపకములు రూపకజాతిలో క్రొత్తగా చెప్పబడినవి. ఇప్పుడు కూడ రూపకములు 12 అగుచున్నవి. ‘పార’ అనుదాని పూర్తిపేరు ‘సృష్టపారము’.

ఉపరూపకములనెడి పదమును సుస్పష్టముగా వాడిన ప్రథముడు విశ్వనాథుడని చెప్పవచ్చును. అతడు 18 ఉపరూపకములను పేర్కొనెను. శారదాతనయుడు 20 భేదములను పేర్కొనెను. రూపక—ఉపరూపక భేదములనేకాక ‘జన్యరూపకము’ లనెడి భేదమునుకూడ కొందరు చెప్పిరి—నాటికాదులిట్టివి. కాగా, రూపకోపరూపకముల మొత్తము సంఖ్య 47 అగుచున్నది—

రూపకములు—భరతుడు పేర్కొనిన పది (10).

జన్యరూపకములు—నాటిక—ప్రకరణీ—తోటక (తోటక)—నట్టకములు (4).

కోహలుడు చెప్పిన పది మార్గ ఉపరూపకములు (10).

ఇతర లక్షణకర్తలు పేర్కొనిన ఉపరూపకభేదముల మొత్తము 23.

కాగా మొత్తముసంఖ్య 47 అగుచున్నది (10 + 4 + 10 + 23).

ఉపరూపకములు—1. రాసకము, 2. నాట్యరాసకము, 3. భాణము, 4. డోండి (డోండిక), 5. భాణిక, 6. ప్రస్థానకము (ప్రస్థానము), 7. ప్రేక్షణికము (ప్రేక్షణము), 8. హల్లీస్థకము, 9. కావ్యము, 10. పారిజాతకము (పారిజాతలత), 11. గోష్ఠి, 12. శ్రీగదిరము, 13. విలాసిక, 14. ఉల్లోష్యకము, 15. సర్వనకము, 16. ప్రేరణము, 17. సల్లాపకము, 18. శిల్పకము, 19. కల్పవల్లి, 20. పింగికము, 21. దుర్మల్లిక (దుర్మల్లి), 22. మల్లిక (మణిపల్య), 23. రామాక్రీడము.

భరతుడు చెప్పిన దశరూపకములలో ఐదు ఏకాంకములు (ఏకాంకికలు). ఇంక పై ఉపరూపకములలో మొదటి పదునాలుగును ఏకాంకములు. 'ఏకాంక'మనగా ఒక రోజులో జరిగిన కథ ఇతివృత్తముగా కలిగినదని అర్థము.

దశరూప పరిణామము

దశరూపములను¹ వివరించునప్పుడు అలంకారికులందరును మొదట నాటక-ప్రకరణములను వరుసగా చెప్పియున్నారు. తరువాతి రూపముల వరుసలో కొంత క్రమభేదము కన్పట్టుగలదు. 'భగవదజ్ఞాతీయము'లో బోధాయనుడు పాఠ-ఈశామ్యుగాదులను నాటక-ప్రకరణోద్భవములనుగా నిర్దేశించెను. సింగభూపాలుడు నాటకమును మాత్రమే 'ప్రకృతిరూపమును'గా నిర్దేశించెను—'సాక్షాదుపదేశముచే ధర్మసమన్వయము పొందుటవలనను, అంగాంగి భావరూపమున అన్ని రసములును సంపన్నములై యుండుటవలనను, ప్రకృతులు అవస్థలు సంఘటమున్నగువానితో కూడియుండుట వలనను, ప్రకరణాదులగు దృశ్యముల కన్నిటికిని నాటకమే 'మూల'మని వండితులందురు. అతిదేశబలమున వచ్చిన నాటకపు టంగముల ననుసరించి యుండుటచేత తక్కిన రూపకములన్నియును నాటకముయొక్క వికారములగుచున్నవి" (రసార్ణవ సుధాకరము-పుట 897). మరికొంద రాలంకారికులును పై విధముగానే తలంచి యున్నారు. కాగా నాటకమునుండియే తక్కిన రూపకములన్నియును జనించినవని చెప్పవలసి వచ్చును. కాని, ప్రతి విషయమున ఉత్పత్తి-వికాసములు (Origin and Development) నిశితముగా, నిష్కర్షగా నిరూపింపబడుచున్న ఈ కాలములో ఆధునికవిమర్శకులు² పై అభిప్రాయమును, అనగా రూపకము లన్నింటిలోను ఉత్తమోత్తమమైన నాటకము మొదట ఆకస్మికముగా ఆవిర్భవించెననియు తక్కిన రూపకములు దాని పరిణామములే అనియు ఆమోదింపరు.³ అందుచే వారు దశరూపపరిణామమును నిర్ణయించుటకు పూనుకొనినారు ; అట్టివారిలో శ్రీ డి. ఆర్. మాంకడ్, డా. వి. రాఘవన్, డా. మన్మోహన్ ఘోష్ ప్రభృతులు పేర్కొనదగినవారు.³

ఇప్పట్లు దశరూప పదమునకు అభినవగుప్తుడు చేసిన వ్యాఖ్యానము గమనార్హము— "దశరూపమనగా కావ్యముయొక్క పది రూపములని అర్థము ; అనగా నాటకాదులు పదియును పది రూపములన్నమాట. (ten kinds of dramatic tendencies or ten aspects of Drama). 'నాటక రూపము' (నాటకమునకు చెప్పిన లక్షణములు) దేనియందు ప్రాధాన్యమును వహించునో అది 'నాటక' మనబడును. అట్లే 'ప్రకరణ రూపము' దేనియందు ప్రాధాన్యమును వహించునో అది 'ప్రకరణ' మనబడును. ఇట్లే ఇతర రూపకములకును ప్రధాన లక్షణములనుబట్టి పేర్లు వచ్చినవి. ఇచ్చట ఇంకొక విషయమును గుర్తించవలెను. 'నాటక' మన్నంతమాత్రమున సకలప్రబంధమును 'నాటక' లక్షణములము కాలాదు ; అందులో ప్రకరణ-ప్రహసన-భాతాది లక్షణములుకూడ అయా భాగములందు కన్పట్టుచుండును. కాని, నాటకలక్షణము అధికముగా నుండుటచేత అది 'నాటక' మనబడినది ; ప్రకరణ విషయమును

ఇంతియే. ఇట్లే ప్రతిరూపమందును తక్కిన రూపముల లక్షణములు కన్పట్టుచునే యుండును. సట్టకాదులు ఈ దశరూపములనుండి జనించినవేరాన నిజమునకు అవికూడ 'దశరూపము' లోనివే."

ఉత్పన్నస్థికాంతము కరుణప్రధానమైన ఏకాంతముకదా. అది ఏ పెద్ద నాటకమందైనను ఒక భాగముగా ఇముడగలదు ; అట్లే భాజ-ప్రహసన-వీధులును, మృచ్చకటికమందలి 'మూత కరసంవాహకాంతము' నిజమునకు ఒక ప్రహసనమే. వీధ్యంగములలో మూడు (త్రిగత-ఉద్ఘాత్యక-అవలగితములు) నాటక ప్రస్తావనాంగములగుట గమనార్హము ; మరియు లాక్షణికులందరును నాటక-ప్రకరణములనుండియే వీధ్యంగముల కుదాహరణము లొసంగియుండుట కూడ గమనార్హము. ఇంత భాజము ఏకహార్యమును, ఆకాశభాషిత సంయుతమునుకదా? ఈ లక్షణములు సర్వనాటక-ప్రకరణములందును ఏదో ఒకచోట కన్పట్టుచునే యుండును. ఇచ్చట ఇంకొక విషయమునుకూడ గుర్తించవలసి యున్నది. ఈ దశరూపములందును నాటక-ప్రకరణములు ఉత్తమములే కాక సువిశాలములును. అందుచే దీనియందు తక్కిన రూపములెల్ల ఉండుట కవకాశము కలదు ; వ్యాయోగాదులందు అట్లు తక్కిన రూపములుండుట కవకాశము లేదు. మూలమందు భరతుడే వీనికి కొంత పరిస్పృశనంబంధమును సూచించియుండెను— ఈహోమృగము వ్యాయోగతుల్యమనియు, వ్యాయోగము సమవకారతుల్యమనియు, ప్రకరణము నాటకసమ మనియు పేర్కొనబడెను. (వ్యాయోగమును ఏకాంతసమవకార మనవచ్చును).

శ్రీ మాకండ్ దశరూపపరిమాణమును క్రిందివిధముగా ఊహించెను—

1. దశరూపములలోను భాజ-వీధీ-ప్రహసన-అంత-వ్యాయోగములు ఏకాంతములు. ఇందు ఇతివృత్తము స్వల్పము. నిర్మాణ దృష్టితో చూచినచో వీటి రచన చాల సులభము ; ఇందుచేత ఇవి తక్కినదానికంటె ఆదిమరూపములై యుండును.

2. వీనిలో భాజము పూర్తిగా ఏకహార్యము. కేవలము నృత్యప్రకారము కాకుండుటకై ఆకాశభాషితమును చేర్చుకొని, అందుమూలమున ఆధాసముగా సంవాదాత్మకమై, కొంత నాటకీయతను తెచ్చుకొన్నది (నిజమునకిది శ్రవ్యకావ్య తుల్యమే). అందుచే దీనిని ప్రాథమిక రూపమనుట సమంజసము.

3. వీధి ఇంచుమించుగా భాజమువంటిదే. కాని, ఇందు ఇరువురు పాత్రలుకూడ నుండవచ్చును ; నాయకుడు ఉత్తమ-మధ్యమ-అధములలో ఏవరైనను కావచ్చును. అందుచే ఇది భాజముకంటె అభివృద్ధిని సూచించుచున్నది.

4. పాత్ర బాహుళ్యము, ఇతివృత్తవిస్తృతి ప్రజల నాకర్షించియుండును. ఈ స్థితిలో భాజమునుండి ప్రహసనమును, వీధినుండి అంతమును ఉద్భవించియుండును. భాజము నందు అంగిరసమగు శృంగారము ప్రహసనమందు అంగరసముకాగా, హాస్యము అంగిరసమైనది.

5. అట్లే కరుణరసము ప్రాధాన్యము వహించిన 'అంతము'ను ఉద్భవించియుండును.

6. వ్యాయోగము పైచానితో సమానమే అయినను యుద్ధాదులతో కూడియుండుట వలన భిన్నమైనది. ఇది ఇంకొకరకమైన అభివృద్ధి.

7. ఈ ఐదును ఏకాంతములే అయినను భాజమును, వీధిలోని ఒక భేదమును ఏక పాత్రహోర్యములును, వీధిలోని రెండవ భేదము ద్విపాత్రహోర్యమును కాగా తక్కినవి ఐహుపాత్రసమన్విరములుగా నుండును. పాత్రవాహుళ్యముతో కథయును పెరిగి, అంకములును అధికము కాజొచ్చినవి. దీటు-ఈహుద్యుగ-సమవకారములు ఈ దశకు సంబంధించినవి.

8. ఈహుద్యుగము సర్వవిధముల వ్యాయోగవల్యమే ; కాని, ఇది శ్రీ పాత్ర ఐహుళమైనది.

9. దీటుముకూడ ఒక విధముగా వ్యాయోగమే. కాని వ్యాయోగమందలి యుద్ధాదుల కంటె ఇందలి యుద్ధములు చాల భయావహములుగా నుండును. ఇట్టి రెండును వ్యాయోగము కంటె అభివృద్ధిని సూచించుచున్నది.

10. వ్యాయోగము సమవకార ప్రమాజముకలిగి ఉండరాదని భవతుడే చెప్పుటనుబట్టి సమవకారము వ్యాయోగముకంటె అభివృద్ధిని చెందినదనుట స్పష్టము.

11. ఇన్ని రకములుగా అభివృద్ధిచెందిన రూపకము ప్రమాజముగా ఉత్తమములైన ప్రకరణ-నాటకములుగా పరిణతి చెందియుండును.

దశరూప పరిణామప్రమాజమును డా. రాఫువన్ ఇంకొక విధముగా ఊహించెను :—

1. వీధి ప్రభుదశ. మొదట ఇది ఏకహోర్యము. తరువాత రెండవ నటుడు చేరి ద్విహోర్యమైనది. ఏకహోర్యమైన వీధినుండియే శృంగారప్రధానమైన భాజము జనింపగా, ద్విహోర్యమైన వీధినుండి ప్రహసనము జనించుచుండును. ప్రాచీన వీధి రూపములేవియును మనకు లభింపకపోవుటచేతను, వీధ్యంగములు ప్రస్తావనయందును, నాటక-ప్రకరణములయందును చేరిపోవుటచేతను అరిప్రాథమికమైన వీధిరూపము అంతరించినదయే చెప్పవచ్చును. (బీలావతీ వీధులవంటివి అర్వాచీనములుకూడ రెండు మూడు మాత్రమే కలవు.) భాజ-ప్రహసనముల అంశములుకూడ నాటక-ప్రకరణములందు చేరినవి; కాని, అవి వ్యక్తిత్వమును మాత్రము కోల్పోవలేదు.

ఈ విధముగా సంఘములోని వ్యక్తులను, వారి ఆచారములను, అవకతవకలను ప్రదర్శింపవలెననెడి మానవుని అధిలాక్షయే వీధిరూప ముద్భవించుటకు హేతువైయుండును. ఈ వీధి ప్రహసనమునకు వారీతినది; ప్రహసనముమీది సంపూర్ణాభివృద్ధియే ప్రకరణము.

2. సమవకార-ఈహుద్యుగ-వ్యాయోగ-దీటుములు ఉద్భవరూపకములు ; అనగా ఇవి వీరతా (heroic element) ప్రధానములు. ప్రప్రభుద్యుగా ప్రదర్శింపబడిన రూపకములు అనురూపరాజయ-అమృతమంథనములును (సమవకారములు), ద్విభురవాహమును (దీటుము) అని నాట్యశాస్త్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది. దేవగురులమధ్యజరిగిన సంగ్రామములతో

కూడిన ఈ రూపములు ప్రాథమికదశకు చెందినవి. వీటిలో కొన్ని సమానలక్షణములుకలవు. ఈహామ్యుగ - వ్యాయోగ - సమవకారములు పరస్పరము సంబంధించి యున్నట్లు భరతుడే పేర్కొనెనుకదా. ఇవియే క్రమముగా మార్పులుచెందుచు నాటకముగా పరిణతినంది యుండును. ఇంక యుద్ధాదులైన పిమ్మట, వితంతువుల విలాపాదులతో కూడి ఉండునది అంకము. కాన, ఇది సమవకారాదులకు పుచ్చభూతమైనదని చెప్పవచ్చును.

పై విధముగా 'Lighter and Heroic themes' వేర్వేరు కాఖలుగా నభివృద్ధిచెందుట చేత క్రమముగా ప్రకరణ - నాటకము లుద్భవించినవి. ఇవి స్థిరపడుటతోడనే వీధ్యాదులు ప్రాముఖ్యమును కోల్పోయి యుండును; కావుననే వానికి ప్రాచీనలక్ష్యములు నశించినవి.

దశరూప లక్షణములు :

రూపకము	ఇతివృత్తము	నాయకుడు	అంకములు	సంఘలు
1. నాటకము	ప్రభ్యాతము	ప్రభ్యాతుడును, ఉదాత్తుడును అయిన రాజురి.	5 నుండి 10 వరకు	5
2. ప్రకరణము	కల్పితము. (అనార్జము, లేదా ఆహార్యము కూడ కావచ్చును.)	విప్ర - వణిక్ - సచివ - పురో హిత - అమాత్య - సార్థవాహు ద్రులో ఎవరో ఒకరు.	5 నుండి 10 వరకును	5
3. సమవకారము	ప్రభ్యాతము	ప్రభ్యాతులును, ఉదాత్తులును అయిన 12 గురు నాయకులు.	3	4 (అవమర్శము ఉండదు)
4. ఈహామ్యుగము	ప్రభ్యాతము	దివ్యపురుషుడు (దివ్య నాయక)	1 లేదా 4	3 (గర్భ - అవ మర్శలు ఉండవు)

డా॥ మోన్ ప్రకారము అంక-పాత్రసంఖ్యల యభివృద్ధినిబట్టి దశరూప పరిణామము క్రింది విధముగా జరిగియుండును— 1. ఏకాంకము, ఏకహార్యము—భాజము; 2. ఏకాంకము, ఏక-ద్విపాత్రహార్యము—పీఠి; 3. ఏకాంకములు, బహుపాత్రహార్యములు—వ్యాయోగ-ప్రహసన-ఉత్సృష్టికాంకములు; 4. (a) అసంబద్ధములైన 3 అంకములు, బహుపాత్రలు—సమవకారము; 4. (b) అంతగా సుబద్ధములుకాని 4 అంకములు, బహుపాత్రలు—డిమ-ఈహామృగములు; 5. సుసంబద్ధములైన 5 నుండి 10 అంకములు, బహుపాత్రలు—ప్రకరణ-నాటకములు. ఈ క్రమమే అధికసమంజసముగా కన్పట్టుచున్నది. హేళన ప్రధానమైన పీఠికంటె శృంగారప్రధానమైన భాజమే ప్రాథమికరూపమై యుండును.

వృత్తులు	రసములు	విశేషములు	కోహలుడు చెప్పిన మార్గ రూపకములు
4	శృంగారము లేదా వీరము అంగిరసము. తక్కినవి అంగ రసములు.	పతాకా - ప్రకరీ నాయకులు దివ్యులు కావచ్చును. నాటిక - ప్రకరణము లందలి అంకములు మహా జన పరివారములు కారాదు; నలుగు రైదుగురు కార్యపురుషులున్నచో చాలును. బహువిధములగు నుభ - దుఃఖములతోకూడిన రాజుల చరిత్రమే ఇందుండవలెను. నాటకమునందు సర్వరూపముల అంశములును ఇమిడి ఉండును.	_____
4	శృంగారము అంగిరసము	ఇది పెక్కు విషయములందు నాటకతుల్యము. ప్రక కాని, దివ్యుల చరిత్రము వర్ణితముకారాదు. రాజో రణిక చిత్ర సంఖ్యగము ప్రదర్శింపబడరాదు. ఇది దాన - విట - శ్రేష్ఠీయతమును, వేశ్యాశ్రీకృత శృంగా రోపేతమును కావలయును.	ప్రక
కై శికి ఉండదు. అంగము)	వీరము(శృంగారము అంగము)	3 కపటములతో, 3 విద్రవములతో, 3 శృంగార చిత్ర ములతో కూడినదై మొత్తము 18 నాటికల కాల ములో ప్రయుక్త మగును. ప్రతి అంకమును భిన్నార్థములను కలిగి ఉండును.	
కై శికి ఉండదు.	శృంగారము	వస్తువు సుశ్లిష్టముగా ఉండును. 12 గురు దివ్య చిత్రతాల పురుషు లుండురు. భేదన - అపహరణ - అవ మర్దనములచే పొందబడిన స్త్రీకి సంబంధించిన శృంగారము ఇందుండును.	

రూపకము	ఇతివృత్తము	నాయకులు	అంకములు	సంఘాలు
5. డిమము	ప్రభాతము	ప్రభాతుడును, ఉదాత్తుడును	4	4 (అవమర్శము ఉండదు)
6. వ్యాయోగము	ప్రభాతము	ప్రభాతుడగు రాజురి (దివ్యుడు నాయకుడు కారాదు)	1 (ఒక రోజులో జరిగినకథ)	3 (గర్భ అవ మర్శలు ఉండవు)
7. అంకము (ఉత్సృష్టి కాంకము)	సాధారణముగా ప్రభాతము	దేవతలు నాయకులు కారాదు	1	2 (ముఖ- నిర్వహ ణములు)
8. ప్రహసనము	కల్పితము	శుద్ధమునందు భగవత్ప్రసాదులు, సంక్లిష్టమునందు వేశ్యా - చేత - నవ్వంసకాదులు.	1	2 (ముఖ- నిర్వహ ణములు)
9. భాణము	కల్పితము	భూతులు లేదా విలుడు	1	2 (ముఖ- నిర్వహ ణములు)
10. వీధి	కల్పితము	ఉత్తమ - మధ్యమ - అధమ ప్రకృతులు మువ్వరిలో ఎవరై నను.	1	2 (ముఖ- నిర్వహ ణములు)
11. నాటిక	ఉత్పాద్యము	రాజు	4	5

వృత్తులు	రసములు	విశేషములు	కోహలును చెప్పిన మార్గ రూపకములు
సాత్త్విక - ఆరభటి	శృంగార హాస్యములు కాక తక్కిన ఆరు రసములును	కావ్యవస్తువు దీప్తరసమును, నానాభావోపసంప సృష్టును, దేవ-మణిగేంద్ర-రాక్షస-యక్ష-పిశాచ చరిత్ర సంయుక్తమును కావలయును. ఇందు 16 గురు పురుషులుందురు.	డిమిక
తైశ్విక ఉండదు.	వీర-రౌద్రములు (ఇవి దీప్తరసములు)	స్త్రీలు తక్కువగా ఉండవలెను. 12 గురు పురుషు లుందురు. యుద్ధ-నియుద్ధ-అపర్జిత-సంఘర్షణము లిందుండును.	జుగు పిన్ద
భారతి	కరుణము	యుద్ధమునుండి మరలినవారు, గాఢముగా గాయ వియో ములు తగిలినవారు ఇందు ఉందురు. స్త్రీల విలా గిని పాదులు ఇందు అధికముగా ఉండును.	
భారతి	హాస్యము	శుద్ధ - సంక్లిష్ట భేదములచే రెండు విధములు. వీని హాసిక యందు వీర్యంగములుకూడ ఉండును. లోక వ్యవ హార సిద్ధమగు వార్త, దంభము, ధూర్తుల ప్రవి లాసములును ఇందుండును.	
భారతి	శృంగారము (విస్మయము అంగము)	ఇందు లాస్యాంగములు విధిగా ఉండును. ఏక భావేక పాత్ర హాస్యము; అరడు తాననుభవించిన విషయ ములను లేదా ఇతరులనుభవించిన విషయములను ఆకాశపురుషభాషిత యుక్తముగా వర్ణించును.	భావేక
తైశ్విక అల్ప ముగా	అన్నిరసములును ఉండును.	ఏకహాస్యము కాని, ద్విహాస్యము కాని కావచ్చును. కలలోత్పా 13 వీర్యంగములు ప్రయుక్త మగును.	కలలోత్పా హావతి
తైశ్విక	శృంగారము	ప్రకరణ - నాటకముల సమ్మేళనము వలన కలి గినది. నాయక అంతఃపురకన్య లేదా సంగీత కాలాకన్య.	

సంస్కృత రూపకములు'

అశ్వఘోషుడు :

మనకు లభించిన ప్రథమ సంస్కృతరూపకము అశ్వఘోషుని 'శారిపుత్ర (లేదా శార ద్వతీపుత్ర) ప్రకరణము'. దీనియందలి కొన్నిభాగములు మాత్రమే మధ్య ఆసియాలో లభ్యమైనవి. ఇది నవాంకయుత మనియు, అశ్వఘోష విరచితమనియు రూపకాంతమున కలదు. శారిపుత్ర-మౌద్గల్యాయనులకు బుద్ధుడు ధర్మదీక్ష నొసంగుట ఇందలి ఇతివృత్తము. ఈ ప్రకరణమునందు నాట్యశాస్త్ర సూత్రములు చక్కగా పాటించబడినవి. అశ్వఘోషుడు క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దియందుండెనని విశ్వసింపబడుచున్నది. కాగా, అప్పటికే సంస్కృతరూపకరచన సుప్రతిష్ఠితమైనదన్నమాట. శారిపుత్రప్రకరణము లభించిన వ్రాతప్రతియందే మరి రెండు రూపకముల శిథిలభాగములుకూడ కలవు. బహుశః ఇవియును అశ్వఘోషునివే కావచ్చును. అవి అత్యల్పభాగము లగుటచేత కథాపరిణామము తెలియుటలేదు. ఒకదానియందు బుద్ధి, దృతి, కీర్తివంటి సాంకేతికపాత్రలు కలవు; ఇది ప్రబోధవంద్రోదయమువంటిది. ఇంక రెండవది ఇంచుమించుగా మృచ్ఛకటికమును పోలియున్నది.

భానుడు :

కాళిదాసాదులచేత ఉత్తమరూపక రచయితగా ప్రశంసింపబడినవాడు భానుడు. కాని, 1912 లో శ్రీ పి. గణపతిశాస్త్రిగారు భాననాటకచక్రమందలి కొన్ని రూపకములను ప్రకటించు వరకును భానకృతులను ఆధునికు లెరుంగరు. కాళిదాసు క్రీ. శ. 4 వ శతాబ్దివాడనునది బహుజన సమ్మతము. కావున, భాను డంతకుముందే చాల ప్రసిద్ధినిందియుండవలెను; అనగా క్రీ. శ. ఏ ప్రథమశతాబ్దికో చెందినవాడు అగును. శ్రీ గణపతిశాస్త్రిగారు ప్రకటించిన భాననాటక చక్రమందు 13 రూపకము లున్నవి— 1. దూతవాక్యము (వ్యాయోగము). 2. కర్ణభారము (వ్యాయోగము లేదా ఉత్సృష్టికాంక్షము). 3. దూతఘటోత్కచము (వ్యాయోగము లేదా ఉత్సృష్టికాంక్షము). 4. ఊరుభంగము (ఉత్సృష్టికాంక్షము). 5. మధ్యమవ్యాయోగము (వ్యాయోగము). 6. పాంచరాత్రము (సమవకారము). 7. అభిషేకము (నాటకము). 8. బాలచరితము (నాటకము; నాయికలేదు). 9. అవిమారకము (నాటకము). 10. ప్రతిమ (నాటకము). 11. ప్రతిజ్ఞాయోగంధరాయణము (నాటిక). 12. స్వప్నవాసవదత్తము (నాటకము). 13. చారుదత్తము (ప్రకరణము).

నాట్యశాస్త్రసూత్రములకు విరుద్ధములైన పెక్కుఘట్టములు భాననాటకములందున్నవి. అందుచే కొన్నింటిని ఫలాని రూపకములని ఖచ్చితముగా చెప్పటకు వీలులేదు. ఈ సూత్రోల్లంఘనమును బట్టి భానుడు నాట్యశాస్త్ర రచనకు పూర్వ్యుడని కొందరును, తెలిసియే ఉల్లంఘించెనని కొందరును వాదించుచున్నారు. ఈ రూపకములందు భానుడు తన పేరెచ్చటను చెప్పకొనలేదు. అందుచే ఇవి భానకృతములే కావని కొందరును, కొన్నిమాత్రమే భానకృతములు కావని కొందరును తలంచుచున్నారు. కాని, భానుడు ప్రసిద్ధరూపకకర్త అనుట నిర్వివాదాంశము.

భాసుని 'ఊరభంగము' విషాదరూపకమున కొక ఉదాహరణముని నిరూపించుటకు కొందరు విమర్శకులు ప్రయత్నించిరి. భాసనాటకములలో కథాగమనమందలి వేగము, చక్కని పాత్ర పోషణము, సరళమైన భాష, ప్రదర్శనయోగ్యత అనునవి ముఖ్యలక్షణములు. పాంచరాత్రము తప్ప తక్కిన భారతనాటకములన్నియును ఏకాంకములే. భాసునినాటకము లన్నింటిలోను స్వప్నవాసవదత్తమును ఉత్తమనాటకమందురు. భాసుడు దాక్షిణాత్యుడై యుండవచ్చును.

కాళిదాసు :

కాళిదాసు కాలమునుగూర్చి పైని వివరించితిని. మాళవికాగ్నిమిత్రము (నాటకము), విక్రమోర్వశీయము (బౌత్తరాహులు దీనిని త్రోటకమనగా దాక్షిణాత్యులు దీనిని నాటకమును గానే పరిగణించిరి), అభిజ్ఞానశాకుంతలము (నాటకము) అనెడి మూడు రూపకములను వరుసగా రచించెను. (ప్రసిద్ధ సంస్కృతరూపకకర్తలలో పెక్కురు మూడినీ రూపకములనే రచించియుండుట విచిత్రవిషయము). పై మూడింటిలోను అభిజ్ఞానశాకుంతలము ఉత్తమోత్తమ రూపకము; ప్రాచ్యపాశ్చాత్య విమర్శకులందరి మన్ననలను పొందినరూపకమిది.² కాళిదాసుని కళాప్రతిభ సాటిలేనిది; 'కవికులగురువు'గా కీర్తింపబడినవా డితడు. ఇత డుజ్జయినీ నగరవాసి యని విమర్శకుల అభిప్రాయము.

శూద్రకుడు :

మృచ్ఛకటిక రచయితగా శూద్రకుడు³ మనకు సుపరిచితుడు. కాని, శూద్రకు డొక కల్పితపురుషుడనియు, భావకభాసుడనునాతడే మృచ్ఛకటికమును రచించెననియు విమర్శకుల అభిప్రాయము. మృచ్ఛకటికము క్రీ. పూ. 3, 2 శతాబ్దములనాటి రచన అనియు, భాసుని చారుదత్తము దీనికి సంక్షిప్తరూపక మనియు, మనకు లభించిన ప్రథమ సంస్కృతరూపక మిదియే యనియు కొందరు విమర్శకుల అభిప్రాయము. కాని, మృచ్ఛకటికము క్రీ. శ. 6, 7 శతాబ్దములనాటిదని శ్రీ కర్మార్కర్ ప్రభృతులు నిరూపించియున్నారు.

మృచ్ఛకటకము భాసుని చారుదత్తముకంటె చాల విశిష్టమైనది. దీనికి సంస్కృత రూపకములందొక ప్రత్యేక స్థానము కలదు. అభిజ్ఞానశాకుంతలము, ఉత్తమరామచరితము, మృచ్ఛకటికము అనునవి మూడును సంస్కృతరూపక ప్రపంచములో మూడు విశిష్ట స్థానములను ఆక్రమించుకొని యున్నవి. మొదటి రెండింటిలోను అతిలోక విషయములకు కూడ తావున్నది. కాని, మృచ్ఛకటికము కేవలము సాంఘికమైనది. ఉత్తములు, రాజులు, దొంగలు, జూదరులు, ధూర్తులు, విప్లవకారులు, బిచ్చగాండ్రు, రాజోద్యోగులు, సోమరులు, రక్షభటులు, దాసీలు, వేశ్యలు మొదలగువారు స్వేచ్ఛగా విహరించిన విచిత్రప్రపంచమిది; అయినను నిష్కల్మషమైన ప్రేమ, విశ్వాసము అనునవి మూర్తీభవించిన లలితప్రపంచమిది. 'మృత్ కటికము' (మట్టిబండి) ఇందు నాయకుని కష్టములకు కారణమై ప్రాధాన్యమును పొందుట చేత ఇది 'మృచ్ఛకటికము' అనబడినది. మృచ్ఛకటికము ఉత్తమమైన కవిత్వమునకు కూడ ప్రసిద్ధికెక్కియున్నది.

భాణ ప్రహసనకర్తలు :

‘చతుర్వాచి’ అనుపేర శ్రీ మా. రామకృష్ణకవిగారు నాలుగు భాణములను ప్రకటించి యున్నారు— 1. ఉభయాధిసారిక (చరచరి విరచితము). 2. పద్మ ప్రాభృతకము (శూద్రకవిరచితము). 3. భూర్తదిబసంచాచము (ఈశ్వరచర్త విరచితము). 4. పాద తాడితకము (శ్యామిలచరి విరచితము). చరచరి పాచిని సమకాలికుడనియు, శూద్రకుడు ఆంధ్ర భృత్య రాజైన స్వాతి ఆస్థానకవి అనియు, ఈశ్వరచర్తుని కాలము తెలియదనియు, శ్యామిలకుడు శ్రీ. శ. 800-900 మధ్యవాడనియు సంపాదకులు పేర్కొనినారు. ఈ నాలుగింటియందును రచనావిధాన మొకేవిధముగా కన్పట్టగలదు. 13 వ శతాబ్ది తరువాత బయలుదేరిన పెక్కు భాణములకంటె ఇవి చాల విశిష్టములై, వానికంటె ప్రాచీనములుగా పరిగణింపబడుచున్నవి.

పల్లవరాజైన మహేంద్ర విక్రమవర్మ (శ్రీ. శ. 620 ప్రాంతముల) ‘మత్తవిలాస’ (వీరాంక) ప్రహసనమును రచించెను. చోడ్వ-కాపాలిక-పాళువత మతములచేరి అసభ్య వర్తనము లిందు ప్రదర్శింపబడెను. బోధాయన విరచితమని చెప్పబడిది ‘భగవదజ్ఞాతీయ’ ప్రహసనమింకొకటి కలదు. కాని, దీనినికూడ విక్రమవర్మయే రచించి యుండవచ్చునని ఊహించుట కవశావశము కలదు. పాత్రలలోని వైపరీత్యముచేత, సన్నివేశములందలి వైపరీత్యముచే హాస్యము సృష్టించబడుట యందలి విశిష్టత.

శ్రీహర్షుడు :

ప్రియదర్శికా-రత్నావళి-నాగానందముల కర్తయగు ఈ శ్రీహర్షుడు నైషధకర్తయగు శ్రీహర్షుని (శ్రీ. శ. 12 వ. శ.) కంటెభిన్నుడును, ప్రాచీనుడును. రూపకకర్త అయిన ఈ శ్రీహర్షుడు శ్రీహర్షవర్తన శిలాదిత్య దిరుదాంచితడై శ్రీ. శ. 7 వ శతాబ్ది ప్రథమ భాగమున స్థానేశ్వర-కన్యాకుట్టములను పాలించెను. శ్రీహర్షుని నాటకములను నాటి విదేశయాత్రికులు కూడ ప్రశంసించియున్నారు. బాణుడు శ్రీహర్షుని ఆస్థానకవియే. బాణుడే ఈ రూపకములను రచించియుండునని కొందరి అనుమానము ; కాని, ఇవి విశ్వసనీయము కాకాలదు. ప్రియదర్శికా-రత్నావళులు రెండును నాటికలు. రెండింటిను కథ ఇంచుమించు సమానమే. ఇవి మాళవికాగ్ని మిత్రమును పోలియుండును. నాగానందము నాటకము. ఇవి ఉత్తమ నాటకములలో నొకటి. రత్నావళి అలంకారిక సూత్రములను తు, చ తప్పకుండ అనుసరించిన రచన. అందుచేత శ్రీహర్షుని యీ నాటికకు రూపకవిమర్శలో విశిష్టమైన స్థానము కలదు.

విశాఖదత్తుడు :

విశాఖదత్తుని కాలము సంశయాస్పదము. ఈతని ముద్రారాక్షసమును భసంజయుడు పేర్కొనియుండుటచేత ఇది శ్రీ.శ.10వ శతాబ్దికి ముందరి రచన అనుట స్పష్టము. “కాళిదాసాదుల నాటకములను విక్రువగా ‘Poetic dramas’ అని అనుటకు వీలున్నది; ఇంక ముద్రారాక్షస మొక్కటియే సంస్కృతమందు నిసతైన నాటకము” అని కొందరు పేర్కొందురు. ప్రసిద్ధమైన రాజమార్గమునువీడి శూద్రకుడొక క్రొత్తదారిని త్రొక్కగా విశాఖదత్తు పింకొక క్రొత్త

చారిని త్రొక్కినాడు. మృచ్ఛకటికములో రాజకీయములు అనుష్ఠానికములే; కాని, ఇందు అవియే ప్రధానము. విభావదత్తుడు చారిత్రకమైన కథను స్వీకరించి, పెక్కు క్రొత్త కల్పనలను జోడించెను. మంత్రి రాక్షసుని, అతని ముద్రిక సాహాయ్యముచేతనే జయించుట ఇందు ప్రధాన మగుటచేత ఇది 'ముద్రారాక్షస' మనబడినది. ఇందు నాయక లేకపోవుట ఒక విశిష్టత. 'దేవీ చంద్రగుప్తము' అనెడి నాటకమునుగూడ ఈవిధే రచించినట్లు చెప్పదురు.

భట్టనారాయణుడు :

ఈతని కాలముకూడ స్పష్టముగా తెలియదు.⁴ వామన - ఆనందవర్ధనులు భట్టనారాయణుని వేణీసంహారమును పేర్కొని యుండుటచేత ఇతడు నిశ్చయముగా క్రీ. శ. 800 పూర్వము. వేణీసంహారమును రౌద్రరస ప్రధానమైన నాటకముగా పేర్కొనవచ్చును. ఇందు ఆలంకారిక సూత్రములు చాల జాగ్రత్తగా అనుసరింపబడినవి. కొంత కావ్యధోరణియు, కొంత నాటకధోరణియు కలిగిన దీనిని 'Declamatory drama' అని పేర్కొందురు.

భవభూతి :

భవభూతి - వాక్పతిరాజులు యశోవర్మ అస్థానకవులని కల్పాదు రాజతరంగిణిలో పేర్కొనెను. వామనుడు భవభూతిని పేర్కొనియుండెను. అందుచే ఇతడు 8 వ శతాబ్ది ప్రారంభ ముందుండెనని తలంపబడుచున్నది. ఇతడు విదర్భదేవీయుడని చెప్పబడుచున్నాడు. ఆంధ్రుడు అయి యుండునని ఊహించుట కవశాశము కలదు.⁵ మహావీరచరితము, మాలతీ మాధవము, ఉత్తరరామచరితము అనునవి మూడును భవభూతి రూపకములు. ఇందు రెండవది ప్రకరణము; తక్కినవి నాటకములు. ఇవి మూడును వరుసగా ఒకదానికంటె ఇంకొకటి గుణాధికము. "ఉత్తరే రామచరితే భవభూతిర్విశిష్టతే" అనునది ప్రసిద్ధమేకదా. శుద్ధవిషాద రూపకము కావలసిన ఉత్తరరామచరితము నీతడు ఆహ్లాదరూపకముగా మలచుకొనెను. ఇందలి కవిత్వము ప్రశస్తమైనది. పవిత్ర దాంపత్యమునందలి తరితీపులను కనుగొనగల్గిన శిల్పి యితడు. కవిత్వముకూడ విశిష్టమైనది.

మురారి :

మురారి కాలముకూడ సరిగా తెలియదు. క్రీ. శ. 9, 10 శతాబ్దము లందుండెనని ఊహింపవచ్చును. ఇతడు 'బాలవాల్మీకి' బిరుదాంకితుడు. "గురుకులక్లిష్టో మురారిః కవిః" అని చెప్పుకొనినాడు. ఈతని 'అనర్హ రాఘవము' గంభీరతకు ఉదాహరణమని తరువాతివారిచేత పొగడ్తనందినది. ఇందు రూపకత్వముకంటె కావ్యత్వమే అధికము. ఇట్టివానిని 'Closet dramas' అందురు. రూపకకర్తలు తమ్ముగూర్చి పొగడుకొనుట మురారితో ఆరంభమైనదని చెప్పవచ్చును.

రాజశేఖరుడు :

ఇతడు కనోజ్ రాజగు మహేంద్రపాలునకు ఉపాధ్యాయుడగుటచేతను, ఆనందవర్ధనుని పేర్కొని యుండుట చేతను క్రీ. శ. 850-920 ప్రాంతములవా డగుచున్నాడు. రాజశేఖరుని

భార్య అవంతినుందరి. ఈమె గొప్ప బిడుబి; అలంకారశాస్త్రవిషయమున ఈమె అభిప్రాయములను రాజశేఖరుడు తన కావ్యమిమాంసయందు సగౌరవముగా పేర్కొనెను. ఈ కావ్యమిమాంసకు అలంకారశాస్త్రమంతా ప్రత్యేకస్థానము కలదు. రాజశేఖరుని నాలుగు రూపకము లిప్పుడు లభ్యమగుచున్నవి— 1. బాలరామాయణము (నాటకము) — నాటికి రాజశేఖరుడు 'బాలకవి' మాత్రమే. ఇందు ఒక్కొక్క అంకమే ఒక్కొక్క నాటకమంత విశాలముగా నుండును. 2. బాలభారతము (నాటకము) — దీనికి 'ప్రచండ పాండవ' మను నామాంతరము కలదు; ఇందలి 2 అంకములు మాత్రమే లభించినవి. 3. కర్పూరమంజరి — ఇది ప్రాకృతభాషయందు రచింపబడిన నట్టకము. అవంతి నుందరి ఆజ్ఞానుసారముగా ఇది ప్రదర్శింపబడినట్లు ప్రస్తావనలోనున్నది. ఇందు అంకములు 'జవనికాంతరములు' అనబడినవి. 4. విద్ధసాలభంజిక — ఇది నాటిక. కథాకల్పనాదులయందు అంతగా విశిష్టత కానరాదు. మొత్తముమీద రాజశేఖరునిది చక్కని కవిత్వము.

ఇతర రూపక కర్తలు :

శ్రీ. శ. 8, 9 శతాబ్దముల తరువాత రచింపబడిన రూపకములు విమర్శకుల ప్రశంసల సందలేక పోవుచున్నవి. ఇంక శ్రీ.శ. 12 వ శతాబ్దనాటికి సంస్కృత రూపకరచన క్షీణదశలో పడినదని చెప్పవచ్చును (రచన మాత్రము సాగుచునేయున్నదని మరువరాదు.). ఈ అర్వాచీన రూపకములలో కొంత విశిష్టతకలవి — వామనభట్టదాసుని పార్వతీపరిణయము, అనంగ హర్షమాత్రరాజు తాపనవత్సరాజము, శక్తిభద్రుని ఆశ్చర్యచూడామణి, జయదేవుని ప్రసన్న రాఘవము, దిక్షాగుని కుందమాల, రామభద్ర దీక్షితుని జానకీపరిణయము, కులశేఖరుని తపతీ నంవరణము, రవివర్మ ప్రద్యుమ్నాభ్యుదయము, కృష్ణమిత్రుని ప్రబోధచంద్రోదయము, విశ్వనాథుని సౌగంధికావహరణము, రాజచూడామణి దీక్షితుని కమలినీకలహంసము, వత్సరాజు రూపకషట్కము మొ॥ భాస్కరకవి ఉన్మత్తరాఘవము, కాంచనచార్యుని ధనంజయవిజయము మొదలగునవి చిన్నిరూపకములు. శ్రీ. శ. 12 వ శతాబ్ది తరువాత తెలుగు కవులనేకులు పెక్కు సంస్కృతరూపకములను రచించియున్నారు. వీని వివరములను కొన్నింటిని తరువాతి అధ్యాయములో పేర్కొందును.

ఇంచుమించుగా పై రూపకములన్నియును ముద్రితములై లభ్యమగుచున్నవి; ఇంచుమించుగా అన్నియును ఆంధ్రీకృతములైనవి; ఒకే రూపకమును పలువురు అనువదించి యున్నారు కూడాను. ఉదా : 'అభిజ్ఞానశాకుంతలము'ను నలువదిమందికిపైగా ఆంధ్రీకరించిరి.

అలంకారశాస్త్రములందు పెక్కు రూపకముల పేర్లు పేర్కొనబడుటయే కాక, కొన్నింటినుండి ఉదాహరణ శ్లోకములుకూడ ఉద్ధృతములై యున్నవి; కాని, అవి యేవియున్న లభింపలేదు.

యవన (గ్రీకు) రూపకములు

1. కోరస్ ప్రాముఖ్యమును తెలిసికొనుట ఆవశ్యకము. కోరస్లో ఎంతమంది యున్నను, వారి నందరిని కలిపి ఒకే ఒక పాత్రనుగా తేల్కింపవలసి యున్నది. దీనినే 'బృందగానము' అనవచ్చును. ఈ కోరస్ రూపకమునందలి పాత్రలలో సంభాషించుచుండును; ధర్మవంతమైన పాత్రయెడ సానుభూతి వహించి, ఆ పాత్ర చర్యలను విమర్శించును. ముందు జాగ్రత్త కోరసు ఔన్నతికలు చేయుచుండును. భూత - భవిష్య - ద్వ్యర్థమాన విశేషములను, అవశ్యకమునుబట్టి, తెలియపర్చుచుండును. ఒక ఘట్టము ముగిసి ఇంకొక ఘట్టము ప్రారంభము కానున్న విషయమును సూచించును. నాటకాంతమును తెలియపర్చును. కాగా ఈ కోరస్లోని వ్యక్తులు రూపకములోని పాత్రలుగా, హిలోపదేశితై న పెద్దలుగా, రూపకమునకు సాక్షిభూతులైన ప్రేక్షకులుగా మారుచుందురని తెలియవలెను. తెలుగు వీధి నాటకములందు ఆదినుండి అంతమువరకును ప్రదర్శనమునందు పాల్గొను సూత్రధారుడు ఈ కోరస్ నిర్వహించు పనినే నిర్వహించుచుండును. ఇంక నృత్త - గానములను విడిచివేసినచో ఈ కోరస్ పని సంస్కృత రూపకములందలి విష్కంభ ప్రవేశకాదుల పనివంటిదే యని చెప్పవచ్చును.

2. డయోనిస్ ఉత్సవములో, డయోనిస్ గాథతోనే రూపులు దిద్దుకొన్నది ట్రాజెడీ. కాని ఆ డయోనిస్ గాథకు సంబంధించిన ఒక్క ప్రాచీనవిషాదరూపకము కూడ లభింపలేదు :

3. ప్రాచీన గ్రీకుదేశమున నాట్యశాల నిర్మాణ మనునదియేలేదు. ఒక కొండలోయలో డయోనిస్ ఉత్సవము జరిగెడిది. ఆ డయోనిస్ ఆలయమునకుముందు 'నృత్తరంగము' (Dancing floor) ఉండెడిది. ఇది 84 అడుగుల వ్యాసముకల్గి వృత్తాకారముగ నుండెడిది. ఈ భాగమునే 'అర్కెస్ట్రా' (Orchestra) అందురు. దానికిముందు పర్వతము వరకును వ్యాపించి యుండెడి భాగమున ప్రేక్షకులు కూర్చుండెడివారు. ఇది అర్ధవృత్తాకారముగ నుండెడిది. ఇందు 20, 30 వేలమంది ప్రేక్షకులు పట్టెడివారు.

తరువాతి కాలములో దేవాలయమునకును, నృత్తరంగమునకును మధ్య, నృత్తరంగము నానుకొని యుండునట్లుగా నేపథ్యగృహమువంటి ఒక చిన్న గది కట్టబడినది. దీనిని 'స్కెనీ' (Skene) అందురు (ఈ పదమునుండియే Scene అను పదము ఉత్పన్నమైనది). క్రమముగా ఇది రెండంతస్తులుకల గృహముగా మారినది. ఇది వెనుక తెరగాను, దేవతాదులు కనిపించి మాటాడుటకు తగిన ఉన్నతమగు వేదికగాను ఉపయోక్తమయ్యెడిది. అటు పిమ్మట ఈ స్కెనీకి ఇరు పార్శ్వములందును 'పెరాస్కెనీలు' (Paraskneia) అనబడు రెండు వరంజాలు ప్రేక్షకస్థానము వరకును వ్యాపించునట్లుగా నిర్మితములైనవి. ఈ మూడింటికిని, అర్కెస్ట్రాకును మధ్య రంగస్థలము ఉండెడిది. ఇది ఉన్నతముగా ఉండెడిదని యూహించ వచ్చును. స్కెనీనుండి రంగమును ప్రవేశించుటకు మూడు ద్వారములుండెడివి. పెరాస్కెనీలనుండి రంగస్థలమును ప్రవేశించుటకు మరీ రెండు ద్వారము లుండెడివి. వీనిని నటులలోపాటు ప్రేక్షకులును ఉపయోగించెడివారు. వెనుక తెరగా ఉపయోక్తమయ్యెడి స్కెనీ గోడ లెల్ల విశిష్టముగా నుండెడిది. అటుపిమ్మట తెరలు ఉపయోగములోనికి వచ్చినవి (Painted Scenery). విషాదరూపకమున ఒక ఆలయము లేదా రాజ ప్రాసాదము, అభ్యుదయరూపకమున ఒక గృహము లేదా ఇండ్ల వరుసలతో కూడిన వీధి సాధారణముగా చూపబడుచుండెడివి. కొందరు సహజత్వసంపాదనమునకై యాంత్రికములగు నేర్పాట్లను కూడ చేసెడివారు; నాడు ఇది అంతగా ప్రజలయోమోదమును పొందినట్లు కన్పట్టదు.

4. 1. The Suppliants (C. 490 B. C.); 2. The Persians (472); 3. The Seven against the Thebes (469); 4. The Prometheus Bound (?C 460); and the trilogy known as the Orestia (458) viz. 5. The Agamemnon; 6. The Choephoroi (libation bearers); and 7. The Eumenides.
5. The normal scheme is the offence, the counter-offence, and the resolution; sin provokes sin, until justice asserts itself.
6. 1. Ajax (c. 450 B. C.); 2. Antigone (c. 442); 3. Trachiniae; 4. Oedipus Rex (? c. 425); 5. Electra; 6. Philoctetes (409); and 7. Oedipus Coloneus. ఈ చివరి రూపకమును సొఫోక్లిస్ తన 90 వ ఏటను చదివినందుకు. Electra అనేది రూపకము స్త్రీ పాత్ర ప్రాముఖ్యము కలది.
7. గ్రీకు రూపకములలో అంక విభజనములేదు. మొత్తము నాటక కార్యమంతయు 24 గంటలలో (in a single revolution of the Sun) జరిగియుండవలెనని అరిష్టాటిల్ సిద్ధాంతము. అంకము అనేది పేరు లేకపోయినను కథాగతిని బట్టి ఇతివృత్తములో కొన్ని భుజ్జములుంటుంటు సహజము. ఈ భుజ్జములే ఆర్వాచీనకాలములో అంకములు (acts) అయినవి. సొఫోక్లిస్ నకు సమకాలికుడైన ఎగాథాన్ (Agathon) అను నతడు 'The flower' అను విషాదరూపకములో ప్రప్రథమముగా కల్పిత పాత్రలను ప్రవేశపెట్టుటయేకాక అంకవిభజనమునకు కూడ దారి తీసెను.
8. నటులు ముగ్గురే అన్నంత మాత్రమున నాటకమందు ముగ్గురు పాత్రలే ఉండురని అర్థముకాదు. అంతకంటె అధికముగా ఎంతమందియైనను ఉండవచ్చును. అంకమందియును రంగస్థలము మీదికి కూడ ఒకేసారి రావచ్చును. కాని రంగస్థలము మీద ముగ్గురిని మించి ఎవ్వరును మాటాడరు. తక్కినవారందరూ మూకపాత్రలు మాత్రమే.
9. చూ. "The Oxford Companion to the Theatre" - P. 335.
10. అరిష్టోఫేన్సు రూపకములలో Frogs (405 B. C.) అనునది ఓల్డు కామెడీ శాఖకు, మిడిల్ కామెడీ శాఖకు మధ్యే మార్గమున నుండును. గ్రీకు దేశమున నశించిపోవుచున్న విషాదరూపక రచనాకళ నుద్ధరింపుటకు ఎస్కిలస్, యురిపిడస్ లలో ఎవరిని భూలోకమునకు తీసికొని రావలెననెడి సమస్యను చర్చించుటకు నరకములో వారిరువురి మధ్య ఒక పోటీ జరుగుట ఇందలి ఇతివృత్తము. డయోనిసస్ తీర్పురి. గెల్చినవారిని తన పక్షమున చేర్చుకొనుటకు సొఫోక్లిస్ తీర్పురి ప్రక్కన కూర్చుండును.

పాశ్చాత్య రూపక భేదములు

1. పునరుజ్జీవనకాలమందలి విమర్శకులు విషాద-ఆహ్లాద రూపకముల లక్షణములను క్రిందివిధముగా పేర్కొనియున్నారు—
1. Tragedy deals with great and terrible actions; Comedy with familiar and domestic actions.
2. Tragedy begins happily and ends terribly; Comedy begins rather turbulantly and ends joyfully.
3. The Characters in tragedy are kings, princes or great leaders; those in Comedy are humble persons and private citizens.

4. The style and diction of Tragedy are elevated and sublime ; while those of Comedy are humble and colloquial.
5. The subjects of Tragedy are generally mythical or historic; those of Comedy are always invented by the poet.
6. Tragedy deals with exile and bloodshed; Comedy deals largely with love and seduction.
—Rhetoric Notes - P. 75.
2. "Drame invariably deals with personalities, while true comedy deals with types and with classes comedy is separated from the drame by the substitution of type for individual, insensibility for emotion, moral sentiment (the relating of art to life and the consequent presentation of a problem) for pure artificiality".
3. విషాదరూపక లక్షణము క్రింది విధముగా క్రోడీకరింపబడినది—
 1. Tragedy is serious action, ending in calamity.
 2. The calamity is due to conflict, external or internal, between spiritual forces ; between iron laws and stubborn will.
 3. The calamity rouses emotions of pity and fear, but does not disquiet us ; for these feelings are calmed and purified or ennobled.
 4. It does not leave us vanquished, because in spite of the ruin of prosperity, we recognise the greatness of the human spirit and are thus reconciled and exalted.
 5. The action and character, to produce the required effect, must be high and illustrious ; thus only can a wide and universal sympathy be aroused.
— Rhetoric Notes - P. 77.
4. ".....the following varieties figure prominently in English dramatic literature ; the Horror tragedy of Webster and Ford, specialising in scenes of violence and cruelty ; the Heroic tragedy of Dryden and Otway, dealing with the exploits of a sublime hero and sometimes in rhyme ; the She-tragedy of Rowe, deriving its title from a central female figure who dominates the action ; and the Domestic tragedy of the eighteenth century, aiming at the portrayal of middle-class life and employing prose, not verse.
—“A Background to the study of English Literature”
by Sri B. Prasad (1960) Pp. 92-93.
5. "Comedy is an imitation of characters of a lower type—not, however, in the full sense of the word bad, the Ludicrous being merely a subdivision of the ugly. It consists in some defect or ugliness which is not painful or destructive."
— Butcher's translation - P. 21.

6. ".....the Humour comedy of Ben Jonson, satirising eccentricity, which was supposed to be due to an excess of one of the four 'humours' or natural fluids of the body—blood, phlegm, choler, and melancholy or black bile; the Restoration comedy of Intrigue, specialising in situations arising out of infidelity in love and marriage; the comedy of Manners, also of the Restoration period, in which the language and behaviour was highly stylised and artificial; the Genteel comedy of Colley Cibber, ridiculing the affectations (the wigs, the shoes, the ribbons, the toilet etc.), of 18th century society; and the Sentimental comedy of the late 18th century, presenting in place of laughter, tears; in place of intrigue, melodramatic and distressing situations; and in place of rogues and gallants and witty damsels, pathetic heroines and serious lovers and honest servants."

—Sri B. Prasad - P. 93.

7. కొన్ని గ్రంథములు :

1. Sri Kolachalam Srinivasarao of Bellary - "The Dramatic History of the world" (1908).
2. శ్రీ పురాణం సూరిశాస్త్రి (బందరు) - "నాట్యోత్పలము" (1924).
3. Sri A. Nicoll — "World Drama" (1949).
4. Sri Donald Clive Stuart — "The Development of Dramatic Art" (1928).
5. Sri John Gassner — "The Masters of the Drama" (1954).

సంస్కృత రూపకముల ఉత్పత్తి

1. ఈ వాచోపదాదముల వివరములకు డా. ఎ. వి. కీర్ రచించిన "The Sanskrit 'Drama'" (reprint, 1954 - Oxford University press) చూడవలయును. పుటలు 28-77.
2. "Drama in Sanskrit Literature" by prof. R. V. Jagirdar.
3. సంస్కృత రూపకములందు కూడ సూత్రధారుల వాచ్యంతము రంగస్థలము మీదనే ఉండియుండునని ఊహించుటకు అస్సాముదేశమందలి 'అంకియనాద్' అనునది బలము నొసంగుచున్నది (కాని ఇది క్రీ. శ. 15 వ శతాబ్దికి చెందినది మాత్రమే అని మఱవరాదు). అంకియనాద్ అనునది వైష్ణవ ప్రచారాత్మకమగు ఏకాంకికా ప్రదర్శనము. శంకర దేవుడు (క్రీ. శ. 1440-1568) ఈ రకపు రచనలకు మూలపురుషుడు. ఇందు సూత్రధారుడు నాందిని పలికి, తన సూచనము చేయును. అటుపిమ్మట ప్రతిపాత్ర ప్రవేశమును మొదట సంస్కృతములో విరుకవర్చి, తరువాత గీతమున గానము చేయును. అట్లే ప్రతి ముఖ్య సంభాషణము మొదట సంస్కృతమునందును, పిమ్మట గేయమునందును వ్యక్తమగుచుండును. ఈ సంస్కృత సంభాషణమును సూత్రధారుడు ప్రాకృతభాష (అస్సాము భాష లేదా ప్రబలాలి భాష)లో వ్యాఖ్యానించి చెప్పుచుండును. ఇది సూతుని పౌరాణికగాథా వ్యాఖ్యాననైపుణికి నన్నిహితము. కాగా అంకియనాద్ సంస్కృత రూపకముల తొలి రూపమునకు చిహ్నమని విమర్శకుల అభిప్రాయము.

సంస్కృతమునందలి గీతగోవిందము యొక్క ప్రభావము కొంత ఈ అంకియనాద్ లపై కలదని ఊహింపవచ్చును.

రూపక - ఉపరూపక భేదములు

1. 'నాటకం - సప్రకరణ - మంకో - వ్యాయోగ ఏవచ ।
భాణః - సమవతారశ్చ - వీధీ-ప్రహసనం-డిమః ॥
ఈహామృగశ్చ విజ్ఞేయో దశమో నాట్యలక్షణే ।

(XVIII-2-3 శ్లో.)

(ప్రకరణమునకు ముందుగల 'స' శబ్దముచేత అంక-ప్రవేశక-సంధ్యాది నియమముల విషయమున నాటకమతోడి సామ్యము చెప్పబడినదని తెలియవలెను.)

2. హేమచంద్రుడు ఉపరూపకములను 'గేయకావ్యము' అనెను. అతడు చేసిన వివరణ మిట్లు స్మరణీయము—

'కావ్యము ప్రేక్ష్య - ప్రవృత్తేదములచే రెండు విధములు. ప్రేక్ష్యము అధినేయము; ప్రవృత్త మనుభవేయము. ప్రేక్ష్యము పాత్య - గేయ భేదములచే రెండు విధములు. నాటక - ప్రకరణ - నాటికా - సమవతార - ఈహామృగ - డిమ - వ్యాయోగ - ఉత్పన్నస్థికాంత - ప్రహసన - భాణ - వీధీ నట్టకాదులు పాత్యములు. అది శబ్దముచే కోహలాది లక్షిత రోపకాదులు గ్రాహ్యములు. నాటకాది వీధ్యంతములైన పదునాకంటును వాక్యార్థాభినయ స్వభావములు. వీనిని భరతుడే నిర్దేశించెను. నట్టకము నింకొకరు పేర్కొనిరి. దోండికా-భాణ - ప్రస్థాన - శంగక - భాణికా - ప్రేరణ - రామాశ్రీడ - హల్లీనత - రాసక - గోష్ఠీ - శ్రీగదిత - రాగకావ్యాదులు గేయములు. అది గ్రహణముచే శంపా - ఛలిత - ద్విపద్యాదులు పరిగ్రాహ్యములు....మన్వజ - ఉచ్ఛత - మిత్ర భేదములచే గేయకావ్యములు మూడు విధములు. పాత్యమునందు అంగ-గీతములు అధినేతములు; ఇతివృత్తము, సంభాషణము, రూపారోపణము, వృత్తవృత్తాభినయమును ప్రధానములు. ఇంక గేయ కావ్యమందు అంగ-గీతములు సుప్రతిష్ఠితములై యుండును; ఇతివృత్తాదులకు ప్రాధాన్యము లేదు. ఇందు కొన్నింటిలో గీతికి ప్రాధాన్యము, కొన్నింటిలో నృత్తమునకు ప్రాధాన్యము, మరి కొన్నింటిలో రెండింటికీ ప్రాధాన్యము. తక్కిన వానిలో వాద్యములకు ప్రాధాన్యము' —కావ్యానుశాసనము-8 వ అధ్యాయము.

3. "Nrittapara" by Sri M. R. Kavi (Journal of the Oriental Research, Tirupati).

దశరూప పరిణామము

1. ఏ అర్థము ప్రత్యక్షముగా చేయబడునో ఆ అర్థము 'రూపము' అనబడునని అభినవగుప్తుడు 'రూప' పదమును నిర్వచించెను. తద్వారితమైన కావ్యమునకుకూడ 'రూప' మనియే పేరు. తరువాతి కాలములో ఈ పదమునకు 'క' ప్రత్యయముచేరి 'రూపక' మనెడి పదము ప్రసిద్ధిలోనికి వచ్చెను. భరతుడు 'రూప' మనెడి పదమునే వాడెను.
2. భరతుడు లక్షణములు కాలిత్రక పరివాచమును గుర్తించి, నిర్దేశించుట కాల ఆరుదుగా కానవచ్చును. కావుననే వారు ఈ దశరూపముల విషయమునను క్రమపరివాచమును గుర్తించెను. సర్వలక్షణ సంపన్నమైన నాటకమును మొదటి వివరించి, తక్కిన వానిలో చూపట్లు ప్రధాన భేదములను మాత్రమే వరుసగా వివరించుట లక్షణకర్తకు సులువు; అలంకారికు లంఘనము అట్లే చేసిరి.
3. 1. Dr. V. Raghavan — "A Note on the name of Dasarupaka" — (Journal of the Oriental Research, Institute, Madras).

2. Sri D. R. Mankad— "Types of Sanskrit Drama" (1936). ఈ గ్రంథము ననుసరించి శ్రీ భల్లావజ్ఞుల కృత్తివాస తీర్థులుగారు "గీర్వాణరూపకము" అనేది గ్రంథమును తెలుగులో రచించియున్నాడు.
3. Dr. Manmohan Ghosh - "On the origin of Hindu Drama" (1957).

సంస్కృత రూపకములు

1. పాశ్చాత్య రూపక చరిత్రను పేర్కొన్నంత నిష్కర్షగా సంస్కృత రూపక చరిత్రను పేర్కొనుటకు తగిన ఆధారములు లేవని చెప్పవచ్చును—కర్తృత్వ విషయమున అనుమానము. కాం నిర్ణయము విషయమున అనుమానము. కొన్ని రూపకములను ఎవరు రచించిరో తెలియదు. కొన్ని రూపకములు కేవలము నామమాత్రావశేషములు. అయినను శ్రీ ఎ. డి. కీత్ ఒక సమగ్ర చరిత్రను నిర్మించుటకు ప్రయత్నించి కృతకృత్యుడయ్యెను. అదియే "The Sanskrit Drama" (1924): ఇటీవల డా. ఎన్. కే. డే. ఇంకొక గ్రంథములో సంస్కృత రూపక చరిత్రను రచించెను. అదియే "A History of Sanskrit Literature" (1954). సంస్కృత రూపక చరిత్ర విషయమున ఇవి రెండే ప్రధానఆధారగ్రంథములు.

2. "అభిజ్ఞాన శాకుంతలము" యొక్క అనువాదమును చదివి గొప్పే మహాకవి ఆనందమును పట్టడానికి క్రింది విధముగా అశుభగా చెప్పినట్లు—

Would'st thou the young year's blossoms and the fruits of its decline,
And all by which the soul his eharmed, enraptured, feasted, fed,
Would'st thou the Earth and Heaven itself in one sole name combine?
I name thee, O Sakuntala ! and all at once is said.

3. శ్రీ ఎ. డి. పుసాంకర్ వ్రాసిన వ్యాసమును బట్టి భూద్రుకుడు ఆంధ్రరాజుని యూహించుట తవతాళ మేర్పడుచున్నది—J. A. H. R. S—Vol-XI pts. 1 & 2. Pp. 33-42.
4. భారతరచనలో నన్నయభట్టునకు సాహాయ్యపడిన నారాయణభట్టును, వేదే సంహార కృత్తికర్తయగు భట్టనారాయణుడును ఒక్కరే అనెడి వాద మొకటి కలదు. అయినచో ఇతడు తెలుగు కవియే అగును. చూ. (1) శ్రీ గొట్టముక్కల కృష్ణమూర్తిగారి వ్యాసము "కన్ననాండ్రములు" భారతి - మార్చి, 1956; (2) శ్రీ ఐలును వేంకటేశ్వర్లుగారి వేదేసంహారానువాదపీఠిక.
5. చూరదీపాధవ పీఠికలో భండార్కర్ పండితుడు వ్రాసిన దానినిబట్టి భవభూతి ఆంధ్రుడేమోయని యూహించుట తవతాళము కలదు. ఉత్తరరామచరితములో ఆతడు గోదావరిని వర్ణించిన విధమును పరిశీలించినచో ఆతడు భస్మక ఆంధ్రుడే అని అనిపించును. ఇతడు నటులతో పరిచయము కలవాడని ప్రస్తావనలను బట్టి తెలియుచున్నది. తన ఉత్తరరామచరిత నాటకములో ఇతడు వాల్మీకి భూమికను ధరించి యుంచునని శ్రీ జెహ్వాలక్ష్మి అభిప్రాయ పడెను.

ప్రాచీనాంధ్రదేశము :

సంగీత-నృత్య-నాట్యముల వికాసము

ఆంధ్రరాజుల కాలము

హొలసాతవాహనుని గాఢాన ప్రళతిని బట్టి క్రీస్తు శకమునకు పూర్వమే ఆంధ్రదేశములో నృత్య-సంగీత-నాటకములును, వాద్యములును ప్రచారమందున్నవని స్పష్టమగుచున్నది. కొన్ని ఉదాహరణములు :

ఖలుడు దోనము అమరిన యంతవరకు మద్దెలవలె మధురముగా పలుకును; ఆ దోనము అమరనిచో పెంటనే మద్దెలవలె విరసముగా పలుకును (III-53). దున్నపోతు స్కంధము మీద వ్రాలి, కొమ్ముదెబ్బలు తిని, పైకిదిగిరిన దోమలగుంపు మోత మీటివిడిచిన పీఠారవమువలె నుండెను (VI-60). పూచిన జనపచేను హరిరాశ (అర్చక)¹ మండిత ముఖముతో మెరిసెడి నటివలె అందగించు చున్నది (I-9). మదన నాటకమునకు నిబిడోపగూహనము పూర్వరంగ మైనది (IV-44).

ఈ హొల సాతవాహన మహారాజు క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దికి చెందినవాడని పరిశోధకుల నిర్ణయము. సాతవాహనరాజులు ప్రధానముగా ప్రాకృత భాషను అదరించినారు. గాఢాన ప్రళతి యందలి భాష 'మహారాష్ట్ర ప్రాకృతము'. నాడు ఆంధ్రభాష (లేదా తెలుగు) జనవ్యవహార మందు ఉన్నదో లేదో తెలియదు. కాని, గాఢాన ప్రళతి ఆంధ్రుల సంస్కృతిని ప్రతిబింబించు చున్నదనియు, అందలి గాథలలో తెలుగు పదములు కొన్ని కలవనియు విమర్శకులు నిరూపించి యున్నారు.² ఒక భాషా కవిత్వములో ఇంకొక భాషా పదములు కన్పట్టినప్పుడు, ఆ రెండవ భాషకూడ ప్రచారమనందుండియుండునని యూహించుట అసమంజసము కానేరదు. అయినచో ఆంధ్రభాష ఆనాటికే జనవ్యవహారము నందుండెనని చెప్పుటకు మీలగుచున్నది. ఇందలి సత్యానత్యములెట్లున్నను సాతవాహనులు ఆంధ్ర రాజులు; వారి రాజ్యమునందు ఆంధ్రులును, మహారాష్ట్రులును ముఖ్యప్రజలు. గాఢాన ప్రళతియందు తెలుగు గడ్డమీద నివసించిన అనేకకవుల గాథలు కలవు. అందువ్యక్తములైన భావములు మహారాష్ట్రుల సంస్కృతినే కాక ఆంధ్రుల సంస్కృతిని కూడ ప్రతిబింబించు చున్నవి. కాగా పై ఉదాహరణములనుబట్టి క్రీ. శ.

ప్రారంభము నాటికి ఆంధ్రదేశమున వాద్య-గాన-నాటక-నృత్యములు ప్రచారములో నుండుటయే కాక సమ్యగ్యవస్తును పొందియున్నవని కూడ చెప్పగలము.

గాథాసప్తశతితోపాటు పేర్కొనవలసిన గ్రంథము భరతముని నాట్యశాస్త్రము. ఇది క్రీ. శ. ప్రారంభ కాలమునకు సంబంధించిన గ్రంథముని విమర్శకుల అభిప్రాయము. నాట్య శాస్త్రమునుబట్టి, నాటికి దక్షిణాపథము నందును, మధ్యహిందూదేశమునందును చక్కని నాట్య వ్యవస్థ యేర్పడియున్నదని చెప్పగలము.³ నాడు భారతదేశమున సుస్థిర నాట్యవ్యవస్థ నెలకొన్న రాష్ట్రములలో ఆంధ్రదేశ మొకటియని నాట్యశాస్త్రమునుబట్టి స్పష్టముగా చెప్పగలము. ప్రవృత్తి వివరణములో (13 వ అధ్యాయం) ఆంధ్రులు దక్షిణాత్య ప్రవృత్తికి చెందిన వారనియు, దక్షిణాత్యులు బహుస్పృహ-గీత-వాద్య-లలితాభినయ ప్రియులనియు భరతుడు పేర్కొనెను. మరియు నాట్యశాస్త్రమున ఆంధ్రుల ప్రసక్తి మరి రెండుచోట్లగలదు—17 వ అధ్యాయమున 'ఆంధ్ర'యను విభాష ఆదేశవాసులకు -నాట్యమందులయుక్త మగునని చెప్పబడినది; జాతిలక్షణమునెడి 28 వ అధ్యాయమున మధ్యమ గ్రామాశ్రయములగు పదునొకండు జాతులలో 'ఆంధ్ర' ఒక జాతి (నేటి రాగము) గా పేర్కొనబడినది. పై విషయములనుబట్టి క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దినాటికే ఆంధ్రులు లలిత కళల విషయమున ఎంతయో అభివృద్ధిని సాధించియుండినది విషయము స్పష్టమగుచున్నది.

నాట్యశాస్త్రము తరువాత చెప్పదగిన గ్రంథము అభినయదర్పణము. ఇది సందికేశ్వర ప్రణేతము. నేడు ప్రచారములోనున్న కూచిపూడి-భరతనాట్యములకు, నాట్యశాస్త్రమునకు పుత్రిక యనదగు, ఈ అభినయదర్పణమే ఆధారగ్రంథము. నాట్యశాస్త్రమందు పేర్కొనబడిన తండు మహర్షియును, ఈ సందికేశ్వరుడును ఒక్కరే అని శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారభిప్రాయ పడినాడు.⁴ అభినయ దర్పణము క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్ది ప్రాంతములందు కాని, ఆ తరువాత గాని రచింపబడి యుండును. అభినయదర్పణమును గూర్చి ఒక ముఖ్యవిషయమును పేర్కొనవలసి యున్నది. దేశమునందలి అభినయదర్పణపు వ్రాతప్రతులన్నియును తెలుగులిపిలోనే యున్నవి. వంగదేశమందలి విశ్వధారతిలోని వ్రాతప్రతియును తెలుగులిపిలోనే ఉన్నదట. దీనినిబట్టి అభినయ దర్పణము తెలుగు గడ్డమిదనే రచింపబడినదనియు, తత్కర్తయగు సందికేశ్వరుడు తెలుగువాడే అనియు నిశ్చయముగా చెప్పవచ్చును. ముఖ్య నృత్య సంప్రదాయములెల్ల ఆధార గ్రంథమైన అభినయదర్పణము ఆంధ్రులదగుట గర్వకారణము.

సందికేశ్వరప్రణేతమగు 'భరతార్ణవ' మనెడి గ్రంథమింకొకటి ఈ మధ్యనే ప్రచురింపబడినది.⁵ ఇది అభినయదర్పణముకంటె చాల విపులముగా నున్నది; దానిది మూలగ్రంథమో, లేదా వ్యాఖ్యయోకావచ్చును. ఇందు శాస్త్రమేకాక సంప్రదాయము కూడ వివరింపబడుట గమనార్హము.

సందికేశ్వరుని నాటినుండి 11వ శతాబ్ది వరకునుగల కాలములోని తెలుగుదేశపు నృత్య-నాటక-సంగీత చరిత్ర మనకు నిర్దిష్టముగా తెలియదు. ఇది ఒక అజ్ఞాతయుగము వంటిది. కాని, అమరావతి, నాగార్జునకొండ మొదలగు ప్రదేశములందు బయ్యెడలిన బౌద్ధగిల్పాలుమాత్రము ఆంధ్రుల లలితకళలు నిరంతరముగా అభివృద్ధిచందుచున్న వనుటకు తార్కాణములుగ నున్నవి.

ఆ శిల్పము లందలి నృత్యభంగిమలు, జంత్రవాద్యాదులు నాట్యశాస్త్రానుగుణములే యనుట ఆశ్చర్యమును కలిగింపగలదు. నాట్యశాస్త్రప్రోక్షమైన చతురస్రనాట్యరాలవందిది నాగార్జున కొండ శ్రవ్యకములలో బయలుపడినదని తెలియుచున్నది.

చాళుక్యుల కాలము

చాళుక్య రాజులు వేదములవంటి పవిత్రవిద్యలనేకాక లౌకికవిద్యలను కూడ ఆచరించి ప్రోత్సహించియున్నారు. గుణగవిజయాదిత్యుడు (క్రీ. శ. 848-92) 'గాంధర్వ విద్యాప్రక్షిప్త' బిరుదాంచితుడు; అతడు సౌందర్యపరాజితదేవాంగన యగు చెల్లవ్వకు అత్తిగ్రామములో కొంత భూదానము చేసెనని తెలియుచున్నది. ఈమెపట్టవర్ణని కులసంజాత. 'నట్టువరాండ్రి అనెడి కలువలకు సూర్యకాంతి' గా ఈమెవర్ణితమైనది.¹ వేంగీరాజ్యపాలకుడును, కవిగాయక కల్ప తరు బిరుదాంచితుడును అగు రెండవ అమ్మరాజు (క్రీ. శ. 948-70) చామెరాలి యను జైన శ్రావకి ప్రోత్సాహముతో అర్జునాచలమున జైనాచార్యునకు 'కలుచుంట్లు' గ్రామమును దానము చేసెను. ఈ చామెరాలి అర్జునాచల శిష్యురాలు, అమ్మరాజు ప్రియురాలు, పట్టవర్ణని పంపియు రాలు, నృత్య కళలో మిన్ను.²

'కుమార శ్రీకంఠ' డను నటుడు 'ఆర్యక్రీడ' అనెడి 7 అంకముల నాటకమును ప్రదర్శించినందులకు భూరిసన్మానము పొందినట్లు 10 వ శతాబ్ది రాసనమునలన తెలియుచున్నది. నానావిధ నాట్యశాలల పోషణమునకై భూపనకు లేర్పాటుచేయబడినట్లు రాజరాజులొత్తంగుని శాసనమువలన తెలియుచున్నది. ఆనాడు ఆంధ్ర, కర్ణాట సీమలలో పెక్కుచేదానములందు నాట్యమండపములు నిర్మితములై నట్లు శాసనముల వలన తెలియుచున్నది.

తెలుగుభాషలో లభించిన ప్రథమగ్రంథము నన్నయ రచించిన భారతము. ఈ భారతాన తారిక రూపకములందలి నాటి ప్రస్తావనలను దృష్టిలో పెట్టుకొని వ్రాయబడెనని విమర్శకులు నిరూపించియున్నారు.³ రాజరాజు నన్నయతో "ఉదాత్తరసాన్నిధి కావ్యనాటక ప్రథములు పెక్కు చూచితి" (అదివర్ణము-I-10) అని చెప్పియుండెను. ఇంచుకూడ 'చూచిన' నాటకములు తెలుగు భాషలో ఉన్నను లేకపోయినను 'చూచిన' అను క్రియకు ప్రదర్శనము చూచుట అను అర్థమునే చెప్పకొన్నచో నాటికి తెలుగుచేశమున నాటక ప్రదర్శనములు జరుగెట్లుచునని యూహింపవచ్చును. గరుడోపాధ్యాయమున నముద్రపర్చనము సంస్కృతమునందు క్రింది విధముగా కలదు—(అదివర్ణము-16 వ అధ్య-9 శ్లో.)

“వేలాలోలానిలబలక్షోభ వేగవస్తుత్థితైః ।

వీధి హస్తైః ప్రచలితై ర్వృత్త్యంత మివసర్వతః ॥”

దీనిని నన్నయభట్టు క్రింది విధముగా అనువదించెను—“..... ఉద్యాన వనంబునుండోరె బహు విద్రుమలచాలంకృతంజై న దాని, నాటక ప్రయోగంబునుండోరె భువ రస సాత్ర రోధిక రంగ రమ్యుండై నదాని, దివంబునుండోరెనహిషుర రభరంజంజై నదాని.....” (అదివర్ణము-

II-27 వ వచనము). సంస్కృత మూలమందు సృత్యవదము మాత్రమే కలదు. కాని, నన్నయ్య మూలమందులేని రస_పాత్ర_రంగ_నాటక_ప్రయోగములనెడి పదములను వాడియుండెను. ఇది కేవలము లాక్షణికజ్ఞానముతో వ్రాయబడినదని యనుటకంటె రాజరాజతోపాటు నన్నయ చక్రని నాటక ప్రయోగములను తప్పకచూచియే యుండునని యూహించుట అసమంజసము కానేరదు.

నన్నిచోడుని తుమారసంభవమందు తూడ సృత్య_సంగీతాదుల ప్రశంసలు చాల కలవు. ఓషధిప్రస్తపురమందు 'నట్టిరవులు' (నటుల స్థానములు—నాట్యశాలలు?) కలవట (7 వ ఆ. 121 ప). 9 వ ఆశ్వాసములో (97-98 ప.) రంభ నాట్యాభినయము విపులముగా వర్ణింపబడెను. అందే, తెరవెడలి వచ్చిన నటునితో మన్మథుడు మింపబడుట గమనార్హము (46 ప.)—

“కామ చిహ్నాలు మెయి సురంగంబుగాగ

నెలయగ్నే సేసి జవనిక దెబచి వచ్చు

చెలుపుతో వచ్చి రత్తిమ్రాల నిలిచె మరుడు”

ఈ పల్లన నాటి పాత్రప్రవేశపద్ధతిని సూచించుచున్నది.

పాల్కురికి సోమనాథుడు పండితారాధ్య చరిత్రలో—

“స్తుతి మూలమగు స్తోత్ర సూత్రముల

శతకంబు శివతత్త్వసారంబు దీప

కళిక మహానాటకము సుదాహరణ

ములు

అరుదొంద చదువుమ సంకించువారు...” (పర్వతప్రకరణము. పుట 432)

అని పేర్కొనెను. ఇందలి శివతత్త్వసారము పండితారాధ్యునిది. మరియు ఈ మహానాటక రచయిత ఎవ్వరో, దాని స్వరూపమెట్టిదో తెలియదు.

పాల్కురికి సోమనాథుని⁴ ఐశవపురాణ_పండితారాధ్య చరిత్రములలో సంగీత_సృత్య_నాటకాదుల ప్రసంగములు పెక్కులు కలవు. ఐశవపురాణమున సంగయ్య కథలో (పుటలు 93-94) సృత్య విధానము వర్ణితమైనది—అంతెరికమనగా అదియును ఒక విధమగు లింగాచ్చిన కాటోలునని తలచి ముగ్ధ సంగయ్య ధక్తురాత్మ న ఒక గజిక ఇంటికేగినప్పుడు ఆమె చంద్రోదయానంతరము తనవిలాసినిజనులను రావించి సృత్యము చేయించిన సందర్భమిది. కంచి ఏకామ్రనాథుని గుడిలో నాట్యనమిత్తండి రాండవమూర్తినిచూచి, ఏకామ్రనాథుడు రోగగ్రస్తుడై నాడని భావించి చికిత్సయిచేసి, ఫలము కానక, శివుని ప్రార్థించి, అయన ప్రత్యక్షమై రాండవ స్వరూపమును వివరించెను. ఆ స్వరూపమును సోమన విపులముగా వర్ణించెను (పుటలు 99-60). సకలేశ్వరుమాదిరాజయ్య శివుని కొల్పిన సందర్భములో విపులముగా సంగీత శాస్త్రప్రశంస చేయబడెను. (పుటలు-78-79). ఒక సందర్భమున నాటకప్రశంస తూడ క్రింది విధముగా కలదు (పుట. 124)—

“కరమర్థి సూరూర నిరియాలచరిత...

ప్రస్తుతోక్తుల గద్యపద్య కావ్యముల

విస్తారముగజేసి వినుటించువారు
సటుగాక సాంగఱాషాంగక్రియాంగ
పటునాటకంబులనటియించువారు.”

ఇంక పండితారాధ్య చరిత్రలో పైవర్ణనలు ఐహూళముగా కలవు. పర్వత ప్రకరణములో శివరాత్రుత్సవ సమయమున జరిగెడి ఆటపాటల సనేకములను సోమన విపులముగా వర్ణించియుండెను. ఆ సందర్భమున భరతకావ్య (సృత్య-సంగీత-వాద్యాది) ప్రశంస అత్యధికముగా చేయబడెను (పుటలు. 486-489). ఇట్లు నాటి నాటకప్రదర్శనములు, రచితర ఐహూవిధ వినోద ప్రదర్శనములు మొదలగునవి అనగా—వివిధ సృత్యములు, కంఠసూత్రముల బొమ్మలాట, చీరమరుగుల బొమ్మలాట, గారడీ వినోదము, గంధర్వయక్ష విద్యాధరాది వేషధారణము, ఐహూరూపము, ఖండితగతి నాటకము, సాంగనాటకము మున్నగునవి అందు వివరింపబడెను.⁵ దీనిని గూర్చి తరువాతి అధ్యాయములో వివరింతును. పండితారాధ్యచరిత్రము ఆనాటి లలితకళలలోని దేశీ-మార్గ సంప్రదాయముల నెన్నింటినో ప్రతిబింబించెడి విజ్ఞాన సర్వస్వమున్నచో అతి శయోక్తి కాజాలదు.⁶

కాకతీయుల కాలము

కాకతీయులు లలితకళలలో సృత్యమును, విగ్రహ శిల్పమును అత్యధికముగా ఆదరించినట్లు చరిత్రనుబట్టి తెలియుచున్నది. ప్రథమ ప్రతాపరుద్రుడు (క్రీ. శ. 1158-1195) ‘విద్యాభూషణ’ బిరుదాంఛితుడు; నీతిసారాది గ్రంథకర్త. పాలకునికి సోమనాథుడు ఈతని సమకాలికుడై యుండవచ్చును. కాకతీయ చక్రవర్తులందరిలోను గణపతిచేవుడు అన్నివిధముల శ్రేష్ఠుడు. అతడరువది సంవత్సరములకుపైగా (క్రీ. శ. 1199-1261) రాజ్యమును పాలించి దేశమును సుఖిక్షమొనరించెను. ఈ కాలములో లలితకళలకు ఎనలేని ప్రోత్సాహము లభించినది; రాజులు, మహామాత్యులు, రాజబంధువులు స్వయముగా వివిధ తళావేత్తలగుట జరిగెను. ఈ కాలమున ముఖ్యముగా పేర్కొనదగిన వ్యక్తులరువురు కలరు—అందులో ఒకరు తిక్కన; రెండవవారు జాయన.

తిక్కన :

తిక్కన సోమయాజి తన భారతరచనలో మూలములోలేని కాన్ని క్రొత్తభావములను చేర్చి తన నాటి సంప్రదాయములను సమయోచితముగా వ్యక్తముచేసి యుండెను. మూలముందు అర్జునుడు విరాటనృపతితో తన్నుగూర్చి క్రిందివిధముగా చెప్పుకొనెను (విరాట పర్వము—వావిళ్ళ ముద్రణము—పు. 1262)—

“గాయామి సృత్యామ్యథ వాదయామి భద్రోస్మిన్సృత్యే కుకలోస్మి గీతే ।

త్వము త్రరాయై ప్రదిశస్వ మాంస్వయం భవామి దేవ్యా సరదేవ నర్తకః” ॥

ఇంక తిక్కన పై శ్లోకమును తెలిగించిన విధము పరిశీలనార్హము (విరాట పర్వము—ప్ర. అ. 239-41 ప.)—

గీ. ఒండు పనులకు పెలపు లేకునికిఁ జేసి | యధ్యనిందితి తై శవమాదిగాఁగ
దండలాసక విధమును గుండలియును | బ్రేంబంబు తెలుగును బ్రేరణయును.

క. విశ్రుత వాద్యములును మం | జుశ్రుతి సంభాష్యగీత సుగతులు నద్భా
వాశ్రయములుఁ దజ్జన్యర | సాశ్రయములు నై స యభినయంబు తెలుగుదున్.

గీ. ఇన్ని తెలుగుల శ్రమము సేయింతుఁ జతుర
కావిహీనములైన పాత్రములనైన
నట్లు వొజ్జనై మెలఁగుదు నగళులందు
నిబ్బణ నై పథ్య విధులకు నేర్తు నధిప.”

పై పద్యములందు ముఖ్యముగా గమనింపవలసినది దండలాసకాదిదేశి నృత్యభేదములు పేర్కొనబడుట. కీచకపథా ఘట్టమున మూలములో సర్తనశాల, సర్తనాగారము, సర్తనాగృహము, సర్తనాలయము అనెడి పదములు మాత్రమే ప్రయుక్తములైనవి. కాని తిక్కన నాట్యమండపము (2-274), నాట్యశాల (2-324, 279), నాట్యమందిరము (4-27), సృత్తశాల (3-4), సర్తనాగారము (2-325), సర్తన మండపము (3-44), సంగీత నిలయము (4-32), సర్తనశాల (పలుసార్లు) అనుపదములను వాడియుంచెను. ఈ ప్రయోగపై విధ్యము నృత్యమున కానాడు గల ప్రచురప్రచారమును వ్యక్తముచేయుచున్నది.

కవిత్రయమును గూర్చి చెప్పవచ్చుడు తిక్కన సోమయాజిది ‘నాటకీయ తైలి’ అనియు, అదియే ఉత్తమ కావ్యమార్గమనియు సాధారణముగా చెప్పుచుందురు. ఈసందర్భమున శ్రీకోరాడ రామకృష్ణయ్యగారి వాక్యములు పరిశీలనార్హములు—“తిక్కనార్యుని కథ సచలనంబై, పాత్రలు సచేతనంబులై మనలనంతగా నాకర్షించుటకుఁ గల కారణములలో ముఖ్యమైనవి రెండు. అతని మనోవృత్తి విచరణశక్తి, నాటక కళాచాతుర్యము.....ఎక్కడి కక్కడ నాయాపాత్రల కృత్యములను, చేష్ట (action) లను పదములచే నతిస్వాభావికముగ వర్ణించి చూపుచుండుట చేతను తిక్కనార్యుడు తన రచనకు నాటకతాంక్షలు ముట్టునట్లు చేసినాడు” (ఆంధ్ర భారత కవితా విమర్శనము—పుటలు 396-397; 413-427). శ్రీ కోరాడవారి వాక్యములు తిక్కనార్యుని నాటకీయ తైలిని గూర్చి ఆయా విమర్శకులు చెప్పెడి అభిప్రాయములను ప్రతిబింబించుచున్నవని చెప్పవచ్చును. వారు విరాటపర్వమును ఒక నాటకముగా పరిగ్రహించి సంధ్యాదులను కూడ నిరూపించి యున్నారు (పుటలు-425-27). శ్రీ భూపతి లక్ష్మీనారాయణరావుగారు ఉద్యోగపర్వ మందలి శ్రీ కృష్ణరాయదాసమును ‘రసవత్తరమగు నేకాంకిక’గా నిరూపించియున్నారు—“... వివిధ చిత్త వృత్తులఁ బ్రదర్శించు నీ సన్నివేశమును (శ్రీ కృష్ణ రాయదాసమును) రసవత్తర మగు నేకాంకిక యనవచ్చును. ఎన్నడులేని శాంతినిఁ బ్రదర్శించు భీముని పల్కులను విని, కృష్ణుడు చిఱునవ్వుతో నతని రెచ్చఁగొట్టి మేలమాడుటయు నతఁడందులకు ‘ఏమిపార్థుడు నీవు దండిమగలై

యందుఁ జూడవచ్చును (పుటలు 61-62)..... ఇట్లు భాషయు, నిలివృత్తమును జీవితమున కత్యంతము సన్నిహితము లగుటయు, సన్నివేశములు నాటకోచిత విధానమునఁ దోఁపితములై యుండుటయుఁ గారణములుగ నుద్యోగపర్యవచన విశిష్టమై యున్నది. “(పుట. 67— “భారతము ; తిక్కన రచన”).

కావ్యమందు నాటకీయత :

కొందరు పై విధముగా తిక్కనను ప్రశంసించు చుండగా మరికొందరు ‘కావ్యమందు నాటకీయత యేమి?’ అనియు, “అసలు తిక్కనకు పద్యరచనయే తెలియదు” అనియు విమర్శించు చున్నారు. ఈ వాదము పాక్షికమనియు, సవిమర్శకము కాదనియు చెప్పవచ్చును.

దృశ్యకావ్యమును శ్రవ్యకావ్యమునుండి వేరుచేసెడి గుణములలో ప్రధానమైనది సంవాదతైలి; అనగా రచనలలో కవి తానుగా (వ్యక్తిత్వము) కన్పట్టుకుండుట. ఇంక రెండవ గుణము సన్నివేశముల కూర్పులోని విశిష్టత. మూడవది కథాగమనములోని వేగము. నాలుగవది ప్రదర్శనార్హత.

ఇచ్చట ‘సంవాద’ మనగా ఇరువురు కూర్చుండి మాటాడుకొను ‘పిచ్చాపాటీ’ కాదు; ప్రశ్నోత్తర మాలికకాదు; వాదోపవాదము కాదు; ఇరువురు స్నేహితులు కలియునప్పటి ముచ్చట్లు (Conversation) కావు. ఒక జిగిగల సన్నివేశములో వివిధ మనోవృత్తులకు లోనైన వ్యక్తులు సన్నివేశవశమున (కథా గమనానుకూలముగ) చేసెడి సంభాషణయే నాటకీయ సంవాద మనిపించుకొనును. సన్నివేశముల కూర్పులో విశిష్టత శ్రవ్యకావ్యమందును అచ్చటచ్చట కన్పట్టవచ్చును; కాని దృశ్యకావ్యమందే దానికి అగ్రస్థానము. శ్రవ్యకావ్యము, నవలమొదలగు వాని యందలి కథ చాలతాపీగ సాగును. వర్ణనలు వచ్చినచోట ఇంకచెప్పనక్కఱయేలేదు. కాని దృశ్యకావ్యమందు సంక్షిప్తత, వేగము ప్రధానములు. ప్రదర్శనార్హత యనగా రంగస్థలము మీద ప్రదర్శించుట కనువుగా నుండుట; ప్రదర్శించినచోర క్రికట్టుట. ఈ గుణములబలముచేత శ్రవ్యకావ్యమందు స్పష్టముగా రూపుకట్టని పాత్రలు దృశ్యకావ్యమందు చైతన్యవంతములై మనకనులయొడుట నడయాడుచున్నట్లుండును. ఈ గుణములకుతోడు నటుడు భూమికాధారణము చేయుట అనునది దృశ్యకావ్యముల విషయమందధికముగా కలదు; అది ఈ కాళికు పరాకాష్ఠ. ఇది కాక, తక్కిన పై నాలుగు గుణములను కవి తన కావ్యమందు సమర్థముగా చొప్పింపగలిగినచో ఆ రచన నాటకీయముగా ఉన్నదనుట అత్యంతము సమర్థనీయుము కాగలదు. అనగా అందు అలతి అలతి మార్పులు చేసికొన్నచో నటులు భూమికాధారణముచేసి ప్రదర్శించుటకు అనువుగా ఆ రచన ఉండవలెనన్నమాట.

ఇచ్చట ఇంకొర విషయమును కూడ గమనింపవలసి యున్నది. దృశ్యకావ్యము ప్రదర్శనప్రధానమగుటచేత దాని తైలి కావ్యతైలికంఠె అనగా కథాకథనతైలికంఠె భిన్నముగా నుండక తప్పదు. అనగా కావ్యతైలిలో ఉన్నంత నిదితత్వము ఈ తైలిలో ఆవశ్యకముకాదు. వాక్యములందలి ఎత్తుగడలు, విరుపులు మొదలగునవి మామూలుగా సంస్కారులైన శిష్టులు మొదలగువారు మాటాడుకొనునప్పుడు ఎట్లుండునో అట్లే ఉండినచో మణిత రచనీయముగా

నుండును. మహాకవుల కావ్యముల కై లికిని రూపకముల కై లికిని ఇట్టి భేదమే కన్పట్టగలదు. కావున కావ్యకై లికిని ఎక్కువ జిగి కలిగి కథనాత్మకము కాగా, నాటకీయ కై లికి సంవాదాత్మకమై, అంశోకగా చూపాడుకొను చూటలవలెనుండును. తిక్కన తన భారతరచనలో సరిగా ఇట్టి కై లికినే ఆవలించినాడు. నన్నయ కథనాత్మకకావ్య కై లికిని, తిక్కన నాటకీయ సంవాద కై లికిని భేదము కన్పట్టుచుండుట కిదియే కారణము.

ఇట్టి నాటకీయకై లికి ఇంతకు పూర్వము నన్నిచోదాదులందుకూడ కన్పట్ట గలదు.¹ కాని అందు, అది క్వాచిత్కము. ఇంక తిక్కన రచనకు అదియే జీవగట్టి. ఇట్లు కథాకథనము ప్రధానమైన భారతమందు, పూర్వపద్ధతిని విడనాడి, నాటకీయ కై లికిని నిండించిన తిక్కన తెలుగు సాహిత్యములో ఒక క్రొత్త మార్గమునకు దారి చూపినవాడయ్యెను.

జాయప సేనాపతి :

గణపతిదేవుని మంత్రియగు గుండామాత్యుడు నృత్యశాస్త్రవేత్తయట. గణపతిదేవుడు తనకు దామరదేయును, అభిమానపాత్రుడును అయిన జాయనను గుండామాత్యునకు శిష్యునిగా అప్పగించెను. సుమారు పదేండ్లపాటు గుండామాత్యుని శుశ్రూషచేసి జాయన నృత్యవిద్యా పారంగతు డయ్యెను. గణపతిదేవుడు జాయనను మెచ్చి, వానికి ఆంధోళికాతపత్రాది గౌరవ ములను ప్రసాదించి, గణ సైన్యాధిపతిని కావించి, క్రీ.శ. 1213 లో 'చామ్రపురి'ని (గుంటూరు జిల్లాలోని చేడ్రోలును) పరిపాలింప నిచ్చెను.²

పరంగల్లు జిల్లా పాలంపేటలోని రామప్ప దేవాలయము అధిక శిల్పకళా సమన్వితమై ఒప్పుచున్నది. ఇది రుద్రేశ్వరుని ఆలయము. గణపతిదేవుని సేనానియును, మంత్రియును అగు రేచర్ల రుద్రదేవుడు క్రీ. శ. 1213 లోనే ఈ దేవాలయమును కట్టించుట గమనార్హము. ఇంతటి ప్రతిభాగమను ఒక అపరూప శిల్పకళాఖండము. కాకతీయుల నృత్యకళాభిమానమున రిది పరాకాష్ఠ. ఈనృత్య శిల్పములను తీర్చిదిద్దుటలో జాయన సహాయనహకారములు ఉండియుండును.

అటుపిమ్మట గణపతిదేవుని కొరిక ననుసరించి జాయప సేనాని క్రీ. శ. 1253-54 లో 'నృత్తరత్నావళి' యనెడి ఎనిమిది అధ్యాయముల ఉత్తమ నృత్యశాస్త్ర గ్రంథమును రచించెను. ఇందు మార్గ నృత్యసంప్రదాయమే కాక ఆ కాలమున తెలుగు దేశములో బహుళ ప్రచారమందున్న దేశీ నృత్త - నృత్య పద్ధతులు—పేరణి, ప్రేంఖణము, చర్చరి, రాసకము, నాట్య రాసకము, దండరాసకము, శివప్రియము, కందుకము, భాండీకము, చరణము, ఘటనరి, బహురూపము, చిందు, కోలాటము మొదలగునవి విన్నియో వర్ణింపబడెను. తిక్కన సోమయాజి, మూలమందు లేకపోయినను, బృహన్నల నేర్పిన దంతయును దేశీ నృత్యమనియే పేర్కొని యుండుట స్మరణార్హము. పాలకురికి సోమనాథుడు కూడ దేశీ నృత్య భేదములను పేర్కొని యుండుట గుర్తించి యున్నాము. వీరిరువురును జాయనకు నన్నిహిత కాలములోని వారే, నృత్తరత్నావళి 9 వ అధ్యాయములో "న చాస్యాభిః స్ఫుటం గీత రత్నావళ్యాం ప్రపంచితః" అని చెప్పబడి యుండుటచేత జాయన 'గీత రత్నావళి'ని కూడ రచించినట్లు తెలియుచున్నది; కాని అది అభింపలేదు.

విద్యానాథాదులు :

రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలములో (క్రీ. శ. 1290-1323) విద్యానాథుడు³ ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణ మనెడి ఉత్తమలక్షణ గ్రంథమును రచించెను. సంస్కృతమున నాటకలక్షణమును చెప్పిన ప్రథమాంధ్రాలంకారికు డితడే. విద్యానాథుడు తాను చెప్పిన నాటకలక్షణమునకు ఉదాహరణముగా “ప్రతాపరుద్రకల్యాణ” మనెడి నమగ్రాంగమగు నాటకమును రచించెను. అందు ప్రస్తావనలో సూత్రధారుడు “...శ్రీ స్వయంభూదేవుని మహోత్సవమునకు విచ్చేసిన ఓ విద్వాంసులారా ! నాట్యవేదాచార్యుడగు కులార్ణవుని కుమారుడను, ‘అభినయదర్పణ’ బిరుదాంబితుడను అగు నన్ను మీకభిమతమగు నొకరూపకమును ప్రయోగింప నియోగించి యనుగ్రహింపుడు” అని పారిషదులనర్థించెను. ఇందు చెప్పబడిన కులార్ణవుడును, వాని కుమారుడగు ‘అభినయదర్పణ’ బిరుదాంబితుడును కల్పితవ్యక్తులని తలంచుట కంటె వారు ప్రతాపరుద్రులవలె చారిత్రకపురుషులే అనియు, ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమున నటశేఖరులనియు తలంచుట సమంజసము. “విద్యానాథ కవీంద్రుడు తన నాటివరకును వెలసిన ప్రాచీనాచార్యుల సాహిత్య సిద్ధాంతముల సారమునెల్ల నేకముఖముగ నొనర్చి తన గ్రంథమున ‘కలంకారశాస్త్ర సర్వస్వ సంగ్రహ’ మను నభిధేయము నన్వర్తమొనరించి, సాహిత్య పిపాసువులకు మహోపకారము చేసెను. ప్రధానవిషయముల విస్తరింపకయును, అనపేక్షితములను జెప్పకయు లలిత సరణిని నిర్మించిన యీకృతి సాహిత్యోద్యానమునకు ఘంటాపథమై వెలయుచున్నది” అని విద్యానాథుని గూర్చి శ్రీ ఈయాణ్ణి వీరవేంకట రాఘవాచార్యులుగారు చేసిన ప్రశంస ఎంతయును సమంజసము.⁴ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణము ఆసేతుహిమాచల పర్యంతమును పతనపాతన వ్యవహారప్రసిద్ధి నందియున్నది. ఇది ఆంధ్రులకు గర్వకారణము. దీనికి వ్యాఖ్యలు రచించిన కుమారస్వామి సోమపీఠియును (మల్లినాథసూరి పుత్రుడు), చిలకమర్తి చిన తిరుమలాచార్యులును (18 వ శతాబ్ది) కూడ ఆంధ్రులే.

ప్రతాపరుద్రయశోభూషణ కృతిభర్తయగు రెండవ ప్రతాపరుద్రుడు ‘ఉషారాగోదయము’ అనెడినాటికను, ‘యయాతి చరితము’ అనెడి ఏడంకముల నాటకమును సంస్కృతమున రచించెను. యయాతిచరితము ఒకానొకవసంతోత్సవసమయములో ప్రదర్శింపబడెనట.

అగస్త్యవిద్యానాథుని మేనల్లుడగు గంగాధరుడు మహాభారతమును నాటకీకరించెనట. (గంగాదేవి మధురావిజయము-I-15 ప.). కుముదినీచంద్రుల వివాహమును వర్ణించుచు ‘చంద్రవిలాసము’ అనెడి రూపకమును, రాఘవాభ్యుదయ మనెడి ఇంకొక రూపకమును గంగాధరకవియే రచించినట్లు కన్పట్టుచున్నది (C. C. II-38). నరసింహ-విశ్వనాథు లిరువురును గంగాధరకవి పుత్రులు. విశ్వనాథుడు వరంగల్లు అస్థానపండితుల ఆహ్లాదనాథము “సౌగంధికాపహరణ” మనెడి వ్యాయోగమును రచించెను. ఇది ముద్రితము. ఇందలి సంభాషణలు చాల పటువులై చురుకుగా సాగినవి. గంగాదేవి ఈ విశ్వనాథుని శిష్యురాలు. ఇంక నరసింహుడు “కాదంబరీకల్యాణము” అను పేర కాదంబరి కథను 8 అంకములుగా నాటకీకరించెను (T. C. III-3489).

తంజావూరు సరస్వతీమహలు గ్రంథాలయములోని ఒక నాట్యశాస్త్ర గ్రంథములో క్రింది శ్లోకము కలదు.

“ఇతివ కథయామాస వీరభల్లాటదేశికః ।

ప్రతాపరుద్రదేవస్య సన్నిధౌ సర్వశాస్త్రవిత్ ॥”

దీనినిబట్టి ప్రతాపరుద్రదేవుని సన్నిధిలో సర్వశాస్త్రవిదుడైన వీరభల్లాటదేశికు డేదో ప్రసంగించె నని తెలియుచున్నది. వీరభల్లాటదేశికుడు ‘నాట్యశేఖర’ మనెడి లక్షణ గ్రంథమును రచించి నట్లు శృంగారశేఖరుడు అభినయభాషణములో పేర్కొనెను (అది లభ్యము కాలేదు). కావున దేశికుడు నాట్యశాస్త్రవేత్తఅయి యుండుననుటకెట్టి సందియమును ఉండరాదనియు, ప్రతాపరుద్ర దేవుని సన్నిధిలో దేశికుడు ‘నాట్యసిద్ధాంత నిర్ణయము’ చేసియుండుననియు, శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారూహించినారు.⁵ దీనినిబట్టి నాడు కాకతీయ రాజాస్థానములందు సాహిత్యగోష్ఠులతోపాటు నాట్యసిద్ధాంత చర్చలు కూడ జరుగుచుండెడివని తలంచుట అసమంజసము కానేరదు.

ఈ కాలములోనే రావిపాటి త్రిపురాంతకుడను నాతడు ‘ప్రేమాభిరామ’మనెడి సంస్కృత రూపకమును రచించెను. అది అలభ్యము. కాని, తాను త్రిపురాంతకుని ‘ప్రేమాభిరామనాటకంబు ననుసరించి క్రీడాభిరామంబును రూపకంబు తెనుంగు భాస’ రచించితినిని వల్లభరాయుడు చెప్పు కొనుటనుబట్టి లభ్యమైన క్రీడాభిరామమందలి పెక్కు విషయములు ప్రేమాభిరామములోనివే అయియుండునని చెప్పవచ్చును. కాగా, అందు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమునాటి పరంగల్లు వర్ణితమైనదని నమ్మవచ్చును.

పరంగల్లులోని వేళ్ళవాటిలో మాచల్దేవియనెడు వారాంగన కలదట. ఆమె “సర్వజగత్ప్రసిద్ధ, సుమనోదాకాసనామ్నాయవిద్యోపాఘ్యయి, ప్రతాపరుద్ర ధరణీశోపాత్తగోష్ఠి ప్రతిష్ఠాపారిణి.” ఆమెనుగూర్చి కథానాయకుడగు గోవింద మంచనశర్మ క్రిందివిధముగా పేర్కొనెను:

“తెన్న గాక కిరాటః యీరేమచరిత

మాడుదురు నాటకంబుగ నవనిలోన

దీనిఁ జూడంగఁ బోదమా యీనెపమున

నరసిచూతము మనకేమి యచట?.....”

దీనినిబట్టి మాచల్దేవిని గూర్చిన కథలు ఆమె జీవితకాలమందే నాటకములుగా నాడబడుచుండెనని తెలియుచున్నది. ఈమెను గూర్చి శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు క్రింది విధముగా వ్రాసి యున్నారు:⁶ “మాచల్దేవి ప్రతాపరుద్రదేవుని ‘గోష్ఠిప్రతిష్ఠాపారిణి’ యనియె కలదు కాని, ‘యుంపుడుకత్తె’ యని స్పష్టోక్తిలేదు. ప్రతాపరుద్రదేవుడు తౌర్యత్రికప్రియుఁడు. ఆయన యాస్థానమునఁ బలువురు నృత్య గీత వాద్యనిపుణులుండెడివారు. మాచల్దేవి తద్గోష్ఠిలో గొప్ప ప్రతిష్ఠనందినది గావచ్చును. ప్రతాపరుద్రస్వసార్యభాముని నాళ్ళలో నేకశిలానగరమున మహేశ్వర్య సంపన్నురాలై మాచల్దేవియనివేశ్య నిజముగానున్నదో లేదో కాని మన శ్రీనాథకవి సార్వభౌముని నాళ్ళలో బెజవాడనగరమున మహేశ్వర్య సంపన్నురాలై ‘మాచల్దేవి’ యని వేశ్య యొక్కర్తెగలదు. ఆమె క్రీ. శ. 1437 ప్రాంతముల బెజవాడ పాపవినాశనదేవరకును, రుద్ర

పాదములకును బహుగ్రామములందుఁ దనకుఁ జెల్లివచ్చుచున్న భూములనెన్నింటినో ధర్మము చేసినది.⁷ ఈ విషయమునుజెప్ప బెజవాడ శిలాశాసనమున నామె నృత్యము చేయుచున్నట్లు విగ్రహచిత్రము గూడఁ గలదు. ఆమె భాగ్యసంపన్నురాలు, ప్రఖ్యాత నర్తకి, విజయవాణి వివాసిని, కావున నిట్టియామెను శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముఁ డెఱిఁగుండును.”

ఈ మాచర్లైవి రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమునాటిదైనను శ్రీనాథుని కాలము నాటి దైనను ప్రఖ్యాత నర్తకియనుట నిర్వివాదాంశము. ఇందు ఈమెయే కాక గాంధర్వి, ఆమెకుమార్తె మదనరేఖ, కామమంజరి (పునర్భువు), మధుమావతి, ఆమె చెల్లెలు మదాలస, చిన్నిపోతి (దక్షరామవేశ్య) అను వేశ్యలు కూడవర్ణితులైరి. మఱి వీరును నర్తకులై యుండవచ్చును. మఱియు నిందు వీరకథలను చెప్పెడి స్త్రీ, ఆమె కథ చెప్పునప్పుడు శ్రోతలలో కలుగు వీరావేశాలు, బవనీలవాద్యగాన విశిష్టత, జక్కుల పురంద్రపాట, అక్కదేవతల నృత్యము, మైలార భటుల వీరచేష్టితములు, వారి గొండ్లియాట, గౌరగవడుచు మూర్ధాభినయము, విద్దికంచి రామాయణ గానము, తూర్పునాటి గడిని చిందులు, సూర్యాస్తమయ సమయములందు వేశ్యావాటమున మందిరోద్ధాన వీధులందు పల్లవాధరలు చేయు పుష్పగంధికా నృత్యములు, మందిర ప్రాంగణంబున వారాంగనాజనులు చేయు లాస్యాభినయములు మొదలగునవి కూడ వర్ణితములై యుండుట గమనార్హము.

క్రీడాభిరామము తెలుగులోని తొలిరూపకము. దీనిని గూర్చి మరల వివరింతును.

క్రీ. శ. 1300 ప్రాంతమువాడగు వెన్నెలకంటి అన్నయ తన ‘షోడశకుమార చరితము’ ను తండ్రియగు సూరామాత్యున కంకితమొనర్చుచు వానిని “నాటకముఖకోహాది నాట్య రహస్యోద్ఘాటన నిపుఁప్రజ్ఞాపాటవచాతుర్య నూత్నభరతాచార్యా”⁸ అని ప్రశంసించుట గమనార్హము. ఆయాకోవ్యములందు నాటి ప్రసిద్ధవ్యక్తులను గూర్చి ఇట్టి వర్ణనలనేకములు మనకు గోచరించుచునే యుండును.

‘భావప్రకాశన’ మనెడి ఉత్తమ నాట్యశాస్త్ర గ్రంథమును రచించిన శారదాతనయుడు (క్రీ. శ. 1175-1250) ఈ కాలపువాడే. ఇతడు చెంగల్పట్టు జిల్లావాడని విమర్శకుల యభిప్రాయము.⁹ అట్టియెడ దక్షిణదేశమందు స్థిరపడిన ఆంధ్రుడైనను కావచ్చును. ఇది కేవలము ఊహగానమేకాదు; అభినయదర్శనపు ప్రతులన్నియును తెలుగు లివీలోనే ఉండుటయు, పెదకోమాటి వేమభూపాలుని ‘సంగీతచింతామణి’ వ్రాతప్రతి తిరువనంతపురము నందలి ప్రాసాద గ్రంథాలయములో నుండుటయు, రాజపుత్ర రాజైన నకుంభకర్ణుడు తన సంగీతరాజ రచనలో నృత్తరత్నావళి నుపయోగించు కొనుటయు పరిశీలించి చూడగా నృత్య-నాట్య-సంగీత సాంప్రదాయిక విజ్ఞానమునకు తెలుగువారే, తెలుగుదేశమే పట్టుగొమ్మలనుట స్పష్టము కాగలదు.

శారదాతనయుడు శారదావరప్రసాద సంజనితుడు. పితృనన్నిధిని వేదవేదాంగములందు పొరగుదైనవాడు. శారదోపాసకుడు. గ్రంథారంభమునందాతడు చెప్పుకొనిన దానినిబట్టి ఆనాడు నాటకప్రయోగములు బహుశప్రచారమునందున్నవనియు, ముప్పది రకముల రూపక ప్రయో

గములను కారదాతనడుము చూచెననియు, దివాకరుడను ద్వీజుడు 'నాటకశాల'కు అధిపతిఅనియు, అతడు వివిధనాట్యార్థవేది అనియు, నాడు ద్వీజులు రూపక ప్రయోగములందు పాల్గొనుచుండి రనియు తెలియుచున్నది. "ముప్పది రకరకముల రూపక ప్రదర్శనములను చూచితి" నని ఆతడు చెప్పుకొనుటయే కాక ఆతడు భావప్రకాశనమందు ముప్పది రూపకములనే (10 రూపకములు + 20 ఉపరూపకములు) వివరించి యుండుట గమనార్హము. దివాకరుని నాట్యశాల తాత్కాలిక నిర్మాణము కాక చక్కని కట్టడమైయుండు ననియు, పురప్రజలకు కూడ అందు ప్రవేశము కలదనియు ఊహించుట కవకాశము కలదు.

13 వ శతాబ్దిమధ్య భాగమునకు చెందిన నాచన సోముని ఉత్తరహరివంశములో కూడ తిక్కన సోమయాజి నాటక ప్రక్రియలు కన్పట్టును. ఊర్వశీసరక సంవాదఘట్టము, హంస దీభకోపాఖ్యానము నందలి రాయవారఘట్టము మొదలగునవి ఇందులకు ఉదాహరణములు. నాచన సోముడు నాటకము, సంగీతము, నృత్యము, రంగస్థలము, కీలుబొమ్మలాట, తోలుబొమ్మలాట మొదలగు వానిని గూర్చి సందర్భోచితముగా, భంగ్యంతరముగా వర్ణించి యుండెను. ఇందు చాలవరకు మూలమగు హరివంశమందు లేని వగుట గమనార్హము.

నాచన సోముడు బుక్క, హరిహరుల పోషణములో 'నాట్యమాడామణి'ని రచించి కోలారు దగ్గరకొన్ని గ్రామములను దానముగా పొందెనట.¹⁰ ఈ గ్రంథము లభ్యముకాలేదు.

"అడుచు పొతకమూరన్నలుజోల. పాడగ నాడెల్ల పసిబిడ్డనైతి" అని వేంకటేశ్వరుడు అన్నమయ్యతో చెప్పినట్లుగా అన్నమాచార్య చరిత్రలో కలదు. పొతకమూరన్నలనే పొతకమూరు భాగవతులందురు. వీరు ఆరుగురన్నదమ్ములు—నారాయణయ్య, బైబళయ్య, అచ్యుతయ్య, అనంతయ్య, లక్ష్మయ్య, శ్రీ చెన్నయ్య. వీరు నాట్యవినోదులు. అహోబిలక్షేత్రమున పటముపన్నించి శ్రీ యాబిశేష్వరుని పటము చాటున నాట్యమాడించెడివారట.¹¹ వీరిది కేవలము పూజా నృత్యము. సింహాచల క్షేత్రములోని సంకీర్తనాచార్యుడగు కృష్ణమాచార్యుల యెదుట సింహాచలేశ్వరుడు చాలాదై ఆడెడివాడట. ఆ మాహాత్యమునువిని, పొతకమూరన్నలు కృష్ణమాచార్యుని సందర్శింప సింహాచలమునకు విచ్చేసి, ఆయనను¹² సందర్శించిరి.

రెడ్డిరాజుల కాలము

క్రీ. శ. 1823 లో రెండవ ప్రతాపరుద్రుడు మహమ్మదీయులకు చిక్కుటతో కాకతీయ సామ్రాజ్యము చిన్నాభిన్నమైనది. సామంతులు స్వతంత్రులగుటకు ప్రయత్నించిరి. ఆ సమయములో రాచకొండ, దేవరకొండలలో పద్మనాయక వెలమలు, విజయనగరములో హరిహర దేవరాయాదులు, కొండవీడులో పంటరెడ్లు, కోరుకొండలో మంచికొండ నాయకులు, పిఠాపురములో కొప్పలవారు స్వతంత్రులైనారు. వీరందరును సంగీత-సాహిత్య-నృత్యాది కళాప్రియులు. అనేకకవిపండితులను పోషించినవారు; కొందరు స్వయముగా కవి-పండితులై ఉత్తమగ్రంథరచనలు చేసియున్నారు.¹

సురభి వంశమునకు చెందిన ప్రతాప వీరంగరాజు పట్టాభిషేకవంతుడనియు, సంగీతజ్ఞుడనియు కీర్తింపబడెను (S. I. I.-Vol. VI-No. 725). పొత్తపితాల వంశమునకు చెందిన కృష్ణదేవుడు 'సంగీతాంధోధిచంద్రస్సకలగుణనిధిః' అని ప్రశంసింపబడెను (S. I. I. Vol. VI-No. 780). కావ్యాలంకారచూడామణి కృతిభర్తయగు చాళుక్య విశ్వేశ్వరుడు 'సంగీత సాహిత్య సరణి' నేర్పినవాడట (కావ్య. చూ. I-9). పై మువ్వరిలో మొదటివా రిద్దరును 14 వ శతాబ్దివారు; విశ్వేశ్వరుడు 15 వ శతాబ్దివాడు. మొదటి దేవరాయలు 'సంగీత రత్నాకరుడు'గా కీర్తింపబడెను. (పైగళ్ళపాడు దానశాసనము-1391 A. D.). రాజమహేంద్రవర పాలకుడగు వీరభద్రారెడ్డి సంగీతజ్ఞానమును శ్రీనాథు డధికముగా పొగడెను. అతడు 'సాహిత్య కళా సంగీత లక్ష్యలక్షణభంగీసర్వజ్ఞ' డట. (కాశీఖండము-V. 338). ధైరవక్రవి (1450 ప్రాంతములు) శ్రీరంగమాహాత్య కృతివతియగు నాగనాథుడు 'వీణాది సంగీతకళా విలోలు డట' (శ్రీరంగమాహాత్యము-II-440). కోరుకొండ పాలకుడగు సింగయ నాయకుడు (క్రీ.శ. 1400 ప్రాంతములు) వీణావాదన నిపుణులును, నృత్యకళా పారగులును అయిన స్త్రీలతో వినోదించుచుండెడివాడట (Ep. Ind -Vol. XII-P.266-Verse 39.). మంచన కేయూర బాహుచరిత్ర కృతివతియగు నండూరి గుండయామాత్యుడు (1300 ప్రాంతములు) 'కళా విజ్ఞాత సంగీత విద్యా భరతుడట' (కేయూరబాహు చరిత్రము-III-348). ఇట్టివారింకను చాల మంది కలరు.

రెడ్డిరాజుల యుగములో ఇంచుమించుగా ప్రథమాంధ్రకవి ఎఱ్ఱాపైగడ. ఇతడు తన హరివంశమును ప్రోలయ వేమారెడ్డికి (క్రీ. శ. 1324-53) అంకితము చేసెను. ఎఱ్ఱన ఇంకొక కృతియగు నృసింహపురాణములో నృత్య సంగీతములకు సంబంధించిన పెక్కు ప్రసంగములు కలవు.² ఒక ఉదాహరణము (III-78.)

“సురుచిర తారకాకుసుమశోభి నభోంగణ భూమిఁగాలము
నర్గవపు సూత్రధారి జతనంబున దిక్పతి కోటిముందటన్
సరసముగా నటింపఁగ నిశాసతికె త్తిన క్రొత్తతోఁపుఁడెం
దెరయన నొప్పె సాంధ్యనవదీధితి పశ్చిమది క్తటంబునన్.”

ఇచ్చటి సందర్భము సూర్యాస్తమయ వర్ణనము. 'సర్తకి రాకముందు తెరపట్టుట' అనునది కూచి పూడివారి భామవేషమును జుప్పికి తేగలదు. ఆ తెర ఎఱ్ఱనిదట.³ ఈ విధముగా అష్టాదశ వర్ణన లను చేయునప్పుడు నృత్య - నాటక - రంగస్థలాదుల ప్రశంసలను పెక్కురు కవులు చేసి యున్నారు. ఆ వర్ణన లన్నింటిని కవినసమయములనియు, గతానుగతికములనియు త్రోసిపుచ్చుట సమంజసముకాదు. అవి చాల వరకు నాటి స్థితికి ప్రతిబింబములే. ఇట్లే రాజులకీర్తిని వర్ణించుట లోను, మలయమారుతాది వర్ణనలలోను ముఖ్యముగా హల్లీసాదిదేశీ నృత్యభేదములు ప్రసక్తము లగుటయు గమనార్హము.

రెడ్డి యుగములో సుప్రసిద్ధుడైన తెలుగు కవి శ్రీనాథుడు. ఇతడు పెదకోమటి వేముని (క్రీ. శ. 1402-1420) రాజ్యకాలములో 'విద్యాధికారి'; కవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితుడు.

శ్రీనాథుని రచనలలో నృత్య - సంగీతముల ప్రసక్తి అధికముగా గలదు. తాను “సంగీత సాహిత్య చాతుర్య కవిత చెప్పనేర్చిన వాడ”నని పలనాటి వీరచరిత్ర ప్రారంభములో చెప్పుకొనెను. సింగమాత్యుని కొలువులో ‘భరత మతంగ దత్తల కోహ లాంజనేయ ప్రణీత సంగీత విద్యారహస్య విజ్ఞాన వైజ్ఞానిక స్వాంతులగు కళావంతులు’ కలరట (శృం. నై. I-11). నలదమయంతుల గృహప్రవేశ సమయమున అంగనలు బయకారు⁴ లొనర్చినట్టి ‘ప్రావేశిక మంగళద్రువ’లను పాడిరట (శృం. నై. VII-146). ఈ పద్యమునకు సంస్కృతమూలము లేకపోవుట గమనార్హము. ప్రావేశికద్రువాగాన ప్రసక్తి హరవిలాసమందుకూడ కలదు. VI-9). మరియు చర్చరీ గీతులను (భీ. పు. V-103), ధవళప్రబంధ గీతకములను (శివ రాత్రి మాహాత్యము-II-58), మంద్రక మహాప్రబంధములను (కాళిఖండము-II-37) ఆయా సందర్భములందు స్త్రీలు పాడినట్లు కలదు. పలనాటి వీరచరిత్రలో గాయనులు జంత్రగాత్రముల ‘ఎండినచెట్లు చిగురించునట్లు’గా పాడిన విధము వర్ణితమైనది (పుటలు 17-18).

“కీర్తింతు రెద్దాని కీర్తి గంధర్వులు గాంధర్వమున యక్షగాన సరణి” అని శ్రీనాథుడు భీమేశ్వరపురాణమందు (III-65) పేర్కొనుట ప్రత్యేకముగా గమనార్హము. ‘యక్షగాన’ మనెడి నమ స్పదమును వాడిన ప్రథముడు శ్రీనాథుడు. యక్షగానములను గూర్చి తరువాత వివరింతును.

శ్రీనాథుని గ్రంథములలో నృత్య ప్రసంగములుకూడ పెక్కులు కలవు. పంటమహీశుల నగరులలో అచ్చముగా ఆనాడు జరిగెడి శివపూజాసమయ నృత్యము కాళిఖండమందు వర్ణితమైనది (I-56). ప్రమోదనృత్త ప్రశంస రెండుసార్లు వచ్చినది (శి. రా. మ. I-64; కా. ఖం. II-37). శనివారోత్సవ వేళల దేశమార్గముల జరిగెడి గంధర్వాస్పరోన్మత్తములు కాళిఖండమందు వర్ణితములైనవి (III-19). వార్షిక ‘వాక్షషంభై న యోగంబున (నృత్య విద్య చేత) విరూపాక్షుని యజించిన విధము కాళిఖండమందును (VI-40 వచనము), రాజ దర్బారు లోని నృత్యము పలనాటి వీరచరిత్రయందును (పుటలు 17-19) విపులముగా వర్ణితములైనవి. ఇట్టి పర్రనలింకను కన్నట్టగలవు.

బెండపూడన్నయామాత్యుడు కట్టించిన మొగసాల వాకిట మహోత్సవ మండపంబు నందు పేరొలగంబుండి భీమేశ్వరుండు ‘కుండలీ దండలాసక ప్రేరణి ప్రేంఖణ సింధు కందుక ధుమాళి చేల మతల్లి హల్లీనకాది నృత్యంబు లవలోకించుచు...చంపూ చాటు నాటకోదా హరణ జియఘోష చక్రవాళ చతుర్బద్ర చతురాది ప్రబంధంబులకార్థించుచు, వేణు వీణా మృదంగ కాంస్య కాహళ పటహ ధక్కా హాడు క్కానక ఝల్లరీ హృద్యవాద్యునుషంగంబు లాదరించుచు, సంగీత భంగీతరంగంబు లంగీకరించుచు...నిఖిలలోక రక్షణార్థంబుగా వివిధ విద్యాకలాపంబుల వినోదించుచుండు”నని భీమేశ్వరపురాణ ప్రారంభములో శ్రీనాథుడు వర్ణించెను (I-118). నిజముగా భీమేశ్వరుడే వినోదించెనో లేదో కాని, ఇది మాత్రము రెడ్డిరాజుల ఆస్థాన వర్ణనయే అని చెప్పవచ్చును. 1375 ప్రాంతమువాడగు జక్కన యొక్క విక్రమార్క చరిత్రకు కృతిపతియగు సిద్ధమంత్రి ‘సంగీతకళా దోహలు’డట (విక్రమార్కచరిత్రము-

V-1), వాని ఆస్థానములో 'నవరసోజ్జ్వల కావ్యనాటకాలంకార నికషోపల వివేక సుకవి వరులు... దత్తీల భరత మతంగ కోహళమత ప్రముఖ సంగీతపారంగతులు'ను కలరట (I-19). సిద్ధమంత్రి 'నానా నాటకాలంకృతుల్' పోషించెనట (I-35). మరియు నతడు నాటకావలులు 'రసికజనానందరససుధానివ్వందవిలసితము' లని పేర్కొనుట గమనార్హము (I-27). జక్కన తాత పెద్దనామాత్యుడు నెల్లూరి తిరుకాళవిభుని ఆస్థానములో 'ప్రహసన ప్రకరణ ఖాణాది బహువిధ రూపకంబులయందు రూఢి మెఱయ' చెప్పనేర్చినవాడట (I-20). (కాని, అందొక్క టియు లభింపకుండుట దురదృష్టము).

జక్కన తన విక్రమార్కచరిత్రలో రంభోర్వకుల నాట్యమును విపులముగా వర్ణించి యుండెను (II-88-93). ఊర్వశీ నృత్యమును గూర్చిన క్రింది పద్యము ప్రత్యేకముగా పరిశీలనార్హము—

“శృంగార మేపార సంగవల్లికయందు గీతసామగ్రి యంగీకరించి,
కరతలామలకంబుగా గరాంబుజముల నర్థమాద్యంతంబు నభినయించి,
భావింప నరుదైన భావమర్మంబులు మెఱుగు జూడ్కులలోన మేళవించి,
తానమానములతోఁ దాళనిర్ణయలీలఁ జరణపల్లవముల సంగ్రహించి
యభిలమును మెచ్చ, బ్రత్యక్షమైనయట్టి నాట్యవిద్యాధిదేవత నాడనర్చి,
భరతశాస్త్ర మర్పజ్ఞతా ప్రౌఢి మెఱసె నూర్వశీకాంత వేల్పుఁజేరొలగమున.” (II-91 ప.)

నృత్యము చేయుచున్న నర్తకి లేదా పాత్రయే గీతము కూడ పాడుట అనునది తెలుగు దేశము లోని ప్రత్యేకత. తక్కినవారి నృత్యములందిది కన్నట్లుదు; లేదా ముఖ్యముకాదు. ఈ విషయమును కవులు కూడ గ్రహించి వర్ణించుట ముదావహము. ఇట్టి వర్ణనములకు మూలము ఈ క్రింది అభినయదర్పణ శ్లోకము—

“అంగే నాలంబయేదీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేత్
చక్షుర్భాషం దర్శయేద్భావం పాదాభ్యాం తాళమాచరేత్”⁶

ఈ కాలములో కొన్ని దేవాలయములందు నాట్యమంటపములు కట్టించబడినట్లు నాటి శాసనాదులవలన తెలియవచ్చుచున్నది. అట్లు నాట్యమంటపములను కట్టించుటయేకాక గాయక-నర్తకులకు భూవసతు లేర్పరచి యుండుటయు గమనింపగలము (చూ. దక్షిణదేశపు శాసనములు—S. I. I. Vol-I.). ఉదాహరణముగా శక 1172 (క్రీ.శ. 1250) నాటి శాసనము :

“...శ్రీ వీరనరసింహ్వదేవ సంప్రదాయము సానులు ముప్పంద్రును.⁷ మధ్యలీకాండ్రు ఆఱువురును, నట్టువుం ఒకరుడు, మొఖరి ఆవజకాండు, కరడకాండు, కాహళకాండు మేలి నాయకుంగా సంప్రదాయమునకు మాడలపోలి భోగముగొవి ఆచంద్రార్కము గొల్వంగలారు” (S. I. I. Vol. V. No. 1150—A. R. No. 272 of 1896). అనాడు శ్రీ కూర్మాది దేవాలయములందలి నటనర్తకుల పేర్లు కూడ ఈ శాసనముల వలన తెలియుచున్నవి—ఎఱునటువు, వాని కొడ్డు నరసింహ్య మండలికుండు, నట్టువ సోమయ్య, నట్టువు ప్రోల, గణికావిభూషణి ప్రోలమ, ప్రోలనట్టువు చెల్లెలు అక్కాసాని మొదలగువారు.

మరికొన్ని శాసనములనుబట్టి ఆయా దైవతముల అంగరంగభోగాలకు దానాదులొసంగబడినట్లు తెలియగలదు. అంగభోగమునునది అలంకరణ-నైవేద్యాదులకు సంబంధించినది. ఇంగరంగభోగమునునది నృత్య-సంగీత సేవలకు సంబంధించినది. శక 1172 నాటి పై శాసనమందలి సానులు, వాద్యగాంధ్రు మొదలగువారు రంగభోగమునకు సంబంధించిన వారే. చాళుక్య-కాకతీయ చక్రవర్తుల కాలమునాటి పెక్కు శాసనములందు ఆయా దైవముల 'రంగభోగానకు', 'అంగరంగ భోగానకు', 'అంగభోగ-రంగభోగాలకు' దానము లొసంగబడిన వివరములు కలవు.⁸

ఈ కాలమున అనేక కవి-పండితులు సంస్కృత రూపకములను, సంగీత-నృత్య-నాట్య లక్షణగ్రంథములను రచించియున్నారు. ఇట్టివారిలో ప్రథమముగా పేర్కొనదగినవాడు రాచకొండ ప్రభువగు రెండవ సింగభూపాలుడు (క్రీ. శ. 1384-1399), ఇతడు "రసార్ణవసుధాకర" మనెడి రూపకలక్షణగ్రంథమును, రత్నపాంచాలిక యనెడి నాటికను, శార్ఙ్గదేవుని సంగీత రత్నాకరమునకు "సంగీత సుధానిధి" అనెడి వ్యాఖ్యను సంస్కృతమున రచించెను. తాను "కందర్పసంభవ" మనెడి రూపకమునుకూడ రచించినట్లు రసార్ణవసుధాకరములో పేర్కొనెను గాని అది లభ్యముకాలేదు. సింగభూపాలుడు కవి, పండితుడు, నాట్యవేదవిదుడు; అనేక శాస్త్రములందారితేరిన వాడు. అందుచేత అతనికి 'సర్వజ్ఞ సింగభూపతి' అను పేరువచ్చెను.⁹ సింగభూపాలుడు యువరాజుగా నున్నప్పుడే 1368 ప్రాంతముల రసార్ణవసుధాకరమును రచించి యుండవచ్చును. ఇందు మూడు ఉల్లాసములుకలవు—రంజకోల్లాసము, రసికోల్లాసము, భావకోల్లాసము. ఇది రూపకచర్చ కుద్దిష్టమైన గ్రంథము. భరతుని నాట్యశాస్త్ర సంప్రదాయము విచ్చిన్నమైనదనియు, సంప్రదాయజ్ఞులు మిక్కిలి అరుదుగానున్నారనియు, అందుచే నాట్యలక్షణమును వివరించుటకు ఈ గ్రంథరూపమగు ప్రయత్నము చేయబడినదనియు అతడు ప్రారంభములో చెప్పుకొనెను. మతభేదములను చర్చించి, నిర్ణయముచేయుపట్ల సింగభూపాలుడు అతి స్వతంత్రుడుగా కన్పట్టుచుండుట పరిశీలనార్హము.¹⁰ రసార్ణవసుధాకరము ఉత్తమలక్షణగ్రంథము.

సింగభూపాలుడు 'నాటక పరిభాష' అనెడి ప్రత్యేక గ్రంథమును కూడ రచించినట్లు తెలియుచున్నది (C. C. I. 284-791); కాని, అది లభింపలేదు. రత్నపాంచాలికకు 'కువలయావళి' అను పేరు కూడ కలదు. రాచకొండలోని ప్రసన్నగోపాలదేవుని వసంతయాత్రా మహోత్సవ సమయమున నిది ప్రదర్శింపబడెనట. సింగభూపాలుని తండ్రి "అభిరామరాఘవము" (అనపోతనాయకీయము) అనెడి రూపకమును రచించెనట. అది అలభ్యము. సింగభూపాలుని ఆస్థాన విద్వాంసుడు విశ్వేశ్వరపండితుడు. ఇతడు 'చమత్కారచంద్రిక' యనెడు అలంకార శాస్త్ర గ్రంథమును రచించెను. "విశ్వేశ్వరు నంతటి పండితునిచే కీర్తింపబడిన సాహిత్య సౌభాగ్యశాలి"నని సింగభూపతి కువలయావళి ప్రస్తావనలో సగర్వముగా చెప్పుకొనెను. విశ్వేశ్వరుని చమత్కారప్రస్థానమునకు అలంకారచరిత్రలో ఒక ప్రత్యేక స్థానముకలదు. చమత్కారమనగా-లోకోత్తరాహ్లాదము (Poetic delight). దీని నాధారముగా చేసికొనియే జగన్నాథ పండితుడు ప్రామాణికమైన కావ్యనిర్వచనము చేసెను. (విశ్వేశ్వర పండితుడే రసార్ణవసుధా

కరమును కూడ రచించి యుండునని కొందరి అభిప్రాయము; కాని, అది విశ్వసనీయముకాదు. విశ్వేశ్వరపండితుని శిష్యుడు పశుపతి నాగనాథుడు 'మదనవిలాస' మనెడి భాణమును రచించెను (T. C. II. 2669). ఇది కళ్యాణనారాయణుని వసంతోత్సవసమయమందు ప్రదర్శింపబడెనట.

ఈ సందర్భమున అమృతానందయోగి 'అలంకార సంగ్రహము' స్మరణార్హము. ఇతడు ఆంధ్రుడే అనియు, క్రీ.శ. 1350 ప్రాంతములవాడనియు గ్రంథసంపాదకులు నిర్ణయించినారు.¹¹ ఇందు పదునొకండు పరిచ్ఛేదములున్నవి. 7, 8, 9, 10 పరిచ్ఛేదములు నాలుగును రూపకలక్షణమునకు సంబంధించినవి. ఇందలి లక్షణములు సంక్షిప్తములును, సమగ్రములును, సులభములును అయియున్నవి. తెలుగులో అలంకారశాస్త్రగ్రంథములను రచించినవారిలో కొందరు ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమునే కాక ఈ అలంకారసంగ్రహమును కూడ అనుసరించియుండుట గమనింపవచ్చును.

శాస్త్రకర్తలైన రెడ్డిరాజులలో కొండవీటి ప్రభువగు కుమారగిరిరెడ్డి (C. 1386-1402) ప్రముఖుడు. ఇతడు రాజ్యభారము సంతటిని స్నేహపాత్రుడును, వీరుడును, బావమరదియును అగుకాలయవేమునిపై ఉంచి తాను నిత్యమును అభినవములగు నర్తనములతోను, మనోహరములగు వసంతోత్సవములతోను, సంతానాభ్యుదయములతోను సంతసించుచుండెడివాడు.¹² కుమారగిరి సంతతవసంతోత్సవప్రియుడగుటచేత వానికి 'వసంతరాయలు', 'కర్పూరవసంతరాయలు' అని పేర్లువచ్చెను. కుమారగిరిరెడ్డి నాట్యవేదార్థవిదులైన భరతాదిమునులయు, భోజాది భూపతులయు శాస్త్రములను చక్కగా పరిశీలించి, తనబిరుదముపేర "వసంతరాజీయ" మనెడి నాట్యశాస్త్రమును రచించెను. అందుచెప్పబడిన మార్గముననుసరించియే, రాజాజ్ఞానుసారముగా, కవుల కాశ్రయమైన కాలయవేమ మంత్రి ప్రజ్ఞాశాలియైన కాళిదాసుచే రచింపబడిన రసనిధులగు మూడు నాటకములకును 'కుమారగిరి రాజీయము' అనుపేర వ్యాఖ్యానములు వ్రాసెను.¹³ ఈ వ్యాఖ్యలు మనోహరములు, ప్రామాణికములు అని ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య విమర్శకుల పొగడ్తలందినవి. ఇవి ముద్రితములైనవి. కాని ఈ వ్యాఖ్యల కాధారమైన వసంతరాజీయము మాత్రములభింపలేదు. ఇది ఆంధ్రుల దురదృష్టము. ఈ గ్రంథమునుండి ఆయా వ్యాఖ్యాతలు తమతమ వ్యాఖ్యానములందు ఉదాహరించుకొన్న లక్షణశ్లోకములనుబట్టి దీని స్వరూపమును కొంత వరకు ఊహించుకొనుటకు అవకాశము కలుగుచున్నది.¹⁴ దీనిని బట్టి వసంతరాజీయము కూడ రసార్థవసనధా కరమువంటి రూపకలక్షణ గ్రంథమని తెలియుచున్నది. కాని శాకుంతల వ్యాఖ్యానప్రారంభములో కుమారగిరిరెడ్డి ఆస్థాన నర్తకియగు లకుమాదేవిని గూర్చి కాలయవేముడు చెప్పిన దానిని బట్టి వసంతరాజీయమందు నృత్య ప్రకరణములు కూడ కలవని యూహింపవచ్చును. లకుమాదేవి కుమారగిరిప్రభువు రచించిన నాట్యశాస్త్రమందలి రహస్యములను అభినయించి వన్నెచేకూర్చెడిదట—

జయతి మహిమా లోకాతీతః కుమారగిరి ప్రభోః

సదసి లకుమాదేవీ యస్యశ్రీయా సదృశీ ప్రియా

నవమభినయం నాట్యార్థానాం తనోతి సహస్రదా

వితరతి బహూనర్థా నర్థివ్రజాయ సహస్రశః ॥¹⁵

కుమారగిరిరెడ్డి తరువాత కొండపీడు రాజ్యపాలకుడైన పెదకోమటి వేమారెడ్డి (క్రీ.శ. 1402-1420) సింగభూపాలునివలె 'సర్వజ్ఞ' బిరుదాంచితుడు. ఇతడు 'సాహిత్యచింతామణి'; 'సంగీతచింతామణి' అనేది లక్షణగ్రంథములను రచించెను. ఇవి ఇంకను అముద్రితములే. సంగీతచింతామణి వ్రాతప్రతులు రెండేకలవు. అవి తిరువనంతపురం ప్రాసాదగ్రంథాలయములో ఉన్నవి (D.C.S.M-Trivendrum-Vol. VII. Nos. 1417 and 1418). ఇందు మొదటిదానిలో 12 అధ్యాయములున్నవి. రెండవది అసమగ్రము, సంగీతచింతామణి యందు నృత్త-నృత్యప్రకరణములు కూడ కలవు. ఇచ్చట ఒక ముఖ్యవిషయమును గమనింపవలసి యున్నది. 'సంగీతకళ'ను గూర్చి లక్షణగ్రంథములను వ్రాసినవారిలో అధికలు తమ తమ గ్రంథములందు నృత్త-నృత్యములను గూడ వివరించుచు వచ్చిరి. అవి రెండును అత్యంత సన్నిహితములగుటయే ఇందులకు కారణము. ఇంక సాహిత్యచింతామణియును అసమగ్రమే (No. 12965 of D. C. of M. L. Madras, Vol. XXII. 1918). 7 వ పరిచ్ఛేదములో ఇది అంతమగుచున్నది.

పెదకోమటి వేమభూపాలుని ఆస్థానకవి వామనభట్టజ్ఞానుడు. ఇతడు విద్యారణ్యుల శిష్యుడు; షడ్వాపాలల్లభ-గద్యసార్వభౌమ బిరుదాంచితుడు. సుమారు 30 సంవత్సరములపాటు విజయనగరమునందే యుండి హరిహరుని రాజ్యవైభవమును కన్నులారగాంచెను. అచ్చట ఉన్నప్పుడే "శృంగారభూషణ" మనేది భాణమును రచించెను. ఇది ముద్రితము. ఇది పంపా విరూపాక్షస్వామి చైత్రయాత్రామహోత్సవ సమయమున ప్రదర్శింపబడెనట. నాయకుడగు విలాసశేఖరుని విలాసములను పర్జించుటలో వామనుడు విద్యానగర నాగరకసంఘమును కనులకు కట్టనట్లు చక్కగా నిరూపించియుండెను. వేమభూపాలుని ఆస్థానమునకు వచ్చిన తరువాత "వేమభూపాలచరితము" (వీరనారాయణ చరితము) అనేది వచన గ్రంథమును, ఉషా పరిణయము-కనకలేఖకావ్యము అనేది నాటకములను రచించెను. వేమభూపాలచరితము దానిని కాదంబరికి దీటుగా నుండవలయునని చేసినరచన. సంగీతచింతామణ్యాదులను కూడ వామనుడే రచించియుండునని కొందరు విమర్శకుల అభిప్రాయము; కాని, ఇది విశ్వసనీయము కాజాలదు.

ఇంతవరకును, సంస్కృతమునందు రూపకలక్షణాదులను చెప్పిన ఆంధ్రులను గూర్చి వివరించి యున్నాను. తెలుగులోనే లక్షణగ్రంథములను వ్రాసిన కొందరు తెలుగువారిని గూర్చి ఇంక వివరింతును—

విన్నకోట పెద్దన "కావ్యాలంకార చూడామణి" యను లక్షణగ్రంథమును వ్రాసి ఎల మంచి రాజగు చాళుక్యవిశ్వేశ్వరున కంకితమొసంగెను (క్రీ. శ. 1410 ప్రాంతముల). ఇందు తొమ్మిది ఉల్లాసములున్నవి; ప్రధానముగా శ్రవ్యకావ్యములకు సంబంధించిన లక్షణగ్రంథమిది. విశ్వేశ్వరుని ఆదేశము ననుసరించి, సత్కవి సౌకర్యసిద్ధికొరకు అచ్చటచ్చటనున్న రస-భావ-

అలంకార-చ్ఛందో-వ్యాకరణాంశముల నొక్కచోచేర్చి పెద్దన యీ కావ్యాలంకారచూడామణిని రచించెను. అచ్చటచ్చట దృశ్యకావ్యప్రశంస కలదు కాని ప్రత్యేకించి తల్లక్షణ మిందులేదు. అమృతానందయోగి అలంకారసంగ్రహపు అనుసరణిందు కన్పట్టుచున్నవి.

భోజరాజీయాది కావ్యకర్తయగు అనంతామాత్యుడు (క్రీ. శ. 1430 ప్రాంతముల) 'రసాభరణ' మనెడి లక్షణగ్రంథమును రచించెను. 'రసాలంకార' మనెడి నామాంతరము గల దీని యందు నాలుగు ఆశ్వాసములున్నవి. ఇందు ప్రత్యేకించి నాట్యలక్షణము లేకపోయినను, రస-భావ-నాయక-నాయికాదివివరణము కావ్య-నాట్యములు రెండింటిని సమానమే అయినను ప్రథమాశ్వాసములోని పద్యములను బట్టి అనంతుడు రసాభరణమును నాట్యదృష్టితోనే రచించెనని చెప్పవచ్చును.¹⁶ అనంతుడు భరతమతానుయాయి యైనను శాంతమును కూడ తొమ్మిదవ రసముగా అంగీకరించుట చిత్రము.

తెలుగులో రూపకలక్షణమును ప్రత్యేకించి చెప్పిన ప్రథముడు చిత్రకవి పెద్దనార్యుడు (క్రీ. శ. 1550 ప్రాంతములు). ఈ గ్రంథమును గూర్చి తరువాత వివరింతును.

ఈ కాలములో తెలుగు కవులు ఒక క్రొత్త ప్రయత్నమునకు నాందీపూజ చేసినారు. నన్నయ మొదలుకొని ఆనాటివరకును కవులందరును సంస్కృతమునందలి ఇతిహాస-పురాణ-కావ్యములను మాత్రమే ఆంధ్రీకరించుటకు పూనుకొనిరి. సంస్కృతభాషలో రూపకసాహిత్యము అపారముగా నున్నది. అయినను ఆ రూపకములను ఆంధ్రీకరించుట కెవ్వరును పూనుకొనలేదు. కాని, తెలుగు కవులు సంస్కృతములో వివిధములగు రూపకములను అప్పటప్పటి రచించుచునే యున్నట్లు గుర్తించియున్నాము. అయినను తదనువాదమునకుకాని, తెలుగులో స్వతంత్రరూపకరచనకు కాని ఎవ్వరును పూనుకొనకపోవుట విచిత్రము. అట్టి స్థితితో ఈ కాలమున కొందరు కవులు సంస్కృతరూపకములను ఆంధ్రీకరించుటకు పూనుకొనుట ముదావహము; కాని, ఆ అనువాదములు రూపక రూపమును కాక, ప్రబంధరూపమును దాల్చుట దురదృష్టము, ఇట్లు సంస్కృతరూపకములను ప్రబంధీకరించుటకు పూనుకొనిన వారిలో మంచన (1350 ప్రాంతములు) ప్రథముడుగా కన్పట్టుచున్నాడు. ఇతడు రాజశేఖరుని 'విద్ధ సాలభంజిక' యనెడు నాటకమును అనుసరించి 'కేయూరభాహుచరిత్ర'మును రచించి నండూరి గుండయామాత్యున కంకిత మొసంగెను. ఇందీతడు 22 సీతి కథలను అధికముగా చేర్చెను. తరువాత పేర్కొన దగినవాడు పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుడు (క్రీ. శ. 1450 ప్రాంతములు). ఇతడు సరస్వతీకటాక్షమును పొందిన మహాకవి. పినవీరభద్రుడు భారతమందలి శకుంతలో పాశ్చాత్యున కథను ప్రథానముగా గ్రహించి, కాళిదాసు నాటకక్రమమును కొంతగ్రహించి 'శకుంతలా పరిణయము' (లేదా శృంగారశాకుంతలము) అనెడి ప్రబంధమును రచించెను. ఇందు స్వకపోల వర్ణనలు కూడ కలవు. ఇతడు కాళిదాసు శ్లోకములను కొన్నింటిని చక్కగా తెనిగించెను.

పై ఇరువురును సంస్కృతరూపకములను అందలి క్రమమును పాటించుచు యథా తథముగా అనువదించినవారుకాదు. కాని నందిమల్లయ, ఘంట సింగయ అనెడి జంటకవులు (క్రీ. శ. 1480 ప్రాంతముల) కృష్ణమిత్రుని 'ప్రబోధచంద్రోదయము'ను ఆదే పేరుతో యథా

కమముగా అనువదించియున్నారు. మాతృకలోని కథాప్రణాళిక, పద్యక్రమము, భావస్థితి సర్వ సామాన్యముగా మార్పు లేకుండ తెలుగున స్వీకరింపబడినవి. ఇది ప్రబంధముగుటచేత లక్షణానుసారముగా అచ్చటచ్చట కొన్ని కొత్త వర్ణనలు మాత్రము కల్పింపబడెను.

అద్దంకి గంగాధరకవి తపతీసంవరణోపాఖ్యానమును, బిజ్జల తిమ్మభూపాలుని ఆనర్థ రాఘవమును కూడ ఆయా సంస్కృతరూపములకు ప్రబంధీకరణకుల్యములే.

వసంతోత్సవములు

రెడ్డిరాజుల కాలములోని ఒక ప్రత్యేకత వసంతోత్సవ నిర్వహణము. చైత్రమాసములో జరిగెడి ఆయా దైవోత్సవము లన్నియును వసంతోత్సవములే; వీనినే 'చైత్రయాత్రామహోత్సవము' లందురు. ఇట్టి చైత్రయాత్రామహోత్సవములందే సంస్కృతరూపకములు ప్రదర్శింపబడినట్లు ఆయా ప్రస్తావనలను బట్టి తెలియుచున్నది. ఈ వసంతోత్సవములు బహు ప్రాచీన కాలమునుండియు భారతదేశమున ప్రచారములో నున్నవి. అవి రెడ్డిరాజుల కాలములో, ముఖ్యముగా కుమారగిరిరెడ్డి కాలములో, అత్యంతవైభవముగా జరిగెడివి. ఇట్లు నిత్య వసంతోత్సవ ప్రియుడగుటచేతనే కుమారగిరిరెడ్డి 'వసంతరాయ' లనియు, ఆ ఉత్సవములం దుపయుక్తమగు కర్పూరమునుబట్టి 'కర్పూరవసంతరాయ' లనియు ప్రసిద్ధి వహించెను.

సోమదేవుని 'కథాసరితాగర'మందు (క్రీ. శ. 1063-1082) వసంతోత్సవ ప్రశంసలు చాల కలవు.¹ ఆన్నిచోట్లను లతలు, పూవులు, వృక్షములు మొదలగువాని శోభయే అధికముగా వర్ణింపబడెను. ఇంక ఆ వసంతోత్సవసమయములలో ఉద్యానవనవిహారములు, పానగోష్ఠులు, సరసనల్లాపములు ప్రధానవిశేషములు. ఇట్టిది క్రమముగా మదనోత్సవముగా మారినది. వాఙ్మయన కామసూత్రములలో 'సువసంతక' మనెడి దేశ్యక్రీడావిశేషము చెప్పబడెను (1-4-42). 'సువసంతక మనగా మన్మథోత్సవ' మని జయమంగళుడు వ్యాఖ్యానించెను. అందు నృత్యములు, గీతములు, నాట్యములు జరుగును. ఇది జనసంఘ మంతటికిని సంబంధించిన ఉత్సవమన్నమాట (Community festival). కాళిదాసు శాకుంతలమందు (6వ అంక ప్రారంభమున) గల ప్రసంగమునుబట్టి వసంతోత్సవము మన్మథదైవతాకమగు నుత్సవమేయని స్పష్టమగుచున్నది. శ్రీహర్షుని రత్నావళీనాటిక మదనోత్సవముతోనే ప్రారంభమైనది. హరకౌపానలదగ్గరైన మన్మథుడు పునర్జీవితమైన దినము (చైత్రశుద్ధ త్రయోదశి)తో ఈ ఉత్సవములు ప్రారంభమై 9 రోజులు జరుగునుకాన ఇవి మదనోత్సవము లనబడిన వనియు, వసంతకాలమందు జరుగును కాన వీనికి వసంతోత్సవములను పేరు వచ్చెననియు హేమాద్రి 'వ్రతఖండ'మందు పేర్కొనెను.

నన్నిచోడుడు తన కుమారసంభవమునందు 'మనసిజుని పునరవతరణ' సమయమందే వసంతోత్సవమును వర్ణించుట గమనింపదగినది (9 ఆశ్వా. 51-136 ప.). కొఱవి గోపరాజు సింహాసనద్వాత్రింశకలోను (1, 7 ఆశ్వాసములందు), శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణము నందును (V-92-125 ప.) కూడ ఈ వసంతోత్సవ వర్ణనములు కలవు. మొత్తమునకీ ఉత్స

వములందు—1. నీరు పోతలాట (కర్పూరాదులను చల్లుకొనుట), 2. చల్లుపోరు (జలకేళి), 3. పుష్పాపవయము, 4. మధుపానము, 5. ఆటలు (నృత్యాదులు), 6. పాటలు అనునవి ప్రధానములైనవి. కుమారగిరిరెడ్డి వసంతోత్సవకేళిలో 'కస్తూరికారేణు సమూహమే మేఘమును, హిమాంబువులే వర్షధారలును, కర్పూర ఖండములే పడగండ్లును' అయ్యెడివట.² ఈ మహారాజునకు 'ప్రతి సంవత్సరోత్సవంబునకుం దగిన కస్తూరీ - కుంకుమ - ఘనసార - సంకుమద - హిమాంబు - కాలాగురు - గంధసార ప్రభృతి ద్రవ్యంబు' లొడగూర్చినవాడు సుగంధ ద్రవ్య భాండాగారాధ్యక్షుడగు అవచి తిప్పయనెట్టి (హరవిలాసము I-7 ప. II. 144 ప.). శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కూడ ఈ వసంతోత్సవప్రియుడే యని పారిజాతాపహరణమును బట్టి తెలియుచున్నది (I-139 ప.).

నిజమునకు వసంతోత్సవము క్రీడాప్రధానమైనను, అది లలితకళల అభివృద్ధికికూడ ఆకరమైనదనెడి విషయమును మరువరాదు. ఆ ఉత్సవములందు నర్తకులు తమ నృత్యములను ప్రదర్శించియు, నటలు నాటకములను ప్రదర్శించియు, గాయకులు తమ శక్తిని ప్రదర్శించియు, కవులు నూత్నకావ్యములను చదివి వినిపించియు రాజసన్మానము లందెడివారు. కళాకారుల సంవత్సరప్రయత్న మంతయును ఆ ఉత్సవములలో ఫలించెడిది; అది వారికి సర్వకాలము.

క్రీడాభిరామము¹

క్రీడాభిరామమును గూర్చి ఇంతకుముందే కొంత ప్రసంగించి యున్నాను. సంస్కృత రూపకములు తెలుగున ప్రబంధములుగా అవతరించుటకు కొంత అపవాదము ఈ క్రీడాభిరామము. అంతవరకును తెలుగులో మార్గరూపకరచన లేదన్న అపనిందను పోగొట్టినదియును ఈ క్రీడాభిరామమే. క్రీడాభిరామరచన తెలుగు రూపకచరిత్రలో ఒక ముఖ్యఘట్టము. అది ఈ కాలములోనే ప్రసక్తమైనది.

“ఆ మంత్రిశేఖరుండు (వల్లభామాత్యుడు) రావిపాటి త్రిపురాంతకదేవుండను కవీశ్వరుం డొనరించిన ప్రేమాభిరామ నాటకంబు ననుసరించి క్రీడాభిరామంబును రూపకంబు తెనుంగుభాష రచించినవాడు” (క్రీ. రా. 36 వ పచనము) అని ప్రస్తావనా ప్రారంభములో కలదు. దీనినిబట్టి క్రీడాభిరామకర్త వల్లభరాయుడనియు, తరువాతి పద్యమునుబట్టి ఇది వీధి యనెడు రూపక భేదమనియు స్పష్టమగుచున్నది; కాని, ప్రబోధచంద్రోదయాదులవలె ఇదియును సంస్కృతరూపకమునకు ప్రబంధీకరణమేయని శ్రీ టి. అచ్యుతరావుగారును;² క్రీడాభిరామము వల్లభరాయవిరచితమే కాదనియు, దానిని శ్రీనాథుడే రచించెననియు, ఈ సత్యము ప్రాచీనకాలము నుండియు ప్రచారములోనే యున్నదనియు శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారును³ రెండువాదములను ప్రతిపాదించియున్నారు.

కర్తృత్వము:⁴

కృత్యవతరణికలోను, సూత్రధారవాక్యములలోను, గ్రంథాంతగద్యలోను క్రీడాభిరామము వల్లభామాత్యకృత మనియే స్పష్టముగా నిస్సందేహముగా పేర్కొనబడెను.

కొందరు సంకలనగ్రంథకర్తలు క్రీడాభిరామమును వల్లభరాయ కృతమునుగానే పేర్కొని యున్నారు. కాని, కొందరు లక్షణకర్తలు పొరపడియో, మరి యెంచుచేతనో క్రీడాభిరామమును శ్రీనాథకృతమునుగా పేర్కొనుట జరిగినది. ఆ వ్రాతలే ఈ వాదోపవాదములకు మూలబీజము లైనవి. ఇంచులకు తోడు క్రీడాభిరామమందలి పెక్కు పద్యముల ఎత్తుగడలు, పదప్రయోగములు, భావములు శ్రీనాథుని గ్రంథములందలి వానితో సంపదించుచున్నవి.

శ్రీనాథుడు ధనశచేతనో, మరెంచుచేతనో క్రీడాభిరామకర్తృత్వమును వల్లభరాయనికి అంటగట్టెనని భావించెడి శ్రీ శాస్త్రిగారు "...ఎన్నటికిని గూడఁ గ్రీడాభిరామము శ్రీనాథకృతము గాదను వాదము పుట్టకుండుటకో యనునట్లు శ్రీనాథకవి యనేకస్థలముల నిందుఁ దన తక్కిన గ్రంథముల రచనలను జేర్చెను" (వారి పీఠిక-పుట-12) అని వ్రాసియున్నారు. ఇది చిత్రముగా నున్నది. అనగా వల్లభరాయని మోసగించిన శ్రీనాథుడు వట్టి దొంగ అయి యుండవలె నన్న మాట : ఈ యాహా అసమంజసమని చెప్పక తప్పదు. ఇంక కై లీ విషయమునగల సామ్యమును జూచి పొందెడి శంకకు శ్రీ మానవల్లివారి క్రింది వాక్యములే సమాధానము కాగలవు. (వారి పీఠిక-పుట-VI) : "...కై లీ విషయమున సామ్యమును జూపి శ్రీనాథునకుఁ గర్తృత్వ మారోపితమన్నచో నక్కాలపుఁ గావ్యములెల్ల నించుమించుగా సమానపాటవమును గవితా ధాటియును నిరంకుశభావములును గలిగియున్నవి. పినవీరభద్రుడు, శివలీలావిలాసము వ్రాసిన కొమ్మనయు, ఎలకుర్తి రామరాజును, తులసి బసువనియు, అంగర నృసింహ కవియు రచించిన కావ్యములలో బిగువును, ధారాపాతమును సమానములుగా నున్నవి." లేదా శ్రీ వేమూరి విశ్వనాథశర్మగారు పేర్కొన్నట్లు శ్రీ శాస్త్రిగారు శ్రీనాథునివని చూపించిన భావములు, పదముల కూర్పులు మొదలగునవి సంస్కృతప్రేమాభిరామములోనివే అయియుండవచ్చును.

ఏదేని ఒక విషయమును నిర్ధరించుటలో గ్రంథస్థాధారము ప్రబలప్రమాణముకావలయును. కాని, కై లీసామ్యము విషయమున గ్రంథస్థాధారమును గ్రహించిన శ్రీశాస్త్రిగారు విస్పష్టముగానున్న కర్తృత్వవిషయమున ఆ గ్రంథస్థాధారమునే గ్రహింపకపోవుట చింత్యము. క్రీడాభిరామమును వల్లభరాయడే రచించియుండు ననుటయే సత్యసమ్మతము కాగలదు. వల్లభరాయని వాగ్దేవతములు వర్తనాతీతములనియు, అతడు చాటుకవిలాపమునకు సంపన్నుడనియు గ్రంథమునుబట్టి కూడ తెలియుచున్నది. పోతే, శ్రీ తమ్మయ్యగారూహించినట్లు క్రీడాభిరామ రచనలో వల్లభరాయనికి శ్రీనాథుడు కొంత సాహాయ్యముచేసి యుండవచ్చును. ఆ సాహాయ్యము కూడ ఆదరపూర్వకమును, అభిమానప్రేరకమును అయియుండునని చెప్పట సమంజసము. శ్రీ తమ్మయ్యగారే పేర్కొన్నట్లు, శ్రీ నాథుడు ప్రౌఢదేవరాయలను దర్శించిన సందర్భములో వీరిరువురును సన్నిహితులై యుందురు.

క్రీడాభిరామము - వీధి :

గోవిందమంచనశర్మ యను నాత డోరుగంటిలోని ఆర్యవాటమందలి కామమంజరియను పునర్భువునకు అనుపు కాడు. అతడు కాసల్పాటివాడు. మాధవుని కుమారుడు. మీసాలప్పయ్య

ద్వివేదిగారి మేనల్లుడు. సంకృతిపూతిమాష గోత్రుడు.⁵ మంచన కార్యాంతరవ్యాసంగమున దేశాంతరమున కొంతకాలముండి, మిత్రుడయిన టిట్టిభసెట్టితో కలిసి ఒకనాడు యోరుగంటికితెంచెను. ఆ మిత్రులిరువురును ఒకనాటి వేకువజామున ఓరుగంటిలో ప్రవేశించి, నగరములోని వింతలను విశేషములనుచూచి వినోదించుచు, రాత్రికి గమ్యస్థానముచేరి 'కామోత్సవమునకు కడంగిరి. క్రొత్తవాడగు టిట్టిభసెట్టికి మంచన ఆ నగర విశేషములను వర్ణించి చెప్పుట ఇందలి ప్రధానవిషయము. దీని స్వభావాదులు వీధీలక్షణమునకు సరిపోవుచున్నవి⁶—

1. పాత్రలు : మంచన, టిట్టిభసెట్టి—ఈ ఇరువురే ఇందలి ముఖ్యపాత్రలు. తక్కినవారెవ్వరును, రంగస్థలముమీదకు వచ్చినను, ప్రత్యక్షముగా మాటాడ నక్కరలేదు. అందు చేత క్రీడాభిరామము ద్విపాత్రహార్య మగుచున్నది. ఆయా సందర్భములందు ఆకాశ పురుషభాషితములును ప్రయుక్తములైనవి.
2. రసములు : వీధి సర్వరససంపన్నము. “గజనకెక్కిన దళరూపకములయందు వివిధ రసభావభావనవీధి లెన్న” అని కవి ఆదిలోనే చెప్పుట గమనార్హము. ఇందు ప్రధానమైనది శృంగార రసము. తక్కిన రసము లాయా సందర్భములందు కలవు. ఇందలి శృంగారమంతయును పరకీయరతికి సంబంధించిన దగుటచేత ఇది అలంకారికముగా ‘అభాస’ మనబడును. దీనికి పరిపూర్ణపోషణములేదు కాని అత్యధికముగా సూచింపబడుట జరిగినది.
3. వృత్తి : ఇచ్చట వృత్తియనగా నాట్యవృత్తి. ఇది కావ్యవృత్తికంటె భిన్నమని తెలియవలెను. క్రీడాభిరామమంతయును శృంగారవిషయకమగుటచేత ఇందలి నాట్యవృత్తి కైశికీ అనియు, ఇతర రసములు ప్రసక్తములైనప్పడు ఆయావృత్తులు కలవనియు తెలియవలెను.
4. నాయకుడు : ఇందు మంచన నాయకుడు. ఇతడు ధాత్రిసురతిలకుడు; అయినను పీని బ్రాహ్మణ్యము జాతిమాత్రోపజీవ్యము. జారరతిప్రియుడగుటచేత ఇతడు అధమ పాత్ర అగుచున్నాడు. టిట్టిభసెట్టి వీనికంటెను సన్నాసి. అంతియేకాక ఇందువర్ణింపబడిన వెల్ల అనుదాత్రవిషయములే.
5. నాయిక : ఇందలి నాయిక కామమంజరి; ఈమె పునర్పువు (మారుమనువుది). అందుచేత నాయిక నాయకోచితగానే యున్నది.
6. అంకములు : క్రీడాభిరామంబును వీధినాటకంబున “సర్వంబు నేకాశ్వాసము” అని గ్రంథాంతమున కలదు⁷. వీధినాటకము, ఏకాశ్వాసము అనునవి పరస్పరవిరుద్ధములు. ఇచ్చట “సర్వంబు నేకాంక” మనియే ఉండదగును. ఈ ఏకాంకమందు నాలుగు భాగములున్నవి—1. శ్రవ్యకావ్యపద్ధతిలో చెప్పబడిన కృత్యవతరణిక; 2. ప్రస్తావన (దీనిని సూత్రధారుడొక్కడే నిర్వహించెను); 3. అసలు కథ; 4. అంతమునగల భరతవాక్యమును పోలిన రెండు పద్యములు.

7. ఇతివృత్తము : ఇందలి కొన్ని విషయములు చారిత్రకముగా సత్యములే అయినను మొత్తముమీద ఇతివృత్తము మాత్రము కల్పితమైనదే. గ్రంథారంభము ఉదయ సూర్యస్తుతితోడను, గ్రంథాంతము చంద్రస్తుతితోడను ఒప్పుచుండుటచేత ఇందలి ఇతివృత్తము ఏకదివసప్రయోజ్యమగు చున్నది. అసలు, ఇతివృత్తము అల్పమగుట స్పష్టమే.

8. సంఘాలు : ఇందు రెండే సంఘబుండవలెను. మిత్రులిరువురును వేశవాటంబు దాటిపోవలెనని తలంచుటతో ముఖసంధి పూర్తి అగుచున్నది. తరువాతిది నిర్వహణసంధి.⁸

9. లాస్యాంగములు : ఇందు లాస్యాంగములను స్పష్టముగా నిరూపించుటకు వీలులేకున్నను ఆయావనితల విలాసగమనాదులు వర్ణితములైనచోటులందు లాస్యచ్ఛాయలు కలవని చెప్పవచ్చును.

10. వీధ్యంగములు : ఇందు త్రయోదశ వీధ్యంగములను చక్కగా నిరూపించవచ్చును.⁹ పై విధముగా వీధీలక్షణము లన్నియును¹⁰ క్రీడాభిరామమందు సమన్వయ మగుచున్నవి. కావున క్రీడాభిరామము వీధి అగుట స్పష్టము. మరియు గ్రంథాదిని 'వివిధ రసభావ భావన వీధి లెస్స' అని పేర్కొన బడుట, ప్రస్తావనలో 'వీధి యను రూపకము...తిప్ప వల్లభుండెట్లు తెనుగు జేసె' అని ఆశంకింపబడుట, గ్రంథాంతగద్యలో వల్లభరాయ ప్రణీతంబైన క్రీడాభిరామంబును వీధి నాటకంబున' అని చెప్పబడుట— అనువానిని బట్టి కవి క్రీడాభిరామమును వీధినిగానే రచించెననియు స్పష్టమగుచున్నది.

ప్రస్తావనలో “ప్రేమాభిరామనాటకంబు ననుసరించి క్రీడాభిరామంబును రూపకంబు తెనుంగుభాష రచించినవాడు” అని ఉన్నదానిలోని 'రూపక' పదమును గ్రహించి శ్రీ కొల్ల పాటి శ్రీరామఘోరిగారు క్రీడాభిరామము 'శ్రవ్యకావ్యమైన చంపూ కావ్యము' అని సిద్ధాంతించుటకు ప్రయత్నించినారు.¹¹ కాని పై గ్రంథస్థాధారములను వారు గుర్తించినట్లే కన్పట్టదు. వారి వాదము నిలువజాలదు.

“ప్రేమాభిరామ నాటకంబు” ననుసరించి “క్రీడాభిరామంబును రూపకంబు రచింపబడె” నని చెప్పబడుటచేత క్రీడాభిరామము కేవలానువాదము కాదని స్పష్టమగుచున్నది. ఇది కేవలానువాదము కాదనెడి విషయమును కవి పేరు మార్పులోనే సూచించి యున్నాడు. అసలా నాడు యథాతథానువాదమను దానిని తెలుగు కవులు ఆదరింపనే లేదను సత్యము విస్మరింపరానిది. ప్రేమాభిరామమును ప్రధానముగా అనుసరించుచు వల్లభరాయడు తననాటి విశేషములను కూడ ఇందు చేర్చియుండును (ప్రేమాభిరామము నాటక మనబడినది. కాని, ఇప్పుట ఈ నాటక పదము రూపకసామాన్యవాచియే అనియు, ప్రేమాభిరామముకూడ వీధియే అనియు తలచుట సమంజసము కాకలదు.)

ఇంతకును, క్రీడాభిరామమందు కొన్ని శ్రవ్యకావ్యసరణు లుండుటయే ఈ వాదోపవాదములకు మూలమైనది. రంగస్థలసూచనాదులు వచనములో నిష్కర్షగా లేకపోవుట, పాత్రల

వేషాదులు ప్రబంధధోరణిలో పద్యములందు వర్ణింపబడుట, ప్రబంధములందు వలెనే ఇచ్చటను గ్రంథాదిని కృతికర్తృవంశాదుల వర్ణనలుండుట మొదలగునవి ఇందుల కుదాహరణములు. మరియు క్రీడాభిరామమును సంపాదించిన మువ్వరును దీనిని ప్రబంధమును ముద్రించినట్లే ముద్రించియున్నారు. ప్రేమాభిరామము కూడ ఇట్లే ఉండునని చెప్పజాలము. అంతకు ముందు తెలుగులో ఏవిధమైన మార్గరూపక రచనయును ఆదర్శముగా లేకపోవుటచేతను, నాటికి వీధినాట కాదులే బహుశ ప్రచారము నందుండుట చేతను వల్లభరాయడు వీధినాటకపద్ధతిని కొంతస్వీకరించి యుండునని తలంపవచ్చును. అందుచేతనే సాధి వచనములవంటివి ఇందు పెక్కులుకలవు.

సూత్రధారుడు మూలకారుడగు త్రిపురాంతకుని, మాతృభాషను ప్రశంసించిన పిమ్మట ముద్రితప్రతులలో క్రిందివిధముగా కలదు—

“వ. నేపథ్యమున

చ. గతిరసికుండ ! షట్పరణ.....

ఆ. చేరవచ్చి వచ్చి దూరంబుగాఁ బోదు.....

వ. ఆకర్ణించి సూత్రధారుఁడు హా ! యేనెఱింగితి.....అయ్యిరువురు నా బాల్య మిత్రులు వీరిరువురి యోగక్షేమంబు లనుసంధించెదం గాక యని నిష్క్రాంతుండయ్యెనిది ప్రస్తావన.

సీ. గన్నెరుఁ బూజాయ కరమొప్ప.....

.....వచ్చె గోవింద శర్య

మాధవునిపట్టి యొసపరి మన్మథుండు.

.....

వ. తూర్పుఁ గనుంగొని టిట్టిభునిం జూచి వయస్య ! సుప్రభాతంబు సుఖనిద్ర యయ్యెనే.....”

పై ఘట్టమును కేవలము శ్రవ్యకావ్యము నందలి ఘట్టమును వలెనే ముద్రించుట అసమంజసము. క్రిందివిధముగా ముద్రించినచో క్రీడాభిరామ దృశ్యత్వము సుస్పష్టము కాగలదు—

[నేపథ్యమున—

చ. గతిరసికుండ ! షట్పరణ.....]

సూత్రధారుడు : [ఆకర్ణించి] హా ! యేనెఱింగితి.....అయ్యిరువురు నాబాల్య మిత్రులు వీరి యోగక్షేమంబు లనుసంధించెదం గాక [అని నిష్క్రాంతుండయ్యె].

ఇది ప్రస్తావన

[సీ. గన్నెరుఁ బూజాయ కరమొప్ప.....]

గో. మం. శ. : [పై వేషముతోఁ బ్రవేశించి, తూర్పుఁగనుంగొని, టిట్టిభునిం జూచి] వయస్య ! సుప్రభాతంబు ! సుఖనిద్రయయ్యెనే ?.....

ఇచ్చట ఒక సత్యమును గుర్తింపవలసియున్నది. ఈ రచనలో ఎట్టి మార్పులను చేయకయే, కేవలము రంగస్థలసూచనలను కుండలీకరణములందుంచుచు, అవసరమైన సూచన

లను కుండలికరణములందు చేర్చుచు ముద్రించినచో క్రీడాభిరామము ప్రదర్శనయోగ్యమైన చక్కని పీఠికాగలదు. వల్లభరాయడే కొన్ని రంగస్థల సూచనల నొసంగి యుండుట గమనార్హము. ఉదా : గోవింద టిట్టిభులు “ప్రవేశనాటితకంబునఁ జిత్రశాలఁ జొచ్చి” నారట. (189 వ.)

పాశ్చాత్యసాహిత్య ప్రభావము తెలుగుజాతిమీద పడునంతవరకును తెలుగులో సంస్కృతరూపకానువాదము కాని, సంస్కృతరూపకములను పోలిన స్వతంత్ర మార్గరూపక రచనకాని జరుగలేదు. ప్రాచీనాంధ్రులు సంస్కృతరూపకములను రచించియున్నను తెలుగులో రూపకరచన చేయుటకు పూనుకొనలేదు. సంస్కృతరూపకముల ననువదించుటకు పూనుకొనినవారు కూడ వానిని శ్రవ్యకావ్యములనుగా మార్చివేసినారు. ఇందులకు కారణము రెట్టివైనను మార్గనాటకాభావము మాత్రము సత్యము. ఇట్టిస్థితిలో వల్లభామాత్యుడు ఒక గొప్ప సాహసకార్యమునకు పూనుకొనెను. అదియే క్రీడాభిరామరచన. అది నిజముగా ఆనాడు సాహసకార్యమే అని అనుటకు “అతఁడెంతటివాడు, ప్రేమాభిరామమనఁగ నెంతటియది, దాని ననువరించి పీఠికయను రూపకము మదివెరపులేక తిప్పవల్లభుండెట్లు తెనుఁగుజేసె” అనేది ప్రస్తావనలోని పద్యము బలము నొసంగుచున్నది. దశవిధరూపకములలోను వీధి తక్కువరకము. అట్టిదానిని రచించినవాడు త్రిపురాంతకుడు; దానిని తెనుగుజేసిన వాడు మది వెరపులేని వల్లభామాత్యుడు.

విజయనగరరాజుల కాలము

రెడ్డిరాజుల కాలములో వికసించిన నృత్య_నాట్య_సంగీతములు విజయనగరరాజుల కాలములో మఱింత పుష్టిపహించినవి. శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలము లలితకళల ఉన్నతికి పరాకాష్ఠయని చెప్పవచ్చును; ఆయన ‘సాహితీసమరాంగణ చక్రవర్తి’ :

విద్యానగరరాజ్యప్రతిష్ఠాపకుడును, వేదభాష్యకారుడును అయిన విద్యారణ్యస్వామి (క్రీ. శ. 1320-80) ‘సంగీతసార’ మనేది లక్షణగ్రంథమును రచించినట్లు గోవిందదీక్షితుడు ‘సంగీతసుధ’ లో పేర్కొనెను. విద్యారణ్యుడు 15 మేళకర్తరూపములను నిర్ణయించి, ప్రచురప్రయోగముగల ఏబది రాగములను నిర్దేశించెనట.¹ విద్యారణ్యస్వామి గౌరవార్థము కూడిన సభలోని వారి నానందపరచుటకు భాస్కరకవియను నతడు “ఉన్మత్త రాఘవ” మనేది ప్రేక్షణకమును రచించెను (ఇది ముద్రితము). ఇందలి రామవిరహవర్ణన విక్రమోర్వశీయ చతుర్థాంకమును పోలియున్నది. రెండవ హరిహర రాయల (క్రీ. శ. 1378-1404) పుత్రుడగు విరూపాక్షుడు ‘నారాయణ విలాస’ మనేది 5 అంకముల నాటకమును రచించెను (S. V. H.P. 53). ఇతడు ‘ఉన్మత్త రాఘవ’ మనేది ఏకాంకరూపకమును కూడ రచించెనట (Catalogue of MSS. in Adyar library-II-27). తాను భరతవిద్యయందు ప్రసిద్ధుడనని విరూపాక్షుడు నటీముఖముగా చెప్పకొనినాడు.

రెండవ (పాద) దేవరాయల² (క్రీ. శ. 1422-46) రాజప్రతినిధి యగు గోపేంద్ర తిప్పభూపాలుడు ‘తాలదీపిక’ యనేది లక్షణగ్రంథమును రచించెను. తంజావూరులోని తాల

దీపిక వ్రాత ప్రతిలో “సంగీతదీపిక” అనేది తెలుగు టీక కూడకలదు. ‘డిండిమక విసార్య భామ’ బిరుదాంచితుడగు మొదటి అరుణగిరినాథుడు (ప్రౌఢ దేవరాయల ఆస్థాన పండితుడు) “సోమవల్లియోగానంద” మనెడి ప్రహసనమును రచించెను (T.C. II-2276). ఇందొక యోగి కులభ్రష్టయైన స్త్రీతో విహరించుట వర్జితమైనది.

పావాచలాధీశ్వరుడును, చంపకపురపురందరుడును అయిన గంగాదాసుడు స్వచరిత మగు “గంగాదాసప్రతాపవిలాస”. మనెడి నాటకమును ప్రదర్శింపజేయుట కుత్సహించుచుండగా మల్లికార్జునరాయల (క్రీ. శ. 1447-65—ప్రౌఢదేవరాయల పుత్రుడు) ఆస్థాననటుడును, ‘రిపు నాట్యకారవారణమదనివారణపంచాన’ బిరుదాంచితుడును అయిన ‘నాట్యరసికు’ డనెడి నటుడు అందులకు పూనుకొని, రాజాజ్ఞపొంది, గంగాదాసుని సందర్శించి ఆ నాటకమును చక్కగా ప్రద ర్శించెనట,³ దీనినిబట్టి నాటి విజయనగరనటులు పరరాష్ట్రములకు కూడ వెడలి తమశక్తిని ప్రదర్శించెడివారని స్పష్టమగుచున్నది. మల్లికార్జునుని ఆస్థాన విద్వాంసుడగు చతురకల్లి నాథుడు శార్దూపాని సంగీతరత్నాకరమునకు ‘కలానిధి’ అనెడి ప్రామాణికమగు వ్యాఖ్యను రచించెను. ఇతడు అభినవభరతాచార్య, రాయబయకార బిరుదాంచితుడు.

రెండవ దేవరాయల కాలములో నృత్యకళ కూడ చాల అభివృద్ధిలోనున్నదనియు, వారాంగనలు నృత్యకళకు పట్టుగామ్యులనియు నాడు విజయనగరసామ్రాజ్యమును సందర్శించిన అబ్దుల్ రజాక్ అను పర్షియా రాయబారి బ్రాసిన వ్రాతలనుబట్టి తెలియుచున్నది.⁴ ఈ కాలములోనే సంకీర్తనవాచార్యుడైన తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులు వేలకొలది కీర్తనలు రచించుటయే కాక ‘సంకీర్తన లక్షణ’ మనెడి లక్షణగ్రంథమును కూడ రచించెను. దీనిని అన్నమాచార్యుల మను మడు చింతిరుమాలాచార్యుడు ఆంధ్రీకరించెను. అన్నమాచార్యులతరువాతి దేశభాషావాగ్గేయకారు లందరకును ఇది ప్రమాణగ్రంథము.

శక 1382 నాటి ఒక తమిళ శాసనమునుబట్టి సాలవ నరసింహరాయల నగరులో ఒక ‘నాటకశాల’ ఉండినట్లు తెలియుచున్నది.⁵ శ్రీమన్ మహా మండలేశ్వర మీసరగండ కట్టారి సాలవ నరసింగదేవ మహారాజు ‘నాటకశాల’ కు చెందిన నట్టువ తిమ్మనాయకుని కుమారుడగు నట్టువ ‘తిప్పానాయకు’ నకు ఇవ్వబడిన దానాదుల వివరము లీశాసనమందు కలవు. ఐహళక ఇది చంద్రగిరిలోని రాచనగరుకు సంబంధించిన నాటకశాల అయి యుండును.

శ్రీకష్ణదేవరాయల సవతిఅన్నగారైన వీరనరసింహరాయల (క్రీ. శ. 1505-1509) కాలములో కూచిపూడి బ్రాహ్మణభాగవతులు సుప్రసిద్ధమైన తమ భామాకలాపమును (లేదా మరియొక నృత్యప్రక్రియను) రాచనగరులో ప్రదర్శించినట్లు ‘మాచుపల్లి కై ఫీయతు’ వలన తెలియుచున్నది.⁶ ఆ నృత్యప్రదర్శనసమయములో కూచిపూడి భాగవతులు సంబెట గురవరాజు అనెడి సామంతుని దుశ్చర్యలను ప్రదర్శించి రాయల దృష్టినాకర్షించిరి. రాయలు వివరములు తెలిసికొని, కోపించి, ఆ సామంతుని శిక్షించెను. కాగా, కూచిపూడి భాగవతులు తమ నాట్యకళా శక్తిచేత ప్రజాపీడనము తొలగించుట వంటి జగద్ధితకార్యములను సాదించిన సత్యము గమ

నార్హము. వీరిని గూర్చి తరువాతి అధ్యాయములో ప్రసంగింతును. వీరనరసింహరాయల ఆస్థానములోనే కుమారడిండిముడు (రెండవ అరుణగిరినాథుడు) 'వీరభద్రవిజయ' మనెడి డిమమును రచించియుండెను (T.C. III-2832). ఇది భూపతిరాయపురమందలి రాజనాథదేవోత్సవ సమయమున ప్రదర్శింపబడెనట. కుమార డిండిముని అల్లుడు 'స్థలింగకవి' సత్యభామా పరిణయ మనెడి ఐదు అంకముల నాటకమును రచించెను (T.C. III-2953). ఇది ములందలో దైవోత్సవసమయమున ప్రదర్శింపబడెనట. ఈకాలములోనే భండారు విఠలుడు సంగీతరత్నాకరమునకు తెలుగులో వ్యాఖ్యరచించెను. ఇతడు గుజరాత్ నుల్తాను అయిన గియాజుద్దీన్ చేత 3,000 తులముల బంగారమును బహుమతిగా పొందెనని తెలియుచున్నది.

ఆంధ్రుల సంస్కృతిచరిత్రలో కృష్ణరాయల యుగమొక స్వర్ణయుగము. నృత్య-నాటక-సంగీతము లానాడు మరిత యభివృద్ధి నందినవి. కృష్ణరాయలు స్వయముగా 'జాంబవతీ కళ్యాణ' మనెడి సంస్కృతనాటకమును రచించెను. (S. V. H. P. 142-43). అది విరూపాక్ష దేవుని చైత్రోత్సవమును తిలకింపవచ్చిన సుమనస్సుల యెదుట ప్రదర్శింపబడినదట.⁷ కృష్ణరాయలు 'ఉషాపరిణయ' మనెడి రూపకమును కూడ రచించినట్లును, అది వనపర్తిసంస్థానములో ఉన్నట్లును తెలియుచున్నది. తాను 'రసమంజరి' యనెడి లక్షణగ్రంథమును రచించినట్లు ఆముక్తమాల్యదలో చెప్పుకొనెను కాని అది లభ్యముకాలేదు. క్రీ. శ. 1514 నాటి ఒక శాసనములో⁸ (కేశవస్వామి ఆలయములోని స్తంభముమీద) రాయలనాటి నటులపేర్లు పేర్కొనబడుట గమనార్హము—తిరువత్తూరులోని పోమరసకుమారుడైన కర్ణంబసవరస చేగయ్య కుమార్తె న 'నట్టువ నాగయ్య'కు పోతవరం నివాసిఅయిన నట్టువ తిమ్మయ్య కుమార్తె అయిన 'పాత్రి'కి "తాయికుం (కొం)డ నాటకము" ను ప్రదర్శించి నందులకు కొంత భూమిని దానముచేసిన విషయము నీ శాసనము వివరించుచున్నది. ఈ తాయికొండ నాటకస్వరూప మెట్టిదో తెలియదు. తిమ్మయ్య కుమార్తె పేరు ఇందు పేర్కొనబడలేదు; కాని, ఆమె 'పాత్రి' యట! 'పాత్రి' యనగా నర్తకియని అర్థము. కాగా తాయికొండ నాటకము 'నృత్యనాటకము' కావచ్చును. ఈ నాటకమందు నాగయ్యయును, పాత్రియును పాల్గొనుటనుబట్టి ఆనాడు స్త్రీపురుషులు కలిసియే నాటకప్రదర్శనము లిచ్చుచున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఆ పాత్రి తండ్రి కూడనటుడే అగుట గమనార్హము. అనగా నాడు నటన వంశపారంపర్యముగా వచ్చుచున్న వృత్తియన్నమాట.

మరియు కృష్ణరాయలు 'కృష్ణ' డనెడి సంగీతాచార్యునియొద్ద స్వయముగా వీణ నభ్యసించెననియు, గురుదక్షిణగా అమూల్యములగు రత్నాదులనొసంగెననియు, 'రాఘవేంద్రవిజయ' మనెడి కావ్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది. గజపతుల ఆస్థానమునుండి వచ్చి విజయనగరములో స్థిరపడిన భండారు లక్ష్మీనారాయణ (విఠలుని పుత్రుడు) రాయల ఆస్థానములో రాయబయకారుడు; 'అభినవభరతాచార్య' బిరుదాంఛితుడు. ఇతడు 'సంగీతసూర్యోదయ' మనెడి లక్షణగ్రంథమును రచించెను.⁹ దీనికి 'లక్ష్మణ భరత' మనెడి సామాంతరము కలదు. కృష్ణరాయల ఆదరణములో లక్ష్మీనారాయణ అంతఃపురస్త్రీలకు కూడ సంగీతమును నేర్పినట్లు తెలియుచున్నది. రాయలు ఆముక్తమాల్యదలో నట్టువకత్తెల పీఠావాదనమును (I-62), స్త్రీలు 'మేఘ రంజి

రాగము' ను ఆలపించి మేఘములను కల్పించుటను (II-64), వివిధవాద్యములు మ్రోగుటను (IV-35) వర్ణించియుండుట గమనార్హము.⁶ 'క్రిష్ణవాడిపిగరెడో' అను నతడు విదేశముల నుండి తన వెంట తెచ్చిన కొన్ని వాద్యములను కృష్ణరాయలకు బహూకరించినట్లు పేయసు పేర్కొనెను (Forgotten Empire. P. 251 and N. (3)).

సంగీత-సాహిత్య-నాట్యప్రియుడే కాక కృష్ణదేవరాయలు నృత్యప్రియుడు కూడను. రాయల ఆస్థానములో 'రంజకం' పంశమునకు చెందిన సర్తకీన రత్నకులు కలరని తిరుపతి దేవస్థానము వారు ప్రకటించిన శాసనముల మూడవ సంపుటమును బట్టి తెలియుచున్నది.¹⁰ 'విద్యత్పభారాయ' బిరుదాంచితుడగు కృష్ణదేవరాయలు కొంత తడవు విద్యద్గోష్ఠి నెరపి పిమ్మట నృత్యమును తిలకించెడివాడు. ఆ నృత్య మేళమునకు నాయకుడు తిరుమలనాథుని పుత్రుడు 'శ్రీరంగ రాజు'. ఆ మేళములో సుప్రసిద్ధన ర్తకీ శ్రీరంగరాజు పుత్రికయగు 'కుప్పాయి' లేదా 'కుప్పాసాని'. శ్రీరంగరాజునకు 'విద్యత్పభారాయరంజక' అనెడి బిరుదానంగబడెను; ఈ బిరుదు కుప్పాయికి కూడ ఇవ్వబడినది. చివరకు 'రంజకం' అనెడిది ఇంటిపేరుగా కూడ మారినది. కుప్పాయికి ఇరువురు కుమార్తెలు కలరు—తిరుమలమ్మ, ముద్దుకుప్పాయి. ముద్దుకుప్పాయి అచ్యుతరాయల నగరులోని సర్తకీ. 6-6-1531 తేదీనాటి శాసనమునుబట్టి అచ్యుతరాయ లీమెను తిరుపతి గోవింద రాజస్వామివారి ఆలయములో దేవదాసిగా నియమించెనని తెలియుచున్నది. తిప్పసాని కుమార్తె యగు 'తిరువెంకట మాణిక్యం' అను నామెకు గౌరవచిహ్నముగా పల్లకి ఒసంగబడినట్లు ఇంకొక శాసనమునుబట్టి తెలియున్నది. ఈ సర్తకీన రత్నకులు పెక్కెరు నాటి దేవాలయములకు దానము లొసంగినట్లు కూడ శాసనములు తెలుపుచున్నవి (ఈ శాసనములలో ఎక్కువభాగము తమిళ భాషయందున్నవి). బెల్లల నివాసినియును, చారుకీర్తిపండితాచార్యుని శిష్యురాలును అయిన 'మంగాయి'కి "రాయపాత్ర చూడమణి" అనెడి బిరుదు కలదట (E. C.-No. 341).

రంజకం శ్రీరంగరాజు, అతని కుమార్తె కుప్పాయి తమ నృత్యవిద్యను రాయల వారి 'నృత్యశాల' లో ప్రదర్శించుచుండెడివారు. ఆ నృత్యశాలలో అంతఃపురస్త్రీలు కూడ నృత్యము నేర్చుకొనుచుండెడివారట. ఆ నృత్యశాలను స్వయముగా సందర్శించిన పేయసు (Paes) అను నాతడు దానిని విపులముగా వర్ణించియుండెను.¹¹ అందలి స్తంభములును, కుడ్యములును కూడ ఏదో ఒక నృత్యభంగిమమును ప్రముఖముగా చూపుచుండెనట. ఇంత వర్ణించియు ఈ నృత్యశాల పేరేమో పేయసు పేర్కొనలేదు.¹² క్రీ.శ. 1599 నాటి ఒక శాసనమును బట్టి (E. C. XII-Kg. 29 P. 36) ఎలహంక నాడు ప్రభువు అయిన ఇమ్మడి హిరికెంపయ గౌడుని నగరు నృత్యశాల (State dancing saloon) కు 'పట్టద-నాటక-శాలె' అను పేరు కలదని తెలియుచున్నది.

జగన్నాథసండితరాయల తాత కేశవభట్టు కూచిపూడి నాట్యవేత్త అనియు, కృష్ణరాయలను మెప్పించి 'ముంగండ' అనెడి గ్రామమును అగ్రహారముగా పొందెననియు ఒక గాథ కలదట.¹³

క్రీ. శ. 25-1-1518 నాటి ఒక శాసనమునుబట్టి బ్రహ్మేశ్వరాలయము నందలి ఒక నాట్యచార్యునకు కృష్ణరాయలు భూదానమునుచేసినట్లు తెలియుచున్నది (Rangacharya-Top-list, II-1222). నిజపట్టాభిషేకోత్సవసమయమున కృష్ణరాయలు విరూపాక్షాలయములో 'రంగమంటపము' కట్టించెనట (శ్రీ వేదంబారి ఆముక్తమాల్యద పీఠికానుబంధము—పుట 147).

కొండపిటి పాలకుడును (క్రీ. శ. 1520-33), తిమ్మరుసు మంత్రి మేనల్లుడును అగు నాదెండ్ల గోపమంత్రి కృష్ణమిత్రుని ప్రబోధచంద్రోదయమునకు ఉత్తమమైన వ్యాఖ్యను రచించెను. ఇతడు తెలుగులో 'కృష్ణార్జున సంవాద' మనెడి ద్వీపదకావ్యమును కూడ రచించెను. సంవాదకావ్యములలో నిదిఉత్తమమైనది.

కృష్ణరాయలనాటి లలితకళాప్రియత్వము నాటి సాహిత్యమునందును ప్రతిఫలించుచున్నది. అల్లసాని పెద్దన మనుచరిత్రలోను (V-63), రామరాజభూషణుడు మనుచరిత్రలోను (I-103), తాళ్ళపాక తిరుమలయ్య వైరాగ్యవచనగీతములలోను (పుట-108) నాటక శాలను పేర్కొనియున్నారు. నాటకాది ప్రశంసలు నాటి కావ్యములందనేకములు గలవు. పింగళి సూరనాధ్యుని ప్రభావతీప్రద్యమ్ములలో నాటకప్రదర్శన విధానము చాల విపులముగా వర్ణితమైనది. కాని ఈ వర్ణనమంతయును మూలమైన హరివంశమందే కలదు. దానినే సూరన అనుసరించెను. అయినను సూరన సొంత కల్పనలు కొన్ని కలవు—1. చిన్నివటులు భద్రునిచే పొగడించుకొని, మరల వానిని నిందించుట; 2. గంగావతరణ నాటకప్రదర్శనములో రంగాలంకరణమును ఒక సీసపద్యములో వర్ణించుట. ఇందు మొదటి కల్పన నటుల పతనావస్థను సూచించుచున్నది.¹⁴ వీరెల్లరు బ్రాహ్మణేతరులే.¹⁵ (కూచిపూడివారొక్కరే బ్రాహ్మణులు. వారు నాట్యకళకు గౌరవమును కూర్చుటయేకాక తామును సమ్మానార్హులైనారు). ఇంక రెండవ కల్పన నాటకప్రదర్శనమందలి నైపుణ్యమునకు తార్కాణము¹⁶. నాట్య శాస్త్రమున రంగాలంకరణమునకు సూచనలున్నప్పటికిని సంస్కృతనాటకప్రదర్శకులు కేవలాభినయముచేతనే సర్వమును కన్నులకు కట్టునట్లు చేయుదురు. ఇంక సూరన చేసిన వర్ణనను బట్టి రాయలనాటికి రంగాలంకరణమందు ప్రత్యేక శ్రద్ధ వహించుట ప్రారంభమైనదని చెప్పగలము. కాగా పై కల్పనలందు సూరన తన నాటి పరిస్థితినే చొప్పించి వర్ణించెననుట అనమంజనము కాజాలదు.

ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవనాట్యప్రబంధము¹⁷ :

క్రీడాభిరామ రచనతో ఇంచుమించుగా సరిసమానమైన రచన యొకటి ఈ కాలమున వెలువడినది. అదియే 'ప్రసన్నరాఘవనాటకాంధ్రీకరణము'. ఆంధ్రీకర్త బొడ్డుచర్ల తిమ్మయ్య మంత్రి (క్రీ. శ. 16 వ శతాబ్దము). కళాపూర్ణోదయకృతిపతి యగు కృష్ణభూపతి తాతయును, ఈ ఆంధ్రీకరణకృతిపతియగు నంద్యాల తిమ్మరాజు తాతయును స్వయముగా నన్నదమ్ములు. '...ఆరాజచూడారత్నంబునకు జగత్ప్రసిద్ధంబుగా ప్రసన్నరాఘవంబును మహానాటకం బంధ్ర నాట్యప్రబంధముగా ననుసంధించి యంకితంబు గావించి' తదీయ వంశావతారవర్ణనము చాల

విపులముగా చేసినాడు తిమ్మయమంత్రి. అటు పిమ్మట ప్రస్తావన, విష్కంభ ప్రవేశకములు, అంకములు మొదలగునవన్నియు వేర్వేరుగా మార్పులు లేకుండ నట్లే యాంధ్రీకరింపబడినవి.

ఉదా : (ప్రథమాంక ప్రారంభము).—

— ఇది విష్కంభము —

క. ఆతరువాతఁ బ్రవేశించె తనరెడు మాగధద్వయంబుననుగుణా

స్వీతుడు నూపురకుడు విఖ్యాతిన్ మంజీరకుని బ్రియంబునఁ బలుకున్.

176

సీ. అంగజాహితకై ల శృంగాగ్రములబొల్పు ప్రసవిత కర్ణికారము లనంగ

భాసురస్పృటిక ప్రాసాదవలభిరేఖలనించు పసిడి సింగము లనంగ

నుద్దండపుండరీకోపరిస్థలముల నవతారమొందిన యజు లనంగ

స్నిగ్ధగుద్ధిబీచికలలోఁ గనుపట్టు లలితోదితేందుమండలము లనంగ

రాజభానూపమాన విరాజమాన దంతిదంతశలాకావితానవిరచి

తాచ దురుమంచికలఁగుంకుమాంగరాగకలితులై యొప్పెదరు కంటె కంటె నృపులు ?

వ. అన మంజీరకుం డోయి నూపురక యిటు చూడు మని.

క. చెలగెడు తమతమ దిక్కుల నిలచిన నృపవరులచేత నిబిడంబగు మ
చ్చుల బవరి సీతపెండ్లికిఁ దెలియం ధనువెత్తి కదియు దిగ్విలయమనన్.

క. నటుఁడాడింపగ నాడెడు పటుగతి నొక బొమ్మ మంచభాగమున మహా
నటచాపారోపణగతి విటియగు నీ నృపుల చిత్తవృత్తియుబోలెన్.

వ. అన నూపురకుండు మంజీరకునితో నిట్లనియె.

గీ. మహిత సీతావధూకరగ్రహణ వాసనావసంతరమాస్ఫూర్తి ననిచినట్టి
పులకకళికలఁ దగు నాత్మభుజరసాలకాఖ లీక్షించు సీతఁడే జనవిభుండు ?

వ. అనవుడు—

183

ప్రతిఅంకము చివరను మాత్రము ప్రబంధములందలి అశ్వాసాంతగద్యను పోలిన పద్య మొకటి వ్రాయబడినది (అన్నింటను మొదటిమూడుపాదములు సమానములే).

క. నందేల తిమ్మరాజ పురందరచిహ్న ప్రసన్నరాఘవనాట్యా
మంద ప్రబంధరాజమునందు ద్వితీయాంకమయ్యె నార్యస్తతమై.

క్రీడాభిరామమునందు కంటె కూడ ఇందలి సంభాషణములు సూటిగా మన్నవి; పాత్ర వర్ణనలను, అనవుడు నావుడులను కుండలీకరణములందుంచినచో నెట్టి మార్పులును లేకయే ఇది చక్కని తెలుగు పద్యనాటకము కాగలదు¹⁸. శైలి కొంతవరకు జటిలపదభూయిష్టమైనను, ప్రసన్నమై ధారాళముగా సాగినది. ఈ కవియైనను కాలప్రభావమునకు లొంగక, సాహసించి, కేవల నాటకరూపముగానే దీని ననువదించియున్నచో, ఆ మార్గమున నింకను పెక్కుమార్గ నాటకము లాకాలమందే యుద్భవించియుండెడివి.

లభ్యమైనంతలో తొలి యక్షగానముగా పరిగణింపబడిన చక్రపురి రాఘవాచార్యుని (1545 ప్రాంతములు) 'విప్రనారాయణచరిత్ర యక్షగానము' ఈ కాలమునాటిదే.¹⁹ సుప్రసిద్ధమైన యక్షగానము కందుకూరి రుద్రకవి (1568 ప్రాంతములు) 'సుగ్రీవవిజయము' కూడ ఈ కాలమున వెలువడినదే. ఇది కందుకూరి జనార్దనస్వామివారి వసంతోత్సవసమయమున ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శింపబడెనట.

కృష్ణరాయల తమ్ముడు అచ్యుతరాయలు (1530-42) 'తాళకళాభి' అనెడి సంగీత లక్షణగ్రంథమును రచించెను. దీనికి సోమభట్టు అనునతడు తెలుగు వ్యాఖ్య వ్రాసెనని తెలియుచున్నది. అచ్యుతరాయలు 'సాహిత్యసార' మనెడి లక్షణగ్రంథమునుకూడ వ్రాసెను. కృష్ణరాయల అల్లుడగు రామరాయల (క్రీ. శ. 1542-64) ఆస్థానములోని రాయబయకారుడు రామామాత్యుడు రామరాయల ఆదేశము ననుసరించి 1550 లో 'స్వరమేళకళానిధి' అనెడి కేవల సంగీతలక్షణగ్రంథమును రచించెను. నాటి లక్ష్యలక్షణ రీతులను పరిశీలించి ఈతడు సమన్వయ పూర్వకముగా తన గ్రంథమును రచించెను. ఇతడు వీణాభేదములలో 'అచ్యుతరాజేంద్రవీణను' పేర్కొనుట గమనార్హము. బహుశః ఈ కాలమునకు చెందినవాడో, లేదా కొంత తరువాతివాడో అయిన పోలూరి గోవిందకవి 'రాగతాళచింతామణి', 'తాలదళ ప్రాణదీపిక' అనెడి రెండు లక్షణగ్రంథములను తెలుగులో రచించెను; 'నాట్యశాస్త్ర' మందలి ఆయా భాగములను అంతయో ఇంతయో తెనిగించిన ప్రథముడితడే.

క్రీ. శ. 1550 ప్రాంతముల చిత్రకవి పెద్దనార్యుడు 'లక్షణసార సంగ్రహ' మనెడి ఛందోగ్రంథమును రచించెను²⁰. ఇందు మూడవ ఆశ్వాసములో 49 గద్యపద్యములలో రూపక లక్షణము చెప్పబడినది. ఇది కేవలము 'దశరూపకనాటకసంజ్ఞాప్రకరణము' మాత్రమే. ఇందు ఉదాహరణములు అనలేదేవు. దశరూపకములకు తప్ప ఇంక దేనికిని లక్షణనిర్వచనములు కూడ లేవు. కేవలము రూపకసామగ్రి, అందలి విభాగములు, తదంగములు మాత్రమే పేర్కొనబడినవి. అందుచే దీని ఉపయోగ మల్పము. కాని పెద్దన పదనారు ఉపరూపకముల పేర్లను పేర్కొనుట ఒక విశేషము. అన్ని రూపకములను ఇతడు 'నాటక' పదముతో వ్యవహరించుట గమనార్హము. ఇతడచ్చటచ్చట అమృతానందయోగిని అనుసరించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. తెలుగులో నాటకలక్షణమును చెప్పుటకు పూనుకొనిన ప్రథముడితడే. ఆ విషయమును కూడ ఇతడు ప్రారంభములో చెప్పుకొనెను.

రామరాయల తమ్ముడగు తిరుమలరాయలకు వసుచరిత్రను కృతి యొసంగిన రామరాజభూషణుడు తాను 'సంగీతకళారహస్యనిధి' నని చెప్పుకొనెను (1-16)²¹. వసుచరిత్రలోని పద్యములనెల్ల వీణమీద చక్కగా పాడవచ్చుననెడి సత్యము వేత్తలకు విదితమే. అదర్శ ప్రాయమైన సంగీతకాల యెట్లుండవలెనో రామరాజభూషణుడు వర్ణించి యుండెను²². మరి కృష్ణరాయల సంగీతకాలయును ఇట్టిదే అయియుండును. పింగళిసూరన కళాపూర్ణోదయమును కృతిగాన్న నంద్యాల కృష్ణవిభుడు 'సంస్తవ్యనవీనగానసరసత్వమహత్త్వమరుత్తనూజుడు' గా ప్రశంసింపబడెను (కళా. పూ. V. 227). కుకుత్సవిజయకర్త యగు మట్ల అనంతభూపా

లుడు 'సంగీతజనికీర్తి'యట; మరియు వానిని 'వైజికాగ్రేసరుల్వాజీ' యందురట. (క. వి. I-94; 29). 'పాండురంగమాహాత్మ్య' కృతిపతియగు విరూరి వేదాద్రిమంత్రి పూర్వీకులలో నొకడగు కోన మంత్రి 'గానకళాతుంబరుడనగా' ప్రసిద్ధి చెందెనట. (పాం. మ. I-47) ఆయా రాజుల ఆస్థానములందు పలువురు నృత్య-సంగీతవేత్త లున్నట్లు కావ్య కృత్యవతరణికల వలన స్పష్టమగుచున్నది.

రెడ్డిరాజులు వసంతోత్సవములను నిర్వహించినట్లే విజయనగర రాజులు 'మహర్నవమి' ఉత్సవములను నిర్వహించెడివారు. ఇవి ఆశ్వయుజమాసమున తొమ్మిది రోజులు జరుగును. ఈ ఉత్సవములను రజాత్తోపాటు పేయసుకూడ మరియు విపులముగా వర్ణించెను. ఈ ఉత్సవములందు వీరత్వాది ప్రదర్శనముల కెక్కువ ప్రాధాన్యము కలదు. నాడు దేవదాసీలు, రాజనర్తకిమణులు, పట్టుమందలి వారాంగనలు అని నర్తకులు మూడు రకములుగా నుండెడివారు. దైవ సేవకు అంకితమైన దేవదాసీలు పవిత్రజీవనము గడిపెడివారు. నాటి వారాంగనలకు ఎనలేని గౌరవము కలదు. వారు రాజు నెదుట తాంబూల సేవనము చేయుదురు; ఈ వేశ్యలను 'నృపతి వెలియంతిపురము'గా నెన్నదగునట:: (ఆము క్తమాల్యద-I-60). ఈ వేశ్యల వలన గ్రహింపబడిన 12 పేల పణముల పన్నుతో నగరపు కావలివాండ్ర జీతబత్తెములు చెల్లిపోవుచుండెనట :: :

తంజావూరురాజుల కాలము

1550 ప్రాంతముల చెవ్వప్పనాయకుడు తంజావూరున కథిపలి అయ్యెను. 1565 లో తళ్లికోట యుద్ధాంతరము విజయనగరసామ్రాజ్యము చిన్నాభిన్నము కాగా ఈ నాయకరాజు స్వతంత్రుడైనాడు. చెవ్వప్పనాయకుని కుమారుడు అచ్యుతప్పనాయకుడు¹ (1580-1614). ఆయన తదుపరి ఆయన కుమారుడు రఘునాథరాయలు (1614-1631) రాజయ్యెను. ఇతడు తండ్రి కాలములోనే క్రీ. శ. 1600 నుండియు రాజ్యభారమును వహించినట్లు తెలియుచున్నది. రఘునాథనాయకుని కుమారుడే విజయరాఘవనాయకుడు (1633-73). విజయనగర సామ్రాజ్యమున కృష్ణదేవరాయ లెట్లు సాహితీ సమరాంగణ చక్రవర్తియో తంజావూరున రఘునాథరాయ లట్లు. రఘునాథ-విజయరాఘవనాయకు లిరువురును తాము స్వయముగా సంగీత-సాహిత్య-నాట్యవేత్త లగుటయేకాక తాము పెక్కు గ్రంథములను రచించి, రచింపజేసిరి; వీరి కాలమున గుర్తింపవలసిన విశేషములలో మొదటిది రాజాస్థానమున పెక్కురు కవయిత్రులుండుట; రెండవ విశేషము ఈ కాలము యక్షగాన-వీధినాటకములకు స్వర్ణయుగమగుట.

మహావిద్వాంసుడగు గోవిందదీక్షితుడు రఘునాథరాయల ప్రధాని. ఇతడే 'సంగీత సుధ'ను రచించి, రఘునాథనాయకుని పేరు పెట్టెనని గోవిందదీక్షితుని రెండవ కుమారుడు వేంకటమణి చతుర్థాంధ్రకాళికలో సూచించియున్నాడు. అయినను రఘునాథుడు స్వయముగా సంగీత-నాట్యవేత్త. యజ్ఞనారాయణదీక్షితుని (వేంకటమణి అన్న) 'సాహిత్యరత్నాకరము'న (VI-9-29 శ్లో.) రఘునాథనాయకుడు ప్రప్రథమముగా చేసిన 'వీణకచేరి' విపులముగావర్ణిత

మగుట గమనార్హము. సంగీతసుధ లోని శ్లోకములను బట్టి రఘునాథుడు జయంత సేనాది రాగములను, రామానందాది తాళములను క్రొత్తగా కల్పించుటయే కాక అన్నిరాగములను పాడుటకు అనువుగా తన పేరుమీదుగా రాగమేళనమును కనిపెట్టి² వీణావాద్యమునకు వికాసమును చేకూర్చెనని తెలియుచున్నది. 'యక్షభుగీతమపి గానశైలిమ్' అని యక్షగానపదము ప్రప్రథమముగా నిర్వచింపబడినది సంగీతసుధలోనే.

రఘునాథుడు దేశస్మత్యములను బాగుగా అభిమానించినట్లు చెప్పవచ్చును. తన వాల్మీకిచరిత్రలో (III-పుట-42) 'పేరజి, దండలాస్యమును, బెక్కజి, కుండలి నాజతు ర్విధోదారములైన నాట్యములు' అని పేర్కొనుట గమనార్హము. రఘునాథుని ఆదరణములో పెక్కురు నాట్యకత్తెలు కలరని విజయరాఘవుని కావ్యములను బట్టియు, చెంగల్య కాళకవి రాజగోపాలవిలాసమును బట్టియు తెలియుచున్నది. అందు ఆ సర్వకళలు పేర్లును, వారు ప్రసిద్ధిచెందిన ఆయా నృత్యముల పేర్లును కూడ ఒనంగబడెను³. వీరెల్లరును ప్రసంగాంతరమున చేమకూర వేంకటకవి వర్ణించినట్లుగా 'చెలఁగియింపు గనఁగఁ, బాడఁ, జెప్పఁ, జరువ, వలవ, వలపింప నేర్చిన యలరుఁబోండ్లు; విపుల భరతకళాశాస్త్రనిపుణులైన బిరుద పాత్రలు' (విజయవిలాసము-I-80).

రఘునాథనాయకుని రాజ్యములో పెక్కు నాటకకాల లున్నవని విజయవిలాసమునుబట్టి తెలియుచున్నది. రఘునాథుని నగరులోనే 'నవరత్నమయమైన నాటకకాల' కలదట⁴. (విజయరాఘవుని 'రఘునాథనాయకాభ్యుదయము'-పుట, 17). నగరులోనేకాదు శృంగారాటకములయందు కూడ నాటకకాలాలు కలవట (విజయరాఘవుని 'రఘునాథాభ్యుదయ' యక్షగానము-పుట-13), కామరసు వేంకటపతి సోమయాజి రచించిన 'విజయరాఘవచంద్రికావిహార'మందలి నాయక 'బైటి నాటకకాల పడుచు' అట, అట్టివారికెందరు కలరో? దీనినిబట్టి నాటి నాట్యకత్తెలు సంఖ్యాతీతలగుట స్పష్టమగుచున్నది. అందుచేతనే చేమకూర వేంకటకవి రఘునాథరాయలను 'భరత విద్యాధురంధరుడౌట రంగస్థలంబు రామాలంకృతంబుచేసె' అని శ్లేషతో వర్ణించియుండెను. (విజయవిలాసము-I-21). రఘునాథరాయలు అస్థానమందలి నృత్యములనే కాక దేవాలయ నృత్యములను కూడ పోషించెను. ఆతడు శ్రీరంగపతి ఆలయమందు 'నాట్యముల' నిమిత్తము దానము లొసంగెను (రాజగోపాలవిలాసము-I-45).

ఈ కాలమునకూడ కొన్ని సంస్కృతరూపకములు రచింపబడెను. చెవ్వప్ప నాయకునకు ఆశ్రితుడైన రత్నకేట శ్రీనివాసదీక్షితుడు 18 రూపకములను రచించెను. అందులో 'భైమీపరిణయము', 'భావనాపురుషోత్తమము' అనేది రూపకములు కలవు. ఈతని కుమారుడగు రాజచూడామణిదీక్షితుడు 'శృంగారసర్వస్వ' మనెడి భాణమును, 'అనందరాఘవ' మనెడి ఐదు అంకముల నాటకమును, 'కమలినీకలహంస' మనెడి నాటికను (ఇది ముద్రితము) రచించెను. ఇతడు తన ఏడవ ఏటనే కమలినీకలహంసమును రచించినట్లు తత్ప్రస్తావనయందు కలదు. రఘునాథుడు చిదంబరము వెళ్ళినప్పుడు తదాస్థానమందు కూడ రాజచూడామణిదీక్షితుని రూపకములు ప్రదర్శింపబడినట్లు ఆనందరాఘవప్రస్తావననుబట్టి తెలియుచున్నది. రఘునాథుడు

గోవిందదీక్షితునకు శిష్యుడుకాగా, తత్పితృదగు యజ్ఞనారాయణదీక్షితుడు రఘునాథుని శిష్యుడయ్యెను; ఇతడు 'రఘునాథవిలాస' మనెడి 5 అంకముల నాటకమును రచించెను. ('సహృదయ' అనెడి సంస్కృత పత్రికలో ముద్రితము). పేరుసూరి యను నతడు తెలుగు 'వసుచరిత్ర' ను "వసుమంగళనాటకము" అను పేర నాటకీకరించెను (D. C. XXI-8497). ఈ ఐదంకముల నాటకము మధురమీనాక్షిదేవి ఉత్పసనమయములో ప్రదర్శింపబడెనట. ఇతడు దాక్షిణాత్యుడైన తెలుగు కవి కావచ్చును (వసుచరిత్ర పద్యకావ్యముగా తమిళములోనికి అనువదించబడి యుండుట గమనార్హము). కృష్ణాధ్వరి "కల్యాణకాముదీ-కందర్ప" నాటకములను రచించి రఘునాథునకు అంకితమొసంగెను; అందుచే అతడు తనకు జామాత అని కృష్ణాధ్వరి చెప్పుకొనెను.

ఇంక విజయరాఘవుడు స్వయముగా పెక్కు యక్షగాననాటకములను రచించి ప్రదర్శింపజేసినవాడు. వాగ్గేయకారుడును, భరతశాస్త్ర ధరుంధరుడును అగు క్షేత్రయ్య (1600-1680) విజయరాఘవుని ఆస్థానమును సందర్శించి, ఆతనిపై పదములను చెప్పియుండుట గమనార్హము. విజయరాఘవుని ధర్మపత్నినని చెప్పుకొన్న రంగాజమ్మ 'మన్నార్దదాసవిలాస' మనెడి వీధి నాటకమును రచించెను. విజయరాఘవుని ఆస్థానకవయిత్రి కృష్ణమాంబ (కృష్ణాజీ) నాట్య విద్యాప్రవీణ యని ప్రతీతి కలదు. ఈమె గుంటూరి నుండి వలసవచ్చిన రావినూతుల తిరుమలయ్య కుమార్తెయట. యక్షగాననాటక ప్రదర్శనములు విజయరాఘవుని కాలములో పరాకాష్ఠకు పోయినవి. విజయరాఘవుని వలెనే తంజావూరు నేలిన మహారాష్టరాజులు కూడ తెలుగులో పెక్కు యక్షగానములను రచించి, ప్రదర్శింపజేసినారు. ప్రతాపసింహుని ఆస్థానములో 'ముద్దు పళని' అను కవయిత్రి ఉండెను; ఈమె 'రాధికాసాంతస్వన' మనెడి శృంగారప్రబంధమును రచించెను. ఈమె "ప్రతాపహేళిభోసలతారాజరాజ్యజేనుతప్రతాపసింహేంద్రమౌళి"కి వలపు నేస్తమట; మరియు భరతనాట్యప్రవీణురాలట. ఈమె రసవిపాసియనియు, కళామయజీవియనియు ప్రతీతి.

తంజావూరును పాలించిన నాయకరాజులు, మహారాజులు వలెనే మధురనేలిన నాయకరాజులును, పుదుక్కోటనేలిన తొండమండరురాజులును స్వయముగా కవులేకాక సంగీత-సాహిత్య-నృత్యవిద్యాధురంధరులగు కళాకారులను పోషించియున్నారు. విజయరంగ చొక్కనాథుని కాలమున తిరువెంగళార్యుడను సంగీతకళానిధియుండెను. ఈతడు గొప్పవైణీకుడని ప్రసిద్ధి. సత్యభామాసాంతస్వన కృతికర్తయగు లింగనమహి కామేశ్వరకవి తాను 'వల్లకి వాదనధురీణుడ' ననియు, 'వర్ణగీతాదిగాంధర్వస్వరకల్పనాప్రవీణుడ' ననియు చెప్పుకొనెను.

ఈ కాలమునాటి యక్షగాన వీధి నాటకములలోని 'వేషధారి జాప్తాలు' సరస్వతీ మహాలు గ్రంథాలయమునందున్నవి. కాని, ఆనాడు స్త్రీలు నాటకములందు పాల్గొన్నట్లు కన్పట్టదు; వారిది నృత్యరంగము మాత్రమే.

ఈ కాలమున పెక్కు శాస్త్రగ్రంథములు కూడ బయలుదేరినవి. గోవిందదీక్షితుని రెండవ కుమారుడు వేంకటమఖి (వేంకటాధ్వరి లేదా వేంకటేశ్వర దీక్షితుడు) విజయరాఘవుని

అస్థానవిద్వాంసుడై 'చతుర్దండిప్రకాశిక' అనెడి సంగీతలక్షణమును రచించెను. తాను 72 మేలకర్తల పద్ధతిని కనుగొన్నట్లును, అది విమర్శకు రావులేని పద్ధతి అనియును, ఫాలలో చనుడు కూడ అంతకు మించి చెప్పలేదనియు అతడు చెప్పకొనెను. అహోబిలుడు 'సంగీత పారిశాతము' ను రచించెను. ఇది క్రీ. శ. 1724 లో పరియన్ భాషలోనికి అనువదించబడెను: పాశ్చాత్యులంగీకరించెడి 'సమానశ్రుత్యంతరస్థాయి' నిర్దేశమును (Equal temperamental scale), రాగనిర్మాణమున కుపయోగపడెడి 12 శ్రుతుల నిర్దేశమును చేసిన ప్రథముడితడే యందురు. గోవిందుని 'సంగ్రహచూడామణి' (సంగీతశాస్త్రసంక్షేపము) ర్యాగయ్య సంగీతమునకు సరిపోలియున్నదనియు, నేటి కర్ణాటసంగీతమునకు ఇదియే ఆధారగ్రంథమనియు సంగీతజ్ఞుల అభిప్రాయము. మైసూరు ప్రభువగు కంఠీరవరాజు (1704-13) 'నాట్య విద్యావిలాస' మనెడి సంస్కృతాంధ్రమిశ్రమగ్రంథమును రచించెను. నాట్యకత్తెలు తమ తమ సామర్థ్యములను వివరించు గ్రంథ మిది. ఇతడు తెలుగులో పెక్కు యక్షగానములను రచించెను.

లింగముగుంట చూత్యభూతయ్యకవి 'అభినయదర్పణ' మనెడి మూదాశ్వాసముల ప్రబంధమును రచించెను. నందికేశ్వరుని అభినయదర్పణము దీనికి మూలమైనను సంప్రదాయ భేదములు పలురావుల కన్నట్లుచున్నవి. చిల్లకూరి దివాకరకవి రచించిన 'భరతసార సంగ్రహము' భరతముని నాట్యశాస్త్రము మొదలు సంగీతరత్నాకరము వరకునుగల పది భరతముల (నాట్యశాస్త్రగ్రంథముల) సారము. ఈ భరతములలో చాలవరకు తెలుగు టీకలతో తంజావూరు సరస్వతీమహాలలో కలవు. దామరాజు సోమయ్య 'భరతము' నొక దానిని రచించి నట్లు పెదపాటి జగన్నాథకవి కూర్చిన "ప్రబంధరత్నావళి" నిబట్టి తెలియుచున్నది. ఇందు ఐదు పద్యము లుదాహృతములైనవి. సోమయ్య 16 వ శతాబ్దివాడైనను కావచ్చును. గణపవరపు వేంకటకవి (ముద్దకగిరి కాశ్రితుడు) "ఆంధ్రప్రభాపరుద్రీయము" ను రచించెను. శహజీమహారాజు (1687-1711) అస్థానకవియగు గిరిరాజు కవి తమ్ముడైన వేంకటగిరి (కవిగిరి) కూడ 'అభినయదర్పణము' ను అనువదించి శహజీ బంధువులలో నొకడగు ఖండోజీరాయని కంకిత మిచ్చెను. క్రీ. శ. 1656 లో రచింపబడిన 'అప్పకవీయము' ప్రధానముగా ఛందస్సునకు సంబంధించిన దైనను ప్రథమాశ్వాసము కావ్య-నాట్య-రస-భావనిర్ణయమును, నాయక-నాయికా నిర్ణయమును వివరించుచుండుట గమనార్హము. ఏయేపాత్రల కేయేభాషల నుపయోగించవలెనో కూడ అతడు నిర్దేశించెను.

అలంకారశాస్త్ర ప్రపంచములో సాటిలేని మేటియును, ఉద్బంధపండితుడును, కోనసీమ బ్రాహ్మణుడును అయిన జగన్నాథపండితుడు (C. 1590-1665) 'రసంగగాధరము' ను రచించెను. వారణాసి ధర్మనూరి 'సాహిత్యరత్నాకరము'ను, కృష్ణశర్మ 'మందారమరంద చంపువు'ను రచించినారు. రెండవ గ్రంథమందు నాటకప్రకరణము కూడకలదు. భాష్యాది బహుశాస్త్ర పరిచయోదాత్తుడు, మహామహోపాధ్యాయ బిరుదాంబితుడు అయిన ఎలకూచిబాల సరస్వతి (1590-1670) తన 'రాఘవయాదవపాండవీయ' మందు "కవినమీహిత రంగకొముదీనామనాటకవిధానప్రతిష్ఠాఘనుండ" ననియు, పిమ్మట చింతామణి టీకా ప్రారంభ

ములో “కౌముదీనాటకకావ్యకవి”ని అనియు చెప్పుకొనుట గమనార్హము. “కవులచే కోరబడిన ‘రంగ కౌముది’ అను పేరు గల నాటకవిధానము (లక్షణము)ను ప్రతిష్ఠించిన (నిర్ణయించిన) ఘనుడ”నని మొదటిదాని కర్తము. అనగా బాలసరస్వతి ‘రంగ కౌముది’ అను పేరుగల నాటక లక్షణమును రచించెనన్న మాట; కాని, అది లభ్యముకాలేదు. కాని, ఇచ్చట ఒక సంశయము కలుగుచున్నది. రెండవదానిబట్టి “కౌముదీనాటక మనెడి కావ్యము రచించిన కవి” అని కాని, “కౌముది అనెడి నాటకకావ్యమును రచించినకవి” అని గాని అర్థము వచ్చును. ‘కౌముదీనాటక’ మనెడి కావ్యమన్నచో అది ‘విష్ణుమాయావిలాసనాటకము’ వంటి ప్రబంధము కావలయును. ఇంక రెండవ అర్థములో నాటకకావ్య మనగా దృశ్యకావ్యము (రూపకము). దీనిని బట్టి ‘కవినమీహితరంగకౌముదీనామ’లోని ‘రంగ’ పదము ‘కౌముది’కి చెందదు. అందు చేతనే తరువాతి దానిలో బాలసరస్వతి ‘రంగ’ పదమును వదలివేసెనేమో? అయినచో బాలసరస్వతి వ్రాసినది సంస్కృత నాటకమో లేదా తెలుగు ప్రబంధమో అయియుండవచ్చును.

అటు దక్షిణదేశములోని ఆ ప్రభువులందరును సంగీత-సాహిత్య-నాట్యములను ఆదరించినట్లే ఇటు గోల్కొండ నవాబులు కూడ ఆ త్రివిధకళలను ఆదరించి, పోషించి యున్నారు. వీరిలో ఇబ్రహీం కుతుబ్ షా (1550-1580) ఆంధ్రమున స్వయముగా పండితుడు; అద్దంకి గంగాధరకవి ‘తపతీనంపరణీపాఠ్యాన’ కృతిపతి. ఇతని సేనానాయకుడగు అమీన్ ఖాన్ పొన్నిగంటి తెలగనార్యుని యయాతిచరిత్ర కృతిపతి. అబ్దుల్లా కుతుబ్ షా (1620-72) త్రేత్రయ్యను ఆదరించెను; అతని ఆస్థానములో తులసిమూర్తి అనెడి వాగ్గేయకారుడుండెనట. అబుల్ హసన్ కుతుబ్ షా (1672-1687) కూచిపూడివారి నృత్యప్రదర్శనములకు ముగ్ధుడై వారికి ‘కూచిపూడి’ని అగ్రహారముగా నొసంగెను. ఈ నవాబుల కాలములోని వాడగు అక్బర్ షా (లేదా బదిసా హెద్) నాయకానాయక భేదములను సవివరముగా తెలిపెడి ‘శృంగారమంజరి’ అనెడు గ్రంథమును తెలుగులో రచించెను. ఇది అలభ్యము. కాని తెలుగు శృంగారమంజరిని అనుసరించి ఆతడే సంస్కృతమున ఇంకొక ‘శృంగారమంజరి’ని రచించెను.⁹ తెలుగు శృంగారమంజరిలో ప్రాచీనాంధ్రభాషోదాహరణములు కూడ కలవట. సంస్కృత శృంగారమంజరికి ఆధారగ్రంథములుగా పేర్కొన్న వానిలో భట్టుమూర్తి ‘సరసకావ్యము’ (సరస భూపాలీయము) కూడ కలదు.

మహారాష్ట్రరాజులలో శహజీ (1687-1711), రెండవ శరభజీ (1798-1832) లు ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవారు. శహజీ తెలుగులో పెక్కు యక్షగాన నాటకములను రచించెను. అతని ఆస్థానములోనివారగు రామభద్రదీక్షితుడు ‘జానకీపరిణయము’ అనెడి రూపకమును (Comedy of errors పద్ధతిలో నడచిన రూపకమిది); వేంకటేశ్వరుడు ‘రాఘవానంద నీలాపరిణయ-సభాపతివిలాసము’ అనెడి నాటకములను, ‘ఉన్మత్తకవికలశ’ (లంబోదర ప్రహసన) మనెడి ప్రహసనమును సంస్కృతమున రచించియున్నారు. మొదటి శరభజీ (1712-1727) ఆస్థాన కవియగు జగన్నాథుడు ‘రతిమన్మథనాటకము’ను, ‘వసుమతీపరిణయ’ నాటకమును సంస్కృతమున రచించెను. శ్రీరంగరాయల మంత్రియగు రాయసం అహోబిలుడు ‘కువలయవిలాస’ మనెడి రూపకమును రచించెను.

రెండవ శరభోజీ ఆస్థానములో తొలిరోజులలో మహాదేవ అన్నవి, సుబ్బరాయ నట్టువనారు గొప్ప సంగీత-నృత్య-విద్యానిధులుగా నుండిరి. సుబ్బరాయ నట్టువనారు కుమారులైన చిన్నయ్య, పొన్నయ్య, వడివేలు, శివానందం అనువారు కూడ నృత్యవిద్యాదురంధరులే; వారిలో వడివేలు నృత్యకళయందు అద్వితీయుడట; ఇతడును కర్ణాటసంగీతకళాచక్రవర్తి త్యాగరాజును (1767-1847) మిత్రులని చెప్పుదురు. ఈ సోదరులు నలుగురును నేటి 'భరతనాట్యము' ¹⁰ నకు రూపులు దిద్దినవారు. వీరిందు నృత్త-నృత్యములకు సమానావకాశములు కలుగు నట్లుగా అంగములను ఆరు క్రమములో నిర్ణయించినారు—అలరిపు, జతిస్వరము, శబ్దము, వర్ణము, పదము, తిల్లాన; అంతమున ఒక శ్లోకాభినయము. వీనిలో అలరిపు, జతిస్వరము, తిల్లాన అనునవి కేవల నృత్తపరములు; పద-శ్లోక-శబ్దములు నృత్యపరములు. వర్ణ-స్వరజతులు నృత్త-నృత్యములకు సమానావకాశము కలవి. ఈ 'భరతనాట్యము' స్త్రీల నృత్యము; ఏక పాత్రహార్యము (Solo type); సుమారు మూడుగంటల కాలమునకు సరిపోవునది.

పల్లవి రాజగోపాలయ్య వంశీయుడగు వేంకట్రామశాస్త్రి (19 వ శతాబ్ది ప్రథమభాగము) మేలట్టూరులో 12 యక్షగానములు తెలుగులో రచించెను. అచ్చటివారు వీనిని నేటికిని ఆయా దైవోత్సవములందు ప్రదర్శించుచున్నారు.

18 వ శతాబ్దిలో శాస్త్రాదులను రచించిన మరెకొందరు తెలుగువారు కలరు.

మరింగంటి నరసింహాచార్యులు 'నాటకశాస్త్రము'ను వ్రాసెనట. గుడిపాటి కోదండకవి 'రసమంజరి'ని 3 గుచ్ఛములుగా ఆంధ్రీకరించెను. కర్తవేరు తెలియని ఇంకొక 'శృంగార రస మంజరి' కలదు. ఇందు వివిధనాయకులకు ఉదాహరణములుగా క్షేత్రయ్య పదములు పేర్కొన బడుట గమనార్హము. మల్లరి ఆరాధ్యుడు 'శివలింగసూర్యోదయ' మనెడి 9 అంకముల నాటకమును వీరశైవమతప్రాధాన్యనిరూపణము కొరకు రచించెను; ఇది కందుకూరి బసవేశ్వరుని గౌరవార్థము రచింపబడెనట (T. C. III-3129).

19, 20 శతాబ్దములలో కూడ పెక్కురు శాస్త్ర గ్రంథములను, సంస్కృత రూపకములను రచించియున్నారు. మతుకుమల్లి నృసింహకవి 'భరతశాస్త్ర సర్వస్వము', 'సంగీతసారము' అనెడి గ్రంథములను, 'శ్రీకృష్ణజలక్రీడావిలాసనాటకము'ను రచించెను. వీరు నాట్యాచార్యులై యుందురు. వీరి భార్య జానకమ్మగారు కవయిత్రి. పెలుగోటి సర్వజ్ఞకుమార యాచేంద్ర బహద్దరువారు 'సభారంజని' యనెడు నృత్యగానాభినయశాస్త్రమును రచించెను. లేపాక్షి వేంకట నారాయణ కవి 1900 ప్రాంతముల 'నాట్య స్రవీపస' మనెడి భరతశాస్త్రమును రచించెను. ఇందులో చాల అల్పభాగమే లభించినది (అముద్రితము). ఇందు 32 అడవులు (కరణములు) నిర్వచింపబడెను. ఇతడు పెక్కు యక్షగానములను రచించి, ప్రదర్శింప జేసెను. 19 వ శతాబ్ది చివరి భాగములోను, ఈ 20 వ శతాబ్దిలోను పెక్కు సంస్కృత లక్షణగ్రంథములు ముఖ్యముగా అలంకారశాస్త్రగ్రంథములు ఆంధ్రీకరింపబడెను ¹¹. అంతియేకాక ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య నాట్యరీతులను, సాహిత్యరీతులను పరిశీలించుచు ప్రత్యేకగ్రంథములు కూడ బహుశముగా బయలుదేరినవి. వీనినిగూర్చి 'విమర్శలు-సమస్యలు' అనెడి అధ్యాయములో వివరింతును.

శ్రీయుతులు కోరాడరామచంద్రశాస్త్రి ('శృంగారసుధారవ' మనెడి భాణము), పద్మనాభ శాస్త్రి ('త్రిపురవిజయ' వ్యాయోగము, 'లీలాదర్పణ' మనెడి భాణము), రాంపిచ్చర్ల పార్థసారథి భట్టార్ ('మదనానంద' భాణము), శౌంఠి భద్రాద్రిరామశాస్త్రి ('ముక్తావళి' అనెడి రూపకము), పేరి కాళీనాథశాస్త్రి ('పాంచాలికారక్షము', 'యామినీపూర్ణతిలక' అనెడి రూపకములను), మహామహోపాధ్యాయ పరవస్తు వేంకట రంగాచార్యులు ('మంజులనైషధ' మనెడి నాటకము), మాడభూషి వేంకటాచార్యులు (విశిష్టాద్వైత ప్రతిపాదకమగు 'శుద్ధసత్త్వ' మనెడి రూపకము), బోధానందసరస్వతి ('చిహ్నార్యలోక' మనెడి నాటకము), విశ్వనాథుడు ('కాళీలో స్థిరపడిన ఆంధ్రుడు. 'మృగాంకలేఖ' అనెడి నాటిక), వేంకట కృష్ణకవి ('విలాస భూషణ' మనెడి రూపకము), వేంకటాచార్యుడు ('చాతురీ చంద్రిక' యనెడి రూపకము), కవిసమ్రాట్ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ ('అమృత శర్మిష్ఠ' యనెడి రూపకము) మున్నగువారు సంస్కృతమున పలు రూపకములను రచించియున్నారు. తెలంగాణములోని కవులు కూడ చాల సంస్కృతనాటకములను, తెలుగు యక్షగాననాటకములను రచించియున్నారు.¹²

ఇంతవరకును ప్రాచీనకాలమున నృత్య - నాట్య - సంగీతములనెడి మూడు కళల వికాసమును దిశ్చిత్రముగా వివరించి యున్నాను. ఇంక వివిధ వినోదప్రదర్శనములను గూర్చి వేర్వేరుగా తరువాతి అధ్యాయములో వివరింతును.

ఆంధ్రరాజుల కాలము

1. 'హరితాల'మనగా గైరికణాట విశేషము. వీడినాటకాదులందు నటులు ముఖమునకు వేసికొనెడి అర్ధశమే ఈ హరితాలము.
2. చూ. (1) 'గాఢానంతకాలిలో దెలుగు పదములు'—డా. దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని (ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక - 43 వ సం. 5 వ సంవత్సరము - పుటలు 35-48)
(2) 'గాఢానంతకాలిలో తెలుగు పదాలు'—శ్రీ తిరుమల రామచంద్ర (భారతి - సర్వధారి చైత్ర సంవత్సరము).
3. నాట్యశాస్త్రమందు దక్షిణాత్య, ఓడ్రమాగధి, అవంతి, పాంచాలి అనెడి నాలుగు ప్రవృత్తులు మాత్రమే చెప్పబడినవి. ఇందు ప్రాగుత్తర - పశ్చిమోత్తర హిందూస్థానముల ప్రవృత్తి లేక పోవుట గమనార్హము. నాట్యశాస్త్ర రచనాకాలమునాటికి వంగదేశము, అస్సాము మొదలగు ప్రాగుత్తరభాగములు ఆర్యనాగరికాప్రభావమునకు లోనుకాలేదనియు, విదేశీయుల దండయాత్రలకు తరువాత గురియగుచుండెడి పశ్చిమోత్తరభాగములందు స్థిరమైన నాట్యసంప్రదాయము నెలకొని యుండుటకు అవకాశము లేదనియు తలంపవలెను. (See. Dr. Ghosh's English translation of Natya Sastra - P. 104. F. N)
4. Journal of Andhra Historical Research Society - Vol. III. Pp. 25-26.
5. తంజావూరు సరస్వతీమహాల ప్రచురణము - నెం. 74 - (1957).

చాళుక్యుల కాలము

1. "అంధుల చరిత్ర: సంస్కృత" — శ్రీ ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనం, శ్రీ బాలేందు శేఖరము. (పుట - 211.)
2. Ibid. P. 196.
3. చూ. "నన్నయ భారతం-నాటకలక్ష్మీలక్షణసమన్వయం" — శ్రీ బ్రహ్మశేషగిరిరావు-అంధ్రపత్రిక-ఉగాదిసంచిక, 1922.
"వెయ్యేండ్ల తెలుగునాటకము" — శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావు-పరిశోధన-డిసెంబరు, జనవరి, 1955.
"నన్నయ అవతారిక" — డా॥ దివాకర్ల వేంకటాచార్య - అంధ్రపత్రిక - ఉగాదిసంచిక (1956 - 57).

4. సోమనాథుని కాలము వివాదాస్పదమైనది-

శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావు - క్రీ. శ. 1190-1260.

డా॥ చిలుమూరి నారాయణరావు - క్రీ. శ. 1247-80.

శ్రీ ఆర్. నరసింహాచారి (కర్ణాటక కవిచరిత్ర) క్రీ. శ. 1195 ప్రాంతములు.

5. దేశీనృత్య పద్ధతుల వర్ణనము (పండితారాధ్యచరిత్రలో) పుట 435.
రాజాస్థాన నృత్యవర్ణనలు () పుటలు 436-38.
పూజానృత్య వర్ణన (జనవపురాణములో) పుటలు 53-54

"అమరాంగనలు దివినాదెకు మాడ్కి నమరంగ గడలపై నాడెడువారు;

ఆవియదగ్గరి బక్షిలాదెకునట్టి భావన మ్రోకులపై నాడెడువారు" పుట 434.

"ప్రవృత్తి పురాతన పలుచరిత్రములు గ్రమమొంద బహునాటకము లాడువారు;

లలిరాంగరసకాలంకారరేఖ లలవడ బహురూప మాడెడువారు;

భారతాది కథలఁ జీరమణుఁగుల నారంగ బొమ్మల నాడించువారు;

కడు నద్భుతంబుగఁ గంటసూత్రము లడరంగ బొమ్మల నాడించువారు;

నాదట గంధర్వ యక్ష విద్యాధరాదులై పాడెడు నాడెడువారు" పుటలు 435-36.

"పురములు గాల్చిన పోల్కియాడుచును.....

సరినజుతలఁగొన్న సరణి యాడుచును

వెండియు భవుబహువిధ చరిత్రముల ఖండితగలి నాటకంబు లాడుచును-పుటలు 442-43.

6. చూ. "సోమనాటి సంగీతసంప్రదాయము" - శ్రీ చాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు - పరిశోధన - అగస్త్య - నవంబరు 1955; ఫిబ్రవరి - మార్చి, 1956.

రాకతీయుల కాలము

1. కుమారసంభవమందలి దక్షిణాంధ్రసాహిత్యములు "పద్యనాటికలు"గా నున్నవని శ్రీ దేవరవల్లి వేంకట కృష్ణారెడ్డిగారు నిరూపించియున్నారు. చూ. వారి 'నన్నిచోడకవిచరిత్రము'.
2. (1) Epigraphica Indica-Vol. V-Pp. 142 - 43.
(2) శ్రీ మల్లంపల్లి వారి రేడియో ప్రసంగము. చూ. ఆకాశవాణిప్రసారిక - జనవరి, 1957.
3. అగస్త్యు డనునది అసలు పేరనియు, విద్యానాథు డనునది విరుదనామ మనియు విమర్శకులు తలంచు చున్నారు.

4. చలమవర్ణ రంగాచార్యులుగారి "ఆంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణము" (1961) నకు రాఘవాచార్యులుగారి "సాహిత్య కుసుమాంజలి" అనేది భూమిక (పుటలు. 58-59).
5. "నరనృతి" — 1వ సం. నెం. 6. పుట 7.
6. క్రీడాచార్యము - ఉపోద్ఘాతము (1952). పుటలు 105-106.
7. South Indian Inscriptions—Vol - IV - No. 773.
8. పోడశకమారచరిత్రము — 8 వ ఆ. 91 వ.
4 వ ఆశ్వాసములో అన్నయకవి హంసావళికన్య నాట్యభవనమును, అందలి చిత్రములను విపులముగా వర్ణించెను (53-55 వ.). కృష్ణదేవరాయల నాట్యభవనవర్ణనమునుకూడ పరిశీలించితిమేని అన్నయకవి ఆనాటి నాట్యభవనములనే వర్ణించెననియు, అది లాక్షణికమగు వర్ణన కాదనియు కోవగలదు.
9. భావప్రకాశనము — ఉపోద్ఘాతము — శ్రీ కె. ఎస్. రామస్వామిశాస్త్రి (1980) - పుట 12.
10. భారతి - జనవరి, 1956 - పుట 38.
11. చూ. కృష్ణమాచార్యుని సీఁహగిరివచనములలోని 24 వ వచనము. కృష్ణమాచార్యులు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలములోనివాడు.
12. చూ. "కృష్ణమాచార్యులు : ఆంధ్రప్రదేశ్" — శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావు - ఆంధ్రప్రదేశ్ అవతరణ సంచిక (1-11-1956).

రెడ్డిరాజుల కాలము

1. see "History of the Reddi Kings" by Sri M. Somasekhara Sarma - Pp. 417-27.
2. నృసింహపురాణము - II-82; III-64; III-67 మొ.
3. ఇట్టి వర్ణనలు సాహిత్యమం దింకను గలవు — వసుచరిత్ర (IV - 17); ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము (V-58; I-57); భూమారసంభవము (IX-46); నిరంకుశోపాఖ్యానము (II-9) మొ.

శ్రీనాథుని క్రింది వాక్యముకూడ గమనార్హము. ఇందు తెర నల్లనిదిగా చెప్పబడినది —

"కొదమ మొగుళ్ళు దెరలును; దడంబడఁ బడు వలుద

వడగండ్లు పుష్పాంజలులును, సులుము చప్పుళ్ళు

మర్దశధ్వనులుగా గగన రంగస్థలంబునం గ్రొమ్మె

ఱుంగు మెఱుంగుఁబోడి గొండ్లి పరిధవించె."

— (కాశీఖండము—III - 28 వ.)

4. బయకారు డనగా వాగ్గేయకారుడు. చతురకల్లినాథునకు (ఇమ్మిడి దేవరాయల ఆస్థాన విద్వాంసుడు — 1446-65) 'రాయబయకారు' డనెడు బిరుదు కలదు. ఈతనితోనే ఈ ఉద్యోగము ప్రారంభమైనదని "ఆంధ్రవాగ్గేయకారచరిత్ర" కారులు పేర్కొనిరి (పుట 34). కాని శృంగారనైషధమునుబట్టి ఆ పదవి అంతస్తుముందే కలదని ఊహించుట కవకాశము కలదు.

5. రంభోర్వకుల నృత్యమును వర్ణించిన మరికొందరు కవులు :

(1) కొఱవి గోపరాజు "సింహాసనద్వాత్రింశిక" — Part I-I-129-30.

(2) రఘునాథరాయల "వాల్మీకి చరిత్ర" — (3 వ ఆశ్వాస.)

6. ఈ శ్లోకమును పలువురు కవులు అనుసరించియున్నారు—

(1) నన్నిచోడుని “కుమారసంభవము” (IX - 38)

(2) కొఱవి గోపరాజు “సింహాసనద్వాత్రింశిక” (Part I - I-133)

(3) విన్నకోట పెద్దన “కావ్యాలంకారచూడామణి” (II - 21)

7. ఇందరి సానులు ఆరాధనా_కేళికావృత్తముల కుద్దివ్వమైనవారు. దైవోత్సవసమయమున సాని యాశానియై చేసేడి నృత్యము భీమేశ్వరపురాణమందు వర్ణితమైనది (I - 105)

8. చదలువాడ మల్లన చోళదేశమునుగూర్చి చెప్పిన క్రింది పద్యము ఆ కాలమునాటి తెలుగుదేశము నకును అన్వయించును—

“తిరునాళ్ళును దేరులు ననవరళంబును నంగరంగ వైభవములునుం

దిరమగును దేవళంబులఁ బరగఁగ నొక కోడిగూయు పల్లయనైనన్”

—(విప్రనారాయణ చరిత్ర - I - 60)

9. ఈత డింతటి వాడగుటచేతనే శ్రీనాథునంతటివాడు కూడ “ఏటుల మెప్పించెదో నన్ను నింకమీద” అని “రావు సింగమహిపాలు ధీవికాలు నిండుకొలుపున నెలకొనియున్న శారదాంబ”ను అర్థింప వలసివచ్చినది.

10. ఒక ఉదాహరణము :—

“వేశ్యకు గుణమంతుడగు నాయకునియందునుగూడ ననురాగముండదు; అట్టి యరక్తను వర్జించుట రసాభాసమునకే కారణమగును; కాన, వేశ్యను నాటకాదులందు ‘వర్జింపరాదు’ అని కొందరందురు. వారిట్లును జెప్పదురు - ‘వేశ్య సామాన్యవనిత; ఆమె ప్రధానముగా ద్రవ్యమునే కోరును. ఆమెకు గుణహీనునియెడ ననిష్ఠములేదు; గుణయెడ నిష్ఠమునులేదు. అట్టివేశ్యయెడ శృంగార భాసమే కాని శృంగార మెంతమాత్రము నునుండ.’ కాని ధీమంతుడగు శ్రీ సింగభూపతి యీ మతము నంగీకరింపఁడు....” అనుచు వేశ్యనాయికగానుండ నర్హురాలేయని సిద్ధాంతించెను. (బులుసు వేంకటరమణయ్యగారి అనువాదము - పుటలు 95-97).

11. తిరుపతి దేవస్థానమువారి ప్రచురణము - పంగనామల బాలకృష్ణమూర్తిగారి ఉపోద్ఘాతము.

12. కాటయవేముని మాలవికాగ్నిమిత్రవ్యాఖ్యానప్రారంభము.

13. కాటయవేముని శాకుంతల వ్యాఖ్యాన ప్రారంభమును చూడవలెను.

14. పెద్దెంబరు, 1958 “భారతి”లో నేను వ్రాసిన “పసంతరాజీయ” మనెడి వ్యాసమును చూడ వలెను.

15. “ఏ కుమారగిరి ప్రభువుయొక్క సిరితో నదృశురాలగు లక్ష్మమాదేవి సభలలో నాట్యశాస్త్రార్థము లకు వేలకొలది సూతనాథినయములను చేకూర్చును అర్థిబృందమునకు వేలకొలది ధనములను దానము చేయుచున్నచో ఆ కుమారగిరి ప్రభుని మహిమ లోకాతీతమై వర్ధిల్లుచున్నది.”

16. చూ. రసాభరణము - పుటలు 8-7.

“రసము నాయకసమాశ్రయమునఁ బ్రావీణ్య డగునటు చేష్టలనైనఁ దత్క-
భాకర్ణనంబుననైన సామాజికప్రకరానుభావ్యమై పరఁగుచుండుఁ
బరగతంబయ్యు సద్భావనచే రసోదయవిశేషము విరుద్ధంబుగాదు
మఱియు మాలత్యాది మహిళాప్రసంగంబు వినుచు నభ్యులు నిజవనితలందుఁ
దలఁపునిలప రసాశ్రయత్వంబు గలుగు; ననుకరణమాత్రమైయుండు నాశ్రయంబు

గాదు భావకత్యాదులు గలిగినేని వాడు సామాజికల యట్టివాడయ్యును.”
 “ప్రకటనటుఁడరయ సామాజిక సముఁడగునేని వానిచే నను భావా
 దిక మెట్లోదవుననిన వాని కది యభ్యాసజనితవిపుణతయయ్యెన్”.

వసంతోత్సవములు

1. ఒకఉదాహరణము- చూ. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారి అనువాదము (1948)- సం. 6. పుటలు 1832-34. ఈ కథాసరిత్సాగరము గుణాభ్యుని 'బృహత్కథ'లోని ఒక భాగమునకు సంస్కృతీకరణమనియు, ఇది క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దినాటిదనియు విమర్శకుల అభిప్రాయము. కాగా వసంతోత్సవములు క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దముండియు, లేదా అంతకు ముందునుండియు ప్రచారము సందున్నవని చెప్పవచ్చును.
2. (1) ద్రుజ్జవరపు శాసన శ్లోకము (క్రీ. శ. 1371)
 (2) భీమేశ్వరపురాణము— V - 124 ప.
 చూ. మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారి “రెడ్డిరాజులచరిత్ర”—పుట472, అధ్యుచిక 40.

క్రీడాభిరామము

1. క్రీడాభిరామమును ఇప్పటికి మువ్వురు సంపాదించిరి—
 1. శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి—1909.
 2. శ్రీ వేటూరిప్రభాకరశాస్త్రి—1928.
 3. శ్రీ బండారు తమ్మయ్య—1952.
 పేరమువ్వురును తమ తమ ముద్రణములకు విపులములగు పీఠికలను సంతరించియున్నారు.
2. చూ. విజయనగరాంధ్రసాహిత్యచరిత్ర.
3. చూ. వారు సంపాదించిన ముద్రణమునకు పీఠిక.
4. ఇందును గూర్చిన వాచోపవాదముల నెల్ల బండారు తమ్మయ్యగారు తమ పీఠికలో ఉట్టంకించి యున్నారు. వివరములకు అందు చూడవలెను.
5. 'పూతిమాష' గోత్రము కల్పితముగా కన్పట్టును. కాని ఆగోత్రీకులు నెల్లూరు మండలములో నేడు కలరట! ఈ గోత్రమునకు ఋషులు పదునొకండుగురట! :
6. వీధీలక్షణము : సమన్వయము - చూ. స్రవంతిలోని నా వ్యాసము—“వల్లభామాత్యుడు” -స్రవంతి- ఏప్రిలు, 1959.
7. “అంకమని వ్రాయుట అనాటి వ్రాయసగాండ్లకు క్రొత్త. తెలిసియో తెలియకయో వారు దానిని “అశ్వాస” మని మార్చియుండురస్సుటలో సందేహములేదు. క్రీడాభిరామమందు కన్పట్టుచున్న కొన్ని శ్రవ్యకావ్యలక్షణములును ఈ మార్పు చేయుటకు బలము నొసంగి యుండవచ్చును. అంతమాత్రమున దీనిని శ్రవ్యకావ్యముగా పరిగణించుటకు వీలులేదు.
 అనర్హరాఘవాంధ్రీకరణమునందును, అంకాంతము అట్లే—అనగా ‘అంక’మనియే వ్యవహరింపబడుట గమనార్హము.
8. “క్రీడాభిరామంలో వీధినాటకలక్షణాలు” - శ్రీ తిరుమల రామచంద్ర (ఇందు సంచి - సంధ్యంగ సమన్వయము చేయబడినది.)—“అభ్యుదయ” - అక్టోబరు, 1958,

9. "అభ్యుదయ" - డిసెంబరు, 1958—ఇందు వీరభద్రంగములు నిరూపితములైనవి.
10. "వీధియందు ఒకేపాత్రకాని ఇరువురుపాత్రలుకానికొందురు. అకాశభాషితములుండును. శృంగారము అధికముగాను, తక్కిన రసములు అల్పముగాను సూచితము లగుచుండును. ఇందలి వృత్తి కైశికీ. నాయకుడు ఉత్తమ - మధ్యమ - అధమ పాత్రలలో ఎవరైనను కావచ్చును. నాయిక నాయకోచితయైనది కావలయును. ఇందు ఒకే ఒక అంశము ఉండును. ఇతివృత్తము సంక్షిప్తమును, ఏకదివసప్రయోజ్యమును కావలయును. పాంగములైన ముఖ - నిర్వహణ సందులు రెండే ఇందుండును. లాస్యాంగము లుండిన సుండవచ్చును. వీధి ప్రయోదశాంగసహితము కావలయును." - ఇది సప్తగ్ర వీధీనిర్వచనము.
11. చూ. స్రవంతి - మే, 1959. ఈ విమర్శను చూచినపిమ్మటకూడ నేను నా యభిప్రాయమును మార్చుకొనవలసిన అవసరము కన్పట్టుటలేదు. బెండపూడన్నయామాత్యుడు కట్టించిన మొగసాల మంటపములో ఫీమేళ్ళరుకు పేరోలగముండి "... చంపూదాటు నాటకోదాహరణ.... అది ప్రబంధంబు లాకర్ణించు" చుండెనని ఫీమేళ్ళరపురాణములో శ్రీనాథుడు వ్రాసియుండెను. ఇందలి "ఆకర్ణించు" అనేది క్రియపై ఆధారపడి శ్రీ కొర్లపాటివారు ఇంత గ్రంథమును అల్లినారు. పేరోలగంబునందున్నవార్లు నృత్యాదుల నవలోకించుట కవకాశమున్నది. కాని నాటకప్రదర్శనమును ఆవలోకించుటకు అవకాశములేదు; అందులకు ప్రత్యేకముగా ఏ నాటకశాలయోకావలెను. అందుచే పేరోలగంబుందు ఆ యా నాటకకర్తలు తమతమ నాటకములను చదివి వినిపించిరనియే ఇచ్చటి అర్థము; కావుననే "ఆకర్ణించు" అనేది క్రియ ప్రయుక్తమైనది, ఇంక ఆలంకారికులునాటకమును చంపూకావ్యముగనే వర్ణించినారనియు, నన్నయాదులు నాటకపదమును రూపక సామాన్యవాచిగా వాడియున్నారనియు, ప్రబంధపదమునకు దృశ్యకావ్యమనేది అర్థముకలదనియు శ్రీ కొర్ల పాటివారు గుర్తించినట్లే కన్పట్టు. (కాళిదాసు ఛాసాదుల రూపకములను ప్రబంధములనినాడు; శారదా తనయుడు లక్షణగ్రంథమైన తన భావప్రకాశనమునుకూడ ప్రబంధమనినాడు). కాగా పైవర్తన లోని 'చంపు' వనునది శ్రవ్యకావ్యము; నాటకమనునది దృశ్యకావ్యము; తక్కినవి క్షుద్రకావ్యములు అని తెలియవలెను. ఇంతచును, నాటక పదమునకు "శ్రవ్యకావ్యమైన చంపూకావ్యము" అనేది అర్థమునొసంగెడి లాక్షణికనిర్వచనమును వా రొసంగనే లేకపోవుట గమనార్హము.

విజయనగర రాజులకాలము

1. మేళకర్త జన్యరాగపద్ధతికి గోవిందదీక్షితుని కుమారుడును, 'చతుర్థాంధ్రప్రకాశకా' కారుడును అయిన వేంకటమణి మూలపురుషుడని కొందరును, 'స్వరమేళకళానిధి' కర్తయగు రామా మాత్యుడు మూలపురుషుడని కొందరును తలంచుచున్నారు. కాని గోవిందదీక్షితుని వాక్యములను బట్టి విద్యారణ్యుడే ఆ పద్ధతి మూలపురుషుడని తెలియచున్నది.

విద్యారణ్యస్వామి రచించిన 'వేదాంతపంచదశి'లోని ఒకభాగముగు 'నాటకదీపము' నాటి నాట్య-నృత్యముల ప్రయోగమును భంగ్యంతరముగా సూచించుచున్నది.

2. శ్రీనాథునకు కవిసార్వభౌమ బిరుదమునొసంగి, తన ముత్యాలకాలలో దీనారటంకములతో కనకాభి షేకము చేసిన ప్రౌఢదేవరాయలితడే.
3. S. V. H. (Sources of Vijayanagara History) (1919) - Pp. 65-67.
4. అబ్దుల్ రజాక్ పర్రన :—

“ఆ సంవత్సరము రజాద్ మాసమున పూర్ణిమనాడు (క్రి. శ. 1444 అశ్వయుజ పూర్ణిమ) వికాల మైన యొక మైదానముమీద రాయలు దేరాలు వేయించి కొలువుదీరి యుండెను.... సర్వాలంకార భూషితరై శృంగారపుకణికరై జంత్రగాత్రముల రాగమాలపించుచు నృత్యముచేయుచున్న యో జవ్వనుల రూపము, సౌందర్యము, విలాసము, హాయిలు.... తహతహలాడించుచుండెను. ఆ సౌందర్యవతులు రాయలకెదురుగా ఒక అందమైన తెరవెనుకకూర్చుండిరి. అంతలో తటాలున ఆ తెర రెండు వైపులనుండి లాగివేయబడెను. తెరతీసినపుడాసుందరులు పాడుచు నృత్యముచేయు నారంభించిరి. సర్వసంగవరిత్యాగులయిన మునులకుకూడ మతిచలించజేసెడి వారి నృత్యములు.... మా మేనులు పరవశములయ్యెను.” చూ. భావరాజు వేంకటకృష్ణరావుగారి “విదేశయాత్రికులు : ప్రాచీనాంధ్రదేశము” - పుటలు - 188-90.

5. Tirupati Devasthanam's Inscriptions - vol. II. No. 10 - Pp. 14-15.

6. ఈమాచుపల్లి కైఫీయతు మొకంజీనేకరణలలోనిది - (L. R. 56 - Pp. 65 ff).

“ఆ (సంబెట) గురవరాజు ప్రభుత్వములో ప్రజలకు అతిదూరణకక్షచేయునూపుండేవారు. ప్రజల వద్ద ద్రవ్యాకర్షణచేసేయెడల త్వరగా సొమ్ము యివ్వకపోతే త్రీలను తీసుకవచ్చి స్తనాలకు చిరుతలు వట్టించేవారు. అలాగంటి దినములలో వినుకొండ, బెల్లంకొండ తట్టన కూచిపూడి అనే గ్రామంనుంచి బ్రాహ్మణులు భాగవతులనే వేషధారులు కిర్రన నిమిత్తమై యీ స్తనమునకు (నిర్దవటం సీమ) వచ్చివుండి సంబెట గురవరాజుయొక్క చారుణప్రభుత్వము చూచి యిక్కడనుండి లేచిపోయి విద్యానగరమునకుపోయి అక్కడ వీరనరసింహరాయలు రాజ్యపరిపాలనంచేస్తూవుండగా భాగవతులు దర్శనం అయి కేశిక అడుగగా శలపుయిచ్చినారు. అక్కడ కిర్రన వినికిచేసేటప్పుడు సంబెట గురవరాజు వేషంవేసికొని వొకడు, యద్దరు బంట్రోతుల వేషంవేసికొని, వొకడు త్రీ వేషంవేసుకొని, సంబెట గురవరాజు వలెనే ఆ వేషగాడు కూర్చుండి, రాయలసమక్షమందు ఆ త్రీయొక్క స్తనాలను చిరుతలు వట్టించి సొమ్ముయివ్వమని తహాశీలుచేసినట్లు వినికిచేసినారు.

“అప్పుడు రాయలవారు చూచి అది యేమని అడుగగా ముఖస్తులయినవారు భాగవతుల ముఖతా ఆ వర్తమానము తెలిసి.... విన్నపంశాయగా చాల తీక్షణుడేనీ, మరునాడు ఉదయమందు ఆ సంగతి తీరుగా జ్ఞాపకంనేయమని ముఖస్తులై నవారికి అజ్ఞయిచ్చినారు....”

చూ. శ్రీ దిగవల్లి వేంకటకవిరావు - “కథలు : గాథలు” - 4 వ భా. పుటలు 151-52.

7. నృత్య-నాట్య-సంగీతప్రియుడైన కృష్ణరాయలుకూడ తెలుగులో నొక నాటకమును రచించి యుండకపోవుట విచారకరము.

8. Madras Epigraphical Reports. No. 556 of 1916.

9. ఇత డచ్చటచ్చట కొన్ని క్రొత్తకల్పనలుకూడ చేసినాడు. ఉదా :- తాండవనృత్యమందలి ‘గంగావతరణ’ మనెడి కరణమును ఇతడు ‘కృష్ణావతరణ’మని పేర్కొనెను.

10. ఆ యీ విషయములు “Devasthanam's Epigraphical Reports” అను సంపుటములో క్రోడీకరింపబడెను. (పుట. 205).

11. Sewell—“Forgotten Empire” - Pp 288-9.

12. Dr. B. A. Saletore—“Social and political life in Vijayanagar Empire”—Vol II. P. 411.

ఈ నృత్యశాలయొక్క శిథిలములై నను నేడు కన్నట్లకపోవుట విచారకరము. కాని, వితలస్వామి ఆలయకళ్యాణమంటపమునకు ఎదురుగాఉన్న ఒక మంటపము ఈ నృత్యశాలయే కావచ్చునేమో.
చూ. R. N. Saletore- Vijayanagar Sexcentenary com. Volume (1936). P. 206.

13. చూ. ఎల్లోరా - "మన ప్రాచీన కళలు : పుట్టుపూర్వోత్తరాలు" - పుట. 52.

14. "అటవాండ్రని నమ్మి యనుమతించగ నెట్టి పురమైన యశ్రమమునను జొచ్చి,
వగలెల్ల నాటలబ్రమయించుచును సందుగొందులెల్ల నెఱింగికొనుచు, రేలు
కన్నగాండ్రుచు వగళ్ళు ప్రవేశించి యందు నెంతటి వారలడ్డమైనఁ
జక్కడఁచుచుఁ బేనుగ్రుక్కినవాటిగా నిష్టమైన యర్థమెల్లఁ బడసి
బ్రతుకు చునికి మీ స్వభావమంతయును ..." (I - 108)

15. "మగుడఁ బుచ్చుకొనఁగఁ దగదు నీవంటిన గోచులు...." (I - 106)

ఇంకొక ఉదాహరణము :

"నటవిటగాయకగణికాకుటీల వచక్పిడురసము గ్రోలెడు చెవికిం గటువీశాస్త్రము...."

—మనుచరిత్ర - V-8.

16. "అ నాటకప్రయోగావసరముల భగీరథాద్యాకారధారణమును,
గంగాది విష్ణుగాగతియఁ గైలాసాది నగకల్పనమును. నానావనప్ర
పంచసంబును, బటపక్షిమృగాది జంతువిశేషరూపవృత్తులును, మఱియు
నెవటికెయ్యది యోగ్య మచటఁ దత్త ద్వస్తుస్పృష్టి పన్నిదమునేని గృతక
మగుట విశ్వయింపఁగ లేక యబ్రవడుచుఁ జూచి...." (IV - 101)

17. ఆంధ్ర రచయితలసంఘము (హైదరాబాదు) పక్షమున డా॥ బి. రామరాజు (ఉస్మానియా విశ్వ
విద్యాలయమున తెలుగుశాఖలో రీడరు) సంపాదకత్వమున ఇది ప్రకటింపబడినది (1962)

—ఈ ప్రచురణపై సమీక్షకు నిడుదవోలు వేంకటరావుగారి వ్యాసమును చూడవలెను.

(భారతి - మార్చి, 1963)

18. "బొడ్డుచెల్ల చింతిమ్మయ కృతానువాదము అటు పిల్లలమట్టి పినపీఠభద్రుని యనువాదము
(శృంగార శాకుంతలము) ప్రబంధమువలెగాని ఇటు కొక్కొండవారి యనువాదము నాటకమువలె
గాని లేదు. ఇది మధ్యేమార్గముగానున్న ప్రక్రియ. మీదుమిక్కిలి కవి దీనిని నాట్యప్రబంధ
మనినాడు. అనగా దీనిలో అటు నాటకలక్షణములును, ఇటు ప్రబంధలక్షణములును కలియ
గలుపుగా నున్నవి. మన నాటకపరిణామమున నిదియొక విసూత్సఫుల్లమని భావించుచున్నాను."
"సంస్కృతమున ప్రసన్నరాఘవము ఏడంకముల నాటకము. తెలుగులోకూడ నిది ఏడంకముల
నాట్యప్రబంధము. తెలుగులో తక్కిన ప్రబంధములందువలె ఆశ్వాసవిభజనముగాక ఈ నాట్య
ప్రబంధమున అంకవిభజనము గలదు. మూలమునగల అర్థోపక్షేపకాదులు నాట్యప్రబంధమున
గూడకలవు, నాందీప్రస్తావనలు, విష్కంభములు, పాత్రప్రవేశవిష్కృపణములు, స్వగతములు,
ఆకాశవాసితములు, ప్రకాశములు, నేపథ్యములు, ఆయాపాత్రల సాత్త్వికభావసూచనములును
ఉన్నవి యున్నట్లుగా నాట్యప్రబంధమున నిరూపితములైనవి. కాని మూలమునగల వచన సంభాష
ణములుగూడ అధికముగా పద్యబద్ధములైపోయినవి. దీనిలో వచనభాగములు లేకపోలేదు. వాని
సంఖ్య చాలతక్కువ. అనిన, నావుడు, అనవుడు, ఇట్లనియె-వంటి కవివచనములు లేకున్నచో నిది
యచ్చపు నాటకానువాదమై యుండును... కవినూచనములను, సంభాషకములను కుండలీకరణము
లందుంచి, పాత్రల పేరులు వాని తెదురుగా వారి సంభాషణములుంచి ముద్రించినచో నిదియొక
పద్యనాటకమగును."

—డా॥ బి. రామరాజు - 'ప్రరోచన' - పుటలు 9-10.

19. డా॥ యస్మి జోగరావు “అంధ్ర యక్షగానవాఙ్మయ చరిత్ర” (ద్వి. భా. పుట. 7.)
20. వివరములకు నిడుదవోలు వేంకటరావుగారి ఉపోద్ఘాతమును చూడవలెను.
21. ‘నరసభూపాలీయము’ (కావ్యాలంకారసంగ్రహము) అనేది లక్షణగ్రంథమును తెలుగులో రచించిన భట్టుమూర్తియును, రామరాజ భూషణుడును ఒక్కరేయని విమర్శకులు నిరూపించియున్నారు. ఇది ప్రతాపరుద్రీయమును ఒకవడిగా పెట్టుకొని వ్రాసినగ్రంథమైనను ఇందును నాటకప్రకరణము లేదు. నాయక - నాయికా - రస - భావ - ధ్వని - అలంకారములు మాత్రమే చర్చింపబడెను. తెలుగులో పతన - పాతన వ్యవహారమందున్న గ్రంథమిదియే. ‘కృష్ణకవి’ యనునతడు సంస్కృతములో “నృసింహభూపాలీయ” మను లక్షణగ్రంథమును రచించెను. తెలుగు నరసభూపాలీయకృతిపతియగు తొరగంటి నరసభూపతికి, సంస్కృత నరసభూపాలీయకృతిపతియగు గొబ్బూరి నరసభూపతి పినతల్లికుమారుడు. కావున రెండును సమకాలిక రచనలు. రెండింటికిని జన్యజనకభావము లేకపోయినను సాదృశ్యరేఖ కలదు. (చూ. శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారి వ్యాసము - ‘భారతి’ - బహుధాన్య సం॥ మాఘము - పుటలు - 129-138.)
22. పనుచరిత్ర—III-34.

తంజావూరు రాజులకాలము

1. ఈ అచ్యుతప్పనాయకుని కాలములోనే నృత్య - సంగీతములకు పట్టుగొమ్మలైన పెక్కు తెలుగు కుటుంబములు రాజాశ్రయము నర్పించి తంజావూరునకు వలసపోయెను. అచ్యుతప్పనాయకుడు వారినిల్ల ఆదరించి, తనపేర ‘అచ్యుతాపురము’ను అగ్రహారముగా వారి కొనగొను. అదియే నేటి ‘మేలట్టూరు’ (మేళముల ఊరు).
2. ఈ రఘునాథ మేళవీణ కనిపెట్టిబడకపూర్వము వీణవాదనమందు రాగము మారినప్పుడెల్ల తంత్రులను సరిదిద్దుకొనవలసి వచ్చెడిదట. అనగా ప్రతిరాగమునకును ప్రత్యేక తంత్రీమేళనము అవసరమయ్యెడిదన్నమాట.

ఒక ఉదాహరణము:—

“వాలారంగొనగోళ్ళ నీవలసతన్ వాయించుచో నాటకున్
మేళంబైన విపంచి నిన్న మొదలున్ నీవంటమింజేసి యా
యాలావందె యవేళఁ బల్కెడుఁ బ్రభాతాయాతవాతాహతా
లోల తంత్రులు, మేళవింపఁగదవే లోలాక్షి : దేశాక్షిన్.” —మనుచరిత్ర - III-57.

బసవపురాణమునుబట్టియు (పుటలు - 78-79), పనుచరిత్రమును బట్టియు (IV-52) కూడ పై విషయము స్పష్టమగుచున్నది.

కాగా “ఇప్పుడు రాగములన్నియు పలికించుట తనుకూలముయియున్న రీతి నక్కాలమున వీణలు తత్రద్రాగానుకూల స్వరస్థానములను కలిగియుండలేదు. ఏదీని ఒక రాగమునకు మేళవింపబడిన వీణ నతిప్రయాసమున రాగాంతరాలాపన సమయమున మార్చవలసి యుండెడిది. కొన్ని యెడల ఆ యా రాగములకు బ్రత్యేకముగ వీణ లేర్పడియుండెడివి. గొప్ప సంగీతవిద్వాంసుడును, సంగీత - సాహిత్యములం దనమాన ప్రతిభావిలసితుడును, తంజాపురప్రభువునగు రఘునాథ రాయడే పరిశ్రమించి వీణపయ రాగముల నన్నింటిని పలికించుటకు దగిన పథకము నేర్పఱచె”నని తెలియవలెను. (మనుచరిత్ర — ఆనంద ముద్రణాలయ ముద్రణము — 1947—పుట 121. అధస్తూచిక.)

8. కాళకవి 'చంద్రరేఖ' అను నామెను ఎక్కువగా వర్ణించియుండెను. ఆమె 'మధుచంద్రరేఖ'యట : వీరవేంకటరాయ (1642వరకు పరిపాలించిన 3వ వేంకటపతిరాయ) పృథ్వీమహేంద్రదత్తములైన బహువిధవిరుదములు కలవట. మరియు ఈమె విజయరాఘవుని ప్రేయసిగా వర్ణితమైనది. ఇంక ఆ యా న ర్తకీమణులు, వారు ప్రసీద్ధికెక్కిన నృత్యములు క్రిందివిధముగా నున్నవి —

మధుచంద్రరేఖ	—	పేరణి
రూపవతి	—	పదచాళి ('చౌపదకేళిక' అని కాళకవి)
శశరేఖ	—	కోపులతోకూడిన జక్కిణి ('దేశి' అని కాళకవి)
లోకనాయిక	—	దురుపదకేళిక ('నవపదములు' ..)
కీరవాణి	—	దురునైన కోపు
చంపక	—	శబ్దమూడమణి
మూర్తివధూటి	—	జక్కిణి
కోమలవల్లి	—	కొరపు (కోపు ?)
రత్నగిరి	—	ద(దు)రుపదములు
భాగీరథి	—	పేరణి

వీరకాక కొరవంజి, శివలీల, గుణరాధిదేశి మొదలగు నృత్య విశేషములను మరికొంద రభినయించిరట. మనకు పేర్లు తెలిసినవారు కొందరే; పేర్లు తెలియనివారు ఇంకెందరో :

4. కన్నడరాజగు కేలడి బసవని "శివతత్త్వరత్నాకరము" (రచన - 1709-10) నందలి 6 వ కల్లోల ప్రథమతరంగములో దొడ్డ శంకన్న నాయకుడు ఇక్కేరిలో కట్టించిన విచిత్రమైన 'నాటక శాల' పేర్కొనబడినది. (S. V. H. P. 343). ఈ శంకన్న నాయకుడు వేంకటపతి రాయల (వేంకట II - 1585-1614) సామంతుడు. ఇక్కేరి తెలుగు-కన్నడదేశముల పరిహద్దులో నున్నది. రఘునాథరాయల నాటకశాలయును ఇట్టిదే కావచ్చును.

5. 'కృష్ణలీలా తరంగిణి' కర్తయగు నారాయణతీర్థులవారును ఇంచుమించు ఇదేకాలమునకు చెంది యున్నారు. వీరు 'పారిజాతావహరణ' గాథను నృత్యనాటకముగా తెలుగులో వ్రాసియున్నారు.

6. ఉదాహరణముగా 'ఉషాకల్యాణ' పాత్రలను పరిశీలింపవచ్చును. (B. No. 36 / D. No. 799)

1	విష్ణేశ్వరుడు	—	రాముడు
2	పరిచారకుడు	—	కుప్పయ్య
3	కురుక్కుడు	—	రామయ్య
4	ప్రమథగణాలు	—	కృష్ణుడు శ్రోత్రియం గోపాలుడు
5	మణియం	—	శ్రీనివాసుడు
6	దవ్వారికుడు	—	వైద్యనాథ కుప్పడు
—	నందికేశ్వరవేషం	—	సుందరం కుప్పడు
—	ఈశ్వరవేషం	—	కామావయ్య వెంకటాచలం
—	పార్వతీవేషం	—	కుప్పడు గురువుడు
—	కొమారస్వామి	—	సుబ్రహ్మణ్యుడు గోపాలుడు
—	బాణాసురవేషం	—	శ్రీనివాసవెంగు కేశగిరి
—	ఉషావేషం	—	అహోబళం సుబ్బుకట్టి
—	కుంభాండకన్యా	—	వెంకట్రాయుడు గుండురంగడు

బాణరమణి	—	కుప్పడు గురువుడు
చిత్రరేఖ	—	పెదసుబ్బరాయడు చిన్నసుబ్బరాయడు
రాజవైద్యుడు	—	చిన్న శ్రీనివాసుడు సుందరం
అనిరుద్ధవేషం	—	సుబ్బుకుట్టి అహోబళం (?)
విదూషకవేషం	—	వెంకాచం శేషయ్య కిచ్చిగాడు
బాణసురప్రధాని	—	రంగయ్య వెంకటాచలం
గౌతమి వేషం	—	శ్రోత్రియం గోపాలుడు వెత్తు
కృష్ణవేషం	—	రంగయ్య వెంకటాచలం
నారదవేషం	—	వెంకాచం శేషయ్య గౌతమశేషయ్య
సాత్వికవేషం	—	ముద్దణ్ణారాజు
సఖివేషం	—	సామయ్య కృష్ణుడు
దవ్వారికుడు	—	కుప్పడు శ్రీనివాసుడు
జోసి	—	చిన్నగురువుడు వెత్తు

ఇందులో మొదటి ఆరును పూర్వరంగమునకు సంబంధించినవేషములు. ఇవి నాటకములన్నింటికిని సమానమే. ఒక్కొక్కరు రెండుముడు వేషములనుకూడ ధరించెడివారు. ఒక వేషమునకు ఇరువురు కూడ ఉన్నట్లు కన్నట్లుచున్నది. పురుషులే శ్రీవేషములను ధరించెడివారు.

7. “గీత - ప్రబంధ - తాం - ఆలాప” రూపమైనదానిని ‘చతుర్దండి’ అందురట. (చులజరాజు సంగీత సారామృతము). ఈ అర్థము సరికాదనియు, “స్థాయి-సంధారీ-ఆరోహ-అవరోహ” రూపమైన గానక్రియను ‘చతుర్దండి’ అందురనియు, ఇది నారదమునీశ్వర ప్రోక్తమనియు మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు తెలిపియున్నారు.

8. సుకవినిగూర్చి అప్పకవి చెప్పిన పద్యము పరిశీలనార్హము —

“ఇమ్మహిని మునులచే వెలనె మ్మును గావ్యములు, ‘నాన్మషికురుతే కా
వ్య’మ్మును వచనార్థంబే సమ్మతి, గలివేళ సుకవిజనులే మూనుతే”.

— అప్పకవీయము - I.43.

9. డా॥ వి. రాఘవన్ బృహదాంగ్ల పీఠికతో దీనిని హైదరాబాదు పురాతత్వశాఖవారు ప్రకటించి యున్నారు. (1951)

10. భరతప్రతిపాదితమగు ‘నాట్య’ పదమునకు ‘రూపకప్రదర్శన’మని యర్థము. కావున నేటి ‘భరత నాట్యము’ భరతప్రతిపాదితమును కాదు; నాట్య మంతకంటెనుకాదు. ఇది కేవలము నృత్య-నృత్యముల సమ్మేళనము మాత్రమే. ‘భరతనాట్య’మని ఆ ఒక్క విధానమునుమాత్రమే పిలుచుట ‘అసమంజసము. దానికంటె అధికముగా ‘కూచిపూడి నాట్యము’ భరతప్రతిపాదిత నాట్యమునకు సన్నిహితమైనది. ఈ సత్యమును పలువురు పెద్దలే గురింపకుండుటచలన దేశములో, పండిత లోకములో, అనేకభ్రమలు వ్యాపయె యున్నవి. ఈ విషయమునుగూర్చి శ్రీ పి. వి. రాజమన్నారు హెచ్చరించి యుండుట గమనార్హము — “అఖిలభారత నృత్యోత్సవదృశ్యవన్యాసము” — నవధారతి - జూన్, 1958.

11. బులుసు వేంకట రమణయ్యగారి “ఆంధ్రాలంకారవాఙ్మయచరిత్ర”ను చూడవలెను.

12. చూ. గోలుకొండ తెలుగుకవుల సంచిక.

చతుర్థాధ్యాయము

దృశ్య కళారూపములు

నృత్యములు

అన్నగరి నాట్యశాలలఁ

జెన్నగు మురజముల రవళిచే నటించున్

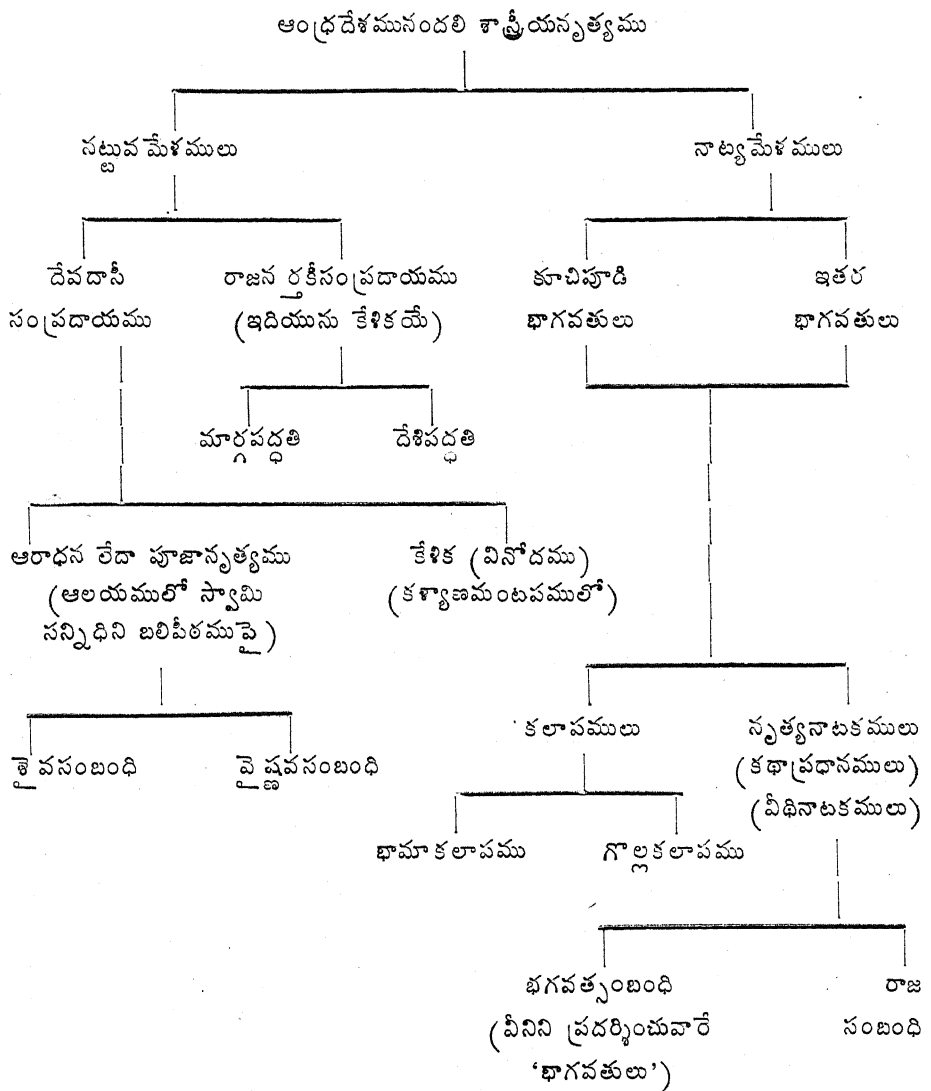
గన్నియలకన్న మున్నుగఁ

బన్నగభుక్తులు దృష్టి పాత్రములగుచున్.

—వసుచరిత్ర-1 అశ్వా. 103 ప.

తెలుగు కావ్యములందు బహుళముగా నాట్యవర్ణనలు కలవు. కాని, పరిశీలించి చూచినచో ఆలంకారికముగా చేయబడిన వర్ణనలలోని నాట్యశాలలన్నియును, 'నృత్యశాల'లే అనియు అందు చెప్పబడిన తెరలన్నియును సర్వత్ర ప్రవేశమునకుముందు పట్టెడి తెరలే అనియు, ఆ నాట్యములెల్ల నృత్యములే అనియు తెలియగలదు. ఇంచుమించుగా తెలుగుకవు లందరును కొంచెముగానో గొప్పగానో నృత్యవర్ణనను ఏదో ఒక సందర్భములో చేసియేయున్నారు.

ఆంధ్రదేశమందలి ప్రాచీననృత్యసంప్రదాయము ప్రధానముగా రెండు శాఖలుగా వర్ణిల్లినది—మొదటిది నట్టువమేశసంప్రదాయము; రెండవది నాట్యమేశసంప్రదాయము. ఈ రెండు సంప్రదాయములకును నాట్యశాస్త్రము దిక్పాత్రముగను, అభినయదర్పణ-భరతార్ణవ-రసమంజరులు ప్రధానముగను ఆధారగ్రంథములు. అయినను ప్రదర్శనక్రమమున భిన్నములై ఇవి రెండును రెండు వేర్వేరు శాఖలుగా వర్ణిల్లినవి.

ఆలయములో స్వామి సన్నిధిని జరిగెడి ఆరాధనానృత్యములు, కళ్యాణమంటపములో జరిగెడి కేళికానృత్యములు నట్టువమేళ సంప్రదాయమునకు చెందినవి; వీనిని దేవదాసీలే చేయుదురు. అందున, స్వామి సన్నిధిని, బలిపీఠముపై నృత్యముచేయు నర్హత అధికారముద్రలను పొందిన దేవదాసీలకే కలదు; అచ్చట నృత్యము చేయుటకు తక్కినవారికి అర్హతలేదు. విజయనగరరాజుల కాలములో దేవదాసీలు పవిత్రజీవనమును గడపెడివారనియు, రాచనగరులోని దేవాలయమందు ప్రతిశనివారమును నృత్యము చేసెడివారనియు, దేవదాసీ కావలసిన వ్యక్తిని పదియేండ్ల ప్రాయమందే దేవాలయమున కర్పింతురనియు, అప్పుడు పెండ్లి అంత ఉత్సవము జరుగుననియు, ఆమె దేవుని కర్పింపబడిన దగుటచేత దేవదాసీ అయినదనియు¹

బార్పొజా అను యాత్రికుడు వర్ణించియుండెను. తన జీవితసర్వస్వమును దేవదేవుని సేవకే అంకితముచేసి, తద్దై క్యమునకు తహతహపడి, భగవంతునిలో లయించిన దేవదాసి (గిరిక) విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి 'వేయిపడగ'లులో వర్ణితమైనది. అట్టివారే నిజమైన దేవదాసీలు.

ఇంక ఆలయావరణములో, కల్యాణముంటవమందు స్వామి వేంచేసియున్నప్పుడు దేవదాసీలేకాక నృత్యవిద్యాపారంగతులైన వారాంగనలును నృత్యము చేయవచ్చును.² ఇది వినోదార్థమేర్పడినదికాన దీనికి 'కేళిక' అనిపేరు.

దేవాలయములందు ఒకరికిమించిన దేవదాసీలుండురు. కాని, రాజాస్థానములందు సాధారణముగా ఒక్కతెయే 'రాజనర్తకి' యుండును³. చాళుక్యరాజుల కాలములోని చెల్లివ్వ, చామె కాంబలు; కాకతీయుల కాలమునాటి మాచర్లైవి; కర్నూరవనంతరాయల ఆస్థానములోని లకుమా దేవి; కృష్ణదేవరాయల ఆస్థానములోని రంజకంకుప్పాయి, నాయకరాజుల ఆస్థానములోని ముద్దుచంద్రరేఖ ఇట్టివారే. ఈ నట్టువమేళములందు హంగుదారులు కొందరుండురు; సాధారణముగా గురువు బ్రాహ్మణుడే అయియుండును. దేవదాసీ-రాజనర్తకి నృత్యములు ఏకపాత్ర హార్యములు (Solo-type dances). రాజాస్థానములందలి నృత్యములు ప్రధానముగా రెండు విధములు—మార్గపద్ధతి; దేశీ పద్ధతి, మార్గపద్ధతి అభినయదర్శనానుసారి. ఇంక దేశీపద్ధతి ఆయా సీమలకు ప్రత్యేకమైనది. దండలాసిక, ప్రేంఖణి, కుండలి మొదలగునవి దేశీ నృత్యములు. వీనినెల్ల జ్ఞానపసేనాని తన నృత్యరక్షావళిలో విపులముగా వివరించియుండెను. తెలుగు కావ్యములందుకూడ దేశీనృత్యవర్ణనలు బహుళముగా కలవు. ఇవి అన్నియును లాస్య పద్ధతికి చెందిన అభినయములు. ఈ దేశీపద్ధతినృత్యములు తంజావూరు నాయకరాజులకాలములో పరాకాష్ఠను పొందినవి.

ఇంక భారత-భాగవత-రామాయణాదులందలి గాథలను స్వీకరించి, సంగీత-నృత్యములను మేళవించి నాటకముగా ప్రదర్శించు వారిది 'నాట్యమేళ' మనబడును. వీరి ప్రదర్శనములను 'నృత్యనాటకములు' (dance dramas) అని అందురు. భగవంతుని లీలలకు సంబంధించినవై భగవదారాధనమే ప్రధానద్వేయముగా కలవి 'భాగవతములు' అనబడును. వీనిని ప్రదర్శించు వారు 'భాగవతులు' అనబడుదురు⁴. ఈ భాగవతుల మేళమునే 'భాగవతమేళము' అందురు. ఇవి నాలుగు వీధులును కలియుచోట ప్రదర్శింపబడు చుండుటచేత 'వీధి భాగవతము' లైనవి. ఇవి పూర్వకథాయుతము లగుటచేతను, బహునర్తకులు, వేషధారణము కలవగుటచేతను నాటకశాఖకు చెందుచున్నవి. వీనిని ప్రదర్శించువారు 'నాట్యమేళము' అనబడుచున్నారు. 'నాట్యమేళములవారు నృత్యనాటకములనేకాక కలాపములను కూడ ప్రదర్శింతురు. ఈ కలాపము లొక విశిష్టస్వప్తి. నాయకరాజుల కాలములో రాజసంబంధి గాథలుకూడ నృత్యనాటకములకు ఇతివృత్తములైనవి. ఈ నాట్యమేళములందు కూచిపూడిభాగవతులు సుప్రసిద్ధులు. వీరి మేళములందు శ్రీలకు ప్రవేశములేదు. కూచిపూడివారందరును బ్రాహ్మణులే. కాని అర్వాచీన కాలములో పిచ్చుకకుంట్ల, వీనాదులు, గొల్లలు, మాలలు మొదలగు కులములవారు కూడ నృత్యనాటకములను, భామాకలాపమును; వారాంగనలు భామాకలాప-గొల్లకలాపములను నేర్పి

ప్రదర్శింప సాగినారు. వీరికి గురువులో లేదా ఆ గురువులకు గురువులో కూచిపూడి సంప్రదాయములో శిక్షణమును బడసినవారే అగుట గమనార్హము. కూచిపూడి సంప్రదాయము తెలుగు దేశమందంతటను అల్లుకొనిపోయినది. అంతియేకాదు; నేడు ఈ 'ఆంధ్రనాట్యము' జాతీయ, అంతర్జాతీయఖ్యాతిని గడించుకొన్నది.

తెలుగు దేశమున వీరకై వమత విజృంభణముతో నృత్యములు, నాటకములు సాంఘిక కళలుగా రూపొందినవి. అవి క్రమముగా తక్కువ శీలముకలవారి పాలబడి, నటన రక్తులు నీతిబాహ్యులై సంఘరించుచు నిందులైనారు. కళాకారుడు తన కళాశక్తితో ప్రజలను సంస్కరించి, అభ్యుదయ మార్గమున నడిపింపగలవాడే అయినను, నాట్యమందుకొరకే నృష్టింపబడిన దైనను, ఒక దశలో ప్రజలనైతికపతనముతోపాటు కళలును పతనములగుట తటస్థించుచుండును. అప్పుడు మరల తదుద్ధరణమునకై ప్రయత్నములు జరుగును. ఇట్టి పతనోన్నతములు ఆయాకాలములందు కళలకు సహజములే. 13 వ శతాబ్దిలో, కాకతీయుల కాలములో, నృత్య కళకు రాజాస్థానప్రవేశగౌరవములు కలిగించుటకు ప్రయత్నములు జరిగినవి; అనల్చి ఉద్యమమునకు బ్రాహ్మణులు గురుపీఠమును వహించినారు; రాజులును, రాజబంధువులును పట్టుగొమ్మలు అయినారు. జాయప సేనానికి నృత్యగురువగు గుండామాత్యుడును, నూత్నభరతాచార్యుడుగా కీర్తింపబడిన పెన్నెలకంటి సూరామాత్యుడును బ్రాహ్మణులు. కూచిపూడి నాట్యకళకు మూలపురుషుడుగా, భామాకలాపస్రష్టగా ప్రసిద్ధిచెందిన సిద్ధేంద్రయోగియును నాడు నాట్య కళోద్ధరణమునకు పూనుకొనిన బ్రాహ్మణులలో ఒకడు అయియుండును.

సిద్ధేంద్రుడు పూర్వజన్మసంస్కారబలముననో, భగవత్కృపవలననో, గురుకుశ్రావ వలననో వాగ్గేయకారుడగుటయే కాక, నృత్యకళాధురంధరుడు కూడనై, క్రొత్త పద్ధతిని త్రొక్కి, భామాకలాపమును నృష్టించియుండును. ఇందులకు జాయనలక్షణగ్రంథమును, జయదేవుని గీతగోవిందమును కూడ తోడుపడియుండును. తన నూత్నరచనను ప్రయోగింపగల వారికొరకు సిద్ధేంద్రుడు అన్వేషణము మొదలుపెట్టెను. ఆ ప్రయత్నములో కూచిపూడి బ్రాహ్మణులు ఆయన కంటబడినారు. కూచిపూడి బ్రాహ్మణులందరును వేదాధ్యయనవరులు, తపస్సంపన్నులు, యజనయాజనపరతంత్రులు, సామగానమున సాటిలేని మేటులు. కూచిపూడిదానిర సుకుమారదేహములును, కమ్మెచ్చులుతీసిన కంఠస్వరములును సిద్ధేంద్రుని ఆకర్షించినవి. అంతట ఆతడు పెద్దలను అంగీకరింపజేసి, వారి అనుమతితో, భగవత్సన్నిధానములో కూచిపూడి బాలురకు నృత్యశిక్షణమును ఆరంభించెను. అదియే తెలుగువారికి గర్వకారణమగు 'కూచిపూడినాట్య' కళకు నాందీపూజ జరిగిన శుభముహూర్తము. 'భామాకలాపము' తమకీవిధముగానే లభించినదనియు, కూచిపూడి నాట్యకళాప్రారంభమదియే అనియు, అంతకు ముందు తమ పూర్వులకు నృత్యకళతో కాని, నాటకప్రదర్శనములతో కాని ప్రమేయము లేదనియు కూచిపూడివారి విశ్వాసము.

సిద్ధేంద్రుని ప్రేరణమువలన, ఆయన శిక్షణలోనే, కూచిపూడి వారు నర్తకులై నారు. అట్లు నర్తకులైన ఈ బ్రాహ్మణులను సంఘమానాడు బహిష్కరించుట తథ్యము. కాని, అట్టి బహిష్కారములేకుండునట్లుగా సిద్ధేంద్రుడు శ్రీ శృంగేరిపీఠాధిపతుల ఆదేశమును సంపాదించెనట. అంతట సిద్ధేంద్రుడు తనజీవితసర్వస్వమగు భామాకలాపము చిరకాలము వర్ధిల్లవలెననెడి

కోరికతో కూచిపూడి వారినుండి క్రింది విధముగా వాగానమును పొందెను—“ఆ గడ్డమీదపుట్టిన ప్రతి బిడ్డకును (మగవానికి) సిద్ధేంద్రునిపేరు చెప్పి, ముక్కుకుట్టి, కాలికి గజ్జెకట్టవలయును. స్త్రీల కీకళ నిషిద్ధము. ఇంక పురుషు డే వృత్తి నవలంబించినను, ఒక్కసారి అయినను, ఆయూరి రామలింగేశ్వరస్వామివారి సన్నిధిని భామవేషమును కట్టితీరవలయును.” కూచిపూడి వారును ఈ నియమమును విధిగా, భక్తిశ్రద్ధలతో పాటించుచు ఆ కళకును, తమకును ఎనలేని కీర్తిని పెంపొందించుకొనిరి.

సిద్ధేంద్రయోగిని గూర్చి పరంపరాగతముగా వినవచ్చెడి ఐతిహ్యములు పెక్కులు కలవే కాని చారిత్రకాధారములులేవు. సిద్ధేంద్రుడు 17 వ శతాబ్దిలో నుండెనని కొందరు విమర్శకులు సిద్ధాంతించి యున్నారు. కాని, అది విశ్వసనీయముగా కన్పట్టదు. ఇంతకు ముందు పేర్కొన్న మాచుపల్లి కైఫీయత్తునుబట్టి, క్రీ. శ. 1500 నాటికే కూచిపూడి బ్రాహ్మణభాగవతులు సుప్రసిద్ధులైనారనియు, వారి మేళమొకటి దూరదేశములందు సంచారము చేయుచు కేళికాప్రదర్శనముల నొసంగుచుండెననియు స్పష్టమగుచున్నది. సిద్ధేంద్రుని శిక్షణములో భామాకలాపమునే ప్రప్రథమముగా నేర్చియున్న కూచిపూడి భాగవతులు వీరనరసింహరాయల యెదుట ఆనాడు ప్రదర్శించిన కేళిక సుప్రసిద్ధమైన భామాకలాపమే అని విశ్వసించుచున్నాను. అయినచో సిద్ధేంద్రుడు విధిగా క్రీ. శ. 1500 నాటికి పూర్వుడగును; అనగా 14 వ శతాబ్దికో లేదా 13 వ శతాబ్దికో చెందిన వాడగుచున్నాడు.

భామాకలాపము :

భామాకలాపరచనకు మోక్షదృష్టియో, మరేదియో ప్రేరకమైనను, అది ఒక అపూర్వ కళాసృష్టి; సృత్యకళ పరమకోటిని పొందిన రచనయది. కళావేత్తయును, తపస్సంపన్నుడును అగువాడే అట్టి రచన చేయగలడు. “నాన్పషిః కురుతే కావ్య” మృను సూక్తి ఇప్పట్ల సార్థకము. ఇందలి కథ నిమిత్తమాత్రమే; నిజమునకు కృష్ణదేవునకుగాని, రుక్మిణి లేదా సత్య భామకుగాని ఇందు ప్రాధాన్యములేదు; ఇంక ఇది ఆద్యంతమును ప్రణయకలహకుపితుడగు భర్తకు దూరమైన సత్యభామా విరహాభినయమే.⁶ ఈ విప్రలంభశృంగాభినయముందు అష్ట విధనాయికా భేదములు, తత్తదవస్థా భేదములు, దశవిధలాస్యాంగములు, స్త్రీలకు సహజములైన అంగజన్యభావజన్యాయత్నజన్యవికారములు మొదలగువానితో కూడిన అలంకారశాస్త్ర సర్వస్వమును సృత్యగన-వాద్యములతో సమన్వయమగుచున్నది. ఈ అభినయము సంతటిని భామ ఒక్కతెయే చేయును. అలంకారశాస్త్రమును, చతుర్విధాభినయములును, సంగీతమును సమానములగు పాళ్ళలో మేళవింపబడిన భామాకలాపము ఏకపాత్రాభినయమునకు ఉత్తమ నిదర్శనము. ఇది అంతయును లాస్యాభినయమనియు ఇందు తాండవమునకు చోటులేదనియు తెలియవలెను.

ఒకనాడు సత్యాకృష్ణులు మాటాడుకొనుచుండగా ఇరువురిలో ఎవరు ఎక్కువ సౌందర్యవంతులనెడి ప్రశ్న కలిగెను. ‘నేనే ఎక్కువ సౌందర్యవంతులాల’ నని ముందు ఆలోచన

లేకయే సత్య సగర్వముగా పలికెను. అది కృష్ణునకు కోపకారణమయ్యెను; కోపముతో శయ్యాగారమును వీడివెడలిపోయెను. అప్పుడు సత్యకు తన తప్పిదము తెలిసెను. విరహార్తయై విలపించును. ఇంక విరహానాధను భరింపలేక దూతని స్వామి సన్నిధికి రాయబార మంపును. ఎట్టుకేలకు కృష్ణుడు రుక్మిణితో లేదా రాధతో కలిసివచ్చును.⁷ అది మరల సత్యకు ఆసూయా కారణమయ్యెను. అప్పుడా ఇరువురిమధ్యను సుప్రసిద్ధమైన సవతుల కయ్యమునాగును. చివరకు కృష్ణుడు సత్యను మన్నించును; ఇరువురు భార్యలతోను సుఖముగానుండును—ఇది భామాకలాప మందలి కథకాని కథ. ఈ భామాకలాపప్రదర్శనమందు నాట్యమేళమునకు గురువు లేదా నాయకుడు అగునాతడు సూత్రధారుడై కథకుడుగాను, భామకు చెలిక త్రెయగు 'మాధవి' గాను, కృష్ణునకు చెలికాడగు 'మాధవుడు'గాను మారుచు, సమయోచితముగా కథాసంధానము చేయుచుండుటయే కాక చక్కని హాస్యమును వెదజల్లుచుండును. మాధవి సత్యభామకు అంతరాత్మతుల్యము; ఇంక సత్య భగవద్దై క్యమునకు తపించు జీవాత్మ. —ఇది ఇందలి వేదాంతార్థము.

భామాకలాపమునకు 'పారిజాత' మనెడి పేరు కలదు. కాని, ఆ పదము దీనికి అన్వర్థము కాదు. ఇది అంతయును సత్యభామా విరహకలాపమే; ఇందు పారిజాతాపహరణ ప్రశంసయే లేదు. సిద్ధేంద్రుని అనుసరించి కొందరర్వాచీనులు మరి కొన్ని భామాకలాపములను రచించి యున్నారు. అర్వాచీన రచనలలో ప్రాచీనాండ్రగ్రంథములందలి పద్యములు, అర్వాచీన వాగ్గేయ కారుల పదములు, జావళీలు చేరిపోయినవి. కూచిపూడివారు కూడ వీనిని గ్రహించినారు. అట్టి వానిలో దామెరతిమ్మేంద్ర భూపాలునిమీది పదమొకటి. ఇంతకును సిద్ధేంద్రుని మూలరచన యేదో తెలియని పరిస్థితి కూడ ఏర్పడినదన్నచో అతిశయోక్తి లేదు. దీనిని గూర్చి సవిమర్శక మైన పరిశోధన జరుగవలసి యున్నది. మరి కొందరు పారిజాతాపహరణకథను జోడించి నృత్య నాటకములు రచించియున్నారు.

ప్రదర్శన ప్రారంభమునకుముందు నాట్యశాస్త్రవిహితమైన పూర్వరంగము ప్రవర్తిత మగును. అటుపిమ్మట కథాప్రారంభము. భామ రంగస్థలముమీదికి వచ్చుటకుముందు ఒక తెర పట్టుదురు. దాని కిరువైపులను కాగడాలు వెలుగుచుండును. అంతట భామ తన పొడుగుపాటి జడను తెరపై వేసి, సభలోని వండితులను సవాలుచేయును. ఈ ఘట్టమునే 'వేణీప్రబంధ' మందురు. కూచిపూడిన రక్తులు, ముఖ్యముగా భామవేషధారి, నృత్యమందే కాక సంగీతసాహిత్యము లందును; వేద-వేదాంగాది విద్యలందును నిష్ణాతులుగా నుండెడివారు. ఆ జడ నట్లువేయుట యనగా శాస్త్రార్థచర్చయందుకాని, భామవేషాభినయమందుకాని తనతోసాటి యెవ్వరును లేరని తెల్పుట ! అంతియేకాక అసూయతో మంత్రప్రయోగములు చేయువారిని సవాలుచేయుట కూడను !! కూచిపూడి నర్తకులలో కొందరు మంత్రశాస్త్రనిష్ణాతులు కూడ కలరు. సంచారము లందు అసూయాపరులుచేసిన మంత్రప్రయోగములు, అందులకు కూచిపూడి నర్తకులు చేసిన ప్రతిక్రియలు, ప్రయోగములు—వీనిని గూర్చి పెక్కు ఐతిహ్యములు ప్రచారములో నున్నవి. భామ అట్లు తెరమీద జడవేసి, జడయొక్క పుట్టువును కూర్చి చెప్పి (అది దేవశిల్పియగు మయుని సృష్టియట) శాస్త్రార్థచర్చ చేయును. అంతట రెండు కాగడాలమీదను చల్లిన గుగ్గిలపు

మెరుపులో భామ తన మొగమును చూపును; రెండవసారియును అట్లే తెరను నడుమువరకును దింపుదురు; ఇంక మూడవసారి పూర్తిగా తీసివేయుదురు; అప్పుడు ప్రావేశకీర్తనను (ప్రవేశపుదరువును) పాడుచు భామరంగస్థలమును ప్రవేశించును (ఈ తెరను ప్రధానమైన ప్రతిపాత్ర ప్రథమ ప్రవేశమునకు ముందును పట్టుచుందురు). ఇందలి ముఖ్యవిశేషము భామయేకాక తక్కిన వారు కూడ వచనమును చెప్పుటయేకాక నృత్యము చేయుచు స్వయముగా పాడుచుందురు; భరత శాస్త్రవిహితమైన ఈ వద్దతి తెలుగువారి నృత్యమందలి ప్రత్యేకత: భామకలాపములోని ఇంకొక విశేషపుట్టుము కేవలము ఏకపాత్రాభినయమైన 'దశావతారనృత్యము.' సాధారణగా దీనిని భామయే నిర్వహించును. కూచిపూడి వారి భామకలాపప్రదర్శనమును గాంచి, ముగ్ధుడై గోల్కొండ నవాబు వారికి కూచిపూడిని అగ్రహారముగా నొసంగిన విషయమును పేర్కొనియే యున్నాను.

నృత్యనాటకములు :

నేర్పినది మొదలు బహుకాలము వరకును కూచిపూడి నర్తకులు భామకలాపమును ఆభినయించి దేశము నుట్టుతలగాంచినారు. కాని, ఒకే వద్దతి ఎంతకాలమని ఆనందము నొసంగ గలదు? ఎంత భక్తులును, ఎంత రసీకులును అయినప్పటికిని ఒక్క భామకలాపమునే పదే పదే దర్శించుటకు ప్రజలును, పదే పదే ప్రదర్శించుటలోను, చక్కని భామ వేషధారిని తయారు చేసికొనుటలోను కూచిపూడి వారును విసిగియుందురు. అప్పటికి దేశములో అనంస్కారులచే ప్రదర్శింపబడుచున్న వీధినాటకములపై కూచిపూడివారి దృష్టిపడినది. అంతట వారావీధినాటకములను చేపట్టి, సంస్కరించి, శాస్త్రీయ నృత్య-గానములను జోడించి ప్రదర్శించుటకు పూనుకొని నారు. కథాప్రధానములైన ఈ నృత్యనాటకములు మరల ఒక సూత్వితాహమును ప్రజలలోను, నర్తకులలోను కలిగించెను. కాని, ఈ నృత్యనాటకములను, కూచిపూడివారు ఎప్పుడు చేపట్టినారో సరిగా నిర్ణయించి చెప్పుట కష్టము. నేడు వారు ప్రదర్శించుచున్న ప్రహ్లాద, ఉషా పరిణయము మొదలగు నృత్య నాటకములు సూరునూటయేబది సంవత్సరముల క్రిందట మాత్రమే రచింపబడినవని తెలియుచున్నది :

గొల్లకలాపము - పగటివేషములు :

కూచిపూడివారు నృత్యనాటకములనే కాక గొల్లకలాపమునెడి విశిష్టప్రయోగము నింకొక దానిని చేపట్టిరి. ఇది కూడ సిద్ధేంద్రుని రచనయే యని కొందరందురు కాని తగిన ఆధారములు లేవు. ఇది అర్వాచీనరచనయని తెలియుచున్నది.* సంస్కృతమునందు వేదాంత పరమైన ప్రబోధచంద్రోదయాది నాటకములు కలవు. మందబుద్ధులకు గూడ వేదాంతమును సుబోధమగునట్లు చేయు ప్రయత్నములో ఇట్టి నాటకరచన లొక భాగము; గొల్ల కలాపమును ఇట్టిదే. ఇందు పిండోత్పత్తి మొదలుకొని అనేక విషయములు చర్చింపబడును. ఇందు ఇరువురు ప్రధానులు—ఒకరు గొల్లభామ; రెండవవారు సూత్రధారుడు లేదా హాస్యగాడు (బ్రాహ్మణుడు)

సృత్యము, సంగీతము, సాహిత్యము అలంబనముగా తెలుగునాట వేదాంత ప్రచారమొనర్చిన ఉత్తమకళాసృష్టి యీ గొల్లకలాపము.

అటు సత్యభామవేషమునకుగాని, ఇటు గొల్లభామవేషమునకుగాని సృత్యసంగీతములు ముఖ్యములు. సంగీతమునందు ప్రావీణ్యములేని కొందరు ఆ కాలములో పగటివేషములను చేపట్టినారు; ఆధునికకాలములో కొందరు సినిమాలో ప్రవేశించినారు. మరికొందరు ఆయా పట్టణములందు స్థిరపడి ఇతరులకు కూడ సృత్యమును నేర్పుచున్నారు. మొత్తముమీద కూచిపూడి వారు క్రింది ప్రదర్శనములందు సిద్ధహస్తులు—

1. కలాపములు— భామాకలాపము, గొల్లకలాపము (చోడిగాని కలాపమును కూడ పీరు ప్రదర్శించినట్లు ప్రతీతి).

2. సృత్యనాటకములు— ప్రహ్లాదచరిత్రము, ఉషాపరిణయము, శశిరేఖాపరిణయము, మోహినీరక్తాంగద, గయోపాధ్యానము, హరిశ్చంద్రనాటకము, ఉత్తరరామచరిత, రుక్మిణీ కళ్యాణము మొదలగునవి.

3. ఇతరవేషములు—దాదినమ్మవేషము, బాలింతవేషము, కురవంజివేషము (సింగి-సింగడుల కలాపము).⁹

ఇతర మేళములవారు :

కూచిపూడివారి కాణాచి యనదగిన భామాకలాపమును, దానితోపాటు గొల్లకలాపమును అర్వాచీనకాలములో ఇతరులు, ముఖ్యముగా కళావంతుల స్త్రీలు కూడ నేర్చి, ప్రదర్శింప సాగిరి. కూచిపూడి బ్రాహ్మణులు కొందరు, వారి శుశ్రూషచేసిన మరికొందరు వీరికి గురువులైనారు. ఈ గురువులందరును మూర్తిభవించిన సంగీత-సాహిత్య-సృత్యవిద్య లనదగినవారును; పవిత్రజీవనులును. ఇంక శిష్యుర్రాండ్రును వారియెడ వినయవిధేయతలుగలిగి, నియమపూర్వక జీవితములను గడపుచుండెడివారు. భామాకలాపమును నేర్చిన స్త్రీలలో పెండ్త్యాల సత్యభామ మొదలగువారును, గొల్లకలాపమును నేర్చినవారిలో చిత్తజిల్లు వైదేహి మొదలగువారును, ఆచార్యులలో రావూరి కామయ్య, కొల్లూరి వెంకయ్య, పుల్లపంతుల చలమన్న మొదలగువారును సుప్రసిద్ధులు.

భామాకలాపముతోపాటు సృత్యనాటకములను కూడ ఇతరజాతుల పురుషులు కొందరు నేర్చుకొని, ప్రదర్శించుటకు మొదలుపెట్టిరి. ఇట్టివారిలో గొల్లలు, పిచ్చుకకుంట్లు, యానాదులు మొదలగువారు ముఖ్యులు. పిచ్చుకకుంట్లలో కొందరు పురుషులు కూడ భామవేషమందు ప్రసిద్ధి పహించిరి.¹⁰ పిచ్చుకకుంట్లవారి మేళము కేవలము పురుషులమేళమే. విజయనగరముదగ్గర తెల్లంలో బూర్గగడ్డ వెంకటస్వామి మేళము ప్రసిద్ధినందినది; వీరు 'కాలకుంట్లు' అట.

విశాఖజిల్లాలో ప్రత్యేకమైన భామాకలాపవద్దతి కలదు; అందు ప్రసిద్ధులు వరదా అదినారాయణగారు.

ఇంక రాజాశ్రయాదులులేని రాజసత్తక్రీడేవదాసీ సంప్రదాయములవారు క్రమముగా దిగజారి బజారులలో మేజువాణీలకు దిగినారు. అట్టివారిని బిలిపించి, తైతక్కలాడించి, వారిని కూడ అనుభవించెడి సరసులు ఎక్కువైనారు; దీనితో అనలు సృత్యకళ పతనమైనది.

కూచిపూడి వారి అహార్యము : ప్రసిద్ధనర్తకులు :

కూచిపూడివారిలో క్రింది కుటుంబములవారు ప్రసిద్ధనర్తకులు— 1. హరివారు, 2. చింతావారు, 3. బుక్కావారు, 4. వెంపటివారు, 5. వేదాంతమువారు, 6. భాగవతులవారు, 7. ఇంగువవారు, 8. పసుమర్తివారు, 9. మహాంకాశివారు, 10. జోస్యులవారు, 11. చల్లావారు. ఇటీవలివారిలో వెంపటి వేంకటనారాయణ, చింతా వేంకటరామయ్య, వేదాంతం లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రి¹¹ గార్లు సుప్రసిద్ధనాట్యాచార్యులు. నవ్యులలో చింతా కృష్ణమూర్తి, వేదాంతం రాఘవయ్య, వెంపటి సత్యం మొదలగువారు ప్రసిద్ధులు. భాగవతుల దశరథమయ్య అనువారు మంత్రశాస్త్రములో అఖండులని ప్రసిద్ధి.

కూచిపూడివారి అహార్యమునందు కూడ విశిష్టత కన్పట్టగలదు. వారు భామవేషము నకు ఏడువారల సౌముఖ్యము పెట్టుదురు—పెద్దజడ, చిన్నజడ, శిఖ, రాగిడి, చంద్రవంక, సూర్యుడు, తమలపాకు, మొగలిరేకు, కేతకీ, తురాయి, పాపట పింజినీలు, కమ్మలు, చేర్లు, జుకాలు, కర్ణపత్రములు, తాయెత్తులు, బాజుబిందులు, దండకడియములు, మత్స్యములు, ఘోచీలు, కంకణములు, కడియములు, చిన్నపతకము, పెద్ద పతకము, పట్టెడ, విళ్ళల మొలత్రాడు, అడ్డవాన, కట్టడపు బులాకీ, ముక్కుపల్లె మొ॥ ఈ నగలలో చాలవరకు నేడు రాజుల ఇండ్లలో బంగారు ఆభరణముల రూపమున కన్పట్టగలవు. శివోభూషణమగర పెద్ద జడలోని విళ్ళల భూగోళ-ఖగోళ శాస్త్రముల ననుసరించి సూర్యచంద్రులను, నక్షత్ర సముదాయమును సూచించునట. ఇంక రాజు వేషమునకు కిరీటము, శంఖచక్రములు లేక భుజకీర్తులు, కర్ణపత్రములు, గండభేరుండము మొదలగునవి ప్రధానభూషణములు. భుజకీర్తులు మొదలగు వానిని బాడిద చెక్కతో తయారుచేయుదురు; పై న తళుకునుపయోగింతురు. స్త్రీవేషమునకు చీరలను, లంగాలను; పురుషవేషమునకు పాత్రల న్వభావాదుల ననుసరించి కొట్టు, కండువలు మొ॥ ఉపయోగింతురు. కొన్ని వేషములకు వీరు ప్రతికీర్షములను (కృత్రిమ ముఖములను—Masks) ఉపయోగింతురు—చతుర్ముఖబ్రహ్మ, నరసింహవతారము మొ॥ అహార్యమునకు సంబంధించిన వస్తువులనెల్ల వీరు ఒక పెట్టెలో పెట్టుదురు. దీనికి 'గణియంపెట్టె' అని పేరు (Make-up Box). వీరి రంగస్థలము ఏ పీఠిలోనో తాత్కాలికనిర్మాణము. ఏవిధమైన ఆడంబరమును, అట్టహాసమును లేకయే, కేవలము అభినయసామర్థ్యము చేతనే సామాజికులను మంత్రముగ్ధులను కాంచిది తెల్లవారువరకును అట్లే కూర్చుండబెట్టుదురు. దినచర్యలో కూడ వీరు చాల నిష్ఠగా నుందురు. నృత్యశిక్షణములో ఏమాత్రపు ఆలసతను సహింపరు. కూచిపూడి నర్తకుడు నృత్య కళయందెంత నిష్ణాతుడో, సంగీతమందును అంతటి నిష్ణాతుడును అగును. అంతియేకాదు, లక్ష్యలక్షణసమన్వయ జ్ఞానముకొరకు శాస్త్రపఠనముకూడ అవశ్యకము. ఇది కూచిపూడి నాట్య మందతి విశిష్టత.¹²

ఆధునికనాటకముల విజృంభణముతో, భరతనాట్యము తెలుగుదేశమున ప్రచారము నందుటతో కూచిపూడి నాట్యమునకు ఆదరణము నన్నగిల్లినది; ఇటీవల పునరుద్ధరణప్రయత్నములు తీవ్రముగా సాగినవి; సత్ఫలితములు కలిగినవి,

బొమ్మలాటలు

“భారతాది కథలఁ జీరమఱుఁగుల

నారంగ బొమ్మల నాడించువారు;

కడునడ్డుకంటఁగఁ గంట సూత్రంబు

లడరంగ బొమ్మల నాడించువారు”

—(పండి. చ-ప్ర. ప్ర-పు. 435.)

బొమ్మలాటలు రెండు విధములు—1. కట్టబొమ్మల ఆట; 2. తోలుబొమ్మల ఆట. చీరమఱుగుల భారతాదికథల నాడించుట తోలుబొమ్మలాట; ఇంక కంటసూత్రముల ఆట కట్టబొమ్మలాట. కాగా, ఈ బొమ్మలాటలు పండితాధ్యపరిత్రనాటికి ముందే అనగా క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దినాటికి ముందే తెలుగుచేశమందు సుప్రసిద్ధములన్నమాట. కట్టబొమ్మలాటలకు యావ ద్భారత ప్రసిద్ధి కలదు. కాని తోలుబొమ్మలాటలు కేవలము దక్షిణదేశమునకు మాత్రమే చెందిన వని మహాభారతములోని ‘రూపోపజీవనము’ (XII-CCXCV-5.) అనేది పదమును వాఙ్మొనించుచు నీలకంఠపండితుడు తెల్పియుండుట గమనార్హము— ‘రూపోపజీవన’ మను నది ‘జాలమండపిక’ అను పేర దాక్షిణాత్యులందు ప్రసిద్ధము. సూక్ష్మవస్తుమును కట్టి (దాని వెనుకనుండి) చర్మముయములైన ఆకారములతో రాజామాత్యుల చర్యలు ప్రదర్శింపబడును¹. మరియు దాక్షిణాత్యులలో తెలుగువారే ఈ కళయందు సుప్రసిద్ధులగుట గమనింపదగ్గది.

క్రీ. శ. 1521 నాటి యొక కాసనమును బట్టి బొమ్మలాటవారు తమ విద్యాధిక్యముచే అగ్రహారమును బహుమతిగా పొందగలిగినారనియు², ఒక గణితశాస్త్రగ్రంథమునుబట్టి ఒక బొమ్మలాట వంశస్థుడు కృష్ణదేవరాయలంతటి చక్రవర్తికి అధికాప్తుడై, ఆందోళి కాది సన్మానము లను బడసెననియు తెలియుచున్నది³. బొమ్మలాట అనునది ఇంటిపేరగుట గమనార్హము. ఒక వ్యక్తియో, వాని పూర్వులో బొమ్మలాటలందు బహుప్రసిద్ధి వహించియుండురు. అధునిక కాలములో ‘భారతమువారు’, ‘బి. ఏ. వారు’ అనునవి ఇంటిపేర్లు అయినట్లే, ఆనాడు ప్రసిద్ధిని బట్టి ‘బొమ్మలాటవారు’ అని ఇంటిపేరు వచ్చియుండును.

మరియొక కాసనమునుబట్టి⁴ (A. R. 316 of 1928) కడప మండలమందలి కమలా పురము తాలూకా చిడిపిరాల గ్రామమును చంద్రమయ్య యనునతడును (ఇతనిని బొమ్మలాట రయితు అని అందురు), బొమ్మలాట యమృతకవి యనునతడును తెరనాటకము లాడుటకై పెద చిట్టయ్య యనునతని కొనంగిరని తెలియుచున్నది. అనగా బొమ్మలాటవా రున్నతపదవుల యందుండి రాజసన్మానముల నందుచు స్వయముగా గ్రామదానముల నొసంగుచున్నారని నిర్ణయించుట అసంజనము కానేరదు⁵. తెరనాటక మనగా తెరవెనుక బొమ్మల నెక్కించి యాడించు నాటకము; అనగా బొమ్మలాట అని అర్థము⁶.

జంప్రపుబొమ్మల, కీలుబొమ్మల ప్రసక్తులు తెలుగు కావ్యములందు బహుధా కలవు; ఇట్టివి కేవలము ప్రత్యేకప్రదర్శనముల కొరకే కాక అలంకరణార్థము వినోదమందిరములందు,

పడకటిండ్ల యందుకూడ ఉండినట్లు కావ్యముల వలన తెలియుచున్నది. “ఇచ్చటి మందిరము లలో కొన్ని పాంచాలికాయంత్రనిర్మితములు కలవు. అవి యూరక అప్పడప్పుడు ప్రదక్షిణము చేయుచుండును. అవి ఒక్కొక్కప్రదక్షిణమునందు ఒక్కొక్క వింతరూపమును చాల్చుచుండును” అని విజయనగర రాజసౌధములనుగూర్చి అబ్దుల్ రహ్మాన్ వర్ణించుట గమనార్హము⁷.

ఇప్పుట్ల కావ్యములందలి కొన్ని వర్ణనలనుకూడ పరిశీలించుట న్యాయ్యము. కృష్ణరాయ విజయములోని వర్ణన (IV-119) కట్టబొమ్మలాటను సూచించుచున్నది⁸. చంద్రభానుచరిత్ర లోని పద్యమునుబట్టి బొమ్మలాటలు కథాసంయుతములుగా జరిగెడివని స్పష్టమగుచున్నది⁹. అట్టి వానిలో ‘గంగావతరణ’ కథ యొకటి. ఇది 16 వ శతాబ్ది చివరి రచన. 1650 ప్రాంతముల రచింపబడిన చంద్రాంగదచరిత్రలో ఒక పద్యమునందు బొమ్మలాట మేళమును, తత్ప్రదర్శన విధానమును వర్ణింపబడెను¹⁰. బొమ్మలాటలు తెల్లవారువరకును జరిగెడివను విషయమును పాంచాలీపరిణయము తెలుపుచున్నది¹¹. ప్రదర్శనము జరుగుచున్నప్పుడు కథాగతపాత్రము లొకవంక రాకపోకలు జరుపుచు, సంవాదాలు కావించుచుండగా ఇంకొక ప్రక్క హాస్య పాత్రలు (గాందోళిగాడు, బంగారక్క మొ॥) నిలిచియుండుటను అనిరుద్ధచరిత్ర (18 వ శతాబ్ది మధ్యభాగము) లోని పద్యము తెలుపుచున్నది¹². తోలుబొమ్మలాటలలో ఈ హాస్యపాత్రలను కొంతసేపు ఆడించి, మరల వానికి పనిపడునంతవరకును ఒక ప్రక్కగా తెరకు గ్రుచ్చి యుంచబడుట అందరకును తెలిసినదే.

కీలుబొమ్మలాటయందు వెనుక తెరమాత్రమే ఉండును; కథావశమున బొమ్మలు ఆ తెరచాటునుండి వెడలి వచ్చుచుండును. ‘సరస్సునుండి వెలుసలికి వచ్చెడి స్త్రీలు తెరవానివచ్చు జిగిబంగరు జంత్రపు బొమ్మలటు’ యన్నారని అబ్బయామాత్యుడు పేర్కొనుట గమనార్హము (అని. చరి.-II-59). తోలుబొమ్మలాటలు మాత్రము తెరలోపలనే జరుగును. వివిధములైన వర్ణములతో చిత్రింపబడిన ఆ బొమ్మలు వెనుకగానున్న దీపముల వెలుతురువలన నన్నని, తెల్లని తెరలోనుండి సామాజికలకు స్పష్టముగా కన్పించుచుండును.

కట్టబొమ్మలాటలకు తెలుగుదేశములో కొండపల్లి బొమ్మలు సుప్రసిద్ధములు. కొండ పల్లి కొండపిడ దొరతెడి ప్రత్యేకమైన కట్టతో, తదితరసాచుగ్రితో వారాబొమ్మలనుచేసి, రంగులను వేయుదురు. ఇంక తోలుబొమ్మలను తయారుచేయుటలో జింకచర్మమును, మేక చర్మమును ఉపయోక్తములగును. (ఇవి చాల transparent అని తెలియవలెను). జింక చర్మమును దివ్యస్వరూపములకును, మేకచర్మమును తామసాదిస్వరూపములకును వాడుదురు. ఈ కట్టబొమ్మలు, తోలుబొమ్మలు కూడ ‘సూత్ర’ సాహాయ్యముతో ఆడింపబడుచుండును. ఆ సూత్రమును ధరించి, బొమ్మలను ఆడించునతడు ‘సూత్రధారు’ డనబడును¹³. ఇతడు సామాజికలకు కన్పింపదు. అతడే సంభాషణములను చెప్పుచుండును. లేదా చంద్రాంగద చరిత్రలో చెప్పబడినట్లు సంభాషణములను లేదా ప్రసంగములను చేయునతడు ‘ప్రసంగి’ యను పేరపేరుగానుండవచ్చును. అట్లే సంగీతమునకు కూడ పేరుగానుండురు. తోలుబొమ్మలాటలందు సంగీతమును సాధారణముగా స్త్రీలే పాడుచుండురు. తోలుబొమ్మలాటస్త్రీల కీచుకంఠము,

స్వరగాంధీర్యము సుప్రసిద్ధములు. ఈ మేళములోనివారు సాధారణముగా ఒకే కుటుంబమునకు చెందినవారై యుందురు. ఒకరికి పీలులేనిచో ఇంకొకరిని సర్దుకొనుటకు పీలుగా బొమ్మలాట సూత్రధారుడు ఇద్దరుముగ్గురు భార్యలనుచేసికొనుట కూడ కద్దు.

తెలుగులో బొమ్మలాటమేళములవారి సాహిత్యము యక్షగాన-పీఠినాటకములే. వారు పీనిని యథాతథముగాకాని, కూర్పులు, మార్పులుచేసికొని కాని వాడుకొనుచుందురు. కొన్ని యక్షగానములు కేవలము తోలుబొమ్మలాటలకొరకే వ్రాయబడినవని తెలియుచున్నది. 1750 ప్రాంతముల బొమ్మలాట సాంబయ్య అనునతడు కిరాతార్జునీయము (తెలుగు), సారంగధరచరిత్రము (కన్నడము) అను వానిని రచించెనట. వీనితండ్రి సిద్దయ 'బొమ్మలాటకాసన', 'మోహనకవి' బిరుదాంచితుడట. 1850 ప్రాంతమువాడగు మరింగంటి భట్టరరామానుజాచార్యులు (గంకాంజిల్లా గుజ్జువాడ నివాసి) రచించిన శ్రీరామనాటకము 'బొమ్మలాట రామాయణము'గా ప్రసిద్ధిచెందినది (చె. ప్రా. లి. పు. భాం-N. No. 966). సంతవేలూరు కుళలవనాటకము మొదలగునవి నాటకప్రదర్శనమునకును, బొమ్మలాటకును కూడ ఉపయోగపడునట్లు రచింపబడెను. రంగనాథ రామాయణమువంటి ద్విపదరచనలను కూడ తోలుబొమ్మలాటలవారు పయోగించుకొనుచుందురు.

తెలుగుదేశములో బొమ్మలాట ప్రదర్శనములు అర్వాచీనకాలములో నశించినవి. మహారాష్ట్రశ్రీరక్షను చేపట్టినారు; ఇది ఎప్పుడు జరిగినదో చెప్పజాలము. కాని 19 వ శతాబ్దిమధ్యలో కొన్ని మహారాష్ట్రకుటుంబములు తెలుగుదేశమునకువలసవచ్చి ఈ కళను మరలప్రచారములోనికి తీసికొనివచ్చినవి. వారిలో ఒకశాఖవారే నేటి 'సురభినాటకసమాజములవారు.' నేడు తెలుగు దేశమందలి తోలుబొమ్మలాటలవారిలో ఆధిక్యము మహారాష్ట్రదేశమునుండియే వచ్చినవారగుటచేత అసలు తోలుబొమ్మలాటలు కూడ మహారాష్ట్రదేశమునుండియే దిగుమతిఅయ్యెనని కొందరు తలంచుచున్నారు; కాని, ఈ అభిప్రాయము సత్యహరము. ఈ మహారాష్ట్రులు ప్రప్రథమముగా కడప-బళ్ళారి మండలములలో స్థిరపడినారు. ఆ మండలములు మొదటినుండియు బొమ్మలాటలకు ప్రసిద్ధిచెందియున్నట్లు శాసనములవలన తెలియుచున్నది. ఇట్లు వలసవచ్చినవారు, ఇక్కడికి వచ్చినతరువాతనే తోలుబొమ్మలాటను నేర్చినారన్నను అసమంజసముకానేరదు. అంతియేకాక పశ్చిమగోదావరి, తూర్పుగోదావరిమండలములలో మహారాష్ట్రసంపర్కము బొత్తిగాలేని కేవల ఆంధ్రులే తోలుబొమ్మలాటవారుగా ప్రసిద్ధినందియుండుటయు విస్మరింపరానిది.

ఈ తోలుబొమ్మలాట ప్రదర్శనములను పునరుద్ధరించి, ఆధునికముచేయుటకు కేంద్ర ప్రభుత్వపరిశోధన ఉపకారవేతనమును పొందిన శ్రీ రమణగారు (కాకినాడ) ప్రయత్నించుచున్నారు.

ఛాయానాటకములు :

సంస్కృతము నందు 'ఛాయానాటకములు' అనేడి తెగకుచెందిన మేఘప్రభావార్యుని 'ధర్మాభ్యుదయము', సుభటుని 'మాతాంగదము' మొదలగు రూపకములు కొన్నికలవు. ఇవి తోలుబొమ్మలాటల కుషయు క్రమమున రూపకములని కొందరు తలంచినారు. కాని ఆలంకారికు తెవ్వరును ఈ పదమును నిర్వచించలేదు; అంతియేకాదు శాస్త్రగ్రంథములందు తత్ప్రశంసయును

కన్నట్టుదు. ఆయాకారములనుబట్టి ఛాయానాటకములు తోలుబొమ్మలాటలకు సంబంధించినవి కావనియు, పూర్వరూపకముల ననుకరించుచు, అందలి శ్లోకాదులను కొన్నింటిని గ్రహించుచు, స్వకపోలకల్పనములనుచేయుచు, మూలరూపకములకు 'ఛాయ'గా రచింపబడినవే ఛాయానాటకములనబడెననియు డా. ఎస్. కె. డే ప్రభువులు నిర్ణయించి యున్నారు.¹⁵

ఆధునికకాలములో 'ఛాయానాటకప్రదర్శనము' (Silhouette) అనుపద్ధతి ఇంకొకటి ప్రచారములోనికివచ్చెను. ఇది 'Shadow play' అనుదానికంటె భిన్నమైనది. సజీవవ్యక్తులను కాని, జంతువులనుకాని దీపమునకును తెల్లని సన్నని తెరకునుమధ్య నిలబెట్టి వానినీడలు తెరపై పడునట్లుచేయుదురు. తోలుబొమ్మలాటలయందు తోలుబొమ్మలు తెరను అంటిపెట్టుకొని యుండ వలసినట్లు ఇందు వ్యక్తులు తెరకు అంటిపెట్టుకొని ఉండనక్కరలేదు; వారిబొమ్మలు తెరపై నల్లగా పడుచుండును. ఆకారరేఖలుమాత్రము ప్రస్ఫుటముగా కన్నట్టుచుండును. మరియు వ్యక్తులుగాని, జంతువులుగాని, చివరకు బొమ్మలుకాని అక్కరలేకయే కేవలము చేతులతోను, చేతివ్రేళ్ళతోను పెక్కు ఆకారములను సృష్టించవచ్చును. హస్తాభినయము తెలిసినవారికిది మిక్కిలి సులభము. కేవలము తాత్కాలిక ప్రదర్శనములతో తృప్తిచెందక పాశ్చాత్యులు ఇట్టి సీసీమాలను కూడ తీసియున్నారు.

భారతీయుల బొమ్మలాటలలో తోలుబొమ్మలాటలు జావా మొదలగు ప్రాచ్యదేశములకును, కట్టబొమ్మలాటలు పాశ్చాత్యదేశములకును వ్యాపించినవి. జావాద్వీపవాసుల వినోదములలో ప్రధానమైనది 'వాయంగ్' (బొమ్మలాట). ఇందులో పలుభేదములున్నవి¹⁶. ఈ వినోదములందెల్లెడల హిందూసంప్రదాయమే గోచరించును. జావా, బలి ద్వీపములను చంద్రవంశపు, యదువంశపు హిందూరాజులు చాలకాలము పరిపాలించినారు.

కట్టబొమ్మలాట పాశ్చాత్యదేశములందు నేడధికాదరణమునుబొంది, అభివృద్ధిలోనికి వచ్చినది. ఆ కళలనుగూర్చిన పెక్కుగ్రంథములు ప్రకటింపబడెను. వానిని ప్రదర్శించుటకు ప్రత్యేకసమాజములు పెక్కులుగలవు; వారికి ప్రభుత్వాదరణముకలదు. ఈమధ్య రష్యన్ కళాకారులు భారతదేశమునందలి ముఖ్యపట్టణములందు ఈ బొమ్మలాటను అద్భుతముగా ప్రదర్శించియున్నారు. ఈ కళాకారులు 6 అడుగుల ఎత్తువరకు మూయబడినభాగమున తాము ప్రచున్నముగానుండి, ఇంచుమించుగా తమనెత్తిమీదనే బొమ్మలనాడింతురు. ఒక్కొక్క బొమ్మకు నలుగురైదుగురు మనుష్యులు పనిచేయుచుండురు. ఇవియన్నియును గుడ్డబొమ్మలు; కాని మనుష్యులవలెనే అన్నివనులను చేయుచున్నట్లు సూత్రసాహాయ్యమున ఆ కళాకారులు చూపింతురు. రాజస్థానమందుకూడ ఈ కీలుబొమ్మల ప్రదర్శనములుకలవు. అచ్చటివారు పైన ప్రచున్నముగానిలిచి, పైనుండియే త్రిందిబొమ్మలను సూత్రముల సాహాయ్యమున ఆడింతురు.

పాశ్చాత్యులు బొమ్మలను ఐదు ప్రధానశాఖలుగా విభజింతురు—1. Shadow-Puppets; 2. Hand Puppets; 3. Hand and Rod Puppets; 4. Rod - Puppets; and 5. Marionettes (String Controlled Puppets). వీనిలో ఒక్కొక్కపద్ధతి ఒక్కొక్కరకపు ప్రదర్శనమునకే వాగుండును; అన్నియును అన్నికథలకును సరిపడవు.

ప్రభుత్వము వృద్ధకళాకారులను అడుకొన్నచో సంప్రదాయవిచ్ఛిత్తికాకుండగనే అధునిక వద్ధతులలో మన బొమ్మలాటల ప్రదర్శనములను పునరుద్ధరింపవచ్చును.

యక్షగానములు

1. “కీర్తింతురెద్దాని కీర్తిగంధర్వులు గాంధర్వమున యక్షగానసరణి (భీ.పు. - III-66)¹
2. “రాగమునుండి లంఘించు రాగమునకు, నురుమ యూరుద్యయంబుపై నొత్తిగిల్ల కామవల్లిమహాలక్ష్మి కైటభారి, వలపుపాడుచువచ్చె జక్కులపురంద్రి.”
—క్రీడాభిరామము-పుట-46.
3. బ్రోలుగంటి చెన్నశౌరి (15 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధము) అష్టభాషాకవివర్యుడై “సౌధరివరితంబు జక్కులశతచెప్పి లాలిత నవరసాలంకృతముగ” నరసింగరాయలచేత నగ్రహారంబులును వివిధార్థములను గొనియెనట (హరిభట్టు నారసింహపురాణము)
4. “కవిశాధోరణి యక్షగానరచనల్ గంధర్వగాంధర్వమున్ హవణింపం గనకప్రసూనముల కత్యామోదనంపర్కమై మివులన్ మెచ్చగఁజేసి శేఖరుల భూమిన్ నత్కళావంతులన్ భవనందెల్లనుముంచె నద్భుతరసాంభోరాళి నుల్లాసియై.”
—(కట్టా వరదరాజు శ్రీరంగమాహాత్యము-1630 ప్రాంతములు)²
5. “వృషభగతి త్రిపుటరే కంఘ్రియుగమగుఁ దుద నేడులఘువులతోఁగఁజేయ జంపెరేకునకు లక్షణము ద్విరదగతియగుఁగొన నొకలఘువందుమాన రచ్చరేకగును దురగవల్గనముగతి మఱియేకతాళియౌ ముప్పరగతిని అటశాశమున మాత్రలంఘి కిర్వదినాల్గు నాల్గిటవిరతి వద్దాయిగింట నిలుచు నర్థంపునర్థపంద్రికలు దీన యక్షగానాదికృతులలో నార్యులిడిన రగడభేదంబు లివియౌను.....”³
—(లక్షణసారసంగ్రహము - 1550 ప్రాంతముల-II-141).
6. “.....వీన యక్షగానప్రబంధంబు లతుకవచ్చు, రగడభేదంబు లివియంద్రు.....”⁴
—(అప్పకవీయము-1656 రచన-IV-304).
7. “యక్షాఘగీత మపి గానశైలీమ్”
“యక్షాళ్ళ నాగా అపి కిన్నరాళ్ళ గాంధర్వముఘా అపి గానలోలాః”⁵ —(సంగీతసుధ)
పై ఉదాహరణములను పరిశీలించినచో 15 వ శతాబ్దినాటికి ‘యక్షగానము’ ఒక సాహిత్యప్రక్రియగా స్థిరపడినదని తెలియగలదు. సంస్కృతమూలమునందు లేకపోయినను తెలుగులో “యక్షగాన”మనెడి నమ స్తవదమును ప్రయోగించిన ప్రథముడు శ్రీనాథుడు.⁶

గంధర్వులు దక్షవాటిపురవైభవమును 'గాంధర్వము'న కీర్తింతురని మూలమందుండగా గాంధర్వమున 'యక్షగానసరణి'లో కీర్తింతురని శ్రీనాథుడు పేర్కొనెను. అనగా 'యక్షగాన' రచనమును 'గాంధర్వము'న కూర్చినారన్నమాట. కాగా, వరదరాజుపేర్కొన్నట్లు యక్షగాన రచనలోని కవితాభోరణికి గంధర్వుల గాంధర్వముతోడైనదన్నమాట. అట్టి సంయోగమువలన అతడే పేర్కొన్నట్లు 'కనకప్రసూనములకు చక్కని తావి అప్పినట్లైనది'. కవిత్వమునకు గాంధర్వము తోడైనదనగా ఆ రచన గానప్రధానమైనదన్నమాట. సంగీతసుధలో గానకైరీ ప్రాధాన్యము పేర్కొనబడుట గమనార్హము. తెలుగులాక్షణికులు యక్షగానములందుపయుక్తములగు రచనభేదములనుమాత్రమే వివరించి గీతిప్రాధాన్యమునే స్పష్టికరించి యున్నారు.⁷

ఇట్లు కొందరు యక్షగానరచనలను ప్రశంసింపగా మరికొందరుకవులు, లాక్షణికులు యక్షగానములనే రచించియున్నారు— చక్రపురి రాఘవాచార్యుని విప్రనారాయణచరిత్రము,⁸ కందుకూరి రుద్రయ్య సుగ్రీవవిజయము, బాలపాపాంబ 'అక్కమహాదేవి చరిత్రము', కంకటి పాపరాజు 'విష్ణుమాయావిలాసము', అప్పకవి 'అంబికావదము' ఇందులకుదాహరణములు. అప్పకవి యక్షగానమును 'ప్రబంధ'మనుట గమనార్హము. కేవలము గానప్రధానములన్నంత మాత్రమున ఇవి కవిత్వగుణమున నిరసములనిమాత్రము తలంపరాదు; ఇందు కవిత్వ-గానములు రెండింటికిని సమప్రాధాన్యము కలదు.

'సంగీతసుధ' రచయితతప్ప మరి యే యితర సంస్కృతలక్షణకర్తయును యక్షగానముమాట తలపెట్టలేదు; అతడుకూడ 'యక్షగాన'మనెడి సమస్తపదమును వాడకపోవుట గమనార్హము. కావున, డీనిని సంస్కృతసాహిత్యముతో సంబంధములేని కేవల దేశసంగీత-సాహిత్యప్రక్రియగా నిర్ణయింపవచ్చును. 'రచన'యనెడి భంజితము సంస్కృతమునందు లేకపోవుటయును ఇందులకు బలముగానున్నది.

సాధారణముగా యక్షగాన నాటకములందలి గీతులకు 'దరువు'లను పేరు ప్రచారమునందున్నది. సంస్కృతమునందలి 'ఘనా' పదమే కన్నడ-తెలుగు భాషలలో 'దరువు' అయినదనియు, శాస్త్రదేవుడు పేర్కొనిన 'రహాడి' భందము తెలుగులోని 'రచన' వంటిదే అనియు, కావున యక్షగానము సంస్కృతప్రాకృతములందలి నృత్య (ఉప) రూపకములనుండియే ఉత్పన్నమైనదనియు డా. వి. రాఘవన్ ప్రభృతుల అభిప్రాయము.⁹ ఈ అభిప్రాయము సమంజసముకాదు. ప్రాచీనములైన సుగ్రీవవిజయములలో 'దరువు' అను పదమేలేదు. అందు ఏక, జంపె, త్రిపుటాదులే కలవు. అవియెల్ల రాకప్రధానములైన గీతులు. తెలుగులో 'దరువువేయుట' అనగా మద్దెలవాయింపుట లేదా రాకమువేయుట అని అర్థము. అది క్రమముగా రాకలయల కనుగుణమగు గీతికికూడ పేరైనది. అందుచే దరువునకును, ఘననకును సంబంధము కల్పించి కాలనిర్ణయమునకు కడంగుట సమంజసముకావాలదు. ఇంకను రెండింటికిని సంబంధమున్నదనియే గట్టిగా వాదించినచో వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారూహించినట్లు అతిప్రాచీనమైన తెలుగు దరువే సంస్కృతమునందు 'ఘనా' అయినదనికూడ వాదించవచ్చును¹⁰.

యక్షగాన రచనలు తెలుగులోనేకాక కన్నడ తమిళభాషలలోకూడ కలవు. ఈ యక్షగాన రచన దక్షిణ కనరాజ్పూర్ ఆరంభమై తెలుగు తమిళ రాష్ట్రములకు ప్రాకినదని డా. రాఘవన్ సిద్ధాంతించియున్నారు¹¹. ఈ అభిప్రాయముకూడ సమంజసముకాదు. యక్షగాన రచన 14 వ శతాబ్ది ప్రాంతములందో, అంతకింకనుముందో తెలుగుదేశమందే ఆరంభమైనదనియు, తెలుగుదేశమునుండియే కన్నడ-తమిళదేశములకు వ్యాపించెననియు శిష్టా రామకృష్ణశాస్త్రిగారు నిరూపించియున్నారు¹². కన్నడ తమిళ యక్షగానములను పరిశీలించినచో అవియేవియును 17 వ శతాబ్దికి ముందరి రచనలు కావని తెలియగలదు. ఆ రచనలలో అధికభాగము 18 వ శతాబ్ది నాటివే.

‘యక్షగాన’మందలి యక్షపదమును, గానపదమును సంస్కృత పదములే. అయినను యక్షగానము సంస్కృతసాహిత్యప్రక్రియకు సంబంధించినది కాదని గుర్తించియున్నాము. అయినచో ఈ పదమెట్లు వచ్చినదను విషయమును ఆలోచింపవలసియున్నది. ‘యక్షగాన’మనెడి సమస్తపదము ‘జక్కలపాట’ అనుదానికి సంస్కృతీకరణమని విమర్శకుల నిర్ణయము.

17 వ శతాబ్దిలో యక్షగానపదము ‘వీధినాటకము’నకు పర్యాయపదమైనది. కాని, యక్షగానోత్పత్తికిని, నాటకములకును ఎట్టి సంబంధమునులేదు. (యక్షగానము ఆదిలో ‘పాట’ మాత్రమే. ‘జక్కలరేకు’ అనునది దీనికి ఈ స్థితిలోనే పేరై యుండును). తెలుగు కన్నడ దేశములందు యక్షులను కొలిచెడి సంప్రదాయమున్నది. ‘అక్కచేవత’లనెడి ఏడుగురు యక్ష కన్యలను, అందులో ముఖ్యముగా ‘కామేశ్వరి’ని ఆరాధించెడివారు తెలుగుదేశములో నేటికిని అన్ని వర్ణములవారిలోను కలరు¹³. తెలుగు కన్నడ సాహిత్యములందును, బౌద్ధసాహిత్య మందును యక్షుల ప్రళంసలు బహుధా కలవు. యక్షులు అప్పరః స్త్రీలకు సృత్రము లందు సహాయకులరు¹⁴. కన్నడ యక్షగానములందు ‘యక్షిణి’ వేషము ‘యక్షిణి’ మనెడి నృత్యమును నేటికిని ప్రదర్శించుచున్నది¹⁵. ఇట్లు యక్షసంప్రదాయమునకు చెందిన ఆటవిక జాతికి, లేదా జానపదులకు ‘జక్కలవారు’ అనెడిపేరు వచ్చియుండును. (‘యక్ష’ శబ్దమునకు వికృతియే ‘జక్తు’). కామవల్లిమహాలక్ష్మి (కామేశ్వరీదేవి = లక్ష్మీదేవి)ని స్తుతించుచు పాడుటయే వీరి కులాచారమని చెప్పవచ్చును. జక్కల పురంద్రుని ఇట్లే పాడినదని క్రీడాభిరామచుండు వర్ణితమైనది¹⁶. ఈ పద్యమునకు వెనుచెంబడి అక్కచేవతల ప్రళంస చేయబడుట గమనార్హము.

పై విధముగా తెలుగుసాహిత్యములో ‘జక్కల పురంద్రుల’ పాట వర్ణితముకాగా కన్నడ సాహిత్యమందు ‘ఎక్కలగాణం’ గానము ప్రస్తావించబడినది. ‘ఎక్కలగాణం’¹⁷ పదమును విడదీసి అర్థముచెప్పినచో ‘ఇంపైన గాయకుడు’ అని అర్థముచెప్పవలెను. అయినను ఈ ‘ఎక్కల’ పదము ‘జక్కల’ పదమువంటిదేఅని స్ఫురింపక మానదు. ఈ గానమునుగూర్చి శ్రీ ముట్నూరి సంగమేశం క్రిందివిధముగా వ్రాసినారు — “అగ్గళుడు (12 వ శతాబ్ది) వ్రాసిన చంద్రప్రభాపురాణంలో (7 అ. 91వ.) వనవివారం చేస్తూన్ననాయకుడు, మేళకాలలో నిమిత్తంలేకుండా దేశీయగీతాన్నొకదానిని ఒక ‘ఎక్కలగాణం’ యింపుగా పాడుతూఉంటే విన్నాడని వర్ణించబడింది. అభినవచంపని (12వ. శ.) మల్లినాథపురాణంలో (VI-98) కమలామోచి

యైన తుమ్మెద యంకారం కమాలాలయయైన లక్ష్మిని కీర్తిస్తూపాడే 'ఎక్కల'గానంతో పోల్చి వర్ణించబడింది. రత్నాకరవర్ణి (16 వ. శ.) వ్రాసిన భరతేశ్వర భవంలో (అస్థానసంధి-58వ) వెనుక పాటకులతోనూ, మేళతాళాలతోనూ 'ఎక్కడిగలు' నాట్యమాడినట్లు వర్ణించబడింది. అయీ వ్రాతలవల్ల యీ ఎక్కలగాణలు తెలుగుజక్కలపాటకులవలెనే జానపదగాయకులనీ, లక్ష్మీప్రళప్తిని వర్ణించడమే వీరికికూడ కులాచారమనీ, నృత్యంకూడ వీరెరుగుదురనీ, అందులో హంగుదారుల ఆబోవంకూడ వీరికవసరమేఅనీ బోధపడుతుంది." (భారతి, ఫిబ్రవరి-1956, పుట 67).

12 వ శతాబ్దిలో ఎక్కలగాణల గానము సాహిత్యమందు ప్రస్తుతించబడినదన్నచో నాటికి చాలముందే అది ప్రచారములో నుండియుండవలెను. అట్లే తెలుగులోని జక్కలపాటలును అతి ప్రాచీనములై యుండుననుటలో సందియములేదు. ఇప్పటిపాటకులు నశించినారు. కన్నడదేశములో ఎక్కలగాణలుకాని, ఎక్కడిగలుకాని, ఇదేపేరుతోనున్న జాతికాని నేడులేదట. తెలుగు దేశములో గుంటూరు జిల్లాలో జక్కలవారున్నను వారికిప్పటియక్షగానములతో సంబంధము కన్పట్టదు.¹⁸

యక్షగానచరిత్రలో విస్తృతములైన చళలు మూడు కన్పట్టుచున్నవి—1. కేవలము గేయరూపమున నుండుట; 2. సంవాదరూపమును తాల్చుట; 3. వీధి నాటకముతో అభేదమును చెందుట.

1. కేవలము గేయరూపముననుండుట—ఈచళ కేవలము గానాత్మకమైనది. ఇది దేశీచ్ఛందస్సులలోని విడివిడిపాటల సంపుటికరణముకావచ్చును; లేదా కథనాత్మకముకావచ్చును. క్రీడాభిరామమందు పేర్కొనబడిన జక్కలపురంధ్రపాట ఈచళకుచెందినదే. క్రీడాభిరామమందు జక్కలపురంధ్రపాటయేకాక మాలతలు ఏకపీఠనుగూర్చి పాటలుపాడుట (పుట 43-131 ప)¹⁹, బవనీలు పరశురామునిగూర్చిన పాటలుపాడుట²⁰ (పుటలు 42-43-129-30 ప.), ఒక పూర్వ సువాసినియొక్క విద్వికంచి (కూచి?) రామాయణగానము²¹ (పుట 56-170 ప.), ఒకపడతి పలనాటిపీఠకథను పాడుట (పుటలు 36-37. 116-117 ప.) కూడ వర్ణితములైనవి. జక్కల వారికి కామవర్ణి మహాలక్ష్మి కులదైవమైనట్లే మాలతలకు ఏకపీఠాంబ కులదైవము. వీరి దేవతలనుకొలిచి స్తుతించునట్లే బవనీలు²² పరశురామునికథలను, కొందరు పడతులు పలనాటి పీఠలకథలను పాడుట కులాచారమైనట్లుగా స్పష్టమగుచున్నది. వీరివలెనే సుద్దులగొల్లలు కృష్ణ రీతిలను, కాటమరాజుకథలను పాడుచుందురు.²³ పైపాటలను, కథలను పాడెడివారి ఆళయ మొక్కటియేఅనియు (అనగా ఆరాధ్యదైవమునో లేదా జాతీయపీఠలనో స్తుతించుట), కులములను జాతులను సంప్రదాయములనుబట్టి భిన్నత్వము వచ్చెననియు, ఇట్టివి యన్నియును యక్షగాన చరిత్రలోని ప్రథమచళకే చెందుననియు తలంచుచున్నాను. అదిలో ఈ ఆరాధ్యదైవ స్తుత్యాదులు కేవలము తత్ప్రయోజనపరములే కావచ్చును; తరువాతికాలములో అదియే వారికి జీవనాధారముకూడ అయ్యెను.

2. సంవాదరూపమునుతాల్చుట—మొదటిచళయందు అజ్ఞాతకవులరచనలు ప్రాధాన్యము వహించియుండును. ఈచళలో ప్రసిద్ధిపొందిన కవులుకూడ యక్షగానరచనను చేసెట్టినారు.

దీనితో వరదరాజుచెప్పినట్లుగా గానమునకు కవితాభోరణి తోడై నది. ఈదశకుచెందినవే సుగ్రీవ విజయాదులు. పీనియందు సంవాదము²⁴ పద్య_ద్విపద_గేయములలో జరుగుచుండును. నంది వచనములవంటివి గద్యములోఉన్నవి. సూత్రధారుడుమాత్రము ఉండడు. సౌభరిచరిత్ర మనెడి జక్కుల కథకూడ ఈ దశకే చెందియుండునని తలంచుచున్నాను. ఒక స్త్రీ కాని, ఒక పురుషుడు కాని పీనిని గేయరూపమున హావభావములతో చదివి పాడి వినిపించుచుండును. నేటి బుట్ట కథలు²⁵, హరికథలు²⁶ కూడ ఈ దశకు చేరవలసినవే.

3. వీధి నాటకముతో అభేదము—ఈ మార్పు ప్రధానముగా 17 వ శతాబ్దిలో నాయక రాజుల కాలములో వచ్చినదని చెప్పవచ్చును. 'యక్షగాన నాటకము' అనెడి సమస్త పదము వ్యవహారములోనికి వచ్చినది. కృతికి ఆదిలో యక్షగానమని ఉన్నచో అంతమున వీధినాటక మనియో లేదా నాటకమనియో ఉండును. అట్లే ఆదిలో నాటకమని ఉన్నచో అంతమున యక్ష గానమని యుండును. యక్షగానము వీధినాటకముతో అభేదమును చెందుటలో మరల రెండు దశలను గుర్తింపవచ్చును—మొదటిది యక్షగానము వీధినాటకగుణములను గ్రహించు చుండుట; రెండవది యక్షగాన_వీధి నాటకములు ఒకటియే అగుట.

సారాంశ మేమనగా సంగమేశంగారు తలంచినట్లు “అటవికజాతుల నాట్య గానాలపల్ల స్ఫూర్తిగాని, వారి సంప్రదాయాలను చాలవరకు స్వంతం చేసికొని, ఆనాటకానాట సాహిత్యకలక్షణాలను పెంపొందించుకొంటూ వెలసిన దేశీరచనలే యక్షగానాలని నమ్మ వచ్చును”²⁷. మరియు డా. యస్వీ జోగారావు పేర్కొన్నట్లు “యక్షగానము హరికథవలె నాభ్యా నింపబడుచు, ఇంటింట నాడువారిచే బారాయణము గావింపఁబడుచు, దొమ్మలాటవలెనే వెనుక పాటగాఁ బరిగణింపఁబడుచు, వీధిభాగవతులచే రూపకముగా బ్రదర్శింపఁబడుచు నిట్లు బహుముఖ ప్రయోజనములతో బహుముఖముగా వర్ధిల్లుచువచ్చినది.”²⁸

కొరవంజి (రుణవంజి)

“తెలిసినంతలో ‘కొరవంజి’ పదమును ప్రప్రథమముగా కావ్యములో వాడిన తెలుగు కవి అయ్యలరాజు రామభద్రుడు (1500-1580) గా కన్పట్టుచున్నాడు. చెంగల్వరాయ విరచిత మగు ‘ఎఱుకుల కథ’లో ఎఱుకుల ఆచార్యవ్యవహారములు, అహారవిహారములు మొదలగు వానినిగూర్చిన వివరములుకలవు. ఎఱుకులకే ‘కొఱవంజు’లనియు, ‘కొఱవత’ లనియు, ‘కొరతి’ అనియు, ‘నింగి’ అనియు పర్యాయవ్యవహార నామములున్నట్లు ఈ రచనవలన తెలియుచున్నది. ‘కొరవంజి’ పదమాణాతికిని, స్త్రీకిని, పురుషునకును, వారి నృత్య విశేషమునకును వ్యవహార పదమైనది. పదునాఱవశతాబ్దివాడగు రామభద్రుడు కొరవంజుల క్రీడావిశేషములను² పేర్కొ నుటచేత ఇది అంతకు ముందే ప్రచారమునందియుండుననుట స్పష్టము.”³

తెలుగు కావ్యములందు కన్పట్టు ప్రయోగములనుబట్టి ‘కొర (ఱ) వంజి’ పదము మొదట జాతివరమనియు, పిమ్మట ఎఱుకచెప్పి జీవించు ఆ జాతిస్త్రీకి, లేదా ఆ జాతిలోని పురుషు నకు వ్యవహారనామమైనదనియు, అటుపిమ్మట వారి నృత్య విశేషమునకు (సౌదెచ్చెప్పట) ఆ పేరు

వచ్చెననియు ఊహింపవచ్చును.⁴ క్రమ మేది అయినను కావ్యములందుకాని, నాటకములందుకాని

వచ్చెననియు ఊహింపవచ్చును.⁴ క్రమ మేది అయినను కావ్యములందుకాని, నాటకములందుకాని

పేర్కొనియున్నారు; కావున కురవంజులు ప్రాచీనములుకావని స్పష్టమగుచున్నది. వారు కొరవంజులను మూడురకములుగా వివరించినారు;¹⁰ ఆ విభజనము సమంజసముగానున్నది—

“కొరవంజి యక్షగానాలు మువ్విధాల కనిపిస్తాయి. కొరవంజి, కొరవనాయకుల ప్రణయవృత్తాంతాన్నే వర్ణించేవి మొదటిరకం. ఇందులో చెంచులక్ష్మి (కొరవంజి)ని, నృసింహ స్వామి (కొరవనాయకుడు) వలచి, వరించినగాథ వర్ణించబడుతుంది. కొరవంజిని సింగిఅనీ, కొరవనాయకుని సింగడనీ యిందులో వ్యవహరిస్తారు. తెలుగులో గరుడాచలమాహాత్మ్యం, చోడిగానికలాపం వగైరా రచనల్లిట్టివి. విశాఖమండలంలో ప్రదర్శింపబడే ఎఱుకలక్రీర్రస యీచోడిగానికలాపమే. ఈ కథలోగల ప్రణయఘట్టం, యాపాత్రలు మిగిలినకొరవంజి రచన లన్నిటికీ మూలాలు. లక్ష్మీనృసింహాలకుబదులుగా పార్వతీపరమేశ్వరులను ఎఱుకదంపతు లుగా మార్చివ్రాసిన యక్షగానాలు కూడ దీనిననుకరించి వెలసినరచనలే. శహాజీమహారాజుగారు తెలుగులో వ్రాసిన కిరాతవిలాసమనే యక్షగానమిట్టి అనుకరణమే.....

“నాయకుడు ఎఱుకతపేషంతోషోయి, నాయికనుకలసి, ఆమె హస్తరేఖలు పరీక్షించి, త్వరలో ఆమెకు అనుకూలుడైన భర్త దొరుకుతాడనిచెప్పి, కొంతపూర్వగానం ప్రదర్శించినట్లు వర్ణించిన రచనలు కొరవంజి రచనలలో రెండవరకం. తెలుగులో రాములవారి ఎఱుక, సీతా కల్యాణం వగైరాలు, కన్నడంలో అర్జునకొరవంజి, కృష్ణకొరవంజి వగైరాలు యీ రకమైన రచనలు.

“ముఖ్యకథతో ఏవిధమైన సంబంధమూ లేకపోయినా ఏదోవిధంగా ఎఱుకత పాత్రకు ప్రవేశం కల్పించి, ఆమెచేత నాయికకు సోదెచెప్పించడం, తదుపరి ఎఱుకరాజును ప్రవేశపెట్టి పరిహాసపూర్ణంగా వర్ణించడం, అమీద నా ఎఱుకదంపతుల వాదవివాదాలు ముతుకగా ఏకరువు పెట్టి ప్రదర్శించడం అనే ఘట్టాలుకల రచనలు మూడవరకమైన కొరవంజి రచనలు. ఈ రచనలో ముఖ్యకథలో పూర్వభాగం ఎఱుకల సంవాదానికి పీఠికగా ఉపకరిస్తుంది. వీరి సంవాదం ముగిసినపిదప ముఖ్యకథలో మిగతాభాగం ఏదో అయిందంటే అయిందన్నట్లుగా పూర్తిచేయ బడుతుంది.”

కాగా, ప్రాచీనకావ్యములందు కొరవంజి నృత్యవర్ణనలు, కొరవంజిపాత్ర వర్ణనలు మాత్రమే కన్పట్టుచున్నవి. అటుపిమ్మట యక్షగాన - పీఠికాటకములందు కొరవంజిపాత్రకు ప్రవేశముకలిగినది; అంతియేకాదు, సింగి-సింగడులకథయే నాటకమైనది. ఇంక ప్రత్యేకముగా ‘కొరవంజి’ అనుపేర రచనవెలయుటఅనునది తెలుగులో 19 వ శతాబ్దిలోనే జరిగినది.¹¹ ఇంక కొరవలఅంతయే యక్షగానాదులకు పూర్వరూపమనుట సమర్థనీయమైన సిద్ధాంతము కాజాలవని పేర్కొనుట చర్చితచర్చణము కాగలదు.

‘కొరవంజి’లనెడి ప్రత్యేకరచనలలో ప్రబోధచంద్రోదయాదులవలె వేదాంతబోధాత్మకము లైనవికూడ కలవు.

పగటివేషములు

“ఆపట గంధర్వ యక్ష విద్యాధ

రాదులై పాడెడు నాడెడువారు

విధమునఁ బ్రచున్నవేషముల్ దాల్చి

యధికోత్సవము దులుకాడునట్లాడు”

—(పండి. చరి-పుట 486).

పాల్కురికి సోమనాథుని పై వర్ణనమునుబట్టి శివరాత్రియుత్సవములో కొందరు గంధర్వ-యక్ష-విద్యాధిరాదుల వేషములనుధరించి, ఆ వేషముల కనుగుణముగా పాటలుపాడుచు, ఆటలాడుచు ఉండెడివారని స్పష్టమగుచున్నది.

ఇందు గుర్తుపట్టరానివిధముగా (ప్రచున్నముగా) వేషముధరించుట వర్ణితమైనది. చారపక్షలైనరాజుల కొలువులలోనుండెడి వేగులవాండ్లు ఇట్టి వేషములను ధరించుచుందురనునది ప్రసిద్ధవిషయమే. పట్టపగలుకూడ గుర్తుపట్టుటకు పీటలేనంత సుష్ఠుగా వేషధారణము జరుగును కావునను, పట్టపగలుకూడ ఈ వేషధారులు ఊరిలోతిరుగుచుందురుకావునను అర్వాచీనకాలములో పీరి వేషములకు పగటివేషములనుపేరు వచ్చియుండవచ్చును; అటుపిమ్మట, ఈ పగటివేషములు వినోదముక్రిందికిదిగి, వృత్తిగాకూడ మారియుండవచ్చును. కాని, సోమన పరించిన వేషములు శివరాత్రి జాగరణోత్సవసమయములో రాత్రిపూటధరింపబడినవి; అందుచేతనే వాని నాతడు పగటివేషములననెడు. అయినను అవి పగటివేషములవంటివే అనుట అసమంజసము కానేరదు. ముఖ్యముగా ఆహార్యప్రభావముచేత ఒకవ్యక్తి, పూర్తిగా చిన్నమైన ఇంకొకవ్యక్తిగా చలామణియగుట! ఇందు ప్రధానము.

పగటివేషములను వృత్తిగా స్వీకరించినవారినిగూర్చి తెలుగుకవులు వర్ణించినట్లుగా కన్పట్టదు. కాని, రాజ కళింగగంగును? గూర్చిన ఒక ఐతిహ్యముమాత్రము పరంపరాగతముగా వినవచ్చుచున్నది—కళింగగంగు ప్రచండకవియగు ధీమకవి కావమునకుగురియై, రాజ్యమును కోల్పోయి, దికారియైతిరుగుచు, ఎట్టకేలకు ధీమకవి అనుగ్రహమును మరలపొందెను. ఇంతలో కళింగగంగునకు ఒక పగటివేషములమేళముతో పరిచయమయ్యెను. అతడు వారితోకలిసి, తన శత్రురాజునెదుట తన రాజ్యప్రభృతనే ప్రదర్శింపజేసి, అందులో తన రాజవేషమును కానే ధరించెను. కొంతసేపు ప్రదర్శనమునుసాగించి, అటుపిమ్మట నటనకున్న సీచెప్పి, ముందునకుదూకి, శత్రురాజునుపొడిచివేసి, కానే రాజకళింగగంగునని ప్రజలకుతెలియజెప్పి, తనరాజ్యమును తిరిగిపొందెను—ఈ ఐతిహ్యమునుబట్టి పగటివేషముల మేళములవారికిగల శక్తి స్పష్టమగుచున్నది.³

గాత్రసౌష్ఠ్యవాదులచేది హుచిపూడి నటులు కొందరు అర్వాచీనకాలములో పగటి వేషములనుకూడ వృత్తిగా స్వీకరించిన తెలిపియున్నాను. పీరికంటె ముందే ‘గడ్డిపాడు భాగవతులు’ పగటివేషములను వృత్తిగా స్వీకరించి, ప్రసిద్ధులైనారు. పీరినిగూర్చి శ్రీనివాస

చక్రవర్తిగారు సమగ్రమగు వ్యాసము నొకటి ప్రకటించియున్నారు⁴. ఆ వ్యాస సారాంశమును క్రింద పొందుపరచుచున్నాను—

కృష్ణాజిల్లాలో పీఠంకిలాకునకు మైలుదూరములోఉన్న 'గడ్డిపాడు' (హనుమంతరాయ పురాగ్రహారము) ఈ భాగవతులకు కేంద్రము; అందుచేతనే వీరు 'గడ్డిపాడు భాగవతులు'గా ప్రసిద్ధిపొందినారు. పల్లవర్షులవారు, శ్రీకారంవారు, కూచివారు, కనుపూరివారు, బెల్లంకొండ వారు, బాపట్లవారు, కవులవారు అనువారందరును గడ్డిపాడు భాగవతులే. పీఠందరకును మైసూరు తెలుగు బ్రాహ్మణుడు పల్లవర్షుల వేంకట్రామయ్య అనునాయన గురువు. పూర్వమీ వేషములు తెలుగుదేశములోకంటె మైసూరులో ఎక్కువ వ్యాప్తిలో నున్నట్లు తెలియుచున్నది. రెండు శతాబ్దములకు పూర్వమీ వేంకట్రామయ్యగారు పగటివేషములనే వృత్తిగా స్వీకరించి, తెలుగుదేశములో సంచార మొనర్చి, చివరకు గుంటూరుజిల్లా రేపల్లెలో స్థిరపడి, అక్కడి వారితో సంబంధపాంధవ్యము లేర్పరచుకొని, వారందరకును పగటివేషములను నేర్పెను.

కూచిపూడి బ్రాహ్మణభాగవతులవలెనే వీరును వేదాధ్యయనపరులు; సదాచార పరాయణులు; మంత్రశాస్త్రవేత్తలు. వాచిక-అహార్యాభినయములలో పీరిని మించినవారులేరు. తెలుగుదేశములో ఎన్నెన్ని తెగలవారు, కులములవారు కలరో వారందరి వేషభాషల తీరులను ఉచ్చారణవైవిధ్యముతో ప్రదర్శించుట వీరికి వెన్నతో బెట్టిన విద్య. ప్రచ్ఛన్న వేషములు వేసికొని, ఎందరినో భ్రమింపజేసి, ఎన్నియో పారితోషికములు సంపాదించినట్లు ఐతిహ్యము లెన్నియో కలవు. 1900-1930 ప్రాంతముల కూచి వెంకయ్యగారనెడి భాగవతుడు ప్రదర్శించిన నైపుణ్యమునుగూర్చి పెద్దలు పెక్కు కథలు చెప్పుచుందురు.

గడ్డిపాడు భాగవతుల శుశ్రూషచేసి ఈ విద్యను నేర్చిన ఇతరులలో దత్తమండలము నందలి 'ఈతముక్కుజంగాలు' ముఖ్యులు. వీరికిని గడ్డిపాడు భాగవతులకున్నంత ప్రఖ్యాతి కలదు. కాని, గడ్డిపాడువారిని సాత్త్వికప్రధానములైన వేషములుకాగా, వీరు తామసప్రధానములగు (రాక్షసాదుల) వేషముల నెక్కువగా ఆదరింపసాగిరి.

గడ్డిపాడు భాగవతులు కట్టెడి వేషములు ఇంచుమించుగా అరువదినాలుగు కలవట. సాధారణముగా బుడబుక్కుల వేషముతో ఆరంభింతురు. వారి పరిభాషలో వీనికి 'జాతీయము' లని పేరు. ఈ వేషములన్నియును ప్రధానముగా రెండు విధములు—వినిదార్థము, హితోపదేశార్థము. బుడబుక్కుల వేషము⁵, చొరవేషము మొదలగునవి మొదటిరకము. ఇంక రెండవ రకపు వేషములందు సంఘములోని దురభ్యాసములను వెక్కిరించి, తద్వశులైనవారిని ఆ మార్గమునుండి మరలించుటకు ప్రయత్నము జరుగును. వీరి వేషములలో చివరిది గారడీవేషము; ఇందు 'పేకముక్కుల మ్యాజిక్' మొదలు వాయు స్తంభనాది ఇంద్రజాలముల వరకును ప్రదర్శింతురు. కాని, ఇట్టిది అదీనుండియు ఉన్నదికాదనియు, మధ్యలో వచ్చినదనియు చెప్పుదురు.

వీరి ఈ వేషములలో అర్ధనారీశ్వరవేషము చాల మనోహరమైనది⁶. ఈ గడ్డిపాడు భాగవతులు ఒక తరములో తమవేషములవలన భూములు, అగ్రహారములు సంపాదించి,

అపైన వేషములు వేయుట తమ గౌరవమునకు భంగమని కాదోలు ప్రభుముగా వేషధారణము మానివేసినారు. పగటివేషములను వృత్తిగా అవలంబించినవారుగాని, దానిని కళగా ఆరాధించు వారుగాని నేడు అదృశ్యమగుచున్నారనియే చెప్పవచ్చును. నేటి వేషములు 'వినోద వేషధారణము' (Fancy dress) అనుపేర సాళకాలండును, కళాకాలండును సంవత్సరమున కొకసారి మాత్రమే కన్పట్టుచుండును.

ఇంక కూచిపూడివారు కొందరు ఆర్యావీనకాలములో పగటివేషములను వృత్తిగా స్వీకరించుటకు కారణములుగలవు. కూచిపూడి భాగవతుల సంఖ్య అధికమగుటచేతను, ప్రదర్శనముల వలన వచ్చెడి రాబడి తగ్గుచుండుటచేతను, వచ్చినది మేళములోనివారికెల్ల సరిపడక పోవుటచేతను కొందరైనను ఇంకొకవృత్తిని విడిగా స్వీకరింపవలసి వచ్చినది. మరియు కూచిపూడి నృత్యనాటకములందు నృత్యమున కెంత ప్రాధాన్యమున్నదో, గీతమునకును అంత ప్రాధాన్యమున్నది. నర్తకుడు సంగీతజ్ఞుడగుటయేకాక తమ్మని కంఠముకలవాడుకూడ కావలయును. నృత్యము చేయునాటడే గీతమునుకూడ పాడుచుండునుకాన కమ్మని కంఠములేని నర్తకుడు ఆతడెంత నృత్యవిద్యానిధియైనను రంగమున రాజింపడు; తక్కినవారు అట్టివానిని ఆదరింపరు. అట్టివారుకూడ ఇంకొక వృత్తిని స్వీకరింపవలసి వచ్చినది; ఇట్టివారికెల్ల గడ్డిపాడు భాగవతులు మార్గదర్శకులై నారు.

గారడీ : విప్రవినోదము

సంతలలో, గ్రామనగర చతుష్పథములలో నేటికిని అస్పృశస్పృశ మనము చొప్పురి వాండ్ర యాటలను, గారడీవాండ్ర ప్రదర్శనములను చూచుచుండుము. ఇవికూడ ప్రాచీనకాలము నుండియు తెలుగుదేశమున వర్ధిల్లుచునేయున్నవి. పండితార్యచరిత్రలో సోమనాథుడు వీనిని కూడ వర్ణించెను—

“అమరాంగనులు దివినాదెడు మాడ్కి—

నమరంగ గడలపై నాడెడువారు.

ఆవియద్గతిఁ బక్షరాదెడునట్టి

భావనఁమోతులపై నాడువారు.” —(పండి.చరి.పర్వ ప్ర. పు. 481.)

ఇందు, మొదటి రెండుపాదములందును చొప్పురిసానులు పెరుగుగడపై నెక్కి అచట చిత్రవిచిత్రములను చూపుట వర్ణింపైనది; ఆకాశమున అస్పరఃశ్రీలు ఆడుచున్నారనెడి భ్రమను కలిగించినవట వారియాట ! అనగా, ఆ గడలు అంతమత్తుగాఉన్నవన్నమాట !! చొప్పురిసానులు మొదట భూమిపై ఆడి, పిమ్మట గడనెక్కి ఆకాశమందు ఆడుదురు. ఆట్లుభూమిమీద పాతినగడ మీదనే కాక, ఒకప్పుడు తన నొనటిపైనిల్లిన గడపై నిల్చికూడ ఈ సానులు తమవిద్యను చూపించుచుండురు. చొప్పురిసానిఅటను శ్రీ హర్షుడు ఆలంకారికముగా వర్ణించియుండెను;¹ అందులకు శ్రీనాథుని అనువాదము క్రిందివిధముగానున్నది—

“ఈ సకలావనీతలము నెక్కటిదాన పరిభ్రమించి య
భ్యాసపరంపరాపరత నభ్రమునన్ విహరింపగోరియో
లాసికకీర్తి విభ్రమకలాగరిమ న్నటియించుచుండు నీ
రాసుతు వంశరత్నముఁ దిరంబుగఁజెంది యమందలీలన్.”

చొమ్మరిసానిముందుగా నేలపై తన విద్యనుచూపి, అనంతరము గడనెక్కిమింటనాడుట
యిందు సూచితమైనది. నాచనసోముడు పేర్కొనిన గడసానిఇట్టిదే.²

వ్యక్తులు తాముగా ఇట్టి చిత్రవిచిత్రములను చూపుచుండుటయేకాక ఏనుగులు మొదలగు
జంతువుల చేతకూడ ఇట్టిపనులుచేయుతురు. విజయనగరసామ్రాజ్యమునందు, మహర్షవమి
ఉత్పవములలో జరిగెడి ఇట్టి చిత్రవిచిత్రములను అబ్దుల్ రజాక్ వర్ణించియుండెను.³ నేడీవిద్య
‘సర్కసుకంపెనీ’లలో అధికముగా కన్పట్టుచున్నది. వృత్తిగా ఈ విద్యను స్వీకరించినవారి
సంఖ్య తగ్గిపోవుచున్నది.

సోమనాథుని వర్ణనలోని చివరిరెండు పంక్తులును గారడీవిద్యను సూచించుచున్నవి.
గారడీవాడు చాలపొడుగుపాటి మ్రోకును ఆకాశములోనికి విసరివేయును. అది పెదురుగడవలె
అట్లేనిలిచిపోవును. గారడీవాడు విచ్చెనయెక్కినట్లు దానిపై ఎక్కి, ఆకాశములోనికిపోయి,
అదృశ్యుడై, మరలకన్పించి క్రిందికి దిగివచ్చును; లేదా అచ్చటవిచిత్రములైన పెక్కువిద్యలను
ప్రదర్శించును. భారతదేశమున ఈ విద్యతెలిసినవారిప్పుడు మృగ్యమనియే చెప్పుదురు.⁴ ఈ గారడి
వాండ్రు పై విధముగా మ్రోకుపై అడుటయేకాక ఇంకను అనేకములైన గారడీవిద్యలను చూపు
చుందురు.⁵ ఈ గారడీవిద్యను సంస్కృతమున ‘ఇంద్రజాల’ మనియు, గారడీవాండ్రు ‘ఐంద్ర
జాలికు’ లనియు అందురు. ఐంద్రజాలికుల వర్ణనలుతెలుగు కావ్యములందు చాలకలవు. కొఱవి
గోపరాజు సింహాసనద్వాత్రింశికలో ఐంద్రజాలికుని కథనొకదానిని మనోహరముగా వర్ణించి
యుండెను (XI-30 వ కథ-పుటలు 106-113). జలస్తంభనము, శిలాస్తంభనము, అగ్నిస్తంభ
నము,.....ఇంద్రజాల-మహేంద్రజాల-అదృశ్యకరణ-నష్టవస్తుసముద్ధరణములు మొదలగున
వన్నియును ఈ గారడీవిద్యలే. ఈ విద్యలందు జైనులు సుప్రసిద్ధులని ‘వినుకొండదండకవిలే’ను
బట్టి తెలియుచున్నది. పై ఐంద్రజాలికునికథఅట్లే జైనుల “త్రిషష్టికాపురుషచరిత్రము”లో
నుండుట గమనార్హము.⁶

గారడీవాండ్రు సంతలలో, గ్రామ-నగర చతుష్పథములలో తమవిద్యను ప్రదర్శించు
చుండగా ‘విప్రవినోదులు’ అనువారు భవనములలో, నగరులలో, ఆస్థానములలో తమ విద్యను
ప్రదర్శించుచుందురు. మొదటి ప్రకాశరుద్రుని గూర్చి వివరించెడి ‘వినుకొండదండకవిలే’లో
విప్రవినోదుల జన్మవృత్తాంతము విపులముగా వర్ణితమైవది.⁷ ఈ కథయందు సత్యమున్నను లేక
పోయినను, విప్రవినోదులు విప్రులను మాత్రమే యాచించి జీవించుటనెడి విషయముమాత్రము
సత్యము; మరియు వీరు విప్రులను యాచించి బ్రదుకువారగుటచేత సంఘవ్యవస్థలో వారికంటె
తక్కువ వారనెడి విషయము నిస్సంశయము.

నదాశివదాయలకాలమునాటి శాసనములను⁸ పరిశీలించినచో అనాడు విజయనగరసామ్రాజ్యములో విప్రవిద్యులు అధికముగా కలరనియు, వారికి అగ్రహారములు కలవనియు, వారు భగవత్సేవకై అనేకదానముల నొసంగిరనియు, వారిలో అనేకగోత్రములకు, సూత్రములకు చెందిన వారు కలరనియు స్పష్టముకాగలదు. కొందరూహించినట్లుగా వీరికిని, బ్రాహ్మణులకును అనాడు విరోధమున్నట్లు కాని, వారు బ్రాహ్మణుల అంతస్తునకు రాబ్రయత్నించినట్లు కాని ఆధారములు లేవు. నేటికిని ఈ విప్రవిద్యులను పల్లెటూళ్లలో అప్పడప్పడు చూడగలము.⁹ ఇది చాల విచిత్రమైనవిద్య; ఇప్పుడు నశించిపోవుచున్నది.

అర్యావీనకాలములో ఈ విద్యను ఇతరులుకూడ నేర్పిరనియు, గంజాము, విశాఖమండలములలోని విప్రవిద్యులు కేవలము శూద్రులేఅనియు తెలియుచున్నది.

బహురూపము

1. “లలితాంగరసకళాలంకారరేఖ । లలవడబహురూపమాడెడువారు”

—(పండి. చరి.-పుట 435).

2. “అమరంగన్ స్ఫుటభక్తినాటకము భాషాంగక్రియాంగభిర
మ్యముగాఁజూపిన మెచ్చి మీరలు పురేయన్నంతకున్ యోనిగే
హములన్ రూపులు పన్నుకొంచును నటుండై వచ్చి సంసార రం
గములోనన్ బహురూపమాఁడు బెలయంగా జీవి నర్వేశ్వరా !”

—(యథావాక్కుల అన్నమయ్య-సర్వేశ్వరశతకము-20 ప.)

3. “సర్వేశ్వరా ! యవధారు; జగంబు నీ నాటకశాల; నేనెత్తిన
తొలుజన్మంబులు నీముందరనాడెడు బహురూపంబులు;
దారుసుతబంధు జనులు మేళగాంధ్రు;
నిన్నునుతించిన వేదశాస్త్రపురాణంబులు తూర్యత్రయంబు;
మాహాద్రవపారంబులు నాట్యంబు; సేయుచేతలు ఆడెడిమాటలు క్రియా

భాషాంగంబులు.....

మీ కొలువును రక్షకులమైనవారము, మీకు వినోదముచేసికొని బ్రతుకవలయుఁ గాని.....

—(తా. పెద. తిరుమలయ్య ‘వేంకటేశ్వర వచనములు’.)

4. “నానావేషధరం యత్తద్బహురూపమి తీరితమ్.”

—(వేదసూరి ‘సంగీతమకరందము’-చూ. భరతకోశము. పుట. 418.)

5. దామరాజు సోమయ్య “భరతము”లో (ప్రబంధరత్నావళి-పు.143; 487 ప.); హరిభట్టు “నారసింహపురాణము”లో (I-218); అయ్యలరాజు నారాయణకవి “హంసవిశతి”లో (V-126); ఎడపాటి ఎఱ్ఱన “మల్లాది చరిత్ర”లో (II-పు. 40); “బహురూపము” నొక ‘నృత్య’ విశేషముగా పేర్కొనిరి.¹

6. “వ్యక్తంబుగా నితరాకృతినున్న । భక్తుడెఱుంగుఁ దద్బావమెట్లనిన
బహురూపమాదుచోఁబాటి వెండిఁడు । సహజంబుఁజూప కే జాడవచ్చినను
సరయనేరంగమధ్యంబుననున్న । తరుణియెఱుంగదే తనమగ డగుట”
—(పండి. చరి...దీక్షాప్ర. పుట. 144).
7. “జవనిక వాయందట్టినం బొడసూపు బహురూపి తెఱుంగున” నలుడు దమయంతికి
కన్నపైసట —(దీనికి మూలములేదు...శృం. నై ష. IV. 2).
8. “జవనిక వాయందట్టినం బొడసూపు బహురూపితెఱుంగున” దుష్కంతుడు కన్నపైసట
—(ఇది శ్రీనాథుని కనుసరణము-శృం.శాకుం...II. 78).
9. “అశాగజాకృతులవడ జనులకుఁజూపవచ్చిన బహురూపులనఁగ.....”
—(కరివ ర్ణన-విక్రమార్కచరిత్ర-I-85).
10. “పశుపక్షిమృగముఖ్యబహురూపధారణావిధి పరకాయప్రవేశములును.....ఆది
గాఁగల విద్యలనతిశయిల్లే.....” —(విక్రమార్కచరిత్రము-V-66).
11. “రూప్యావలము బహురూపంబుల నటించు రమణ, శోభిల్లు సౌధములపెల్లు”
— (పురవర్ణన-కేయూరబాహుచరిత్రము-I-19).
12. “నాటక.....నాట్య.....బహురూపనటనత్వంబును...ఈ చతుష్షష్టికళల యందును...
కాంతస్థరిచితుండను” —(సింహాసనద్వాత్రింశిక-XI-పుట 112).
13. “సంగీత సాహిత్య సరసవిద్యలకిచ్చు బహురూపులకిచ్చు బట్టుకిచ్చు”
—(రాయన భాస్కరునిపై చాటువు-చాటు.ప.మ.మం. పుట 80).

డా. యస్వీ జోగారావు “బహురూపము” అనేది వ్యాసము (అం.సా.ప. పత్రిక-44 సంచిక)లో తలచినట్లు పాల్కురికి సోమనాథుని పంక్తులలో అంగరసకళాఅలంకారముల చేత అంగిక-సాత్త్విక-వాచిక-అహార్యాభినయములును; అన్నమయ్యయును, పెదతిరుమలయ్యయును ఒకజీవియొక్క వివిధజన్మములా జీవియొక్క బహురూపములనుటలో ఏకనటుని యనేక వేషస్వీకృతియును ద్యోతమానములగుచున్నవి. విక్రమార్కచరిత్ర-కేయూరబాహుచరిత్రలును అనేకవేషస్వీకృతినే సూచించుచున్నవి. శ్రీ నాథ-పినవీరభద్రులవర్ణనలును, చాటుపద్యమణి మంజరియును ‘బహురూపు’ డనగా ‘నటుడు’ అనునర్థమును స్పష్టముచేయున్నవి. బహురూప నటనత్వము చతుష్షష్టికళలలో నొకటిగా సింహాసనద్వాత్రింశిక తెలుపుచున్నది (కాని, కామ సూత్రాదులందీ ప్రశంసకన్నట్లుదు). ఇంక వేదసూరి నిర్వచనము కూడ నటుని యనేకవేషస్వీకృతినే సూచించుచున్నది. మరియు బహురూపపదము శివునియందును, ఊసరవెల్లియందును చెల్లుచున్నదని నిఘంటువులనుబట్టి తెలియుచున్నది; ఇదికూడ అనేకవేషస్వీకృతి సూచకముగానే యున్నది.

‘బహురూప’పదము నాట్యకాస్త్రమందుకాని, అభినయదర్పణ-భరతార్జునాదులందుకాని లేదు (అమరకోశమందీ పదమున్నను దానికి ‘సజ్జరస’ మని యర్థ మొసంగబడెను). కాని, ‘సృత్తరత్నావళి’ యందుమాత్రమిది ‘దేశసృత్తము’ గా స్వీకరింపబడుట గమనార్హము (7 వ అధ్యాయము).²

- “బహురూపస్య లోకస్య త తద్దూరిత ప్రదర్శనాత్ ।
వేష చేష్టిత భాషాభిః బహురూపం నిరూపతే ॥ 137
- సర్వ.....నావహమ్ ప్రకల్పకః (?) ।
రంజకో మంజువాగ్ వాగ్మీ కల్యః కైవారకోవిదః ॥ 138
- సురేభో రసికో రూపభాజనం భావకో యువా ।
.....నాత్యుచోచే నాతివామసః ॥ 139
- సంస్కృతాది భాషాసు నానాదేశోద్భవానుచ ।
దక్ష స్పదస్యాభిజ్ఞో బలవాన్ విజితశ్రమః ॥ 140
- అశువేషాంతరగ్రాహీ ప్రస్తావోచితపాఠకః ।
స్వతుల్యానుచరై ర్యుక్తో ముండితశ్మశ్రు మూర్ఖజః ॥ 141
- మధురధ్వనిశారీరో బహురూపీ నిగద్యతే ।
గుణై రేభిర్మృతా శ్రీవామతా ముండనవర్జితైః ॥ 142
- త్రివిధాభినయే నాడ్యం లోకధర్మముపేయషా ।
సా త్త్వికేన పరిత్యక్తం హావభావై రలంకృతమ్ ॥ 143
- ద్విచతుశ్చరణావాద సజ్జవాభినయాంచితమ్ (?) ।
ప్రథమంప్రవిశేత్పాత్రం సకలాతోద్యసంయుతమ్ ॥ 144
- వాద్యప్రపత్తి తైః (పాతైః) ర్నృపైరైరపి మనోహరమ్ ।
నృపవంశేన వా లోకప్రసిద్ధచరితేనవా ॥ 145
- యన్నాచ్యే (దృశ్యతే?) సాక్షత్ తత్కుర్యాదత్ర కృత్రిమమ్ ।
అత్యంత గ్రామ్యభాషాభ్యమనిష్ఠంయత్ సభాసదమ్ ।
.....యచ్ఛబహురూపం సతస్సృతమ్ ॥ 146
- ॥ ఇతి బహురూపసృత్తమ్ ॥

ఇందు, జాయసేనాపతి బహురూపుని లక్షణములను కూడ వివరించియుండుట గమనార్హము. ఆ లక్షణములలోని ‘అశువేషాంతరగ్రాహీ ప్రస్తావోచిత పాఠకః’ అనునవి ప్రధానములు; ఇవి బహురూపస్వరూపమును పట్టి యిచ్చుచున్నవి. వలసినవేషమునెల్ల ధరించుటకు పీఠుగా ‘బహురూపి’ ముండితశీరసుగ్గుడు కావలయునుట; ‘బహురూపికి’ కొంత పరివారముకూడ నుండునుట; ‘బహురూపము’ తథాప్రధానముకాదు కావున ఇందు ‘సా త్త్వికాభి నయము’ ఉండదు. వేషముచేత, భాషచేత, చేష్టితములచేత (ఆహార్య-వాచిక-అంగికాభినయ

ములచేత) ఆయాలోకావస్థలను నిరూపించుటయే 'బహురూపము' కాగలదు ('దేశిన్యత్త' మన్నంత మాత్రమున ఇది కేవలము నృత్యప్రధానమనికాని, నృత్యప్రధానమనికాని చెప్పటకు, పై నిర్వచనమునుబట్టి, వీలులేదు). డా. జోగారావు పేర్కొన్నట్లు 'బహురూప మొకయనిబద్ధ కావ్యసంకలనము' వంటిది.³

తెలంగాణము పల్లెలలో నేటికిని 'బహురూపులవాళ్ళు' కన్నట్టగలరు; వీరు మేళములు కట్టి కూడ తిరుగుచుందురు. శ్రీ బి. ఎన్. శాస్త్రి 'సంధ్యారాగ' మనెడి తమ సాంఘికనవలలో 'బహురూపుల' ('బై రూపుల')వానిని చిత్రించియున్నారు. కలకత్తాలో శ్రీ శంభుమిత్ర 'బహురూపి' అను పేర ఒక నాటకసమాజమును నడుపుచున్నారు, ఆధునికకాలమున, ఆధార్యచంద్ర శేఖరము (నెల్లూరు) బహురూపాభినయమందు అంతర్జాతీయఖ్యాతి నార్జించియున్నారు. కేవలము ఆయనయొక్కడే 'ఆశువేషాంతరగ్రాహియై ప్రస్తావోచితపాతకు డగుచుండును. మరియు తన 'ట్రూపు'తో కలసి విభిన్నములైన వివిధ సన్నివేశములను ఒకదానివెంట నొకటి అద్యుక్తావహముగా ప్రదర్శించుచుండును.

ఖండితగతి నాటకములు

“.....

పురములుగాల్చిన పోల్కియాడుచును । మరుఁజిలువుచ్చినమాడ్కినాడుచును
సతికర్దమిచ్చిన చందమాడుచును । యతులు గొల్వఁగనున్నయందమాడుచును
నందకాసురుమదంబడచుటాడుచును । గంధగజాసురుగడపుటాడుచును
జన్నంబుఁద్రుంచిన చాళినాడుచును । వెన్నుండుగన్నిచ్చువేళనాడుచును
గరళంబుదాల్చిన కరణియాడుచును । సరినజుతలఁగొన్న సరణియాడుచును
వెండియు భవుబహువిధచరిత్రముల । ఖండితగతినాటకంబులాడుచును”

—(పండి. చరి. పుటలు 442-43).

సోమనాథుడు పేర్కొనిన పై అంశములన్నియును శైవకథలకు సంబంధించియున్నవి. అంతియేకాదు; ఇవి సమగ్రమగుకథలు కూడకావు—చిన్నచిన్నఘట్టములుమాత్రమే. ఒక్కొక్కఘట్టమును ప్రదర్శించుటకు ఇద్దరుముగ్గురు సరిపోదురు. వీరనరసింహరాయలయెదుట కేళికను ప్రదర్శించుచు మధ్యలోకూచిపూడి భాగవతులు ప్రదర్శించిన సంబెటగురవరాజు కథయును ఇట్టి చిన్నఘట్టమే. ఇట్టివానిని సోమనాథుడు 'ఖండితగతినాటకము' లనినాడు. రూపారోపము. వాచికాభినయము, ఒకరినిమించిన సటులు ఉండుటచేత ఇట్టివి రూపక(=నాటక)జాతిలో చేరినవే అగుచున్నవి. కాని సమగ్రేతివృత్తరహితములగుటచేతను, అల్పఘట్టములగుటచేతను ఇవి 'ఖండితగతినాటకము' లనబడినవి. వీనిని నేటి ఏకాంకికలతోకూడ పోల్చుటకు వీలులేదు. వానికంటె కూడ అల్పకాలికములివి.

ఇచ్చట ఒక విషయమును గమనింపవచ్చును. కొన్నిరకముల పగటివేషములలో ఇద్దరుముగ్గురు వేషధారులుందురు; ఒక్కొక్కవిషయము ఇంచుమించుగా ఒక 'ఖండితగతి

నాటకము'గానే సాగిపోవుచుండును. సోమనాథుడు 'పగటివేషములు' అనెడి ప్రత్యేకపదము నెచ్చటను వాడలేదు—యక్షవిద్యాధరాదివేషములను గూర్చి మాత్రము ప్రసంగించియున్నాడు. మరియు, ఆ వర్ణనకును, ఇచ్చటివర్ణనకును సంబంధమున్నదేమో ఇంకను పరిశీలించవలసియున్నది.

సాంగనాటకములు

“కరమరి నూరూర నిరియాలు చరిత.....

ప్రస్తుతోక్తుల గద్యపద్యకావ్యముల । విస్తారముగజేసి వినుతించువారు
నటుగాక సాంగభాషాంగక్రియాంగ । పటునాటకంబులనటియించువారు”

—(బసవపురాణము-పుట 124).

“ప్రమథపురాతన పటుచరిత్రములుఁ గ్రమమొంద బహునాటకములాడువారు”

—(పండి. చరి-పుట 435).

“రెన్నగాక కిరాట : ఈ రేమచరిత । మాడుదురు నాటకంబుగ నవనిలోన”

—(క్రీడాభిరామము పుట-59).

తెలుగు నాటకములనుగూర్చి అసందిగముగా పేర్కొనిన ప్రథముడు పాల్కురికి సోమ నాథుడు. నిరియాలుచరితమును “సాంగభాషాంగక్రియాంగపటునాటకంబుల” నటించుచున్నారు. అనియు, “ప్రమథపురాతన పటుచరిత్రములుఁ గ్రమమొంద బహునాటకము” లాడుచున్నారు అనియు, “వెండియుభవుబహువిధచరిత్రముల ఖండితగతినాటకంబు” లాడుచున్నారు అనియు అతడు పేర్కొనెను. ఈ నాటకములు తెలుగుభాషలోనివే యగుట నిస్సంశయము. నాడు ప్రదర్శితములైన తెలుగు నాటకములలో ‘నిరియాలు చరితనాటక’మొకటి యన్నమాట (ఇట్టిది సంస్కృతమున కన్నట్లేదు !), ప్రతాపరుద్రధరణీశోపాత్తగోష్ఠి ప్రతిష్ఠాపారిజయగు మాచర్లదేవి చరితమును “ఆడుదురు నాటకంబుగ నవనిలోన” అని వల్లభరాయడు తెల్పియున్నాడు. కృష్ణరాయల కాలములో శ్రీ-పురుషులుకలసి ‘తాయికొండ నాటకము’ను ఆడినట్లు శాసనాధారము కలదు. కాని ఇవి యేవియును మనకు లభ్యములుకాలేదు.

పై వర్ణనలనుబట్టి ఈ నాటకములు పరిణతదశలోనున్నవనిమాత్రము స్పష్టముకాగలదు. కాని ఈ నాటకముల తొలిదశఎట్టిదో, ఆసలు ఆరంభమెప్పుడుజరిగినదో, పరిణామమెట్టిదో తెలిసి కొనుటకు తగిన ఆధారములులేవు. రూపకసహజపరిణామమును, గ్రీకురూపకముల ఉత్పత్తి వికాసములను పరిశీలించినపిమ్మట తొలితెలుగు రూపకములుకూడ అట్లే ఉత్పన్నములైయుండు నని సులువుగా గ్రహింపవచ్చును. అడవులలో ఎఱుకులరేమలు త్రాగినమత్తులో గీతములు పాడుచు, ఆడిన దృశ్యమును నన్నిచోడుడు వర్ణించియుండెను (కు. సం.-VI-45-47). తమ కులమునకో, లేదా తమ జాతికో సంబంధించిన ఉత్సవములలో ఎఱుకులు, కోయలు మొదలగు ఆటవికజాతుల శ్రీ-పురుషులెల్లరును కలసి పాల్గొందురు. తొలిరోజులలో ఇట్టి ఉత్సవములందు ప్రవర్తిల్లిన ఆటపాటలు డయొనిననఉత్సవములందు ప్రవర్తిల్లిన డిఢీరాంబ్బేకు ప్రత్యేకములు; ఈ ఆటపాటలే తెలుగురూపకములకుకూడ దారితీసియుండుట నిస్సంశయము. అదిలో వారి

పాటలు ప్రకృతి శక్తులను కీర్తించునవియే అయినను తరువాత కథాత్మకములగుట సహజము. క్రమముగా సంవాదకైలి ప్రాధాన్యమువహించుటయు, దానితో రూపా రోపము ఆవశ్యక మగుటయు జరిగియుండును. అంతట దేశికపులు రూపకరచన కుపక్రమించియుండురు. ఈ ఆరంభమెప్పుడు జరిగినదో తెలియదుకాని, అతిప్రాచీనమగుటమాత్రము సత్యము. కాని, ఆదేశికపుల పేర్లుకాని, వారి రచనలుకాని కొన్ని అయినను మనకు లభింపకపోవుట దురదృష్టము.

పై ఆటపాటలలో పాటకే ప్రాధాన్యముకలిగినప్పుడు అది గేయకావ్యమునకు దారి తీసినది; తత్ఫలమే అర్వాచీనకాలములోని 'యక్షగానము'. ఇంక ఆటకు ప్రాధాన్యము వచ్చినప్పుడు అది క్రమముగా సంవాదమునకును, రూపా రోపమునకును దారితీసినది; తత్ఫలమే 'నాటకము'. ఇట్లు విడిపోయిన ఈ రెండుశాఖలను నాయకరాజులకాలములో మరల సన్నిహితములై పోయినవి. లభ్యములైన తెలుగు (వీధి) నాటకములలో సూత్రధారునకు తొలి గ్రీకు రూపకములో కోరస్ లకున్నంత ప్రాముఖ్యముండుట గమనార్హము. కోరస్ వలెనే ఈ సూత్రధారుడును హితోపదేశికుడైన పెద్దగా, సాక్షిభూతుడైన ప్రేక్షకుడుగా, విమర్శకుడుగా, నాటకములోని ప్రకృతిగా మారుచుండును. ఈ పద్ధతి అస్సామునందలి ప్రాచీన 'అంకీయానట్' ప్రదర్శనములందును గమనింపవచ్చును. ఇవి అస్సామీ సంస్కృతభాషాసమ్మిశ్రిత రచనలు. మరియు ఈ నాటకములందు నృత్య-గానములకు ప్రాధాన్యమెక్కువ. కాగా ఈ దేశీరూపకములు సంస్కృత రూపకములకంటె భిన్నములగుచున్నవి; అనగా ఇవి సంస్కృతరూపకముల ప్రభావమునకు పూర్తిగా లోనుకాలేదన్నమాట. కారణము ఇంచుమించుగా క్రీ. శ. పదియవ శతాబ్దమునాటికి సంస్కృత రూపకరచన ఊదాశలోపడుటయని చెప్పవచ్చును. 15 వ శతాబ్దమండియు ప్రచారములోనున్న అంకీయానట్ ఇట్టి దేశీరచనయే. ఇట్టిరచనలు అర్వాచీనకాలమందలి కన్నడ, తమిళ సాహిత్యములందును కలవు.

ఈ దేశీయెలుగునాటకములకు 'వీధినాటకము'లను పేరు ప్రచారములోనున్నది. సంస్కృతము నందలి దశరూపకములలో 'నాటకము', 'వీధి' అనెడి రెండు రూపకభేదములుకలవు; కాని, తెలుగులోని వీధినాటకమునకును, పై రెండింటికిని సంబంధములేదు; అనగా తెలుగు వీధినాటకము వీధీరూపక భేదమునుకాదు, నాటకమంతకంటెనుకాదు. ఈ సమస్తపదములోని 'నాటక' పదమునకు 'రూపక'మనిమాత్రమే అర్థము. ఈ నాటకములు వీధులలో, చతుష్పథములలో ప్రయుక్తములయ్యెడివికాన వీనికి 'వీధినాటకములు' అను పేరువచ్చినది. రాయలసీమ, కన్నడ దేశములందలి 'బయలాటలు', అరవదేశమందలి 'తెరుక్కుత్తులు' ఇట్లు వీధులలో ప్రయుక్తములయ్యెడివే. తెలుగులోని ఈ దేశీనాటకములకు 'వీధినాటకము' అనెడిపేరు ప్రాచీనకాలమునుండియు నున్నట్లు కన్నట్టు. పాల్కూరికి సోమనాథాదులు "నాటకములు" అనిమాత్రమే వ్యవహరించిరి.

క్రీ.శ.12 వ శతాబ్దినాటికే తెలుగునాటకములు "సాంగ-భాషాంగ-క్రియాంగములు"గా ప్రయుక్తములగుచున్నవని సోమనాథుని వర్ణనలనుబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. 'సాంగ'మనగా 'అంగములతోకూడిన'దని అర్థము. 'అంగము'లనగా నాట్యశాస్త్రోక్తములగు నాందీ-ప్రస్తావ

నాది పూర్వరంగాంగములు. ఐదవ అధ్యాయములో భరతుడు 9 అంతర్యవనికాంగములను, 10 ఐహిర్యవనికాంగములను పేర్కొనెను. ఈ 19 అంగములును పూర్వరంగమున సంపూర్ణముగా నిర్వహింపబడినచో అది సాంగముగా నిర్వహింపబడిన ప్రదర్శనమగునన్నమాట, సోమనాథుడీ యర్థమునందే 'సాంగ'పదమును ప్రయోగించి యుండునని నిశ్చయముగా చెప్పగలము.¹

ఇంక భాషాంగ-క్రియాంగపదములకు రెండురకములైన అర్థములను చెప్పవచ్చును. సంగీతపరిభాషలో భాషాంగ-క్రియాంగములు రాగములు.² కాని చేయుచేతలు, నాదెడుమాటలు క్రియాభాషాంగములు" అని తాళ్ళపాక పెదతిరుమలయ్య పేర్కొన్నదానినిబట్టి భాషాంగ-క్రియాంగపదములు వీచికాభినయ-అంగికాభినయములనెడి అర్థములందు ప్రయుక్తములైనవనుట స్పష్టము. ఈ అభినయవిధానముకూడ నాట్యశాస్త్రమందు విపులముగా నిర్దేశింపబడినది. కాగా 12 శతాబ్దినాటికే తెలుగునాటకములు నాట్యశాస్త్రసంప్రదాయమును అలవర్చుకొని, శాస్త్రీయ పద్ధతిలో ప్రదర్శింపబడుచున్నవన్నమాట.

ఇప్పట్ల సోమనాథుడు ప్రయోగించిన మరీ రెండు, మూడు పదముల అర్థములుకూడ పరిశీలనార్హములు— పటనాటకములు, ప్రమథపురాతనపటచరిత్రములు, ఐహనాటకములు. శాస్త్రవిహితములగుటచేతనే సిరియాలచరితనాటకాదులు 'పట'నాటకములనబడినవి. నాటకములు అట్టివగుటకు ఇతివృత్తములకూడ 'పటచరిత్రము'లగుట తప్పదు. ఇంక ఐహనాటకములు అను సమస్తపదమునకు అనేక నాటకములు అని అర్థముచెప్పవచ్చును; లేదా సంస్కృతాంగ శబ్దకోశములో మోనియర్ విలియమ్సు తెల్పినట్లు 'మహానాటకములు' అని అర్థము చెప్పవచ్చును. అటవికుల అనాగరక ప్రదర్శనము లింతగా శాస్త్రవిహితములై మహానాటకములగుటకు ఎంతయోకాలము పట్టియుండవలెను; ఎన్ని కథలో రూపకములుగా రచింపబడియుండవలెను.³ కాని, అవియన్నియును కాలగర్భములో కలిసిపోయినవి.

క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దితరువాత తెలుగునాటకములను శిష్టులుకాని, రాజులుకాని ఆదరించి నట్లు కన్పట్టదు. కాకతీయరాజుల ఆస్థానములో నృత్యమునకుమాత్రమే ఆదరణము లభించినది; కారణమెట్టిదియైనను నాటకములకట్టి భాగ్యముపట్టలేదు. క్రీ.శ. 12, 13 శతాబ్దములనుండియు తెలుగుదేశమున సంస్కృత రూపకరచన సాగుచునేయున్నది. అవి ఆయాదై వోత్సవములందు దేవాలయనాట్యమండపములందో, నాటకశాలలలోనో ప్రదర్శింపబడియున్నట్లు ఆయారూపక ప్రస్తావనలనుబట్టి తెలియుచున్నది. ఈ సంస్కృత రూపకరచనా-ప్రదర్శనములు పండితజన రంజకములు. వీనికే రాజాదరణము లభించినది. అందుచేత తెలుగునాటకములు వీధినిబడవలసి వచ్చెను. ప్రజల ఆదరణమును, వీధులలో తాత్కాలికముగా నిర్మింపబడిడి ఐహిరంగరంగస్థలములును వానికి నిలువ నీడలయ్యెను. ఇట్టిస్థితిలో నటుల విద్యా నైతికస్థితులు దిగజారుట సహజము. ఈ కాలములోనే కూచిపూడి బ్రాహ్మణభాగవతులు 'భామాకలాపము'ను ప్రదర్శింప నారంభించియుందురు. ఇది కేవలము నృత్యప్రధానమగు ప్రదర్శనమైనను ఇందు నాటకపు పోకడలుకలవు. ఒకప్రక్క ఈ కేళికాప్రదర్శనములును, ఇంకొకప్రక్క సంస్కృతరూపక ప్రదర్శనములును సాగుచుండుటచేత శిష్టులు తెలుగు రూపకరచనవైపు దృష్టినిసారింపలేదని

చెప్పవచ్చును. వల్లభరాయాదులొకరిద్దరు సంస్కృతనాటకముల ననువదించుటకు ప్రయత్నము చేసినను, వారిని అనుసరించినవారే లేకపోయినారు. కాగా క్రీ.శ. 17 వ శతాబ్దివరకును తెలుగు నాటకములు వీధులలోనే ఉండిపోయినవి.

అటవికుల అటపాటలనుండి నాటక మొకశాఖగాను, యక్షగాన మింకొకశాఖగాను అభివృద్ధిచెందినవనియు, మరల అవి కలసిపోయినవనియు తెలిపియున్నాను. ఈ పరిణామము 17 వ శతాబ్దిలో, నాయకరాజులకాలములో జరిగినది. నాటి రచనలలో ఆరంభమున యక్షగాన మనియున్నచో మరియొకచోట నాటకమనియు, ఆరంభమున నాటకమనియున్నచో మరియొక చోట యక్షగానమనియు, లేదా 'యక్షగాననాటక'మనెడి సమస్తపదమును ప్రయుక్తములగుట పరిశీలింపవచ్చును. కాగా కేవలము దృశ్యప్రధానములేఅయిన నాటి యీదేశీరచనలకు 'యక్ష గానము'లను పేరు చెల్లుట సమంజసముకాదు; అవిఅన్నియును నాటకములే. వీధులలోనున్న నాటకములను పండితులును రాజులును చేపట్టి సంస్కరించి, రాజాస్థానమందు ప్రవేశపెట్టినను వీనికిపూర్వమునుండియు వచ్చుచున్న 'వీధినాటకము'లను పేరుమాత్రము పోలేరు.⁴ నాయక రాజుల ఆస్థానములలో లౌకిక_కల్పితకథలు నాటకీకరింపబడుచుండుగా మేలట్టారులో వేంకట్రామశాస్త్రి కేవలభాగవతకథలనే నాటకీకరించెను. శాస్త్రీయనృత్య_గానసంపన్నములైన యీ నాటకములకు 'నృత్యనాటకము' లను పేరుకూడ అన్వర్థమే. వీనిని అర్వాచీనకాలములో కూచిపూడివారుకూడ చేపట్టినారు.

నాటిరాజులు, తదాస్థానపండితులు రచించిన నాటకములలో హాస్యప్రసంగములెక్కువ; ముదురుపాకమునబడిన ఘట్టములుకూడకలవు. రచనయంతయును హాస్యప్రాయముగా నడచిన వానిలో 'తంజాపురాన్నరచమహానాటకము' ముఖ్యమైనది. ఈ హాస్యప్రసంగములందానాటి ఛాందసపు ఆచారవ్యవహారములు, వ్యక్తులదోషములు విమర్శకుగురియైనవి. ప్రదర్శనమునందు కూడ ఒక క్రొత్తవిశేషమును గుర్తింపవచ్చును. నాటకారంభమున గణపతిప్రార్థన జరిగినప్పుడు గణపతివేషమును సరస్వతీప్రార్థనజరిగినప్పుడు సరస్వతివేషమును రంగస్థలముమీదకువచ్చి, పూజలంది, నటులను దీవించివెడలుట జరుగుచుండెడిది. చొమ్మరూటలయందును, కన్నడయక్ష గానప్రదర్శనములందును ఈ పద్ధతికలదు. ఇది భరతోక్తమైన పద్ధతికాదు; ఇది కేవలముదేశీ పద్ధతియే. క్రీ. శ. 1880 ప్రాంతముల తెలుగుదేశమున అధునికరంగస్థల నాటకప్రదర్శనములకు పునాదులువేసిన ధార్వాడనాటకసమాజమువారుకూడ ఈ దేశీపద్ధతినే అనుసరించియుండుట గమనార్హము. కొన్నిరచనలు కేవలము ఒకరాత్రి ప్రదర్శనమునకేకాక 9, 10 రాత్రులు వరుసగా ప్రదర్శించుటకు ఉద్దిష్టములై నవి; సంతవేలూరు కుళలవనాటకము ఆఱురాత్రులకథ !

19 వ శతాబ్దిలోకూడ వీధినాటకములను ప్రదర్శించెడి మేళములనేకములు వెలసినవి. ఘట్టుదేశపువారి మేళము, లేపాక్షివారి మేళము, వేములపల్లివారిమేళము, ధర్మపురివారిమేళము, తాడిపత్రివారి మేళము, పడకండ్ల స్వామిరాయికవి మేళము, త్వరకవి రామకృష్ణయ్యగారి మేళము (నెల్లూరు మండలము), చుక్కలూరివారి మేళము; దేనువకొండవారి మేళము, సంతవేలూరివారి మేళము, తట్రకంటివారి మేళము, భాగవతుల రంగయ్యగారి మేళము మొద

లగునవి. ఈ నాటకసాంఘికులందరును చక్కనివండితులు. వీరుతమ మేళములతో సంచారము లొనర్చుచు ప్రదర్శనములొనంగినారు. వీరియొద్ద పనిచేసి, ప్రయోగరహస్యములను గ్రహించి పెళ్ళిన మరికొందరు మరికొన్ని మేళములను తయారుచేసినారు. అట్లేర్పడినవే గొల్లభాగవతులు, పిచ్చుకకుంట్లు భాగవతులు, యానాదిభాగవతులు మొదలగువారి మేళములు.

పై మేళములలోని వారందరును పురుషులే. పడకండ్లవారి మేళములో మాత్రము స్త్రీలు కూడ నుండెడివారట; కాని, ఇది చాల అరుదు. తంజావూరులోని 'నాటకవేషధారిజాప్తా'లలో కూడ స్త్రీలుకన్పట్టరు. కాని, 1900 ప్రాంతముల కేవలము స్త్రీలమేళములే కొన్నిచిరువులు దేరినవి. వీరు కళావంతులకుటుంబములకు చెందినవారు; గురువులుమాత్రము బ్రాహ్మణులే. తెలంగాణ ములోని వీధినాటకప్రదర్శనములందు కూడ స్త్రీలకుప్రవేశముకలదు; అంతియేకాదు, నాటకకళ కును, బ్రాహ్మణులకును సంబంధమున్నట్లు కూడ కన్పట్టదు. 20 వ శతాబ్ది ప్రారంభములో కూడ తెలంగాణములో శతాధికములైన వీధినాటకములు రచింపబడినవి. ఆధునికరంగస్థల నాటకప్రదర్శనములు నేడుప్రముఖస్థానము వహించియున్నను, వల్లెపట్టులలో వీధినాటకప్రదర్శనములింకను సాగుచునేయున్నవి; ఈ దేశిక అంతటి జీవశక్తికలదని తెలియవలెను.

మార్గనాటకభావము

మార్గనాటకములనగా సంస్కృతరూపకానువాదములు, లేదా ఆ పద్ధతిలో రచింపబడిన స్వతంత్రరూపకములు. ఇట్టివానికి వల్లభరాయడు నాందీపూజచేసినను, వానిననుసరించినవారే లేరని చెప్పవచ్చును. కాగా, ఆంగ్లభాషా-సాహిత్యములచేత తెలుగువారు ప్రభావితులగు నంతవరకును తెలుగులో సమగ్రమగు మార్గనాటకరచన జరుగనేలేదని తెలియవలెను.

తెలుగు యక్షగానములనుగూర్చి పరిశోధకవ్యాసమును వ్రాసిన డా. యస్వీజోగారావు 'యక్షగాన' పై శిష్ట్యమును క్రిందివిధముగా తెలిపియున్నారు. (ప్రథమభాగము-పుటలు 216-224)

1. అది సర్వోపభోగ్యమైన సమాహారకళ. 2. వివిధప్రక్రియానుబంధము (ప్రబంధము, కలాపము, ఉలాప్రబంధము, కొరవంజి, వీధినాటకము, మార్గనాటకము, బొమ్మలాట, జంగం కథ, హరికథ, ఆధునికనాటకము మొదలగు వివిధప్రయోజనాత్మకములై బయల్పడలిన సాహిత్యప్రక్రియలతో దీనికి సంబంధముకలదు). 3. బహువిధపదకవితాప్రభేదసమీకరణము. 4. వస్తువై విధ్యసంపన్నము. 5. రసవిషయిక విశిష్టము, హాస్యప్రధానము. 6. ఛందో వై విధ్యసహితము (పదకవితలే కాక జాత్యుపజాతులును ప్రయుక్తములు). 7. భాషా వై విధ్య సంపన్నము. 8. లోకవృత్త ప్రదర్శకము. 9. దేశినాటకకళాప్రతీనిధి. 10. విశిష్టతలలో విశిష్టత తెలుగు ప్రత్యేకతయగుట.

ఇంతవరకును నేనువివరించిన దానినిబట్టి జోగారావుగారు యక్షగానపరముగా పేర్కొనిన పై విశిష్టతలెల్ల 'వీధినాటకము' యొక్క విశిష్టతలేయని విశ్వసించుచున్నాను. ఇన్ని రకముల విశిష్టతలతో కూడుకొనిన, అందున తెలుగుప్రత్యేకత అయిన, దేశీవీధినాటకము

బహుళప్రచారములోనుండగా తెలుగువారికింక మార్గనాటకముల ఆవశ్యకమే లేకపోయిన దన్నను ఆశ్చర్యపడనక్కరలేదు.

తెలుగులోని మార్గనాటకాభావమునకు కారణములను కొందరు విమర్శకులు క్రిందివిధముగా ఊహించియున్నారు—

1. “.....ముఖ్యముగా నాదృష్టికిఁదోచిన కారణమేమన, మనవాఙ్మయములో సంస్కృతమునందుఁగాని, మఱియే హైందవభాషయందుఁగాని పొడసూపని ప్రబంధస్వరూప ముత్పత్తియగుటయేయని చెప్పఁదగియున్నది.....పీనియందు నాటకములయొక్కయుఁ గావ్యములయొక్కయు లక్షణములు సామాన్యముగ నుండుటచే వేఱుగా నాటకములువ్రాయునవ సరములేకపోయినది.....మన ప్రబంధములు గీర్వాణనాటకములవలె నయిదాతాభ్యాసములతోఁ బూర్తిఁజేంది కథయంతయు నాటకనిర్ణయపరిమాణములను మించకయుండును.....అనఁగా నాంధ్రప్రబంధములు సంస్కృత నాటకములవలె నిర్మాణక్రమమును సూచించుచున్నవి. కావున విద్యాభ్యాసులగువారికి నాటకములకు బదులుగాఁ బ్రబంధములుచేకొల్పఁబడినవి.” (శ్రీశేకుమర్ల ఆచ్యుతరావు - “విజయనగరసామ్రాజ్యమందలి ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రము” — 1 వ భాగము. పుటలు-168-69).

2. విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకారచూడామణిలో శ్రవ్యకావ్యమునే ప్రశంసించి యుండెను. “.....ఈ వ్రాతలంబట్టిచూడఁగా మనవారు శ్రవ్యముమాత్రమే సప్తసంతానము లతోఁజేరినదనియు, అముష్మికాభ్యుదయప్రదమనియు, దృశ్యకావ్యమట్టిదికానియు తలంచినది యొక రహస్యము వెలువడుచున్నది. మహాకవులెవ్వరును రూపకలక్ష్యరచన సేయమికిది ప్రథమకారణముగానోపు.....మఱియు పూర్వులు రూపకరచన సేయనేలేదనుట సరిగాదు. శ్రీనాథుఁడు వీధీనాటము రచించెనని ప్రసిద్ధముగదా. అతఁడుబూతులు చేర్చకయుండిన నప్పటి నుండియే నాటకములల్లుకొనియుండును. (శ్రీవేదం వేంకటరాయశాస్త్రి - “గ్రామ్యభాషాప్రయోగ నిబంధనము” — 1934-పుటలు 54-55).

3. “తెలుగు సాహిత్యములో పనిచేసినవారందఱును సంస్కృతసాహిత్యమందు కొంచెమో గొప్పయో పరిచయముగలవారే. అట్లున్నను మొన్నమొన్నటివఱకు తెలుఁగురూపక ములు యక్షగానములయంతస్తునుదాటి పెరుగకపోవుట తెలుఁగువారి యద్వైర్యమును, చాదస్త మును, సోమరితనమును దెలుపునేకాని వేఱుగనా ?” (శ్రీ రాళ్ళపల్లి ఆనంతకృష్ణశర్మ - “నాట కోపన్యాసములు” — 1935-పుటలు 55-56).

4. “సంస్కృతరూపకములలో పాత్రోచితభాష ఒక లక్షణము. ఉత్తమ పాత్రలకు సంస్కృతమును, స్త్రీలకు తదితరపాత్రలకు ప్రాకృతమునువాడిరి. తెనుగుకవి యేమిచేయ వలెను ? గ్రాంధిక-గ్రామ్యములను వాడవలెను. గ్రామ్యములాక్షణికవిషిద్ధమై పోయినది. కావున చేయునదిలేక ఆంధ్రకవులు రూపకానువాదమును వదలిరి.” (శ్రీ రాయప్రోలు సుబ్బారావు- కురుగంటివారి “కొందఱు తంజావూరు కవులు-పండితులు” పీఠిక-పుట. 6).

6. “అద్యులైన నన్నయ్యలు మార్గమునువీడి నాటకపరివర్తన మారంభించి, భిన్న మార్గమును ప్రొక్కుట కప్పటి కపులకు దైర్యము చాలినదికాదు (పుట 10) ... సంస్కృత ప్రాకృతములవలె తెలుగున గ్రాంథిక గ్రామ్యభాషలురెండును వ్యాకరణపరిసంస్కృతములై యుండలేదు... పోనీ, లాక్షణికులు చెప్పిన యాయొక్క నిబంధనము నుల్లంఘించి సర్వ పాత్రలకు నొకచేభాష నుపయోగించి నాటకరచనకుఁ గడంగుటకుఁ బూర్వాంధ్రకవులకంత నిరంకుశత్వము, స్వాతంత్ర్యమును లేకపోయెను (పుట. 11) ... కించి దూనముగా నాటకాకృతినే వహించిన ప్రబంధములఁబఱిచి తదాసాదితానందానుభవముచేతనే సంతృప్తులైరి. (పుట 13)... నాటకప్రయోగమునకు ముఖ్యవశ్యకములైన రంగపరికరాదులు లేకపోవుటచేతను, నాటక పాత్రధారు లార్యధర్మముననుసరించి సంఘమున సీతముగఁ జూడఁబడుచుండుటచేతను బ్రభువులు సైతము నాటకకళ నభివృద్ధిచేయ నంత శ్రద్ధవహింపకపోవుటచేతను, నానాటి కవులి వాఙ్మయశాఖయం దభిరుచివహించి కావ్యరచనముచే దాని బరిపోషింపఁబూనుకొనరైరి (పుట 16)” (డా. దివాకర్ల వేంకటాచార్య-“ఆంధ్రనాటకరంభదశ”- వ్యాసమాల (1946).

6. “నాటకమునకు సహాయకారి అయినది గద్యము. అట్టి గద్యము ప్రత్యేక కావ్య రచనగా వికాసముచెందకపోవుటయే మార్గనాటకభావమునకు కారణము. గద్య రచనాకాలము ప్రారంభముకాకముందే నాటకరచన ప్రారంభముకాలేదనివిచారించుట వ్యర్థప్రయోగ” (డా॥ బి. పాండురంగరావు. “ఆంధ్ర-హిందీరూపక్” పరిశోధకవ్యాసము - (1960 - పు. 47).

7. మహమ్మదీయ పరిపాలకుల నాటకవ్యతిరేకత కారణమని కొందరు, నాటకశాలల అభావము కారణమని మరికొందరు, తదితరు లింకేవియో కారణములను పేర్కొందురు.

పైన పేర్కొన్నట్లుగా పలువురు పలువిధములైన కారణములను ఊహించియున్నారు. వీనిలో ఏఒక్క యూహయును సమగ్రమగు హేతువు కాజాలదు; చాల హేతువులుండియుండ వలయును. ఇంతకును పాశ్చాత్య ప్రభావమునకు లోనగునంతవరకును మార్గనాటకములు లేక పోవుటయనునది ఒక్క తెలుగుభాషకుమాత్రమే ప్రత్యేకతకాదు. ఈ అభావము భారతీయభాషలన్నింటియందును కలదు. ఇది విచిత్రముగా కన్పట్టినను పరమసత్యము. ఈ దృష్టితోకూడ ఈ సమస్యను పరిశీలించవలసియున్నది. కాగా, తెలుగుభాషలోని మార్గనాటకభావమునకు కారణములను కొన్నింటిని క్రిందివిధముగా పేర్కొనవచ్చును—

1. దేశీరచనలైన వీధినాటకములే పండితపామరరంజములై యుండుటచేత మార్గనాటకముల అవశ్యకము వారికి కన్పట్టలేదు. (వీధినాటకములు పామరులపాలబడినప్పుడు పండితులు సంస్కృత రూపకరచనా-ప్రదర్శనములతోనే తృప్తిపడిరి. ఏవియో ఒక నాటక ప్రదర్శనమును జరుగుచునేయున్నవికాన మహమ్మదీయుల వ్యతిరేకత, నాటకశాలల అభావము, నటుల నింద్యత్వమును కారణములు కాజాలవు).

2. భాషాసమస్యయును ఒక కారణమైయుండును; వ్యవహార లేదా గ్రామ్యభాషను గ్రంథములలో వాడుటకు జంకియుండురు. (మొత్తమంతయును గ్రాంథికభాషలో వ్రాసియుండ

రాదాయన్నచో ఔచిత్యభంగమగుట తప్పదు.) తెలుగుభాష రూపకరచనకు తగదనెడి నీరస భావముకూడ కొందరికి ఉండియుండవచ్చును.

3. చిత్రకవి పెద్దన నాటకలక్షణమును, వల్లభరాయాదుల సంస్కృత రూపకానువాద ములను విడిచివేసినచో తెలుగులో లక్షణమువ్రాసిన తక్కిన లాక్షణికులకుగాని, కవులకుగాని దృశ్యమైన నాటకముపై ఆదరమున్నట్లు కన్పట్టదు; (తెలుగు లాక్షణికులపై దండిభామహుల ప్రభావమధికము). రాజులును అట్టివారే. నన్నయభట్టు ఒకపద్ధతిలో నడచి దారిమోపెను; ఇంక తక్కిన తెలుగుకవులందరును గతానుగతికముగా ఆ మార్గమునందే నడచి శ్రవ్యకావ్యములనే సంతరించిరి; కాగా నాటకములు దేశితనమునే పొందుట తప్పనిసరియైనది. (నాటకమును రచింపు మని రాజురాజు నన్నయను అడిగియున్నను, లేదా నన్నయయే స్వయముగా ఒక నాటకమును వ్రాసి యున్నను నేడు తెలుగు సాహిత్యచరిత్రను ఇంకొకవిధముగా వ్రాయవలసి వచ్చెడిది).

4. సంస్కృతమునందలి కావ్యములెల్ల పద్యమయములో, గద్యమయములో అయి యుండును. (చంపువు లత్యల్పము). కాని, ఇంచుమించుగా తెలుగు కావ్యములన్నియును సంస్కృతరూపకములవలె గద్య-పద్య సంమిశ్రితములై యుండుటచేత, అందేనాటకరీతులను కూడ సంతరించుకొని తెలుగుకవులు తృప్తిపడియుండిరని తలంపవచ్చును.

5. గద్యరచన విరివిగా జరుగకపోవుటచేత నాటకరచన కనుకూలవాతావరణము కల్పితము కాలేదనుటయు సమంజసే.

6. మార్గనాటకరచన కనుకూలవాతావరణము నాయకరాజులకాలములో ఏర్పడినను నాటి వీధినాటకముల ఉచ్చస్థితి మార్గనాటకముల పుట్టుకకు అవకాశము నొసంగలేదు.

ఇన్ని కారణముల ఫలముగా క్రీ.శ. 1860 ప్రాంతములవరకును తెలుగులో యథా తథముగా సంస్కృతరూపకానువాదములుకాని, లేదా ఆ పద్ధతిలో రచింపబడిన స్వతంత్ర రూపకములుకాని సంభావ్యములుకాలేదు. ఈ రెండుపద్ధతులును ప్రారంభమైనంతనే పాశ్చాత్య రూపకానువాదములు, ఆ పద్ధతిలో రచింపబడిన స్వతంత్రనాటకములుకూడ తలయెత్తుట జరిగినది.

భారతీయభాషలు : ఆధునికనాటకారంభము

మార్గనాటకభావము ఒక్క తెలుగు భాషకుమాత్రమే ప్రత్యేకతకాదనియు, భారతీయ భాషలన్నింటను. అది సమానధర్మమే అనియు తెలిపియున్నాను. (కొన్ని భాషలలో పాశ్చాత్య ప్రభావము పడనంతవరకు ఏవిధమైననాటకమును లేకపోవుటకూడ కలదు). తెలుగుదేశమున వీధినాటకములు ప్రచారమందున్నట్లే తక్కిన రాష్ట్రములందును రకరకముల దేశికరూపములు ప్రచారమందున్నవి—బెంగాలులో యాత్రలు (లేదా జాత్రలు), కీర్తనలు; మహారాష్ట్రములో లలితములు, తమాషాలు; గుజరాతులో భవై యాలు; రాజస్థానములో రాస-రూపరా-డోలా

మారాలు; ఓహోరులో విదేశీయాలు (భోజపురిభాషలో); కాశ్మీరులో 'బండ్ పథేర్లు'; ఆవధీ-పూర్వ హిందీభాషలలో రాస-స్వాంగ-భాండ-నౌబంకీలు; అస్సాములో అంకియనాట్లు మొ.¹ వీటి అన్నింటను సమానములైన ధర్మములను క్రిందివిధముగా క్రోడీకరింపవచ్చును- 1. నృత్య-గానములకు ప్రాముఖ్యమధికము. 2. గద్యము అల్పముగా ఉపయుక్తము. 3. స్థిరమైన రంగస్థలముకాని, నాటకశాలలుకానిలేవు; అన్నియును తాత్కాలికనిర్మాణములే. 4. ఆహార్యము విషయమున మోటుదనమెక్కువ, 5. కవులరచనలకంటె తత్కాల కల్పితప్రసంగములకే అధికప్రాధాన్యము; అందున హాస్యభాగము నూటికి నూరుపాళ్ళు, 6. ఈ ప్రదర్శనములందు నాటి గ్రామీణజీవితసమస్యలుకూడ ప్రాధాన్యమును వహించినవి. 7. ఆధునికనాటకము లారంభమైనప్పడు వానిపై వీనిప్రభావముకలదు; కాని, అటుపిమ్మట ఇవియే వాని ప్రభావమునకు లోనై సంస్కరింపబడసాగినవి.

ఏవో కొన్ని అవవాదములను తప్పించినచో, భారతీయభాషలలో ఆధునిక రంగస్థల నాటకరచన-ప్రదర్శనములు క్రీ. శ. 1840 తరువాతనే ఆరంభమైనవని చెప్పవచ్చును. ఈ ఉద్యమము ప్రప్రథమముగా వంగదేశమున కలకత్తాలో ఆరంభమైనది; అటుపిమ్మట బొంబాయి-పూనానగరములకు ప్రాకినది, ఆ తరువాతనే తక్కిన నగరములకు వ్యాప్తమైనది. తొలి తెలుగు రంగస్థల నాటకరచన-ప్రదర్శనములనుగూర్చి పరిశీలించుటకుముందు బెంగాలు (వంగదేశము) బొంబాయి, మద్రాసు రాష్ట్రములలోనిస్థితిని పరిశీలించుట అవశ్యకము.

1. వంగరాష్ట్రము : క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దిలో లక్ష్మణ సేనుని ఆస్థానకవియగు జయదేవుడు రచించిన 'గీతగోవిందము' అనాటి బెంగాలీ నృత్యసంప్రదాయమునకు సంస్కృతీకరణమని తలంపబడుచున్నది². దీనికి సంగీత-నృత్యములను జోడించి, నృత్యనాటకమునుగా ప్రదర్శింపవచ్చును. తురుష్క దండయాత్రలవలన 15 వ శతాబ్దమువరకును గీతగోవిందము ప్రసిద్ధికివచ్చినట్లు కన్పట్టదు. చైతన్యదేవుని (క్రీ. శ. 1486-1534) తో రూపకప్రదర్శనము లారంభమైనవి. అతడు నటుడుకూడను; 'రుక్మిణీహరణ'మనేది ప్రదర్శనములో చైతన్యుడు రుక్మిణీపాత్ర నద్భుతముగా నభినయించెనని బృందావనదాసు రచించిన చైతన్యభాగవతము వలన స్పష్టమగుచున్నది. ఈ రుక్మిణీహరణ ప్రదర్శనము నేటికిని బెంగాలుదేశముందు ప్రచారములోనున్న జాత్రల లేదా యాత్రల ప్రదర్శనములను పోలియుండునని తలంపబడుచున్నది. అటుపిమ్మట సంస్కృతరూపకానువాదములు కొన్ని వెలసినవి. జాత్ర లేదా యాత్ర అనునది నృత్త-గాన-వాద్యములతోకూడిన మతయాత్ర (దేవుని ఊరేగింపువంటిది) యని సామాన్యార్థము; మన 'జాతర' లిట్టివే. ఆదిలో జాత్ర సాగుచుండగా వేషధారుల నృత్త-గానాదులు ప్రదర్శింపబడెడివి. పిమ్మట అవి ఒక నిర్దిష్టప్రదేశమున ప్రదర్శితములయ్యెడివి; అటు పిమ్మట అందు సంవాదాదిరూపకధర్మములుచేరినవి. అప్పుడే నేటి జాత్రకు సంపూర్ణస్వరూపము సిద్ధించియుండును³. ఈ జాత్రలు లేఖనభాగ్యమునకు నోచుకొనలేదు. ఈ ప్రదర్శనములకు నిర్ణీతమైన రంగస్థలాదులు ఉండవు. నృత్త-గీతముల ప్రాముఖ్యమధికము. సంవాదము, ఇతివృత్తము అల్పములు. ఈ జాత్రలుకూడ సంస్కృతరూపకముల తొలిదశకు చిహ్నములని విమర్శకుల యభిప్రాయము.

ప్లాసీయుద్ధానంతరము పాశ్చాత్యరూపక ప్రదర్శనముల నిమిత్తము అధికారులు కొన్ని నాటకశాలలను కలకత్తాలో నెలకొల్పిరి. లెబెడెష్ అను రష్యాదేశస్థుడు సొంత నాటకశాలను నెలకొల్పి, The Disguise అనేది ఆంగ్లనాటకమును వంగభాషలోని కనువడింపజేసి 27-11-1795 తేదీన, 21-3-1796 తేదీన రెండుసార్లు ప్రదర్శింపజేసెను. ఈ ప్రదర్శనమందు శ్రీలుకూడ పాల్గొనిరి. క్రీ. శ. 1831 లో 'జూలియన్ సీజర్' వంగభాషలోనికి అనువదింపబడెను. 1882 లో ప్రప్రథమముగా వంగదేశీయులే ఒక నాటకశాలను నిర్మించుకొనిరి. 1852 లో జోనేంద్రగుప్త 'కీర్తి విలాస్' అనేది ప్రథమవంగవిషాదరూపకమును రచించెను. సంస్కృత షక్తికలో వ్రాయబడిన 'కులీన-కుల-సర్వస్వము' 1857 లో ప్రదర్శింపబడెను. ఆంగ్ల రూపకపద్ధతిలో రచింపబడిన 'శర్మిష్ఠ' 1859 లో ప్రదర్శింపబడెను. 1873 లో నటుడు, దర్శకుడు, నాటకరచయిత అయిన గిరీష్ చంద్రమోష్ రంగమున కవతరించుటతో ఆధునిక నాటకములు వంగదేశమున సుస్థిరములైనవి; జాత్రలు సన్నగిల్లెను.

2. బొంబాయి రాష్ట్రము : బొంబాయి బహుభాషారాష్ట్రము—గుజరాతీ, మరాఠీ, ఉర్దూ, హిందుస్తానీ మొదలగు భాషలకది ఆలవాలము.

క్రీ. శ. 1842 లో సాంగ్లీప్రభువు అప్పాసాహెబ్ ఒకనాడొక కన్నడయక్షగాన ప్రదర్శనమును చూచుటతటస్థించెను. మరాఠీభాషలోకూడ నాటకమును రచించి, సమాజము నేర్పరచి, ప్రదర్శించుమని ఆతడు విష్ణుదాస్ భావే అను కీర్తనకారుని ఆదేశించెను. అంతట భావే 'సీతా స్వయంవర' మనేది రూపకమును రచించి, ఆస్థానోద్యోగులు నటులుగా 1843 లో దానిని ప్రదర్శించెను. ఇదే మరాఠీ నాటకరచనా-ప్రదర్శనములకు ఆరంభము. ఈ రచన యక్షగానమునకును ఆధునిక నాటకమునకును మధ్యేమార్గమున నడచెను. 1861 లో క్రొత్తమార్గమున 'మాధవరావు పీష్వా' అనేది రూపకము రచింపబడుదరకును పైవిధముగానే ప్రదర్శనములు సాగినవి. భావే సమాజమువారు బొంబాయిలోకూడ ప్రదర్శనములొసంగినారు. ఇవి పార్శ్వీల నధికముగా నాకర్షించెను. మేధావంతులును, ధనవంతులును అయిన పార్శ్వీలే పిమ్మట బొంబాయి నాటక రంగమునకు పట్టుగొమ్మలైనారు. అదిలో నటులుకూడ ఎక్కువగా పార్శ్వీలే. వీరు ఎక్కువగా గుజరాతీ నాటకములే ప్రదర్శించెడివారు. 1852 లో 'పార్శ్వీ నాటక సమాజము' అనునది స్థాపింపబడెను (అంతకుముందుకూడ సమాజములు, నాటకశాలలు, ప్రదర్శనములు ఉన్నను అవి ఆంగ్లభాషకే పరిమితములని చెప్పవచ్చును). హోమ్ రూల్ ఉద్యమపితామహుడగు దాదాభాయి నౌరోజీ ఈ మండలి ఉపదేశికవర్గ సభ్యుడట. ఈ మండలి స్థాపనతో ఆధునిక గుజరాతీనాటక రచనాప్రదర్శనములు ఒకేసారి అవతరించినవి. అటుపిమ్మట అనేకులు అనేక సమాజములను స్థాపించిరి...దాదాభాయి తూతీ, దాదాభాయి పటేల్, కువర్జీ, ఖోరీ, ఖటావు, కబ్రజీ, షాలీ వాలా మొదలగువారు. వీరు స్థాపించిన సమాజములన్నియును దేశసంచారమొనర్చుచు గుజరాతీ, హిందీ, ఉర్దూ నాటకములను ప్రదర్శించెను. బాలీవాలా తన సమాజమును ఇంగ్లండు, బర్మా మొదలగు దేశములకుకూడ తీసికొనివెళ్ళెను. ఈ సమాజములందు శ్రీలుకూడనుండిరి. ఖటావు, గోహార్ మొదలగు నటీమణులను ప్రసిద్ధిలోనికి తెచ్చెను. రంగముపై చిత్రవిచిత్రములను

(ప్రాన్స్ఫర్ మేషన్ సీనులు మొ.) చూపుటకొరకు వీరందరు ఇంగ్లాండుదేశమునుండి రంగపరికరములను తెప్పించిరి, అంగ్లేయవద్దతినునరించి ప్రతినాటకము చివర ఒక చిన్న హాస్యపుట్టుమును ప్రత్యేకముగా ప్రదర్శించెడివారు. హిందువులు రంగమున ప్రవేశించిన తరువాత పార్శ్వ ఉర్దూనాటకములనే ప్రదర్శింపసాగిరి.

భావేయొక్క సాంగ్లీనాటకకంపెనీకి ప్రతిగా, 'అల్ట్రేర్ కంపెనీ' అనునదికొకటి బయలుదేరినది. 'ధార్వాడనాటకసమాజ'మునుపేర 1880 ప్రాంతముల తెలుగుదేశమున నంచార మొనర్చినది ఈ సంఘమే. వీరు వంగ-పార్శ్వ నాటకప్రదర్శనములలోని అట్టహాసములనెల్ల స్వీకరించి, హిందూస్థానీనాటకములను ప్రదర్శించిరి. 1881 లో అన్నా కిర్లోస్కరు రచించిన 'సంగీతకళకుంఠల' (కాళిదాసు కాకుంఠలమున కనుసరజము) ప్రదర్శితమగుటతో మరాఠీ నాటక చరిత్రలో ఒక క్రొత్తయుగమారంభమయ్యెను. సంగీతనాటకముల కితడే పితామహుడు. ఈ ప్రదర్శనములు ఓపెరాలను పోలినవై నను, సంవాదములు గద్యాత్మకములగుటచేత వానికంటె ఖిన్నములగుచున్నవి. ఇవి తెలుగులోని 'గద్య-పద్య-గేయసమ్మిశ్రితము'లగు నాటకముల వంటివి. ఇతర మరాఠీ నాటకసమాజములలో 'బాలగంధర్వ సమాజము' (పాటలకు ప్రసిద్ధి) కూడ తెలుగుదేశమున ప్రసిద్ధిపొందినది. కొన్ని సమాజములవారు కేవలము గద్యనాటకములనే ప్రదర్శించెడివారు.

3. మద్రాసు రాష్ట్రము : బొంబాయివలె మద్రాసుకూడ బహుభాషా రాష్ట్రము— ఇందు తమిళ-కన్నడ-తెలుగు-మళయాళములు ముఖ్యభాషలు. 1875 లో మద్రాసులో 'మద్రాసు డ్రమేటిక్ సొసైటీ' స్థాపింపబడెను. ఇందు ఆంగ్లేయు లాంగ్లనాటకములను ప్రదర్శించెడివారు. 1880 ప్రాంతముల పూనా సాంగ్లీ కంపెనీ మద్రాసు వచ్చెను. 1882 ప్రాంతముల 'ది ఓరియంటల్ డ్రమేటిక్ క్లబ్' స్థాపింపబడెను. ఈ క్లబ్ ప్రదర్శనములందు 1885 ప్రాంతముల పాశ్చాత్యుల హార్మోనియం, హిందూస్థానీ 'గజల్స్', వినోదాత్మకములైన ఆంగ్లగేయములు ప్రవేశించినవి. 1890 లో బళ్ళారి ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులుగారి తమ 'సరసవినోదినీసభ' సామాజికలతోవచ్చి మద్రాసులో ప్రదర్శనములొనంగినారు. ఆప్రదర్శనములే ఆధునికతమిళ నాటకముల ఆరంభమునకు ప్రేరకములయ్యెను. శ్రీ పి. సంబందం మొదలియార్ మిత్రులతో కలిసి 1891 లో సరసవినోదినీసభ వద్దతిలో 'సుగుణవిలాససభ'ను స్థాపించెను. ఈ సంబందం మొదలియార్ ఆధునికతమిళనాటకములకు పితామహుడు. ఈ సభవారు తమిళనాటకములనేకాక తెలుగు, కన్నడ, ఆంగ్లనాటకములనుకూడ ప్రదర్శించెడివారు. అదిలో ఈ సభాప్రదర్శనములు 'విక్టోరియా పబ్లిక్ హాలు'లో జరిగెడివి. తెలుగుదేశమందు ప్రసిద్ధిపొందిన కన్నడ నాటకసమాజములో 'గుబ్బి వీరన్న' కంపెనీ పేర్కొనదగినది. బళ్ళారిలో తెలుగు నాటకరచనా ప్రదర్శనలకు ప్రేరకమైనది రంగాచారిగారి కన్నడనాటక సమాజము.

నృత్యములు

1. అట్లు దేవుని కంకితము చేయబడినవారు అస్థిలిత బ్రహ్మచారిణులగుటచేత “దేవదాసీకుల” మనునది ఏర్పడుట కవకాశములేకుండెను. కాని, క్రమముగా ఆ నిష్ఠ తగ్గినది. దైవసేవ అప్రధానమై, ‘మానవసేవ’ ప్రారంభమైనది. క్రమముగా కులమొకటి ఏర్పడినది: అదియే నేటి వారాంగనా కులము.
2. ‘పురాతన్య’ యనెడు నర్తకి నృత్యమును, హంగుదారుల, వాద్యకత్తెల పేర్లను సోమనాథుడు ఐనవపురాణమందు విపులముగా వర్ణించెను (పుటలు. 53-54)
3. రాజాస్థాననృత్యము శ్రీనాథుని ‘పలనాటి వీరచరిత్ర’లో విపులముగా వర్ణితమైనది. పుటలు 18-19
4. పౌతకమూరి అన్నలు ఇట్టి భాగవతులే అయియుండురు. వారి నృత్యము కేవలము భగవదారాధన పరమైనది.
5. చూ. నావ్యాసము ‘సిద్ధేంద్రయోగి’ (భారతి-జనవరి, 1960). తెలుగుదేశమునకు కూచిపూడి నాట్య కళ యెట్టిదో మళయాళదేశమునకు కథాకళి అట్టిది. ఇది కూచిపూడివారి నృత్యనాటకములను పోలి యుండును. కాని, ఇందు నటులు వాచితాభినయమును పరిహరించుటచేత తెలుగు నృత్యనాటకముల వలె కథాకళి సమగ్ర నృత్యకళకాదు. ఈ కథాకళినాట్యమునకు క్రీ.శ. 1575-1650 నాటివాడగు కొత్తరక్కరరాజు మూలపురుషుడని తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 1503-1509 ప్రాంతముల విజయనగరములో రాయల యెదుట ప్రదర్శన మొనంగిన కూచిపూడి మేళము ఆ ప్రాంతములందే మళయాళదేశమునకూడ సందర్శించి ప్రదర్శనము లొసంగినట్లు తెలియుచున్నది. కూచిపూడివారి నాట్యకళ ప్రేరకముకాగా, కొత్తరక్కరరాజు నాటికి దేశమందున్న ‘కుడియాట్టము’ను సంస్కరించి, నేటి కథాకళికి రూపులు దిద్దియుండును. నాట్య కథాకళి మేళములును, కూచిపూడి మేళములును బ్రాహ్మణ మేళములేయగుట గమనార్హము.
6. కవినమ్రాట్ విశ్వనాథసత్యనారాయణగారు పేర్కొన్నట్లుగా సత్యభామయే శృంగారసవనర్యస్వమున కాలంబనమని తెలిసినవారు సృష్టిలో ముగ్గురన్న ముగ్గురే—మొదటివారు శ్రీకృష్ణదేవుడు. రెండవవారు తెలుగుకవి నంది తిమ్మన్న (పారిజాతాపహరణ కర్త): మూడవవారు సిద్ధేంద్రయోగి (భామాకలాప స్రష్ట).
7. రాత్రి ఏ పదిగంటలకో ఆరంభమైన భామాకలాప ప్రదర్శనములో కృష్ణుడు రంగముమీదకు వచ్చు నప్పటికి తెల్లవారుజామున మూడు లేదా నాలుగు గంటలు అయినను అగును. అంతవరకును రంగముమీద ఉండునది భామయు, చెలికత్తెయును మాత్రమే. సత్యయే ఆష్టవిధనాయికలుగా మారుచు తత్తదవస్థా భేదములను అంతకాలమును అభినయించుచునే యుండును. ఈ దృష్టితోనే దీనిని ఏకపాత్రాభినయము (లేదా ఏకపాత్ర నృత్యము) అనుట (Solo type dance).
8. “గొల్ల కలాపమందలి యజ్ఞపు పట్టు గురించి చెప్పేది తరిగొండ వేంగమాంబ రచన. ఓరసాగర ముఖనమును వర్ణించిన గొల్లకలాపమును ఆత్రేయపురపు వేంకటదాసు, తమ్మన్నగారలు రచించారు. పిండోత్పత్తిని గురించెప్పే కలాపం సిద్ధేంద్రుని పేరనూ, భాగవతుల రామయ్యగారి పేరను చెల్లుబాటు అవుచున్నది.”—ఆంధ్రవాగ్గేయకారచరిత్రము—పుట 201. (శ్రీ బాలాంతపురజనీకాంతరావు).
9. ఇంకను వివరములకు ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడెమీ ప్రచురించిన ‘కూచిపూడి నాట్య సదస్సు ఉత్పన్నసంచిక’ (1959) ను చూడవలెను.

10. పశ్చిమ గోదావరిజిల్లా కొవ్వూరు తాలూకా కుమారదేవ గ్రామములోని మంచిరాజు వేంకట్రాజుగారనడి నియోగి భామవేషమునకు సుప్రసిద్ధులు. వారి శిష్యులు వల్లంపల్లి రామయ్యగారు, వారు మా ఊరిలోని (బందపురం, కొవ్వూరు తాలూకా, పశ్చిమ గోదావరిజిల్లా) పిచ్చుకకుంట్లకు భామా కలాప-గొల్ల కలాపములను నేర్పినారు. బయ్యా పెద గంగాధరుడు, బండి చిట్టిలింగము, దేశి లక్ష్మీనారాయణ మొదలగువారు భామవేషమున సిద్ధహస్తలు. 16 సంవత్సరముల వయస్సులో లక్ష్మీనారాయణ భామవేషము అద్భుతముగా నుండెడిది. ఈ పిచ్చుకకుంట్లు వీనిని నేర్చుకొనుటకు మా పితృపాదులు పోణంగి రామమూర్తిగారి ప్రోత్సాహమే హేతువగుట నాకు గర్వకారణము. అటుపిమ్మట వీరు నృత్యనాటకములను కూడ ప్రదర్శింప నారంభించిరి. తెలంగాణములో కూడ పిచ్చుకకుంట్లు కలరుకాని, వారికి ఈ కళలో ప్రవేశములేదు.
11. ప్రపంచ విఖ్యాత నర్తకుడు శ్రీ ఉదయశంకర్ శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారిని కలిసికొన్నప్పుడు శాస్త్రిగారు, తమవృద్ధాప్యములో, భామవేషమునుకట్టి అభినయించి చూపినారట. శ్రీ శాస్త్రిగారు ధరించిన ఏడువారాల సొమ్ములను, వారి హస్త పాద విన్యాసములను కాంచి, దిగ్భ్రమించెడి శ్రీ ఉదయశంకర్ శాస్త్రిగారికి పాదాక్రమణమొనట : కూచిపూడి నాట్య విశిష్టత మరి అట్టిది!
12. "దాక్షిణాత్యులు బహునృత్యగీతప్రియ" అని భరతుడు పేర్కొనుటయు, సంగీత నృత్యకళలందు అంద్రులే తక్కిన దాక్షిణాత్యులకు నిన్న మొన్నటివరకును మార్గదర్శకు లగుటయును గమనార్హములు—

"In the Tamil Country, where the Telugu dance and music heritage was most carefully preserved, Tamil versions and Tamil padas also on the model of Kshetragna's Composition arose—" — Dr. V. Raghavan's Introduction to 'Sringara manjari'. (1951) P. 70

"Any one who wanted to get any proficiency in any of the fine Arts till about 100 years ago, had to learn Telugu" — Sangeetha Kalanithi Sri K. Vasudeva Sastry's Introduction to 'Taladasa Pranadipika'. (1950) P. XI.

బొమ్మలాటలు

1. "రూపోపజీవనం 'జాలమండపి'కేతి దాక్షిణాత్యేషు ప్రసిద్ధమ్.
తత్రసూక్ష్మవస్తుం వ్యవచాయ చర్మమయైరాకారైః
రాజామాత్యా దీనాం చర్యాప్రదర్శ్యతే."

తెలుగుకవుల కావ్యములందుకాని, శాసనములందుకాని 'జాలమండపిక' అన్న పేరు ప్రయుక్తమైనట్లు కన్పిస్తున్నది.

2. "శుభమస్తు. విష్ణుసంవత్సర మా. ర్గ సు ౧౩ లు శ్రీ. గంగరాయదేవమహా. రాయలయ్యవారు బొమ్మలాట పరువటి పురాణం. వీరచకుమారుడు కృష్ణవతు సాదలి హువీలోని ఉప్పుగుంటపల్లె సర్వమాన్యంగా. మనించిన దర్మశిలాశాసనం....." (ఇప్పుడు కరువాత కొన్నిపాదములు చెడిపోయినవి.)

—E. C. X. Sd. 100 - Pp. 238-39. ఇవి కోలారజిల్లాలో దొరికిన తెలుగుశాసనము.

3. కృష్ణరాయలను, తదనుజుడైన అచ్యుతరాయలను అధికాపుడై కొలిచినవాడు బొమ్మలాట విరూపాక్షుని కుమారుడు 'కాలుడు.' ఇతడు విద్యానిధియట ! ఇతని ప్రార్థనపై వల్లభాచార్యుడు (కవి దేవేంద్రుడు) గణితము నొకదానిని రచించెను—

“.....కృష్ణరాయభూ
జానిని, వెండియుఁ దదనుజున్నుని నచ్యుతదేవరాయనిన్
దానధికాపుడై కొలిచి, తద్దయుమన్ననగాంచి మీంచు వి
ద్యానిధి బొమ్మలాట విరుపాధిపు కాళని ప్రార్థనంబునన్,
.....

“.....అచ్యుతదేవరాయల కృపాదృష్టిజేసి ఆందోళికరూఢుడగుచును.....
బొమ్మలాట కాళుడు.....”

—ఆంధ్రకవితరంగిణి—9 వ సం.—పుట 245.

4. చూ. ఆంధ్రకవితరంగిణి—9 వ సం.—పుట 246.

5. బళ్ళారిజిల్లాలో 'బొమ్మలాట వల్ల' అనేది ఊరుకలదు. అది కూడ బొమ్మలాటవారి గ్రామమే అయియుండును.

6. “తెరనాటక” మనగా తెరిలనుపయోగించెడి నాటకప్రదర్శనములని కొందరు విమర్శకులు తలంచి నారు. కాని, అది నమంజనముగా కన్పట్టదు. బొమ్మలాట యమృతకవి బొమ్మలాటవారికే దాన మిచ్చినట్లు తలంచుట నమంజనము. ఈ తెరనాటకములను జంగాలాడెడివారని కావ్యములవలన తెలియుచున్నది.

7. చూ. “విదేశయాత్రికులు : ప్రాచీనాంధ్రదేశము”—పుట 189.

—శ్రీ భావరాజు వేంకట కృష్ణరావు.

8. “మదనుడను బొమ్మలాటగాఁడదనెఱింగి
రాజు నెదుటికిఁ దెరలోన రహిఁజెలంగు
మెచ్చు బంగారు ప్రతిమను దెచ్చె ననఁగ
వచ్చెఁ బెండ్లికుమారి చెల్లంబుమీఠి”.

9. “తెరనందించి, ప్రపుల్ల హల్లక శిఖాదీపచ్చట ల్పించి లోఁ
గరమర్థిన్ జలమానుషీ ప్రతిమలంగై నేసి యీసింధుసుం
దరి గంగావతరప్రసంగతకథానాట్యంబు నూపన్నురల్
సరవిన్ వైచునొసంగులో యనఁగ నంచల్వారెడిం జూచితే”

కావేరీవర్ణనము—“చంద్రభానుచరిత్రము”—II. 99.

ఇందలి 'గంగావతరణము' ప్రభావశ్రీప్రద్యుమ్నమునందలి 'గంగావతరణము' ఒకటికాదు.

10. “నికటక్షోణికఁ బువ్వువీడఁ దెరయై, నీడల్ సభాసీనులై,
శుకరాజంబు ప్రసంగియై, కిసలయస్రోమంబుదీపంబులై,
పితముల్ పాఠకులై, యశుల్ ప్రతిమలై పెంపొందఁ జైత్రుండు ద
ర్పకుండిక్షింపఁగ బొమ్మలాటఁ గనుపింపన్ జూచితే నెచ్చెలి.

—చంద్రాంగదచరిత్రము—IV—207.

11. "అప్పుడిద్దినవనియటలు, వేగినదాఁక
దొమ్మలాటగన్న భోగి పగిది" —కాకమాని మూర్తి "పాంచాలిపరిణయము" - ప్ర. అ.
12. సుకవుల సూక్ష్మలను సరసుల్ నెరసుల్ వెదుకంగబోయి, మ
క్షిపతరుల్ ప్రణయ పరికించుగతిం గొదవల్ గణించుటల్
కుకవులనైజబుద్ధి, తెరలో కథచొప్పునదొమ్మలాడంగా
నొకకడ హాస్యపుం బ్రతిమలుండవె పెక్కులువెక్కిరించుచున్.
—కుకవినింద-“అనియద్ధవరిత్రము”-I-12.

13. సూత్రధారశబ్దములోని 'సూత్రము'(దారము) అనెడి అర్థమునుబట్టి తోలుదొమ్మలాట విషయములోనే
ఈపదము అన్వయముచేయవచ్చును. ఈ పదమునాధారముగాచేసికొని కొందరు పాశ్చాత్యపండితులు
దొమ్మలాటలనుండియే సంస్కృతరూపకములు జనించినవని నిర్ధారితమొనర్చినారు. ఈ వాదము
బలహీనమైనది; దొమ్మలాటలు ఆరంభమగుటకుముందే రూపకరచనము, తత్రవదర్శనము కలవని
విమర్శకులు నిరూపించియున్నారు.

14. "దొమ్మలాటవాడు దొమ్మలనాడించు
భువిని జనులుచూడ పొలుపు మీర
రాను మరగియుండి దైవమాడించరా
విశ్వదాధిరామ విసురవేము." (వేమనపద్యము).

కట్టదొమ్మలాడించు విధమును రాజశేఖరుడు జాలరామాయణ (9 వ అం.) మందు వర్ణించిన
విధము గమనార్హము —

గీ. దారుమయగాత్రమొక సూత్రధారుఁడవలఁ
దగుగతిఁగదల్చి, మొగమునఁ దాపియున్న
శారిత్రయ మాటలాడ రాక్షసకులేంద్రు
చేతము హరించు నీ యంత్రసీత నిజము."

—శ్రీ తిరుపతివేంకటకవుల ఆంధ్రీకరణము.

శారిత్రకులును, మామూలుగా, వెనుకనుండి శ్రీకంఠమును సమన్వయించుట సాధారణము.

15. ఇందులకు సుఖటుని క్రింది శ్లోకము కూడ ఒక ఆధారము —
"స్వనిర్మితం కించనగద్యపద్యబంధం కియత్ప్రాప్తన సత్కవీంద్రైః ।
ప్రోక్తం గృహీత్వాప్రవిరచ్యతేష్య రసాఢ్యమేతత్సుఖపేన నాట్యమ్" ॥

—A History of Sanskrit Literature-Vol I (Calcutta-1947)-P. 501-F.N. 2,

16. "వావాచ్చీకవాసుల వినోధములు : వాయంగ్ ఆటలు" — శ్రీమల్లంపల్లి పోమశేఖరశర్మ
"చారిత్రక వ్యాసములు" —పుటలు 96-107.

17. "Not all puppet plays are suitable for acting by all types of puppets. Hand-
puppets are excellent as comedians and satirists. Let them carry, embrace, pull
and push, fight, dance together, go in and out of doors. Leave to Rod-puppets
serious drama; they can be very dignified, and even create a religious
atmosphere. There can also be convincing fights with sword, lance, or fists. Hand,

and-rod-puppets lend themselves to many different plays; they do satire well, but they can also reach the heights of tragedy. String-puppets (Marionettes) are excellent for climbing, swinging, rocking, and most forms of aerial movement. Tricks, dances, and acrobatic stunts are traditional String-puppet material. Shadows are somewhat unreal in quality and are good for fantasy, dreams and processions; they can dance and do tricks so long as they are kept within the two dimensional limitation of the screen."

—"The Puppet Theatre Hand Book" by M. Batchelder—P. 203.

యక్షగానములు

1. దీనికి మూలము క్రిందివిధముగానున్నది—

"కీర్తయంతిన్మ మాహాత్మ్యం గంధర్వాత్ప్రిదివౌతసః ।

గాంధర్వవిద్యానిపుడా గాంధర్వేణ గరియసీ" ॥

—(సంస్కృత ఖేమేశ్వరపురాణము—10 వ అధ్యాయము. 19 శ్లో.)

2. భైరవకవి "శ్రీ రంగమాహాత్మ్యము" పీఠికలో మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు ఉదాహరించినారు.

3. "యక్షగానలక్షణము" అని మూలమందు శీర్షికకలదు. కాని, ఇది యక్షగానలక్షణముకాదు; ఇందుయక్షగానములందుపయుక్తములగు రంగభేదములు మాత్రమే చెప్పబడినవి.

4. చిత్రకవి పెద్దనార్యుని పై లక్షణసారసంగ్రహ పద్యమునే అప్పకవి సమగ్రముగా అనుసరించి యుండెను.

5. see—Music Academy Journal—Vol. I. 1930. —గంధర్వకిన్నరాదులకువలెనే యక్షలకు కూడ ఒక ప్రత్యేక సంప్రదాయమున్నట్లు ఆంజనేయభరతములో పేర్కొనబడెనట.

6. అంతకు ముందు పాల్కురికి సోమనాథుడు "యక్షగంధర్వవిద్యారధారుల" వేషములను ధరించెడి వారిని గూర్చి చెప్పియుండెను. కాని ఆవేషధారణమునకును యక్షగానమునకును సంబంధములేదు.

7. సారాంశము—

యక్షగానము :

(1) ఖేమథండోదాహరణమునుబట్టి— "గానరూపస్తోత్రపాఠము"

(2) క్రీడాధిరామోదాహరణమునుబట్టి— "గానరూపకథాధ్యానము". లభించిన తొలుతటి యక్షగానములలో తాళప్రధానములు, రంగభేదములు నైనరేకులు, ద్విపదలు, ఏలలు, అర్థచంద్రికలు, ధవళశోభనములు, అల్లొనేరేఖ మొదలగు దేశ్యబృందఃప్రక్రియలే కన్పట్టినవి. ఇందు వచనభాగము స్వల్పము—అది ఎడనెడ సంధివచనప్రాయముగా నుపయుక్తము.

—డా. యస్వీజోగరావు—"యక్షగానము"

(తెలుగుభాషా సమితివారి "తెలుగు సంస్కృతి" సంపుటము—పుటలు 985-986.)

8. ముద్రితమైన యక్షగానములలో సుగ్రీవయక్షగానమే ప్రాచీనరచన. విప్రనారాయణచరిత్రము దీని కంటె కూడ కొంచెము ప్రాచీనమని డా. యస్వీ జోగరావు నిరూపించియున్నారు. రెండింటికని రచననావిధానమందు సామ్యముకలదు.

9. "Yakshagana" by Dr. V. Raghavan—Triveni —Sep-Oct, 1934-Vol. VII-No.2.
10. "దేశ రచనలలోనుండి సింగి-సింగడు, కోణంగి, భజపు అనునవి నటీనటులుగను, విమావకుడు గను, భువంగును సంస్కృత నాటకములఁజేరెనేమో యని భూత యోజింపబడినట్టిది."
—సుగ్రీవవిజయ పీఠిక-పుట.6.
11. చూ. పై డా. రాఘవన్ గారి వ్యాసము.
12. "Yakshagana" by Sri. S. Ramakrishna Sastry —Madras University Journal.
—Jan, 1958-Vol. XXVIII-No.4.
13. క్రీడాధిరామము-పుటలు 46-47. చూ. శ్రీవేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి క్రీడాధిరామవీఠిక
—పుటలు-96-102.
14. అనగా అప్పరసలది నృత్తము, యక్షలది గానముఅన్నమాట-"నిర్వరీజనతానృత్తసహాయాలాలనుల
యక్షగ్రామవాస్తవ్యులన్"
—(పారిశాతాపహరణము-II-92.)
15. చూ. శ్రీ యుటూరి సంగమేశం-"కన్నడ యక్షగానములు"
—భారతి-ఫిబ్రవరి, 1956-పుటలు 66-67,
16. "కోణాగ్ర సంఘర్షణ మునుమునుదవ్వని కంఠస్వరంబుతో గారవింప,
మనిబొట్టు బోనాన ననలుకొల్పిన కన్ను కొడుపుచేఁదాటించు నెడపదకవ,
శ్రుతికినుత్కర్షణంబుఁ జూపంగ వలయుచోఁ జెవిత్రాడు విగియించు జీవగట్ట,
గిల్లుగిల్లున ప్రేయ్యుకింకీణ గుచ్చంబు తాళమానంబుతో మేళవింప,
రాగముననుండి లంఘించు రాగమునకు నురుమ యూరుద్యయంబుపై నొత్తిగిల్లి
కామవల్లి మహాలక్ష్మి కైటభారి వలపు వాడుచువచ్చె జక్కుల పురంద్రుని.
—క్రీడాధిరామము-పుటలు-45-46.
17. గాణ పదమునకు గాయకుడు లేదా గాయని అని అర్థము. "వేల్పుగాణలువాడు లక్ష్మీనారాయణుల
కళ్యాణంపుఁ బాటలం దీటుకొను తిన్నని రవంబులు గలిసి బలిసికొను కోలాహలమ్ములు...."
—మనుచరిత్రము-VI-71.
18. అయినను, లభించిన యాధారములనుబట్టి యక్షగానము, పుట్టుకలో, జక్కులవారికి సంబంధించియే
యుండునని నిశ్చయించుట అసమంజసము కావాలదు.
19. "అలరుందోడి జనంగమప్రమదమధ్యానద్గమంతాధ్వనుల్
చెలంగందాడె నమస్తతోకజననిన్ శ్రీయేకవీరాదికన్
వలరాజొక్కొకమూర్ఖునాన్వరమునన్ బ్రాణంబు గల్పింపఁగాఁ
గలంతకీలకంకకోమలకుహరాకరంబుతోరంబుగన్."—క్రీడాధిరామము-పుట 43.
20. "కక్షనిక్షిప్త వికస్వరస్వరవిరాసశ్రీనివాసంబు జవనికండుఁ
గట్టినతంరక్తకే గంఠశ్రుతికే గూడఁజొక్కంబుగా నారిసొలగుమీఱు
నాలాపముల శుద్ధసాళవ సంకీర్ణవివిధరాగంబుల చవులుచూపి
డమడమద్దనులఁ బోటారింబియెడనెడఁ గత్తెరమాగ్గంబు విత్తరిల్ల
వాద్యవైఖరిఁ గనునెఱవాదియనఁగ నేకవీరామహాదేవియెదుటనిల్చి
పరకురామునికథ తెల్లఁబ్రొథిఁదాడెఁ జాటకరకీర్తి జవనీలచక్రవర్తి."
"జవనీల జవనికపాటలనిల్లాంధ్ర రమణఁదుక్కాడించు రంతకత్తె"
—(మాహురస్మృత నర్తనము.)—క్రీడాధిరామము-పుటలు-42-43.

21. "కోయిల పంచమ స్వరముక్రోల్చిన భంగిని విద్దికంచిరా
మాయణ మాటుకాండలు నచ్చుకజాగరవేళఁ బాడె నా
రాయవితంతురత్న మనురాగముతోడ" — క్రీడాధిరామము-పుటలు-55-56.
 22. డా. వి. రామరాజు "తెలుగుజానపదగేయ సాహిత్యము" లో జవనీలను గూర్చి వివరించి యున్నారు (పుటలు 367-68). పరశురామునికథకే 'ఎల్లమ్మకథ' అనియు, 'రేణుకాదేవి' కథ యనియు పేర్లుకలవటం. వీరు వాయించు వాద్యమునకు తెలంగాణములో 'జమిడిక' అని పేరు (జమిడిక = జవనిక = వంజ); గుంటూరుజిల్లాలో 'జముకు' అందరు. ఈపద్యములందలి 'జవనికా' పదము 'జమిడికా' పదమనియే తలంచుచున్నాను. క్రీడాధిరామకథ తెలంగాణమునకే సంబంధించిన దగుట గమనార్హము.
 23. అయ్యలరాజు నారాయణమాత్యుని 'హంసవింశతి'లో సుద్దులగొల్లలు వర్ణితులైనారు (II-88-90). ఇట్టివారే దానరులు, జంగములు. మరియు తెలంగాణములోని పిచ్చుకకుంట్లు, శారదకాండ్రు, వీరముష్టి వాండ్రు, వీరన్నలవాండ్రు — వీరిని గూర్చినవివరములకు రామరాజుగారి పై పరిశోధనా వ్యాసమును చూడవలెను (పుటలు. 759-74).
 24. ఇవి సంవాదాత్మకములగుటచేత పాత్రసమారోపముతో, కొలదిమార్పులతో నాటకమువలె ప్రదర్శించుటకు కూడ అనువుగానుండును. అంతియేకాక ఇవి బొమ్మలాట ప్రదర్శనములకు కూడ ఉపయుక్తములగును. బొమ్మలాట సాంబయ్యవాసిన కిరాతార్జునీయ యక్షగాన రచనయు, సుగ్రీవ విజయరచనయు ఇంచుమించుగా సమానములే.
 25. క్రీడాధిరామమందు ఒక పదతి పల్నాటివీరులను పాడుట క్రిందివిధముగా వర్ణితమైనది
— (పుటలు 36-37- 116-117 ప)
- "ద్రుతతాలంబున వీరగుంభితక ధుంధుం ధుంకిటాత్థారసం
గతి వాయించుచు నాంతరాళికయత్తిగ్రామాధిరామంబుగా
యతిగూడం ద్విప్రవప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నొ
క్తుత ప్రత్యక్షరముం గుమారరులు ఫీట్టారంబునఁదూలఁగన్."
- "గరించి యరసి జంభాకాండయుగళంబు వీరసంబెట కోలవేయునొకఁడు,
అల్లికపాదవిన్యాస మొప్పగ వ్రాలి టంతాభినయముఁ గైకొనునొకఁడు,
విగువుఁగన్నుల నుబ్బుబెదరుఁ జూపుటతోడ ఫీట్టారమొనరించుఁ బెలువనొకఁడు,
పటుభుజావష్టంభపరిపాటి ముటియిల్ల ధరణియాస్ఫోటించి దాటు నొకఁడు,
ఉచ్చిప్రకటింప నొక్కరుండొలవాడు, బయలుగుంట్లంబు భంజిళ్ళఁబఱపు నొకఁడు
కొడుము దాడింపుచును బెద్దగొలుపులోనఁజడఁతి పల్నాటివీరులఁ బానునపుడు."
- ద్విపదలోనున్న ఈ పలనాటివీరకథ శ్రీనాథవిరచితమో, మరియొక అజ్ఞాతకవి కృతిమో నిశ్చయ ముగా తెలియదు. ఈ పలనాటివీరకథవంటిదే అర్వాచీనకాలమందలి 'బొల్లిలికథ' యును. వీరిని నేడు 'బుజ్జుకథ' అందురు. నాటి కథలను శ్రీలే చెప్పెడివారు. ఆయాభావములకు తగిన కంఠస్వర వైవిధ్యములతో. హావభావాదులను జోడించి వారు గేయమును పాడునప్పుడు కథాపాత్రములు మన కనులయెదుట నిల్చిమనకు వీరావేశమొత్తింపగలవు. ఈ విషయమే విపులముగా రెండవపద్య మందు వర్ణితమైనది. నేటి బుజ్జుకథలను పురుషులే చెప్పుచున్నారు. నేటి వారిలో 'శ్రీనాథర్' సుప్రసిద్ధుడు.

26. 'హరికథ' అనేది నేటి సాహిత్యప్రక్రియ మహారాష్ట్రదేశమునుండి తెలుగు దేశమునకువచ్చినదని కొందరందరు. కాని, అది సరికాదు. ఇది యక్షగానశాఖయే అని తెలియవలెను. 19 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్థమందున్న శ్రీదాగేపల్లి అనంతరామాచార్యులు యక్షగానమన్నను, హరికథయన్నను ఒక్కటేయని తలచినట్లు తెలియుచున్నది. (చూ. "యక్షగానము: హరికథ").
27. "కన్నడ యక్షగానాలు"—భారతి-ఏప్రిల్ 1956, పుట 67.
—(శ్రీ కె. సుబ్బరామస్వ.)
28. "యక్షగానము: హరికథ"—ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక.
—(డా. యస్వీజోగరావు)

కొరవండి (కుటవండి)

1. ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తులోని ప్రాతప్రతి—10 వ సం. 486
2. "అఱునిభమధ్య లా క్రియలు నా పరిభాషలు నొప్పఁ జేచు, జిక్కిజి, కొరవండి మేళములఁ గేళికనర్పిరి....."
—(ఘనశ్యామంగునియెదుట వేశ్యలనృత్యము - రామామృతయము-II-181)
3. తూమాటి దొణప్పగారి "యక్షగానములు : ప్రాచీనాంధ్ర నాటకస్వరూపములు" అనేది వ్యాసము లోనిది పై అంశములు.....
—(Andhra University Colleges Magazine and Chronicle - P. 12)
4. "దెబ్బలి కొడమం జేయిచ్చి పిలిచి కొటవండి యొకం డదరక...."

— ఇచ్చట పురుషునకు పేరు.

"వలుపుచున్నది ప్రోడజాడలఁ గొరవండి యల తిరోత్తమ నృత్యనిలయసీమ...."

— ఇచ్చట నృత్యమునకు పేరు.

5. "కరిచియదోయిమూఁపులకుఁ గోపులకున్నెటి చూపజోటిజోడంబు లలంకరింప గుఱులైన కిరీటముదెట్టి జిక్కిజి సంఘన కట్టగంధి జలజాత సుగంధి మణిమయక్రియ ల్గొందినఁ బుట్టఁబుట్టె దెఱుకల్పెఱుపెం గొరవండియొటలన్"

—కళాశాస్త్ర విషయము - III-86.

"ఎఱుకోయెఱుకయటంబుం గొరవండి నటించెనొక్క గురుకున చంకన్
బురుకఁడు బంగటబుట్టియు సొరిచిం గొల్లాపురమ్మ సుద్దులు వెలయన్."

"తరకట బురకటగాదే తరుణి నామాట పీఠఁదార్కాణమగునే
బురుకనికి బువ్వచేనే యెఱు కడగవెయంచు నొక్కయింతి నటించెన్"

— దశావతారపరిత్రమ-VII-287-88

"నవరసినని వన్నెఱువిక పిక్కటిలంగ గురుకు పాలుబ్బ గుబ్బలుచెలంగ
ముంజేతులను ముఠాంబుజమున నొకవింత పాలుపుచెల్పెడు వచ్చబొట్టులెనఁగఁ
గుఱుమాపు వయ్యెంబుచెఱుగులో నిడుకొన్న ముద్దుబల్కొని చిన్నిబురుతఁడమరఁ
దరకరంబులనుండి తనయింట వెలయు పుత్తడిపైఠెడిబుట్టి మస్తమన వెలుగఁ

బొమలనందున నామంబుభూతిపూత నెన్నొనఁడుఁ బుక్కిటవిడెంబు కన్నుఁగొనఁ
గాటుక రహింప వచ్చి....." — శుకనస్తతి-I-97.

6. సుగ్రీవవిజయ యక్షగానపీఠిక-పుటలు 4-6.
7. ఈ వాదమును నేలటూరి వేంకటరమణయ్యగారు విమర్శించియున్నారు — ఖర ఉగాది-ఆంధ్ర పత్రిక. వీరివాదము బొమ్మలాటలనుండి యక్షగానములన్నమైనదని; ఇదియును సత్యసమ్మతము కాజాలదు.
8. 'నవ్' అనెడి ప్రాకృత ధాతువునకు 'సృత్' అనునది సంస్కృతరూపమని కొందరు తలంచు చుండుటయు, "దాక్షిణ్యతలు జహన్మత్తగీతప్రియులు" అని భరతుడు చెప్పియుండుటయు ఇప్పట్లు స్మరణీయము.

See also "Natyā, Nritya and Nritya: Their meaning and relation" -P. 13.
by sri K. M. Varma.—Orient Longmans (1957).

9. మళయాళమునందలి 'కొఱ్ఱియాట్టమ్', అరవమునందలి 'కురువైకూత్తు' అనునవి కొరవంజి నృత్యములే. ఈ 'కురువైకూత్తు' శిలప్పదిగార కాలమునందే ఉన్నట్లు తెలియుచున్నది. ఇది నాడును నృత్యవిశేషము మాత్రమే. 16 వ శతాబ్దికి ముందు కురువైకూత్తు దృశ్యరచనగా లేదా సాహిత్యప్రక్రియగా రూపొందినట్లు చెప్పదగిన ఆధారములులేవు.
10. "కన్నడ యక్షగానములు" — ధారతి-ఫిబ్రవరి, 1956, పు. 68.
11. ఈ వివరణమునుబట్టి చూచినచో "అజాతి పాత్రలుకల దృశ్యవిశేషము 'కొరవంజి' యను నేలటూరివారి వాదము పరిమిత సత్యపూరితము" అనెడి దొణప్పగారి వాక్యమునకు ("యక్షగానము: ప్రాచీనాంధ్రనాటకస్వరూపములు"—పు.12) అవకాశములేదని స్పష్టమగుచున్నది.

పగటివేషములు

1. ఈ సందర్భమున భరతుని వాక్యములు గమనార్హములు: —
"నాట్యము ఆహార్యవ్రజావముచేతనే నీర్ధించును. అట్లేకానిచో అల్పపరిచ్ఛదములుగల నటుడు రాజగుణముల నెట్లు నిరూపింపగలడు? వర్ణకములచే ఆచ్ఛాదితుడును, భూషణములచే అలంకృతుడును అయిన నటుడు గంభీరమైన ఆహార్యముతో కూడినవాడై రాజువలెనే కన్పట్టును. లోకమంతయును నాట్యధర్మ ప్రవృత్తమై ఇందుంచునుకదా. అందుచే ఒకేనటుడు సప్రదీప్తిపాశ్రయుడును కావచ్చును".
— (నా నాట్యశాస్త్రానువాదము-పుట. 853).
2. "వారిశ్రవణ పరిశోధనలనుబట్టి రాజ కళింగగంగు అసంతవర్షుడోడ గంగేయని తేలుచున్నది. అతఁడు క్రీస్తుశకము 1076-77 మొదలు 1147 వఱకు సకలకళింగదేశమును పరిపాలించెను. ఉత్కలమును వేంగిభూమియందలి ఉత్తరభాగమునుగూడ జయించి పాలించినట్లు కానన ప్రమాణములు గలవు." — (నందిరాజు చరిత్రానుకృతి, 'రాజకళింగగంగు' నాటకమునకు రాళ్ళభండి సుబ్బారావుగారి 'అభిప్రాయము'నుండి). కొందరికథ కులొత్తుంగచోడుని కుమారుడగు రాజ కళింగ గంగును గూర్చినదని వాచించుచున్నారు.

3. వీరనరసింహరాయలయెదుట కూచిపూడి మేళమువారు ప్రవర్తించిన 'సంజెట గురవరాజు' ఘట్టమును ఇంచుమించుగా ఇట్టిదే. పేర్కొనరు నాటకము 'హేమెట్'లోను ఇట్టి ఘట్టమొకటికలదు.
4. "గడ్డిపారు ఛాగవతులు" — 'నటన' - ఆగస్టు 1948, సెప్టెంబరు 1948 సంచికలను చూడవలెను.
5. దుబుడక్క (దుబుడక్కల) వారు అయ్యలరాజు నారాయణకవి 'హంసవింశతి'లో వర్ణింపబడిన. (II-28).
6. దశావతారచరిత్రలోని ఒక వర్ణననుబట్టి శ్రీయహద ఆర్థనారీశ్వరవేషమును ధరించినట్లు ఊహించుట కవకాశముకలదు —
 "ఇంతియొక్కతె ఆర్థనారీశ్వరముని సాక్షాత్కరించిన మౌనిజనులు
 బ్రహ్మని సద్భక్తి "జయజయ పార్వతీశ" యనుచు మ్రొక్కిరి సృపులు గన్గొనుచు నగగ".
 —VIII - 289.
7. కూచిపూడివారిలో వేదాంతం మల్లికార్జునుడు, సత్యనారాయణ, సాంబయ్యగార్లును, చింతా శివరామయ్య, మహంతా? పెదసత్యనారాయణ ప్రభృతులును సగటివేషములందు ప్రవర్తించినట్లు విన్నవించుచున్నారు.

గారడీ : విప్రవిసోదము

1. "భువిభ్రమిత్వానవలంబ మంబరే విహర్తుమధ్యాసపరంపరాసరా ।
 అహో : మహావంశముం సమాశ్రితా సకౌతుకం సృత్యతి కీర్తిస రక్తి ॥
 —నైషధము - XII-16 శ్లో.
2. "సంతనెన్నయో జవ్వనమమ్ముకొన్న గడసాని ననుంగవయడలంచితే"
 అని ఊర్వశి నరకునితో అనుచు — ఉ.హరి-I-74.
3. శ్రీ ఛానరాజు వేంకటకృష్ణారావు "విదేశయాత్రీకులు : ప్రాచీనాంధ్రదేశము"
 —పుటలు 191 - 192.
4. దీనినే ఆంగ్లమున 'Rope trick' అందురు. ఇందలి రహస్యము పాశ్చాత్యుల కింతను పట్టువడలేదు.
5. క్రింది పద్యములలో ఇంద్రజాలవిద్య భంగ్యంతరముగా వర్ణితమగుట గమనార్హము. —
 "సురలన్మర్త్యసమంబుగా, మనుజులన్ శోభిల్ల బృందారకో
 త్కరముంగా, ఘనునల్పు, నల్పుని ఘనుంగాఁ బుజుపాపాలిచ్చేఁ
 దిరుగన్వైచుచు నీ మహామహిమ ప్రీతిం బద్యజాండంబులం
 దరయన్ జీవుల నింద్రజాలముగా నాడించు సర్వేశ్వరా!"
 —యథావాక్కుల అన్నమయ్య "సర్వేశ్వరశతకము"-12 వ పద్యము.
6. Vol. II-Chap. VI-Pp. 200-209.
7. చూ. ముద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మగారి "కౌండవీటిసామ్రాజ్యము" (1935)-పుటలు 23-24.
 జైనులకును బ్రాహ్మణులకును వచ్చిన వివాదములో సూర్యవర్త వరప్రసాదియైన బాలకువొకడు బ్రాహ్మణులకు సహాయపడి జ్యోతిషవిద్యలో జైనులనోడించెను. అతడే విప్రవిసోదులకు మూలపురుషుడట :

8. చూ. Epigraphical Reports-402 of 1920; 403 of 1920; 97 of 1912 etc.
1556-57 ప్రాంతములనాటి ఒకశాసనములో (E.R. 586 of 1912) వివిధ శాఖలకును, సూత్రములకును చెందిన విప్రవిద్యులు కొందరు "చాలారు" గ్రామవాసులకు వస్తులుమాఫీచేసి నట్లు చెప్పబడినది.
9. గుంటుపల్లి ముత్తరాజు అన్నదానమునుగూర్చి చెప్పిన చాటుపుఒకటి విప్రవిద్యుల గారడీని భంగ్యంతరముగా సూచించుచున్నది—
“సంతతమారగించునెడ నజ్ఞనకోటులఁ బూజనేయు శ్రీ
మంతుడు గుంటుపల్లి కులమంత్రి శిఖామణి ముత్తమంత్రి దొ
బంతియె బంతిగౌరవ కడుపంద గులాముల బంతులెల్ల నూ
ల్పంతులు, దుక్కిరెడ్ల మొదలంతులు, విప్రవిద్యులగారడీ
బంతులు, దొంగపాండ్ర ములుబంతులునుమ్ము ధరాతలంబునన్.”
—చాటుపద్య మణిమంజరి-పుట. 107.

బహురూపము

1. శృంగారకావ్య గ్రంథమండలివారు ప్రకటించిన “హంసవింశతి” (1988) లో ‘నృత్తంబు’ అని యున్నది. సందర్భమునుబట్టి అది నృత్యమే; నృత్తముకాదు.
2. ‘నృత్తరత్నావళి’ వ్రాతప్రతినుండి యెత్తివ్రాసిన భాగమిది. పాఠముసరిగలేదు. డా. వి. రాఘవన్ 1958 ప్రాంతముల సంపాదించిన విపుల పీఠికాసహిత సంస్కృతమూలము ఇంకను వెలుగు చూడలేదు. 1959 లో ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటకఅకాడమీవారు తలపెట్టిన ఆంధ్రానువాదము కూడ అదేసీతిలో ఉన్నది.
3. ఇచ్చట ఒకవిషయమును పరిశీలించవలసియున్నది. బహురూపాభినయ పరిణామమే ‘పగటివేషములు’ అగునా? బహురూపాభినయమందప్పటి కప్పుడు వివిధవేషములను ధరించుట జరుగు చుండగా పగటివేషములందు సాధారణముగా రోజుకొకవేషము ధరించుట జరుగును.

సాంగ నాటకములు

1. “కన్నడ యక్షగాన” నాటకప్రదర్శనములయందలి పూర్వరంగ నిర్వహణమునుగూర్చి ముట్నూరి సంగమేశంగారు చేసిన వివరణమును పరిశీలించినచో ‘సాంగ’ పదమున కర్థము విస్పష్టము కాగలదు. —(చూ. “కన్నడ యక్షగానాలు” - పుటలు 70-71 - భారతి - ఫిబ్రవరి, 1956). వారు కన్నడ యక్షగాన నాటకవిషయమున పేర్కొనిన క్రియాకలాపమంతయును తెలుగు నాటకములకును ప్రత్యక్షరము అన్వయించును. అంతియేకాక నటుల వాచికాభినయము, నృత్య-గీతములు తెలుగు నాటకములందే అధికము.
2. “అష్టాదశశాతి ప్రభాతంబు లై శుద్ధచిన్న-గొళి-దేసరి-సాదారి-తోపరాగసంజ్ఞలఁ బ్రసిద్ధంబులైన శుద్ధరాగంబులు (మొత్తము ఆరుభేదములు) ముప్పదియొకటియును. రాగాంగంబు లిరువదియును. ఛాషాంగంబులు నలువదియేడును, సుపాంగంబులు ముప్పదియొక్కటియును. గ్రియాంగంబులు మూడును గాఁబడి తెలుంగుల నూటముప్పదియేడుగు రాగంబులు మేఘాదిభాగంబుతో నాలాపంబు నేసి” — ధైరవకవి “శ్రీరంగమహాత్మ్యము”. ఇందు రాగాంగ-ఛాషాంగ-ఉపాంగ-క్రియాంగములు ద్వైతరాగభేదములు. తనమేళకర్త రాగములోని స్వరములనేకలిగియుండి, వానితోపాటు ఒకటిరెండు

అన్యస్వరములనుకూడ కలిగియుండురాగము 'భాషాంగరాగ' మనబడును— బిలహరి, కాంభోజి, భైరవి మొ॥ ఇంద్రియములకు ఉత్సాహమును కలిగించునట్లుగా ప్రయుక్తమగు రాగము క్రియాంగ రాగము.

3. హరునియొక్కయు, హరభక్తులయొక్కయు కథలుమాత్రమే నాటకములుగా నాడబడుచున్నట్లు పోమనాథుడు పేర్కొనెను. ఆంధ్రులు ప్రాచీనతమకాలమునుండియు శివోపాసకులగుటచేత వారి నృత్యనాటకములు ప్రాచీనతమకాలమునుండియు శివపరములుగానే వెలసియుండవచ్చును.
4. విజయరాఘవుని కాలములో యక్షగానమునకు 'నాటక'మనెడి పేరు స్థిరపడినది. అప్పుడందు దరువులకు కాక ప్రాధాన్యముకగ్గి రాగప్రాధాన్యము వచ్చినది; మధుర కవికారీతులుకగ్గి తేత్రయ పదములవంటివి హెచ్చినవి; గద్యమునకు ప్రాధాన్యము హెచ్చినది; సంభివచనములుకగ్గి సంభాషణము లధికమైనవి. శహాజీ కాలములో ఈ యక్షగాననాటకములు మార్గనాటక ప్రభావమునకులొనై అంకవిభాగాదులనుకూడ సంకరించుకొన్నవి.

భారతీయభాషలు : ఆధునిక నాటకారంభము

1. సంక్షిప్తవివరములకు క్రింది ప్రచురణములను చూడవలెను.

- (1) "Indian Drama" (November, 1956.) Publications Division, Government of India.
- (2) "Indian Literature" (Vol. I, No. 2 - April - Sept, 1958) — Sahitya Akademi, New Delhi.

ఇంకను వివరములకు ఆయా భాషల నాటకములపై వెలసిన ప్రత్యేక రచనలను పరిశీలించవలెను.

2. ఆంధ్రుడైన నారాయణశిర్డీలు రచించిన 'కృష్ణలీలాకరంగణి'నికూడ ఇట్లే ప్రదర్శించవచ్చును. ఇదియును నాటి భామాకలాపాదుల పద్ధతికి సంస్కృతీకరణమనియే చెప్పవచ్చును.
3. ఈ క్షాత్రులు, రాసలీలా మహాాత్మనములవంటివే. విజయనగరములో సంస్థానాధిపతుల పోషణలో "రామలీలా మహాాత్మనములు" తొమ్మిదిరోజులు జరిగెడివి. తొమ్మిదిరోజులలోను, తొమ్మిది రామాయణ ఘట్టములను ప్రదర్శించెడివారట. ఇది సంఘమున కంతటికిని సంబంధించిన ఉత్సవము (Community festival). ఆ సమయములో విజయనగరము రామాయణకాలమునాటి భరతపర్వముగా మారిపోయెడిది. నేటి సంస్కృత పాఠశాలకెదురుగానున్న పెద్దమైదానము 'అయోధ్యాపట్టణము'. ఊరికి తూర్పుగానున్న ప్రదేశము 'లంకాపట్టణము'. ఇంక రాజావారి వూరితోట 'మిథిలానగరము'. 9 వ రోజున అయోధ్యాపట్టణమునుండి లంకాపట్టణమునకు చాచి వెడలెడివారు. మహారాజావారికూడ ఈ ఊరేగింపుతో లంకాపట్టణమునకు వెళ్ళెడివారట. అచ్చట రామరావణ నై నికులకు (వారు తక్షదుచిత పేషములతో నుండురు) యుద్ధము, రావణ సంహారము జరిగెడివి. చిన్ని వరహోరు అనేడి కోమటి రావణవేషమును ధరించెడివాడనియు, ఆతని ఆహార్యము నేటికిని విజయనగరములో కలదనియు తెలియుచున్నది.

ద్వితీయ భాగము

ఈ ద్వితీయభాగమందు ఆఱు అధ్యాయము లున్నవి.

మొదటి అధ్యాయము— 'అధునిక నాటకారంభము' అనునది—అధునికాంధ్రనాటక రచనారంభ-ప్రదర్శనారంభములను (క్రీ. శ. 1860-1880; 1880-1886) వివరించుచున్నది. ఇందు అధునికకాలమందలి ప్రథమాంధ్రనాటకకర్తల, తద్రచనల ప్రశంస చేయబడినది.

రెండవ అధ్యాయము— 'అధునిక నాటక వికాసము' అనునది—అధునికకాలమున తెలుగునాటకరచన బహుముఖములుగా వికసించుటను వివరించుచున్నది (క్రీ. శ. 1886-1900).

మూడవ అధ్యాయము— 'రచనాప్రయోగములవిస్తృతి' అనునది—అంతకుముందేర్పడిన మార్గములలో నాటకములు బహుళముగా వెలయుటను వివరించుచున్నది (క్రీ. శ. 1900-1920).

నాలుగవ అధ్యాయము— 'నూతనప్రయోగములు : నాటకములు' అనునది—నూత్నభావప్రేరితులైన రచయితలు వివిధ దృక్పథములతో నాటకరచన చేయుటను వివరించుచున్నది (క్రీ. శ. 1920-1944).

ఐదవ అధ్యాయము— 'నూతనప్రయోగములు : నాటికలు' అనునది—నూత్నభావప్రేరితులైన రచయితలు వివిధ దృక్పథములతో నాటికలను, ప్రహసనములను, ఏకాంకికలను రచించుటను వివరించుచున్నది (క్రీ. శ. 1920-1944).

ఇంక ఆఱవ అధ్యాయము— 'సమకాలీనరచనలు' అనునది—క్రీ. శ. 1944 తరువాతి రూపకచరిత్రను దిజ్ఞాత్రముగా వివరించుచున్నది.

ఈ ద్వితీయభాగము ఈ పరిశోధనావ్యాసమునకు హృదయస్థానము.

ఆధునిక నాటకారంభము

భూ మి క

క్రీ. శ. 1857 లో బొంబాయి, కలకత్తా, మద్రాసు మహానగరములలో భారతదేశము నందలి మూడు ప్రధానవిశ్వవిద్యాలయములకు అంకురార్పణము జరుగుటతో ఆంగ్లవిద్యావ్యాప్తి శీఘ్రగతిని పురోగమించినది. తెలుగుజిల్లాలలో కూడ ఆంగ్లవిద్యావ్యాప్తి మోహ మధికమయ్యెను. అవకాశమున్న వారెల్ల ఆంగ్లభాషాపాండిత్యసంపాదనమునకు యత్నింపసాగిరి. కేవలము దేశభాషలలోనే పండితులైనవారు కూడ ఆంగ్లభాషా ప్రభావమునకు లోనుకాసాగిరి. ఒకప్రక్క తమలో జీర్ణించుకొనిపోయిన సంస్కృతవిద్యాసంస్కారము, ఇంకొకప్రక్క చెలియలికట్ట తెంచుకొన్న సముద్రమువలె దేశమునంతటిని స్వీయప్రభావమున ముంచివేయుచున్న ఆంగ్లవిద్యా ప్రభావము—ఈ రెండింటి సంఘర్షణముతో, లేదా సమ్మేళనముతో వారిలో క్రొత్తయూహలు బయలుదేరెను. అట్టివారిలో శ్రీయుతులు కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి, కొక్కొండ వేంకటరత్నం పంతులు, పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు అనువారలు—తెలుగునాటక సాహిత్యవిషయమున—ప్రథములు. ఈ మువ్వరును సంస్కృతరూపకాంధ్రీకరణమునకు దొరకొనినారు; మువ్వరితో శాస్త్రిగారు ప్రప్రథమమున స్వతంత్రరూపక నిర్మాణమునకు కూడ పూనుకొనినారు.

శాస్త్రిగారి స్వతంత్రరూపకము—‘మంజరీమధుకరీయము’ అనెడినాటిక—ఆధునిక కాలమున తొలితెలుగు రూపక మని చెప్పవచ్చును. ఇది 1860 ప్రాంతముల రచింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. (కాని దీని ముద్రణముమాత్రము చాల ఆలస్యముగా జరిగినది). పిమ్మట 1871 లో పంతులుగారు ‘సరకాసుర విజయవ్యాయోగము’ను ఆంధ్రీకరించిరి; ఇది 1872 లోనే ముద్రింపబడినది. లభ్యమైన తొలి సంస్కృతరూపకాంధ్రీకరణమిదియే. తరువాత ఆచార్యులుగారు 1872 ప్రాంతముల ‘అభిజ్ఞాన శాకుంతలము’ నాంధ్రీకరించిరి.

క్రీ. శ. 1875 లో రామచంద్రశాస్త్రిగారి శిష్యులు వావిలాలవాసుదేవశాస్త్రిగారనెడి పట్టభద్రులు సుప్రసిద్ధ ఆంగ్లరూపకకర్తయగు షేక్స్పియర్ యొక్క ‘జూలియస్ సీజర్’ ను ‘సీజరు చరిత్రము’ అనుపేర ఆంధ్రీకరించిరి; ఇదియును వెనువెంటనే ముద్రింపబడినది. వాసుదేవశాస్త్రిగారు ఆంగ్లరూపకము నాంధ్రీకరించిన ప్రథములేకాక ప్రథమస్వతంత్ర సాంఘికరూపక కర్తలు కూడను; పీరి ఈ సాంఘికరూపము—‘సందక రాజ్యము’—1880 లో ముద్రింపబడినది,

ఇట్లు, ఆధునిక నాటకరచన క్రీ. శ. 1860 ప్రాంతముల ప్రారంభమైనను, పైనలుగురి రచనలలో ఏయొక్కటియును ప్రదర్శింపబడలేదు. కాగా, పైనలుగురు రచయితలు తెలుగు నాటకచరిత్రలో ప్రథమదశలోని రూపకరచనారంభస్థితికి చేరినవారగుచున్నారు.

ఇంత ప్రథమదశలోని రూపక ప్రదర్శనారంభ స్థితికిచేరినవారిలో ఛార్వాడనాటకసమాజ ప్రదర్శనములచే ప్రథావితులైన కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు ప్రథములగుచున్నారు. క్రీ. శ. 1880 ప్రాంతముల వీరొక విద్యార్థినాటకసమాజమును స్థాపించి, వారిచే స్వీయరచనలను ప్రదర్శింపజేసినారు. ఆధునిక నాటక ప్రదర్శనము లారంభమగుటలో తెలుగుదేశమున క్రొత్త చైతన్యము వెల్లివిరిసినది. ముఖ్యపట్టణములందెల్ల నాటకసమాజములు వెలసినవి. వానిలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి—గుంటూరు 'హిందూనాటకసమాజము', బందరు 'హిందూనేషనల్ థియాట్రికల్ సొసైటీ', రాజమండ్రి 'నాటకోజ్ఞీవకసమాజము' మొదలగునవి. ఇవియన్నియును దౌత్యాహితనాటకసమాజములేయగుట—గమనార్హము.

ఇంతవరకును—అనగా క్రీ. శ. 1860 నుండి 1886 వరకును—తెలుగునాటక సాహిత్య చరిత్రలో ఆరంభదశ. అటుపిమ్మట 'వికాసదశ' (1886 నుండి 1900 వరకును). ఈ కాలమున ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య రీతులనమ్మేకనముతో స్వతంత్రనాటక నిర్మాణ ప్రయత్నములు విరివిగా సాగినవి. మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయమువారి పుణ్యమాయని దక్షిణదేశమున పాశ్చాత్యరూపక సాహిత్యవిజ్ఞానమున కంతటికిని 'షేక్స్పియర్ రూపకములే' మూలకందములైనవి. తదనుసారముగా అహోద-విషాదరూపకములు పెక్కులు బయలుదేరినవి.

క్రీ. శ. 1900 నుండి తెలుగునాటక చరిత్రలో మూడవదశ ఆరంభమగుచున్నది. నాటి నుండి ఇంచుమించుగా 1920 వరకును తెలుగునాటకరచన సంప్రదాయపద్ధతిలో—అనగా అంతకు ముందేయేర్పడిన మార్గములలో—విరివిగా జరిగిపోయినదశ. ఈ కాలమునందలి విశేషమువృత్తి నాటకసమాజములు వెలయుట. అందలిగటులను, ప్రదర్శనసౌలభ్యమును దృష్టియందుంచుకొని నాటకరచన విరివిగాసాగుట మరియుక విశేషము. ఇంకొకవిశేషము చారిత్రకనాటకవికాసము.

క్రీ. శ. 1920 నుండి 1944 వరకును గల కాలములో స్వాతంత్ర్య సమరోజ్జ్వలంభణముతో దేశమల్లకల్లలముగా నుండెను. ప్రారంభమున జాతీయభావభూరితములైన రూపకములు వెలసినవి. అటుపిమ్మట సంఘసంస్కరణోద్దేశముతో సాంఘికవ్యసనములపై నాటకములు వెలసినవి. కొందరు గ్రామీణజీవితమును చిత్రింపసాగిరి. మరికొందరు ప్రాతయన్నదానినెల్ల యెదిరింపసాగిరి. ఇంతలో పాశ్చాత్యదేశములందు, రూపకనిర్మాణశిల్పమున విప్లవముతెచ్చిన ఇబ్బెన్ ప్రభృతుల ప్రభావముకూడ సోకినది. కాగా తెలుగునాటకరత్న లొక్కొక్క రొక్కొక్క—క్రొత్తపొకడను ప్రవేశపెట్టి ప్రసిద్ధులైరి. ఏకాంకికారచనారంభము ఈ దశయందలి మరియుక విశేషము.

క్రీ. శ. 1944 నుండి తరువాతి కాలము ఐదవదశ. దీనిని దౌత్యాహితనాటకరచన మనవచ్చును. ఈకాలమున నాటికా నాటకభృషీలు బహుళవ్యాప్తి నందుట ముఖ్యవిశేషము.

తత్ఫలముగా యువరచయిత తెందరోప్రసిద్ధికివచ్చిరి. ఏకాంకికారచన, రేడియోరూపకరచన చిహ్నకప్రచారమునందిన కాలమిది.

కాగా తెలుగు నాటకచరిత్రలో ఐదు ప్రధానదశలు గోచరించుచుండుట స్పష్టము.

శ్రీకోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి¹

తొలి తెలుగురూపక కర్త :

అధునికకాలములోని తొలి తెలుగురూపకకర్తలను గూర్చి శ్రీవావిలాలవాసుదేవశాస్త్రి శ్రీదివిధముగా పేర్కొనియున్నారు ('ఉత్తర రామచరిత' ఆంధ్రీకరణమునకు ఆంగ్లపీఠిక— తేదీ 9-11-1883) —

“.....It was, however, very unfortunate that Telugu language had, till very recently, laid no pretensions to the possession of Dramatic Literature.....But, when, after what may be termed the Revival of Telugu Literature has set in, it has struck my Guru, Brahmsri Korada Ramachandra Sastri Garu of Masulipatam how sadly defective our native tongue was in dramatic works—not to speak of the consequent absence of facilities to elevate the moral tone of the masses,—that great Pandit translated Venisamhara of Bhattanarayana, whose Telugu has, some how, not yet passed through the press. Mr. Kokkonda Venkata Ratnam pantulu, residing in Madras, followed in the wake and published his version of the Narakasura vijaya vyayoga of Dharmabhatta. Then Sriman Paravastu Venkata Ranga charyar Averghal of Vizagapatam, commenced translating the well-known Sakuntala.....Afterwards, my friend, Mr. Kandukuri Veeresalingam... has taken up the same play.... The same author has also translated, Dhavaka's (or Sriharsha's) Ratnavali and Shakespear's Comedy of Errors and, partly, Merchant of Venice, as well. Mr. Guruzada Sriramamoorti pantulu of Peddapoor Advita Samaj, has also published the first two acts of the Merchant of Venice and also the first Act of a new play... I was the first to translate English plays, and my Julius Caesar, I am glad, has been favourably noticed....I have, subsequently, given to the Telugu public an original Drama in 5 acts, styled, the reign of king Nandaka, very instructive and, at the same time, written in the easy and idiomatic Telugu of our Northern Circars.....”

వాసుదేవశాస్త్రిగారి వాక్యములనుబట్టి అధునికాంధ్రరూపకరచనకు నాందీపూజ చేసినవారు శ్రీ కోరాడ రామచంద్రకవి యని స్పష్టమగుచున్నది. కొక్కొండ వేంకటరత్నం పంతులుగారి నరకాసురవిజయవ్యాయోగాంధ్రీకరణము క్రీ. శ. 1871 లో అరంభమై, 1872 లో ప్రకటిత

మైనది. కాగా కవిగారి వేణీసంహారాంధ్రీకరణము క్రీ. శ. 1872 కు పూర్వమే జరిగినదన్నమాట. కాని, ఇది ప్రకటితముకాలేదు, అంతియేకారు, వ్రాతప్రతియును లభ్యముకాలేదు. కవిగారు మొత్తము 31 గ్రంథములను రచించిరి. కాని, అందులో ముద్రితములైనవి చాల తక్కువ. వాని ముద్రణమైనను చాల అలస్యముగా జరిగినది². ముద్రితములైనవానిలో 'మంజరీమధుకరీయ' మనెడి నాటికకలదు. ఇది తెలుగులో రచింపబడిన స్వతంత్రరూపకము. "దృశ్య శ్రవ్యకథామయంబులగు కావ్యంబుల శ్రవ్యమాత్రంబుల సవిశేషవిశేషనుషమంబులయి మహాకవులచేఁ ద్రిలింగభాషయందు గ్రంథితంబులుగ, దృశ్యంబులగునవి తాదృశంబులుగామికింజింతించి, తద్గోధననిషేధకారణంబుఁ గానక..." అనుచు కవిగారు మంజరీమధుకరీయ ప్రస్తావనలో చెప్పుకొనుటనుబట్టి మంజరీమధుకరీయమే తెలుగులో వారి తొలిరూపకమనియు, కాగా ఇది వేణీసంహారాంధ్రీకరణముకంటె ముందరి రచన యనియు తెలియుచున్నది; ఈ మంజరీమధుకరీయము క్రీ. శ. 1860 ప్రాంతముల రచింపబడియుండునని 'ఘనవృత్త' పీఠికలో (క్రీ. శ. 1917 లో) సుప్రసిద్ధ పరిశోధకులును, కవిగారి మనుమలును అయిన శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్య వ్రాసియున్నారు. దీనినిబట్టి ఆధునికకాలమున తొలి తెలుగు రూపకము మంజరీమధుకరీయమే అగుచున్నది³.

తొలి తెలుగు రూపకము

మంజరీమధుకరీయము :

ఇది నాలుగు అంకముల నాటిక. మధుకరుడనెడు రాజవరమేళ్వరుడు, మంజరియను రాజకన్యను వివాహము చేసికొనుట ఇందలి ప్రధానకథ. చండయోగిని యనెడు క్షీద్రమంత్రోపాసకురాలినలన మంజరి కష్టములపాలయ్యెను. కథాంతమున మధుకరుని పట్టుమహిషి వారి వివాహమును వ్యతిరేకించినను, మంజరి తన పినతల్లి కుమార్తెయని తెలిసినప్పుడు, పశ్చాత్తప్తయై రాజును క్షమాభిక్షవేడి, మంజరికి దేవీపదమిచ్చి, తాను 'భట్టిని' అగుటకు సమ్మతించెను. ఇందలి నాయికా-నాయకులు మంజరీమధుకరులగుటచేత దీనికి 'మంజరీమధుకరీయ'మను పేరు పెట్టిరి. మంజరి-మధుకరుల తొలివలపు కలలలో రతిసౌఖ్యమమభవించుటతో ఆరంభమగుట ఇందలి కల్పనలలోని ఒక విశేషము. అచ్చటచ్చట కొన్ని కల్పనలను విడిచినచో, మొత్తము మీద కథాయంతయును సంస్కృత నాటికాసామాన్యమైనదే. ఇందు భవభూతి మాఠిమాధవపు పోలికలుకూడ కొన్ని కన్నట్టగలవు. అయినను ఇందలి కథ అపూర్వమును, స్వకపోలకల్పితమును అగుచున్నది.

ఇందలి సంభాషణలు సాధారణముగా సరళముగానే సాగినవి⁴. కాని, అచ్చటచ్చట కొన్ని సంభాషణలును, ముఖ్యముగా కొన్ని వర్ణనలును జటిల-దీర్ఘ సమాసభూయిష్టములుగా కూడ నున్నవి, సంభాషణలు కొన్నిచోట్ల ప్రబంధదోరణిలో వర్ణనాత్మకముగనుండును. దృశ్య కావ్యమునందిది లోపమే అయినను విసుగు కల్గింపకుండ కవిగారు జాగ్రత్తపడినారని చెప్పవచ్చును. అంకమంతయును ఒకే రంగముగానుండుటయు, అందు స్థల, కాలై క్యములు

పాటించబడుటయు సంస్కృతరూపకసంప్రదాయము. కవిగారుకూడ ఆ పద్ధతినే అవలంబించి నట్లు కన్నట్టినను, ఇందు ప్రధానముగా రెండులోపములు కన్నట్టుచున్నవి—1. మొదటి అంకము 12 పుటలలో నుండగా, తుది అంకము 125 పుటలున్నది (రెండు, మూడు అంకములు చెరి నలువదియైదు పుటలలో నున్నవి), కాగా, అంకవిభజనముకాని, ఇతివృత్త విభజనముకాని సరిగా జరుగలేదనుట స్పష్టము. 2. పేరుపెట్టి రంగ విభజనము చేయకపోయినను రెండవ అంకమందు 4 రంగములును, నాలుగవ అంకమందు ఇంచుమించుగా 8 రంగములును కలవు. ఈ రంగముల స్థలకాలములు భిన్నములగుటచేత వీని ప్రదర్శనము కష్టసాధ్యము కాగలదు. రంగస్థలమునందు భోజనాదులను లక్షణకర్తలు నిషేధించియున్నారు. కాని ఇందులో విదూషకుడు రంగముమీద ఫలహారము తృప్తికరముగాచేసి, గజ్జున త్రేన్పినాడు. ఇట్టి లక్షణోల్లంఘనములుకూడ అచ్చటచ్చట అల్పముగా కలవు.

కథాకథనమందు కవిగారు రెండు చక్కనిపద్ధతులను అవలంబించుట గమనార్హము—

1. ప్రేక్షకుల కుతూహలమును రేకెత్తించుటకు గోప్యార్థగోపనముచేయుచు, సరియైన సమయములోనే అసలువిషయమును వ్యక్తముచేయుచుండుట— ఆయనపుపెద్దె మాయమగుట, మంజరీ-మధుకరుల విరహకారణములు, దేవి ప్రయత్నములు మొదలగునవి పెక్కులు ఇందులకు ఉదాహరణములు. 2. స్పష్టతకొరకును, ముఖ్యవిషయము లేదా క్లిష్టకల్పనము ప్రేక్షకుల దృష్టినుండి తప్పిపోకుండుటకును ఒకే విషయమును రెండుమూడుసార్లు చెప్పించుట; అట్లు చెప్పినను విసుగు కలుగకుండచేయుట. చెప్పినదానినే మరల చెప్పుటను సాధారణముగా మనవా రంగీకరింపరు. కాని కొందరు పాశ్చాత్యులంగీకరింతురు. తక్కిన కావ్యములమాట యెట్లున్నను రూపకము ప్రదర్శనప్రధానమగుటచేతను, ఒకసారి ఒక దృశ్యము అయిపోయినచో పునరావలోకనమునకుకాని, జరిగినదానినిగూర్చి పునరాలోచన చేయుటకుకాని అవకాశము ఉండదు. అట్టియెడ స్పష్టత కొరకు, శిల్పసమ్మతముగా, జరిగిన ముఖ్యవిషయములను మరియొకమారు చెప్పుట అవశ్యకమే. పాశ్చాత్యసాహిత్యప్రభావము ఏమాత్రమును కన్నట్టని రామచంద్ర కవిగారి రచన పై యభిప్రాయముతో సంబంధించుట చిత్రము :

సంస్కృతరూపకములందు తత్త్వాత్రవిశేషములకు ప్రాకృతభాష రూపకానుశాసనవిహితమై యున్నది. మరి, తెలుగులో ఏపద్ధతినీ అనుసరింపవలె నను సందేహము కవిగారికి కలిగినది. కాని—1, వసంతతిలక-వల్లవీపల్లవోల్లాస-శృంగారరంగాది భాణంబులు రూపకవిశేషంబులయ్యును ప్రాకృతమిశ్రమంబులుకాక ననిమిషభాషయందు సవిశేషంబుగ చూపట్టుచున్నవి; 2. మిశ్రంబులయందు గ్రథితంబగు ప్రాకృతంబును ఛాయపీడి సకల జనంబుల కానందవిధాయకంబు గానేరమి సంభవించుచున్నది; 3. ఆ మిశ్రమరూపకంబులయందును ఒక్కొక్క చక్కిం బ్రాకృతవ్యవహారయోగ్యంబు లయిన పాత్రంబులును సంస్కృతంబాశ్రయించి వచించుట కలదు. “అందుచే ప్రాకృతభాషలేమి అత్యంతనిషేధపాదకంబుకాదని తలంచి సంచితోత్సాహందై సంస్కృతాంధ్ర మిశ్రంబుగా ప్రాచీనానుశాసనోక్త లక్షణలక్షితంబగునటుల” తమ రూపకమును కవిగారు రచించియున్నారు. ‘ప్రాకృతభాషలేమి’

అనుటలో కవిగారు తెలుగుభాషకు సంబంధించి వ్యావహారికము నుద్దేశించి చెప్పియున్నారని తలంచుచున్నాను. ఇంక 'సంస్కృతాంధ్రమిశ్రముగా' అన్నప్పుడు సంస్కృతమనగా తత్సమమనియు, ఆంధ్రమనగా తద్భవ-దేశ్యములనియు గ్రహింపవలసియున్నది. సాధారణముగా ఇందలి ఉత్తమపాత్రలు తత్సమబహుళమగు భాషను, స్త్రీ-సీచపాత్రలు తద్భవ-దేశ్యబహుళమగు భాషను ఆవలంబించి మాటలాడుట గమనింపదగును. కుంభస్తనని యనియెడి దాసిమాటలు వ్యవహారభాషకు సన్నిహితములుగాకూడ నున్నవి.

మొత్తమునకు మంజరీమడుకరియము ప్రస్తుతపు రంగవ్యవస్థలనుబట్టి ప్రదర్శనయోగ్యమైన రూపకముకాదు. ఇది శ్రవ్యరూపకము (closet drama) మాత్రమే. ప్రాచీన సంప్రదాయముల ననుసరించి, స్వీయపాండిత్యప్రకర్షయే ముఖ్యముగా కవు లందరును తలచుచుండిన కాలమందలి రచన ఇది. దీనిని ప్రదర్శనయోగ్యమును చేయవలెనన్నచో సంక్షిప్తమొనర్చి, పెక్కులుమార్పులు చేయవలసియుండును. ఇదియే తెలుగులో తొలిమార్గరూపకమగుటచేతను, మార్గదర్శకము కాదగిన తెలుగురూపక మింకొకటి లేకపోవుటచేతను, ఈ రచన ఇట్లు సాగిన దని తలంపవచ్చును.

ఇతరరూపకములు :

కవిగారు అనువదించిన 'ఉన్మత్తరాఘవ'ముకూడ ముద్రితమైనది. శాపవశమున లేడిగా మారిపోయిన సీతనుగూర్చి రాముడున్నతుడై విలపించుట ఇందలి ఇతివృత్తము (ఇది ప్రేక్షకమనెడి ఉపరూపకవిశేషమట. కాని లాక్షణికులు చెప్పిన లక్షములు దీనికి పట్టుటలేదు). కవిగారి ఉన్మత్తరాఘవాంధ్రీకరణము సరళముగా సాగినది.

కవిగారు తమ 23 వ ఏటనే (క్రీ. శ. 1889 ప్రాంతముల) 'శృంగారసుధార్ణవ'మనెడి భాణమును సంస్కృతమున రచించినట్లు గ్రంథస్థాధారమునుబట్టి తెలియుచున్నది. మార్గపద్ధతిలో తొలితెలుగు స్వతంత్రరూపకమును రచించిన కవిగారు సంస్కృత రూపకకర్తయను అగుట ముదావహము. "ఉత్పత్స్యతే మమ తు కోఽపి నమానధర్మా" అను నిశ్చయమున 19 వ శతాబ్దిలో సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములను రచించి, క్రొత్తమార్గము తీసిన పండితకవి రామచంద్రశాస్త్రి" అని శ్రీ మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి వీరిని ప్రశంసించియున్నారు (ఆంధ్రరచయితలు - పుట-16). కవిగారి క్రొత్తమార్గము, రాజమార్గమై ఘనతెక్కుట ఆంధ్రుల అదృష్టము.

శ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నం పంతులు

వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారి వాక్యములనుబట్టి 'సరకాసుర విజయ వ్యాయోగము' రెండవ సంస్కృత రూపకాంధ్రీకరణమగుచున్నను, అభ్యుపైన వావిలో ఇదియే ప్రథమ సంస్కృతరూపకాంధ్రీకరణమగుచున్నది. ఈ కృతికర్తయగు శ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నం పంతులు భక్తుడుగా, సంగీతజ్ఞుడుగా, కవిగా, నాటకరచయితగా, పత్రికా సంపాదకుడుగా,

విమర్శకుడుగా, ఉపాధ్యాయుడుగా ఘనతెక్కిన ఒక మహావ్యక్తి. 'మహామహా' పాఠ్యము' బిరుదమునందిన ఆధునికాంధ్రులలో వీరు రెండవవారు². సభలోని పండితులతో, తరగతిలోని విద్యార్థులతో, ఇంటిలోని భార్యతో, వీధిలోని బిచ్చగానితో—అందరితోను ఒకేరకముగా గ్రాంథికభాషలోనే మాటాడిన వీరగ్రాంథికవాది పంతులుగారు³. సమకాలీన పండితుల విమర్శలకు పంతులుగారు గురి అయినంతగా ఏకాలమునందును ఇంకొకరు గురికాలేదని చెప్పవచ్చును. శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు, శ్రీ వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి, అముద్రితగ్రంథచింతామణి సంపాదకులైన శ్రీ పూండ్ల రామకృష్ణయ్య (నెల్లూరు) వేంకటరత్నం పంతులుగారి గ్రంథములను నిర్దాక్షిణ్యముగా విమర్శించివైచినారు.

పంతులుగారికి గిట్టనివి రెండు—సంఘసంస్కారము; వ్యావహారికభాష. పంతులుగారు పూర్వసంప్రదాయానుయాయులగుటచేత వారికివి గిట్టకపోవుటలో ఆశ్చర్యములేదు. వీరగ్రాంథిక వాదులగుటచేత కాబోలు వీరు అదిలో సరళశైలినికూడ అంగీకరించెడివారు కాదట. తరువాత పంతులుగారు ఈ అభిప్రాయమును మార్చుకొన్నట్లు వీరేశలింగముగారే తెలిపియున్నారు (స్వీ. చ. ద్వి. భా. పుట 187). పంతులుగారు పూర్వసంప్రదాయానుయాయులన్నంతమాత్రమున నూతనత్వమున కేమాత్రమును అంగీకరింపరనియు, స్వతంత్రులుకారనియు అర్థముకాదు. తెలుగులో నాటకరచన కుపక్రమించుట వలననే వారి నూతనప్రియత్వము, స్వతంత్రత వ్యక్తమగుచున్నవి. అంతియేకాదు; క్రొత్తఛందస్సులను సృష్టించుటలోకూడ వీరు స్వతంత్రతను చూపినారు. 'సీస' మనెడి ఒక లోహముపేరు ఒక ఛందస్సున కున్నదికదా, ఇంక తక్కిన లోహములపేర్లకూడ పెట్టుకొన్నచో తప్పేమి? అనెడి భావముతో పంతులుగారు 'వెండి', 'బంగారము' మొదలగు పేర్లతో ఛందస్సులను సృష్టించి తమ గ్రంథములలో వాడినారు. అంతియేకాదు. మంజుభాషిణి, వనమయారము, రుక్మతీవృత్తము మొదలగు అపూర్వవృత్తములనుకూడ వాడియున్నారు.

పంతులుగారు 1871 లో 'ఆంధ్రభాషాసంజీవని' అను పత్రికను, తరువాతికాలములో 'హాస్యవర్ధని' అను పత్రికను ప్రారంభించి, నడపిరి. నాడు తెలుగుదేశములో అనేకములైన పత్రికలు బయలుదేరి, భాషా-సాహిత్య విమర్శాదులకు పూనుకొని, సాహిత్యోజ్జీవనమునకు దారితీసినవి. అట్టివానిలో వీరేశలింగముగారి 'వివేకవర్ధని' (1878), 'హాస్యసంజీవ'ని; పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారి 'అముద్రితగ్రంథ చింతామణి'; శ్రీ పనప్పాకంవారి 'వైజయంతి' మొదలగునవి ప్రసిద్ధములు. ఇందలి వ్యక్తిగతదూషణములను విడిచివేసినచో⁴, ఇవి తెలుగు సాహిత్య పునరుజ్జీవనమునకెంతయో తోడ్పడినవనుట నిర్వివాదము.

పంతులుగారు పెక్కు శ్రవ్యకావ్యములను శతకములను మాత్రమేకాక ఐదు రూపకములను, 'అజామిళోపాఖ్యాన'మనెడి యక్షగానమునుకూడ రచించియున్నారు. ఐదు రూపకములలో 'పౌండరీక'మనెడి భాణమును (రచన 4862-63 ప్రాంతములట :) 'శ్రీమతీమాధవ'మనెడి నాటకమును అముద్రితములు. ఇంక తక్కిన మూడును—నరకాసురవిజయవ్యాయోగము (1872), ధనంజయవిజయవ్యాయోగము (1894), ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవము (1897) అంధ్రీకరణములు; ఇవి ముద్రితములు.

సరకాసురవిజయవ్యాయోగము :

ముద్రణభాగ్యమును గాంచిన ప్రథమ సంస్కృత రూపకాంధ్రీక రణమిది. సంస్కృత మూలమును రచించిన మహామహాడు వారణాశి ధర్మసూరి (ఆంధ్రుడు, గుంటూరుమండలము వాడు, శ్రీ. శ. 18 వ శతాబ్ది ప్రథమపాదము). పంతులుగారు దీనిని 1871 వ సంవత్సర ప్రారంభములో అనువదించినారు. 1872 లో ప్రకటితమైనది⁵. “ఆంధ్రమున రూపకాద్యమిది” అని పంతులుగారు ప్రస్తావనలో సూత్రధారముఖముగా చెప్పికొనియున్నారు. ఈ ‘సరకాసుర విజయము’ తెలుగులో ప్రథమమార్గరూపకమని నాటి మద్రాసు పండితులు కొందరు ప్రశంసించి యున్నారు⁶. 1860 ప్రాంతముల రచింపబడినదని తలంపబడుచున్న మంజురీమధుక రీయమును, తొలి సంస్కృతాంధ్రీక రణమగు వేణీసంహారమును అముద్రితములగుటచేత వానినిగూర్చి పిల్లవెంకికిని తెలియుటకవకాశములేదు. అందుచేత ఇదియే తొలి ప్రయత్నమని వీరు తలంచి నారు; నిజమునకు పంతులుగారు అభినికాంధ్రనాటక కర్తలలో రెండవవారు మాత్రమే. కాని, ఇచ్చట ఒక విషయమును మరువరాదు. పంతులుగారు రెండవవారన్నంతమాత్రమున మొదటి వారగు కవిగారు వీరికి మార్గదర్శులనికాని, వారి రచనలు వీరికి ప్రోత్సాహకములనికాని అర్థము చేసికొనరాదు. రచనాకాలమునుబట్టిమాత్రమే వారు ప్రథములు⁷. ఇంక రచనావిధానమునుబట్టి ఎవరికివారే ప్రథములు.

సంస్కృతమునుండి ఇతిహాసపురాణకావ్యముల అనువాదములకు నన్నయ-తిక్కన-పోతన-శ్రీనాథులు అనేక మార్గములనుచూపియున్నారు; కాని, రూపకాంధ్రీక రణమునకు ఆదర్శములేదు. అందుచే కావ్యానువాదమునకు శ్రీనాథునివలె, రూపకానువాదమునకు పంతులుగారే ఒక మార్గమును నిర్ణయించుకొనవలసివచ్చినది. పై అనువాదములందు సంక్షిప్తతకు, విపులీకరణమునకు, మార్పులకు, చేర్పులకు అవకాశములున్నవి. కాని, రూపకానువాదమునందట్టి అవకాశములేదు. ప్రతిశబ్దము, ప్రతి అర్థముకూడ ఇందు అపరిహార్యములే; కవి ఎట్టి స్వతంత్రతను అవలంబించుటకు అవకాశములేదు. (ప్రాచీనాంధ్రకవులు రూపకానువాదములు చేయక పోవుటకు ఈ స్వాతంత్ర్యహీనత ఒక కారణమైయుండవచ్చునని గుర్తించియున్నాము). పంతులుగారు రూపకాంధ్రీకరణములో ఈ క్రిందివిధమును అవలంబించినారు:

“పద్యమునకుఁ బద్యంబునుఁ గద్యమునకుఁగద్యమును దగంజేయబడెన్

హృద్యంబుగ నీకృత్యం దాద్యకృతింగాంచినట్లు లర్లులుపొగడన్.”

సంస్కృత రూపకాంధ్రీకరణములో పద్యమునకు పద్యము, గద్యమునకు గద్యము వరుసగా వ్రాయుట అను సంప్రదాయమును 1872 లో పంతులుగారు వీర్పరచినారు. అదియే నేటికిని అవలంబింపబడుచున్నది. మరియు పంతులుగారు అర్థమునేకాక శబ్దమునుకూడ ఎచ్చటను జాగ్రత్తపడలేదు. అసలు, వ్యాయోగము ఓజోగుణయుక్తమును, ఆరభణీవృత్తి బహుళమును అగుటచేత మూలమే కొంత జటిలముగానున్నది. పంతులుగారుకూడ అనువాదములో అదేపద్ధతిని అవలంబించినారు. పద్యగద్యములలో అచ్చటచ్చట కొన్ని భాగములు సరళశైలిలో నున్నవికూడ లేకపోలేదు⁸. మూలమునందలిభావము తెలుగులో ఒక పద్యములో సరిపడనిచో వేరొక పద్యమునుగూడ

వ్రాసినారు (ఉదా. 4 వ పద్యము); లేదా కొన్నిచోట్ల యింకొకపాదము నధికముగా వ్రాసినారు. (ఉదా. చూ. పంచపాది వృత్తములు).

ఆంధ్రీకృత ధనంజయవిజయవ్యాయోగము :

పంతులుగారి రెండవ ఆంధ్రీకరణముకూడ వ్యాయోగమే. ఇది కాంచనచార్యుని ధనంజయవిజయవ్యాయోగమున కనువాదము (ఉత్తరగోగ్రహణకథ). ఈ అనువాదము మొదట 'వైజయంతి'లో ప్రకటితమై తరువాత 1894 లో గ్రంథరూపమున ముద్రితమైనది. ఇందు పద్యములకై లి యెటులున్నను వచనము కొంత సరళముగా నడచినదని చెప్పవచ్చును⁹.

ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవనాటకము :

జయదేవుని ప్రసన్నరాఘవమున కిది అనువాదము. ఇది మొదట 'వైజయంతి'లో ప్రకటితమై 1897 లో గ్రంథరూపమున ముద్రితమైనది. పంతులుగారి ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవము, శ్రీ వేదమువారి తీవ్రవిమర్శకు గురియైనది. పంతులుగారు అనువాదములో ప్రాకృతభాషాస్థానములో అచ్చ తెనుగును వాడవలెననెడి నియమమునుచేసికొనినారు. ఇది చాల అసభ్యమైన నియమమనియు, పంతులుగారు దీనిని నిర్వహింపలేక పలుమారు తప్పిపోయిననియు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు విమర్శించినారు. ఇంత తీవ్రవిమర్శకు గురియైన గ్రంథ మింకొకటి లేదనియే చెప్పవచ్చును¹⁰. తక్కినవిషయములెట్లున్నను, వ్యక్తిగతమైన విరోధముకూడ ఈ విమర్శకు కొంత కారణమైయుండవచ్చును. ఇంతకును '...బాగుగనున్నచోటులను బన్నుగ మూలకృతీకునెన్నుచు¹¹ బాగుగలేనిచో నను¹² దవందెగడుండు' అని పంతులుగారు చెప్పకొనియే యున్నారు.

శ్రీమాన్ పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు¹

కవికులగురువగు కాళిదాసుని అభిజ్ఞానశాకుంతలానువాదమునకు దొరకొనిన ప్రథములు పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులయ్యవారై యున్నారు. తమ 8 వ ఏటనే 'కుంభకర్ణ విజయ'మనెడి సంస్కృతకావ్యమును రచించి, 12 వ ఏడు వచ్చునప్పటికి వ్యాకరణ-న్యాయశాస్త్రములందు అసమాన ప్రజ్ఞాపంతులై ప్రతిభాశాలి పీరు. ఆనాడు జమీందారులనేకులు భూరిదానములొసంగి, సన్మానములుచేసి, వీరిని గౌరవించిరి. ఉల్లాం జమీందారులు నిర్వహించుచుండిన శ్రావణి పండిత పరిషత్తునకు ఆచార్యులవారు శాశ్వతాధ్యక్షులైనారు. ఆచార్యులవారి పాండిత్యమునకును, సంస్కృతమున వారి శాస్త్రీయోపన్యాసధోరణికిని² ముగ్ధులై మైసూరు మహారాజావారు అఖండ సన్మానముకావించిరి. 1887 లో విక్టోరియారాజ్ఞి రాజ్యపాలనముయొక్క పంచాశత్యుత్సవ సందర్భములో ప్రప్రథమముగా నలుగురు భారతీయవిద్వాంసులకు 'మహామహోపాధ్యాయ' బిరుదము లొసంగబడినవి; ఆ నలుగురిలో రంగాచార్యులవారిొకరు :

ఆచార్యులవారి సాహిత్యకృషిలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది వారి "శబ్దార సర్వస్వము". ఆంగ్లమునందలి విజ్ఞానసర్వస్వము (Encyclopaedia Britannica) వంటి

బృహన్నిఘంటువిది. అ, అలతో కూడిన పదములను మాత్రము ఆచార్యులవారే తెనుగక్షరము లలో స్వయముగా 1877 లో ముద్రించినారు. అది ఇప్పటివరకును సంపూర్ణముగా ముద్రింప బడకపోవుట ఆంధ్రుల దురదృష్టము. ఈ శబ్దానర్వస్వపీఠికలో ఆచార్యులవారు తామురచించిన గ్రంథములపట్టిక నొసంగియున్నారు. వానిలో 'మంజులనై షధ'మనెడి సంస్కృతనాటకమును, అభిజ్ఞానశాకుంతల-కమలినీకలహంసాంధ్రీకరణములును కలవు. కాగా, ఇవిమూడును 1877 కు పూర్వమే రచింపబడినవన్నమాట. దినమునకొక యంతముచొప్పన నేడుదినములలో మంజుల నై షధమును రచించినట్లు వారు చెప్పకొనినారు.³

తొలిశాకుంతలాంధ్రీకరణము :

సంస్కృత రూపకాంధ్రీకరణమునకు పూనుకొనినవారిలో రంగాచార్యులవారు మూడవ వారని వావిలాలవారు తెలిపియున్నారు. ఇంక శాకుంతలాంధ్రీకరణమునకు పూనుకొనినవారిలో ఆచార్యులవారే ప్రథములు. ఈ అనువాదము క్రీ. శ. 1872 ప్రాంతములందే ఆరంభమైనదట. కాని, ఆందలి మొదటి రెండంకములును 1875 లో మాత్రమే 'సకల విద్యాభివర్ధని' అనెడి వారి సత్రికలోనే ప్రకటితములైనవి. సరిగా ఆ సంవత్సరములోనే కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారును శాకుంతలములోని మొదటి రెండంకముల నాంధ్రీకరించి, డిసెంబరు, 1875 నుండి తమ 'వివేకవర్ధని'లో ప్రకటింపనారంభించిరి. కాని, అప్పటికి, ఇరువురి అనువాదములును రెండేసి అంకములు ప్రకటింపబడుటతోమాత్రమే నిలిచిపోయినవి.⁴ తరువాతిభాగములను ప్రకటింపక పోవుటకు కారణమేదియైనను, ఆచార్యులవారుమాత్రము అనువాదమును సాంతముగానే చేసినారట. కాని; ఆ వ్రాతపతి తరువాతికాలములో, మల్లాది వేంకటవిశ్వనాథశర్మగారి అశ్రద్ధ వలన పోయినదట.⁵

ఆచార్యులవారు తమ ఆంధ్రీకరణములో 'సంస్కృతభాగమును తత్సమయుక్తమగు తెనుగులోనికిని, ప్రాకృతభాగమును కేవలదేశ్యాంధ్రము (అచ్చతెనుగు) లోనికిని' పరివర్తించి యున్నారు. కాని, దేశ్యాంధ్రరచన కొన్నిచోట్ల సరళముగా సాగినట్లు కన్పట్టదు. నాకులభించిన వ్రాతప్రతిలో ప్రస్తావనాభాగములేదు. అందు విశేషములేదైన చర్చింపబడినవేమో తెలియదు. ఆయా అంకప్రారంభములందు స్థలనిర్దేశములును, అందువచ్చు పాత్రముల వివరములును వ్రాయబడియుండుట ఇందలి ఒకవిశేషము. అనువాదములో కంద-గీత-సీసములనడక సరళముగా నున్నది. వృత్తములుమాత్రము కొన్నియెడల జటిలపాకములోనే యున్నవి. వచనము సాధారణముగా సరళమే.⁶ కాని, మొత్తముమీద ఆచార్యులవారు శబ్దాడంబరమును ఆదరింప లేదని మాత్రము చెప్పవచ్చును. మంజులనై షధ ప్రస్తావనలో 'శబ్దాడంబరభూయిష్ఠమగు కవితా పద్ధతి'నాదరించువారిని ఆచార్యులవారు నిరసించుట గమనార్హము.

శ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి¹

రాజమహేంద్రవరము 11 వ శతాబ్దినుండియు కవిపండిత నిలయము. 19 వ శతాబ్ది చతుర్థపాదములో అచ్చట ప్రసిద్ధికొంచిన కవివ్రతయములో శ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి ఒకరు;

తక్కిన ఇరువురు—శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు; శ్రీ వడ్డాది సుబ్బారాయుడు.² వాసు దేవశాస్త్రిగారు క్రీ. శ. 1873 డిసెంబరులో ప్రథమశాస్త్రపరీక్ష (F. A.) వ్రాసినతరువాత బందరునుండి రాజమహేంద్రవరమువచ్చి, అప్పటినుండియు అచ్చటనే స్థిరపడిరి; ఏప్రిలు, 1873 లోనే రాజమహేంద్రవరమునందలి ప్రభుత్వ సర్వకళాశాలలో ఉపాధ్యాయులుగ నియమితులైరి. 1877 లో పై 9వేటగా పట్టపరీక్ష (B. A.)కు కూర్చుండి, ఉత్తములుగా ఉత్తీర్ణులైరి. నాటినుండియు కళాశాల తరగతుల కధ్యాపకులై ప్రథమశాస్త్రతరగతికి గణితమును, పట్టపరీక్షకు భాషాశాస్త్రమును (Phylology) బోధించెడివారు.³ కొంతకాలము Superintendent of Vernaculars గాను, మరికొంతకాలము కృష్ణా, గుంటూరు మండలములందలి పాఠశాలల సహాయపరీక్షాధికారిగాను నియమింపబడిరి.

శాస్త్రిగారు క్రీ. శ. 1874 లో 'ముముక్షుతారక'మనుపేరు భజగోవిందశ్లోకముల నాంధ్రీకరించిరి; ఇదియే వీరి ప్రథమకృతి. ఇంక రూపకములలో 'జూలియన్ సీజరు'నకు ఆంధ్రీకరణమగు 'సీజరుచరిత్రము' మొదటిది; వీరు దీనిని 1874 లో ఆంధ్రీకరించి, 1876 లో ప్రకటించిరి. వీరి రెండవరూపకము 'నందకరాజ్యము'; ఇది స్వతంత్రసాంఘికనాటకము; 1880 లో ప్రకటింపబడెను. మూడవరూపకము 'ఉత్తరరామచరితానువాదము'; ఇది 1881 లో ప్రకటితమైనది. ఇంక నాలుగవరూపకము 'మృచ్చకటికాంధ్రీకరణము'; ఇది 1891 లో ప్రకటింపబడెను.

ప్రథమ ఆంగ్లరూపకాంధ్రీకరణము :

ఆధునిక ప్రథమాంధ్ర నాటకకర్తలలో, నాకు తెలిసినంతలో, వాసుదేవశాస్త్రిగారు నాలుగవవారు; అయినను ఆంగ్లరూపకముల ననువదించినవారిలో మాత్రము వారే ప్రథములు. మరియు 'జూలియన్ సీజరు' ననువదించుటచేత వీరు ఆంగ్లనాటకాంధ్రీకరణమునకు పూనుకొనిన ప్రథములేకాక విషాదాంతనాటకమును తెనుగులో రచించిన ప్రథములుకూడనగుచున్నారు.⁴ శాస్త్రిగారు తమ అనువాదవిధానమునుగూర్చి ఆంగ్లపీఠిక వ్రాసికొనియున్నారు (4-1-1875); 'వివేకవర్ణి'లో దీనిపై విమర్శ వెలువడినది (2 వ సం. 6 వ సంచిక-జులై, 1876). ఈ రెండింటిని పురస్కరించుకొని, ఈ ఆంధ్రీకరణమందలి విశేషములను క్రిందివిధముగా పేర్కొనవచ్చును—

1. ఛందస్సున కనుగుణములగు మార్పులనుమాత్రమే కావించుచు, ఆంగ్లనామములను యథాతథముగానే వాడినారు. (ఆ భాషాజ్ఞానములేనివారి కిట్టివి శ్రుతికటువుగా నుండవచ్చును.)
2. చాలవరకు హిందువుల ఆచారసంప్రదాయముల నిందులో చొప్పించినారు. (పూర్తిగా భారతీయము చేయుటకును రచయిత సుముఖులే).
3. ఆంగ్లమునందలి 'Iambus' ఛందముస్థానములో ఇంచుమించుగా అట్టిదేయగు తేటగీతిని ఆసాంతమును వాడియున్నారు. (కాని ఛందములను మార్పుటయే మంచిది).

4. తెలి నులభమైనది, ఇంపైనది.
5. అచ్చటచ్చట వాడికలోనున్న అందమైన గ్రామ్యపదములును, అన్యభాషాపదములును ఇందు ప్రయుక్తమైనవి.
6. అంకములును, రంగములును మార్పులేక యథాతథముగానే యున్నవి.

తెలుగులో ఆంగ్లరూపకానువాదమునకు తామే ప్రథములగుటచేత తదనువాదమందుత్పన్నమగు సమస్యలను స్వయముగా పరిష్కరించుకొని, శాస్త్రీగారే కొన్ని నియమములను ఏర్పాటు చేసికొనవలసి వచ్చినది. మొదటిసమస్య ఆంగ్లనామములను యథాతథముగా నుంచుటయే, లేదా తెలుగునామములను కల్పించుటయే? ఆంగ్లనామములను యథాతథముగానే ఉంచుటకు శాస్త్రీగారు నిర్ణయించుకొనిరి. ఇది సముచితమగు నిర్ణయమనియే చెప్పదగును. గ్రంథాంతమున నామవివరణపట్టికను అనుబంధముగా నొసంగుచు, ఆ పాత్ర రెచ్చటెచ్చట వత్తురోకూడ చెప్పియున్నారు. సాధారణముగా 'ఉకారాంతపదముల కన్నింటికిని బిందుపూర్వక డువర్ణము వైకల్పికముగా' చేర్చబడెను; ఇంక తక్కిన భేదములన్నియును గణముననుసరించి వచ్చినవిమాత్రమే.⁵

రోమనుల ఆచారసంప్రదాయములను, ఆంగ్లకవిసమయములను చాలవరకు మార్చి, భారతీయముచేయుటకు ప్రయత్నించినారు. 'రోమన్' వాసనలేకుండ చేయవలెనని మిత్రులు సలహాఇచ్చినారట. అట్లుచేయుట సాధ్యమగుచో రెండవ ముద్రణములో చేయుటకు వారు సుముఖతను చూపినారుకూడను. ఆంగ్లనామములమధ్య భారతీయకవినమయాదులను ప్రవేశపెట్టుట కొంత వికృతముగా కన్పట్టుచున్నది; కొన్నిచోట్లమాత్రము ఇవి అందముగానే యున్నవి. కొన్నిచోట్ల అనువాదము వ్యాఖ్యానాత్మకముగానున్నది; మరికొన్నిచోట్ల యతి_గణనియముల వలన వ్యర్థపదప్రయోగము తప్పలేదు. ఈ గుణములు అనువాదమంతటికిని సమానములే.⁶

ఇంక తేటగీతి విషయము. శాస్త్రీగారు సీజరుచరిత్రమునేకాక నందకరాజ్యమును కూడ పూర్తిగా తేటగీతిలోనే వ్రాయుటచేత వీరు ప్రథమాండ్రపద్యనాటకకర్తలుకూడ నగుచున్నారు. ప్రాచీనాండ్ర కావ్యములలో కావ్యమంతయును ఒకేఛందములో వ్రాయబడినవిలేవు. ఈ విషయమునకూడ శాస్త్రీగారు క్రొత్తమార్గమును త్రొక్కినారని చెప్పవచ్చును. ఆంగ్లము నందలి 'Iambus' పాదములు ఐదేసిగణములు (feet) కలవై, ఏపాదమునకాపాదము స్వతంత్రముగా నుండును; తెలుగులోని తేటగీతియు ఇంచుమించుగా ఇట్టిదే. దానివలెనే దీనిని గద్యమువలెనే పఠింపవచ్చును. అందుచేత శాస్త్రీగారు దీనిని ఎన్నికచేసినారు. నాటకమంతయును ఒకేఒకఛందములోనడచుట వినుగుగానుండునని కొందరి ఆశంక. "మరి ఆ వినుగు మూలమును చదువునప్పుడేమగును?" అని శ్రీ పానుగంటివారి ప్రశ్న. (శాస్త్రీగారి శిష్యులే అయిన వీరు కూడ తమరూపకములందు తేటగీతినే ఆదరించుట గమనార్హము).

మొత్తముమీద అనువాదము సరళముగానున్నది. మూలమును చూచుకొనవలసిన ఆవశ్యకములేదు. ప్రదర్శించుటకెవరైన ప్రయత్నించినచో తప్పక సఫలులుకాగలరని విశ్వ

సింఘున్నాను. ఈ సీజరుచరిత్రము 1879 వ సంవత్సరపు ప్రవేశపరీక్షకు పాఠ్యగ్రంథముగా మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయమువారిచే నిర్ణయింపబడినది.

తొలి తెలుగు సాంఘికరూపకము

నందకరాజ్యము :

ఇది ఐదు అంకముల సాంఘికరూపకము. క్రీ. శ. 1880 లో ముద్రింపబడినది; రచన యును అప్పడేజరిగినదని చెప్పవచ్చును. తెలుగు స్వతంత్రరూపకములలో మంజురీమధుకరీయము మొదటిది; నందకరాజ్యము రెండవది. కాని, తెలుగు సాంఘికనాటకములలో నందకరాజ్యమే మొదటిది. అంతియేకాదు ముద్రణభాగ్యమునుపొందిన తొలితెలుగు స్వతంత్రనాటకమును ఇదియే. నందకరాజ్యమనగానే చరిత్రకుసంబంధించినచంద్రగుప్త, చాళుక్య, నందులు జ్ఞాపకము వత్తురు; కాని, ఇది చరిత్రకు సంబంధించినదిమాత్రము కాదు. కేవలము కల్పిత సాంఘికకథ. నందకుడనునాతడొక జమీందారు. అతడు రాజ్యమునకురాగానే బ్రాహ్మణులు, జనులు సుఖమంద గల మనుకొనిరట. కాని, రాజోద్యోగులు, ముఖ్యముగా నియోగిలు, విజ్ఞాంభించి, మడి మాన్యము లవహరించి (ముఖ్యముగా వైదికులను) బాధింపనారంభించిరి. ప్రథమాంకమందు నియోగిలైన ఉద్యోగులచేత (అనగా కరణములచే) వైదిక బ్రాహ్మణులు పడెడి అవస్థలు వర్ణితములైనవి.¹ ద్వితీయాంకమందు దివాన్ గారైన శరభోజీరావు పంతులుగారి దుష్టచర్యలు, రాజుగారికొలుపులో అప్రావధానము వర్ణితములైనవి. తృతీయాంకములో శరభోజీ రాజులను తణిఖీచేయువద్దతి, రాజీరంగయ్యమ్మ రాజునకు హితబోధచేయుట వర్ణితములైనవి. చతుర్థాంకములో రాజపురోహితుడగు శారదానందుని తోడ్పాటుతో సుబ్బారావును లోక్యని నాయకత్వమున వైదికులు రాజునకు యథార్థమెరింగించుట; అతడు మంత్రులను దేశబహిష్కార మొనరించి, సుబ్బారావును మంత్రిగాచేయుట వర్ణితములైనవి. పంచమాంకప్రారంభములో మంత్రులారు విడిచి కాశికి బయలుదేరుట వర్ణింపబడినది.

ఇంతటితోకథ ముగియవలసినదే. కాని, విక్రమార్కకథలలోనిదగు 'ససేమి'యను కథను స్వీకరించి, అనాలోచితముగా రాజు శారదానందుని శిక్షించుట మొ॥ శాస్త్రిగారిందుచేర్చి నారు. నాటకప్రదర్శనముతో కథ సుఖాంతమగును. ఇందులో శరభోజీపాత్ర చివరివరకును చక్కగాపోషింపబడినది. అతడు చాల మొండిదైర్యముకలవాడు; తన దేశబహిష్కారమును చూచి ఆనందించుచున్న వైదికులనుచూచి "నన్ను వెడలినపగిల్గిరన్నంతసంబు పొందుచున్నారు గాఁబోయి బుర్రమునందు; వారు నన్నెడలించుట వట్టిమాట; జపతపస్సులమహిమలుజరుపు వీరె విశ్వనాథపురమునుండి వెడలువారు" (పుట 141) అని పలుకుట గమనార్హము. పంచమాంకమందు శ్రీవిద్యనుగూర్చియు, ప్రాచీనాంధ్రకవులను గూర్చియు, ప్రాతక్రొత్తనాటక ప్రదర్శనములనుగూర్చియు, ద్వీపద - తేటగీతుల రచనాసౌలభ్యమునుగూర్చియు చర్చలుకలవు. "కఠిన పదములులేకుండ సులభముగాకూర్చిన పదజాలమున్ననే నాటకమును చూతు"నని మంత్రియగు సుబ్బారావుచెప్పుట గమనింపదగినది. భాషావిషయమున శాస్త్రిగారు సారళ్యమునువాంఛించినను,

గ్రామ్యపదములను సమయోచితముగా వాడుచున్నను ప్యావహారికభాషనుమాత్ర మాదరింప లేదనుట స్పష్టము. రచనలో ప్రాచీనరూపకసంప్రదాయముల నెడనెడ నుల్లంఘించియున్నారు. శాస్త్రిగారు దీనిని 'నాటక'మని వ్యవహరించిరి; కాని నాటకలక్షణములు దీనికివట్టవు. ఇది ప్రకరణమునుగాదు. అనలు శాస్త్రిగారి నందకరాజ్యము మొదలు నేటివరకును 'నాటక'మను పేరుతో వెలువడుచున్న సాంఘికరూపకము లన్నింటివిషయమును ఇంచుమించుగా ఇంటియే.

నందకరాజ్య మొదంకములలోను మొత్తము 26 రంగములున్నవి (4+6+3+5+8); ఇది ప్రయోగసౌలభ్యమును తగ్గించును. పంచమాంకమందలి కథను ఇంచుమించుగా సాగదీసివేస్తే నది. అయినను, ఇప్పట్లు అనాలోచితముగా శారదానందుని శిక్షించి నందులకు రాజు పుత్రవియోగనాద ననుభవించినట్లు కూర్చియుండినచో దాగుండెడిది. "పూర్వపు గ్రామ్యవ్యవహారములిందు నుండరతరముగా నభినర్జితములు. పదప్రయోగమున సంత ప్రౌఢిమ పొడసూపదుగాని, స్వాభావికత పెద్దదిగానున్నది" అని మథునాపంతులవారు నందకరాజ్యమును గూర్చి వ్రాసిన వాక్యములు సమంజసములుగానున్నవి. (ఆంధ్రరచయితలు-పు. 96).

ఉత్తరరామచరితము :

శాస్త్రిగారు దీనిని 10-4-1880 తేదీన అనువదించుట కారంభించి, 7-5-1880 తేదీనాటికి పూర్తిచేసినారు. 1881 లో 'చింతామణి'లో ప్రకటితమై, 1883 లో మొదటిసారిగా గ్రంథరూపమున వెలువడినది. 1890 లో ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకు పరసీయగ్రంథమైనది. ఉత్తరరామచరిత నాంధ్రీకరించిన ప్రథములు శాస్త్రిగారే; అంతియేకాదు, శాస్త్రిగారి నాటకములలో ప్రదర్శన భాగ్యమును పొందినదియును ఈ ఉత్తరరామచరితానువాదమే (దీనిని శాస్త్రిగారు వ్రాసిన అంగ పీఠికనుండి కొంతభాగమునిదివరకే ఉద్ధరించియున్నాను). ఇందు శాస్త్రిగారు పెక్కుచోట్ల మూల వాక్యములను యథాతథముగా అనువదించక, స్పష్టతకొరకు కొంతవైపుల్యము నంగీకరించిరిని చెప్పవచ్చును⁹. రచనయంతయును గ్రాంధికమే. వెనుకటి నాటకములందున్న సారళ్యమిందు లేదు. కొన్నిచోట్ల అన్వయక్లిష్టతకూడ కలదు. ఇందు శాస్త్రిగారు వివిధవృత్తములను వాడియున్నారు. నందకరాజ్యము చివరను, దీని చివరను (భరతవాక్యములకు పిమ్మట) శాస్త్రిగారు విక్టోరియారాజ్ఞ ప్రశంసను చేసియున్నారు.

శాస్త్రిగారి మృచ్ఛకటికాంధ్రీకరణము 1891 లో చింతామణిలో ప్రకటితమై, పిమ్మట 1896 లో గ్రంథరూపమున వెలువడినది. ఉత్తరరామచరితానువాదముకంటె మృచ్ఛకటికానువాదమే దాగున్నది. ఇందుకూడ అధమపాత్రలకు గ్రాంధికభాషయే ఉపయుక్తమైనది. శకారాదుల విషయమున శాస్త్రిగారు రకరకముల వృత్తములను వాడియుండుట ఒక విశేషము¹⁰.

"వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి" అను పేరు చక్కని ఆటవెలదిపాద మగుచున్నది. అందుచే బాల్యమిత్రులును, బావమరదియును అగు కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు పీరిని "బావగారు ఆటవెలదిపాదములలో చిక్కుకొనినారు" అని హేళనముచేసినారట !

శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు¹

ఈ అధ్యాయమున ఇంతవరకును నలుగురు నాటకకర్తలనుగూర్చి వ్రాసియున్నాను. వీరు నలుగురును ఒకదశకు చెందినవారు. వీరి రచనలలో అధికభాగము 1880 కి పూర్వమే వెలువడెను. ఇది ఆధునికాంధ్రనాటక సాహిత్యచరిత్రలో ప్రథమదశయని పేర్కొనియున్నాను. ఈ ప్రథమదశలో తెలుగునాటకరచన మువ్విధములుగా (అనగా స్వతంత్రరూపకనిర్మాణము, సంస్కృతరూపకానువాదము, అంగ్లరూపకానువాదము) సాగినను, అవియేవియును ప్రదర్శింపబడినట్లు కన్పట్టదు. అందులకు ఆ రచయితలు ఎట్టిప్రయత్నమును చేయనేలేదు. కేవల రచనతోనే వారు తృప్తిపడినట్లు తలంపవచ్చును. వాసుదేవశాస్త్రిగారుమాత్రము నందకరాజ్యము చివర వీధిభాగవతుల ప్రదర్శనమును విమర్శించి, క్రొత్తవద్దతియొక్క ఆవశ్యకమును సూచించియున్నారు.

ఇంక తెలుగునాట, ఆధునికనాటకములను ప్రదర్శించుటకు పూనుకొనినవారు కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులుగారు. పంతులుగారి జీవితవిశేషములు, వారి బహుముఖమైన ప్రజ్ఞ, వారొనర్చిన సాంఘికసారస్వత సేవలు ప్రజలందరకును తెలిసినవే. ఒక 'యుగపురుషుడు'గా కీర్తింపబడిన మహావ్యక్తి ఆయన. తెలుగు సారస్వతములోని ప్రతిభాలోను వారికి ప్రథమ స్థానమో, ప్రధానస్థానమో కలదు. ఆధునికనాటకరచనారంభమునకు కాకపోయినను, ఆధునికనాటకప్రదర్శనారంభమునకైనను వారు ఆద్యులైనారు. పంతులుగారు మొత్తము 16 రూపకములను వ్రాసిరి. ఇందులో బ్రాహ్మవివాహము (1880), వ్యవహారధర్మబోధిని (1880), తిర్యగ్విద్యవ్యహాసభ (1887), మహారణ్యపురాధిపత్యము (1889) అను నాలుగును ప్రహసన ప్రాయములు; స్వతంత్ర రచనలు. రత్నావళి (1880), అభిజ్ఞానశాకుంతలము (1875-1883), మాళవికాగ్నిమిత్రము (1885), ప్రబోధచంద్రోదయము (1885) అను నాలుగును సంస్కృత రూపకానువాదములు. చమత్కారరత్నావళి (1880), విసీసు వర్తకచరిత్రము (1880), రాగమంజరి (1886), కల్యాణకల్పవల్లి (1894) అను నాలుగును అంగ్లరూపకానుసరణములు, లేదా అనువాదములు. వివేకదీపిక (1880) స్వతంత్రప్రచారరూపకము. తక్కిన మూడును అనగా ప్రహ్లాద (1885), దక్షిణగోగ్రహణము (1885) సత్యహరిశ్చంద్ర (1886) అనునవి— స్వతంత్రపౌరాణికనాటకములు. కాగా 1880 లో ఆరు రూపకములును, 1883 లో ఒకటియును, 1885 లో ఐదును, 1886 లో ఒకటియును, 1889 లో రెండును, 1894 లో ఒకటియును రచింపబడినవన్నమాట. వీనిలో బ్రాహ్మవివాహము మొదటిది. చివరిది కల్యాణకల్పవల్లి. తెలుగులో అంతకుముందే నెలకొన్న మూడు రూపకశాఖలలోను పంతులుగారు రచన సాగించియున్నారు.

బ్రాహ్మవివాహము :

పంతులుగారు 1875 లోనే అభిజ్ఞానశాకుంతలానువాదముతో తమ అంధ్రరూపకరచన కారంభము చేసినను, దానిని కొనసాగింపలేదు; 1880 వరకును వారు మరల రూపకరచనవై పే

దృష్టిని మరల్చలేదు. 1880 లో మరల మొదలుపెట్టి బ్రాహ్మవివాహము, వ్యవహారధర్మ బోధిని అనేడి ప్రహసనప్రాయములైన రూపకములను రచించి, 'హాస్యసంజీవని'లో ప్రకటించినారు². 'బ్రాహ్మవివాహము' వెలువడిన కొన్ని దినములవరకును జనులు గుంపులుగుంపులుగా గూడి పీఠియరుగులమీదగూర్చుండి దానిని చదివి పకపక నవ్వుచుండిరి; దీనిని జనులు 'పెద్దయ్య గారి పెండ్లిపుస్తక'మనెడివారట. దీనిని పంతులుగారు కేవలము వినోదముకొరకేకాక అతి బాల్యవివాహము, వృద్ధవివాహము, కన్యాకుల్పము మొదలైన దురాచారములవలన యనర్థ కములనుచూపి జనులను దానినుండి విముఖులనుచేయు తలంపుతోగూడ వ్రాసియున్నారు. (స్వీ. చ. 2 వ భా. పుట. 175). ఇందు పేరు అంకములు, దానిలో 'ప్రదేశము'లనుపేర రంగములు కలవు. కాని ఒక నాటకమును రచింపవలెనను దృష్టితో పంతులుగారు దీనిని రచింప లేదనుట స్పష్టము. నాటకీయతకు ఒక ప్రధానవిహ్నిమైన సంభాషణరూపములో దీనిని రచించుటయే వారుచేసినవని³. సంఘములోనిలోపముల నెత్తిచూపుటకు వాచిలాలవారే నందకరాజ్యము నందారంభముచేసినారు (దీని ప్రకటనయును 1880 అగుట గమనార్హము). కాని పంతులుగారు కేవలము శేషనాత్మకముగా ఆ లోపములను ఎత్తిచూపుట ఆసాంతము రచనను అట్లే సాగించినారు. నాటివ్యక్తులే కొందరిందు పాత్రములైనారు. కాగా, తెలుగులోని ప్రహసనరచనకుకూడ ఇది ఆరంభమని చెప్పవచ్చును.

వ్యవహారధర్మబోధిని :

హాస్యసంజీవనిలో బ్రాహ్మవివాహ ప్రకటనము ముగిసినపెంటనే 'వ్యవహారధర్మ బోధిని' ప్రకటన మారంభమైనది. ఇందు ఐదు అంకములు, 'ప్రదేశము'లనుపేర రంగములును కలవు. బ్రాహ్మవివాహమునందువలెనే ఇందలి పాత్రలును చాలవరకు నిజమైనవి. దీనినిగూడ జనులు విశేషముగా చదువుచు 'స్టీడరు' నాటకమని పిలువజొచ్చిరట. (స్వీ. చ. 2 వ భా. పుట 176)⁴. బ్రాహ్మవివాహము, వ్యవహారధర్మబోధిని—రెండును కేవలము గద్యమునందే వ్రాయబడినవగుట గమనార్హము. అందున వ్యవహారధర్మబోధిని వ్యావహారికభాషలో రచింపబడుట యొక విశేషము (నిజముగా నాడిచి సాహసమే అనవచ్చును. అసలు పంతులుగారు గ్రామ్య లేదా వ్యావహారికభాషావాదికారు). ఆధునికుల తెలుగురూపకములలో ప్రదర్శనభాగ్యము గాంచిన ప్రథమరూపకమిదియేయగుట యింకొక విశేషము. "...వ్యవహారధర్మబోధినిని నామిత్రులు కొందఱును, విద్యార్థులు కొందఱునుచేరి, 1880 వ సంవత్సరమున శ్రీ విజయ నగరము మహారాజాగారి బాలికాపాఠశాలలో (రాజమండ్రిలో) మొదటఁ బ్రయోగించిరి. అందు న్యాయాధికారలయొక్కయు, న్యాయవాదులయొక్కయు, దుశ్శర్యలు పరిహారరూపమునఁ బ్రకటించబడినవి. దానిని బ్రవర్ణించుటవలన నందఱివర్ణింపఁబడిన బోషములుగలవారి మనస్సులకుఁ గొంత నొప్పికలిగినను, ఇటువంటి రూపకములను బ్రవర్ణించుట కదియే మొదలయినందున నూఱులకొలది జనులువచ్చి, చూచి యానందించిరి." (స్వీ. చ. 1 వ భా. పుట. 175). పంతులుగారు వ్యవహారధర్మబోధినిని ప్రదర్శనమున కుద్దేశించి వ్రాయకపోయినను, మొత్తమున కీ ప్రదర్శనము విజయవంతమైనదని తెలియుచున్నది. పంతులుగారి ఇట్టి రచనలు రంగప్రదర్శన

మునకనుకూలములుగా నున్నవని నాడు 'హిందూపత్రిక' కూడ అభిప్రాయమొసంగెను. (చూ. వివేకవర్ధిని 3 వ సం. 12 వ సంచిక). వ్యవహారధర్మబోధిని ప్రదర్శనము విజయవంతమగుటతో ఒక 'నాటకసమాజము'ను స్థాపించవలెనను అభిప్రాయము పంతులుగారికిని, వారి మిత్రులకును కలిగెను⁵.

ధార్వాడ నాటకసమాజము :

ఇంతలో 'ధార్వాడ నాటకసమాజము'వారు తెలుగుదేశములో సంచరించుచు, హిందూస్తానీ నాటకములను ప్రదర్శింపసాగిరి. దీనిని 'ధార్వాడ నాటకసమాజ'మని పేర్కొనుటయేకాని, దీని అసలుపేరేమో ఎవ్వరును తెలుపలేదు. ఈ విషయమై ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుపగా శ్రీ వి. జి. భావే అనేడి నటువిమర్శకులు 28-8-1907 తేదీన 'సాంగ్లీ'నుండి నాకు వ్రాసిన సమాధానములో కొన్ని వివరములు తెలిపినారు. ధార్వాడ నాటకసమాజము అసలుపేరు 'అలపే కర్ హిందూ డ్రమెటిక్ కంపెనీ'. ఇది 1870 ప్రాంతముల స్థాపింపబడినది. 'అలపే' అనునది సాంగ్లీకి 20 మైళ్ళ దూరములోనున్న ఒక గ్రామము. ఈ సమాజమునకు సీతారాంజోషి అను నతడు యజమాని. వాని సోదరుడు వామన్ జోషి ప్రముఖపాత్రలను ధరించెడివాడు. గోపాల్ దాతే అను ఇంకొక ప్రముఖవ్యక్తి రాక్షసపాత్రలను వేసెడివాడు. ఇంకొక నటుడు బాల్ ఖర్. వీరు మొదట విష్ణుపంత్ భావే నాటకములను ప్రదర్శించెడివారు. తరువాత సొంతముగానాటకములను వ్రాయించుకొనుటయేకాక, 'అన్నాకిర్లోస్కర్' నాటకములనుకూడ ప్రదర్శించెడివారు. వీరు 1880-81 ప్రాంతముల తెలుగుజిల్లాలలో సంచరించినారు⁶. ఈ ధార్వాడ నాటకులు రాజమహేంద్రవరములో ప్రదర్శనము లొసంగినతరువాతనే తెలుగుదేశములో ఆధునిక నాటకప్రదర్శనము లారంభమైనవని చెప్పవచ్చును (అంతకుముందు ప్రదర్శింపబడినది 'వ్యవహారధర్మబోధిని' యొక్కపే తన్నట్టుచున్నది). కాగా, ఆంధ్రనాటకరంగచరిత్రలో ఈ సమాజముయొక్క పాత్ర చిరస్మరణీయము.

ప్రథమ ఆధునికాంధ్రనాటకసమాజము :

ధార్వాడ నాటకసమాజమువారి నాటకప్రదర్శనములను కాంచుటతో రాజమండ్రివారికి ఎక్కడలేని ఉత్సాహమును కలిగినది. వారు వీరేశలింగంపంతులుగారిని ప్రోత్సహించిరి. అంతట పంతులుగారొక నాటకసమాజమును స్థాపించుటయు, దానిచే రెండు నాటకప్రదర్శనము లిప్పించుటయు వెంటవెంటనే జరిగినవి⁷. శ్రీ వావిలాలవారు ఉత్తరరామచరితానువాద పీఠికతో వ్రాసినదానినిబట్టి తెలుగుదేశమున ప్రథమనాటకసమాజమును స్థాపించినఖ్యాతి పంతులుగారికే దక్కినదనియు, వారు స్థాపించిన నాటకసమాజములోని నటులు ముఖ్యముగా కళాకాలవిద్యార్థులనియు తెలియుచున్నది⁸. నటులన్నచో గౌరవములేని ఆ కాలములో విద్యార్థులు నాటకములు వేయుటకు తల్లిదండ్రులంగీకరింపలేదు. అందుచేత ఈ నాటకసమాజమునెడను, నాటక ప్రదర్శనముల యెడను పంతులుగారు తరువాతికాలములో ఆదరమును చూపుట మానివేసిరి. తెలుగునాట వెలసిన ఈ ప్రథమనాటకసమాజమునందలి నటులందరిపేర్లుకాని⁹, వారి ప్రదర్శన విధానమును

గూర్చిన వివరములు కాని తెలియలేదు; వీరికి ఛార్వాడ నాటకసమాజము ప్రేరకమగుటచేత, ఈ ప్రదర్శనములును ఆ సమాజప్రదర్శనముల కనుకరణముగానే ఉండియుండవచ్చును.

రత్నావళి :

ఇంతకుముందే ఆరంభమైన సంస్కృతానువాద పద్ధతినే పంతులుగారిందును అవలంబించి నారు. ఈ అనువాదమున కెక్కువకాలము పట్టలేదని పంతులుగారి వాక్యములవలన తెలియుచునేయున్నది. సంస్కృత రూపకానువాదకులెల్లరు ప్రస్తావనలందు సూత్రభారముఖముగా తమ అనువాదములను గూర్చికూడ చెప్పకొనుటకారంభించిరి; కాని, పంతులుగారట్లుచేయలేదు. అనువాదమంతయును గ్రాంథికభాషలోనే నడచినది; అయినను పంతులుగారిభాషచోని విశిష్టతయగు సారళ్యమిందునుకలదు. వ్రాతప్రతిరూపముననే, రచన అయిన వెంటనే, ప్రదర్శింపబడిన రూపకమిది.

చమత్కారరత్నావళి :

ఇదియును 1880 చివరిభాగములో, 'రత్నావళి' తో పాటే, అదేప్రయోజనముకొరకు, శీఘ్రకాలములో రచింపబడిన రూపకము.¹⁰ ఇది "Comedy of Errors" అను షేక్స్పియరు నాటకమునకు అనువాదము. ఇందు ఆంగ్లనాటకానువాదమునకు ప్రథములైన శ్రీవావిలాలవారు ఏర్పరచిన మార్గమునకు భిన్నమైనమార్గమును పంతులుగారు అవలంబించియున్నారు-1. పాత్రల నామములను, దేశముల నామములను మార్చివేసినారు. ఉదా : ధర్మపాలుడు (Solinus, Duke of Ephesus); వసంతకుడు (Antipholus); చోళమండలము (Ephesus) మొదలగునవి. 2. సేవకాదులకు, స్త్రీలకు వ్యావహారికభాష నుపయోగించినారు. 3. ఆంగ్లము నందలి పద్యభాగమును గూడ వచనములోనికే అనువదించి, దీనిని కేవలము గద్యనాటకముగా చేసినారు. 4. Aegeon అను వర్తకుడు మరణదండనమును విధింపుమని Duke ను కోరుచున్న మాటలతో మూలము ఆకస్మికముగా ప్రారంభమైనది. కాని, పంతులుగారు ఈ మాటలకుపూర్వ రంగముగా ఒకపుట గ్రంథమును కల్పించినారు. (కాని, ఇది షేక్స్పియరు పద్ధతికి విరుద్ధమైనది). ఈ విధముగా మధ్యలో కూడ అచ్చటచ్చట స్వల్పములగు మార్పులుచేసినారు. మొత్తమునకు ఆయామార్పులవలన ఈ నాటకము స్వతంత్రనాటకమనెడి భ్రాంతినికలిగించుటకు సమర్థమైయున్నది. అనువాదము చాల సరళముగాసాగినది. కళాశాలావిద్యార్థులు కాని, ఔత్సాహిక సమాజములవారుకాని ఈ గద్యనాటకమును ప్రయోగించుటకు పూనుకొన్నచో నేడును తప్పకసిద్ధిపడయగలరని విశ్వసించుచున్నాను.

పంతులుగారి 'వివేకదీపిక' శ్రీపునర్విహమునకు సంబంధించిన మూడంకముల ప్రచార గద్యనాటకము. ఇందు ఉపన్యాసధోరణి అధికము; నాటకీయత అత్యల్పము. రచన 1880 లోనే జరిగినది. "మర్చంట్ ఆఫ్ వెనిస్ అను నాటకములోని ప్రథమద్వితీయాంకములను 'వినిసు వర్తకునివరిత్ర'మను పేరు ద్వీపదకావ్యముగాచేసి ప్రకటించితిని" అని పంతులుగారు వ్రాసికొనిన దానినిబట్టి, వారు 'వినిసువర్తకచరిత్రము'ను నాటకదృష్టితో తెనిగింపలేదనుట స్పష్టము.

పేర్లు మొదలగునవి మార్పులులేక యథాతథముగానే ఇందున్నవి. అనువాదమందు సారశ్యము లోపించినది.

అభిజ్ఞాన శాకుంతలము :

“1875 లో మొదటి రెండంకములను కొంచెము కఠినశైలితో వ్రాసినను నాటకమాధునప్పుడందఱకును దెలియుట యత్యంతావశ్యకమును నభిప్రాయముతో నిప్పుడీ యయిదంకములను మిక్కిలి సులభముగా వ్రాసినాడను.....ప్రథమ, ద్వితీయాంకములయందు కలకత్తా ప్రతియందుగల యధికశ్లోకములను గూడఁ జేర్చితినిగాని.....తరువాతనట్టివానిని వదలివేసి బహుప్రతులయందున్న రీతినే తక్కిన భాగమును తెనిగించినవాడను” అని పంతులుగారు వ్రాసికొనుట గమనింపదగినది (ప్రథమముద్రణ పీఠిక-25-10-1888).

1875 లో రెండంకములును, 1883 లో తక్కిన ఐదంకములును అనువదించబడినవి. ఇది మొత్తముమీద రెండు భాగములుగా భిన్నకాలములలో, భిన్నదృష్టలతో రచింపబడినది. అయినను పంతులుగారి భాషాంతరము గూడపదములును, ప్రౌఢాన్వయములును లేనిదై పామరులు కూడ గ్రహించునట్లుగా శేటతెల్లమయి యుండుటచేత ఇది నాటకసమాజములవారికికూడ అధికముగా ఆదరపాత్రమైనది. అనేక నాటకసమాజములవారు దీనిని బహుస్థలములందు ప్రదర్శించి యున్నారు. నాటకముయొక్క గొప్పదనమునకు ఇదియును ఒక కొలబద్దయే. శాకుంతలానువాదములన్నింటను ప్రసిద్ధిపఱచినది పంతులుగారి అనువాదమే.

పంతులుగారి ఇతరనాటకములు :

తెలుగులో బహుశానాటక కర్తలుగా ప్రసిద్ధిపఱచినవారు పలువురుకలరు; ఆ యందరిలోను పంతులుగారే ప్రథములని చెప్పవచ్చును. కాగా, పంతులుగారు రచించిన తక్కిన నాటకములను గూర్చి కూడ తెలిసికొన్నచో, తెలుగు నాటకరంగమునకు వారొనర్చిన బహుముఖసేవ స్పష్టము కాగలదు.

1885 లో రచింపబడిన అయిదు నాటకములలోను మాళవికాగ్నిమిత్రము మొదటిది¹¹ (పీఠిక తేదీ 16-4-1885). ఈ అనువాదమందు చెప్పకొనదగిన ప్రత్యేకతలేదు. రచన సాఫీగా జరిగినది. ప్రహ్లాదనాటకము (రచన 1885) ఐదు అంకముల స్వతంత్ర పౌరాణిక నాటకము, కాగా, స్వతంత్రపౌరాణికరూపకములలో ఇదియే ప్రథమమని చెప్పవచ్చును. ఇందు మొత్తము 8 పద్యములున్నను (అవి సన్నివేశ ప్రాబల్యమున ప్రహ్లాదుడు చదివెడివి) దీనిని కూడ గద్య నాటకమునుగానే పరిగణింపవచ్చును.¹² ఇందులో పంతులుగారు తమ సంఘసంస్కరణాది ప్రచారమును ప్రవేశపెట్టి, నృసింహమూర్తినే ఒక ప్రచారకునిచేసినారు¹³ (చూ. పుట 94). ప్రబోధచంద్రోదయ ప్రథమాంకము 1885 లోను, తక్కినభాగము 1891 లోను అనువదింపబడెను. ఇది కృష్ణమిత్రుని ప్రబోధచంద్రోదయమున కనువాదము. ఇందు, పాత్రానుగుణముగా కొన్ని పద్యములు కఠినశైలిని రచింపబడెను; అందుచే అసూయాగ్రస్తులు కొందరు అవి పంతులుగారివికావేమోయని సందేహించిరట. రాగమంజరి (రచన 1885) పెరిడన్ యొక్క

‘దిడ్యాయన్నా’ కు అనుసరణము. కథరమ్య మయ్యను, కొంతచిక్కుగా నుండును; పెరిడన్ తననాటినంపుములోని అవకతవకక-ఆచారవ్యవహారములను హేళనముచేయుటలో సిద్ధహస్తుడు. పంతులుగారును దానిననుసరించి తమకాలపు సంఘమును విమర్శించియున్నారు. ఇందులకై వారు తమ అనుసరణమందు భారతీయవాతావరణమునే కల్పించిరి; పేర్లనుమార్చివైచిరి. ‘దక్షిణ గోగ్రహణము’ (రచన 1885) గద్య-పద్యాత్మకమైన ఐదు అంకముల స్వతంత్రనాటకము (కాని, ఇందును పద్యములుచాలతక్కువ). భారతకథను నాటకీకరించుటకు ఆధునికకాలములో ప్రయత్నించిన ప్రథములు పంతులుగారే.

సత్యహరిశ్చంద్రనాటకమున 1886 లో మొదటి నాలుగంకములును, పిమ్మట పంచమాంకమును పూర్తిచేయబడెను. శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన కథను మార్పక నాటక రూపముగా వ్రాసియిండ్లని రాజమండ్రిలోని “నాటకోజ్జీవకసమాజము” వారు కౌరినమీదట పంతులుగారి రచన ఆరంభించిరి. వారప్పుడు దానిని ప్రదర్శింపకపోయినను, తరువాత కాకినాడ లోని ఒక సమాజమువారు దానిని ప్రదర్శించిరనియు, అది చక్కగానుండెననియు పంతులుగారు వ్రాసికొనిరి.

తిర్యగ్విద్వన్వహాసభా-మహారణ్యపురాధిపత్యములు (రచన 1889)—ఇవి ఆక్షేపగర్భ రచనలు. వీనినిగూర్చి, తెలుగులోని ప్రహసనములనుగూర్చి వ్రాయునప్పుడు తెలుపుదును. ఈ రచనలవలన పంతులుగారిపై అభియోగములుకూడ వచ్చినవి. కల్యాణకల్పవల్లి (రచన 1894) పెరిడన్ యొక్క ‘ది రైవల్లు’ కు అనువాదము.

ప్రహసనములు :

పంతులుగారు పెక్కు ప్రహసనములనుకూడ రచించి, ప్రకటించిరి. వారి సంఘసంస్థార దృష్టి ఈ రచనలందు ద్వేచ్ఛగా ప్రసరించినవి. ఇందులో కొన్ని ఆంగ్లప్రహసనముల కనుసరణ ములుకూడ కలవు.¹⁴ ఇవి ఎప్పుడెప్పుడు రచింపబడినవో సరిగా తెలియుటలేదు. ఈ ప్రహసన ములన్నియును నేడు సంపుటముల రూపమునలభింపగలవు. వీనినిగూర్చి తరువాత వ్రాయుదును.

ఆంధ్రనాటకరంగమున పంతులుగారు చిరస్మరణీయులు.

శ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి¹

తెలుగు “కవిజీవితములు” కర్తగా గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు సుప్రసిద్ధులు. 1880 జనవరిలో శ్రీరామమూర్తిగారు “మర్చంట్ ఆఫ్ వెనిస్” నాటకమును “వేసినవణిజ నాటకము” లేదా “సుహృత్సృజితము” అను పేర అనువదించి ప్రకటించినారు. గద్య-పద్యములు రెండును రంగస్థలమున రక్తికట్టవలెననెడి యాహితో అనువాదమందనేక ఛందముల నుపయోగించినట్లు వీరు పీఠికలోచెప్పుకొనినారు. కాని వివిధములైన ఛందస్సులను వాడుటచేత రచనలో సారళ్యముచెడి, ఎగుడుదిగుడు లేర్పడినవి. మనసంప్రదాయము ననుసరించి అశ్లీల ములుగా నుండువానిని అనువాదములో పరిహరించివేసినారు; వర్ణనలలో కొంతస్వాతంత్ర్యమును

స్థాపించిరి. శ్రీరామజననము, సీతాకళ్యాణము, ప్రహ్లాదనాటకము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము మొదలగు నాటకములు వేసవి సెలవులలో వరుసగ కొన్నిసంవత్సరములు ప్రదర్శింపజేయుచు వచ్చిరి. వీరి రచనలు రసపూరితములై మిక్కిలి జనరంజకములుగ నుండెను. కొందరు సమర్థులగు నటులు నేర్పడిరి.”³

ఇప్పట్లు “వస్త్రావహరణ” పీఠికలోని (1896) శాస్త్రిగారి వాక్యములుకూడ పరిశీలనార్హములు—“నేను గుంటూరు మిషన్ పాఠశాలలో సుపాఠ్యాయుడుగానుండగా సచటి పాఠశాలలో జదువుచున్న బాలురుకొందఱువచ్చి, తమరొక నాటకసంఘమును స్థాపింపదలచి యున్నామని, దానికి నధ్యక్షతవహించి, కొన్నినాటకములను వ్రాసియాయవలయుననియు నన్ను గోరిరి. నేవారియభీష్టము నన్యధాకరింపజాలక యందునకంగీకరించి, హరిశ్చంద్రచరిత్రాది పురాణకథలను, యుగంధరవిజయమునుపేర బ్రతాపరుద్రుని చరిత్రమును, ‘శివాజీ నాటక’మునుపేర శివాజీవజకు గాంతకొంత చుహారాష్ట్రచరిత్రమునుజేర్చి సగటున ముప్పదియొక్క నాటకములు వ్రాసియిచ్చితిని. వానినా ‘గుంటూరి నాటకసంఘము’వారు గుంటూరు, బెజవాడ, రాజమహేంద్రవరములలో బ్రవర్తించియున్నారు. వానింజూచి సంతృప్తులై యవటి యుద్యోగస్థులు, పెద్దమనుష్యులు ననేకులానాటక రచనంగూర్చియు, బ్రవర్తనముం గురించియు బెక్కువిధముల క్లాపించుచు దమయభిప్రాయముల నుత్తరములమూలమున నాకందించియున్నారు. అయిన నా సంఘములో బెక్కురానాటకములను స్వోపయోగమునకై యుంచుకొనవలయునెకాని ముద్రాపణము చేయింపగూడదను నభిప్రాయములు గలవారగుటచేసి యందెదియు బ్రచురించుట కవకాశము గలుగదయ్యె.”

సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు 31 నాటకములను వ్రాసియున్నను, అందులో ఒక్కటియును ముద్రితము కాలేదు. చివరకు వ్రాతప్రతులుకూడ అంతరించిపోయినవి. వారికుమారులు గోపాలకృష్ణయ్యగారు 15 నాటకముల వ్రాతప్రతులను సేకరించి కాపీలుచేయించినారట; కాని అవికూడ అదృశ్యమైపోయినవి. ఇది చాల దురదృష్టకరమైన విషయము. గోపాలకృష్ణయ్యగారి లేఖనుండి పై పదునైదునాటకముల పేర్లుమాత్రము తెలియుచున్నవి—1. గయోపాఖ్యానము, 2. శ్రీయాళరాజు చరిత్ర, 3. వజ్రచండ్రోపాఖ్యానము, 4. శుకరంభాసంవాదము, -5. శశిరేఖా పరిణయము, 6. సుభద్రాపరిణయము, 7. శ్రీరామజననము, 8. కీచకవధ, 9. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, 10. సుగ్రీవపట్టాభిషేకము, 11. సీతాన్వేషణము, 12. సీతావహరణము, 13. ద్రౌపదీవస్త్రావహరణము, 14. యుగంధరవిజయము, 15. శివాజీవిజయము. పై నాటకముల పేర్లను పరిశీలించినచో నేడు తెలుగుదేశమున ప్రసిద్ధిపడినవియన్న పెక్కునాటకముల ఇతివృత్తములను సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు ఆనాడే (1881-84) ప్రప్రథమముగా పెలుగులోనికితెచ్చి, నాటకీకరించి యున్నారని స్పష్టమగుచున్నది.

గయోపాఖ్యానము :

శాస్త్రిగారి మనుమలైన దిగంబరశర్మగారియొద్ద గయోపాఖ్యానముయొక్క అసంపూర్ణమగు వ్రాతప్రతి యొకటియున్నది. అందు 12 రంగములు సంపూర్ణముగాను, 13 వ రంగ

ప్రారంభమును కలవు. రంగములు చాలచిన్నవి. ఈ వ్రాతప్రతిని ఎవ్వరో చాలుడు వ్రాసి యుండవలెను; అంతయును తప్పులు తడకగానున్నది. గయుడు శ్రీకృష్ణునిచేతిలోకాక గాలవ ఋషి యర్హమిచ్చుచుండగ నతనిచేతిలో నుమిసినట్లును, అతడు తన పరాభవమును శ్రీకృష్ణున కెరింగింపగా మహర్షిని పరాభవించినందులకు శ్రీకృష్ణుడు గయునిదండింపనెంచినట్లును, అందు వలన శ్రీ కృష్ణార్జునులకు యుద్ధము జరిగినట్లును ఇందున్నది. ఇందు గాలవునిపాత్ర చాల చిత్రముగానున్నది. అతనిచే కృష్ణుని అనిపించినమాటలు బాగుండలేదు; ఇట్టిపనిని ఉత్తర హరి వంశములో నాచనసోముడుకూడ చేసియున్నాడు.

వస్త్రాప్రహరణము :

ఇది 1896 లో ప్రకటింపబడినది. శాస్త్రిగారి నాటకములలో ముద్రితమైనదిదియొక్కటియే. గుంటూరులో నుండగా వ్రాసిన ద్రౌపదీవస్త్రాప్రహరణమును, ఇదియును ఒక్కటికాదు. ఈ వస్త్రాప్రహరణమును చెన్నపురిలోని దీనబోషక సభవారికొరకు వ్రాసినారు (దీనికిశాస్త్రిగారే అధ్యక్షులు). కథాక్రమణికయును మారిపోయినదని ఫీలికలోచెప్పుకొనినారు. శాస్త్రిగారు మొదట ద్రౌపదీవస్త్రాప్రహరణమును వ్రాసి, ఆ కథానుక్రమణికను మార్పుచేసి, 1896లో మరల వస్త్రాప్రహరణమును వ్రాయులోపల ఇంకొకరెవ్వరును వస్త్రాప్రహరణగాథను స్వీకరించి నాటికీరించి నట్లు కన్పట్టదు; అందుచేవారికి వేరొకవస్త్రాప్రహరణనాటకము మార్గదర్శకముకాలేదని తలంచుచున్నాను. శాస్త్రిగారి ఈ రచనపై శ్రీధర్మవరమువారి రచనాప్రభావము అధికముగా కన్పట్టుచున్నది— నూత్నవృత్తములను వ్రాయుట,⁴ పద్యములలో చెప్పినభావములనే పదనములలోను పాటలలోను చెప్పుట, ద్విపదలో ఉత్తరరంగమును వ్రాయుటమొదలగునవి. (దీనిని రచించు నాటికి శాస్త్రిగారు మద్రాసులో శ్రీ ధర్మవరమువారి సరసవినోదినీసభాప్రదర్శనములనుతిలకించియే యున్నారు).

ఇందులో కొన్ని నూత్నకల్పనలుకలవు. “13 సంవత్సరములతరువాత నీవు దుర్యోధనుని అపరాధము కారణముగా అనేక క్షత్రియసమూహములను చంపుదు”వని వ్యాసుడు ధర్మజునితో చెప్పినట్లు. అప్పుడు ధర్మజుడు “నేడు మొదలుగాఁ బదుమూఁడెడులు దుర్యోధనుని కహితముగఁ బల్కన్, వేడిమిమాటలకును మాతాడఁబోను.....” అని ప్రతిజ్ఞపఠెనట్లు. (పుట 14). ధర్మజుడు జూదమునకంగీకరించుట కిదేకారణము. భర్తృపరాభవమునకు ప్రతిగా ద్రౌపదీ వస్త్రాప్రహరణమును నూహమును దుర్యోధనునకు గలిగించినది భానుమతియేయనియు, ద్రౌపది తమకు దాసికావలయునని భానుమతి గౌరీవ్రతముచేసినట్లును ఇందుగలదు. మొదటి యాహసమంజనముగా కన్పట్టదు; చివరకు ఆమెయే నడివీధిలో వివత్తయై భంగపడినది.

అంతటను వృత్తరచన సరళముగా చక్కగా సాగినది. “.....ఐనను నేను సర్వజ్ఞుడనుగాను. నాగ్రంథమున నొరులు దప్పలుపట్టగలరాయను నభిమానము నాకులేదు.....” అని వస్త్రాప్రహరణఃపీఠికలో చెప్పుకొనగలిగిన వినయధీరులు శాస్త్రిగారు. ఇంతకు పూర్వము వ్రాసిన నాటకములు కేవలవచన నాటకములుకాగా ఇది గద్య-పద్యాత్మకమగుట విశేషము. ఇందు ఐదు అంకములున్నవి. 1, 3, 4 అంకములందు రెండేసి రంగములున్నవి; వీనిలో మొదటిరంగము

చూపినారు. మరియు అనువాదములో పోర్చుగీస్ 'తెలుగువారి ఆడుపడుచు' వలె తయారై నది; ఆమె జుట్టు స్వల్పగానే ఉన్నట్లు వర్ణింపబడినది. కాని, భూమికలపేర్లు, సన్నివేశములు మొదలగువానిని అట్లే ఉంచి, వీనిలో స్వాతంత్ర్యమును చూపినంతమాత్రమున కలిగిన శిష్టతయేమియునులేదు.

“కొన్ని కొన్ని దేశములలోఁ గొందఱు ప్రసిద్ధపురుషులుందురు. వారొక్కొక్క గుణంబునకు నుపమానంబుగఁగై కొనఁబడుదురు. అట్టివారాదేశములవారికేవిధమైన శ్రమములేకయే బోధయగుదురు. కర్ణునకేమిగుణము ప్రసిద్ధమైనదో, ధర్మరాజును హరిశ్చంద్రుడును నెందులకుఁ బ్రసిద్ధిపడిసిరో మనదేశస్థులందరు లెస్సగనెఱుంగుదురు.....కావున వీరింజెప్పట యితరదేశములలో నిరుపయోగముగ నుండు.....” అటులనే ఇతరదేశపు వ్యక్తులనుగూర్చి మనదేశము వారికి చెప్పటవ్యర్థము అనునూహతో అనువాదములో శ్రీరామమూర్తిగారు మూలమందలి గ్రీకుపురాణగాథాసంబంధి ప్రసంగములను వదలివేసినారు.

మొత్తమునకు, ఆంగ్లనాటకానువాదకులలో ప్రథములైన మువ్వరును (శ్రీయుతులు వాసుదేవశాస్త్రి, వీరేశలింగం పంతులు, శ్రీరామమూర్తి) మూడుభిన్నమార్గములను త్రొక్కియుండుట స్పష్టము.

శ్రీ కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి¹

కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు గుంటూరు మిషను హైస్కూలులో పనిచేయు చున్నప్పుడు దేశభక్త కొండా వేంకటప్పయ్యపంతులుగారు అందులో చదువుచుండిరి. ఆ రోజులలో, పాఠశాలాధికారులు, ఏటేటజరుగు వార్షికోత్సవసభలలో బాలురచేత పద్యములు చదివించుచు, వినోదసంభాషణలు చేయించుచుండెడివారు. ఒకసారి ఒక విద్యార్థితో అట్టి సంభాషణకావించుటలో వేంకటప్పయ్యపంతులుగారు రోకంటిపాటవలె పాడక సహజరీతిని సంభాషించుటచేత సభ్యులందరును ఆనందమొందిరట. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారుకూడ ఇట్టి వినోద సంభాషణములను కొన్నింటిని (1880 ప్రాంతముల) వ్రాసియున్నారు.² ఇంతలో ధర్వాడ నాటకసమాజమువారు గుంటూరుకూడవచ్చి 1881 ప్రాంతముల నాటకప్రదర్శనము లిచ్చినారు. వారి నాటకప్రదర్శనములు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి నాటకరచనకు ప్రోత్సాహకరములయ్యెనని వేంకటప్పయ్యపంతులుగారు వ్రాసియున్నారు (స్వీయచరిత్ర-పుటలు 21-23).

“అప్పుడు (1880-81 లో) మాకు ఆంధ్రోపాధ్యాయులుగానున్న శ్రీ కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు కొన్నినాటకములు తెలుగున వచనకైలినివ్రాసి, వానిని ప్రదర్శింపవలెనని కుతూహలపడుచు, వారు అందులకు నాటకపాత్రలుగ మార్పడలచినవారిలో నన్ను గూడ చేర్చి ప్రోత్సహించిరి...ఈ (ధర్వాడ) నాటకసంఘము ఆంధ్రదేశములో చాలా స్థలములందు ప్రదర్శనములుగావించి ప్రఖ్యాతిచెందెను. కావున వచనముననే కొన్ని నాటకములువ్రాసి, సిద్ధముచేసి, శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు కొందరు విద్యార్థులను, నాటకములందు ప్రీతిగలవారిని చేర్చి, సొమ్ముసంపాదించవలెనను సుద్దేశముతోగాక కేవలము ఆత్మానందము నిమిత్తము ప్రజల నానందింపజేయుటకు నుద్దేశించి గుంటూరు హిందూనాటకసమాజ మనునొక సమాజమును

వీధియో, ఉద్యానవనమో అగును. ఇవి అర్థోపక్షేపకతుల్యములు. కాగా, ఐదు అంకములును, సంస్కృత నాటకములందువలె, ఐదురంగములని చెప్పవచ్చును. చివరిఅంకము చాలపెద్దది. ఇదియేవస్త్రావహరణ రంగము. ఇందు భీమునిపాత్ర చక్కగాపోషింపబడెను. మొత్తమునకీది ప్రదర్శనయోగ్యమైన చక్కనినాటకము.

వీరేశలింగం పంతులుగారు సమాజమును స్థాపించి, విద్యార్థులచే నాటకములాడించిరి. కాని 'నా' అన్నవారినెవ్వరిని అందుప్రవేశపెట్టలేదు. కాని సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు తమ అన్నకుమారులైన గోపాలకృష్ణయ్యగారిచేత ఒకటి రెండుసార్లు లోహితాస్యుడు వేషమువేయించినట్లు తెలియుచున్నది. (శాస్త్రిగారు తాము అప్పత్రకులగుటచేత ఈ గోపాలకృష్ణయ్యగారినే తరువాత దత్తతచేసికొనినారు).

సులభతైలిలో, ప్రదర్శనయోగ్యములును జనరంజకములును అయిన బహునాటకములను రచించి, దేశీకులైన ప్రదర్శింపజేయుట, ముప్పదినంపత్సరములుపైగా గొప్పప్రసిద్ధితో సాగిన సమాజమునకు స్థాపకులలో నొకరైన ప్రథమాధ్యక్షులగుట, తనవారిని రంగముమీద ప్రవేశపెట్టుట అను విషయములలో సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు విశిష్టులగుచున్నారు.

శ్రీ వడ్డాది సుబ్బారాయుడు¹

వ. సు. రాయకవిగా సుప్రసిద్ధులైన, సహస్రమాసజీవితోత్సవమును చేసికొన్నధన్యజీవి వడ్డాది సుబ్బారాయుడుగారు. తొలి తెలుగునాటకకర్తలలో వీరికి విశిష్టస్థానము కలదు. వసురాయ కవిమొత్తము 7 నాటకములను రచించినారు—1. వేణీసంహారము (రచన-1883; ప్రచురణ-1886); 2. విక్రమోర్వశీయము (రచన-1884; ముద్రణ-1889); 3. ప్రబోధ చంద్రోదయము (రచన-1891; ముద్రణ 1893); 4. చందకౌశికము (1900). 5. అభిజ్ఞానశాకుంతలము (1906); 6. మల్లికార్జునాచల ప్రకరణము (మొదటి అరు అంకములు-1903; చివరి నాలుగు అంకములు-1929); 7. ఆంధ్రకుందమాల (రచన 1931; ముద్రణ-1932). ఈ నాటకములన్నియును సంస్కృతానువాదములే; అన్నియును పాత్యగ్రంథములుగా నిర్ణయింపబడినవే.

వేణీసంహారము :

సంస్కృత రామాయణ-భారతగాథల విషయమున అనుమానములు పరశ్శతములుగా సున్నవి. కవులు, ముఖ్యముగా నాటకకర్తలు, ఒక్కొక్క ఘట్టమును గైకొని, కొన్నిక్రొత్త కల్పనలుచేసి ఆ అనుమానములను పోగొట్టుటకు, చక్కని సమన్వయమును కుదుర్చుటకును ప్రయత్నించిరి. అభిజ్ఞానశాకుంతలమందలి దుర్వాసశాపవృత్తాంతకల్పన ఘట్టివానిలో నొకటి. అట్లే, భట్టనారాయణుడును వేణీసంహారమందు కొన్నిక్రొత్తకల్పనలనుచేసెను.² ప్రౌఢరీతిని సంతరింపబడిన ఈ వేణీసంహారమునకు సంస్కృతరూపకచరిత్రలో ప్రముఖస్థానమేకలదు. అట్టిదానిని, వసురాయకవిగారు అంతప్రౌఢముగాను తెనుగులోనికి అవతరింపజేసినారు. ముఖ్యముగా పద్యములు పొందికగా, పొంకముగా కుదిరినవి. శ్రీ చిలకమర్తివారు స్వీయచరిత్రలో

పేర్కొన్నట్లుగా “ప్రాణంబులు లేచివచ్చు పద్యమువిన్నన్” (పుట 152). వచనభాగమంతయును హుందాగా గ్రాంథిక భాషలో సాగినది. (అయినను తరువాతి కాలములో ఈ అనువాదము తీవ్రవిమర్శకు గురియైనది).

ఈ వేణీసంహారము ముద్రింపబడుటకు ముందే, ప్రప్రథమముగా 1883 వ సంవత్సరాంతమున వేగాయమ్మపేట (కవిగారి పూర్వనివాసము) లో వాడ్రేవు రంగనాయకాంబారాజ్ఞిగారి మందిరమున ప్రయోగింపబడెను. ఆ ప్రదర్శనము శ్రీ వాసుదేవదీక్షితులవారి ప్రశంసకు పాత్రమైనది. ఈ నాటకము ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శింపబడిన పై ముహూర్తము సుముహూర్తము. నాటినుండి ఒక అర్ధశతాబ్దముపాటు ఈ ఆంధ్రవేణీసంహారము తెలుగునాటకరంగమున జైత్రయాత్రచేసినది. దీనిని ప్రదర్శింపని తెలుగునాటక సమాజము లేదన్నచో అతిశయోక్తి కానేరదు. తమ నాటకప్రదర్శనము విజయమందుటతో ఒక నాటక సమాజమును స్థాపించుటకు శ్రీ వసురాయకవి పూనుకొనెను. అదియే “హిందూనాటకోజ్ఞీవకసమాజము.” ఈ సమాజమున కవిగారు కవులును, దేశికులును మాత్రమే కాక నటులుకూడను. వసురాయకవి వేణీసంహారములో ధర్మరాజుపాత్రను, అశ్వత్థామపాత్రను, శక్తిమంతముగా, అతిసహజముగా అభినయించి నట్లు శ్రీచిలకమర్రివారు స్వీయచరిత్రలో పేర్కొనినారు (పుట 150-51).

తొలి తెలుగునాటకకర్తలలో భూమికాధారణముచేసిన ప్రథములు సుబ్బారాయుడుగారే. ఇట్లు ఉత్తమనాటకకర్త, నటుడు, దర్శకుడు, సమాజస్థాపకుడు అయిన శ్రీవసురాయకవి ఆంధ్రనాటకరంగచరిత్రలో ప్రత్యేకస్థానము కలిగియున్నారు.

ఇంక తక్కిన అనువాదములు ప్రదర్శింపబడినట్లు కన్నట్టపు. కాని, అనువాదములు సరళముగానే యున్నవి. ప్రబోధచంద్రోదయానువాదము చక్కగాసాగినది.³ చండకౌశికవిషయమును శ్రీ బలిజేపల్లివారి హరిశ్చంద్రను గూర్చి వ్రాయునప్పుడు తెలిపెదను. ఇంక శాకుంతలానువాదమునకు వీరు లఘుటీకను రచించి ప్రకటించినారు. కవిగారు ఈ నాటకములన్నింటికని కవి కాలాదులనుగూర్చి చర్చించుచు పీఠికలను సంతరించియున్నారు.

శ్రీ నాదేశ్వర పురుషోత్తమకవి¹

పురుషోత్తమకవిగారి తండ్రి, శ్రీ కామయ్యగారు 1-11-1864 తేదీన సముద్రమునకు వచ్చిన పెద్ద ఉప్పెనలో సర్వస్వమునుకోల్పోయి, ఆలదిడ్డలతో ప్రాణములు దక్కించుకొని బైటపడిరి. అటుపిమ్మట బ్రతుకుతెరువునకై బందరునుండి హైదరాబాదుచేరినారు. ఆ విధముగా బాల్యమున 2 మొదలు 12 సంవత్సరముల వరకు పురుషోత్తమకవి హైదరాబాదులో నుండుట జరిగెను. అప్పుడు వారికి హిందూస్తానీ భారాళముగా అలవడెను. బందరు తిరిగివచ్చిన తరువాత తెలుగునేర్చి కవిత్వము వ్రాయదాడగిరి. వీరిమీద సిద్ధేంద్రులవారి భామాకలాపము యొక్కయు, వీధి నాటకములయొక్కయు ప్రభావ మధికముగాకలదు. అందుచేవారు ప్రప్రథమముగా తమ 16 వ ఏటను (1879) ‘అహల్యాసంక్రందననాటకము’ అనేది యక్షగానమునురచించిరి. అది మరు సంవత్సరమే 1880 లో ముద్రితమయ్యెను (అనేకులు వీధినాటకులు దీనినాడినారట). అటు

పిమ్మట 1881 లో బందరులో ధార్వాడవారు ప్రదర్శించిన రెండు నాటకములను చూచినారు. 1884 జనవరిలో (కవిగారు రేపల్లెలో ఉపాధ్యాయులుగా పనిచేయుచున్నప్పుడు) బందరు 'నేషనల్ థియేట్రికల్ సొసైటీ మేనేజరు శ్రీ దాసాని వేంకటస్వామినాయుడువచ్చి, తమకు హిందూస్తానీ నాటకములను వ్రాసిపెట్టవలయునని కోరిరి. ధార్వాడవారి ప్రదర్శనములను చూచినపిమ్మట అన్నిపురములందువలెనే బందరులోను సమాజములు బయలుదేరినవి. వానిలో కేవలము హిందూస్తానీ నాటకములను ప్రదర్శింపవలెననెడి పట్టుదల నేషనల్ థియేట్రికల్ సొసైటీవారికి గాఢముగా నుండెను. వారి యీ కోరికయే పురుషోత్తమకవిగారి హిందూస్తానీ నాటకరచనకు ప్రేరకమైనది. పరభాషలో నాటకములు వ్రాసి వన్నెకెక్కిన తొలితెలుగు నాటకకర్త శ్రీ పురుషోత్తమ కవియే.

హిందూస్తానీ నాటకములు :

తను హిందూస్తానీ నాటకరచనా విభానముచుగూర్చి కవిగారు క్రిందివిధముగా వ్రాసికొనిరి (శ్రీ చంద్రహాసచరిత్ర పీఠిక-1916) —

“1884 జనవరిలో నాయెద్దకు దాని (నే.థి.సా.) మేనేజరు దాసాని వెంకటస్వామి నాయుడుగారువచ్చి నన్నుసంతవిధముల నుత్సాహపరచి విడువకయనుసరించి పనికిఁజొప్పించెను. నేను జిన్ననాటి తుర్కీయు నప్పటి సంస్కృతమును ధర్వాడవారి రెండు నాటకాలచూచినయనుభవము నండజేసుకొని, నా యిష్టదేవునిపై భారమువైచి పనిఁబూనితిని. నా 10 ఏండ్ల ప్రాయమున హైదరాబాదులో మహారాష్ట్ర హరిదాసులు హిందూస్తానీతో హరికథలు చెప్పఁగా నేను వినియుండినదియును వారు కథాసందర్భముగల చిన్న ‘టపాలు’ నడుమ పాడుచుండఁగా నా చిన్నబుద్ధికి వినముద్దగనుంచుండినదియును నాకా తరుణమున స్ఫురించి యట్టివి సూత్రధారునకేర్పఱుతమనిపించెను. నాటకముయొక్క చిన్న పెద్దతనములనుబట్టి యిటువది మొదలఱువదివఱకుట్టి ‘టపా’లేర్పడెడివి. ఏ వేషధరులయిన దేవప్రార్థనలుచేయనగు పట్లందెల్లను దండకములో వృత్తములో వేయుచుండమనిపించెను. నాటకములు వ్రాయఁబూనఁగనై తత్తత్సమయానుకూలముగఁ దత్సమభూయిష్టముగనో తద్భవయుతముగనో ఫార్సీలఱులంగూడియొకేవలమైచచ్చభాషగనో పాత్రోచితభాష దానికదియె పడుచుండెడిది...ఆ మేనేజరుగారి చేతికపుడు రెండు నాటకములు వ్రాసియిచ్చి మఱి నెలనాటికి మూడు నాటకములువ్రాసి యంపితిని. ఆ యన్నియు నా సొసైటీనాటకులతిఁప్రీతితోఁ దయ్యారుచేసిరి.....” 2 నాటకములువ్రాసి ఆ ‘నే. థి. సా.’ వారికిచ్చితిని...”

మరియు “నాటకారంభమున గజానన సరస్వతీ ప్రదర్శనముల యేర్పాటు ధార్వాడవారినిబట్టి పుట్టిన గాఢావశ్య సంప్రదాయమే. విదూషకసంబంధము వారిదిమాత్రమేకాక సిద్ధేంద్రయోగులవారును, సకల యక్షగాన ప్రబంధకర్తలు ననుసరించినది యైనందున నాకు నదియె బాగనిపించి యే నావిధమునుసరించితిని. అంకముల పరిగణనములేకుండుటకును వారి ననుసరించుటయే కారణము” అని రామదాసచరిత్ర పీఠికలో (పు. viii) వ్రాసికొనియున్నారు. కాగా యక్షగానాదులందువలె వీరి నాటకములందును సూత్రధారుడు నాటకాంతమువరకును రంగస్థలమందేయుండి, సంధివచనములను చెప్పుచుండును. నాటకములందంకవిభజనము లేదు. సంభాష

జలు సుదీర్ఘములుగానుండుట బహుళము. 'టపాలు' (క్రీస్తునలు) బహుళముగాను, సంస్కృత శ్లోకములు ఏడనెడను కన్నట్టుచుండును. గీర్వాణముంబట్టి గణబద్ధత, ఉర్దూనుబట్టి యంత్య నియమము, ఆంధ్రతంబట్టి యతిప్రాస లుండునట్లు ముబ్బడి కష్టముపెట్టుకొని వీరు కవిత్వమును సాగించినారు. మొత్తముమీద కవిగారి హిందూస్థానీ నాటకభాష సంస్కృత పదభూయిష్టమై, ఆ భాషరాని తెలుగువారికికూడ సుబోధకముగానే యుండును.³

కవిగారు తమ 32 హిందూస్థానీనాటకములను 1884 మొదలు 1886 లోపలనే రచించినారు. 'నే. థి. సొ.' వారు వీనిని 10, 15 ఏండ్లు పలుమారనేకపురములందు ప్రదర్శించి పొగడ్తులకొచ్చిరి. కవిగారు, ధార్వాడవారియెదుట నొసంగబడిన ప్రథమ ప్రదర్శనమున సూత్రధారుడుగా రంగస్థలమెక్కి, వారి పొగడ్తనందినారట. కవిగారి నాటకములలో శ్రీ రామదాసచరిత్రము ప్రప్రథమముగా ముద్రితమైనది (1916).⁴ దీనికే కవిగారు విపులమైన పీఠికను సంతరించియున్నారు. (దీనితోపాటే వారి తెలుగు 'చంద్రహాసచరిత్ర' నాటకమును ముద్రితమైనది). అటుపిమ్మట 1941 లో వారికుమారులు మరి ఐదు నాటకములను ప్రకటించి యున్నారు—అహల్యాసంక్రందన నాటకము, సీమంతినీచరిత్రము, భద్రాయురభ్యుదయము, కీర్తిమాలినీ ప్రదానము, అపూర్వదాంపత్యము. ఇవి అన్నియును తెలుగులిపిలోనే ముద్రితములైనవి; రంగస్థల సూచనలుమాత్రము తెలుగుభాషలోనే కలవు. కవిగారి ఈ రచనలలోని విశేషము 'పాత్రానుకూల భాషాప్రయోగ వైలక్షణ్యము'—భాష రాజామాత్యులకు ఫార్మిలబ్బులుకలదిగను, మునిపురోహితాదులకు సంస్కృత దీర్ఘసమాసభూయిష్టముగను, సేవకాదులకు కేవలము తురుష్కముగను, ఇతరులకు హిందీగాను వ్రాయబడుట గమనార్హము. తెలుగు దేశమున పాటలను, పద్యములను మొదలుపెట్టినదియును పురుషోత్తమ కవిగారే.⁵

తెలుగునాటకములు :

మిత్రులు కవిగారిని కలిసినప్పుడెల్ల "అప్పటి తెలుగునాటకములలోఁ బాత్రోచిత భాషయే లేకన్నదనియు, నట్టి తెలుగునాటకమొకటి వ్రాయు"దనియు హెచ్చరింపసాగిరట. "ప్రపంచమునకెపుడును మార్పులొందుచుండుట సహజధర్మము. తొల్లిటి సంస్కృతనాటకములు, సిద్ధేంద్రయోగులవారి భాగవతములు, దరిమిలా కవుల వీధినాటకాలు, నప్పటి వచననాటకాలును జూడఁగా నింతెన్నిమార్పు లెట్లెట్లుపుట్టునో యిదిమాత్ర మభిరుచి చెడకుండవలెనని యోజించి ప్రదర్శనమునకెకాక 'నవల' మాదిరిగాఁ జదివించుకొనుటకు దగినట్టి సంధివచనములతోఁ గడు సులభతైలినిట్లు సర్వధారి వత్సరమున (1888) వచ్చిన మొహరంపండువులం దైదుదినిలలో (హరిశ్చంద్ర నాటకమును) వ్రాసితిని" అని కవిగారు పీఠికలో చెప్పుకొనినారు. వీరి తెలుగు నాటకములలో హరిశ్చంద్రయే ప్రథమము. రచన 1888; మొదట 'బుధవిధేయిని' లో ప్రకటితమై పిమ్మట 1890 లో గ్రంథరూపమున ప్రకటితమైనది. ఇది 'పాత్రోచిత ప్రసంగవచన సమన్విత'మని పేర్కొనబడినది; మరియు నిందు అంకవిభజనము లేదు; అంతటను సంధివచనములు కలవు. కవిగారేవ్రాసినట్లు ఇది నవలవలె చదువుకొనుటకు తగియున్నది; అసలు, చాల చోట్ల సత్యనారాయణ వ్రతజాగరణమునకుఁ గాలక్షేపముగా నిది చదివించి వినుచుండెడివారట !

ఇంక 'చంద్రహాసచరిత్ర' పది అంకముల నాటకము. దీనిని ప్రథమముగా ప్రదర్శించినప్పుడు పద్యములులేవు; కీర్తనలుమాత్రమే ఉండెనట. కాని, ముద్రణమునకుముందు కీర్తనల నెల్ల పద్యములనుగా మార్పుచేసినారు. ఇందులకు కారణము 'నాటి నాటకులు(నటులు) పద్యముల నెక్కువగా అభిమానించుచుండుటయే. మరియు, నాటి పద్ధతినిబట్టి తమకు అభిమానపాత్రమైన "పాత్రోచితభాష"నుకూడ పీరిందు విడిచివేసినారు. ఇది కాలప్రభావము : రచనమాత్రము సరళముగానే యున్నది. ఇందు కవిగారు లాటివిటము, పాలాశదళము, వనమయూరము మొదలగు అపరూప వృత్తములనుకూడ వాడియున్నారు. మొత్తమిందు 345 పద్యములున్నవి: 1916 లో ఇది ముద్రింపబడునాటికి తెనుగుదేశములో పద్యమయనాటకముల ప్రభావమధికముగా నుండెను.

పై రెండు తెలుగునాటకములనేకాక పారిజాతాపహరణము, సారంగధర నాటకము, ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము — అను మరిమాడు తెలుగునాటకములనుకూడ రచించియున్నారు; కాని, అవి ముద్రింపబడలేదు. పరభాషలో, స్వభాషలో పెక్కునాటకములను రచించిన పురుషోత్తమ కవిగారికి తెలుగునాటకరంగచరిత్రలో ప్రత్యేకస్థానముకలదని పేర్కొనియున్నాను. కవిగారు నాటకములను వ్రాసియుచ్చుటతో తృప్తిపొందక, ఆ క్రొత్తభాష నందరిచేతను పలికింపజేసి (అనగా వాచికాభినయమునేర్పి) ఆచార్యత్వమును నెరవేసారు. అంతయేకాక, అప్పుడప్పుడు వారే సూత్రధారత్వమునుకూడ నెరవేరుచుండెడివారు, వారి ఆచార్యకత్వముతోనే 'బందరు నేషనల్ థియాట్రికల్ సొసైటీ' ఉన్నతస్థితినింది, వినుతికిక్కినది.

శ్రీ కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి

1. శ్రీ కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి జన్మస్థలము — అమలాపురముకాలాకా 'కేశవకట్టు' గ్రామము. జననము — యువ సంవత్సర (క్రీ. శ. 1816) ఆశ్వయుజ శుద్ధవశమి. మరణము — శార్వరి (క్రీ. శ. 1900) శ్రావణ జ్యేష్ఠపాద్యమి. తల్లిదండ్రులు — సుబ్బమాంబ, లక్ష్మణశాస్త్రి.

వీరి మూలపురుషుడగు మహాదేవుడుగారికి శ్రీశైల ప్రథమరాంబిక ప్రత్యక్షుడైనవనుట. లక్ష్మణ శాస్త్రిగారు చిన్ననాడే శ్రీరామతారక మంత్రోపదేశమును పొందినారట. రామచంద్రశాస్త్రిగారిని 'రామచంద్రకవి' అనికూడ అందురు. వీరి కవితాగురువులు శిష్ట కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు. రామచంద్రశాస్త్రిగారు బందరు నోబిల్ పాఠశాలలోను, అటుపిమ్మట కళాశాలలోను 40 సంవత్సరములు ఉపాధ్యాయులుగా పనిచేసి, విరమించిరి. వీరు ప్యకః పరమస్వతంత్రులనియు, దొరలందఱును వీరినతిగోరవములో చూచెడివారనియు ప్రతీతి. వీరు యశోబలులును, ధనకాంక్షలును కాకపోవుటచేత తమ పాండిత్యమును చాటుకొనుటకైకాని, తమ గ్రంథములను వెంటనే ముద్రించుటకైకాని ప్రయత్నింపలేదు; కాగా కొద్దిపాటినిత్రవ ప్రవచనములకూడ లభింపలేదు.

2. కవిగారి గ్రంథములలో 22 సంస్కృతభాషవి; ఏడు అంగ్రికరణములు; రెండు స్వతంత్ర గ్రంథములు.

వీనిలో గీర్వాణరూపకములు నాలుగు — 1. శృంగారసుధార్ధవ భాణము; 2. రామచంద్రవిజయ వ్యాయోగము; 3. కమనానంద భాణము; 4. త్రిపురాసురవిజయ దీపము.

ఆంధ్రీకృతరూపకములు ఐదు—1. వేణీసంహారము; 2. శాకుంతలము; 3. ముద్రారాక్షసము; 4. ఉత్తరరామచరితము; 5. ఉన్నత్తరాఘవము.

స్వతంత్ర ఆంధ్రరూపకము— 'మంజరీమధుకరీయ' మొక్కటియే.

ముద్రితములు—1. ఉన్నత్తరాఘవము (1891); 2. శృంగారసుధార్ణవభాణము (1899); 3. మంజరీమధుకరీయము (1908); శాకుంతలాంధ్రీకరణములోని మొదటి నాలుగు పుటలు 'రత్నాకర' మనెడి పత్రికలో (జయ (1894) సంవత్సరము-1 వ సంపుటి-1 వ సంచిక) ప్రకటితమైనవి. ఇందిరి ప్రస్తావననుబట్టి శాకుంతలము నాంధ్రీకరించిన ప్రథములుకూడ వీరే యని యూహింపవగుచున్నది.

3. 1872 లో శ్రీ కొక్కొండవారి 'సరకాసురవిజయము' ముద్రితమైనది. 1875-76 లలో మరికొన్ని తెలుగురూపకములు ముద్రితములైనవి. ఇట్టివి ప్రకటితములై, అందరకును లభ్యము లగుటచేతకవిగారుకూడ వీనిని చూచియుందురనుటకు సందేహింపనక్కరలేదు. కాగా, 'మంజరీ మధుకరీయము' నిజముగా వీనికంటె అర్హావీనరచనయే అగుచో, కవిగాకు తత్ప్రస్తావనలో నాటివరకును 'దృశ్యకావ్యములు త్రిలింగభాషయందు గ్రంథితములుకాలేదు' అని వ్రాయుట పొసగదు; అంతియేకాదు కవిగారివ్రాతను అనుమానింపవలసిన అక్కరయును కన్పట్టదు. అందు చేత వారి 'మంజరీమధుకరీయము' తొలి తెలుగురూపకమనుటకెట్టి అవరోధమునులేదు.— చూ. 'ఆంధ్రభాషలో ఆదినాటకకర్త'—శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్య (ధారతి-ఏప్రిల్, 1960).

4. ప్రథమాంతమునుండి చిన్న ఉదాహరణము :

(అనంతరంబున మంజరియు నామోదరేఖయుం బ్రవేశించుచున్నారు)

అమో : హా! మంజరి ! సుమాళంబుగ నుంటివిగదా.

మంజ : అత్తిక ! నీవు వచ్చుట నింత యద్దికలుగునని నెమ్మనంబున నే నమ్మెదనే.

అమో : హలా ! యిట్లంటివేమే ?

మంజ : అత్తికా ! నీవు నా చెంగటనుంటివే ?

అమో : హలా ! నీ కురంగట నవ్వ మొదలగువారంద రున్నారంగదా.

మంజ : అత్తిక ! యీయవ్వ తొల్లింటి యవ్వ యనుకొంటివే.

అమో : ఇప్పుడు క్రొత్తగ మఱియొకతె యేతెంచెనే ?

మంజ : కాదే. యవ్వయిన యద్దియేకాని, దాని యాత్మ మారినదే.

అమో : ఓసీ చెలియా ! కాదే. తొల్లింటికంటె నీయాత్మ మారినదే. దాని నెఱుంగక యమ్మను వింతగ దూరుచున్నావు.

మంజ : అత్తికా ! కొన్నినాడులు దడపుననుండుట నీయాత్మయుం దాటుచూడయ్యెనని దలంప దగునే.

5. ఈ సందర్భమున Benavente అనెడి స్పానిష్ రూపకకర్త చెప్పిన వాక్యములు గమనార్హములు :

"Every thing that is of importance to the proper understanding of a play must be repeated at least three times during the course of the action. The first time half of the audience will understand it; the second time the other half will understand it; only at the third repetition may we be sure that every body understands it, except of course, deaf persons and 'some critics' "

— ("A Study of the Modern Drama" — by B. H. Clark - P. 8)

Scribe అనేది ప్రేంచితరూపక రచయిత ముఖ్యాంశములనెల్ల ప్రథమాంకమందే ముమ్మారు చెప్పిడివాడట. రెండుసార్లు చెప్పుట ఇబ్బెన్ లోకూడ ప్రధానముగా కన్పట్టును.

6. అనువాదమున కొక ఉదాహరణము.

“యస్యమధురోమాత్యోః దక్షిణపవనో వరూధినీనాథః ।

ప్రియ భ్రమరానుచరః । స జయతు చిరం మన్మథోరాజా”

—(యతుగానము)

అనువాదము—

“ఎవనికి మంత్రి వసంతుం । దెవనికి మలయానిలుంఁగు హితవైస్యవిభుం

దెవనికి ననుచు లభలగు । శివజేత సుమాస్తుతతతు చిరజయమొందున్”

ఉన్నత్రరామవంశము శ్రీ తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు (1856-1936) కూడ అనువదించి 1899 లో ప్రకటించినారు.

శ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నంపంతులు

1. పంతులుగారి జీవిత విశేషములకు నిడుదవోలు వేంకటరావుగారి వ్యాసమును పరిశీలించవలెను. (మార్చి, ఏప్రిలు, జూలై, నవంబరునెలలు, 1951-భారతి). శివశంకరపాండ్యగారు పంతులుగారి జీవితచరిత్రను ఆంగ్లములో రచించిరి.

జన్మస్థలము—గుంటూరుజిల్లా వినుకొండ (వీరు మాధ్యులు).

జననము—ప్లవ సంవత్సర ఫాల్గుణశుద్ధ తృతీయ భానువారము (24-3-1842).

మరణము—1915.

కల్పదండ్రులు—రామమ్మ (రామాయమ్మ); నరసింహశర్మ (నరసింగరావు)

పంతులుగారి అనులుపేరు ‘వేంకటరత్నశర్మ’. ‘శర్మ’ అనునది క్రమముగా వ్యవహారమునుండి తొలగిపోయినది. వీరిది మొదటినుండియు భక్తికత్తస్యము; సహజముగా కంఠమాధుర్యము కలవారు. వీరు ‘తనుమధ్యాభిల్యానాదుల’ భక్తులు; 16 వ ఏట రచింపబడిన ‘విల్వనాథశతక’ మే వీరి తొలిరచన. 1867 లో ‘మహాశ్వేత’ అనేది తొలి తెలుగు నవలను వీరు రచించిరి. (శ్రీ వీరేశలింగముగారి ‘రాజశేఖర చరిత్ర’ 1878 నాటిది). 1876 లో వీరు రచించిన ‘ప్రిన్నాపువేల్పు తారావళి’ ఆంగ్లములోని తనువదించబడి, ప్రథమ బహుమతి కౌంచినది; విదేశములలో తెలుగుభాషకు కీర్తితెచ్చిన ప్రథములు పంతులుగారు. 1878 నుండి 1899 వరకును మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కళాశాలలో ఆంధ్రభాషోపన్యాసకులుగా పనిచేసిరి. 1899 నుండి 1915 లో చనిపోవువరకును రాజమహేంద్రవర కళాశాలలో పనిచేసిరి.

2. శ్రీమాన్ పరవస్తు వేంకట రంగార్యులవారు మొదటివారు. వీరు ‘సంస్కృత విద్యా సర్వస్వ’ మని పొగడ్తకొంచినవారు. ఇంక పంతులుగారు ఆంధ్రోపన్యాసకులై, ఆంధ్రపండితుడుగా ఈ చిరుదిమును పొందిన ప్రథములు, ఈ విషయ మా చిరుదప్రచారనభిలోనే వక్కాణింపబడెనట.
3. పంతులుగారు తమ గ్రాంథికవాదముతో తెలుగుభాషకు ఆ కాలములో ఎవ్వరునుచేయని ఒక గొప్ప సేవను చేసినారని కురుగంటి సీతారామయ్యగారు వ్రాసినది పరమసత్యము— ‘అది ఇంగ్లీషుకాలము. ఇంగ్లీషుకప్పు ఉపన్యాసాలకు ఇతర దేశభాషలు పనికిరావనీ, అందులో తెనుగులో గ్రాంథికశైలిలో ఉపన్యాసమియ్యటము కష్టసాధ్యమనీ అభిప్రాయముండేది. ఇంగ్లీషుభాషా పండితులలో ఈ అభిప్రాయము ఘనీభవించి ఉన్నది. ఆ కాలములో అప్పుడు సలక్షణమైన

గ్రాంథికాంధ్రములో ఒకప్పుడు ప్రాసతోకూడ గంటలు గంటలు అనర్గళముగా ఉపన్యాసాలిచ్చి ఆ దురభిప్రాయాన్ని ఈయన తొలగించినాడు'...నవ్యాంధ్రసాహిత్యవీరులు (1949)-పుట 39.

4. "...ఈయన (పంతులుగారు) తానువ్రాసిన ప్రహసనములలో వీరిగాడిని ఒక పాత్రను సృష్టినే. వీరేశలింగముగారు ఒక ప్రహసనములో ఒక నర్తకిగాడిని సృష్టించి, వాడిపేరు 'కా-కొ-కొ-కొ-కొండ వెంక' డనిపించినారు. ఇద్దరూ చల్లని హాస్యమును వ్రాయగలవాళ్లే ... ఆనలు ఈ పండితులతో మాట్లాడడమే విజ్ఞానదాయకము..."

—నవ్యాంధ్ర సాహిత్యవీరులు - పు. 39.

5. మనకిప్పుడు లభించినది 1950 లో వావిళ్ళవారు ప్రకటించినదిమాత్రమే. ఇందు దండిగుంట సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యయును, కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి టిప్పణియును కలవు.

6. "...తఱచుగ మూలాభిప్రాయము చెడకుండనున్నది. ఒక్కొక్కచోట నెక్కుడుగనున్నది. ఒక ఛాపరాని యభిప్రాయములు యథావస్థితములుగ ఛాపాంతరమునఁగూర్చుట యెంతయు దుష్కరము : మీరు కీర్తిదక్క వేఱొండు ప్రయోజనమేమియు లేకున్నను, మిగుల నోషికతో నిట్టి కార్యము నిర్వహించుట తెంతయు సంతసించితిని. ఇదివఱకు సంస్కృతానుసారిఁగఁదెలుఁగున నాటక గ్రంథమెదియునులేదు. దానికి మీరు ప్రాథమికులయితిరి."

—శ్రీ రేకము రామానుజసూరి (ప్రధానాంధ్ర పండితులు, ప్రెసిడెన్సీకాలేజీ)—8-3-1872.

శ్రీయుతులు బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులుగారును, చదలవాడ సీతారామశాస్త్రిగారును కలిసి ఇదేవిధముగ ప్రశంసించియున్నారు. ఇప్పుట్ల శ్రీ పనప్పాకం ఆనందాచార్యులవారి అభిప్రాయము కూడ గమనార్హము—

"Of Mahamahopadhyaya Sri Kokkonda Venkata Ratnam Pantulu Garu, the author of the drama "Narakasura Vijaya Vyayoga"—I shall have said all that one need, by stating that he may be aptly likened to Dr. Samuel Johnson, the literary dictator of his day. This is the first drama in Telugu..."

7. నిజమునకు సంస్కృత రూపకాంధ్రీకరణలో పంతులుగారు రెండవవారయినను. వారి సరకామర విజయ వ్యాయోగము ముద్రితాంధ్రరూపకములలో ప్రథమమగుటచేత, వారే ప్రథమాంధ్ర నాటకకర్తలుగా నాటి మద్రాసులోని పండితులచే కీర్తింపబడినారు. ఆ ప్రశంసల నాధారముగా చేసికొని నిడుదలౌట వేంకటరావుగారు, వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారి వాక్యములు సత్యసమ్మతములు కావనీ త్రోసివెచ్చినారు (భారతి, ఏప్రిలు, 1951). కాని ఇప్పుట ఒక ముఖ్యవిషయమును గమనింపవలసియున్నది. కవిగారి అనువాదము అముద్రితము. కాని, పంతులుగారి గ్రంథము ముద్రితమగుటచేత, అది అందరకును లభ్యమైనది. వాసుదేవశాస్త్రిగారుకూడ తమ పీఠిక వ్రాయుటకు ముందు దీనిని చూచియుండురచుటలో సంవేషింపవలసిన పనిలేదు (మధ్యకాలము 11 సంవత్సరములు). అంతయేకాదు. వారు కవిగారి అనువాదమునుకూడ జూచియున్నారు. అందుచే నిజానిజములు నాటికిని నేటికిని వారికితెలిసినంతగా ఇతరులకు తెలియుటకవకాశములేదు.

8. కఠినశైలి కుదాచూరణము :

"శూలాఘాతకృతక్రందచ్యుతశరస్తోమాహుతిస్థాయముల్

చాలం గాయమునం దిలాసుతునకుం జానయ్యె నయ్యారె : ఆ

ఫీల్డ్జ్యంభజంభభంజనసముద్భిక్తార్థార్థోగ్రం
 ధ్వారా క్రిత కావశేషం సహస్రస్థిత్వమన్వాయుచున్

॥ప. 80॥

సరళశైలి మహారణము :

"మీరవిపు విముక్తమై తనుఁ దొరసిన తన యత్నమునను బొలిచె హరిహరిన్
 హరితాలిసంజను వైశ్వాన్ . నరుచే నీలచిన స్వరుచి నలువొందుక్రియన్

॥ప. 83॥

9. బంగారము (క్రొత్త భందస్సుపేరు).

"అభువజ్యజే నరకాసురవిజయమన్ వ్యాయోగ మాంధ్రమునందుఁ జేసికాద్యుఁడవై
 యయ్యది పెటకంచు నాడికొందు కామాటయేటికి? నందఱులర నందముగా
 రచియింపుమింకొక రమ్మచూ రూపకమందును విజయమయ్యున్నుఁడన నబ్రముగా
 వెలయు భనంజయవిజయమన్ వ్యాయోగమిదెవచ్చె విజయాల్లిమి త్రటికిని హితముగనే
 యీవె యాంధ్రీకరింపుమంచిచ్చె....."

శ్రీ పాలెపు వేంకట సూర్యగోపాలప్రభాని భనంజయవిజయానువాదము మొదట చింతా
 మణిలో ప్రకటితమై 1892 లోనే గ్రంథరూపమున ముద్రితమైనది.

10. "...ఈ గ్రంథమందు భాషాంతరీకరణము ప్రాయశఃముగా తప్పుగానుండును. మూలమున కిది
 మూలముగాను, దీనికది టీకగాను ఉండును... చందోవ్యాకరణముల కిది వేరువున్నపు... సావ
 దానముగా తత్త్వమరయువాడు వీరికి సంస్కృతము తెలియదనియు, దేవనాగరలిపి తెలియదనియు,
 నాటకలక్షణము తెలియనే తెలియదనియు, ఆంధ్రభాషకు వీరు విషముపెట్టినారనియు, ఇతరుల
 గ్రంథముల గుణదోషములను చర్చించుటకు వీరు అధికారులు గారనియు, వీరి మతముచే భాష
 చెడిచున్నదనియు గ్రహించుట..."

—అవతారికలో.

ఈ అనువాదమును విమర్శించుచు శాస్త్రిగారు 1898 లో ఒక ప్రత్యేక ఉన్మంథమును
 వెలయించినారు—దెమ్మి నైజలో, చిన్నచైపులో 338పేజీల గ్రంథమది. ఇందులో శాస్త్రిగారు
 2568 దోషములను చూపించినారు :

శ్రీమాన్ పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు

1. జన్మస్థలము : విశాఖపట్టణము.

"అభువజ్యజే నరకాసురవిజయమన్ వ్యాయోగ మాంధ్రమునందుఁ జేసికాద్యుఁడవై
 యయ్యది పెటకంచు నాడికొందు కామాటయేటికి? నందఱులర నందముగా
 రచియింపుమింకొక రమ్మచూ రూపకమందును విజయమయ్యున్నుఁడన నబ్రముగా
 వెలయు భనంజయవిజయమన్ వ్యాయోగమిదెవచ్చె విజయాల్లిమి త్రటికిని హితముగనే
 యీవె యాంధ్రీకరింపుమంచిచ్చె....."

శ్రీ పాలెపు వేంకట సూర్యగోపాలప్రభాని భనంజయవిజయానువాదము మొదట చింతా
 మణిలో ప్రకటితమై 1892 లోనే గ్రంథరూపమున ముద్రితమైనది.

10. "...ఈ గ్రంథమందు భాషాంతరీకరణము ప్రాయశఃముగా తప్పుగానుండును. మూలమున కిది
 మూలముగాను, దీనికది టీకగాను ఉండును... చందోవ్యాకరణముల కిది వేరువున్నపు... సావ
 దానముగా తత్త్వమరయువాడు వీరికి సంస్కృతము తెలియదనియు, దేవనాగరలిపి తెలియదనియు,
 నాటకలక్షణము తెలియనే తెలియదనియు, ఆంధ్రభాషకు వీరు విషముపెట్టినారనియు, ఇతరుల

ఆచార్యులవారు జహానంతానవంతు లైనప్పటికిని, చుమారులందరును వారి జీవితకాలమందే మరణించిరి. ఇది వారిని క్రుంగడిసినది. ఆచార్యులవారి పాత్రలే సుప్రసిద్ధ సంస్కృతపండితులు శ్రీమాన్ పరవస్తు వేంకట రామానుజస్వామి.

2. నాకు క్రైస్తవ మిషనరీలవచార మధికముగానుండెను. దానిని అరికట్టుటకు ఆచార్యులవారు పూనుకొనిరి. వారి ఉపన్యాసముల ప్రభావమువలన విశాలపట్టణములో మిషనరీలప్రాబల్యము తగ్గినదని చెప్పుదురు.
3. ఆధునికులైన రామచంద్రకవి ప్రభృతులు సంస్కృతమున చాణాదులనే రచించిరికాని, నాటక రచనకు పూనుకొనలేదు; ఈ విషయమున ఆచార్యులవారు విశిష్టులు. భారతకథకును, మంజుల నైషధ కథకును కొంత భేదము కలదు. కొన్నిఘట్టములను రసపోషణకొరకు గ్రంథకర్త కల్పించెను. ప్రథమాంకమందలి యంత్రప్రతిమ కల్పనము, ద్వితీయాంకమందలి ఇంద్రకాల ప్రదర్శనము, పశుర్థాంకమందలి కలిద్వాపరుల హాస్యసంభాషణము, షష్ఠాంకమునందలి నలుని నాగలోక గమనము, దమయంతీ న్యయంవర రూపకప్రదర్శనము మొదలగు ఘట్టములిట్టి క్రొత్తకల్పనలు. దీనికి అరుండి వేంకటకావ్యగారి అనువాదము 1941 లో ప్రకటితమైనది.

కమలిసీతలహంసానువాదము లభ్యముకాలేదు. దీని మూలమును తెలుగులిపిలో ప్రప్రథమముగా ముద్రించినవారాచార్యులవారే.

4. ...“వేంకట రంగాచార్యులయ్యవార్లంగారు శాకుంతలమును దెనిగించిరనియు...దీని, నేనా పత్రికను దెప్పించి చదువుచు, వారిది ముగిసినతరువాత పూర్వముగా చదివి యావశ్యకమైనదో నాది పూర్తిచేయవలెనని నా భాషాంతరము నిలిపివేసితిని. వారును రెండంకములుమాత్రమే యందు ప్రకటించి నిలిపివేసిరి. వారి పుస్తకమును సాంతముగా జదివినపిమ్మట నా పుస్తకమును పూర్తి చేయవలెనని నాటకశిష్యమును రచింపక నేను నిలిపివేసినట్లే నా పుస్తకము ప్రకటింపబడినపిమ్మట తమది ప్రకటింపవలెనని వారును నిలిపియుండురు. (వీరేశలింగముగారి స్వీ. చ. 2 వ భా. పుటలు 187-188).
5. చూ. రామానుజస్వామిగారి మంజులనైషధాంధీకరణ వీరిక-పుట. 4. ఇట్లు వ్రాతప్రతులు పోవుట చాలబోట్ల కన్నట్లుచున్నది. పత్రికలలో ప్రకటింపబడిన రెండంకములును, మూడవ అంకములోని అధికభాగమునుగల మరియొక వ్రాతప్రతి రామానుజస్వామిగారియొద్దనున్నది. దానిని పతనార్థము నాకు దయతో పంపియున్నారు.

6. ఒక ఉదాహరణము :

అనసూయ : అయ్యా, మఱియేమియుం బెడిదంబులేదు, ఈ విడమానెచ్చిలియ, తుమ్మెదచే వెగడుంబడినది (శకుంతలం జూపుచున్నారు).

రాజు : (శకుంతలాభిముఖుండై) తనంబు వర్తిల్లుచున్నదా(శకుంతల సిగ్గుపడుచునుంచున్నది).

అన : ఇప్పుడొక విందువచ్చుటంజేసి - నేమమా అయ్యట.

చెలియా శకుంతలా, వెళ్లమాటంటికి - పండులతో

డిగ్గయంబుతెమ్ము - ఇది యడుగుల నీరుగాఁగలదు.

రాజు : భవతి, సూన్యతవాక్యంబుల చేతన యాతిభ్యంబు నేయంబడె.

ప్రియంవద : కావున నీడచే జలువయగు నీయేడాటలయనంటి యరంగున నయ్య కూర్చుండి యలయిక దీర్చుకొనందగు.

రాజు : మీరు పీఠనచే నలసినారు.

అన : చెలియా శకుంతలా : మనకు విందుల గారవిండుటయే గావలయునది - కాన నిచ్చట కూర్చుండుము (అందఱుం గూర్చున్నారు).

పద్యానువాదమునకొక ఉదాహరణము :

“ప్రూతముగాని పుష్పము, నటంబులద్రుంపని పల్లవం బవి
ద్ధాటలతాతిరత్న మొరులొననిపూవున తేనె పూర్వ ఐ
న్మాతకపుణ్యపూర్ణఫలమౌ నల కోమలి రూపసంపదన్
ధాత భుజింప నెవ్వనికీఁ దా నియమించునౌ యేమెఱుంగుదున్.”

శ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి

1. జన్మస్థలము : రేపల్లెతాలూకా: 'కారుమూరు'.

జననము : విరోధిక్పూత్ జ్యేష్ఠ శుద్ధ ద్వితియా ఛానువారము (1-6-1851).

మరణము : 18-6-1897.

శల్లిదండ్రులు : మహాలక్ష్మమ్మ; అప్పయ్యశాస్త్రి.

(మహాలక్ష్మమ్మగారు సి. పి. బ్రాహ్మదొరకు గురువులైన వత్సం అద్వైతక బ్రహ్మశాస్త్రిగారి తృతీయ షుత్రిక.)

శాస్త్రిగారు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షలో ఆంధ్రదేశమంతటికిని ప్రథములుగ నుత్తీర్ణులైరి. ప్రైవేటుగా పట్టపరీక్షకుకూర్చుండి ఉత్తములుగా నుత్తీర్ణులై, కర్నూల్ మౌక్తానాట్ల స్వర్ణపతకమును బహుమానముగా పడసిరి.

శాస్త్రిగారికి సంతానము అక్కరకురాలేదు. అందుచేత వారి మరణానంతరము ఛార్జ్ పూర్ణ మహాలక్ష్మమ్మగారు బావగారి కుమారులు సీతారామశాస్త్రిగారిని దత్తతచేసికొనినారు. వాసుదేవ శాస్త్రిగారియొద్ద వివిధభాషలకు, వివిధకళలకుసంబంధించిన సుమారు 2000 షస్తకములతోనించిన అమూల్య గ్రంథభాండాగారముండెడిది. అది వారి జ్ఞాపకార్థము గౌరవగ్రంథాలయమున కొనంగ బడెను.

2. “భావను రాజ్యహేంద్రమునఁ బాదముపెట్టితి; నాఁకిటం గివుల్

వావిల వాసుదేవ గురువర్యుఁడొకఁడు, వివేకవర్ధనీ

ధీవర పత్రితాధిపతి దేశిక వీరపరింగమొక్కఁడు

గావుటచేఁ గవిత్రయముగా గణించిరి మమ్మిటీవలన్”.

—వద్దాది సుబ్బారాయుడుగారి పద్యము.

3. ప్రసిద్ధ రచయితలు, నాటకకర్తలునగు శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు, శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, శ్రీ సునర్ల అనంతరావు ప్రభృతులొనాడు వీరికి శిష్యులో, శిష్యప్రాయులో అయియుండిరి. ఆ కాలములో (క్రీ. శ. 1875 ప్రాంతములు) కళాశాలకరగతులకు తొల్ల రామశాస్త్రిగారును, క్రిందికరగతులకు వీరేశలింగముగారును తెలుగు బోధించుచుండెడివారు. వేదం వేంకటరావుశాస్త్రిగారి పితృపాదులు శ్రీ వేంకటరమణశాస్త్రి కళాశాల కరగతుల సంస్కృతమును బోధించెడివారట.

4. ఈ సందర్భమున క్రిందివార్త గమనార్హము—

"The literary and scientific world may be interested to learn that Shakespeare's Julius Caesar has been translated into Telugu by Vavilala Vasudeva Sastry. The Curator of Books informs us that this is the first and fair attempt at a metrical translation of Shakespeare into this language."

—"75 Years ago-to-day. — The Statesman — 17-4-1952.

1858 లో 'మర్చంట్ ఆఫ్ వెనిస్'ను శ్రీ హేమచంద్రమోహన్ "భానుమతీచి త్రవితాన" మను పేర వంగభాషలోని కనువదించెను; అది అప్పుడు ప్రచురింపబడినదికూడను. తెలిసి నంతలో, భారతదేశమున పేక్సియరు రూపకానువాదములకిదియే ఆరంభము. క్రీ. శ. 1872లో K. G. Natu అను రచయిత జూలియస్ సీజరును 'విజయసింహు'డనుపేర మరాఠీభాషలోని కనువదించెను; ఈ అనువాదములో నిరడు కొంత స్వాతంత్ర్యమునుకూడ చూపెనట. ఇది ఆ సంవత్సరమే పూనాలో కళాశాల విద్యార్థులచే ప్రచురింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. జూలియస్ సీజరునకు ఈ అనువాదము భారతీయభాషలలో మొదటిది; రెండవ అనువాదము శ్రీ వావిలాల వారిది.

5. Julius Caesar = జూలియసుడు; సీజరు.

Marcus Antonius = అంతోనియసు; అంతోని; అంతోనీ, మాచకంతోని, మార్కంతోని; అంతోనియసు, అంటోని.

6. అనువాదమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు :

- (1) Antony : And with Caesar's spirit raging for revenge,
with Ate by his side come hot from hell;
Shall in these confines with a monarch's voice
Cry 'Havoc', and let slip the dogs of war;
That is foul deed shall smell above the earth
with Carrion men, groaning for burial.

[Act III-Scene - 2]

అంతోని : (పుట 73)

"సీజరుని యాత్మవగనిగఁ జెట్టపట్టి । కాళికాదేవితోడ రాఁ గాలుపురము
నుండి వాహ్యశివెడలి, నిల్పుండకెచట । నేలపొలిమేరలంజుట్టి, నేలదాల్చు
తీవి గొంతెత్తి ధ్వంసమన్రావమొప్ప । నైకవారంబు లఱచి సమీకమునకుఁ
గుక్క కూటువువలె నునికొల్పఁగలదు; । విషయమందెల్లఁజీనుఁగుపెటలైన
దహనమునకై వారలు దారనిలక । కుళ్లుకుణపంబులెల్లడఁబెల్లువెరిగి
బట్టగా ముర్కివాసన గొట్టఁగలదు....."

- (2) "Thy heart is big; get thee apart and weep

(III - 1).

"మనసుపట్టంగఁజాలవు; గనుక, నీవు
పోయియావల, కేడ్చుమి మొత్తుకొంచు

(పుట-74).

- (3) "Tear him to pieces; he's a conspirator" (III-3).
 "ద్రోహియాళండు, వీని సందేహపడక
 సున్నమున కెమ్మలరేకుండఁ దన్నితన్ని
 చేతి తీటలు దీఱంగఁజితకపొడుఁడి (పుటలు 92-93).

- (4) Calendar = పంచాంగము; hand of war = కాలదండము; Noble Brutus = వర్ణనియత్రూటన్; Your ear's good = పాముచెవులు నీవి; Scene = ప్రకరణము; will = ఉయలు.

డా. కొత్తపల్లి వీరభద్రరావు "తెలుగు సాహిత్యముపై ఇంగ్లీషు ప్రభావము" అనేడి తమ పరిశోధనా వ్యాసములో శాస్త్రిగారి అనువాద విధానమునుగూర్చి విపులముగా చర్చించియున్నారు (ప్రథమముద్రణము-1960).

తొలితెలుగు సాంఘికరూపకము

7. "...ఇది నేను వ్రాయుటకుగలిగిన ముఖ్యోద్దేశ్యము, మనవారిలో-అందులో బ్రాహ్మణులలో-జహు తరముగాఁగూనిపింపనట్టి యైకమత్యమును సర్వవిధంబుల స్వీకరించి, దానివల్ల మేలువడయఁగోర వలయునని యెఱింగించుచేకాని మరియొకటి కాదని స్పష్టముగాఁ జెప్పచున్నాడను. ఈసంగతినే పొడిమాటలతోఁ దెలియజేయక, కథయొకటి కల్పించి, యందులోఁ బరస్పరవైరములు పెంచిన వారు శిక్షింపఁబడినట్లు కూర్చుట మంచిదనియెంచి, ఇట్టి నా యభిప్రాయంబున మనవారెల్లఁ గైకొందురని తలంచి, నాటకభారణి వ్రాసినది.....పుస్తకము పూర్తిగాఁ జదివినదాక నా యీ యభిప్రాయమింత స్పష్టముగాఁ దేలకపోవచ్చును. మరియు నీదినములలో జరుగుచున్న యధికార దౌర్జన్యములుకూడ నిందు నక్కడక్కడ సందర్భవశమునఁ గానుపింపఁగలవు...నాటకభారణిని నేనిదివ్రాసిననని వినగానే నాటకాలంకారవేత్తలయిన మనవారులికిపడిలేచిచూచి దీనను శల్యవశిష్ట కారంభింపకపోదు. అట్టివారికి నేనొక్కటి విన్నవించవలసి యున్నది. సంస్కృత నాటకములలో నధమపాత్రములు ప్రాకృతమున మాటలాడుటయు, ఉత్తమపాత్రములు సంస్కృతముననే గద్య పద్యములలో మాటలాడుటయుఁ గలదు (గొప్పయింటి స్త్రీలుగూడ నీచపాత్రములై). ఇందులోఁ గూడ నాసక్తి యవలంబించినయెడలఁ బ్రాకృతమునకు జదులుగా గొల్పమాటతో, కోయమాటతో లేక గ్రామ్యభాషయైన వాడుకచేయవలసియుండెను. ఇట్టిపనిని నేను చేయుటకు మనసొప్పక వదలి నాడను. ఇప్పటికి వచనము లేకుండగనే వ్రాయఁబడినది. కాని నేను వ్రాయఁదలచుకొన్న నాటక ములలో వాడుకమాటలు చేర్చుటయేకాక, సహజరీతిని వచనమే కూర్చువాడను....."

—నందకరాజ్య పీఠిక - 1-4-1880.

8. రెండవ అంకమునందలి ఈ అవధాన సందర్భములో తమ మేనమామగారైన వర్యము వాసు దేవ పరబ్రహ్మశాస్త్రిగారు అవధానముచేసి చెప్పిన శ్లోకములను శాస్త్రిగారు రృతజ్ఞతాపూర్వకముగా చేర్చుకొనినారు. అందులో పద్యములకు పృచ్ఛకులుగా 'ఉమాపరహితలైన వేంకట రత్నముగారు' నియమింపబడిరి. అందరును పద్యములను సంస్కృతమునందడుగుగా వేంకట రత్నముగారుమాత్రము "...వాకునందు నేమియున్నది? తెలుఁగన్న నీనడింపు వీరికేలకా? తెలుఁగునే వేదెడ మిము" (పుట 57) అని అనినారు. ఈ వేంకటరత్నముగా రెవరో?

9. మూలము : "అయోధ్యకః తదానీంతనశ్చ" (ప్రస్తావనలో)

అను : "అయోధ్యాపురవాసిని, శ్రీరామ సమకాలికుడను అయితిని."

“కిమపి కిమపిమందం...” అను శ్లోకమును పలువురు వృత్తములలో అనువదించగా శాస్త్రి గారు తమకు ప్రియమైన తేటగీతిలో అందముగా అనువదించినారు—

“ఒక్కసెజ్జనె, ముద్దిడుచొకరినొకర మట్లు విగికొగిటఁబరుండి, యల్ల నల్ల

మనము ముచ్చటలాడుకో, మనకుఁదెలియఁబడక యటు రాత్రిమాత్రమె గడచిపోయె.”

“రాత్రిమాత్రమె” అనుటకంటె “రాత్రి తనకుఁదా” అను నర్థము వచ్చునట్లు వ్రాసియున్నచో మూలకారుని హృదయమునకు మరింత సన్నిహితముగా నుండెడిది.

10. శకారుడు :—

భద్రద్రవ్యవృత్తము : భీమసేన దశకంధరుల్ జామదగ్న్యుఁడు ధనంజయుం
దేమిచేయుదురు ద్రౌపదిన్ బాము కొప్పు దునసేనుఁడుం
బామిపట్టు నిన్ను బామెదన్.

విటుడు :—

రథోద్ధతవృత్తము : చూచుచుండగనె చుట్టుపట్టులన్ దోచి చీకటులు తూర్చెదృష్టులన్
వాచినట్లు లెగఁబట్టి చూడఁగా వేచి తెప్పఁబడవేయు నీ యిరుల్.

శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు

1. జన్మస్థలము : రాజమండ్రి.

జననము : కీలకసంవత్సర చైత్ర శుద్ధ త్రయోదశి ఛానువారము (16-4-1848.)

మరణము : 27-5-1919 (మద్రాసులో).

తల్లిదండ్రులు : పున్నమ్మ, సుబ్బారాయుడు.

1860లో ఇంగ్లీషునేర్చుకొనుట కారంభముచేసిరి. 1870లో మైవేటుగా ప్రవేశపరీక్షలో ఉత్తీర్ణులై, 1874 లో ‘వివేకవర్ధని’ ప్రారంభము. 1876 లో రాజమండ్రి ప్రభుత్వ కళాశాలలో సహాయోపన్యాసకులుగా చేరిరి. 1885 లో ప్రధానోపన్యాసకులైరి (లోల్ల రామశాస్త్రి గారు చనిపోయిన తరువాత). 1893 లో ‘రావు బహదూర్’ బిరుదు పొందిరి. 1899 నుండి 1904 వరకు మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కళాశాలలో పనిచేసిరి. (అప్పుడు శ్రీ కొక్కొండవారిని రాజమండ్రి బదిలీచేసిరి. 1891 లో ‘వివేకవర్ధని’ అగిపోగా అప్పుడే శ్రీ న్యాయవారి ‘చింతా మణి’ ఆరంభమైనది.)

పంతులుగారి స్వీయచరిత్రలోని భాగముల నివ్యాసమందు ఇధికముగా ఉదాహరించి యున్నాను. వారి యభిప్రాయములను వారి మాటలలోనే చెప్పుట సమంజసమని అట్లు చేసినాను. నే నుపయోగించిన స్వీయచరిత్రలోని మొదటిభాగము 1936 లోను; రెండవభాగము 1915లోను ముద్రింపబడినవి.

2. పులాచార విషయములలోను, రాజకీయవ్యవహారములలోను గల అనేక దురాచారములను వినోద కరముగా సంభాషణరూపమున ఫెల్ల డిచేసి, తస్మాల్లమున దురాచారములను మాన్పుటకయి వివేక వర్ధని కంతర్భాగముగాను (స్వీ.చ. 1 వ భా.పు. 175), వీరిని, వీరి వ్రాతలను దూషించుటకై శ్రీ కొక్కొండవారు ప్రారంభించిన ‘హాస్యవర్ధని’కి ప్రతిగాను (స్వీ. చ. 2 వ భా. పుట 182) ఈ ‘హాస్యసంజీవని’ బయలుదేరినది.

3. అందుచేతనే దీనిని ఏదేని ఒక ప్రత్యేకరూపకముగా పేర్కొనుటకు అక్షణములు సరిపోవు. ఆంగ్లమునందలి 'Comedy of manners' and 'Farce' లలోని లక్షణములుకలిసి ఈరూపమును తాల్చినవని చెప్పవచ్చును. భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు పేర్కొన్నట్లుగా "బ్రాహ్మ వివాహము ఆ కాలములో జరుగుచుండిన పెళ్ళిళ్ళనుగూర్చి కావ్యరూపణ. ముసలివాని పెళ్ళికి ఆడంగినబాలులు, పూర్వశ్లోకములకు పెడఅర్థములు, ముసలి సబబులు, జ్యోతిషము చూచుట, నిశాలగృష్టు, సానిమేళము, సభాతాంబులచుగొడవలు, అపాత్రదానము, భోజనవేళ అలుగుటలు, పెక్కులు, రాత్రివేళ ఊరేగింపుచిట్కలు, అప్పగింతలవేళ ఏడ్పులు, ముసలిపెళ్ళివల్ల కొందరకు కలిగెడి దురుహలు, కొందరకుపట్టెడి దుర్గతి మొదలైన విషయములు ఇందురూపింపబడినవి" — (పరిచయము-వీరేశలింగగ్రంథావళి-2 వ సంపుటము).

4. పంతులుగారివిధముగా నిర్దయలో రాజమహేంద్రవరపేరుల లోపములను ఎత్తిజూపుచుండుట విమర్శకు గురియైనది. కాని, "మన శిష్యులను కప్పిపుచ్చి, మంచివారని యితరులకు రోచునట్లు చేయవలెననుట కొందఱి మతము. మనశిష్యులను వెల్లడించి, వానిని లొంగించి మనవారిని నిజముగానే మంచివారిని చేయవలెననుట మరికొందఱిమతము. నేనీ రెండవతెగలోఁజేరినాడను" అని పంతులుగారు సమాధానము చెప్పకొనినారు (చూ. స్వీ. చ. 2 వ భా. పుటలు 177-78).

5. "ఇట్టి నాటక ప్రదర్శనములవలన జనులకు వినోదము కలుగుటయేకాక యక్రమములుచేయు వారు సిగ్గుపడి తమప్రవర్తనమును దిద్దుకొనుటయు నందువలన నీతి వర్ధిల్లుటయుఁ గలుగును గానఁ గ్రాత్ర నాటకములనుజేసి నాటకసమాజమునొకదానిని స్థాపింపవలసినదని నామిత్రులనేకులు నన్నుఁగోరిరి." (స్వీ. చ. 1 వ భాగ. పుట 175).

6. "1880 వ సంవత్సరమునందు ధార్వాడ నాటకసమాజమువారు మాపట్టణమునకు (రాజమండ్రికి) వచ్చి గొప్ప పాకవేసి, దానిలో తమ నాటకముల నాడిపోయిరి" (వీరేశలింగముగారి స్వీయచరిత్ర 2 వ భా. పుట 178).

"నా 18వ ఏట, అనగా 1881 వ సంవత్సరములో ధార్వాడవారియారికి (బందరునకు) వచ్చి నాటకములాడిరి. రెండునాటకముల నేఁజూచితిని. అందపుడుండిన బావాటిగారి ప్రజ్ఞావిశేషము వాదాత్మకము. ఆయన హిందూస్థానీ మాటలాడగా వినునెడ దాని పుట్టువు తెఱఁగిట్టిదని చెప్పఁబడకయే తెలియనయ్యెడిది."

—శ్రీ నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవి 'రామదాస చరిత్ర' (హిందుస్థానీ నాటక) పీఠిక.

7. "నా మిత్రులకొరక ననుసరించి 1880 వ సంవత్సరములో కడపటిభాగమున నొక నాటక సమాజమును స్థాపించి, ధార్వాడ నాటకులువచ్చి నాటకములాడి విడిచిపోయిన పాకలోనే 'రత్నావళి', 'చమత్కార రత్నావళి' యను రెండు నాటకములుచేసి యాడించితిని. అట్టి నాటకములాడుట కదియే ప్రథమప్రయత్నమైనను, మొత్తముమీద నవి జయప్రదముగానే జరిగినవని యెల్లవారు నభిప్రాయపడిరి".

—(స్వీ. చ. 1 వ భా. పుట 175; చూ. స్వీ. చ. 2 వ భా. పుటలు 178-179).

8. "...సంస్కృతభాషలో రచియింపఁబడియున్నవానిలో నుపయోగకరములగు నాటకములను దెనిగించి ప్రచురించుటకాక, అట్టివానిని ప్రయోగించుటకును, ప్రయోగింపించుటకును బునుకొని వేగిదేశ నాయకరత్నమయి శ్రీ రాజరాజనరేంద్రుని రాజధానియయియుండిన యీ రాజమహేంద్ర

పట్టణముందు స్వదేశస్థుల విద్యాజ్ఞానాభివృద్ధికోరేడు కొందఱు తామొక సంఘముగా నేర్పడి కృషి చేయుచున్నారు. వారి కోరికమీఁదను శ్రీ భవభూతి కృతమయి శ్రీమద్రామాయణోత్తరకాండ కథాప్రతిపాదకమగు 'ఉత్తరరామ చరిత్రము' అను నాటకమును నిదిగో ప్రచురించుచున్నాఁడను (ఉత్తరరామచరిత్రానువాదము - "చింతామణి" —జనవరి, 1881).

"It must, of course, be a source of pleasure of all workers in this field and to those interested in their success, that under the auspices of Mr. K. Veeresalingam Pantulu, a Dramatic Company was formed by the students of our College, who performed on the stage his Ratnavali and Comedy of Errors.

(ఉత్తరరామచరిత్రానువాదము - ప్రథమముద్రణ పీఠిక 9-11-1883).

9. సోమంచి శంకరమును కళాశాలవిద్యార్థి. అదివికొల్లు కనకరాజు అనునతడు రత్నావళి, చమత్కార రత్నావళి నాటక ప్రదర్శనములందు పాల్గొనియున్నట్లు శ్రీ చిలకమర్తివారు బందా కనకలింగేశ్వర రావు గారితో చెప్పినారట.
10. ఇందలి ప్రథమాంక ప్రథమభాగము 1875 లోనే 'వివేకవర్ధని'లో ద్వీపదరూపమున ప్రకటితమైవది. అందు పేర్లలో మార్పులులేవు.
11. ఇంచుమించుగా నాటకకర్తల ప్రథమ నాటకరచననుబట్టి వారి కాలక్రమమును పాటించుచున్నాను. ఒక్కొక్క నాటకకర్త భిన్నకాలములలో బహురచనలు చేసియున్నారు. అయినను నాటకకర్తలు ప్రధానముగా గ్రహింపబడుటచేత, ఇప్పట్లు భిన్నకాలములలోని ఆ బహురచనలనెల్ల సౌలభ్యార్థము ఒకచోటనే వివరించుచున్నాను.
12. పంతులుగారి సంస్కృతానువాదములన్నియును మూలమునందువలె యథాతథముగా గద్య-పద్య మయములే. అంగ్లానువాదములందు మాట్పులుచేసి గద్యమయములనుగానే రచించిరి. ఇంక స్వతంత్ర రచనలలో ప్రహసన ప్రాయములైనవన్నియును పూర్తిగా గద్యమునందే యున్నవి. తక్కినవానిలో పద్యములతప్పములే, అవియును గద్యనాటకములుగానే కన్నట్లగలవు.
13. "సంఘదురాచార సంస్కరణమును, పరిశుద్ధమతదర్శప్రకటికరణమును నామనస్సు నెప్పుడును వాయకుంచునుగాన నేనేపుస్తకముననైనను వాని నిండుక చొప్పించుచుందును. కాబట్టి ఈపుస్తకము నందును (ప్రహ్లాదనాటకమున) వాని చిహ్నములు కానవచ్చును"

—(స్త్రీ. చ. 2 వ భా. పు. 194).

14. "అపూర్వ బ్రహ్మచర్య ప్రహసనము, 'విచిత్రవివాహ' ప్రహసనము, మహాబధిరప్రహసనము, పునర్వరణప్రహసనము, బలాత్కారగాన వినోద ప్రహసనము, కలహప్రియాప్రహసనము, మహామహాపాథ్యాయ ప్రహసనము, యోగనిద్రా ప్రహసనము, మహాపంచక ప్రహసనము, అనహాయశూర ప్రహసనము—అను పదియు నింగీ మఱోనున్న ప్రహసనముల ననుసరించి, పేరులను కొంత కథను తెనుఁగువారి కనుకూలముగానుండుటలగున నేను మార్చివేసిన ప్రహసనములు. కలిపురుష శనైశ్చర విలాసము, వేశ్యాప్రియప్రహసనము, కొతుకవర్ధని, వినోద తరంగిణి నా స్వకపోల కల్పితములైన ప్రహసనములు" (స్త్రీ. చ. 2 వ భా. పుటలు 241-42) వివేకవర్ధనిలో (31-3-1886) ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారినిగూర్చి 'దంభాచార్య విలసన' ప్రహసనమును ప్రకటించిరి. డా. కొత్తపల్లి వీరభద్రరావుగారు తమ పరిశోధన వ్యాసముతో

పై పది ప్రహసనములకును అంగ మూలములను నిర్దేశించియున్నారు— తెలుగుసాహిత్యముపై ఇంగ్లీషు ప్రభావము (1960)—పుటలు. 374-395. శ్రీ అక్కరాజు రమాపతిరావుగారు శ్రీ కందుకూరివారి రచనలపై పరిశోధనముచేసి డాక్టరేటు పట్టమును పొందిరి.

శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తి

1. వీరు నియోగి బ్రాహ్మణులు. తండ్రి శ్రీ దుర్గాప్రసాదరావు. ఆదిలో కాకినాడలో నివాసము. తరువాత విజయనగరములో ఆనందగజపతి ఆస్థాన విద్వాంసులుగా ఉండిరి. వీరి 'కవిజీవితములు' తెలుగు కవులను గూర్చిన ఐతిహ్యములు ప్రధానముగా కలదై వీరేశలింగముపంతులుగారి 'కవులచరిత్ర' కంటే ముందే 1880 లో ముద్రితమైనది. 'రాజయోగి' అను పత్రికను నడిపిరి.

శ్రీ కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

1. వీరును వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారును మేనత్త మేనమామ పిల్లలు. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు వాసుదేవశాస్త్రిగారికంటే ఒకటి రెండు సంవత్సరములు చిన్ను. కాగా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు 1852 లేదా 1853 ప్రాంతముల జన్మించియుండురు.

తల్లిదండ్రులు—వీరమ్మ, గోపాలకృష్ణశాస్త్రి; భార్య—అద్వైతబ్రహ్మేశ్వరమ్మ.

గోపాలకృష్ణశాస్త్రిగారి జన్మభూమి తెలంగాణ మధిరతాలూకాలోని విప్పలమడక అగ్ర హారము. తరువాత రేపల్లెలోని కారుమూరులో స్థిరపడినారు. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు 1884 వరకు గుంటూరు మిషనుస్కూలులోను, అటుపిమ్మట 1889 వరకు గుంటూరు ప్రభుత్వ పాఠశాలలోను పనిచేసి, 1889 ఫిబ్రవరి లేదా మార్చి నెలలలో మద్రాసు పచ్చయప్ప కళాశాలలో ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులై మద్రాసు ట్రీనిటీకేసులో కాపురము పెట్టిరి.

వాసుదేవశాస్త్రిగారి మరణముకంటే వారమురోజులుముందే సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు 6-6-1897 తేదీన మద్రాసులో చనిపోయిరి (హేవళంబి జ్యేష్ఠశుద్ధ సప్తమి).

సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి దత్తపుత్రులు గోపాలకృష్ణయ్యగారు వాసుదేవశాస్త్రిగారి దత్త పుత్రులు సీతారామశాస్త్రిగారికి 27-12-1934 తేదీన తమ పితృపాదుల జీవిత విశేషములను పొందుపరచుచు వ్రాసిన లేఖనుండి పై విషయములు సంగృహీతములు.

2. ఒక ఉదాహరణము : ఇది గోపాలకృష్ణయ్యగారిలేఖలో ఉదాహృతము.

“చెలికాడ : బడియందుఁ దిట్లవడుచుం జీవాట్లు దింపం దిను
బులు వ్యర్థంబుగ బుచ్చనేల? మనదబ్బుందెట్టి దెబ్బల్లినా
దలవ్రాతాయది? చాలు, స్కూలుకొకదండం, చిప్పు రావోయి మీ
క్రులతో హాయిగఁగూడి యాడుచుము బంతు లొక్కటికొమ్మచ్చులున్”

3. “...ఆ (గుంటూరు నాటక) సమాజమువారు 1884 వ సంవత్సరమున డిశంబరు నెలపులలో రాజమహేంద్రవరమువచ్చి, వారి నాటకములను ప్రదర్శించిరి. వచననాటకములైనను, నవి యెంతో మనోహరములుగనుండెను ... వారి నాటకములలో ‘యంగంధరవిజయ’ మనునది మిక్కిలి చక్కగనుండెను. వారి హరిశ్చంద్రనాటకముగూడ మిక్కిలి రసవంతముగనుండెను.

పలుమాటలేల, వారి నాటకములన్నియును జనాకర్షకముగనే యుండెను. నాటకముల శైలిగూడ సులభమై ప్రేక్షకులకు సుబోధకముగనుండెను".

—శ్రీ చిలకమర్తివారి 'స్వీయచరిత్ర' (1957)-పుట 83.

4. సుగంధి, చండి, హయహేషితము, పటహము, అలసగతి మొ॥

కొన్ని ఉదాహరణములు :

చండి : జూదముగలుగన్, వాదముచెలఁగున్ మోదము తొలఁగున్, భేదము మెలఁగున్.

—ధర్మరాజు (పుట-41)

పటహము :

నీవే దిక్కంటి మామయ్యా : యే వెంటం బ్రోతఁక మామయ్యా :

యా వైర్యర్థంబది మామయ్యా : వేవే నీవే వెన మామయ్యా :

—దుశ్శాననుడు శకునితో (పుట-44)

శ్రీ వడ్డాది సుబ్బారాయుడు

1. జన్మస్థానము—నగరము రాలాకా పానెర్లపూడిలంక

1872

తల్లిదండ్రులు—లక్ష్మింబ; సూరపరాజు (నియోగులు).

మొదటిభార్యపేరు వేంకమ్మ. కళత్రములు నష్టములగుచుండ సుబ్బారాయుడుగారు మొత్తము ఆరు వివాహములుచేసికొనినారు. వీరు దొడ్డమపేట దివాణమువారి పోషణములో శ్రీ భగవతి వాసుదేవదీక్షితులవారియొద్ద విద్యనభ్యసించిరి. పదుమూడవయేటనే కవిత్వము చెప్పనేర్చి గురువును మెప్పించిరి. భావసంపత్తురమున (క్రి. శ. 1874) రాజమహేంద్రవరములో ఉపాధ్యాయులుగా ప్రవేశించి, చివరకు ప్రభుత్వకళాశాలలో ఉపాధ్యాయులుగా రిటైరు అయినారు. ఉపాధ్యాయులుగా వీరికిర్రి ఎనలేనిది. సర్. కె. వి. రెడ్డి ప్రభువులు వీరి శిష్యులే. సుబ్బారాయుడుగారు ఎంత నిరాడంబరులో అంత స్వతంత్రులు. నాడు రాజ్యమేంద్రవరమున కవిత్వయముగా పరిగణింపబడిన మువ్వరిలో వీరొకరు. 1932 లో డా. రాధాకృష్ణ అధ్యక్షతను షష్టిపూర్తిత్వము జరిగెను. 1937 లో శ్రీ చిలకమర్తివారి ప్రోత్సాహమున సహస్రమాస జీవితోత్సవము జరిగెను. కవిశేఖర దిరుదాంకితులైరి. వీరి కృతులలో భక్త చింతామణి, వేణీసంహారము సుప్రసిద్ధములు; అందలి పద్యములు పలువురనోటికి వచ్చును.

మరణము : 2-3-1938.

2. ప్రథమాంకములోని భానుమతీ పరిహాసోక్తులు, ద్వితీయాంకములోని భానుమతీ స్వప్నదర్శనాది వృత్తాంతము, చతుర్థాంకమున గాంధారి ధృతరాష్ట్రులు యుద్ధరంగమునకువచ్చుట, షష్ఠాంకములో చార్వాకుని కల్లమాటలనునమ్మి యుధిష్ఠిరు డగ్నిప్రవేశముచేయ నుంకింపుట మొ॥ నూత్నకల్పనలు. సుయోధనుని వధించి, తద్రక్తని త్రమైన హస్తములతో ద్రావది వేణీని ముడిచి కొప్పు పెట్టెదనని భీముడుచేసిన ప్రతిజ్ఞ సంపూర్ణమగుటచేత దీనికి 'వేణీసంహార' మను పేరు వచ్చినది.
3. ప్రబోధచంద్రోదయము వేదాంతపరమైన నాటకము. ఇందు అరిష్టద్వర్గాదులకు రూపకల్పనము చేయబడినది. దీనిని 'Allegorical play' అందురు. ఇట్టివాని అనువాదము చాలకష్టము.

ఒక ఉదాహరణము :—

మూలము :

“ప్రభవతి మనసి వివేకోవిదుషామపి శాస్త్రసంభవస్తావత్ ।

నివతంతి దృష్టివిశిఖాయావన్నీందీవరాక్షిణమ్॥

(I-11)

శ్రీ కందుకూరివారి అనువాదము :

“వృద్ధిని నిందీవరాక్షుల దృష్టివిశిఖసంతతులు పర్వకుందెను సంభవతే
మహిత విద్వాంసులకునైన మనసులందు శాస్త్రజన్యవివేకంబు సంభవిల్లు.

శ్రీ వసురాయకవి అనువాదము :

“ఎంతదాఁకఁ దాఁకవిందీవరాక్షుల సోయగంపు వాలుఁజూపుఁదూపు
లంతదాఁకనేకదా కనఁబడు శాస్త్రభవవివేక మెట్టి ప్రాజ్ఞునకును.”

శ్రీ నాదేశ్య పురుషోత్తమకవి

1. పురుషోత్తమకవిగారి పూర్వులు నాదేశ్యునిండివచ్చి, కృష్ణాతీరస్థులుగు సీతారామపురాగ్రహారమున స్థిరపడినారు.

తల్లిదండ్రులు : సుబ్బాంబ, కామయ్యగారు.

జననము : రుధిరోద్గారి సంవత్సర మై శాఖ శుక్ల పంచమి. (23-4-1868).

కవిగారు మొత్తము 112 గ్రంథములను రచించిరి. ఇందులో కావ్యములు, స్తోత్రములు, వర్ణనలు, నిఘంటువు (పురుషోత్తమకవీయము), శాస్త్రగ్రంథములు, హిందీనాటకములు, తెలుగు నాటకములు మొదలగునవెన్నియో కలవు. వీరికి మేధాదక్షిణమూర్తి ఇష్టదైవము; ఉపదేశ మునుకూడ పొంది, తీవ్రమంతయును భగవదర్పితముగా గడిపినారు. వీరికి గర్భ-బంధ-చిత్ర కవిత్వములన్నవోగూడ ప్రీతికలదు. అందు సిద్ధహస్తులగుటచేతనే వీరికి “నరస చతుర్విధకవితా సామ్రాజ్య ధురంధరు”లనెడి బిరుదువచ్చెను. ‘బుధవిధేయి’ అను పత్రకను ఆరంభించి కొంత కాలము నడిపిరి.

కవిగారి కుమారులు మేధాదక్షిణమూర్తిశాస్త్రిగారు “ఉత్తమ తీవ్రయాత్ర” అనుపేర పితృపాదుల చరిత్రను కావ్యఖండముగా సంతరించినారు (1954). దానినిజట్టియ, చంద్రహాస-రామదాసచరిత్ర నాటకములకు కవిగారు వ్రాసికొన్న పీఠికలనుజట్టియ నాటి పలువిషయములు తెలియచున్నవి.

2. ఈ హిందూస్థానీ నాటకములపేర్లు (రచనాక్రమములో) పేర్కొనబడియున్నవి—

1. కాళాసురవధ, 2. పంచాక్షరి మహిమము, 3. శుభద్రా పరిణయము, 4. భస్మాసురవధ, 5. కళావతి పరిణయము, 6. కూడ్ర తపోనర్తకము, 7. శారదోపాఖ్యానము, 8. లవణాసుర సంహారము, 9. మనోజవాలక్ష్మీనివారణము, 10. గోకర్ణ మాహాత్యము, 11. అహల్యా సంక్రందన నాటకము, 12. బిల్వజీయము, 13. సీమంతిని చరిత్రము, 14. సోమవారవ్రత మహిమ, 15. పుత్రకామేష్టి, 16. సీతాకళ్యాణము, 17. దశరథ నిర్యాణము, 18. రామరజ్య వాసము, 19. సీతాపహరణము, 20. సుగ్రీవ పక్షాధిపేకము, 21. హనుమత్ప్రతాపము, 22. రావణసంహారము, 23. శ్రీయాశచరిత్రము, 24. రామదాసచరిత్రము, 25. మిత్రసహోపాఖ్యానము, 26. ఇళమహారాజుచరిత్రము, 27. శుకన్యాపరిణయము, 28. శుకరంధాసంవాదము,

29. నారాయణరావు పార్కు, 30. భద్రాయుషోపాఖ్యాన పూర్వభాగము, 31. భద్రాయుషోపాఖ్యానోత్తరభాగము, 32. హరిశ్చంద్ర చరిత్రము.

పరధాషలోనైనను, రామాయణాభలను వరుసగా నాటకీకరించిన ప్రభములు కవిగారి.

3. శైలికి ఒకటిరెండు ఉదాహరణములు (రామదాన చరిత్రమునుండి) —

గజాననుడు; భక్తా! వినయసంయుక్తా! కళ్యాణే, కళ్యాణే, మై కై లాస శిథిరి శిథిల్పూర్, సదా భవనాంచిత సింహాసనా సీన్లో హమారె పితాజీకే అంకపీత్పూర్. బహుత్ టుషిసె దై రెగ్నె, లోకా లోకనకర్తరె రహాభ. తవ్ భక్తహో తేరా బినుతి శ్రవణగోచర్ హోనేసె, సంపూర్ణాంకరంగ్ హో మై రుక్మ బద్దినే ప్రసన్ హువాహుం. అధిలాషా తుష్టారా బతా. టం సఫల మనోరథ్ హో జావె.

సూత్రధారుడు: జగజ్జీయమాన మహామహిమాంచితోదార్య నివారితావితారజనదైన్య: సర్వలోక శరద్యా: ప్రథమగద్యా: ఆప్ భక్తాదీన్ హోనేసె, అయిసీ దీన్పూర్ సానుష్టుర్యా యేహై. ఆపాగ్ సందర్భన్ కర్నేసె యిచ్ మై పావస్సీ, నిర్విచార్పీ హు వాహుం. ఆజ్ఞానువర్తి హోనే కేలియె కర్నే విజ్ఞాపనయై: హై.....

*

*

తానీషా: అచ్చ, అక్కన్నా! హుచం తహస్సీల్లారీకా, ఉన్ను లిఖేకే, మొహర్పీ హేందాకె, య్హానె, సొహ్యచ్చు, వ్హా, హిమృత్తు, హోనావదేగా. రో ఉన్నా థ్యాహిష్. జిత్నాహై ఉత్సాహక్ హుజూర్గా రుమ్మక్పీదెక, రహ్యబ్దుయె సొబాదు: హమారే నామ్మె, ఉన్నురఖో హమ్మి, కుష్మాకుచ్, రబ్బిర్మాయింగె. (పుట-21)

అచ్చటచ్చట అంత్యానుప్రాసముగల రచన సాగుచుండును — “అరే చేలా: సుశీలా: అజ్ఞాన బాలా! హమ్మె సజాన్సేవాలా!.....” (పుట 21)

4. “విప్లవదేవికాని, చిత్తులు సాపులునని లేకుండ నొక్కొక్కప్రతియైవ్రాసి యది కేవలమాయొక్క కంపెనీ (నే. థి. సో.) వారి యుపయోగమునకే యిచ్చివేయుటంబట్టియు వారినన్యుల ననుగుటయు వారొప్పియిచ్చుటయు నసంభవమైనందునను, వారి ఖులాస పెనుబడఁగనే వీని విలాసము మూలఁ బడవలనెను. మున్నివి కనియున్నవారనేకులు తమకవియిష్టంపుఁడని కొందఱును, వానిం బ్రచుర పఱపుఁడని కొందఱును బలుమాతెచ్చరించుచున్నారు. ప్రకటనమే కర్తవ్యమని యేర్పఱచి కొంటిని” — చంద్రహాస చరిత్రపీఠిక - 1916.

5. నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవిగారి హిందూస్థానీ నాటకములపై పరిశోధనముచేసి, శ్రీ ఫిమనేనిరత్నల్ (ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము) డాక్టరేట్ పట్టమును పొందియున్నారు.

ద్వితీయాధ్యాయము

ఆధునిక నాటక వికాసము

శ్రీ ధర్మవరం కృష్ణమాచార్యులు¹

ఉత్తమ నాటకకర్తగా, దర్శకుడుగా, మహానటుడుగా చిరయశస్సునార్జించి, 'ఆంధ్ర నాటక పితామహుడు'గా ప్రసిద్ధికెక్కిన ధర్మవరం కృష్ణమాచార్యులవారిని ఎరుగని తెలుగు చదువరులుండరని చెప్పట అతిశయోక్తికాదు. క్రీ. శ. 1886 వ సంవత్సరమునకు పూర్వము నాటకరంగవిషయమున తెలుగుజిల్లాలలో జరిగిన కృషియంతయును ఒకయెత్తు. అటుపిమ్మట ధర్మవరం కృష్ణమాచార్యులుగారుచేసిన కృషియంతయును ఒక ఎత్తు. 1860 ప్రాంతముల నుండియు తెలుగులో నాటకరచనయును, 1880 నుండి నాటకప్రదర్శనములును జరుగుచున్నను బళ్ళారివాసులకు ఆ విషయమే తెలియదు. 1885 వ సంవత్సరమునరకును వారెరిగినవి కన్నడ బయలాట ప్రదర్శనములుమాత్రమే. 'రంగాచారి నాటకకంపెనీ'లోని కన్నడ సామాజికుల యొక్క సంగీతమును, వారి ప్రదర్శనములును బళ్ళారి పౌరులను బాగుగా ఆకర్షించినవి. అట్టి స్థితిలో ఆచార్యులవారి సోదరులు గోపాలాచార్యులుగారొక తెలుగునాటకమును రచించి ప్రదర్శింపజేసిరి. కాని, అది విజయవంతముకాలేదు. కన్నడనాటకములవలె తెలుగునాటకము రక్తి కట్టకపోవుటచేత గోపాలాచార్యులుగారు కించపడుటయేకాక తెలుగుభాష నాటకరచనమునకు పనికిరాదనుభావముకూడ ప్రబలినది. ఇది ఆచార్యులవారికి సంతాపకారణమయ్యెను; అప్పుడు వారు తెలుగునాటకరచనకు పూనుకొని 'చిత్రనళీయము'ను వ్రాసి, విజయవంతముగా ప్రదర్శించి పై అపవాదును పోగొట్టిరి². అటుపిమ్మట వరుసగా పెక్కు నాటకములను రచించిరి.

ఆచార్యులవారు 1874 లో కావ్యరచన యారంభించిరి. సంస్కృతాంగ్లభాషా నాటకముల నానక్రితో జదివి 1879 లో సిక్కుపదేశకములగు 'ఉన్మాదరామప్రేక్షణికము', 'మదన విలాసము' అనేది చిన్ననాటకములను, చిత్రనళీయమున వచనభాగము కొంతవ్రాసిరి. ఆ సంవత్సరమందే కొందరు మిత్రులతో కలిసికొన్ని ఆంగ్లనాటకములను ప్రదర్శించుచు పై రెండు చిన్న తెలుగునాటకములనుకూడ విజయవంతముగ ప్రదర్శించిరి. 1886 లో వారి మిత్రకోటి 'సరసవిసోదిని'యను నభగానేర్పడి ఆచార్యులవారిని దానికధ్యక్షులుగ నొనర్చిరి. కాని, ఆ మిత్రులందరును బహుతరముగ నాంధ్రభాషనభిలాషచే నభ్యసించినవారైనను కర్ణాటభాషయందు పక్షపాతముకలవారు; అంతియేకాక వారంతవరకును చూచినవి కర్ణాటనాటకములే కావున దేశ

భాషలలో నాటకములకు దగినభాష కన్నడమేయనియు, తెనుగుందులకు తగదనియు వారి నమ్మకము. అందుచే వారు కన్నడమందే నాటకములను రచింపుడని ఆచార్యులవారిని బలవంతపెట్టిరి. అంతట ఆచార్యులవారు స్వప్నానిరుద్ధమనుపేర ఉపాకల్యాణమును కన్నడభాషలో రచించిరి. దీనిని సరసవినోదినీసభవారు 14-9-1886 తేదీన ప్రదర్శించిరి. నెలలోపల మూడు సార్లు నాటకము ప్రదర్శింపబడెను. అప్పుడు తెలుగునాటకము నొకదానిని ప్రదర్శింపవలెనని ఆచార్యులవారు పట్టుబట్టి చిత్రనళీయమును సాంతముగా రచించిరి. అది 29-1-1887 తేదీన సరసవినోదినీసభవారిచేతనే విజయవంతముగా ప్రదర్శింపబడెను; ఇది కన్నడనాటకముకంటె విశేషముగా ప్రజల ఆదరణమును పొందెను. చిత్రనళీయప్రదర్శనము జయప్రదమగుటతో తెలుగుభాష నాటకభాషగా ఆదృతమై, చివరకు బళ్ళారి కన్నడసీమ కాదన్న భావము పైవారికి కలిగింప నమర్దమయ్యెను³.

చిత్రనళీయ ప్రథమప్రదర్శనమునందు నలభూమికను ఆచార్యులవారేధరించిరి. అంతియే కాదు, సరసవినోదినీసభ మొదటితరము నటులలో ఎల్లప్పుడును ఆచార్యులవారే నాయకపాత్ర ధారి. అటుపిమ్మట వీరు దశరథుడు, రాజరాజనరేంద్రుడు మొదలగు పాత్రలను ధరించుచుండెడివారు. కరుణరసప్రధానమును, అత్యంతసహజమును అయిన ఆచార్యులవారి దశరథపాత్రాభి నయము సహృదయుల మన్ననలంది ప్రసిద్ధికెక్కినది⁴. ఆచార్యులవారు సంగీతములో నిధులని చెప్పుదురు. నాటకములలోని పాటలకు, పద్యములకు వారే రాగనిర్దేశాలునుచేసెడివారు (మోహన, జంరూటి, కేదారగౌళ, కమాజరాగములు వారికి ప్రీతిపాత్రములట). సంగీతముపై వారికెంత అభిమానమున్నను అర్థమునకు భంజకముకాని శ్రావ్యమైన సంగీతమునే వారు పాడెడివారు; రంగస్థలమునందు అంగీకరించెడివారు. సంగీతగాయకునకు తంబుర ఎంత ఉపయోగపడునో పద్యమును చదువుటకు సంగీతము అంతియే ఉపయోగపడవలెనని వారి ఆశయము. తొలిసంవత్సరములో ఆచార్యులవారు అభినయమునకే అధికప్రాముఖ్యము నొసంగినారు; అటు పిమ్మట రంగాలంకరణమునకుకూడ ప్రాముఖ్యమీయనారంభించిరి. ఇంకొక ముఖ్యవిషయ మేమనగా ఆచార్యులవారు ఆంగికాభినయముకంటె వాచికాభినయముమీదనే ఎక్కువ శ్రద్ధ చూపెడివారు. 'రిహార్సల్సు'లో ఎక్కువకాలమును ఉచ్చారణావిధానమును నేర్పుటకే వినియోగించెడివారు.

ప్రతినాటకమునకును 'రిహార్సల్సు' చేయించెడిభారమును ఆచార్యులవారే స్వయముగా వహించుట ఆచార్యులవారిలోని విశేషము. శిక్షణకాలములోను, ప్రదర్శనసమయములోను వారు చాల 'నిక్కచ్చి'గా నుండెడివారు. ఏమాత్రపు అలసతనుకాని, అజాగ్రత్తనుకాని సహించుటయే లేదు. ఏనటుడైనను వారు చెప్పినట్లు చేయకపోయినచో వారికి చాల ఆగ్రహముకలిగెడిది; తీవ్రముగా మందలించెడివారు; చేయిచేసికొన్న సందర్భములుకూడ కలవందురు⁵.

ఇంకొకవిశేషమేమనగా ఆచార్యులవారు తాము స్వయముగా నటించుటయేకాక తమ సోదరులనుకూడ నటులనుగా తయారుచేయుట⁶. తెలుగుదేశములో నాటకకర్తలే భూమికాధారణము చేయుటయనునది వడ్డదివారితో ప్రారంభమైనది. దానిని పరమకౌటికి కొనిపోయినవా

రాచార్యులవారే. నాటకరచన, దర్శకత్వము, నటన—అను మూడుగుణములును ఒకరియందే మూర్తీభవించియుండుట చాల అరుదు. ప్రాచీనకాలమున భారతదేశములో భవభూతి ప్రభృతు లట్టివారుగా కన్పట్టదురు; పాశ్చాత్యదేశములలో ఎస్కిలస్, సోఫోక్లిస్, షేక్స్పియరులు అట్టి వారు. ఆధునికకాలములో తెలుగుదేశమున ఆచార్యులవారు అట్టివారు.

ఆచార్యులవారు ఏదేని నాటకమును వ్రాయతలపెట్టినప్పుడు అందలి భూమికలకు తగిన నటులను ముందుగానే నిర్ణయించుకొనెడివారు. పిమ్మట ఆ నటులను దృష్టిలో నుంచుకొని తమ రచనను సాగించెడివారు. తొలిరోజులలో ఆచార్యులవారు తమనాటకములనుతామే వ్రాసికొనెడి వారు. తరువాతిరోజులలో నాటకరచనకు ప్రత్యాధికము సిద్ధముచేసికొన్న పిమ్మట, ఒక మంచి విలేకరిని వేకువజామున తమయింటికిరా నియనించి, తాముపచారుచేయుచు ఆకువుగా సంభాషణలు చెప్పి వ్రాయించుచుండెడివారు.⁷ అప్పటికిది వచనరూపముమాత్రమే. నాటకము ముగిసిన పిమ్మట సభాసభ్యులను సమావేశపరచి, అందరకును చదివి వినిపించి, ఎవరేని తగు సలహాల నొసంగినచో స్వీకరించి, మార్పులు చేసెడివారు. తమదే సిద్ధాంతమనెడి మొండిపట్టుదల వారికి లేదు. తరువాత ఆయా నటులకు నాటకభాగములను పంచిపెట్టి, వారివారి యోగ్యతలనుబట్టి పద్యములను, పాటలను రచించి యిచ్చుచుండెడివారు.

స్థానికులందరి అభిమానమును చూరగొనిన తరువాత సరసవినోదినీ సభవారు 1890 జూన్ నెలలో ప్రప్రథమముగా మద్రాసు 'విక్టోరియా పబ్లికుహాలు' లో కొన్ని నాటకములను విజయవంతముగా ప్రదర్శించినారు.⁹ అప్పుడు మద్రాసు పురప్రముఖులు సంక్రితులై ఆచార్యుల వారికి సన్మానపత్రము నొసంగిరి.¹⁰ మద్రాసుయాత్ర జయప్రదమగుటతో అత్యుచిత్యాసము ప్రబలినది. అంతట ఆచార్యులవారు ఈ సమాజమును అనేక పట్టణములకు తీసికొనిపోయి ప్రదర్శనముల నొసంగినారు. ఎచ్చటికివెళ్ళి ప్రదర్శనముల నొసంగినను ప్రజల, పత్రికల, విమర్శకుల పొగడ్తలను బహుళములుగా పొందుచునేయుండిరి. 1905 ప్రాంతముల గద్వాలు మహారాజావారు, హైదరాబాదులో పెద్దసభచేసి ఆచార్యులవారికి 'ఆంధ్రనాటక పితామహ' బిరుదము నొసంగియున్నారు. నాదాచార్యులవారికి జరిగినంతటి ఘనసన్మానము తెలుగునాటక కర్తలలో మరియొకరికి జరుగలేదనుట అతిశయోక్తి కాదేమో.

సరసవినోదినీ సభవారు చక్రని సొంతనాటకశాలను 1907 లో నిర్మించుకొనినారు. దీనికి "రామకృష్ణవిలాస్" అను పేరుపెట్టబడెను. ఇందులకు ఆచార్యులవారు ఆరువేల రూపాయలు పెట్టుబడిపెట్టి, వాయిదాలమీద రాబట్టుకొనిరి. ఇట్లు ఆచార్యులవారి నాయకత్వములో 1912 వరకును సరసవినోదినీసభ నిర్వీరామముగా, నిర్విఘ్నముగా, స్తుతిపాత్రముగా తనకార్యక్రమ మును నిర్వహించెను. కాని, అప్పుడు సభ్యులలో కొందరు "ఆచార్యులవారు తమ నాటకము లన్నియును సరసవినోదినీ సభకొరకే వ్రాసినారుకాన అవి అన్నియును సభకేచెందవలెననియు, ఆచార్యులవారికి వానిపై ఎట్టిఅధికారమును ఉండరాదనియు" ఒక వాదమును లేవదీసిరి. ఈవాదము కోర్టువరకునుపోయెను. ఇది ఆచార్యులవారికి కష్టముకలిగించెను. అంతట వారు హృదయభారముతో ఆసభనుండి తప్పుకొని 1912 అగస్టు నెలప్రాంతములో "అభినవ సరసవినోదినీ" అను

పేర ఇంకొక సభను ఆరంభించిరి. ఈసభపక్షమున ఒకటి రెండు ప్రదర్శనముల నొసంగినారో లేదో, ఇంతలో ఆచార్యులవారు 30-11-1912 తేదీన దివంగతులగుట తటస్థించెను.

ఆచార్యులవారు పెక్కునాటకములను రచించినను, వానిని ముద్రించుటకు శ్రద్ధతీసికొన లేదు. వారిజీవితకాలములో చిత్రనశీయ-విషాదసారంగధరములు మాత్రమే ముద్రితములై నవి. మొదటిది వారిజీవిత కాలముననే నాలుగు ముద్రణములందెను.¹¹ మరి 12 నాటకములు వారి మరణానంతరము ముద్రింపబడెను. ఆచార్యులవారు వామనచరిత్రము (లేదా ఉపేంద్రవిజయము,) స్వప్నానిరుద్ధము అనేది రెండు కన్నడనాటకములనుకాక మొత్తముమీద 27 తెలుగు నాటకము లను రచించియున్నారు. వీనిలో మదనవిలాస-ఉన్మాదరామప్రేక్షణికములు రెండును 1879 లో రచింపబడిన చిట్టినాటకములు. ఇవి 1879 లోనే ప్రదర్శింపబడినను, ముద్రితములు కాలేదు; వ్రాతప్రతులు కూడలేనట్లే. ఇంక తక్కినవానిలో—'ర్యాజాభిషేక' మనునది ఐదవజార్ది రాజ్యాభిషేకోత్సవమునాడు (22-6-1911) ప్రత్యేకముగా ప్రదర్శించుటకు రచింపబడినది (దీని వ్రాత ప్రతియునులేదు), 'ఉదసా కల్యాణ' మనునది ప్రత్యేకనాటకముకాదు; 'రామకృష్ణ విలాస' ప్రారంభోత్సవము నాడు ప్రదర్శించుటకు 'ఉ'ష-ద'మయంతి-సా'విత్రి అనుమూడు నాటకములందలి కల్యాణ ఘట్టములను చమత్కారముగా కూర్చిన కూర్పు. ఇంక తక్కిన 23 నాటకములలో పదునాలుగు ముద్రితములు;¹² తొమ్మిది అముద్రితములు. ఈ అముద్రితములలో సుశీలాజయపారీయము, సీతాస్వయంవరము, ఘోషయాత్ర, విభీషణపట్టాభిషేకము అను నాలుగింటి వ్రాతప్రతులును లభింపలేదు.

ముద్రిత నాటకములు :

ఆచార్యులవారి నాటకముల రచనలయానుభూతినిగా తెలియుటలేదు. కాని ఆయాకారణములనుబట్టి ముద్రింపబడిన నాటకముల రచనాక్రమమును క్రిందివిధముగా పేర్కొనవచ్చును—

1. చిత్రనశీయము—1894 లో ప్రథమముద్రణము.
2. సావిత్రి చిత్రాశ్వము—ఇందు చివరి మూడుఅంకములలో శేషాచార్యులవారి పద్యములు కలవు.
3. చిరకారి—17-1-1891 తేదీన బళ్ళారిలో ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శితము.
4. బృహన్నల—క్రొత్తవిధముగా నవరింపబడిన ఈనాటకము 21-3-1897 తేదీన ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శింపబడెను.
5. వరూధిని—వ్రాతప్రతిమీది తేదీనిబట్టి (24-6-1896) ఇది 1896 లో రచింపబడినదని చెప్పవచ్చును. (మనుచరిత్రలోని పద్యములిందు యథాతథముగా గ్రహింపబడెను).
6. విషాదసారంగధరము—1889 లో ప్రప్రథమముగా బళ్ళారిలో ప్రదర్శింపబడెను.
7. పాదుకాపట్టాభిషేకము—ఈ ప్రస్తావనలో మాత్రమే 'ఆంధ్రనాటకపితామహ' బిరుదు పేర్కొనబడెను.
8. ప్రమీలార్జునీయము—26-12-1905 తేదీన 'సుగుణవిలాససభ' లో ప్రదర్శితము. ఇందు 'శ్రీవిద్య'ను గూర్చిన చర్చకలదు.

9. ప్రహ్లాదనాటకము—పోతన్నగారి భాగవతపద్యములిందు యథాతథముగ కలవు.
10. ముక్తావళి—తోలుత దుఃఖాంతము; తరువాత ఆచార్యులుగారే మోదాంతముగ మార్చినరట.
11. అభిజ్ఞానమణిమంతము (చంద్రహాస నాటకము)— _ డిబో _
12. రోషనారాశివాణి—చారిత్రకనాటకము.
13. పాంచాలీస్వయంవరము—ఇందు యువతీవివాహ చర్చకలదు.
14. మోహినీరక్తాంగద—మల్లనామాత్యుని పద్యములిందు యథాతథముగా స్వీకృతములు.

లభించిన వ్రాతప్రతులు :

1. అజామిళ; 2. హరిశ్చంద్రనాటకము; 3. సుగ్రీవపట్టాభిషేకము; 4. యుధిష్ఠిర యౌవరాజ్యము; 5. ఉషాపరిణయము. వీనిలో 'అజామిళ' ఉత్తమమైనరచన. సుగ్రీవపట్టాభిషేకములో వాలిపాత్రచిత్రముగా చిత్రీకరింపబడినది.¹³ హిడింబాభీమసేనీయమనెడి ఇంకొకవ్రాత ప్రతికూడ కలదు. "యుధిష్ఠిరయౌవరాజ్యము" నకు లాక్షిగృహదహనము, హిడింబాసురవధ, హిడింబాభీమసేనుల సమాగమము అనెడి మూడుఘట్టములను చేర్చుటతో ఇది సిద్ధమైనది. దీని తరువాతి కథయే 'పాంచాలీస్వయంవరము.'

అజామిళ :

ఆచార్యులవారి 'వచన నాటకము' గా ప్రసిద్ధిచెందిన రచనయిది.¹⁴ ఇందు, పురాణ ప్రసిద్ధమైన 'అజామిళ' భూమికను ఆచార్యులవారు పూర్తిగా, చిత్రముగా మార్చివేసినారు. అసలు భాగవతమందలి అజామిళుడు పరమదుర్మార్గుడు. కాని ఈనాటకమందలి అజామిళుడు పండితుడు, సత్త్వగుణ సంపన్నుడు, ధర్మదీక్షితుడు, క్షమాగుణసంపన్నుడు. మీదుమిక్కిలి సంఘసంస్కారి. వివాహముకాకుండగనే రజస్వలలయి సంఘముచే బహిష్కృతులైన పద్మావతీయనుకన్యను మరణోద్యోగమునుండి రక్షించి వివాహముచేసికొనును. అది తక్కిన వైదిక శిఖామణులకు కంటింగింపై, పద్మావతీని కామించిన ఒక బలవంతునితోద్పాటుతో ఆ భార్యాభర్తల ననేకవిధములుగా బాధింతురు. వారు వానినెల్ల ఓర్చితో భరింతురు. విధిలేక అజామిళుడొక దొంగలగుంపుతో కలిసిపోయి వారికి నాయకుడగును. అదంపతులు చివరకు సంతానసహితముగా వ్యాధిపీడితులై మరణింతురు. పుత్రమరణదుఃఖముతో ఏకాదశిగాడు జాగరణముచేసి, చిన్ని కొడుకు నారాయణుని స్మరించుచు ప్రాణములువీడుటచేత అజామిళునకు పుణ్యలోకప్రాప్తి కలిగినది.

ఆచార్యులవారి నాటకకథాగమనమునకు 'రజస్వలావివాహ' మనెడి ఆధునిక సమస్యను కేంద్రముగాచేసినారు. అంతియేకాదు, స్త్రీలసమావేశములు, అజామిళుడు సురాపానము వలదని దొంగలకు బోధించుట, న్యాయస్థాన విచారణము,¹⁵ వ్యాధినివారణప్రయత్నములు మొదలగున వన్నియును ఆధునికవాతావరణమునకు సంబంధించినవే. ఇది పౌరాణికకథలో అంతగా అతికి నట్లు కన్పట్టదు. ఇంతచేసియును, చివరకు ఏకాదశి ఉపవాసముచేతను, 'నారాయణ' స్మరణచేతను అజామిళుడు ముక్తుడైనట్లు చెప్పబడినది; అంతకంటె అజామిళ దంపతుల మరణముతోను, వారి మరణమునకు పశ్చాత్తప్తులైన శత్రువులు దుఃఖించుటతోను నాటకము అంతమైయున్నచో

కథకు మరింత జీగి చేకూరెడిది. నాయకమరణముతో అంతమైన ఈనాటకము 'విషాదనాటక' మగుచున్నది; సంఘమునకెదురీడుట, విధిలేక దొంగలగుంపుతో చేరుట అనునవి అజామిశుని యందలి దోషములు లేదా లోపములు. అందులకే అతడు బలియయ్యెను. అందులకు తగినపద్ధతిలో నాటకరచన బాగుగనే జరిగినది. ఇందు పాత్రోచితభాష పాటించబడుట యొకవిశేషము.

ఆచార్యులవారి నాటకసామాన్యలక్షణములు :¹⁶

ఆచార్యులవారి నాటకరచనా విధానమును ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను. వారు ఏనాటకమునైనను ముందుగా కేవలము వచనముగానే వ్రాసెడివారు (పుటకు ఒకే ప్రక్క). అటుపిమ్మట ఎదుటిపేజీలో సందర్భోచితముగా పాటలను, పద్యములను ఎఱ్ఱసిరాతో వ్రాసెడివారు. ఇట్లు వ్రాయుటలో ప్రదర్శనమందు పాల్గొనెడినటులయోగ్యతలు కూడ కొంతవరకు వారిదృష్టిలో నుండెడివి. రచన ఈవిధముగా సాగెడిదికావుననే వచనములో చెప్పినభాగమే పద్యములోను. అదేపాటలోను ఉండుటచూడగలము. నాటకమును చదివెడివారికిది వింతగా తోపవచ్చును. కాని, నటులుమాత్రము సంగీతము తెలిసినవారైనచో పద్యమునో, లేదా పాటనోపాడి వచనమును మానివేసెడివారు. సంగీతముతెలియనివారు వచనముతోనే తృప్తిపడెడివారు. ఆచార్యులవారు అజామిశును కూడ పై విధముగా ముందు కేవలము వచనముగానే వ్రాసినారు. కాని, అటుపిమ్మట మామూలు పద్ధతిగా పద్యములను, పాటలను నాటకమునందంతటను వ్రాసెడి ప్రయత్నము చేయలేదు; అది కేవలము వచనముగానే విజయవంతముగా ప్రదర్శింపబడినట్లు తెలియుచున్నది.

పాశ్చాత్యనాటకసంప్రదాయములను జీర్ణింపుకొన్న ఆచార్యులవారు విషాదరూపక రచనపై అధికారరణముచూపినారు; అంతియేకాదు, వారు తెలుగులో ప్రథమస్వతంత్ర విషాద రూపకరచయితలు కూడను. సారంగధర, పాదుక, అజామిశ సంపూర్ణముగా విషాదరూపకములు. ముక్తావళీ-చంద్రహాసలు తొలిరూపమున విషాదరూపకములే.

అజామిశతప్ప తక్కిన నాటకములన్నియును గద్య-పద్య-గేయసమన్వితములు. అజామిశయందు తప్ప తక్కిననాటకములన్నింటను భాషగ్రాంధికమును, శైలిప్రాబంధికమును. అంతమాత్రమున భాషదుర్బోధమని తలంపరాదు. నేటివారికిది కొంతకృతకముగా నున్నట్లు కన్పట్టును. (తాము పాటలను స్వీకరించిన హేతువులను ఆచార్యులవారు చిత్రనళియపీఠికలో వివరించినారు.)

అంకమును పాశ్చాత్యులపద్ధతిలో రంగములనుగా విభజించినారు. ఏకరంగములైన అంకములు ఆచార్యులవారి రచనలలో ఇంచుమించుగా లేవనియే చెప్పవచ్చును. వరూధిని (31 అం.) తప్ప, తక్కిన నాటకములన్నియు పంచాంకపరిమితములు.

ఆచార్యులవారి నాటకములన్నియును స్వతంత్రరచనలే. వారు ప్రఖ్యాతములైన కథలనే స్వీకరించినను, బాచిత్యముననుసరించి క్రొత్త కల్పనలను బహుళముగా చేసియున్నారు. సన్నివేశములకూర్పులో ఆచార్యులవారు సిద్ధహస్తులని చెప్పవచ్చును. నాటకమున నాయకుడు

ప్రఖ్యాతుడును, ఉదాత్తుడును అయిన రాజ్జరి కావలయును. కాని ఆచార్యులవారి రచనలలో ఈ ఆలంకారిక సూత్రమున కపవాదములుకలవు—అజామిశ, చిరకారి మొదలగు నాటకములిందుల కుదాహరణములు.

పాశ్చాత్యుల 'ఎటోగ్'ను దృష్టిలోపెట్టుకొని ఆచార్యులవారు తమ నాటకములందు 'ఉత్తరరంగము'లను రచించియున్నారు; ఇందు ఆయా నాటకములవలన నేర్వదగిన నీతులు విశదము చేయబడెను. రంగవిభజనపద్ధతి నవలంబించుటచే రచనలో వీరికి ప్రవేశ-విష్కంభాదుల యావశ్యక మెచ్చుటనోకాని కలుగనేలేదు.

నీతిబోధయందుకూడ దృష్టికలవారగుటచేత ఆచార్యులవారు ప్రఖ్యాతకథలయందు ఆధునిక రాజకీయ-సాంఘికసమస్యలనుకూడ చొప్పించిరి.¹⁷ ఇందు కొన్ని రమణీయములుగా నున్నను, మరికొన్ని ప్రాతకథలలో అతికినట్లుగా కన్పట్టువు. ఇట్టివానిని 'anachronism' అను దోషముగా పరిగణింతురు.

ప్రస్తావన-ఆముఖాంగ-అర్థోపక్షేపకాది ప్రయోగములచేత కథాసూచనయు, ప్రథమ హిత్రప్రవేశ సూచనయును జరుగునుకాన భారతీయనాటకములలో 'ఆకస్మికారంభము' కన్పట్టుదు. కాని పాశ్చాత్యపద్ధతి ననుసరించి ఆచార్యులవారు తమ నాటకములను 'ఆకస్మికారంభములు' కలవానినిగా రచించినారు. పాదుకాపట్టాభిషేకము, వరూధిని మొదలగు నాటకములందలి ఆరంభములిట్టివే. ఇట్లే కొన్నిచోట్ల అంతములుకూడ ఆకస్మికములుగానే కన్పట్టును.

కళిదాసాదులు, షేక్స్పియరు ప్రభృతులు హాస్యమును చాల పరిమితముగా వాడి యున్నారు. కాని, సభ్యులను దృష్టిలో పెట్టుకొన్న ఆచార్యులవారు దీని తెక్కువ అవకాశమును కల్పించినారు. కొన్నిచోట్ల కథతో అతుకని భాగములుకూడ కలవు. మరికొన్నిచోట్ల ప్రసంగములు సభ్యులను మీరినవికూడను.

ఆచార్యులవారి భాషగ్రాంథికమును, శైలిప్రాబంధికమును అగుటచేత వారితొలినాటకము తెలుగు ప్రబంధములను తలపించుచుండును. సాధారణముగా పద్యములలో భావగాంభీర్యము తక్కువ. నాటకములలో చకరకముల నూత్నఛందములను వాడుట వీరిలోని యొకప్రత్యేకత; వానిలో పెక్కింటిని పాటలుగాకూడ పాడవచ్చుననివారు అధస్పాచికలలో తెలిపియున్నారు.

వేజీసంహారాదులందును, కొన్ని షేక్స్పియరు నాటకములందును సంవాదముతోపాటు కథనమునకును అనగా ఉపన్యాసభోరణి సంవాదములకును, దీర్ఘస్వగతములకును ప్రాధాన్యము కలదు. ఈకథాకథనపద్ధతిని విమర్శకులు దోషముగానే పరిగణించిరి; అయినను ఆచార్యులవారు ఈ పద్ధతిని కూడ అధికముగానే అనుసరించియున్నారు.

ఆచార్యులవారు కొన్ని నాటకములలో 'మూకరంగము' (Silent scene or mime) లను ప్రవేశ పెట్టినారు—సుగ్రీవపట్టాభిషేకములో 'సప్తతాళభేదన' రంగము; అజామిశలో దొంగలుదోపిడి చేయురంగము మొ॥ ఇందువాచికము లేకుండగనే రంగమంతయును సాగిపోవును.

పాశ్చాత్యుల నాటకములలో అధికముగా కన్పట్టెడి పాత్రల చిత్తవృత్తినిరూపణము నకును, భావసంఘర్షణమునకును ఆచార్యులవారెక్కువ ప్రాధాన్యము నొసంగినారు.¹⁸

మొత్తముమీద ఆచార్యులవారి నాటకములలో దోషములుతక్కువ; అవియైనను కాల ప్రభావమునకు సంబంధించియుండును. ఆచార్యులవారికిముందు తెలుగునాటక రచనకు సుప్రసిద్ధమైన మార్గములేదు; సర్కారుజిల్లాలలో స్వతంత్రనాటక రచనాప్రదర్శనము లింకను ప్రయోగదళలోనే యున్నవి. అట్టిస్థితిలో ఆచార్యులవారు స్వప్రతిభతో పెక్కు ఉత్తమనాటకములను రచించి, ఉత్తమసంప్రదాయములకు చిహ్నమైన సరసవినోదినీసభను స్థాపించి, దేశికత్వమును వహించి, స్వయముగా నటించి, నటంపజేసి, ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య సిద్ధాంతములను సమన్వయించుటలో ప్రథములై విలసిల్లినారు. ఇట్టి మహావ్యక్తి 'ఆంధ్ర నాటక పితామహ' బిరుదమునకు సర్వధా అర్హులు.¹⁹

విషాద సారంగధరము

సారంగధరచరిత్రను తెలిపెడి తెలుగుగ్రంథములలో గౌరన 'నవనాథచరిత్ర' తొలి రచన (15 వ శతాబ్ది పూర్వభాగము); దీనికి గిరిరాజకవి పద్యప్రబంధము మూలమట. కాని అది లభ్యముకాలేదు. గౌరన గ్రంథమునుబట్టి సారంగధరకథకు తెలుగుదేశముతో నెట్టిసంబంధమును లేదు—కథమాళవదేశమందలి మాంధాతపురమున జరిగినది; సారంగధరుని తండ్రి రాజమహేంద్రుడు. క్రీ. శ. 1517 లో 'బాలభాగవత' మనెడి ద్విపదకావ్యమును రచించినవోనేరు కొనేరుకవి మాత్రము ఈ కథను తెలుగుదేశమునకు ముడిపెట్టెను.¹ సారంగధరచరిత్రమును పద్యకావ్యముగా రచించిన చేమకూర వేంకటకవి (రఘునాథనాయకుని కాలము) గౌరనకథనే గ్రహించినను రాజమహేంద్రుని మాళవపతనియనియేకాక రాజమహేంద్రవిభుడనియు పేర్కొనెను; అంతియేకాక మాంధాతపురమును రాజమహేంద్రవరముగా మార్చెను. కాగా, ఆతడీకథను తెలుగుదేశమునకు ముడిపెట్టుటయందే మొగ్గుచూపెనన్నమాట. 1656 లో 'అష్టకవీయము'ను రచించిన అప్పకవియును, అటుపిమ్మటివారగు సముఖమువేంకటకృష్ణప్ప నాయకుడు, బాణాల శంభుదాసుడు, కూచిమంచి తిమ్మకవి మొదలగువారు ఈ కథకు తెలుగుదేశముతో అవినాభావ సంబంధమునే నిరేకించియున్నారు.² ఇట్లు 'పదహారణాల' తెలుగుకథగా మారిపోయిన సారంగధర చరిత్రనే కృష్ణమూచార్యులవారు చేపట్టినారు. గౌరనయును, వేంకటకవియును చిత్రాంగిని 'భోగసతి' యనినారు; కాని, శంభుదాసుడును, తిమ్మకవియును ఆమె 'రాజాగారి రెండవభార్య' యని మార్పుచేసినారు.³

సారంగధరకథలను పోలినకథలు గ్రీకు-రోమన్ సాహిత్యములందునుకలవు. గ్రీకు విషాదరూపకర్త యురిపిడస్ రచించిన 'హిప్పొలిటస్'; రోమన్ నాటకకర్త సెనీకా రచించిన 'హిప్పొలిటస్' లేదా 'ఫేడ్రా' అనెడి విషాదరూపకములందలి కథలు అచ్చముగా సారంగధరుని కథవంటివే. అందున, సెనీకారచన తెలుగులోనికథకు మరింత సన్నిహితముగా కన్పట్టుట పరిశీలంపవచ్చును.⁴

మహారాష్ట్రభాషలోని 'కృష్ణాగరుడి చరిత్రము'ను, కన్నడభాషలోని 'కుమారరాముని కథ'యును సారంగధర కథాంశములతో సంబంధించుచున్నవి. అనల్పటికథకు మూలము ద్రావిడులలోని 'మాతుల కన్యోద్వాహపద్ధతి' ఔత్తరాహులైన ఆర్యులకు సచ్చకపోవుటయే అయియుండునని కేతవరపు రామకోటిశాస్త్రిగారుహించినారు.⁵ మన హిందూవేదబ్రాహ్మణ పురాణాదివాఙ్మయములందీటిది (ఒక యువతి సవలి కుమారుని కామించికవయగోరుట) వేరొక్క కథకన్నట్టుటలేదు. కాని ఇట్టి వృత్తాంతములు గ్రీకువాఙ్మయాదులందనేకములుకలవు. కుమారుడు తన తల్లినే వివాహమడి సంతానమును పడసినవృత్తాంతమును ఎస్కిలస్ నాటకీకరించినాడు (Oedipus Rex); ఇది ఉత్తమనాటకముగా నేటికిని విమర్శకులచే ప్రశంసలనందుకొనుచున్నది. కాని మనవారి నీతిప్రమాణములువేరు; ఇట్టి ఘోరములుతప్పవనునప్పుడు భారతీయులు ఏదో యొకటి కల్పించి, ప్రమాదములను తప్పింపజూతురు.⁶ కాని పాశ్చాత్యుల నీతిప్రమాణములు వేరగుటచేతనే, బహుప్రాచీనకాలమందే, ఇట్టికథలు సాహిత్యమున స్థానమాక్రమించుట కవకాశము కలిగినది. క్రీస్తుశకము రెండవశతాబ్దమునకు పూర్వమునుండియు రోముమొదలగు పాశ్చాత్యదేశములతో దక్షిణాపథము వర్తకవ్యాపారములు సాగించియుండుట వాస్తవ చరిత్రాంశము. కావున గౌరవ కాలమునకు చాలముందే ఈ కథ దక్షిణాపథమునకు దిగుమతి అయియుండవచ్చును.

సారంగధరుని కాలుసేతులు మరలవచ్చెనని చెప్పటకంటె కథవిషాదాంతమగుటయే సహజమని ఆచార్యులవారి తలంపు; అంతియేకాదు. నీతిబోధ విషాదనాటకములందువలె మంగళాంత నాటకములయందు కలుగజాలదని వారు చిత్రసశీయ ప్రథమ ముద్రణపీఠికలో పేర్కొనియున్నారు, అందుచే వీరు కథను దుఃఖాంతమొనర్చి తదనుగుణముగా కథాగతినిమలచుకొని, దీనికి 'విషాదసారంగధర' మని పేరుపెట్టిరి. ఇది, దుర్మణముపాలైన సారంగధరుని చరిత్రమగుటచేత దీనికి 'విషాద సారంగధర' మను పేరుపెట్టరని తలంపవచ్చును. అంత మాత్రమున సారంగధరుడే నాయకుడని తలంపరాదు. ఈ నాటకమునందు రాజనరేంద్రుడే కథానాయకుడని 'పాత్రలపట్టిక' లో ఆచార్యులవారు విద్దేశించియున్నారు. ఏకైకపుత్రుడును, కులదీపకడును అయిన సారంగధరుని దుర్మరణము నాయకుడగు రాజనరేంద్రుని జీవితమును దుఃఖభాజన మొనర్చెను కాన ఈనాటకమునకు 'విషాదసారంగధర' మని పేరుపెట్టుట సమంజసమే కాగలదు.

విషాదరూపకనాయకుడు సత్పురుషుడే అయినను, ముఖ్యముగా, తనదైన ఒకదోషము చేత (అది స్వల్పమే అయినను) పతనముచెందును. రాజరాజ ఉత్తముడు; చక్రవర్తి. కాని, వానికిగల 'కామ' మనెడి దోషమువలన కోడలుకావలసిన యువతిని భార్యగాస్వీకరించి, ఆమె మనస్సులో ఆరని చిచ్చుపెట్టెను. అందులకు ప్రతిఫలముగా వంశవర్ధనుడైన ఏకపుత్రుని కోల్పోయి తత్ఫలమునుభవించినాడు; అందుచే ఆతడు విషాదనాయకుడే (Tragic hero) అగుచున్నాడు. అంతమున నాయకమరణమునే విధిగాచూపవలెనను నియమమెచ్చటనులేదు; బ్రతికియుండినప్పటికిని రాజనరేంద్రుడు పుత్రమరణముతో జీవచ్ఛవమే అయినాడు. అయినచో కథా

గమనమంతయును తదున్ముఖముగా సాగినదారేదాయనునది మిగిలిన ప్రశ్న. అట్లుసాగినప్పుడే అది 'విషాదరూపక' మనిపించుకొనును. ఇట్లు కథనునడుపుటనే 'నిర్వహణశిల్ప' మందురు. ఈ నిర్వహణ శిల్పమందు ప్రధానమైనవి మూడంశములు—1, వస్త్రైక్యమును సాధించుట; 2. పాత్రపోషణము తమముగా, శిల్పసమ్మతముగా నుండుట; 3. రచనకదాత్తముగా నుండుట.

రూపకమునకు అతిప్రధానమైన వస్త్రైక్యము ఇందు చక్కగా సాధింపబడినది.⁷ కథా సంవిధానమందు ఆచార్యులవారు సిద్ధహస్తులనుట నిర్వివాదము.

ఈ రూపకమందు ప్రధానప్రాతలు మువ్వరు—రాజనరేంద్రుడు, చిత్రాంగి, సారంగధరుడు. రాజనరేంద్రుడు ఉత్తమ విషాద రూపకనాయకుడుగా తీర్పబడినాడు. ఆతని పతనమునకు జాలిపడని సహృదయుడుండడనుట నిర్వివాదము. రాజనరేంద్రుని పాత్రకంటెను ఎక్కువ రమణీయముగా చిత్రాంగిపాత్ర పోషింపబడినది. చిత్రాంగిపాత్ర పరిపోషితమైన పద్మతిని నవిమర్శకముగా ప్రశంసించుచు ఆచార్య తణికెళ్ళ పీఠభద్రుడుగారొక చక్కనివ్యాసమును వ్రాసియున్నారు.⁸ ఇంక సారంగధరుడు⁹ వయోధర్యమును మించిన ఆత్మసంయమనమును, సర్వనాశనము తననెదుర్కొనుచున్నను పినతల్లి దౌష్ట్యమును ప్రకటింపని చిత్తస్థైర్యమును కలవాడుగా చిత్రింపబడినాడు, స్థూలదృష్టికి 'ఈతడే నాయకుడా' అని అనిపించునంతగా సారంగధరుని పాత్రపరిపోషితమైనది (ఆతని జీవితమే, ఒక విషాదరూపకము; అందాతడు నాయకుడే). వాని పతనము, ప్రధానమైన నాయకపతనమునకు దారితీసినది. ఈ దృష్టితో కూడ సారంగధరపాత్రను పరిశీలింపవలసియున్నది.

రచనకదాత్తముగా నుండుటయనగా శైలిపటువుగా, సంవాదములు నిబిడముగా, పద్య రచన తగినఛందములలో రసోద్దీపకముగా సాగుటయని అర్థము. శైలిప్రాబంధికమగుటచేతను, సంభాషణలు చాలచోట్ల సుదీర్ఘములగుటచేతను, వచనమునందు శబ్దమునకెక్కువ ప్రాధాన్యముండుటచేతను, పద్యములంత భావగాంభీర్యము కలవి కాకపోవుటచేతను రచనాశిల్పము లోప భూయిష్ఠముగానున్నదనియే చెప్పవచ్చును. అది, నాటికాలప్రభావము; నాటిప్రజలకది రుచించినది కూడను.

అంతకుముందు తెలుగులో సుప్రతిష్ఠితమైన మార్గమేదియును లేకపోవుటచేతను, తమకు కూడ విషాదరూపక రచనకదియే ప్రారంభమగుటచేతను, నాటి ప్రజలయభిరుచికి కొంత తలయొగ్గవలసివచ్చుటచేతను రచనలో స్వల్పదోషములు దొరలియుండవచ్చును. అయినను మొత్తముమీద ఆచార్యులవారు తెలుగునాటక చరిత్రలో ఒక క్రొత్తఅధ్యాయమునకు మూలపురుషులైనారు. రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారు పేర్కొన్నట్లు "పది శోకాంతనాటకములు చేసినంతపని తెలుగువారికిది యొకపేచేసినది," (చూ. నాటకోపన్యాసములు—పుట 87).

శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము¹

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు ప్రసిద్ధనాటక కర్తగా, నవలరచయితగా, హాస్య రచయితగా, ఏకసంభాగ్రాహిగా, సంఘసంస్కర్తగా ఆంధ్రులకు చిరస్మరణీయులు. వీరిమాతా

చుహాలు కవులు; మేనమామయగు పురాణపండమల్లయ్యకాశ్మీరు సుప్రసిద్ధపండితులు. గురువులగు వీరేశలింగముగారు నాటకకర్తలు, ప్రహసనరచయితలు, సంఘసంస్కర్తలు. ఇందులకు కోడు పుట్టుకతోనే వచ్చినవి అంధ్రాభిమానము, జాతీయాభిమానము—ఇవియన్నియును లక్ష్మీనరసింహముగారిని తీర్చిదిద్దినవి. అందుచేతనే 1907 లో బిపిన్ చంద్రపాలువచ్చిన సమయములో

“భరతఖండంబు చక్కని పాడియావు । హిందువులులేగదాడలె యేడ్చుచుండ

తెల్లవారను గడుసరిగొల్ల వారు । పిదుకుచున్నారు మూతులు బిగియగట్టి”

అని అభిప్రాయం చెప్పగలిగినారు. మరియు 1909 లో పంచములకు పాఠశాలను పెట్టి నిమ్మజాత్యుద్ధరణమునకు పాటుపడినారు (గాంధీమహాత్ముని హరిజనోద్ధరణోద్యమమునకు చాలముందే వీరాసమస్యను చేపట్టుటగమనార్హము).

రాజమహేంద్రవర హిందూనాటక సమాజస్థాపకులగు ఇమ్మానేని హనుమంతరావు నాయుడుగారు 1889 జనవరి నెలలో ఒకనాడు లక్ష్మీనరసింహముగారి యొద్దకువచ్చి ‘కీచకవధ నాటకము’ను వచనములో వ్రాసిఇవ్వవలెనని కోరినారు (నాయుడుగారు ‘వచన’ నాటకమునే అడుగుటకు కారణము ఆసమాజసభ్యులు పద్యములుచదువలేని వారగుటయే); అందులకు వారు అంగీకరించి రచనమొదలుపెట్టిరి. అది లక్ష్మీనరసింహముగారి నాటకరచనకే కాక, అసలు వారి గ్రంథరచనకే ఆరంభము. పీరు మొత్తము పది స్వతంత్రనాటకములను రచించిరి; పార్వతీ పరిణయమును నాటకమును, భాసరూపకములను సంస్కృతమునుండి అనువదించిరి. ఇతరులు రచించిన అశ్వమేధము, సారంగధర అనేడి నాటకములలో కొన్నిభాగములను క్రొత్తగా వ్రాసి యుచ్చిరి. మరియు పెక్కుప్రహసనములను కూడ రచించిరి.

నాటకములు :

కీచకవధ : గ్రంథరచనకారంభముకాన మొదటి రెండంకములలోను కఠినపదములు, కఠినసమాసములు చొరలినవి. తక్కినభాగమున, శృంగారస్పర్శ అధికముగాన అది సులభతైలిలో సాగినది. ఇది రాజమహేంద్రవర హిందూనాటక సమాజమువారిచే ప్రప్రథమముగా 19-6-1889 తేదీన ప్రదర్శింపబడెను. అది విజయవంతమగుటతో నాయుడుగారికేకాక, కవిగారికిని గుండెదిటపు కలిగినది. అంతట వారి నాటకరచనాప్రవాహము ఒడ్డులొరసికొనుచు ప్రవహింప సాగినది. వారు హిందూనాటకసమాజగ్రంథకర్తగా పరిగణింపబడసాగిరి.

ద్రౌపదీ పరిణయము : ఐదు అంకములు. 1889 సెప్టెంబరులోనో, అక్టోబరులోనో ప్రథమప్రదర్శనము. ఇందు 4 వ అంకమున టంగుటూరి ప్రకాశంపంతులుగారు మిక్కిలి యద్భుతముగ నభినయించెడివారట. ఇదియును వచననాటకమే.

గయోపాఖ్యానము : రచన 1889 డిసెంబరు; ప్రథమ ప్రదర్శనము 1890 ఏప్రిలు. శ్రీకృష్ణపాత్రధారి పాడగలవాడగుటచే ఆ పాత్రకు కొన్నిపద్యములు వ్రాయబడెను. వీరినాటకము లన్నింటిను సుప్రసిద్ధమైనదియే.²

లక్ష్మీనరసింహముగారు మెట్రిక్యులేషనులో ను తీర్చులై ప్రవేశపరీక్షకు కొంతచదివి మానినవారు. ఆంగ్లమున నుపన్యసింప నమర్దులు. అయినను వాదాంగనాటకముల ననువదించుటకు ప్రయత్నింపలేదు. సత్యము చెప్పవలెనన్నచో మూడంశములందుతప్ప మరియెచ్చటను వారి నాకములం దాంగ్లనాటక ప్రభావము పడలేదు (1. చంద్రహాస-ప్రహ్లాద చరిత్రలయందు రంగ విభజనముండుట; 2. చంద్రహాస చరిత్ర విషాదాంతమగుట; 3. ఇంచుమించుగా అన్ని నాటకములును పంచాంశ పరిమితములేయగుట). మరియు ప్రతి నాటకమందును నాందీ-ప్రస్తావనా-భరతవాక్యములను యథావిధిగా వ్రాసినారు.

తనకు నచ్చిన, లేదా తానుమెచ్చిన కథను గైకొని తనచి త్తముననుసరించి నాటకములను వ్రాసెడి యవకాశము చిలకమర్తివారికి కలుగలేదు. ఎల్లప్పుడును హనుమంతరావునాయుడు గారో, మరియొకరో ఫలానికథను నాటకముగా రచించిపెట్టుడని కోరుటయు, పెంటనే వారందు లకు పూనుకొనుటయు, ఇంచుమించుగా రోజులలో రచనముగించుటయు జరుగుచుండెడిది. పెంటనే రెండవప్రతియైనను వ్రాయించకుండగనే, ఆ ఒక్కప్రతిని సమాజమున కిచ్చివేసెడి వారు. మరల ఒకసారి సరిమాచుకొనెడి ప్రయత్నమెన్నడును చేయనేలేదు. అంతియేకాక వారి రచనలో అధికభాగము నాటి సమాజపు నటులను దృష్టిలో పెట్టుకొని సాగెడిది. ధర్మవరం ప్రభృతులును ఇట్లే చేసిరి. అసలు, ఆకాలమే అంత : ఆకాలమందేకాదు, మైలవరం, ఏలూరు నాటకసమాజముల కాలములలో—1910-1930 మధ్యకూడ—నటులనుబట్టియే నాటకములు వ్రాయబడెడివి. కవులు స్వతంత్రులై వ్రాసిన నాటకములలో ఉత్తమమైనవానిని ఎన్నిక చేసికొని, ప్రదర్శించుటకుబదులుగా సమాజములవారు తమకున్ననటులను దృష్టిలోపెట్టుకొని, కవులను పరిమితులలో నిర్బంధించి, నాటకములను వ్రాయించుకొనిరి. తెలుగులోని బహుళశ ఉత్తమనాటకముల అభావమున కిది ముఖ్యకారణము; కాగా తెలుగు నాటకరంగ చరిత్రలో ఇదియొక దురదృష్టకరమైన పరిణామము :

చిలకమర్తివారి నాటకరచన 1889 లో ఆరంభమైనను 1906 వరకును ఒక్క నాటకముకూడ వారిది ముద్రింపబడలేదు. అప్పడొకనాడు సమాజమున కుపాధ్యక్షులును, చింతామణి ముద్రాక్షరశాలాధిపతులును అయిన సత్యవోలు గున్నేశ్వరరావుగారు వారి నాటకములను ముద్రించుట కుత్సాహముచూపిరి. అందులకంగీకరించి, ఒక గుమాస్తానేర్పరచుకొని, తమ నాటకములను సవరింప నారంభించిరి. కాగా పారిజాతావహరణము 1906 ప్రారంభములోను, ప్రసన్నయాదవము ఆ సంవత్సరాంతమునను ముద్రితములై నవి. ఇంక గయోపాఖ్యానమును సవరించుట యాలస్యమగుటచేత అది 1909 లో ముద్రింపబడినది. ముద్రణమునకుముందు లక్ష్మీనరసింహముగారు తమ నాటకములలో తలపెట్టిన సవరణ కర్తము 'పూర్వము పద్యములు లేని పాత్రలకు పద్యములు పెట్టుట, తక్కువయున్నపాత్రలకు నెక్కువపెట్టుట, మునుపున్న భాగములను కొన్నింటిని తీసివేసి క్రొత్తభాగములు చేర్పుట' (స్వీ. చ. 236-37). కాగా, ఇతివృత్తమందుకాని, కథాగమనమందుకాని, పాత్రపోషణయందుకాని వారు మార్పులుచేసినట్లు కన్పట్టదు. పూర్వపు ప్రతులు లభింపకపోవుటచేత వారుచేసిన మార్పులలో ఎంతవరకు అభివృద్ధి

శ్రీరామజననము : రచన 1889 డిసెంబరు; ప్రథమ ప్రదర్శనము 1890 జనవరి. పదిరోజులలో పూర్తిచేయబడిన రచనయిది.³

పారిజాతాపహరణము : రచన 1890 వేసవిలో. ఇందు శ్రీకృష్ణపాత్రకుద్దేశింపబడిన పిళ్ళారిసెట్టి రామకృష్ణమ్మ నాయుడుగారు పద్యములు చదువలేనివారగుటచేత మొదట పద్యము ములను వ్రాయలేదు; కాని ముద్రణమునకు ముందే చాలపద్యములను చేర్చినారు.

నలనాటకము : రచన 1890; ప్రథమప్రదర్శనము 1892 జూన్ ప్రాంతములు; ఇందు దుర్గి గోపాలకృష్ణరావు నలుడు, ప్రకాశంపంతులుగారు దమయంతి. తమ నాటకముకంటె ధర్మవరమువారి చిత్రనశీయ మన్నివిధముల మిన్నగనుండుటచేత వీరీనాటకమును ముద్రించు ప్రయత్నము చేయలేదు; వ్రాతప్రతి అలభ్యము.

సీతాకల్యాణము : రచన 1890 మార్చి; ఆ శ్రీ రామనవమిదినములలోనే ప్రథమ ప్రదర్శనము.

పార్వతీ పరిణయము : ఇది వీరి ప్రథమసంస్కృతరూపకానువాదము. అనువాదము 1899 లో. 1904 లో ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకు పాఠ్యగ్రంథము.

ప్రసన్నయాదవము : శ్రీకృష్ణనరకాసురుల యుద్ధగాథ ఇది. రచన 1905-06.

ప్రహ్లాదచరిత్రము : రచన 1927; పితాపురం రాజావారి కంకితము.

చతురచంద్రహాసము : రచన 1927 ప్రాంతములు. చతురచంద్రహాసప్రహ్లాదచరిత్రములు రెండును నాటకసమాజముతో సంబంధమును పదలుకొన్నతరువాత రచింపబడినవి.

భాసనాటకముల ఆంధ్రీకరణము : 1926 కు ముందే భాసనాటకచక్రములోని స్వప్న వాసవదత్తను, మధ్యమవ్యాయోగమును⁴ (ఇది 1915 లో ముద్రితము) ఆంధ్రీకరించి ప్రచురించిరి. క్రమముగా అభిషేకకర్ణభారములను తప్ప తక్కిన రూపకములన్నింటిని అనువదించిరి. షష్టిపూర్వ్యత్వ సంపుటములలో 6 వ సంపుటమందు స్వతంత్రనాటకములును, 7 వ సంపుటమందు భాసనాటకములును ముద్రితములై నవి. అభిషేకనాటకమును 1938 లో తెనిగించినారు; కర్ణభారమును వారు తెనిగించినట్లు కన్పట్టదు.

ప్రహ్లాద చరిత్రమందు ఆరు అంకములున్నవి; అందు మరల రంగములున్నవి, కాని తక్కిన స్వతంత్ర నాటకములన్నియును పంచాంకపరిమితములే; అంతియేకాదు ఇంచుమించుగా అంకములన్నియును ఏకైకరంగములే. వీరు గ్రహించినవన్నియును ప్రఖ్యాతేతివృత్తములే; ఒక్కచతురచంద్రహాస కథ మాత్రము అంతప్రసిద్ధమైనదికాదు. ఈ నాటకము నొక్కదానినే వీరు దుఃఖాంతముగా రచించియున్నారు. కుంతలసామ్రాజ్యమును చేజిక్కించుకొనవలెనన్న యాశ అడియాసకాగా “భాగురాయణచరిత దృశ్యప్రబంధమం దిదె కడపటియంకము; తెరపడ వలసిన యవసరముషచ్చినది.....” అనుచు నాతడు పొడుచుకొని చనిపోవును. ఇంక కవి భరతవాక్యమును కూడ పలుకలేదు. మొత్తముమీద లక్ష్మీనరసింహముగారు ప్రాచీనమర్యాదల నుల్లంఘించిన ఘట్టమిది యొక్కటియేయని చెప్పవచ్చును.⁵

యున్నదో చెప్పజాలము. ఇంక నేటి ముద్రిత ప్రతులనుబట్టియే నాటకములను పరిశీలించవలసి యున్నది.

హాస్యరచనలు :

‘గణపతి’ అనేది శ్రీ చిలకమర్తివారి వచన రచన సుప్రసిద్ధమైనది. 1916 లో ‘మనోరమ’ యను మాసపత్రికను ప్రకటింప నారంభించి అందులో ‘వినోదములు’ కూడ వరుసగా ప్రకటింప సాగిరి. ఇవి చిన్నచిన్న ఖండములై, కథనాత్మకములుగాను సంవాదాత్మకములుగాను ఉండెడివి. 1910 లో ‘దేశమాత’ యను వారపత్రికను ప్రారంభించినప్పటినుండియు వారమున కొక చిత్రకథను, ఒక ‘హాస్యలత’నుకూడ ప్రకటింపనారంభించిరి. ఈ హాస్యలతలు సంఘ దురాచారములమీదను, రాజకీయములమీదను, మ్యూనిసిపలు విషయములమీదను, జనాభాలెక్కలు మొదలై నవానిమీదను వ్రాయబడుచుండెడివి. కొన్నింటియందు రంగవిభజనాదులుకూడ కలవు (ఈ హాస్యరచనలన్నియును షష్టిపూర్తి ప్రథమసంపుటములో చేర్చబడెను). ఇంక ప్రహసనములను పేర మరికొన్ని రచనలున్నవి. కనకశునక ప్రహసనము, మహారాజు ప్రహసనము, గయ్యాళి గంగమ్మ ప్రహసనము, ఆత్మగౌరవ ప్రహసనము, వరదక్షిణ ప్రహసనము, బధిర చతుష్టయ ప్రహసనము, బలవంతబ్రాహ్మణార్థ ప్రహసనము, అద్భుతక్రాద్ధ ప్రహసనము, కైలాసదూత ప్రహసనము మొదలగునవి.

కనకశునక ప్రహసనములో ధర్మశాస్త్రవేత్తలమని చెప్పకొని ఇతరులకు లేనిపోని దారుణమైన శిక్షలు కల్పించి విధించుచు అది తమకేతటస్థించినప్పుడు చల్లగా జారుకొనెడి దాంభికలు హేళనచేయబడినారు. ఇట్లే ప్రతి ప్రహసనములోను ఏదో ఒక సాంఘిక దురాచారమునో, మూఢత్వమునో, వ్యక్తుల దౌష్ట్యమునో వెల్లడిచేయుట జరిగినది.

హిందూ నాటక సమాజము :

సమాజస్థాపకులైన హనుమంతరావునాయుడుగారితోపాటు లక్ష్మీనరసింహముగారును ఈ సమాజమందు ప్రముఖవ్యక్తులైనారు. పై గ్రామములలో ప్రదర్శనములిచ్చుట కేగినప్పుడు వీరిదే యాజమాన్యము. సమాజసభ్యులందరును వీరియందు భయభక్తులుకలవారై మెలగుచుండిరి. నాయుడుగారు, లక్ష్మీనరసింహముగారు, ప్రకాశంపంతులుగారు—ఈ మువ్వరివలన ఈ సమాజమునకు ఎనలేని ఖ్యాతి వచ్చినది. ఆంధ్రనాటకరంగ చరిత్రలో ఈ మువ్వరి కలయిక ఒక రమణీయఘట్టము. 1894 నుండి 1901 వరకును సమాజము పనిచేయలేదు. 1901 లో నాయుడుగారు సమాజమును పునరుద్ధరించి లక్ష్మీనరసింహముగారినే దాని కధ్యక్షులను చేసినారు. వీరి ప్రోత్సాహముతోనే ఈ సమాజమువారు 1903 లో పెంకుటి నాటకాలను కట్టుకొనినారు. శ్రీ వేషమునకు సుప్రసిద్ధులైన ముప్పిడి జగ్గరాజుగారిని ఈ సమాజమునకు తీసికొనివచ్చినవారు లక్ష్మీనరసింహముగారే. 1908 లో గున్నేశ్వరరావుగారును, నాగేశ్వరరావుగారును ఈ సమాజమును స్వాధీనముచేసికొనువరకును లక్ష్మీనరసింహముగారే ఈ సమాజమున కధ్యక్షులుగా నుండిరి.

లక్ష్మీనరసింహముగారు నాటకరంగమును, సమాజమును నీతిమంతముగా నిలుపుటకును, సమాజగౌరవమును స్వాతంత్ర్యమును నిలుపుటకును శక్తివంచనలేకుండ ప్రయత్నించిరి⁷.

లక్ష్మీనరసింహముగారి నాటకములనెల్ల ఒక్క హిందూనాటక సమాజమువారే ప్రదర్శించెడివారు. 1909లో గయోపాఖ్యానము ముద్రింపబడిన తరువాతకాని వారి నాటకపుప్రతులు ఇతర సమాజములవారికి లభింపలేదు. కాగా, శ్రీ చిలకమర్తివారి నాటకయుగము 1909 లో గయోపాఖ్యాన ముద్రిణముతోనే ప్రారంభమైనదని చెప్పవచ్చును. అటుపిమ్మట వారి నాటకములను ప్రదర్శింపని తెలుగునాటసమాజమేలేదన్నచో అతిశయోక్తికాదు. అందున గయోపాఖ్యానమునకున్న ఖ్యాతి మరియే తెలుగునాటకమునకు లేదని చెప్పవచ్చును.

గయోపాఖ్యానము : ప్రసన్నయాదవము

గయోపాఖ్యానము¹ :

మరుత్తరాబ్ధిరిత్రలోను, చిత్రభారతములోను గయోపాఖ్యానకథను పోలిన కథలు కలవు. గయోపాఖ్యానమును ఇతివృత్తముగా స్వీకరించి చర్యకావ్యములుగా ఐదారుగురు వ్రాసియున్నారు. వారిలో ఈ కథను 'కృష్ణార్జునసంవాద'మను పేర ద్విపదకావ్యముగా వ్రాసిన నాదెండ్ల గోపమంత్రి ప్రథముడు, తరువాత ఈ కథనే గ్రహించి రామయామాత్యుడు రెండాశ్వాసముల చిన్న కావ్యమును, వెల్లింటి సుబ్బయ్యార్యుడు ఐదాశ్వాసముల పెద్దకావ్యమును² రచించిరి. వెలిచేరు వేంకటరామప్రదాని ఇంకొక పద్యకావ్యమును, కస్తూరిరంగకవి 'కృష్ణార్జునసంవాద'మను పేర ఇంకొక ద్విపదకావ్యమును రచించినారట. వీరేకాక ఓబయ్యామాత్యుడు, పోచిరాజు అను వారలు ఈ కథను కావ్యములుగాను, ధేనువకొండ తిమ్మయ్య 'జంగంకథ'గాను రచించిరట. సాధువల్లి చంద్రశేఖరకవి యనునతడీ కథను కన్నడములో కావ్యముగా రచించెనని తెలియుచున్నది. ఆధునిక కాలములో శ్రీ ఎన్. సి. కేల్కర్ అనునతడీ కథను 'కృష్ణార్జునయద్ధ' మను పేర కన్నడములో నాటకీకరించెను³. కొండుభొట్లవారు 1885 కు ముందే తెలుగులో గయోపాఖ్యాన కథను నాటకీకరించియున్నారు. దానిని గుంటూరు హిందూనాటకసమాజమువారు రాజమండ్రిలో ప్రదర్శించినారు. అటుపిమ్మటనే చిలకమర్తివారు తమగయోపాఖ్యాన నాటకమును వ్రాయుట జరిగినది.

కాగా, కొండుభొట్లవారి రచనకంటె భిన్నమైన విధముగా చిలకమర్తివారు వ్రాయవలసివచ్చినది. ఈ భేదము కథలోకూడనున్నది. గయ్యడుగాలవఱుపి చేతులలో నుమిసిన కథను కొండుభొట్లవారు గ్రహింపగా, చిలకమర్తివారు గయ్యడు శ్రీకృష్ణుని చేతులలోనే యుమిసిన కథను గ్రహించినారు. చిలకమర్తివారే వ్రాసికొన్నట్లు వారి కథ రామయామాత్యుని కథాసరణి ననుసరించియున్నది (అంతియేకాదు; పద్యరచనయందును అనుసరణము కలదు). మొట్టమొదట అది కేవలము వచనముగానే వ్రాయబడినది. వచనమును అర్థంతముగా చదువుటలోను, రసమునుబట్టి ముఖవైఖరిని, కంఠస్వరమును మార్పుటలోను పుణులైన శ్రీయుతులు హనుమంతిరావునాయుడు (గయ్యడు), ప్రకాశంపంతులు (చిత్రరేఖ-

అర్జునులు), దుర్గి గోపాలకృష్ణరావు (శ్రీకృష్ణుడు), ఐనవోలు తాతయ్యనాయుడు (కౌశికుడు) గార్లచే ఈ వచననాటకము బాగుగా రక్తికట్టినది. వ్రాతప్రతిని సవరించి ముద్రించినప్పుడుకూడ వచనభాగములో మార్పులేదు. పద్యభాగమంతయును మాత్రము సూతనముగ జేర్చబడెనట. అచ్చుపడిన వెంటనే ప్రతులు శనగపప్పువలె బిచ్చపడినవట. లక్ష్మీనరసింహముగారు 1942 లో స్వీయచరిత్ర వ్రాయునప్పటికి లక్షప్రతులమ్ముడుపోయినవని అంచనావేయబడిన (record sales). అనగా తెలుగుదేశమున గ్రంథముద్రణ చరిత్రలో ఇది అపూర్వవిషయమన్నమాట : కాగా, గయోపాఖ్యాన మాటలగోపాలముచేతను సేవింపబడినదన్నచో అతిశయోక్తిలేదు¹, దీనిపై ప్రజలకంత అభిరుచి యేలకలెనే లక్ష్మీనరసింహముగారే ఊహింపలేకపోయినారు.

“లక్ష్మీనరసింహముగారి యితివృత్తములో గొన్ని మార్పులుచేసి రమణీయ నాటకము రచించిరి.” అని జయంతి రామయ్యపంతులుగారును, “పూర్వకృతులయందలి అనౌచిత్యములను సూక్ష్మదృష్టిని పరిశీలించి, పరిహరించి, నాటక రూపమున ప్రాతకథనే పోతపోసినాడు చిలకమర్తి. సృష్టించవలసిన వైచిత్రిని నాటకకర్త సృష్టించినాడు...నాటకమును క్రమోన్మీలనము చేయుటలో చిలకమర్తి ఇతివృత్తమును చక్కగాదిద్దుకొనినాడు” అని కేతవరపు రామకోటిశాస్త్రిగారును వ్రాసిన వాక్యములెంతయును సమంజసములు; రామాంజనేయుల యుద్ధకథవలెనే కృష్ణార్జునుల యుద్ధకథయును సహజముగానే కుటూహలమును రేకెత్తించునట్టిది. అందులకుతోడు, లక్ష్మీనరసింహముగారు సన్నివేశము లొందింటితో సంబంధించి కార్యకారణబద్ధములగునట్లుగా కూర్చుకొని, కథను నాటకోచితముగా మలచుకొనియున్నారు.

“ఈ కథయందర్జునుడే ప్రధాననాయకుడని చెప్పవలసియున్నది. ఆతనియందు శౌర్యము, ధర్మనిష్ఠ—యీరెండు నొకటికొకటి తీసిపోకుండనున్నవి” అని రామయ్య పంతులుగారు వ్రాసినారు (పుట 78). అర్జునుని యందా గుణగణములుండుట నిజమే; కాని అర్జునుడు నాయకుడనుటకంటె శ్రీకృష్ణుడే నాయకుడనుట సమంజసము; ఈ నాటకమునకుగల ‘ప్రచండయాదవ’మనెడి నామాంతరముకూడ శ్రీకృష్ణుడు నాయకుడనుటనే సమర్థించుచున్నది. అయినచో అర్జునుడు ప్రతినియకుడుకాగలడు. మొత్తమున కిరువురును ఇందు ప్రధానపాత్రలే. కథను ఉదాత్తముగామలచుకొనుటలో శ్రద్ధవహించినకవి ఆ పాత్రల వ్యక్తిత్వమును కాపాడుటలో కొంత అశ్రద్ధను చూపినారని చెప్పకతప్పదు. ఇందు కృష్ణార్జునులు లతిసామాన్యమానవులనుగా చిత్రించినారు. కృష్ణుడు సుభద్రను విడిచినతీరును, కృష్ణార్జునులు పరస్పరము పద్యములలో చేసికొనిన దూషణములును ఆ పాత్రలకు కళంకావహములై ఆ పాత్రల ఉదాత్తను భంజించుచున్నవి². గయోపాఖ్యానమును సవరించి ముద్రించిన కాలము పద్యనాటక యుగము. ఆ కాలప్రభావమునకును, ప్రజలయభిరుచికిని వీరు తలయొగ్గినారు. మరియు పద్యములను కమ్మెచ్చుదీసినట్లు నడిపింపగలరుకాన లక్ష్మీనరసింహముగారు ముఖ్యముగా చరమాంకములో, కొంత మితిమీరినారు. మితిమీరుట యెల్లప్పుడును అనౌచిత్యమునకే దారితీయును. ఇప్పట్ల అదియే జరిగినది.

కాని ఒక సత్యమునుమాత్రము మరువరాదు. గయోపాఖ్యానమునకు వచ్చిన ఖ్యాతి యంతయును పద్యములవలననే. ఇందు పద్యములు సులభకై లిలో, అలతి అలతి పదములతో,

అన్యయసారశ్యముతో హృదయంగమములుగానుండును. ఇందలి భావములు, దెప్పుళ్ళ మొదలగునవి నిత్యవ్యవహారమునకు అత్యంత సన్నిహితములగుటచేతనే జనసామాన్యమున కవి అంతగా ప్రీతిపాత్రములైనవి. విమర్శకులుకూడ అందలిపాత్రలు కృష్టార్థులనులనెడి సత్యమును రవ్యంత సేపు మరచినచో ఆ పద్యములకు ముగ్ధులగుటయేకాక, అవి అనౌచిత్య దోషమునకు గురియైనవనికూడ అనలేరు.⁷

“విమర్శనదృష్టితో జూచినప్పుడు కొన్ని నెరసులుకనబడినను లక్ష్మీనరసింహముగారి నాటకముమొత్తముమీద రససమంచితమైన సామాజికచిత్ర సమాకర్షకమైయున్నది. పాకము ద్రాక్షపాకము. శైలి సుప్రసన్నము” అనెడి శ్రీ జయంతివారి వాక్యములను గయోపాఖ్యాన విమర్శనసారాంశముగా గ్రహింపవచ్చును. ఇంక జాతీయమైన పలుకుబడులకు, హృదయంగమమైన వర్ణనలకు, అంతగా మోతాదునుదాటని చిక్కని హాస్యమునకు గయోపాఖ్యానమేకాక, లక్ష్మీనరసింహముగారి నాటకములన్నియును ఉదాహరణములే.

ప్రసన్నయాదవము :

“నా నాటకములలో గయోపాఖ్యానము శ్రేష్ఠమని ప్రజలభిప్రాయపడుదురు. ప్రసన్నయాదవము శ్రేష్ఠమని నా యభిప్రాయము” అని శ్రీ చిలకమర్తివారు వ్రాసికొనియున్నారు. (స్వీ. చ. పుట 291). అనగా జనాకర్షణవిషయమున గయోపాఖ్యానము మిన్నయైనచో కావ్యగౌరవమున ప్రసన్నయాదవము మిన్నయని వారి యభిప్రాయము. ఇందు శ్రీకృష్ణ సరకా సురుల యుద్ధగాథ ప్రధానము. ఇందై దంకములు కలవు. ఒక్కొక్కఅంక మొక్కొక్కరంగము. 2, 4, 5 అంకములముందు విష్కంభములును, 3 వ అంకముముందు ప్రవేశకమును కలవు; కాని, నిజమునకీ విష్కంభములుకూడ లక్షణమునుబట్టి చూచినచో ప్రవేశకములేయని చెప్పవలెను. ప్రథమాంకమున సరకుడు స్వర్గమునాక్రమించుట, ద్వితీయాంకమున ఊర్వశీ-సరకుల సంవాదము, తృతీయాంకమున సరకుని దుశ్చర్యలు శ్రీకృష్ణుడువిని సత్యభామా సహితుడై బయలుదేరుట, చతుర్థాంకమున శ్రీకృష్ణ-సరక-సత్యభామల యుద్ధకలాపములు, పంచమాంకమున శ్రీకృష్ణుడు సరకపుత్రుడగు భగదత్తునోదార్చి పదారువేల కన్నియలను పరిగ్రహించుట వర్ణితములైనవి. ఊర్వశీమోహమున, హావ్యభాగముల కర్లత సంపాదించ, సరకుడు దుండగములకుదిగుటయే వాని పతనమునకు హేతువు. కథాసంవిధానము చక్కగానే యున్నది. కథాగమనమునకంతగా ఉపయోగింపనివియును, ఉదాత్తములు కానివినియును అగు హాస్యప్రసంగములు 2, 4, 5 అంకములందున్నవి. సరకాసురకృష్ణసంవాదమును, కృష్ణార్జున సంవాదమువలె కొంత హద్దుమీరినది. శుక్రాచార్యునిపాత్ర ఉదాత్తముగాలేదు; ప్రహ్లాదచరిత్రమందును శుక్రుడేదో పురోహితునివలె నున్నాడుకాని సకలరాక్షసుల గురువుగా కన్పట్టుటలేదు. ఇంక ఊర్వశీ-సరకుల సంవాదము. దీనిని ఉత్తరహరివంశమున నాచనసోముడు చక్కగా నిర్వహించెను; చిలకమర్తివారును ఈ ఘట్టమునకు న్యాయ్యమునే చేకూర్చినారు. మొత్తముమీద నాటకము బాగున్నది. రంగమామీద ఇంకను ఎక్కువ రక్తికట్టును.

తమ గుణములతోపాటు తమ లోపములనుగూడ బాగుగా ఎరిగియున్న మనీషి శ్రీ చిలకమర్తి; ఇంచుమించుగా ఒక యుగకర్తకు దీపై న సువరిత్రుడాయన. ఆంధ్రులకు చిరస్మరణీయుడు. వారిమాటలలోనే చెప్పవలెనన్నచో ఆయన “కలమే ఖడ్గము, శాస్త్రమే దళము విజ్ఞానంబై శౌర్యంబుగా అజ్ఞాన విరోధిమండలము చేపందాకి తూలించి, నిశ్చల ధర్మంబులు ధాత్రినిల్పు కవితా సామ్రాజ్య పట్టాభిషిక్తు”డు ఆ మహనీయుడు. (చతుర చంద్రహాస ప్రసావనలో).

శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి¹

మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ బిరుదాంచితులగు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు ఉత్తమ నాటకకర్తలుగానేకాక మహాపండితులుగా, ఆలంకారికులుగా, అభినవ మల్లి నాథులుగాకూడ ఆంధ్రులకు చిరస్మరణీయులు. పెక్కుగ్రంథములను రచించిరి. పెక్కు విమర్శలను వ్రాసిరి. పెక్కుగ్రంథములను సంస్కరించి ప్రకటించిరి. పెక్కు సంస్కృతగ్రంథముల ననువదించిరి. పెక్కు సంస్కృతగ్రంథములను ఆంధ్రవ్యాఖ్యానసహితముగా ప్రకటించిరి. 1913 లో ప్రకటితమైన శృంగారనైషధ ‘సర్వంకష’ వ్యాఖ్యయును, 1927 లో ప్రకటితమైన ‘అముక్తప్రకాశని’ వ్యాఖ్యయును శాస్త్రిగారి సర్వతోముఖపాండిత్యమునకు సతాకలు. వారి రసమంజరీ-సాహిత్యదర్పణ-కథాసరిత్సాగరాద్యనువాదములు సుప్రసిద్ధములు. శాస్త్రిగారు ఎంత ఉద్దండపండితులో అంత ఉద్ధతులుకూడను. పాండిత్య-కవిత్వవిషయములలో వారెవ్వరికిని తల ఒగ్గలేదు. ప్రతిస్పర్థులను “మీలెక్క యేమిటి?” యని ఎదిరించి బ్రతికినారు.² శాస్త్రిగారి నిర్భయ విమర్శలకు వారి ‘శారదాకాంచికలు’ ఉదాహరణములు (ఆ కీర్షికలో వెలువడినదే ‘ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవ నాటకవిమర్శనము). శాస్త్రిగారికి పట్టుదలకూడ ఎక్కువ. ప్రతిస్పర్థులను ‘గోతిలోపాతించి గోరీకట్టిస్తేనే’ కాని వారికి తృప్తి కలిగెడిదికాదు.³

శాస్త్రిగారు మొత్తము పదిరూపకములను రచించినారు. అందులో స్వతంత్ర నాటకములు మూడు; తక్కిన ఏడును సంస్కృతానువాదములు. ఈ నాటకము లన్నింటను ‘ప్రతాప రుద్రీయము’ సుప్రసిద్ధమైనదియును, శాస్త్రిగారికి నాటకరచయితగా బహుళభ్యాతి తెచ్చిపెట్టినదియును అగుచున్నది. వీరి తొలినాటకము నాగానందము (1891). సంస్కృతరూపక మర్యాద ననుసరించి సంస్కృతభాష యుండుచోట్ల సలక్షణ గ్రాంథికభాషను, ప్రాకృత భాషాభేదములుండుచోట్ల గ్రామ్యభేదములను వీరు వాడినారు. దీనినే వీరు ‘పాత్రోచిత భాషాప్రయోగ’ మనినారు. అభిజ్ఞానశాకుంతల (1896) అనువాదమందును భాషావైవిధ్యము పాటించబడినది.⁴ ఈ నాటకమును నెల్లూరులో ప్రప్రథమముగా “అమెచ్యూర్ డ్రమెటిక్ సొసైటీ” వారు 3-7-1897 తేదీన ప్రదర్శించినారు. శాస్త్రిగారియొద్ద ప్రత్యేకముగా శిక్షణమునుపొందిన శ్రీమాన్ కందాడై శ్రీనివాసన్ (దొరస్వామి అయ్యంగారు) ఆనాడు దుష్యంతుపాత్రను ప్రశంసనీయముగా నిర్వహించినారట.

శాస్త్రిగారి ప్రసిద్ధనాటకముగు 'ప్రతాపరుద్రీయ' గద్యభాగరచన 1896 జూలై నాటికి పూర్తి అయినది; అటుపిమ్మట పద్యములనుకూడ చేర్చి 1897 జూలై - అక్టోబరు ప్రాంతముల గ్రంథరూపమున ప్రకటింపబడినది. ఇది శాస్త్రిగారి తొలి స్వతంత్రరూపకము. "ఇటువంటి యద్భుత నాటకమింతవరకును తెలుగులో వెలువడలే"దని నాటి విమర్శకులు దీనిని ప్రశంసించి యున్నారు. దీనిని ప్రప్రథమముగా నెల్లూరు 'అమెచ్యూర్ డ్రమేటిక్' సమాజమువారు నెల్లూరు 'లక్ష్మీవిలాసనాటకశాల'లో 24-1-1898వ తేదీన ప్రదర్శించినారు; కాని ఇది విజయవంతమైనట్లు కన్పట్టదు. 'ఉషానాటకము' (1901) శాస్త్రిగారి రెండవ స్వతంత్రరూపకము. "ప్రాథమికవేద్య రసంబగు ప్రతాపరుద్రీయ నాటకమువలెఁగాక కోమల మతిసుగమంబగు దృశ్యప్రబంధంబొకటి అధర్వయామమాత్ర ప్రయోజనీయము నిర్మించియిమ్మని విక్రమసింహపుర్యాంధ్రభాషాభిమాని సమాజమువారును మద్రాసు విద్యన్మనోరంజనీ సమాజమువారును కోరగా" శాస్త్రిగారు ఈ చిన్ని రూపకమును రచించినట్లు పీఠికలో వ్రాసికొనినారు. ఈరచన గురజాడ అప్పారావుగారి తీవ్ర విమర్శకు గురియైనది.⁵ రచన ఉదాత్తము కాకపోయినను ప్రదర్శనమునకుమాత్రమనుకూలము.

'ప్రియదర్శిక' (1909) అనువాదములో శాస్త్రిగారిొక క్రొత్తపద్ధతి ఆరంభించినారు— ఇందు ఒకప్రక్క మూలము, దానికిఎదురుగా రెండవప్రక్క అనువాదము, అధస్సూచికలలో నాటకలక్షణాది విషయములనుతెలిపెడి వ్యాఖ్య ముద్రితములైనవి. ఈ పద్ధతిభాగున్నది. ఇందలి యింకొక విశేషము శ్లోకభాగములెల్ల వచనముగానే ఆంధ్రీకరింపబడుట (నాటకాంతమున మాత్రము పద్యములను వరుసగా ప్రకటించియున్నారు). కేవలము వచననాటకముల నాదరించు వారు కూడ ఎట్టి మార్పులను చేయకయే ఈ నాటకమును ప్రదర్శింపవచ్చును. ఇందు రంగము లను 'స్థలకము'లనినారు.

బొబ్బిలియుద్ధనాటకము (1916)⁶ శాస్త్రిగారి మూడవ స్వతంత్ర నాటకము. రచన 1916 కు చాలముందే జరిగినదట. దీనిని శాస్త్రిగారు 'రంగరాయప్రశస్తి'గావ్రాయుటచేత రంగా రాయడు త్తముడుగాను, విజయరామరాజు కుట్రదారుడుగాను చిత్రింపబడినారు. నైజాము సవాలు చినవేంకటరాయని బొబ్బిలి జమీనుకు ప్రభువునుగా నెలకొల్పుటతో నాటకము మంగళాంత మైనది. కాని, నాటకమందాద్యంతము విషాదచ్ఛాయలే నెలకొన్నవి. న్యాయముగా ఇది విషాద నాటకమే; చివరిదైన చళహంకము అనవసరమేఅని చెప్పవచ్చును.

మాళవికాగ్నిమిత్రము (1919) ఆంధ్రభాషాభిమాని సమాజమువారికోరకు అనూదిత మైనది. ఉత్తరరామచరిత (1920) అనువాదమునకు 70 పేజీల ఉపోద్ఘాతముకలదు. తమ నాట తమునకింత విపులమగు పీఠికను సంతరించిన తొలి తెలుగునాటకకర్త శాస్త్రిగారే. ఉత్తరరామ చరితము 'అతిశాకాంతల'మని వీరి నిశ్చితాభిప్రాయము. సంస్కృతమూలమును 1890 ప్రాంత ముల క్రిష్టియన్ కాలేజీ విద్యార్థులచే మద్రాసులో విజయవంతముగాప్రదర్శింపజేసి, 'ఉత్తరరామ చరితము శ్రవ్యరూపకముమాత్రమే' అనెడి అపప్రథమును పోగొట్టినవారు శాస్త్రిగారు. వీరి విక్రమోర్వశీయము (డిసెంబరు 1920), రత్నావళి (జనవరి 1921) అనువాదములు రెండును 1921 లో ప్రకటితములైనవి. 'రత్నావళి' శాస్త్రిగారి చివరినాటకము.

ఆంధ్రభాషాభిమాని సమాజము :

24-1-1898 తేదీనాటి ప్రతాపరుద్రీయ ప్రథమప్రదర్శనము విజయవంతము కాలేదని తెలిపియున్నాను. దానిని మరల ప్రదర్శింపవలెనని శాస్త్రిగారి అనుయాయులు పట్టుబట్టినారట; తక్కినవారందులకు జంకినారు. అంతట వారిలో చీలికలు బయలుదేరినవి. దొరస్వామి అయ్యంగార్ ఆధ్వర్యముతో కొందరుసభ్యులు చీలిపోయి, పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారి తోడ్పాటుతో 30-4-1899 తేదీన 13 గురు సభ్యులతో “ఆంధ్రభాషాభిమాని సమాజము”ను నెల్లూరులో స్థాపించిరి; శాస్త్రిగారి నాటకములనుతప్ప మరీ యే యితర నాటకములను ప్రదర్శింపరాదని వారి శపథము. ఈ సమాజమునకు శాస్త్రిగారే శాశ్వతాధ్యక్షులు. వారు ప్రతిసంవత్సరమును వేసవి సెలవులలో నెల్లూరువెళ్ళి, నటులందరకును శిక్షణ నొసంగుచుండెడివారు; వారికి సంపూర్ణముగా తృప్తి కలిగినతరువాతనే నాటకము ప్రదర్శింపబడుచుండెడిది. ఆ సమాజనటులందరకును శాస్త్రిగారిక దైవము; ఇతరుల నాటకములు నాటకములేకావని వారి విశ్వాసము. 1899 తరువాత శాస్త్రిగారు రచించిన నాటకములన్నియును ‘ఆంధ్రభాషాభిమాని సమాజము’ కొరకే యగుట గమనార్హము.

అనువాదములు :

శాస్త్రిగారి అనువాదములు మూలములకు అత్యంతము సన్నిహితములు (మూల విధేయములు)గా నుండును. ఇందువలన వారి అనువాదములు కేవల పాండిత్యవృష్టితో చూచువారికి సంతృప్తినియగలవు. కాని, ఈ కారణముగా రచనలో (వచనమునందుకూడ) సారశ్యము లోపించినది. నిజముచెప్పవలెనన్నచో స్వతంత్రనాటకములందున్నంత సారశ్యముకూడ అనువాదము లందు లేదు.⁶

కాని ఇచ్చట ఒకవిషయమును గుర్తింపవలసియున్నది. శాస్త్రిగారిరచన చదువుటకు సుకరముగా నుండకపోయినను, వారి తర్ఫీదులో - ముఖ్యముగా పద్యములను చదువుటయందు - నెల్లూరినటులొక క్రొత్తవద్దతిని నేర్పినారట; అది చాల జనరంజకముగా నుండెడిదనియు, కాని అది ఇతరులకు పట్టుబడలేదనియు పెద్దలందురు.

స్వతంత్రములు :

“హూణరూపకరసంబుదరంబునిండారద్రావి గజ్జునఁద్రేచితనిసి”నట్లు ఉషానాటకములో శాస్త్రిగారు చెప్పకొనియున్నను వారి స్వతంత్రరూపకములందుకూడ ప్రాచీన సంస్కృత మర్యాదలనే అధికముగా పాటించియున్నారు. అంకమును రంగములుగా విభజించుట మొదలగు వానియందచ్చటచ్చటమాత్రమే కొన్ని పాశ్చాత్యానుసరణములు కన్పట్టగలవు. శాస్త్రిగారికి తెలుగుదేశముమీదను, తెలుగువీరులమీదనుగల గౌరవాభిమానములు హేతువులుగా వారి లేఖని నుండి రెండురూపకములు, తెలుగుదేశపు చరిత్రకుసంబంధించియే బయలుదేరినవి. బహుశః శాస్త్రిగారి ప్రతాపరుద్రీయమే, తెలుగులోని తొలిచారిత్రకనాటకము అయియుండవచ్చును. శాస్త్రిగారు సహజముగా హాస్యప్రియులు. పద-కావ్య-సన్నివేశ-పాత్రగతములైన హాస్యములను

జనింపజేయుటకు స్వతంత్ర నాటకరచనలో వారు ప్రయత్నించియున్నారు. కాని, కొన్నిచోట్ల అవి ఆభాసములుగానే కన్పట్టుచున్నవి. ముఖ్యముగా గురజాడవారు పేర్కొన్న ఉషానాటకము లోని కరేణుకా - గంధీరవేదుల వృత్తాంతము ఇట్టిదానికి ప్రథమోదాహరణము. ఇట్టివానిని చా. అవధానిగారు సూచించినట్లుగా, శాస్త్రిగారు నాటి సామాజిక మనోరంజనార్థము సృష్టించి యుండవచ్చును (చూ. “అంధ్రనాటకకర్తలు” - పుట 46). కాని, అంతటివారుకూడ ఈ స్థితికి తలయొగ్గుట సమంజసము కాజాలదు. శాస్త్రిగారి స్వతంత్రనాటకములందు ‘ప్రతాపరుద్రీయము’ ప్రధానస్థానము నాక్రమించుచున్నది; తెలుగు నాటకరచనలో ఇది ఒక క్రొత్తయుగముపకు దారి తీసినదని పలువురి అభిప్రాయము.

శాస్త్రిగారి విమర్శనగ్రంథములలో “గ్రామ్యభాషా ప్రయోగనిబంధనము” (రచన 1899 జూన్) నందు పాత్రోచితభాషాసమస్య విపులముగా చర్చింపబడినది; “భారతాభారత రూపకమర్యాదలు”లో నాటకమర్యాదలనుగూర్చిన కొన్ని వివరణములు కలవు.

ప్రతాపరుద్రీయము

ప్రతాపరుద్రీయ రచనకాలాదులనుగూర్చి ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను¹. ప్రతాపరుద్రీయమందలి యనేకవిషయములు శాస్త్రిగారి స్వానుభవమునకు వచ్చిన విశేషవిషయముల భాగములే యని శాస్త్రిగారి మనుషులు శాస్త్రిగారి జీవితచరిత్రలో పేర్కొని, అందులకు పెక్కు ఉదాహరణములను పేర్కొనియున్నారు². సాయెబులు, చాకళ్ళు, మంగళ్ళు, పామరులు, విద్యావంతులు, బాలురు, స్త్రీలు, అరవలు మొదలైనవారి గ్రామ్యభాషా భేదములను చిన్నప్పటి నుండియు శ్రద్ధగా పరిశీలించెడి శీలముగల శాస్త్రిగారు, ఆ అనుభవమును ప్రతాపరుద్రీయ-బొమ్మిలి యుద్ధ నాటకములందు చక్కగా వినియోగించుకొనియున్నారు. ఇప్పటి ఒక విషయమును గుర్తింపవలసియున్నది. శాస్త్రిగారు నాటకమున సీచపాత్రలకు వాడినది ‘గ్రామ్యభాష’యేకాని ‘వ్యావహారికభాష’కాదు. నాటక విషయమున వారు శుద్ధ గ్రాంధికవాదులకెట్లు వ్యతిరేకులలో, శుద్ధ వ్యావహారిక వాదులకును అట్లే వ్యతిరేకులు. కాగా, శాస్త్రిగారి పాత్రోచితభాషావాదము నాటకమందలి సీచపాత్రల గ్రామ్యమునకుమాత్రమే పరిమితమైనదని తెలియవలెను. కావ్యమందుకాని పాత్ర్య ప్రకాశికయందుకాని వారు గ్రామ్యభాష నెన్నడంగీకరింపరు. అంతియేకాదు, నాటకమందైనను ఉత్తమ-మధ్యమ పాత్రల విషయమున శిష్టవ్యావహారికము నుపయోగించుటకుకూడ వారంగీకరింపని విషయమే. శిష్టవ్యావహారికభాష ఏల మిక్కిష్టముకాదని గురజాడ అప్పారావుగారు ప్రశ్నించియున్నారు³. మరి శాస్త్రిగారు దాని కేమి సమాధానమిచ్చినారో తెలియరాదు.

శాస్త్రిగారి ప్రతాపరుద్రీయమును గురజాడవారి కన్యాశుల్కమును ఒకే సంవత్సరములో ప్రకటితములైనవి. ఇవి రెండును తెలుగుభాషలోని ఉత్తమ నాటకములుగా ప్రశంసించబడుచున్నవి. మరియు కొందరు ప్రతాపరుద్రీయమే సర్వశ్రేష్ఠమనుచుండగా మరికొందరు కన్యాశుల్కమే సర్వశ్రేష్ఠమైనదనుచుందురు. ఇప్పట్ల కన్యాశుల్క కర్తలైన అప్పారావుగారు ప్రతాపరుద్రీయముపై వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయము గమనార్హము⁴—“వేంకటరాయశాస్త్రిగారి

‘ప్రతాపరుద్రీయము’ వంటి కొన్ని నాటకాలలో కవితా ప్రాధిమ్యము, కల్పనాచతుర్యము లోపించక పోయినా ప్రస్తుతం తెలుగున వెలువడుతున్న నాటకాలన్నీ వొట్టి డొళ్ళు నరుకులు. చివరకు ప్రతాపరుద్రీయంలో సైతం పేజీలకు పేజీలు ఎన్నితిప్పినా అవి నాటకకథావిస్తరణకు, పాత్రల పెరుగుదలకు ఉపకరించవు¹. అయితే యీ నాటకంలో నాకు చాగానచ్చిన వాక లక్షణం మాత్రం వుంది. మన దేశచరిత్రలో గుండెలను కదిలించే వృత్తాంతాన్నొకదాన్ని తీసుకొని దానిని నాటకంగా వెలయించేటపుడు యీకవి సాహిత్యాత్మక దేశభక్తిపూరిత కల్పనిక వాతావరణాన్ని సృష్టించుకొని దానిని నేర్పుతో జయప్రదంచేశాడు. కాని నాటకంలోని చారిత్రక చిత్రీకరణ మటుకు కేవలం ఆభూతకల్పన; అసంభావితవిషయాలు సారస్వత కట్టుబాట్లను లై సెన్సును అతిక్రమిస్తున్నాయి². ఈ విమర్శలో కొంత అతిశయోక్తి లేకపోలేదు³.

ప్రతాపరుద్రీయమునందు పది అంకములున్నవి. కొన్ని అంకములందు రంగవిభజనము కలదు. ఇందు పద్యములు పాటలుకూడ కలవు. మామూలు నాటకములకంటె ఇంచుమించుగా మూడింతలుండును. వీధినాటకములవలె రెండు రాత్రులు ప్రదర్శింపవలసి వచ్చును. ప్రదర్శన ప్రధానమైనరూపకమింత పెద్దదిగా నుండరాదు. ఇది ప్రతాపరుద్రీయములోని ప్రథమలోపము. ఈ విషయమును శాస్త్రిగారుకూడ గుర్తించియున్నారు—“ఈ నాటకము రెండురాత్రుల కుద్దేశింపబడినది. అట్లు ఆడువారు తొలి 6 అంకములు ఒకరాత్రి, కడమ 4 అంకములు ఒక రాత్రిగా ఆడుటమంచిది. అటుగాక సంగ్రహించి ఒక రాత్రి ఆడఁగోరికయైన 9 అం; 9 అం. లోని 1 స్థలకము; 6 అం; 7 అం; 8 అం. లోని 2, 5 స్థలకములు ఆడుటమంచిది” అని శాస్త్రిగారు నాటకపాత్రములవట్టిక చివర సూచించియున్నారు⁴. ఇట్లు చేసినచో పుటల పెరుగుదల చాలవరకు తగ్గిపోవును; రక్తి అధికమగును.

గురుజాడవారు పేర్కొన్నట్లు వేంకటరాయశాస్త్రిగారు మన (ఆంధ్ర)దేశచరిత్రలో గుండెలను కదలించెడి కథను స్వీకరించుట ఒక గొప్పవిశేషము. ‘కథ’ నెన్నుకొనుటలోనే కవి ప్రతిభవ్యక్తమగును; ఇంత దానిని ‘ఇతివృత్తము’గా తీర్చిదిద్దుకొనుటలో ప్రతిభావంతుడైన కవితప్పక రాణించును. ప్రతాపరుద్రుని మహమ్మదీయ సైన్యములోడించి, బందీనిచేసెనన్నది మాత్రము చారిత్రకసత్యమే. దానిని ఆధారముగాచేసికొని స్వప్రతిభతో శాస్త్రిగారితగా విపులీకరించినారు. ఇందులో కల్పనలధికముగానున్నమాట వాస్తవమేకాని అది లోపముగా కన్నడకుండ కథాసంవిధానమును నిర్వహించుటలో శాస్త్రిగారు అద్భుతమైన ప్రతిభను చూపినారు. సంభాషణలలో, సన్నివేశములలో ప్రతివిషయమున అత్యంతము జాగరూకతవహించినారు. ఈవిషయము గిర్వివాదము. మరియొక ముఖ్యవిషయము—పాత్రపోషణవిషయములో శాస్త్రిగారియందు వ్యక్తమైనవిశిష్టత. యుగంధరమంత్రి చారిత్రకపురుషుడుగా, తెలుగువారి మహామంత్రిగా ఆంధ్ర సారస్వతములో సుస్థిరస్థానమును సంపాదించుకొనియున్నాడు శాస్త్రిగారిచేఖని ప్రభావమువలన.⁵ అట్లే పేరిగాడు, విద్యానాథుడు, చెకుముకిశాస్త్రి మొదలగువారును సంపూర్ణముగా, ఉత్తమముగా రూపు కట్టుకొనియున్నారు. యుగంధరపాత్రపోషణముతో దీరైనది ‘ఎల్లి’ పాత్రపోషణము. శాస్త్రిగారు సృష్టించిన పాత్రలన్నింటను ‘ఎల్లి’ పాత్ర లలితమైనది.

మొత్తముమీద తెలుగువారు గర్వింపదగిన ఒక జాతీయరూపకమును నిర్మించిన ఖ్యాతి శాస్త్రిగారికిదక్కినది. “చారిత్రకముగా ప్రచారంలో వున్నకథను, ముఖ్యమయిన పాత్రలను తీసికొని, దానికి మెరుగులుదొడ్డి పాత్రలకు ప్రాజప్రతిష్ఠచేసి విజయంసాధించిన రచయితలు మనకు ప్రపంచసాహిత్యంలో ఇద్దరేకనిపిస్తారు: ఒకరు ఆంగ్లరచయిత షేక్స్పియరు, రెండవ వారు శ్రీవేంకటేశ్వర” — శ్రీ ఎమ్. నాగభూషణ్ (ఆంధ్రప్రభ—1-6-1958).

శ్రీ ఆచంట వేంకటరాయ సాంఖ్యాయనశర్మ¹

మహాపండితుడుగా, కవిగా, విమర్శకుడుగా, పత్రికా సంపాదకుడుగా, వక్తగా, సంభాషణాచతురుడుగా, పాశ్చాత్య వైజ్ఞానిక విద్యాసంపన్నుడుగా, చిత్రకారుడుగా, న్యాయవాదిగా, పారిశ్రామికుడుగా పేరెన్నికగన్న మహాపాథ్యాయ ఆచంట వేంకటరాయ సాంఖ్యాయనశర్మ గారు ఆంధ్రభీష్ముడనియు, అఖండ ప్రతిభాసంపన్నుడనియు, జంగమవిజ్ఞాన సరస్వమనియు ఆంధ్రదేశమంతటను గుర్తింపబడినారు.²

నాటక కళారంగములో కూడ శర్మగారిపాత్ర విశిష్టమైనది. క్రీ. శ. 1880-90 మధ్య కాలములో వీరు కాళిదాసు విక్రమోర్వశీయమును, భవభూతి ఉత్తరరామచరితమును ఆంధ్రీకరించినారు. ఇందులో విక్రమోర్వశీయము మూడంకములు మాత్రమే ప్రచురింపబడినది. ఇంక ఉత్తరరామచరిత్రమును యథాతథముగా అనువదించినను, మొత్తమంతయును వచనరూపముగా అనూదితమైనది. దశరూపకములలో ఒకభేదమైన ‘ఉత్సృష్టింకాకము’ అనేది స్వరూపమును ఎన్నికచేసి, ‘పార్వరాజయము’ అనేది రూపకమును రచించినారు; ఇది ఉత్తరహరి వంశమందలి కథ. బౌద్ధ వాఙ్మయమునకు సంబంధించిన ఒకనాటికను ‘అవదాతకలభకము’ (తెల్ల ఏనుగుపిల్ల) అనుపేర రచించినారు. ఇంక వీరి ప్రత్యేకవిమర్శన గ్రంథము—“నాటక సర్వస్వము”—అనునది. ఇది లక్షణగ్రంథము; ఇంకను అముద్రితము.

శర్మగారు తెలుగునాటకరంగమునకుచేసిన సేవలో ముఖ్యముగా పేర్కొనవలసినది క్రీ. శ. 1895 లో ప్రకటితమైనవారి “మనోరమ” నాటకము.³ ఐదంకముల ఈ సాంఘిక నాటకము ఒకరాత్రిలో రచింపబడినదట! ఓనిని స్వగ్రామమగు మేరంగిలో స్వీయదర్శకత్వమున ప్రదర్శింపజేసినారట. శ్రీవిద్యకు ప్రాధాన్యమొసంగిన ‘మనోరమ’ నాటి సాంఘికవ్యవస్థాపరిణామోన్ముఖత్వమును ప్రతిబింబించుచున్నది. మాధవశర్మ, వసంతశర్మలనెడి సోదరులు మనోరమా మందారికలనెడి సోదరీమణులను పాఠశాలప్రధానోపాధ్యాయుని సాహాయ్యముతో తాము కోరినప్రకారము పరిణయమగుట ఇందలి కథాసారము. శ్రీ విద్యవలన లాభములు, కళలవలన కలిగెడి సత్ఫలములు ఇందు సుదీర్ఘముగా ఉపన్యసింపబడినవి. రచన సరళమగు వచనములో సాగినది, అచ్చటచ్చట పద్యములును కలవు. వావిలాలవారి తొలితెలుగు సాంఘిక నాటకము కేవల పద్యమయమగుటచేత ‘మనోరమ’ను తొలి వచన సాంఘికనాటకమునుగా పేర్కొనుట సమంజసము కాగలదు.

క్రీ. శ. 1929 లో “ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు” స్థాపించబడుటలో శర్మగారిపాత్ర అద్వితీయము. అంతియేకాదు, మూడురోజులపాటు జరిగిన ప్రథమాంధ్రనాటకకళాపరిషత్తునకు తొలిరోజున (19-6-1929 తేదీన) అధ్యక్షతకూడ వహించినారు.

శ్రీ గురజాడ వేంకట అప్పారావు¹

అపరవిద్యాభోజులుగా యశశ్శరీరులైన విజయనగరం మహారాజా శ్రీ ఆనందగజపతి వారి శీలము, వ్యక్తిత్వము పరిణతమనస్కుల హృదయములనిట్టే ఆకట్టుకొనెడివి; నిష్కల్మష హృదయముతో, నిండుదయతో, నిరంతర సత్యాన్వేషణముతో వారు కుశాగ్రబుద్ధిగలమేధావులను ఆకర్షించెడివారు. వారికి ఆయనపట్ల అవ్యాజమైన భక్తిప్రేమలుకలుగుటకు కారణము ఆయన సుగుణసంపత్తియే; వారి జీవితములు ఆయనజీవితముతో పెనవేసికొనిపోయినవి. అట్టివారిలో గురజాడ వేంకట అప్పారావు పంతులుగారొకరు.

మహారాజావారు మద్రాసు ‘రెజిస్ట్రేటివ్ కౌన్సిలు’ సభ్యులుగానున్న కాలములో కన్యా శుల్కనిషేధశాసనము నొకదానిని ప్రవేశపెట్టవలయునని తలంచి, అందులకు 1897 ప్రాంతముల వివరములను సేకరించిరి. కాని ఏలనోప్రభుత్వము సుముఖముగాలేకపోవుటచేత రాజావారి ఆశయము ఫలించలేదు. ఇంక ఆ దురాచారమును నిర్మూలించుటకు సాహిత్యమే, అందున నాటక రూపమే, సాధనముగా కన్పట్టినది; మహారాజావారి అభిప్రాయమును కార్యరూపమునొందించుటకు నడుముగట్టినారు అప్పారావు పంతులుగారు—అదియే ‘కన్యాశుల్క’ రూపకరచన. ఇందులో పంతులుగారొక క్రొత్తమార్గమునకు ప్రయత్నముచేసినారు—రూపకమునంతటిని వ్యావహారిక భాషలోనే వ్రాయుట². కాగా, ‘కన్యాశుల్కము’యొక్క తొలిప్రతి 1892 జూలై ప్రాంతములకు సిద్ధమైనది; అది మహారాజావారికే అంకితమైనది.

ఈ కన్యాశుల్కమును ప్రప్రథమముగా 1892 ఆగస్టు నెలలో విజయనగరము జగన్నాథ విలాసిని నాటక సమాజమువారు ప్రదర్శించినారు. ఆ ప్రదర్శనము చాలాగానున్నదని 28-7-1892 తేదీనాటి ‘తెలుగుహార్పు’ అనెడి పత్రికలోని సమీక్షవలన తెలియుచున్నది. కన్యాశుల్కము కృతినమర్చునోత్సవ సందర్భములో అది పునఃప్రదర్శితమైనప్పుడు నిష్ఠల చలపతిశాస్త్రి (కళాశాలోపాధ్యాయులు) అనెడివారు గిరీశంపాత్రను అభినయించి మహారాజావారి ప్రశంసలనుపొంది నారట. ఈ నాటకమునకు నాటివిజయనగర సంస్థానపండితులు ముడుంబై వరాహనరసింహ స్వామిగారు సంస్కృతములో ‘ప్రోలోగ్’ ను వ్రాసినారు; ప్రదర్శనమునాడు దానిని మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులవారు పఠించినారు.³ కన్యాశుల్క ప్రథమముద్రణము, తొలిప్రదర్శనములు నాటి పత్రికల, విమర్శకుల ప్రశంసలకు పాత్రమైనవి.⁴ దీనితో ‘రూపకరచనకు వ్యావహారిక భాషయేతగు’ ననెడి అప్పారావుపంతులుగారి అభిప్రాయమునకు బలముచేకొరినది; వారి ద్యమమము దృఢతరమైనది.

కన్యాశుల్కము తొలిరచనలో అంకములై డు, మొత్తమురంగము లిరువదియేడు. కాని

9 లో జరిగిన పునర్ముద్రణములో అంకములేడును, రంగములు ముప్పదియైదును అయినవి.

గ్రంథము కూడ మూడింతలు పెరిగినది. ఏవియోకొలది మార్పులుచేసి రూపకమును ముద్రింప వలెనని పంతులుగారు తలంచినట్లు. కాని, మిత్రులసలహాలనుబట్టియు, శ్రీముని సుబ్రహ్మణ్యంగారి విమర్శను దృష్టిలోనుంచుకొనియు వారు మొత్తమునాటకమునే మార్పు (recast) చేసినారు. కాగా, రెండవముద్రణము ఇంచుమించుగా ఒక క్రొత్తనాటకముగా తయారై నదన్నమాట; ఈ ముద్రణప్రతులే నేడు మనకు లభించుచున్నవి.

పంతులుగారు కన్యాశుల్కమునేకాక 'కొండుభట్టియం', 'బిల్వణీయం' అనేది మరి రెండునాటకములను కూడ రచించియున్నారు; కాని ఇవి అసంపూర్ణ రచనలుమాత్రమే. వీనినే కాక మరికొన్ని నాటకములను, అందున, చారిత్రకనాటకములను వారు వ్రాయనంకల్పించు కొన్నట్లు వారు వ్రాసికొన్న డైరీలనుబట్టి తెలియుచున్నది. కాని, వారికోర్కెనఫలమైనట్లు కనబట్టదు. వీనిలో సామాజికేతివృత్తమును స్వీకరించి, కన్యాశుల్కముపద్ధతిలో మలచిన నాటకము కొండుభట్టియము; ఇంక బిల్వణీయము ప్రాచీనశృంగారగాథాసంబంధి.

కొండుభట్టియమును 1906 లో రచించినారు; కాని ఆ వ్రాతప్రతిని పోగొట్టుకొన్నారు. 1910 లో మరల వ్రాయనమకట్టి 3 అంకములుపూర్తిచేసినారు. 1909 లో కన్యాశుల్కమును తిరిగివ్రాసెడి సమయములో అసలు కొండుభట్టియములోని కొన్నిసంఘటనలు, చమత్కారములు కన్యాశుల్కమునందు చేరిపోయినవని తెలియుచున్నది. డైరీలనుబట్టి యిది విషాదాంతనాటకముగా వ్రాయబడినదని ఊహింపబడుచున్నది.

వ్యావహారికభాష సాంఘికేతివృత్తములకేకాక శృంగారసంబంధి పౌరాణికగాథలకు కూడ చక్కగా అన్వయించునని చూపుటకొరకు అప్పారావుగారు బిల్వణీయనాటకమును రచించుటకు పూనుకొనినారు. రచన 1910 లో జరిగినది. అప్పారావుగారు సంస్కృతబిల్వణీయమును కాని, సింగనూర్కుని ఆంధ్రానువాదమును కాని అనుసరింపలేదు. మూలమున బిల్వణుడు కామి; కాని అప్పారావుగారి లేఖనిలో బిల్వణుడు ఒక ఉదాత్తనాయకుడుగా, మహామేధావిగా ఆవతరించినాడు. అసలు, కథ నడచినమార్గమేవేరు.

అప్పారావుగారు ఆదర్శజీవి: "నాది ప్రజలపుద్యమము; దానిని యెవరిని సంతోషపెట్ట దానికై నా వదులుకొను" అనిచెప్పి తాను నమ్మినదానిని ఆచరణలో పెట్టగలదై ర్యకాలి. "దేశాభిమానం నాకుకద్దని వొట్టి గొప్పలు చెప్పకోకోయ్. పూని యేదైనాను వొకమేల్కూర్చి జనులకు చూపవోయ్" అని ఇతరులను హెచ్చరించి, తాను తెలుగుదేశమునకు నిజముగానే ఒకమేలు చేకూర్చినారు; తెలుగుసాహిత్యమున 'దేశనరుకులు' నించినారు. అందుచేతనే వారు తెలుగు సాహిత్యమున చిరస్మరణీయులు; కొందరింకను చాల ముందునకుపోయి వారిని 'గురజాడ వాల్మీకి' యని సన్మానించుచున్నారు.

కన్యాశుల్కము

తెలుగుభాషలో వెలువడిన నాటకములన్నింటిలోను కన్యాశుల్కము ఉత్తమోత్తమమని కొందరు నిరూపించుచుండగా మరికొందరావిషయమును ఖండించుచున్నారు; ఈ ఖండన

మునకు ప్రధానకారణములు మూడు— 1. అందలి ఇతివృత్తమునకు కాశ్యతత్వములేదు; 2. రచన ప్రాచీనలక్షణములకు వ్యతిరేకము; 3. ఆంగ్లభాషాపదప్రయోగమువలన సార్వజని నత్వము కంటువడుచున్నది.¹

అప్పారావుగారు మూడుప్రయోజనముల నుద్దేశించి కన్యాశుల్కమును రచించినారు—

1. సంఘసంస్కరణము; 2. భాషాసంస్కరణము; 3. ఉత్తమరూపకనిర్మాణము.

1. కన్యాశుల్కమునకు గిరీశమును నాయకునిగా పెట్టుటచేత సంఘసంస్కారము వేళా కోశములోనికి దిగినదనియు, మీనాక్షీమధురవాణులకు సంబంధించిన ఘట్టములు ఔచిత్యరహితములై నైతికవిరుద్ధప్రయోజనకారులుగా నున్నవనియు అప్పారావుగారిని కొందరు విమర్శించి యున్నారు. చివరి విమర్శకు అప్పారావుగారే సమాధానమొసంగి యున్నారు.² ఇంక 'గిరీశం' విషయము. ఇతడు ఆధునికాంధ్రసాహిత్యములో ఒక అపూర్వమైనపాత్ర; పండితపామరులను సమానముగా ఆకర్షించినవాడు; నిజముగా ఇట్టిపాత్రను సృష్టించుటలోనేయున్నది అప్పారావు గారి ప్రతిభాంతయును; కాని ఈ పాత్రవలన రూపకప్రయోజనమెంతవరకు సిద్ధించినదనునది చర్చనీయాంశమే. ఇందలి అసలుకథ 'కన్యాశుల్కము'నకు సంబంధించినది; దీనితో గిరీశమున కెట్టిసంబంధమునలేదు. ఇంక, నాచ్క్వొశ్చిన్, విడోమారేజీ—ఈ రెండును ఇందలి ఉపకథలు. ఉపకథలకు సంబంధించినవాడగుటచేత గిరీశం ఉపనాయకుడగుచున్నాడు. కాని, ఇతడు ఆటు వేళ్యాసంపర్కమువలదనుటకుగాని, ఇటు విధవావివాహము సమంజసమనుటకుగాని ఎంతమాత్రమును ఉపయోగపడలేదనియే చెప్పవలెను.

2. భాషాసంస్కార విషయమున అప్పారావుగారు కృతకృత్యులైనారు. వారివిషయమున యుగపురుషులే అయినారు.

3. కందుకూరివారి 'బ్రాహ్మవివాహము'ను గూర్చి చెప్పచు "Brahmavivaham was meant to be a pure comedy of manners, while in kanyasulkam, humour, characterization, and the construction of an original and complex plot have been attempted" అని అప్పారావుగారు ప్రథమముద్రణ పీఠికలో చెప్పకాని యున్నారు. కన్యాశుల్కమందు హాస్యము ప్రధానముగా వాక్కువలన సాధింపబడినది; మరియు చేష్టలవలన. ఇందు హాస్యమునకు ప్రధానాలంబనము గిరీశము. వానిమాట లెల్లప్పుడును ఆంగ్ల భాషాపదములతో మిశ్రితకృతమై హాస్యకారణములగుచున్నవి. కాగా 'తెనుగురూపకదేహమునకు ప్రాణము ఆంగ్లభాషాపద ప్రయోగ' మగుచున్నదనెడి విమర్శ కవకాశమేర్పడుచున్నది. కాని, ఇచ్చట ఒక విషయమును గుర్తింపవలసియున్నది—ఆంగ్లభాషాపదప్రయోగములేకయే ఉత్తమ హాస్యమును సృష్టించబడిన సన్నివేశములుకూడ కన్యాశుల్కమందుకలవు; మరియు ఇందు వాడబడిన ఆంగ్లపదములు తెలుగువారి నిత్యజీవనములో సమ్మిళితమైపోయిన పదములేయని మరచిపోరాదు. ప్రతాపరుద్రీయమున ఉర్దూభాషాపదములకెంత ప్రాముఖ్యమున్నదో, కన్యా శుల్కమున ఆంగ్లభాషాపదములకంత ప్రాధాన్యమున్నది; ప్రతాపరుద్రీయమున పాత్రవై విధ్యము ననుసరించి భాషావై విధ్యమును నిరూపితమైనట్లే, కన్యాశుల్కమున పాత్రవై విధ్యము ననుస

ఠించి అంగపదప్రయోగ వైవిధ్యమును నిరూపితమైనది. కన్యాశుల్కముందలి ప్రతిపాత్రయును అంద్రుల హృదయములకు హత్తుకొనిపోవుటయే కాక, ఈ సత్యము పాత్ర నిర్మాణములో అప్పారావుగారు చూపిన ప్రతిభను నిరూపించుచున్నది. కన్యాశుల్కముందలి ప్రధానపాత్రలన్నియును ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వములు కలవిగా నిర్మింపబడినవనుట నిస్సంశయము.³

ఇంక ఇతివృత్తనిర్మాణము, ఇతివృత్తమునందు ప్రథమముద్రణములో నున్నంత పొందిక రెండవముద్రణములో లేదనుట అసమంజసము కాకాలదు. ప్రతాపరుద్రీయవిషయమున తాముచూపిన దోషమునకే కన్యాశుల్క ద్వితీయముద్రణమునందు అప్పారావుగారు పాల్పడినారు. గ్రంథము విపరీతముగా పెరిగిపోయినది, అందువలన ఇతివృత్తము నిదిగబంధము కాకపోవుటయేకాక, సమగ్రప్రదర్శనార్హతను కూడ కోల్పోయినది.⁴ ప్రతాపరుద్రీయమువలె ఇదియును రెండు రాత్రులరూపకమే. దీనినెవ్వరును సంపూర్ణముగా ప్రవర్తించినట్లు కన్పట్టదు. కన్యాశుల్కములో ఇతివృత్తవిషయమున నిదిగబంధము చేకూరవలెనన్నచో దీనిని సంస్కరించు కొనకతప్పదు. ముందుగానే నిర్ణీతమైన ఒక ప్రజాళికను వేసికొనకపోవుటచేతను, సగము వ్రాసినతరువాత కొన్నిపాత్రల విషయమునవారి దృక్పథము మారిపోవుటచేతను పైదోషములు దొరలినవని చెప్పవచ్చును.

ఇందలి ఇతివృత్తమునకు శాశ్వతత్వములేదనెడి వాదము అంతగా అదరణీయముకాదు. ఇది సాంఘికేతివృత్తము; కల్పితము—ఇట్టివానిని మన ప్రాచీనులు కూడ రచించియున్నారు. పాశ్చాత్యుల అహృదరూపకములు ఇట్టివే. రూపకమందలిసమస్య తాత్కాలికమైనదై నను, దానిని సార్వజనినమగునట్లుగా కవికల్పించినప్పుడు తదుత్తమత్వమున కుపహతికలుగదు.⁵ ఇందు కవి ప్రతిభ వ్యక్తమగుట కెంతేని యవకాశముకలదు. అప్పారావుగారివిషయమున కృతకృత్యులై రనియే చెప్పవచ్చును.

ఇంక రూపకరూపమును గూర్చిన విమర్శ మిగిలినది. 1925 లో వేయబడిన తృతీయముద్రణ ముఖ్యప్రముఖుడ “హాస్యరస ప్రధానమగు నాటకము” అనియున్నది. ఇచ్చట ‘నాటక’ పదము కేవలము రూపకవాచిమాత్రమే హాస్యరస ప్రధానమన్నంతమాత్రమున ‘ప్రహసనము’ను కాదు; అలక్షణములు దీనికి పట్టువు. అసలు, అప్పారావుగారు దీనిని మనప్రాచీనలక్షణములను దృష్టిలో పెట్టుకొని వ్రాయలేదని తెలియవలెను. వారు దీనిని పాశ్చాత్యదేశములందలి “social comedy” పద్ధతిలో రచింపవలెనని ఉద్దేశించినట్లుగా కన్పట్టుచున్నది, ఈ జాతిరూపక కర్తలలో మోలియర్ ప్రముఖుడు. అతని దృష్టిలో “correction of social absurdities must at all times be the matter of true comedy.” ఆస్కాల్ పైల్లులోని సునిశిత హాస్యము, పాత్రదోషణ వైచిత్ర్య అప్పారావుగారిలోను కన్పట్టును; మరియు సాంఘిక ప్రయోజన దృష్టి వీరిలో అధికము. అంటేమేకాదు, బెర్నార్డుషాలోని ‘గుండెను దూసికొనిపోయెడు వ్యంగ్యము’ను వీరిలో ప్రకృతినిర్దముగానున్నది. ఈ మూడింటి సమ్మేళనముతో అప్పారావుగారు కన్యాశుల్కమును రచించినారు; దీనిని ఈ దృష్టితోనే చూడవలసియున్నది.

ఈ సందర్భమున, కన్యాశుల్కముయొక్క కన్నడభాషానువాదమునకు డా. సి. ఆర్. రెడ్డిగారు వ్రాసిన ఉపోద్ఘాతములోని వాక్యములను పేర్కొని యీచర్చను విరమింతును—

"Still with all its defects of technique for which the Madras University, which in the true manner and style of pandits does not tolerate modern productions, is to be blamed.....kanyasulkam remains a masterpiece in the difficult realm of social satire. It is a glow with life and humanity; its men and women move about with all the graces and kindnesses, oddities, cruelties, and chicaneries, sanctities and hypocrisies of real life—a life in which nature and custom, reason and tradition, sentiment and superstition are in miserable conflict."

శ్రీ కోలాచలము శ్రీనివాసరావు¹

వ్యాఖ్యాతృశిరోమణిగా జగద్విఖ్యాతుడైన మల్లినాథసూరి పంశీయులు శ్రీనివాసరావు గారు. ఇంక శ్రీనివాసరావుగారు "ప్రపంచనాటకచరిత్ర" (Dramatic History of the World) ను ఆంగ్లమున ప్రకటించి, విశ్వవిఖ్యాతులైనవారు. ఇంతవరకును ఆధునిక కాలమున తెలుగుకవులు నాటకప్రపంచమున చేసినకృషిప్రళస్తి తెలుగుసీమలను దాటిపోలేదన్నచో సత్యమో క్రికాదు. శ్రీనివాసరావుగారి కృషి కట్టిభాగ్యము లభించినది; అది తెలుగువారి గర్వమునకు కారణమైనది. ఇట్టి మహత్తరకృషికావించుటకు వారికి కలిగిన యవకాశము పేర్కొనదగినది. పంశము పండితపంశము; కాగా సంస్కృతాంధ్రము లాఖ్యాభ్యస్తములు. బళ్ళారిలో సుండుటవలన కన్నడము సుపరిచితము. ఇంక ఆంగ్లము పనివడినేర్చినది. బళ్ళారిలో వారి అన్నగారు వేంకట్రావుగారు మంచి ఉన్నతస్థితిలోనున్న న్యాయవాది; అన్నగారి ఆదరణములో వీరి సాహిత్యకృషి కెంతయేని విశ్రాంతి లభించినది. ఇన్నింటితోడు బళ్ళారిలో అప్పటికే తెలుగు నాటకరంగము మూడుపూవు లారుకాయలుగా విజృంభించుచున్నది. ఈ వాతావరణములో సహజ ప్రతిభావంతులగు శ్రీనివాసరావుగారి ప్రపంచనాటకచరిత్ర నిర్మాణకృషియును, తెలుగు నాటకరచనయును నిర్విఘ్నముగా సాగిపోయినవి.

కాని, విచిత్రమేమనగా, తెలుగువారికి చాలమందికి, శ్రీనివాసరావుగారి 'ప్రపంచ నాటకచరిత్ర' విషయము తెలియనే తెలియదు; అది ఆంగ్లభాషలోనుండుట యొక కారణమేమో? ఇంక శ్రీనివాసరావుగారిని నాటకకర్తగా మాత్రమే తెలుగువారెగురుదురు. నాటకకర్తగా వారికి ప్రఖ్యాతి తెచ్చినది వారి చారిత్రకనాటకములు; అందున 'రామరాజుచరిత్రము' (Fall of Vijayanagar) విశేషప్రచారమునందినది. ఈ నాటకమునకు తెలుగుదేశమున వింతటి ప్రచారముతెచ్చినవారు బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారు; దీనికేకాదు, శ్రీనివాసరావుగారి పెక్కునాటకములకు ప్రచారము తెచ్చినది రాఘవాచార్యులుగారే.

ధర్మవరమువారి నాటకరచన యారంభమైన తరువాత ఇంచుమించుగా ఎనిమిది సంవత్సరములకు శ్రీనివాసరావుగారు నాటకరచన యారంభించినారు. వారి తొలినాటకము 'సునందినీ పరిణయము' 1894-95 ప్రాంతముల ప్రకటితమైనది. ఇందలి కథ ఇంచుమించుగా కల్పితమైనదని చెప్పవచ్చును. ఇది సునందినీపరిణయ వృత్తాంతము కాన దాని కాపేరే పెట్టబడినది; అంతియేకాక 'దురాశ భంగమును కలిగించును' అనునీతిని తెలియజేయునది కాన దీనికి 'దురాశ భంగము' (Avarice defeated) అను నామాంతరముకూడ కలదు. సుమతియను మంత్రి దురాశాపూరితుడై తన్నునమ్మిన రాజున కెగ్గుచేయతలపెట్టి, పెక్కు దుష్కార్యములాచరించి, చివరకు భంగపడుట యిందు ప్రధానమగుటచేత దీనికిపేరుకూడ తగియున్నది; ఇది నాటకములందు నీతిని ప్రధానముగాతలంచు కృత్రిక మనస్తత్వమునకు సరిపోవునదికూడను. ఇది చాల పెద్దనాటకము; పూర్తిగా ప్రదర్శించుటకు 7-8 గంటలకాలము పట్టును. ఇట్లు రచించుటకు కారణము "క్రావ్యములుగా నైతముండిన మేలనియుఁ బ్రదర్శించువా రందున నేభాగము కథాసరణికి నుపయుక్తంబగునో దానిని వేటుపఱచి ప్రదర్శింపవలె ననియు నాయుద్దేశ్యము. ఇటులనే ఇంగ్లీషునాటకములు. అటుగాదేని యేనాటకముగాని బ్రదర్శింప సాధ్యంబుగాదు" అని వారు తెలిపియున్నారు.³ కాని, తమ రెండవనాటకమగు 'సుఖమంజురీపరిణయము'ను మాత్రము 3-4 గంటలకాలమునకు సరిపడునట్లుగానే రచించియున్నారు. అయినను, మొత్తముమీద వారి నాటకము లన్నియును వైశాల్యమున పెద్దవియే.

శ్రీనివాసరావుగారు మొత్తము ముప్పది నాటకములవరకును రచించినారు—అందు చారిత్రకములు కొన్ని; పౌరాణికములు కొన్ని; సాంఘికములు కొన్ని; తక్కినవి చారిత్రక-పౌరాణిక వాతావరణములో కల్పింపబడినవి.⁴ వారి నాటకరచనారంభమునకు గల ప్రోత్సాహమెద్దియో తెలియదు; కాని, 1902 ప్రాంతముల వారు బళ్ళారి 'సుమనోరమసభ' కధ్యక్షులైనది మొదలు, ఆసభవారి ప్రోత్సాహముచేతనే పెక్కునాటకములు రచించిరని చెప్పవచ్చును. వీరి నాటకములలో అధికభాగము ముందుగా సుమనోరమ సభవారిచేతనే ప్రదర్శింపబడినను. ధర్మవరమువారి నాటకములు సరసవినిోదిని సౌత్తుగా పరిగణింపబడినట్లే వీరినాటకములు సుమనోరమసభ సౌత్తుగా పరిగణింపబడినవి. ధర్మవరమువారి నాటకములు రచింపబడిన చాల కాలమువరకును ముద్రణభాగ్యమును పడయలేదు; కాని వీరి ప్రముఖనాటకము లన్నియును ఇంచుమించుగా రచింపబడినవెంటనే ముద్రింపబడినవని చెప్పవచ్చును. మరియు, 1919 లో చనిపోవువరకును వీరు నాటకములను వ్రాసి, అడించి, ప్రచురించుచునేయున్నారు.

ధర్మవరమువారికిని కోలాచలమువారికిని పోలిక లనేకము లున్నవి—ఇరువురును ప్లేడర్లు. ఇరువురును స్వతంత్రనాటకకర్తలు. ఇరువురును బహుళ నాటకకర్తలు. ఇరువురికిని ప్రత్యేకనాటకసమాజములున్నవి. సమాజపునటులను దృష్టిలోపెట్టుకొని నాటకములను రచించుట ఇరువురును చేసినారు. ఇరువురును వద్యములను, పాటలను అడరించినారు. సమాజములలోని సభ్యులవిషయ మెట్లున్నను, వీరిరువురును మాత్రము మిత్రులే. ఇంక భేదములలో తప్పక పెక్కుసదగినది—ధర్మవరమువారు ఉత్తమనటులు; కోలాచలమువారు రంగస్థలము నెక్కినట్లు

కన్నట్టదు. ఇంకొకభేదము కోలాచలమువారికి నీతియందు దృష్టి యధికము; ధర్మవరమువారికి రసదృష్టి యధికము. సాదృశ్యవాహాశ్యములనుబట్టి కోలాచలమువారి నాటకములనుగూర్చి వివరించునప్పుడు ధర్మవరమువారి ప్రసక్తికూడ వచ్చుచుండుట సహజము.⁵

కృష్ణమాచార్యులగారివలెనే శ్రీనివాసరావుగారుకూడ పాటలను తమ నాటకముల యంతములందు చేర్చినను వారికి పాటలయందుకంటె పద్యములందే అధికాదరము—“నాట కంబునకుఁ బాటలే ముఖ్యమని కొందఱి తాత్పర్యము. పద్యంబు లంతకంటెను ముఖ్యమని నా తాత్పర్యము...పద్యంబులలో రాగాలాపన సేయకూడదా? అంతమట్టుకు సంగీతము నాట కంబునకుఁ జాలదా?” అని సుఖమంజరిపరిణయ పీఠికలో పేర్కొనియుండుట గమనార్హము. కృష్ణమాచార్యులవారి నాటకములందుకంటె వీరి నాటకము లన్నింటను పద్యము లెక్కువయే.⁶ ఇరువురికిని ప్రాబంధికతైలియందే ప్రీతి; అందున మరల శ్రీనివాసరావుగారిదే వైచేయి. కాగా, ఇరువురి పద్యములందును ప్రబంధరీతిని బోలిన శబ్దార్ధరచన అధికముగా కన్నట్టను; మరియు నిందు మంచి భావము, భాష కల రసోచిత పద్యసందర్భములతోపాటు, రసభంజకము లైన పద్యసందర్భములుకూడ కలవు.⁷ ఇట్టివి పాటలందుకూడ కలవు. అసలు, తాము పాట లను చేర్చుటకు కారణము నాటి ప్రజాభిరుచియేయని ఇరువురును అంగీకరించియున్నారు. కాని, ఇరువురును సంగీతజ్ఞులు; తమపాటలకు రాగతాళనిర్ణయములను వారే చేసియున్నారు. పద్యము లందుకూడ కొన్నింటిని రాగమాలికలగా పాడుట కనువుగా ఆయా రాగములపేర్లు ముద్రాలంకారము రీతిగా చేర్చి వ్రాసియుండుట గమనార్హము.⁸

ఇరువురును అంకములను, పాశ్చాత్యపద్ధతిని రంగములుగా విభజించియున్నారు. (రంగవిభజనమువలన అనేకవిషయములను మనము ప్రత్యక్షముగా చూచుట కవకాశము కలిగి నది). అయినను, అంకములందు స్థలకాలైక్యములు సాధారణముగా పాటించబడినవి. ఇరువురును పంచాంకపరిమితిని చాలవరకు పాటించియున్నారు. ఇరువురి నాటకములందును కొన్నింట నాందీప్రస్తావనలు కలవు; మరి కొన్నింట లేవు; కాగా, ఈ విషయమున నిశ్చితమైన అభిప్రాయ మున్నట్లుగా కన్నట్టదు. ఇరువురును ప్రవేశకవిష్కంభాదుల సంతగా నుపయోగింప లేదు; అసలు, రంగవిభజనమున నట్టి యావశ్యకము వారికి కలుగ లేదనవచ్చును. ఇరువురును మరణము, యుద్ధము మొదలగువానిని అంకముననిబంధించి ప్రాచీన నియమోల్లంఘన మొనర్చి యున్నారు. కృష్ణమాచార్యులవారి నాటకములలో అలింగనచుంబనాదులకు కూడ అవకాశము లున్నవి.

ఇరువురును తమ సమాజములను అందలి నటులను దృష్టిలోపెట్టుకొనియే తమ తమ నాటకములను చాలవరకు రచించియున్నారు; ఈదృష్టి శ్రీనివాసరావుగారిలో కొంతవరకు తక్కువయని చెప్పవచ్చును. మొత్తముమీద ఇరువురి నాటకములును ప్రదర్శనసౌలభ్యము కలవియే. ఇరువురును కొన్నినాటకములను, తమ కిష్టములేకపోయినను, సభలవారిబలవంతము చేత రచింపవలసివచ్చినట్లు చెప్పుకొనినారు;⁹ అంతియేకాదు, సుమనోరమ సభవారు తమ శుభాంతనాటకములను దుఃఖాంతములుగా మార్చి యాడుచుండగా శ్రీనివాసరావుగారు చూచుచు

నూరకుండవలసివచ్చినది. సభ్యులను, లేదా నాటి ప్రజలను తృప్తిపరచుటకై ఇరువురును పాటలను పార్శ్వ, హిందూస్తానీమట్లలో విగించుటయేకాక కొన్నిసన్నివేశములను అనవసరముగా, రసభంజకములుగాకూడ కల్పించియున్నారు. అట్టివానిలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి హాస్య రస ఘట్టములు—కృష్ణమాచార్యులవారి చిత్రనళీయములోని సుదేవపర్వాదుల సంభాషణము (అడవిలో కలిసికొన్నప్పుడు), చిరకారిలోని చెవిటివారి వినోదము మొదలగునవి; శ్రీనివాస రావుగారి ప్రస్తావనలలోని విదూషకపాత్రము, ప్రహ్లాదయందలి గురుశిష్య సంవాదము మొదలగునవి. మొత్తముమీద శ్రీనివాసరావుగారికంటె కృష్ణమాచార్యులవారిలో హాస్యమును సృజించుకత్తి ఎక్కువగా నున్నదని చెప్పవచ్చును.

నాటకములమూలమున ప్రజలకు నీతిబోధింపవలయుననెడి యాశయ మిరువురికిని కలదు; కాని ఇరువురి మతములందును కొంత భేదముకలదు. “నీతి కుదర్పవలయునన్న దుర్మితి నిండుక ప్రకటించియే తీఱవలయు”నని కృష్ణమాచార్యులవారి తలంపు; ఆ దృష్టితోనే వారు సారంగధర కథను చేపట్టిరి. కాని, శ్రీనివాసరావుగారు ఇందుల కంతగా అంగీకరింపరు. మొత్తముమీద ఇరువురును ‘శౌర్యము, సాహసము, భక్తి, పతిసత్తివ్రతములు, సత్యము, అహింస’ మొదలగు నీతులను బోధించు కథలనే ఎన్నుకొని నాటకములను రచించుటయే కాక, నీతికి భంగము కలుగునని తోచిన ప్రసిద్ధసన్నివేశములనుకూడ మార్చివేసియున్నారు. కృష్ణమాచార్యులవారు వాలివధనన్నివేశమును మార్చివేయగా, శ్రీనివాసరావుగారు ద్రోణవధనమయమున ధర్మరాజు అసత్యమాడెడి సన్నివేశమును మార్చివేసినారు. అవకాశము లభించినప్పుడెల్ల కృష్ణమాచార్యులుగారు ఆధునిక సాంఘికసమస్యలను పురాతన కథలందు చొప్పించుటకు యత్నింపగా, శ్రీనివాసరావుగారు నీతుప్రదేశమునకు దొరకొందురు—శిరోమణిలో భగవద్గీతాంశముల చేర్పు, ‘మైసూరు రాజ్యము’ నందలి వివిధమతసిద్ధాంత నిరూపణము మొదలగునవిందుల కుదాహరణములు. ఇంక ‘గిరిజాకల్యాణము’ను ఆసాంతము వేదాంతపరముగానే రచించియున్నారు. ఇరువురును ‘ఉత్తరరంగము’ లనుపేర ఆయా నాటకములందలి నీతులను తెలుపుటకు నాటకాంతములందు ద్విపదమాలికలను రచించియున్నారు. శ్రీనివాసరావుగారు ఉత్తరరంగములను కొన్నింటిని నాటకకథలలోని భాగములుగా రచించియుండుట గమనింపదగినది—ఉదా : ‘సునందినీ పరిణయము’, ‘సుఖమంజరీ పరిణయము’ మొదలగునవి. నీతిపై ఎంతటి దృష్టియున్నను, రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణకర్మగారు పేర్కొన్నట్లుగా, “ఇద్దఱిలో ఎవరును నీతిపేర రసమునుగాని, రసముపేర నీతినిగాని ప్రాయశః చెఱచినవారుగారు.”

ఇరువురి రచనలలోను విషాదనాటకములు, లేదా అశుభాంత నాటకములు కలవు. రామరాజుచరిత్ర, సుల్తానాచాందబీ, శిలాదిత్య అనునవి శ్రీనివాసరావుగారు రచించిన విషాద రూపకములు. కాని, వీనిలో రామరాజుచరిత్రమును పేరు శుభాంతనాటకముగానే రచించినారు; అట్లే ముద్రితమైనదికూడను. కాని, దానిని విషాదాంతముగా మార్చి ప్రదర్శించినారు సుమనోరమ సభవారు. ఇంక తక్కిన రెండింటిని విషాదచ్ఛాయలంత జిగిగలేవు. కాగా, కృష్ణమాచార్యులుగారి విషాదసారంగధరమువంటి విషాదరూపకమును శ్రీనివాసరావుగారు ప్రాయనే లేదని చెప్పవచ్చును.

ఇరువురిలో కృష్ణమాచార్యులుగారు “రోషనారా శివాజీ” యనెడు చారిత్రకనాటక మొక్కటి మాత్రమే వ్రాసినారు. కాని, శ్రీనివాసరావుగారు ఆరు చారిత్రక నాటకములు వ్రాసి యున్నారు. అంతకుముందుకూడ తెలుగులో ప్రతాపరుద్రీయ, రంగరాయకదన సమవకాదాది చారిత్రకనాటకములను వ్రాసిన కవులున్నను, చారిత్రకనాటకరచనావిషయమున శ్రీనివాసరావు గారే సుప్రసిద్ధులై నారు.

మొత్తముమీద, ఇరువురును సమానప్రతిభావంతులు; ఆ తొలిరోజులలో తెలుగు నాటకకళకు, నాటకరంగమునకు గౌరవమును కలిగించి, సాటిలేని కళాసేవ చేసియున్నారనుట నిస్సంశయము. కృష్ణమాచార్యులవారికంటె ఎనిమిది సంవత్సరములు ఆలస్యముగా నాటకరచన యారంభించుటచేగాబోలు వారు రచన మానుకొన్న తరువాత ఇంచుమించుగా ఎనిమిది సంవత్సరములవరకును నాటకరచనచేసి శ్రీనివాసరావుగారు కీర్తి కేళులై నారు.

రామరాజు చరిత్రము.

(కర్ణాటకరాజ్యనాశనము)

విషాదసారంగధర మొక్కటియు పది విషాదనాటకముల యంతపనిచేయగా, ఈ ‘రామరాజుచరిత్ర’ మొక్కటియు పది చారిత్రకనాటకములయంత పనిచేసినది. శ్రీనివాసరావుగారి నాటకములలో నిది యారవది; ఇది 1907 లో ముద్రితమైనది. అంతకుముందేవారు ‘సుల్తానా చాందుబీ’ యనెడి చారిత్రకనాటకమును వ్రాసి యున్నారు. తాము చారిత్రకనాటకములను వ్రాయుటకు గలకారణమును వారీక్రిందివిధముగా చెప్పకొనినారు—“కేవల పౌరాణికకథలు నాటకములుగఁ బన్నుటయందు గ్రంథకర్తకు నితివృత్తకల్పనా కష్టంబేమియు నుండదనియును, జనసామాన్యమునకుఁ జరిత్రాంశములు బొత్తిగఁ దెలియవుగావున, నవినాటకంబులుగ వ్రాయుటచే నితివృత్తకల్పనా చమత్కృతిసగపజుటయగాక, జనులకుఁజరిత్రాంశములు బోధింపనగునని యెంచి తురుప్పులలో గొప్పరాణియని ప్రసిద్ధికి నెక్కి, ‘అహమ్మదునగరు’ రాజ్యమునేలిన “సుల్తానా చాందుబీ” యనునామె చరిత్రంబు నాటకరూపంబున వ్రాసితి” (సత్యహరిచ్ఛంద్రియము-ఉపోద్ఘాతము). దీనిని సుమనోరమ సభవారు చక్కగా ప్రదర్శించినారు. అంతట శ్రీనివాసరావుగారు వెంటవెంటనే ‘రామరాజుచరిత్రమును’, ‘శిలాదిత్య’ను, ‘మైసూరురాజ్యాభివృద్ధి’ని రచించినారు.

ఈ రామరాజు చరిత్రమున, ‘తాళికోట యుద్ధమునందుఁ బరాజయమునొంది హిందూ రాజులు విజయనగరరాజ్యమును గోలుబోయిన విషయ’ మితివృత్తము. తాళికోటయుద్ధమున రామరాజుశిరము నరికిన వాడతని సేనాధిపతులలోని యొకమహమ్మదీయుడని యొక చరిత్రకారుడు వ్రాసినదాని నాధారముగజేసికొని, కార్యకారణదృష్టితో శ్రీనివాసరావుగారిందు క్రొత్తకల్పనచేసినారు; తత్ఫలమే పఠాన్రుస్తుం, ఆషాబీషాత్రల సృష్టి. ఇందు నాయకుడు పఠాన్; అతడుసాధించినది కర్ణాటక రాజ్యనాశనము. కాగా, దీనికి “రామరాజు చరిత్రము” అనెడి పేరు కంటె “కర్ణాటక రాజ్యనాశము” (Fall of Vijayanagar) అనెడిపేరే ఉచితముగానుండును. ఈ నాటకమును గూర్చిన విమర్శనములలో ప్రధానమైనవి రెండుకలవు—ప్రాచీనాంధ్రనాయ

కుల తెలివిలేమిని ప్రదర్శించుటకాని, హిందూ మహమ్మదీయ సఖ్యతకు భంజకముగా నితివృత్త కల్పనముకాని సమంజసములుకావనునది మొదటివిమర్శ. ఇంక రెండవవిమర్శ పతాన్ రస్తుం నాయకుడుగా నుండదగినవాడు కాడని; ఒకవేళ నేటి అభిరుచులకు తగినట్లుగా నాతడునాయకు డగుట కభ్యంతరములేకపోయినను, సుమనోరమ సభవారు, తదనుసారముగా నితరులు ఆపాత్ర నిర్వహణములో చూపించిన భావసంఘర్షము ఆపాత్రకు తగదు.¹

1906 డిసెంబరులో కలకత్తాలో దాదాభాయినౌరోజీయధ్యక్షతలో జరిగిన జాతీయ కాంగ్రెసు మహాసభలో 'స్వరాజ్యతీర్మాన' మామోదింపబడుటతోబాటు 'పందేమాతరం' గీతము జాతీయగీతముగా నంగీకృతమైనది - ఇది స్వాంతంత్ర్యసమరములో నొక ప్రముఖఘట్టము. ప్రజలలో విపులముగ దేశాభిమానమును, నూత్నోత్సాహము రేకెత్తినది. కవులు చారిత్రక నాటకముల నధికముగా వ్రాసినదీకాలములోనే. తెలుగు కవులుకూడ కొందరు భారతాధికథలను గ్రహించి, అందలిపాత్రలను వీరరస ప్రధానముగ తీర్చిదిద్దిరి; కొందరు రసపుత్ర చరిత్రాంశములను గైకొని స్వదేశాభిమానదీక్షను చిత్రించిరి; కొందరు బొబ్బిలికథామలను గైకొనిరి. కాని, ఎవ్వరును నాటి ఆంగ్లేయప్రభుత్వమునకు వ్యతిరేకముగా, వారిదుర్జయములను చిత్రించుచు నాటకములను వ్రాయుటకు సాహసించలేదు (ఆ ఉద్యమము 1919 తరువాత ఆరంభమైనది). ఇంకవారి దృష్టియంతయును మహమ్మదీయగథలపై ప్రసరించినది. 'అత్తమీదికోపము బిడ్డమీద' చూపించినట్లు ఆంగ్లేయప్రభుత్వముపైగల కోపము మహమ్మదీయులపై వ్యక్తముకా జొచ్చినది. అట్టివానిలో ఈ రామరాజు చరిత్రమొకటిగా కన్నట్టుచున్నది. (చూ. 'నాట్యాంబుజము' - పుటలు 206-07; 333-34).

ఇంక పతాన్, పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు పేర్కొన్నట్లు "ఉదారస్వభావుడుకాడు. మాతా పితరుల యందాదరణగలవాడు కాడు. శృంగారనియమముల నెఱింగినవాడుకాడు. నీచకార్యము నెదిరించు నీతిగుణోపేతుడుకాడు. జైత్రధర్మమున నెదుర్కొని వృద్ధునైనను పోరాడువాడుకాడు. ద్రోహి. కృతఘ్నుడు. విశ్వాసఘాతకుడు. గూఢచారుడు. కుట్రమారి. దొంగపోతులవాడు. నీచుడు" ("నాట్యాంబుజము" పుట 221). అట్టివాడు, అసలు కథావశమునగూడ, జీవించియుండుట కంటె మరణించుటయే మేలు; అందుచేత సుమనోరమ సభవారు చేసినమార్పు సమంజసముగానే యున్నది. కాని, అతడాత్మహత్య చేసికొన్నట్లుగాకాక, వేరొకవిధముగా చిత్రించుటబాగుండెడిది. ఇంక చివరిరంగమున వాని కాపాడింపబడిన భావసంక్షోభమును బట్టి అతడు క్షణకాలముత్తమ నాయకుడుగా కన్నట్టుటకవకాశమున్నది. "అషాఖీ యెడలనున్న కామోద్రేకమును గణించి పశువును, పితృవాత్సల్యము, ప్రభుభక్తియు నొకచెంపను, స్వమతాభిమానము వాక్పరిపాలనము మఱియొక చెంపను పతానుని మానసమును కలవరపరచునట్లును మహోదారస్వభావప్రవృత్తిచే పతానుడు దురదృష్టవంతుడై తుదినొందె"నని మార్పుచేసినవారి యభిప్రాయము. ఇది రసోద్వేగ ప్రదర్శనమున కనువైన చక్కని ఘట్టము. అయినను, విమర్శకదృష్టితో చూచినచో ఈభాగము వాని తొలిచిత్తవృత్తికి అతుకుపెట్టినట్లుగానే కన్నట్టగలదు.

పతాన్ పాత్రకు, అంతియేకాదు రామరాజు చరిత్రకే. విశేషభ్యాతి తెచ్చినవారు రాఘవా చార్యులుగాడు. ఇందలి కొన్ని భాగములను వారు హిందీలోనికీని, ఆంగ్లములోనికీని అనువదించ

జేసి కూడ ప్రదర్శించు చుండెడివారు. ప్రజలలో దీనికి కలిగిన వ్యాప్తి ఫలముగా, ఇది 1918 ప్రాంతముల ప్రభుత్వ నిషేధాజ్ఞకు గురియైనది.

రచననుగూర్చికూడ రెండుమూడుమాటలు చెప్పవలసియున్నది. ఇందులోకొన్ని రంగముల విషయమున చేయదగుమార్పులను చేర్చులను సూచించుటయేకాక తమతమ ఇష్టానుసారముగా ప్రదర్శకులు ప్రదర్శింపవచ్చునని శ్రీనివాసరావుగారే పీఠికలో తెల్పియున్నారు. నిబిడబంధముతో కవి నాటకమును రచింపలేదనుట కిది యాస్థారమొసంగుచున్నది. ప్రథమాంక - ద్వితీయాంక ప్రారంభములందలి ప్రథమరంగములు నాటకకథ కేమాత్రమును సంబంధింపక పోవుట యిందులకొకయుదాహరణము. ఇంక పఠాన్ నోట సంస్కృత పదజటిలములగు వాక్యములను, పద్యములను వాడవచ్చునా? యనెడిప్రశ్నకుకూడ అవకాశముకలదు. ఇందులకు “ఇది తెలుగునాటకము. ఉత్తమపాత్రను ధరించినవాడు తురకవాడయినను వానికి నుత్తమభాషయ వాడవలెనని నాతాత్పర్యము” అని వారుసమాధానమొసంగినారు. తెలుగులో కవిత్వము చెప్పనేర్చిన మహమ్మదీయులలోతప్ప తదితరుల తెలుగుసంభాషణములలో, వారెట్టిసంస్కృతీసంపన్నులైనను, సాధారణముగా నొకవిధమగు యాసకన్నట్లుచునే యుండును; ఒకవేళ అదికూడ కన్నట్లుదన్నను, అట్టివారికి పద్యము లనవసరమనక తప్పదు.

రామరాజుచరిత్రముతోపాటు, శ్రీనివాసరావుగారి ‘సునందినీ పరిణయము’ కూడ సర్దారు జిల్లాలలో విశేషప్రచారమందినది.

శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు

పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులుగారి పేరు స్మరణకువచ్చినంతనే వారు మనకు రెండుమూర్తులతో సాక్షాత్కరింతురు—ఒకమూర్తి ‘సాక్షి’ రచనకు సంబంధించినది; ఇంకొక మూర్తి ‘నాటకరచన’కు సంబంధించినది. పంతులుగారు సహజముగా హాస్యప్రధానమైన చిత్తవృత్తికలవారు; దానికి ఘాటైన విచర్యను జోడించి గిలిగింతలు పెట్టుచు, నెత్తిపైఉంగరపు వ్రేలితో మొట్టుచు, పీపుపై జఱచుచు, పిక్కపాళములుపెట్టుచు, కత్తివ్రేలులకు పాలొసర్చుచు, మరల మనసారనవ్వించుచు జంఘాలాశ్రిరూపములో పంతులుగారు ‘సాక్షి’ వ్యాసములలో గోచరింతురు. మతము, నాగరకత, వేదాంతము, రాజకీయములు, విద్యావిధానము, స్త్రీలస్థితి, నాటకరీతులు, సారస్వతపుష్పకడలు.....ఒకటియననేల, సాక్షివ్యాసములందు పంతులుగారు తడవని విషయమేలేదని చెప్పట అతిశయోక్తికాజాలదు; అదియుంతయును నొకప్రత్యేకప్రపంచము. ఆంగ్లమునందలి ఎడిసన్ ‘స్పెక్టేటర్’ ననుసరించి పంతులుగారాంధ్రమునందొక యపూర్వ వాఙ్మయశాఖను సృష్టించిరి.

ఇంక వారి రెండవమూర్తి. సాక్షిప్రథమవ్యాసములు 1913 నాటివి. కాని, వారిప్రథమ నాటకము, నర్మదాపురుకుత్సీయము, 1900 లోనే ప్రకటితమైనది; అనలు, నాటకరచనతోనే పంతులుగారి సారస్వతకృషి ప్రారంభమైనది. పాశ్చాత్యనాటకరీతిలో షేక్స్పియరు వీరికి ఆదర్శము. ఆతడు రచించినన్ని నాటకములను రచించి, రోకికప్రపంచము నంతటిని నాటకప్రపంచమున

చిత్రంపవలెనని వీరి సంకల్పము; ఆ పట్టుదలతోనే ముప్పదికిపైగా నాటకములను రచించి యున్నారు.² శ్రీయుతులు కృష్ణమాచార్యులు శ్రీనివాసరావుగార్లవలెనే వీరు కూడ కేవలము స్వతంత్రనాటకములనే రచించియుండుట గమనార్హము. కాని, వీరినాటకములందు పాటలులేవు; భక్తిరసపోషణమందుతప్ప పాటలను వీరంగీకరింపరు. ఇంక పద్యములవిషయమున ఆటవెలది, గీతము, సీసము అనెడి మూడు ఛందస్సులనే వాడియున్నారు; నాటకమున పాడుటకనువైన పద్యములుండరాదని వారిసిద్ధాంతము³. నాందీపద్యముల విషయమునను, పాత్రవశమున వెట్టి మొట్టి కవిత్వమును చెప్పవలసినప్పుడును మాత్రమే వీరు వృత్తములను వాడినారు (కంఠాభరణ మందలి భట్రాజుల కవిత్వము, విజయరాఘవమందలి ద్విజిహ్వని కవిత్వమును ఇందులకుదాహరణములు). ఇంక వీరి వచనరచన వ్యావహారికమునకు దగ్గరగానుండు సరళ గ్రాంథికమై యున్నది; సాక్షిరచనయు నిట్టిదే. శ్రీయుతులు వీరేశలింగం, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగార్ల శైలియును సరళమే అయినను దీని ప్రత్యేకత దీనిదే; ఇది అననుకరణీయమన్నను అతిశయోక్తి కాజాలదు.

పంతులుగారి నాటకములన్నింటను ఆంకములు ఏకైకరంగములే; రంగవిభజన వారు చేయలేదు; అయినను ప్రవేశక-విష్కంభాదులను అంతగావాడకపోవుట చిత్రము. నాటకము లందన్నింటను సన్నివేశముల నద్భుతావహములుగా కూర్చుటలో పంతులుగారు గొప్పనిపుణతను చూపియున్నారు. ఈ కూర్పునేర్పు ప్రేక్షకునిలో ఉత్సుకతను వృద్ధిపొందించును. ముందేమి జరుగనున్నదో యనునాత్రము నిది కలిగించును. అంతియేకాదు, వారు కూర్చిన సన్నివేశము లన్నియును పూర్వాపరములతో సందర్భించినవై బాచితీసహితముగా నుండును.

వీనాటకమును చదివినను ఇది స్పష్టము కాగలదు. తెలుగు నాటకములలో “శైలి సౌలభ్యమునకు తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులను, సందర్భసన్నివేశనైపుణ్యమునకు ధర్మవరం వారిని, సంవాదకౌశలమునకు పానుగంటివారిని, సజీవపాత్రసృష్టికి వేదంవారిని, ప్రయోగ సారళ్యమునకు చిలకమర్తివారిని పేర్కొనవలసియుండు” నని ఆచార్య పింగళిలక్ష్మీకాంతం గారనుచుండెడివారు. పానుగంటివారి సంవాదకౌశలమునకు వారినాటకములలోని ప్రతిపుటయును ఉదాహరణమే. ఈ సంవాదములం దుక్తివైచిత్ర్యము బహుళముగా గోచరించుచుండును.⁴ ఒక్కొక్కప్పుడీయొక్తి ప్రతియుక్తి లతిగానుండుటయును కలదు.⁵ అంతియేకాక ప్రసంగవశ మున వీరు కొన్ని వంకరమాటలను ఉన్నతపాత్రములచేత కూడ బాచితీసహితముగా పలికించు చుందురు.⁶ ఇట్టివి ప్రతినాటకమునందున్నవి. ఇది వీరిలో ఒకలోపమని అంగీకరింపక తప్పదు. ఇంక కేవలము దాసీలచేత పలికించెడి యనభ్యములు కొల్లలుగా నున్నవి. అసలు, పంతులుగారి నాటకములలో దాసీల యాధిక్య మనల్పము. వారు పేరునకుమాత్రమే దాసీజనము; కాని రాజులును, రాణులునువారి చెప్పుచేతలలోనివారే. అందున, దాసికొంచెము ముసలిదియైనచో నింక దానినోటికి అడ్డెయిండ్లదు. ఈదాసీలందరును నిగ్రహానుగ్రహసమర్థులు. భార్య తన్నుదగ్గ రకురానిచ్చునట్లు చేయుచుని దళరథునియంతటివాడు కైకేయిదాసి రుచిరయను దానిని బలిమాలి కొనెను. ఇంక కల్పితనాటకములలో పంతులుగారి కలమున కభ్యంతరమేమున్నది? ఏమైనను పంతులుగారి దాసీపాత్రములు మాత్రము ప్రత్యేకముగా పఠనార్హములు.

పంతులుగారి రచనలలోని పై 'అసభ్యత' కు హేతువు నూహింపవలసియున్నది. పంతులుగారికి షేక్స్పియరు నాటకములాదర్శములైనను, వారిమీద 'రెప్టరేషన్ కామెడీ'ల ప్రభావముకూడ అధికముగానున్నది. ఈ కామెడీలలో అసభ్యతకు; అశ్లీలములకు నిదర్శనములైన సన్నివేశములు కోకొల్లలు. కాళిదాసు, షేక్స్పియరువంటి మహామహులలోకూడ అలంకారికులును, విమర్శకులును కొన్ని అశ్లీలమును చూపించియున్నారు. కాని, వానినెల్ల పరిశీలించిన పంతులుగారు అట్టివానినుండి తప్పించుకొనుటకు ప్రయత్నింపవలసియుండెను; వారట్లుచేయలేదు. ఇందులకు ముఖ్యకారణము వారి వ్యంగ్యహాస్యప్రవృత్తియే. లోపముకన్పించినచోట, అవకాశము లభించినచోట కనీదీర ఒక విసురు విసిరినకాని వారికితృప్తిలేదు. ఇందులకు సమకాలీనప్రేక్షకుల అభిరుచులును అడ్డుపడలేదు.

'గండ' మను వీధ్యంగమును ప్రయోగించుటలో పంతులుగారికాసక్తియెక్కువ. అసలు వేరొకయర్థమునుగూర్చి పలుకబడిన తొందరపాటుతో గూడిన వచనము ప్రస్తుతార్థమునకు సరిపోవుట (అందులో అపకకున ప్రాయముగనుండుట) గండ మనబడును; దీనినే 'మూడవ పతాకాస్థానక' మనియు నందురు. (ఉత్తరరామచరిత్రలో, వేజీసంహారములో ప్రయుక్తములైన 'గండము' లిట్టివియే), ఇట్టివి కూర్చుటకు రచనానైపుణ్యమధికముగా కావలసియుండును. ఇవి ప్రచండచాణక్య-విజయరాఘవ-పాదుకాపట్టాభిషేకములలో నధికముగాకలవు. పంతులుగారికి ఉపమానములందు ప్రీతిహెచ్చు. ఇంచుమించుగా ప్రతిపద్యములోను వీరేదోయొకయుపమానమును ప్రయోగించుచునేయుందురు. కవియొక్క ప్రకృతిపరిశీలనాశక్తి అతని ఉపమానములలో ప్రతిఫలించుచుండును. (కాళిదాసు 'కవికులగురు'వనిపించుకొనుట కిదియొక కారణము). వీనితో బాటు లోకోక్తులను, పలుకుబడులను కూడ కొల్లలుగావాడుచుందురు.⁷

తొలిరచనయగు నర్మదాపురుకుత్సీయమందు దీర్ఘ స్వగతము లత్యల్పములు; కాని, తరువాతి నాటకములందివి యెక్కువైనవి. ఒక్కొక్కప్పుడు సంభాషణ చాల తీవ్రముగా జరుగుచున్నప్పుడు పాత్రలు దీర్ఘ స్వగతములను పద్యములలో కూడ సాగించుచుందురు; అంతవరకును తీవ్రముగా వాదించుచున్న రెండవపాత్రము అదిపూర్తియగువరకును నోరుమూసికొని కూర్చుండవలసినదే. ఇంక అపవారించి మాటాడించుట పంతులుగారికి నల్లేరుమీద బండిసాగినట్లు. అంతియే కాదు. వీరు పెక్కుపాత్రములచేత, ఛాందసపు ధోరణిలో, ఉపన్యాసముల నిప్పించుచుందురు; అట్టివారందరును జంఘాలశాస్త్రీకి సన్నిహిత బంధువులుగానే గోచరించుచుందురు. ఇది కొంత వరకు నిజమే అయినను మొత్తముమీద వారి సంభాషణలు చాల ఉత్తమస్థాయిలో నుండును. అసలు వారు, ముఖ్యముగా, సంభాషణాకౌశలమువిషయముననే ప్రశంసించబడుట స్మరణీయము.

రంగస్థలముమీద పెక్కుపాత్రములుండగా నందులో ఒక పాత్రమునుగూర్చి మరియొక పాత్రముచేత 'తనలో' విమర్శను చేయించుచుండురు. రంగస్థలమును రెండు కక్ష్యలుగా విభజించి ఒకప్రక్కను ప్రధానపాత్రములచేత మాటాడించుచుండురు; రెండవప్రక్కనుండి ఒకడు ప్రవేశించి మొదటివారికి కన్నడనట్లుగా నటించుచు వారి సంభాషణములను మాత్రము విని, వానిపై గచ్చద్వాఖ్యను చేయుచుండును. నర్మదాపురుకుత్సీయమున మొదటి రెండంకము

కాదు. పంతులుగారు శ్రీరామభక్తులు; తత్త్వనక్తి వచ్చినపుడెల్ల తాము పరవశులై పలుకుచుండుటయేకాక పరితకును, ప్రేక్షకునకునుగూడ తన్మయత్వమును కలిగింతురు. రామాయణ గాథ నంతటిని నాటకీకరింపవలెనని తలపెట్టి నాలుగు నాటకములను రచించిరి. అందులో 'పాదుకాపట్టాభిషేకము' చాల ప్రసిద్ధిగాంచినది. ఇంక రాధాకృష్ణ అపూర్వమైన ఒక ప్రత్యేక సృష్టి. దీనినిగూర్చి తరువాత వివరింతును.

పంతులుగారి నాటకములన్నింటను భరతవాక్యమొక్కటియే—“లోకాస్సమస్తాస్సుఖినో భవంతు” అనునదియే వారి ధ్యేయము. “నాటకరచనా పాటవమునందు వీరితో తులతూగిన చేతులు అరుదుగ నున్నవి. పశ్చిమఖండములో నిప్పు డధికసన్మానము బడయుచున్న మేటర్ లింకు, బెర్నార్డుషా, ఇబ్సెన్ మున్నగు రచయితల రచనకంటెను వీరిరచనలు కొన్ని ప్రశస్తతరమై కానుపించుచున్నవి” అని పంతులుగారిని గూర్చి నండూరి బంగారయ్యగారు వ్రాసిన వాక్యములు సత్యసమ్మతములు. తొలి నాటకము ‘సర్మదాపురుకుత్సీయము’ వెలువడినప్పుడే మెచ్చి తిరుపతివేంకటకవులు వీరికి “అభినవకాళిదాసు” అనెడి బిరుదము నొనంగియుండుట కూడ ఇప్పట్ల స్మరణీయము.

పంతులుగారికి పితాపురములో చిలకమర్తివారి అధ్యక్షతలో 28-4-1936 తేదీన సప్తతి పూర్వ్యత్నవము మహావైభవముగా జరిగినది. “పంతులుగారిని స్మరించి, ఆదరించి, గౌరవించి, సన్మానించడం దెట్లై సంవత్సరాల ఆంధ్రాభ్యుదయలక్ష్మిని స్మరించి, ఆదరించి, గౌరవించి, సన్మానించటమే అవుతుంది” అని అధ్యక్షపీఠమునుండి శ్రీ చిలకమర్తివారు ఉద్ఘోషించినారు.

పానుగంటివారి కొన్ని ప్రసిద్ధనాటకములు

పానుగంటివారి నాటకములలో ఇంచుమించుగా ప్రతినాటకమును ఒక మహాత్తర శిల్ప ఖండమే; ప్రతినాటకమును గూర్చియు చెప్పవలసినది బహుళముగా నుండును. అయినను బాగుగా ప్రసిద్ధికెక్కిన నాలుగు నాటకములనుగూర్చి మాత్రమే ఇందు దిక్షాత్రముగా వివరించుచున్నాను.

రాధాకృష్ణనాటకము :

“రాధా పునాతు జగదమృత దత్తచిత్తా । మంధాన మాకలయతీ దధిరిక్తపాత్రే ।

తస్యాః స్తనస్తబక చంచలలోలదృష్టి । రేవోఽపి దోహన ధియా వృషభం నిరుద్ధన్” అని కృష్ణకర్ణామృత శ్లోకము; భగవంతుని అంతగా వలచి, వలపించుకొన్న పుణ్యమూర్తి రాధ. ఆమె వలచినది బాలమరళీకృష్ణుని; జగన్నాటకసూత్రధారుడైన భగవంతుని, రేడా సత్యభామా విధేయుడగు శ్రీకృష్ణునికాదు. ఆ చిన్నికృష్ణుని మురళీనాద మామెలోని ప్రత్యేకపు సుజీవింప జేయును—“సరస సంగీత మాధురీ సాధురీతి, మరల నింకొకసారి మురళి వాయింపుమయ్య! త్వన్ముఖామృత పూరంబుఁ ద్రావుదాన, ఘనఘనాంబువు చాతకకాంతవోలె” అని ఆమె చెప్పు

లందును అంశుమంతు దిక్లే వ్యవహరించెను; అట్లే, 'కోకిల'యందు మోహనుడను ప్రతి నాయకుడును చేసెను. ఇంక రాధాకృష్ణనాటక తృతీయాంకములో రాధ, ఆమెచెలిక తైలిరువురు రంగమధ్యమున సంభాషించుచుండగా సత్యభామయు ఆమె చెలిక తైయును ఒక ప్రక్కనుండియు, శ్రీకృష్ణుడును విమాషకుడును ఇంకొక ప్రక్కనుండియు ప్రవేశించి ఒందొరులకు కన్పింపకుండ ఆయాప్రసంగములను విమర్శించుచుందురు. ఇట్టి ఘట్టములు వీరినాటకములందు చాలకలవు. రంగస్థలము బహుపాత్రసంకీర్ణము కాకుండుటకు 'బుద్ధదోధసుధ'లో పంతులుగారింకొక క్రొత్త పద్ధతి ప్రవేశపెట్టినారు—రంగస్థలమునందు బుద్ధునితోపాటు ఒకరిద్దరుపాత్రమే కూర్చుందురు; తక్కిన జననమూహమంతయును నేపథ్యమందుండును. వారి ప్రశ్నలు, సమాధానములు నేపథ్యమునుండి వినిపించుచుండగా బుద్ధుడు తత్తదచిత్తముగా సంభాషణము సాగించుచుండును.

రచించిన ప్రతినాటకమందును పంతులుగారు చిత్రవిచిత్రములైన పాత్రలను సృజించి యున్నారు. ఒకపాత్రనుపోలి మరియొకపాత్ర యుండదు, పాత్రలన్నియును ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వములు కలవియే. ఆపాత్ర సృష్టియంతయు షేక్స్పియరుపాత్ర సృష్టితో దీర్ఘమైనది. దీనినిబట్టి మానవప్రకృతిపరిశీలనమునందు పంతులుగారిదృష్టి ఎంత నిశితమైనదో స్పష్టపడగలదు. సన్నివేశముల మార్పు, సంవాదకౌశలము, పాత్రసృష్టి—నాటకరచనలో ఈ మూడును మూడు విశిష్టగుణములు; ఈ మూడును పంతులుగారిలో రాశీభూతమైనంతగా మరి యేయితర తెలుగునాటక కర్తలోను కాలేదన్నచో అది స్వభావోక్తి మాత్రమే.

పంతులుగారు సారంగధరనాటకమునుకూడ సుఖాంతముగానే రచించిరి; మీననాథుడను సిద్ధునిదయచేత సారంగధరుడు తిరిగి బ్రతుకును. కాని, కల్పితకథలతో పూర్తిమ, రాతిస్తంభము వంటి దుఃఖాంతనాటకములను రచించినారు. పంతులుగారు సాక్షి వ్యాసములలో దుఃఖాంత నాటకముల రచనను, తదావశ్యకమును సమర్పించియున్నారు. విషాదాంతము కాకపోయినను ప్రపంచవాణకృష్ణము తచ్చాయలు గలదే; ఇందు చాణక్యుడు తాను స్వయముగా నందుని కత్తితో పొడిచి చంపుటయేకాక చిన్నపిల్లలైన నవనందులను వారితల్లి సునందయెమట ముక్తలుముక్కులుగా నరకినాడు. శత్రువులయెడ చాణక్యుడు నిర్దయుడగుట ప్రసిద్ధమేకాని ఇట్టి నరభూతుక కృత్యము ఆతడు స్వయముగా చేయునని నమ్మజాలము; ఇందు రాక్షసమంత్రి పాత్రపోషణము కూడ అనుదూతముగానే యున్నది. పంతులుగారి నాటకములలో నామనస్సును బాధించిన దీ నాటక మొక్కటియే.

“పానుగంటివారి రచనాపాటవము” అనేది వ్యాసములో (భారతి—యువ ఆశ్వయుజము) నందూరి బంగారయ్యగారు పంతులుగారి రచనలోగల మూడు లోపములను, మూడు గుణములను పేర్కొనియున్నారు. లోపములు—1. నీరసపద్యరచన; 2. అసభ్యత; 3. ఛాందసపు ధోరణి. ఇంక గుణములు—1. సహజప్రతిభ; 2. మానవప్రకృతిపరిశీలనము; 3. ఉదారాప్రతిపాదనము. ఈ ఆరింటిలోను తొలి యైదింటినిగూర్చి ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను. ఇంక ఆరవది. పంతులుగారు రాధాకృష్ణ, విజయరామవము, పాదుక మొదలగు నాటకములలో సుహృద్ స్నేహాశయములను ప్రదర్శించి మానవజాతికి గురుపీఠము నధిష్ఠించినారనుట అతిశయోక్తి

కొన్నది అక్షరాల నిజము. అరిష్టదర్శమునుండి విముక్తయై, “నాకుఁ గాంతుడు నా శిరమున నున్నాడు, కనులయందున్నాడు, జీహ్వయందున్నాడు, హృదయములో నున్నాడు, నేనాతనిలో నున్నాను” అని వచించుచు అసూయావిలచితయును, అహంభావమూర్తియునునగు సత్యభామలో కూడ మనఃపరిణామమును దెచ్చిన శుద్ధశీల రాధ. ఇందలి చతుర్థాంకము రాధాభక్తికి పరాకాష్ఠ యగుచున్నది. ఈ యంకము చాల దివ్యముగా కూర్చబడినది. దీనిని చదివి ముగించునప్పటికి నూత్రధారునిచేత కూచి నరసింహముగారు పలికించినట్లు “కలియుగముమాట మఱచి, నాకాంత మఱచి, మఱచి నాదైన పురుషజన్మంబుగూడ వింతగా నేను రాధికాకాంతనైతి” అనెడి అనుభవమే అందరకును కలుగును.

రాధకు బాలమురళీకృష్ణుడు సర్వదా సన్నిహితుడై యుండునట్లు వరము లభించుట; సత్య అసూయాదులు నశింపగా భక్తి సంపన్నయగుట—ఈ రెండంశములును రెండు జీవనదులుగా ప్రవహించి కృష్ణుడనెడి సముద్రములో నైక్యమగుట ఈనాటకమందు చక్కగా పరిపోషితమైనది. ఈవిషయమున, పసుమర్తియజ్ఞ నారాయణశాస్త్రిగారు ఈనాటకమును తీవ్రముగా విమర్శించినారు—దీనిని “రాధాకృష్ణ” నాటక మనుటకంటె “సత్యాగర్వభంగ” మనుట సమంజసమని వారిసూచన. ఇది పైకి సమంజసముగా కన్పించినను నాటకోద్దేశ మిదికాదు. అంతియేకాదు, నిరూపితమైనదియును సత్యాగర్వభంగము కాదు; అంతటి అహంకారినికూడ ‘సాదు’గా చేయగలిగిన పరిణతస్థితికి రాధ వచ్చుటయే ఇందు నిరూపితమైనది.

ఈ నాటకమున పంతులుగారు ప్రదర్శించిన పెక్కు విశేషాంశములలో నాలుగింటిని గూర్చి తప్పక పేర్కొనవలసియున్నది. పారిజాతాపహరణ ప్రసంగము నాటి సత్యభామా శ్రీకృష్ణ శిరస్థాడన వృత్తాంత మీనాటకమందు చక్కగా నతుకబడినది; సత్యభామలో మార్పు తెచ్చిన సన్నివేశమును అదియే. సాధారణముగా నాటకములన్నింటను నారదునిపాత్ర కేవలము కలహశీలత్వమునకే అంకితమైపోయినది. అట్టి నారదుడిందు రాధా-సత్యభామల సఖ్యమునకు తోడ్పడుటయేకాక, సత్యభామకు పరమార్థబోధయైనాడు. రాధామాధవ సంబంధము అనందర్పమైన శృంగారముతో అగ్లీలములతో అపనిందలకు గురియగుచున్న కాలమది. సాధారణముగా కథలందు రాధను జారిణిగానో, కృష్ణునికంటె పెద్దదిగానో చిత్రించుట సంప్రదాయమైనది. కాని, ఇందలి రాధ పరమభక్తాగ్రణి యగుటయేకాక, పతివ్రతయును; అంతియేకాదు, కృష్ణునికంటెను చిన్నదియే. కాని, ఆమె మనఃఫలకమున ముద్రితమైనది బాలమురళీకృష్ణుని మూర్తిమాత్రమే. ఐహికవాంఛావిరక్తయైన రాధాదేవికి ప్రౌఢకృష్ణునిస్మరణమే బాధాకరమైనది; అవిషయమెరుగని సత్యభామ “అనుపయుక్తుడగు బాలకృష్ణుని యామె యేల వలచుచున్నదో” యని కలవరపడుట కవకాశము కలిగినది. ఇంక నాల్గవవిశేషము—ఇందు రాధ కిరువురు చెలికత్తెలుకలరు. ఒకరు లలిత; ఇంకొకరు మధుర. మూడవయంకమున కృష్ణవిరహార్తయైన రాధాదుఃఖోపశమనార్థము లలితా-మధురలు శారద-కృష్ణులుగా నటించురు. అనలు, లలిత-మధురము లనెడివి భక్తిభేదములు; ఇవి ఉత్తరోత్తరగుణాధికములు. లలితభక్తితో ఆరంభమైన రాధయొక్క బాలమురళీ కృష్ణ సాన్నిధ్యవాంఛ మధురభక్తిగా పరిణమించుటను పంతులుగారు నిరూపించినారు. కావుననే చతుర్థాంకములో రాధవెంట మధురనొక్కతెనే చిత్రించుట జరిగినది.

“ఇందలి పాత్రసంభాషణములు భారతీయుల ప్రస్తుతాధ్యాత్మికపరిణామమును నువ్వు సింఘు వేదవాక్యములనఁజెల్లు”నని పురాణం సూరిశాస్త్రిగారును, “రాధాకృష్ణనాటకమును రచించిన పంతులుగారి కాలములో నివసించుచున్న మనము ధన్యుల”మని నండూరి బంగారయ్యగారును పేర్కొనుట స్మరణీయములు. ఈజాతికిచెందిన నాటకము మరియొకటి తెలుగులో లేదనుట అతిశయోక్తికాజాలదు.

విజయరాఘవము :

ఇది చాల పెద్దనాటకము. ఇందలి మహావీరులలో ఇంద్రజిత్తుతప్ప తక్కినవారందరును రాముని గొప్పదనమెఱిగినవారే. “ఈవు లోకపిత వని..... నేనెఱుంగుదు”నని రావణుడే చివరకు రామునితో చెప్పుకొనినాడు. నాటకమంతయును రామభక్తిమయమై “జయ జయ ! రామభద్రా ! రామచంద్రా !” మొదలగు వాక్యములతో మారుమోగుచుండును. రాజోద్యోగుల అనమర్థత, పరస్పరానహనములే రావణునివతనమునకు కొంతవరకు కారణము లని పంతులుగారు చిత్రించినారు; అందుచేత ద్విజిహ్వూడు మొదలగువారికి అనవసరపు ప్రాధాన్య మీయబడెను. ఈ ద్విజిహ్వూడు కవికూడను; అందున ఆధునిక కవియట ! “స్వతంత్ర జీవనో పాధులలోఁగన్నము వేయట తరువాత గ్రంథకర్తృత్వమే యూరివారి ధనమును హరించుట కుత్తమమైన”దని వాని సిద్ధాంతము !

ఈనాటకమంతయును యుద్ధవర్ణనామయము, దీనిని చిత్రించుటలో పంతులుగారు అపూర్వమైననేర్పునుచూపినారు. యుద్ధమును రంగముమీదచూపరాదనెడి యాలంకారికనియమము నుల్లంఘింపకయే అనగా మొత్తముమీద రంగముపై ప్రదర్శింపకయే యుద్ధభ్రాంతిని పఠితల కును, ప్రేక్షకులకును కల్పించినారు పంతులుగారు. వేణీసంహారమునందు యుద్ధవార్తలుచారునిచే వర్ణింపబడివి; ఆవర్ణనలలో, కేవలము కథాకథనముచేయుచున్న కవియే మనకు గోచరించునే కాని యుద్ధభ్రాంతికలుగదు. పంతులుగారాపద్ధతిని విడిచి యింకొకత్రోవ త్రొక్కినారు. ఒక్కొక్క పాత్రమే రంగస్థలముమీదకువచ్చి జరిగిన, లేదా జరుగజోయెడి వధాదులను సూక్ష్మముగా సూచించి, హెచ్చరికలుచేసి, పాత్రప్రవేశసూచనమునుచేసి వెడలిపోవుచుండును. ఒక్కొక్కప్పు డిరువురు మువ్వరకు రంగముమీదనే వాగ్వాదము, స్వల్పముగా యుద్ధముజరుగుచుండును. ఇట్లు మహావీరులందరును ఒకరితరువాత నింకొకరు రంగముమీదకు వచ్చుచు యుద్ధము మనకండ్ల యెదుటనే జరుగుచున్నదనెడి భ్రాంతిని కల్పించుచుండురు. ఈ పద్ధతిప్రదర్శన యోగ్యమై శ్లాఘనీయముగానున్నది. యుద్ధమునింత హృదయంగమముగా చిత్రించిన నాటకమింకొకటి లేదనియే చెప్పవచ్చును.

విప్రనారాయణ :

ఇందు ప్రధానపాత్రములు మూడు—శ్రీనివాసుడు, దేవదేవి, విప్రనారాయణుడు, దేవదేవి తనలో తలపోసికొన్నట్లుగా విప్రనారాయణుడు “బహునిష్కల్మష హృదయుడు. బహు భూతదయాయుక్తుడు. శ్రీపురుషభేదమే యిప్పటి కెఱుగని మహామహుడు.” కాని వీనిలోను కొన్ని

పోషములు లేకపోలేదు—స్వల్పస్తుతిప్రియత్వము, అత్యమాయికత మొదలగువాని వలన నాతడు రంగభక్తినుండి దిగజారుట జరిగినది. కాని, వాని భక్తియొక్క శక్తియెట్టిదనగా దురుద్దేశముతో కొగలించుకొనిన దేవదేవియొడలాపాదమస్తకము భగ్గు భగ్గున నిష్కలతో గాల్చినట్లు మండి పోయెను. పంతులుగారు కొన్ని పాత్రములను తామందులో లీనమైపోయి రచించినట్లుగా కన్పట్టుదురు. రామాయణ నాటకములలో ఆంజనేయునిలో లీనమై రామభక్తిని, రాధాకృష్ణలో రాధగానై పోయి కృష్ణభక్తిని ప్రపంచమునకు చాటినారు. ఇంక ఈ విప్రనారాయణలో దివ్య ప్రబంధానుసంధానపరై కచిత్తుడైన వైష్ణవభక్తులై రంగభక్తిని ప్రకటించుకొన్నారు. అసలు, వారే నాటకమును వ్రాసినను అంతియే. ఇందలి సంభాషణములు కొన్నిచోట్ల దీర్ఘములై వినుగుకలిగించు చున్నను మొత్తముమీద చాలశక్తిమంతములై చురుకుగా సాగిపోయినవి (సంభాషణములలోని యీ చురుకుదనము 'కోకిల' నాటకమునందును అధికమే). ఈ గుణము ముఖ్యముగా దేవదేవీ శ్రీనివాసుల సంభాషణములలో కానవచ్చును. తెలుగుదేశమున విప్రనారాయణగాథకు ప్రసిద్ధి తెచ్చినది పంతులుగారి యీనాటకమే.

కంఠాభరణము :

పంతులుగారి హాస్యరసప్రవృత్తికి ఈ నాటకరచన పరాకాష్ఠ. కన్యాశుల్కముతరువాత, సాంఘికములలో అంతగా ప్రసిద్ధికెచ్చినదియే. ఇది ఆంగ్లములోని 'పార్సీ' అనుజాతికి చెందిన రచన; ఇందు హాస్యమే ప్రధానము. ప్రస్తావనలో కూచినరసింహముగారు చెప్పినట్లుగా హాస్యము వలని రెండు ప్రయోజనములున్నవి—1. దుఃఖితుల మనస్సులోని బాధను గూడ మరపించి నవ్వించుట; 2. పరమదుష్టలకును నీతినికరపుట. ఈరెండు ప్రయోజనములును ఇందు సాధింప పడినవి. వ్యభిచారశీలరై, లోకము తమసుఖానుభూతికొరతేయని తలచెడి విలాసపురుషుల హాస్యాస్పద జీవితము కృష్ణారావులో చక్కగాచిత్రమైనది. అట్లేబద్ధచాందసుడగు సోమావధాని, లుట్టాగ్రేసరుడగు సుబ్బిసెట్టి, మదపుపిచ్చియొక్కైన పండితుడు పిచ్చిరామశాస్త్రి, గ్రుడ్డిదర్బారు నవాబుగారు—ఈ పాత్రలన్నియును మంచిశక్తిమంతములుగా చిత్రములైనవి. ఇందులో పిచ్చిరామ శాస్త్రి, సోమావధానులు మొదలగువారికి సంబంధించిన శాబ్దికహాస్యమే కాక సన్నివేశముల కూర్పులోకూడ హాస్యము చక్కగాపరిపోషితమైనది. సుబ్బిసెట్టి షష్టిపూర్వ్యత్వము, భట్రాజుల ఆశుకవిత్వము, సుబ్బలక్ష్మీరామశాస్త్రిల అపూర్వసమావేశము, విభిన్నభరుడైన కృష్ణారావు మనః పరిణామము, నవాబుగారి గ్రుడ్డిదర్బారు...ఇవియన్నియును నవ్వనని పంతులుపట్టినవారిని గూడ మనసారనవ్వించును.

మరికొందరు నాటకకర్తలు : వారినాటకములు

రాజమహేంద్రవర హిందూనాటకసమాజ సభ్యులు ప్రదర్శించిన ప్రథమనాటకము తోలేటి వేంకటసుబ్బారావు (1875-1940) గారి 'హరిశ్చంద్ర' (8-11-1889 తేదీన). సామాజికులు పద్యములు పాడలేనివారగుటచేత వీరు దీనిని కేవలము వచనముగానే రచించుట గమనార్హము. ఈ సమాజ సభ్యులకాలములో ప్రదర్శించిన మరికొన్ని నాటకములు—చిలుకూరి లక్ష్మి;

నరసింహారావుగారి ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము; ముడుంబై రామానుజాచార్యులుగారి పాండవాశ్వ మేధము; మరియొకరి సారంగధర. ఇవి యన్నియును ప్రదర్శనయోగ్యములైన నాటకములని చిలమర్తివారు స్వీయచరిత్రలో పేర్కొనియున్నారు.

శ్రీ సుసర్ల అనంతరావు :

వీరు శ్రీ వావిలాలవారి శిష్యులు, 1884 ప్రాంతముల పడ్డాదివారితో కలిసి వేజీ సంహారమున దుర్యోధనపాత్రధారణ చేసియున్నారు. అటపిమ్మట మద్రాసు క్రిష్టియన్ కళా శాలలో ఆంధ్రపండితులైనారు. వీరి 'పాండవాజ్ఞాతవాసము' 1887 లో ప్రకటితమైనది. ఇది గద్య-పద్యాత్మకమైన స్వతంత్రనాటకము. వీరు నటులై, రంగస్థలానుభవము గడించి, నాటక రచనచేసియున్నారు. వీరి ముద్రారాక్షసానువాదము 1990 లో ప్రకటింపబడెను.

శ్రీ మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి (1873-1951):

దేశభక్తులుగా, సంఘసంస్కారులుగా, నాటకసమాజస్థాపకులుగా, నటులుగా, నాటక కర్తలుగా సుప్రసిద్ధులు రామశాచంద్రశాస్త్రిగారు. 1895లో విశాఖపట్టణమున "కళాభిలాషక నాటక సమాజము"ను స్థాపించి, విజయవంతముగా నడిపించినారు. పడుపువృత్తిమానిన శ్రీలక్ష్మీకొరకు "సంగీతమానిసీ సమాజము"ను స్థాపించి నడిపినారు. వీరు ధరించిన పాత్రలలో కృష్ణుడు, ధర్మరాజు, అర్జునుడు మున్నగునవి ముఖ్యములు. శాస్త్రిగారు నటులేకాక మంచిదేశీకులు కూడను. ఎట్టి మొద్దునైనను, చక్కని నటునిగా తయారుచేసేదిశక్తి వీరికుండెడిదట. వీరు మొత్తము ముప్పదివరకు నాటకములను వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందులో కొన్ని అసంపూర్ణములుకూడ నున్నవి.¹ ముద్రితములైనవి చాల తక్కువ; వానిలో బిల్వణీయము (రచన-1902; సవరించిన రెండవకూర్పు-1913), పారిజాతాపహరణము (రచన-1902; సవరించిన కూర్పు-1914) అనునవి సురభినాటక సమాజమువారికొరకు వ్రాయబడిన నాటకములు. ఈ నాటకముల రచనలో తప్పక చెప్పదగిన విశేషములులేవు; కాని, పాటలతోను, పద్యములతోను కూడినవై ప్రదర్శన సౌలభ్యముకలిగిన నాటకములివియని మాత్రము చెప్పక తప్పదు.

"కళాభిలాషక కావ్యమాలిక", "కవితాసుమతి" మున్నగువాని మూలమున తెలుగునాట సాహిత్యము'ను ఒక ఉద్యమముగా నడపిన ప్రథములు శాస్త్రిగారేయని చెప్పవచ్చును.

శ్రీ కోపలి వేంకటరమణారావు :

వీరు 1897 లో రాజమండ్రిలో పట్టభద్రులైనారు. 1885 ప్రాంతముల 'శ్రీరామవిజయ' 'రుక్మిణీ పరిణయము' లనెడి స్వతంత్రనాటకములను రచించి ప్రకటించినారు. వీరు బాల్యము నుండియు కాకినాడ నాటకసమాజమున సభ్యులు; వారికొరకే వీనినిరచించినారు. రచింపబడినప్పటి నుండియు వీనిని అనేక నాటకసమాజములవారు ప్రదర్శించియున్నారు. వీరి సీతాపరిణయము 1892 ప్రాంతముల ప్రకటింపబడినది.

శ్రీ వల్లూరి బాపిరాజు :

వీరు వీరేశలింగంపంతులుగారి సహచరులలో నొకరు. సంఘసంస్కారాభిలాషతో 1897 లో 'సాగరిక' అనెడి నాటకమును రచించిరి. ఇతివృత్తము విధవావివాహమునకు సంబం

ధించినది. ప్రగతిశీలుడగు నౌక యవకుడిందు నాయకుడు. నాటకమునకు సంతరించిన యుపోద్ఘాతములో బాపిరాజుగారు తమ యాశయములను వివరించియున్నారు. బాపిరాజుగారి ఇంకొక నాటకము 'సుగుణముణి' (1909). ఇది గద్యపద్యాత్మకమైన కాల্পనికనాటకము. ప్రేమికు లిరువురు, తల్లిదండ్రు లిష్టపడనికారణముగా, ఆత్మహత్య చేసికొందురు.

శ్రీ సి. యన్. ఆర్. కృష్ణమ్మ :

వీరు బారిష్టరు. 'షేక్స్పియర్ 'మాక్బెత్' ను పూర్తిగా వచనముగా అనువదించిరి (1895). 'షేర్లోకాని, స్టలములలోకాని' ఎట్టి మార్పులను చేయలేదు. Lady Macbeth అనుటకు 'మాక్బెత్ దేవి' - ఈవిధముగా అనువాదము జరిగినది. శైలి సంస్కృతపదభూయిష్టము.

శ్రీ దాసు శ్రీరామకవి (1864-1908):

'దేవీభాగవతము' నాంధ్రీకరించి తెలుగుసాహిత్యములో స్థిరస్థానమును సంపాదించు కొన్నవారు దాసు శ్రీరాములుగారు. వీరు తమ 14 వ ఏటనే 'సాత్రాజిత్వీలాస' మనేడి యక్షగానమును రచించిరి. అటుపిమ్మట అభిజ్ఞానశాకుంతల-రత్నావళీ-మాలతీమాధవ-ఉత్తరరామచరితాది పెక్కు సంస్కృతనాటకముల నాంధ్రీకరించిరి. వీరు శాకుంతల-ముద్రారాక్షసములను కేవలము అచ్చ తెలుగులోనికి చక్కగా అనువదించిరి (1898). మనోలక్ష్మీవిలాస-మంజరీ మధుకరీయాది స్వతంత్ర నాటకములను రచించిరి. వీరి 'తెలుగునాడు' అనేడి కావ్యఖండ మానాడు చాల ప్రచారమందినది. సంగీత-అభినయశాస్త్రములలో నారితేరినవారై కృతులను, జావళీలనుకూడ రచించియున్నారు. వీరి కుమారులు నారాయణరావుగారుకూడ సంగీత సాహిత్యములందు నిపుణులై సారంగధర, పాదుక, హరిశ్చంద్ర మొదలగు నాటకములను రచించి, తాము మేనేజరుగానున్న బందరు దేశీయ నాటకసమాజమువారిచే ప్రదర్శింపజేసిరి. వీరు కొంతకాలము కృష్ణాపత్రికకు సంపాదకులుగాకూడ పనిచేసి 1905 లో చనిపోయిరి.

కాళ్ళకూరి సాంబశివరావు (1870-1916):

'రంగరాయకదనసమవకార' మనుపేర బొబ్బిలియద్దకథను నాటకీకరించిన ప్రథములు వీరు (1899). 'ఈ కథాసరణి కొంచెమించుమించుగా సమవకారలక్షణమును పోలిన హేతువుచేత సాధ్యమైనంతవరకు దానిననుసరించినాడనని చెప్పకొనినారు. కథ నేరికొనుటలో, పేరుపెట్టుటలో, నిర్వహణములో క్రొత్తదారి చూపినారు సాంబశివరావుగారు, రచనమాత్రము ప్రబంధశైలిలో నడచినది. రాజమండ్రి, బందరు మొదలగు పట్టణములలో పెక్కుసమాజముల వారు దీనిని ప్రదర్శించెడివారు. సాంబశివరావుగారు 'కన్యకాపరమేశ్వరీవిలాస' (1908) మనేడి వైశ్యపురాణోక్తగాథను ప్రకరణరూపముగా రచించియున్నారు; ఇందు పాటలుకూడకలవు.

శ్రీ. పి. శ్రీనివాసాచార్యులు :

1897 లో వెలువడిన వీరి 'శివాణి' నాటకము (ఐదంకములు) తొలి చారిత్రకరూపము లలో చాల విశిష్టమైనవి. 'షేక్స్పియర్' నాటకములు వీరికి ఒరవడి. ప్రసిద్ధమైన శివాణి కథయందు నాటకీయమైన మార్పులను చేసికొన్నారు. వీరి ఇంకొక స్వతంత్రరూపకము 'కనకాంగి'.

శ్రీ గోమఠం శ్రీనివాసాచార్యులు :²

దృశ్యప్రబంధములై యుండియు, శ్రవ్యప్రబంధములుగానే పండితోత్తములుపైత మనేక శతాబ్దములుగా వినియోగించుచున్న సంస్కృతనాటకములను దృశ్యప్రబంధములుగాఁ జేయ నుద్యమించి 'ది మద్రాసు ఓరియంటల్ డ్రమాటిక్ కంపెనీ' అను నాటకసమాజమును 1879-80 ప్రాంతముల మద్రాసులో స్థాపించినవారు గోమఠం శ్రీనివాసాచార్యులుగారు. 1880 నవంబరులో వాటి గవర్నరు, విజయనగరం మహారాజా శ్రీ ఆనందగజపతి ప్రభృతుల యెదుట సంస్కృతనాటక ప్రదర్శనములో దుష్కృతపాత్రను ధరించి, చక్కగా నిర్వహించి, 'ది ఇండియన్ గారిక్' అను బిరుదును, 'చెన్నపురి రాజధానిలో నాటకప్రయోగ పితామహు'డను ఖ్యాతియును పొందినవారీ శ్రీనివాసాచార్యులుగారు (చూ. వారి కమలాపహరణము). శ్రీ ఆనంద గజపతి మహారాజావారి ఆదరణమునుపొంది, విజయనగరమువచ్చిరి, అచ్చటి 'జగన్నాథవిలాసిని సభ'కు నేతృత్వమునువహించి, పెక్కుసార్లు భూమికాధారణముచేసినారు. విజయనగరములో గురజాడ అప్పారావుగారును, వీరును సన్నిహితమిత్రులైనారు. ఒకరి ప్రభావ మింకొకరిమీద నున్నది. 'కన్యాశుల్కము'ను శ్రీనివాసాచార్యులుగారేప్రాసి గురజాడవారి పేరుపెట్టినారేమోయని లోకులను భ్రమింపజేసినది వారిరువురిమైత్రియును.

శ్రీనివాసాచార్యులవారు మహానటులేకాక, నాటకకర్తలుకూడను. వారివి మూడు నాటకములు ముద్రితములైనవి. 1. Harischandra, the Martyr to Truth (ఇది ఆంగ్ల మునరచింపబడిన నాటకము); 2. కమలాపహరణము; 3. ఇంక మూడవదానిపేరు తెలియదు; అసంపూర్ణము. గురజాడవారి కన్యాశుల్కమును వీరి ఆంగ్లహరిశ్చంద్రనాటకమును, ఇంచు మించుగా ఒకే కాలములో రచింపబడినవి. ఒకేకాలములో జగన్నాథవిలాసినిసభవారిచేత తొలి ప్రదర్శనములందినవి (1892-93); ఒకేసారి ప్రథమముద్రణములను పడసినవి (1897). గురజాడవారు దీనికి ఆంగ్లమున నొక ఉపోద్ఘాతమును సంతరించియున్నారు. ఈ ఆంగ్ల హరిశ్చంద్రకు ఈ నాటకమున మూడంకములును, అందు మరల పెక్కు రంగములును కలవు. ఆచార్యులవారి రచనలో అచ్చటచ్చట సంస్కృతపదములనచ్చే వాడియున్నారు, తగిన ఆంగ్ల పర్యాయపదములు లేకపోవుటచేత. సంగీతము విషయములో వీరొక క్రొత్తపద్ధతి నవలంబించి నారు. అనగా ఆంగ్లేయపద్ధతిలో రచింపబడిన గేయములకు భారతీయ సంగీతమును మేళవింపుట. ఈమార్పు విజయవంతమై అందరి మెప్పుదలను పొందనదని వారు పీఠికలో తెలుపుకొని యున్నారు. ఈ నాటకము విజయవంతముగా పెక్కు ప్రదర్శనములనుపొంది, ఆంగ్లేయుల ప్రశంసలనుకూడ నందుకొన్నది. ఇంకొకవిశేషము, ఇందు హరిశ్చంద్ర భూమికను ఆచార్యులవారే ధరించెడివారు. వారి సటన నాటి మద్రాసు గవర్నరు లార్డు వెన్లక్ ప్రశంసకు పాత్ర మైనది. పరభాషలో నాటకములనుప్రాసి, అడించి, మెప్పుపొందినవారు శ్రీ నాదేశ్వ పురుషోత్తమ కవి; ఇంక ఆచార్యులవారు స్వయముగా ప్రధానభూమికలనుగూడ ధరించి మెప్పుపొంది యున్నారు³.

కమలాపహరణము పదియంకముల తెలుగునాటకము. మద్రాసువచ్చి ప్రదర్శనము లొసంగిన పార్శ్వ నాటకసమాజమువారు 'గురేబకావలి' అనేది హిందూస్థానీ నాటకము నొక

దానిని ప్రదర్శించిరి. అది వారి ప్రదర్శనములలో ఉత్తమోత్తమమైనదట. ఆ కథను స్వీకరించి, తెలుగులో నాటకముగా వ్రాయవలెనని ఆచార్యులవారి కోరిక. అది చిరకాలమునకుకాని సఫలమైనట్టు కన్పట్టదు. రచన ఎప్పుడో తెలియదుకాని, ప్రథమ ముద్రణముమాత్రము 1919 లో జరిగినది. ఇందు బహుభాష్యాత్వము వలన కలిగెడి చొనగులు నిరూపితములైనవి. కథ మంగళాంతమేయైనది. ఆచార్యులవారిందు చక్కని కీర్తనలను వ్రాసియున్నారు.

అసంపూర్ణ నాటకము—ఇందు మూడు అంకములుమాత్రమే లభించినవి; ఆభాగము 1955 లో జూలై-అగస్టునెలలలో ఆంధ్రదినపత్రికలో ప్రకటితమైనది. ఇది కల్పితకథ; వ్యావహారికభాషలో వ్రాయబడినది. ఇందలి నాయిక మైథిలి, 15 ఏండ్ల కన్య; అమె సరస్వతీదేవి అపరాధతారముగా వర్ణితమైనది. నాయకుడగు రామచంద్రరావు 24 సంవత్సరముల వయస్సువాడు; బారిష్టరై వృత్తిలో మంచిపేరు సంపాదించినవాడు; ఇరువురికిని వివాహము విశ్వయము కాబోవుచున్న సమయములో వ్రాత ఆగిపోయినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ప్రతినాయకులిరువురు కలరు. కథ దుఃఖాంతమైయుండునేమోయని యూహించుచున్నాను. రచన ఎప్పుడో తెలియదు.

మదరాసు కల్యాణరామయ్యరు శాకుంతలనాటక ప్రదర్శనము చూచినతరువాత అప్పారావుగారు తమ దైరీలో వ్రాసికొన్న వాక్యాలు గమనింపదగినవి—‘విజయనగరం జట్టు నాటకములలో అభినయం యింతకంటె బాగున్నది. బుచ్చిశాస్త్రి కంపెనీవారు కల్యాణరామయ్యరు జట్టుకంటె అన్నివిధాలా ఎన్నోరెట్లు మెరుగు. అయితే, వారికి శ్రీనివాసాచారి తరబీదువుందని చెప్పకతప్పదు’ (గురజాడ రచనలు-3 వ సంపుటము-పుటలు 69-70).

ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు

1. జననము — పరిచాచి సంవత్సర (1853) క్రాంతీకళుర్ద ఏకాదశి. (తాడిపత్రి తాలూకా ధర్మవరములో)

ఇంటిపేరు కొమాండూరువారు; పూర్వులగ్రామము ‘ధర్మవరము’. రామకృష్ణమాచార్యులవారి తండ్రి (వీరిపేరును కృష్ణమాచార్యులే) బళ్ళారి వార్తలాకారేణిలో ఆంగ్లోపాఠశాలయేకాక వైద్యులు కూడను. అందుచే వీరిని ‘వైద్యం ధర్మవరం కొమాండూరు కృష్ణమాచార్యులు’గాను అనెడివారు. క్రమముగా ‘ధర్మవరము’ అనునదే ఇంటిపేరుగా స్థిరపడిపోయినది. చిన్నప్పటినుండియు కుట్రగ్రబుద్ధిఅయిన మన రామకృష్ణమాచార్యులుగారు అవధానమునందు, వైద్యమునందు, జ్యోతిషమునందు, తెలుగు-కన్నడ-సంస్కృత భాషలయందు నైపుణ్యమును సంపాదించిరి. 1874 లో చస్తగ్రేడు ప్లీడరు అయి న్యాయవాది వృత్తిని చేవట్టినారు. ప్రసిద్ధ నాటకరచయిత ధర్మవరం గోపాలాచార్యులుగారు వీరి పెద్దతమ్ములు; మహానటుడు బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారు వీరి మేనల్లుడు.

అయారు సబ్ మేజిస్ట్రేటు కోర్టులో వాదించుటకువెళ్ళి, వాదన సాగుచుండగానే కాలుజారి. ‘హా రామచంద్రా’యనుచు 30-11-1912 తేదీన ప్రాణములువిడిచినారు. ఆచార్యులుగారు దళరథ పాత్రనుధరింపగా వారిప్రక్కను శ్రీరామునిపాత్ర చిరకాలము ధరించిన వడాల శ్రీరాములు

- గారే నాడప్పుట మేజిస్ట్రేటు. వారే ఆచార్యులవారికి మరణసమయములో ఉపచారములు నల్పిరి. 'వివాదే న్యేనజీవనం, అనాయాసేన మరణం' అన్నవి చేకూరిన ధన్యజీవి కృష్ణమాచార్యులుగారు. కృష్ణమాచార్యులుగారి నాటకములనుగూర్చి డా. డి. వి. ఆవధానిగారు చాలకాలము క్రిందట ఒక పరిశోధనావ్యాసమును వ్రాసిరి. ('ఆంధ్రనాటకపితామహుడు'—ముద్రణము-1964). ఆ మధ్య 'పరిశోధన' పత్రికాధిపతులు ఆంధ్రనాటక పితామహుని సంస్మరణసంచికను ప్రత్యేకముగా ప్రకటించిరి (డిసెంబరు-జనవరి—1955).
2. ఈ అవధానుగూర్చి ఆచార్యులవారు చిత్రనళీయ ప్రస్తావనలో ఇరువురు పౌరుల సంవాద రూపమున చర్చించుటయేకాక, ప్రథమముద్రణ పీఠికలో ఆ యీ విషయములను విపులముగా వివరించియుండిరి (నేటి చిత్రనళీయ ముద్రణ పీఠికలో అది కన్నట్లుటలేదు).
 3. చూ. ఆచార్యులవారి 'చిత్రనళీయ ప్రథమముద్రణ పీఠిక' (1894).
 4. పాదుకాపట్టాభిషేక ప్రదర్శనమునుగూర్చిన కరపత్రములో 'No eye is kept dry' అని సభ వారు సవాలుచేసెడివారట. ఆ సవాలు సంగీకరించినప్పి, రంగమండలమున దింకముగా కూర్చున్న వారుకూడ దశరథమరణఘట్టములో మాత్రము ఆచార్యులవారి వాచిక-అంగిక అభినయము అనుభవమునకు వచ్చినప్పుడు వారిక దుఃఖము నాపుకొనజాలకపోయెడివారట. ఆ ఘట్టములో ఆచార్యులవారి అభినయము అత్యంత సహజముగా నుండెడిదనియు, మృతుడైనట్లు పడిపోయి నప్పుడు, ఆచార్యులవారు నిజముగానే చనిపోయినారని తలంచి కొందరు మిత్రులు దుఃఖించుట జరిగినదనియు తెలియుచున్నది (చూ. వేదంబారి 'భారత భారతరూపకమర్యాదలు'—పుట-53).
 5. తాము అనుకొన్నట్లుగా నటులు నటించ సమర్థులైనప్పుడే ఆచార్యులుగారు ప్రదర్శనమునకు పూనుకొనెడివారు. లేనిచో ఎంతకాలమైనను ఓపికతో శిక్షణ నొసంగెడివారు. ఒకసారి పాదు కలో మంధరవేషము వేయువానిని సిద్ధముచేయుటకు మూడునెలలు పట్టినదట. ముక్తావళి నాటక ములో నాయికాభూమికారానికి ఒక దీర్ఘ వచనము నేర్పుటకు రెండునెలలు పట్టినదట. ఒక్కొక్కసారి ఒకేపాత్రను అభినయించుటలో పోటీలువెట్టి సమర్థుని యెన్నుకొనెడివారట. ఆచార్యులవారి యీ తీవ్రశిక్షణవిధానమునకు తట్టుకొనలేక కొందరు సరసవినోదిని సభను విడిచిపెట్టివేసినట్లు తెలియుచున్నది. అట్టివారిలో ఐశ్వరి రాఘవాచార్యులుగారొకరట. అట్టివారెల్లరునుచేరి పోటీ నాటకసమాజమునొకటి స్థాపించిరి; అదియే 'సుమనోరమ' సభ.
 6. ఆచార్యులుగారి తమ్ములు మువ్వరునుకూడ న్యాయవాదులే. చిన్నతనములోనే తండ్రి చనిపోవుట చేత ఆచార్యులవారే వీరినెల్ల పెంచి పెద్దవారినిచేసినారు. పెద్దతమ్ములు గోపాలాచార్యులుగారు నటులేకాక (ఆదవేషములుకూడ వేసినారు) సుప్రసిద్ధ నాటకర్రలుకూడను. మూడవ తమ్ములు వేంకట కృష్ణమాచార్యులుగారు ఆచార్యులవారి తరువాత నాయకపాత్రధారులైనారు; వారిది నిండైన విగ్రహము, కమ్మగా పాడెడివారు. ఆచార్యులవారికంటె పెద్దవారును, వీరి బావగారును అయిన తాడిపత్రి సరసింహాచార్యులు (రాఘవాచార్యులుగారి తండ్రి)గారు సరసవినోదినిసభకు 'ప్రాంష్టర్'గా నుండెడివారు. రాఘవాచార్యులుగారుకూడ ఒకటిరెండు సంవత్సరములిందే యుండిరి.
 7. శ్రీ కవుగల్లు వీమసేనరావు అనువాదవిధముగా పెక్కు నాటకములకు విలేకరులైనారు. వీరు 'సరసవినోదిని'కి 'ప్రాంష్టర్'గాకూడ నుండెడివారు; ఆచార్యులవారికి అత్యంత సన్నిహితులు. వీరి కుమారులు కవుగల్లు సంజీవమూర్తిరావుగారు ఆచార్యులవారినిగూర్చి అనేక వ్యాసములు

వ్రాసియున్నారు. నేను ఐక్యారి వెళ్ళినప్పుడు వీరును, ఆచార్యులవారి కుమారులు రంగాచార్యుల వారును అనేక విషయములను దయతో నా తెరింగించిరి.

8. ఇట్లు చేయుటవలన ఒక దొంగసంబంధముల యనివార్యము “హుల్స్ తర సందర్శములు, ఆయా పాత్రముల పరస్పరసంబంధము, రసభావములధార—ఇత్యాదులు మనస్సులో జీవంతములై యున్నప్పుడు వ్రాసిన పద్యములకును తరువాత నెప్పడో యభిప్రాయము మన స్సులో నుంచుకొని కూర్చిన పద్యములకును భేదముండదా? మొదటివి కథాప్రవాహముతో జేరి నట్లుండును. రెండవవి అందడుకులుగా నుండును.”

—శ్రీ రాళ్ళపల్లి ఆనంతకృష్ణశర్మ—“నాటకోపన్యాసములు” (1935)—పుట. 72.

9. అటుపిమ్మట ప్రతి వేసవివెలవులలోను మద్రాసులో ప్రదర్శనములొసంగుట కారంభించిరి. ఈ ప్రదర్శనముల ప్రభావముచేతనే మద్రాసులో 1-7-1891 తేదీన సుగుణవిలాససభ స్థాపించ బడుటయు రావుజహదూర్ సంబంధం మొదలియార్ 97 నాటకములను రచించి అధునిక తమిళ నాటక పితామహుడగుటయు జరిగెను. (చూ. పరిశోధన—దీవెంబరు, జనవరి-1955—సంబంధం మొదలియారుగారి వ్యాసము—‘గురుదేవుడు’).

10. ఈ సన్మానపత్రమును సమర్పించినవారిలో శ్రీయుతులు పి. చంపలరావు, పి. ఆనందాచార్యులు, పితాపురం కుమారరాజు, డా. గజ్జవీ ఆపర్ట్ ప్రభృతులుకలరు. చూ “Standard”—(27-7-1907).

11. “.....నా యితర నాటకములు ముద్రితములు కాకుండినను దేశదేశములనున్నవారు నా అనుమతిమీద వ్రాతప్రతులు తెప్పించుకొనియున్నారు. ఈ మూలమున నాటకసంవిధానముల సంభాషణములఁ బలుపురెఱుంగుట కాస్పదమయ్యె. దానివలన నాకేమియు లోపముకలుగక పోయినను, నా నాటకములనున్న కొన్ని సంవిధానాదివిధానముల నికరకవివర్తల వలనఁబ్రదు రితములైన నాటకముల నే చూచినప్పుడు నాకింతచింత వొడముటకారమయ్యె. నాకుదోచిన సంవిధానములే యితరులకుఁ దోచియుండిన నుండవచ్చును. అందేమియు దోషములేదు, అయిన నాటకములఁ బ్రచురించినప్పుడు నా సంవిధానక్రమమే యితరుల స్వత్వముగా పాఠకులెక్కడ భావించురోయను శంకవోడముట కాస్పదమయ్యె. కావున నింత నానాటకములఁ బ్రచురించుటకుఁ దడవునేయుట సమచిత్తముకాదని దోచె. సావిత్రి చిత్రాశ్వము, పాదుకాపట్టాభిషేకము, విషాద సారంగధరము అనునాటకముల ప్రకటింపనుద్యమించి పాటుపడుచున్నాఁడను” (చిత్రసళియ చతుర్థ ముద్రణపీఠిక—20-6-1908).

“ఈనాటకము లింతవఱకుఁబ్రచురింపఁబడకుండుటకుఁ గారణము లనేకములు. కార్యంతర ప్రవిప్లవఁడనై నందున నా పని నాకితరకార్యములకెడమియ్యదయ్యె. ఎప్పుడైన నవకాళముకలిగినా, నరసనివోదినీ నభక్తై క్రొత్తక్రొత్త నాటకములు రచియించుచు వచ్చితిఁగాని రచియించిన వానిన్నవరించి ప్రచురింపఁ జాలనైతి.....” (విషాద సారంగధర ప్రథమముద్రణ పీఠిక).

12. చిత్ర సళియ—విషాద సారంగధరములను ఆచార్యులవారే ప్రకటించినారు. ఇంకసావిత్రిచిత్రాశ్వ—పాదుకాపట్టాభిషేకములనుకూడ ముద్రించుటకు ప్రయత్నించుచున్నానని వారుతెల్పియున్నారు. కాగా, ఈనాటిగింటికే ఆచార్యులవారు సవరణప్రతులను (Press copies) నిర్ణయించేసియున్నారు. కావున అందే ప్రస్తావనాదులు యథావిధిగా కన్నట్లుచున్నవి. తక్కినకొన్నింటిలో నాందీపద్యములు కూడ లేవు :

13. మూడవ అంకములో రావణుడు సీతనెత్తికొనిపోవుచుండగా వారిఅడ్డుపడి, అట్టిపని వలదనును. రాముడు శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు కోయించుటచేత ప్రతికారముగా తానీపనికి పూనుకొన్నట్లు రావణుడు చెప్పును. 'అబలనట్లు చేయుటకష్టమే' యనుచు రావణుడు సీతను కొనిపోవుటకు వారి యంగీకరించును.

వారి : మీ మీ కలహములతో నాకేల? రావణ : కొనిపోమ్ము తరుణిని. దుడుకుతనము మాత్రమొనర్చినని మాటయిమ్ము. రాముడు నాయొద్దకేతెంచి తానొనర్చిన క్రూర కార్యమునకు సమాధానమొసంగెనా, నేను నీయొద్దకేతెంచెదను. అప్పుడు నీవే యీతన్నినిగొనివచ్చి అతనికప్పగింపవలసి వచ్చెడు. ఈలో నీవేమైన దుష్కార్యమొనరించి యుంటివా నీలంకనంతయు నముద్రమున పెకలించివైచెద....."

14. కాని చివరి అంకములో విష్ణుభటులకు, యమభటులకు జరిగిన ఘట్టమున మాత్రము భాగవతము లోని పద్యములు మాత్రము కొన్నియథాతథములుగా గ్రహింపబడెను.
15. అజామికులో 2 వ అంకములోని 2 వ రంగము న్యాయస్థానము. ఇది సరిగా విషాదసారంగ ధరమునందలి న్యాయస్థానరంగమువలెనే యున్నది. ఉద్దండ-సదయు లను న్యాయవాదులలో సదయుడు అజామికుని పక్షము; ఇతడు ఓడప్రయాణముచేసి వెలికిగురియైన వాడట. విషాద సారంగధరమునందువలె ఇచ్చటను న్యాయపక్షము ఓడిపోయినది. దీనినిబట్టి తెలియకుండా న్యాయస్థానములలో జరిగెడి అన్యాయములను ఎత్తిచూపుటయే ఆచార్యులవారి ఆశయమనియు, తాము న్యాయవాదులగుటచేత తమ ప్రతిభను వ్యక్తముచేసికొనుటకు వారీరంగములను కల్పింప లేదనియు చెప్పవచ్చును.
16. ఈ లక్షణములలో కొన్నిరచనా విధానమునకు సంబంధించియున్నవి; కొన్నిలోపములు; తక్కిన సామాన్యలక్షణములు. ఆచార్యులవారితో సరిసమానముగా జగ్గారిలో నాటకరచనచేసినవారికొకరు కలరు; వారే కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారు. వారిలోని సామాన్య నాటకలక్షణములనుగూర్చి వివరించునప్పుడు మరల యీ ప్రసక్తి రాగలదు.
17. పాంచాలీస్వయంవర మందలి యువతీవివాహ ప్రశంస; ప్రమీలార్జునీయ మందలి శ్రీ విద్యా-స్వాతంత్ర్య సంబంధి చర్చ; చంద్రహాసలోని ఉప్పుపన్నుమీది ఉపన్యాసము; అజామికులోని రజన్వలా వివాహ-నురాపాన నిషేధప్రసంగములు మొదలగునవి యిందులకుదాహరణములు. భారతకథ ననుసరించిన చిరకారి నాటకములో ఆంగ్లపదములు కూడ కలవు (పుట 33).
18. ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యులు కథావిషయమున సమప్రాధాన్యమునే చూపువారైనను, భారతీయులు రసపోషణ యందెక్కువ మక్కువజూపగా, పాశ్చాత్యులు పాత్రపోషణయందును, చిత్తవృత్తి నిరూపణ మందును ఎక్కువమక్కువను జూపియున్నారని సాధారణముగా చెప్పుచుందురు. నిజముచెప్ప వలయునన్నచో ఇదియొక పెద్దభేదముకాదు. షేక్స్పియరు మొదలగువారి నాటకములందు పాత్ర పోషణకెట్టి ప్రాధాన్యముకలదో శాకుంతల-మృచ్చకటిక-ఉత్తరరామచరిత-ముద్రారాక్షసాదు లందును అట్టిప్రాధాన్యమే కలదు. కావున, రా. అనంతకృష్ణశర్మగారు చెప్పినట్లు "ప్రాచ్యుల కును, పాశ్చాత్యులకును నాటకరచనలో తత్వమునందంతగాభేదములేదు. ఇరువురును ముఖ్యముగా రసోపాసకులే."-నాటకోపన్యాసములు-పు. 59. కాని, వారివారి పరిభాషయందును, నిర్మాణశిల్ప మందును మాత్రము భేదము కలదు. కాని పాశ్చాత్యులు భావసంపూర్ణమునకు అధికప్రాధాన్యము నొసంగుదురు. "శకుంతలను పరిగ్రహించుటయా? నిరాకరించుటయా" అని దువ్యంతుడు

సందిగావస్తలోపడిన ఘట్టమువంటివానియందు కూడ భారతీయులు తద్విపులీకరణమునకు ప్రాధాన్యము నొసంగరు; దానినికూడ సూచనామాత్రముగానే చేయుదురు.

అసలు, ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యమతములు రెండింటిను 'కథ'కు అధికప్రాముఖ్యముకలదు. రసవంతము కాదగిన ఘట్టము నొకదాని నేరికొని, దానిని ప్రతిభావంతుడైనకవి సంస్కరించుకొని, నన్నివేళముల నేర్పరచుకొని, శిల్పసమృతముగా సంవిధానమొనర్చినచో రస-ప్రాత్రప్రీషణముల కాతడు ప్రత్యేకించి శ్రమింపనక్కరలేదు; వానింతట అవియే సమకూరును. ఇట్లు నిర్మితమైన కథకే 'ఇతివృత్త' మనుపేరు చెల్లనని అభినవగుప్తుడు వ్యాఖ్యానించియుండెను. ఆచార్యులవారు స్వప్రతిభతో వైవిధ్యముగా సంవిధానమొనగూర్చుకొనుటలో సిద్ధహస్తులు.

19. ఇక్కడ ఇంకొకవిషయమును గుర్తించుకొనవలయును. ఇంచుమించుగా 1895 వరకును ఆచార్యులవారినాటకములను సరసనినోదిసి నభవారొక్కరే ప్రదర్శించెడివారు; నాటివరకును వారి నాటకముల ప్రభావము సర్కాదజిల్లాలవారిమీద లేదనియే చెప్పవచ్చును. కాగా, కృష్ణమాచారి నాటకయుగము వాస్తవముగా 1900 తో ప్రారంభమగుచున్నది. అప్పటినుండియే దేశము నలుమూలల వారి నాటకప్రదర్శనములు సాగినవి.

విషాద సారంగధరము

1. భానుమతీ విమలాదిత్యుల పుత్రుడు రాజరాజనరేంద్రుడు; ఇతడు రాజమహేంద్రవరమునపేర రాజధానిని కట్టించి వేగిదేశమునేలెను. అతని పెద్దకొడుకు సారంగధరుడు శాంతమూర్తి; ఇతడు పినతల్లివలన కలిగిన ఆపదనుగడచి చౌరంగియను నీడ్చుడయ్యెను—చూ. కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారి 'నావనాథచరిత్ర' పీఠిక.
2. ఇట్లు జరుగుటకు హేతువు దీపాలవిప్లవ్యుత్పాతిగారు పేర్కొన్నట్లు "మహాత్ములకథలను, మహాపురుషుల జీవితములను తమతమ అభిజనములకు—అనువగుచో అన్యయములకు—అతుకు పెట్టుకొని యానందించు స్వభావమే" యని చెప్పవచ్చును.—చూ. శాస్త్రిగారి 'సారంగధర చరిత్ర' పీఠిక (1942)—పు. 58.
3. సారంగధరునకు కన్యల నన్నేషించు ప్రయత్నములో రాజు చిత్రాంగిపటమునుచూచి మోహించి, ఖడ్గమునువంపి, వివాహకార్యము నెరవేర్చి, చిత్రాంగిని భార్యగానొనర్చుకొనెననియు, తాను చిత్రమందు చూచినవాడును, రాజును ఒకరుకాకుండుటచేత సందేహించిన చిత్రాంగి చెలికత్తెల వలన నిజమెరిగి తాను మోసగింపబడినట్లు గ్రహించెననియు శంభుదాసుడు కథను మార్చెను. ఆచార్యులవారికథనే స్వీకరించి "ఇందువలన చిత్రాంగి దుర్మహమునకించుక శ్రమపణకలిగె"నని ప్రథమముద్రణ పీఠికలో తెల్పినారు.
4. చూ. రుద్రాభట్ల ప్రకాశరావుగారి వ్యాసము—"సారంగధరచరిత్ర: గ్రీకు రోమకథామూలములు"—భారతి-శ్రీముఖవైశాఖము (1932).

హిప్పొలిటస్ గ్రీసుదేశపురాజు మొదటిభార్య కుమారుడు; అందగాడు, నీతిమంతుడు. రాజుగారి రెండవభార్య పేద్రా; నవతికుమారునిపై మోహము కలిగి ఆమెకపించుచుండెను. ఇంతలో రాజు కార్యంతరవ్యాసంగమున దేశాంతరమేగును. ఒకనా డాకస్మికముగా రాజకుమారుడు పేద్రా అంతఃపురమునకురాగా రాణి తనకోరిక నెరింగించెను. అదివిని హిప్పొలిటస్ మండిపడి, ఆమెను చంపనెంచి కత్తినెత్తెను. ప్రీహత్యచేయజాలక ఎత్తినకత్తి నచ్చటనేవిడిచిపోవును.

అంతట ఆమెదాసి తనరాణిని రక్షించుటకై అల్లరిచేసి, కత్తినిచూసి, రాజకుమారునిపై నేరము మోపును. రాజు తిరిగివచ్చి, దానియు ఫేద్రాయను వన్నిసకుట్రను నమ్మి కుమారుని చంపించును. ఫేద్రా కత్తిచేబూని దుఃఖముతో ప్రవేశించి, ప్రియునిశవముపైబడి ఏడ్చి, రాజకుమారుడునిర్దోషి యనిచెప్పి, కత్తిపైబడి మరణించును. రాజు దుఃఖముతో మరణమును కోరుకొనును. ఇది సెనికారచనలోనికథ. రాజకుమారుడు ఫేద్రాగృహమున కేలవచ్చెనో సెనికాతెలుపలేదు.

ఇంక యురిపిడన్ వారిరువును కలిసికొన్నట్లే చెప్పలేదు. రాణి రాయబారమంపును. రాజకుమారుడు కోపించును. తనకోరిక అవమానముగా పరిణమించుటచేత రాణి ప్రాయోపవేశము చేయఁజూచెను. కాని దానితోకలిసి కల్పించి వ్రాసిపెట్టిన ఒక ఉత్తరముమూలమున రాజకుమారుడు రాణిని బలాత్కరించెనని రాజనమ్మి కుమారుని చంపించును. ఇందు నిజమును 'దయానాదేవత' చెప్పును. హిప్పొలిటస్ దుర్మరణమునకు 'పీనస్' దేవత ఆగ్రహముకారణమట; ఆకారణముననే ఫేద్రాకు నవతికుమారునిపై మోహముకలిగినదట.

రాజేనస్వయముగా మోసముచేయుటయు, సారంగదరుని పాపురముల యాటయు తెలుగు లోని కల్పనలు. 'చిత్రాభ్యుదయము' లో కాళ్ళకూరి నారాయణరావుగారు ప్రధానమంత్రికంటె తానెక్కువగా రాజనకు సన్నిహితుడుకావలెననెడి పేరాతో రెండవమంత్రి మోసముచేసి చిత్రాంగి పెండ్లికావించెననియు, రోజునిర్దోషియనియు కల్పించుట గమనార్హము. అసలీకథ వుక్కిటిపురాణమని వారి సిద్ధాంతము.

5. చూ. "ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక—మన్మథ చైత్రము—పుట 45.

6. ఒక ఐతిహ్యము—వేశ్యాగృహమందున్నది తనతల్లియేయని యెరుగని రాజకుమారుడొకడు ఆమెను కవయబోవుడు దారిలో ఆపుదూడ తోకనుక్రొక్కెను. అది బాదతో తల్లితోచెప్పుకొనెను. "తల్లిని కవయబోవుచున్నవా డింతకంటె ఘనకార్యమేమి చేయునులే" అని గోవు దూడ నోదార్చెను. పశుభాషతెలిసిన రాజకుమారుడు నిజమెరింగెను. ప్రమాదము కప్పెను.

7. కాని, సుదీర్ఘ మైన న్యాయవిచారణమట్లము (తృతీయాంకము) మాత్రము వన్వైక్యమునుభంజించు చున్నదనియు, అప్పుడు రాజనరేంద్రుడు విషాదరూపక నాయకుడుగా గాక న్యాయమును పాలించు చక్రవర్తిగా దర్శనమిచ్చుచున్నాడనియు కేతవరపు రామకోటిశాస్త్రిగారు అభిప్రాయపడినారు. (చూ. ఆం. సా. ప. వ. మన్మథ చైత్రము—పు. 53). కాని ఆతడప్పటికింకను దుఃఖోపహతుడు కాలేదు. ముద్దులభార్యకు అవమానము జరిగినదను భ్రమలోపడి క్రోధావిప్లవైసప్పటికిని, న్యాయాన్వేషణబుద్ధితో సహజముగ ధీరోదాత్తుడగు నాతడు ధర్మాసనమందుండి ఓర్పుతో దీర్ఘ విచారణమును చేయించినాడు. కావున, దీనివలన రాజనరేంద్రుని ప్రాత్రభోషణకు క్షతికలిగినదని కాని, అతని విషాదనాయకత్వ ముపహతమగుచున్నదని కాని తలంపనక్కరలేదు. అంతియే కాదు, రాజరాజు న్యాయపక్షపాతము, అతని విషాదనాయకత్వమునకు మరికవన్నెపెట్టుచున్నది.

"మరియు నాటకరత్న న్యాయవాదికనుక నీయంశమును చాలపెంచినా" డనుటయును సమంజసముకాదు. ఒక ప్రక్క భార్యకుజరిగిన అవమానము, ఇంకొకప్రక్క ఏకైకపుత్రునిపై దోషారోపణము, మరియొకప్రక్క తనయింటనే దర్మచ్యుతి జరిగినదను చింత—ఈమూడింటి చేతను సంఘభితుడైపోయిన నాయకుని కర్తవ్యతావిమూఢకకు ఈదీర్ఘ విచారణము తార్కాణమని చెప్పవచ్చును. అంతియేకాదు, న్యాయస్థానవిచారణ పద్ధతిలోని దోషమును నిర్హాపించుటకీయంశము నిట్లు పెంచి వ్రాసెననియు చెప్పవచ్చును. కాని, ఇట్టిదానికి శిల్పదృష్టిలో స్థానములేదు. చివరి

'ఉత్తర రంగము' కూడ నాయకపాత్ర పోషణకు భంజకముగా నున్నదని శాస్త్రిగారు పేర్కొని యున్నారు. కాని, అది నాటకములోని సహజభాగముమాత్రము కాదని మరచిపోరాదు.

8. ఇది విషాదసారంగధర పూర్వముద్రణములందు కూడ ప్రకటితమైనది. తొలితెలుగు నాటక విమర్శకులలో ఆచార్య తణికెల్ల వీరభద్రుడుగారికి ప్రముఖస్థానమున్నదని చెప్పవచ్చును. (వారు ఆంగ్లసాహిత్యవేత్తలు.)
9. సారంగ ధరునిపాత్ర రూపుకట్టలేదనియు, అతడు క్రియాశూన్యుడుగా నుండెననియు శాస్త్రిగారు విమర్శించియున్నారు. ఈ విమర్శ సమంజసముగా కన్పట్టదు. ఆతనికథాపరిధిలో ఆతడు ఒక విషాదరూపకనాయకు డనుట నిస్సందేహము. పీఠికలో ఆచార్యులవారే చెప్పుకొన్నట్లు తన శ్రేయస్సునుగోరు మిత్రుని హితోపదేశమును పెడిచెవినిపెట్టుట యనునదియే సారంగధరునిలోని లోపము. వాని పతనమునకు నిజముగా అదియే దీక్షము.

శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము

1. జననము: ప్రభవ భాద్రపద బహుళచతుర్దశి (29-9-1867). జన్మస్థలము: ఖండవల్లి. విద్యాభ్యాసము: వీరవాసరము, నరసాపురము, రాజమండ్రి. నివాసము: రాజమండ్రి.

తల్లిదండ్రులు: వేంకటరత్నమ్మ, వెంకన్న (ఆరామద్రావిడులు). భార్య-వెంకాయమ్మ (1930 లో మరణించినారు). లక్ష్మీనరసింహంగారి అసలుపేరు 'పున్నయ్య'; తరువాత అంకర్వేది దేవునిపేరుపెట్టినారు. రాజమహేంద్రవర ప్రభుత్వకళాశాలలో 1887 లో మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష యందుత్తీర్ణులైనారు. జ్ఞానమువచ్చునాటికే వీరికి రేపీకటికలదు. అది క్రమముగా వృద్ధిఅయి, 1910 నాటికి పూర్తిగా అంధత్వమువచ్చినది. అయినను వారు ఉపాధ్యాయులుగా పనిచేసినారు. సౌంధర్యాకళాలను నడిపినారు; నాటకములు వ్రాసి ఆడించినారు; పెక్కు వచన-పద్యకావ్యములను, నవలలను రచించినారు; దేశమంతయును తిరిగినారు; అవధానములుచేసినారు; పత్రికలను నడిపినారు; మహావక్తలుగా పేరుపొందినారు; అనేక ప్రముఖమహాసభల కధ్యక్షులైనారు; సంఘ సంస్కరణకు పాటు పడినారు. 1948 లో ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్ వారి 'కళాప్రపూర్ణ' విరుడును పడినారు. 1928 లో వీరి వృద్ధిపూర్వకవ్రాసము రాజమండ్రిలో పెద్దనిత్తన జరిగినది; ఆసన్మాన సంఘమువారు వీరి రచనలన్నింటిని 10 సంపుటములుగా అచ్చువేసినారు. లక్ష్మీనరసింహముగారు తమ స్వీయచరిత్రరచన 18-3-1942 తేదీన ప్రారంభించి, 12-7-1942 తేదీనాటికి పూర్తి చేసినారు.

మరణము: 17-6-1946.

1887 లో జరిగిన విక్టోరియా రాణి పరిపాలనయొక్క సువర్ణోత్సవ సందర్భమున లక్ష్మీనరసింహముగారు ప్రవ్రతముగా వద్యములు వ్రాసిరి. తరువాత గురువుగారైన వేదమువేంకటాచలముగారు బదిలీఅయిన సందర్భములో వద్యములు వ్రాసిరి. దానితో వీరు 'కవి'గా ప్రసిద్ధులైరి. వీరికిగల జ్ఞానకళక్రి ఆపూర్వమైనది. వద్యమునుకాని, వచనమునుకాని, విషయమునుకాని, విన్నంతనే జ్ఞానకము పెట్టుకొని కు, చ, తప్పకుండా ఆవృగించగలిగిడివారు. అట్టి జ్ఞానకళక్రి తోనేవారు స్వీయచరిత్రను వ్రాసినారు. నాటి నాటకరంగ విశేషములను వారి మాటలలోనే వివరింపబడు ప్రయత్నింతును.

2. ఇందు ప్రకాశంపంతులుగారు రెండవయంకములో చిత్రరేఖపాత్రను ధరించి మిక్కిలి యొప్పించి. మూడవయంకమున, నయిదవయంకమున అర్జునపాత్రనుధరించి కన్నులవైకుంఠముగా ప్రదర్శించెడివారట (చిలకమర్తి వారి స్వీయ చరిత్రము—పుట. 82).

3. “ఇందు 4 వ అంకములో అష్టనరణు ఋష్యశృంగుని తమవలలో వేసికొని, యాశ్రమమునుండి తీసికొనివచ్చిన పుట్టములో సంభాషణములు చమత్కారముగా, రసవంతముగానున్నవని సమాజ సభ్యులును, ప్రేక్షకులును ప్రశంసించిరి. ఇందులో గర్భవతియైన ‘కౌసల్యయావేళ’ మనెడిభాగ మొకటికలదు; గర్భములోనున్న శ్రీరాముడు రావణుని దుర్జయమునకురోసి, తనయాగ్రహమును కౌసల్య నోటినుండి వెడలగ్రక్కను. అది కొంత భయంకరముగనుండును. ప్రేక్షకులారంగ మునుకూడ మిక్కిలిగా మెచ్చుకొనుచుండెడివారు. రెండవసారి ఈ నాటకము ప్రదర్శింపబడు నప్పుడు ప్రకాశముపంతులుగారు కౌసల్యపాత్రధరించి ఆ యావేళరంగమును బాగుగా నొప్పించిరి” —స్వీ. చ. పుట-81.

4. మధ్యమవ్యాయోగమందు లక్ష్మీనరసింహముగారిక క్రొత్తపద్ధతి నవలంబించిరి—

“సంస్కృతగ్రంథములలోని కొన్ని శ్లోకములభావము తెలిగించుబడునప్పుడు వృత్తము లలో నిమగ్నక పెద్దదయి సీసమునకుఁ జిన్నదై యాంధ్రీకరించువానికి గొప్ప మనస్సుకటమును గల్గించుచుండును. తెనిగించువాఁడట్టి నమయమున సీసపద్య మెత్తుకొని భావము మొదటి నాల్గు పాదముల నిమిదిపోవుటచేత నెత్తుగీతమునకు భావమభావమవుటచేత నహంభావము కొంతబూని తన సొంత కవిత్వమునుజెప్పియో పదములనవసరముగా దీర్ఘములుజేసియో కవిత్వకన్యను లాగిలాగి యీడ్చియీడ్చి పూర్తిచేయును. అట్టిచిక్కు నాకును సంభవించినది. ఈవఱకు నేను నట్లు చేసినాడను. కాని యిప్పుడట్టిపని నమంజనముగాలేదని తోచినందున శ్లోకభావము పెద్దదై నప్పుడు దానిని సీసపద్యములో నిమిడ్చి క్రింద నాటవెలఁదిఁగాని తేటగీతగాని చేర్చుటమానితిని. ఇందువల్ల కవిభావము వ్యక్తపఱచుట కెంతపద్య మవసరమో అంతపద్యమే యల్లఁబడుచున్నది. మూలకవి హృదయములోలేని నూతనభావము వచ్చుటకువీలులేదు... ఇందుఁ బండితాభిప్రాయమే ప్రమాణము” (సీతక).

అధునికులు కొందరు భావము సమాప్తమైయినదనుచు పద్యములోని చివరిభాగమును పూర్తిచేయకయే విడిచిపెట్టుచుండుట జరుగుచున్నది. చిలకమర్తివారవలంబించిన పద్ధతి దీనికంటె చాల ఉత్తమమైనది. అనువాదకునకులేని స్వేచ్ఛ సొంతకల్పన చేయువానికి కలదు. భావమైపోయినదని పద్యమును సగములో ఆపివేయుటకంటె కోట్లకొలదిగనున్న వృత్త జాత్యుపజాతులలో భావమునకు తగిన చిన్న ఛందస్సునే ఎన్నుకొనుట సమంజసము. మరి యిందులకు శ్రమపడవలసియున్నది :

5. ఇట్టి అభినవరూపక నిర్మాణము సమంజసమేనా అనెడి పారిపార్శ్వక ప్రశ్నకు సూత్రధారు దొసంగిన సమాధానము గమనార్హము—

“కాళిదాసాది గీర్వాణకవులు దృశ్యకావ్యములఁ దొల్లి స్వకపోలకల్పితముగ నల్లరేకాని యేమూలమునుసరించి వారు భాషాంతరమ్ములు పరపరయ్య ?”

6. సీతకల్యాణ-పారిజాతాపహరణ-ద్రౌపదీపరిణయ-గయోపాఖ్యానములు నాలుగింటిని ముద్రణార్థము ఐదుసంవత్సరములు గుత్తకుతీసికొని ప్రతిఫలముగా వేయిరూపాయలిచ్చుటకు గున్నె శ్వరరావుగారు ఒప్పుందముచేసికొనిరి. కాని చివరకు సీతకల్యాణ-ద్రౌపదీపరిణయములకు ఐదు

క్రాంతగావ్రాసిన ప్రసన్నయాదవమును తీసికొనుట జరిగినది. పారిశ్రామికహరణ-ప్రసన్న యాదవ-గయోపాఖ్యానములు మూడింటి అమ్మకము వలనను వారికి చాల లాభము వచ్చినది.

7. ఆ రోజులలో సమాజములవారికి అధికారుల బెడద ఎక్కువగానుండెడిది. 'ప్రీటికెట్ల' కొరకు ఉద్యోగుల భార్యలుకూడ కబురంపసాగిరట. ఇంక శాంతిభద్రతలను కాపాడు నెపముతో పోలీసు లధికసంఖ్యాకులుగా వచ్చి నాటకశాలల నాక్రమించెడివారు. నిజముగా టిక్కెట్లు కొన్న వారు ఖాళీలేక వెడలిపోవలసి వచ్చెడిది. లక్ష్మీనరసింహముగారుమాత్రము ఉద్యోగుల కెన్నడును జడియలేదు, వత్రికలలోవ్రాసి, పెద్దలతో సంప్రదించి ప్రైవేట్ కెల్ల బుద్ధిచెప్పి సమాజమున కెట్టి బెడదయును లేకుండచేసిరి (సీస్. చ. - పుట 240).

గయోపాఖ్యానము : ప్రసన్న యాదవము

1. దీనిపై విమర్శలకు, ముఖ్యముగా. క్రింది రచనలను చూడవలెను —
 1. "అధునికాంధ్రవికాసపై ఖరి" — శ్రీ జయంతి రామయ్యవంతులు (1937-రచన 1934) పుటలు 59-79.
 2. డా. దివాకర్ల వేంకటావధాని — ఆంధ్రపత్రిక "మన్మథ ఉగాదినందిక" (1955).
 3. శ్రీ కేశవరవు రామకౌటికాశ్రమ — "చిలకమర్తివారి గయోపాఖ్యానము" — నవవంతి-నవంబరు 1955.
2. వేల్లింటి సుబ్బయ్యయ్యడు రచించిన గయోపాఖ్యానము 1928 లో బెజవాడ ఆంధ్రగ్రంథాలయ ముద్రణాలయముందు ముద్రితమై గార్ల (నైజాం) లోని శ్రీ వేంకటేశ్వర గ్రంథమండలివారిచే ప్రకటింపబడినది.

3. ఈ నాటకమునుగూర్చి ఆర్. కె. యాజ్ఞిక్ గారి వాక్యములు గమనార్హములు —

"Here the human element is particularly stressed, although the attitude of reverence for the august figures is retained. Only a student of British drama could have attained the polish and refinement of treatment that this play-wright brings to bear on his material."

— The Indian Theatre (1933) — P. 239.

4. "తెలుగుదేశములో గయోపాఖ్యానమును ప్రదర్శింపని రంగస్థలములేదని చెప్పవచ్చును. కొన్ని స్థలములలో గొందరు పెద్దమనుష్యులు గయోపాఖ్యాన నాటక విషయమై పోటీపరీక్షలు పెట్టి, కృష్ణార్జును పాత్రల వలువురుచేత ధరింపజేసి, వారిలో శ్రేష్టముగ నభినయించినవారికి బంగారు పతకములు మొదలైన బహుమతు లిచ్చుచు వచ్చిరి. గయోపాఖ్యాన మచ్చుపడివచ్చిన వెంటనే గున్నేశ్వరరావుగారు, నాగేశ్వరరావుగారు విడిపోకయున్న కాలమున రాజమహేంద్రవరములో మొదటివారి ప్రయోగించిరి. దానిని చూచుటకు పడమటి గోదావరి జిల్లాలోని చేబ్రోలు, కాడే ఎల్లిగూడెము ప్రాంతములనుండికూడ జనులు వచ్చిరట. ఆనాడు నాటకప్రదర్శనమువల్ల పడులాగునందలరూపాయలు వచ్చెను. ఆ నాటకమునందు జనులకంత యభిరుచి యేలకలిగెనో? నేనే చెప్పజాలను..." అని లక్ష్మీనరసింహముగారు వ్రాసికొనియుండుట గమనింపదగినది. (సీస్. చ. పు. 280-281).

5. ఇందలి ప్రధానపాత్రములు మువ్వరు; ఆ మువ్వరిలోను దోషములున్నవి. ఈశ్వరుని మాటలలో చెప్పవలెనన్నచో — “ధరఃగలవారిః జూడకయె తానుమియన్ గయతవ్వు; చూడ కీకరణి నొనర్చువాని నఱకం గమకించుట నీది (కృష్ణుని) తప్ప; తా నరయకముందుగా శరణమాతని కిచ్చుట పాత్రతప్ప...” కాగా కథలో ఈ మూడుపుట్టుములును లోపభూయిష్టములే. అయినను కవి స్వీయప్రతిభచే కథాగతిని చక్కగా మలచుకొని పై దోషములను స్థూలదృష్టికి కన్నట్టుకుండ చేసి, చివరమాత్రము తానుచేసిన మాయను ఈశ్వరుని నోటితో చెప్పించివేసినారు.
6. కాని, యుద్ధము ప్రారంభమగు వరకును ఆ రెండు పాత్రములును సహజమగు సుదాత్రకను కోలుపోలేదని మరవరాదు. ఇప్పుట ఇంకొకవిషయమునుకూడ గుర్తించుకొనవలసియున్నది. ఇప్పుడు మనము అనౌచిత్యములుగా, పాత్రయొక్క ఉదాత్రకకు భంజకములుగా పరిగణించుచున్న పద్యములేవియును తొలివ్రాతలోలేవు; అది కేవలము వచననాటకమే. నాదెండ్ల గోపమంత్రి తన ద్వీపదకావ్యమునకు “శ్రీకృష్ణార్జున సంవాద”మని పేరుపెట్టినను, అందు కృష్ణార్జునులకు సంవాదమే జరుగలేదు; రామాచార్యుడలే దీనిని కల్పించినారు. అందుకూడ ద్వంద్వ యుద్ధము కొంత జరిగిన నీమృతనే వారిమధ్య కొంత వాగ్వివాదము జరిగినట్లున్నది. ఇంక లక్ష్మీనరసింహముగారు యుద్ధారంభమునకుముందే కృష్ణార్జునుల పాండవులను చూడవచ్చినట్లును, అప్పుడు కృష్ణార్జునులకు సంవాదము జరిగినట్లును మార్పుచేసినారు. అనలు మీరు గోపమంత్రిని, ఈ పట్టున అనుసరించియున్నచో ఈదోషముకూడ ఈ నాటకమునకు వట్టెడిదికాదు.
7. గయోపాఖ్యానమునందు, నాందీ భరతవాక్యములతో కలుపుకొని మొత్తము 208 పద్యములున్నవని రామకోటిశాస్త్రిగారు లెక్కవేసి తేల్చినారు. ఇందులో కొన్ని అస్థానపతితములు కలవనుట సత్యమే. ప్రయోగాభిలాషులు కొన్నింటిని పరిహరించుకొనవచ్చును.

శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి

1. జననము—ప్రమాదీప మార్గకీర్తి బహుళ షష్ఠి బుధవారము (21-12-1853) మదరాసులో.
మరణము—(18-6-1929) (నెల్లూరులో).
తల్లిదండ్రులు—లక్ష్మమ్మ, వేంకటరమణశాస్త్రి.
శాస్త్రిగారికి 1822 జూలైలో శారదాపీఠాధిపతులు ‘మహామహాపాద్యాయ’ విరుదమును. 1927 లో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమువారు ‘కళాప్రపూర్ణ’ విరుదమునొసంగిరి. 1910 లో క్రిష్టియన్ కాలేజీ పదవినుండి విరమించిరి. శాస్త్రిగారి జీవిత విశేషములకు వారి మనుమడు శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి M. A. రచించిన “వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలవారి జీవిత చరిత్ర సంగ్రహము” (1949) చూడవలెను.
2. చూ. ప్రతాపరుద్రీయ ప్రస్తావన—
“అంతకుఁ దార్చె నే రసికునంగల భారతి ప్రాధనీతి, నా కింకిరినాంధ్ర ద్రావిడియుఁ గేరుచు దైవియుఁగూడి రెవ్వనిన్.
జంకు కళంకులేని కవిచంద్రుఁడు, తోషిత కోవిదేంద్రుఁడా
వేంకటరాయశాస్త్రి కృతి పెంగలిమూఁకకెఱుంగ శక్యమే”.
3. చూ. ప్రతాపరుద్రీయమున పిచ్చివాని వాక్యములు—
“మహా మహావాళ్ళంతా మట్టిగొట్టుకపోయినారు.
ఈ రాగదు వీరదూనా యీడేరేవాళ్ళ ?
నాకు కూన్యం పెట్టినవాళ్ళు నాశనమైపోతారు...”

(పుట. 182)

“వీరడికి రాగడికి నాశమంగళం....”

(పుట. 181)

“వీరణ్ణి రాగణ్ణి మన్నుచేయిస్తాన్
గోతిలో పాటించి గోరి కట్టిస్తాన్”

(పుట. 124)

4. “నాగానందమునఁ బ్రాకృతస్థానమున నేఁ బ్రయోగించిన గ్రామ్యభేదములను నాంధ్రాంగ్లేయభాషా పారిణులగు విపులహృదయు లామోదించిరి. దీనియందును గణ్యకళ్యపులకును తలారి చెంబడుల కును నేకవిధ భాషణముం బ్రయోగించుట యనుచితమని కావలివాండ్రకు మత్స్యమాతకునికిని గ్రామ్యముం బ్రయోగించితిని.” — శాకుంతల పీఠికలో.

5. “వేంకటరాయశాస్త్రిగారికి ‘కళ’ అంటేయేమిటో జాతిగా తెలియదు. గ్రీకు నాటకాలలో ‘కోరస్’ లాగ, ఆంగ్లంలో ‘ప్రోలోగ్’ లవలె కథాకథనకోసం ఆయన తన నాటకంలో విష్కంధాలను ఆశ్రయించారు. నాటకంలోవచ్చే దేవతామూర్తులను వొట్టి పిరికిపందలుగా చిత్రించారు. ఇక బాణసురుణ్ణుంటావా కడు దురహంకారిగా, మర్యాదా మష్టితమూ యేకోశానా లేని జరునిగా, అమిత నీచునిగా తన తండ్రి అని ఉష చెప్పకొని గర్వపడేందుకు యెంతమాత్రం తగనివిధంగా సృష్టించారు. దిక్పాలకుల్ని బాణసురుడు ‘ఒరే’ అని సంబోధిస్తాడు. ... అది ఎందుకూ కొరగాని పుస్తకం. శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిగారు జాతిగా పసిపిల్లల మనోభావాలు కల వారనికాని, సహజ విలక్షణ భావనాశక్తి లోపించినవారనికాని, నేనెన్నడూ అనుకోలేదు. ఒక అంకం ‘ఉషావిరహం’, మరొక అంకం ‘ప్రద్యున్నువిరహం’. తెలి మాతామంటే పాతఘక్కి; తలనొప్పి; చికాకు. అన్నీ పాతసంప్రదాయాలే! అంతా కన్నెన్న న్నమయం. తామర ఆకులు, పెజ్జలు. చంద్రకిరణతాపం, విరహవేదన అన్నీని. లేనివేంటేవు. పాత్రాచిత్యమాలేదు. కదలిక లేదు. పాత్రచిత్రణలేదు. బాణసురుని మేనల్లునికి, ఉషాదాత్రేయికి మధ్య నాటకకర్త నడిపించిన శృంగారఘట్టాలు చదవడానికి అనవ్యమే? వినడానికి రోతే. వొట్టి అగ్గి లంతప్ప మరేమీ కనిపించదు. శాస్త్రిగారు ‘ఐహునరీ’నే హాస్యచమత్కారాలనుకుంటున్నారు” — అప్పారావుగారు పంగవోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యంగారికి 24-9-1909 తేదీన వ్రాసిన లేఖనుండి — “గురజాడ రచనలు” 5 వ సంపుటలు 87-88; 95-97.

అప్పారావుగారి పైవిమర్శ చాల ఘాటుగా ఉన్నది. పాత్ర పోషణాదుల విషయమై వారి విమర్శ సమంజసమే. కాని సంప్రదాయములపై వారు చేసిన విమర్శమాత్రము అసమంజసము. అవి సక్రమముగా నిర్వహింపబడకపోయినచో, అది ఆ సంప్రదాయముల దోషము కాకా లదు. అందుచే, ప్రాచీన సంప్రదాయములన్నంత మాత్రమున ‘పాతఘక్కి’ అని నిరసించుట విచారకరము.

5. పెద్దాడ మల్లేశ్వరి పాటయును, రంగరాట్టరిత్రమను పద్యకావ్యమును ఈ రచన కాధారములట. వీనిలో పద్యకావ్యము కావ్యమార్గమున మెరుగెక్కియున్నను రసనిష్ఠ్యందంబున పాటయే మిన్న యని వారు తెలిపియున్నారు. శ్రీపాదవారి జొబ్బిలియుద్ధ నాటకము 1908 లోను; అంతకుముందే 1899 లో ‘రంగరాయ కదన సమవకారము’ను ప్రకటితములై యున్నవి.

6. అనలు, తెలుగువారి నాటకానువాదములలోనే ఒక రోపము కన్నట్టుచున్నది, తెలుగు పలుకు బదియు, నుడికారమును సంస్కృతపు పలుకుచి, నుడికారములకంటె భిన్నములైనవి. అందుచే అందీకరణమునందు యథావాక్యానువాదము పనికిరాదు. ఈ సత్యమును గుర్తించిన వారు చాల తక్కువయగుటచేత సంస్కృతరూపకానువాదములను చదువుచున్నచో భాష కృతక ముగా తోచుచుండును; ఇది శాస్త్రిగారి అనువాదములలో మరియు నధికము.

ప్రతాపరుద్రీయము

1. ప్రతాపరుద్రీయము 1897 జూలై, అక్టోబరు ప్రాంతములలో వెలువడినది; “ఆ సంవత్సరాంతమున కన్యాశుల్కము వెలువడెను” అని శాస్త్రిగారి మనుమలు ప్రతాపరుద్రీయ నాటకోపోద్ఘాతములో (1954-పు. 6) వ్రాసియున్నారు. ఇది పొరపాటు. కన్యాశుల్కము 1897 జనవరిలోనే ప్రకటితమైనది. అది అసలు 1892-93 ప్రాంతములలో రచింపబడినదై, ముద్రణమునకుముందే పెక్కు ప్రదర్శనములను పడెను. క్రీ. శ. 1897 లో సుప్రసిద్ధమైన ‘Mascow Art Theatre’ స్థాపించబడుట యాదృచ్ఛికమైన విశేషము.

2. శాస్త్రిగారు చోడవరములో సుపాఠ్యాయులుగా పనిచేసినప్పు డచ్చట ‘పేరిగా’డనెడి నౌకరుండెడివాడు. వాడొక వింతప్రకృతి. ఆ పేరును శాస్త్రిగారు గ్రహించినారు. శ్రీకాకుళమునందలి చాకళ్ళ ఆచార - భాషణములుకూడ శాస్త్రిగారి హృదయమున హత్తుకొన్నవి. స్వార్థస్వపుత్రాడు (సారానెంబుతాడు)ను గూర్చియు, అనందభాష్యములనుగూర్చియు పూర్వపు ఐతిహ్యములను వారు జనవిసోదినిలో ఏనాడో ప్రకటించియున్నారు. రాజమండ్రిలో చదువుచున్నప్పుడు శాస్త్రిగారికి ఒకసారి గోదావరిలో నీటిగండము తప్పినది. ఇది విద్యానాథుని పాత్ర విషయమున స్వీకృతమైనది. విశాఖపట్టణములో ఒక ముసలిమొగుడు పడుచు వెళ్ళామును ‘నేను కండచీమను ఏమనుచున్నావో? పట్టుకుంటే వదలను’ అనెడివాడట. అదికూడ ఇందుచేర్చబడెను. ఐదవ అంకములోని దొడ్డిని అరోజులలో విశాఖలోని సారాధుకాణదారు. నాటివారే ఘనపండాదిగ్వీజయ జ్యోతిషికులును. గులాం దస్తైర్మినిషీయును. ఇట్లే ఇంకను పెక్కువిషయములు కలవు.

3. 8-1-1914 తేదీన శాస్త్రిగారికి అప్పారావుగారు వ్రాసిన లేఖ—

“I have to ask you one question; you used in your plays various class dialects on the ground of ఔచిత్యమ్. Why did you omit the best of them i, e, the language of the cultured Brahmans? Is there no use for it any where? Does not the same ఔచిత్యమ్ require that characters of a certain social standard use it?” —శ్రీ శాస్త్రిగారి జీవితచరిత్రము-పుట 129.

4. అప్పారావుగారు 7-5-1909 తేదీన వంగవోలు మునిసబ్రహ్మణ్యంగారికి వ్రాసిన లేఖలోని భాగము(—చూ. గురజాడ రచనలు. 5వ సం. 5. పుటలు-75-76), అప్పటికి కన్యాశుల్కము రెండింతలై రెండవముద్రణమునందుచున్నది.

5. ఇట్టిలోపము కన్యాశుల్కముందును కలదు. తరువాత వివరింతును.

6. ఈ సందర్భమున ఒక ఆధునిక విమర్శనుకూడ పరిశీలించదగును—‘ప్రతాపరుద్రీయము శాస్త్రిగారి రూపకములందేగాదు ఆంధ్రరూపకవాఙ్మయమునకే తలమానికమువంటిదని ముందు మనవిచేసితిని. దాని సరసనుగాడుకదా దరిదాపులనైనఁ జోటు సంపాదించినరూపకము మఱి యొకటి యాంధ్రమునలేదన్న నవత్వముగాదు. అట్టిది కన్యాశుల్క మొక్కటి కలదని కొందఱున వచ్చును. కాని యది సరిగాదు. కన్యాశుల్కములోని యితివృత్తమునకు శాశ్వతత్వములేదు. ఒక్కొక్క సమస్యను మురస్కరించుకొని ప్రచారార్థమయి బయలుదేరిన గ్రంథసాహిత్యమౌ సమస్య రూపుమాయఁగనే తన పూర్వపుటొన్నత్వమును గోల్పోవును. కన్యాశుల్కమట్టిది... ప్రతాపరుద్రీయములోని యితివృత్తమట్టిదిగాదు. దానికి శాశ్వతత్వమున్నది. మఱియొక్క విష

యము; ఇది పాఠకులకు సంబంధించినది. ప్రతాపరుద్రయమును జదివి యానందించు పాఠకులందఱును కన్యాశుల్కమును జదివి యానందించురనలేము. దానికింకొక సంస్కారము కావలయును. అది యాంగ్లభాషాజ్ఞానమువలనఁగనిరాదు... ప్రతాపరుద్రయ ముట్టిదిగాదు... ఎక్కడఁజూచినను తెలుఁగుదనము మూర్తిభవించినట్లుండు నీ నాటకమునుజూచి యానందించుటకు తెలుఁగువాడై తెనుఁగుభాష నెఱిగియుండుట చాలును”.

—శ్రీ అచార్యే రాజేశ్వరశర్మ—“శ్రీ శాస్త్రిగారి రూపకసమాలోచనము”

—ప్రవంతి-జూలై, 1959-పుటలు-28-29.

7. ఈ సంగ్రహింపు విషయమున డా. డి. వి. అవధానిగారు క్రిందివిధముగా సూచించియున్నారు—
 “మొదటి రెండంకములను దుది రెండంకములను దగ్గించినను గథావిధానమున కంతరాయము రాదు. శాస్త్రిగారు హాస్యరసమునందలి యాస క్లిష్టతనో, సామాజిక మనోరంజన కౌశూలము చేతనో మంత్రులు పేరిగాని స్వారస్యగ్రహణ పాటవమును బరిక్షించు షష్ఠాంకమున కధిక ప్రాధాన్యము నొసంగిరి. నాటకంజూడ దాని స్థానమున యుగంధరవిద్యానాథ సమాగమముతోడను మంత్రాంగనిశ్చయముతోడను గూడిన చతుర్థాంకమునుండుట యుచితమేమోయని లోచించునని. వలిఘను నిద్రితుడైన రాజును జేబవట్టిన వృత్తాంత మంతర్నాటకమునమాత్రము వివరింపఁబడియున్నచో నాటకరక్తికి మఱింత యుత్కర్షణ గలిగించియుండును”

—“ఆంధ్రనాటక కర్తలు”—పుట, 41.

8. చారిత్రక విషయములను ఇష్టమువచ్చినట్లు మార్పుచేయుట తగదని త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరిగారు ఆక్షేపణపూర్వకమైన ఒక గేయమును ప్రచురింపగా శాస్త్రిగారిని సమర్థించుచు దువ్వూరి రామిరెడ్డిగారొక వ్యాసమును ప్రచురించియున్నారు.

9. భాసరచితమగు ప్రతిజ్ఞాయోగంధరాయణములోని యోగంధరాయణపాత్ర శాస్త్రిగారి యుగంధరపాత్రకు మూలమని కొందరభిప్రాయపడినారు, అది పొరపాటు. అసలు భాసనాటకముల ఉనికితెలిసినది 1912-13 లో మాత్రమే. అంతకు సుమారు 16 సంవత్సరములకుముందే రచింపబడిన నాటకమున అది అనుకరింపబడినదనుట అసమంజసము. యుగంధరపాత్ర సృష్టి కేవలము శాస్త్రిగారి స్వీయమే. ‘ఆయన గాలిని దేస్తును, చోయముతో నఱుకు, బొగలతో గోడలితున్, ఆయన ప్రయోగ మధినవతోయజభవ సృష్టి’ అని యుగంధర మంత్రనిగూర్చి విశ్వాసరావు పలికిన పలుకులు, నిజముగా శాస్త్రిగారియెడకూడ సన్మర్శములే.

శ్రీ ఆచంట వేంకటరాయసాంఖ్యాయనశర్మ

1. జననము — రక్తాక్షిసంవత్సరాశ్వీయుజ బహుళ పంచమి బుధవారము (19-10-1864)
 మరణము — 3-8-1933.
 తల్లిదండ్రులు — నరసమాంబ; బాపిరాజు.
 జన్మస్థలము — మేరంగి.

1886 లో విశాఖమండలమందలి పార్వతీపురమునందు న్యాయవాదివృత్తి స్వీకరించి, చిరకాలము మేరంగి సంస్థానము మేనేజరుగా పనిచేసెను.

2. క్రీ. శ. 1886 ప్రాంతముల ‘సుజనప్రమోదిని’ అను పత్రికను ప్రారంభించిరి. 1890 ప్రాంతముల నూతన శీర్షికలతో కూడిన నవ్యకవిత్వ సంకలనమును ‘ఆంధ్రభద్రావళి’ అనుపేర

ప్రకటించి, తెలుగులో లిరికల్ కవిత్వమునకు శ్రీకారమునుపెట్టినారు. పాశ్చాత్య వైజ్ఞానిక శాస్త్రజ్ఞానమును సంపాదించి, భూతత్వ ఖనిజ క్రిమికీటకాది శాస్త్రవిషయములపై సుబోధకమగు తెలిలో వ్యాసములు వ్రాసి, 1894 లో 'రహస్యదర్పణ' మను పేర గ్రంథరూపమున ప్రకటించిరి. వారు అధ్యక్షతవహించిన మహాసభలకు, చేసిన మహావన్యాసములకు లెక్కయేలేదు. వారితో సంభాషణము విజ్ఞానదాయకముగా నుండెడిదట.

3. ప్రథమ ముద్రణమునకు శర్మగారు సంతరించిన ఉపోద్ఘాతము పరిశీలించదగియున్నది—

“సంస్కృతభాషయందు నాటకము లనేకములుగలవు. పూర్వకవులు తెలుగునఁ గ్రాంత నాటకములను రచింపలేదు. సరేగదా సంస్కృతనాటకమునయినను దెలుఁగించినట్లుగానరాదు. కొందఱిప్పుడిప్పుడు తెలుఁగించుచున్నారు. తెలుఁగునఁ గ్రాంతనాటకములను రచించుటకు లక్షణగ్రంథములులేవుగనుక సాధ్యమయినంతవరకు సంస్కృతనాటక లక్షణములనే యనుసరించి వ్రాయవలసియుండును. అట్లు వ్రాయబొనినను సంస్కృతనాటక లక్షణములను సంపూర్ణముగా జట్టించి తెలుఁగునాటకములను రచించుట దుర్లభమనియే చెప్పదగియుండును.

నాటక రచనయందును నాటక ప్రయోగమునందును నాటకములను జూచుటయందును మన తెలుఁగువారి కిప్పుడిప్పుడధిరుచి గలుగుచుండుటచేతఁ గాలోచితమైన తెలుఁగు నాటకము లుండుట యావశ్యకమని తలంచి యీ చిన్ననాటకమును రచించితిని. గుణగ్రహణపాఠీమలు దీని నాదరించి చదువఁదగినవారిచేఁ జదివింది, యాడఁదగినవారిచే నాడింతురని నమ్ముచున్నాను. మఱియును శ్రీలకు మిక్కిలి యుపయోగించునని దీనిని వ్రాసితిని. కాఁబట్టి బుద్ధిమంతులు చదువు వచ్చిన యంగనలచేఁ జదివింది చదువురానివారికిఁ జదివి వినిపించి నా యుద్దేశమును నెరవేర్చుగాత :

Vizagapatam
3rd March 1895

Venkata Rao, A. Sankhyayana

(శ్రీ) గురజాడ వేంకట అప్పారావు

1. జననము—దుండుభి సంవత్సర ఛాద్రపద శు 13 ఆదివారము (30-11-1861)

జన్మస్థలము—వీరవల్లి తాలూకా రాయవరము (విశాఖజిల్లా)

తల్లిదండ్రులు—కొనల్యమ్మ, వేంకటరామదాసు (నియోగులు).

భార్య—అప్పలనర్సమ్మ.

1884 ఏప్రిలులో విజయనగరం కళాశాలలో అసిస్టెంటు లెక్చరరుగా ప్రవేశించినారు. 1886 లో పట్టభద్రులైనారు. 5-6-1896 లో సంస్థానశాసన పరిశోధకులుగా నియుక్తులైరి. 1898 జూన్ లో రీవా మహారాణికి ఆంతరంగిక కార్యదర్శిగ నియమింపబడిరి. జాల్యము నుండియు గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారును, వీరును సన్నిహిత స్నేహితులు. మరణము—30-11-1915 (ఉదయం ఎనిమిదిగంటల 20 నిమిషాలకు).

అప్పారావు పంతులుగారి నాటకమేకాక, ముత్యాలసరాలుకూడ సుప్రసిద్ధములైనవి. వారి 'పూర్ణమ్మ', 'కన్యక' మొదలగు పాటలు పండితపామరహృదయరంజకములైనవి.

2. “.....Such a scandalous state of things is a disgrace to society, and literature cannot have a higher function than to show up such practices and give currency

to a high standard of moral ideas. Until reading habits prevail among the masses, one must look only to the stage to exert such healthy influence. These considerations prompted me to compose kanyasulkam.

"I clothed the play in the spoken dialect not only that it is better intelligible to the public than the literary dialect, but also from a conviction that it is the proper comic diction for Telugu. Dramatic style is, no doubt, determined to some extent by usage, but the absence of any real dramatic literature in Telugu, leaves a writer free to adopt that outward form which he deemes most appropriate for the presentation of his ideas".

—Preface to the First Edition.

"When I wrote the play, I had no idea of publication. I wrote it to advance the cause of Social Reform and to combat a popular prejudice that the Telugu language was unsuited to the stage"

—Preface to the Second Edition.

3. చూ. "గురజాడ రచనలు-4—మాటామంతి : అవీ. ఇవీ" (1958). పుటలు 88-97.

4. "The first editon was a marked success. The press gave it a cordial reception and hailed it as an event in the histroy of Telugu Literature, and men, women and children read it with interest."

—Preface to the Second Edition.

5. "కొన్ని సందర్భములలో పంతులవారికిని నాకును భేదాభిప్రాయములు గలిగి ఉత్తరప్రత్యుత్తర ములద్వారా చర్చజరిగియుండెను. మీనాక్షియను బాల్యవిశంతువును, మధురవాణియను వేశ్యయు గనపడు నాటకరంగములు జాచిత్యవ్యతిరేకములనియు, నైతికవిరుద్ధ ప్రయోజన కారులనియు ఆ ప్రదర్శనములు యవతీయవతులకు శ్రేయోదాయకములు గావనియు విమర్శించియుంటిని".

—శ్రీ వంగవోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యం.

చూ. గురజాడ రచనలు-5. పుట 79.

కన్యాశుల్కము

1. ఆధునికులలో 'కన్యాశుల్కము'ను సమగ్రముగా విమర్శించినవారు కేశవరపు రామకోటిశాస్త్రి గారు—భారతి—జూన్, 1955. దీనిపై మోచర్ల సీతారామయ్యగారు (బరంపురం) ఆ సంవత్సరము ఆగష్టులో ఒక ప్రతివిమర్శనమును చిన్నపుస్తకరూపమున ప్రకటించియున్నారు.

'కన్యాశుల్కము' గురజాడ అప్పారావుగారి రచనయేకాదనెడి వాదమొకటి ఆమధ్యబహుళ ప్రచారమందినది; కాని, అది అంతటితో సమసిపోయినట్లే ఎంచవచ్చును. ఇది అప్పారావుగారి రచనయే అని నిరూపించుటకు తగినంతసాక్ష్యమున్నది. అందుచే ప్రవాదమును నేను లెక్కలోనికి తీసికొనలేదు.

ఇంకొక్క విషయమును కూడ ఇచ్చట గుర్తింపవలెను—అర్వాచీనవిమర్శలకు కాని, ఇప్పుడు నేనుచేయుచున్న సమీక్షకుకాని కన్యాశుల్కము ద్వితీయముద్రణమే ఆధారము.

2. "Poetic justice is not what it was at one time. I paint life, artistically idealising of course. Though art is my master, I have a duty to society. Therefore one question the reader may ask. 'Have I made vice attractive?' I hope not. In the first edition, Madhuravani was colourless iniquity. Now she is fully drawn. I am myself fascinated with Madhuravani. So, I reform her in the last Act. you cannot now quarrel.

"The book has gained an obtrusive but strong moral purpose. you will find that I do not at all trifle with life. I take it quite seriously, a very difficult matter in a book that bubbles with laughter.

"Do not forget the humanity of a nautch girl. Her joys and sorrows are as serious a matter as yours or mine. How is an unchaste wife or a rakish husband (and society teems with both) better than a nautch girl, who is not a fraud in this sense that her label is correct? She breaks no marriage bond."

—Letter to Sri. V. M. Subrahmanyam

"The Hindu"—27-2-1936.

3. I కన్యాశుల్కముందలి పెక్కుపాత్రలు, సన్నివేశములు అప్పారావుగారి కాలములోనివే అని చెప్పదురు.—

గిరిశముపాత్రకు మూలమని చెప్పబడువారు—నిష్ఠలచలపతిశాస్త్రి: చిరంజీవి అనేడి స్కూలు మాష్టరు; వేములకొండ సీతారామమూర్తిగారి కుమారుడు (ఈ చివరి విషయమును అప్పారావుగారే స్వయముగాచెప్పిరట).

మధురవాణి— మద్దెల మహాలక్ష్మి (ఈమె గాత్రమునందును, విజయందును నివులురాల్చట).

రామప్పంతులు— 'రామప్పంతులు' అనేడి సహజనామముగల రాయవరంకరణము; పాలెపులశ్రీనివాస అనేడి నియోగి మొఖాసాదారు (వీరు అంగరక్షా, మీసాలకురంగు, గిరజాలు, నీలిరంగుకళ్ళద్దాలు ధరించి 70 ఏళ్ళ వయస్సులో కూడ గంభీరముగానుండెడి వారట).

అసలు అప్పారావుగారే 'రామప్పంతులు' అని కొందరందురు.

ఇప్పటి చిన్నపోష్టాఫీసుప్రక్కన 'సూరమ్మ హోటలు' అని ఉండెడిదట; అదియే నాటకములోని పూటకూటియిల్లు.

- II కన్యాశుల్కమునందలి పాత్రలను ప్రశస్తముగా నిర్వహించిన పూర్వపు నటులలో కొందరు—

గిరిశము— నిష్ఠల చలపతిశాస్త్రి; మండపాక కొండలరావు (వీరు అందుకొరకే వుట్టినారా అనిపించెడివారట); పదాలసత్యనారాయణ, వెలివెల వీరరాఘవస్వామి; చార్లర్ గోవిందరాజుల సుబ్బారావు మొ॥

మధురవాణి— హోటలు సూరమ్మగారి కుమారుడు డి. వి. సుబ్బారావు (తరువాత B. A; B. Ed. వీరికి నృత్యము కూడ తెలియునట; అద్భుతముగానుండెడిదట); ఎర్రమిల్లి పేట్రాజు, స్థానం నరసింహారావు, న్యాయపతి రాఘరావు మొ॥

కరటకశాస్త్ర— కర్తాపాపయ్యశాస్త్ర.

అగ్నిహోత్రావధాను— రామన్నపంతులు, డా. ఎ. వీరభద్రరావు మొ॥

III అప్పారావుగారి అంగీకారముతో పదాలవారు గిరికముపాత్ర నిర్వహణములో ధరించిన వేషముతీర్చు—తెల్లనిపంచె బెంగాలీకట్టు: లోపలచేతులుగల కంపెనీ బనియను; దానిపై పల్చని నీలిరంగువాయల్ చొక్కా; లేతకనకాంబరం రంగు (చైనానీలు) కలపాగా; వెండిపొన్నుతోడి మీల్లరీ బెత్తము. వెలివెలవారు స్కాట్స్కార్ఫ్ మెడలో కట్టుకొని, నైకిట్ పంచెకట్టు కట్టు కొనెడివారట. చురురవాణి లంగా, వోజేరోనే ఉండెడిదట.

IV 1919 లో దీపావళిరోజున డా. గోవిందరాజుల సుబ్బారావు ప్రభువులు మద్రాసు వి.వి.హాలులో కన్యాశుల్కమును ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శించినారు. నాటి నుండియే నెల్లూరు—కృష్ణా—గోదావరీ మండలములలో ఈ నాటకము ప్రసిద్ధికి వచ్చినది.

4. "If only Apparao's art had been equal to his imagination....there is no need to speculate. It was not. He could not shake off the Elizabethan technique, the only one with which the Madras University acquaints its students and in consequence he has produced a drama which is next to impossible to stage. The scenes are short, and innumerable; no mortal company could have an adequate supply of the 'curtains' etc. needed to present them, or sufficient hands to do it neatly and without intolerable fatigue. The story drags on for page after page....It is a study drama though the portions taken separately are splendid for acting. Selections from it would have a rousing effect...."

Dr. C. R. Reddi's "Preface" to Kannada translation of Kanyasulkam.

5. "It has been said that comedy is, by its very nature, incapable of translation. Its appeal depends, far more than with tragedy, on local and topical interest, and on its preoccupation with the immediate concern of its audience. Thus the greater its appeal to its contemporaries the less its impact on future ages, and the history of the theatre shows innumerable instances of comedies enormously successful in their own day and soon forgotten. This handicap is, ofcourse, subject to the overriding force of genius....."

—The Oxford Companion to the Theatre—P.-143.

శ్రీ కోలాచలము శ్రీనివాసరావు

1. జన్మస్థలము; బళ్ళారిజిల్లా హొసపేట తాలూకాలోని కామలాపురము.

నివాసము : బళ్ళారి (వకీలుగా).

జననము : ప్రమాదీచ పాల్గన శుద్ధ చతుర్దశి (13-6-1854).

తల్లిదండ్రులు : అచ్చమాంబ; నేతువతిశాస్త్ర.

వీరి రెండవ అగ్రజులు వేంకట్రావుగారు సుప్రసిద్ధులు; నాటి అనెంట్లీ నటులు. ఈ అన్నదమ్ములు తమ విల్లలకు రామాదులపేర్లుపెట్టుకొనిరి. వేంకట్రావుగారి కుమారులు—

శ్రీరామచంద్రః కుమార్తె కాంతాదేవి. పెద్దవారగు వేంకట్రామప్పగారి కుమారులు—శ్రీయుతులు భరత—లక్ష్మణులు. ఇంక శ్రీనివాసరావుగారి కుమారులు శ్రీ శత్రుఘ్నరావు (వీరే శండ్రిగారి నాటకములను పెక్కింటిని అచ్చువేయించినారు). శ్రీనివాసరావుగారు తమ తక్కిన సంతానమునకు పెట్టిన పేర్లు కూడ గమనార్హములు—సునందినీపరిణయనాటకము వ్రాసిన సమయములో ‘పుట్టిన కుమార్తెపేరు ‘సునందనమ్మ’. ప్రతాపాగ్నిరీయము రచించినపుడు పుట్టినకుమారునిపేరు ‘ప్రతాప్’. శ్రీనివాసరావుగారిని “ఆంధ్రచారిత్రకనాటకవితామహాడు” అని అనుచుకద్య.

2. శ్రీనివాసరావుగారు వేదములనుగూర్చికూడ చాల పరిశోధనముచేసి యున్నారు. ఆ విషయముకూడ చాల మందికి తెలియదు. వేదమును మతగ్రంథమునుట తంతె చరిత్రమునుటయే సమంజస మనియు, ఆర్యులు వ్యవసాయమే ముఖ్యవృత్తిగా గలవారనియు (ఆర్ = వ్యవసాయము) వారు నిరూపించినారు. మరియు వేదకాలమునాటి సాంఘికాది పరిస్థితులనుగూర్చి పెక్కువ్యాసములు ప్రకటించిరి. ‘భగవద్గీతా విమర్శన’ మనుపేర ఒక్కొక్క అధ్యాయమును పురస్కరించుకొని విపులవ్యాఖ్యానమును ప్రకటించిరి. కాళిదాసాదులకాలనిర్ణయాదులను గూర్చి అనేక పరిశోధన వ్యాసములు ప్రకటించిరి. మరియు అగస్త్యభారతమును పద్యకావ్యముగా ఆంధ్రీకరించిరి. మొత్తముమీద వారి సాహిత్యకృషి మువ్వధములుగా సాగినది—

1. చరిత్ర రచన; 2. నాటక రచన; 3. పరిశోధన.

3. మరి రెండు కారణములను కూడ వారు చెప్పుట గనార్హము—“ఇప్పటికాలములో బ్రతిపట్టణంబు లోను నాటక సంఘంబులేర్పడి యక్షరళాస్యులు నైతమాడి వారివలె పాఠమునేర్చుకొనివేషంబులు ధరించి రంగస్థానమలంకరించి యుక్తాయుక్తంబులు దెలియక వ్యస్తావ్యస్తముగా సంభాషించి రసస్ఫూర్తిగల పదములందు రసభంగంబు గలిగించి తమచేతనయినంత సామర్థ్యంబుచే నాటకంబు నెఱుపంబానుదురు. ఇది యజ్ఞానదోషము. అట్టివారికి నివి దుస్సాధ్యంబుగా నుండవలెననుట వేతొక కారణము.....

“పైగా తెలుగునాటకములు పామరులకునైతమర్థమయ్యెడులాగునను, కథాసరణి తెలియు లాగునను నుండవలెనుగాన నిండుక స్థూలముగావ్రాయవలసి వచ్చినది.”

కాని, చివరకు “నాలుగైదు గంటలకాలముకన్న హెచ్చుకాలము ప్రదర్శింపఁదగిననాటక ములు జనులయొసకను జాపునుగావున దీర్ఘముగఁ దెంచినాటకములు వ్రాయుటతప్పని యిపుడు నేఁదెలిసితి. హెచ్చుగం ఐద్యములు వ్రాయుట వృథాయాశము” అని అంగీకరించియున్నారు.

— సుభమంజరీ పరిణయ పీఠిక (20-12-1895).

4. చారిత్రకములు—సుల్తానాచాందూనీ, రామరాజుచరిత్రము (విజయనగర నాశనము), శిలాదిత్య, మైసూరు రాజ్యాభివృద్ధి, చంద్రగిర్యభ్యయము, ప్రతాపాగ్నిరీయము.

పౌరాణికములు—గిరిజా కల్యాణము, రుక్మాంగద, సత్యహరిష్ఠంధ్రీయము, కాళిదాసనాటకము, మదాలస (మార్కండేయ పురాణము), ప్రహ్లాదనాటకము (దానవవధ).

భారతనాటకములు—శిరోమణి, ధర్మవిజయము (భారతయుద్ధము), చంద్రహాసః (ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము, బ భువాహన, కీచకవధ (నైరంధి).

రామాయణ నాటకములు—శ్రీరామజననము, సీతాకల్యాణము, పాదుకాపట్టాభిషేకము, లంకా దహనము, పుశంప.

ఉభయములు— సునందినీ పరిణయము; సుఖమంజరి పరిణయము, సీమంతినీ నాటకము;

సాంఘికములు— మానాపమాన నాటకము; యువతీవివాహము (అముద్రితము); మానవ
విశాచము; రాక్షసీ మహాత్మ్యకాండ.

ప్రహసనములు— “అన్యాయ ధర్మపురి మహిమ” (1915); “నాచిపార్తి” (1915); ఆచారమృత
కథ (కన్నడము).

5. చూ. రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి “నాటకోపన్యాసములు”. ఇందు శర్మగారిరువురి భేదసా
దృశ్యములను చక్కగా వివరించియున్నారు; అందలి కొన్ని ముఖ్యాంశము లీనందర్శమున
గ్రహింపబడినవి.

6. ఇతరుల పద్యములను నందర్శనశమున స్వీకరించుటకు కృష్ణమాచార్యులుగారి కభ్యంతరములేదు;
తాము ప్రహ్లాదలో పోతన పద్యములను స్వీకరించిరి; కాని శ్రీనివాసరావుగారందుల కంగీక
రింపక, పోతనతో సమానముగా వ్రాయవలెనని తలంచి ప్రహ్లాదనాటకరచనకు మొదలిడిపూర్తి
చేసిరి. శ్రీనివాసరావుగారి పద్యరచనాశక్తికిది యొకతార్వాణము. కాని, చివరకు “అశ్రేణినిబట్టి
నేను పద్యములు వ్రాసితిని గాని యంతటి రసమువృత్తిలక్షణమునంతటి శక్తి లేదయ్యెను” అని
ఉపోద్ఘాతమున అంగీకరించిరి.

7. ఉదాహరణములుగా నొక్కొక్కటి :

“విషాదసారంగధర” — సారంగధరుని శిక్షకు పరితపించు రత్నాంగి—

“దినయామిసుల నయారే

ఘనయాతన లనుభవింపఁగనయ్యె నయా :

వినయార్థనయా సునయా

తనయా మనయార్తి కెదియొ ధాడణి నెనయా !”

“శిలాదిత్య” — వితంతుగర్భిణి తనగర్భచిహ్నములను తానేవర్ణించుకొనుట.

“మిన్నయి సన్నగానున్ననారేఁగెను గరువంపుగరిమ మైఁబరఁగెనేఁడు

రాగోరు రుచులచేరాజిల్లు చనుమొనల్ నీలకాంతి వహించి నెగడెనేఁడు.....”

8. ఉదా : చిత్రనళియమున బాహుకుని విరహవేదనలోని పద్యములు మొ॥ శ్రీనివాసరావుగారి ‘సత్య
హరిశ్చంద్రియము’లోని మాతంగకన్యలు తమగానకలానైపుణ్యము చూపు నందర్శమునగల
ముప్పదియేడు రాగముల ద్వీపద మొ॥

9. ద్రౌపదీవస్త్రాప్రహరణ సారంగధరములవంటి ఇతివృత్తములను నాటకీకరింపరాదని శ్రీనివాస
రావుగారు ‘ప్రపంచనాటక’ పరిశ్రతో పేర్కొనియున్నారు. అయినను ద్రౌపదీవస్త్రాప్రహరణము
సభ్యుల బలవంతముచేత వ్రాసినారు. ఇంక మైసూరురాజ్యమున ఇంచుమించుగా సారంగధర
కథవంటి కథనే చిత్రించి వశిష్ట కౌలాహలాదులనుకూడ చేర్చియున్నారు. అంతకుముందే
కృష్ణమాచార్యులవారి పాదుక చాలప్రసిద్ధిగన్నది. ‘ఒక పట్టణములోనే వేర్వేలు కవులు రచించిన
రెండు నాటకములుండుట చెడుగు. కవులకు స్పర్థలులేకయున్నను నాయా సంఘములవారికి
నభిమానసాంబంధిక మనస్తావములు కలుగుచుండును. దుర్వాదములును ప్రబలును’ అని చెప్పియు
మరల తాము పాదుకను రచించిరి.

రామరాజు చరిత్రము (కర్ణాటక రాజ్య నాశనము)

1. ఈమని లక్ష్మణస్వామిగారి యసందర్భమును గమనించి, కథాంశమును మార్చివైచి, పతానునకు (పటాణికి) మొదటినుండియు సుదాత్తక నాపాదించి ప్రదర్శించెడివారట—చూ. నాట్యాంబుజము—పుటలు. 209-10.

శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు

1. జన్మస్థలము—రాజమండ్రి తాలూకా సీతానగరము; నివాసము—పితాపురము.
జననము—1-2-1865; మరణము—1-1-1940.

తల్లిదండ్రులు—వేంకటరత్నమ్మ; వేంకటరమణయ్యపంతులు (మధ్యలు).

రాజమండ్రి ఆర్ట్స్ కాలేజీలో బి. యే. చదివినారు. (వీరిపై వీరేశలింగముపంతులుగారి ప్రభావ మధికము). విమ్మట ఉర్లాం, కోలంక లక్ష్మీనరసాపురం, అనెగొండె సంస్థానములలో దివాన్ గా పనిచేసి చివరకు 1920 ప్రాంతములలో పితాపురమునందు స్థిరనివాస మేర్పరచుకొనిరి; నాటినుండియు శ్రీ పితాపురం రాజావారి ఆదరణములోనే సుఖముగా కాలముగడపినారు.

పంతులుగారు ఆజానుబాహువు; ఒక ఉత్తమ నేనాపతివలె కనిపించెడివారట.

2. శ్రీ పితాపురం రాజావారి పినతల్లి అయిన రాజా చెల్లాయమ్మరావుగారు కాకినాడ హిందూనాటక సమాజ ప్రదర్శనములనుకాంచి, దివాన్ గా ఉన్న పంతులుగారిని నాటకరచనకు ప్రోత్సహించినారట. వారు నర్మదాపురుషత్ప్రియమును వ్రాయుటయు, చెల్లాయమ్మరావుగారి ఆదేశమున పితాపురములో నొక సమాజము స్థాపితమగుటయు నేకకాలమున (1900) జరిగినవి. అట్లు విమ్మట వరుసగా అనేక నాటకములను, ప్రహసనములను రచించిరి. వారు తమ నాటక పీఠికలలో ఆయా నాటకములయొక్క క్రమసంఖ్యను, రచనాకాలమును పేర్కొనియున్నారు. తెలుగు నాటకకర్తలలో ఇట్లు పేర్కొన్నవారు వీరొక్కరే.

పౌరాణికములు—నర్మదాపురుషత్ప్రియము (1900); సారంగధర (1905); రాధాకృష్ణ (1909); విప్రనారాయణ (1909); సరోజిని (1930).

రామాయణకథలు—పాదుక (1909); విజయరాఘవము (1909); వనవాసరాఘవము (1910); కల్యాణరాఘవము (1915).

చరిత్రకములు—ప్రపంచ చాణక్యము (1909); బుద్ధబోధసుధ (1910); చూడామణి.

కల్పితములు—కోకిల (1909); వృద్ధవివాహము (1910); కంఠాభరణము (1917); పూర్ణిమ (1919); సరస్వతి (1920—Comedy of Errors పద్ధతిలో); వీరమతి; పద్మిని (1929); మాలతీమాల (1929); రాత్రిసంభము (1930); వివిక్ర వివాహము (1930); ముద్రిక.

హాస్యవల్లరి (1906)—ఇందు చిన్నచిన్న ప్రహసనములేకాక 'మనోమహిమము' అను మూడంకముల రూపకముకూడ కలదు.

పానుగంటివారి రచనలపై పరిశోధనముచేసి శ్రీ ముదిగొండ వీరభద్రశాస్త్రి డాక్టరేట్ పట్టమునుపొందినారు (ముద్రణము-1967).

3. ఈ నియమమువలన వీరి పద్యరచన కొంతవరకు నీరసముగా కన్పట్టును; వీరు అసలు చక్కని వృత్తరచనయే చేయలేరేమోయని కొందరు సందేహించినారు. మొదటిది కొంతవరకు సత్యమైనను, రెండవదిమాత్రము నిరాధారము. వారు తమ నాటకములకు ప్రాసికొన్న లేదా కూచి

3. ఈ నియమమువలన వీరి పద్యరచన కొంతవరకు నీరసముగా కన్పట్టును; వీరు అసలు చక్కని వృత్తరచనయే చేయలేరేమోయని కొందరు సందేహించినారు. మొదటిది కొంతవరకు సత్యమైనను, రెండవదిమాత్రము నిరాధారము. వారు తమ నాటకములకు ప్రాసికొన్న లేదా కూచి

3. ఈ నియమమువలన వీరి పద్యరచన కొంతవరకు నీరసముగా కన్పట్టును; వీరు అసలు చక్కని వృత్తరచనయే చేయలేరేమోయని కొందరు సందేహించినారు. మొదటిది కొంతవరకు సత్యమైనను, రెండవదిమాత్రము నిరాధారము. వారు తమ నాటకములకు ప్రాసికొన్న లేదా కూచి

పుట్టినారు. భావలోనే పుట్టి 'కవి'గా సుప్రసిద్ధులైన యింకొక మహాపురుషుడు మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు, జన్మస్థలము కృష్ణాజిల్లా గన్నవరము తాలూకా 'కనకవల్లి అగ్రహారము; కాని చదువుకొరకు విశాఖపట్టణముచేరి అచ్చటనే స్థిరపడినారు. కొన్ని అముద్రితనాటకముల ప్రతులు వారి కుమారులయొద్ద 'కనకవల్లి'లో కలవు.

2. జననము—1842 (చంగల్పట్టు జిల్లా).

పట్టభద్రులై కొంతకాల ముపాధ్యాయులుగానుండిరి. 1875-76 ప్రాంతముల 'పార్సీ విక్టోరియా థియాట్రికల్ కంపెనీ' వారు బొంబాయినుండివచ్చి, మద్రాసులో ప్రదర్శనముల నొనంగిరి. దానికి పేరేట్ (M. A. Oxford) అనునత డధ్యక్షుడట. ఈ సమాజమువారి ప్రదర్శనములు ఆచార్యులవారిలో ఒక నూతనోద్ఘాటమును రేకెత్తించినవి. తత్ఫలమే వారు మద్రాసులో స్థాపించిన 'ది ఓరియంటల్ డ్రమాటిక్ కంపెనీ'. ఆచార్యులవారు సంస్కృత, ఆంధ్ర, ఆంగ్లములందు చక్కని పండితులు. మంచి సంగీతజ్ఞులు. అసలు తేట్రయ్య పదములను ప్రచారమునకు తెచ్చినది వీరే! వీరిది చాల కమ్మని గాత్రమని చెప్పవచ్చు. నాటకములందు పద్యములను పరింపచలనిన రీతిలో వీరు క్రొత్తమార్పు తెచ్చినారట.

3. ఆంగ్లమున నాటకములు వ్రాసిన మరికొందరు తెలుగువారినిగూర్చికూడ ఈ సందర్భమున పేర్కొనవలసియున్నది;

శ్రీ కె. కృష్ణారావు (సబ్బారినేటు జడ్చి, కాకినాడ) 1872 ప్రాంతముల 'Chandrabasa' అనేది ఆంగ్లనాటకమును వ్రాసి ప్రచురించిరి. ఇది నాడు రంగస్థలమున విజయవంతమైనదన. శ్రీ టంగుటూరి శ్రీరాములు (పీడరు - రాజమండ్రి) 'Prithviraj and Tarabai' అనేది ఆంగ్లనాటకమును రచించి 'కొర్లీనియన్' అనేది పత్రికలో వరుసగా ప్రకటించిరి. దీనికి శ్రీ మంగిపూడి వేంకటరత్నశర్మ అనువాదము 1913 లో ప్రకటితమైనది.

శ్రీ కొప్పరపు సుబ్బారావు 'Ali Baba' అనేది ఆంగ్లనాటకమును రచించి, తొలి ప్రపంచసంగ్రామ సమయములో నైనుకుల ఆహ్లాదనాల్లము, మెనకొటేమియాలో ప్రదర్శింప జేసిరి.

రచనాప్రయోగముల విస్తృతి

భూమిక

క్రీ. శ. 1900 నాటికి నాటకరచనా-ప్రదర్శనవ్యాసంగములు తెలుగుదేశములోని అన్ని ప్రాంతములకును వ్యాపించిపోయినవి. దేశమునందంతటను అనేక నాటకసమాజములు వెలసినవి; నటులనేకులు వెలుగులోనికి వచ్చిరి. ప్రజలకును నాటకములపై నభిమానమంకురించినది. సమాజములవారి కోరికలను మన్నించి రచయితలు క్రొత్తక్రొత్తనాటకములను రచించుటకు పూనుకొనిరి. 1900 నాటికి స్థిరపడిన స్వతంత్రనాటక రచనారీతులలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి మూడు కలవు—1. కన్యాశుల్కమువలె కల్పిత సాంఘికేతివృత్తములతో నాటకములను రచించుట; 2. ప్రతాపరుద్రీయమువలె చారిత్రక కథలను నాటకీకరించుట; 3. జాతీయోద్యమమును దృష్టిలోనుంచుకొని, పౌరాణికగాథలను స్వీకరించి, ప్రబోధాత్మకముగా రచించుట. 1900 తరువాత పై మువ్విధములగు రచనలనుచేసిన వారిలో కోలాచలం శ్రీనివాసరావు గారు, పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగార్లు ప్రథములేకాక ప్రధానులుకూడను. శ్రీనివాసరావుగారి నాటకరచన 1894 ప్రాంతములందే ఆరంభమైనది. లక్ష్మీనరసింహారావుగారి రచన 1900 లో ప్రారంభమైనది. అయినను వారు ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు, కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగార్ల వర్గమునకే చెందినవారగుదురు. అందుచేత వీరినిగూర్చికూడ ఇంతకుముందే వివరించుట జరిగినది.

ఇంక ఈ కాలమున సమాజములును, నాటకరచయితలును అధికమగుటచేత ఒకరు అనువదించిన నాటకమునే పలువురు అనువదించుట, ఒకరు నాటకీకరించిన కథనే క్రొత్తగా పలువురు నాటకములను వ్రాయుట జరిగినది. ఈ కాలమున అభిజ్ఞానశాకుంతలమునకు ఇరువది వరకును¹, ఉత్తరరామచరితకు పదివరకును అనువాదములు వెలసినవి. అట్లే స్వతంత్రనాటకముల విషయమునను పునరుక్తి యధికముగ కన్పట్టుచున్నది. సమాజముల మధ్యగల స్పృహలిందులకు గారజమని చెప్పవచ్చును. ఒకకథనే పలువురు నాటకీకరించుటయేకాక కోలాచలంవారివలె పానుగంటివారివలె—ఇరువదికిపైగా నాటకములను రచించిన రచయితలు ఈ కాలమున పలువురు వెలసిరి. మరియు నీకాలమందే నాటకపోటీలు ఆరంభమైనవి. నటవృత్తికి గౌరవ మేర్పడినది. వృత్తినిబులేర్పడినారు. ధర్మవరమువారి ప్రభావమువలన నాటకములందు పద్యము

లకు, పాటలకు విలువ హెచ్చిన కాలమిది. ఎంతటివారైనను ప్రజల యీ యభిరుచికి లొంగి తమ నాటకములందు పద్యములను పాటలను విరివిగా చేర్చుట కారంభించినారు. ఇంక పాటలు లేని నాటకములందు జనరంజనార్థము పాటలను సమకూర్చుటకు కొందరు రచయితలు బయలు దేరినారు. ప్రజలకు పద్యములపై, గేయములపై మోజు హెచ్చుటతో అంతకుముందు కేవలము వచననాటకములు వ్రాసిన రచయితలు కూడ తమపద్ధతిని, అభిరుచిని మార్చుకొని ఆయానాటకముల ముద్రణ సమయములందు పద్య-గేయములను విరివిగా చేర్చుటకారంభించినారు. ఇట్లు తయారైనవే చిలకమర్తివారి గయోపాఖ్యాన ప్రభృతి నాటకములు. ధర్మవిరమువారి చిత్రనళీయముందు 217 పద్యములు, 78 పాటలు కలవు. చిలకమర్తివారి గయోపాఖ్యానముందు 193 పద్యములు చేరినవి. బలిజేపల్లివారి హరిశ్చంద్రలో 198 పద్యములు, 22 పాటలు కలవు. తిరుపతి వేంకటకవుల పాండవోద్యోగముందు 338 పద్యములు కలవు. కొందరు పాటల, పద్యముల యందున్న ప్రీతిలో తమ నాటకముల పేర్లకుముందు 'సంగీత' పదమును చేర్చుట కారంభించినారు (సంగీత హరిశ్చంద్ర, సంగీత సావిత్రి మొదలగునవి).

ఈ కాలమందలి యింకొక ముఖ్య విశేషము తెలుగుదేశమున వ్యాపారరంగస్థలము విజృంభించుట. ఈ హేతువుల ఫలముగా ప్రదర్శనములందు అద్భుతములైన 'సీనరీ'లకును, నటుల సంగీతమునకును ప్రాధాన్యము హెచ్చినది. చాలమంది కవులు తమ రచనలలో నిర్మాణ శిల్పమునకు ప్రాధాన్యమునొసంగుట మానివేసి, కేవలము జనరంజకముగా మాత్రమే వ్రాయుట కారంభించినారు. కావున ఈ కాలమున వెలసిన నాటక రత్నము స్థూలముగా నాలుగువర్గములుగా విభజింపవచ్చును. అందు మొదటి రెండు వర్గములలో ప్రదర్శన పౌలభ్యముతోపాటు సాహిత్య గౌరవమునుకల స్వతంత్ర రచనలను చేసినవారు చేరుదురు. మూడవవర్గమున ప్రదర్శనమందంతగా దృష్టిలేనివారును, అనువాదములు చేసినవారు చేరుదురు. ఇంక నాలుగవ వర్గములో అధికముగా ప్రదర్శనపౌలభ్యములు కలవియై, రంగస్థలమున విజయవంతముగా ప్రదర్శింపబడిన రచనలను చేసినవారు చేరుదురు. ఈ రచనల విజయమునకు సమాజముల వారి అద్భుతమైన సీనరీలు నటులసామర్థ్యము అధికముగా తోడ్పడినవని చెప్పుట అసమంజసముకానేరదు.

సంస్కృత, ఆంగ్లభాషల నుండియేకాక దేశభాషల నుండి అనువాదములో, అనుసరణములో, తెలుగులో వెలయుట ఈ కాలమందలి మరియొక విశేషము.

క్రీ. శ. 1910లో గుంటూరులోని యువజనసంఘమువారు ప్రత్యేకాంధ్రరాష్ట్రనిధికి నాందీగీతము పాడినారు; అది 1913 లో ఆంధ్రమహాసభ స్థాపనకు కారణమైనది. 1916 లో కలకత్తాలో జరిగిన కాంగ్రెసుమహాసభ డా. పట్టాభిసీతారామయ్యగారి పట్టుదల వలన భాషాప్రయుక్త రాష్ట్ర విభజనమునకు అంగీకరించినది. దీనితో ఒక ప్రక్క జాతీయస్వాతంత్ర్య సంపాదనా దీక్ష, ఇంకొక ప్రక్క ప్రత్యేక రాష్ట్రసంపాదనాదీక్ష ఆంధ్రులను ఆవరించుకొన్నవి. ఈ కాలమున వీనిప్రభావము ప్రచ్ఛన్నముగా నున్నను, తరువాతికాలములో ఇవి సాహిత్యరంగమున ఉద్యమములగుట గమనింపవచ్చును.

ప్రథమవర్గము

ఈకాలమున ప్రదర్శనసౌలభ్యముతోపాటు సాహిత్యగౌరవమునుగల నాటకములను రచించినవారు ప్రథమ, ద్వితీయవర్గములకు చెందుదురని పేర్కొనియున్నాను. ఇందు ప్రథమ వర్గమునకు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు, శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు చెందుదురు. కోలా చలమువారి రచనలలో పెక్కు ఈకాలమున వెలసినవే. ఇంక పానుగంటివారి రచనలన్నియును ఈకాలమునకు చెందియున్నవి. కాగా, ఇంతకుముందరి అధ్యాయమునందే ఈ ఇరువురిని గూర్చి వివరింపబడినప్పటికిని, న్యాయముగా ఈ ఇరువురును ఈ ప్రథమవర్గమునకు చెందినవారే అగుదురని గుర్తుంచుకొనవలసియున్నది.

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి:¹

పలువురు మహాకవులు వేయి సంవత్సరములపాటు కృషిచేసి సృష్టిచేసినయంత తెలుగుసాహిత్యమును తామెక్కరే సృష్టిచేసిన మహామహాలు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి గారు. వీరు మహాపాథ్యాయకళాప్రపూర్ణకవిసార్వభౌమ బిరుదాంచితులు. గజారోహణ గండపెండేరకనకాభిషేక సన్మానములందిన కవిరాజులు. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ఆస్థానకవులు (Poet-Laureate)గా నియమితులయినవారిలో వీరు రెండవవారు. భారతభాగవతరామాయణములను పూర్ణముగా నాంధ్రీకరించుటతోపాటు ఇంచుమించుగా 200 గ్రంథములను రచించిరి. ఒక అర్ధశతాబ్దిపాటు తెలుగు సారస్వత ప్రపంచమునేలిన చెక్కపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు వీరికి శిష్యులు.

కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు మొత్తము 32 నాటకములను రచించిరి; ఇందులో 21 నాటకములు ముద్రితములైనవి. తొలినాటకము 'కలభాషిణి' 1902 లో ముద్రితమైనది. భారతాద్యను వాదములందు యథామాతృకానువాదమును పాటించినట్లే, నాటకరచనలో శాస్త్రిగారు ప్రాచీన లక్షణములను తు, చ తప్పక యనుసరించియున్నారు. "నాటక నియమములన్నియు నిందు నెల కొల్పితిని విజ్ఞపింగనుగాని శీఘ్రకాలములోనైనను గొంచెము శ్రద్ధచేసియే యీనాటకమును రచించితిని" అని వారు వినయభరముతో అవతారికలో చెప్పకొనినారు. మరియు నిందు పాటకనుకూలముగా ప్రస్తారాగతములగు కొన్ని క్రొత్త వృత్తములు రచించి, రాగతాళములు సూచించియున్నారు. కళాపూర్వోదయ కథలోని పూర్వభాగమందలి కలభాషిణీమణికంధరుల సమావేశమువరకుగల కథను గ్రహించి, కొన్నిచోట్ల కొంతకొంత మార్చియు, కొంతకొంత చేర్చియు, కొంతకొంత పేర్చియు కథానాయికయగు కలభాషిణిపేర ఏడకముల నాటకమును రచించినారు. కాగా కళాపూర్వోదయ కథకును, దీనికిని చాల వ్యత్యాసము కన్పట్టుచున్నది. మొత్తముమీద రచనయంతయును దాచిత్యసహితమై యొప్పుచున్నదని చెప్పవచ్చును. పద్యరచన పింగళి సూరన పద్యరచనతో దీటువచ్చునని చెప్పజాలముకాని, మొత్తముమీద బాగుగనే యున్నది. కలభాషిణి పాత్రబోషణము విషయములోకూడ శాస్త్రిగారు కొంతస్వాతంత్ర్యమును చూపించియున్నారు. నీచపాత్రములకు వ్యావహారికభాష నుపయోగించియుండుట గమనార్హము.

నాయకపతనము నిరూపింపరాదను విశ్వాసముగలవారైనను శాస్త్రిగారు రెండుమూడు నాటకముల సమకాలీనముగానే రచించియున్నారు. అందులో “తిలకమహారాజు నాటక” మొకటి (1922). బొబ్బిలియుద్ధనాటక మింకొకటి. వేణీసంహారాది సంస్కృతనాటకముల ననువదించుటతోపాటు వీరు రెండు ఆంగ్లనాటకములనుగూడ ననువదించియున్నారు—1. వీరసేన విజయము (పెరికిల్స్); 2. మోహినీమనోహరము (ఔర్వీల్వైన్ట్-1915). ఇంక రాజభక్తి నాటకమనునది 12-12-1911 నాడు జరిగిన జార్జి పట్టాభిషేకోత్సవమును పురస్కరించుకొని వెలువడిన నాటకము.

శ్రీషాదవారి ‘బొబ్బిలియుద్ధనాటకము’ :

కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి నాటకము లన్నింటను ఎక్కువ ప్రసిద్ధిగన్నది వారి ‘బొబ్బిలి యుద్ధనాటకము’ (1908). అంతకుముందే కాళ్ళకూరివారి రంగరాయకదనసమవకారము వెలువడియున్నది; కాని, అది తమకంత సంతోషము కలిగింపలేదనిచెప్పి, పేరొక నాటకము వ్రాయుడని ఇమ్మానేని హనుమంతరావునాయుడుగారు శాస్త్రిగారిని ప్రోత్సహించిరి. అంతట నాటి చరిత్రను తెలుపుగ్రంథములను పరిశోధించి, శాస్త్రిగారి రచన చేసియున్నారు. అటుపిమ్మట మరి కొన్ని బొబ్బిలియుద్ధనాటకములు బయలుదేరినవి. కాని అన్నింటిలోను శాస్త్రిగారి రచనయే బహుశవ్యాప్తి ప్తిని, ఖ్యాతిని పడసినది.

బొబ్బిలినాటకము లన్నియును రంగరాయాది వీరుల ప్రశస్తిని తెలుపునవియే; అన్నింటను రంగరాయుడు త్రముడుగాను, విజయరామరాజు కుట్రదారుడుగాను చిత్రింపబడెను.² అంతమున చిన్నరంగరాయ పట్టాభిషేకము చిత్రింపబడును. కాని, ఆద్యంతము విషాదచ్ఛాయలతో కూడిన ఇతివృత్తమిది. ఇందు నాయకుడు రంగరావే కాన, ఇది నాయకమరణముతో కూడిన ఇతివృత్తముకూడ నగుచున్నది.

ఇందలి నాయక-ప్రతినియక-రసాదులనుగూర్చి పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రిగారు కొన్ని ఆక్షేపణములను చేసియున్నారు.³ అందు కొంత సత్యమున్నను, అసలు, నాటకరచనలో నున్న జిగిబిగువులను కాదనుటకు వీలులేదు. శాస్త్రిగారు దీనిని విషాదనాటకముగానే మనస్సులో భావించి, తదనుగుణముగా రచన సాగించియున్నచో ఇది ఇంకను వన్నెకెక్కియుండెడిది. ఈనాటకములోని ప్రథమవిశిష్టత సరళపద్యరచన. అది పద్యనాటకయుగముకదా : శాస్త్రిగారిందు పాత్రోచితభాషను ప్రయోగించియున్నారు; మొదట బుస్సీకికూడ గ్రామ్యమే వాడిరిగాని నాటకమంతయును, ముఖ్యముగా ద్వితీయాంకము గ్రామ్యభాషాభూయిష్ట మగుననెడి జంకుతో మరల మంచిభాషగా నవరించినారట. “అది నాతప్పగానెంచక ప్రదర్శకులు తదుచితభాషలోనికి మార్చుకొనిన మార్పుకొందురుగాక” అని కూడ వారు పేర్కొనియున్నారు.

1916 లో శాస్త్రిగారు బొబ్బిలియుద్ధనాటకపు పోటీలను రాజమండ్రిలో స్వయముగా నిర్వహించియున్నారు.

శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు⁴ :

“దోసముటంచెటింగియును దుందుడు కొప్పగఁ బెంచినార మీ
మీసము రెండుజాసలకు మేమె కవీంద్రులమంచుఁ దెల్పఁగా;
రోసముకల్గినం గవివరుల్ మము గెల్వఁడు-గెల్పిరేని యీ
మీసము తీసి మీ పదసమీపములం దలలుంచి మొక్కమే.”

అన్న ప్రతిజ్ఞతో, ‘కింకవీంద్రఘటాపంచానన’ విరుదాంచితులై తెలుగు సారస్వత సామ్రాజ్యమును నిరంకుశముగ నేలిన కవులజంట శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు (దివాకర్ల తిరుపతిశాస్త్రి, చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగార్లు). వీరికాల మాధునికాంధ్రసారస్వతములో ఒక సువర్ణఘట్టము. జంటకవిత్వమునకు, ఆళుకవిత్వమునకు, అపధానకళకు ఎనలేని గౌరవమును కూర్చినవారగుటయేకాక నూత్నకవిత్వమార్గమునకు మార్గదర్శకులైరి. నేటి సుప్రసిద్ధ కవిపండితులలో నించుమించుగా నందరును వీరికి సాజెచ్చిఘ్యులే. ఈకవులపై వేంకటశాస్త్రిగారి ప్రభావ మనల్పము. కవినమ్రాట్టు విశ్వనాథసత్యనారాయణగారు పేర్కొన్నట్లు “శత్రువర్వతశతారము సత్కవి చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటగురువంచుఁ జెప్పికొనఁగా నది గొప్ప తెలుఁగునాడునన్”; అంతియే కాదు “వాసలో తడియనివారు మద్గురువధాన మరందధారలో గడుగనివారు మాకెచటఁ గానగ రారిలఁ దెల్లునాడులన్”. ఇంక వేంకటశాస్త్రిగారే “కవనార్థమ్ముదయించితిన్; సుకవితాకార్యంబె నావృత్తి: మద్భవమద్దానఁదరింతు; తద్భవము మద్భాగ్యంబు” అని చెప్పకొనుట స్మరణీయము. వీరికి 1933 లో బందరులో జరిగిన షష్టిపూర్వత్సవము, 1949 లో ప్రభుత్వ ప్రథమ ఆస్థాన కవిగా పీరు నియమింపబడినప్పుడు బెజవాడలో జరిగిన సన్మానోత్సవము తెలుగు సారస్వత చరిత్రలో అపూర్వఘట్టములు. వేంకటశాస్త్రి గారు పూర్ణచరిత్రలు.

తిరుపతి వేంకటకవులపేర నేడు 16 రూపకములు, రెండు ప్రహసనములు కన్నట్లు చున్నవి; ఇందులో కొన్ని కేవలము తిరుపతి శాస్త్రిగారు రచించినవి, మరికొన్ని వేంకటశాస్త్రి గారు రచించినవి; తక్కినవి ఇరువురును కలిసి వ్రాసినవి—కాని, మొత్తమన్నియును ఇరువురి పేరనే చెల్లుబడియగుచున్నవి;⁵ వారి యన్యోన్యత యట్టిది.

తిరుపతి వేంకటకవుల నాటకములలో తొలిరచన ఐదంకముల “పండితరాజము” (రచన-1900 ప్రాంతములు; ప్ర. ము. 1909). ఇందు పీరు తెలుగుదేశపు విద్యవ్యతిరేకమైన జగన్నాథ పండితరాజుకథను స్వీకరించి, అపూర్వముగా తీర్చిదిద్దినారు. యవనియనబడు ‘లవంగి’ పాదుషా కుమార్తెకాదనియు, కారణజన్మరాలనియు, బ్రాహ్మణకన్యయనియు చిత్రించినారు. లవంగికి స్వప్నములో అంబిక కన్నట్టి, పండితరాజు చిత్రముచూపి, ‘ఇతడేనీభక్తరాగల’ డని చెప్పినది; ఇది ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమందలి సన్నివేశము సనుసరించిచేసిన కల్పన. గంగాలహరిని పఠించి (దీనిని పూర్ణముగాతెనిగించి యిందుచేర్చిరి), పాదములవరకుపొంగివచ్చిన గంగలో పండితరాజు ఆంతర్నిత్యుడయ్యెనని లోకప్రతీతి; కాని, పీరు దీనిని సుఖాంతమొనర్చి పండితరాజును వెలివెట్టి బాధించినవారందరును పశ్చాత్తప్తలై నట్లు మార్చిరి. ఇంక భాషావిషయమున నవలం బింపబడిన రీతిని వారే పేర్కొనిరి—“.....పాదుషా మొదలైన కొన్ని తురుష్కపాత్రము

లకు సందటితోఁబాటుగాఁ దెలుఁగే వాడఁబడినది. అయ్యెడఁదత్తదుచితముగా భాషమార్చికొనఁ బ్రదర్శకులు ఔచ్యరింపబడుచున్నారు....గద్యములలో నచ్చటచ్చట రసోచితముగా గ్రామ్యము వాడఁబడినది.”

1902 లో ఏడవ ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకము జరిగినది; దానిని పురస్కరించుకొని, వ్రాయ బడిన నాటకము “శ్రీ మదెడ్వర్డు పట్టాభిషేకము” (1904); ఇందులకు ప్రోత్సాహకులు ఈ కవులకు పోషకులగు రామచంద్ర వేంకటకృష్ణరావు బహద్దరుగారు; ఈ రచన కాదర్శమైనది విద్యానాథుని ప్రతాపరుద్రీయమందలి “ప్రతాపరుద్ర కళ్యాణము.” తాను చెప్పిననాటక లక్షణమునకు లక్ష్యముగా విద్యానాథుడు రచించిన నాటకమది. అట్లే, తిరుపతివేంకటకవులును దీనిని నాటక లక్షణమునకు లక్ష్యముగానే రచించి, అధస్తూపికలందు లక్ష్యలక్షణ సమన్వయముచేసి యున్నారు. తెలుగు స్వతంత్ర నాటకములవిషయమున నిట్టి లక్ష్య-లక్షణసమన్వయ మపూర్వమని చెప్పకతప్పదు. ఇందులో కొన్ని కల్పనలు (విక్టోరియా మహారాజ్ఞి స్వప్నవృత్తాంతము మొ॥) ఉన్నను అవి, మొత్తముమీద, ప్రధానకథకు భంగములేకుండగా చేయబడినవే. ప్రధాన పాత్రములకుతప్ప తక్కిన వారికిందు తెలుగుపేర్లే వాడియున్నారు. సమకాలికేతివృత్తమును స్వీకరించి తెలుగున నాటకీకరించినవారిలో బహుళః వీరే ప్రథములుకావచ్చును. ఇట్టిదియే వీరి యింకొకరచన “బొబ్బిలి పట్టాభిషేకము;” ఇది 1928 లో జరిగిన బొబ్బిలిరాజావారి పట్టాభిషేక సందర్భమున వేంకటశాస్త్రిగారిచే రచించింపబడినది. ‘దంభవామనము’ న దేవేంద్రాదులను మాతృభక్తి పరాయణులనుగా చిత్రించి, అందువలననేవారు తిరిగి స్వర్గమును గెల్చుకొనినట్లు చేసిన కల్పనయు; ‘ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము’ లో సుచిముఖపాత్రనట్లే నిలుపుటయు ప్రత్యేకముగా గమనార్హము. ‘వ్యసన విజయము’ జూదమనెడి వ్యసమువలన కలిగెడి కష్టములను నిరూపించెడి ప్రకరణము; మూడవ అంకము సగములో ఈరచన ఆగి పోయినది.

ఈ కవుల ఆంధ్రీకృత నాటకములలో ‘మృచ్చకటికము’ (1907) ప్రధానమైనది, (వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారి మృచ్చకటికానువాదము 1892 లోనే జరిగినది కాని దానికంత ప్రశస్తిరాలేదు). అసలు, ఇందలి కథ జనరంజకమైనది; ఆ పైని శూద్రకుని రచన మనోహరమైనది, దీని సహజస్ఫూర్తికి తిరుపతివేంకటకవులకైతి మరింత వన్నెతెచ్చినది. ఇందలి గద్య పద్యములు ద్రాక్షపాకమునబడినవి. మృచ్చకటిక ప్రకరణమెంతమనోహరమైనదో తత్ప్రదర్శనమంత క్లిష్టమైనది. అందుచేత దీనిని ప్రదర్శించుటకు చాలకాలమువరకును ఎవ్వరును సాహసించలేదు. దీనిని ప్రప్రథమముగా తెలుగునాటకరంగమున విజయవంతముగా ప్రదర్శించిన వారు ఏలూరులోని ‘మోతేవారి కంపెనీ’ అని తెలియుచున్నది (1924 లో), అటు పిమ్మట శ్రీయుతులు కొప్పరపు సుబ్బారావు, భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు, వావిలాల సోమయాజులు, మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ ప్రభృతులు ఈ కథనే స్వీకరించి కొన్నిమార్పులనుచేసి, ఎక్కువ ప్రదర్శనానుకూలతను కలిగించి ‘వసంతసేన’ అన్న పేరుతో నాటకములను రచించిరి. కాని తిరుపతి వేంకటకవులకైతి మరియొకరికి పట్టుబడునదికాదు.

తిరుపతి వేంకటకవుల 'పాండవోద్యోగ విజయములు':

తిరుపతి వేంకటకవుల నాటకములలోనేకాదు, తెలుగు నాటకములలోనే ఇంతప్రసిద్ధి గన్న నాటకములను వ్రేళ్ళమీద లెక్కింపవచ్చుననుట అతిశయోక్తి కాదు. 1908 లో తిరుపతి శాస్త్రిగారు "పాండవ విజయము"ను రచించి ప్రకటించినారు. వేంకటశాస్త్రిగారు దానినే పెంచి, 1911 లో ఉద్యోగము, విజయము అనుపేర రెండుభాగములు చేసినారు; అవియే సుప్రసిద్ధములైన 'పాండవోద్యోగము;' 'పాండవ విజయము'—వీనిని కలిపి సాధారణముగా 'ఉద్యోగ విజయములు' అందురు.⁶

అసలు, తిరుపతివేంకటకవుల శైలిరంగప్రదర్శనోచితమైనది; వారి నాటకములభ్యాతి కిదియే మూలహేతువు. వేంకటశాస్త్రిగారు పాండవోద్యోగ విజయములను రచించునాటికి తెలుగు దేశములో పద్యనాటకములపై (అనగా నాటకములందు ఎక్కువపద్యములుండుటపై) మోజు హెచ్చినది. అది దృష్టిలోనుంచుకొని శాస్త్రిగారు మనోజ్ఞమైన శైలిలో వందలకొలది పద్యములను రచించినారు; అవి చదువుటకుకాని, వినుటకుకాని విసుగునుకలిగింపవు; ఈ పద్యములవలననే ఎందరో నటులు సుప్రసిద్ధులైరని చెప్పవచ్చును.⁷ కాగా, ఈ నాటకములందు సన్నివేశచమత్కృతి కంటె, పద్యరచనా చమత్కృతియే అధికమని అంగీకరింపక తప్పదు.

పానుగంటివారు రామాయణకథను విభజించుకొని, నాలుగు నాటకములుగా రచించినట్లే, తిరుపతివేంకటకవులు భారతకథను విభజించుకొని ఆరునాటకములుగా రచించియున్నారు. (ఇట్లే రామాయణ నాటకములను కూడ వ్రాయదలంచియు, పానుగంటివారు రామాయణ నాటకములు వ్రాయుటచేత వీరావ్రయత్నము చేయలేదందురు). కాంగ్రెసువారు స్వరాజ్య తీర్మాన మొనరించి, తత్సాధనకై పోరాడుచున్నరోజులవి; దేశీయులను తత్సమకౌన్ముఖులను చేయవలసిన భారము తమపైనున్నదని నాటికవులు గ్రహించియున్నారు; అందుల కధికముగా తోడ్పడునవి నాటకములు. నాటకముల రూపమున పూర్వాంధ్రజాతీయపీఠల చరిత్రలను ప్రదర్శించినచో ప్రజలలో చైతన్యము సులువుగాకలుగును. ఈదృష్టితో కొందరు చారిత్రకగాథలను స్వీకరింపగా, వేంకటశాస్త్రిగారు భారతకథలనెన్నుకొనినారు; ఆదృష్టితోనేప్రధానముగా ఉద్యోగవిజయములందు పాండవులను 'ధర్మపీఠ' అనుగా చిత్రించియున్నారు. (అచ్చటచ్చట మాతృదాస్య విమోచనము, స్వాతంత్ర్య సంపాదనము మొదలగు భావములిందు పొందుపడుట స్మరణీయము).

ఉద్యోగవిజయముల ప్రశస్తినిగూర్చి ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారు చెప్పినమాటలు చాల సమంజసములుగానున్నవి—“పేలవముకాని సుబోధకత, భారముకాని ఉదారత—ఇవి రెండును ఈ నాటకములకు పెట్టనినగలు, మరియు, జాతీయపీఠత్వమును, ధర్మాచరణమును ఈ నాటకములు తిరిగి జ్ఞాపకముచేయుచుండుట కూడ ఈ నాటకప్రసిద్ధికి హేతువులు. ఇవి రంగప్రయోగమును మాత్రమే దృష్టిలోపెట్టుకొన్నవి కాక, సాహితీగౌరవమును కూడ సంపాదించుకొన్నవియగుటచేత చిరస్థాయిగా నిలువగలవనుటలో సందేహములేదు. సంస్కృతవేణి సంహారదులలో విడువబడిన కొన్ని అందమైన ఘట్టములు—కృష్ణరాయబాద్యులు—ఇందులో

పూరింపబడినవి.” అంతియేకాదు పాత్రపోషణము కూడ చక్కగా జరిగినది—కృష్ణుని ప్రపంచ నాటకసూత్రధారిత్వము, దుర్యోధనుని రాజనము, ధర్మరాజునీతి, అశ్వధామబౌద్ధత్వము, భీష్ముని కృష్ణభక్తి, కర్ణుని సామిష్టభక్తి మున్నగునవి ఇందు చక్కగానిరూపితములైనవి.

పౌరాణిక నాటకములలో నేటికినిరంగస్థలమును పాలించుచున్నవి ఉద్యోగవిజయములే. ఇందులోని పద్యములు, కవితలు నాలుగైదుఅయినను, నోటికిరాని నాటక కళాభిమాని యుండడన్నచో అది అతిశయోక్తికాదు.

ద్వితీయ వర్గము

ఈ ద్వితీయవర్గమునందు వివరింపబడుచున్న రచయితలుకూడ ప్రథమవర్గమందలి వారివలె సుప్రసిద్ధులు. శ్రీపాదవారును, శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులును ఏ యొక సమాజమున కును చెందినవారుకాదు. కాని, ఈ వర్గమందలి రచయితలు అంతయో ఇంతయో ఏదియో యొక సమాజమునకు చెందినవారుగానున్నారు. అయినను వారి కృషికి ఆయా సమాజములు పట్టుగొమ్ములై నవనుటకంటె, వారి సాహచర్యమున ఆ సమాజములు వన్నెకెక్కినవని చెప్పుట ఆసమంజసముకాజాలదు.

శ్రీ జయంతి భావనారాయణ¹:

భావనారాయణగారు చిన్నతనమున తమ పినతండ్రీయును, అభినయసంగీతకావు పారంగతులును అగు వెంకయ్యగారికి అమలాపురములో అంతేవాసులై విద్యనభ్యసించిరి. 1880 నుండియు కాకినాడలో స్థిరపడిరి. అచ్చట జగన్నాథపురములోనున్న యొక యువక నాటకసమాజమునకు 1884 ప్రాంతములలో దేశికులైరి. వీరి శక్తిని గుర్తించిన సింగితం అబ్బాయిగారు వీరిని వెంటనే తమ నాటకసమాజములోనికి తీసికొనినారు. అందులో వీరు ప్రముఖపాత్రలను ధరించి నాడు ప్రఖ్యాతిపొందిరి. ఆ అనుభవమును పురస్కరించుకొని వీరు ఆరు నాటకములను వ్రాసిరి. ‘కుముద్వతి సారంగధరము’ (1909) అనేది నాటకమందు భావనారాయణగారు చిత్రాంగి నుంపుడుకత్తెగా చిత్రించియున్నారు. ఒక యోగిని (గౌతమి) పాత్రను కల్పించి కథాగమనసూత్ర మామెచేతనే ధరింపజేసినారు; అంతియేకాదు, ఏరచయిత యును ప్రాముఖ్యమొసంగని సారంగధరుని భార్యకుకుముద్వతికి—ఇందు నాయకాత్వము లభించినది. చిత్రాంగి వలపునకు లోబడి మామగారు రాజ్యపాలన నుపేక్షించుచున్నారని తెలిసికొని దుఃఖపడుచున్న కుముద్వతి తన భర్తయగు సారంగధరుడు పాపురములవేట యనెడి వ్యసనాన కుడయ్యెనని విని మూర్ఛపోవును; ఇది నాటక ప్రారంభమందలి కథ. రాజ్య సంక్షోభమడగి, చిత్రాంగి కోపమునకు గురియై మరణశిక్షకు పాల్పడిన సారంగధరుడు తిరిగి కుముద్వతికి లభించుటతో నాటక మంతమగుచున్నది. రచనలో ప్రత్యేకించి చెప్పదగిన విశిష్టత లేదు. కాని సారంగధర కథకు మార్పులేవలయుననెడి ప్రయత్నమే ఇందు ప్రధానము.

‘సంగీతసభ’ (1906) యందలి కథ ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణమునకు సంబంధించి యున్నది. ధర్మరాజాదుల మయసభతో ప్రారంభమై ధృతరాష్ట్రుడు ద్రౌపదికి వరములిచ్చెడి కారవ సభతో అంతమగుటచేతను, గేయ బాహుళ్యము కలదగుటచేతను దీనికి ‘సంగీతసభ’ యనుపేరు పెట్టియుందురు. ‘A Political Drama in Six Acts’ అని ముఖపత్రముమీద వేసిరి; కాని, ప్రత్యేకించి విశేషార్థమేమియును కన్పట్టదు. కౌరవ-పాండవుల కలహము రాజకీయ కలహమని స్ఫురింపజేయుటకే అట్లు పేర్కొనియుందురు.

భావనారాయణగారి నాటకములన్నింటను విశిష్టమైనది ‘ప్రత్యక్ష నారసింహము’ (1913). ఇందు శ్రీమన్నారాయణుడు కథానాయకుడు; ‘విష్ణుభక్తిదేవి’ కథానాయిక. ఈ విష్ణుభక్తియే దైవ ప్రేరణమున ప్రహ్లాదరూపమున అవతరించినట్లు కథాబీజమును కల్పించి భావనారాయణగారి నాటకమును చక్కగా నిర్వహించిరి. ఇది చాల పెద్దనాటకము. అయినను కొన్ని సమాజములవారు దీనిని చక్కగా ప్రదర్శించినారట. దీనికి పీఠిక వ్రాయుచు ఈ కవిని గూర్చి తిరుపతి వేంకటకవులు చెప్పినమాటలు పరిశీలనార్హములు—‘...ముందుఁ గదితావనితచే వరింపఁబడినవారు పిదప భాషావనితకై ప్రయత్నింతురేని వారికది సులభసాధ్య యగునేకాని రసాభాసమును కలిగింపదు. ముందుగా భాషావనితచే వరింపబడినవారు పదంపడి కవితావనితకై పాటుపడినచో వారికది సులభసాధ్యమునుగాదు, రసాభాసమును బుట్టింపకయును మానదు. ఆ యుభయపక్షములవారిలో నీకవి మొదటి పక్షములోనే చేరినవారు...’

భావనారాయణగారు ‘లోకోక్తి ప్రకాశిక’ యనుపేర పదనెనిమిది వందల సామెతలను గ్రంథస్థము చేసినారట; అవి సర్వజనుల సంభాషణములందేకాక, గ్రంథములందును తత్తదుచిత స్థానముల నాక్రమించుకొనుచుండును.

శ్రీ సెట్టి లక్ష్మీనరసింహము²:

మద్రాసులో పట్టభద్రులై, విశాఖపట్టణముచేరి, కలాఖిలాషక నాటకసమాజ స్థాపనములో లక్ష్మీనరసింహముగారు శ్రీ మారేపల్లివారికి కుడిబుజమైనారు. అంతియేకాదు వారితో పాటు ప్రముఖపాత్రలను ధరించినారు. అటుపిమ్మట జగన్మిత్రసమాజములోచేరి, అచట దేశికులైనారు. అందులకుతోడు ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య నాటకసారస్వతమును చక్కగా పరిశీలించినారు. ఈ అనుభవముతో వీరు ఆరు నాటకములను రచించియున్నారు.

వీరి ‘చిత్ర హరిశ్చంద్రియము’³ (1913) నందలి కథ ప్రాచీనమైనదే. కాని, ‘బద్ధకులలో బద్ధకుడగు తాను ఒడలువంచి వ్రాయుటయే చిత్రములలో చిత్రమట!’ అందుచేతనే తన నాటకము ‘చిత్ర హరిశ్చంద్రియ’మైనట్లు సూత్రధారునిచే చెప్పించినారు. కాని, నిజముగా ఇందు ప్రతి సన్నివేశమందును ఒక్కొక్క చిత్రమును వీరు కల్పించియున్నారు. విశ్వామిత్ర వశిష్ఠుల సంవాదమును సూత్రధారుడే సూచించినాడు. నాటక ప్రారంభమందు విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రుని సాధింప నమర్చుడైన శిష్యుని (నక్షత్రకుని)——రుద్రుడు తన జటలనుండి వీరభద్రుని పుట్టించినట్లు——పుట్టించును. హరిశ్చంద్రునకు గణపతియనెడు విదూషకుడు కల్పింపబడెను. చివర

చంద్రమతి కలహకంటకినే చంపినట్లు నేరారోపణము చేయబడెను. తనమాట వినలేదని కుప్పితుడైన త్రిశంకువు ఆదిలో హరిశ్చంద్రుని పుత్రదుఃఖ మనుభవింపుమని శపించును. ఇట్టివే అనేక చిత్రవిషయములిందు కలవు. ఈ కారణములచేతనే దీనికి 'చిత్ర' పదము సార్థకమగుచున్నది. ఈ సన్నివేశకల్పనలవలన హరిశ్చంద్ర కథావిషయమున జనించెడు పెక్కు శంకలకు సమాధానములేర్పడినవని చెప్పవచ్చును.

ఈ నాటకప్రస్తావనలోని క్రిందివిషయమీ సందర్భమున గమనార్హము. నరసింహముగారు మద్రాసు రాజధానీకళాశాలలో పీఠేశలింగముగారికి ఆరునెలలు శిష్యులై నారట; అందుచేత గురుస్తుతిచేయుచు క్రిందివిధముగా వారిని ప్రస్తుతించినారు—

“మోడుప్రాకులు మొలకెత్తు పోల్కికావ్యములు రచించుటయేకాక
బోడితలలు మఱల మొలకెత్తజేసిన మాన్యుడెవడు?...”

ఈ గురుశిష్యుల కవిత్వములను సరిపోల్చి ఎవరధికులో తెలుపుమని మారిషుడడుగగా 'సెట్టి సేరు, లింగము పదిసేరు'లనెడి సామెతనుచెప్పి 'వీరి పేరులే తారతమ్యమును నిర్ణయించును. కూడ్రుడైన లక్ష్మీనరసింహము బ్రాహ్మణాగ్రగణ్యుడైన పీఠేశలింగముగారి పాద సేవకే అర్హుడని సూత్రధారుడు సమాధానమొసంగెను.

వీరి 'అహల్య' (1933) కేవలము వచననాటకము. దీనినికూడ నరసింహముగారు చాల 'చిత్రము'గా రచించియున్నారు. గౌతముని భార్య అసలుపేరు 'హల్య'; ఈమె బ్రహ్మ పుత్రి. ఈమె తమ్ముడు ఋక్షవిరజుడు ప్రమాదవశమున అంబికాసరస్సున మునిగి స్త్రీగా మారి పోయెను. మరి ఇంక సంతానము కలిగినప్పడే శాపవిముక్తి. హల్య గర్భిణిగా నున్నప్పుడు బ్రహ్మ ఆమెను దీర్ఘ మూర్ఛలోముంచి, అచ్చముగా పోదరిపోల్కినన్న స్త్రీరూప ఋక్షవిరజుని ఆమెస్థానమందు నిల్పెను. ఈమె నిజమైన 'హల్య' కాకపోవుటచేత 'అహల్య' యనబడినది. ఈ సత్యమును గౌతముడుకూడ ఎరుంగడు. ఈ 'అహల్య'నే ఇంద్రసూర్యులనుభవించిరి. నాటకాంతమున బ్రహ్మసభలో సత్యము బయల్పడును. కాని భర్తచే అనుమానింపబడిన దుఃఖముతో 'హల్య' లోకముముఖము చూడలేక తనంతతానే శిలారూపమును తాల్చును. కాగా, గౌతమభార్య 'హల్య'కు జారిజీత్వదోషమే పట్టలేదు. హల్యగౌతముల పుత్రిక అంజన పుట్టుగ్రుడ్డి. ఆమె చరిత్ర ఇందు ఉపకథ. నారదుడు కథాగమనమునకు దోహదము చేసి యున్నాడు.

నరసింహముగారి నాటకమును విషాదాంతము చేసినారు. అసలు, నాటక నిర్వహణ మంతయును తదభిముఖముగానే సాగినది. దీనికిని ఒకథెల్లో నాటకమునకును పోలికలున్నవి— గౌతముడు ఒకథెల్లోతోను, హల్య డెస్టిమోనాతోను, నారదుడు ఇయాగోతోను పోల్చుటకు తగినవారు; కాని ఆ నాటకమునందలి రక్తపాతాదులవంటి వానిని ఇందు కల్పింపకయే నరసింహముగారు దీనిని ఉత్తమ విషాదరూపకముగా నిర్మించియున్నారు.

శ్రీ బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతకవి⁴:

గుంటూరు ఫస్టుకంపెనీకి 1900 ప్రాంతముల పట్టుగొమ్మలైన మువ్వరిలో లక్ష్మీ కాంతకవిగారొకరు; తక్కిన ఇరువురును శ్రీయుతులు హరి ప్రసాదరావు, కోపల్లె హనుమంత రావుగారు. కవులుగా, దేశీకులుగా, సంగీతజ్ఞులుగా, నటులుగా, నాటకరచయితలుగా ప్రసిద్ధి నందిన బహుముఖ ప్రజ్ఞావంతులు లక్ష్మీకాంతకవిగారు. కొంతకాల మవధానములుకూడ చేసినారు. సంగీతమున వీరు నిధులు. ఒకే రాగమును రాత్రి తెల్లవారుచరితును, ఆలపులేకుండ, ఆలాపింపగల సమర్థులని చెప్పుదురు. రంగస్థలముమీద కన్నడ, శహాన, బేగడ, ఆనందభైరవి మొదలగు రాగములను వ్యాప్తి తెచ్చినవారు వీరే. వీరు ప్రముఖపాత్ర లెన్నియో ధరించి ప్రజలను రంజింపజేసినారట; అన్నింటను నక్షత్రకుడు వీరి అభిమానపాత్ర.

వీరు భవభూతి ఉత్తరరామచరితము గ్రహించి స్వేచ్ఛానువాదము చేసిరి. అంతియే కాదు కొన్నిచోట్ల క్రొత్తపద్యములనుకూడ రచించిరి. 'ఉత్తరరాఘవము' అని పేరు పెట్టుట లోనే తదర్థమంతయును వ్యక్తమగుచున్నది. ఉత్తరరామచరితమందలి రసమునుగూర్చి వాదోపవాదములున్నవి. కాని, లక్ష్మీకాంతకవిగారు 'కరుణ విప్రలంభ'మును అంగిరసముగా స్వీకరించి, తదుచితముగా నాటకమును తీర్చి దిద్దినారు. తమ వాదములను విపులీకరించుచు కవి గారు విపులమైన ఉపోద్ఘాతమునుకూడ రచించియున్నారు (10-7-1930).

బలిజేపల్లివారి హరిశ్చంద్ర⁵:

హరిశ్చంద్రకథను స్కాందపురాణ మొకరీతిగాను, మార్కండేయపురాణ మింకొక రీతిగాను వివరించుచున్నవి. ఆచార్య షేమీశ్వరుని 'చండకౌశికము' మార్కండేయపురాణము ననుసరింపగా, శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానాదులు స్కాందపురాణోక్తగాథ ననుసరించి యున్నవి. ఇదియే నేడు ప్రచారమందున్నది. వీరేశలింగముపంతులుగారును ఈ కథనే అనుసరించి తెలుగులో ప్రప్రథమముగా హరిశ్చంద్రనాటకమును రచించిరి. ఇంద్రసభలోని 'సత్యము'ను గూర్చిన విశ్వామిత్ర-వశిష్ట సంవాదమును పంతులుగారే కల్పించిరి. అది రంజకముగానుండుట చేత పలుపురాపద్ధతినే అవలంబించిరి. 1900 లో శ్రీ వ. సు. రాయుడుగారి చండకౌశికానువాదము వెలువడినది. 'చండకౌశికము' (మిక్కిలి కోపముగల కౌశికుని అనగా విశ్వామిత్రునియొక్క కథకలది) అనుటనుబట్టి ఇందు విశ్వామిత్రుడు నాయకుడగుచున్నాడు. హరి-హర-హిరణ్య గర్భుల విద్యాత్రయమును సాధింతునని విశ్వామిత్రు డుగ్రతపమునకు బూనుకొనెను; ఫలము చేతికందెడి సమయములో అనాలోచితముగ బ్రవేశించిన హరిశ్చంద్రునివలన విఘ్నము వాటి లెను. తత్కారణమున విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రునిపై పగబూనెను. వశిష్ఠునిమీది పంతుము కారణముగా హరిశ్చంద్రునిపై పగబట్టుటకంటె, తనకు అపకారముచేసిన హరిశ్చంద్రునిపై పగబట్టుట సమంజసముకాగలదు. ఇందు ఇంద్రసభ ప్రశంసయేలేదు. మార్కండేయపురాణగాథ యాధారముగా మరికొన్ని క్రొత్త కల్పనలనుకూడ ఆచార్య షేమీశ్వరుడు చేసెను. (షేమీశ్వరుడు రాజశేఖరుని సమకాలికుడు కావచ్చును). కాని, అపద్ధతినెవ్వరును అనుసరించినట్లు కన్పట్టదు.

1889 లో కందుకూరివారి 'సత్య హరిశ్చంద్ర' నాటకము వెలువడినది మొదలు తెలుగులో అనేక హరిశ్చంద్రనాటకములు బయలుదేరినవి; కాని, అన్నింటను నాటికి నేటికి బహుశ వ్యాప్తికొంచి, సుప్రసిద్ధమైనది బలిజేపల్లివారి 'సత్య హరిశ్చంద్రీయము' (1912) మాత్రమే. దీనికింత ఖ్యాతివచ్చుటకు మూడు కారణములు చెప్పవచ్చును—గుంటూరు ఫస్టు కంపెనీవారి ప్రదర్శనల విశిష్టత; సత్య హరిశ్చంద్రీయపు పోటీల కిదియే మూలగ్రంథమగుట; పద్య రచనలోగల విశిష్టత. ఈ మూడింటను చివరి హేతువే ప్రధానమైనది. అది పద్యనాటకముల కాలమని ఇంతకుముందే పేర్కొనియున్నాను. లక్ష్మీకాంతకవిగారి పద్యములన్నియును మంచి పాకమునబడినవి. అవి కమ్మెచ్చున దీనినట్లు సాగుచు మనోహరములుగానుండును. ఆ కారణముగా నాటకకళాభిమానుల హృదయములను కైవశము చేసికొన్నవి. వచనకైలికూడ ఉదాత్తమై, నాటి యభిరుచులకు దగియున్నది. చెళ్ళపిళ్ళవారి పాండవోద్యోగవిజయములందలి పద్యములొక ప్రక్కను, బలిజేపల్లివారి సత్య హరిశ్చంద్రీయములోని పద్యము లింకొక ప్రక్కను, చిలకమర్తివారి గయోపాఖ్యాన పద్యములు మరియొక ప్రక్కను తెలుగునాటకరంగమును ఒక అర్థశతాబ్దికిపై గా గుత్తకొన్నవన్నచో అతిశయోక్తి కాకాలదు.

శ్రీ ధర్మవరం గోపాలాచార్యులు :

'అంద్రనాటక పితామహు'లకు తగిన సోదరులు గోపాలాచార్యులుగారు. వారి నాటక రచనకొక విధముగా ప్రోత్సాహకులు వీరేయని గుర్తించియున్నాము. అన్నగారితోనుండి భరతాది భూమికలను మనోజ్ఞముగా నిర్వహించెడివారు. అటుపిమ్మట హైదరాబాదులో వకీలు వృత్తి నారంభించినారు. కాని, అచ్చట నొక నాటకసమాజమును స్థాపించి, హరిశ్చంద్రాది నాటకములను స్వయముగా రచించి ప్రదర్శింపజేసినారు. అచ్చటనుండి 1910 ప్రాంతముల బళ్ళారికి తిరిగివచ్చి, 1912 లో అన్నగారితో కలసి, 'అభినవ సరసవినోదిని' స్థాపించినారు. అది కృష్ణమాచార్యులుగారి మరణముతో వెంటనే ఆగిపోయినది. అటుపిమ్మట 'కృష్ణమాచార్య సభ' అను పేరుతో ఒక సమాజమును నడపి, దేశమంతయు తిరిగి ప్రదర్శనము తొనంగి యున్నారు. ఈ సమాజమునకు రాఘవాచార్యులుగా రుపాధ్యక్షులుగా నుండిరి.

గోపాలాచార్యులుగారు బళ్ళారి తిరిగివచ్చినతరువాత మరికొన్నినాటకములను వ్రాసినారు. వారి మేనల్లుడే అయిన రాఘవాచార్యులుగారు ప్రతినాటకపు వ్రాతప్రతిని పరిశీలించి మార్పులు, కూర్పులు సూచించెడివారు; ఆ ప్రకారమే గోపాలాచార్యులుగారు సరిదిద్దుకొనెడివారు; వారిరువురిమైత్రియు నట్టిది—అట్లు రూపొందినవే రామదాసు, సుభద్రార్జునీయము, రాం కపీర్ అనేది నాటకములు. గోపాలాచార్యులుగారు మొత్తము 12 నాటకములను వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది⁷. అందులోను సుప్రసిద్ధములైనవికూడ పై మూడే. గోపాలాచార్యులుగారిొక విచిత్రమైన నాటకమునుకూడ రచించియున్నారు. దీనిపేరు 'కెయిసర్' లేదా 'కలియుగ దుర్యోధన నాటకము' ఇందలి ప్రముఖ భూమికలుక్రిందివిధముగా నున్నవి—జర్మనీరాజు కైసర్—దుర్యోధనుడు; ఫ్రాంసు (ప్రణయదేశపు) రాజు—విరాటుడు; బ్రిటిషురాజు—అర్జునుడు; ఇండియా రాజు—కృష్ణుడు మొ॥ జగత్తునంతటిని తన ఏలుబడిలోనికి తెచ్చుకోవలెననెడి దుర్యోధనుని

దురాశతో నాటకమారంభమై, ధర్మవిజయముతో నాటకమంతమగును. ఇండియాదేశపురాజు అర్జునునకు తోడ్పడి దుర్యోధనుని అపజయమునకు కారకుడగును. ఇట్టిది కొంత పౌరాణిక వాతావరణము, మరికొంత చారిత్రకవాతావరణము, ఇంక కొంత ఆధునిక వాతావరణము కలసి కలగలపుగానున్నది. 'రాం కబీర్'లో కబీరుపాత్రను బహునిర్మలముగా పోషించుటకు ప్రయత్నించి, గోపాలాచార్యులుగారు కృతకృత్యులైనారు. ఇందు కబీరునకు 'హిందూస్తానీ' ఉపయుక్తమైనది. ఇంక సుభద్రార్జునీయములో ఘటోత్కచుని నాటకకథాగమన సూత్రధారుని చేసినారు. కథ పౌరాణికమైనను, జీవితమున కత్యంత సన్నిహితములుగా సన్నివేశములకూర్చు నిర్వహింపబడుట యిందలి విశేషము. ఇది రాఘవాచార్యులగారి కంకితము.

గోపాలాచార్యులవారి 'రామదాసు'

తెలుగులోని రామదాసునాటకము లన్నింటిలోను బహుశవ్యాప్తి-ఖ్యాతులు పొందినది గోపాలాచార్యులుగారి 'రామదాసు' నాటకమే. కథ ముక్కోటి యాంధ్రులకు ప్రీతిపాత్రమైనది. అంతియేకాదు నాటకరచనలో ఆరితేరిన గోపాలాచార్యులుగారి లేఖని యిందు పరిణతి పొందినది. అందులకుతోడు కళాప్రపూర్ణులగు రాఘవాచార్యులవారి నటనాకౌశలము దీనికి వన్నె పెట్టినది. హైదరాబాదులో నివసించినకాలములో గోపాలాచార్యులుగారు రామదాసు చరిత్ర వివరములను విమర్శించి సేకరించియుండిరి. కాగా వీరి రచన చరిత్ర తెక్కువ సన్నిహిత మగుట కవకాశమొదలినది. గోపాలాచార్యులుగారు పాత్రోచితభాష నాదరించినారు (పౌరులు మొదలగువారి కుపయోగింపబడినభాష 'మిశ్రభాష'యని పేర్కొనబడినది). కబీరు, తానీషా మొదలగువారికి నచ్చమగు సుర్దుభాషనే వ్రాసి, ప్రక్కనే తెనుగును వ్రాసియున్నారు. 'వేష ధారుల శక్తికొలది, దర్శకుల రక్తికొలది' ఈ మాటలను వాడుకొనవచ్చునని వారు తెల్పిరి. ఇందు పద్యములు తక్కువ; పాటలెక్కువ. గేయపద్యరచన చాల సరళముగా సాగినది. ('భద్రాద్రిరఘురాము భజనకు చనుచుండ బంధుమిత్రులయాజ్ఞ పడయనేల?' మొదలగు పద్యము లిందలివే). రామదాసు భక్తిపారవశ్యమిందు బహు లలితముగా పోషింపబడినదనుట అతి శయోక్తికాదు. ఇందలి 'జైలు' రంగము నటులకు ఒరపిడిరాయివంటిది. బళ్లారి రాఘవాచార్యులుగారు ఈ రంగమునకు ఎనలేని ఖ్యాతి తెచ్చినారు. 'భక్తి'ని అంగీరసముగాచేసి నాటకము సుత్తమముగా నిర్వహించినవారిలో వీరు రెండవవారు; మొదటివారు 'రాధాకృష్ణ' నాటకకర్త యగు పానుగంటివారు.

శ్రీ ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణ¹ : రసపుత్ర విజయము :

స్వరాజ్యోద్యమముచే సంపూర్ణముగా ప్రభావితమై నాటకరచనకు పూనుకొన్న తెలుగు వారిలో ప్రథములు ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణగారేయని చెప్పవచ్చును. 'దేశభక్తి' ప్రబోధమే వీరి నాటక రచనాధ్యేయము; కావుననే తదనుగుణములైన చారిత్రక కథలనే వీరు స్వీకరించినారు. రసపుత్రవిజయములోని నాందిలో భరతమాతవందనము, 'రాజాప్రతాపసింగు' (రాజపుత్రతేజఃపుంజము)లో ఆంధ్రమాత ప్రశస్తి యుండుట గమనార్హము. యజ్ఞనారాయణగారి

నాటకములన్నింటను సుప్రసిద్ధమైనది 'రసపుత్ర విజయము' (1910). నాడు దీనిని ప్రదర్శించిన నాటక సమాజమేలేదన్నచో సత్యమై క్రికాదు. ఇందు ఉదయపురరాజా రాజసింహుడు కథానాయకుడు. రూపనగరాధీశ్వరుని రెండవకుమార్తె విమల కథానాయిక. విమలసోదరి కేసరీబాయి ఔరంగజేబు పట్టుమహిషి; ఆమెకు ఔరంగజేబు అవగుణములన్నియును పట్టువడినవి. ధన-అధికార గర్వములతో కేసరీబాయి చెల్లెలిని అవమానింప నమకట్టి, చివరకు తానే అవమానము పొందెను; ఔరంగజేబు రాజసింహునితో తలపడి, ఓడిపోయి సంధిచేసికొనెను. విమలారాజసింహుల వివాహముతో నాటకము సుఖాంతమైనది.

రాజసింహుని విజయమునకు అతని సోదరియును జన్మంతసింహునిభార్యయును అయిన వీరమాతయును; జన్మంతసింహుని ప్రధాని దుర్గాదాసును తోడ్పడిరి. వీరమాత యోధపురుషుని వేషముతో వీరవిహారముచేసెను (పేరులోనే ఆమె పాత్రాచిత్యము వెల్లడియగుచున్నది). ఇంక దుర్గాదాసుపాత్ర నాటి నటుల నటనాసామర్థ్యమునకొక గీటురాయిగా తలంపబడినది—యోగిగా, పీరుడుగా, మంత్రిగా ముమ్మూర్తుల నాతడు నాటకమందంతటను అలముకొనెను. పేరునకు రాజసింహుడు నాయకుడైనను, కథనంతయు నడిపించినది దుర్గాదాసే. ఇందు, సామాన్యులగు మహమ్మదీయులకు మిశ్రభాషయును; ఔరంగజేబునకు, వానికుమారుడుగు అక్బరునకు మాత్రము గ్రాంథికభాషయును ప్రయుక్తమైనవి. యజ్ఞనారాయణగారిమీదకూడ నాటిపద్యనాటకముల ప్రభావ మధికముగాకలదు. ఈచారిత్రక నాటకములో వారు మొత్తము 188 పద్యములను రచించినారు : పద్యములు చాలవరకు మనోజ్ఞములుగానే యున్నవి.

రాజపుత్రతేజఃపుంజము కూడ పద్యమయనాటకమే; ఇందుపాటలు కూడ కలవు. పాటలలోనేకాక పద్యములలో కూడ యజ్ఞనారాయణ గారిందు 'సంవాదము'లను (duets) నడపుట గమనార్హము, మరియు, కృష్ణమాచార్య ప్రభృతులవలె ఒకసీసమును వివిధరాగములతో నడిపించు ప్రయత్నమున దానిని ముద్రాలంకారయుక్తముగా కూడ రచించియున్నారు.

తెలుగున, చారిత్రకనాటకముల రచనలో ఒక క్రొత్తచైతన్యమును తెచ్చినభ్యాతి యజ్ఞనారాయణగారికి చెందును.

శ్రీ కాళ్ళకూరి నారాయణరావు :¹⁰

శ్రీ మజ్జగద్గురు శంకర భగవత్పాద ప్రసాదిత "మహాకవి"బిరుదాంఛితులు నారాయణ రావుగారు. వీరి నాటకరచన మువ్విధములుగా సాగినది—పౌరాణికములు, సాంఘికములు, ప్రహసనములు. వీరి సాంఘిక నాటకములకే ప్రచారమధికముగా వచ్చినది. కాని, పౌరాణిక నాటకములు కూడ చక్కగరచింపబడియున్నవి. "చిత్రాఘ్నదయము" (1909) అనేది నాటకము నందు సారంగధర కథయే నిబంధింపబడినను కాళ్ళకూరివారిందు పెక్కుమార్పులను కావించినారు. సారంగధరకథ కట్టుకథ అనియు, అవినీతిదాయకమనియు తాము వ్రాసిన విపులమగు పీఠికలో నిరూపించియున్నారు. అందుచేతనే తమ నాటకమునకు 'సారంగధర' యను పేరు పెట్టినచో అందలి విశిష్టతను గణింపక ఇతరనాటకములతోపాటే జమకట్టివేయుదురనెడి జంకుతో

‘చిత్రాభ్యుదయ’ మనెడి గూఢనామమునుంచిరి. ఈ నాటకమునకు వీరు విపులమైన అవతారిక కూడ సంతరించినారు.

పెద్దమంత్రికంటెను రాజునకు తానెక్కుడు కూర్చువాడు కావలయునని రెండవమంత్రి హరిశర్మ ప్రయత్నము. పెద్దమంత్రి గుణదేవుడు తీర్థయాత్రలకేగిన సమయములో రాజునకు చిత్రాంగిపై మోహము కలుగునట్లుచేసి, ఆమె యంగీకరించినచో వివాహమాడుట కొడంబడునట్లు చేసెను. హరిశర్మమాత్రము, సారంగధరునిపేరుచెప్పి, చిత్రాంగిని వానికత్తికే పెండ్లిచేసి, మోసముతో రాజుధానికి తీసికొనివచ్చి, ఆమె రాజునే వరించినదనియు, రాజుకత్తికే వివాహమైన దనియు రాజును నమ్మించెను. మోసమును గ్రహించిన చిత్రాంగి కన్యాగౌరీవ్రతమిషతో రాజు కంటబడకుండ తప్పించుకొనుచు, నేర్పుతో సారంగధరుని తనమందిరమునకు రప్పించి సత్యము నివేదించును. కాని, ఆ పరిస్థితులలో, ఆమెను స్వీకరించుట కాతడొడంబడలేదు. ఆమె నిరాశతో గోవావలిలోబడెను. అచ్చట జరిగిన గండరగోళమునుబట్టి చిత్రాంగి ఆత్మహత్యకు సారంగధరుని దౌష్ట్యమేహేతువై యుండునని న్యాయాధిపతి యూహించెను. రాజు అంగీకరించి శిక్ష విధించెను. ఇంతలో యాత్రలనుండి తిరిగివచ్చుచున్న పెద్దమంత్రి గుణదేవుడు చిత్రాంగి సారంగధరుల నిరువురను రక్షించి మీసనాథాశ్రమమునకు చేర్చును. అచ్చట జరిగిన అంతర్వాటికా ప్రదర్శనమువలన సర్వమునెఱింగి వశ్చాత్రప్తుడైనరాజు చివరకు చిత్రాంగి-సారంగధరులకు వివాహముచేయును; ఇదియే ‘చిత్ర-అభ్యుదయము’.

కాళ్ళకూరివారు పైకల్పనలలో చాల స్వతంత్రించినారనుట సుస్పష్టమే. ఇందెచ్చటను అసభ్య సంభాషణలుకాని, అసభ్య సన్నివేశములుకాని, అభూతకల్పనలుకాని లేనేలేవు. తప్పంత యును ఒక మంత్రిమీదుగా పోయినది; తక్కినవారందరును నిర్దోషులుగానే చిత్రింపబడినారు. సారంగధర నాటకకల్పన లన్నింటను, ఇది మనోజ్ఞముగానున్నదని చెప్పవచ్చును. చిత్రాంగి-సారంగధరులకు వివాహముచేసినవారు నారాయణరావుగారొక్కరే. నాడు, ఇది చాలసాహస మైనపని.

‘పద్మవ్యూహము’దొరతనమువారి 1919 సంవత్సరపు నివేదికయందు, ఆసంవత్సరము ప్రకటింపబడిన యాంధ్ర గ్రంథములన్నింట నుత్తమమైనదిగా ప్రశంసించబడినది. అభిమన్యు వధా సందర్భమున కలిగెడి ఐదు ఆశంకల నివారణమునకై తామీనాటకమును వ్రాసినట్లు నారాయణరావుగారు తెలుపుకొనినారు. ఇది పీఠ-అద్భుత రసప్రధానమై, ప్రదర్శనయోగ్యమై యొప్పు చున్నది. ఈ నాటకమున కృష్ణుడర్జునునకుచేసిన ఉపదేశమున స్వరాజ్యోద్యమమునుగూర్చిన ప్రబోధము చేయబడుట గమనింపదగిన విశేషము.

ఇంక నారాయణరావుగారి సాంఘికనాటకములు తెలుగునాటకరచనలోని తరువాతి దశకు సంబంధించియున్నవి. ఆ సందర్భమున ఆ నాటకములనుగూర్చి వివరింతును.

శ్రీ శ్రీపాదకామేశ్వరరావు¹¹ :

తెలుగులో నాటకప్రయోగ విమర్శను క్రమపద్ధతిలో ప్రారంభించినవారు కామేశ్వర రావుగారే అన్నచో అతిశయోక్తికాజాలదు. హిందీ, బెంగాలీ భాషానాటకములను తెలుగులోనికి

అనువదించిన ప్రథములును కామేశ్వరరావుగారే అగుచున్నారు. 1908 లో రాజమహేంద్రవరములో “రాజమండ్రి ఆమెచ్యూర్స్” అనేది బౌత్సాహికనాటక సమాజమును స్థాపించి పదిపన్నెండు సంవత్సరములపాటు నడిపించినారు; ఇటు ఈ సమాజమున ప్రముఖపాత్రలను ధరించుచు; అటు కూర్చోగారి ఆధ్వర్యమున ఆంగ్లనాటకములందుకూడ పాల్గొనినారు. నాటిరాజమహేంద్రవరనాటకరంగ చరిత్రలో కామేశ్వరరావుగారి కొక విశిష్టస్థానమున్నది.

కామేశ్వరరావుగారి నాటకవిమర్శ 1914 ఉగాది సంచికతో ఆరంభమైనదని చెప్పవచ్చును. అటుపిమ్మట పలుపత్రికలలో ఎన్నియో విమర్శ వ్యాసములు ప్రకటించిరి. హిందీ నుండి డి. ఎల్. రాయి ‘నాటక విమర్శ’ను అనువదించి ప్రకటించినారు (1927). వాచికము, రంగ పరికరములు, వేషధారణము, అభినయము అనునవి వీరివిమర్శలలోని ప్రధానాంశములు (కొలుపు దీర్చినప్పుడు, అంతఃపురములోనుకూడ రాజు ఒకే వేషమును ధరించెడి రోజులవి). కామేశ్వర రావుగారు విమర్శించువారేకాక, రంగస్థలమునచేసి కూడ చూపగల సమర్థులగుటచేత నాటినటు లందరును వారికి శిష్యప్రాయులై అనేక విషయములందు సలహాలను పొందుచుండెడివారు (కాగా, వీరుకాలేజీలోనేకాక, కళారంగమునను ‘మాష్టరు’గారే). లోపముకన్నట్టినచో, వారెంతటి వారైనను లెక్కచేయక, నిర్భయముగా విమర్శచేయుచుండుట వీరి ప్రత్యేకత; పక్షపాతరహితులగుటచేత నాటి నాటకపు పోటీలన్నింటికిని వీరిక న్యాయమూర్తిగా నెన్నుకొనబడెడివారు¹². కామేశ్వరరావుగారు ధరించిన పాత్రలలో తప్పక పేర్కొనవలసినవి చాణక్యుడు, రాజాప్రతాప్, పేరిగడు, కీచకుడు, అశ్వత్థామ మొదలగునవి. వీరి సహచరులలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవారు అంకరాజు రామారావుగారు (వీరుప్రఖ్యాతనటులు); భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు.

కామేశ్వరరావుగారు బెంగాలి, హిందీ, మహారాష్ట్రము, ఓడ్రము, తమిళము, ఇంగ్లీషు, ఫ్రెంచి, పంజాబీ భాషలనుండి పెక్కునాటకములను, ప్రహసనములను తెనిగించియున్నారు.¹³ వీరిలో బాగుగా ప్రసిద్ధికి వచ్చినవి చంద్రగుప్త; సోరాబురుస్తుం. 1900 తరువాత తెలుగుదేశమున వచననాటక రచనా ప్రదర్శనము లదృశ్యమైపోయినవి (గద్యనాటకములు రక్తికట్టవనియే వారి నమ్మకము). అందులకవవాదములు కామేశ్వరరావుగారి అనువాదములు. అనువాదకళలో వీరు సిద్ధహస్తులు; వీరితెలుగువచనమును, శైలియును నాటకచిత్రములైనవి. ఆ నాటకముల ప్రసిద్ధికి కారణములివియే. ఈ విధముగా కామేశ్వరరావుగారు కాలప్రవాహమున కెదురీది గద్యనాటకములను రచించుటయేకాక తెలుగువారికి ఇతరభారతీయభాషలలోని నాటకపు పోకడలను కూడ తెల్పినవారైరి. వీరి వచనము కొంతవరకు అనుప్రాసయుక్తముగా నుండును; వచనమును నటులు సులభముగా జ్ఞాపకముంచుకొనుట కీవిధము దోహదకారిగానుండును.

శ్రీ ముత్తరాజు సుబ్బారావు :¹⁴

చరిత్రమాన్యురవానిలో ఎమ్. ఏ. పట్టభద్రులై తెలుగులో కవిత్వముచెప్పుటకు పూనుకొనువారిసంఖ్య, నాడును నేడును, బహు అరుదుఅని చెప్పవచ్చును; అట్టివారిలో సుబ్బారావుగారికరు. బందరు నోబిల్ కళాశాలలో చరిత్రోపన్యాసకులుగా పనిచేసినకాలములో “చిత్రకళాభివర్ధని”

యనెడు సమాజమును నడిపినారు. నాడు సమాజములవారిమధ్య స్పర్ధలేకాని స్నేహధర్మము చూపబట్టెడిదికాదు. కాని సుబ్బారావుగారందులకు అవవాదమని చెప్పవచ్చును. వారు అన్నిసమాజములవారికిని మిత్రులే; అందరునటులకును గౌరవనీయులే—ఇది వారిలోని విశిష్టత. తెలుగులో చక్కని నాటకవిమర్శనము వెలయింపజేయవలెననెడి యుద్దేశముతో 1916 లో పూణెము సూరి శాస్త్రిగారు నాటిపెద్దలందరిచేతను విమర్శలు వ్రాయించి ప్రకటించిరి; అట్లు నాడు నాటకసంస్థరణమును గూర్చి విమర్శ వ్రాసినవారిలో సుబ్బారావుగారు ముఖ్యులు. (చూ. నాట్యాంబుజము—పుటలు 271-81).

సుబ్బారావుగారి నాటకములన్నింటను సుప్రసిద్ధమైనది ‘శ్రీ కృష్ణకులాభారము’¹⁵. 1920-22 మధ్యకాలములో నెల్లూరు “ఆంధ్రసభ” వారు దీనిని చాలసార్లు ప్రదర్శించిరి. అంతటితో దీనికి అపూర్వమైన వ్యాప్తియు, ఖ్యాతియు లభించినవి. కథ ఆకర్షణీయమైనది; సుబ్బారావుగారి కవిత్వము మధురమైనది; రచన ప్రదర్శనానుకూలమైనది—అయీ కారణములవలన నిది ఎక్కువప్రసిద్ధికి వచ్చినదని చెప్పవచ్చును. “సత్యభిభుడైన కృష్ణునివ్యవర్తితమును నాటకముగా వ్రాసితి”నని చెప్పకొనినారు సుబ్బారావుగారు. సత్యభామ సౌందర్యసౌభాగ్యగర్విత; భర్తప్రణయమునకు, నాదరణమునకు నేకాన్నదురాలుగా నుండవలెననెడి అహంభావముకలది. నారద సాహాయ్యమున పుణ్యకవ్రతమిషచే తనమనోరథమును చేకూర్చునెంచుకొని, నడివీధిలో నవ్వుల పాలై, చివరకు గర్వమంతయు నశింపగా రుక్మిణివలె పరమభక్తురాలైనది. సుబ్బారావుగారు రుక్మిణీ-సత్యభామల పాత్రలను పోషించిన విధమును తొలిముద్రణము పీఠికలో దుర్భాసుబ్రహ్మణ్యశర్మగారు వివరించియున్నారు—

“.....సత్యభామ ప్రవర్తనము ప్రేమపూర్వమనియు, రుక్మిణీదేవి వృత్తము భక్తిపూర్వమనియు, గవి తొలుతనుండి ప్రేమ-భక్తుల వేటిమిని దడవి పాడుకొల్పి ప్రోదిచేసి పోషించియున్నాడు. మఱియ, భక్తితత్త్వవిదులు సాధ్యభక్తిని బ్రేమలక్షణముగానే యభివర్ణించి యున్నందున, గవి తన ప్రయోగించిన ప్రేమశబ్దమున కర్థమును జాత్రముఖమున, బలుమారు నుడివి పఠితలకు, దనయాశయమును దేటతెల్లముచేసియున్నాడు. సత్యాదేవియు, రుక్మిణీయు వియ్యరను కృష్ణునెడఁ బ్రేమకలవారే. కాని, సత్యకు(గృష్ణుడు జగన్నోహనాకారుడైన పురుష రత్నము. ఆయనను వశీకరించు కొనుటకు, దనకు, గల ‘మూలధనము’ శృంగారము..... రుక్మిణీకట్లుకాదు.....అతడు తన నాథుడేగాక జగన్నాథుడని తెలియును.....వేయేల రుక్మిణీ కృష్ణునకాత్మసమర్పణము చేసికొన్నవిదుషి. సత్యకృష్ణుని వలపుమాటగానఁగోరి యున్నకామిని.....ఇందువీరుచూపిన చమత్కృతియు నిట్టి వినోదకథలో పీరు వెలయించిన వివేకసామగ్రియు వీరి కలాపిత్వమును బకటించుచున్నవి.....”

సుబ్బారావుగారు శ్రీకృష్ణకులాభారమును రచించుటకుముందే చాల నాటకములను రచించియున్నారు. వానిలో ‘రాజ్యశ్రీ’ అనెడి చారిత్రక నాటకము ప్రధానమైనది; ఇందలి రచనావిశిష్టత కలరి చెన్నపురి సుగుణవిలాససభవారు కవికి స్వరసవత్కమును బహుకరించినారట.

సుబ్బారావుగారు పూర్వసంస్కృత మహాకవుల మనోహరశ్లోకముల ననువదించి యచ్చటచ్చట సందర్భానుసారముగా తమ నాటకములందు చేర్చుకొనియున్నారు.¹⁶

తృతీయ వర్గము

స్వతంత్ర రచనలు :

ఈ వర్గమునకూడ విద్యుత్కవులుగా పేర్కొనదగినవారు పలువురుకలరు—శ్రీయుతులు రాజామంత్రిప్రగడ భుజంగరావు, రాజావిక్రమదేవ వర్మ, రాజా కొచ్చర్ల కోటవేంకటకృష్ణారావు, రాజాకోటగిరి వేంకటకృష్ణారావు, రాజా మేకా వేంకటాద్ర్యప్పారావు, కొత్తపల్లి సూర్యారావు, హోతావేంకట కృష్ణయ్య, కూచినరసింహం, ద్వివేదిబ్రహ్మానందశాస్త్రి, ఆదిభట్టనారాయణదాసు, నందిరాజు చలపతిరావు, మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి, శృంగారకవి సర్వారాయుడు, కేతవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి, బాలాంత్రపు వేంకటరావు, తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు, ఉమాశీషా మొదలగువారు. వీరిలో ఉమాశీషా, కేతవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి ప్రభృతుల నాటకములు కొన్నిరంగస్థలమునకే యుద్దిష్టములైనను తక్కినవారి రచనలకిదేప్రయోజనము కాదు. వీరిలో చాలమంది కేవలము 'రచనాగౌరవము' కొరకే నాటకములను రచించియున్నారనుట సాహసము కాజాలదు. వీరిలోమొదటి ఐదుగురును విద్యుత్కవులౌక రాజకవులు కూడను; నాటకములను రచించుటయేకాక పలువురిచేత రచింపజేసినవారు కూడను.

భుజంగరావుగారు (వీలూరువాస్తవ్యులు) శాకుంతల-ఉత్తర రామచరిత-ప్రసన్నరాఘవాదుల నాంధ్రీకరించుటయేకాక, శశిరేఖ, కృష్ణనాటకము, నలనాటకము, పాండవాజ్ఞాతవాసము (1909) అనేది స్వతంత్రనాటకములనుకూడ రచించిరి. అంతియేకాదు, పేక్సియరుయొక్క "ఏజ్ యు లైక్ ఇట్" (As you Like it) ను "చారుమతీ పరిణయ" మను పేర అనువదించిరి (1917). ఈ అనువాదమున భారతీయవాతావరణమే కల్పితమైనది. సాంప్రదాయిక పద్ధతిని నాంది-ప్రస్తావన-భరతవాక్యాదులు రచింపబడినవి. పాండవాజ్ఞాతవాసమును నూతన కల్పనలతో, ప్రదర్శనానుకూలముగ రచించితినిని చెప్పుకొన్నారు.¹

విక్రమదేవవర్మ(జయపుర సంస్థానాధీశ్వరులు) గారి శ్రీనివాసకల్యాణము 1899 లోను, మానవతీచరిత్ర 1901 లోను ముద్రితములైనవి. ఇందు పద్యములు, పాటలు కూడకలవు. విక్రమదేవ వర్మగారు జగన్మిత్ర నాటకసమాజమునకు కొంతకాలము అధిపతులై, విశాఖపట్ణం నాటకరంగమున కెంతయో ఖ్యాతిని చేకూర్చిరి. జగన్మిత్ర సమాజమువారు 9-7-1898 తేదీన శ్రీనివాసకల్యాణమును విజయవంతముగా ప్రదర్శించిరట. (ఈ రచనకు 'సాంగ్లీ నాటకకంపెనీ' ప్రదర్శనము ప్రేరకమైనదని చెప్పుకొనినారు).

కొచ్చెర్లకోట రామచంద్ర వేంకటకృష్ణారావుగారు పోలవరం జమీందారులు (తిరుపతి వేంకటకవులు వీరి ఆస్థానకవులు). వీరి 'అపవాద తరంగిణి' (1901) షెరిడన్ కవియొక్క "స్కూల్ ఫర్ స్కాండల్"కు వచనానువాదము. 1898 లో ప్రారంభమైన వీరి "సరస్వతి" నాటి సారస్వతపత్రికలలో తలమానికముగా విలసిల్లినది.

కోటగిరి వేంకటకృష్ణారావుగారు గంపలగూడెంజమీందారులు. వీరినాటకములు నాలుగు “శ్రీ కృష్ణరాయనాటకావళి” యనుపేర ప్రకటితములైనవి (అభినవపాండవీయము, పాదుషా పరాభవము, బెబ్బులి, ప్రణయాదర్శము²). ఈ సంపుటమునకు విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు మహోదాత్తమైన పీఠికను వ్రాసినారు. (ప్రణయాదర్శము “రోమియో అండ్ జూలియట్” కు అనువాదతుల్యము).

ఇంక రాజావేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు (ఉయ్యూరు జమీందారులు) గీతగోవిందమును మనోజ్ఞముగా తెనిగించిన రసికావతంసులు; రాధాకృష్ణ ప్రేమోపాసకులు. గోవర్ధనోద్ధారణము, పృథ్వీరాయాంతము, శోభనచలమాహాత్మ్యము, దుర్యోధనాంతము (1915), రామదాసు చరిత్ర, ఆంధ్రవరలక్ష్మి విజయము మొదలగునవి వీరినాటకములు. ఈ చివరి నాటకమునకు “జ్యోతిర్లీల” యనునామాంతరముకలదు. ఇది కాకతిరుద్రమదేవికి సంబంధించినకథ; కాని, జ్యోతిశ్శాస్త్ర విశేషములను పెక్కింటిని దృశ్యరూపమున వ్యక్తముచేయుటయే కవిప్రధానోద్దేశము. పురుష ప్రయత్నమునకు ప్రకృతినత్యములు స్వాధీనములని నిర్వచించుట యిందలికథా పర్యవసానము. పృథ్వీరాయాంతము ర్యోధనాంతములు ‘ట్రాజెడీల’ పద్ధతిలో నడచినరచనలు. విషాదనాటక రచన అనాటికింకను తెలుగులో ప్రసిద్ధముకాలేదు, అయినను అప్పారావుగారు సాహసించినారు. అప్పారావుగారు కేవలము రచయితలేకాదు; దర్శకులుకూడను. నూజివీటిలో తమ సంస్థానము నందే ఒక నాటకశాలను నెలకొల్పి తమ నాటకముల నన్నింటిని ప్రదర్శింపజేసినారు. ఈ నాటకములనే కాక, జయదేవుని గీతగోవిందానువాదమును కూడ నాటకముగా ప్రదర్శింపజేసినారు.

1902 ప్రాంతములనొక పార్శీనాటక సమాజమువారు ప్రదర్శించిన కొన్నినాటకముల ననుసరించి కొత్తపల్లి సూర్యారావుగారు (1873-1938-కాకినాడవాస్తవ్యులు) “త్రిలోకసుందరి” (1908 - ఫసానే ఆజాయ్) అను హోతా వేంకటకృష్ణయ్యగారు “శశికా సుదర్శనము” (లాల్ గోహార్)ను, ప్రభల శ్రీరామశాస్త్రిగారు సౌభాగ్య సుందరి, ‘వసంతప్రభ’ (గుజరాతీనుండి అనుసరణములు-1917) అనునాటకములను, మాదిరెడ్డి గంగాధరరావుగారు ‘సంగీతగోపీచంద’ (1911) ను రచించిరి. వేంకటకృష్ణయ్యగారు సుభద్రార్జునీయము, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము (1911) మొదలగునాటకములను కూడ రచించియున్నారు. సూర్యారావుగారు కన్యకాపరమేశ్వరీ నాటకము (1909) మున్నగువానితోపాటు “హ్రస్వరంగములు” అనుపేర విద్యార్థుల “చౌచౌ” ప్రదర్శనముల కనువుగా నుండునట్లు ఆరు నాటకాండములను కూడ ప్రకటించియున్నారు (1925). హరికథాచక్రవర్తి అదిభట్టనారాయణదాసు (1864-1945) గారి నెరుగని యాంధ్రులండ రనుట అతిశయోక్తికాదు. వారు పాటలతో, పద్యములతో ‘సారంగధర’ను రచించి సారంగధరుని చంపకయే విడిచివుచ్చిరి; కాని శ్రీ దౌష్ట్యమును గుర్తించిన అతడు సర్వసంగ పరిత్యాగియై వనములబ్రచెను.

ద్వివేదిబ్రహ్మానందశాస్త్రిగారు ఉత్తరరామచరిత్రాది నాటకములను, శృంగారతరంగిణ్యాదిభాణాదులను, అభినవమోహనము, ఆనందోదయము (విప్రనారాయణ కథ-1909) మొదలగు స్వతంత్రనాటకములను రచించిరి. కూచినరసింహము (1866-1940)గారు రూపలత,

“వనవాసి” (‘హెర్మిట్’ లోని కథమూలము) యనెడు రెండు స్వతంత్రనాటకములను రచించిరి (1917-18)³. అభినవవాగనుశాసనులు మల్లాదిసూర్యనారాయణశాస్త్రి (1880-1962) గారు ‘ఆంధ్రదశరూపక’ కర్తగానేగాక ఉత్తరరామచరితానువాదకులుగా కూడ సుప్రసిద్ధులు. ఉత్తరరామచరితానువాదములన్నింటను శాస్త్రిగారి యనువాదమే మనోజ్ఞముగా నున్నదని జయంతి రామయ్యపంతులుగారు ప్రశంసించియున్నారు. వీరి విశ్రుతోర్వశీయ-భీష్మప్రతిజ్ఞాదులు స్వతంత్ర రచనలు. పీఠికాపుర సంస్థానకవులు రామకృష్ణకవుల ‘మదాలస’ (1911) పేర్కొన దగినరచన.

తెలుగునాటకములను రచించిన మహమ్మదీయులలో ఉమ్రాలీషాగారు (1885-1945- పితాపురం వాస్తవ్యులు) ప్రముఖులు. మణిమాల (1912), విచిత్రబిల్వ జీయము (1911), చంద్రగుప్త, కాలేజిగరల్ (సాంఘికనాటకము) ప్రభృతి స్వతంత్రనాటకములను రచించిన వీరు 1908 నుండి రాజమండ్రి ‘హిందూ నాటక సమాజము’ ప్రభృతికి పాటుపడినవారు. తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావుగారి ఉన్మత్త రామవాంధ్రీకరణము 1889 లో ప్రకటితమైనది; రుక్మిణీస్వయంవరము (1903) అనెడి స్వతంత్రనాటకమును కూడ వీరు రచించిరి. శృంగారకవి సర్వారాయుడుగారి ‘సివిక్స్ డ్రామాలు’ విద్యార్థుల “చౌచౌ” ప్రదర్శనములకు బాగుండును. విశ్వవిఖ్యాతికొంచిన పరిశోధకాగ్రేసరులును, అభినవభారతీ సహితమైన నాట్యశాస్త్ర సంపాదకులును, సారస్వత సేవయే జీవితసర్వస్వముగా భావించినధన్యజీవియును అగు మానవల్లి రామకృష్ణకవి (1866-1957) గారు భాసనాటకానువాదమునకు పూనుకొనినవారిలో బహుశఃప్రథములగుదురు. వీరికర్ణభారము మున్నగు అనువాదములు భాసనాటకముల సంస్కృతమూలములు 1913 లో ప్రకటితములైనంతనే వెలువడినవి. ఆకాలమందే వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి (1888-1950) గారు కూడ భాసనాటకానువాదమునకు పూనుకొనిరి. రామకృష్ణకవిగారి తొలిరచన ‘కళింగసేన’ అనెడి స్వతంత్రనాటకము (ప్రకరణము)పుస్తకరూపమున మూడంకములు ముద్రితమై, అగిపోయినట్లు తెలియుచున్నది. ఇది చారిత్రకము; పద్యమయము. శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు ‘వారకాంత’ (1908), ‘రామదేవ విజయం’, సాహసికరాజపుత్రం (1910) అనెడి నాటకములను రచించినారు. శేషాద్రిరమణకవుల అర్జునపరాభవము (రచన 1912; ప్రచురణము-1916); పాడి వేంకటనారాయణమూర్తిగారు మాతలిమాధవీయము (1900); ప్రియదర్శన (1890) మున్నగు నాటకములను రచించియున్నారు. వేటూరు శివరామశాస్త్రిగారి మాధవవర్మ (1920) తప్పక పేర్కొనవలసిన రచన.

‘మంజువాణి’ పత్రికాధిపతులు నందిరాజు చలపతిరావు (1878-1960 - ఏలూరు వాస్తవ్యులు) గారి ‘రాజ కళింగగంగు’ ప్రత్యేకముగా పరిశీలనార్హము. వీరు ‘చిత్రాంగి’, ‘సావిత్రి’ నాటకములనుకూడ రచించియున్నారు. బాలాంత్రపు వేంకటరావుగారు 1906 ప్రాంతముల “సతీసంయుక్త” రచించినారు; ఇది రంగస్థలమున కూడ ప్రసిద్ధిగాంచినది. వీరి “యాచ శూరేంద్రవిజయము” (రంగరాయవిజయము-1910) వేంకటగిరిరాజావారి బహుమానమును పొందినది. వేంకటరావుగారు తారాశాంకాది నాటకములనుకూడ వ్రాసియున్నారు. వావిలికొలను సుబ్బారావుగారి ‘సుభద్రావిజయనాటకము’ (1911) పరిశీలించదగినది.

ఈ కాలమున వెలువడిన మరికొన్ని చారిత్రకనాటకముల నిచ్చట పేర్కొనవలసి యున్నది. కల్పిత చారిత్రకనాటకమనదగినది వారణాసి శ్రీనివాసరావుగారి ప్రచండమార్తాండము (కొల్లాపురదహనము-1914). ఇది పశ్చిమగోదావరిజిల్లాలోని కొల్లేరునరస్సు పుట్టుకకు సంబంధించి యున్నది. చెలికాని వేంకటసూర్యారావుగారు “చినరంగరాయనాటకము” (1916) ను రచించిరి. ‘బొబ్బిలియుద్ధనాటక’ కథకు తరువాతికథ ఇందు చిత్రితమైనది.⁴ చిత్రపుర వాస్తవ్యులైన శ్రీ భాగవతుల నృసింహశర్మ మరల బొబ్బిలియుద్ధనాటక కథను గైకొని ‘ప్రతిజ్ఞా విజయరామరాజీయము’ (పద్మనాయకవిక్రమము-1918) అను నాటకమును రచించిరి. ఇవి ఆంధ్రదేశమునకు సంబంధించినకథలు. శ్రీ కేతవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి (‘శివాజీవిజయము’ అను మహారాష్ట్ర స్వతంత్రరాజ్యస్థాపనము-1921), శ్రీ కడప వేణుగోపాలశెట్టి (కృష్ణవిలాస సభాధ్యక్షులలో నొకరు—‘చాణక్య’ నాటకము-1911), శ్రీ గాడేపల్లి సూర్యనారాయణశర్మ (‘లీలావతి’ అను గజనీసోమనాథపురపు 12 వ దండయాత్ర-1913), శ్రీ మంగిపూడి వేంకటశర్మ (‘పృథ్వీరాజు-తారాదాయి’ ఇది ఆంగ్లనాటకానువాదము - 1913) మొదలగువారు ఇతర రాష్ట్రములకు సంబంధించినకథలను గైకొని చారిత్రకనాటకములను రచించియున్నారు. ‘భక్త మీరానాయి’ నాటకమునకు చరిత్రాంశములపై శ్రీ కేతవరపువారు వ్రాసిన ‘విన్నపము’ ప్రత్యేకముగా పరిశీలనార్హము. కూచిపూడి రాజరత్నముగారి శ్రీ క్రీస్తుజన్మవిలాసము 1913 లో వెలువడినది. దాసు నారాయణరావు శ్రీరాములుగార్లు రచించిన బుద్ధనాటకము 1907లో వెలువడినది. బుద్ధనాటకములకు ఇదియే ప్రారంభము. పై విధముగా రచనలుచేసిన కవులింకను చాలమంది కలరు; స్థానిపులాకన్యాయముగా కొందరినే పేర్కొనుట జరిగినది.

దేశీయభాషలనుండి అనువాదములు :

ఈ కాలమున స్వతంత్రరూపకరచనతోపాటు దేశీయభాషలనుండియు, పాశ్చాత్య భాషలనుండియు అనువాదములు, అనుసరణములు తెలుగున వెలసినవి. శ్రీపాద కామేశ్వర రావుగారి అనువాదములనుగూర్చి ఇంతకుముందే తెలిపియున్నాను. కామేశ్వరరావుగారితోపాటు పంగ-మహారాష్ట్రాది భాషలయందలి నాటకముల నాంధ్రీకరించి ప్రకటించినవారిలో ముఖ్యులు మచిరాజు దుర్గాశంకరామాత్యులు (1870-1930—శివలీలలు, శంభాజీనిర్యాణం, అపోహవేశం, ఒకపెగ్ మొ॥). ఈ ఇరువురి నాటకములను ప్రకటించుటకు రాజమండ్రిలో ప్రత్యేకముగా “అభినవాంధ్ర గ్రంథమాల” స్థాపింపబడినది. దేశీయభాషలనుండి నాటకముల ననువదించిన వారిలో శ్రీ జంధ్యాల శివన్నశాస్త్రి (దుర్గాదాస్, రాజాప్రతాప్ మొ॥), శ్రీ జొన్నలగడ్డ సత్య నారాయణమూర్తి (చంద్రగుప్త, సూర్యహాస్ మొ॥) కూడ ముఖ్యులు.

ఆంగ్లరూపకానువాదములు :

ఈ తృతీయవర్గమునందు పేర్కొన్న కవులలో పలువురు ఆంగ్లనాటకములను తెలుగు లోనికి అనువదించియున్నారు. కొన్ని అనువాదములనుగూర్చి క్రింద వివరింతును. శ్రీయుతులు వావిలాల - గురజాడ - కందుకూరి త్రయముకావించిన ఆంగ్లరూపకానువాదములనుగూర్చి ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను. వారి తరువాత 1900 లోపల మరికొందరు

ఆంగ్లరూపకముల ననువదించియున్నారు—వల్లూరి పద్మనాభరాజుగారి 'జయద్రథనాటకము' (1894-'ఒథెల్లో'కు అనువాదము), సి. ఎస్. ఆర్. కృష్ణమూర్తిగారి 'మాట్టెత్తు' (1895), శ్రీరాం వీరబ్రహ్మముగారి వాసంతిక (స్కాట్ నవలకు అనువాదము—1913), తురగా వేంకటాచలముగారి 'మాలతీ వసంతము' (1899-'ఔంపెస్టు'కు అనువాదము) మొదలగునవి యిందుల కుదాహరణములు. పద్మనాభరాజుగారు వీరేశలింగంపంతులుగారి పద్యతిననుసరించిరి. కృష్ణమూర్తిగారు మరల యథాతథానువాది; వీరు నాటకమునంతటిని వచనములోనికే అనువదించిరి. కాని, శైలి చాల జటిలమైనది.

1900 తరువాత పెక్కుఆంగ్లనాటకములు అనూదితములై నవి; ఇట్టివారిలో ప్రథములు కొచ్చెర్లకోట వేంకటకృష్ణారావుగారు. వీరి 'ఆపవాదతరంగిణి' 1901 లో ముద్రితమైనది; ఇది 'షెరిడన్ 'స్కూల్ ఫర్ స్కాండల్'కు వచనానుసరణము; భాష శిష్టవ్యావహారికము. కోటగిరి వేంకటకృష్ణారావుగారు 'రోమియో అండ్ జూలియట్'ను 'ప్రణయాదర్శ'మనుపేర అనువదించిరి (ఈకథను కొంతవరకు వల్లూరి బాపిరాజుగారు 'సుగుణము' లో అనుసరించి యున్నారు). చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తిగారు 'మందపాలచరిత్రము' (1911) అనుపేర 'కింగ్ లియర్' నాటకమును; తల్లాప్రగడ సూర్యనారాయణరావుగారు 'వణిక్పరవ రక్తదంతము' (1906) అనుపేర 'మర్చంట్ ఆఫ్ వెనిస్'ను; చిల్లరిగె శ్రీనివాసరావుగారు 'పుళిందాసుశీలము' (దీనికి విపులమైన పీఠికకలదు—1909) అనుపేర 'ఒథెల్లో'ను, శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు 'మోహినీమనోహరము' (1915) అనుపేర 'ప్యెర్ట్స్ నైట్'ను, తురగా వేంకటాచలముగారు 'శ్రీ సరోజిని' అనుపేర 'యాక్ యు లైక్ ఇట్'ను, ఆకెళ్ళ సత్యనారాయణరావుగారు 'జయదేవు' (1915) అనుపేర 'ఒథెల్లో' నాటకమును అనువదించియున్నారు. అభినవ ఆర్షమత ప్రతిష్ఠాపనాచార్యులగు పరమహంస విద్యానందస్వాములవారు 'షేక్స్పియర్' నాటకములన్నింటిని అనువదించనమకట్టి 'ఔంపెస్ట్' (ఝంఝూమారుతము—1907), 'కింగ్ లియర్' (ప్రళయంతకరాజు—1907) మొదలగునాటకములను అనువదించి ప్రకటించియున్నారు; అట్టి ప్రయత్నమే 'అభినవభారతము' అనుపేర రెంటాల వేంకటసుబ్బారావుగారు మొదలుపెట్టి 'ఒథెల్లో'ను 'అథిలబింబము' అనుపేర అనువదించి ప్రకటించిరి (1911). వీరందరును తమ అనువాదములకు దేశీయతాముద్రను వేసినవారే.

ఈకాలమున బయలుదేరిన మరికొన్ని అనువాదములనుకూడ పేర్కొనవలసియున్నది—దంటుసుబ్బావధానిగారి 'చిత్రమాధవ నాటకము' (1912 - 'కామెడీ ఆఫ్ ఎర్రోస్'), రొద్దము హనుమంతరావుగారి 'చంద్రికానాటకము' (1900-'వింటర్స్ ఛేర్'), బులుసు పాపయ్యశాస్త్రిగారి 'వసంతయామినీ స్వప్నము' (1912-'ఎ మిడ్ నమూర్ నైట్స్ డ్రీమ్'), మంత్రిప్రగడ భుజంగరావుగారి 'చారుమతీపరిణయము' (1917-'యాక్ యు లైక్ ఇట్'), కోటమర్రి చినరఘుపతిగారి 'ప్రతాపసింహ' (1927-'హేమెట్'), జయంతి భావనారాయణగారి 'సౌందర్య సతీమణి' (1804-'ఆల్ ఈజ్ వెల్ దట్ ఎండ్స్ వెల్'), నిడమర్తి సుబ్బారావుగారి 'విచిత్ర రత్నావళి' (1913-'సింబలైన్'), వేదము వేంకటాచలయ్యగారి 'విధిలేక వైద్యుడు' (1912)

అంకరాజు రామరావుగారి 'విధిలేనివైద్యం' (1917-'మాక్ డాక్టర్'), జల్లేపల్లి హనుమంత రావు (1866-1920) గారి 'సుపేనవిజయం' ('సింబలైన్'-1898) మొదలగునవి, రాయప్రోలు వేంకటరామసోమయాజులుగారు 'మిడ్ సమ్మర్ నైట్స్ డ్రిమ్' ('స్వప్నశివపాలిత'-1936) మొదలగు మూడు షేక్స్పియరు నాటకముల ననువదించి ప్రకటించియున్నారు.

ఇంక సంస్కృతానువాదములు. పీనినిగూర్చి ఆ యా సందర్భములందు పేర్కొని యున్నాను. ఇంతవరకును పేర్కొనబడని మరికొన్ని అనువాదములు—ఆకొండి వ్యాసమూర్తిగారి అన్వర రామవంశము (1900), చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తిగారి ప్రియదర్శిక (1909) ప్రభృతులు, జనమంచి వేంకటరామయ్యగారి మాలతీమాధవము (1902), అద్దాల సుబ్బారాయుడుగారి విక్రమోర్వశీయము (1889), జి. నరసయ్యశాస్త్రిగారి అభిజ్ఞానశాకుంతలము (1906), కాకర్ల కొండలరావుగారి తపతీసంవరణము (1919) మొదలగునవి. ఈకాలమున అభిజ్ఞానశాకుంతలమునకు, ఉత్తరరామచరితమునకు అనేక అనువాదములు వెలసినవి. అట్లే పెక్కు భాసనాటకములుకూడ పలువురిచే అనూదితములైనవి.

చతుర్థవర్గము

ఈకాలమందలి నాటకకర్తలను నాలుగు వర్గములుగా విభజింపవచ్చునని తెలిపి యున్నాను (ఇది కేవలము స్థూలవిభజనమేయని మరువరాదు). ఇప్పడింక నాలుగవ వర్గము నకు చెందిన నాటకకర్తలనుగూర్చి వివరింతును. రెండవ మూడవ వర్గములలోనివారిలో కొందరు వీవోయొక నాటకసమాజమునకు చెందియున్నను, వారి రచనలు కేవలము ఆ సమాజము కొరకే ఉద్దిష్టములైనవి కావు. కాని నాలుగవవర్గములోనివారి నాటకములు తొలుత ఆయా సమాజముల కొరకే వ్రాయబడినవి. ఆ సమాజముల ప్రదర్శనములవలననే వాటికి ఖ్యాతి వచ్చినది. ఆ సమాజములు మూలబడిన తరువాతనే ఆనాటకము లితరులకులభించెడివి. కొందరు పుస్తకవిక్రేతలకొరకు రచనలుచేసిరి. ఎట్టి నిర్బంధములులేకయే రచనలు చేసినవారును కలరు. వీరిలో ఆంగ్ల-సంస్కృత నాటకముల ననువదించినవారు లేకపోవుట గమనార్హము.

శ్రీ శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రి (1888-1954) :

సచ్చిదానందశాస్త్రిగారు సంస్కృతాంధ్రములందు చక్కని పండితులు. ఈ సంస్కారము వారి లలిత (1939), బృంద (1941), దివోదాసు (1950) నాటకములందు కన్నట్ట గలదు. కాని వారి నాటకములన్నింటను ప్రసిద్ధమైనది 'సావిత్రి'; దీనిని వీరు 1915 ప్రాంతముల మొదట బెజవాడ 'మైలవరం' కంపెనీ'వారి కొరకు వ్రాసినారు. వారు దీనిని అపూర్వ దృశ్య పరికరములతో దేశమంతటను ప్రదర్శించినారు. ఆ సమాజఖ్యాతికి ఈ నాటకము కొంత కారణమనికూడ చెప్పవచ్చును. అటుపిమ్మట వీరు ఏలూరు 'మోతేవారి కంపెనీ'కి వచ్చినారు. సమాజముల మధ్యనున్న స్పర్ధలు కారణముగా, మోతే నారాయణరావుగారు శాస్త్రిగారిచేత క్రొత్తకల్పనలతో ఇంకొక 'సావిత్రి'ని వ్రాయించి, మొదటిదానిని మించిన విధముగా ప్రదర్శించినారు. ఈ రెండవ 'సావిత్రి'యే ముద్రణభాగ్యమునంది మనకు లభించుచున్నది.

(ఇదియే సినిమాగాకూడ తీయబడినది). శాస్త్రిగారు 'సావిత్రి గ్రంథమండలి'ని స్థాపించి తమ నాటకములను ప్రకటించుకొనినారు.

పండిత కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి (1881-1934) :

వీరుకూడ విద్యత్కవులే. బళ్లారి నాటకసమాజములలో సుప్రసిద్ధులైనారు. వీరి నాటకములలో 'శ్రీకృష్ణలీలలు' (1914), 'లవకుశ' (1915), 'జ్ఞాన కృష్ణలీల' మున్నగు నాటకములు సుప్రసిద్ధములు. ఇవి కన్నడ-అరవ భాషలలోనికికూడ అనూదితములైనవి. వీరి కుమారులు బాలసరస్వతిగారుకూడ ప్రసిద్ధ నాటకకర్తలు; వీరి 'తుకారాం'ను వ్యాప్తిలోనికి తెచ్చినవారు సి. ఎస్. ఆర్. ఆంజనేయులుగారు.

శ్రీ మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి (1872-1943) :

వీరు 1903 ప్రాంతముల బందరు గొడుగుపేటలోని 'జగన్మోహిని థియేటర్'లో నాటకరచయితగా, నటుడుగా నాటకరంగమున ప్రవేశించినారు. అచ్యుతరామశాస్త్రిగారు పిమ్మట కొన్ని సంవత్సరములు బెజవాడ 'హిందూ థియేటర్'లో పనిచేసి రామరాజ్యవియోగాది నాటకములను, తరువాత మైలవరం కంపెనీలోచేరి వారికొరకు కొన్ని నాటకములను వ్రాసి యున్నారు. శాస్త్రిగారు ఇంచుమించుగా ముప్పదినాటకములను రచించిరి. ఆ నాటకములన్నింటను 'దౌపదీవస్త్రాప్రహరణము' సుప్రసిద్ధమైనది. ఇది మైలవరం కంపెనీవారి కాణాచి. అచ్యుతరామ శాస్త్రిగారి ఇంకొక ప్రసిద్ధ నాటకము 'సక్కుబాయి'. దైతా గోపాలంగారి సుశిక్షణలో ఈ నాటకము దేశమంతటను చక్కగా ప్రదర్శింపబడినది. ఒకేచోట కొన్నిరోజులవరకును ఈ నాటకము ప్రదర్శింపబడెడిదన్నచో దీనికానాడు లభించిన ఆదరాభిమానముల నూహించుకొన వచ్చును. అటుపిమ్మట వీరు సినిమాలలోకూడ రచయితగా పనిచేసినారు. శాస్త్రిగారికి 1922 లో విజయనగరమున ఘనమైన సన్మానము జరిగినది. అప్పుడు వీరికి 'నాటకచక్రవర్తి' యనెడి బిరుద మొసంగబడెను.

మరికొందరు రచయితలు :

కేవలము ప్రదర్శన సౌలభ్యమే, ప్రయోగ విజయమే దృష్టిలోనుంచుకొని బహుళ నాటకములను రచించినవారిలో పేర్కొనదగినవారు శ్రీయుతులు సోమరాజు రామానుజరావు, కాశీనాథుని వీరమల్లయారాధ్యుడు, ద్రోణరాజు సీతారామారావు, చక్రవధానుల మాణిక్యశర్మ, రామనారాయణకవులు, గూడూరు కోటేశ్వరరావు, బద్దిరెడ్డి కోటేశ్వరరావు, ముత్తనేని వేంకట చెన్నకేశవులు; నంబూరి తిరునారాయణస్వామి, భోగరాజు నారాయణమూర్తి, జానపాటి పట్టాభి రామశాస్త్రి, ఓలేటి పార్వతీశ్వరకవి, బేతపూడి లక్ష్మీకాంతం, పామర్తి బుచ్చిరాజు, కొండపల్లి లక్ష్మణ పెరుమాళ్ళు, వెంపటి వేంకటనారాయణ, త్యాడి వేంకటశాస్త్రి, అవసరాల శేషగిరిరావు, ఆకెళ్ళ సత్యనారాయణరావు, అయినాపురపు సుందరరామయ్య, విష్ణుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యేశ్వరుడు, అయినాపురపు సోమేశ్వరరావు, అవటపల్లి హనుమంతరావు, మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మం, శ్రీరాం వీరబ్రహ్మం, గుండు చంద్రమౌళి, చందాల కేశవదాసు, గూడ కృష్ణయ్య ప్రభృతులు.

పై నాటక రచయితలలో శ్రీయుతుల సీతారామారావు, మాణిక్యశర్మ, రామానుజ రావు, రామనారాయణ కవులు, సుందరరామయ్య—వీరు ఒక్కొక్కరు ఇరువదేసి నాటకములకు పై గా రచించియున్నారు. సీతారామారావుగారు (రాజమహేంద్రవరవాస్తవ్యులు) బందరు నాటకసమాజముల కొరకును, రాజమండ్రి గున్నేశ్వరరావుగారి నాటకసమాజము కొరకును 1913 ప్రాంతములకు ముప్పది నాటకములకుపై గా రచించినారు. వీరి నాటకములలో 'విజయ బొబ్బిలి' (1912), 'పీష్వానారాయణరావు' (1912), 'చతురచంద్రహాస', 'సారంగధర' మున్నగునవి ప్రసిద్ధములు. సీతారామారావుగారి కవితాగురువులు శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు భారతగాథను నాటకీకరించుటచేత వీరు రామాయణగాథను నాటకీకరించుటకు పూనుకొని శ్రీరామ జననము, శ్రీరామప్రవాసము (1914), శ్రీరామోద్యోగము, శ్రీరామవిజయము, శ్రీరామాశ్వ మేధము అనుపేర ఐదు నాటకములను రచించిరి. మాణిక్యశర్మగారు నరసాపురములో 'దేశీయనాటక గ్రంథమాల'ను స్థాపించి 'బిల్వమంగళ', 'చంద్రకాంత నాటకము', 'సంగీత సావిత్రి', 'సంగీత సత్యవిజయము' (హరిశ్చంద్ర) మున్నగు పెక్కునాటకములను ప్రకటించి యున్నారు. చారిత్రక నాటకములను వ్రాయవలెనని మొదలుపెట్టినప్పటికిని, కాలప్రవాహమున కెదురీదలేక కాబోలు పౌరాణిక నాటకములనే అత్యధికముగా వ్రాసిరి. వీరి చారిత్రక నాటకములలో 'మహారాష్ట్రవిజయము' (1914) మొదలగునవి ప్రసిద్ధములు.

రామానుజరావుగారు భద్రాచలప్రాంతముల దేశములు, దేశపాండ్యాలు. వీరి నాటకములలో 'ధరణికోట' (రెడ్డిసంగ్రామ విజయము), 'కాళిదాసు', 'సక్కుబాయి', 'దానవీర కర్ణ', 'రంగూన్ రౌడి', 'తాజ్ మహలు' (వచనము-1925), 'ప్రతాపరుద్రీయము' మొదలగునవి ప్రసిద్ధములు, వీరి ధరణికోట చక్కని చారిత్రకనాటకము. ఇంక 'రంగూన్ రౌడి' ఆంధ్ర నాటక రంగమును కొంతకాలము పరిపాలించినదని చెప్పవచ్చును. సుందరరామయ్యగారు (కొమరి పాలెం వాస్తవ్యులు) 20 వ ఏటనుండియే పార్సీ నాటకకథల నెక్కువగా నాటకీకరించినారు—లాల్ గోహర్ (జయచంద్ర చంద్రరేఖా విజయము), గూల్బకావళి, మువ్వజ్జి మొదలైనవి. వీరు ప్రతిజ్ఞాయాదవము, ప్రతిజ్ఞాపాండవము (1920), గర్వభంగము, ఊర్వశీ శాపవిమోచనము మున్నగు పౌరాణిక నాటకములనుగూడ రచించియున్నారు². సుందరరామయ్యగారు తమ నాటకరచనావిశిష్టతను సూత్రధారపరముగా నిట్లు చెప్పుకొనినారు (ప్రతిజ్ఞా పాండవ ప్రస్తావనలో) :

“అంక విభజన, రంగభాగ్యంబు ఫణితి, పాత్రలప్రవేశ, ముచితసంభాషణగతి

ఎద్ది ఎట్టులుండనందమో అద్దయటుల హత్తుకొన వ్రాయు పద్ధతి యతనిసొమ్ము.”

వీరమల్లయ్యగారు బెజవాడ 'హిందూ థియేటర్'లో సుప్రసిద్ధులు; వీరికి పద్యనాటకములమీద మోజుబాచ్చు. సత్యహరిశ్చంద్ర-ఉషాపరిణయ - సారంగధర - శ్రీసాహస-కుశలవ-జయంత జయపాలీయ-లంకాదహన-తారాచంద్రీయాదులు మున్నగునవి వీరి నాటకములు; 'సీతామనోహరము' మున్నగునవి ప్రహసనములు. కార్వేటి నగరములోని 'హార్డింజి నాటకసభ'వారి కొరకు గుండు చంద్రమౌళిగారు శమంతకమణివిజయము (1910), దేశింగుమహారాజ చరిత్ర (చెంజియుద్ధము-1913) మొదలగు నాటకములను రచించియున్నారు.

చందాల కేశవదాసుగారి ప్రసిద్ధనాటకము 'కనకతార'. ఇది రాజమండ్రి 'హిందూ నాటకసమాజము' వారిచే అత్యద్భుతముగా ప్రదర్శింపబడెడిదట (1911 ప్రాంతముల). చెన్న కేశవులుగారి 'చండిక', 'శశిరేఖాపరిణయము' (1918) లు ప్రసిద్ధిగన్నవి. తిరునారాయణ స్వామిగారి 'దుర్గావతి' (1911), 'రుక్మాంగద నాటకము'లు సమాజములవారిని బాగుగా నాకర్షించినవి. భోగరాజు నారాయణమూర్తిగారి 'ఉషాపరిణయము' (1909), 'లలితాంగి' (1913) నాటకములు; పట్టాభిరామశాస్త్రిగారి 'కంసవధ' (1911), 'వాసంతికా పరిణయము' (1911)లు; ఓలేటివారి 'సువర్ణమాల' (1907), 'తారాశశాంకము' (1908) లు; దేవగుప్తాపు భరద్వాజముగారి 'శర్మిష్ఠావిజయము' (1910); బుచ్చిరాజుగారి సంగీతనాటకములు 'జగన్మోహిని' (1911), 'పద్మిని' (1913)లు; లక్ష్మణ పెరుమాళ్ళుగారి 'హాళిఘాటు యుద్ధము' (1920); బేతపూడివారి 'సుభద్రాపరిణయము' (1916); వెంపటి వేంకటనారాయణగారి 'గోపీచందు' (1911); గాడేపల్లి సూర్యనారాయణశర్మగారి 'సంగీత సైంధవార్జునము' (1912) మున్నగునవి; అష్టావధాని త్యాడి వెంకటశాస్త్రిగారి 'ససేమిరా', 'మదాలసీయము', 'మదనమోహిని' (1920 లు; శేషగిరి రావుగారి సంయుక్త-విభీషణపట్టాభిషేకాదులు; భువనగిరి బుచ్చిపరదేశి సోమయాజిగారి 'సౌగంధికపుష్పాపహరణము' (1914); ఆకెళ్ళవారి జయంతజయపాలీయాదులు; విష్ణుభొట్ల వారి సారంగధర-కుశలవనాటకాదులు; సోమేశ్వరరావుగారి సతీ అనసూయాదులు; హనుమంత రావుగారి కాళిదాసనాటకాదులు; వీరబ్రహ్మాంగారి రత్నమాలా నాటకాదులు; గురుబ్రహ్మాంగారి శృంగారచంద్రహాసీయాదులు; గూడ కృష్ణయ్యగారి 'సంగీతశాకుంతల నాటకము' (1912); బసవరాజు సీతాపతిరావుగారి 'సాత్రాజితి పరిణయము' (1915) మున్నగునవికూడ రంగస్థలమున విజయవంతములైన రచనలే. శ్రీయుతులు బద్దిరెడ్డి (బాలచంద్రప్రతాపము మొ॥), గూడూరి రామనారాయణకవుల (పాండవ నాటకములు, అహల్యాశాపవిమోచనము మొ॥) కొన్ని రచనలు 1920 లోపలనే జరిగినను 1920 తరువాతనే ముద్రితములై ప్రచారమునకు వచ్చినవి. కృష్ణ విలాససభ తెనుగు కండక్టరగు ఫణిహారం శేషాచార్యులుగారి 'ప్రహ్లాదచరిత్ర', 'చంద్ర హాసలు' (1924) కూడ పేర్కొనదగినవి.

వీ రెండు మూడేసి నాటకములనోవ్రాసి సంతృప్తిపడిన కవులుకూడ ఈ కాలమున కొందరు కలరు. వారి రచనలుకూడ ప్రసిద్ధికి వచ్చినవి. పింగళి నర్సయ్యగారు బందరు, ఏలూరు నాటకసమాజములలో ముంజులూరి కృష్ణారావుగారి సహనటులు; వీరి 'మార్కండేయ నాటకము' చాల ప్రసిద్ధికి వచ్చినది. వేదం వేంకటాచల ఆయ్యగారు మద్రాసు 'సుగుణ విలాస సభ'లో ప్రసిద్ధ దేశికులు (కండక్టర్). వీరు ప్రప్రథమముగా మోలియర్ నాటకమును నెల్లూరు మాండలికములోనికి అనువదించినారు (1912-విధిలేక వైద్యుడు). తరువాత 'నందుని చరిత్రము'ను ప్రకటించినారు. సత్యవోలు కామేశ్వరరావుగారు కిర్లంపూడి సంస్థానపండితులు; చక్కని కవనధోరణి కలవారు; అంతకన్న చక్కగా చదువగలవారట. వీరి రతిమన్మథ నాటకము పండిత జగన్నాథుని సంస్కృతనాటకమున కనువాదము; 'కాదంబరి' (1908), స్వీయ సంస్కృత నాటకమున కాంధ్రానువాదము. తణికెల్ల పూర్ణయ్యపంతులుగారి 'ప్రసన్న పాంచా లీయము' (1913), 'రాణి సంయుక్త' (1909) పేర్కొనదగియున్నవి. వల్లూరి బాపిరాజుగారి

‘సుగుణమణి’ 1909) కూడ ప్రసిద్ధికెక్కినది. ఆర్. మచనగోపాలనాయుడిగారి ‘గోగ్రహణము’ (1913), ‘రాజభక్తి’; భమిడిపాటి చినయజ్ఞనారాయణశర్మగారి ‘దుర్యోధన పరాభవము’ (1915), ‘నందవధము’ (1913) పేర్కొనదగిన రచనలు. సుప్రసిద్ధ విమర్శకులును, ఆంధ్ర నట ప్రకాశికా కర్తలును అగు పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రిగారి ‘లంకాదహనము’ (1907) ఈ కాలమున చాల ప్రసిద్ధి వహించినది. అందులో కవిగారుకూడ పాత్రధారణము చేసెడివారు.

ముదిగొండ నాగవీరయ్యశాస్త్రిగారి సుభద్రాకల్యాణము (1916); జనమంచి శేషాద్రి శర్మగారి సీతాస్వయంవరము (1916); చిల్లరిగె శ్రీనివాసరావుగారి పుళిందాసుశీలము (1909); పనప్పాకం శ్రీనివాసాచార్యులుగారి కనకాంగి (1900), సైంధవవధాదులు; కస్తూరి సుబ్బారావు (అనంతపురం) గారి శాకుంతలా దుష్కంతము (1915), సుగ్రీవ పట్టాభిషేకములు; రెంటాల వేంకట సుబ్బారావుగారి అధిలబింబము (1911); గ్రంథి సుబ్బారాయగుప్తగారి సుజ్ఞానపరిణయము (1910), ఆంధ్రమాతలు; దంటు సుబ్బావధానిగారి చిత్రమాధవము (1912); తల్లాప్రగడ సూర్యనారాయణరావుగారి వణిక్పరవర్తకోదంత (1906)-దుర్ణయ దురోదరాదులు; పాలెపు వేంకట సూర్యగోపాలుగారి నాగానందాదులుకూడ పేర్కొనదగిన రచనలు. ఈ కాలమున స్త్రీలుకూడ కొందరు నాటకములను రచించియున్నారు. గుండు అచ్చ మాంబ (కాళహస్తీశ్వర కళ్యాణోత్సవము-1904-ప్రహసనప్రాయము), గూడపాటి లక్ష్మీనర సమ్మ (స్వయంవరము-1912); కందాళ చూడమ్మ (కమలాపరిణయము-1918); టేకుమళ్ళ లక్ష్మీబాయిమ్మ (వామననాటకము-1913); విస్సంరాజు సీతాంబ (సావిత్రి నాటకము-1917); సీరం సుభద్రయాంబ (సురుచీవిజయము-1914) ప్రభృతులు ఈ కాలమందలి నాటకరచయిత్రులు. సుభద్రయాంబగారు సెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారి అగ్రస్థోదరి; వీరికి యోగవిద్యయందు మంచి ప్రవేశముకలదట. సురుచీవిజయము స్త్రీ స్వాతంత్ర్యసమస్యకు సంబంధించిన కల్పితరచన.

కాళ్ళకూరి సాంబశివరావుగారి రంగారాయ కదనసమవాకారమునుగూర్చి ఇంతకుముందు పేర్కొనియున్నాను. ఆ విధముగానే దశరూపకములలోని మరికొన్ని భేదములను స్వతంత్రముగా రచించుట కీకాలమున చిలకపాటి వేంకట రామానుజశర్మగారు ప్రయత్నించినారు. వారి సుమనోవినోదనభాణము (1903); కాళిదాసచరిత ప్రకరణము (1908) ఇందులకుదాహరణములు.

ఈ కాలమున (1900-1920) బయలుదేరిన నాటకములలో మూడువంతులకుపైగా, సంప్రదాయానుసారముగా, గతానుగతికముగా రచింపబడినవే. చారిత్రకనాటక వికాసము ఈ కాలమందలి విశేషము. సాంఘికరూపకములైన రంగూన్ రోడీ మొదలగు కొన్ని నాటకములందు ఆంగ్ల నాగరకతావాసనాన క్తమైన జీవితము, తన్నిరసనాదులు ఇతివృత్తములుగా స్వీకరింపబడినవి. ఈ కాలమున వెలువడిన కొన్ని సాంఘికనాటకములను పేర్కొందును—వెంపరాల సుబ్రహ్మణ్యముగారిచే రచింపబడిన స్నేహలత లేక ‘వరశుల్కము’ (1914) అను విషాద నాటకమునందు వరశుల్క ఊద్రదేవతా పీఠమునందు యాగపశువైన స్నేహలత చరిత్రము వర్ణితమైనది. ఇది కలకత్తానగరమందు యథార్థముగా జరిగిన కథయట. కాని కవి

కథారంగమును స్వస్థలమగు విశాఖపట్టణమునకు మార్చినారు. కవిగారు విషాదనాటకము (tragedy) ను నిర్మాణనాటక మనినారు. గాదిశ్రీ జగన్నాథస్వామిపంతులు (చత్రపురము) గారు రచించిన సంస్కార దర్పణము (1915) ఏడంకముల సాంఘికరూపకము. 'సాంఘిక విషయములన్నియు నొక్కటి విడువబడకుండ నిందుఁబొందింపఁబడిన హేతువున దీనికి సంస్కారదర్పణమును నామము సార్థకముకావచ్చును' అని కవిగారు ఉపోద్ఘాతమందు తెల్పినారు. ఇందు వివాహవిషయకచర్చ ప్రధానము; కరుణము ప్రధానరసము. కడప వేణుగోపాల ప్రణీతమగు నవనాగరికము (1911) నవనాగరిక వ్యవహార ధర్మంబుల వెల్లడిజేయుచు నీతుల గర్భితముగానునిచి వ్రాయబడిన నాటకము. ఇందు మూడు కథలు ఏకకథగా కూర్చబడినవి³.

పోటీలు : విమర్శలు

ఆంధ్రనాటకపరిషత్తు :

ఈ కాలమున నాటకపుపోటీలు ఆరంభమైనవని తెలిపియున్నాను. అంతియేకాదు, ప్రత్యేక నాటకవిమర్శనముకూడ ఈ కాలమందే ఆరంభమైనది. ఈ రెండుఅంశములకు ఆరంభ కులు పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు. వారికి ప్రోత్సాహకులు కానుకొలను వేంకటరామయ్యగారు. కార్యరంగము బందరు. 1915 డిసెంబరునెలలో వీరు "ఆంధ్ర నాటక ప్రోత్సాహకసంఘము" ("ఆంధ్రనాటక పరిషత్తు") అనుదానిని స్థాపించిరి. దీనిపక్షమున ప్రచురణములనుకూడ ఆరంభించిరి.

"నాటకసమాజములకు పోటీపరీక్షలనేర్పరచి, మేలగువానిని సత్కరించి నటుల నుత్సాహపరచి, నాటకప్రదర్శనముల మెరుపించునుద్దేశముతో నాంధ్రనాటక ప్రోత్సాహక సంఘము తొలుదొలుత నొక పరీక్షామండలిగ బనిజేయుచుండెను. 'వారు పరీక్షించువారు : మేము నిలచి యుత్తరువిచ్చెడివారమా?' యను భావముచే ననేకనాటకసమాజములు వెనుదీయుచున్నవి..... నాట్యాచిత్యమునుగూర్చి నటులకు వలయు శిక్షాసంస్కారము లీ పరీక్షలవలన సంపూర్ణముగా సిద్ధింపకున్నవి. ఇట్టి శిక్షయు ప్రదర్శనారీతులగూర్చి యభినవాదర్శనములును, పాత్రాభినయమునుగూర్చి సంప్రదాయసిద్ధమగు రసానుభవమును కలిగించినగాని సంఘోద్దేశ్యములు నెరవేరవు. నటుల కెట్టిశిక్షణ యావశ్యకమో, నాటకకవులకుకూడ నట్లే యభినవవికాసములు, క్రొత్తతెలుపులు, నాగరకతశుకులు, ఆధునికరుచులును గోచరింపనావశ్యకమైయున్నది. నటులును నాటకకవులును కొన్ని క్రొత్తయంశములను గ్రహింపవలసియున్నది. ఇట్టి శిక్షామార్గముల నవలంబించి నాటకకళోద్ధారకములగు నుపదేశములుజేయుటకై యాంధ్రనాటకప్రోత్సాహక సంఘము బోధక-పరీక్షాధికారములరెంటిని స్వీకరించినది.¹"

ఈ సంఘమున నాటి సుప్రసిద్ధ కవి-పండిత-నటులందరును, సుమారు 150 వరకు, సభ్యులై నారు. ఈ సంఘ కార్యకర్తలు బళ్ళారి, నెల్లూరు, గుంటూరు, బందరు, రాజమహేంద్రవరము, విశాఖపట్టణములలో స్థానిక కార్యనిర్వాహకమండలుల నేర్పాటుచేసి, వానిమూలమున నాంధ్రదేశపు నానాప్రాంతములకు నాటకోద్ధారక ప్రయత్నములను వ్యాపింపజేయుటకు ప్రయ

త్నించినారు. అంతియేకాదు నాటకకవులకు, నటులకు ఉపయోగించుచిమిత్తమై కొన్ని సూచీ పత్రములను ప్రకటించు ప్రయత్నముచేసిరి—అందలి ప్రథమప్రచురణమే “ఆంధ్రనాటక నామావళి” (1916). మరియు, నాటకాభిమానులచే విమర్శలువ్రాయించి కృష్ణాపత్రికాదులలో ప్రకటించిరి. ఈ సంఘమునకు పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు కార్యదర్శులై రెండుసంవత్సరములు ‘నాటకపరిషత్తు’ అనుపేర పోటీపరీక్షలను నిర్వహించిరి. కాని, “పోటీపరీక్షలవలన మాత్సర్యమున కవకాశము వొడముచుండెను. నాటకసమాజముల పెద్దలెంత వివేకాన్నత్యములు గలవారయ్యును సామాజికులలో పెక్కురు సామాన్య సంస్కారులగుటచేతను, పరీక్ష సమయమున కొందరునటులు అదివరకెవ్వరు జూచితలచియుండని ప్రతిభావిర్భావమున విస్తరించుట చేతను, పరీక్షాధికారులు వేషభాషాభినయ సంగీతములకేర్పరచిన గణనపద్ధతులలో నన్నిటి యందు సమానసౌకర్యముగల సామాన్య నటులకు మొత్తముమీద యేదో ఒకదానియందు విశేష లక్షణముండి మిగిలినవానిలో జంకుచుండిన నటనాయకులకన్న యెక్కువఫలితము వచ్చుట చేతను, పర్యవసానము అపజితులకాశాభంగముగ నుండుటచేతను పోటీపరీక్షలు విరోధముల కాకరమై పరిణమించెను.”² అందుచేత సూరిశాస్త్రిగారు ఆ సంబంధమును 1918 లో వదలు కొనిరి. అటుపిమ్మట వారు కేవలము విమర్శపై దృష్టికేంద్రీకరించి, ప్రత్యేకగ్రంథములను వెలయించిరి. అటుపిమ్మట 1924 ప్రాంతముల బి. టి. రాఘవాచార్యులుగారు గూడవల్లి రామ బ్రహ్మంగారి సహకారముతో “భరతమునిబృందము” అనుపేర విజయవాడలో ఒక నాటక కళాశాలను స్థాపించి, నటులకు శిక్షణ మొనంగుటకు ప్రయత్నించిరి. కాని ఆ ప్రయత్నముకూడ సఫలముకాలేదు.

ఆంధ్రనాటకనామావళి :

సూరిశాస్త్రిగారు 1916 లో “ఆంధ్రనాటకనామావళి” యనెడుపేర ప్రచురించిన సూచీ పత్రమునందు 1901 మొదలు 1916 వరకు ప్రచురింపబడిన తెలుగు నాటకములపేర్లును, కవుల పేర్లును, అంకసంఖ్యయును, మూల్యవివరములును ఒసంగబడెను. ఇతివృత్తముననుసరించి నాటకములు పదునొకండుశీర్షికలుగా విభజింపబడినవి—1. భారతకథలు (29); 2. రామాయణ కథలు (26); 3. కృష్ణగాథలు, పురాణములు (58); 4. సంస్కృతానువాదములు (44); 5. పార్శ్వనాటకానువాదములు (7); 6. ఆంగ్లానువాదములు (17); 7. తెలుగు ప్రబంధముల కథలు (10); 8. జనరంజకములు (72); 9. సాంఘికములు (53); 10. ప్రహసనములు (16); 11. చారిత్రకాదులు (38); 11. వీధినాటక-యక్షగానములు (78).³ మొత్తము 449 నాటకములీపట్టికలో చేరియున్నవి. ఈ పట్టికనుబట్టి ఏజాతినాటకము లేయేట నెన్ని వెలువడినవి యును, ఒక్కొక్కసంవత్సరమున ప్రచురింపబడిన నాటకసంఖ్యయును తెలియుచున్నది. 1901-1906 మధ్య నాటకములంతగా వెలువడలేదు; ఆపిమ్మట నవి బాగుగా వెలువడినవి.

శాస్త్రిగారింకొకవిధముగాకూడ — అనగా నాటకములను సీమల శీర్షికలక్రిందకూడ విభజించి నాటకములజాతి నిరూపణమొనరించి యున్నారు. ఆంధ్రదేశమున ప్రధానముగా నాలుగుభాగములు కన్పట్టుచున్నవి — ఈ భాగములలో మొదటిది విశాఖపట్టణమండలము

(గంజాము, విశాఖజిల్లాలు); రెండవది గోదావరీ-కృష్ణామండలము (పిఠాపురము మొదలు కాపట్లవరకును); మూడవది దత్తమండలములు; నాలుగవది నెల్లూరుసీమ (మద్రాసుతోసహా). ఇందు ఒక్కొక్కభాగమున నొక్కొక్కజాతి నాటకములు మిగిలినవానికన్న నెక్కువగ వ్రాయబడినవి. ఒక్కొక్కభాగపు నాటకరసములు మరియొకభాగమునలేవు. ఆయా భాగములలో నాయారసముల ననుసరించి యాడినగాని నాటకములు జనరంజకములు కాజాలవు. నెల్లూరుసీమలో కర్నాటకపుపాటను మెత్తురు. బళ్ళారిసీమలో భక్తి-శృంగారరసములను పార్శ్వ సంగీతపుపాటలతో మెత్తురు; ఆసీమలో నచ్చటచ్చట కొన్ని చారిత్రకనాటకములు వ్రాయబడినవి కాని ప్రదర్శనములందు శృంగార-విషాదములకే యాధిక్యమధికమై, అవి వీరరసావేశమును కలిగించుటలేదు. విశాఖపట్టణమండలమున, వంగదేశ సామీప్యమునజేసి, సాంఘిక-చారిత్రకేతి వృత్తములధికముగా స్వీకరింపబడెను. కృష్ణా-గోదావరీ మండలములలో నన్నిజాతుల నాటక కములును బయలుదేరినవి. మద్రాసులో కేవలము వీధినాటక - యక్షగానములే ప్రకటితము లైనవి.

పై నాటకముల మొత్తములో కొన్ని పునర్ముద్రణములు కలవు; కొన్ని క్రొత్త నాటకములు చేరలేదు. అయినను నాటిపరిస్థితిని ఈ పట్టికలమూలమున నులుపుగా గ్రహింప వచ్చును.

1900 లోపల నాటకరచన మారంభించిన ప్రసిద్ధకవుల నందరినిగూర్చి ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను. వారి నాటకములలో ఎక్కువభాగము 1900 తరువాతనే ముద్రితములై ప్రజల కందుబాటులోనికి వచ్చినవి. మరియు 1900 తరువాతకూడ చాలకాలమువరకును ఇంచు మించుగా వారందరును నాటకములను రచించుచునేయుండిరి. ధర్మవరమువారి చీత్రనళీయ నాటకము 1900 లోపలనే ముద్రితమైనను, వారి తక్కిన నాటకములన్నియును చాల ఆలస్యముగా ముద్రితములైనవి. చిలకమర్తివారి నాటకరచన 1899 లో ఆరంభమైనను వారి నాటకములు 1909 లోనే ముద్రితములైనవి (అసలు చిలకమర్తివారి నాటకముల ప్రసిద్ధి అప్పటి నుండియే). కన్యాశుల్కము 1909 లో రెండవ ముద్రణమును పొందిన తరువాతనే ప్రసిద్ధికి వచ్చెను. దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారు పేర్కొన్నట్లు గురజాడ వేంకట అప్పారావుగారు చనిపోయిన తరువాతనే జీవించుట ప్రారంభించినారు : 1900 ప్రాంతములనుండి నాటకరచన చేసినవారి నాటకములు పెంట్లపెంట్లనే ముద్రితములై వ్యాప్తి నొందసాగినవి.

సూరిశాస్త్రిగారు పేర్కొన్నట్లుగా 1900-1906 మధ్యకాలములో దేశమున నొకవిధమైన నిస్తబ్ధత యేర్పడినట్లు కన్పట్టుచున్నది. జాతీయ మహాసభలో స్వరాజ్యతీర్మానము అంగీకరింప బడుటతో దేశమున నొకవిధమైన నూత్నోత్సాహము, కర్తవ్యదీక్ష వెల్లివిరిసినవి. ఆ ప్రభావము తెలుగు నాటకరంగముమీదకూడ కన్పట్టుచున్నది. తత్ఫలితముగనే వీరరసప్రధానములైన ప్రసిద్ధ చారిత్రక పురుషుల, పౌరాణికపురుషుల కథలను స్వీకరించి, వారిని జాతీయ పీరులనుగా చిత్రించుటకు ప్రయత్నములు జరిగినవి. కవులీ ప్రయత్నమున కృతకృత్యులైనారని చెప్ప వచ్చును.

ఇన్ని నాటకములీకాలమున ప్రకటింపబడినను-రవాణాసౌకర్యము లెక్కువగానున్నను- ఒక ప్రదేశమందలి నాటకము లింకొక ప్రదేశమున కుపయుక్తములగుట చాల తక్కువ. సమాజముల మధ్యగల స్పర్థలు కారణముగా ఏ సమాజమున కాసమాజము కొన్ని క్రొత్త నాటకములను వ్రాయించుకొని, వానిని తమ సొంతసొత్తుగా భావించుకొనెడివి. కొందరు కవులు సహజాభిలాషతో నాటకములను వ్రాసియున్నారు. ఆయా కారణములచేత ఒకే ఇతివృత్తమును పలువురు నాటకీకరించుట జరిగినది⁵. ఇట్టి పరిస్థితి ఇతర రాష్ట్రములందుకాని, ఇతరదేశములందు కాని ఇంతగా కన్పట్టదు. ఇది తెలుగువారి ప్రత్యేకతయనవచ్చును. ఉదాహరణముగా చెప్పవలె నన్నచో సూరిశాస్త్రిగారి పట్టికనుబట్టి ఈ కాలమున బయలుదేరిన హరిశ్చంద్రనాటకములు పదుమూడు; సారంగధర నాటకములెనిమిది; ఉషాపరిణయములారు; సావిత్రి చరిత్రలైదు; తారాశశాంకములైదు; శశిరేఖాపరిణయములైదు.

ఈ కాలమున గుర్తింపవలసిన యొక ముఖ్య విశేషము క్రొత్తరకముల ప్రహసనముల ఉద్భవము. ప్రదర్శన సమయములలో ప్రహసనములను ప్రదర్శించుటను ధర్వాడవారే నేర్పి యున్నారు. కాని ఈ కాలమున నాటకసమాజములవారు బ్రహ్మాండమైన సీనరీలను ఏర్పాటుచేసికొని యుండుటచేత ఒకదృశ్యమునుమార్చి యింకొక దృశ్యమును ఏర్పాటుజేసికొనెడిలోపల ప్రేక్షకు లను వినోదింపజేయవలసిన యావశ్యక మెక్కువైనది. అందులకు చిన్నచిన్న ప్రహసనములు కావలసివచ్చినవి. వీనిని చిన్నచిన్న కవులేకాక పెద్దపెద్ద కవులును వ్రాయుట కారంభించిరి. వీతత్ప్రదర్శనములకు సమాజములలో ప్రత్యేకముగా హాస్యనటులేర్పడినారు. ఈ ప్రహసనము లలో కొన్ని సంస్కరణోద్దేశములు కలవి; మరికొన్ని వ్యక్తిగత దూషణములతో, వ్యంగ్య ర్థములతో కూడుకొన్నవి; తక్కినవి కేవలము వినోదాత్మకములు⁶. 1920 నాటికి ఇట్టి రకరక ముల ప్రహసనము లించుమించుగా రెండువందలవరకును ప్రకటితములైనవి.

ఈ కాలమున నుద్భవిల్లిన యింకొక విశేషము నాటకగేయ సాహిత్యము. దీనికాదిపురుషు లనదగిన శ్రీయుతులు ధర్మవరం, కోలాచలంగార్లు వారి నాటకములకు పాటలను వారే వ్రాసి కొనియున్నారు. కాని ఈ కాలమున ఇతరులనాటకములకు-కవికోరికమీదగాని, సమాజములకోరిక మీదగాని-పాటలను వ్రాసియిచ్చెడి నాటకవాగ్గేయకారులు బయలుదేరినారు. ఇట్టి వారిలో ముఖ్య ముగా పేర్కొనబడవలసినవారు పాపట్ల కాంతయ్యగారు, అల్లకచంద్రశేఖరకవి. కాంతయ్యగారు సర్కారు జిల్లాలలోని నాటక గేయసాహిత్యమునకు బ్రహ్మలని చెప్పదగినవారు.⁷ చంద్రశేఖర కవి కవియేకాక నటులుకూడను. వీరు రచించిన కీర్తనలు “ఆంధ్రనాటక కృతులు” అను పేర రెండుభాగములుగా ప్రకటింపబడెను-రసపుత్రవిజయ, కుశలవ, చంద్రకాంత, సారంగధర, సుగుణమణి నాటకములందలి కీర్తనలు ప్రథమభాగముగను (1917), తక్కిన కీర్తనలురెండవ భాగముగను (1921) ప్రకటింపబడినవి. కాంతయ్యగారి కీర్తనలు కూడ గ్రంథరూపమున వెలువడినవి; ఇందలి విశేషము కీర్తనలన్నియును స్వరయుతముగా ప్రకటింపబడుట. ప్రహ్లాద నాటకమునందలి కీర్తనలు 1923 లోను, ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణమునందలి కీర్తనలు 1925 లోను ప్రకటింపబడినవి; ఇవి కేవలము “మైలవరం బాలభారతీ సమాజము” వారిసొత్తు. నాటకము

లాయాసమాజములకెట్లు సొంతములో, ఈ గేయములును అట్లే సొంతములు. ఒక్కొక్కనాటక మందలి కీర్తనలు ప్రత్యేక సంపుటములుగా ముద్రితములైనవి కూడను.

ప్రజలకు పాటలమీద మోజు హెచ్చుగా నుండుటచేతను, పాటలను వ్రాసియిచ్చెడివారు లభించుచుండుటచేతను ఈ కాలమున కొందరు నాటకకర్తలు తమనాటకములకు 'సంగీత' అనెడి ఉపపదమును చేర్చుట కారంభించినారు. కాని, నిజమునకివి పూర్వమునుండియు వ్యాప్తిలోనున్న గద్య-పద్య గేయసమ్మిశ్రితములగు నాటకములవంటివేకాని, తద్భిన్నములైనవికావు.

1913 ప్రాంతములలో కృష్ణామండలమున నాటకపు పోటీలారంభమైనవి. హరిశ్చంద్ర, బొబ్బిలియుద్ధనాటకము, గయోపాఖ్యానము, ఉద్యోగవిజయములు, రసపుత్ర విజయము, రంగూన్ రోడి మొదలగు నాటకములకు పోటీలు జరిగినవి. ఈ పోటీలవలన నాటకములకు, అందు నెగ్గిననటులకు అధికములగు వ్యాప్తి-ఖ్యాతులువచ్చినవి. 1900 నాటికి ప్రసిద్ధకవులందరును నాటకములను రచించుట కారంభించినారు. పండితులకు, కులీనులకు నాటకప్రదర్శనములన్నచో కొంత గౌరవ మేర్పడినది. ఈపోటీలవలన ఆ గౌరవ మినుమడించుటయేకాక ఆ నాటకకర్తల, ఆ నటుల విషయమున 'వీరపూజ' (hero-worship) ఆరంభమైనదన్నను అతిశయోక్తి కాజాలదు. ఈ పోటీల ఫలముగా కొందరు యువనటులు వెలుగులోనికివచ్చి, బహుశ ఖ్యాతినందుట గమనింపవచ్చును.

తెలుగునాటకరంగమున వ్యాపారనాటకసమాజము లుద్భవిల్లినదికూడ ఈ కాలముననే. రాజమండ్రి హిందూనాటకసమాజ మిట్టివానిలో మొట్టమొదటిది. ఈ వ్యాపారనాటకసమాజములు పలువురు ప్రసిద్ధ నటులను, కవులను ఆకర్షించుటతోపాటు, పలువురు అప్రసిద్ధనటులను, అప్రసిద్ధకవులనుకూడ ఆకర్షించి వెలుగులోనికి తెచ్చినవి. ఆ కారణముగా అనేక నాటకములు బయలుదేరుట కవకాశము కలిగినది. ఈ కాలముననే తెలుగులో 'నాటక విమర్శ' బయలుదేరుట గమనించియున్నాము. కాని ఈ విమర్శ లధికముగా ప్రదర్శనములకు సంబంధించియుండుట చేత, రచనలపై వాని ప్రభావము కన్పట్టదు. నాటకరంగమునకు సంబంధించి ఈ కాలమున వెలువడిన గ్రంథములలో కోలాచలమువారి 'ప్రపంచనాటక చరిత్ర' ('Dramatic History of the World'—1908) తెలుగువారికి ఒక గర్వహేతువు. 'ఆంధ్రనాటకములు-కొన్ని సమయములు' అనెడి విపులవ్యాసమునుకూడ వీరు ప్రచురించినారు. దీనిని 'ప్రపంచనాటక చరిత్ర'కు అనుబంధముగాకూడ చేర్చినారు.

శ్రీ గురజాడవారు 'కన్యాశుల్కం' ద్వితీయముద్రణ పీఠికలో క్రిందివిధముగా వ్రాసి యున్నారు (1-5-1909):

"Itinerant Maharatha troupes staged Hindi plays in the Telugu districts and made money. Local companies copied their example and audiences listened with delight to what they did not understand. The bliss of ignorance could not have been more forcibly illustrated. Kanya-sulkam gave little scope to vulgar stage attractions such as flaring costu-

mes, sensuous dances, bad music and sham fights; yet it drew crowded houses and vindicated the claims of the vernacular.....I am glad to find that Hindi plays are on the decline. But the conditions of the Telugu stage can by no means be considered to be satisfactory. There are no theatres worth the name and no professional actors who practise acting as an art. There are not many good plays either. Modern life which presents complex social conditions is neglected by play-wrights except for purposes of the broadest farce, and poverty of invention is manifested by the handling of threadbare romantic topics. Few writers display knowledge of technique....."

గురుజాడవారి పై విమర్శ 1909 నాటిది. ఇందు కొంత అతిశయోక్తి లేకపోలేదు. నిజమునకు 1909 కి ముందే తెలుగునాటకరచయితలలో, సమాజములలో నవచైతన్యము కలుగుట గమనించియున్నాము. ఇంక 1912 తరువాత తెలుగునాటకరంగము బహుముఖములుగా వ్యాపించుటగూడ గుర్తించియున్నాము. ఈ వ్యాప్తి ఇంచుమించుగా 1920 వరకు కొనసాగినది. అటుపిమ్మట మరియొకదశ ప్రారంభమగుచున్నది.

1919 లో మొదటి ప్రపంచయుద్ధము సమాప్తమైనది. యుద్ధానంతరమున ఆంగ్లేయులేదో యొరిగింతురని కొండంతయాశపడిన జాతీయనాయకుల యాశలు అడియాసలైనవి. ఇంక జాతీయోద్యమము ద్విగుణితోత్సాహముతో విజృంభించినది. జాతీయోద్యమముతోపాటు ఆంధ్రులమీద మరి మూడు ఉద్యమముల ప్రభావముకూడ కలదు—ఒకటి సాహిత్యమందలి కల్పనికోద్యమము, వీరేశలింగంపంతులుగారు ప్రారంభించిన మానవోద్యమము, ప్రత్యేక ఆంధ్రరాష్ట్రోద్యమము. ఇట్టి స్థితిలో తెలుగు నాటకచరిత్రలో తరువాతి అధ్యాయము ప్రారంభమగుచున్నది.

భూమిక

1. అభిజ్ఞానశాకుంతలమునకు కొన్ని అనువాదములు :

1. పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు - 1872-75	10. వి. కన్నయ్య - 1915
2. కందుకూరి వీరేశలింగం - 1875-83	11. కస్తూరి సుబ్బారావు - 1915
3. కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి - ?	12. మంత్రిప్రగడ భుజంగరావు - 1919
4. రాయదుర్గం నరసయ్యశాస్త్రి - 1894 మే	13. మోచర్ల రామకృష్ణయ్య -
5. వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి - 1906	14. త్రిపురానన సూర్యప్రసాదరావు -
6. దాసు శ్రీరాములు (అచ్చతెనుగు) - 1898	15. గరిమెళ్ళ వేంకటనరసింహశాస్త్రి -
7. వడ్డాది సుబ్బారాయుడు - 1906	17. పోమరాజు రామానుజరావు - 1921-22
8. గూడకృష్ణయ్య - 1912	17. రాళ్ళభండి కోటమరాజు - 1921-25
9. అంబటిపూడి రామబ్రహ్మం - 1912	18. కాంచనపల్లి కనకాంబ - 1929

“ఏనుగునెక్కినాము, ధరణీంద్రులు మొక్కగ నిక్కినాము, స
న్మానములందినాము, బహుమానముల్ గ్రహించినార, మె
వ్వానిని లెక్కపెట్ట కనివారణ దిగ్విజయంబొనర్చి ప్ర
జ్ఞానిధులంచుఁ బేరుగొనినారము నీవలనన్ సరస్వతీ”

ముట్ూరి కృష్ణారావుగారు పేర్కొనినట్లుగా “వీరికవిత్వము ప్రాచీనకవితకు భరతవాక్యము.
నవీనకవిత్వమునకు నాంది. వీరి కవిత్వమం దెచ్చటఁజూచినను సౌకుమార్యము, పౌరుషము,
జీవము గోచరించుచుండును. ఈ విలక్షణములే యాంధ్రదేశమున శిష్యసహస్రముల వెదజల్లినవి.
వీరి రచనలెక్కువగ వీరి జీవితమునకు సంబంధించినవగుటచే నాకవిత్వ మాత్రమే గౌరవమును
బ్రతిష్ఠించుకొన్నది”.

5. చారిత్రకములు — పండితరాజము (ప్ర. ము. 1909); శ్రీమదెడ్వర్డు పట్టాభిషేకనాటకము
(1904); తొబ్బిలి పట్టాభిషేకనాటకము (1932).

పౌరాణికములు — భారతనాటకములు; సుకన్య (1908); అనర్హ నారదము (1909); దంభ
వామనము (1909); ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము (1931).

భారతనాటకములు — పాండవవిజయము (1903); పాండవాశ్వమేధము (1903); పాండవ
ప్రవాసము (1907); పాండవజననము (1908); పాండవోద్యోగము (1911) పాండవ
రాజసూయము (1921).

సంస్కృతానువాదములు — బాలరామాయణము (1902-03); మృచ్చకటికము (1907);
ముద్రారాక్షసము (1908).

సాంఘికము — వ్యసనవిజయము (అసంపూర్ణ ప్రకరణము).

ప్రహసనములు — పెల్లెటూళ్ళ పట్టుదలలు (1903); రసాభాసము.

6. తొలిరోజులలో ఉద్యోగ-విజయములను విడివిడిగానే ప్రదర్శించెడివారు; కాని, 1915 ప్రాంత
ములనుండి రెండింటిలోని కొన్నిభాగములను తగ్గించివేసి, ఒకేనాటకముగా ‘ఉద్యోగవిజయము’
లను పేర సమాజములవారు ప్రదర్శించుచున్నారు. (సాధారణముగా ‘ఉద్యోగము’లోని 5, 6
అంకములను, విజయములోని మరికొన్నిభాగములను తగ్గించుచుందురు.) అచ్చులోమాత్రము
రెండును వేర్వేరుగానే యున్నవి.

7. ‘ఉద్యోగవిజయము’లోని కృష్ణార్జున పాత్రలనుధరించి, తెలుగునాటకరంగమున ఉత్తమ నటు
లనిపించుకొన్నవారెందరో కలరు; అసలు, ఆ నాటకములవలననే కొందరునటులు సుప్రసిద్ధు
లై నారనుట ఎక్కువ సమంజసము—శ్రీయుతులు మల్లాది గోవిందశాస్త్రి, ముంజులూరి కృష్ణా
రావు, డి. వి. సుబ్బారావు, బెల్లంకొండ సుబ్బారావు, బందా కనకలింగేశ్వరరావు, పీసపాటి నర
సింహమూర్తి ప్రభృతులు కృష్ణవేషమునుధరించి, వందలకొలదిగానున్న పద్యములను మనో
హరముగా జదివి, ప్రేక్షకుల మన్ననలనుపొంది, పాండవోద్యోగవిజయములవలననే సుప్రసిద్ధు
లై నారన్నచో అతిశయోక్తికానేరదు.

ద్వితీయవర్గము

1. చూ. పులవర్తిభీమలింగమూర్తిగారి వ్యాసము—ఉగాదిసంచిక-1919.

భావనారాయణగారి నాటకములు :

1. రఘుదేవరాజీయము (అముద్రితము); 2. సౌందర్య సతీమణి (1904); 3. సంగీత సభ (1906); 4. కుముద్వతి సారంగధరము (1909); 5. ప్రత్యక్షనారసింహము (1913); 6. తులసీమాధవము (అసమగ్రము).

వీరు 'గాయనగాయనీ మనోరంజన' మనెడి సంగీతగ్రంథమునుకూడ రచించియున్నారు.

జన్మస్థలము : అమలాపురముదగ్గరనున్న మోడేకుట్టు.

తల్లిదండ్రులు : వెంకమ్మ, రామయ్య.

జననము : జూన్, 1867, మరణము : 10-12-1917

2. జననము - 1879 ఆగష్టు. మరణము - 12-6-1938

జన్మస్థలము - గంజాముమండలములోని గోపాలపురము.

తల్లిదండ్రు లిరువురును విద్యావంతులు.

లక్ష్మీనరసింహముగారు కొంతకాల ముపాధ్యాయులుగను, కొంతకాలము న్యాయవాదులుగను పనిచేసి, పిమ్మట జయపురంమహారాజా శ్రీ విక్రమదేవవర్మగారికి అంతరంగిక కార్యదర్శులైరి. వీరు బహుశగ్రంథకర్తలు.

వీరు వ్రాసిన నాటకములు:—

1. రుక్మిణీకళ్యాణనాటకము (1905); 2. మాలినీ విజయము (కీచకవధ-1907); 3. చిత్ర హరిశ్చంద్రీయము (1913); 4. లుథాగ్రేసర చక్రవర్తి (ప్రహసనము-1914) 5. అహల్య (1933); 6. చిత్ర.

నరసింహముగారి సోదరి శ్రీమతి సీరము సుభద్రయాంబకూడ కవయిత్రియే. ఆమె "సురుచీ విజయము" అనెడి నీతిబోధకమగు చక్కని నాటకమును రచించిరి (1914).

చూ. డా. దివాకర్ల వేంకటావధానిగారి 'అహల్య' పీఠిక.

3. శ్రీ కస్తూరి నరసింహారావు 1905 లో ప్రకటించిన తమ హరిశ్చంద్ర నాటకమునకు 'నవ హరిశ్చంద్రనాటకము' అని పేరుపెట్టిరి. ఇది ప్రధానముగా శంకరకవి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ననుసరించియున్నను, 'శంకరకవి తీసికొనివచ్చిన కథారీతిలో, గొన్నిస్థలములందు, బరస్పర విరుద్ధములుగాను, కొన్నిపద్యములలో, గొన్నిశబ్దములు ప్రకృత్యానుకూల్యము లేనివిగాను' కన్పించుటచే వీరు కొన్నిమార్పులను, నాటకప్రక్రియదృష్టితో, చేసినట్లు పీఠికలో చెప్పుకొనినారు.

4. జననము - 23-12-1881, మరణము - 30-6-1953.

జన్మస్థలము - బాపట్లతాలూకా 'ఇటికంపాడు'.

తల్లిదండ్రులు - ఆదిలక్ష్మమ్మ; నరసింహశాస్త్రి.

లక్ష్మీకాంతకవిగారు ఉప్పుసత్యాగ్రహముచేసి జైలుశిక్షననుభవించిరి. 1926 లో చల్లపల్లిరాజా వారిసాయముతో గుంటూరులో ప్రసిద్ధమగు చంద్రికాముద్రణాలయమును స్థాపించినారు. 1930లో రంగూన్లో సన్మానితులై 'కవితాకళానిధి'యను విరుదమునందినారు. 1942 లో చలనచిత్ర సంఘమువారు ఘనముగ సన్మానించి 'పుంభావసరస్వతి'యను విరుదమునొసంగిరి. సినిమా కళలో రచయితలుగా, నటులుగా పరిశ్రమచేసిన తెలుగుకవులలో వీరు ప్రధానులనిచెప్పవచ్చును. చరమదశలో కాశహస్తీలో స్థిరపడినారు.

వీరు రచించిన నాటకములు:—

1. బుద్ధిమంతివిలాసము (1905); 2. సత్యహరిశ్చంద్రీయము (1912); 3. ఉత్తరరాఘవము (1910); 4. సాత్రాజిత్రియము.

19. కాకర్ల కొండలరావు - 1930	25. చిలుకూరి శ్రీరాములు - 1946
20. వత్సవాయి వేంకటసీలాద్రిరాజు - 1933	26. ముళ్ళపూడి నారాయణశాస్త్రి - 1954
21. జె. గంగన్న - 1931	27. పంగనామముల రామచంద్రరావు - 1948
22. ఎస్. రామకవి -	28. దుర్భా సుబ్రహ్మణ్యశర్మ
23. భువనగిరి విజయరామయ్య	29. కేశిరాజు వేంకటస్వనీంహలప్పారావు -
24. పేరి కాశీనాథశాస్త్రి -	30. మాదిరాజు విశ్వనాథరావు -

ప్రథమవర్గము

1. జననము—29-10-1866.

జన్మస్థానము—పశ్చిమగోదావరి జిల్లా, కొవ్వూరు తాలూకా, దేవరపల్లిగ్రామము.

నివాసము—1898 నుండియు రాజమండ్రి.

తల్లిదండ్రులు—వేంకటసుబ్బమ్మ సోమిదేవమ్మ; వేంకటసోమయాజులు.

12 వ ఏటనే కవిత్వము చెప్పనేర్చినవారు శాస్త్రిగారు.

2. కాని. ఇది సత్యముకాదనియు, నిజమునకు బొబ్బిలివారిదే లోపమనియు, వారు దురభిమానమునకు లోనై రనియు, విజయరామరాజు తప్పులేదనియు, వెంగళాపు చనిపోకుండ నర్నాపురముచేరి రంగరాట్టరిత్రమును వ్రాయించెననియు, తాండ్రపాపయ్యను రామరాజే చంపెననియు శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు ప్రసంగాంతరమున తెల్పియున్నారు. ఇందలి సత్యాసత్యములు చరిత్ర కారులు తేల్చవలసిన విషయములు.

3. చూ. “ఆంధ్రనట ప్రకాశిక”—పుటలు 337-78.

నాయకుడైన రంగారావు పతనము చెందుట, ప్రతినాయకుడైన విజయరామరాజు కేవలము పిరికివాడుగా చిత్రింపబడుట మొదలగునవి పసుమర్తివారి విమర్శకు గురియైనవి. మొత్తము మీద శాస్త్రిగారు తమ రచనలో విజయరామరాజు పాత్రకు అంతగా ప్రాధాన్యమొసంగకపోవుట గమనార్హము.

4. శ్రీ దివాకర్ల తిరుపతిశాస్త్రి (వెలనాట్ల).

జననము - 3-4-1872; మరణము - 7-12-1920. ✓

జన్మస్థానము - ఎండగండి.

తల్లిదండ్రులు - శేషమ్మ, వేంకటాచార్యులు.

శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి (ఆరామద్రావిడులు).

జననము - 8-8-1870; మరణము - 15-2-1950. ✓

జన్మస్థానము - దంగేరు; నివాసము - కడియము.

తల్లిదండ్రులు - చంద్రమ్మ, కామయ్యశాస్త్రి.

1888 లో చర్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారియొద్ద ఇరువురును అంతేవాసులుగ చేరినారు. ఇరువురును కలిసి 23-11-1892 తేదీన కాకినాడలో ప్రప్రథమముగా శతావధానము చేసినారు. నాటినుండి వారుచేసిన శతావధానములకు, మెట్టిన రాజాస్థానములకు, పొందిన గౌరవములకు లెక్కయేలేదు.

5. “సత్యహరిశ్చంద్రీయము” బలిజేపల్లివారిరచనయేకాదనియు, దానిని శ్రీ భాగవతుల సుబ్బయ్య అనువారు రచింపగా, లక్ష్మీకాంతకవిగారు తమపేరు పెట్టుకొనిరనియు లోకమున నొక ప్రవాద మున్నది. సుబ్బయ్యగారు ఏలూరులో నేటికిని సుఖులై యున్నారు. వారిని స్వయముగా కలిసికొని యీ విషయమై ప్రశ్నించితిని. వారు నవ్వుచు మాలక్ష్మీకాంతకవి ఒకరిసొత్తును దొంగిలింపవలసిన ప్రతిభాదరిద్రుడు కాడనియు, సత్యహరిశ్చంద్రీయము సంపూర్ణముగా బలిజేపల్లివారిరచనయే యనియు వారు స్పష్టముచేసియున్నారు. కావున, సత్యహరిశ్చంద్రీయకర్త బలిజేపల్లి వారేయనుట నిస్సందేహము.

6. రుక్మిణీకృష్ణీయము లేదా మాయాశక్తి అనునాటకముయొక్క వ్రాతప్రతిని చదివి, దానిపై తమ అభిప్రాయమును తెలుపుచు 1914-1925 తేదీన రాఘవాచార్యులుగారు గోపాలాచార్యులుగారికి ఆంగ్లమున వ్రాసిన సుదీర్ఘ మైనలేఖ నాయొద్దనున్నది. అందువారు నాటకమునకావింపవలసిన మార్పులను సూచించుటతోపాటు, నాటకరచనలో పాటింపవలసిన కొన్ని ధర్మములనుకూడ వివరించియున్నారు—(1) నాటకమున మాటలకంటె చేష్టప్రధానము; (2) ధర్మబోధ ఉపన్యాస రూపమునకాక ఆచరణరూపమున పొడగట్టవలెను; (3) సంభాషణములు నాతిదీర్ఘములై మనోహరములుగానుండవలెను; (4) హాస్యము నాటకమందవశ్యముండితీరవలయును (అది జీవితమున కుత్తేజనము కల్పించెడిదికావలయును.).

7. ముద్రితనాటకములు— రామదాసు; రాంకడిరు; సుభద్రాపరిణయము; ప్రేమచంద్రయోగి లేదా అస్పృశ్యవిజయము; రుక్మిణీకృష్ణీయము లేదా మాయాశక్తి.

అముద్రిత నాటకములు— శ్రీరామలీలలు; గిరిజాశంకరీయము; పాండవాజ్ఞాతవాసము; ఉత్తమరామ చరిత్ర; హరిశ్చంద్ర; కెయిసర్ లేక కలియుగదుర్యోధన; ఉషాపరిణయము.

8. రాఘవాచార్యులవారికి కీర్తితెచ్చిన లేదా వారివలన ప్రభాతిపడసిన నాటకములలో రెండు ప్రధానములైనవి—ఒకటి కోలాచలమువారి ‘రామరాజుచరిత్ర’; రెండవది గోపాలాచార్యులవారి ‘రామదాసు’. ఈ రామదాసు నాటకమునకు ప్రభాతితెచ్చినవారింకను మరికొందరుకలరు— శ్రీయుతులు యడవిల్లి సూర్యనారాయణ, శ్రీ రామాయణం సర్వేశ్వరశాస్త్రి, శ్రీ పర్వతరెడ్డి రామచంద్రారెడ్డి మొ॥

9. “నలువ కొలమను తరువునఁదెలుగు నాటి శాఖపూచిన పూవు, విశాఖపుర ‘మిషన్ హయస్కూలు నందొజ్జ, సర్వబుధవిధేయుఁ డతఁడు, ఇ. యజ్ఞనారాయణుండు”
—రసపుత్ర విజయప్రస్తావన - సూత్రధారుడు.

వీరు ‘హితకారిణి గ్రంథమాలా’ సంపాదకులుగా నుండిరి. వ్రాసిన నాటకములు: 1. రసపుత్ర విజయము (1910); 2. అపూర్వ నాగరికత (1912); 3. భారతమాత (1913); 4. రాజపుత్రతేజఃపుంజము లేదా రాజప్రతాపసింహ (1920); శ్రీకృష్ణజననము. అపూర్వ నాగరికత మూడు భాగములుగా వెలువడినది: ఇందు, నవనాగరికతమూలమున వచ్చిన కొన్ని దురాచారములు మనోహరముగా వ్యక్తముచేయబడినవి. ఇంక ‘రాజపుత్రతేజఃపుంజము’ను “ఆవదలందు ధైర్యమే సుఖాస్పరమో; నిజకార్యసిద్ధి దీక్షాపరతన్ లభించునను సత్యము నిత్యము చాటితెల్పిగన్” రచించినట్లు వారే తెల్పుకొనియున్నారు. శ్రీకృష్ణజననములో ఆధునిక రాజకీయ వాతావరణమును చొప్పించియున్నారు. శ్రీకాకుళము దగ్గరనున్న ‘కంచలి’ కి సంబంధించిన గాథను పురస్కరించుకొని వీరు విషాదరూపకమును కూడ రచించిరట; ఇది అముద్రితము.

‘రాణా ప్రతాపసింగు’ నాందిలో ఆంధ్రమాత ప్రశస్తి గమనార్హము:
 “సారస్వతశరీరధారులై యమరులౌ నన్నపార్యాదులఁ గన్నతల్లి,
 కార్యబద్ధకవిత్వ ఘనులు తిక్కత్రయోదారవీరులఁ గన్నవీరమాత,
 ప్రాగ్యణిగ్రమకు కేంద్ర స్థానమౌ పూర్వజలరాశి పెనుప్రాపుగలుగు వసుధ,
 గౌతమీకృష్ణవేణితటిజ్జేత్రగర్భముల రత్నములీను రత్నగర్భ,
 దళితరిపుజాత మహితగోత్ర సముపేత, ప్రజప్రబోధింప వూతప్రబాతగీత,
 మతిముదంబునం బాడెడు నాంధ్రమాత, నిఖిలసంపత్సమేతయై నెగడుగాత.”

10. నారాయణరావుగారు ప్రతినాటకప్రారంభమందును “మేధాదక్షిణామూర్తి పరబ్రహ్మణే నమః” అని పేర్కొని యుండిరి. మేధాదక్షిణామూర్తి భక్తులైన యింకొక నాటకరచయిత శ్రీ నాదేశ్వరారు.

నారాయణరావుగారి నాటకములు :

పౌరాణికములు—చిత్రాభ్యుదయము (1909); పద్మవ్యూహము (1919).

సాంఘికములు—చింతామణి (1921); పరవిక్రయము (1922 ప్రాంతములు); మధుసేవ (1906); కాలేజీగరల్.

ప్రహసనములు—లుబ్ధాగ్రేసరచక్రవర్తి ప్రహసనం (1906); రూపాయగమ్మత్తు (1920); కారణంలేని కంగారు (1920); దసరాతమాషాలు (1920); ఘోరకలి (1921); మ్యునిసిపలు ముచ్చట్లు (1921); విదూషకకపటము (1921).

11. కామేశ్వరరావుగారి తల్లిదండ్రులు—నరసమ్మ; ఉమామహేశ్వరరావు. విజయనగరములో సంస్కృతము ప్రత్యేకవిషయముగా పట్టభద్రులై నారు; పిమ్మట ఫిలాసఫీ ఎమ్. ఏ.లో ఉత్తీర్ణులై నారు. అటుపిమ్మట రాజమహేంద్రవరము బ్రెయినింగ్ కాలేజీలో ఉపన్యాసకులుగా పనిచేసిరి. వీరు నటులు. రచయితలు మాత్రమేకాక చక్కని సంగీతజ్ఞులు కూడను.

12. నాటకపుపోటీలలో పరిజ్ఞాధికారులు మార్కులువేయవలసిన పద్ధతిని కామేశ్వరరావుగారు క్రింది విధముగా రూపొందించిరి—

I	వేషము	5 మార్కులు	}	15	}	100		
	తీవి	10 మార్కులు						
II	ఉచ్చారణ—నిర్దుష్టత-4; స్పష్టత-4; ధార-8;	}					40	
	ఊతము-10; అవులు-10; కంఠధ్వని-4							
III	సంగీతము—కంఠము-2; శాస్త్రము-3;	}					10	
	సంగీతవాచకసమ్మేళనము-5							
IV	అభినయము	- 25	}				35	
	మూకాభినయము	- 10						

—ఆంధ్రపత్రిక ఉగాదిసంచిక (1917-18).

13. కామేశ్వరరావుగారి నాటకములుకొన్ని—

చంద్రగుప్త (1922 ప్రాంతములు), సౌరామరుస్తుం, భారతరమణి, సీత, రాణాప్రతాపసింహ, బిల్వమంగళ (ఇవి బెంగాలీనుండి అనుదితములు).

శ్రీలావతీ సులోచనము—(తమిళమునుండి అనూదితములు)

శ్రీ మాధవాచార్య విద్యారణ్య, డి.టెక్సన్, శివాజీశీలము, శంభాజీ నిర్యాణము (ఇవి మహా రాష్ట్రమునుండి అనూదితములు)

కలాపహాడ్ (ఒరియానుండి)

పునర్వివాహము (పంజాబీనుండి)

ప్రహసనములు—తగినశాస్తి, పిసినిగొట్టు (ద్విజేంద్రుని రచనకు అనువాదములు); గడుసు గంగయ్య, క్రొత్తల్లుడు మొ॥

14. ముత్తరాజు సుబ్బారావుగారు నోబిల్ కళాశాలనుండి విరమించుకొన్నతరువాత నెల్లూరులో స్థిరపడి, నిర్ధనులుగావనిపోయినారు. అంతట వారిమిత్రులు చిత్రకళాభివర్ధనికే “ముత్తరాయమెమోరియల్” సమాజమని పేరుపెట్టినడుపుచు, కొన్నినాటకప్రదర్శనములేర్పాటుచేసి, సుబ్బారావుగారి కుటుంబమునకు ధనసహాయమొనర్చినారు.

సుబ్బారావుగారు పెక్కు స్వతంత్రనాటకములు రచించియున్నారు—

పౌరాణికములు—తులాభారము (రచన-1920; ప్ర. ము. 1922); కచదేవయాని (1939); భక్తమార్కండేయ (1940).

చారిత్రకములు—రాజ్యశ్రీ; చంద్రగుప్తనాటకము లేదా మౌర్యాభ్యుదయము (1932); రణతిక్కన (1938). చంద్రగుప్తనాటకము (5 అం) తప్ప తక్కినవన్నియును మూడేసి అంకములే కలిగియున్నవి.

15. తులాభారనాటకములలో పోతుకూచి సుబ్బయ్య (1885-1947)గారి రచన మొదటిదిగా కన్నట్టు చున్నది (రచన 1916; ప్రథమ ప్రదర్శనము చింతామణిథియేటర్ లో 25-1-1919 తేదీన). బందరులో దీని ప్రదర్శనమును చూచియే సుబ్బారావుగారు తమ నాటకమును రచించి యున్నారు.

సత్యాగర్వభంగమును పాసుగంటివారు నిరూపించినవిధమును గుర్తించియున్నాము. ఆ దృష్టితోచూచినచో ఇందలికథలో ఔచిత్యమంతగా కన్నట్టదు; గర్వభంగమొనర్చుటకు సత్యభామను బజారుపాలుచేయుట న్యాయముకాజాలదు.

16. ఒక ఉదాహరణము :

“భ్రమరంబు భ్రమరికి సుమరసంబును జూపి త్రాగించి, శేషంబుత్రాగుచుండు
.....

బౌర : ప్రేమమాహాత్మ్యమేమనఁగవచ్చుఁ జేతనావళినెల్ల వశీకరించె”

ఇది కుమారసంభవములోని అకాలవసంతోదయవర్ణనలోని శ్లోకముల కనువాదము.

తృతీయవర్గము

1. మంత్రిప్రగడ భుజంగరావుగారు శ్రీ పి.చెంచయ్యతోకలసి “ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్ర”ను ప్రప్రథమముగా ఆంగ్లభాషలో రచించి ప్రకటించియున్నారు. (“Heritage of India” Series).

2. “నాటకాంతము కవిత్వమువ్రాసిన మహాకవి. ఈయన కవితకింత విగువులగువులు వచ్చుటకుఁ బురాజన్మసుకృతమే హేతువు. ఏ మహావిద్వాంసుడు వాడలేనియటులు మంచిపొంకముగా బింకముగాఁ బదసంధానముగావించును. సమాసభూయస్త్వము వీరి కవితకుఁదరచుగానుండు గుణము; ఆగుణము వీరరసభరితములైన వీరినాటకములు కొన్నింటికిగొప్పరమణీయతనిచ్చినది. ‘శ్రీకృష్ణరాయనాటకావాళి’యను పేర వీరు రచించిన నాలుగు నాటకములు చాలగొప్పవి”.

— శ్రీ మధునాపంతులవారి ‘ఆంధ్రరచయితలు’ (పుట-397).

3. పానుగంటివారి పెక్కునాటకములకు కూచివారు నాందీప్రస్తావనలు రచించిరి. ఇంక కూచివారి యీరెండునాటకములకును పానుగంటివారు నాందీప్రస్తావనలురచించియున్నారు. వీరు చాల ఆప్త న్నేహితులు. కూచివారిని, పానుగంటివారిని, చిలకమర్తివారిని కలిపి “సింహాత్రయ”మనెడివారట యారోజులలో. పితాపురోన్నతపాఠశాల ప్రధానోపాధ్యాయులుగా కూచివారు సుప్రసిద్ధులు.

4. “కవికాలాదికములు అన్నపేరుతో ఈ నాటకమునకు నడకుదుటి వీరరాజుపంతులుగారు వ్రాసిన పీఠికలోని క్రిందివాక్యములు గమనార్హములు : “.....దశవిధరూపకములలో దేనియందును జేరక నాటకలక్షణమునకు వెలియైయున్న యీ పుస్తకమునకు నాటకమనుపేరిడుట యేలయని పెద్దలాజ్ఞేపింపకుందురుగాక ! ఇక్కలమున బయలువెడలు నాంధ్రనాటకములలో ననేకములు పూర్వనాటకలక్షణములకు వెలిగానేయున్నవి. ఇట్లుండుటకుఁ గారణము లనేకములుగలవు..... ఆయా విషయములనుచర్చించుచు ఆంధ్రనాటకములంగూర్చి తామొక విమర్శనగంధమును వ్రాయుచున్నట్లు ఇందు వీరరాజుగారు తెలిపినారు; అది లభ్యముకాలేదు.

చతుర్థవర్గము

1. సచ్చిదానందశాస్త్రిగారు “దివోదాసు” లో సనాతనధర్మ ప్రాశస్త్యమును చక్కగా నిరూపించి యున్నారు. తెలుగు నాటక ప్రపంచమంతయును ఏకాంకిలతో, సాంఘికేతివృత్తములతో, సాంఘిక సమస్యలతో నిండియున్న కాలములో శాస్త్రిగారు “పౌరాణిక” రచనకు పూనుకొని, ఉదాత్తముగ నిర్వహించి యుండుట ముదాహవము.

2. అయినాపురపు సుందరరామయ్యగారు ‘ప్రతిజ్ఞాయాదవ’ ప్రస్తావనయందు నాడు శతాధికముగా వెలువడుచున్న ‘నవల’ లను గూర్చి సూత్రధారముఖముగా చేసిన విమర్శ పరిశీలనార్హము:

“భువివార్తా పత్రికలటి కవనంబేయగు ‘నవలల’ కవనం బబలా
అవి చదివెద రొకమాటే యివి యటులే చదివి యవలనే పడవైతుర్.”

“అవనిగనంగ దేహబల మల్పము, బుద్ధిబలంబు నల్పమై
నవకపుఁబద్య కావ్యములు నాటకముల్ రచియింపఁజాలకీ
నవలలు వ్రాయఁజొచ్చి రవి నాణెముఁ గూర్చునటంచు నాడరే
నవలలకే జనింపఁబడె నావెల కూర్పు పఠించుటల్ చెలీ.”

“హత్తిన వర్ణనాతిశయమందిన జవ్వని పద్యకావ్యమా
బిత్తరి వృత్తచిత్ర పదభేషణ ప్రౌఢయె దృశ్యకావ్యమా
సత్త విహీనయౌ వచనజల్పని లోలయె గద్యకావ్యమా
హత్తుగఁగావ్య కన్యకను నాగతిగా విభజింప నయ్యెడిన్.”

3.“మొదటి కథ స్త్రీలకు విద్యాకౌశలత్వము ప్రసాదించి యన్యనాగరీకుల శీలంబులనెల్ల దిన్నఁగానేర్పి తుదకు వివాహాదికార్యంబులయందు నన్యులకు వలెవారికిని స్వాతంత్ర్యమొసంగమిచే గలుగుచుండు విపరీతంబులందెల్పుచుండును. రెండవది వైశ్యబ్రాహ్మణుల వివాహపద్ధతులలో కేవల శిశుమాత్రులైన కన్యలకు వయోవృద్ధులైన భర్తల పెండ్లిచేయుటచేతఁ గలుగుచుండు కుటుంబకష్టంబులును దెల్పుచుండును. మూడవకథ యాంగ్లేయభాషనుండి గ్రహింపఁబడియాంధ్రీ కరింపఁబడిన హాస్యరస సంపూరితమై ప్రకాశించునది. ఈ మూడు కథలనొక్కటే కథగా కనుబడు విధముగా నీనాటకమును నావల్ల నైనంత మట్టుకు నల్లితిని.....” —పీఠిక-7-4-1911.

పోటీలు : విమర్శలు

1. “ఆంధ్రనాటకనామా?” (1916)—సంపాదకపీఠిక—పుట-7, (సంపాదకులు—శ్రీయుతులు పురాణం సూరిశాస్త్రి, కాసుకొలను వెంకటరామయ్య).
2. శ్రీ పురాణం సూరిశాస్త్రి—“నాట్యాంబుజము” (1923)—పుట-13.
3. పుట 341 లోని పట్టికను చూడవలెను.
4. పుట 342 లోని పట్టికను చూడవలెను.
5. ఈ సందర్భమున కందుకూరివారి వాక్యములు గమనింపదగినవి—” నేను దీనిని (అభిజ్ఞాన శాకుంతలానువాదమును) రచించిన తరువాత దాదాపుగాఁ బదేండ్లకు (1894 లో) దీనికంటె నెక్కువ మనోహరముగా నుండవలెనని క్రైస్తవ కళాశాలా పండితులగు రాయదుర్గము నరసయ్య శాస్త్రిగారు శాకుంతలమును మరలఁదెలిఁగించిరి. ఈ రెండింటికంటెను నధికరమ్యముగా నుండవలెనని రెండు మూఁదేండ్లతరువాత (1896 లో) చెన్నపురి క్రైస్తవ కళాశాలా సంస్కృత పండితులగు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు పెండియుఁ దెలిఁగించిరి. తరువాత మఱి రెండేండ్లు తాళి (1898లో) మూటికంటెను ముద్దుగా నుండవలెనని దాసు శ్రీరామపండితులవారింకొక భాషాంతరముచేసిరి; ఇవన్నియు నిట్లుండఁగా నన్నిటినిమించి యత్యంత హృద్యముగా నుండవలెనని మఱి యెనిమిదేండ్ల కనఁగానేను భాషాంతరీకరించిన యిరువదేండ్లకు తరువాత (1906) వడ్డాది సుబ్బారాయుడుగారు వేరొకభాషాంతరముచేసిరి.” (స్వీ. చ. 1 వ. భా-పుటలు 189-90). కందుకూరివారికి ముందే కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రిగారును, వారితో సమకాలమున పరవస్తు వేంకట రంగాచార్యులవారును శాకుంతలము ననువదించియున్నారు. వడ్డాదివారి తరువాత ఇంచు మించుగా ఇరువదిమంది శాకుంతలముననువదించిరి. మొత్తము శాకుంతలానువాదములు ముప్పదికిపైగాకలవు. చూ. పుటలు 332-333; ఇది అనువాదనాటకములకు ఒక ఉదాహరణము మాత్రమే; ఇంక స్వతంత్ర నాటకముల విషయమును ఇట్టిదే.
6. కొన్ని ఉదాహరణములు :
తన్ను—మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి (1915); తవిటిరొట్టె—తిరుపతి వేంకటకవులు (1913);
నాచిపార్తి—కోలాచలము శ్రీనివాసరావు (2925); లొడాలి బుచ్చిగాడు - శ్రీపాదకృష్ణమూర్తిశాస్త్రి (1912).
7. కృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావు, సత్యవోలు గున్నేశ్వరరావుగార్లు వీరిని ప్రప్రథమముగా రాజమండ్రి తీసికొనివచ్చిరి. అక్కడ కొంతకాలముండి, ఏమట్ట బెజవాడ మైలవరం కంపెనీకి వెళ్ళినారు; వారు వెళ్ళిన తరువాత రాజమండ్రిలో చంద్రశేఖరకవిగారు ప్రసాదికివచ్చినారు.

శ్రీ. నాటకకాలి;	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	మొత్తము
1. భారత కథలు	—	—	—	—	—	1	3	2	3	1	2	2	4	5	6	29
2. కృష్ణగాథలు; పురాణములు	—	—	—	—	2	2	—	2	5	7	9	7	9	10	5	58
3. రామాయణకథలు	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	1	1	4	6	8	26
4. సంస్కృతానుకరణములు	—	2	4	1	—	1	2	4	2	2	6	4	4	4	3	44
5. పార్శ్వనాటకానుకరణములు	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	1	1	—	2	7
6. ఇంగ్లీషునాటకానుకరణములు	—	—	—	—	—	—	2	—	2	2	3	2	3	—	3	17
7. తెనుగుప్రబంధముల ననుసరించినవి	—	—	1	—	—	—	—	—	5	2	1	—	—	—	1	10
8. జనరంజకములు	2	9	—	2	—	—	3	5	9	9	7	7	7	6	7	72
9. సంఘావస్థానుకరణములు	—	—	—	—	2	2	—	5	3	8	13	5	7	4	4	53
10. ప్రహసనములు	—	—	—	—	1	1	—	1	—	2	3	1	1	1	5	16
11. చరిత్రల, నవలల అనుసరణలు	—	—	—	—	—	—	2	1	3	1	9	8	8	4	2	38
12. వీధినాటకములు; యక్షగానములు	2	1	6	2	3	2	4	3	4	8	6	6	9	11	11	78
మొత్తము	4	4	11	5	8	9	16	26	38	46	60	44	57	51	57	449

నాటకజాతి	విశాఖ మండలము	గోదావరి-కృష్ణా మండలములు	నెల్లూరు- మద్రాసులు	దత్తమండలము
1. భారత కథలు	1	23	4	1
2. రామాయణ కథలు	0	21	4	1
3. కృష్ణగాథలు : పురాణములు	5	43	8	2
4. సంస్కృత నాటకానుకరణములు	1	37	5	1
5. పార్శ్వనాటకానుకరణములు	0	7	0	0
6. ఇంగ్లీషు నాటకానుకరణములు	2	11	4	0
7. తెలుగుప్రబంధములనుసరించినవి	0	8	2	0
8. జనరంజకములు	8	47	11	6
8. సంఘావస్థానుకరణములు	14	33	6	0
10. ప్రహసనములు	1	7	6	2
11. చారిత్రకములు : నవలలు	6	28	2	2
12. వీధినాటకములు	3	18	46	11
	—	—	—	—
మొత్తము	41	284	98	26
	—	—	—	—

నూతన ప్రయోగములు : నాటకములు

భూమిక

ఆధునిక నాటకరచనా ప్రయోగముల విస్తృతికాలమున తెలుగు నాటకరంగము మూడుపూవు లారుకాయలుగా వర్ధిల్లినది. సంస్కృతనాటక రచనావిధానము ననుసరించియో, లేదా అప్పడప్పడు ఆంగ్ల నాటకరచనా సంప్రదాయముల ననుసరించియో స్వతంత్ర పౌరాణిక, చారిత్రకనాటకములు రచింపబడుట ఈ కాలమునందలి ప్రత్యేకత; అంతియేకాదు, సంప్రదాయముల కలగలుపుతో అటుకాని, ఇటుకాని చెందని రచనలుకూడ ఈ కాలముననే చాల బయలుదేరినవి. ప్రతి నాటకసమాజమును అందలి నటులకు, పరికరములకుతగినట్లు ముఖ్యమగు పౌరాణిక నాటకములను వ్రాయించుకొనెను; వానియందు సాహిత్యదృష్టి తక్కువయని వేరుగ చెప్పనక్కరలేదు. కాగా, నాటకరచనయందు ఆసక్తితోపాటు అలసత్వమును, తేలిక తనమును హెచ్చినవి.

ఇట్టి కేవల విస్తృతిమార్గమునకు వ్యతిరేకముగ వచ్చిన విప్లవమా యనునట్లు తరువాతి కాలము నూతన ప్రయోగములకాలమై వర్ధిల్లుట గమనార్హము. ఈ కాలమునందలి ప్రయోగములు మూడు విధములుగా సాగినవి—మొదటిది భావవై విధ్యమునకు సంబంధించినది; రెండవది రచనావై విధ్యమునకు సంబంధించినది; ఇంక మూడవది ప్రదర్శనకు సంబంధించినది. సాంప్రదాయక నాటకరచనా విధానమునుండి విడివడుటకు పలువురుచేసిన ప్రయత్నముల ఫలమే ఈ నూతనప్రయోగములు. పెక్కు ప్రయోగములు ఒండొంటికే సమకాలికములగుటకూడ గమనింపవచ్చును. మొత్తముమీద ఈ ప్రయోగముల దశలను స్థూలముగా క్రిందివిధముగా విభజింపవచ్చును—

1920-25 మధ్య దేశభక్తిపూరితములును, సంఘసంస్కరణాత్మకములును అయిన రూపకములు వెలువడినవి. 1925-30 మధ్య రచనయందు ప్రయోగాత్మకములును, సంఘతిరస్కారాత్మకములును అయిన రూపకములు వెలువడినవి. 1930-35 మధ్య రచయితల దృష్టి మరల కొంత సాంప్రదాయకమార్గము ననుసరించినది. 1935-40 మధ్య ఆంధ్ర సంస్కృతి నిరూపణాత్మకములైన రూపకములును, 1940-44 మధ్య అన్నిరకములైన రూపకములును వెలువడినవి. ఇది కేవలము స్థూలవిభజనము మాత్రమేయని మరువరాదు,

భావవైవిధ్యము :

ఈ కాలమున భావవైవిధ్యము నాల్గువిధములుగా కన్పట్టుచున్నది—దేశభక్తిప్రబోధము, సంఘసంస్కరణము, ప్రాచీన సంస్కృతీప్రబోధము, సంఘతిరస్కరణము. ప్రథమ ప్రపంచ సంగ్రామానంతరము కాంగ్రెసు ఆధ్వర్యమున ఇతోధికోత్సాహముతో సాగిన ఆంగ్ల సామ్రాజ్య వ్యతిరేకోద్యమము సామాన్య పౌరునికూడ స్వాతంత్ర్యదీక్షపరునిగా చేసినది. దేశభక్తులైన రచయితలు కొందరు సాహిత్యమును స్వాతంత్ర్యసంపాదనార్థము ఒక సాధనముగా నుపయోగించిరి. ఈ ఉద్యమమునకు సమకాలికముగా సంఘసంస్కరణోద్యమముకూడ దేశవ్యాప్తముగా సాగినది. కొందరు తెలుగు నాటకకర్తలు సాంఘికదురాచారములను ఖండించుచు, సంఘమును సంస్కరింపదగిన పద్ధతులను ప్రబోధించుచు పెక్కు సాంఘికనాటకములను రచించియున్నారు. ఇట్టి సాంఘికక్షణావస్థుగ్రహణమున కొందరు రచయితలు కేవలము సంఘ సంస్కారమునుమాత్రమే వాంఛింపగా మరికొందరు రచయితలు సంఘమును, అందలి ప్రాచీనసంప్రదాయములను త్రోసిరాజని మానవుని బుద్ధుని, సహజములైన ఉద్వేగ-ఉద్రేకములను ఆధారముగాచేసికొని నూత్నసాంఘిక వ్యవస్థను నెలకొల్పవలెననెడి ఆశయముతో సాంఘికరూపకములను రచించియున్నారు. మొదటివారు సంఘసంస్కరణమునందు మితవాదులుకాగా రెండవపక్షమువారు అతివాదులగుచున్నారు. మితవాదులు సంఘమునందు వ్యసనములుగా పరిణమించిన వేశ్యాసంపర్కము, మద్యపానము మొదలగు విషయ లోలత్వములను ఖండించి తత్సంస్కారమునకు ప్రబోధము సలిపిరి. ఈ ప్రబోధము సార్వకాలికమును, సార్వజనీనమును అగుట గమనింపదగినది. మరికొందరు ప్రాచీన సంస్కృతీవైభవమును నిరూపించు రచనలకు పూనుకొనినారు. ఇంక అతివాదులు సంఘమునందలి ఒక విభాగమునకు అనగా ఒక కులమునకో, ఒక స్త్రీ జాతికో జరుగుచున్న అన్యాయములకు కారణమగు సంఘము మానవుని నైతికములగు విలువల నిర్ణయమునకు న్యాయస్థానము కాజాలదనియు, ఆయా ప్రత్యేకపరిస్థితులలో ఎవరికివారే న్యాయమూర్తులనియు ప్రబోధించుచు, సంఘతిరస్కారమును సంఘ సంస్కరణమునకు సాధనముగా గ్రహించిరి. ఇవి భావవిప్లవమునకు సంబంధించిన స్థూలవిభాగములు.

రచనాప్రయోగములు :

ఇంక ఈ కాలమున రచనాప్రయోగము లనేకములు జరిగినవి. భావకవిత్వము ఒక ఉద్యమముగా సాగుచున్నకాలమిది. అందు ఉత్సాహవంతులైన కొందరు సంస్కృతరూపక పద్ధతులలో నిర్దుష్టములయిన నాటకములనురచింపవలయునని ప్రయత్నించి, కృతకృత్యులైనారు. పాశ్చాత్యరూపకములచే ప్రభావితులైన మరికొందరు తెలుగున స్వతంత్రములైన చక్కని రూపకప్రక్రియలను సాధింపనెంచి, అందు కృతకృత్యులైరి. ఈ ప్రయోగములవలన సాహిత్యగౌరవమునుకూడ పడసిన కొన్ని ఉత్తమనాటకములు వెలువడుటకు అవకాశము కలిగినది. ఈ వివిధప్రయోగములఫలమే తెలుగు నాటకసాహిత్యమున ఏకాంకిక, నాటిక, గేయనాటిక, శ్రవ్యనాటికవంటి నూతన ప్రక్రియల అవిర్భావము.

ప్రదర్శన ప్రయోగములు :

ప్రదర్శనమున కనుకూలముగా నుండుటయే ధ్యేయముగా వ్రాయబడిన రూపకములు కూడ ఈ కాలమున విరివిగా వెలువడినవి. పై రెండురకముల రూపకములయందును, ప్రయోగానుకూల్యము తక్కువయని చెప్పవచ్చును. భావములోనో, రచనలోనో ఏదోయొక క్రొత్తవిధానమును అనుసరించుటయందే రచయిత తనదృష్టిని కేంద్రీకరించుటచేతను, సాహిత్య పరముగా ఎక్కువ బరువు కలవియగుటచేతను అవి రంగస్థలమున అంతగా రాణించుటకు తగినవికావు. దీనిని గ్రహించిన కొందరు నాటకకర్తలు—ముఖ్యముగా రంగస్థలానుభవమును గడించినవారు—ప్రదర్శనానుకూల్యమును దృష్టిలో పెట్టుకొని పెక్కురూపకములను రచించిరి. శ్రీ పాత్రలు తక్కువగానుండుట, అందందుమాత్రమే సంగీతమునకు ప్రాముఖ్యము నొసంగుట, సామాన్యప్రేక్షకుల నాకరించు హాస్యమును అంగరసముగా పోషించుట మొదలగునవి యీ రచనలయందలి ప్రత్యేకతలు.

పై మూడురకములేకాక సాంప్రదాయకమార్గమునకు చెందిన పెక్కు పౌరాణిక-చారిత్రక రూపకములుకూడ ఈ కాలమున వెలువడినవి. ఇందు, కొన్ని రచనలు కేవలము గతానుగతికములు. ఇంక తక్కినవి—అనగా భావవిప్లవమునో, రచనావైవిధ్యమునో, శిల్ప చాతుర్యమునో, నిరూపించునవి—పై మూడు విభాగములలోను చేరిపోవును.

ఇంతకు ముందుకాలములోకూడ దేశభక్తి పూరితములును, సంఘసంస్కరణాత్మకములును అగు చారిత్రక-సాంఘికరూపకములు వెలువడియున్నవి. కాని, ఈ కాలమున అవి ఒక ఆద్యమముగా వెలువడినవగుటచేత వాని కొక ప్రత్యేకత వచ్చినది.

ఈ ప్రయోగాత్మక రచనాకాలమున ఆద్యంతములందు వెలువడిన రూపకములను పరిశీలించినచో తెలుగురూపకపరిణామరీతి విస్పష్టముగ గోచరింపగలదు. దేశభక్తి రూపకములతో ప్రారంభమైన ఈ కాలమున సంఘసంస్కరణాత్మకములును, తరువాత ప్రదర్శనాసౌలభ్యము కలిగినవియును అగు రూపకములుద్భవించినవి. అటుపిమ్మట సాంఘిక-రాజకీయాది కారణములచేత మరల పౌరాణిక నాటకరచన విరివిగా సాగినది. 1930-35 మధ్య ఒక నాలుగై దేండ్లపాటు నాటకరచనారంగమున స్తబ్ధత యేర్పడినదని చెప్పవచ్చును. అటుపిమ్మట ద్వీగుణీకృతోత్సాహముతో రచయితలు మరల ముందునకుసాగినారు. మరల దేశభక్తి రూపకములు, సాంఘికరూపకములు, ప్రదర్శనాసౌలభ్యముగలరూపకములు వెలువడసాగినవి. నేడు ప్రదర్శనసౌలభ్యమే ధ్యేయముగా, భౌత్సాహికనాటకసమాజములను దృష్టియందుంచుకొని, పలువురు రూపకరచన సాగించుచుండుట గమనార్హము.

దేశభక్తి ప్రబోధము

ప్రథమప్రపంచసంగ్రామానంతరము స్వాతంత్ర్యము లభింపగలదని ఆశించిన భారతీయనాయకుల ఆశలు అడియాసలై నవి. అంతవరకు ఆంగ్లేయుల పక్షమున నిలచిన రాజ

కీయ మితవాదులుకూడ స్వాతంత్ర్యశంఖమును పూరించిరి. తెలుగుదేశమునకూడ, ఈ శంఖా రావము మూలమూలల వ్యాపించి, ప్రతిజీవిని కదలించివేసినది. 1920 వ సంవత్సరమున భారతజాతీయ పోరాటమున మరువరాని వత్సరము—జాతిపితయగు మహాత్మాగాంధీజీ కాంగ్రెసు సంస్థకు, స్వాతంత్ర్యపోరాటమునకు నాయకత్వమును స్వీకరించిన సంవత్సరమిది. సత్యాగ్రహ సమరమునకు దేశప్రజలను సన్నద్ధులనుచేయుటకు గాంధీజీ దేశమంతటను సంచారమొనర్చుచు తెలుగుదేశమునకుకూడ విచ్చేసెను. ఆ యుద్యమముచేత ప్రభావితులైన యువకులెందరో, ఆనాడు, తమతమ చదువులను ఉద్యోగములను మానివేసి స్వాతంత్ర్యసమరయోధులుగా సన్నద్ధులైనారు. అట్టివారిలో కవులు, గాయకులు, నాటకకర్తలుకూడ కలరు.

ఈ స్వాతంత్ర్యసమరమునుగూర్చి గానముచేసిన కవులలో శ్రీయుతులు బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతకవి, దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్య, గరిమేశ్వర సత్యనారాయణ ప్రభృతులు ముఖ్యులు. నాటి 'తరి గాంధీయుగమేగుదెంచె' మొదలగు పద్యములు, 'మాకొద్దీ తెల్లదొరతనము' మొదలగుపాటలు ఎంత బహుళప్రచారమునందినవో, నాడు బయలుదేరిన 'గాంధీ విజయము'వంటి నాటకములుకూడ అంత బహుళప్రచారము నందినవి; ప్రశస్తికాంచినవి¹.

దేశభక్తిపూరితములైన, తెలుగు నాటకములను మువ్విధములుగా విభజింపవచ్చును— ఇందు మొదటిరకము పౌరాణికనాటకములు. ఈ నాటకములందు రచయితలాయా పౌరాణిక పాత్రలచేతనే అచ్చటచ్చట భారతమాతృదాస్యమునుగూర్చియు, స్వేచ్ఛాజీవుల సౌఖ్యమును గూర్చియు ఉపన్యసింపజేసిరి. 1907 లో ఆసేతు హిమాచలపర్యంతమును స్వరాజ్యాభిమాన మంకురించినది మొదలు 1920 లో గాంధీమహాత్ముడు నాయకత్వమును వహించువరకును స్వాతంత్ర్యభావప్రకటనము కొంతవరకును ప్రచ్ఛన్నముగానే జరుగుచు వచ్చినది. అట్టి ప్రచ్ఛన్నప్రచారమునకు పౌరాణికనాటకములు ఉత్తమసాధనములైనవి. చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహము, తిరుపతి వేంకటకవులు ప్రభృతులు భారతగాథల ననుసరించి రచించిననాటకములు బహుళప్రచారమునందుట కిదియొక ముఖ్యకారణము. దేశాభిమానపూరితులైన ప్రజలు తమతమ పౌరాణిక నాయకులను, వారివారి గొప్పతనములను ఇతోధికమైన ఆనందముతో కీర్తించి, స్వాతంత్ర్యసమరమున తమ కాదర్శముార్తులనుగా వారిని నిలుపుకొనుటకు ఈ నాటకములు తోడుపడినవి.

ఇంక రెండవరకము చారిత్రకనాటకములు. భారతవీరుల కథలెట్లు ప్రజలకు ఉత్సాహప్రోత్సాహముల నొసంగినవో చారిత్రకవీరుల కథలుకూడ అట్లే ప్రజలకు ఉత్సాహ ప్రోత్సాహముల నొసంగసాగెను. చరిత్ర ప్రజలదృష్టి కింకను సన్నిహితమైనదగుటచేత, చారిత్రకనాటకములు వారిని మరింత యాకర్షింపదొడగినవి. కాగా, శివాజీ, రాణాప్రతాప్, మున్నగు మహావీరుల కథలను, బొబ్బిలియుద్ధమువంటి స్థానిక చరిత్రలను కవులు నాటకీకరింప సాగిరి. రచయితల ఉత్సాహమును, ప్రజాప్రోత్సాహమును ఒండొంటికి తోడ్పడుటచేత ఆనాడు పెక్కు చారిత్రకనాటకములు బయలుదేరినవని చెప్పవచ్చును. సుప్రసిద్ధములైన 'రసపుత్ర విజయాది' చారిత్రకనాటకములా కాలమున బయలుదేరినవే².

పై రెండురకముల నాటకములును 1920 రోపలనే బహుళవ్యాప్తి నందినవి. ఇంక మూడవరకమునకు చెందిన నాటకములు 1920 తరువాత వెలువడినవి. అనాటి స్వాతంత్ర్య సమరమును ప్రత్యక్షముగ వ్యాఖ్యానించు నాటకము లీ జాతికిచెందినవి. ఈ కథలు ప్రజలకు ప్రత్యక్షచరితములగుటచేత వారికి వానియందు మరింత ఆసక్తి యధికమై, ఈ జాతి నాటక ములుకూడ బహుళ ప్రచారమునందినవి. దేశమున జరుగుచున్న రాజకీయోదంతములను, ముఖ్యముగా కాంగ్రెసు కార్యకలాపములను ప్రజలకు ప్రత్యక్షముగా ప్రదర్శించుటయే యీ నాటకముల ముఖ్యోద్దేశము. ఇట్టి నాటకములను వ్రాసినవారిలో దామరాజు పుండరీకాక్షిడుగారు ముఖ్యులు.

శ్రీ దామరాజు పుండరీకాక్షిడు³ :

గాంధీజీ ప్రారంభించిన ఉద్యమముచే ప్రభావితమై గాంధీజీ ప్రబోధమును, కాంగ్రెసు ఉద్యమచరిత్రను గ్రంథరూపమున, ముఖ్యముగా నాటకరూపమున, ప్రతిమాసమును ప్రజల కందించుటకు పూనుకొన్నారు పుండరీకాక్షిడుగారు. వీరు రచించిన “గాంధీమహోదయము”, “గాంధీ విజయము”, “పాంచాల పరాభవము” అనేడి నాటకములనాడు (1921-22) బహుళ ప్రచారమునందినవి. తెలుగులో రాజకీయనాటకములులేని కొరతను ఈ రచనలు తీర్చినవనుట అతిశయోక్తికాదు. అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావుగారు “గాంధీ మహోదయ” ప్రచురణమును ప్రారంభించుచు పేర్కొన్నట్లుగా ఇట్టి రాజకీయనాటకములను రచించుటకు తగిన పాండిత్యము, ఉత్సాహము, దేశభక్తి, ధైర్యసాహసములు పుండరీకాక్షిడుగారియందు మూర్తీభవించి యున్నవి. కావుననే వారు తాము తలపెట్టిన ఉద్యమమున కృతకృత్యులు కాగలిగినారు. “గాంధీ మహోదయము” లేదా “నవయుగారంభము” అనేడి తొలినాటకమున తిలకు మరణానంతరము గాంధీయుగ మారంభమగుట నిరూపితమైనది. “గాంధీ విజయము” లేదా “నవయుగము” అనేడి రెండవ నాటకమున గాంధీజీయుగ మారంభమైనది మొదలు నాగపుర మహాసభాంతము వరకునుగల చరిత్ర చిత్రితమైనది⁴, నాటకారంభములందు కవి కొంత పౌరాణిక వాతావరణమునుకూడ కల్పించుట గమనార్హము⁵. మొత్తముమీద రంగస్థలమున విజయమందుటయే కాక⁶ పలువురు కూర్చుండి చదివించుకొని విని యానందించుటకుకూడ ఈ నాటకము లధికముగా నుపయోగపడినవి. ఆ విధముగా ఈ నాటకములవలన తెలుగుదేశమున రాజకీయప్రచార మధికముగా జరుగుట కవకాశము కలిగినది.

ఇంక వీరి “పాంచాల పరాభవము” పంజాబు మరంతములను ప్రత్యక్షముగ వర్ణించు చున్నది. ఇందు “డయరాసుర” (డయ్యరు) పరిపాలనము, పాంచాలమాత వస్త్రాపహరణము, శ్రీకృష్ణుని జన్మస్థానవర్ణనము, అమృతసర కాంగ్రెసు మహాసభల వివరములు నిరూపితము లైనవి. ఈ నాటకము ఆంగ్లదేశపు పార్లమెంటులోకూడ అలజడి కలుగజేసినదన్న సత్యము తెలియదగినది.

ఇట్లు కేవలము రాజకీయ ప్రచారనాటకములనేకాక, సంఘసంస్కరణాత్మకములగు నాటకములనుకూడ వీరు రచించియున్నారు. అట్టివానిలో “సంఘసమస్య అను సంస్కారిణి”

(1922) ఈ కాలముననే రచింపబడిన నాటకము. బ్రహ్మసృష్టినుండి, కలియుగమున నేటి వరకును వివిధకులములవారు పడు బాధలు ఇందు వర్ణింపబడినవి.

“—పరస్పరవై రముల్ దలంపక యొకటే కుటుంబముగ భారతసంఘము కీర్తిగాంచెడున్”

అని నాందీ పద్యము. ఇంక ఆరవ అంకమున చివరిరంగములో నాటకములోని పాత్రలందరును ఏకమై, త్రాగుడును మాన్పించుటలో జయమంది, లోకకల్యాణమొనర్చి, జగన్మాతకు మంగళము పాడుదురు⁷.

శ్రీ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి :

ఆనాడు సమకాలికరాజకీయచరిత్రలను నాటకీకరించిన వారిలో శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారుకూడ సుప్రసిద్ధులే. వీరు రచించిన “తిలకుమహారాజ నాటకము” (1921) ఆ మహామహానకు దేశభక్తు లొసంగెడి నివాళులకు నాటకరూప మనవచ్చును. ఇందు నటి “సుజలాం, సుఫలాం” అనుచు వందేమాతరం గేయమును పాడుకొనుచు ప్రవేశించుట గుర్తింపదగినది. రాగతాళయుక్తముగా గానముచేయుట కనువుగా సుదీర్ఘమగు సీసపద్య మొకటి యిందు రచింపబడుట యొక విశేషము. శ్రీపాదవారు సంప్రదాయమునకు సర్వదాబద్ధులు; అయినను దీనిని మరణముతో అంతముచేయుచు, “మరణముతో నాటకము సమాప్తమొందించుట ప్రాచీన సంప్రదాయము కాదు. కాకున్న నుద్బోధనార్థమట్లు చేయవలసివచ్చినది”. అని పీఠికలో వ్రాసికొనియున్నారు. శాస్త్రిగారిదే మరియొక రచన “గాంధీ విజయధ్వజ నాటకము” (1924); నాగపూరు కాంగ్రెసు వరకును నడచిన రాజకీయచరిత్ర యిందు వర్ణితమైనది. అసహాయోద్యమారంభమున కంగీకారము కుదిరి, ప్రజలు గాంధీజీని పూజించుటతో నాటకము అంతమగుచున్నది. నాలుగవ అంకములో కాంగ్రెసునుగూర్చియు, గాంధీజీనిగూర్చియు నారద-ఇంద్ర-బృహస్పతులు తర్కించుకొనుట వర్ణితమైనది. ఈ నాటకమున శాస్త్రిగారు పాత్రోచితమైన భాష నుపయోగించియున్నారు. వీరు “స్వరాజ్యోదయ” మనెడి మరియొక నాటకమునుకూడ రచించియున్నారు.

మరికొన్ని నాటకములు :

ఆనాడు మరికొన్ని రాజకీయనాటకములుకూడ వెలువడినవి. అట్టివానిలో డి. సీతా రామయ్యగారి “స్వరాజ్యధ్వజము” (1921), జంధ్యాల అయ్యవారిశాస్త్రిగారి “ఆలీ ప్రభృతుల నిర్బంధము” (1921) మొదలగునవి పేర్కొనదగినవి. ఖిలాఫతు ఉద్యమ నాయకులగు మహమ్మదాలీ, షౌకతాలీ సోదరులను కరాచీలో విచారించుటయు, నిర్బంధించుటయు మున్నుగా గల విషయములు “ఆలీ ప్రభృతుల నిర్బంధము” నందు నిరూపితములైనవి (ఇది తెనాలిలోని “స్వరాజ్య గ్రంథాలయము” పక్షమున ప్రకటితమైనది).

ఈ రాజకీయనాటకములన్నింటను ప్రాచీనసంప్రదాయానుసారముగా నాందీ-ప్రస్తావనాదులు పాటించబడుట పరిశీలనార్హము. ఈ విధముగా ఒకప్రక్క దేశభక్తి ప్రబోధాత్మకము లగు రాజకీయనాటకములు పుంఖానుపుంఖములుగా వెలువడుచున్న కాలములో అదే ఆశయ

ముతో రెండుమూడు పౌరాణిక నాటకములుకూడ వెలువడియున్నవి. ఇట్టివానిలో బుద్ధవరపు పట్టాభిరామయ్యగారు రచించిన “మాతృదాస్యవిమోచనము” (1924) ప్రముఖముగా పేర్కొనదగినది. గరుత్మంతుడు తన తల్లి దాస్యమును పోగొట్టిన కథను ప్రధానముగా చిత్రించుచు పరోక్షముగా నాటి స్వాతంత్ర్యసమరోద్యమమును ఇందు నిపుణముగా నిరూపించియున్నారు పట్టాభిరామయ్యగారు. “మాతృప్రేమను ప్రజలెల్ల మసలునట్లు, దాస్యమున నేరు బాధల నంద కుండునట్లు” చేయుమని భరతవాక్యమున, పౌరాణిక కాలమునాటి స్వాతంత్ర్యసమరయోధుడు గరుత్మంతుడు వాసవుని అర్థించుట గమనార్హము.

1929 ప్రాంతముల మద్దూరి అన్నపూర్ణయ్యగారు రచించి, కాంగ్రెసు పత్రికలో ప్రకటించిన “చిచ్చులపిడుగు” కూడ ఇప్పట్ల పేర్కొనదగినది. 1857 నాటి విప్లవవీరుడు మంగళపాండ్యాకథ ఇది. ఆ రోజులలోనే దీనిని శ్రీ అమంచర్ల గోపాలరావు గుంటూరులో యూత్ లీగ్ పక్షమున విజయవంతముగా ప్రదర్శించినారు.

ఈ కాలమున వెలువడిన కొన్ని చారిత్రకనాటకములను ఇచ్చట పేర్కొందును— బాలకవి దేవినేని వీరరాఘవకవి తారాబాయి అను పృథ్విరాజు విజయము (1924), అవసరాల శేషగిరిరావుగారి రాణీసంయుక్త (1925), యలమర్తి శ్రీనివాసరావుగారి పీష్వానారాయణరావు వధ (1929) మొదలగునవి. బాలకవి జమ్మలమడక లక్ష్మీనరసింహముగారు సురాజుద్దౌల లేక అసామాన్య (1923) అను చారిత్రక నాటకమునేకాక చంద్రరేఖ, ప్రభాకర మున్నగు పెక్కు ఇతరనాటకములను రచించిరి. శనగవరపు రాఘవశాస్త్రిగారి “రామరాజు” (ఫాలాఫ్ విజయ నగర్) 1924 లో వెలువడినది; విజయనగరరాజ్య వినాశమును సాధ్యమయినంతవరకు చరిత్రకు సన్నిహితముగా రచింపవలెనని కవి ఆశయము; రచన సరళమైనది.

సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారి “భక్తతుకారాం” తొలుత మూడంకములుగా “కళ”లో ప్రచురింపబడినది (1923), పిమ్మట సికింద్రాబాదు “జగదీశ నాట్యమండలి” వారి కోరిక ననుసరించి రెడ్డిగారు దీనిని 1932 లో ఐదంకముల నాటకముగాపెంచి తిరుగవ్రాసిరి. పై మండలి వారు దీనిని పలుతావులందు విజయవంతముగా ప్రదర్శించిరి. ఇందు రెడ్డిగారు తొలుత పూర్తిగా గ్రాంథికభాష వాడినను అది కృత్రిమముగా నున్నదని తలచి 1945 లో వచనములోని భాష సంతయు మార్చి, నాటకమును తిరుగవ్రాసినారు. ఇందు “ప్రభుత్వకములు” అనుపేర 12 రంగములున్నవి.

సంఘ సంస్కరణము

ఒకప్రక్క ప్రజలందరును స్వాతంత్ర్యసంపాదనాదీక్షాకంకణబద్ధులై ఉత్సాహవేళములతో సత్యాగ్రహసమరమున పాల్గొనుచుండ, వేరొకప్రక్క బానిసత్వమునకు అలవాటుపడిన కొందరుమాత్రము తమ ఆనందమే జీవితసర్వస్వముగానెంచి, చెడుత్రోవలుపట్టి, విషయలోలురై ప్రవర్తించుచుండిరి. దేశభక్తిపరులైన మరికొందరు సంస్కర్తలు సంఘమును క్షీణింప

జేయుచున్న దురాచారములను, ఈవ్యసనములను రూపుమాపుటయే ధ్యేయముగానుంచుకొని తమ జీవితములను సంఘసంస్కరణమునకు వినియోగించిరి. త్రాగుడు, వేశ్యాసంపర్కము—ఈ రెండును నాటి ప్రబలవ్యసనములు. వరశుల్కము మొదలగునవి సంఘములోని మధ్యతరగతి ప్రజలను పీల్చి పిప్పిచేయుచున్న దురాచారములు. అంతియేకాక, నవనాగరకతా వ్యామోహమున పడి యువకులు తప్పుదారులను పట్టుచున్న కాలమది. కవులును, నాటకరచయితలును ఈ వివిధ సమస్యల నితివృత్తములుగా స్వీకరించి నీతిబోధకములగునట్లుగా రచనలు చేసియున్నారు.

దేశభక్తి విషయమునందు వలెనే, సంఘసంస్కరణ విషయమునందును ప్రబోధము మొదట కొంత ప్రత్యక్షముగాను, కొంత పరోక్షముగాను ఆరంభమైనది. కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు బ్రాహ్మవివాహాదులను కేవలము వినోదముకొరకేకాక అతిబాల్యవివాహము, వృద్ధ వివాహము, కన్యాశుల్కము మొదలగు దురాచారములవలని యనర్థకములను నిరూపించి, జనులను వానినుండి విముఖులను చేయవలెననెడి తలంపుతోకూడ వ్రాసియున్నారు. మరియు నాడు వెలువడిన పౌరాణిక-చారిత్రక నాటకములలోకూడ సంఘమును పీడించుచున్న దురాచారములను నిరసించెడి ఉపన్యాసములు కన్పట్టగలవు¹. ధర్మవరము రామకృష్ణమాచార్యులుగారు పౌరాణిక కథయైన “అజామిశ”ను కేవలము రజస్వలావివాహసమస్యప్రధానమైన నాటకముగానే రచించుట స్మరణీయము. ఇంక ఆచంట వేంకటరాయ సాంఖ్యాయనశర్మ, గురజాడ వేంకట అప్పారావు ప్రభృతులు ఒక్కొక్క సాంఘికసమస్యను చేపట్టి మనోరమ, కన్యాశుల్కము మొదలగు నాటకములను వ్రాసియున్నారు. ఇంతియేకాక, శ్రీయుతులు కందుకూరి, చిలకమర్తి ప్రభృతులు సంఘదురాచారాదులను తెగడుచు పెక్కు ప్రహసనములనుకూడ రచించి యున్నారు. ఈ సందర్భమున పానుగంటివారి “కంఠాభరణము”ను కూడ పేర్కొనవలసి యున్నది. ఇంక ఈ కాలములో సాంఘికసమస్యల నితివృత్తములుగా స్వీకరించి నాటకములు వ్రాసి, వ్యసనములను, దురాచారములను ప్రత్యక్షముగా ఖండించుటకు పూనుకొనినవారిలో కాళ్ళకూరి నారాయణరావుగారు ప్రముఖులని చెప్పవచ్చును.

శ్రీ కాళ్ళకూరి నారాయణరావు :

నారాయణరావుగారు రచించిన పౌరాణికనాటకములనుగూర్చి ఇంతకుముందే వివరించి యున్నాను; ఇప్పుడు వీరి సాంఘికనాటకములనుగూర్చి వివరింతును. నారాయణరావుగారు రచించిన సాంఘికనాటకములు మూడును—చింతామణి (1921), వరవిక్రయము (1923), మధుసేవ (1926)—మూడుదశాబ్దములపాటు తెలుగునాటకరంగమును పరిపాలించినవని చెప్పవచ్చును. చింతామణిలో వ్యభిచారమును, వరవిక్రయములో వరశుల్కమును, మధుసేవలో మద్యపానమును ప్రధానసమస్యలు.

‘చింతామణి’ పది అంకముల రూపకము. వీరి నాటకములలో అధిక ప్రచారము నందిన నాటకమిదియే. ఇందలి కథ కృష్ణకర్ణామృతకర్తయగు లీలాశుకునకు² సంబంధించినదిగా చివరి అంకమున సూచింపబడినను, ఇది ప్రధానముగా సాంఘిక రూపకముగానే నిర్వహింపబడింబ

యున్నది. దీనిని 'శాంతరస ప్రధానమగు ప్రకరణ'మని సూత్రధారుడు వర్ణించియుండుట పరిశీలనార్హము. సుపుత్రుడుగా, ఆదర్శభర్తగా, గృహమేధిగా, ఉత్తమవ్యక్తిగా వన్నెకెక్కిన బిల్వమంగళుడు చింతామణి యనెడు వేశ్యవలలోచిక్కి తుదకు, కృష్ణమాహాతమ్యముచే పరివర్తనము చెందిన చింతామణివలెనే, ఆతడుగూడ విరాగియగుట యిందలికథ, రూపకమంతయునుచక్కగా నిర్వహింపబడినప్పటికిని అంతమునందలి పైమార్పు ఆకస్మికమై కొంతఅసహజముగా కన్పట్టగలదు. సహజముగా చింతామణి తనవృత్తియెడ విముఖురాలు. కాని తల్లిమీది గౌరవముచేత ఆమె మాటల నొదలతాల్చుచున్నది. మొదటినుండియు చింతామణి పాత్రలో, ఈ భావసంఘర్షణమును చక్కగా పోషించిన నారాయణరావుగారు ఆమె పై రాగ్యమునకు ఏదేని ఇంకొక వ్యాజమునుకాని, సంఘటనమునుకాని కల్పించియున్నచో కథకు మరింతజిగి చేకూరియుండెడిది.

కొంత విమర్శకదృష్టితో సూక్ష్మముగా పరిశీలించినచో నారాయణరావుగారు బిల్వమంగళుని పతనోన్నతములను, ఆతడు మహాభక్తుడుగా మార్పుచెందుటను నిరూపించుటయందుకంటె, పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు పేర్కొన్నట్లుగా³, వెలయాండ్రలోపముల నెత్తిచూపుట, వేశ్యావృత్తిని దూషించుట అనువానియందే ఎక్కువమొగ్గు చూపినారేమోయని స్ఫురింపగలదు. మార్పుచెందిన చింతామణి పలికినపలుకులు కూడ ఒకమహాభక్తురాలికో లేదా ఒకమహావిరాగిణికోతగినవిగాకాక వేశ్యావృత్తిని ఖండించెడివారి ఉపన్యాసములవలె నుండుటయు గమనార్హము. ఆ వృత్తిపై ఇట్లు విరుచుకొనిపడుటకంటె, దానివలన సంఘమునకెట్టి కీడుకలుగుచున్నదో చూపుట ఆవశ్యకము; ఇందు నారాయణరావుగారు కృతకృతులై నారని చెప్పటకవకాశమున్నను పై లోపములవలన నిర్మాణశీల్పము కొంత దెబ్బతినినదని చెప్పకతప్పదు.

ఈ రూపకరచనోద్దేశము సంఘసంస్కరణమనుట నిర్వివాదము. కాని, రూపకము నందంతటను వ్యసనముల స్వేచ్ఛావిహారమును చిత్రించి అంతమున ఏదో ఆకస్మికమైన మార్పును సూచించినంతమాత్రమున రూపకప్రయోజనము సిద్ధింపదనియు, ఇట్టి రూపకములు మంచికంటె చెడ్డనే లోకమున వ్యాపింపజేయగలవనియు కొందరు విమర్శించుచున్నారు. లోకమున మంచి-చెడ్డలు రెండును పరస్పరము సంబంధించియున్నవి; చెడును తీవ్రముగా నిరూపించినప్పుడే మంచికి క్రాంతికలుగునని మనవారి ఆశయము;⁴ పురాణములందలి నిగమశర్మోపాఖ్యానాదు లిట్టివే. మరియు ఈ సాంఘికనాటకములందు సమకాలీన సాంఘికపరిస్థితులు వ్యాఖ్యాతములై నవనెడి సత్యమునుకూడ మనము విస్మరింపరాదు.

చింతామణి రూపకములోని సుబ్బిసెట్టిపాత్ర తెలుగునాటకరంగమున ఒక విశిష్టమగు హాస్యభూమిక. గిరీశమువలె, పేరిగానివలె, సుబ్బిసెట్టికూడ తెలుగువారికి ప్రేమపాత్రుడు : ఈ రూపకమునందలి హాస్యము ప్రధానముగా వాక్సంబంధి; చేష్టతదనుగుణముగా నుండును.⁵ ఆనాడు తెలుగున హాస్యనటులకు ఈ పాత్రనిర్వహణము గీటురాయి అయినదనుట అతిశయోక్తి కాదు. నారాయణరావుగారిందు పాత్రోచితముగా చక్కనివాడుకభాషను ప్రయోగించియున్నారు. అంతియేకాదు, వాడుకభాషలో చక్కని పద్యములను కూడ రచించియున్నారు.

నారాయణరావుగారు తమ పౌరాణిక రూపకములను 'నాటకము'లనియు, సాంఘిక రూపకములను 'ప్రకరణము'లనియు పేర్కొనుట గమనార్హము. ఈ ప్రకరణములన్నియును దశాంక పరిమితములు. సాధారణముగా, ఒక్కొక్క అంక మొక్కొక్క రంగము మాత్రమే. అర్థోపక్షే పకము లై దింటిని వీరు విరివిగా వాడుకొనినారు. సాంఘిక రూపకములందు మాత్రము ఆ పేర్లను వాడక 'రంగము' లనినారు. మొత్తముమీద వీరు 'సలక్షణత'కు ఎక్కువగా ప్రయత్నించి యున్నారని చెప్పవలసియున్నది.

'పరవిక్రయము' కాళ్ళకూరివారి రూపకములన్నింటియందును ఉత్తమమైనదనవచ్చును. గురజాడవారి కాలమున 'కన్యాశుల్కము' ప్రాధాన్యమును వహింపగా నారాయణరావుగారి కాలమున కావరిస్థితి తారుమారై 'పరశుల్కము' ప్రాధాన్యమును వహించినది! ఈ రెండు శుల్కములును పరస్పరవిరుద్ధములైనట్లు కన్పట్టినను, ఆ రెండింటివలనను బాధల ననుభవించినది "స్త్రీ" మాత్రమే యనెడి సత్యము గమనింపదగినది. ఇందలి ప్రధానకథ సుఖాంతమే అయినను, ఒక కన్య ఆత్మబలిదానము ఇందు ప్రాధాన్యమును వహించుటచేత దీనికి కొంత విషాదచ్ఛాయ కూడ కలిగినది. కథానిర్మాణమునందును, పాత్రపోషణమునందును, చెప్పదలచుకొన్నదానిని నిర్దుష్టముగా నిరూపించుటయందును నారాయణరావుగారు కృతకృత్యులైనారు; కాగా, ఈ కాలమున వెలువడిన కొన్ని ఉత్తమ రూపకములలో దీనికి ఒక స్థానము లభించుచున్నది. ఇందలి అక్కసెల్లెండ్రు, వారి తల్లిదండ్రులు, అట్లే పరమలోభి అయిన సింగరాజు లింగరాజు, చివరకు పెండ్లిండ్ల పేరయ్య—అన్ని భూమికలును సజీవముగా చిత్రింపబడినవనుట నిస్సంశయము. సుబ్బినెట్టి వరెనే లింగరాజుకూడ ప్రజల ఆదరాభిమానములను చూరగొన్నవాడు. విలక్షణ ప్రకృతిగల ఒక పాత్ర శీలచిత్రణము (Character Study) నకు ఈ కాలమున లింగరాజు ప్రథమోదాహరణము.

నిశితముగా పరిశీలించినచో, ఇందును ఒకటిరెండు లోపములు కన్పట్టగలవు. పురుషోత్తమరావుగారు తమకున్నవని చెప్పుకొన్న ఆదర్శములలో ఒకదానినైనను నెరవేర్చుకొనుటకు ప్రయత్నింపలేదు. పెండ్లిండ్ల పేరయ్యచెప్పగానే కట్టుమిచ్చుటకు సులభముగా అంగీకరించినాడు; ఒకవేళ కాలమర్యాదననుసరించి అంగీకరించెనన్నను వదిలేటకు తక్కువకాని సింగరాజువారి సంబంధమేకావలెనని పాటుపడుట వింతగా కన్పట్టును. కమల తన ఆశయమును నేరవేర్చుకొనుటకో లేదా తనకని తీర్చుకొనుటకో చేసినచేతలు, అడినమాటలు ఆమె వయస్సునకు మించినవిగా కన్పట్టుచున్నవి. అయినను మొత్తముమీద ఈ లోపము లంతగా పరిగణనీయములుకావు.

"మధుసేవ" మధ్యపానసమస్యపై కేంద్రీకృతమైన రూపకము. నాయకుడైన రఘునాథరావు ఉత్తముడైన జమిందారు, కాని మధ్యపానవ్యసనమునబడి సర్వస్వమును కోల్పోయి తుదకు పశ్చాత్తప్తడుగుట యిందలికథ. నాయకపాత్రనిర్వహణము ఉదాత్తముగానే నడచినదని చెప్పవచ్చును. కాని, ఆతని మిత్రుడగు శర్మయొక్క సంభాషణలలోని అంగ్లపదజాలము ప్రయోజనవిహీనమనక తప్పదు.⁷ మరియు, రఘునాథరావు భార్య 'నిర్మల' పాత్ర అంత చలనవంతముగా కన్పట్టదు. ఇట్టి లోపము లొకటిరెండున్నను, రచయిత మాత్రము తన ద్యేయము

నందుఁ - మధ్యపానవ్యసననిరసనమందు - కృతకృత్యుడైనాడనక తప్పదు. ఈరూపకమందు విశ్వాసరావు (జమీందారుగుమాస్తా) పాత్రమాత్రము చాల ఆకర్షణీయముగా చిత్రితమైనది. “విశ్వాసము” రూపుకట్టిన మూర్తియతడు. మరియు, రఘునాథరావుజీవితమున ఆది, మధ్య, అంతములందు వచ్చిన స్థితివైరుధ్యములు నిపుణముగా చిత్రితములగుటచేత రూపకము మరింత నిబిడబంధము కలదై నది.

నారాయణరావుగారు కేవలము రచనాభిలాషతోమాత్రమేకాక, ఉన్నతమైన ఆదర్శముతో, లక్ష్యకుద్ధికలిగిన ధ్యేయముతో సాంఘికనాటకరచనచేసి యున్నారనుట స్పష్టము. రచయిత ఎంత విశిష్టముగా వ్రాయుటకు ప్రయత్నించెనో పాతకుడును, విమర్శకుడును అంత జాగరూకతతో తన్నిష్టమైన రసగ్రహణమును చేయవలయునని వారు హెచ్చరించి యుండుట గమనార్హము.⁹

నారాయణరావుగారు కేవలము అటు సంస్కృతరూపకములనుకాని, ఇటు ఆంగ్లరూపకములను కాని అనుసరింపక చాలవిషయములందు స్వతంత్రతను చూపియుండుట గమనించి యున్నాము. వీరిపద్యరచనయు, గ్రాంథికగద్యరచనయు కూడ మిక్కిలి సులభములై వ్యావహారిక భాషకు చేరువలోనున్నవి; ముఖ్యముగా వీరి పద్యములకెనలేని వ్యాప్తివచ్చినది. మరియు వీరిరచనలన్నియును రంగస్థలమున విజయవంతముగా ప్రదర్శించుట కనువుగానున్నవి. నారాయణరావుగారు గ్రహించిన కథలనే గ్రహించి, అనాడు పలువురు నాటకరచయితలు చాలనాటకములను రచించియున్నారు; కాని అన్నింటను నారాయణరావుగారి నాటకములు గుణాధికములు; వ్యాప్తి భ్యాతులును వీనికేలభించినవి.

పానుగంటివారి వరెనే కాళ్ళహరివారును తమపాత్రలచేత సమకాలీన సాంఘికాచారములపై, వ్యక్తులపై సంస్థలపై విమర్శలు చేయించుచుండుట పరిశీలింపవచ్చును¹⁰. వీరు సృష్టించిన పాత్రలలోపరస్పరము పోలికలుకల పాత్రలు కొన్ని జంటలుగా కనిపింతురు; అట్లే సుబ్బినెట్టి-కాసింలలోను పోలికలుకన్పట్టగలవు. ఇంకనిర్మల-రాధలు ఒకే తరగతికి చెందిన స్త్రీలు, బహుళః కథలలోని పోలికలనుబట్టి పాత్రలలోను ఈపోలికలు వచ్చియుండును.

సామాన్యలక్షణములు :

దేశభక్తి, సంఘసంస్కారము అనెడి విషయముల నాలంబనముగా చేసికొని వ్రాయబడిన నాటకములనెల్ల పరిశీలింపగా కొన్ని సామాన్యలక్షణములు గోచరింపగలవు. ఈరచనల భావములందు నూతనత్వమున్నను, రచనమాత్రము ప్రాచీనసంప్రదాయపద్ధతినే సాగినది; అనగా, ఈ రచయితలు సంస్కృతలక్షణానుసారముగానే తమరచనలు చేసియున్నారన్నమాట. నాటకము లెల్ల ప్రదర్శన సౌలభ్యము కలవియగుట రెండవలక్షణము. కథలు ప్రజలకు సన్నిహితములగుట, అలతి అలతి పదములతో శైలిసరళమగుట, పాత్రలు—అందున స్త్రీపాత్రలు—తక్కువయగుట, రంగముల మార్పు తక్కువయగుట మొదలగువానివలన ప్రదర్శనమున కెక్కువ

సౌలభ్యము చేకూరినది. ఈ నాటకములందలి భాషగ్రాంథికమే అయినను అది వాడుకభాష కత్యంత సన్నిహితమైన సరళభాషయగుటచేత అవిప్రజలకు మరింత సన్నిహితములైనవి.

అన్నింటికంటె ముఖ్యమైనది పద్యరచన. ఈ కాలమునందలి నాటకములలోని పద్యములు దేశభక్తిని, మహానాయకులను, సంఘసంస్కరణమును పురస్కరించుకొని వ్రాయబడిన వగుటచేత సందర్భసన్నివేశములతో నిమిత్తములేకుండ వానిని యథేచ్ఛముగా పాఠుకొనవచ్చును. అందుచేతనే గాంధీజీ, తిలకు, భరతమాత మున్నగు విషయములపై వ్రాయబడిన పద్యములేకాక వేశ్యలు, వేశ్యమాతలు, వేశ్యలవలన సర్వస్వమును కోల్పోయిన విటుల ఆక్రందనములు, మద్యపానమత్తుల ప్రవర్తనలు మున్నగు విషయములపై వ్రాయబడిన పద్యములు కూడ బహుళప్రచారము నొందుట కవకాశము కలిగినది.¹¹

ఇకముందుకాలములో భావములయందు, రచనయందు కూడ కేవలము క్రొత్తదనమునే కాక విస్తవమును కూడ తీసికొనివచ్చిన రచనలు వెలువడనున్నవి; వాని అవిర్భావమునకు భావములందు మాత్రమే క్రొత్తదనముకల ఈ రూపకములు దారితీసినవని చెప్పవచ్చును.

మరికొన్ని రూపకములు :

ఈకాలమున, ప్రదర్శన సౌలభ్యముకల మరికొన్ని సాంఘికనాటకములను వ్రాసిన వారిలో కోవల్లి వేంకటరమణారావుగారు ప్రముఖులు. పెట్టమారిమగడు, బలేపెళ్ళిళ్ళు, భాగ్యరేఖ, గరల్ వైపు, ఓస్టిడాటర్, క్లాస్ మేట్సు, గర్భవతివంటి నాటకములను పెక్కింటిని రమణారావుగారు రచించియున్నారు. ఇవికూడ రచనలో ప్రాచీన సంప్రదాయానుసారములే. ఇందు భాగ్యరేఖ, శ్రీజయపురం మహారాజావారి వలన పారితోషకమును కూడ పొందినది. వీరిరచనలు ప్రదర్శనానుకూలములే యైనను, వానియందు ఉదాత్తతలోపించినది. రంగస్థలమున ప్రదర్శింపదగినవి, ప్రదర్శింపదగనివి అనేది భావిత్యమును వీరు అంతగా పాటించినట్లు కన్పిస్తున్నది. ముసలి పెండ్లి కొడుకుల ఆరాటములు, వారిని పెండ్లియాడిన బాలికలపాట్లు, బాలవితంతువులకు పునర్వివాహము కావించినందువలన కలిగెడి అగచాట్లు, అధికారుల దుష్ప్రవర్తన మొదలైన సాంఘిక సమస్య లెన్నింటినో కోవల్లివారు చిత్రించియున్నారు. కాని, సహృదయులకు వెగటు కొలుపు సన్నివేశములు, ఆభాసమునకు దారితీసెడి హాస్యములు, ఉదాత్తత పొంతపోని కథాసంవిధానములు కలవై, ఈనాటకములు కొన్ని గాంభీర్యమును కోల్పోయినవి.

ఈకాలమున సంస్కారము కొరవడిన నాటకసమాజములనేకములు బయలుదేరుటతో, నీచశృంగార మాలంబనముగా నెన్నియో నాటకములు బయలుదేరినవి; వీనియందు సాహిత్య గౌరవము లోపించినదని ప్రత్యేకముగా చెప్పనక్కరలేదు. ఇంతకుముందు సావిత్రి, హరిశ్చంద్ర మొదలగు పౌరాణికకథలను ప్రతినాటకసమాజమువారును వారివారికి తగినరీతిగా వ్రాయించుకొన్నట్లే, ఈకాలమున ఆయా నాటకసమాజములవారు ఒకేసాంఘిక సమస్యపై పలువురి చేత నాటకములను వ్రాయించుకొనసాగిరి. “చింతామణి” నాటకమున కాధారమైన లీలాశుకుని కథను గ్రహించి వ్రాయబడిననాటకములు పదివన్నెండుకలవు. “వరవిక్రయ” మనుపేరుతోనే

నలుగురైదుగురు రచనలు చేసియున్నారు. అట్లే 'మధుసేవ' ఇతివృత్తముగా పెక్కునాటకములు బయలుదేరినవి.¹² ఇవియెల్ల ప్రదర్శన సౌలభ్యముకలవై, పెక్కుసార్లు రంగస్థలమున విజయవంతముగా ప్రదర్శింపబడినవైనను, వీనియందు కథాప్రణాళికలో కాని, తన్నిర్వహణములోకాని, వైచిత్ర్యమును ప్రత్యేకతయును అంతగా కన్పట్టవు.

ఇప్పట్లు చింతామణి నాటకమునకు ప్రతిబింబముగా వెలసిన 'సుమతి' యనునాటకముపై దువ్వూరి రామిరెడ్డిగారి విమర్శ పరిశీలనార్హము. (చూ. కవికోకిలగ్రంథావళి: 4-పుట-92.)

సాహిత్యదృష్టి

ఇంతవరకును, నాటకకర్తలు 'భావము'న తీసికొనివచ్చిన క్రొత్తదనమును గూడ గుర్తించియున్నాము. ఇకముందు 'రచన'లో వచ్చిన క్రొత్తదనములను గూడ గుర్తింపగలము. ఇంతకు ముందరికాలములో దేశభక్తులు, సంఘసంస్కర్తలు తమతమ భావములను ప్రజలకత్యంత సన్నిహితములను చేయుటకు నాటకముల నొకసాధనముగా నుపయోగించుకొనియున్నారు.¹ కానివారందరును సాహిత్యమున నిష్ణాతులుకారు; నాటకరచన విధానమున చేయితిరిగిన వారంతకంటెను కారు. కేవలము ఉత్సాహమే ప్రధానముగా రచనసాగించి, ఉద్యమప్రచార మొనరించినారు ఆనాటకకర్తలు. వీరిలో కొందరు ప్రతిభాశాలరే అయినను, తక్కినవారు ప్రతిభా-వ్యుత్పత్తులు లేనివారగుటచేత తేలికరచనలుచేసి, నాటకరచనను ఊణస్థితికి తీసికొనివచ్చినారు. ఇట్లు, సాహిత్య ప్రక్రియగా, నాటకమునకు పట్టుచున్న దైన్యస్థితిని పరికించి, తన్నివారణార్థము, రచనావిధానమున నూతనప్రయోగములను చేయుటకు కొందరుపక్రమించిరి.² ఇట్టివారందరును కేవలము సాహిత్యపరులు; అందున, అప్పుడే ఆరంభమైన భావకవిత్వోద్యమమునకు, వీరందరును వైతాళికులు; అంతియేకాదు. ఆంగ్ల సంస్కృత సాహిత్య విశిష్టతలను ఆకళింపుకొన్న వారగుటచేత, అందలి ఉత్తమసాహిత్య ప్రక్రియల నెల్ల తెలుగున అవతరింపజేయవలెననెడి దీక్షతో కూడియున్నవారు కూడను.

ఈకాలపు నాటకకర్తలు, నాటకకర్తలగుటకు ముందే ఇతరసాహిత్యవీరులలో ఎప్పుడో ఒకప్పుడు పయనించియున్నవారే! శ్రీయుతులు రాయప్రోలు, విశ్వనాథ, దువ్వూరి, చింతా, అబ్బూరి, తల్లావర్ధుల, నోరి ప్రభృతులపేర్లు వినిపించినంతనే భావకవిత్వోద్యమ మంతయును తలపునకు వచ్చును.³ వీరెల్లరును ఆంగ్ల-ఆంగ్ల-సంస్కృత భాషలయందు నిష్ణాతులు; అందలి ఉత్తమరూపకసాహిత్యములను జీర్ణించుకొన్నవారు. సంస్కృతరూపకములందలిభావోదాత్తతను ఉత్తమకవిత్వారీతులను, ఆంగ్లరూపకములయందలి విషాదాది ఉత్తమరూపక రచనారీతులను ఆకళింపుకొన్న ఈ రచయితలు తెలుగులో, నాటకరచనావిషయమున, క్రొత్తప్రయోగములను చేయనారంభించిరి. కాని వీరందరును సాహిత్యపరులగుటచేతను, వీరిదృష్టి ప్రధానముగా నిర్మాణశిల్పమున కేంద్రీకృతమగుటచేతను వీరు కేవలము సాహిత్యరూపకములు (Literary plays) మాత్రమే రచింపగలిగినారనుట అనమంజనము కాజాలదు. (అంతమాత్రమున ప్రదర్శనానుకూలములైన రచనలులేవని యర్థముచేసికొనరాదు).

శ్రీ దువ్వూరి రామిరెడ్డి :

భాషలోకాని, నిర్మాణశిల్పములోకాని ఏవిధమైన ఉదాత్తతయునులేని నాటకములు ఉత్తమ నాటకములుగా చెలామణియగుచుండుటకు ఆవేదనపడి, తెలుగునాటక సంస్కరణమునకు పూనుకొని, ఉత్తమ నాటకరచనకు లక్ష్యములుకాదగిన స్వతంత్రనాటకములను రచించుటకు దొరకొనినవారు దువ్వూరి రామిరెడ్డిగారు. వీరు రచించిన 'నాటకకళాసంస్కరణ'మనెడి వ్యాసము (1935) ప్రామాణికమైన నేటికిని నాటకకర్తలకును, నటులకును, ప్రయోక్తలకును అనుసరణీయముగా నున్నదన్నచో అతిశయోక్తిలేదు. వీరి రూపకములు నాలుగింటిలోను మూడు నాటకములు; నాలుగవది ఏకాంకిక. నాటకములు మూడింటిలో 'సీతావనవాసము' పౌరాణికము; 'కుంభరాణా' చారిత్రకము; 'మాధవవిజయము' మిశ్రమము.

'సీతావనవాసము' రెడ్డిగారి ప్రథమనాటకము. ఇందలి ఇతివృత్తము భవభూతి ఉత్తర రామచరితమందలి ఇతివృత్తమే, భవభూతి, ఉత్తరరామ చరితమందు సీతావిరహియైన రాముని మానసికవ్యధను అత్యంతరమణీయముగ చిత్రించినాడు; కాని, బాధితరాలైన సీతకు అందు ప్రాధాన్యము లేదు. ఇంక, సీతావనవాసమందు రెడ్డిగారు సీతకు ప్రాధాన్యమొసంగి, సీతారాములవ్యధ సమానమేయని నిరూపించియున్నారు; అసలు నాటకమునకు పేరుపెట్టుటలోనే వారి ఆశయము వ్యక్తమగుచున్నది. కాగా, రెడ్డిగారు రచనయందేకాక పాత్రచిత్రణమునందును విశిష్టత చూపినారన్నమాట.⁵ ప్రాపంచిక విషయములందు అమాయకులైన కుళలవులు, యుద్ధ విషయమున వీరాలాపములాడుట యిందు మనోహరముగ చిత్రితమైనది. సీతపై అపవాదు కల్పించుటకు ముఖ్యకారకురాలైన శూర్పణఖను విభీషణుడు దండించి, ఆమెచేత నిండు పేరోలగమున రామునియెదుట తానుకల్పించిన మిథ్యాప్రవాదముల నంగీకరింపజేయుట యిందలి యింకొక విశేషము.

'కుంభరాణా' విషాదరూపకము. దీనికిని షేక్స్పియరు రచన 'ఒథెల్లో'కును చాల పోలికలున్నవి—భర్త అసూయాగ్రస్తుడగుట, అమాయకయగు భార్య భర్తవలననే నాశమగుట, ఆ అసూయకును ఈ నాశమునకును బహుమానముగా లభించిన ఒక వస్తువు (అచ్చట జేబురుమాలు, ఇచ్చట ముత్యాలహారము) హేతువగుట అనునవి రెండింటిను సమానములు. కేతవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి ప్రభృతులు మీరాబాయికి ప్రాధాన్యమొసంగి నాటకరచన సేయగా రెడ్డిగారు రాణాకు ప్రాధాన్యమొసంగి, ఆతనిని ఉత్తమ విషాదరూపకనాయకునిగా తీర్చిదిద్దియున్నారు. అక్కరు పేర్కొన్నట్లుగా విషయలోలుదైన రాణాకు భార్య దివ్యభక్తికూడ దోషముగానేకన్పట్టినది; ఇదియే వానిలోని ప్రధానలోపము. ఈలోపము వానిశంకకు దారితీరినది; అది ఆ భార్యాభర్తల మరణమునకు దారితీరినది. కాగా, రెడ్డిగారు ఒక ఉత్తమ విషాదరూపకమును ఒక ఉత్తమ విషాదరూపక నాయకుని తెలుగువారి కొనంగిరనుట అతిశయోక్తికాదు. ఈ కుంభరాణావలెనే, అధిక మోహమునకు గురియై పతనముచెందిన మరియొక విషాదనాయకుడు 'కివకుడు'; ఆతడు శ్రీ విశ్వనాథవారి సృష్టి ('సర్వనశాల'లో).

పౌరాణిక చారిత్రక సాంఘిక వాతావరణములను సమ్మిశ్రితముచేసి వ్రాసిననాటకము 'మాధవవిజయము'. ఇందలి విజయవర్మ 'దుష్టబుద్ధి'వంటి పాత్ర. హత్యలు, కుతంత్రములు మొదలగువానితో కూడిన ఈ నాటకము అపరాధపరిశోధకనవలను జ్ఞప్తికి తెచ్చుచుండును. కాని, నిర్మాణశిల్పమున షేక్స్పియరు రూపకములను తలపించుచుండును. కుంభరాజా విషాదరూపక నాయకుడుకాగా, ఇందలి మాధవవర్మ అహోదరూపక నాయకుడు. "కాంగ్రెసువాలా" సాంఘిక రాజకీయాత్మకమైన ఏకాంకరూపకము. ఈ రచనపై గురజాడవారి 'కన్యాశుల్క' రచనా ప్రభావము కొంత కన్పట్టగలదు. రమణాశ్రమవాసియగు కల్యాణరెడ్డి, శాంతినికేతనవాసియగు రంగరావు, కాంగ్రెసువాదియగు వెంకటరెడ్డి ఇందుప్రధానపాత్రలు. శాంతినికేతన-రమణాశ్రమ వాసుల అంగ్లేయ భావవ్యామోహమును, 'కళ కళకోసమే' యనెడివారి సిద్ధాంతవివరణమును, వెంకటరెడ్డి దేశభక్తి - మానవత్వములను రామిరెడ్డిగారు చక్కగా నిరూపించియున్నారు.

'భావినంతతులవారికికూడ తమ శిల్పసిద్ధిపై గౌరవముండునట్లును, తమ అభిరుచి సత్యముగను తమ ఔచిత్యదృష్టి మరింతనిశితముగను ఉండునట్లును నాటకకర్తలు ప్రయత్నించి నప్పుడే ఉత్తమనాటకములు వెలువడగలవని ప్రబోధించిన రెడ్డిగారు చిత్తశుద్ధితో వ్యవహరించి, ప్రాత క్రొత్తల మేలుకలయితో, ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య సిద్ధాంతసమన్వయపూర్వకముగా మూడు నాటకములను రచించియున్నారు; అవి మూడును తెలుగునాటకసాహిత్యమున కమూల్యాలంకారము లనుట నిస్సందేహము. సంక్షేపభావప్రకటనమునకును, మానసిక సంక్షోభమునకును రెడ్డిగారు అధికమగు ప్రాముఖ్యమొసంగియున్నారు.⁶ ఉత్తమనాటకమున అభినయమునకు ప్రాధాన్యముండునుకాన 'కార్యప్రచలనమును, అభినయమును అడ్డగించు పాటలు పద్యములు ఉండరాదు' అని వీరి అభిప్రాయము. ఒక్క మీరాజాయివిషయమునతప్ప, మరియెచ్చటను వీరు పాటలను వ్రాయలేదు. పద్యములు మాత్రమచ్చటచ్చట కలవు. అవి అలతి అలతి పదబంధములుకలవై మధురముగా నుండును. ఎడనెడ ఔచిత్యమునసరించి, ఉత్సాహి, సుగంధి ప్రభృతి వృత్తములను కూడ రచించియున్నారు.

రెడ్డిగారు పాత్రోచిత భాషావాదులు; కావుననే వారి రచన తదనుసారముగానడచినది. మరియు వీరు హాస్యమునకు తగమూత్రముగా తమనాటకములందు స్థానమును కల్పించి యున్నారు. సమకాలీన విషయవిమర్శనమును వ్యంగ్యముగా చేయించి, తన్మూలమున హాస్యమును సృష్టించుటయందుకూడ వీరు నేర్పును చూపించియున్నారు (కుంభరాజాయందు).

వ్రాసిన నాటకములు సంఖ్యలో స్వల్పములే అయినను, సాహిత్య గౌరవసంపాదకములగు (ఉత్తమనాటకరచనకు వలసిన ఉదాత్తకథాగ్రహణము, ఇతివృత్తనిర్మాణము, రసపోషణ, పాత్రపోషణ మొ॥) లక్షణములనెల్ల కలిగిన నాటకములను తెలుగువారి కందించిన రెడ్డిగారు తెలుగునాటకరంగమున చిరస్మరణీయులు.

శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ⁷ :

ఆధునికాంధ్రసాహిత్యమున మకుటములేని 'సప్రాప్తులు' విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు. అంతియేకారు, వారు నవ్యులలో నవ్యులు; ప్రాచీనులలో ప్రాచీనులు, వారు చేపట్టిన సాహిత్య

ప్రక్రియ లేదు. చేపట్టిన ప్రతి ప్రక్రియలో ఏదియోయొక విశిష్టతను వారు రూపొందించు యున్నారు. అనగా భావలోకాని, భావములోకాని, నిర్మాణశిల్పములోకాని, కథను వ్యాఖ్యానించుటలోకాని, లేదా మొత్తముమీదకాని ఏదోయొక క్రొత్తదనమును తమప్రతిరచనలోను భాసింపజేయుట వారిలోని ప్రత్యేకత; మరి, 'సమ్రాట్టులు' నూతన ప్రియులుకదా !

విశ్వనాథవారు బహుళ రూపకకర్తలు. వీరి ముద్రితరూపకములలో నాలుగు సుప్రసిద్ధములు—నర్తనశాల, అనార్కలి, వేసరాజు, త్రిశూలము; ఈ నాలుగును విషాదాంతములే; ఈ నాలుగింటను రచనావిషయమున విశ్వనాథవారు వేర్వేరు ప్రయోగములను చేసియున్నారు.

నర్తనశాల : నర్తనశాల తొమ్మిదిఅంకముల నాటకము; ప్రాచ్య నాటకలక్షణములు, పాశ్చాత్యవిషాదరూపకలక్షణములు సమ్మిశ్రితములైన రచనయిది. కీచకుడు ద్రౌపదిని సుధేష్ఠాంతఃపురమున తొలిసారిగా చూచుటతో నాటకమారంభమై, అతడు నర్తనశాలలో భీమునిచేతులలో మడియుటతో నాటకమంతమగుచున్నది. దీనికి 'కీచకవధ' యనెడు నామాంతరమున్నది. కీచకుని పరశ్రీకాముకతయనెడి యధర్మమును నిర్మూలించి, ధర్మసంస్థాపనము జేయుటకు పూనుకొనినవాడు యుధిష్ఠిరుడు; "ధర్మమూర్తులగు తమరు నిల్చినచోతేనభ" అని పంచమాంకమున కవి ఉత్తరచేత చెప్పించుట గమనార్హము. అసలు ఈ నాటకమునకు ఈ అంకమే ఆయువుపట్టు. ఇందు నాయకుడు ధర్మరాజు. ప్రతినాయకుడు కీచకుడు. ద్రౌపదీ-భీములు సాధనములుగా ధర్మరాజు 'కీచకుడు' అనెడి అధర్మమును నిర్మూలించి, ధర్మస్థాపనము చేయుటయే ధర్మరాజు సాధించిన ఫలము. ఇది భారతీయ దృశ్యకథము.

కాని సత్యనారాయణగారు దీనిని కేవలము భారతీయదృశ్యకథముతోనే రచించినట్లుకన్పట్టదు. ఈ రచనమీద పేర్కొనెదరు విషాదరూపకముల ప్రభావము స్పష్టముగా కన్పట్టుచున్నది. ఈ దృష్టితో చూచినచో ఇది విషాదరూపకమగుచున్నది. ఇందు కీచకుడు నాయకుడు. ఇతడు మహావీరుడు, ఉదాత్తుడు, రసైకజీవి. కాని, ఈతని శృంగారము అస్థానపతితమైనది; అదియే వానిలోని లోపము. కీచకుని అస్థానపతితమైన కామము, అపాత్రశీలమందు దిద్దుకొనరాని లోపమై (tragic flaw), అది అతని మరణమునకు హేతువైనది,¹ ".....శత్రునృపతులు మత్స్యదేశములపైని, దృష్టిపలువరు నాకంటియెఱువుఁజూచి" అనుచు నాటకారంభమున కీచకుడు రంగమున ప్రవేశించినది మొదలు, అంతమున భీముని గుర్తించి, పొంగిపోయి, అంతలోనే కఠినుడై "ఛీ నాకొఱకు శ్రీనైవచ్చి పౌరుషమేటికి" అని ఈసడించువరకును కీచకుని పాత్ర చక్కగా పరిపోషితమైనది. ఈ విధముగా విశ్వనాథవారు కీచకుని ఒకఉత్తమ విషాదనాయకునిగా రూపొందించుచున్నారు.

మరియు, విరహిజన సంతాపకారిణియగు వర్షణుడు వాతావరణమును ఇతివృత్తమునకు నేపథ్యమునుగా సంతరించి, తన్మూలమున విషాదచ్ఛాయలను మరింత పెంపొందించుటలో విశ్వనాథవారు అపూర్వమైన ప్రతిభను ప్రదర్శించినారు.

వేనరాజు : పై విధముగా ప్రాచ్యపాశ్చాత్య లక్షణములను రెండింటిని చిత్రముగా సమ్మేళనముచేయుట విశ్వనాథవారి రచనలలోని విశిష్టత. 'వేనరాజు' రచనయును ఇట్లేసాగినది. భారతీయదృష్టితో చూచినచో ఇందును దుష్టసంహారమును, ధర్మసంస్థాపనమును ప్రధానములు. "నాకు వేను, డేమిశత్రువు; ధర్మమునకు శత్రువు" అని గౌతముడనుట గమనార్హము (పుట 131). ఇందు పృథువు నాయకుడు. మానవధర్మస్వరూపుడైన అంగరాజు, ఆర్యధర్మస్వరూపుడైన గౌతముడు, ధైవధర్మ స్వరూపుడైన పృథువునకు సహాయులు; ధర్మవీర మిందలి రసము.

కాని వేనుని నాయకునిగా పరిగణించినప్పుడు, ఇది ఇంకొక ఉత్తమ విషాదరూపక మగుచున్నది. వేనుడు నిస్సందేహముగా మహాపురుషుడే; కాని వానిలోనున్న లోపము 'సనాతన ధర్మవ్యతిరేకత'; అనగా లోకమున కెదురీత. ఈ లోపమువలననే అతడు పతనమైనాడు.⁹ వేనునిగూర్చి గౌతముడన్న వాక్యములు పరమసత్యములు— "అన్నా : నీవంటి దివ్యపురుషులు జన్మించనే జన్మించరు. జన్మించినను నీవంటి మహాప్రత్యేకతా లక్షణములు కలవారివలన లోకమునకు లాభములేదు" (పుట 133). నిజమునకు వేనునిజీవిత సారమిదియే. విశ్వనాథవారు నిరూపింపదలచుకొన్నదియును ఇదియేయని భావించును.

'వేనరాజు' ను విమర్శించువారందరును అది ప్రధానముగా వేదమతస్థాపనార్థము వ్రాయబడినదని తలచుచుందురు. కాని అంతకంటె ఇంకొకరహస్యమిందు కలదు— ఒక రక్కసి ప్రభుత్వమును 'అహింస' మూలమున ఎదుర్కొనినట్లు క్రొత్తగా కల్పించిన వండులకథలో విశ్వనాథవారు గాంధీమహాత్ముని సత్యాగ్రహోద్యమమును నిపుణముగా నిరూపించియున్నారు. ఇందు వండులుచదివిన పద్యములన్నియును వేనుని మానసిక దశాపరిణామమును సూచించుచుండుట గమనింపవచ్చును. సంభాషణలలోని ఉక్తి-ప్రత్యుక్తికా వైఖరి, సూచ్యార్థసూచన, ధ్వని— ఇవి పరాకాష్ఠను పొందినరచన విశ్వనాథవారి 'వేనరాజు' (ఇట్టినిర్వాణశిల్పము వారి తక్కిననాటకము లందును కన్పట్టగలదు). ఇందు మొదటిభాగమున తర్కవితర్కము లధికము; ప్రేక్షకులు సంస్కారులై సిద్ధపడివచ్చినప్పుడే ఇది రంగస్థలమున విజయమందును.¹⁰ ప్రయోగవిజయము విషయమున సర్తనశాలయే గుణాధిక మనకతప్పదు.

త్రిశూలము : యావద్భారతమును లేదా కనీసము దక్షిణాపథమునైనను ఒక్క గొడుగు క్రిందకు తేవలయుననెడి ఆశయముతో 'తిభువన మల్లబల్లహ' బిరుదాంబుతుడగు బిజ్జులుడు బనవనికి మహామాత్యపదము నొసంగెను. అప్పటికే బనవడు మహిమలు ప్రకటించుచు, మహాభక్తుడుగా, నందీశ్వరుని అపరావతారముగా ప్రసిద్ధికెక్కినాడు. కాగా, బనవని మాహాత్మ్యము తననై న్య బలమునకు తోడుపడగలదని బిజ్జులుడాశించెను. కాని, బనవడు రాజనీతిచతురుడుకాడు; అంతియే కాదు, అన్యమత అసహిష్టువు కూడను. మతాంతరుడనెడి ద్వేషముతోనే బనవడు బిజ్జులునితో సహకరింపలేదు (నాటకము విషాదాంతమగుటకిదియే కారణము). అంతట కోపముతో బిజ్జులుడు కావించిన 'శివద్రోహము'నకు కల్యాణ కటకమునశించినది. ఇంక, బనవడు రాజద్రోహమునకు

పాల్పడియుండుటచేత తత్రప్రవర్తితమగు వీరశైవ మతము నశించినది. ఈనాటకమున, చరిత్రకు విశ్వనాథవారు కావించిన వ్యాఖ్యానమిది. చారిత్రకముగా 'నీల' (విజ్ఞలుని సోదరి) బసవని భార్యఅగునో కాదో సంశయవిషయము. అందుచేత వీరామెను భక్తురాలిగాచేసి, ఆత్మసంయోగమును కల్పించినారు.

ఈ నాటకరచనలో విశ్వనాథవారు రెండు క్రొత్తప్రయోగములనుచేసియున్నారు. శాకుంతలమున కాళిదాసు శృంగారరసమును అతిలోకముగా పోషించినాడు; ఆయనను మించ వలెననెడి పట్టుదలతో ప్రయత్నించి, భవభూతి వివిధరస సమ్మేళనమును అద్భుతముగా నిర్వహించి, కృతకృత్యుడైనాడు. వీరును, ఆప్రయత్నమును దృష్టిలోపెట్టుకొని, ఈ నాటకమున వివిధభావముల సమ్మేళనమును చక్కగా నిర్వహించి, కృతకృత్యులైనారు. 'విజ్ఞలుడు వీరతామూర్తి; బసవడు నిలువెల్ల భక్తిభరితుడు; జగదేవుడు కర్మపరతంత్రుడు; నీల మతమునకు ప్రతీక—ఈవివిధ భావములనెల్ల విశ్వనాథవారు చక్కగా గ్రథనముచేసినారు. ఇంక రెండవ ప్రయోగము—'హెన్రీఎస్కండు' అనెడి 19 వ శతాబ్దినవలలో తద్రచయిత 17 వ శతాబ్దినాటి జీవితమును చిత్రించుచు, ఆ 17 వ శతాబ్దిలో వాడుకలోఉన్నభాషనే తన రచనలో ఉపయుక్తము చేసెను. ఇట్టి ప్రయత్నమునే విశ్వనాథవారు త్రిశూలమందుచేసినారు. పాల్కురికి సోమనాథుని బసవపురాణమందలి ద్విపదల నట్లే వాడుకొనినారు. మరికొన్నిచోట్ల ఆద్విపదలను వచనముగా మలచుకొనినారు. ఇంక తక్కినచోట్ల తత్త్వమైన భాషనే తామును వ్రాసినారు. తెలుగు సాహిత్యచరిత్రలో ఇది అపూర్వమైన ప్రయత్నము; ఇందు విశ్వనాథవారు కృతకృత్యులైనారు.

విశ్వనాథవారు రచనయందేకాక, పాత్రపోషణయందును సిద్ధహస్తులు; వీరి నాటకములందలి ప్రతిపాత్రయును ఇందులకుదాహరణమే అనుట అతిశయోక్తికాదు. మరియు వీరు నాటకములందు, సాధారణముగా, గేయ కవితారీతికి (lyrical element) ప్రాధాన్యముకల్పించుచు, అందులకొకపాత్రను ప్రత్యేకించుచుండురు—రసశాలలోని 'ఉత్తర' అట్టిది; వేనరాజులోని 'అంగరాజు' అట్టివాడు; త్రిశూలములోని 'నీల' అట్టిది.

అనార్కలి : ఇది 'సూత్రమార్గ' విరచిత దృశ్యకావ్య'మని సూత్రధారునిచేతను, 'విషాద నాటక' మని అంతమున సలీముచేతను విశ్వనాథవారు పలికించుట పరిశీలనార్హము. నాయకుడగు సలీము—కీచకుడు విజ్ఞలుడు వేనుడువంటివాడు కాకపోయినను—రూపకము విషాదాంతమగుట, అంకములందు రంగములను కల్పించుట, పూర్వాంకమందు చిలుకలు, పూవులు మొదలగువానిని మూర్తిమంతములుగా కల్పించుట, నాయకుని 'అంతరవ్యక్తి'గా 'కవి' పాత్రను సృష్టించుట, గీతిప్రాధాన్యము సధికముచేయుట అనునవి ఈ రచనలోని సూత్రమార్గములు. ఇందలినాయకుడు ప్రేమైక జీవియగు సలీము; కాని, ఇతడు అస్వతంత్రుడగు యువరాజు, ఇంక, నాయకయగు అనార్కలి అపరూప సౌందర్యవతి, ప్రేమమయమూర్తి. కాని, ఆమె బానిస—మహారాజ్ఞికాగల

అర్హత ఆమెకులేదు. కాగా, ఇది ఉభయత్రానురాగమే అయినను, అస్థానపతిత మగుటచేత వారి ప్రేమ ఫలించుట కవకాశములేకపోయినది.

ఈ నాటకేతి వృత్తములో అనార్కలీ నృత్యము కేంద్రబిందువువంటిది, ఈ నృత్యము ముమ్మారు జరిగినది. మొదటినృత్యమును కథాప్రారంభమునకుముందేచూచి, సరీము ఆమెను ప్రేమించెను. ఈ నృత్యము, రెండవసారి, పూర్వాంకమందలి 5 వ రంగమున జరిగిది; దీనితో వారి ప్రేమ దృఢపడినది. అనార్కలీయందు దోషమును ప్రత్యక్షముగా, ఆరోపించుటకొరకు రాజామాన్సింగు అంతమున ఏర్పాటుచేసినది మూడవ నృత్యప్రదర్శనము; చివరికిదియే ఆమె నాశనమునకు హేతువైనది—ఇదియే ఇందలి రహస్యము.

అనార్కలీ-సరీముల ప్రేమకు, అక్కరుకంటె కూడ, రాజామాన్సింగ్ అధికముగా వ్యతిరేకి; అతడు తాను సుక్షత్రియుడైనప్పటికిని తనకంటె తక్కువవారని తాను భావించెడి మహమ్మదీయులతో సంబంధములు చేసికొనినాడు. కాని, తనమేనల్లుడు మాత్రము, తనకంటె తక్కువదిగా పరిగణింపబడెడి పిల్లను వివాహము చేసికొనరాదట! ఇది ఒక విచిత్రమైన మనస్తత్వము. అమాయకజీవి, ఆ అనార్కలీశాపమే క్షత్రియవంశనాశమునకు కారణమైనదని విశ్వనాథవారిందు చరిత్రకు వ్యాఖ్యానముచేసినారు.

ఇందు మొత్తముము రెండు భాగములున్నవి; అవి పూర్వ-అపరంకములనబడినవి. ఇందు పూర్వాంకము అనార్కలీ-సరీముల ప్రేమాభివృద్ధిని (శృంగార రసపోషణమును), రెండవ భాగము తన్నాశమును చిత్రించుచున్నవి. పూర్వాంకమనెడి ప్రథమభాగమందు విశ్వనాథ వారొక క్రొత్తపద్ధతిని ప్రవేశపెట్టియున్నారు. ఇందు పూలకన్నెలు, చిలుకలు, కోకిలలు, మొదలైన పాత్రలుకలవు. అదునిక కాలమున ఈ రకపురచనలకు మారిస్ మేతర్ లింకు మూల పురుషుడు. విశ్వనాథవారాపద్ధతి నవలంబించి, ప్రజయైకజీవుల స్వచ్ఛభావప్రపంచనమును చేసియున్నారు.¹¹

ఇతర రచనలు : తల్లలేనిపిల్ల, ధన్యకైలాసము, అంతానాటకమే మున్నగు సాంఘిక రూపకములనుకూడ విశ్వనాథవారు రచించియున్నారు. మొదటి రూపకమందలి పాత్రసృష్టిలో 'అదర్శదృష్టి' అధికము; చివరిది కేవలము ప్రహసనము; ఇంక మధ్యది ఒక కలగూరగంప. విశ్వనాథవారు శతాధికములైన రేడియో రూపకములను రచించియున్నారు. మరియు, వీరి కిన్నెరసానిపాటలు మొదలగునవి గేయనాటికలుగాను, వేయిపడగలు మొదలగునవి పెద్దనాటకములుగాను రేడియోలో ప్రసారితములైనవి. వీరు రేడియోకొరకు రచించిన రూపకములలో 'కావ్యహరిశ్చంద్ర' ప్రత్యేకముగా పేర్కొనదగినది. కథ ప్రసిద్ధమైనదే అయినను, వీరు రచనలోఒక విచిత్రమైన కల్పనచేసినారు—హరిశ్చంద్రుడు సత్యవాక్యతత్పరుడగు మహారాజే కాక మోక్షగామియగు జీవుడుకూడను. అతడు మాతంగకన్యలను నిరాకరించుటలో 'కామము'ను, రాజ్యమును విశ్వామిత్రున కర్పించుటలో 'లోభము'ను.....ఈ విధముగా అరిష్టదర్శకమును, ఈషణత్రయమును క్రమముగా జయించుటను ఇందు విశ్వనాథవారు అపూర్వముగా చిత్రించి యున్నారు.

విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు తమ రచనలన్నింటిలోను కాలవిషయమున, కథావిషయమున సంక్షిప్తతాదులను సాధించుటకు అనేకరకములైన శిల్పములను, చిత్రములను అపూర్వముగా ప్రదర్శించుచుండుట సర్వసాధారణము. రచనాశిల్పమున వీరిది అందెవేసినచేయి. వీరి నాటకములు, సాహిత్య గౌరవమధికముగా కలవియగుటచేత ప్రేక్షకులు సారస్వతద్రష్టలై, ప్రయోక్తలు క్రాంతదర్శులై యున్నప్పుడే తొలినాటకములు నాలుగును రంగస్థలమున రాజింపగలవు.

శ్రీ చింతా దీక్షితులు¹² :

భావకవులలో నున్నితమైన భావవ్యక్తికరణమునకు, లలితపద ప్రయోగమునకు చింతా దీక్షితులుగారిది పెట్టినది పేరు. అట్టి రచయిత, మధురమైన భక్తిభావమును మరింత నునిశితముగా ప్రపంచించిన వచన నాటకము 'శబరి' (అచ్చటచ్చట పాటలుమాత్రము కలవు. రచన 1925 ప్రాంతములు). శబరి భక్తిసాధన ఇందలి వస్తువు. ఇందు ఉపదేశము, సాధన, పరివర్తనము, నిరీక్షణము, సిద్ధి అనేడి ఐదుభాగములు (అంకములు) ఉన్నవి. శబరి మానసిక దశాక్రమ పరిణామచిత్రణమును, న్యాయముగా కావ్యరూపమున జరుగవలసినదానిని, నాటకరూపమున ఉత్తమముగా సాధింపగలిగినారు దీక్షితులుగారు. అమాయకమగు భక్తికి రూపచిత్రణమే 'శబరి' పాత్ర.

గురూపదేశముననుసరించి, తాను భావించిన లక్ష్యసిద్ధిలో అణుమాత్రముకూడ లోపమును రానీయనంతటి చిత్రైకాగ్రతను సాధించినది శబరి. కాగా, ఆమె సర్వమును రామమయము; రామచంద్రుని కష్టములే ఆమె కష్టములు¹³. ఈ సాధనలో అమాయకయైన ఆ శబరికి, సర్వప్రకృతియును తోడుపడినట్లు చిత్రించినారు దీక్షితులుగారు. అంకారంభములందు వారుచేసిన రంగవర్ణనలన్నియును, ఆయా రంగమునందలి కథలకు ప్రతీకలు. ముఖ్యముగ అయిదవ అంకమునకు ముందుచేయబడిన రంగస్థలవర్ణన శ్రీరామచంద్రుని రాకకు సర్వప్రకృతియును నివాళిపట్టుట సూచించుచున్నది. శబరి ఆనందమే ప్రకృతి ఆనందమనియు, ప్రకృతి తన సర్వసంభారములను ప్రోగుచేసికొని, శబరి లక్ష్యసిద్ధికి దోహదమొనగచున్నదనియు ఇందు సూచితమైనది. ఇట్టి ఉత్తమ ప్రతీకాప్రయోగము తెలుగుసాహిత్యమున అరుదుగా కానవచ్చును. విద్యాగంధము సుంతయునులేని శబరిచేత సాధనాంతమున "అరుగో! అరుగో! వచ్చారు! మేఘమూ, మెరుపులాగ ఉన్నారు నా తండ్రులు" అని రామలక్ష్మణులనుగూర్చి వర్ణింపజేయుటలో ఆమె తపస్సిద్ధినంతయు ద్యోతకము చేసియున్నారు దీక్షితులుగారు.

ఈ నాటకమందలి మరియొక విశిష్టత వచనరచన. చిన్నచిన్న మాటలలో లలితమధురభావ వ్యక్తికరణముచేయుచు, శిష్ట వ్యావహారికములో వచనమును గేయప్రాయముగా నడిపించినారు దీక్షితులుగారు¹⁴. భావముల ననుసరించి సంభాషణ, సంభాషణల ననుసరించి కథయు అతివేగముగా నడచినవి—ఇది యిందలి మరియొక విశిష్టత. ఇందు శబరియే ప్రధాన పాత్ర. తక్కినవారందరును ఆమె భక్తి పరిణతికి దోహదకారులు మాత్రమే. ఇట్టిది ఏకపాత్ర ప్రధానమగుటచేతను, పక్షలు మొదలగునవికూడ ఇందు పాత్రలగుటచేతను, ఈ నాటకమునకు

రంగస్థలప్రయోగ సౌలభ్యము తక్కువయగుచున్నది. కాని, శ్రవ్యరూపకముగా దీనిని విజయ వంతముగా ప్రదర్శింపవచ్చును.

తెలుగున తీయని కావ్యమువలెకూడ చదువుకొనుటకు తగిన రూపకము లంతకుముందు వెలువడలేదు. ఆ కొరతను తీర్చినది దీక్షితులువారి నూతన ప్రయోగమగు 'శబరి'. కాలక్రమ మున, అటుపిమ్మట పేర్కొనదగినవి విశ్వనాథవారి అనార్కలి, అబ్బారి రామకృష్ణారావుగారి 'నదీసుందరి'. శ్రీయుతులు నోరి నరసింహశాస్త్రి, తలావర్ణుల శివశంకరశాస్త్రి ప్రభృతులు మరి కొందరుకూడ సాహిత్యరూపకములను రచించియున్నారు; వీరినిగూర్చి తరువాత వివరింతును.

ఈ కాలమున విద్యత్కవులచే రచింపబడిన కొన్ని నాటకములను పేర్కొందును— కట్టా అచ్చయ్యగారి 'మహాభారత యుద్ధము' (1924), ఆనుముల విశ్వనాథశాస్త్రిగారి 'మేనకా విశ్వామిత్రము' (1929), కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారి మంగళాయి (1926-'విలాసిక' అనేది రూపకభేదము), శేషాద్రి రమణకవుల 'పాపారాయ నిర్వాణము' (1921), వేలూరి శివరామ శాస్త్రిగారి 'మాధవవర్మ' (1920), గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణగారి 'మాణిక్యము' (1926) మొదలగునవి.

సంఘతిరస్కరణము

సంఘ సంస్కరణోద్యమమును, సంఘ తిరస్కరణోద్యమమును ఇంచుమించుగా సమకాలికములే. ఇందు తొలి ఉద్యమ నిర్మాతలు ఆశావాదులుకాగా, మలి ఉద్యమనిర్మాతలు నిరాశావాదులగుచున్నారు. సంఘసంస్కరణమును ప్రచారముచేయువారికి, ఈ దురాచారములు తొలగి, సంఘమెన్నటికైనను బాగుపడుననెడి విశ్వాసమున్నది. కాని సంఘమును తిరస్కరించెడి వారికి అట్టి విశ్వాసములేదు. ఇంక గత్యంతరములేకపోవుటచేత తిరస్కారమునకు పూను కొన్నట్లు వారే చెప్పకొనిరి. ఈ రెండు ఉద్యమములకును మరియొక మూలభేదము కలదు— సంఘసంస్కరణోద్యమము సంఘమునందలి బాహరములైన దురాచారములను నిర్మూలించు టకు మాత్రమే సమకట్టినది. ఇంక సంఘతిరస్కరణోద్యమము మానవుల ఆంతరంగిక విశ్వాసములపై దాడి వెడలిన విప్లవము. ఈ విప్లవవాదులు తాత్కాలికములగు మానవుని మానసికదుర్బలత్వములను నిరసింపటయేకాక, సాంప్రదాయములగు భావములను, విశ్వాసములను త్రోసిరాజనిరి.

ఇట్టి సాంఘిక మత విశ్వాసముల తిరస్కరణము ఆంగ్లసంస్కృతీసంపర్కజనిత మని చెప్పవచ్చును. ఇది ఇంచుమించుగా 1900 నుండియు ప్రబలుచు వచ్చినది. ఆంగ్ల దేశమునకు, విద్యాభ్యాసమునిమిత్తము పోయివచ్చిన యువకులు కొందరు ఆ దేశమునందలి సాంఘికస్థితిగతులను, అచ్చటి మతవిషయకాది సిద్ధాంతములను గ్రహించి, భారతదేశమున కూడ అట్టి సంఘవ్యవస్థను పాదుకొలుపవలయుననియు, పాశ్చాత్య దేశములందు ప్రచారమందున్న సర్వసమానత్వమును సాధింపవలెననియు కృతనిశ్చయమైరి. ముఖ్యముగా వారెదిరింపబూనుకొన్నవి—1. మతము, సంప్రదాయములు, పురాణములు మొదలగువానిని

గూర్చిన సామాన్యుల భావన; 2. సంఘమున ఏవో ఒకటి రెండు కాఖలవారు అధికులై తక్కిన వారందరిచేతను గౌరవ మర్యాదలను పొందుచుండుట. ఈ తిరుగువాటు ఆనాడు అన్ని రంగములందును (మత-రాజకీయ-సాంఘిక-సారస్వత రంగములందును) అంభ మైనది? ఈ తిరుగువాటుదారుల ముఖ్య సిద్ధాంతములను (సారస్వతరంగమునకు సంబంధించినవి) క్రిందివిధముగా క్రోడీకరింపవచ్చును—1. అర్వాచీన వేదకాలమునుండియు బ్రాహ్మణులు బ్రాహ్మణేతరులకు వేదము సభ్యసింఘుయోగ్యతను నిషేధించి, వారిని అజ్ఞానమునందుంచి, అణగద్రొక్కిరి. మనుషుపాక్షికుడై వర్ణాశ్రమధర్మ వ్యవస్థను నెలకొల్పెను. 2. పురాణములందలి కథలు సత్యమునకు, తర్కమునకుకూడ దూరములు; వానికి సూతన వ్యాఖ్యానము చేయవలసియున్నది. 3. సాంప్రదాయకసిద్ధాంతములను తిరస్కరించి, సర్వసమానత్వమును సాధింపవలసియున్నది. 4. సాంఘికదురాచారములకు, మూఢవిశ్వాసములకు సనాతన సిద్ధాంతములే కారణమగుటచేత వానినన్నింటిని త్రోసిరాజనవలయును.

అనగా, సంప్రదాయమును సమూలముగా నాశనముచేసినకాని సంఘము ఖాగుపడదని వీరి నిశ్చయము. 'సంప్రదాయమునకు పురాణములు చరిత్రలువంటివికాన వాని యాధిక్యమును రూపుమాపవలయును; లేదా వానియందుగల క్షమింపరాని దోషములను వెలికితీసి చూపవలయును' అని వీరి పూనిక. ఇట్టి సిద్ధాంతములను నాటకమున ప్రపంచించుటకు పూనుకొన్న వారిలో ముఖ్యులు, ప్రథములు త్రిపురనేని రామస్వామిచౌదరిగారు; శ్రీయుతులు ముద్దుకృష్ణ, చలం, ఆమంచర్ల ప్రభృతులు ఆ తరువాత గణనీయులు.

ఇందు త్రిపురనేని, ముద్దుకృష్ణ, ఆమంచర్లగార్లు ఒక వర్గమునకు చెందినవారు; చలం గారు ఇంకొకవర్గమునకు చెందినవారు, తొలివర్గమువారు ఆర్యమత సిద్ధాంతములను, ఆ సిద్ధాంతములను నిష్కర్షించు సాహిత్యగ్రంథములను నిరసించుటకు ఆ వాఙ్మయమునుండియే కొన్ని ఆధారములను సేకరించి, తన్నిరూపణమును, తద్వ్యాఖ్యానమును చేసియున్నారు. ఇంక చలం గారికి సమకాలికజీవితము అలంబనము. సాంఘికముగా శ్రీ పురుషుల అసమానత్వము, అర్థరహితముగాతోచెడి కట్లుబాట్లు వారికి ప్రమేయము. అట్టివానిని ఆయన అవహేళము చేసినాడు, విమర్శించినాడు. క్రొత్త వ్యవస్థ ఏర్పడుటకంటె గత్యంతరములేదని చాటినాడు. కాగా, తొలివర్గమువారిని మతవాదులనియు, చలం వర్గమువారిని సాంఘికవాదులనియు పేర్కొనవచ్చును.

శ్రీ త్రిపురనేని రామస్వామిచౌదరి :

సంఘతిరస్కరణవాదులలో ప్రథములును, ప్రధానులును అయిన త్రిపురనేని రామస్వామిచౌదరిగారు భారత-రామాయణ-భాగవతములు మూడింటిపై నను మూడు నాటకములను వ్రాసియున్నారు. అసలీ మూడు గ్రంథములే—తక్కిన అన్ని పురాణములకంటెను—ప్రజలకు సన్నిహితములు. అందుచేత వీనినిగూర్చిన విశ్వాసములపై దాడి వెడలినచో చేపట్టిన ఉద్యమమునకు మరింతవ్యాప్తి చేకూరునని వీరు భావించియుండవచ్చును.

చౌదరిగారి తొలినాటకము 'కురుక్షేత్ర సంగ్రామము'. ఇది 1911 లోనే ప్రకటితమైనది. పాండవులకు లభించిన విజయము ధర్మమార్గసంగతము కాదనియు, శాస్త్రద్వష్టితో పరిశీలించినచో పాండవులకు రాజ్యభాగము రానేరాదనియు, దుర్యోధనుడే సుక్షత్రియుడనియు, ఈ నాటకమున పీరు భారతకథకు వ్యాఖ్యానము చేసినారు⁴. ఇది సంప్రదాయమునకు విరుద్ధమైన నిరూపణము. రెండవ నాటకముగు 'శంబుకవధ'లో రామాయణకథ వ్యాఖ్యాతమైనది. వర్ణాశ్రమ ధర్మ వ్యవస్థారక్షణార్థము శ్రీరాముడు శంబుకుడను కూద్రమహర్షిని సంహరించెనని రామాయణ మందు కలదు. శ్రీరాముడు ఆ కూద్రమహర్షిని మతరక్షణార్థముకాక రాజనీతికారకు చంపెనని చౌదరిగారు నిరూపించినారు. కూద్రులు యజ్ఞయాగాదులుచేయుట, వేదాధ్యయనముచేయుట మొదలగునవి నిషిద్ధములు. ఆ నిషేధములను వ్యతిరేకించి తపస్సుచేయుటకు పూనుకొన్నవాడు శంబుకుడు. ఆతనిని తక్కిన ప్రజలుకూడ అనుసరించినచో రాజ్యమున విప్లవము వచ్చుననియు, రాజ్య ముల్లకల్లోలమై తమ యాధిక్యము నశించుననియు భయపడిన వశిష్ఠాదులు రామునిచేత చేయించిన పథయే ఈ 'శంబుకవధ' యని చౌదరిగారి వ్యాఖ్యానము.

ఇంక వీరి మూడవనాటకము 'ఖాసీ'. 'వేనరాజు'నాటకము మూలమున 'తాతలనాటిప్రాంత కథను త్రవ్వి పెల్లగించి, ఆర్యఋషుల మహాత్యమును, వారి వృత్తశీలములను క్రొత్తమాటలచే లోకమునకు బోధింపఁబూనుకొన్న' విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారికి సమాధానముగా వ్రాయబడిన నాటకమిది. "భాగవతప్రకారము వేనుఁడు పాషండుడు, నాస్తికుడు. పాషండుఁడనగా వేదబాహ్యుడు. ఇందుదోషమేమున్నదో తెలియుటలేదు...పాషండులై సంతమాత్రమున (అనగా వైదికధర్మముల ననుష్ఠింపసంతమాత్రమున) మానవుఁడు పాపకర్మముల నాచరించునని కాని ధర్మపీఠలను నల్పుననికాని చెప్పట లోకమునెడ మహాపచారముచేయుటయగును. భగవంతుని ప్రేమించుటకన్నఁ దోడిమానవులఁద్రేపించుట పరమోత్తమంబు...పాషండు లై సంతమాత్రముననే మానవులు దుర్మార్గులుకారనియు, వేనరాజు పాషండుఁడైనను, సత్యనారాయణగారు చిత్రించినట్లు దుర్మార్గుఁడు కాఁడనియు ధుజువుచేయుటకే 'ఖాసీ' వ్రాయబడినది" అని చౌదరిగారు 'తొలిపలుకు'లో పేర్కొనియున్నారు. కాగా, ఆర్యఋషులు స్వార్థపరులై కుట్రచేసి, ధర్మపరుడైన వేనుని 'ఖాసీ'చేసినారని చౌదరిగారు నిరూపింప ప్రయత్నించిరి.⁵

చౌదరిగారు తమ మూడునాటకములకును విపులమైన పీఠికలను వెలయించియున్నారు. వీనియందు వారువెలిపుచ్చిన యభిప్రాయములను క్రిందివిధముగా క్రోడీకరింపవచ్చును—“భారత దేశచరిత్రను గమనించినచో ఆర్యులు, అనార్యులను ద్రావిడులను పెక్కుఇక్కట్లకు లోనుచేసినట్లు తేటతెల్లమగును. ఆర్యులు తమ అధిపత్యమును నిలబెట్టుకొనుటకే స్మృతి సాహిత్యమును సృజించిరి. ఇవి కుటిలబుద్ధితో వ్రాయబడిన వ్రాతలు; ఈ శాసనములతో వివిధవర్గములమధ్య ఐకమత్యము నశించినది. వైదికధర్మముదృష్ట్యా అందరును సమానులే. కాని, రామరాజ్యము నందుకూడ అనార్యులకు తపమాచరించుకొనెడి హక్కులేకుండెను. ఇట్టి వ్యవస్థకు కారకులగు స్మృతికర్తలను, అనగా స్వార్థపరులైన ఆర్యఋషులను ఎదిరించిన ధీరులలో వేనుడొకడు...” ఈ సిద్ధాంతములు వ్యాఖ్యానములు వివాదములకు దారితీసినవి.⁶ అవి యెట్లున్నను, ఆయా

నాటకములందలి శిల్పవాతుర్యము, ఆంధ్రనాటక సాహిత్యపు రోధివృద్ధికి అవిచ్ఛేదన తోడ్పాటు మాత్రమే మనకు గణనీయములు.

ముద్రారాక్షసము నందువలెనే, పీరి నాటకములందును నాయకలు లేకపోవుట గమనార్హము.

‘కురుక్షేత్రసంగ్రామము’నకు వ్రాసిన ‘విజ్ఞప్తి’లో తెలుగునాటకరంగస్థితిని సంక్షిప్తముగా విమర్శించుచు సంస్కృతనాటకముల, లేదా ఆంగ్లనాటకముల లక్షణములను అనుసరించుటకంటె, ఆధునికపరిస్థితులకు తగినట్లుగా తెలుగువారు ప్రత్యేక నాటకలక్షణములను సృజించుకొనవలసిన యవసరమున్నదని చాదరిగారు 1911లోనే సూచించియున్నారు. “ప్రస్తావనాదులుండిననేమి ? యుండకున్ననేమి ? రసభంగముకాదుగదా ?” అనియు. “యత్కించద్దేర్పము లేకుండ గీర్వాణనాటక లక్షణములజేకొనుట కేవలము వెట్టియని నాయభిప్రాయ” మనియు వారీవిజ్ఞప్తియందు పేర్కొనియున్నారు.

“శంబుకవధ” (1920) కు వ్రాసిన ‘నాటకవిషయ’మన్న పీఠికలో చాదరిగారు నురికొన్నిసూచనలు చేసియున్నారు. అది పద్యనాటకయుగము; దానిని వ్యతిరేకించినారు చాదరిగారు—“వచనమునందుకన్న (బిద్యమునందు నెక్కువ భావప్రకటనమున కవకాశముగలదన్న వాద మాదరజీయముకాదు. కాని, పద్యనాటకములయందు సంగీతము ముఖ్యాంగమగుటంజేసి యయ్యది ప్రేక్షకుల మనోగతులను గొంతవఱకు లోబఱచుకొని రసోదయముఁగొల్పించును. అయినను గద్యనాటకములయందు సభినయవిశేషముచేతను, స్వరగతిచేతను నీ రసోదయమునే కల్పింపవచ్చును. పద్యమునకన్న గద్యము ప్రాకృతజనంబునకు సులభగ్రాహ్యముగా నుండును. కాన, సంగీతనాటకములున్నను, లేకున్నను, వచననాటకములుమాత్ర మత్యవసరము,”⁷ మరియు, అభినయమంతయును పాత్రోచితముగ నుండవలెననిచెప్పచు “మహారాజికిని, సామాన్యస్త్రీకిని నొక్కవిధమగు నావధ సంభవించినను, నిరువురు నొక విధముగా శోకింపరు, మహారాజి గుమిలి కుమిలిపనవును. సామాన్యయో గొంతెత్తి బావురుమని యేడ్చును”—అని వారు వ్రాసిన వాక్యములుకూడ గమనార్హములు. ఇంతవ్రాసియు చాదరిగారు పాత్రోచితభాష నాదరింపకపోవుట విచిత్రము ! వారు మూడునాటకములను గ్రాంధికభాషయందే రచించిరి. మరియు వచననాటకములయందే ఆదరముచూపినవీరు తమనాటకములన్నింటను కొలదిగనో గొప్పగనో పద్యములను వ్రాసియేయున్నారు.

ఈ గ్రంథపీఠికలయందు చాదరిగారు వెలిపుచ్చిన కొన్ని విషయములు మాత్రము వారి యీ సత్య-తార్కికదృష్టికి విఘాతములుగా నున్నవి. ‘సంస్కృతనాటకములు ప్రదర్శనానుకూల్యములుకావు’; ‘రెడ్డిరాజులు గీర్వాణభాషాజ్ఞానములేనివారు’ మొదలగు వాక్యములందుల కుదాహరణములు. సంస్కృతనాటకముల ప్రయోగములకొరకే నాట్యశాస్త్రాదు లుద్భవించిన విషయమును గుర్తించియున్నాము. ప్రాతకాలమునాటి విషయములెట్లున్నను, ఆధునికకాలమున విజయనగరములోని “జగన్నాథ విలాసినీసభ” కేవలము సంస్కృతనాటకముల ప్రదర్శనములకే ఉద్దిష్టమైనది; వారి సంస్కృతనాటక ప్రదర్శనములు ఉత్తమస్థాయిలో నుండెడివి. జి.సి.

శ్రీనివాసాచార్యులుగారు సంస్కృతనాటక ప్రదర్శనములనిమిత్తము మద్రాసులో “ఓరియంటల్ డ్రామేటిక్ క్లబ్”ను స్థాపించి తమజీవితమంతయును సంస్కృతనాటక ప్రదర్శనములలోనే గడిపి, ‘ది ఇండియన్ గారిక్’ అనేడి బిరుదును పొందియున్నారు. వేదం వేంకటరామశాస్త్రిగారు మద్రాసు క్రిస్టియన్ కళాశాలా సంస్కృత విద్యార్థులచేత ఉత్తరరామచరితమును విజయవంతముగ ప్రదర్శించియున్నారు. ఇవియెల్ల చౌదరిగారికి అవ్యవహితపూర్వమందు జరిగినవి; ఈ సత్యమును వారు గమనింపకపోవుట విచారకరము.

తెలుగుకవులు మున్ను నాటకములను వ్రాయకుండుటకుగల కారణములను వివరించుచు, “పదంపడి కవిచంద్రులైన శ్రీనాథాదులు కేవలోదరపోషణార్థమై గీర్వాణభాషాజ్ఞానములేని రెడ్లకు గృతులొసంగుమండినను వారు సంస్కృతంబున నాటకంబులుండుట యెఱుంగమి నాటకాంధ్రీ కరణంబునకు నుత్సాహపరుపరైరి.” అని చౌదరిగారు వ్రాసినవాక్యములు, అసలు రెడ్లమీద దాడియో లేక నిజముగా వారికి చరిత్ర తెలియదో ఎరుగుట కష్టము. కుమారగిరిరెడ్డి, కాటయ వేమారెడ్డి, అనవేమారెడ్డిప్రభువులు సంస్కృతమున మహావిద్వాంసులై, ఆభాషలో నాట్యసంగీతసాహిత్యశాస్త్ర గ్రంథములను, సంస్కృతనాటకములకు వ్యాఖ్యలను వ్రాసియుండుట ప్రథమభాగమున మూడవఅధ్యాయమున గమనించియున్నాము. కావున, చౌదరిగారి పై సిద్ధాంతములు తొందరపాటుతో కూడినవని చెప్పకతప్పదు.

ఇట్లు, మొత్తముమీద చౌదరిగారు ఇతివృత్త సంవిధానములో, కథావ్యాఖ్యానములో, కొంతవరకు రచనలో క్రొత్తదారినిత్రొక్కి, నూతనప్రయోగమునకుపక్రమించి, సాహిత్యమున, ఈ సంఘతిరసగ్రణోద్యమమునకు నాయకులైరి.

శ్రీ ముద్దుకృష్ణ :

త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరిగారు ఆర్య-అనార్య భేదదృష్టితో రామాయణమును భిన్నవిధముగా వ్యాఖ్యానించుటకు పూనుకొనినారు. కాని, ముద్దుకృష్ణగారు, ‘అశోకము’(1934) అనేడి తమ నాటకములో, ఇంకొక మెట్టు ముందునకుపోయి, ఆదర్శపవిత్రదంపతులుగా లోకము చేత ఆరాధింపబడు సీతారాముల ప్రణయముమీదనే దండెత్తి ఇరువదియవ శతాబ్దిపు ‘నెక్కుతత్వ వేత్త’ దృష్టితో సీత-రామ-రావణుల ప్రణయములను చిత్రించుటకు పూనుకొనినారు. అందు వీరు ప్రతిపాదించిన సిద్ధాంతములను క్రిందివిధముగా క్రోడీకరింపవచ్చును—

1. ఆనాటి ఆర్య-అనార్య సంఘర్షణమున ఆర్యులకృత్యములను సమర్థించుటకే వాల్మీకి రామాయణమును వ్రాసెను. అంతియేకాదు, వర్ణనలలో అద్భుతమైన కవితత్వపు పోకడలను, ఆర్యపక్షమును సమర్థించుటకు ధర్మసూత్రములను ప్రవేశపెట్టి రామాయణమునకు గొప్ప విలువను కలిగించినాడు వాల్మీకి.

2. పురుషులకొకటి, స్త్రీలకొకటి—ఇట్లు నీతిని రెండువిధములుగా విభజించుటలో తయారైన ప్రమాణగ్రంథములనుబట్టి హిందూస్త్రీ అన్యాయస్థితిలోపడిపోయినది. హిందూ ధర్మాత్ములు, ‘స్త్రీకి ఆత్మలేదు’ అనేడి ఒక చిన్నసూత్రములో ఆమె సమస్తమును సరిపెట్టి వేసినారు. అసలు, మనపూర్వులకు ప్రేమతత్వమే తెలియదు.

3. 'సవిమర్శముగా పరిశీలించినచో రాముడు, 'ఉత్తక్తిరీకాముడు.' కీర్తికొరకు దేని కై ననుసరే సంసిద్ధపడువాడు. ఆర్యత్వమువినా అంగీకరింపలేని ఆతడు ఇతరసంప్రదాయముల లోని ధర్మములను గ్రహింపలేడు.

4. రావణుడు, ఈ నాటికిని అందరును తలంచుచున్నట్లు దుర్మార్గుడును, రాక్షసుడును కాదు; అంతియేకాదు, చాల 'పెద్దమనిషి' కూడను. మరియు ఆతడొక మహాప్రణయమూర్తి.

ఈ దృక్పథముతోనే ముద్దుకృష్ణగారు 'అశోకము'ను రచించినారు.⁹ అంతియేకాదు, తన ధర్మమును తనసీతిని అడుగడుగునను తానే నిర్ణయించుకొని శీలమును నిలబెట్టుకొనగల వ్యక్తిత్వమున్న శ్రీనిగా సీతను చిత్రించినారు. అందులకుమగుణముగా, స్వయంవరమునకు ముందే, రామ-రావణులు సీతను కలిసికొన్నట్లు, అడవిలో సీత-రాములు రావణుని అతిథి సపర్యలతో ఆదరించినట్లు, ఆతడు వారిని లంకకు ఆహ్వానించినట్లు మొదలుగాగల సన్నివేశములను, అవాల్మీకములైన వానిని, కల్పించినారు. ముద్దుకృష్ణగారిభావము రెట్టివైనను, వారికల్పనల లోను, వారివ్యాఖ్యానములలోను, వారి తర్కమునందును కొన్నిలోపములు కన్పట్టుచున్నవి. —

1. రావణుని సమర్థించుటకు వాల్మీకివాక్యములనే ప్రమాణముగా స్వీకరించిన ముద్దుకృష్ణగారు శ్రీరాముని నిరసించుటలో ఆ వాల్మీకిప్రామాణ్యమునే త్రోసిరాజినారు; అనగా అప్పుడు వాల్మీకి మరల ఆర్యపక్షపాతి అయినాడు. 2. రాముని నిరసించుటకు అష్టనురాజు అమానుల్లాను ఉదాహరణముగా గైకొనినారు; ఇందువలన పాఠకునకు కొంతఅభినివేశమును నమ్మకమును కలుగుట కవకాశమున్నది కాని, ఇది తర్కమనిపించుకొనదని వారికి అంతరంగమున తెలిసి యుండకపోదు.¹⁰ 3. ఒక శ్రీని (సీతను) హిందూమహాత్ముల దృష్టినుండి రక్షించినారు కాని, ఇంకొకశ్రీని (పూర్వజ్ఞుని) మరల ఆమహాత్ముల దృష్టితోనే చిత్రించినారు. 4. నేటి పాశ్చాత్య సంప్రదాయ పద్ధతిలో ఆనాటి రామ-రావణులు ఆనాటి సీతప్రేమను, స్వయంవరమునకుముందే, అర్థించినట్లు కల్పించుటలో రచయితకు సంప్రదాయవ్యతిరేకతయందున్న యభినివేశమే వ్యక్తమగుచున్నది కాని, ఆ కల్పనకు అవశ్యకతయును, సార్థకతయును కన్పట్టదు. 5. రామాయణ గాథనర్థముచేసికొనుటకు ముందు ఎంతయో పూర్వసాహిత్యపరిచయము కావలయును. రావణుడు కారణజన్ముడు; రాముడు అవతారమూర్తి 'కేవలము రావణసంహారార్థము అవతరించినాడు— ఆ యిరువురును మిత్రులగుట పొసగదు. 6. పీరి చిత్రణములో రావణునిపై మమకారముచూపిన సీత-మానసికముగా—అపవిత్రురాలైనది (ఇంకరావణుని స్పృశింపవచ్చునా ? కూడదా ? అనేది ప్రశ్నకుతావేలేదు).

సీతనుగూర్చిన వాల్మీకివర్ణనలలో—విశాలములైన ఆమెకన్నులు—ప్రాముఖ్యమును వహించినవి; ముద్దుకృష్ణగారి మాటలలో చెప్పవలెనన్నచో ఆమెవి "కైపుషక్కించే కన్నులు"— రావణుని ప్రేమోన్మాదమునకు ఆ కన్నులే కారణములు. లలితమైన ఈ విషయమును గ్రహించుటలో, నిరూపించుటలో ముద్దుకృష్ణగారు చక్కని నేర్పు చూపినారు. కాని, అనేర్పు రావణుని ప్రణయమువలెనే, అస్థానపతితమైనదని చెప్పక తప్పదు. అట్లుకానిచో, తద్రమణీయభావభరితమై

వారికలమునుండి ఒక చక్కని నాటకము వెలువడి యుండెడిదే. కాని, ప్రాచీన శాస్త్రములందు, సిద్ధాంతములందు వారికిగల తిరస్కారభావము, దానికి అట్టి అవకాశము లేకుండచేసినది.

ఖాసీ, అశోకంలు రెండును 1944-45 లో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమున కె. వి.గోపాల స్వామిగారి ఆధ్వర్యమున, ప్రప్రథమముగా గుంటూరులో ప్రదర్శితములైనవి.

శ్రీ ఆమంచర్ల గోపాలరావు :

గోపాలరావుగారి 'హిరణ్యకశిపుడు' నా స్థితిమత బోధకమైనది. దేవుడులేడను సిద్ధాంతమును ప్రచారముచేయుటకు సమకట్టిన హిరణ్యకశిపుని శుక్రాచార్యులు, మంత్రి-సేనానులతో కుట్రపన్ని సంహరించుట యిందలికథ. చనిపోవుచు, హిరణ్యకశిపుడు "నాయనా! కల్పితదైవ భావన వీడుము. మతమును కలనైన స్మరింపకుము. ఇవన్నియును అసత్యములు" అని ప్రహ్లాదునకు హితముగరపుట పరిశీలనార్హము. హిరణ్యకశిపుని భావనప్రకారము సంఘ సంస్కరణమనగా 'లోకమున వర్తిల్లుచున్న మతాచారముల నిర్మూలనము', "మతమన్నది లేకున్న లోకమున ఇంక కష్టము, పాపము, వంచన, హింస, మొదలగు ఘోరారిష్టముల కునికియేయుండదు...దైవమే లేనప్పుడు మానవుడు దైవద్రోహియగుటెట్లు?" అని హిరణ్యకశిపుని వాదన.

అన్నిటికంటెను చిత్రమైనది ఈ నాటకమందలి చివరిరంగము. ఇందు హిరణ్యకశిపుడు అర్ధరాత్రమున శుక్రాచార్యులవారి శయ్యాగారమున 20 వ శతాబ్దిపు ఐరోపాయుడుపులతో నొక పొట్టివ్యక్తిగా ప్రవేశించి "ఆచార్యా! ఇది కలియుగము, నా విప్లవమిప్పటికి జరిగిందని" అని వారితో పలుకును. ఇది కలయట¹¹. నాటకభాషలో జిగి కన్నట్లుదు.

శ్రీ గుడిపాటి వెంకటచలం¹²:

సంఘమున వ్యక్తిగతమగు స్వేచ్ఛను అడ్డగించెడి శక్తులు నశింపవలెనన్న సిద్ధాంత స్రష్టనుగా, ఫ్రాయిడ్ లైంగికసిద్ధాంతానుయాయగా వెంకటచలంగారిని పేర్కొనవచ్చును. వీరు రచయితలేకాక విమర్శకులుకూడను; సంఘతిరస్కరణవాదుల మాటలలో చెప్పవలెనన్నచో వీరి విమర్శ సమకాలీన సంఘముమీద, కరడుకట్టుకొనిపోయిన వన్న సనాతనసిద్ధాంతముల మీద, కట్టుబొట్లమీద, మానవుని సహజమైన జీవనకాంక్షకు వ్యతిరేకముగా అతనిమీద రుద్దబడిన ఆంక్షలమీద, 'తిరుగుబాటు ఆదర్శం తిరుగుబాటుయొక్క అవసరం లేకపోవడం' అని తమ ధ్యేయమును నిర్వచించినారు చలంగారు. తత్పాదనకే నిరంతరప్రయత్నములు సాగించి యున్నారు.

చలంగారికి నాటకములు, నవలలు, కథలు, నాటికలు—అన్నియును స్వీయభావవ్యక్తికరణమునకు సాధనములుమాత్రమే. అందుచేతనే వీరి 'నాటకములను' 'భావప్రధాన రూపకములు' (Dramas of ideas) అనవచ్చును. ఇందు నాటకీయసంఘర్షణముకంటె, పాత్రపోషణాదులకంటె, రచయిత తాను చెప్పదలచుకొన్న విషయమునకే ప్రాధాన్య మొసంగును. తన

భావము ప్రాతిపదికగా దానిచుట్టును పాత్రలను, కథను, వాతావరణమును సృష్టించుకొనును (ఇట్టివారిలో బెర్నార్డుషా ప్రముఖుడు). ఇట్లు సృష్టించుకొనుటలో, రచయిత ప్రతిభావంతుడగుటచేత సాహిత్యమునకు ధ్యేయమగు రసపోషణమును కొంతవరకు సిద్ధించినది; అందువలననే వీరి రచనలకు సాహిత్యమున ప్రత్యేకస్థానము లభించినది.

చలంగారి నాటకములలో నాలుగు పౌరాణికములు; తక్కిన మూడును సాంఘికములు. ఇతివృత్తమేదియైనను వ్రాసెడి పద్ధతಿಯందుకాని, వ్రాసెడి విషయములందుకాని అంతగా మార్పు కన్పట్టదు.

సారంగధరుని పవిత్రునిగాను, చిత్రాంగిని వేశ్యగానో, తత్తుల్యురాలుగానో చిత్రించుట సంప్రదాయమైయున్నది. అందులకు పూర్తిగా భిన్నమైన మార్గమును త్రొక్కినవారిక్కుకాళ్ళకారి నారాయణరావుగారే (చిత్రాభ్యుదయము-1909). చలంగారుకూడ ఇంచుమించుగా అదే విధానము ననుసరించి చిత్రాంగీ-సారంగధరులు తొలుతనే ప్రేమసీప్రియులనియు, వారిని కాదని అధికారమదమున రాజరాజు చిత్రాంగిని వివాహమాడెననియు నిరూపించి, అట్టి బలవంతపు వివాహములు దేశమున అనేకములు జరుగుచున్నవనియు, వాని పర్యవసానము, చిత్రాంగీ-సారంగధరుల గాథవలెనే, విషాదాంతమనియు చలంగారు 'చిత్రాంగి'లో నిరూపించినారు¹³. ఈ నాటకమున, సారంగధరునికంటె చిత్రాంగికే ప్రాముఖ్య మధికము; మరియు, ఆమె నిర్దోషియని నిరూపించుటకు ప్రయత్నము జరిగినది.

“శశాంక”యందు స్వేచ్ఛాశృంగారమునకు నూత్నకల్పనచేసినారు చలంగారు. చిత్రాంగీ-సారంగధరుల కథవలెనే తారా-శశాంకుల కథకూడ దుర్య్యాభ్యాతమైనదని చలంగారి విశ్వాసము. తారకు భర్తపై గౌరవము, భక్తి; శశాంకునిపై ఓపరానివలపు—ఈ భావద్వంద్వమునందు కొట్టుమిట్టాడుచున్న తారకు¹⁴ బృహస్పతిచేతనే మార్గము చూపించినారు చలంగారు. ‘చిత్రాంగి’ నాటకమందు ఆ చిత్రాంగి చలంగారి స్వీయసృష్టియైనట్లే, ఈ ‘శశాంక’ నాటకమందు బృహస్పతి చలంగారి స్వీయసృష్టి. రాజరాజు స్వార్థపరుడై ఎదుటివారి ప్రేమను అర్థముచేసికొనలేకపోయెను. కాని, బృహస్పతి, ‘ప్రేమ అత్యవసరమైనప్పుడే స్వీకరణార్హము’ అని గ్రహించినవాడగుటచేత స్వార్థత్వాగము చేయగలిగినాడు. కాగా ‘చిత్రాంగి’యందు సాధింపలేకపోయినదానిని చలంగారు ‘శశాంక’యందు సాధించినారన్నమాట¹⁵.

‘పద్మావతీ చరణచారణ చక్రవర్తి’గా, గీతగోవిందకర్తగా సుప్రసిద్ధుడైన జయదేవుని విషాదజీవితము చిత్రితమైన నాటకము ‘జయదేవ’. జయదేవుడు జీవితమున ఎన్నియో ఎదురుదెబ్బలుతినినాడు. కాంతకు, కాంక్షకు దూరముగాపోవలయునని ప్రయత్నముచేసియు, ఆ సుడిగుండమునపడి మునిగిపోయినవాడు. దేశాంతరగతుడైనను, సన్న్యసించినను, కనులు పొడుచుకొన్నను అతనిలోని కామప్రవృత్తి అణగలేదు. నిజమున కిది యేవియును వాని రోగమునకు మందులుకాలేదు. అసలైనమందును వృద్ధభిక్షు సూచించినాడు—“నీ సౌందర్యవాంఛ, నీ కామశక్తి, నీ గానమాధురి, నీ కవిత్వాగ్ని, అన్నీ ఈశ్వరుడి పాదాలముందు అర్పించే పుష్పాలుగా

మారాలి." నాటినుండియే జయదేవుడు మారిపోయినాడు. అంతట వానిజీవిత సర్వస్వసారమును, అపూర్వమును, అద్వితీయమును ఆయన గేయకావ్యము ఉద్భవించినది. స్వస్థానవినివేశితమైన మానవునిశక్తి పుష్టినంది అపూర్వసృష్టి సంపన్నముకాగలదని చలంగారు ఈ నాటకమున నిరూపించినారు. ఆధ్యాత్మిక-వాస్తవిక తత్త్వములమధ్య వేలాడిన జయదేవుని మనస్తత్త్వము వంటిదే చలంగారి మనస్తత్త్వముకూడ అని పేర్కొనుట అసమంజసము కాదేమో.

చలంగారి సాంఘికనాటకములలో "విడాకులు" మంచిరచన. శ్రీపురుష ప్రేమ తత్త్వమే దంపతుల జీవితములను ఆనందభామములుగానో, సరకతుల్యములుగానో చేయగలదనియు, శ్రీ పురుషుల హృదయములను బంధించునది పవిత్రమగు ప్రేమయేకాని వివాహ విధి కాదనియు ఇందు నిరూపించినారు చలంగారు. మరియు, నిత్యజీవితములయందలి కరడుగట్టిన స్వార్థము, భర్తల భార్యలను నీచముగా చూచెడిస్థితి ఇందు విమర్శితములైనవి. ఇంతవరకును వీరు వ్రాసిన నాటకములలో కనిపించని నిండైన పాత్రపోషణ ఈ నాటకమందు కన్పట్టుచున్నది. తక్కిన నాటకములందలి పాత్రలలో 'చలం' పరోక్షముగా కన్పట్టుచునే యుండును; కాని ఈ నాటకమందలి పాత్రలు ఆయా పరిస్థితులను, వారివారి మనస్తత్త్వములను ప్రతిబింబించునవై సజీవముగా కన్పట్టగలవు. మామూలుగా సంఘముపై తనకుగల కసిని, నాధను వ్యక్తపరచుటకు సాధనములుగా పాత్రలను పయోగింపక, వానినెల్ల కళాత్మకముగా, తీర్చిదిద్దుటచేత ఇదివారి సాంఘిక నాటకములందు త్తమరూపకమగుచున్నది.

ఇక చలంగారి చివరిరూపకము 'పురూరవ'. న్యాయముగా ఇది 'నాటకము' గాదు. దీనిని "సంభాషణరూపకకావ్య"మనవచ్చును.¹⁶ కాని, ఇంతకుపూర్వము చలంగారుచేసిన సాహిత్య సృష్టయంతయును దీనిని రచించుటకు కూర్చుకొన్న సాధనసంపత్తిగాను, ప్రయోగమాత్రపు ప్రయోజనముకలదిగాను భావింపబడుట సమంజసము. చలంగారి భావములు, వారి రచనా సంవిధానము ఇందు పరాకాష్ఠనందుకొన్నవి. శ్రీ పురుషుల సంబంధముయొక్క పర్యవసానమును ఆధ్యాత్మికమైన "ఆత్మదర్శనము"నుగా నిరూపించినా రిందు చలంగారు. 'ఆధ్యాత్మికత అంటే ప్రపంచములోని అందానికి, ఆనందానికి కళ్ళుతెరవడం' అని వారి నిర్వచనము. చలంగారి అన్వేషణలో 'ప్రేమ' - 'ఈశ్వరుడు' సమానములు. ప్రేమసాధనములో దీక్ష, దానియందు నిత్యాసక్తి, దానినుండి మనస్సును చంచలముకానియకుండుటవంటి అనేక విధులుకలవు - దీనికి తట్టుకొన్న ప్రేమయే చిరకాలము మనగలదు. మానవుల మానవులమధ్యకాని, మానవుల భగవంతునిమధ్యకాని - ఇట్టిప్రేమయే అనశ్వరమై నిలుచునని చలంగారు సిద్ధాంతీకరించినారు 'పురూరవ'లో. కాగా, చలంగారి సాహిత్యమునందేకాక, నాటక సాహిత్యమునందే దీనికొక ప్రత్యేకస్థానము కలదు.

చలంగారి గ్రంథములన్నియును ప్రేమను, శృంగారమును ఆలంబనముగాచేసికొని వెలువడినరచనలు. తొలుత స్వేచ్ఛాయుతమగు ప్రేమను, తరువాత నియమితమును ఆత్మకు పరిమితమును అగుప్రేమను, తరువాత ఆధ్యాత్మిక ప్రేమభావమును ప్రపంచించుటలో చలంగారి మానసికపరిణామక్రమము సుస్పష్టమగుచున్నది.

ఇంతకుముందే పేర్కొన్నట్లుగా, చలంగారు, నాటకములను ప్రదర్శనదృష్టితో వ్రాయలేదనుట సత్యమే ఐనప్పటికిని, కొన్నింటిని చక్కగానే ప్రదర్శించుట జరిగినది. అసలు, నాటకములలో ఆధికభాగము చలంగారి భావములకు సంభాషణరూపములు. ఇవి సంభాషణరూపమున నుండుటచేతను, నాటకమునకు అవశ్యకములైన ముఖ్యలక్షణములలో నొకటియగు మానసిక సంఘర్షణమున కిందుప్రాధాన్యముండుట చేతను వీనికి నాటకసాహిత్యమున స్థానములభించినది. అసలు, చలంగారి ఉద్దేశములో, ఇవిప్రదర్శితములు కావలసినవి నాటకరంగస్థలమునందు కాదు; ప్రేక్షకుల లేదా పాఠకుల హృదయరంగస్థలములందు మాత్రమే. నిజముజెప్పవలెనన్నచో ఇతివృత్త నిర్మాణమున, పాత్రపోషణమున చలంగారికి శ్రద్ధలేదు; మరి, అవి అట్లు ఆకర్షణీయములగుటకు కారణములు వారిలోని భావతీవ్రత, వచనరచనాశక్తి. చలంగారి వ్యావహారిక వచనరచన విశిష్టమైనది. ఉద్వేగపూరితులైన మానవులమానసికవేదన వ్యక్తమగు భాష ఇందువలన క్తమైనది. దానికి ఆలంకారికుల, వ్యాకరణకర్తల నియమములు పట్టవు; ఆయనభావముల వలెనే, ఆభాషయును ఎట్టికట్టుబాట్లకును లొంగదు. కాని, సహజమై, ఉద్వేగభరితమై, సూటిగా గ్రుచ్చుకొనునట్టి శైలికనుకనే అది పాఠకుని మనస్సును ఆకర్షించి తుదివరకు నడిపించుకొనిపోవును.

ఇట్లు ఆనాడు తానునమ్మినదీవ్రాసి, వ్రాసినది ఆచరించిన దీక్షపరుడు చలంగారు.¹⁷ వారి అభిప్రాయములు మనకునచ్చవచ్చును; నచ్చకపోవచ్చును. కాని, వారిరచనలను మాత్రము, చేతపట్టినచో, చివరివరకు చదవకమానలేము.

ప్రదర్శన సౌలభ్యము

ఏభాషయందైనను ఉత్తమ నాటకమునకు సాహిత్యగౌరవము, ప్రదర్శన సౌలభ్యము— ఈ రెండును రెండు కన్నులవంటివి. మిగిలిన సాహిత్య శాఖలనుండి నాటకమును వేరు చేయునది ప్రదర్శనమేయని గుర్తించియున్నాము. సాహిత్యమున చెప్పబడని, లేదా చెప్పరాని భావములనుకూడ అభినయముల సాహాయ్యమున ప్రదర్శనమందు చెప్పటకు వీలున్నది. కాగా ఈ రెండింటిలో ప్రదర్శనమునకే ప్రాధాన్యము లభించుచున్నది. అయినను నాటకమునకు ప్రదర్శన సౌలభ్యమాత్రముననే ఉత్తమత్వము చేకూరునని తలంపరాదు; రెండింటికిని సమప్రాధాన్యమున్న నాటకములే ప్రపంచసాహిత్యములందు ఉత్తమనాటకములు కాగలిగినవని తెలియవలెను.

ఇంతకుముందుకాలమునకూడ ప్రదర్శన సౌలభ్యముకల పౌరాణిక-చారిత్రక నాటకములు మరలమరల రచింపబడియున్నవి. ద్రోణరాజు సీతారామరావు, చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ, సోమరాజు రామానుజరావు ప్రభృతుల నాటకములిట్టివే. వీరికి సాహితీగౌరవ సంపాదనమునందుకంటే రంగస్థలప్రయోగ గౌరవమునందే దృష్టి యధికము. అంతయో, ఇంతయో సాహిత్యగౌరవమునుకూడ నిలబెట్టుకొని రంగస్థలమునందుకూడ విజయమును పొందగల నాటకములను రచించుట నాటకరచనారంభ కాలమునుండియు జరుగుచునేయున్నది. అట్టిది ఈ

కాలమున ఒక ఉద్యమముగా అరంభమైనదని చెప్పవచ్చును. ఈ ఉద్యమమున ప్రముఖులు శ్రీయుతులు కొప్పరపు సుబ్బారావు, భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు, పింగళి నాగేంద్రరావు ప్రభృతులు. వీరందరును కేవలము నాటకరచనయందేకాక ప్రదర్శనమందును అనుభవజ్ఞులు, ఉత్తమప్రయోక్తలు, రంగస్థల విజ్ఞానమున నిష్ణాతులు. సమకాలీన నాటకరచన ముఖ్యముగ 1915 తరువాత గతానుగతికమైనదని గమనించియున్నాము. ఈ దశలోని లక్షణములకు వ్యతిరేకముగ నాటకరచన యారంభించినారు ఈ యుద్యమములోనివారు! ప్రదర్శన పౌలభ్య మెంతముఖ్యమో, సాహిత్యగౌరవమును అంతియే ముఖ్యము వీరిద్వష్టితో.

ఇంతకుముందున్న కాలమున నాటకములందు పద్యములతో, పాటలతో లేదా రెండింటికీ ప్రాధాన్యము లభించినది; తత్ఫలముగా నాటక ప్రదర్శనము 'సంగీత కచేరీ' యగుట తటస్థించినది. ఈ స్థితినుండి నాటకరచన-ప్రదర్శనములను నూతన మార్గమును పట్టించుటకు ఈ రచయితలు రెండుమార్గముల ననుసరించిరి—దాదాపు వెనుకటి పౌరాణిక-చారిత్రకగ్రాథలనే స్వీకరించి, సాహిత్య దృష్టితో ఇతఃపూర్వము కన్నట్టిని నిర్దుష్టరచనా విధానములను వెలయించి చూపుట మొదటిమార్గము. ప్రాతపద్ధతిని పూర్తిగ విస్మరించి, ఇతివృత్తములో, రచనలో క్రొత్తపద్ధతిని చూపుట రెండవమార్గము. మొదటివర్గమువారి నాటకములకును, అంతకుముందరి నాటకములకును ఇతివృత్తమున భేదములేదు. కాని ఈ నాటకములందు సాహిత్యగౌరవమధికము; సంగీత ప్రాధాన్యము తగ్గినది. నటుల నటన కవకాశము హెచ్చినది. ఇంక రెండవవర్గమువారు ప్రహసనాదులను చేపట్టినారు. మరియు పద్యములను పాటలను పూర్తిగా నిరాకరించినారు (పద్యములున్నను వానిని వచనమువలె చదువవలయునేకాని పాడరాదని వీరి సిద్ధాంతము). మొదటివర్గమువారి ప్రదర్శనావిధాన మెంతగా జనరంజకత్వమును పొందినదో, రెండవవర్గమువారి క్రొత్త కథలును అంతగా జనరంజకత్వమును పొందినవి. ఇందు మొదటి వర్గమునకు చెందినవారు కొప్పరపు సుబ్బారావు, పింగళి నాగేంద్రరావుగార్లు; ఇంక రెండవ వర్గమునకు చెందినవారు భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు ప్రభృతులు. వీరినిగూర్చి తరువాతి అధ్యాయములో ప్రసంగింతును.

శ్రీ కొప్పరపు సుబ్బారావు²:

ఉత్తమప్రయోక్తగా, ప్రాచ్యపాశ్చాత్యనాటకరచనావిధానవేత్తగా, సంగీతకళాసాధకుడుగా తెలుగుదేశమునకు సుపరిచితులు కొప్పరపు సుబ్బారావుగారు. నాటకకళాయందు వారి కున్నయభినివేశము సాటిలేనిది. అయిదారుసంవత్సరముల వయస్సునుండి మరణపర్యంతమును తెలుగునాటకరంగముతో ఏదోఒకవిధముగా జీవితమును ముడిపెట్టుకొన్న సుబ్బారావుగారు తమ తొలిరచనను పాశ్చాత్యదేశములలో అంగ్లమునవ్రాసి, ప్రదర్శింపజేయుట విచిత్రము : పాశ్చాత్యదేశములలో వివసించెడి అల్పసంఖ్యాకులగు భారతీయులందరును అత్యంత సన్నిహితులుగా, సోదరభావమున మెలగుచుండెడివారు. అచ్చటనుండి స్వదేశమునకు తిరిగివచ్చిన సుబ్బారావు గారికి భారతదేశమందలి అన్యైక్యము జిజ్ఞాసాకారణమైనది. మరియు వారే చెప్పకొన్నట్లు నాడు ప్రముఖులైన నాటకరచయితలతో వారివలె రాష్ట్రీయనాటకరంగ పరిచయము కలవారుకాని,

ఆధునిక రంగ ప్రయోగపద్ధతులలో మొలగినవారుకాని, వివిధ నాటక స్వరూపములు తెలిసినవారు కాని లేరనుట అతిశయోక్తికాదు. ఇట్టి అనుభవములును, పై జిజ్ఞాసయును కారణములుగా తెలుగులో నాటకరచన కుపక్రమించినారు సుబ్బారావుగారు.

“రోషనార” వీరి తొలి తెలుగునాటకము. తనకు చిక్కి, తన్ను గాఢముగా వలచిన రోషనారను (మొగలాయీ చక్రవర్తి బౌరంగజేబు సోదరిని) శివాజీ మాతృగౌరవ పురస్కరముగా త్రిప్పిపంపివేయుట, తన వలపు ఫలింపనందుల కామె పగగొని, శివాజీపై దండెత్తి, చివరికి ప్రాణములు కోల్పోవుట యిందలి యతివృత్తము. ఈ నాటకమందలి కథ కొంత చారిత్రకము, కొంత కవికల్పితము. రచనాపద్ధతిలోకాని, సంభాషణలలోకాని ప్రత్యేకవిశిష్టత ఇందేమియును లేదు. కాని రోషనారా—శివాజీల పాత్రలను చిత్రించినతీరులో మాత్రము కవి చాల నేర్పు చూపినాడని అంగీకరింపక తప్పదు. రోషనారా తన ప్రేమను వెల్లడించునప్పుడు శివాజీ వితర్కము; భారతజాతి రక్షణకుగా, ప్రేమించిన యువతిని మాతృగౌరవమున చూచిన శివాజీ ఉదాత్తత; ప్రేమకు విఘాతము కలుగగా కదనరంగమున నిలచి. ఓడిపోయి, తన ప్రేమను విడనాడలేక అంతిమసమయమున సకల భారత సామ్రాజ్యాధినేతవుకదగిన అర్హత నీకే కలదని రోషనారా ప్రియునకు శుభాకాంక్షలు పలుకుట మొదలగు ఘట్టములు విషాదరూపకమునకు సన్నిహితములై ప్రజల మనస్సులను ఆకట్టుకొనగలవు.

మరియు ఈ నాటకము ప్రసిద్ధికి వచ్చుటకు ఇంకొక కారణముకూడ కలదు. ఇందు రోషనారా పాత్రధారి స్థానం నరసింహారావుగారు, శివాజీ పాత్రధారి మాధవపెద్ది వేంకట్రామయ్య గారు—ఈ ఇరువురు నటులు హేతువులుగా ఈ నాటకము తెలుగు నాటకరంగమును కొన్ని నాళ్ళు పరిపాలించినదని చెప్పవచ్చును. ఈ నాటక ప్రసిద్ధికి కన్నులుకుట్టి, నాటి ప్రభుత్వము దీనిని నిషేధించినది కూడను.

హిందూ మహమ్మదీయ సమైక్యతను బోధించు మరియొక నాటకము ‘నూర్జహాన్’³. మొగలాయీ చక్రవర్తి అక్బరు పుత్రుడగు జహంగీరు, అతని భార్య నూర్జహానులకు సంబంధించిన కథ యిందలి ఇతివృత్తము. ‘వసంతసేన’ యనునది మృచ్ఛకటికకు ప్రయోగ సౌలభ్యదృష్టితో చేయబడిన స్వేచ్ఛానువాదము. ఇందు క్రొత్త కల్పన లనేకములు కలవు.

సుబ్బారావుగారి నాటకములన్నింటను బహుళ ప్రచారమునందినది ‘తారాశకాంకము’. శేషము వేంకటపతి ప్రబంధమున కిది సన్నిహిత నాటకీకరణము. “ఈ నాటకం ఇంత త్వరలో ఇంత బహుజనామోదాన్ని పొందడానికి కారణం ఏమనగా—దీన్ని ప్రదర్శించుటలో సామాజికులు చూపిన క్రొత్తదనం—అనగా, శ్రద్ధ, కట్టుబాటు, సమష్టిసహకారం, (team work), ఉచితరంగాలంకారాలు, అన్నింటికంటే ప్రశంసనీయమైనటువంటి క్రమశిక్షణ” అని సుబ్బారావుగారు పీఠిలో పేర్కొనుట గమనార్హము. 1943-44 నాటికి కిరాయి నటుల నాటక ప్రదర్శనముల ఫలముగా తెలుగునాటక ప్రదర్శనస్థాయి పడిపోయినది—ఆ నటులయందొక పద్ధతి, నియమము, శిక్షణలేవు. అట్టివానికి ప్రతిగా శ్రీ రాజరాజేశ్వరీమండలి స్థాపకులగు

శ్రీ సూరిబాబు, శ్రీమతి రాజేశ్వరి ఈ నాటకమును చేపట్టి ప్రదర్శనము నొక శిల్పముగా సాధించుటలో కృతకృత్యులైనారు. (ప్రథమ ప్రదర్శనము 29-10-1944), ఆనాటి నమాజములలో చెప్పుకొనదగిన మరియొక సమాజము డి. వి. సుబ్బారావుగారి 'ఇండియన్ డ్రామా టీక్. కంపెనీ', వీరి నాటకప్రదర్శనములు పాశ్చాత్య దేశములందలి వృత్తి నట సంఘముల నాటకప్రదర్శనముల కెందును తీసిపోవునవికావని విజ్ఞుల యభిప్రాయము. శ్రీపాత్ర లధికముగా గల 'శ్రీసామ్రాజ్యము' సురభినాటక సమాజముద్వారా బహుళ ప్రసిద్ధిపొందినది.

కాలప్రభావమున కనుగుణముగా సుబ్బారావుగారుకూడ తమ నాటకములందు నీతిబోధ చేయించుటకు పూనుకొన్నారు. మరణసమయమున రోషనారా శివాజీ నుద్దేశించి పలికినపలుకులు, తారాశశాంకమునందలి బృహస్పతి చివరిపలుకులు మొదలగునవి ఇందుల కుదాహరణములు.

సుబ్బారావుగారి నాటకములన్నియును రంగస్థలమున విజయవంతములై జనాదరణమును చూరగొనియున్నవి. ఆ నాటకములవలన నటులు జనాదరణము పొందిరా, ఆ నటులవలన నాటకములు జనాదరణము పొందినవా అనేది విషయమును నిర్ణయించి చెప్పట కష్టము. మొత్తముమీద నటులయొక్కయు, నాటకకర్తయొక్కయు సమష్టికృషియే వీని విజయమునకు కారణమనుట సమంజసము. ఈ సందర్భమున ఒక సత్యమును పేర్కొనవలసియున్నది. స్థానంవారిని ఉత్తమనటులుగా తెలుగుదేశమునకు పరిచయము చేసినవారు సుబ్బారావుగారును, వారి రోషనారాయను.

శ్రీ పింగళి నాగేంద్రరావు⁴ :

కొప్పరపు సుబ్బారావుగారును, పింగళి నాగేంద్రరావుగారును సాహిత్య-ప్రదర్శన రీతులను మేళవించి నాటకరచన కావించినవారు. కొప్పరపువారి నాటకములను విజయవంతముగా ప్రదర్శించి ప్రసిద్ధి నొందించినవారు శ్రీయుతులు మాధవపెద్ది, స్థానం, సూరిబాబు, శ్రీమతి రాజేశ్వరి ప్రభృతులుకాగా పింగళివారి నాటకములను విజయవంతముగ ప్రదర్శించి ప్రసిద్ధి నొందించినవారు శ్రీయుతులు డి. వి. సుబ్బారావు, తోట వేంకటేశ్వరరావు ప్రభృతులు. రచయిత లిరువురును చక్కని ప్రయోక్తలుకాన తమ నాటకములను ప్రదర్శించు నటులను తామే సుశిక్షితులను చేసికొనియున్నారు.

1919 ప్రాంతముల నాగేంద్రరావుగారు కలకత్తాలో ద్విజేంద్రలాల్ రామ్ గారు రచించిన 'మేవాడురాజ్యపతనము' అనేది చారిత్రకనాటకప్రదర్శనమును తిలకించినారు. ఆ ప్రదర్శనమును, చారిత్రకనాటకములయందున్న సహజాభినివేశమును, స్వాతంత్ర్యోద్యమమును ప్రోత్సహకములు కాగా నాగేంద్రరావుగారు 1922 లో 'మేవాడు రాజ్యపతనము'ను వచన నాటకముగా ఆంధ్రీకరించినారు. ద్విజేంద్రలాల్ రామ్ నాటకముల నాంధ్రీకరించిన ప్రథములు నాగేంద్రరావుగారు (అటుపిమ్మటి వారే శ్రీపాద కామేశ్వరరావు ప్రభృతులు). ఇండియన్ డ్రామాటిక్ కంపెనీవారు నాగేంద్రరావుగారి 'మేవాడురాజ్య పతనము'ను 1924 లో బందరులో ప్రదర్శించినారు. నాడు యవకనటులైన డి. వి. సుబ్బారావుగారు వృద్ధ సేనాపతి గోవిందసింగు పాత్రను అత్యద్భుత

ముగ నటించి, విద్యాధిక ప్రేక్షకలోకమునకు ఒక మహానటుని చూపించితిమన్న సంతృప్తి నొసంగినారు.

1928 లో డి. యల్. రామ్ గారి మరియొక నాటకమును 'పాషాణి' యనుపేర ఆంధ్రీకరించి కృష్ణాపత్రికలో ప్రకటించినారు. అంతటితో అనువాదములకు స్వస్తిచెప్పి, అ సంవత్సరమందే, డి. యల్. రామ్ గారి నాటక పద్ధతిలో 'జేబున్నిసా' అనేడి స్వతంత్ర నాటకమును రచించి కృష్ణాపత్రికలో ప్రచురించినారు. కాని, ఇది హిందూ-మహమ్మదీయ మత సామరస్యమునకు భంగము కలిగించుచున్నదని ఉమ్రాలీషా ప్రభువులు లేవదీసిన ఆందోళనము వలన—కాదని శ్రీ ముట్నూరి కృష్ణారావుగారు కృష్ణాపత్రికలో మూడు సంపాదకీయములను వ్రాసినప్పటికిని—ప్రభుత్వమువారు దీని ప్రదర్శనమును నిషేధించిరి. నటనకు పెక్కు అవకాశములుగల నాటకమిది.

ఇంతవరకును నాటక రచనలో ప్రయోగములు చేయుచున్న నాగేంద్రరావుగారు అంత వరకును గడించిన అనుభవమును పురస్కరించుకొని 1928 లో 'వింధ్యరాణి'ని వెలువరించినారు. డి. వి. సుబ్బారావుగారు వింధ్యరాజుగా, తోట వేంకటేశ్వరరావుగారు అవంతిగా ఈ నాటకము సుమారు పది సంవత్సరములపాటు తెలుగునాటకరంగమును పరిపాలించినదని చెప్పవచ్చును. ఆస్టార్ వైల్డ్ తన 'The Duchess of Padua' అనేడి నాటకమును ప్రపంచించిన స్వేచ్ఛాప్రణయ వాదమును సూత్రప్రాయముగా గ్రహించి నాగేంద్రరావుగారి నాటకమును రచించినారు. వింధ్యరాణి ప్రదర్శనయోగ్యములైన నాటకములలో ఉత్తమమైనదని చెప్పవచ్చును,

వీరి తరువాతి నాటకము 'నారాజు'. ఇందలి కథ ముద్రారాక్షస కథను పోలియుండును. ఇందలి 'విశ్వపతి' రాక్షసమంత్రికి ప్రతినిధి. ఈ విశ్వపతి పాత్రనృష్టిలో నాగేంద్రరావుగారు రెంతటి ప్రతిభను చూపిరో తన్నిరూపణములో డి. వి. సుబ్బారావుగారును అంతటి ప్రతిభను చూపెడివారు. నాగేంద్రరావుగారు తెలుగు చారిత్రకగాథను స్వీకరించినది ఈఒక్క నాటకముననే. ఇది శ్రీకృష్ణదేవరాయలకు సంబంధించినకథ,

“నారాజు” (1929) వ్రాసిన తరువాత ఇరువదియైదు సంవత్సరముల వరకును నాగేంద్రరావుగారు నాటక రచనకు పూనుకొలేదు. అప్పుడు వెలువడిన తొలి నాటకము 'ఒకే కుటుంబం' (1954-55); మలి నాటకము 'జైత్రహిందు' (1956). 'ఒకే కుటుంబం' ఒక్కటియే నాగేంద్రరావుగారి సాంఘికనాటకము. ఒక పద్యమును, ఒక పాటను తప్పించినచో తక్కినదంతయును వచనమే. 'లోకైక్యసాధనకు ఏకాత్మభావనే సుస్థిరప్రాతిపదిక' యనెడి సూత్రముపై నిర్మింపబడిన దీనాటకము. ప్రపంచమునందలి అన్ని రాజ్యములును కలసిమెలసి ఒకే కుటుంబము (వసుధైకకుటుంబము)గా జీవింపవలెనని ప్రబోధింపబడుచున్న కాలమిది. 'సమష్టి జీవనంలో వ్యక్తమౌతున్న ఈ విశిష్టలక్ష్యం వ్యష్టిజీవనంలోకూడ ఫలసిద్ధి పొందినప్పుడే దానికి సంపూర్ణ సార్థక్యం' అని వీరి విశ్వాసము. కోటికి పడగలెత్తవలయునని అజుచుటకు వీలులేని కోర్కెలకు వశుడై, సునిశితముగా లోకప్రతారణమునకు నడుముగట్టిన

భర్త, ఆ భర్త ప్రతారణశీలమును సహింపక ఎదురు తిరిగి, దానిని వెల్లడిచేయ సమకట్టిన భార్య—ఈ ఇరువురి విచిత్రప్రకృతులే ఈ నాటకమునకు బీజము. ఈ విషయము నాటకాంతమునందే వెల్లడియగును. ఎక్కడనో కథను ప్రారంభించి ఒక్కొక్క ఘట్టముతో ఆ సన్నివేశమునకు పోషకమగు ఒక నూతనమైన రహస్యమును వెల్లడిచేయుచు నిర్వహణాద్భుతముగా చక్కని నాటకీయ శిల్పమును చూపించినా రిందులో నాగేంద్రరావుగారు. 'లోకహితమే లక్ష్యముగాగల పత్తిదారీతనమునకు ఆటపట్టు'గా కథను తుదివరకు నడిపించుట ఈ నాటకమునందలి మరియొక ప్రత్యేకత.

నాగేంద్రరావుగారి చివరి నాటకము 'జైత్రహిందు'. ఇది వీరి ఉత్తమనాటకము. 'పృథ్వీరాజ్ రాసో' అనేది కావ్యము ఈ కథకు మూలము; దీని కర్త పృథ్వీరాజు మిత్రుడు చాందుభట్టే అని ప్రతీతి. ఈ కావ్యమును తమ నాటకమందు మలచుకొనుటలో నాగేంద్రరావుగారు చక్కని శిల్పచాతుర్యమును చూపినారు; ఉన్న పాత్రలను క్రొత్తరీతిని తీర్చి దిద్దినారు; లేని పాత్రలను సందర్భానుసారముగ, ఔచితీసహితముగ కల్పించినారు. చాందుభట్టు విషాదగీతములను నాందిగా గ్రహించుటలో రచయిత భావ్యర్థమును నిపుణముగా నిరూపించినారు.

భారతజాతీయతను రక్షించుటకు కంకణము కట్టుకొన్న యోధుడుగా పృథ్వీరాజును, తన వీరపూజకు పృథ్వీరాజును లక్ష్యముగా నిలుపుకొన్న వీరవనితనుగా సంయుక్తము చిత్రించినారు నాగేంద్రరావుగారు. అంతియేకాదు, మతాతీతమైన జాతీయతను ప్రబోధించుటనుకూడ గమనింపవచ్చును. 'సాటి మానవుణ్ణి బానిసభావంతోచూచే నై చ్యం ఈ దేశంలో ఎవరికీలేదు' అని చాందుభట్టు ప్రబోధించిన జాతీయ ధర్మమునకు ఆకృష్టుడైన కుతుబుద్దీన్, అనుకూలవతియైన అతని భార్య చంచరి, మహాయోధుడు కై మోష్, వీరందరి కంఠమెక్కుముగా చాందుభట్టు—ఈ పాత్రలు ఇందు ఔచితీసహితముగా, సజీవముగా చిత్రితములైనవి.

రచన యంతయును శిష్టవ్యావహారికములో సాగినది. అచ్చటచ్చట సందర్భోచితములగు కొలది తేటగీతులు కలవు. నాగేంద్రరావుగారిసన్నివేశ చిత్రణ నైపుణ్యము పరాకాష్ఠపొందినది నాటకమునందు. చారిత్రకాంశములను నామమాత్రముగా గ్రహించి, కథాకల్పనమునందు, పాత్రచిత్రణమునందు, సంవాదనిర్వహణమునందు నాగేంద్రరావుగారు అసల్పశిల్పనైపుణ్యమును చూపించియున్నారు. ఇది వీరి నాటకములన్నింటను ఇంచుమించుగా సమానధర్మమే. సాహిత్య గౌరవమును, ప్రదర్శనా సౌలభ్యమును ఇంతగా సాధించుకొన్న నాటకములు తెలుగులో కొలదిగామాత్రమే కలవు.

నూతన ప్రయోగములు : రెండవదశ

నాటకరచనలో నూతన ప్రయోగములు రెండుదశలుగా జరిగినట్లు పేర్కొనియున్నాను. అందు మొదటి దశలో 1920 నుండి 1930 వరకును తెలుగు నాటకరంగమున జరిగిన నూతన ప్రయోగముల వైశిష్ట్యమును వివరించియున్నాను. ఇంక రెండవదశ 1935 నుండి 1944 వర

కును సాగినది. ఈ రెండుదశల మధ్యకాలమున (1930-35) నాటకరచనలో చెప్పుకొనదగిన మార్పుకాని, విశేషముకాని ఏమియునులేదు. ఇతఃపూర్వమున్న శతాధికములగు పౌరాణిక నాటకములవంటివే ఈ మధ్యకాలమునకూడ రచింపబడినవి.

ముందు రాబోవు మహోజ్వలముగు 'నాటికాకాలమునకు' 1930 లో వెలువడిన పాకాల వేంకట రాజుమన్నారూరి 'తప్పెవరిది' బీజములు నాటినది. వీరిపై ప్రఖ్యాత పాశ్చాత్య నాటకకర్త అయిన ఇబ్సెన్ స్వభావవాద మధికముగా కలదు. వీరి ఈ ప్రథమ నాటిక 1930 లోనే వెలువడినను, 1935 తరువాతనే వారి ప్రభావ మితర నాటక కర్తలపై కన్పట్టగలదు. వీరినిగూర్చి తరువాతి అధ్యాయముందు వివరింతును.

ప్రథమ దశయందువలెనే ఈ రెండవ దశయందును బదు విధములుగా రచనా ప్రయోగములు జరిగినవి. భారతదేశభక్తి నాటకములకు బదులు ఆంధ్రదేశభక్తి నాటకములీ కాలమున బయలుదేరుట మాత్రము విశేషము.

ఆంధ్రోద్యమము :

బంగాళారాష్ట్ర విభజనమునకు వ్యతిరేకముగ జరిగిన ఉద్యమములో 'ఒకే భాష మాటాడు ప్రజలకు ఒకే రాష్ట్రము ఉండవలెను' అనేది నినాదము అంతర్గతమై యున్నది. ఆ ఉద్యమమునకు ఆంధ్రులుకూడ మద్దతు నిచ్చియున్నారు. తత్ఫలముగా 1911 లో బెంగాలు, అస్సామ్, బీహారు రాష్ట్రములు భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రములుగా అవతరించినవి. అంతటితో ప్రత్యేకాంధ్ర రాష్ట్రవాంఛ ఆంధ్రులలో అంకురించి ప్రబలసాగినది. 'ఆంధ్రుల వ్యక్తిత్వమును, అత్యగౌరవమును పునః ప్రతిష్ఠించుటకును, యావదాంధ్ర జాతియొక్క ఆంధ్ర భాషయొక్క అభ్యున్నతి కొరకును ఆంధ్రరాష్ట్ర సంపాదనము కొరకు, ఆంధ్ర విశ్వ విద్యాలయ స్థాపనము కొరకు కృషిచేయు నిమిత్తము మే 1913 లో భాషల్లలో ప్రథమాంధ్ర మహాసభ జరిగెను. అప్పటినుండి జరిగిన ఉద్యమఫలముగా 1918 లో ప్రత్యేక ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెసు కమిటీ ఏర్పడినది. ఆంధ్రోద్యమము ప్రజలలో బాగుగా వ్యాపించినది. ఆ ఉద్యమ ప్రభావము నాటక కర్తలపై కూడ పడినది.

ఆంధ్రోద్యమ సమస్యపై వెలువడిన ప్రథమనాటకము గ్రంథి వేంకట సుబ్బరాయ గుప్తగారి 'ఆంధ్రమాత'. ఇది ఆంధ్రమహాసభల ప్రారంభదశలోనే రచింపబడినది. కాని 1921 లో మరికొన్ని అంశములు క్రొత్తగా చేర్చి దీనిని ప్రకటించినారు. ఇతివృత్తము కల్పితమైనది. పద్య-గద్య సమన్వితమై ప్రాబంధికత్వే లిలో వ్రాయబడిన నాటకమిది¹. రాజకీయ సంబంధి ఖిలాఫతు ఉద్యమాదులేకక విధవా కేశఖండనాది పెక్కు సాంఘిక సమస్యలుకూడ ఇందు చర్చింపబడినవి. 1921 లోనే ద్రోణరాజు సీతారామరావుగారి 'ఆంధ్రపతాకము' కూడ వెలువడినది.

ఆంధ్రోద్యమము 1913 లోనే ప్రారంభమైనను 1920 లో ప్రారంభమైన గాంధీజీ జాతీయోద్యమములో, ఈ యుద్యమము మూలబడిపోయినది. ముందు స్వరాజ్యము, అటు

పిమ్మట స్వరాష్ట్రమనెడి దీక్షతో ఆంధ్రులు పనిజేయసాగిరి. కాని, రెండును కనుచూపు మేరలో కన్నప్పలేదు. ఇంతలో 1935 లో ఒరిస్సారాష్ట్ర మేర్పడినది. దీనితో మరల ఆంధ్రులు కనులు విప్పినారు. ఒకప్రక్క కవుల ఆంధ్ర ప్రశస్తలు (శ్రీయుతులు రాయప్రోలు, విశ్వనాథ ప్రభృతులచే) పునరుద్ధరితములగుచుండగా ఇంకొకప్రక్క నాటకరచయితలు ప్రబోధాత్మకములగు నాటకములను రచింపసాగిరి. దేశభక్తి నాటకములందువలెనే ఈ నాటకములందును ఆంధ్ర మాత వందనము, పూర్వాన్నత్య ప్రశస్తి, ఇరువురు ఆంధ్రరాష్ట్ర భక్తులు అనాటి ఆంధ్రమహాసభల విశేషములను చర్చించుట వంటివి కన్నప్పగలవు. గుళ్ళపల్లి నారాయణమూర్తిగారి 'ఆంధ్రజ్యోతి', కవులూరు హనుమంతరావుగారి 'ఆంధ్రపతాకము', మలపాక రామశాస్త్రిగారి 'ఆంధ్రమహానాటకము' మొదలగునవి ఆంధ్రోద్యమమునకు సంబంధించిన నాటకములు.

హనుమంతరావుగారు ప్రత్యేకాంధ్రరాష్ట్ర సమస్యనే ఇతివృత్తముగా స్వీకరించి 'ఆంధ్రపతాకము' (ముద్రణ-1939) ను రచించియున్నారు. ఆంధ్రరాష్ట్రోద్యమ చరిత్ర సర్వమిందున్నది. ఈ జాతినాటకములన్నింటను ఉత్తమమైనది 'ఆంధ్రజ్యోతి' (1941). గుళ్ళపల్లి వారు దేశభక్తులై, స్వాతంత్ర్య సమరమున ప్రశంసనీయమగు పాత్రను నిర్వహించినవారు. వారి ఆంధ్రదేశాభిమానము, స్వరాష్ట్రగాఢవాంఛ 'ఆంధ్రజ్యోతి'లో సర్వత్ర కన్నప్పగలవు. ఇది సంప్రదాయమార్గమున నడచిన రచన.

ఇట్లు కొందరు రాష్ట్రోద్యమమునే అవలంబముగా చేసికొని నాటకములు రచింపగా మరికొందరు ప్రాచీనాంధ్ర మహావీరుల, రాజ్యముల చరిత్రలను స్వీకరించి నాటకములు వ్రాయసాగిరి. స్వాతంత్ర్య సమరోత్తేజనము కొరకు నాటిరచయితలు శివాజీ, పృథ్వీరాజు ప్రభృతుల గాథలను స్వీకరించినట్లే, ఈనాటి రచయితలు కాకతీయరాజులు, రెడ్డిరాజులు, విజయనగర రాజులు మొదలగువారి గాథలను స్వీకరించి రచనలు చేసియున్నారు. పోతుకుచ్చి సుబ్బయ్యగారి 'ఆంధ్రవాణి సామ్రాజ్యము (అను) శ్రీకృష్ణదేవరాయలు', దూపాటి కొండమాచార్యులవారి 'ఆంధ్రవిజయము', రాజా వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారి 'ఆంధ్రవీరలక్ష్మీ విజయము', నండూరి బంగారయ్యగారి 'ఆంధ్రతేజము' మున్నగునవి ఇట్టి నాటకముల కుదాహరణములు.

• ఈ నాటకములందు నండూరివారి 'ఆంధ్రతేజము' (రచన-1938) ప్రశస్తమైన రచన. కొండవీటి సీమకును, రాచకొండకును మధ్య వివాదమునకు కారణమైన 'ధరణికోట' గాథ ఈ నాటకమున కితివృత్తము (ఈ పేరుతో సోమరాజు రామానుజరావుగారిక నాటకమును వ్రాసియున్నారు). ఆంధ్రదేశ సమైక్యతకు తెలుగువీరులు చేసిన కృషి, దాని ఫలితములనుండి మనము నేర్చుకొనవలసిన గుణపాఠములను ప్రదర్శించుటయే ఈ నాటక రచనోద్దేశము. అటు కాకతీయసామ్రాజ్య మంతరించి, యిటు విజయనగర సామ్రాజ్యమింకను ఉదయింపని యుగసంధికాలమునందలి అరుణరేఖలలో సనాతన ధర్మరక్షణమునకయి యాంధ్రుడు పడిన తహతహాను ప్రత్యక్షపరచుటకూడ ఈ నాటకము తలపెట్టిన ప్రధానాశయము. "సమకాలిక జీవితము కొంత వ్యంగ్యమర్యాదగా ఇందు ప్రతిబింబించుచున్నను, అనాదినుండి నేటికిని

దేదీప్యమానముగ వెలుగుచున్న ఆంధ్రతేజమునకు శాశ్వతమైన సాహిత్యదేవాలయమును నిర్మించుచే నా ప్రధానాశయ"మని బంగారయ్యగారు సుదీర్ఘమగు పీఠికలో స్పష్టము చేసి యున్నారు. మరియు "యావద్ధారతవర్ష చరిత్రమున నాత్మానుసంధాన మొనర్చి దానికి శాఖయగు నాంధ్రుల చరిత్రలో నాత్మానుసంధానమొనర్చి, దానికి ఉపశాఖయగు నీ రెడ్డిరాజులయుగమును ఆత్మప్రధానముగ చిత్రించుట కీ నాటకమున కృషి జరిగినది" అనియు వారు పేర్కొనుట గమనార్హము?

ఇది రంగస్థలమునకూడ విజయమందిన రచన. 22-1-1950 తేదీనాటి ప్రదర్శనమున నటపితామహులనడగిన డా. గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారుకూడ పాల్గొని ప్రశంసనీయముగ నటించియున్నారు.

ఈ కాలమునకూడ జాతీయ స్వాతంత్ర్య సమరోత్తేజకములగు రచనలు మరికొన్ని బయలుదేరినవి. కోటమర్తి చినరఘువతిగారి 'చితోడు విజయము' మొదలగునవి ఇందుల కుదాహరణము. స్వాతంత్ర్యసమర చరిత్రను 'అభినవభారత సమర' మనుపేర ఎమ్. ఎస్. ఎస్. శర్మగారు నాటకీకరించియున్నారు.

సంఘ సమస్యలు :

ఈ దశలోని సాంఘిక నాటకములలో హరిజనసమస్య, వివాహసమస్య, స్త్రీ స్వాతంత్ర్యసమస్య మొదలగునవి ప్రాధాన్యమును వహించినవి.

ఈ కాలమున అంటరానితనమును మంటకలుపవలయుననెడి వినాదముతో వ్రాయబడిన నాటకములు చాల కలవు—ఎ. నీలకంఠశాస్త్రిగారి 'హరిజనుడు', ధర్మవరం గోపాలాచార్యుల వారి 'అస్పృశ్య విజయము లేదా ప్రేమచంద్రయోగి' మొదలగు నాటకము లిట్టివి. 'హరి జనుడు'లో భగవంతుడు రాత్రివేళ, హరిజనుని దేవాలయమునకు తీసికొనిపోవుట చిత్రిత మైనది. ఈ కాలముననే పరోక్షముగా హరిజనుల గొప్పతనమునుగూర్చి వివరించెడి 'నందనారు' చరిత్రమును పలువురు నాటకీకరించిరి. పుట్టుకలో మాలపాలేరు అయ్యును, భక్త్యావేశమున భగవత్సాన్నిధ్యమును పొందగలిగిన మహాభక్తుని జీవిత చరిత్ర యిది. పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రిగారు ఈ సమస్యను హరిజన సమస్యతోనే ముడిపెట్టిరి. నందనారు నాటకములతో ఓరుగంటి కృష్ణకొండిస్వయ్యగారి 'శ్రీ నందనారు చరితము' (1933) ప్రశస్తమైనది. దీనికి విపులమైన పీఠికను వెలయించిన కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు రచయితనుగూర్చి చేసిన ప్రశంస సమంజసమైనది. దామరాజువారి 'విలాస్ విహార్'లో ఈ హరిజన సమస్యకు కూడ ప్రాధాన్యము కలదు. ఇప్పట్ల తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి పతితపావన (1936), మునిమాణిక్యం నరసింహారావుగారి 'తిరుగుబాటు' (1938) పేర్కొనదగినవి. పతితపావన కాల্পనిక నాటకము. తిరుగుబాటు కేవలము వచననాటకము. తిరుగుబాటు తీవ్రభావోపేతమయిన దగుటచేతను, ప్రతీకారవాంఛాసహితమైనదగుటచేతను నాడు ప్రభుత్వమువారి నిషేధాజ్ఞకు గురియైనదికూడను.

ఇంక వివాహ సమస్యలలో వర్ణాంతర-మతాంతర వివాహములు, ప్రేమ వివాహములు, విధవా వివాహములు, దేవదాసీ సమస్య మొదలగునవి నాటకములకు ఇతివృత్తములైనవి. కోపల్లి వేంకట రమణారావుగారిట్టి సమస్యలను తమ నాటకములందు చిత్రీకరించియున్నను వారు తాము గ్రహించిన సమస్యలకు న్యాయ్యము చేకూర్చలేదని చెప్పవలసియున్నది. 'ఇతడు-ఈమె' అనెడి పేరుతో సి. వేంకటరామశాస్త్రిగారు రచించిన నాటకమున విధవా వివాహ సమస్య ప్రధానము. టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావుగారి 'కోపదారి మొగుడు'లో శ్రీ స్వాతంత్ర్యము, విధవా వివాహము ప్రధానసమస్యలైనవి.

వివాహసమస్యలకు సంబంధించిన నాటకములలో బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారి 'సరి పడని సంగతులు' (Facts Unpleasant-1933), పి. వి. రంగారామ్గారి 'దంపతులు' (1931), మల్లాది అవధానిగారి 'గాలివాన' (1938) అనువానినికూడ పేర్కొనవలసియున్నది. ఈ మూడును వచన నాటకములే. రాఘవాచార్యులుగారు విధవా వివాహములను ప్రోత్సహించుటయే కాక, విధవలైన యువతులు తమ అజ్ఞానముచేత తప్పుత్రోవలు త్రొక్కినప్పుడు పెద్దలు వారిని త్తమించి, సన్మార్గగామినులను చేయవలయునని స్పష్టము చేసియున్నారు. ఇందు భీమసేనరావుగారి రచన వకీలు తమ అక్క కుమార్తెయగు తారయను విధవను తన పంచనుజేర్చి, ఆమె అజ్ఞాన వశమున తనకు లోబడి గర్భవతి కాగా, భీమసేనరావుగారి కుమారుడే ఆమె అజ్ఞానకృత దోషమును త్తమించి, ఆమెను వివాహమాడ నిశ్చయించుకొనెను. ఇట్టి నాటకములు కేవలము పాశ్చాత్య సంస్కృతీ ప్రేరకములని ప్రత్యేకించి చెప్పవలసిన అవసరములేదు. చలంగారి రచనలకూడ ఈ తరగతికి చెందినవే. ఇంక 'దంపతులు'లోని ఇతివృత్తము ఆదర్శప్రేమకు సంబంధించియున్నది. శ్రీ పురుషులు పరస్పరము ప్రేమించి వివాహము చేసికొన్నప్పుడే అది ఆదర్శప్రేమ కాగలదని ఇందు రంగారామ్గారు చిత్రించియున్నారు. 'గాలివాన'లో శ్రీ ఆర్థికముగా స్వాతంత్ర్యమును కలిగియుండుట ఆవశ్యకమును విషయము చిత్రితమైనది. ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యమున్నప్పుడే సమాజములో శ్రీకి అర్హస్థానము లభింపగలదని అవధానిగారి ఆశయము. ఈ గాలివాన నాడు నిజముగా పెద్ద గాలివాననే సృష్టించినది—కొందరు దీనిని నూతన భావములుగల గొప్ప రచనయని ప్రశంసింపగా, మరికొందరు ఘోరమగు రచనయని తెగడియున్నారు. అవధానిగారు Philosophy అను పేర నాటకాంతమందు తమ ఆశయములను వివరించియున్నారు.

పి. వి. రాజమన్నుగారు, రంగారామ్గారు, కె. వి. గోపాలస్వామిగారు—ఈ మువ్వరును సన్నిహిత స్నేహితులు. తెలుగుదేశమున ఇబ్బెన్ ప్రభావమునకులోనైన ప్రథములు వీరు మువ్వరే. మొదటి ఇరువురును నాటకకర్తలుకాగా, చివరివారు ప్రయోక్తలు మాత్రమే అయినారు. రాజమన్నుగారు శ్రీ సమస్యను ప్రధానముగా చేసికొని పెక్కు నాటికలను, ఏకాంకికలను రచించి ప్రకటించినారు. వానిని ప్రదర్శించి, ప్రచారము చేసినవారు బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారు. వీరువురును కలిసి 'తెగని సమస్య' అనెడి నాటకమును వ్రాసియున్నారు (ఇది అముద్రితము). ఇందు ప్రేమలేని పెండ్లి వినాశకారణముగనుని నిరూపిత

మైనది. నిజమైన ప్రేమ ఎంతటి త్యాగమునకయినను సంసిద్ధమేయని నిరూపించుచు రావు వేంకట మహీపతి గంగాధర రామారావు (పితాపురం యువరాజు) గారు 'అలోకంనుండి ఆహ్వానం' అనేది నాటకమును 1938 లో ప్రకటించినారు. ఇందు నూత్నభావములతో, వినుత్న ప్రపంచస్పృహకి ప్రయత్నము జరిగినది. వీరి కైలిలో ఒక విశిష్టత కలదు.

దేవదాసీ సమస్యను ఇతివృత్తముగా గ్రహించి కే. కృష్ణారావుగారు 'మంచివాళ్ళవారు' అనేది నాటకమును రచించినారు. ఈ సమస్యనే చేపట్టి రాజమన్నారంగారు 'మనోరమ' వంటి. కళాత్మకములగు రచనలను చేసియున్నారు.

సాంప్రదాయకములగు మతభావములను నిరసించి, వ్యాఖ్యానించెడి నాటకములు— ఖాసీ, అలోకం మొదలగునవి—ఈ దశలోనే వెలువడినవి. ఇట్టి వ్యాఖ్యానముల కోవకు చెందినదే నోరి నరసింహశాస్త్రిగారి 'సోమనాథ విజయము'. ఇట్టి రచనలకు ప్రతిగా మరికొన్ని రచనలు ఈ కాలమున వెలువడినవి—సాంప్రదాయక జీవన విధానములను సంరక్షించు నుద్దేశ్యముతో వ్రాయబడిన నాటకములివి. కాళ్ళకూరి హనుమంతరావుగారి కాలేజిగర్ల్ (1933), లేడీడాక్టర్లు (1935), దామరాజువారి 'మిస్ విహార్', యమ్. సి.లాద్రిగారి రిస్టువాచీ మొదలగు నాటకములు మతాంతర వివాహములు, విడాకులు, స్వేచ్ఛాప్రణయము, రజస్వలా వివాహము మొదలగువానిని నిరసించుచున్నవి.

ఈ కాలమున వెలువడిన మరికొన్ని సాంఘిక నాటకములు—ఉమ్రాతీషాగారి ఎక్స్ కాలేజి గర్ల్ నాటకము (1935), కవటాల జయరామారావుగారి ప్రేమకుమారి (విషాదనాటకము-1935), మారికెట్టి సత్యనారాయణగారి బీదవిద్యార్థి, బి. ఏ (1939), గాలి బాలనుందర రావుగారి అపోహ (1936) మొదలగునవి. జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయశర్మగారి 'చింతామణి' (1936) కూడ పరిశీలంపడగినది.

ఈ కాలమున పాశ్చాత్య సంప్రదాయమువలన ప్రత్యక్షముగనో, పరోక్షముగనో ప్రభావితులైన వారిలో పలువురు మన మత-సంప్రదాయములకు క్రొత్తక్రొత్త వ్యాఖ్యానములు చేసి సాంఘిక విప్లవమును తెచ్చుటకు ప్రయత్నించిరి. ఆ ప్రయత్నములవలన వారు సంఘము నెంతగా సంస్కరించినను విషయము సందిగ్ధమైనను కళాత్మకములైన నాటకములను వెలయించుటలోమాత్రము చాలమంది కృత్యులు కాలేజిపోయిరనుట అసమంజసము కాజాలదు.

ఆర్థికమైన అసమానత్వమును, రైతు-కూలీ సమస్యలను చేపట్టి వెలువడిన నాటకములు కూడ ఈ కాలమున కొన్ని గలవు. ఇట్టివానికి మూలకందము శ్రీ దువ్వూరివారి 'కృషీవలుడు' కావ్యము (1919), సి. సత్యనారాయణరావుగారి 'స్వేచ్ఛాజీవులు' (1937) లో రైతు జీవితము చక్కగా చిత్రితమైనది; ఇట్టిదే సబ్బిపీసు రామారావుగారి "రైతుబిడ్డ" (1939). ఇందు గ్రామీణ జీవిత విధానము చక్కగా చిత్రితమైనది; చక్కని వాడుకభాష ప్రయుక్తమైనది. ఈ కాలమునకు చెందిన ఎమ్. పరంధామయ్యగారి 'వీరయువకుడు'లో ధనిక-పేద వర్గములవారి

సమస్య చిత్రితమైనది. మంథా సూర్యనారాయణగారి 'కృషీవల విజయము' (1935), శేషాద్రి శర్మగారి 'హాలికోద్ధారము' (1935) మొదలగునవి ప్రదర్శనసౌలభ్యముకల ప్రచార నాటకములు.

సాహిత్యదృష్టి :

ఇంతకుముందు, సాహిత్యదృష్టితో రచింపబడిన రూపకములలో 'నాటకరూపము' (dramatic form) నకు ఎక్కువ అధిక్యము కలదు. నాడు 'నర్తనశాల', 'కుంభరాజా' వంటి నాటకములందు కథా సంవిధాన-పాత్రపోషణ విధానములు ముఖ్యములుకాగా, 'శబరి' వంటి నాటకములలో భావ వ్యక్తికరణము మాత్రమే ముఖ్యమైనది. ఇంక ఈ రెండవదశ యందలి సాహిత్య ప్రధానములైన రచనలలో పెక్కింటియందు నాటకరూపమునకుకాక నాటక వస్తువునకు ప్రాధాన్యము కన్పట్టగలదు. వస్తుభేదమునుబట్టి ఈ రూపకములు చారిత్రకములు లేదా తత్త్వల్యములు, జీవిత చిత్రణములు, సమస్యా చిత్రణములు అగుచున్నవి. ఇందు పెక్కు పఠనీయ రూపకములు మాత్రమే (study plays).

ఈ రెండవ దశలో సాహిత్యరూపకములను రచించిన వారిలో శ్రీయుతులు కాళ్ళ కూరి గోపాలరావు, శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి (1891 - 1961), శిరోమణి చలమచర్ల రంగచార్యులు ప్రభృతులు ఎన్నదగినవారు. వీరి రచనలు సంఖ్యలో స్వల్పములే అయ్యును, గుణమునందు అధికములేయని చెప్పవచ్చును. ఈ రచనలందు వీరు స్వీయాభిప్రాయప్రపంచనమునకు ప్రాముఖ్య మొసంగుటయు గమనింపగలము.

కాళ్ళకూరి గోపాలరావుగారి వాల్మీకి 1935 లో వెలువడినది, నాయకుడు జన్మతః బ్రాహ్మణుడు. కాని, కులభ్రష్టుడై, తస్కరనాయకుడై నానా పాపకార్యములచరించి, పశ్చాత్తప్తుడై చివరకు వాల్మీకి మహర్షియగుట ఇందు ఉత్తమముగా చిత్రితమైనది. తరువాతి కాలములో వెలువడిన మనస్తత్వనిరూపక రూపకములకు ఇది మార్గదర్శకమైనదన్నచో అతిశయోక్తికాజాలదు. ఇందు పాత్రోచితభాష చక్కగా ప్రయుక్తమైనది.

శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి నాటకములు రెండును—నిగళ బంధనము (1935), రాజరాజు (1944)—ప్రదర్శనమునకు అంతగా అనుకూలములుకావు. రంగములు చిన్నవై బహుళముగా నున్నవి. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారికి ఆంధ్రాభిమాన మెక్కువ. తెలుగుదేశము, తెలుగు ప్రజలు, తెలుగు కవులు, తెలుగురాజులు, తెలుగు స్త్రీలు—అంతటను వారికి ఏదో యొక ప్రత్యేకత కన్పట్టుచునే యుండును. అందుచేతనే వారు తెలుగు కథలనే స్వీకరించి, పై నాటకములను రచించినారు. రాజాస్థానములందు పదవులకై జరిగెడి అంతర్యుద్ధములు ప్రాతిపదికగా శ్రీకృష్ణరాయల జీవితాంశములపై నిర్మితమైన రచన "నిగళబంధనము". ఇందు తిమ్మరుసయ్యగారి భార్య "లక్ష్మమ్మ" పాత్ర శాస్త్రిగారి ప్రత్యేక సృష్టి. ఈమె కృష్ణరాయల తల్లి నాగమ్మకు సహాయపడినది. కృష్ణరాయల విజయముతో నాటక మంతమగుచున్నది.

కథాంశములు చారిత్రకములైనను కాకున్నను, ఇందు ప్రతిపాత్రయును చక్కగా పోషింపబడెను. కథయందు వేగమెక్కువ.

ఇంక రాజరాజునందలి కథ సారంగధర కథయే. సారంగధర కథను విశిష్టముగా నాటకీకరించిన నలుపురిలో వీరు చివరివారు. (మొదటి మువ్వరు శ్రీయుతులు ధర్మవరము, కాళ్యూరి, చలంగార్లు). వీరు నలుపురును నాలుగు రకములుగా కల్పనలుచేసినను మొత్తము మీద అందరును రాజరాజు (ఇది కల్పిత పాత్రయేయైనను) కామప్రవృత్తిని, అతని దౌష్ట్యమును చిత్రించియున్నారు. శ్రీపాదవారు కాళ్యూరివారిని కొంతవరకు అనుసరించి, తప్పిదమును మంత్రులలో నొకడైన మహాద్రుద్రయ్య మీదను నెట్టివేసినారు. ఇరువురు రచయితలును ఈ మంత్రులను కొంతవరకు “ఒకెల్లో” యందలి ఇయాగో పద్ధతిలో చిత్రించియున్నారు. వీరిది కేవలము ‘ప్రయోజనములేని దుష్టత్వము’ కాకున్నను, వీరు తమ కార్యసిద్ధికై చేయు కుతంత్రము లన్నియును ఇయాగో చేష్టలను మరపింపగలవు.

తన రాజు కామావేశమున, అధర్మపరుడై కోడలుకావలసిన స్త్రీని, భార్యనుగా చేసి కొన్న కారణమున వాని నేవగించుకొని ధర్మప్రబోధాత్మకమగు భారతరచన కాతడు కృతపతి కాగల యర్హతను కోల్పోయెనని తలంచి నన్నయ భారతరచన యాపివేసెనని శ్రీపాదవారిం దొక విశేష వ్యాఖ్యానము చేసినారు. ఇందు చిత్రాంగీ-సారంగధరులకంటె రాజరాజుపాత్ర ప్రముఖమగుటచేత దీనికి “రాజరాజు” అను పేరు సార్థకముగా పెట్టబడినది. ఇంక నన్నయ గారి పాత్ర చిత్రణము శ్రీపాదవారి స్వీయస్పృష్టి, అది వారి కళానైపుణ్యమునకొక నిదర్శనము. “ఇలా వాగనుశాసనుని ధర్మజ్యోతితో ధగధగలాడుతూ కవినమ్రాట్టు మెప్పు, సాహిత్య సమ్రాట్టు ఆదరమూ సంపాదించుకున్న నా రాజరాజు నాటకం, నిజంగా, నారచలన్నింటికీ తల మానికం అయినది” అని వారు చెప్పుకొనుట గమనార్హము³.

శ్రీపాదవారి రచనలలో కథాగమన వేగము, కైలి — రెండును పెనవేసికొనిపోవును. (అసలు ఆ వేగమునకు వారి కైలిలోని విశిష్టతయే కారణమని చెప్పవచ్చును). కేవలము తెలుగుదనము, తెలుగు నుడికారపుసొంపు వారికి ఉగ్గపాలతో బెట్టిన విద్యలు. అంగ్లభాషా పరిచయము లేకపోవుట వారి తెలుగుదనమునకు మరింత వన్నె చేకూర్చినది. తెలుగుపదముల కూర్పు, అందలి వాస్తవికత వారి రచనల కంత వేగమును, అంత నిండుదనమును కూర్చినవి.

ప్రత్యేకమగు కైలిని సాధించుకున్న నేటి తెలుగు రచయితలను ప్రేక్షకపై లెక్కింప వచ్చును. అందు శ్రీయుతులు విశ్వనాథ, చలం, శ్రీపాదలు ప్రథమశ్రేణికి చెందినవారగుదురు. గోదావరీతీరమునందలి పల్లెటూళ్ళలోని వైదిక బ్రాహ్మణుల శిష్టవాదహారికము శ్రీపాదవారిలో తొణికిసలాడుచుండును. ఈ కైలిలోని నిండుదనము వారి పాత్రలలోకూడ కన్పట్టగలదు.

శిరోమణి చలమచర్ల రంగాచార్యులవారి ఏకైక నాటకము ‘హాలికుడు’ (రచన — 1940). తన కావ్యకన్యకను “ఇమ్మనుజేశ్వరాధములకిచ్చి, యప్పడుపుగూడు భుజించుటకన్న

సత్కవుల్ హాళికులైననేమి" అన్న దీక్షతో ఒక ప్రక్క కవితా వ్యవసాయమును, ఇంకొక ప్రక్క ఆసలు వ్యవసాయమును సాగించి హాళికుడుగా బ్రతికిన పోతన్నగారి చరిత్ర చిత్రణమీ నాటకము. కాగా, ఈ నాటకమునకు హాళికుడు అన్న పేరు సార్థకమగుచున్నది. ఇందు పోతన జీవితమునందలి సంఘటనల సన్నివేషిని ఒక క్రమములోకూర్చి, అవసరమైన కొన్ని చిన్న పాత్రలను⁴ కల్పించుకొనినారు రంగాచార్యులుగారు. శ్రీనాథ పోతనల ఖన్న ప్రకృతులను పీరు మనోహరముగా సమన్వయించి, ఈ నాటకాదర్శమున ప్రతిఫలించజేసినారు. చివర, సింగ భూపాలుడు పశ్చాత్తప్తడైనట్టి సన్నివేశమును రమ్యముగ పోషించినారు రంగాచార్యులుగారు.

ప్రయోగ సౌలభ్యము :

1935 ప్రాంతములకే దేశమున కాంట్రాక్టునాటకముల ప్రాముఖ్యము పెరిగినది. దానితోపాటు నాటకములను ప్రదర్శించుటలో నిర్లక్ష్యము, అనైక్యముకూడ పెంపొందినవి. ఇందు లకు వ్యతిరేకముగ సాగిన ఉద్యమమునందు క్రొత్తనాటకముల రచనలు, వాని ప్రయోగము ముఖ్యమైనవి. ఇంతకముందు కాలమునకూడ, ఇట్టి ఉద్యమమునందు కృతకృత్యులైన రచయితలను, నటులను పేర్కొనియే యున్నాను. ఈ రెండవదశయందు ప్రయోగదృష్టితో నూతన ప్రయోగములను చేసినవారిలో శ్రీయుతులు గుండిమెడ వేంకట సుబ్బారావు, నందూరి బంగారయ్య, వేలూరి చంద్రశేఖరము, వింజమూరి శివరామారావు ప్రభృతులు ముఖ్యులు. ప్రయోగసౌలభ్యముకల రచనలను చేయవలెననెడి ధ్యేయమే వీరియందుకల సామాన్యలక్షణము.

గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావుగారికిని, పింగళి నాగేంద్రరావుగారికిని కొన్ని పోలికలు కలవు. చారిత్రక నాటకరచన, ప్రయోగసౌలభ్యసాధన—అనునవి రెండును ఇరువురికి ప్రీతిపాత్రములు. ఇరువురును, చిన్నతనమునుండియు హృదయములందు పొంగుచున్న దేశభక్తికారణముగా చారిత్రకనాటకములను చేపట్టినవారు. పింగళివారు ఒకేఒక సాంఘిక నాటకమును వ్రాయగా, గుండిమెడవారు ఒకేఒక పౌరాణిక నాటకమును వ్రాసినారు.

అక్కరు—ఔరంగజేబులకాలములో స్వరాజ్య-స్వమతరక్షణార్థము ప్రతాపసింహాది రాజపుత్రులు సలిపిన స్వాతంత్ర్యసమరము ఈనాటకముల కితివృత్తమైనది. కథాకథనమునందును, సన్నివేశసంవిధానమందును సుబ్బారావుగారి ప్రజ్ఞ పేర్కొనదగియున్నది. చారిత్రకాంశములనే అధికముగా గ్రహించినను, తన్నిర్వహణమందు స్వీయకల్పనలకుకూడ ప్రాముఖ్యమొసంగి యున్నారు. సన్నివేశ కల్పనమందేకాక, దానిని తుదివరకును జిగితగ్గకుండ నిర్వహించుటలో సుబ్బారావుగారిది అందెవేసినచేయి. ముఖ్యముగా ప్రేక్షకుల మనస్సులను ఆకర్షించి, చివరివరకును వారి ఉత్సుకతను ఆకట్టుకొనగలగ్గ క్తి వీరి నాటకములన్నింటను కలదు. 'రాణాప్రతాప్', 'దుర్గాదాస్' కథలవంటి కథలను స్వీకరించి ఇతరభాషలలో ద్విజేంద్రలాల్ రాయ్ ప్రభృతులును, తెలుగులో ఇచ్ఛాపురపు యజ్ఞనారాయణ ప్రభృతులును నాటకములను రచించియున్నారు. సుబ్బారావుగారు వారినెవ్వరిని యనుకరింపక, స్వీయకల్పనాభక్తినే వెలయించిరి. వీరి నాటకములన్నింటను 'ఖిల్దీరాజ్యపతనము' మిక్కిలి ప్రఖ్యాతికాంచినది. అల్లాఉద్దీన్ ఖిల్దీ అనంతరము

ఖిలీరాజ్యము నశించుట ఇందలి వస్తువు. అల్లాఉద్దీన్ ఖిలీ గుజరాతును జయించి, ఆదేశపు రాణిని చెరపజ్జెను. ఆమె అతనిపై కక్షతీర్చుకొనుటకు యుక్తిపన్నగా, కామాంధుడైన అల్లాఉద్దీన్ అందు చిక్కుకొని, తన్మూలమున సపుత్రకముగా మడియుట యిందు రమణీయముగా చిత్రితమైనది. ఇందు అల్లాఉద్దీన్ పుత్రుడగు ఖజీర్ పాత్రను సుబ్బారావుగారేధరించి ప్రశంసనీయముగ నిర్వహించెడివారట.

వీరి 'పృథ్వీపుత్రి' ఉత్తరరామచరితకు స్వేచ్ఛానుకరణము. వీరి చారిత్రకనాటకము అన్నియును విషాదాంతములు. వీరి కైలియును, శిల్పమును ఈ నాటకములకు చక్కగా సరిపోయినది. 'రాణాప్రతాప్'లోని చివరిఘట్టము (రాణాప్రతాప్ మరణము) వంటివాని నిర్వహణములో సుబ్బారావుగారి శక్తి ప్రస్ఫుటముగా గోచరింపగలదు.

ప్రదర్శనసౌలభ్యముతోపాటు, సాహిత్యగౌరవమునుగల రచనలు చేసిన గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావుగారు ప్రశంసనీయులు.

ఈనందర్భమున 1939 లో వెలువడిన వేలూరి చంద్రశేఖరముగారి 'కాంచనమాల'ను పేర్కొనవలసియున్నది. అశోకుని భార్యయగు తిష్యరక్షిత సవతికుమారుడగు కుశాలుని ప్రేమించి, తిరస్కృతయై, పగబట్టి, అతని కనులను పీకించివేసిన విషాదగాథ ఇందు చిత్రితమైనది. నిబిడబంధముతో రూపొందింపబడిన ఈనాటకము ముద్రింపబడుటకుముందే 1938 లో బందరులో ప్రదర్శింపబడి తెలుగునాటకప్రయోగమందు ఒక నూతనాధ్యాయమును ప్రారంభించినది. ఈ కథనే గ్రహించి శేషుబాబుగారు 'అశోకరాజ్యము' అను రూపకమును రచించినారు (1945); ఇది 1944 లో ఆంధ్రనాటక కళాపరిషత్తువారిచే బహుమతి పొందినది.

నాటకరంగమునకు సంబంధించిన పెక్కుసమస్యలను ఇతివృత్తముగా స్వీకరించి, పలువురు పలు ప్రహసనములను రచించియున్నారు; కాని ఒక్కరును అట్టిసమస్య నొకదానిని ప్రధానముగా చేసికొని, నాటకమును మాత్రము వ్రాయలేదు. అట్టి ప్రథమప్రయత్నమును చేసిన వారు నందూరి బంగారయ్యగారు. నాటకప్రదర్శనములందు శ్రీపాత్రలను శ్రీరే ధరింపవలయునని బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారి నినాదము. దానిని ఇతివృత్తమునుగా చేసికొని బంగారయ్యగారు రాజ్యలక్ష్మి (1938) అనేడు నాటకమును రచించినారు. జగన్మోహనరావు నటుడు. శ్రీపాత్రలను శ్రీరే ధరింపవలయునని వానిసిద్ధాంతము. లీలావతి యనునామెను సహనటిగా స్వీకరించి, విదేశములందు నాటకములను ప్రదర్శించుటకేగెను. అతడు తిరిగివచ్చినరోజున వాని యధ్యక్షతలో ప్రదర్శింపబడిన నాటకమున, వాని భార్యయే పాత్రధారణము చేసినది. అది వానికి అగ్రహము కలిగించెను. చివరకు జగన్మోహనరావు భార్యచేసినపనిని మనఃపూర్వకముగా అంగీకరించును. ఇది ప్రదర్శనమునకు అనుకూలమైన రచనయే కాక, నాటకసమస్యపై చేయబడిన సరిక్రొత్త ప్రయోగము. ఈ 'సిద్ధాంతము'నకు, బహుళవ్యాసములును, పెక్కు ఉపన్యాసములును చేయగలిగిన మహోపకారమును ఈ నాటకప్రదర్శన మొక్కటియే చేయగలదనుట అతిశయోక్తి కాజాలదు.

వింజమూరి శివరామరావుగారి విశ్వామిత్ర (అముద్రితము)ను కూడ ఈశీర్షికలో చేర్చవలసియున్నది. రాజసమూర్తియైన విశ్వామిత్రుడు కామక్రోధాదులను జయించి రాజుని యగుట యిందలి కథ, ఇందు వశిష్టవిశ్వామిత్రుల పాత్రలు చక్కగా పరిపోషితములై నవి. “అంతశ్శత్రువులను జయించు. ఆర్జించినశక్తి లోకకళ్యాణానికి వినియోగించు. ప్రతిజీవిని సమ భావంతో ప్రేమించు” అని నారదుడుచేసిన బోధలోను, “పరమేశ్వరుడే ప్రజ, ప్రజే శక్తి, శక్తికి మూలం ప్రేమ, ప్రేమసాధన తపస్సు” అని వశిష్ఠుని తుదిపలుకులలోను రచయిత ఈనాటకమున, విశ్వప్రేమను ప్రబోధించుట స్పష్టముకాగలదు.

ఆవటపల్లి హనుమంతరావు, ఊటుకూరి సత్యనారాయణరావుగార్లను కూడ ఈనందర్పమున పేర్కొనవలసియున్నది. హనుమంతరావుగారి కాళిదాసు (1926) నేటికిని రంగస్థలమున విజయవంతమగుచున్న సుప్రసిద్ధమైన నాటకము. ఇంక సత్యనారాయణరావుగారి పాషాణి (1937) మున్నగునవి కూడ రంగస్థలమున విజయవంతములైన నాటకములు. ఇరువురి కై లి సరళమై, ఆకర్షణీయముగా నుండును.

ఈకాలమునవెలువడిన కొన్ని అనువాదములనుకూడ ఇచ్చట స్మరింపవలసియున్నది— పురిపండ అప్పలస్వామిగారి ‘ఉత్కళపతనము’ (కళాపహాడేకు అనువాదము_1931), రావూరి వేంకటసుబ్బయ్యగారి ‘కర్పూరమంజరి’ (రాజశేఖరుని కృతికి అనువాదము_1935), ఈశ్వర సత్యనారాయణశర్మగారి ఆరోగ్యశాస్త్రనాటకమగు ‘జీవానందనాటకము’ (ఆనందరాయ కృతికి అనువాదము_1931) మొదలగునవి. అట్లే ఈకాలమున వెలువడిన మరికొన్ని స్వతంత్రనాటకములను కూడ స్మరింపదగును. మక్కపాటి వేంకటరత్నకవి ‘ద్రౌపదీ మానసంరక్షణము’ (1921), జనమంచి శేషాద్రిశర్మగారి ‘విచిత్రపానుకాపటాభిషేకము’ (ప్రాచీనలక్షణ లక్ష్య సమన్వయపూర్వకముగా రచింపబడినది_1927), దుర్భాక రాజశేఖరశతావధానిగారి ‘సితాపహరణము’ (1934), రాప్తాటి సుబ్బదాసుగారి ‘అభిజ్ఞానజయదేవ’ (1932), సర్వా వేంకటశేషయ్యగారి ‘హరివిజయము’ (1937), శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి ‘తుఖారామ్’ (కృష్ణదేవరాయలు గణపతి కుమార్తె ‘తుఖారామ్’ను వివాహమాడుట_1932) మొదలగునవి. 1923 లో వెలువడిన పి. యన్. రామకృష్ణగారి ‘సహకారి నాటకము’ సహకార ప్రచారనాటకములకు ప్రారంభమని చెప్పవచ్చును.

ఈవిధముగా ఈ రెండవదశలోకూడ కొన్నినాటకములు కేవలము సాహిత్యదృష్టిని, మరికొన్నినాటకములు ప్రయోగదృష్టిని, తక్కినవి సాహిత్యప్రయోగములను రెండింటిని పురస్కరించుకొని వెలువడియున్నవి. ఈ మూడురకముల ప్రయోగములవలనను, తెలుగు నాటకరంగమున కొక నూతనవికాసము కలిగినదనుట స్పష్టము.

దేశభక్తి ప్రబోధము

1. చూ. 'తెలుగునాటక సాహిత్యంపైని భారతజాతీయోద్యమ ప్రభావం' — శ్రీ శ్రీనివాసచక్రవర్తి; "దేశబంధు" — 1-10-60.

నాటిదేశభక్తి ప్రబోధమెంతటిప్రముఖ ప్రజలహృదయములలో నాటిపోయినదనగా— పెండ్లిండ్లలో కూడ వ్యాంబువాద్యము ప్రారంభమైనచో "మాకొద్దితెల్లదొరతనము" (గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణ గారి) పాట వినిపించెడిది; స్త్రీలు 'రారా! గాంధీజీమారా!' అనుచు నలుగుపాటలు, తలుపుదగ్గర పాటలు పాడెడివారు. మంగళహారతినిపట్టిన పనిపిల్లలు "మంగళంబు భరతమాత!" అని ఆరంభించెడివారు. (చూ. శ్రీ ఆచంట జానకిరాం— "నా స్మృతిపథంలో"—పుటలు 83-84).

2. ఆకాలమున వెలువడిన చారిత్రకనాటకములనుగూర్చి వెనుకటి అధ్యాయమునందే వివరించి యున్నాను. విజయూరి వేంకటలక్ష్మీనరసింహారావుగారు బాలబాలికల పువయ్యకములగునట్లు, సరళమగుభాషలో వ్రాసి ప్రచురించిన "చారిత్రక నాటకపంచకము" కూడ ఆకాలమునకు చెందినదే (ప్రీతిక లేడీ 1-3-1919). ఇందు రసపుత్రవిజయము, శివాజీచరిత్ర, రాణి సంయుక్త, మొదలగుకథలు నాటకీకరింపబడెను. ఇవి చిన్నచిన్న రచనలు.

3. శ్రీ దామరాజువారి జననము - 1898, జన్మస్థలము - గుంటూరుజిల్లా పెదమద్దూరు. వీరు చిన్నతనమునుండియు దేశభక్తిపరులు. "స్వరాజ్య సోపానపంక్తి ప్రచురణములు" అను పేర వీరు తమనాటకములనేకాక మరికొందరి రచనలనుకూడ ప్రచురించియున్నారు. వీరు తమ నాటకములతోపాటు ఆంధ్రదేశమంతయును సంచారమొనర్చి కాంగ్రెసుప్రచారమొనర్చియున్నారు. కాని, వీరినాటకములు అచిరకాలములోనే ప్రభుత్వ నిషేధాజ్ఞకుగురియైనవి; నటులు నిర్బంధింపబడిరి; ముద్రితప్రతులు తగులబెట్టబడినవి. అయినను, వారి పాటలు, పద్యములు ప్రజలందరి నోళ్ళలోను మాత్రోగుచునే యుండెడివి. వారి "గాంధీనామం, మరువాం, మరువాం" అనేది పాటను, "కత్తులులేవు, కూలమును గాంచివమున్ మొదలే హుళక్కి" వంటి పద్యములను నాదాంధ్రదేశమున మనస్సులోరైసను పాడుకొననివారు లేరన్నచో అతిశయోక్తికాకాలదు.

4. ఈనాటకపు తొలికూర్పుప్రతులు (ఏప్రిలు, 1921) రెండుమాసాలలోనే పూర్తిఅయిపోవుట చేత వెంటనే ద్వితీయముద్రణము (అక్టోబరు, 1921) జరిగినదన్నచో ఈజాతి రచనల కానాచున్న బహుళప్రచారము నూహించుకొనవచ్చును.

5. 'నాంది'లో గాంధీజీని వర్ణించిన విధానము గమనార్హము—

కత్తులులేవు, కూలమును గాంచివమున్ మొదలేహుళక్కి, నో
రెత్తి ప్రపంచవాక్సటిమనేనియుఁజాటఁడు, వైరిమీద దం
డెత్తగ నేనలేదు, బలహీనముకాయము, కోపతాపముల్
బొత్తుగనున్న, అట్టి ఘనమూర్తి మనోబలకాలి గాంధీఁ జే
యెత్తి నమస్కరించి స్మరియించెదనెత్త స్వరాజ్యసిద్ధికిన్.

ఇట్టి గాంధీజీవైర్యమును "అసిలేనిసేన" అని పేర్కొనినారు కవినప్రమాట్టు విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు.

6. అనాడు పత్రి శీనప్ప (గుంటూరు)గారి బృందము ఈ నాటకములను బహుళముగా ప్రదర్శించెడిది. శీనప్పగారి గాంధీవేషము అత్యద్భుతముగా నుండెడిదట. ఈ బృందమునందలి ఇతర

నటులు శ్రీయుతులు జాగర్ల పూడి లక్ష్మీనరసింహారావు (భరతమాత), ఏకా ఆంజనేయులు (దేశ భక్తుడు), వింజమూరి శ్రీనివాసాచారి (అనినినెంటమ్మ), సింగు(డయ్యయ) ప్రభృతులు.

7. ఈ నాటకములనేకాక పుండరీకాక్షిడుగారు తరువాతికాలములో మరికొన్ని నాటకములనుకూడ రచించియున్నారు—1936లో 'మిస్ విహార్' అను 'కలియుగభారతము' అనేది నవీన సాంఘిక రూపకమును రచించినారు. విధవావివాహము, వర్ణాంతరవివాహము మొదలగు సాంఘిక సమస్య లీనాటకమందు చిత్రితములై నవి (ఇది ముద్రితము). మరియు "భగవాన్ నారద" (1935), భక్తపోతన (1940), చారాళాంకము, కంభరాజు (1938) అనేది నాటకములను, 'ఓట్ల ప్రహసన' మనేది ప్రహసనమునుకూడ రచించిరి. ఈ నాటకములు అముద్రితములు; కాని పలుసార్లు ప్రదర్శితములై ప్రజల ఆదరాభిమానములను చూర గొనియున్నవి.

సంఘ సంస్కరణము

1. ధర్మవరమువారి పాంచాలీపరిణయ—ప్రేమిలాష్టసీయాదులందలి యువతీవివాహ—స్త్రీ స్వాతంత్ర్య సంబంధి చర్యలు, చిలకమర్రివారి చతురచంద్రహాసలోని స్త్రీవిద్యాప్రశంసలు, కందుకూరివారి ప్రహ్లాదలోని పరిశుద్ధమతప్రకటికరణము మొదలగునవి ఇందుల చదాహరణములు
2. లీలాశుకుడు పరిత్రమ నెవ్వరును స్పష్టముగా నిరూపింపలేకున్నారు. కృష్ణకర్ణామృతమునకు పీఠిక వ్రాసిన తంజనగరం శేషప్పయ్యమాళ్ళయ్యగారు ప్రతిపాదించిన విషయసంగ్రహము క్రింది విధ ముగానున్నది—

లీలాశుకుడు శ్రీకాళక వాస్తవ్యుడనెడి ప్రతిఠికలడు. కృష్ణకర్ణామృత ప్రథమశ్లోకమగు "చింతామణిర్జయతు....." అనుదానిపైగల వ్యాఖ్యనుబట్టి లీలాశుకుడు చింతామణియనెడు వేశ్యయందాసక్తుడై యుండెడివాడనియు, ఆవేశ్య ఆతనివిద్యావీలననము, కవితాపటిమ ఈవిధముగా వ్యర్థములగుచుండుటకు విచారించి, ఉపాయమున, ఆతడు సోమగిరియను గురువునాశ్రయించు నట్లుచేసినదనియు తెలియుచున్నది. సోమగిరి మంత్రోపదేశజలమున లీలాశుకునకు శ్రీకృష్ణ సాక్షాత్కారమైనది.

ఈ గాథతోడి నాటకములు వంగ-మహారాష్ట్రాదిభాషలందు కూడకలవు; వానిలో ఒకటి రెండు తెలుగులోనికి అనుదితములై నవి కూడను.

3. చూ. "నాట్యంబుజము"—పుట 314.

ఈ సందర్భమున సూరికాత్రిగారి విమర్శ—'సంఘమున వెలయాండ్రు ఉండవలెనా? అక్కర లేదా?' అనెడి ప్రశ్నపై కేంద్రీకృతమై సాగినది. అది వివాదాస్పదమైన విషయమేకాక, ఇచ్చుల అప్రస్తుత విషయమును కూడ అగుటచేత తత్రప్సక్తిని వదలివేయుచున్నాను.

4. ఈ సందర్భమున విషాద సారంగధర పీఠికలోని ధర్మవరమువారి వాక్యములు పరిశీలనార్హములు—"నీతియు దుర్నితయుఁ బరస్పరాధారములు గల్గినవి. దుర్నితయిండుకై నఁ జ్రుకటంపకున్న నీతికిఁగాంతి గలుగదు. రావణునిదుర్నితలేకున్న శ్రీరామునకంత కీర్తిగలుగునా? దుర్యోధనుని దుర్నితలేకయున్న డాండవులకంతటి ఖ్యాతికలిగియుండునా? కావున నీతికుదుర్పవలెనన్న దుర్నితి నిండుక ప్రకటించియే తీరవలెనని నా నవినయ విజ్ఞాపనము. చుచిభేదములు నభిప్రాయ భేదము లున్ననుండుఁగాక."

5. “దూరము—దగ్గరకువచ్చితివా, దివదపపల్లరాలఁగొట్టెదను” అని చింతామణి కనరుకొనగా—“దూడా? యేదూడ? అందులో వోమాట అరువెట్టావు—నేతోనో, నెప్పుడోనో నెప్పులేదు.” అనుచు చతురోర్తు లాడిన సరసుడు సుబ్బినెట్టి:

తెలుగు నాటకరంగమున ఇరువురు సుబ్బినెట్టులుకలరు. ఇందులోఒకరు పానుగంటిలక్ష్మీ నరసింహారావుగారిసృష్టి (కంఠాభరణము—1917); ఇంకొకరు కాళ్ళకూరివారిసృష్టి (చింతామణి—1921)——ఇరువురును ఆంధ్రుల అభిమానపాత్రలే:

6. అంతియేకాదు ‘పునస్సంధాన శుల్కము’ లుకూడ ప్రాధాన్యమునుపహించినవి. అవసరాల శేషగిరి రావుగారి ‘పునస్సంధాన శుల్కము’ (1927) పరిశీలింపదగును.

7. కన్యాశుల్కమునందలి ‘గిరిశము’ యొక్క సంభాషణలను దృష్టిలోపెట్టుకొనియే నారాయణరావు గారు ‘శర్మ’ సంభాషణలను రచించియుండురు. కాని, రెండింటి ప్రయోజనములందును చాల భేదమున్నది. గిరిశముయొక్క ఆంగ్లదశాలప్రయోగము ఆపాత్ర గుణశీలములను, వ్యక్తిత్వమును నిరూపించుచున్నది. ఇక శర్మపాత్ర విషయమున అట్టి ప్రయోజనమేమియును కన్పట్టదు.

8. “మనదేశమున కిప్పుడు మద్యపానము మహత్తర శత్రువు.... ఈ దుర్వ్యసనము హరించి, ఈ సొమ్ము మిగిలినదో మనదేశము మహాశ్వర్ణముతోఁ దులఁదూగదా:..... ఇంతకంటె స్వరాజ్యమికనేమున్నది? ఈ ప్రజల శత్రువును భస్మీకరించుటకై ప్రయత్నించవలసిన బాధ్యత ప్రతి భారతీయుని యందునుగలదు..... ఈ రూపముగా నా బాధ్యతను నిర్వర్తించుకొను తలంపుతో నే నీ రూపకమును వ్రాసినాఁడను... ..” —అవతారికలో.

9. “మత్సరహృదయు లిందే వంకనైన వోషముం గ్రహించి యానందింపఁగలరు. నిర్మత్సరులైన పండితులు గ్రహింపఁదగిన గుణమిందెయ్యెడనైన వెలయించి నన్నుధన్యుఁజేయఁబరమేశ్వరుం బ్రార్థించుచు దీనిని విరమించెద”——చిత్రాత్యుదయ పీఠిక.

“Errors, like stones upon the surface flow. He who would search for pearls must dive below.” —(Quotation from Dryden)——పద్మవ్యాస పీఠిక.

“A perfect Judge will read each work of wit with the same spirit that its author writ”——మధుసేవ పీఠిక./

10. ఒక ఉదాహరణము :

“.....నేను హైస్కూలులోఁ జదువుకొనుచుండగా, మా టీచరుగారికసారి మాచేత నొకనాటకమాడించినారు. అంతట నాదృష్టిచదువుమీదనుండి సరాసరినాటకములమీదికినడచినది. ఆపాటున మాయూరునందలి ‘ఆంధ్రయువజన సంరక్షసంగీత సరస్వతీ పాండూనాటక సమాజ సంఘసభ’లోఁజేరినాను. నాటకసంఘముయొక్క నామమునకుఁగఱిలు నవ్వుచున్నారు. ఇప్పటి పేరులింకను లమడగొయ్యి, గత్తరబిత్తర, కొకిదికి కొల్లేటి చేఁద్రాటులుగా.....”

—శర్మ (‘మధుసేవ’లో)

11. కొన్ని ఉదాహరణములు :

గాంధీజీమీది పద్యము :

కత్తులులేవు, కూలమును గాండివమున్ మొదలే హుళక్కి.....

—గాంధీవిజయము.

విటుని ఆక్రందనము—

“తాతలనాటి త్రేతములెల్ల తెగనమ్మి దోసిళ్ళతోతెచ్చిపోసినాను.....”

“అత్తవారిచ్చిన యంటుమామిడితోట యీవుకోరగ వ్రానియిచ్చినాను.....”

—చింతామణి.

12. 1926లో చెఱుకుపల్లి పట్టాభిరామయ్యగారును, అంతకుముందే జి. కామేశ్వరరావుగారును వర విక్రయ నాటకములను రచించియున్నారు, ఇవియును పలుసార్లు ప్రదర్శితములైనవి. అట్లే మధ్య పాన విషయముపై కొదావి సత్యనారాయణరావుగారు వ్రాసిన ‘మధుసేవ’ (1926) కూడ పలు సార్లు విజయవంతముగా ప్రదర్శితమైనది, గోమఠం వేంకటరంగాచార్యులుదారి ‘వృద్ధవివాహము’ (1928), పానుగంటివారి వృద్ధవివాహముకూడ ఈ కాలమునకు చెందిన రచనలే.

సాహిత్యదృష్టి

1. తనభావములను సులువుగా ప్రజలకందింపగల సాధనములు నాటకములగుటచేత తాను నాటక కర్తనైతినియు, అంతకంటె సులువైనమార్గమింకేదియైననున్నచో తాను ఇప్పట్లు దానినే అనుసరించుట జరిగియుండెడిదనియు జారి జెన్నార్పాషా పేర్కొనియుండుట గమనార్హము. నాటకములను విమర్శించునప్పుడు, ఆనాటకరచయిత లెట్టిఅభిప్రాయములుకలవారైనను, అవి విమర్శనీయాంశములుకారాదు, ఆ రచయితలు తమ ధ్యేయమునం దెంతవరకును కృతకృత్యులైరి; వానికి నాటక సాహిత్యమున ఎట్టి స్థానముకలదు. అనెడి విషయములే విమర్శింపబడుట న్యాయము.

2. ఈ సందర్భమున దువ్వూరి రామిరెడ్డిగారి వాక్యములు గమనార్హము—

“....కావున, ఇప్పటికపులును తక్కుంగలెల్లులును, సమకాలీన ప్రజాభావకృతము యొక్క యశీతతమైన యభిరుచి యడుగులకు మడుగులొత్తి సునాయాసలభ్యమైనఁ గీర్తిగౌరవ పాటుపడుటయే వారిభాగ్యతయనితలంచుకొనక భావినంతకులకుఁగూడ మన శిల్పసిద్ధిపైన గౌరవ ముండునటుల తమ యభిరుచిని మఱికొంత సత్యముగను, భౌచిత్యదృష్టిని మఱికొంత నిశితము గను అలవరుచుకొనుట యావశ్యకము.”

—చూ. ‘నాటక కళాసంస్కరణయు’—కవికోకిలగ్రంథావళి-4(వ్యాసములు)—పుట. 80.

3. భావకవులెవ్వరును ఆకాలమున నాటకరచనముపొంతకుపోలేదని లోకమున నొక యభిప్రాయము వ్యాపించియున్నది. అది సత్యముగాదు. పైని పేర్కొన్నవారందరును సాహిత్యమున స్థిరముగా నిలువగలిగిన పెక్కురూపకములను రచించియున్నారు. వానిని పరిశీలించినచో వారా యా నాటక రచనలయందు కావించిన నూతనప్రయోగములు స్పష్టములు కాగలవు.

మిగిలిన అన్నికాలములందును సంస్కృత-ఆంగ్లనాటకానువాదములు విరివిగానే వెలువడుచు వచ్చినవి; కాని, ఈకాలమందుమాత్రము అట్టిది జరుగలేదు. ఈనాటి భావకవులందరును స్వతంత్ర నాటకములను రచించుటయందే మక్కువను చూపియున్నారు. అందున అవి రచనావైవిధ్యములుకలవై ఒక ప్రత్యేకజాతిగా పేర్కొనబడదగినవై యున్నవి.

4. శ్రీ దువ్వూరివారి జననము — 9-11-1895 (గూడూరులో).

మరణము — 11-9-1947.

చిన్ననాటినుండియు విజ్ఞానశాస్త్రమన్నను, చిత్రలేఖనశిల్పములన్నను ప్రాణము. స్వయం కృషితో పలుభాషలునేర్చిన ప్రతిభావంతులు. కర్ణకశీవితమును మధురకవితాపస్తువుగా మలచిన

భావులు. ఐయాము రుదాయకులకు వీరితెలుగునేక అత్యంత మధురమైనది. వీరిరూపకములు— సీతావనవాసము (ఏప్రిలు, 1921); కుంభరాజు (అక్టోబరు, 1924), మాధవ విజయము (ఏప్రిలరి, 1925); కాంగ్రెసువారు (ఏప్రిలు, 1935).

5. అనల్టి విశ్లేషణలను చూపుటకొరకే వారు స్వతంత్రరచన చేసియున్నారు; ఉత్తరరామచరితమును అనువదించకపోవుటచేదయే కారణము. ఇట్టి ప్రయత్నములనే జలిజేషల్ల లక్ష్మీకాంతకవి; వి. వి. సుబ్బారావు ప్రభృతులు కూడచేసియున్నారు.

6. యుద్ధరంగమున కుశలక్షణుల సంవాదమును, కుంభరాజు, మాధవవర్మల పాత్రపోషణములును ఇందులకుదాహరణములు. ధర్మవరమువారిలో సంక్షేపభావప్రకటనము లోపించినదనియు, చిలకమర్తి వారిగయోపాఖ్యానములో కృష్ణార్జునుల సంవాదములు భౌతికరహితములనియు రెడ్డి గారు విమర్శించియున్నారు. అంతియేకాదు నాటకమున, అప్రస్తుత ప్రసంగములను కూడ గర్హించియున్నారు; కాని, అట్టివానినుండి వారుకూడ, అచ్చటచ్చట, తప్పుకొనలేకపోయినారు. “పాత్రతంత్ర్య విషయమునందు నాయోపనకునుమము వివర్ణములు జీర్ణించిపోవుచున్నది” వంటి పలుకులు (మాధవ విజయము), కుంభరాజులోని ‘అంధుల దానిక సంభాషణలు’ వంటివి ఇందుల కుదాహరణములు.

7. శ్రీ విశ్వనాథవారి జననము : 10-9-1895 (మన్మథ భాద్రపద జహళషష్ఠి).

వీరికి చెళ్ళవిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు కవిత్వగురువులు. పలువురు పండితులకడ అనేకశాస్త్రములనభ్యసించిరి. వీరు రచించిన రూపకములలో నర్తనశాల, అనార్కలి అనునవి 1924 వ సంవత్సరమునకు ముందే రచింపబడినవి. వేనరాజు 1926 ప్రాంతముల రచింపబడినవి. త్రికూలము—వేయిపడగలు 1933-34 నాటి రచనలు. 1933-38 మధ్యకాలము, వీరు నిరుద్యోగులుగా నున్నకాలము. అది వీరి జీవితమునకు పరిశ్రామయము. కాని, ఆకాలమందే వీరు అనేకములగు రచనలను, నూతన ప్రక్రియలలో వెలయించి యున్నారు :

8. సంకేతముననుసరించి, నర్తనశాలకు బయలుదేరుటకు ముందు కీచకునకు నిజముగానే పశ్చాత్తాపము కలిగినది. తన్నులంకరింపవచ్చినదానిని వారిచి, ‘మగనాలిని మమ్మునేల తాకవలె? నేనావృత్తి నీవము. ఇదివరకు మాపొనర్చిన యభిములే చాలును మమ్ముఁడ్రుంచి వేయిటకు’ అని ఎంతయో నిగ్రహముతో, వివేకముతో పలికినాడు. కాని చివరకు వానిలోని కామమే జయించి, వానిపతనమును అత్యంతసన్నిహిత మొనర్చినది.

9. వేసునకు కూడ, అంతమున పశ్చాత్తాపము కలిగినది; కాని, అప్పటికి సమయముమించిపోయినది. విశ్వనాథవారు వేసుని వరస్థరవిరుద్ధములగు గుణములనమ్మేళనమునుగా నిరూపించియుండుట గమనార్హము. వేసునిదృష్టిలో ప్రేమకు లింగవివక్షలేదు; పురుషులు పురుషులను కూడ ప్రేమింపవచ్చును; చివరకు ఏకగర్భసంజనితులును వివాహమాడవచ్చును [పుట 31]. తన మార్గమున కడ్డుపడ్చువారిని నిర్దయగా మారణహోమమాచరింపగల కర్మశుదాతడు. కాని, మరల సన్నిహితులమైన అమితమైనప్రేమ కలవాడు. అంతియేకాదు, ఆతడొక గొప్పసౌందర్యవేత్త; గొప్ప సంగీతజ్ఞుడు. అతడు వీణవాయింపునప్పుడు దివ్యపురుషునివలె నుండునట [పుట 132]. ఇట్టి విరుద్ధప్రవృత్తులవారికి సాధారణముగాకొన్ని complexes ఉండుట సహజము; అట్టివానిలో నొకటి వేసుడు దయ్యములకు జంకిపోవుట.

10. ఈ 'వేనరాజు' 1934 లో ఆంధ్రనాటక కళాపరిషత్ సభలలో ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శింపబడినది. అనాడు స్థానం నరసింహారావుగారు పృథువు, డా. గోవిందరాజుల సుబ్బారావుగారు అంగరాజు. మాధవపెద్ది వేంకట్రామయ్యగారు గౌరముడు. శేషచార్యులుగారు వేనరాజు. విశ్వనాథవారే స్వయముగా ఆచార్యకర్తవ్యమును వహించిరి. కాని అనాడది విజయనంతముకాలేదు. ఇది వైదిక నాటకమని పలువురు పెద్దలు తలచిరి. తత్ఫలముగా అనాడు పెద్దఅల్లరిఃకరిగినది; నాటకప్రదర్శనము సగములోనే ఆగిపోయినది. అటుపిమ్మట బయలుదేరినదే త్రిపురనేని రామస్వామిచారిగారి ఖానీ :

ఆధునికాంధ్ర సాహితీరంగమున నందూరివారి యొకిపాటలు ఎంత గాలిదుమారమును రేపినవో విశ్వనాథవారి వేనరాజును అంతగాలిదుమారమునే రేపినదని మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు పేర్కొనియున్నారు.

11. ప్రస్తావనలో కవి సూక్రధారునిచేత చెప్పించినవాక్యములు పరిశీలనార్హములు. ".....ఇందలి పూర్వకమందలి రచనావద్దతికి వ్యాఖ్యానప్రాయముగా రెండుమాటలను చెప్పెదను. ఇందు వసంతుడు, పూలకన్నెలు, మన్మథుడు, చిలుక, కోకిల, కవి మొదలైన పాత్రలుచున్నారు. వీరందరును నాయకానాయకుల సమక్షమందే వచ్చెదరు. మనపూర్వకావ్యములందు వీనిసమీక్షన విధానములుగా చెప్పిరి. ఆ యుద్ధీపన విధానములవెనుకనున్న మానసికస్థితి యాయాపాత్రలవాక్కులందు వారిమాటలుగా గ్రుచ్చబడినవి. కవి నాయకునిలోనే యొకభాగము. అతడు బయటికింకొకపాత్రవలె కన్పించును; కాని కథానాయకుడుకాని సలీము, ఒక మహాత్మ్యుష్టభావపరంపరాలగ్నబుద్ధియగు సలీము కవిగా కన్పించుచున్నాడు. చిలుక, కోకిల మొదలైనవి పలికినపలుకులు వానియందున్న యర్థమును నాయకా నాయకులు సంకల్పించుకొనిరి; ఆభావములే చిలుకలు, కోకిలలు, పుష్పకన్యలు చెప్పినట్లందు వ్రాయబడినవి."

ఆధ్యాత్మిక సౌందర్యమునకు సంబంధించిన అభాతికావ్యములనన్నింటిని భాషలోనిపదములు, వానికున్న అర్థములు పూర్వముగా వ్యక్తముచేయలేవు. అందుచేత ఆధ్యాత్మిక సౌందర్య ప్రపంచ నమే ధ్యేయముగాగల మేతర్లొంటి కొన్ని సంజ్ఞలనేర్పరచుకొనవలసివచ్చెను. దీనినే సంజ్ఞావాచకత్వము, లేదా ప్రతీకవాదము (Symbolism) అందురు. ఈ ప్రయత్నములో నాతడు పక్షుల నెక్కువగా సుపయోగించెను.

12. శ్రీ చింతావారి జన్మస్థలము : రామచంద్రపురం తాలూకా 'దంగేరు.'

జననము—1891; మరణము—25-8-1960.

బాలవాఙ్మయ పితామహులు; కథకచక్రవర్తి విరుదాంచితులు. మధురభావములను లలితములైన అలలిత అలలిపదములలో, ఉన్నతముగా వ్యక్తీకరించుటలో నిద్దహస్తులు దీక్షితులుగారు.

13. అసలు దీక్షితులుగారు శబరిని మించిన భక్తులు; కావుననే ఆపవిత్రులాలిచరిత్రసంత హృదయంగమముగా చిత్రంపగలిగినారు. రామచంద్రమూర్తినిగూర్చి వారు మతంగమహర్షిచేత పలికించిన పలుకులు గమనార్హములు—“ఆ మహాపురుషుని శరీరకాంతి ఆకాశము; కన్నులలేజము సూర్యచంద్రులు. ఆతని నవ్వులలో నక్షత్రపు తళుకులు. ప్రకృతి అతని విగ్రహములో ప్రతిఫలిస్తున్నది. ఆతని దక్షిణవాహువులో అమృతమూ, హాలాహలముకూడా కలవు.” [పుట. 17]

14. చలంగారుకూడ ఇట్టి శక్తిసంపన్నులే “ఓవువ్వుపూసింది”, “విన్నపాలు” మొదలగునవి ఇందులకుదాహరణములు. కాని, వారు తమ నాటకములందట్టి భాషను ప్రయోగించియుండలేదు.

సంఘ తిరస్కరణము

1. ఈ కాలముననే ఇంగ్లండులో సాంఘికవిప్లవము వచ్చినది. మానవుని జన్మసిద్ధాంతమును గూర్చిన డార్విన్ వాదము పెనుకటివిశ్వాసముల నన్నింటిని మార్చివేసినది. ఇందులకుతోడు ఫ్రాయిడ్ మనస్తత్వశాస్త్రము మానవుడు కానుచేసెడి ప్రతిపనిని, చెప్పెడి ప్రతిమాటను కార్య-కారణ సంబంధమును దర్శింపజేయుచు సమన్వయపరచుకొనిన తరువాతనే ఆయావిషయములను సమ్మతమున నన్ని సిద్ధాంతమునకు దోహదకారియైనది. దీనిని Age of Question, Examination and Test (పరీక్షయగము లేదా అప్రత్యయయగము) అనవచ్చును.

2. ఈ కాలముననే చెన్నపట్టణమున జన్మింపిన పార్టీ చలయై తిన్నది (1914). రాజకీయరంగమున జన్మింపిన పార్టీ, సాంఘికరంగమున కలములవ్యవస్థపై తిరుగుబాటుదారులు, ప్రాచీనాలంకారశాస్త్రములపై శ్రీ కట్టుబడి రామలింగారెడ్డి, పురాణములపై శ్రీ ద్రీపురనేని రామస్వామిచౌదరి ప్రభుత్వము ప్రారంభించిన తిరుగుబాటులు ఇంచుమించుగా సమకాలికములైనవి.

3. శ్రీ ద్రీపురనేనివారి జననము ; మరణము : 16-1-1943.

జన్మస్థలము : కృష్ణాజిల్లా 'అంగలూరు'

తల్లిదండ్రులు : రామచంద్ర, చలమయ్య.

ద్రీపురనేని రామస్వామిచౌదరిగారు పాశ్చాత్యదేశములలో విద్యాభ్యాసముచేసి, బారిష్టరు పట్టుముపొందివచ్చి, తెనాలిలో న్యాయవాదులుగా స్థిరపడినారు. వీరు శతావధానులకూడను. 'కవి రాజ' నిరుదాంచితలు. సూత్రావ్యవస్థాపకులు.

నాటకములు : కురుక్షేత్రము (1911); శంఖుకవచ (1920); భూనీ (1-8-1935). సూత్రపురాణము, భగవద్గీత మొదలగునవి వీరి యితర గ్రంథములు.

4. ఈ నాటకమునకు వీరు వ్రాసిన 'భరతవాక్యము' గమనార్హము—

దర్శనాంబోలెనేటి వసుధాపతులెల్లరు రాజ్యకాంక్ష దు
ష్యుర్మము నేయకుండుదురుగాత, భయంకరమౌరజన్యముల్
మర్మమురొడఁ జేయుటలుమానెడుగాత మహేంద్రజాలులన్
వర్మముగాఁగఁ జేసికొని వర్తిలకుదురుగాత మెప్పుడున్."

ఈ నాటకమందుమాత్రమే వీరు భరతవాక్యమును వ్రాసిరి. ఇంక నాండీప్రస్తావనలను ఏ నాటకమందును వ్రాయలేదు.

5. 'విప్లవం లేక వేనరాజు' అనెడి నాటకములో ధనేకుల బుచ్చివెంకటకృష్ణ చౌదరిగారు వేసుని ఇంచుమించుగా ఇదేదృష్టితో చిత్రించియున్నారు. అందు, వేసుడు సాంఘిక విప్లవకారుడైనాడు; స్వార్థపరులై మూఢనమ్మకములతో దురహంకారప్రేరితులైన నిరంకుశులవారినుండి నిరక్షరాస్యులైన ప్రజాబాహుళ్యమును సముద్ధరింపగోరి, భావదాస్య నిర్మూలనకే వేసుడు తన జీవితమును ఆర్పించినట్లు వీరు చిత్రించినారు. అతడు స్వబలమునునమ్మి, హింసను హింసతోనే నిర్మూలించు వలెననెడి ప్రత్యయముతో ప్రవర్తించుటకంటె అనాగరకులైన దాస్యశృంఖలములలో మ్రగ్గడి తన ప్రజలకువలసిన విజ్ఞానచైతన్యము కల్గించియున్నచో ఆ ప్రజలే ఆ సంఘద్రోహులను అంత మొందించియూడెడవారనియు, అట్లు చేయకపోవుచేతనే వేసుడు తన జీవితమును కోల్పోయె ననియు వీరి వ్యాఖ్యానము.

6. ఆనాదీసమస్యలపై సుదీర్ఘములగు చర్చలు జరిగినవి. వివరములకు త్రిపురనేని సుబ్బారావుగారి “మహాకవి మధురస్మృతి” అనేది వ్యాసమును చూడవలెను. — ‘ఆంధ్రప్రభ’ - మార్చి, 1960 - 20, 27 తేదీ పత్రికలు.

7. ఆంగ్లదేశమున బెర్నార్డుషా వచననాటకముల ప్రదర్శనములను స్వయముగా తీలకంచి వచ్చిన వారు చౌదరిగారు. అయినను తత్ప్రభావము వీరిపై పూర్తిగా పడలేదు. ఇంక తేవల వచన నాటకములను విరివిగా రచించి, ప్రచారములోనికి తెచ్చినవారు శ్రీయుతులు చలం, భమిడిపాటి ప్రభృతులు మాత్రమే.

8. ముద్దుకృష్ణగారి జననము—7-2-1899. ✓

జన్మస్థలము—రాజమండ్రి.

తల్లిదండ్రులు—పాపమ్మ, ముద్దునరసింహం.

ముద్దుకృష్ణగారు వి. ఏ., బి. ఎల్. పట్టభద్రులు. హరింద్రనాథ ఛటోపాధ్యాయతోకలిసి ‘వీరు ఆంగ్లనాటక ప్రదర్శనములలో పాల్గొనినారు; పిమ్మట స్వీయనాటకములను ప్రవర్తించుచు దేశమంతయును తిరిగినారు. ‘జ్వాల’ పత్రికకు సంపాదకులు. సినిమాలలో వ్యావహారికభాష ప్రవేశపెట్టిన ప్రథములు ముద్దుకృష్ణగారే.

9. ఈ రచనకు ముఖ్యకారణములను వారే చెప్పుకొనినారు. “కారణాలన్నిటికంటే రావణనిపక్షం ఆలోచించడం న్యాయమౌతుందికదా: నా యత్నానికి ఇది ముఖ్యకారణం. (పుట 101). ‘రామ రాజ్య’మనీ ‘సీతవంశీభార్య’ అనీ వీటిని నిత్యం జ్యేలుగాచూపుతూ, అందువల్లకలిగే లోపాలనూ ప్రమాదాలనూ సంఘము గుర్తించకుండా ఉండడం ఈ వ్రాతకు ఇంకొక కారణం”.

10. ఆంగ్లసాహిత్య సంపర్కమువలన కొన్ని గొప్పమేళ్లు కలుగుటతోపాటు కొన్ని గొప్ప విపత్తులు కూడ కలిగినవి. అట్టివానిలో ఇట్టి తర్కవిజృంభణమొకటి. అలంకారశాస్త్రమన్నచో అర్థశబ్దాలంకారములుమాత్రమే అనేది దృష్టితో విమర్శించిన కట్టమంచివారి ‘కవిత్వతత్వవిచారము’ నందును ఆయాఘట్టములందీటివి కన్నట్టగలవు.

11. ఇది బెర్నార్డుషావ్రాసిన ‘సెయింట్ జోన్’ అనేది నాటకమందలి చివరిరంగమును పోలియున్నది. అందు రాజునకు చనిపోయినవారందరును 20 వ శతాబ్దపు దుస్తులలో కన్నట్టి జరిగిపోయిన సంఘటనలపై తమతమ వ్యాఖ్యానములను వివరింతురు.

12. శ్రీ గుడిపాటివారి జననము—18-5-1898.

వీరు కొమ్మూరి సాంబశివరావుగారి పుత్రులు; తాతగారైన గుడిపాటి వేంకటరామయ్య గారికి దత్తులు; ఉద్యోగ్యరిత్యా ఉపాధ్యాయులు, పిమ్మట నూళ్ళ డిప్యూటీ ఇన్ స్పెక్టరుగా పనిచేసి రిటైర్ అయినారు. ప్రస్తుతము రమదాక్రమ నివాసి.

సంఘసంస్కర్తగా, తాను నమ్మినసిద్ధాంతముల ప్రచారకుడుగా, నవల రచయితగా, కథకుడుగా, నాటకకర్తగా తెలుగుదేశమున సుప్రసిద్ధులు చలంగారు.

వందకుపైగా కథలు, పాలికకుపైగా నాటికలు, పెక్కు నాటకములు, నవలలు, అనేక వ్యాసములు, లేఖలు మొదలగునవి వీరి రచనలు—అన్నియును ముద్రితములే.

వీరి నాటకములు : చిత్రాంగి (1921); శకాంత (1926); మంగమ్మ (1930); జయదేవ (1935); త్యాగం (1935); వివాటలు (1938); పురూరవ (1947);

13. ఈ నాటకమునకు గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు ఉపోద్ఘాతము వ్రాయుచు దేశమున, సంఘమునందలి దురాచారములయొడ ఆధునికతకుకలిగిన భావవ్యతిరేకతను ప్రకాశించుచు, ముఖ్యముగా వివాహవిషయమున చలంగాయిచ్చిన తీర్పును అంగీకరించుట గమనార్హము.
14. “కాని మీరు నన్ను లాలించినప్పుడు, నన్ను ప్రజ్వలించి ప్రయత్నించినప్పుడు మీరు ఉన్నతస్వర్గ పితంసుంచి పతితులైనట్లుతోస్తారు. నాభి కి సిగ్గుతో కళ్ళు మూసుకుంటుంది” అని తార బృహదాస్వతితో పలికిన పలుకులు ఆమె భావసంఘర్షణమును వ్యక్తముచేయుచున్నవి.
15. ఈ సందర్భమున బృహదాస్వతి గౌతమునకు చేసిన ఉపదేశమును పరిశీలించినచో ఇందు చలంగాయ ప్రపంచించిన సిద్ధాంతము విశదముకాగలదు—

“నమస్తటిపుల్ని ప్రేమించు. నీకన్న, నీకంటెవక్కువన్న, నీ భార్యకన్న, నీ యీశ్వరుడికన్న అధికంగా దుర్బలతో పెనుగులాడే యీ లోకాన్నంతా ప్రేమించు ... పాపంలో మునిగినకొద్దీ, అంధకారంలో తారినకొద్దీ, నీచేతుల్ని ఇంకాకిందికి వాని, హృదయానికింకా దగ్గరగా వొట్టెకో, బండించకు. శిక్షించు....”
—శకాంత-పుట 76.

మరియు “నేను నమ్మినవాటినే వ్రాశాను....వ్రాసినవాటినే ఆచరించాను” అని చలంగాయ చెప్పుకొనుట గమనార్హము.
—(మూడింగ్స్-భాగము-2. పుట. 59).

16. “సంభాషణా శ్రవ్యరూపకము” అన్నారు సంపత్కుమారగారు.
—చూ. వారివ్యాసము ‘పురూరవ’-జయంతి - నవంబరు, 1959.

17. చలంగాయ నాటకము నేడును అతివాదులే. రచయిత్రమవాసియై, డివికవిధానమును పూర్తిగామార్పు కొనినారు. ఇటీవల హైదరాబాదు ‘కళావని’వారు కాము ప్రకటించిన ‘నాటక ప్రత్యేకసంచిక’ కొరకు “నేనెందుకు నాటకాలవ్రాశాను?” అన్న శీర్షికపై ఒక వ్యాసమునువ్రాసి సంపవలసినదని అర్థింపగా, చలంగాయ క్రిందిసమాధానమును వ్రాసినారు—

“ఆనాటకాలన్నీ బుద్ధితేకరాశాను. ఇంతెన్నటికీ అట్లాంటివని చేయను. అని ఓపేషీలో మీ పత్రికలో పెయ్యండి —చలం”.

—కళావని ‘నాటక ప్రత్యేకసంచిక’ (1965)—పుట. 51.

ప్రదర్శన సౌలభ్యము

1. ఈ గతానుగతక రచనావ్యామోహమునుండి విడివడి నాటకరత్నలు, తమకుతోచిన నూతన విధానములను అవలంబించి రచనలుకావించుటచేతనే ఈ కాలపు రచనలను “నూతనప్రయోగములు” అనుట నమంజనమగుచున్నది.
2. శ్రీ“కొప్పరపువారి జన్మస్థలము : గుంటూరుజిల్లా ముప్పవరము.
జననము : 1890 ఏప్రిల్, 29.
తల్లిదండ్రులు : రామమ్మ, కామరాజుకవి.

సుబ్బారావుగారికి చిన్ననాటినుండియు నాటకకళపై అభినివేశము. 1918 లో యుద్ధము నందు పనిచేయుటకు మెనపు తేమియా ప్రయాణము. అచటినుండి ఫ్రాన్సు. అచట సోల్దర్ల కొరట నిర్మింపబడిన నాటకశాలలో ప్రప్రథమముగా 'అలీబాబా' నాటకమును ఆంగ్లమున వ్రాసి, ఛారతీయనటులచే ప్రదర్శింపజేసినారు.

మరణము : 1959 మే-3.

నాటకములు : రోషనార (1921); రాజప్రతాప్ (1923); శ్రీసామ్రాజ్యము (1932); తారాశాంతము (1944); నూర్జహాన్; వసంతసేన;

అల్లిముతా మొదలగు నాటికలనుకూడ వీరు రచించినారు. నాటకములను వృత్తినాటక సమాజములకొరటను, నాటికలను ఔత్సాహిక నాటకసమాజములకొరటను వ్రాసినట్లు చెప్పకొని నారు. సుబ్బారావుగారు నాటకరంగమునకు సంబంధించిన చహుముఖ సాంకేతికవిజ్ఞానమునందు నిష్ణాతులగుటయేగాక, ప్రథమశ్రేణికి చెందిన హాస్యనిష్ఠుకూడను. కలకత్తా, బెంగాలునగరము లలో కొంతకాలము నివసించి, ఆయా నాటకప్రయోగవిధానములను బాగుగా ఆకళింపుకొన్నారు. 1946 లో "తెలుగు లిటిల్ థియేటర్"ను స్థాపించినారు. దానికి అనుబంధముగా నాటకకళకు సంబంధించిన ఆంగ్ల-ఆంధ్ర-సంస్కృతాది భాషలలోని అమూల్యములైన గ్రంథములను సేకరించి 'నాటకగ్రంథాలయము'ను స్థాపించినారు.

3. "కన్నులవిరెండు వేర్వేర నున్ననేమి
కలిసిచూచెదిదృష్టి యొక్కటియె సుమ్ము"
అని ఇందు మంగళగీతము పాడబడుట గమనార్హము.

4. శ్రీ పింగళివారి జననము. : దినెంబరు - 1901.

జన్మస్థానము : విశాఖపట్టణముజిల్లా 'రాజాం'.

ఉత్తమప్రయోక్తలు; బందరులో డి. వి. సుబ్బారావుగారి "ఇండియన్ డ్రమాటిక్ కంపెనీ"కి చాలసంవత్సరములు కార్యదర్శిగానున్నారు. నిరీరచయితలుగా నేడు సుప్రసిద్ధులు. 1948 లో నాటకరచయితగా ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తుచే నన్యానితులు.

నాటకములు: మేవాడురాజ్యపతనము (1922); పాపాణి (1923); జేబున్నీసా (1923). వింధ్యరాణి (1928); నారాజు (1929); ఒకేటటుంబం (1956); జుత్రహిందు ((1957).

5. ఇంచుమించుగా ఇదేకాలములో ప్రభుత్వ నిషేధమునకు గురియైన మరి రెండు నాటకములు కలవు—కోలాచలంవారి 'రామరాజు', కొప్పరపువారి 'రోషనార'.
6. ఈ నాటకవిజ్ఞప్తను కూలంకషముగ వివరించినారు "శ్రోతవ్యం"లో కమలాకర వేంకట రావుగారు.

నూతన ప్రయోగములు - రెండవదశ

1. దేశభక్త కొండా వేంకటప్పయ్యపంతులుగారిని గోఖలేతో పోల్చి చెప్పిన పద్యములు పరిశీలనార్హములు—

“నెలకు నే్వలుగడించగల్గియును దానిన్నా నుచు నే్వడన్ నాం
 ధ్రులకై శక్తిని భారవోయుచును సంతుష్టిన్ నదా మిత్రమం
 డలి మెచ్చననె గౌరవంబు నల కొంచా వేంకటప్పాబ్బునీ
 వలనన్ జూచిన దేశభక్తుడగు నవ్వా చింత నీకేటికిన్.”

“ఆంధ్ర గోళేలు” అనబడు వేంకటప్పయ్యపంతులుండగా నీరు చింతయేల? అని ఆంధ్రమాత
 యారచింపబడుట ఇచ్చటి సందర్భము (పుట. 83).

2. “ఆత్మవత్సర్వభూరాని యనుచు, బలుకు భారతజాతీయ సందేశభరమునుదాల్చు నాంధ్రసామ్రాజ్య
 నిర్మాతవగుము తండ్రి” అని విశాఖపగడయును,

“భరతమాత ముద్దులపట్టి, మిమ్ము
 గన్నతల్లి, కపింద్రుల కల్పవల్లి
 బ్రహ్మవిద్యాధిరాజుల పాలవెల్లి
 యాంధ్రమాతకు మంగళమగుగాక.”

అని విజయాంబికా-అనపోతారెడ్డి భరతవాక్యమును పలుకుట గమనింపదగినది.

3. ఈ నాటకము వరుసగా భారతిలో ప్రచురింపబడినప్పుడే విశ్వనాథవాచ నన్నయ పాత్రపోష
 ణమునకు మెచ్చుకొనినారు. ఈ నాటకము బయటూ రాజా విక్రమదేవవర్మగారికి అంకితము.
 రాజావాచ గ్రాంథికవాదులు; శ్రీపాదవాచ వ్యావహారికవాదులు; రాజావారికి ఈ నాటకమునందలి
 సారంగధరపాత్ర చిత్రణము నచ్చలేదు; దానిని మార్చుటకు శ్రీపాదవాచ అంగీకరింపలేదు.
 అయినను గౌరవముతో వారంకితమిచ్చుట, ఆదరముతో వీరుగైకొనుట వారి సహృదయతలకు
 తార్కాణములు.

4. అద్భుతపుట హాస్యమును ప్రవేశపెట్టుటకు, కళాతత్వమునకు ఆవశ్యకమగునట్లు కల్పింపబడిన
 పేరావచాన, పుల్లన్న లిందులకు తార్కాణము.

5: శ్రీ గుండ్లమొదవారి జననము—25-7-1901 (గంజాంజిల్లా చిత్రపురము)

వీరు బహుళ నాటకకర్తలు, నవల రచయితలు, నటులు, చిత్రలేఖకులు. వీరి నాటకము
 లన్నియును విశ్వవిద్యాలయములయందు పఠనీయగ్రంథములైనవి.

నాటకములు—రాధాప్రకాష్ (1927); మేవాచు పతనము (1930); ఖిల్దీరాజ్యపతనము
 (1933); టెక్నీషియన్ (1946); దుర్గాదాసు (1949).

నాటికలు : ఏకాంకికలు

భూమిక

ఈ పరిశోధనావ్యాస ప్రథమభాగ ద్వితీయాధ్యాయమందు సంస్కృతమందలి రూపక-
ఉపరూపక భేదములనుగూర్చి వివరించియున్నాను. భరతుడు పేర్కొన్న పదునొకండు
రూపకములలోను ఐదు (వ్యాయోగ-అంక-ప్రహసన-భాణ-వీధులు) ఏకాంకములనియు, ఉప
రూపకములలో పదునాలుగు ఏకాంకములనియుకూడ పేర్కొనియున్నాను. ఈ ఏకాంక రూపకోప
రూపకములను “ఏకాంకికలు” అనవచ్చును. కాని నేడు శతసంఖ్యకముగా వెలువడుచున్న
నాటకములు ప్రాచీనలక్షణ సమ్మతములు కానట్లే నేడు సహస్రసంఖ్యకముగా వెలువడుచున్న
ఏకాంకికలుకూడ ప్రాచీనలక్షణసమ్మతములుకావు. అట్లే నాటిక విషయమును. భరతముని
పేర్కొన్న నాటికకును నేడు నాటికలనుపేర వెలువడుచున్న రచనలకును లక్షణ సమన్వయము
కన్పట్టదు¹. కాగా నేటి ఏకాంకికలును, నాటికలును కేవలము ఆధునికసాహిత్య ప్రక్రియ లగుట
స్పష్టము.

పాశ్చాత్య దేశములందుకూడ కళాత్మక రచనయైన ఏకాంకిక (One-act play)
ఆధునిక సాహిత్య ప్రక్రియమే. మిష్టరీ, టిరకల్ రూపకముల వంటివి వైశాల్యమున చిన్నవి
యగుటచేత అవి ఏకాంకికలకు ప్రాతిపదికలుగా తలంపబడుచున్నవి. తరువాతి కాలములో
పెద్ద నాటకములు ప్రయోగింపబడుటకు పూర్వము ప్రేక్షక ప్రరోచనార్థము చిన్నచిన్న రూపక
ములు ప్రయోగింపబడెడివి; వీనికి (Curtain-raisers) అనిపేరు. అసలునాటకమందుత్సరత
కలవారు ఈ చిన్నిప్రదర్శనములు పూర్తిఅయిన తరువాతనే నాటకశాలయందు ప్రవేశించెడివారు.
ఆధునిక కాలములో ఔత్సాహిక నాటకసమాజములవారు ఏకాంకికా ప్రయోగమును చేపట్టుటతో
కళాత్మకమగు ఏకాంకికలు విరివిగా రచింపబడసాగినవి. ఇంక ఆధునిక రచయితలు అధిక
ముగా రచించెడి మూడు లేదా రెండు అంకముల రూపకములను “నాటికలు” అనవచ్చును.
నిర్మాణవిషయమున నవలకును, కథానికకును ఉన్న భేదమే నాటకమునకును, ఏకాంకికను
గలదు. అసగా వైశాల్యమున నాటకముకంటె నాటిక చిన్నది. ఇంక నాటికకంటె ఏకాంకిక
చాల చిన్నది. అంతమాత్రమున నాటకమును సంక్షిప్తము చేసినంతమాత్రమున నాటిక అగునని
కాని, నాటకమును లేదా నాటికను సంక్షిప్తము చేసినంతమాత్రమున ఏకాంకిక అగుననికాని

తలంపరాదు. దేని రచనాపద్ధతి దానిదే; దేనికదియే ఒక ప్రత్యేకతక. ఉత్తమ నాటకనిర్మాణ మెంత కష్టమో ఉత్తమ ఏకాంకికారచన అంతకష్టము; అంతియేకాదు: అంతకంటెను కష్ట మన్నను అతిశయోక్తి కాకాలదు. కావుననే ఉత్తమ నాటకకర్త ఉత్తమ ఏకాంకికారచయిత కాలేకపోవచ్చును.

ఏకాంకికారచనకు సంక్షిప్తత ప్రాణము—వస్తుగ్రహణములో, పాత్రోన్మీలనపద్ధతిలో, అవ్యంతరములనిర్మితిలో, సంవాదములలో—ఒకటియనదేల, సర్వత్ర సంక్షిప్తత ఆవశ్యకమే. ప్రాచీనకాలమున పాశ్చాత్యులు ఉత్తమవిషాదరూపకమునకు చెప్పిన ఐక్యత్రయాదిలక్షణములు, భారతీయులు అంతమునకుచెప్పిన వివిధలక్షణములు నేటి ఏకాంకికకు చక్కగా పట్టుచున్నవి. ఇతివృత్తమునందు ప్రాసంగికాయండవు; స్థలమునందు మార్పు ఉండదు. ఇంక కాలము—ఆకథ లోకమునందు జరుగుట కెంతకాలముపట్టునో, ప్రదర్శనమునందును ఇంచుమించుగా అంతియే కాలముపట్టును. రంగస్థలము ఐహూపాత్రసంక్షిప్తముకాదు. కథ అవ్యంతరము ప్రత్యక్ష నేతృపరితమే యగును. ఈ విధముగా గౌరవముచేత కాకపోయినను, ఆవశ్యకమగుటచేత నైనను ప్రాచీనలక్షణములు ఏకాంకికారచనయందు అవ్యంతరములగుట గమనింపవచ్చును.

తెలుగు సాహిత్యములోని నూతన ప్రక్రియలు—ఏకాంకిక, ప్రహసనము, నాటిక—పాశ్చాత్య సాహితీ సంస్కరణమును, నూతన ప్రయోగములయందలి యభినివేశమును కారణములుగా అవతరించినవేయైనను అవి కేవలము అనుకరణాత్మకములుకాక దేశీయతాముద్రను పొందినవై, కళాత్మక స్వీయసృష్టిగా రూపొందియున్నవి. తెలుగులోని పెక్కు ప్రహసనములు ఏకాంకికాప్రాయములే. ఏకాంకిక అన్నప్పుడు స్థల—కాలైక్యములు కలిగినదై విధిగా ఏక రంగముగా నుండుట ఆవశ్యకము; ఇంక నాటికలో స్థల కాలముల మార్పులతోపాటు రంగములై దారుణరక్త నుండవచ్చును. కాని తెలుగు రచయితలీ భేదమును గమనించి ఈ పదములను వాడుచున్నట్లు కన్పట్టదు. 'నాటిక' అను పదమే వారిచే విరివిగా వాడబడుచున్నది. కావున నేను ఇచ్చట వాడబోవు నాటికాపదము మూడరకముల ప్రక్రియలకును (నాటిక, ఏకాంకిక, ప్రహసనములకు) ప్రతీకయని గ్రహింపవలయును. స్వరూపభేదమునుబట్టి ఈ నాటికలలో మరల పెక్కు భేదములు కలవు—ద్యుర్యనాటిక, పద్యనాటిక, గేయనాటిక, నృత్యనాటిక, శ్రవ్యనాటిక మొదలగునవి. ఇది మరల వస్తుభేదమునుబట్టి—నాటకమునందువలెనే—పౌరాణిక, చారిత్రక, సాంఘిక, సంక్షిప్తభేదములను గలిగియుండును.

నాటికారచనకు ప్రేరణము నాలుగు విధములుగా కలుగవచ్చును—విశిష్టమైన సన్నివేశము లేదా కథ, విలక్షణమైనపాత్ర, క్లిష్టమైన సమస్య, ఉల్లేఖకమైన వాతావరణము, సన్నివేశము ప్రేరకమైనచో తదుచితమైన పాత్రసృష్టి జరుగును. పాత్ర ప్రేరకమైనచో తదుచితమైన సన్నివేశలగ్నము జరుగును. సమస్యకాని, వాతావరణముకాని ప్రేరకములైనచో తదుచిత సన్నివేశసృష్టి, పాత్రసృష్టి జరుగును. లేదా సందేశమొసంగుట జరుగును. పై నాలుగింటిలో ఏది ప్రేరకమైనను వస్తువునందు నిబిడత్వము, రచనలో జిగి, కథాగమనములో ఉత్సుకత ఉన్నప్పుడే అది ఉత్తమ రచన కాగలదు.

తెలుగులోని ఏకాంకికలను రచనాదర్శములనుబట్టి ఆరు రకములుగా విభజించినారు డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగారు²—

1. పౌరాణిక-చారిత్రక పాత్రల చిత్రణము—చలంగారి భానుమతి, బుచ్చిబాబుగారి తిష్యరక్షిత మొదలగునవి.
2. కాల্পనికవాతావరణచిత్రణము—అవధానిగారి జగజ్జ్యోతి, కృష్ణశాస్త్రిగారి ఊర్వశి మొ.
3. వ్యాఖ్యానదృష్టి—జి. వి. కృష్ణారావుగారి “భిక్షపాత్ర” మొ. ఏకాంకికల తొలిరోజులలో వెలువడిన చింతా దీక్షితులు, కవికొండల వేంకటరావు, అడివి దాపిరాజు ప్రభృతుల రచనలు.
4. కథాప్రధానములు—శ్రీయుతులు చందూరి నాగేశ్వరరావు, ముద్దా విశ్వనాథం ప్రభృతుల రచనలు.
5. జీవితములోని సన్నివేశచిత్రణము—మల్లాది రామకృష్ణశాస్త్రిగారి బాల, వెంపటి నాగ భూషణంగారి కళాకేశి, నార్ల వేంకటేశ్వరరావుగారి నాటికలు మొ॥
6. ఉప(సం)దేశాత్మకములు—సోమయాజుల వేంకటరామమూర్తిగారి ‘సిద్ధాషధం’, అవధాని గారి భద్రకాళి, ముద్దుకృష్ణగారి టీ కప్పులో తుపాను మొ॥ రాజమన్నురుగారి రచనలందలి సందేశములలో సూక్ష్మదృష్టి, వివేచనాశక్తి ఉన్నవి. విశ్వనాథకవిరాజు రచనలు వినోదాత్మకములేకాక, ప్రేక్షకుల అపేక్షను పొంది, వారిలో సంస్కారమును తేగలవు.

ఈ కాలమున సాంఘిక సమస్యల పరిష్కార ప్రతిపాదనమునకు అందున శ్రీ, ఆమెకు సంబంధించిన సమస్యల చర్చలకు ఈ నూతనప్రక్రియ రచయితలకు చాల ఉపకరించినది. నాటకము విస్తృతిలో విశాలమైనదగుటచేత కథను కొంత అనవసరముగాపెంచి, అవశ్యకముకాని హాస్యములను, పద్యములనుచేర్చి రచింపవలసియున్నది. అట్లుకాక, చెప్పదలచుకొన్నదానిని సూటిగా ప్రతిపాదించుటకు ఈ నూతనప్రక్రియ చాల సహకారియైనది. అందుచేతనే పలువురి ప్రక్రియచేత ఆకర్షితులైనారు. ఈ ప్రక్రియను చేపట్టిన తొలి రచయితల³ రచనలను పరిశీలించినచో పై విషయము సుస్పష్టముకాగలదు. తొలిరచయితలలో సుప్రసిద్ధులగు విశ్వనాథకవిరాజుగారు, పి. వి. రాజమన్నురుగారు వెలయించిన రచనలలో (ఏకాంకికలు, నాటికలు) నూతనమగు సమస్యలు సూటిగా, తేటతెల్లముగా, అనవసరప్రసంగములు లేకుండ ప్రతిపాదితములగుట గమనింపవచ్చును.

విశ్వనాథకవిరాజుగారు తమ రచనలలో సన్నివేశ చిత్రణమునకు ప్రాధాన్యమునిచ్చి, చిట్టచివరకు ఒక ‘కొనమెరుపు’వలె తాను ప్రతిపాదించదలచుకొనిన ఉపదేశమును లేదా భావమును వెలిబుచ్చుచుందురు; తుదివరకును పోషింపబడిన ఉత్సుకత (Suspense) అంతమున విచ్చిపోయి ప్రేక్షకులకు ఆహ్లాదకారియగును. ఇంక రాజమన్నురుగారి రచనలందు సన్నివేశకల్పనమునకు వలసిన సాధనసంపత్తియంతయు ముందు సిద్ధము చేయబడియుండుట పరిశీలింప వచ్చును. కాగా, ఇరువురును, ఈ నూతనప్రక్రియ రచనావిధానమున రెండు క్రొత్త పద్ధతులను ప్రవేశపెట్టినవారైరి.

కొందరు తొలి నాటికాకర్తలు

శ్రీ విశ్వనాథకవిరాజు¹ :

హాస్యగర్భితమైన నాటికారచనలో సిద్ధహస్తులు విశ్వనాథకవిరాజుగారు. హాస్యపుపాలు అధికమైనచో అది ప్రహసనముగా పరిణమించును; కాని కవిరాజుగారి శక్తి నాటికను తన హద్దునుదాటి పోసేయలేదు. మరియు, నాటికను ప్రయోజనబద్ధముచేసి, కేవలము సంభాషణ మాత్రముగా సాగిన సన్నివేశమునందలి నిగూఢమైన అర్థమును అంతమున పరిష్కరించుటలో అంతదనుక తెలియరాని ఒక వినూత్నవిషయమును గ్రహించి ప్రేక్షకులు తన్మయులగుదురు. ఇట్టి 'కొనమెరుపు' నాటికకును, ఏకాంకికను జీవము; ఇది కవిరాజుగారిలో అపూర్వముగా కన్పట్టగలదు. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగారు పేర్కొన్నట్లు "ప్రహసనాల్లోలాగ ఒకడు ఏదో వలపన్నడమూ, నాయకులు ఎత్తెత్తి అడుగులు వేస్తూనే ఆ వలలో చిక్కుకోవడమూ చూపించే పేలవనాటికలుకావు వారివి. వారి నాటికల్లో వ్యక్తుల్లోని అసందర్భపు గుణాలకు ప్రతిగా ప్రతినాయకులు మనకికూడా తెలియకుండా పై ఎత్తులు వేస్తారు".

విశ్వనాథకవిరాజుగారు ఏబదికిపైగా నాటికలను రచించియున్నారు. ఇందు దొంగటకం, దొంకలో షరాబు, వైవాహికం, సరాగం, కిర్రుగానుగ, రాజీ, నేపథ్యంవంటి ప్రసిద్ధ రచనలు కలవు. అన్నింటియందును నిర్మాణవాతూర్యము, సన్నివేశహాస్యము, సంభాషణాచమత్కారము వెల్లివిరియుచుండును. అసలు వారసుసరించిన విధానములోనే యున్నది రచనా సౌష్ఠవమంతయును. వీరి నాటికలలో ఎక్కువభాగము గృహస్థ జీవితమునకు సంబంధించిన సన్నివేశముల చిత్రణము కన్పట్టగలదు; మనస్ఫుర్తలువచ్చి విడిపోయిన ఇరువురు తుదకు రాజీపడుట, వాగ్గతమైన హాస్యము—ఇవి పీనియందు సర్వసాధారణమనిచెప్పవచ్చును. సామాన్య విషయములను స్వీకరించినప్పటికిని సంభాషణలయందును, సన్నివేశకల్పనయందునుగల వైచిత్ర్యితో ఇవిక త్రమ రచనలుగా రూపొందినవి, 'దొంకలో షరాబు'లోని షరాబుమోసము, 'దొంగటకము'లోని దొంగవేషము, వైవాహికములోని వియ్యంకుని అజ్ఞాతవాసము, మనకు తెలియకున్నను, నాయకుని చిందులు, ప్రగల్భములు మనలను ఆనందింపజేయుచుండును. అంతమున, ఇంతవరకును తాను దాచిఉంచిన రహస్యమును రచయిత బయటపెట్టుటతో మనస్సునకు ఒక వికాసము కలుగును; ఇది కవిరాజుగారి శిల్పములోని ప్రత్యేకత.

నిర్మాణకౌశలమునకు ముఖ్యముగా పేర్కొనవలసిన రచన 'రాజీ'. ఇందు సగభాగము భర్తకోసము, తక్కిన సగభాగము భార్యకోసము; భర్తకోసము తీరుటతో నాటిక అంతమైపోయినదని ప్రేక్షకుడనుకొనుచున్న సమయములో ఆకస్మికముగా మరల కథ ప్రారంభమగును, ఇంతలో భార్య సినిమా టెక్నెట్టునకు పైకిలు బహుమానము వచ్చినదన్న వార్త తెలియుటతో ఇరువురును 'రాజీ' పడుదురు. స్త్రీపురుషు లిరువురును అన్యోన్యమురాగమున మెలగవలెనన్న సందేశముతో నాటిక అంతమగును. కాని ఈ సందేశమునో, ఉపదేశమునో కవిరాజుగారు సూచింతురేకాని, ఉపన్యాసమువలె బహిరంగముగ పాత్రలచేత చెప్పిం

పరు. కావుననే నిర్వాణశిల్పమున అవి ఉత్తమములనుట. మరియు వీరి నాటికలలోని మరి రెండు విస్పష్ట గుణములు—సంభాషణములలోని సారశక్యము, ఆందలి వేగము. సంభాషణలను ఇంత సరళముగా, వేగముగ నడిపింపగల సమర్థులు నాడు నాటికారచయితలలో లేరనుట అతి శయోక్తికాదు.

వీరి “నేపథ్యం” అనేది ఏకాంకిక నాటి కంట్రాక్టు నాటకములమీది విమర్శ. ఆజాతి రచనలలో ఇది ఉత్తమమైనది. అన్ని రచనలందును మాండలికపదప్రయోగమును హాస్య సృష్టికాక సాధనముగా వీరు చేసియుండుట గమనార్హము. వీరి నాటికలన్నియును ప్రదర్శనా సౌలభ్యమునకు సుప్రసిద్ధములు. మరియు ఆ రచనలు సన్నివేశకల్పన, పాత్రపోషణ, సంభాషణాచాతుర్యములందు శక్తిమంతములగుటచేత నేటికిని అవి ప్రేక్షకుల ఆదరాభిమానములను చూరగొనుచున్నవి. దొంగాటకము, దొంకలో షరాబు, కిర్రుగానుగవంటి నాటికలలోని కమ్మని హాస్యము; దిద్దుటాటు, రాజీవంటి నాటికలలోని యథార్థజీవిత చిత్రణము కవిరాజుగారికి తెలుగు నాటికా సాహిత్యమున స్థిరమగు స్థానమును సంపాదించిపెట్టినవి. కేవలము రచయితలే కాక నటులు, ప్రయోక్తలు, విమర్శకులుకూడ అగుటచేత ప్రేక్షకుల చవుకబారు అభిరుచులకు లొంగిపోక, సాహిత్య గౌరవమునకు లోపమురాని, ప్రదర్శనాసౌలభ్యమును సాధించుకొన్న, బహుళజనమోదమును పొందిన రచనలు కవిరాజుగారు చేయగలిగినారు.

శ్రీ పాకాల వేంకటరాజమన్నార్² :

ఇబ్సెన్, గార్ల్స్ వర్ద్రి ప్రభృతులవంటి సాంఘిక రూపక రచయితల రచనలచే ప్రభా విత్తులైన పి. వి. రాజమన్నార్గారు తెలుగు నాటికాసాహిత్యమున ఒక అపూర్వమైనస్థానమును కల్పించుకొన్నారు. వారి “తప్పెవరిది” (1930)తో తెలుగు నాటికాసాహిత్యమున ఒక క్రొత్త ఆధ్యాయము ఆరంభమైనదని చెప్పవచ్చును. పై పాశ్చాత్యరచయితల యందువలెనే, సమకాలీన సమాజమునందలి అనేకములైన లోపములను నాటికాముఖమున ఎత్తిచూపి విమర్శించుట వీరియందలి ప్రత్యేకత. సమకాలీన సంఘములోని కుళ్ళును వెలికితీసి, బహిరంగపరచి, సంఘసంస్కరణావశ్యకమును సుస్పష్టముచేయుట వీరి ఆశయము. వీరిమీదపడిన ప్రభావము పాశ్చాత్యసంజుంధియైనను, రచనావిధానమునందు కాని, భావవ్యక్తీక రణవిధానమునందుకాని తదనుకరణము గోచరింపకుండుట గమనింపవచ్చును³.

రాజమన్నార్గారి రచనలయందు శిల్పవిన్యాసముకంటె సందేశలక్ష్యము హెచ్చు. వారి నాటికలన్నియును ఏదో ఒక సందేశమును దృష్టియందుంచుకొని రచింపబడినవే—వేశ్యలు పతివ్రతలకంటె ఎక్కువ త్యాగము చేసినను వారి త్యాగము సమాజము దృష్టిలో నిరర్థకము (ఏమీ మగవాళ్ళు, నిష్ఫలం); సంకల్పము, పర్యవసానము మానవుడూహించినట్లు జరుగుననికావు (విముక్తి); మాతృప్రేమ అనూహ్యము (తల్లిప్రేమ); లోకము కత్తులబోను, నిర్దాక్షిణ్యపు నియమములతో లోకము “దయ్యాలలంక”గా మారుచున్నది; తథాగతుని ఆధ్యాత్మిక విజయములో లోకమును సౌందర్యవంతము చేయగల ప్రేమజ్యోతులెన్నియో అరి

పోయినవి (నాగువాము); “ప్రేమ లోకములను జయింపగల కాలమింకను రాలేదు” — ఇట్టి సందేశములకు వీరి రచన యనికపట్టులు. మరియు, ఈ సందేశములు, శ్రీపాదవారు పేర్కొన్నట్లు “సమాజానికి పైపై నతేలే బెండ్లుకావు”.

ఈ సందేశములు విస్పష్టముగా ఉపన్యసింపబడుట రచనావైశిష్ట్యమునకు లోపము; రాజమన్నురుగారిలో అట్టిలోపము కన్పట్టుదు. రచయిత జీవితమునందలి మంచిచెడ్డల సంఘర్షణమును నిరూపించునంతవరకే తనవాద్యతయని గుర్తెరుంగవలయును. సందేశము ప్రస్ఫుటమైనచో రచనయందలి గంభీరత కొరవడును; రాజమన్నురుగారు అట్టిలోపమున కెన్నడును పాల్పడలేదు. తాను భావించిన అంతమును ఒకమాటలో, లేదా ఒకచేష్టలో వ్యక్తముచేయగలుగు సిద్ధమానుడైన రచయితకుకాని చేతకానివని; అట్టివానిని రాజమన్నురుగారు సాధించియున్నారు. ‘నిష్ఫలం’, ‘ఏమిమగవాళ్లు’ అనేది ఏకాంకికల అంతములను పరిశీలించినచో ఈ విషయము సుస్పష్టముకాగలదు. ఒక్కమాటలో (ఏమిమగవాళ్లు), ఒక్కచేతలో (నిష్ఫలం) రచయిత తన నాటికమాలమున తాను చెప్పవలచుకొన్న సందేశమునంతటిని చెప్పివేయుట జరిగినది. ఈవిధముగా, రచనాశిల్పమున సంక్షిప్తతను సాధించిన నాటికాకర్తలలో రాజమన్నురుగారు ముఖ్యులు.⁴

వీరి నాటికలు సాంఘికసమస్యాప్రతిపాదకములని చెప్పియున్నాను. పతితలుగా ప్రసిద్ధులైన వేశ్యల ప్రేమానుబంధమును, త్యాగబుద్ధిని, హృదయనైర్మల్యమును వీరి నాకరించినవి. కాగా, కనకాంగీ, చిత్రరేఖల పాత్రలలో ఆభావములను చిత్రించియున్నారు. వీరు కేవలము వేశ్యల గొప్పతనమును మాత్రమే చూపి నాటికలను అంతముచేయలేదు; దానితోపాటు పురుషుల (ప్రేమ, జమీందారుల) సేవభావములనుకూడ వ్యక్తముచేసినారు. ఆ వేశ్యల త్యాగాదులను నిరూపింపవలెననెడి ఆశయముకంటె, అట్టి హృదయసంస్కారమున్నవారికి రెండవవారి సేవభావములవలన ఎంత తీరని అవమానముకలుగునో సూచించుటయే ప్రధానమని చెప్పవచ్చును. అనగా తనకు నచ్చినపాత్రలను పైపైకితీసికొనిపోయి, సంఘమునందు వారు సేవముగా చూడబడుచున్నను, నిజముగా వారు ఉన్నతులే అని చూపుటమాత్రమే కాక, అంతటి ఉత్తములును సేవ వారావరణములో, సేవస్వభావులు పెట్టు హింసచేతను, చూపెడి న్యూనతవలనను తలక్రిందులుగా పడిపోయినట్లు చూపుట రాజమన్నురుగారి రచనలలోని విశిష్టత.

బాల్యవితంతువులజీవితములను వీరు రెండునాటికలందు చిత్రించియున్నారు—విముక్తియందలి రాధ, నయ్యాలలంతయందలి సుధ — రాజమన్నురుగారి విశిష్టపాత్రచిత్రణములు; ఇందు సుధ కేవలము కల్పనికజీవి. తాను ఆనందముగా నుండుటయేకాక తన ప్రక్కనున్న వారినిగూడ సంతోషపెట్టుట ఆమెప్రకృతి, ఈమెకు కేవలము విరుద్ధప్రకృతి ఆమె అక్కలక్షీకాంతం. వీరిరువురికి చుట్టగల వ్యత్యాసములను చూపుటలో రచయిత జీవితమునకొక నూత్న వ్యాఖ్యానముచేసెను—స్వేచ్ఛాజీవులమని నిత్యజీవితమందు గర్వించువారు నిజముగా స్వేచ్ఛకు దూరమై అనేకబంధనములలో చిక్కుకొనియుందురు; మానసికమైన స్వేచ్ఛను కోరునారికి ఈ

జీవితపుటెల్లలు అడ్డురావు. తనను ముద్దిడుకొననెంచిన చలపతిరావును వారించి, 'ఏమో?' అన్న వాని ప్రశ్నకు "అప్పుడు మనం ఇక్కడే ఉండిపోవాలి, మళ్ళీ ఆదెయ్యాలవూళ్ళోకిపోతే ఎలా బతకడం" అని సుధచే సమాధానము చెప్పించుటలో ఆమెజీవితము నంతటిని వ్యాఖ్యానించినారు రాజమన్నురుగారు; వీరు సృష్టించిన పాత్రలన్నింటి సుధ విశిష్టమైనది.

ఇట్లు, ఏదో ఒక సమస్యను గ్రహించి, ఆ సమస్యను ఒక సన్నివేశముగా ఊహించి, దానికి రూపకల్పనచేసి, దానిమట్టును పాత్రలను చిత్రించుట రాజమన్నురుగారి రచనావిధానమని చెప్పవచ్చును. కేవలమేదో యొక సందేశము నొసంగుటలోనేకాక రచనాశిల్పమున వైశిష్ట్యమును చూపుటచేతను కూడ రాజమన్నురుగారు ఉత్తమనాటికాకర్తలగుచున్నారు. ఎక్కడి కక్కడ క్రొత్తమార్గమును పట్టుచు, చివరపరకును ప్రేక్షకుల ఆసక్తిని ఆకట్టుకొనగలకత్తి వారి కథానిర్మాణమున కున్నది. ప్రేక్షకులను, పరితలను సన్మార్గవర్తులను చేయవలెననెడి యాకాంక్ష కంటే, నేటి సంఘములోని సత్యానత్యములను, విస్తృతమైన జీవనవికాసము సంకుచిత సంప్రదాయాదులవలన నిరుద్ధమైపోవుచున్న విధానమును వారి ముందుంచుటయే రాజమన్నురుగారి ద్యేయము.

రాజమన్నురుగారి నాటికలను చదువుచున్నప్పుడు, అందు కొట్టవచ్చినట్లు కన్నట్లు వారి వ్యక్తిత్వమును గమనింపగలము. ఆ వ్యక్తిత్వము వారి విశాలమైన దృష్టివలన, తులనాత్మకమైన పరిశీలనవలన, పతితజీవుల వాదాత్మకగాఢలను చిత్రింపవలెననెడి ప్రగాఢవాంఛవలన తీర్చిదిద్దబడినది. భావములో కుదింపు, రచనలో సంక్షిప్తత, కొనమెరుపు, జీవితవ్యాఖ్యానము, గాఢ వేదనాచిత్రణము, సుష్ఠరచనాశిల్పము—ఇవి రాజమన్నురుగారిని ఉత్తమనాటికారచయితగా తీర్చిదిద్దినవి. ముఖ్యముగ శ్రీ-అందున సంఘనియమములకు బలి అయిన శ్రీ-వారి చిత్రణము వలన తన నిజరూపమును నేటివారికి చూపగలిగినది.

శ్రీ భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు :

ప్రహసనరచనలో సిద్ధపాస్తులుగా, హాస్యబ్రహ్మగా తెలుగువారికి సుపరిచితులు భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు. భమిడిపాటివారికి ముందు ప్రహసనరచన లేకపోలేదు; అందు కొన్ని సంస్కృతానువాదములు. కొన్ని పాశ్చాత్యప్రహసనముల కనువాదములు (నెట్టి లక్ష్మీ నరసింహం, వేదం వెంకటాచలయ్యల మోలియర్ అనువాదములు మొదలగునవి). తక్కినవి స్వతంత్రరచనలు (కందుకూరి, చిలకమర్తి మొ॥)—ఇందు కొన్ని ప్రదర్శితములు కూడను. కాని తెలుగు సాహిత్యమున ప్రహసనరచనను ఒక ఉద్యమముగా సాగించి, ఆజాతిరచనలకు ఒక సాహిత్యప్రక్రియగా ప్రత్యేకస్థానమును కల్పించినవారు భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారనక తప్పదు.

కామేశ్వరరావుగారికి ఇరువురు పాశ్చాత్యుల రచనలు మార్గదర్శకములైనవి—ఆ రచయితలలో ఒకరు మారిస్ మేతర్లింకు; రెండవవారు మోలియర్. కామేశ్వరరావుగారి రచనా వ్యాసంగము మేతర్లింక్ అనువాదములతో ఆరంభమైనది. గురుపాదులు శ్రీపాద కామేశ్వర

రావుగారి ప్రోత్సాహమున 1922-25 మధ్య మేతర్ లింకు మూడు చిన్ననాటికలను (మొనాలినా, జామ్ బెన్, మేరీమాక్స్ లిన్) గ్రాంథికభాషలో అనువదించినారు (ఇవి అముద్రితములు). మేతర్ లింకు రచనలు, వీరిలోని నాటకరచనోత్సాహమును వెల్లెవిరియింపజేసినవి. ఇంతలో 1923 లో రాజమహేంద్రవరప్రభుత్వ కళాశాల కనుబంధింపబడిన మెట్కాఫ్ పసతిగృహము యొక్క పూర్వవిద్యార్థిసంఘము 8 గురు సభ్యులతో ఆరంభమైనది. ఆకాలములోనే కామేశ్వర రావుగారు తమ ప్రథమ స్వతంత్రప్రహసనము “బాగుబాగు” రచనను పూర్తిచేసినారు. (దీనికి హేజ్ లిట్ ప్రాసిన “On Nicknames” అనేది వ్యాసము నామమాత్రముగ ప్రేరకమైనది.) ఆయేట వినాయకచవితి సందర్భమున పై సంఘమువారు దీనిని ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శించినారు. అదిమొదలు ప్రతినవత్సరమును ఆసంఘమువారు కామేశ్వరరావుగారి క్రొత్తప్రహసనము నొకదానిని ప్రదర్శించుట ఆచారమైనది.⁶ 1926-27 లో ఎప్పుడూ ఇంతే, కచటపలు అనేది వీరి స్వతంత్ర ప్రహసనములు భారతిలో వరుసగా ప్రకటితములైనవి; వారి రచనల ముద్రణమునకు ఇదియే ప్రారంభము.⁷

1929 లో భాగవతుల అప్పారావుగారి ప్రోత్సాహమున కామేశ్వరరావుగారి దృష్టి మోలియర్ రచనలపై మరలినది—“అప్పటినుండియే నాకు కనువిప్పు కల్గినది” అని అనేదివారు కామేశ్వరరావుగారు. నాటినుండి మొత్తముమీద 12 వరకును మోలియర్ రచనల ననుసరించి తెలుగులో ప్రహసనములను రచించినారు. 1933 లో రిటైరయినతరువాత వీరిదృష్టి సంస్కృత రూపక సాహిత్యముపై తిరిగినది. అంతట ముద్రారాక్షసమృచ్ఛకటికలను అనుసరించి ‘రాక్షస గ్రహణం’, ‘వసంతసేన’ అనేది పేళ్ళతో తెలుగులో నాటకములను రచించిరి. పిమ్మట ‘ప్రాచీనప్రముఖప్రశస్తప్రసన్న’ నాటక కర్తయగు భాసుని నాటకములను చేపట్టి, అసంపూర్ణమగు చారుదత్తమును విడిచి, తక్కిన 12 రూపకములను అనుసరించి తెలుగునరూపకములను వ్రాసినారు.

ఇన్ని ప్రాచ్యపాశ్చాత్యరూపకములను తెలుగులోనికి తెచ్చినను కామేశ్వరరావుగారు కేవలము అనువాదకులుమాత్రమే అని చెప్పటకు వీలులేదు. వారు వానిని అనుకరించినారు, లేదా అనుసరించినారు. పాశ్చాత్యరూపకములకు ఆంధ్రతాముద్రవేసినారు; ప్రాచ్యరూపకములకు నవ్యతా ముద్రవేసినారు. ఇంకొక విశేష మీరచనలన్నియును గోదావరీ మండలవ్యావహారికమున సరళముగా సాగిపోవుట.

ప్రహసనములు : మోలియర్ (1622-73) ఫ్రెంచిదేశస్థుడు. ప్రపంచప్రహసనకర్తలలో అతనిది అగ్రతాంబూలము. 17 వ శతాబ్దము ఫ్రెంచిదేశమున మహారాజు మొదలు సామాన్యునివరకును అతని హాస్యమున నోలలాడనివారే లేరనుట అతిశయోక్తికాదు. ఆ ప్రహసనములలోని నన్నివేళ-పాత్రపోషణ-హాస్యముల చమత్కృతి కామేశ్వరరావుగారిని బాగుగా ఆకర్షించినది—“అతని కథానందర్పణ అపూర్వం, చమత్కారం ఆఖండం, అనుభవం అపారం, భాషాజ్ఞానం అద్వితీయం, హేళన తీవ్రం” అని వారు మోలియర్ ను కొనియాడినారు.

ప్రహసనమునందలి హాస్యము మూడువిధములు — అంగవిన్యాసములవలనను, చేష్టల వలనను కలుగునది మొదటిది: సంభాషణలయందు వ్యక్తమగునది రెండవది; సంఘటనల, సన్నివేశముల కూర్పువలన కలుగునది మూడవది—ఇవి ఉత్తరోత్తర గుణాధికములు. ఈ మున్విధములగు హాస్యములును మోలియర్ రచనలో కలవు. కామేశ్వరరావుగారు అనుసరణ లందేకాక, స్వతంత్రరచనలందును ఈ మున్విధములగు హాస్యములను సాధించియున్నారు. ఇతి వృత్తమునుబట్టి ఒక్కొక్కదానియందు ఒక్కొక్కగుణము ప్రాధాన్యము వహించుటయును కలదు.

వారి ప్రథమ స్వతంత్రప్రహసనమగు “బాగుబాగు”లో వాక్చమత్కృతి అధికము; అందు అంగప్రదములుకూడ విరివిగా ప్రయుక్తములైనవి. అనలువారు పాత్రలకు పెట్టినపేర్లే హాస్యద్యోతకములు—శానయ్య, మాలోకం, భాగయ్య, పర్వతాలు, పానకాలు, శతకోపం మొ॥ మరియు సంభాషణాచమత్కృతిని సాధించుటకు వీరవలించిన ఒక ప్రముఖమార్గము పాత్ర తననుతాను తిట్టుకొనుట, లేదా పొగడికొనుట. ఒక ఉదాహరణము—“తప్పనిసరి”లో తప్పనిసరి వైద్యుడు శానయ్య తన గొప్పతనమునుగూర్చి వినుచు వరుసగా ‘ఓరి నాయిల్లు బంగారంగానూ’, ‘ఓరి నేచచ్చిపోనూ’, ‘ఓరి నన్నుపాతెయ్య’ అనుచు ఆశ్చర్యపోవును. (పుట 20). ఆ ప్రహసనమందే “మూగతనం ఎందుచేతవస్తుందంటారు?” అనేడి ప్రశ్నకు “అబ్బే! అందులో ఏముంది! మాటలు ఖోవడంవల్లే!” అని తప్పనిసరి వైద్యుడు చెప్పిన సమాధానమువంటివికూడ వీరి రచనలలో అధికముగానుండును. సంభాషణలు, చేష్టలు మూలమున హాస్యమును సాధించుటలో సేవకుల, పెండ్లికుమార్తెల తండ్రుల పాత్రలు ఉపయుక్తములైనవి. ఇంక సన్నివేశకల్పనలవలన హాస్యరససృష్టిచేయుటకు ప్రతి ప్రహసనమునందును ఉదాహరణములు కన్పటగలవు.

మోలియర్ తననాటి సంఘమునందలి దురాచారములను, వ్యక్తులయొక్క అవగుణములను తన ప్రహసనములందు పరిహసించినాడు. కామేశ్వరరావుగారు కథనశైల్యుంచి పాత్రలకు భాషకు కేవలము ఆంధ్రతాముద్ర వేసినారు; కాని తమకాలమునాటి సాంఘిక పరిస్థితులను, వ్యక్తులనుమాత్ర మిందు పొందుపరచలేదు. కామేశ్వరరావుగారి గొప్పతనము మోలియర్ అనుసరణములందుకంటె మోలియర్ రచనలతో తుల్యమైన స్వతంత్ర రచనలను చేయుట యందే కలదని చెప్పవచ్చును. మోలియర్ రచనలన్నియును కేవలము ప్రదర్శనముల కుద్దిష్టములైనవి; అన్నియును ఒకే సంఘముచేత ప్రదర్శింపబడినవి. కామేశ్వరరావుగారి రచనలును అంతియేయగుట గమనార్హము. వారి రచనలు ఆంగిక-వాచిక-సన్నివేశ చమత్కృతులవలన హాస్యరససృష్టి జేయుచు, ప్రేక్షకులకు నిత్య నూతనములుగ కన్పట్టుచుండుటయే అందలి విశిష్టతకు తార్కాణము. శానయ్య, మాలోకంవంటి పాత్రలు తెలుగు సాహిత్యమున శాశ్వతత్వము పొందినవి. ప్రదర్శనానుకూలములగు ఉత్తమ ప్రహసనములను తెలుగులోకమునకు అందించిన కామేశ్వరరావుగారు తెలుగునాటకరంగమున చిరస్మరణీయులు.

సంస్కృతానుసరణములు : భానుడన్నచో కామేశ్వరరావుగారికి అమితమగు గౌరవము. "...నవీనులు కనిపెట్టిన ఏకాంకికలు అతనికి తెలిసినట్లు కనిపిస్తుంది. అతడు పెద్ద కథ పట్టుకొని అదంతా నాటకిస్తూ కూచోడు. ఆ కథలో నాటకం ఎక్కడుందో చూపిస్తాడు. కొద్ది మాటలతో అతడు పాత్రలకి జీవం పొయ్యడమేకాదు, వ్యక్తిత్వంకూడా ప్రసాదించగల స్రష్ట. ఏ పాత్ర ఎప్పుడు ఏ మాట ఎంతవరకు వీరితిగా ఆనాలో అనిపించగల ఔచిత్యం అతని సొమ్ము. దేవుడంతటివాడికి అతడు మచ్చ చూపించగలడు. రాక్షసికి హృదయం ఉందని నిరూపించగలడు. ప్రతి పాత్రనీ అతడు ప్రేమించే చిత్రించాడు. మానవ ప్రకృతి చిత్రణం హడావిడిలో అనుగుణంగా ప్రకృతిని వర్ణించడం అతడు మరవలేదు" అని భానుని పొగడినారు కామేశ్వరరావుగారు.

ఇట్టి భానుని నాటకములను పండిత ప్రకాండులు చాలమంది అనువదించిరి. అసంపూర్తిగా నిల్చిపోయిన "చారుదత్తము" తప్ప తక్కిన పన్నెండింటిని "ఆచరణకు అనుకూలించే లాగున మార్చి" ప్రకటించినారు కామేశ్వరరావుగారు. ప్రదర్శన సౌలభ్యము చేకూర్చవలెననియు, భానుని గొప్పతనము తెలుగువారికి సంబోధము చేయవలెననియు కామేశ్వరరావుగారి ధ్యేయము! ఆ దృష్టితో వారు మూలములకు చాల మార్పులు చేసినారు. కాని ఈ ఆనుసరణలను చదువుచున్నప్పుడు కామేశ్వరరావుగారు అంతగా మెచ్చుకొన్న భానుడు కన్నట్లుటలేదు! వాని యందుకూడ మోలియర్ అనుసరణలలో సిద్ధహస్తులైన 'హాస్యబ్రహ్మ' యే కన్నట్లు చున్నాడు. అంతియేకాదు, భానుని పదప్రయోగ వైచిత్రికూడ సరిగా తెలుగులోనికి రాలేదేమో అని శంకించుట అసమంజసముకాజాలదు. ఒక ఉదాహరణము—ఉరభంగము చివర, కరుణ మయ స్ఫోరకమైన దుర్యోధన-కుమారుల సంభాషణ ఘట్టము కలదు. దుర్యోధనుడు తాను తన-తమ్ములయొద్దకు పోవుచుంటినిని చెప్పగా, కుమారుడు తానుకూడ వెంటవత్తుననెను: అప్పుడు దుర్యోధనుడు "వెళ్ళు. వృకోదరునడుగుము" అని అనును. అచ్చట "వృకోదర" శబ్దము సార్థకప్రయోగము. భీమునిగూర్చిన దుర్యోధనభావన యంతయును ఆ పదమున మూర్తీభవించినది. కాని కామేశ్వరరావుగారు ఆ పదమును విడిచిపెట్టి, "భీముడు బాబాయిలేడూ? భీముడి బాబాయిని పోయి అడుగు" అని తేల్చివేసినారు.

శ్రీ తల్లావర్ణుల శివశంకరశాస్త్రి :

శ్రీ శివశంకరులు సాహిత్య సమితికి పట్టుగొమ్మలు. "సభాపతి" స్థానము నలంకరించినవారు. కేవల వచననాటికా రచనలో విశ్వనాథకవిరాజుగారును, రాజమన్నుగారును రెండు మార్గములను వెలయింపగా, పద్యగేయ నాటికలకు తెలుగు సాహిత్యమున ప్రత్యేక స్థానమును కల్పించినవారు శ్రీ శివశంకరులే. "శ్రీ విరోధి" వంటి ఏ ఒకటి రెండు వచన నాటికలనో తప్పించినచో వారి తక్కిన రచనలన్నియును పద్యగేయాత్మకములే; ఇందు కొన్ని నాటికములు; కొన్ని ఏకాంకికలు; తక్కినవి నాటికలు.

"పద్మావతీ చరణ చారణ చక్రవర్తి" వీరి ప్రథమ పద్యనాటిక (1933); "వర పరీక్ష" వీరి ప్రథమ గేయనాటిక (1936). మొదటిది ఐతిహ్యము ఆధారముగా చేయబడిన

ఊహకల్పనము. రెండవదానికి 16 వ శతాబ్దిలో జరిగిన ఒక సంఘటన ఆధారము. బిల్లాణ చరిత్రమును మార్చి క్రొత్తదనమును కూర్చినది కవిప్రియ. నోజకజాయ, పదాంతం, రాజ జామాత, దీక్షితదుహిత, సహజయానపంథీ, సద్వాక్యమువంటి వానికి రాజతరంగణిలోని కథలు, ఐతిహ్యములు ఆధారములు. పద్మావతీచరణచారణచక్రవర్తి జయదేవునకు పద్మా వతీదేవియందుగల ప్రేమాధిక్యమును చిత్రించిన పద్య_గేయనాటిక; ఇందు పద్మావతీ చిత్ర ణము హృదయాహ్లాదకరమైనది.

శ్రీ శివశంకరులపై రిచర్డ్ వాగ్నర్ వంటి జర్మను నాటకకర్తల, టాగూరువంటి భారతీయ నాటకకర్తల ప్రభావము కలదు. అంతియేకాదు; సంస్కృత నాటకకర్తలలో విస్తృత పద్యరచన చేసిన మురారి, రాజశేఖరుల ప్రభావముకూడ వీరిపై కలదు. శ్రీ శివశంకరులు తమ గేయములను ద్విశ్ర, త్రిశ్ర, చతురశ్ర, ఖండగతులలో నడిపించియుండుటచేత వాగ్నర్ వలె హ్రస్వ ఛందములు వీరికి ప్రీతికరములని స్పష్టమగుచున్నది. వీరి రచనావిధానమును వింగ డించి చూచినచో హృదయంగమమైన సున్నితభావములకు గేయమును, ఉదాత్తభావ వ్యక్తి కరణకు పద్యమును ప్రయుక్తము చేసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఈ రచనలను చక్కని ఆపెరాల వలె ప్రదర్శింపవచ్చును. బి. వి. నరసింహారావుగారు “పద్మావతీ చరణ చారణ చక్రవర్తి”ని పలుసార్లు సృత్యనాటికనుగా ప్రదర్శించి యుండుట గమనింపదగినది. మొక్కపాటి నరసింహ శాస్త్రిగారు “సహజయానపంథీ”ని మద్రాసు గోక్షేహాలులో ప్రదర్శించియున్నారు.

శ్రీ శివశంకరులు తెనాలి రామవిలాస సభలోని దర్శకత్రయములో ఒకరు. చక్కని దేశికులు. అవసరమునుబట్టి ధృతరాష్ట్రాది పాత్రలను ధరించియున్నారుకూడను. దర్శకులుగా గడించిన అనుభవము వీరి రచనలలోకూడ కన్పట్టగలదు.

ఇబ్సెన్ ప్రభావము తరువాతవచ్చిన నాటకరచనావిధానమున పై మువ్వరు రచయితలు (విశ్వనాథకవిరాజు, రాజమన్నారు, శివశంకరులు)ను సమర్థులైయని చెప్పవచ్చును—స్వగతము లను దీర్ఘోపన్యాసములను పరిహరించుట; పాత్రలు తక్కువగానుండుట; పతాకాస్థానకము నొద్దనే (అనగా రసోద్గారస్థితికి సమీపస్థితిలో) కథను ప్రారంభించుట మొదలగునవి ఈ లక్షణములకుదాహరణములు. ఈ మువ్వరెకాక తక్కిన నాటికారచయితలలోకూడ పలువురు ఈ మార్గమున పయనించియున్నారు.

మరికొందరు ప్రసిద్ధ నాటికాకర్తలు

మువ్విధములగు నాటికారచనలకు ఆద్యులైన మువ్వరు నాటికాకర్తలనుగూర్చి ఇంత వరకును వివరించియున్నాను. ఇప్పుడు మరికొందరు ప్రసిద్ధ నాటికాకర్తల రచనలనుగూర్చి వివరింతును. ఇందులో కొందరు పై మూడు మార్గములలో ఏదోయొక మార్గమునకు చెందుదురు. మరికొందరు ప్రత్యేక విశిష్టతగల రచనలుచేసి సుప్రసిద్ధులైనారు.

శ్రీ అబ్బూరి రామకృష్ణారావు¹ :

రామకృష్ణారావుగారు నటులుగా, దర్శకులుగా, కవులుగా సుప్రసిద్ధులు. వీరి 'నదీ సుందరి' (1932) అద్భుతమైన కల్పనిక చిత్రణము. విశ్వనాథవారి కిన్నెరసానివలె, మానవా కృతిని తాల్చియున్న కావేరీనదియే ఇందలి 'నదీసుందరి'. కవేరమహారి యాశ్రమమున కన్యగా పెరిగిన కావేరి, సహ్యాద్రినుండి నదిగా ప్రవహించుట యందు చిత్రితమైనది. ఒక కావ్యఖండ మునువలె, కల్పనిక మధురిమతోను, లలితభావస్ఫోరకములగు సంభాషణములతోను నడిపిన యీ నాటిక ఈ జాతి నాటికల కలంకారము. కావేరీ-అగస్త్యుల మధురప్రేమభావము వీరి కోమలమైన రేఖనియందు మరింత పవిత్రమైనది. ఇది ప్రదర్శనానుకూలమైన చక్కని రచన².

శ్రీ చలం :

చలం, ముద్దుకృష్ణ, గోపాలరావుగార్ల సంఘ తిరస్కారభావములనుగూర్చి ఇంతకు ముందే వివరించియున్నాను. వీరిలో చలంగారు నాటకములందువలెనే నాటికలయందును స్వీయ భావ వ్యక్తికరణమునే కొనసాగించినను, ముద్దుకృష్ణ, గోపాలరావుగార్లు మాత్రము అశోకం, హిరణ్యకశిపుడు నాటకములందువలె తమ నాటికలందు నూత్న వ్యాఖ్యానముల జోలికిపోలేదు.

చలంగారు నాటికలయందుకూడ సర్వసంఘ సంప్రదాయ తిరస్కరణమును, స్త్రీ పురుష సంబంధముల విమర్శయును చేసియున్నారు. సత్యం, శివం, సుందరం, పద్మరాణి, కొండడు మొదలైన అన్ని నాటికలందును, సంఘ విమర్శ, స్త్రీల సమస్య వ్యంగ్యముగా, అవహేళన పూర్వకముగా చేయబడినది. వీరి నాటికలలో 'మృత్యువు' విశిష్టమైనది. దీనిని సాంకేతిక, లేదా 'ప్రతీక నాటిక'నుగా పేర్కొనవచ్చును. 'తెలుగు నవల' అనేది రచనలో నేటి తెలుగు నవల రచన వ్యంగ్యముగా చిత్రితమైనది. కాని ఈ వ్యంగ్యము అవహేళన రహితమగుట గమనార్హము³.

చలంగారి నాటికలన్నింటను 'భానుమతి' ఉత్తమమైనది. వీరి నాటకములవలెనే నాటికలు కూడ సంభాషణాత్మకములైన రచనలు మాత్రమే. కాని 'భానుమతి' మాత్ర మిందుల కవ వాదము. వారి వ్యక్తిత్వము ఏమాత్రమును కనపట్టకపోవుట యిందలి విశిష్టత. భారత కథ యందు నామమాత్రముగానున్న 'భానుమతి' ఒక మహారాజిగా చలంగారికలములో రూపొందినది.

శ్రీ ముద్దుకృష్ణ :

ముద్దుకృష్ణగారి నాటికలన్నియును ప్రయోగ సౌలభ్యముకలవై బహుజనాదరణమును పొందినవి. ఇందు 'టీ కప్పులోని తుఫాను' హాస్యనాటిక—పెద్దల కట్టుబాట్లు చిన్నలమీద అధికారము చలాయించుట వరకే అనియు, అవి వారివరకు వచ్చినచో అంతటివారును తలక్రిందులై పోదురనియు ముద్దుకృష్ణగారిందు నిరూపించారు. 'అపవాదు' సమస్యారూపకము. భర్త మరియొక వివాహము చేసికొనగా, వానిని విడిచివచ్చిన స్త్రీ స్వతంత్రముగా జీవించుటలో నెదుర్కొనెడి కష్టములిందు చిత్రితములైనవి. ఆమె మానసిక సంఘర్షణమును నిరూపించుటకు

వీరు ప్రయత్నించి యున్నచో ఈ రచనకు మరింత జిగి చేకూరియుండెడిది. వీరి 'థాకినీ' మూఢ విశ్వాసములమీద దండయాత్ర.

వీరి 'అనార్కలి' చక్కని విషాద నాటిక. రేడియోలో ప్రసారితమైన తొలి తెలుగు నాటిక ఇదియే. కె. వి. గోపాలస్వామిగారు పేర్కొన్నట్లు ఇందు ఆర్థిక వ్యవస్థకును, ఆవేశ ప్రధానమైన ప్రేమకును సంఘర్షణము ప్రధానముగా చిత్రితమైనది.

శ్రీ చింతా దీక్షితులు :

"శబరి" నాటకమందువలెనే నాటికలయందును భాషయందు మాధుర్యము, రచన యందు సారశ్యము, శిల్పమునందు లాలిత్యమును చూపినారు దీక్షితులుగారు. వీరివి 'వ్యాఖ్యాన నాటిక'లనినారు డా. శ్రీపాదవారు. (కవికొండల వేంకట్రావు, అడివి బాపిరాజుగారును ఇట్టి వ్యాఖ్యాన రచనలను చేసియున్నారు). ఇందు సంఘర్షణ, నాటకత్వము తక్కువ. వీరి శ్రీకృష్ణుడు, శర్మిష్ఠ, జటాయువు, చక్రవాక మిథునము మొదలగు నాటికలయందు సంఘర్షణము కంటె భావమునకు, ఆ భావముమూలమున తాము వ్యక్తము చేయదలచుకొన్న అభిప్రాయము నకు ప్రాముఖ్యముకలదు. ఇవి ఏకాంకిక తొలిరోజులలో వచ్చిన రచనలు. కథానికావాఙ్మయము నందువలెనే నాటికాసాహిత్యమునందును దీక్షితులవారికి ప్రత్యేక స్థానముకలదు.

డా. చిలుకూరి నారాయణరావు⁴ :

ఈ రోజులలో నాటికారచనచేసిన ప్రముఖులలో డా. చిలుకూరి నారాయణరావుగారు ఒకరు—అశ్వత్థామ, అంబ లేక మొండి శిఖండి, అచ్చి అనునవి వీరి నాటికలు. ఈ మూడు నాటికలను మూడు భిన్న దృక్పథములతో వీరు వ్రాసియున్నారు. 'అశ్వత్థామ' విషాద నాటిక లలో ఉత్తమశ్రేణికిచెందిన రచన, 'అంబ' యందు ఆమె భీష్ముని గెల్చుటకు చేసిన తపస్సు, దాని సఫలీకృతి నాటకీకరింపబడినది. ఇంక 'రాజులు, మంత్రులు, వీరులు మొదలగువారే నాటకములలో ముఖ్యపాత్రములుగా నుండవలెననే దురభిప్రాయమును తొలగించడానికి వ్రాసినది'. ఇందు కమ్మనివలుకుబడి, హాస్యము కలవు. 'అచ్చి', రంగాధిక్యముకలది. వీరి ఈ రచన లలో ప్రయోగసౌలభ్యము తక్కువ! కాని ఆన్నియును విజయవంతముగా ప్రదర్శింపబడినవి !

శ్రీ మల్లవరపు విశ్వేశ్వరరావు⁵ :

రేడియోనుండి ప్రసారమైన ప్రథమ సంపూర్ణ సంగీతరూపకము విశ్వేశ్వరరావుగారి బిల్లాజీయం (1939), పెల్లె రచించిన 'ప్రొమిథియస్ అన్ బౌండ్'ను సంపూర్ణ సంగీత నాటకముగా అనువదించియున్నారు; కళాపూర్ణోదయగాథను 'కలభాషిణి' అనేది పేరుతో రచించి ధారావాహికముగా రేడియోలో ప్రసారము చేసినారు. వరూధిని, శారదోత్పవము మున్నగునవి వీరి ఇతర గేయనాటికలు. విశ్వేశ్వరరావుగారు శాంతినికేతనమున రవీంద్రుని అంతేవాసియై, గేయ ప్రాధాన్యములగు రచనలను అలవర్చుకొన్నారు.

శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి :

తైలిలో, పలుకుబడిలో తెలుగుదనము మూర్తీభవించిన శాస్త్రిగారు చక్కని నాటిక (చూపిక)లను కూడ రచించినారు—కలంబోటు, పునాదిరాయి, లక్ష్మసిద్ధి అనేడి మూడును 'కలంబోటు' అను సంపుటిలో ప్రకటితమైనవి (1955). కలంబోటు (రచన-1936) కృష్ణదేవ రాయలనాటి కథ. పునాదిరాయి (రచన 1937); లక్ష్మసిద్ధి (రచన 1939) భారతగాథకు సంబంధించినవి.

శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు :

వీరు నాటకములనేకాక పెక్కు ప్రహసనములనుకూడ రచించియున్నారు—రసాభాసము, వల్లెటూళ్ళ పట్టుదల, అపూర్వ కవితా వివేచనము మొదలగునవి. సహజముగా వీరి తైలి సారశ్యమునకును, సూటిదనమునకును, చక్కని పలుకుబడికిని ప్రసిద్ధిపొందియున్నది.

శ్రీ మల్లాది అవధాని (జననము-1915) :

వీరు విశ్వనాథకవిరాజుగారి జ్యేష్ఠపుత్రులు. (పూర్తిపేరు వేంకట సూర్యనారాయణ అవధాని). పితృపాదుల సాహచర్యములో నాటక రచయితలుగా, నాటక విమర్శకులుగా తీర్చిదిద్దబడినారు. వీరి తొలిరచన 'కంట్రాక్టుడ్రామా' అనేది పేరుతో రచింపబడిన 'అనంపూర్ణ రామాయణం' తెలుగు నాటకరంగమున విప్లవము తెచ్చిన నాటిక. వీరి గాలివాన నాటికనుగూర్చి ఇంతకుముందే పేర్కొనియున్నాను. ఇవికాక వీరు నాదిర్నా, అనందో బ్రహ్మ మున్నగు పెక్కు నాటికలను, ఖడ్గతిక్కన, జగజ్జ్యోతి, భారతయోధులు, నవద్వీపం, జగన్నియంత మొదలగు సుమారు నూరు ఏకాంకికలను రచించియున్నారు. అవధానిగారి రచన శక్తిమంతమైనది; రంగస్థల ప్రయోగానుకూలమైనది. అవధానిగారు 'నాట్యభారతి గ్రంథమాల'ను స్థాపించి, విశ్వనాథకవిరాజుగారి రచనలను, తమ రచనలను కొన్నింటిని ప్రకటించియున్నారు.

శ్రీ మల్లాది వేంకట కృష్ణశర్మ :

వీరు విశ్వనాథకవిరాజుగారి సోదరులు. నాటక రచయితగా సుప్రసిద్ధులు. సురభి నాటక సమాజమువారి కొరకు వీరు పెక్కు నాటకములను రచించి, వారికి సన్నిహితులై, ప్రదర్శనసౌలభ్యమును కలిగించుచున్నారు. నాటక రచనయందేకాక ఏకాంకికా రచనయందును వీరు సిద్ధహస్తులు. వీరి వారసత్వము బహుళ ప్రదర్శనములను పొందిన సుప్రసిద్ధమైన రచన. నామకరణము, ప్రత్యక్షదైవము, సుబ్బిమ్మ విరహం, గతిలేని దేశంలో మతిలేని మనుష్యులు మున్నగునవి హాస్యపరములైన ఏకాంకికలు. ప్రేమసాగరమథన మనునది శ్రీ పాత్రలులేని నాటిక (1936 బల్లెస్కె పద్ధతిలో నడచిన రచన). శర్మగారి రచనలన్నియును సరళములై, ప్రదర్శనసౌలభ్యమును కలిగియున్నవి.

శ్రీ నోరి నరసింహశాస్త్రి (జననము-1960) :

నాటికా రచనలో వివిధములైన నూతన ప్రయోగములను చేసినవారు నోరి నరసింహ శాస్త్రిగారు. చారిత్రక నాటికలు, ప్రతీక నాటికలు, వ్యాఖ్యాన నాటికలు మొదలగు వానిని వీరు

చాలా వ్రాసిరి. వీనియందు ప్రదర్శనసౌలభ్యము తక్కువ. పతంగయాత్ర, శబ్దవేధి. సర్ప సత్రము అనునవి పౌరాణిక రచనలు. 'భేమాభిక్తుని', 'భాగవతావతరణము', 'సోమనాథ విజయము' అనునవి చారిత్రకములు. స్వయంవరమువంటివి సాంఘికములు, 'తేనెతెట్టె' (1950), వంటివి మారిస్ మేతర్ లింకు ననుసరించిన ప్రతీకనాటికలు. పౌరాణికకాలమునాటి పరిస్థితులను, నాటి వ్యక్తుల గుణగుణములను సునిశితముగ పరిశీలించి, జనమేజయుని సర్పయాగమును చిత్రించిన నాటిక 'సర్పసత్రము'. యాగప్రారంభము, నాగలోకవాసుల సంక్షోభము నాటికకు పీఠికాప్రాయములు. ఇక తక్షకుని పిలిచిన క్షణమునుండి యాగాంతము వరకును నాటిక అతి వేగముగా నడచినది.

'సోమనాథవిజయము' (1924) ను ఆరు రంగముల నాటకమునుగా పేర్కొనినారు రచయిత; కాని నిజముగా అది నాటికయే. మహమ్మదుగజనీ సోమనాథదేవాలయమును నిర్మూలించగలుగుటకు వాని శక్తి సామర్థ్యములు, ఆలయరక్షణలోని బలహీనతారణములు కావనియు, తన్ను ఆలయమువ ఆకాశలింగమునుగా బంధించుటచేత స్వేచ్ఛకోల్పోయిన భగవంతుడే కోపించి, శత్రుపక్షమును చేరి తన లింగవిధ్వంసనమునకు తానే కారకుడయ్యెననియు నోరివారిండు చిత్రించినారు : ఇది సంఘటిరస్కరణవాదులకు అత్యంతము సన్నిహితమైన వ్యాఖ్యానము.

నోరివారి సాంఘికవ్యాఖ్యాననాటిక "గజైలమొలతాడు". భార్యాభర్తల మూఢవిశ్వాసమును, మూర్ఖాభినివేశమును చిత్రించుచున్న నాటికయిది. వీరి నాటికలకు సన్నివేశసంవిధానము, సంభాషణాసౌలభ్యము జీవములు. వీరి నాటిక లన్నియును ప్రాయికముగా వచననాటికలే. భాగవతావతరణము (1933) మాత్రము పద్యనాటిక.

శ్రీ మొక్కపాటి సరసింహశాస్త్రి⁷ :

మొక్కపాటివారు పూర్తిగా సాంఘికనాటికాకర్తలు. "సాంఘికజీవితంలో ఎటుచూచినా అనేక రకములైన అసందర్భాలూ, తారతమ్యాలూ, పరస్పరవైరుధ్యాలూ నాకు తరచు కనబడుతూ వుంటాయి. మానవుల ఊహలలోకాని, మాటలలోకాని, చేష్టలలోకాని ఈ వైరుధ్యం, సంఘర్షణా ఉన్నచోట నాటకం ఉండితీరుతుంది. ఈలాటి నాటకాలకు వీజం, ప్రతిరోజూ, ప్రతి ఇంటా, ప్రతిసోటా మనకు ప్రత్యక్షమవుతూనే వుంటుంది" అనిన మొక్కపాటివారి 'తుదిపలుకు'లోని అర్థమే వారి నాటికారచనాలక్ష్యము.

'మొక్కపాటి'లో నాస్తికత్వ-మూఢవిశ్వాసముల పరస్పర సంఘర్షణ అద్భుతముగా చిత్రితమైనది. ఒక ప్రక్క పురాతనసంస్కారమునకు మూలకందమైన భక్తివిశ్వాసములు; మరియొక ప్రక్క ఆత్మవిశ్వాసము, అధికారనిరసనపరాయణమైన ఆధునికత తత్వము—ఈ రెండు మనస్తత్వములు కలిగిన భిన్నప్రకృతులు ఒక ఇంటనున్నచో సంఘర్షణ తప్పదు. ఇంక సుకుమార్ వంటి అధునాతనులు ప్రయోగసంధికాలములందలి యువకులవలె భగవంతునకుకూడ ఒక ఛాన్సు ఇచ్చిచూడవలయునని తలంచువారు : ఈనాటిక మనకిచ్చు సందేశము విషయమున

కొంద రేకీభవింపకపోయినను, ఇందు సంఘర్షణమాత్రము, కళాత్మకముగా, అద్భుతముగా నిర్వహింపబడినదన్నవిషయమును కాదనలేరు.

ఒకటితప్ప తక్కిన తమ నాటికలన్నియును హాస్యరసప్రధానములని మొక్కపాటివారే చెప్పకొనినారు. “హాస్యరచయితకు మనుష్యులమాటలు, చేష్టలు, వైషమ్యాలు, తారతమ్యాలు అన్నీ కథావస్తువులుగానే కనబడతాయి. వాటిని సద్వినియోగంచెయ్యటం, సమర్థతతో సరసంగా ప్రదర్శించడం అందరకూ సాధ్యమైనపనికాదు”; అట్టికత్తి మొక్కపాటివారి కలమునకుకలదు. మరియు ఆ హాస్యసంభాషణములకు వెనుక ప్రతిక్షణమును రచయిత గంభీరలక్ష్యము ప్రస్తుత మగుచునేయుండును. వీరి నాటికలు ప్రదర్శనశౌలభ్యముగల రచనలు; పెక్కింటిని వారే ప్రదర్శింపజేసియున్నారు. సంఘర్షణ ప్రధానమైన సన్నివేశములను చిత్రించుటలోను, తాము చెప్పదలచుకొన్న సత్యమును సూటిగా చెప్పుటలోను మొక్కపాటివారు సిద్ధహస్తులు.

శ్రీ బుచ్చిబాబు :

ఆధునికాంధ్రసాహిత్యమునందలి పెక్కు ప్రక్రియలయందు తన ప్రత్యేకతను సాధించు కొన్న వ్యక్తి శ్రీ బుచ్చిబాబు (శివరాజు వేంకటసుబ్బారావు - జననము - 1916). వీరి నాటికలు ప్రయోగాత్మకములైనవి. రంగస్థలమున విజయవంతమైన ‘దారినపోయే దానయ్య’ వంటి హాస్యరచనలను, ‘తిష్యరక్షిత’ వంటి పాత్రచిత్రణ ప్రధానములైన రచనలనుకూడ వీరు చేసి యున్నారు. వీరి రచనావిధానమునందేమి, కథాగ్రహణమునందేమి వైవిధ్య మెక్కువ. భావ ప్రధానములైన వీరి నాటికలలో ‘తిష్యరక్షిత’ ఉత్తమమైనది, అశోకుని మూడవ భార్యయగు తిష్యరక్షితనుగూర్చిన చారిత్రకాంశములు అల్పములు. ఆ అస్థికలను గ్రహించి, చైతన్యవంత మైన ఒక అపూర్వవ్యక్తిని సృష్టించినారు బుచ్చిబాబుగారు; మరియు చిత్రలేఖకునకు దీటైన శిల్పవిన్నాజముతో (నిజముగా వీరు చిత్రలేఖకులు కూడను) ఆమె మూర్తిని తీర్చిదిద్దినారు. “నా వ్యక్తిత్వాన్ని ఎవరైతే గౌరవించారని నువ్వు నమ్ముతావో వారినే ప్రేమించానని నువ్వు నమ్ము” అన్న తిష్యరక్షిత మాటలలో ఆమెతత్త్వము, వ్యక్తిత్వకూడ ప్రతిఫలించుచున్నవి. మతముపేరిట, కట్టుబాట్లుపేరిట స్త్రీని ఆటవస్తువుగాచేసి ఆడుకొనుటయే మగవారి ప్రవృత్తి యనియు, తా నందుచేతనే మతములేని మతమును ఆరాధింతుననియు ఆమెచేత పలికించుటలో నేటి సమస్యలపై విమర్శకూడ చేసినారు బుచ్చిబాబుగారు.

ఉమర్ ఖయ్యాం పాత్రకు వినూత్న వ్యాఖ్యానముచేసిన “ఉమర్ ఖయ్యాం”, విజ్ఞాన శాస్త్రాభివృద్ధి మాసపుని తత్త్వదృష్టిలో తెచ్చిన మార్పులను పురస్కరించుకొని వ్రాసిన “నాలుగో పరిణామం” అనేది నాటికలుకూడ వీరి విశిష్టరచనలు.

శ్రీ జి. వి. కృష్ణారావు :

వ్యాఖ్యానమును ఒకవంకకుత్రోసినచో పురాణములయందలి ఒకసంఘటనను నేటి సామ్య వాద దృక్పథముతో పరిశీలించిన నాటికలలో జి. వి. కృష్ణారావుగారి ‘భిక్షుపాత్ర’ ఉత్తమ

మైనది. కాశీలో భిక్షలభింపకపోగా వ్యాసునకు వచ్చినకోపము, కాశీని శపింపనెంచిన వ్యాసునిపై విశ్వేశ్వరునకు వచ్చినకోపము ఇందు చిత్రితములైనవి. వీరి రచనలో విశ్వేశ్వరుడు అధికార ముత్తుడుగను, ధనమదాంధుడుగను రూపొందింపబడినాడు : “ప్రపంచం ఒక్కరి ప్రతిభను మాత్రం ఎన్నడును సహించలేదు” అనేది భావవ్యక్తీకరణమునందు మాత్రము రచయిత కృత కృత్యుడయ్యెనని చెప్పకతప్పదు. ఇందలి దేవలునిపాత్ర హృదయంగమమైనది. ‘యాదవ ప్రళయం’, ‘దానధార’ వంటి రచనలలోగూడ వీరి యీ వినూత్నదృక్పథము ప్రస్ఫుటమగుచునే యుండును. సాంఘిక నాటికలయందు ‘పాడుసంఘం’ వంటివి, సున్నితహృదయసంఘర్షణ మును చూపెడి ‘డమడమాలబండి’ వంటివి హృద్యములైన రచనలు.⁹

శ్రీ పాలగుమ్మి పద్మరాజు :

‘గాలివాన’ కథతో ప్రపంచ కథానికలపోటీలో ద్వితీయస్థానమును సంపాదించుకొన్న వారు పద్మరాజుగారు. “బిహేవియరిజం” సూత్రము నాధారముగా చేసికొనిచేసిన వీరిరచనలలో ‘ఖూసీ’ ఉత్తమరచన. ఇది మద్రాసు రేడియోవారు జరిపినపోటీలలో ప్రథమ బహుమానమును పొందిన రచన (1946). “వింబర్స్ ఛేట్”ను వానకారుకథ అన్నపేరుతో తెలుగులో వీరు చక్కని గేయనాటికగా రూపొందించెయ్యన్నారు. వీరి ‘రాధ ; కృష్ణుడు’ అనునది చక్కని ఊహచిత్రణము. ఇందు శ్రీ పురుషులకు సంఘమునందుండవలసిన సమప్రాధాన్యము వ్యంగ్యముగా చిత్రితమైనది. వీరు ఇంకను పెక్కునాటికలను రచించెయ్యన్నారు.

శ్రీ గోరా శాస్త్రి :

శ్రీ సమస్యను విభిన్నదృక్పథములతో చిత్రించిన రచయితలను గూర్చి వివరించి యున్నాను. ఆ రచన లన్నింటను విలక్షణమైనది గోరాశాస్త్రిగారి ‘దురతీరాలు’. ఇందు ఆశా వాదము ముఖ్యమైనది. శ్రీ సంపూర్ణవిజయమును సాధించుటకు ఇంకను చాలదూరము ప్రయాణింప వలయునని వీరి వ్యాఖ్యానము. ఇందలి కథ ముద్దుకృష్ణగారి ‘అపవాదు’లోని కథవంటిదే అయినను పాత్రపోషణవిషయమున, కదలిక కలిగింపగల సన్నివేశ నిర్మాణవిషయమున విశిష్టమైనదై, తెలుగులోని మంచినాటికలలో ఒకటిగా పరిగణింపదగియున్నది. చెప్పదలచుకొన్న అంశమును సూటిగా, నిశితముగా, చక్కని నాటకీయతతో చెప్పగల శక్తిమంతులు గోరా శాస్త్రి గారు.¹⁰ వీరి హాస్యనాటకములు ‘సెలవుల్లో’, ‘అనందనిలయం’ (4954) విశిష్టమైన రచనలు. ఇవి సమకాలికవాస్తవికతాచిత్రణములు.

శ్రీ కొప్పరపు సుబ్బారావు :

వృత్తి నాటకరంగమునకు ప్రదర్శనసౌలభ్యముగల పెక్కునాటకములను సమర్పించిన కొప్పరపు సుబ్బారావుగారు నాటికారచనలో వినూత్నప్రయోగములను చేసి విజయమును పొంది యున్నారు. వీరి నాటికలన్నియును సాంఘికములే; అందున, సమాజమును వ్యంగ్యముగా చిత్రించునవియే. బర్లెస్కె అనేది హాస్యసంగీతరూపకజాతికి చెందినదై, గద్య-పద్య (కీర్తన) మిశ్రితమైన వీరి ‘అల్లిముతా’ తెలుగు గేయనాటికలలో ఉత్తమశ్రేణికి చెందియున్నది. ఇది

యును, 'నేటిసటుడు' (నటనపై విమర్శ) మొదలగు వీరి ఇతరనాటికలును ప్రదర్శనసౌలభ్యము కల రచనలు. ఉత్తమ ప్రయోక్తలగు వీరు ప్రదర్శనవిషయమున అమెచ్యూర్ సంఘముల కొనంగిన "నటులకు చిన్ననలహాలు" సర్వదా అనుసరణీయములు.¹¹

శ్రీ దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రి :

కృష్ణశాస్త్రిగారి నాటికలను సంభాషణారూపముననున్న ఉత్తమ ఖండకావ్యములనుగా పేర్కొనవచ్చును. భక్తితన్మయత్వము, భావగౌరవము, సన్నివేశసౌందర్యము వీనియందు మిక్కుటము. సున్నితములైన భావములను హృదయంగమముగా చిత్రించుటలో శాస్త్రిగారు సిద్ధహస్తులు. వీరి కృష్ణాష్టమి, ధనుర్దాసు, ఊర్వశి, విద్యాపతి మొదలగునవి ఉత్తమ రచనలు. వీరి నాటికలు చాలవరకు రేడియోప్రసారమునకు ఉద్దిష్టములైనవి.

శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు :

తెలుగులోని పద్య_గేయ నాటికాబ్రహ్మలనదగిన శివశంకరుల తరువాత, ఆజాతి రచనలను చేసిన రచయితలలో ముందుగా పేర్కొనబడవలసినవారు రజనీకాంతరావుగారు. వీరి తొలి గేయనాటిక 'చండీదాసు' 21_2_1941 తేదీన రేడియోలో ప్రసారితమైనది. అటుపిమ్మట వీరు చాల గేయనాటికలను రచించియున్నారు. రజనీగారు చక్కని గాయకులు, సంగీతజ్ఞులు ఆగుట చేత వారి గేయరచనలకొక ప్రత్యేకత వచ్చినది. ఈ గేయరచనలలో కొన్ని తానెప్పుడు నాటికలు (చండీదాసు, లకుమాదేవి, విశ్వవీణ మొ॥) — ఇందు అభినయమునకు ప్రాధాన్యముండును; కొన్ని మధ్యస్థాయి నాటికలు (రాసలీల, మేఘసందేశం మొ॥); కొన్ని మంద్రస్థాయి నాటికలు (మధురానగరీగాథ, మేనక మొ॥)¹². వీరు మేఘదూతలో గీత పద్యములనుకూడ బృందగానమున కుపయోగించియుండుట గమనింపదగినది.

- ఇంతవరకును వివరించిన విధముగా విభిన్నలోక ప్రవృత్తులను నాటికల మూలమున ప్రపంచించుటలో తెలుగునాటికా సాహిత్యమునందు జరిగినన్ని విజయవంతములైన ప్రయోగములు మరియెచ్చటను జరుగలేదని చెప్పవచ్చును. ఇచ్చట పేర్కొనబడిన రచయితలేకాక ప్రసిద్ధులైన మరికొందరు నాటికాకర్తలుకూడ కలరు. అంతియేకాదు. ఇచ్చట పేర్కొనబడిన రచయితలలో, ఏ ఇద్దరు ముగ్గురినో తప్పించినచో, తక్కినవారందరును బహుళ రచనలు చేసినవారే. అందరు రచయితలను కాని, వారి అన్ని రచనలనుకాని పేర్కొనుట సాధ్యముకాదు. ప్రముఖములైన నూతన ప్రయోగములను విశదీకరింపవలెననెడి దృష్టితోనే ఈ వివరణము జరిగినదని తెలియవలెను. అనలు ఇది అన్ని అధ్యాయములకును సమానలక్షణమేయనుట ఓస్మరింపరాదు.

ఈ అధ్యాయమును ముగించుటకుముందు డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగారి హెచ్చరికను ఉట్టంకించుట సమంజసమని తలంచుచున్నాను —

“తెలుగు ఏకాంకిక పత్రికాభూమి వదిలి రంగభూమిలోకి రావాలి. శ్రీ రాజమన్నారుకి నిశితమైన భాషా, శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రికి లోతులు చూడగల దృష్టి అలవడాలి. నాల్గ సందేశా

లకి బరువూ, బుచ్చిబాబువాక్యానికి వక్తృత్వమూ అలవడాలి. శ్రీకృష్ణశాస్త్రి కవితాకన్యశి ఇహ లోకయాత్రా, శివశంకరశాస్త్రి పాండిత్యానికి కార్యదీక్ష అలవాటవాలి. అయితే అప్పుడూ ఏకాంకికలకి రంగాభిషేకం. విశ్వసాహిత్యంలో ప్రవేశించిన తెలుగు ఏకాంకికలకి అప్పుడూ విభాత మహాత్మ్యవం” — (భారతి - విరోధి పుష్కము - పుట - 46),

భూమిక

1. ఒకవేళ అట్టి సమన్వయము కలదని ప్రయాసపడి నిరూపించినను, ఆ లాక్షణికత పలువురిలో యాదృచ్ఛికమేకాని, తెలిసి పాటించినదికాదని చెప్పుట అసమంజసముకానేరదు.
2. “తెలుగు ఏకాంకిక” — డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తి — భారతి - విరోధి పుష్కము - పుటలు 43-46;
“తెలుగు సంస్కృతి” (తెలుగు విజ్ఞానసర్వస్వము — మూడవ సంపుటము) లోని డా. కొత్తపల్లి వీరభద్రరావుగారి ‘ఏకాంకిక’ అను వ్యాసములనుకూడ పరిశీలించదగును.
3. ఛోగరాజు నారాయణమూర్తిగారి పౌరాణిక ఏకాంకిక “వ్యోమవధ” (భారతి మే, 1928) లో ప్రకటితమైనది. వీరి “నౌరోజా” (1926) హిందూ మహమ్మదీయ సఖ్యతకు సంబంధించిన నాటకము.

కొందరు తొలి నాటికాకర్తలు

1. వీరి పూర్తిపేరు — మల్లాది విశ్వనాథశర్మ.
జననము — 1893; మరణము — 2-6-1947.
ఆంధ్రనాటక కళాపరిషత్తు సంస్థాపకులలో వీరు ముఖ్యులు. నాటకకళకు జీవితము నంకితము చేసికొన్న కళాపాని. చక్కని నటులు (యుగంధరుడు మొ॥). వీరు ప్రదర్శనాసౌలభ్యము గల సాహిత్రం, హరిశ్చంద్ర. మహానంద, కుశలవ మొ॥ చాల నాటకములు వ్రాసి సురభి సమాజాదుల కొనంగిరి. కాని ఒకటిరెండు మాత్రమే ముద్రితమైనవి. వీరు పెక్కు సంస్కృత నాటకములనుకూడ అనువదించిరి. ఏబదికిపైగా నాటికలను రచించియున్నారు. కొన్ని హిందీ లోనికి అనువదించబడినవి. “కవిరాజు” అనునది శ్రీ జగద్గురు శంకరాచార్యదత్త బిరుదనామము. వీరు ఉస్మాక నారాయణమూర్తిగారితో కలిసి ‘హరిహర కవులు’ అను పేరుతో ఒక సంవత్సరముపాటు అష్టావధానములు, శతావధానములు చేసినారు.
2. శ్రీ పాకాల వేంకట రాజమన్నారు;
జననము — 10-5-1901; న్యాయవాదిగానున్న రోజులలో “కళ” అనేది ఛత్రికను నడిపినారు. మద్రాసు హైకోర్టు ప్రధాన న్యాయాధిపతిగా విశ్రాంతిగైకొని మద్రాసులో స్థిరపడినారు.
3. “రాజమన్నారుగారి నాటికలు” అనేది వ్యాసములో (‘నాట్యకళ’ — జనవరి 1960) సాక్ష్యకృష్ణమూర్తిగారు రాజమన్నారుగారి నాటికలు, సంస్కృతమునందలి ‘నాటికా’ లక్షణములకు సరిపోవునని నిరూపించుటకు ప్రయత్నించియున్నారు.

రాజమన్నారగారి నాటికలు కొన్ని “రాజమన్నారగారి నాటికలు” అనుపేర ఒక సంపుటముగా ముద్రితములైనవి. తప్పేవరిది, మనోరమ మొదలగు వారి ఇతరరచన లిందు చేరలేదు.

“శ్రీ రాజమన్నార నాటికలు” అనుపేర యస్వీ జోగారావుగారిక వ్యాసమును రచించి యున్నారు—తెలుగు స్వతంత్ర—22-7-1955.

4. విశ్వనాథకవిరాజగారిలోకూడ ఈ గుణమే ప్రధానము. కాని, నిర్వహణములోమాత్రము ఇరువురికిని భేదము కలదు.

5. శ్రీ భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు:

జన్మస్థలము: పశ్చిమగోదావరిజిల్లా, భీమవరంకాలాకా, ఆకివీడు.

జననము: ఏప్రిల్, 1897; మరణము: 29-8-1958.

రాజమహేంద్రవరం ప్రభుత్వ కళాశాలలో పట్టభద్రులు (1918లో). 1922 నుండియు రాజమండ్రి వీరేశలింగం హైస్కూలులో గణితశాస్త్రాధ్యాపకులు; ఏమ్మట ప్రధానోపాధ్యాయులు. పద్యపతనముమీదను, అభినయముమీదను, అభినవేశముకలవారు. స్వయముగా నటులు (గురు పాదులు శ్రీపాదకామేశ్వరరావుగారిలో కలిసి పాత్రధారణ చేయున్నారు). జీవితములోని వాక్యమత్కృతుల నేకరణము మొదటికృషి. అనేక నాటకములు, వ్యాసములు, చమత్కార సంఘాషణలు రచించుటయేకాక “త్యాగరాజ ఆత్మవిచారం” అనేది త్యాగరాజ రచనల సారమును రచించినారు.

నాటకములు : మొత్తము నలుదివరకున్నవి.

3. మేకర్లింతు అనువాదములు.

12. మోలియర్ అనుసరణములు.

12. భాసానుకృతులు.

2. డెరిడాన్ అనువాదములు (Duenna; the Rivals)

3. గోల్డెన్స్మిత్ అనువాదము (She stoops to Conquer)."

తక్కినవి స్వతంత్ర రచనలు

6. కామేశ్వరరావుగారి ప్రహసనముల ప్రదర్శనవిషయము వచ్చినపుడు మెట్టాన్ వసతిగృహ వార్షికోత్సవములను, తత్పూర్వవిద్యార్థిసంఘమును స్మరింపకతప్పదు. అందున ఈ ప్రహసనములకు ప్రథమ ప్రయోక్తలనదగిన శ్రీయుతుల దుగ్గిరాల సత్యనారాయణరావు, పాలగుమ్మి వీరభద్రేశ్వరరావుగార్ల కృషి ప్రశంసనీయము.

7. బాగుబాగు, ఎప్పుడూ ఇంతే, కచటరపలు—ఈ మూడు ‘ఇప్పుడు’ అన్న పేరుతో గ్రంథ రూపమున వెలువడినవి. స్వీయ రచనలను ‘ఇప్పుడు’ అనియు, అనుసరణములను ‘అప్పుడు’ అనియు వారు పేరుపెట్టుట గమనార్హము.

8. శ్రీ తల్లావఝుల శివశంకరశాస్త్రి (శివశంకరస్వామి);

జననము—12-9-1892. తెలుగు, ఇంగ్లీషు, సంస్కృతము, ప్రాకృతము, పాలి, హిందీ, బెంగాలీ, కన్నడము, లాటిన్ మున్నగు బహుభాషాపండితులు. వీరు స్వయముగా కవులగుటయే

కాక సభాపతియై, పెక్కు యువకులను తయారుచేసి వారిచేత కవిత్వాసాధనము చేయించినారు. “ఈయన ప్రభావముపడని నవ్యకవి లేడంటే అత్యుక్తికాదు” అని వీరినిగూర్చి చెప్పుదురు. నిజమునకు శివశంకరులు ఒక మహావ్యక్తిమాత్రమేకాదు; ఒక మహాసంస్థ.

మరికొందరు ప్రసిద్ధ నాటికాకర్తలు

1. శ్రీ అబ్బూరి రామకృష్ణారావు:

జననము—20-5-1896.

కవిగా, గ్రంథాలయశాస్త్రవేత్తగా, నటుడుగా, దర్శకుడుగా సుప్రసిద్ధులు రామకృష్ణారావుగారు.

2. రాజమహేంద్రవర ప్రభుత్వ కళాశాలలో కేవలము కళాశాలావిద్యార్థినులచే ఈ వ్యాసకర్త ఈ నాటికను విజయవంతముగా ప్రదర్శింపజేసియుండెను—జనవరి 1951.

3. చలంగారి నాటికలు కొన్ని “సత్యం-శివం-సుందరం” అను పేరను, “కొండడు” అను పేరను రెండు సంపుటములుగా ప్రకటితములై నవి.

4. డా. చిలుకూరి నారాయణరావు:

జననము—1890; మరణము—1951.

తెలుగులో ప్రప్రథమముగా ‘డాక్టరేట్’ పట్టమును పొందినవారు నారాయణరావుగారు. తెలుగుభాషకు సంస్కృతమే మూలమని నిరూపించుచు వీరు రచించిన ఉద్గ్రంథమును ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము ప్రచురించియున్నది.

5. శ్రీ మల్లవరపు విశ్వేశ్వరరావు:

జననము—15-7-1906.

జన్మస్థలము—ఉండి, పశ్చిమ గోదావరిజిల్లా.

శాంతినికేతనమునందు గురుదేవుని అంతేవాసులు వీరు.

6. శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి:

జననము—23-4-1891; నివాసము—రాజమండ్రి.

ప్రబుద్ధాంధ్ర సంపాదకులుగా శిష్టవ్యావహారికభాషావాదిగా, కథాకథనమున నిద్ద హస్తముగా, వివిధసాహిత్యప్రక్రియ నిర్మాతగా, ఆంధ్రత్వము మూర్తిభవించినవారుగా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు సుప్రసిద్ధులు.

7. శ్రీ మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి:

“ఔరిష్టరు పార్వతీశం” (1924) రచయితగా మొక్కపాటివారు తెలుగు పరితలకు సుపరిచితులు. హన్యరచనలో నిద్దహస్తములు.

8. “మొక్కుబడి” అనేది తమ నాటికల సంపుటికి మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రిగారు వ్రాసికొన్న (1951) “కుదిపలుకు” చూడవలెను. ఈ సంపుటిలో మొక్కుబడి, అభ్యుదయం (1940), పెద్దమామయ్య, అసాధారణ సమావేశం, వారసత్వం, పాతివ్రత్యం అనేది నాటికలున్నవి.

9. జి. వి. కృష్ణారావుగారి ఎనిమిది నాటికలు “రౌలబొమ్మలు” అనుపేర ఒక సంపుటిగా వెలువడినవి (1952). ఇందు—పాడుసంఘము, డమడపూలబండి, యాదవ ప్రళయం, దానధార, విధినర్జయం, ధమ్మిల్లం, తమ్మపడిగ, ప్రతిక్రియ అనేది నాటికలున్నవి.
10. “ఆశాపీఠం అణా” అనేది సంపుటిలో (1958) గోరాశాస్త్రిగారు రచించిన ఐదు నాటికలు కలవు—ఆశాపీఠం అణా, ఆమె నవ్వంది, రాగద్వేషాలు, శీయని తలపులు, సరువుకోసం.
11. “నేటి నటుడు వగైరా” అనేది మూడు నాటికల సంపుటిని (1946) చూడవలయును, ఇందు నేటి నటుడు, చేసినపాపం, అల్లిముతా అనేది మూడు నాటికలున్నవి.
12. రజనీకాంతరావుగారి గేయ నాటికలు “విశ్వవీణ” అనుపేర ఇటీవలనే ఏకసంపుటిగా ప్రకటితములైనవి (1964). వీరు మొత్తము 18 సంపూర్ణ గేయ నాటికలను, 30 వరకు గద్య పద్య గేయాత్మక నాటికలను రచించియున్నారు.

సమకాలీన రచనలు

భూమిక

1943-44 సంవత్సరమున తెలుగు రంగస్థలచరిత్రయందు నవ్యయుగ మారంభమగుటతో తెలుగు నాటకచరిత్రయందుకూడ నవ్యయుగ మారంభమైనదని చెప్పవచ్చును. రెండవ ప్రపంచ సంగ్రామము ప్రారంభమైన తొలిదినములలోనే సినిమా, వినోదసాధనముగా, తన ఆకర్షణను కోల్పోయినది. ఉత్తమ విదేశీచిత్రముల దిగుమతి నిలుపువలవలన, భారతీయ చిత్రనిర్మాణమునకు యుద్ధమువలన కలిగిన అటంకములవలన చలనచిత్రములస్థాయి పడిపోయినది. వృత్తి నాటకరంగస్థానికూడ అంతంతమాత్రమే అయినది. ఇట్టితరుణములో తెలుగుదేశమునందలి ఉత్సాహవంతులైన పెద్దలు ఔత్సాహికసమాజముల ప్రదర్శనలను, యవరచయితల రచనలను ప్రోత్సహింపసాగిరి.¹ స్వగత ఈకాలముననే తెలుగునాటకరచన - ప్రయోగములందు నూతనత్వమును, విజయమును సాధించిన మూడు ఉద్యమములు బయలుదేరినవి.

అందు మొదటిది ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ నాటకరంగము. 1942 లో విశాఖపట్టణముపై బాంబులుపడుటతో విశ్వవిద్యాలయము వాల్తేరునుండి గుంటూరునకు తరలినది. 1943 వ సంవత్సరపు సంస్కృతివాదోత్సవ సందర్భమున గుంటూరునందలి మూడుకళాశాలలను కలిపి తొలిసారిగా విశ్వవిద్యాలయనాటకోత్సవములను జరిపినవి. కే. వి. గోపాలస్వామిగారి అధ్యక్షమున అవి నేటికిని వాల్తేరులో అవిరళముగా సాగుచు నాటకప్రదర్శనముల విషయమున నూతనప్రయోగములకు అలంబనములుగా నున్నవి. అట్లే ఔత్సాహిక నాటకోద్యమముగా ప్రారంభమైన “ప్రజానాట్యమండలి” (భారత ప్రజానాట్యమండలికి అనుబంధసంస్థ) తెలుగు నాటకరచనలోను, ప్రయోగములోను వినూత్నత్వమును సాధించినది. ఇంక మూడవ ఉద్యమము ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తుచే ప్రారంభింపబడినది. 1930 కి ముందే స్థాపింపబడిన పరిషత్తు చరిత్ర తొలిదశ 1943 తో అంతమైనది. నాటినుండి, అది ప్రారంభించిన ఔత్సాహిక సమాజముల నాటకనాటికల పోటీలు క్రొత్తరచయితలను, క్రొత్త నటీనటులను, క్రొత్త ప్రయోగ విధానములను వెలుగులోనికి తెచ్చినవి.

సమకాలికములైన ఈ మూడు ఉద్యమములును నూతన ప్రయోగములవిషయమున ఇంచుమించుగా ఒకే లక్ష్యముకలవై తెలుగు నాటకరచనాప్రదర్శనములను క్రొత్తదారులకు

పట్టించినవి. కొందరు నటులు వృద్ధులై నాటకరంగమును విడిచిపెట్టిరి. ఆర్థిక సుస్థిరత్వము కొరకు కొందరు నటులు సినీమారంగమును ప్రవేశించిరి. నాటకశాలలు మూతపడినవి, లేదా సినీమూలాలై నవి. కాగా, నాటక ప్రదర్శనములకు క్రొత్తనటులు, క్రొత్తరంగస్థలములు కావలసి వచ్చినవి. ఈ క్రొత్తదనమునకు ప్రాతనాటకములు సరిపడకపోవుటచేత క్రొత్త నాటకరచయితలు అవతరించుట కవకాశమును, అవశ్యకమును కలిగెను. పై మూడు ఉద్యమములును క్రొత్తనాటకరచయితలకు, క్రొత్తనాటకములకు, క్రొత్తరకపు రంగస్థలములకు, వినూత్న ప్రయోగములకు ఆకరములై, తెలుగుదేశమున నాటకరంగపునరుజ్జీవనమునకు మూల స్తంభములై నవి.

ఇందు ఆంధ్ర నాటక కళాపరిషత్తును, విశ్వకళాపరిషత్తును నాటకముల పోటీలను జరుపుచున్నవి. విశ్వకళాపరిషత్తు పోటీలు కేవలము విద్యార్థిసంఘములకే పరిమితములుకాగా, కళాపరిషత్తుపోటీలు మరొకొంత విస్తృతమైన పరిధిలో ప్రారంభమైనవి. కాని రెండువిధములుగా సాగుచున్న ఈ ప్రదర్శనములెల్ల పట్టణములకే పరిమితములైయున్నవి. ఇంక ప్రజానాట్యమండలి పట్టణములందేకాక పల్లెలందుకూడ ప్రదర్శనముల నొసంగినది. వారి నాటకేతి వృత్తము లన్నియును రైతు-కూలీ సమస్యలకు సంబంధించినవగుటచేత పల్లెలయందే వానికి అధికాదరము లభించినదికూడను. కాగా, ఈకాలమున నాటకరంగము వాడవాడలా వెలయుటకును, సర్వప్రజా నాటకదర్శనాభిలాష కలది యగుటకును అవకాశము లభించినది. 1947 లో సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యములభించుటతో అన్నికళలతోపాటు నాటకకళకును ఇతోధిక ప్రోత్సాహము లభించినదని చెప్పవచ్చును.

ఇంతకుముందు కాలమునందువలెనే ఈకాలమునందును వివిధములైన శాఖలలో నాటక నాటికా రచన సాగినది—పోటీలకొరకు వ్రాయబడినవి; ప్రచారముకొరకు రచింపబడినవి; సాహిత్యదృష్టితో నిర్మింపబడినవి. అంతియేకాదు, పాశ్చాత్యనాటకానువాదములు, అనుసరణములు అధికమైనవి. శ్రవ్యనాటికారచన ఇతోధికమైనది. ఇంక నాటకలక్ష్యములో స్వభావవాదమధికమైనది; ఇది మరల రెండువిధములు. ఒకవర్గమువారు తమ కథలను పట్టణములకు పరిమితముచేయగా మరియొకవర్గమువారు తమ కథలను పల్లెలకు పరిమితము చేసినారు.

స్వభావవాదము (Realism)² :

సాంఘికసమస్యల నితీవృత్తములుగా చేసికొని నాటకరచనచేయుట తెలుగునాట తొలి నుండియు నున్నదే. యక్షగాననాటకరత్నకాక, ఆధునిక నాటక ర్తలగు శ్రీయుతులు వావిలాల, కందుకూరి, పానుగంటి, కాళ్లకూరి ప్రభృతు లిటీరచనలు చేసియున్నారు. కాని, తెలుగునాటక రంగ పునరుజ్జీవనకాలమున నేటి నాటకరచయిత లనుసరించిన స్వభావవాదము, ఆ తొలి రచయితల దృక్పథముకంటె ప్రగతిశీలమై, అభ్యుదయకరమై కన్పట్టును. ఆ నాటకకర్తలు సంఘదురాచారములను నిరసించుచు, వానినుండి విముక్తి యెట్లుకలుగునో సూచించుటకు ప్రయత్నించిరి. ఆ దురాచారములు సంఘమున కంతటికిని చెందినవి; వీని నిర్మూలనము,

సాంఘికముగా అందరి విధి. ఇంక నేటి అభ్యుదయ లేదా స్వభావాదులదృష్టి ఇట్టి దురాచారములపై కాక, సాంఘిక-ఆర్థికరంగములందలి అసమానత్వములపై నిశితముగ ప్రసరించినది. సంఘమునందలి తక్కువతరగతివారికి 'కనీసపదుపాయములు' సమకూర్చబడినప్పుడే సాంఘిక సమస్యలు పరిష్కృతము లగునని వీరివిశ్వాసము.

రెండవ ప్రపంచయుద్ధము అంతమగుటతో దేశమున స్వాతంత్ర్యభావములతోపాటు ప్రజాస్వామ్యభావములుకూడ పెంపొందినవి. ఆర్థికమాంద్యమును అవలంబముగా చేసికొనిన పట్టణములందలి ధనికుల, జమీందారీల, భూస్వాముల తత్త్వములు కార్మిక-కర్షకుల బాధలను ఇనుమడింపజేసినవి; వారి జీవితములను క్లిష్టముల నొనర్చినవి. దీనితో ఇంతకాలమువరకును అణగియున్న 'సమానతాభావము' పెల్లబడినది. స్వభావవాదులు, జీవితయథార్థచిత్రణమునకు పూనుకొన్నప్పుడు, ఈ అసమానత్వము, నిర్మూలించవలసిన ప్రథమదురాచారముగ కన్పట్టినది. ప్రపంచమున, అణగద్రొక్కబడుచున్న ప్రతివర్గమును వీరి సానుభూతిని పడసినది. (ఇంతకు ముందు, రాజమన్నారు ప్రభృతులు చేపట్టిన పతితశ్రీ సముద్ధరణోద్యమమును ఇట్టిదే).

ఈ స్వభావవాదులు చిత్రింపబూనిన అసమానత్వము ప్రధానముగా రెండు విధములు—

1. కేవలము పట్టణజీవితమున, తెచ్చుకొనుచున్న చాలీచాలని జీతబత్తెములతో బ్రతుకు బరువును మోయలేని మధ్యతరగతివారి జీవితచిత్రణము మొదటిది; 2. పల్లెలలోని కర్షక కార్మికుల అవస్థాచిత్రణము రెండవది.

రచనాస్వభావమును వింగడించి, ఈ స్వభావవాదులయందు గోచరించు సామాన్య లక్షణములను క్రిందివిధముగా క్రోడీకరింపవచ్చును—1. పరిస్థితుల యథార్థచిత్రణము; అనగా స్వయముగా ఎట్టి ఫలితమునుగాని, సందేశమునుకాని, నీతినికాని నాటకాంతమున సూచింపక, కేవలము సంఘర్షణమును మాత్రమే సూచించి, తక్కినదానిని ప్రేక్షకుల యూహకు వదలుట. 2. సన్నివేశములను, సంభాషణములను ఎక్కువ నాటకీయముగ మార్పుట; ఇట్టి వానిలో సంఘమును దూషించు ఉపన్యాసములు, హత్యలు చేయుటకు బెదిరింపులు ('పిష్టలు' నేటి నాటకములయందు తప్పనిసరి 'కైమాక్కు') వంటివి ముఖ్యమైనవి; వీనియందు ప్రదర్శనా సౌలభ్యము మాత్రము అధికముగా నుండును. 3. అన్నియును వచననాటకములే; రంజనార్థ మచ్చటచ్చట పాటలు ప్రయుక్తములగును (ప్రధానముగా నేపథ్యగానము). ఈ స్వభావ వాదులకు ప్రతినిధియని చెప్పదగిన ఆచార్య ఆత్రేయ తన 'ఎన్. జి. ఓ.' నాటకమునకు వ్రాసికొన్న పీఠికలో ఎట్టి సందర్భములందును నాటకమున పద్యములను, పాటలను ఉపయోగింపరాదని పేర్కొనెను; కాని, రానురాను ఇతర రచయితలు ఒకటి రెండు పాటల నుపయోగించుచున్నారు. 4. శ్రీ పాత్రలను తక్కువజేయుట లేదా అసలు లేకుండ చేయుట మూలమున దౌత్యాహిక నాటక సమాజముల ప్రదర్శనలకు ఇతోధికావకాశములను కల్పించుట. 5. కేవలము సమకాలికములగు—ముఖ్యముగా అసమానత్వ సంబంధియగు—సమస్యలనే స్వీకరించుట, 6. సాంప్రదాయికములగు కట్టుబాట్లు, నీతి నియమములు మొదలగు వానిపై తిరుగుబాటు.

స్వభావవాదము 1

శ్రీ కొండముది గోపాలరాయశర్మ :

ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు నాటకపుబ్లిటీలు ప్రారంభమైన తొలిరోజులలో నాటకరచన చేసినవారు గోపాలరాయశర్మగారు (వీరి తొలి నాటకము 'ఎదురీత' ఆంధ్రనాటకకళా పరిషత్తు వారిచే ప్రకటించబడినది). కాంట్రాక్టు నాటకముల రోజులలోని పౌరాణిక-చారిత్రక-యుద్ధ నాటకములకు స్వస్థిచెప్పట, సమస్యారూపకముల రచన యారంభమగుట జరిగినదీకాలముననే. ఈ ఉద్యమముయొక్క తొలికాపు గోపాలరాయశర్మగారు. వీరి నాటకములు — ఎదురీత (1947), ఇదీలోకం (1946), న్యాయం (1947), ఏకదేశం (1947) — అనునవి నాటి సాంఘిక సమస్యలను ఇతివృత్తములుగా చేసికొన్న రచనలు. కులాంతరవివాహము చేసికొనదలచిన వారికి, సంఘమున ఎన్ని ఆటంకములు ఎదురగునో ఇందు చిత్రితములైనవి; అందున ఆ స్త్రీ ఒక వేళ్యచే పెంపబడినదైనచో — ఆ ఆటంకములు ఇబ్బడిగా ఎదురగును. అట్టి స్థితిలో సంఘమున తెదురీదవలెనన్నచో, ఆ నాయకునకు ధైర్య-స్థైర్యములావశ్యకములు; అట్టి ధైర్యము గల యువకులు తుదకెట్లు కృతకృత్యులగుదురో చూపిన నాటకము 'ఎదురీత'. ఇది ఆంధ్ర నాటకకళాపరిషత్తువారివలన రచనకు, ప్రదర్శనమునకు బహుమానములను పొందిన రచన. వీరి 'గౌతమబుద్ధ' (1949) అనేది నాటకము తెలుగుభాషా సమితివారి బహుమానమును పొందిన రచన,

'ఇదీలోకం'లో పెట్టుబడిదారుల ఘాతుకకృత్యములు, పేదవారు ఆకలితో అలమటించి మరణించుట చక్కగా చిత్రితమైనవి. 'న్యాయం'లో పైతరగతివ్యక్తులవలె బ్రతుకవలయునని ప్రయత్నించిన మధ్యతరగతివారికి పైతరగతులవారివలన కలిగెడి అవమానములు చిత్రితమైనవి. 'ఏకదేశం'ను సాంఘిక — చారిత్రక నాటకమునుగా పేర్కొనినారు శర్మగారు; ఆంగ్లేయులు భారతదేశమున వ్యాపారముచేయుటకు వచ్చినది మొదలు స్వాతంత్ర్యము వచ్చువరకును జరిగిన సంఘటనలు ఇందు వర్ణితములైనవి; వారి 'విభిజించిపాలించు' రాజనీతి సూత్రమును ఈ నాటకము చిత్రించుచున్నది.

గోపాలరాయశర్మగారి నాటకములన్నియును నూతనప్రయోగాత్మకములు. ముఖ్యముగా ఎదురీత, ఇదీలోకం, ఏకదేశం అనేది నాటకములలో రచయిత త్రొక్కిన మార్గములు ఆనాటి నాటకరంగమునకు క్రొత్తవి. నాటకములోని పాత్రలపేర్లు, ఆ నాటకమున రచయిత మూర్తిభింపజేయదలచుకొనిన వర్గములపేర్లను ధ్వనించుచుండుట గమనింపవచ్చును. సన్నివేశ వైచిత్ర్యము, సంభాషణాపౌంధ్యమును కలవియై, వీరి నాటకములన్నియును రంగస్థలమున విజయవంతములైనవి. శర్మగారు తమ నాటకములం దచ్చటచ్చట పాటలనుకూడ చేర్చిరి.

"న్యాయం" అనేది తమ మూడంకముల నాటికకు శర్మగారు వ్రాసికొన్న తొలిపలుకు లోని క్రింది వాక్యములు తప్పక స్మరింపవలసినవి — "ఇందులో ప్రధానమైన విశేషం —

నాటకంలో కథాకాలం, నాటక ప్రదర్శనకాలం సరిపోతవి. 'కొంతకాలం తర్వాత' అనే ప్రసక్తి లేదు. మన నాటకసారస్వతంలో ఈ షక్తిలో వ్రాయబడిన నాటకం ఇదే మొదటిది. చివరిది కారాదని ఆశిస్తున్నాను."

పై గుణము ఏకాంకిక విషయములో విధిగా ఉండవలసిన గుణమని పేరుగా చెప్ప నక్కరలేదు. కాని ఈ ప్రధానసత్యమును విస్మరించిన రచనలే నూటికి తొంబదితొమ్మది.

శ్రీ ఆచార్య ఆశ్రేయ :

స్వభావవాదమునకు ప్రతినిధియైన ఆచార్య ఆశ్రేయగారి ప్రవేశముతో తెలుగు నాటక రంగమున ఒక నూతనసంచలనము బయలుదేరినది. కొండముది గోపాలరాయశర్మగారి 'ఎదు రీత'ను నాటకకళా పరిషత్తు పోటీలలో ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శించి ఉత్తమనటుడుగా, ఉత్తమ ప్రయోక్తగా బహుళ ప్రశంసల నందుకొన్నారు ఆశ్రేయగారు. అటుపిమ్మట నాటకరచయితగా సుప్రసిద్ధులైనారు. ఒక్కొక్క నాటకరచనలో ఒక్కొక్క నూతనప్రయోగమును చేయుచు, అందు కృతకృత్యులైనారు. ఆ యీ ప్రయోగములకెల్ల వీరి కవలంబమైనది 'పెంకటగిరి అమెచ్యూర్ ఆర్టిస్టు' అనెడి నాటకసమాజము.

తెలుగుదేశమునందలి స్వభావవాదుల రచనలయందు ముఖ్యముగ చిత్రితమగునది ధనికుల, పేదలమధ్య జరిగెడి సంఘర్షణము. ధనమదాంధులు తమ అధికారమును నిరంకుశముగ పేదసాదలపై ప్రవర్తింపజేయుచున్నారు. వారినుండి రక్షించుకొనుట, వారిపై ఎదురుతిరిగి విజయమును పొందుట పేదల కర్తవ్యము; ఇట్టి సంఘర్షణము ఆశ్రేయగారి తొలి నాటకము లలో నధికముగా కన్పింతును. పరివర్తన (1947), ఎన్. జి. ఓ. లేక గుమాస్తా (1949) అనెడి రచనలు ఈ తరగతికి చెందినవి. ధనికులు కేవలము కర్షకులను, కూలీలను మాత్రమే కాక విద్యావంతులనుకూడ ఎట్లు తమ ఆనందమునకు సాధనముగా చేసికొందురో నిరూపితమైన నాటిక 'పరివర్తన'. గుమాస్తా ఇంతకంటె పరిణతినందిన రచన. ఇందు చాలిచాలని జీతముతో గంపెడు సంసారభారముతో బాధపడెడి మధ్యతరగతికి చెందిన గుమాస్తాయొక్క వ్యక్తిగత భగ్గుబీబితము చిత్రితమైనది. ఈ నాటక మనేక ప్రదర్శనములను పొందినది. రచనకు, పాత్ర ధారణకు ఆశ్రేయగారికి పరిషత్తు బహుమతులు లభించినవి. కె. వి. గోపాలస్వామిగారు పేర్కొన్నట్లు ఆధునికనాటకరంగచరిత్రలో ఎన్. జి. ఓ. రచనాప్రదర్శనములు ఒక క్రొత్త శకమునకు దారితీసిన వన్నచో అతిశయోక్తిలేదు.

సమకాలికదేశీయసమస్యలను అనగా స్వాతంత్ర్యప్రాప్తి సందర్భమున సంభవించిన సంఘటనలను కైకొని వ్రాయబడిన నాటకము 'ఈనాడు' (1947), గోపాలరాయశర్మగారి 'ఏక దేశం' వలె ఇదియును సాంఘికరాజకీయచారిత్రక రూపకముగా పరిగణింపదగియున్నది. భారతదేశవిభజనానంతరము సంభవించిన హిందూ-ముస్లిముల అంతఃకలహములు ఆధారముగా సాగిన రచనయిది. అంతకుముందున్న హిందూ-ముస్లింల సఖ్యము ఈ విభజనతో భగ్గుమై,

కుటుంబముల నాశనమున తెట్లు దారితీసినదో ఇందు హృదయవిదారకముగా చిత్రితమైనది. ఆసాంతము ఒకే ఒక సెట్టుమీద పదిపదిగా నడిచెడినాటక మిది —

ఆచార్యగారి తక్కిన నాటకములు విశ్వశాంతి(1953), కప్పలు(1954), భయం(1957), ఆశోకసామ్రాట్ (1957) — నాలుగును నాలుగు విధములుగా సాగిన రచనలు. ఆత్రేయ గారి రచన లన్నింటియందును 'కప్పలు' తేలిక రచన. కాని, ఇందు హాస్యసన్నివేశ చిత్రణ మున, హాస్యపాత్రసృష్టియందు తనకు ప్రావీణ్యము కలదనెడి విషయమును రచయిత నిరూ పించుకొనెను. అంతియేకాదు, ఇంతవరకును ఒక ప్రత్యేక రాజకీయవర్గమునకు చెందిన వ్యక్తి అని భ్రమింపజేయునట్లుగా రచనలుచేసిన ఆత్రేయగారు ఈ నాటకరచనతో ఆరంభించి సార్వ కాళికములును, సార్వజనీనములును అయిన ఇతివృత్తములను స్వీకరించి నాటకరచన చేయుట గమనింపవచ్చును. సుమతి శతకకారుడు చెప్పిన 'తెప్పలుగ చెరువు నిండిన కప్పలు పదివేలు చేరు' ననెడి సామెతను ఆధారముగ చేసికొని పేదగానున్నప్పుడు ముఖము చూపించని బంధు

కుటుంబముల నాశనమున తెట్లు దారితీసినదో ఇందు హృదయవిదారకముగా చిత్రితమైనది. ఆసాంతము ఒకే ఒక సెట్టుమీద పదిపదిగా నడిచెడినాటక మిది —

ఆచార్యగారి తక్కిన నాటకములు విశ్వశాంతి(1953), కప్పలు(1954), భయం(1957), ఆశోకసామ్రాట్ (1957) — నాలుగును నాలుగు విధములుగా సాగిన రచనలు. ఆత్రేయ గారి రచన లన్నింటియందును 'కప్పలు' తేలిక రచన. కాని, ఇందు హాస్యసన్నివేశ చిత్రణ మున, హాస్యపాత్రసృష్టియందు తనకు ప్రావీణ్యము కలదనెడి విషయమును రచయిత నిరూ పించుకొనెను. అంతియేకాదు, ఇంతవరకును ఒక ప్రత్యేక రాజకీయవర్గమునకు చెందిన వ్యక్తి అని భ్రమింపజేయునట్లుగా రచనలుచేసిన ఆత్రేయగారు ఈ నాటకరచనతో ఆరంభించి సార్వ కాళికములును, సార్వజనీనములును అయిన ఇతివృత్తములను స్వీకరించి నాటకరచన చేయుట గమనింపవచ్చును. సుమతి శతకకారుడు చెప్పిన 'తెప్పలుగ చెరువు నిండిన కప్పలు పదివేలు చేరు' ననెడి సామెతను ఆధారముగ చేసికొని పేదగానున్నప్పుడు ముఖము చూపించని బంధు

కుటుంబముల నాశనమున తెట్లు దారితీసినదో ఇందు హృదయవిదారకముగా చిత్రితమైనది. ఆసాంతము ఒకే ఒక సెట్టుమీద పదిపదిగా నడిచెడినాటక మిది —

ఆచార్యగారి తక్కిన నాటకములు విశ్వశాంతి(1953), కప్పలు(1954), భయం(1957),

దాక చావుభయం' అని నారు రచయిత. ఈ నాటకమునందు దాదాపు అన్ని పాత్రలకును పేర్లు పెట్టకుండ నడుపుటకు ప్రయత్నించి (ప్రొప్రయటరు, మేనేజరు మొ॥), ఆయా వ్యక్తులను నిత్యజీవితమునందు మనకు తటస్థపడువారికంటె భిన్నముగా చిత్రించి, సార్వకాలిక వ్యక్తులకు ప్రతీకలుగా సూచించుట ఇందు పేర్కొనదగిన శిల్పచాతుర్యము.

వీరి ఇటీవలి నాటకము 'అశోకసామ్రాట్'. చారిత్రకనాటకరచననుకూడ సాంఘిక నాటకరచనయంత చతురతతోను నడిపింపగలసని ఆత్రేయగారు నిరూపించుకొనినా రిందులో. కాని ఇది అశోకుని కథగాకంటె, సమకాలిక సంఘాపదేశ నాటకమువలె కన్నట్లుచున్నది. నాటకమును చదువుచున్నప్పుడు ఈ కథ అశోకుని కాలమునాటి దనెడి యాహా కలుగుటకంటె రచయిత నేటి సంఘమును అశోకుని కాలమునకు నెట్టివారని తోచుట జరుగును. చారిత్రక నాటకరచనలో చారిత్రకదృష్టి యుత్తమగుట న్యాయ్యము కాజాలదు.

ఇట్లు విభిన్నప్రయోగములను చేసిన ఆత్రేయగారి రచనలలోని కొన్ని సామాన్య లక్షణములను క్రింది విధముగా పేర్కొనవచ్చును —

ఈ నాటకములందు ప్రయోగసౌలభ్య మధికము. వాస్తవికజీవితచిత్రణమునకు సంబంధించిన రచనలనేకాక భయం, విశ్వశాంతివంటి ప్రతీకనాటకములను కూడ సౌలభ్యముతో ప్రదర్శింపవచ్చును. ఈ నాటకములందు శ్రీపాత్రలసంఖ్య అల్పము; కాగా, ఔత్సాహిక సమాజముల కెక్కువ ఉపయోగపడుచున్నవి. ఇవి ప్రదర్శనమునకు సంబంధించిన విషయములు. వీనికంటె ప్రధానమైనది రచనావిధానము. ఆత్రేయగారు సన్నివేశచిత్రణమున అందెవేసినచేయి; సంభాషణానిర్వహణమున నిద్దిపొందిన రచయిత. అసలు, ఆత్రేయగారిని, ఓడితప్రజలపక్షమున గొంతెత్తి వాదించిన విప్లవవీరుడని చెప్పవచ్చును; వారి కలమువిసిరిన ప్రతిమాటయును అనుక్షణము కుమిలిపోవుచున్న జనుల హృదయములలోని అగ్నిజ్వాలలను వెలిగిగక్కును. తాను నమ్మిన ఒకసిద్ధాంతము నాధారముగా చేసికొని, దానిని నిష్కర్షగా, సూటిగా, నగ్నముగా ప్రదర్శించి, చేపట్టిన సమస్యకు న్యాయ్యము చేకూర్చిన శిల్పి శ్రీ ఆచార్య ఆత్రేయ.

ఆత్రేయగారి ననుసరించి వారివలె సమస్యాభావరూపకములను రచించినవారింకను పలువురు కలరు. కాని, ఆ రచనావిధానమున కృతకృత్యులైనవారు చాల తక్కువ; అంతియే కాదు, వారి సంభాషణములలో గర్భితముగా కన్నట్టెడి సంఘవిమర్శను ఉపన్యాసములలోనికి దింపి, నాటకమును పేలవముచేసినవారును పలువురు కలరు. అట్లుకాక, వారివలెనే స్వభావ వాదులై, చక్కని నాటకములను రచించిన మరికొందరినిగూర్చి ఈసందర్భమున వివరింపవలసి యున్నది. వీరందరి రచనలుకూడ రంగస్థలమున విజయవంతములై నవే.

శ్రీ అనిసెట్టి సుబ్బారావు :

అసంతృప్తులైన మధ్యతరగతివారి మన స్తత్త్వమును మరియొక దృక్కోణమునుండి పరిశీలించుట జరిగినది అనిసెట్టి సుబ్బారావుగారి "గాలిమేడలు" (1953) లో. మధ్యగరగతి

యువకుడు వాస్తవికజీవితమున ఎట్టిసౌఖ్యములను పొందలేక, అట్టివానిని వాస్తవికజగత్తునందు కంటే స్వాప్నికజగత్తునందు తేలికగా పొందగలుగుట ఇందు వ్యంగ్యముగా చిత్రితమైనది. వాస్తవిక-స్వాప్నికజగత్తులయందలి భేదము—ఈ నాటకమునందువలెనే—చిత్రింపబడిన మరియొక నాటకము శ్రీవాత్సవగారి “తీరనికోరికలు”. కథాసంవిధానమునకూడ రెండురచనలకును పోలికలున్నవి; ఆంధ్రనాటకరంగమున కలుగుచున్న అభివృద్ధికి ఈ గాలిమేడలు మచ్చుతునక అనెడి ప్రశంసనుపొందిన నాటకమిది. సుబ్బారావుగారు శిల్పదృష్టి అధికముగాగల రచయిత. అంతియేకాదు, సహజముగా కవితాత్మకలవారై, ప్రౌఢోక్తి సాధించిన విప్లవకవిగా ప్రసిద్ధి పొందినారు సుబ్బారావుగారు.

సుబ్బారావుగారి మరియొక రచన “మావూరు” (1954). ఇది గ్రామరాజకీయము లాధారముగా వ్రాయబడిన నాటకము; గ్రామసీమల రాజకీయములందు ఒక అమాయకుడు బలియగుట యిందలి కథ. గ్రామీణ స్థితిగతుల నింతగా కన్నులకుకట్టిన రచనలు తక్కువయని చెప్పవచ్చును. సుబ్బారావుగారి రచనలలో, కైకొన్న సమస్యయెడ ఒక నిశితమైన పరిశీలనా భావముకన్నట్టగలదు; ఆ పరిశీలన గాఢమైన ఆత్మీయభావముతోకలిసి సంఘటనలను పటిష్ఠముగా చేసినది. స్వభావవాదులందరికంటే వీరియందు కాల्పనికత్వము కొంత ఎక్కువగా కన్నట్టగలదు.

శ్రీ పినిసెట్టి శ్రీరామమూర్తి :

శ్రీరామమూర్తిగారు, ఆశ్రేయగారివలెనే రచయితలేకా నటులుకూడను; వారి రచనల వలెనే వీరి రచనలును బహుళజనామోదమును పొందియున్నవి. వీరి తొలినాటకము “ఆదర్శజ్యోతి” (1945). “కులంలేనిపిల్ల” (1951), “కన్నకొడుకు” (1956) అనెడి వీరి నాటకములు నేటి వివాహవిధానమును విమర్శించురచనలు. కేవలము ధనముపై గల ఆసక్తితో పిల్లల ఇష్టానిష్టములను లెక్కచేయని పెద్దలకు వ్యతిరేకముగ పిల్లలు విప్లవమును లేవదీయుట “కన్నకొడుకు” లోను; కులాంతరవివాహమును కోరిన కుమారునకు వ్యతిరేకియై హత్యలు చేయుటకుకూడ వెనుదీయని మూర్ఖుని మనస్తత్వము “కులంలేనిపిల్ల” లోను చిత్రితములైనవి.

‘సల్లెపడుచు’ (1955), ‘అన్నా-చెల్లెలు’ (1955) అనెడి నాటకములు వీరికి తెలుగు నాటకసాహిత్యమున స్థిరస్థానమును కల్పించిన రచనలు. ‘సల్లెపడుచు’ నందు స్వాప్యజీవితమైన ఒకవ్యక్తి తుదకు తన స్వార్థమునకు శిక్షితుడగుట హృదయంగమముగా చిత్రితమైనది. ఇంక ‘అన్నా-చెల్లెలు’ వీరి ఉత్తమరచన. దారిద్ర్యము మనుష్యులను ఎంత నీచమునకు (దొంగలుగ, వేళ్ళలుగ) పాల్పడజేయునో ఇందు చూపబడినది. ఆకలివాధకు తాళలేక అన్నమును దొంగిలించిన అన్నయే, అదేహేతువున వ్యభిచరించిన చెల్లెలిని చంపి తుదకు పశ్చాత్తప్తడగును.

శ్రీరామమూర్తిగారి సంభాషణలలో, సన్నివేశములలో సంఘముమీద ఏవో తీరనికక్ష కన్నట్లుచుండును.

శ్రీ బెల్లంకొండ రామదాసు :

అఖ్యుదయకవులలో శ్రీశ్రీ తరువాత పేర్కొనవలసిన కవిగా ప్రసిద్ధిపొందినవారు బెల్లంకొండ రామదాసుగారు. రామదాసుగారి 'అతిథి' (1953), 'ఆకాశరామన్న' (1957), 'మాష్టరీ' (1953), 'పునర్జన్మ' (1956) అనేది నాటకములుకూడ పీడితప్రజానీకమునకు, ధనవంతుల అవినీతికి సంబంధించిన రచనలే. 'అతిథి' కొంతలోకొంత రాజకీయనాటకము. ధనవంతులైన భూస్వాములు తమవద్దపనిచేయు కూలీరైతులకు, వారి నాయకులకు మధ్య భేదాభిప్రాయములను కలుగజేసి, తుదకు వారిని అమాయకులైన ప్రజలచే చంపించుటకుకూడ వెనుదీయకపోవుట ఇందు వర్ణింపబడినది. సంభాషణలు సుదీర్ఘములైనను నాటకత్వమునకు హాని కలుగజేయక సన్నివేశమునకు తగినశ్లేయముండుట 'మాష్టరీ'లోని విశిష్టత. బహుశః ఈ నాటకమునందే తెలుగునాటకములలో సంఘమునుగూర్చిన విమర్శనాత్మకమైన ఉపన్యాసధోరణి అధికమగుట కారంభము జరిగినదని చెప్పవచ్చును. 'ఆకాశరామన్న' అనువాదము; ధనికవర్గము వారి అవినీతిని బట్టబయలుచేసిడి కథనే అనువాదమునకుకూడ వీరు స్వీకరించుట గమనార్హము.

'పునర్జన్మ' రామదాసుగారి నాటకములలో ఉత్తమమైన రచన. ఇది పతిత స్త్రీల ఇక్కట్లను నిరూపించు నాటకము. పతితయైనను, దృఢముగనిలబడి, తన గతజీవితమందలి మాలిన్యమును వర్తమానజీవితమునందలి శీలప్రవర్తనలతో కడిగివేసికొన్నచో ఆమెకూడ సంఘమున గౌరవింపబడగలదని యిందు నిరూపితమైనది.

శ్రీ అవసరాల సూర్యారావు :

పతితస్త్రీసమస్యను మరియొకవిధముగా పరిష్కరించిన నాటకము సూర్యారావుగారి 'పంజరం' (1958); అంతియేకాదు, మోసముతో గొప్పవారుగా చెలామణియగుచున్న దాంభిక వ్యక్తులు చివరి కెట్టిస్థితిని పొందుదురోకూడ యీ నాటకము నిరూపించుచున్నది. రామదాసుగారి 'పునర్జన్మ', సూర్యారావుగారి 'పంజరం' పరిషత్తువారి బహుమానములను పొందిన రచనలు. వీరి 'నల్లబూట్లు' రాజకీయనాటిక.

శ్రీ ధనికొండ హనుమంతరావు :

సాంఘికసమస్యలలో కులాంతరవివాహముల సమస్యకూడ ముఖ్యమైనది. ఈ విషయము నితివృత్తమునుగా స్వీకరించి పెక్కునాటకములు వెలసినవి. అట్టివానిలో ధనికొండ హనుమంతరావుగారి 'పదిరైతులు' (1946) ఉత్తమరచన. సన్నివేశకల్పనావైచిత్ర్య, సంభాషణా నిర్వహణకైకల యీ రచన, ఈకాలమున వెలువడిన ఉత్తమనాటకములలో ఒకటిగా పరిగణింపదగియున్నది, వీరినాటికలు 'ఎర్రబుట్టలు' అనుపేర ఏకసంపుటిగా ప్రకటితమైనవి (1946). ఇందు 'ప్రాఫెసర్ బిండన్', 'చికిత్స', 'ఉల్టా-సీదా', 'ఎర్రబుట్టలు', 'బుద్ధోచ్చింది' అనేది ఐదు నాటికలు కలవు; ఇవి హాస్యప్రధానములైన రచనలు.

స్వభావవాదము 2

స్వభావవాదమును ప్రపంచించుటలో రచయితలు రెండు భిన్నమార్గముల నాశ్రయించి రని పేర్కొనియున్నాను. పట్టణములందలి మధ్యతరగతి ప్రజలు అనుభవించు కడగండ్లు కొందరికి కథావస్తువులుకాగా, ఇంకొకరికి పల్లెలలోని కర్షక-కార్మికుల స్థితిగతులు ఇతివృత్తములైనవి—ఇందు తొలివర్గమువారిని గూర్చి ఇంతకుముందరి శీర్షికక్రింద వివరించియున్నాను. ఇప్పుడింక రెండవ వర్గమువారిని గూర్చి వివరింతును.

శ్రీయుతులు సుంకర: వాసిరెడ్డిగార్లు :

భూస్వాముల స్వార్థపరత్వము, దినమెల్ల కష్టపడినను అలుబిడ్డలకు కడుపునిండుగ తిండి, కట్టుకొనుటకు బట్టకూడలేక సామాన్యమానవుడు పడెడి బాధలు ఈ రచయితలకు కనువిప్పు కలిగించినవి. అందులకుతోడు రాజకీయవాదులు ఈ ఆర్థికాసమానత్వమును గూర్చిన ప్రచారము నవలంబముగా చేసికొని, తమతమ 'పార్టీల'ను దేశము నలుమూలలందున్న ప్రజానీకమునకు సన్నిహితముచేయ నమకట్టిరి—ఈ రెండు ఆశయములును కలిసి నాడు అది ఒక ఉద్యమముగా పరిణమించినది. నాటకరచనకు సంబంధించినంతవరకును ఇది కేవల మొక ప్రచారోద్యమమే. 1943 లో తెలుగుదేశమున 'ప్రజానాట్యమండలి' స్థాపితమగుటతో ఈ రచయితల భావములు ఆకృతిని దాల్చుటకు అవకాశము కలిగినది. సుంకర సత్యనారాయణ, వాసిరెడ్డి భాస్కరరావుగార్లు ముందడుగు (1945), అనంద (1946), మాభూమి (1947) అనేది నాటకములను రచించి ప్రజానాట్యమండలికి సమర్పించిరి; ఈ నాటకములవలన ప్రజానాట్యమండలి, ఆ ప్రజానాట్యమండలి వలన ఈ రచయితలు విశేషప్రచారమును పొందిరనుట అతిశయోక్తికాదు.

“ముందడుగు”నందు జమీందారీ విధానమున రైతులు, కూలీలు ఎట్లు అణగారొక్కబడిరో చిత్రింపబడినది. ఈ బాధలను భరింపలేక రైతులు, కూలీలు ఏకమై, జమీందారును ప్రతిఘటింపగా అతడు పారిపోవును. పెద్దపెద్ద రైతులందరును ముందుగా జమీందారుపక్షమవలంబించినను, తుదకు తమ తప్పిదమును గ్రహించి చిన్న రైతుల పక్షమును వహించుట యిందలి విశేషము. పది పన్నెండు ప్రదర్శనములగునప్పటికే ఈ నాటక ప్రదర్శనమును ప్రభుత్వము విశేషించినది. అంతట ఇతోధిక్కోత్సాహముతో ఈ రచయితలు 'మాభూమి'ని రచించినారు. ఇందు ఇతివృత్తము తెలంగాణాకు సంబంధించిన జమీందారీ సమస్యగా మార్పు నొందినది. అనగా తెలంగాణములోని దేశముఖలకు, వారి ప్రజలకుమధ్య జరిగిన పోరాటమిందు పరితమైనది! ఈ నాటకమును ప్రదర్శించుటకు 1947 నాటికి 125 ప్రజానాట్యమండలి అను బంధనమాజములు దేశము నలుమూలల వెలసినవి. 1948 లో హైదరాబాదులో 'పోలీసు చర్య' జరిగిన తరువాత ఈ నాటకముకూడ నిషేధింపబడినది.

“ఈ నాటక రచన కొద్దిలో మిక్కిలి అందంగాఉంది. ఇందులో అచ్చమైన తెలుగు జాతీయము కుప్పలుకుప్పలుగా ఉంది” అని విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు, “తిక్కన తర్వాత

మళ్ళీ ఈనాడు జాతీయభాష విన్నాం" అని పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు మున్నగువారు మాభాషి నాటకమును ప్రశంసించుట స్మరింపదగినది. వీరి మూడవ నాటకము అవనిందకూడ ప్రజాదరణము పొందిన రచన.

అటుపిమ్మట భాస్కరరావుగారు ప్రత్యేకముగా రచించిన 'పోతుగడ్డ' (1953) లోను, సుంకరవారు ప్రత్యేకముగా రచించిన భూమికోసం, జీతగాడు, ప్రతిఫలం, శ్మశానశాంతివంటి నాటికలలోనుకూడ పల్లెలలో భూస్వాములు రైతులపై జరిపెడి అత్యాచారములు వర్ణితము లైనవి. "రైతు భూమిని, పశువుల్ని ఎంతగానో ప్రేమిస్తాడు. వాటికోసం ప్రాణాల్ని సహితం త్యజించడానికి సిద్ధమౌతాడు. ఆ వాస్తవాన్ని ఈ నాటకంలో నిరూపించడానికి కృషిచేశాను. అంతేకాదు. చారెడు భూమికోసం వ్యవసాయ కూలీలు పడెడి తహతహనుకూడా పాఠకుల దృష్టికి, ప్రేక్షకులదృష్టికి తీసుకురావడానికి ప్రయత్నించాను" అని 'భూమికోసం' (1954) లో రచయిత సత్యనారాయణగారు 'మనవి' చేసికొన్నారు. "తరతరాలుగా ధనిక భూస్వాముల ఇనుప పాదాలక్రిందపడి నలిగిపోతూ 'భుక్తికోసం, భూమికోసం' లక్షలాది బీదరైతు కూలీ ప్రజానికం చేస్తున్న పోరాటానికి రూపకల్పనే 'భూమికోసం' అనే ఈ నాటకం" అని శ్రీనివాస చక్రవర్తిగారు ఈ నాటకప్రస్తావనలో పేర్కొనినారు. ఈ ఆశయసిద్ధిలో రచయిత కృతకృత్యులైనారు. ఇదికూడ 'ముందడుగు' రచనవంటిదే ! కాని అందు లేని పాత్ర సృష్టి, సంభాషణా సౌలభ్యము ఇందు కలవు.

పీరు కొన్ని సాంఘికరూపకములను (పట్టణములలోని మధ్య తరగతి ప్రజల జీవితమును చిత్రించునవి) కూడ వ్రాసియున్నారు. ఇరువురును కలిసి వ్రాసిన 'అవనింద', సుంకరవారు ప్రత్యేకముగా వ్రాసిన 'గిత్తలదేరం', 'కోతలరాయుడు' అనునవి ప్రత్యేకముగా పేర్కొనదగినవి. ఒక స్త్రీ పేరును పొందలేని ఒక చాకరు, ఆమెను అవమానింప నమకటి, ఇము పొందిన రచన.

అటుపిమ్మట భాస్కరరావుగారు ప్రత్యేకముగా రచించిన 'పోతుగడ్డ' (1953) లోను, సుంకరవారు ప్రత్యేకముగా రచించిన భూమికోసం, జీతగాడు, ప్రతిఫలం, శ్మశానశాంతివంటి నాటికలలోనుకూడ పల్లెలలో భూస్వాములు రైతులపై జరిపెడి అత్యాచారములు వర్ణితము లైనవి. "రైతు భూమిని, పశువుల్ని ఎంతగానో ప్రేమిస్తాడు. వాటికోసం ప్రాణాల్ని సహితం త్యజించడానికి సిద్ధమౌతాడు. ఆ వాస్తవాన్ని ఈ నాటకంలో నిరూపించడానికి కృషిచేశాను. అంతేకాదు. చారెడు భూమికోసం వ్యవసాయ కూలీలు పడెడి తహతహనుకూడా పాఠకుల దృష్టికి, ప్రేక్షకులదృష్టికి తీసుకురావడానికి ప్రయత్నించాను" అని 'భూమికోసం' (1954) లో రచయిత సత్యనారాయణగారు 'మనవి' చేసికొన్నారు. "తరతరాలుగా ధనిక భూస్వాముల ఇనుప పాదాలక్రిందపడి నలిగిపోతూ 'భుక్తికోసం, భూమికోసం' లక్షలాది బీదరైతు కూలీ ప్రజానికం చేస్తున్న పోరాటానికి రూపకల్పనే 'భూమికోసం' అనే ఈ నాటకం" అని శ్రీనివాస చక్రవర్తిగారు ఈ నాటకప్రస్తావనలో పేర్కొనినారు. ఈ ఆశయసిద్ధిలో రచయిత కృతకృత్యులైనారు. ఇదికూడ 'ముందడుగు' రచనవంటిదే ! కాని అందు లేని పాత్ర సృష్టి, సంభాషణా సౌలభ్యము ఇందు కలవు.

చున్న వ్యవసాయ కూలీలు తాము విజ్ఞానము నార్జించినకాని అభ్యుదయము నందలేమని గ్రహించి, చదువుకొనుట కుద్యుక్తులుకాగా, అందులకు భూస్వాములు పెట్టెడి అడ్డంకులు, అవి తీరి వారు విద్యాధికులుకాగా. ఆ భూస్వాములే వారికి జోహారులనుట యిందు చిత్రితమైనది. కథలో హరిజనసమస్యకూడ ప్రాధాన్యము వహించినది. ఇందలి కుబేరరావు, ఉపకారి, బాల, సీతమ్మవంటి పాత్రలు ఆయా పాత్రల వ్యక్తిత్వమునకు ప్రతీకలు; ఈ నాటకములందు పద్యములు, పాటలుకూడ కలవు. 'పడిపోతున్న అడ్డుగోడలు' ఒక హరిజనబాలిక బ్రాహ్మణుల యింటి కోడలై ప్రళంసాపాత్ర మగుటను చిత్రించిన ఏకాంకిక (1926). అరుంధతీ వశిష్టుల చరిత్రను ఇతివృత్తముగా గ్రహించి ఆధునికదృష్టితో రచింపబడిననాటకము వీరి 'రాగవాసిష్ఠం'. 'హరిజనులు ఆర్యులేయని నిరూపించుచు వీరు దీనికి సంతరించిన 'ప్రస్తావన' ఆవశ్యము పఠనీయము. ఇవికాక వీరి రచనలు కొన్ని అముద్రితములుగా నున్నవి—అమరబాల, దేవదూత మున్నగు నాటకములు; పాతవూరు, శ్రేయసి మున్నగు నాటికలు.

శ్రీ కొడాలి గోపాలరావు :

వీరి 'పేదరైతు' (1952), 'కూలి' (1953), 'తిరుగుబాటు' (1954) మొదలగు నాటకములందు రైతు-కార్మిక నాయకులు భూస్వాములపై నను, వారికి సహాయకారులైన పోలీసులపై నను చేసిన తిరుగుబాటు, భూస్వాముల పక్షాత్తాపము ప్రాముఖ్యము వహించుచుండును. కాని ఈతిరుగుబాటును ఆయా నాటకములందు వేరువేరు విధములుగా చిత్రించుటలో రచయిత నేర్పుచూపెను. వీరు రైతుబిడ్డలు (1952), నిరుద్యోగి (1954), లంకెబిందెలు (1959), దొంగవీరడు (1958) అనేది సాంఘికనాటకములనుకూడ వ్రాయున్నారు. ఒక చల్లని కుటుంబమున విరోధులుపెట్టు కలతలవలన తండ్రికీడుకుల మధ్య కలిగెడి మనస్పర్శలు, నిరుద్యోగముచే బాధపడు వ్యక్తుల జీవనసంఘర్షణ, లేని ధనమునెడ ఆసక్తులై ప్రజలొకరినొకరు మోసపుచ్చుకొనుట, ఆస్తి ధనముకోసమై మానవుడు హత్యలకుగూడ వెనుదీయకపోవుట అనునవి ఈ నాటకములందు చక్కగా నిరూపితములైనవి. వీరి నాటకములన్నియును ప్రదర్శనసౌలభ్యము విషయమున గుణాధికములు. గోపాలరావుగారి ఛైర్మన్ రాజకీయాలను హాస్యముతో రంగరించిన నాటకము. ఇట్టిదే కొండేటి సుబ్రహ్మణ్యంగారి 'ప్రెసిడెంటు పట్టయ్య'.

ప్రయోగ సౌలభ్యము

స్వభావవాద మాలంబనముగా చేయబడిన భవనలన్నియును ప్రదర్శనదృష్టితో వ్రాయబడిన వగుటచేత ఇంచుమించుగా ఈ కాలమున వెలువడిన నాటకములన్నియును ప్రయోగ సౌలభ్యముకల రచనలే అగుచున్నవి. కాని, ఇప్పటి శీర్షికక్రింద వివరింపబడిన రచనలు ఏదో యొక వాదమునో లేదా సిద్ధాంతమునో ఆధారముగా చేసికొని నిర్మితములైనవికావు; అందుచేతనే వీనిని ప్రత్యేకముగా ఈ శీర్షిక క్రింద పరిశీలించుట జరుగుచున్నది.

నేటి యీ రచనలకును, ప్రయోగసౌలభ్యముకలవిగా ఇంతకుముందు వివరింపబడిన నాటకములకును ఒకటి రెండు భేదములు కలవు. ఇంతకుముందు (ముఖ్యముగ 1920-44 మధ్య) అనేకములగు నూతన ప్రయోగములు జరిగినవి. అందు కొన్ని ప్రదర్శనాత్మకములు కావు; మరికొన్ని కేవలము ప్రదర్శనాత్మకములే అయి, సాహిత్యగౌరవము కొరవడినవి; ఇంక తక్కినవి ప్రదర్శనాసౌలభ్యము, సాహిత్యగౌరవము రెండును కలిగినట్టివి. ఇంక, ఈ సమకాలీన రచనలలో సాహిత్యగౌరవముకొరకు ప్రయత్నించుట అంతగా కన్పట్టదు. హృదయమును స్పందింపజేయగల సన్నివేశకల్పనావైశిష్ట్యమునకు బదులు హాస్యపూరితములైన చిన్న చిన్న సన్నివేశములు, పటిష్ఠములై నిండుదశముగల సంభాషణలకు బదులు తేలికగా నడచెడి చమత్కారసంభాషణలు నేటి రచనలలో అధికము. ఇందులకు, అపవాదములుకూడ లేక పోలేదు. వానిలో కొన్నింటిని ఇప్పుడు పేర్కొందును.

డా. కొర్రపాటి గంగాధరరావు :

ప్రయోగసౌలభ్యదృష్టితో ఏబదికిపైగా నాటకములను, నాటికలను వ్రాసినవారు డా. గంగాధరరావుగారు. వీరి రచనలనెల్ల, తెలుగుదేశమునందలి ఏదోయొక ఔత్సాహిక నాటక సమాజము నిత్యమును ప్రదర్శించుచునే యుండుట యిందులకు తార్కాణము. వీరి నాటకములలో కొన్నిరచనకు, ప్రదర్శనకు నాటకపోటీలలో బహుమతులు పొందియున్నవి. వీరి రచనలు, 'గుడ్డిలోకం' (1955), 'లోకంపోకడ' (1957), 'నిజరూపాలు' (1957), 'భవబంధాలు' (1957), 'తెరలోతెర' (1958), 'కమల' (1957), 'అందరి ఆనందం' (1957), 'పోటీ నాటకం' (1959) మొదలైనవి ఔత్సాహిక నాటకసమాజములవారికి సుపరిచితములు. ఎంతటి గంభీరమైన సాంఘికసమస్యను చేపట్టినను, దానిని చమత్కారసంభాషణలతోను, ఉత్సాహపూరితములైన సన్నివేశములతోను నడిపింపగలనేర్పు డా. గంగాధరరావుగారియందున్నది. ఔత్సాహికసమాజములవారి సౌలభ్యార్థము శ్రీ పాత్రలు అసలే లేకుండకూడ కొన్ని రచనలను వీరు చేసియున్నారు.

సంఘము సహస్రహస్తములుకల రాక్షసివంటిది; తనవిధానము ననుసరింపనివానిని అది అణచివైచును. కాని ఆతడు ఆ పరీక్షకు తట్టుకొని నిలువబడినచో పిమ్మట ఆసంఘమే వాని ననుసరించును—ఇది 'గుడ్డిలోకం'లోని ఇతివృత్తసారాంశము. నేడు మానవులకు ప్రేమానురాగములు రక్తసంబంధములైనవికాక ఆర్థికసంబంధములైనవిమాత్రమే అనేడిసత్యము వ్యంగ్యముగా చిత్రితమైన నాటకము 'నిజరూపాలు'. జీవితమునందలి భవబంధములను తెంచుకొనిన కాని మానవులకు ఆత్మశాంతి లభింపదని నిరూపించెడి నాటకము 'భవబంధాలు'. మనస్సులో 'తెరలోతెరలు' లేకుండ త్రికరణకుద్దిగా ప్రవర్తించినచో ఎట్టి ఇబ్బందులరావు అనునది 'తెరలోతెర'లోని కథాంశము. ఇట్టి సంఘటనలే వారి ఇతరనాటకములకును ఆధారములు. ఈ కథలను పరిశీలించినచో, ఏదియో ఒక జీవితసత్యమును, ఒక నిత్యజీవితసంఘటనమును, అందరకును వర్తించు ఒకనీతిని గ్రహించి వీరు నాటకములను రచించినట్లు కన్పట్టగలదు.

డా. గంగాధరరావుగారి నాటకములయందు కథాగమనవేగ మధికము. ఒక బలమగు సన్నివేశమును చిత్రించుటకుబదులు - కొన్ని చిన్నచిన్నసన్నివేశములను - అనుకొననివిధముగా జరుగువానిని - ఒకచో నేర్పుగా సంధించుట వీరియందలి సామాన్యలక్షణము; సంభాషణములు హాస్యపూరితములును, ప్రాస్వములును అగుట మరియొక లక్షణము—ఈ రెండింటి వలనను వారు కథాగమనవేగమును సాధించుకొనినారు. పటిష్ఠమగు సన్నివేశనిర్మాణమునందు మరింత జిగిని, సంభాషణ - రచనావిధానములందు మరింత సాహిత్యదృష్టిని పెంపొందించుకొన్నచో సాహిత్యమునకూడ స్థిరముగా నిలువగలిగిన ఉత్తమ రచనలు డా. గంగాధరరావుగారి లేఖనినుండి వెలువడగలవు.

శ్రీ వేదాంతకవి :

ఉపాసకుడుగా, స్వాతంత్ర్యసమరపీరుడుగా, ఆంధ్ర బెర్నార్డ్ షాగా సుప్రసిద్ధులైన వేదాంతకవిగారు 'ఆకలిమంట' (1945), 'చల్ హైదరాబాదు' (1948) మున్నగు రాజకీయ నాటకములను; 'గండపెండేరం' (1956) వంటి కల్పానిక నాటకమును, 'కష్టకాలం' (1944) 'తంటలు' (1956), 'తెలుగుతల్లి' (1940) మున్నగు సాంఘికనాటకములను, 'మహారథి కర్ణ' (1946) మున్నగు పౌరాణికనాటకములను రచించియున్నారు. అన్నింటను 'తెలుగుతల్లి' విపులభ్యాసిన పొందినది. ఇందులో తెలుగుతల్లిని, కవిని ప్రేయసీప్రియులునుగా చిత్రించుటయే కాక, భాగ్యవంతులు దేశము నెట్లు దోచుకొనుచున్నది నిరూపించినారు వేదాంతకవిగారు. 'ఆకలి మంటలు'లో ఆకలి ప్రజలలో తిరుగుబాటును రేకెత్తించుటను, 'కష్టకాలంలో' జమీందారులు, మతాధికారులు బీదలను పీడించుటను చిత్రించియున్నారు.

శ్రీ కె. ఎల్. నరసింహారావు :

నరసింహారావుగారి తొలిరచన 'గెలుపునీదే' తెలంగాణ ప్రాంతములోని మారుమూల లందుకూడ ప్రసిద్ధికెక్కినది (1950 కి ముందే). వీరి 'అదర్బలోకాలు' హిందూ-ముస్లిముల సఖ్యతకు సంబంధించియున్నది. వీరి 'అడుగుజాడలు', 'క్రాంతగుడి' గ్రామపునర్నిర్మాణమునకు సంబంధించినవి; 'క్రీసీడలు' రంగస్థలమున చాల విజయవంతమైన నాటకము—అణచివేయబడిన కోరికలు మానవున కెట్లు హానికరములుగా పరిణమించునో ఇందు చిత్రితమైనది. 'తోడు నీడ' అధికారవికేంద్రీకరణముతో గ్రామీణప్రజల జీవనవిధానమందు కలుగుచున్న మార్పుల వలన వారిలో ప్రభవించెడి కొన్ని సంఘర్షణలు ఇతివృత్తముగా కలిగియున్నది. 'అగ్నిపరీక్ష' మామూలు ప్రచారసాహిత్యమునకు చెందని చక్కని ప్రచారనాటకము. నరసింహారావుగారి పెక్కునాటకములు ఇంకను అమూద్రితములుగానే ఉన్నవి. నటులుగా, రేపాలలోని 'గ్రామ తెలుగు నాట్యమండలి' సారథిగా నరసింహారావుగారు చక్కని అనుభవమును గడించుకొన్నారు; కావుననే ప్రదర్శనశౌలభ్యము వీరి నాటకముల కలంకారమైనది. అసలు వ్యవసాయము నందును, సాహిత్యవ్యవసాయమందును అందెవేసినచేయి నరసింహారావుగారు.

శ్రీ చిల్లర భావనారాయణ :

చిల్లర భావనారాయణరావుగారు వ్రాసిన 'గుడిగంటలు', 'కళాభిమాని', 'కామందు', 'క్రాంతిమనిషి' మొదలగు నాటకములుకూడ రంగస్థలమున విజయవంతములైన రచనలే. వీరి 'ఉమర్ ఖయ్యామ్' (1957) ఆ ఫారశీకకవి ప్రేమజీవితమును నాటకీకరించుటకు తెలుగు రచయితలుచేసిన ప్రయత్నములలో చక్కని ప్రయత్నమనుట నిస్సంశయము. వీరి రచనలు ప్రదర్శనసౌలభ్యముతోపాటు సరళమగుకై లి కలిగియున్నవి.

శ్రీ డి. వి నరసరాజు :

ప్రయోగసౌలభ్యముకల పాశ్చాత్యనాటకములను అనువదించినవారిలో డి. వి. నరస రాజుగారు ముఖ్యులు. వీరి 'నాటకం' (1951) అనేది నాటకము పి. జి. వుడ్ హౌస్ 'ది ప్లే ఈజ్ ది థింగ్' అన్న నాటకమునకు అనువాదము. ఇది అనువాదమైనను స్వతంత్రరచనవలె తీర్చిదిద్దబడినది. సన్నివేశములయందు, సంభాషణలయందు కూడ ఈ నాటకము హాస్యమయమై మూడునాలుగేండ్లు చాల బౌత్సాహికనాటకసమాజములచే ప్రదర్శింపబడి, బహుమతులను పొందిన రచనయిది. దీనిని ప్రదర్శించిన ఉదయనీ-రాఘవకళాకేంద్రములందలి సభ్యులు ఉత్తమసమష్టి కృషికి పేరుపొందిన నటవర్గమని చెప్పవచ్చును. వీరి 'వీలునామా' (1955) కూడ అనుకరణ నాటకమే. 'ఈ ఇల్లు అమ్మబడును' (1958) అనేది వీరి నాటికకూడ పరిష్కృత బహుమానము లభించినది. ఇవికాక వీరు 'ఆత్మహత్య', 'అంతరాత్మ', 'వాపస్', 'కోడిపుంజులు' అనేది స్వతంత్రహాస్యనాటికలను కూడ వ్రాసిరి.

శ్రీ సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు :

ఈకాలమున అధిక సంఖ్యలో సాంఘికనాటకములను రచించినవారు సీతంరాజువారు. 'పేదపడుచు' (1951) మున్నగు సాంఘికనాటకములు, 'రాజమకుటం' (1959) వంటి కల్పనిక నాటకము, 'చిత్తుకాగితాలుకొంటాం' (1959) వంటి వ్యంగ్యహాస్యనాటికలు వీరి రచనలు. వీరి జానపదనాటకము 'బాలరాజు' (1959) కూడ ప్రసిద్ధిగన్న నాటకము.

శ్రీ పడాల రామారావు :

స్వాతంత్ర్యసమరపీరుడు, తెలుగుజోడు అయిన 'అల్లారి సీతారామరాజు' కథను నాటకీకరించినవారిలో రామారావుగారే బహుశః ప్రథములు కావచ్చును (పిఠూరి - 1953). 'ఇదాస్వతంత్రం' (1953) మున్నగునవి వీరి ఇతరరచనలు.

శ్రీ శ్రీవాత్సవ :

ఉమ (కుమారసంభవానుసరణము-1936), 'తీరనికోరికలు' (1952) మున్నగు నాటకములనే కాక పెక్కు నాటికలనుకూడ రచించినవారు శ్రీవాత్సవగారు. తాము సదా నూత్న ప్రయోగాభిలాషి యగుటయేకాక పలువురినీ ప్రోత్సహించి నూత్నప్రయోగములకు శ్రీకారములను చుట్టించినవారు శ్రీవాత్సవగారు.

శ్రీ అవటపల్లి హనుమంతరావు :

‘మహాకవి కాళిదాసు’ (1926) నాటక రంగా ప్రసిద్ధినందిన అవటపల్లి హనుమంతరావు గారు ‘మధుకల్లోలం’ (1935) వంటి సాంఘికనాటకములనుకూడ రచించియున్నారు. మద్య పాన వ్యసనమున మానవుడెంత పతనము చెందగలడో ఇందు చిత్రితమైనది.

రంగస్థలమున విజయవంతముగా ప్రదర్శింపబడి బహుళ ఖ్యాతిపొందిన పౌరాణిక నాటకములు కొప్పరపు సుబ్బారావుగారి ‘తారాశాంకము’ (1948). తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారి ‘రామాంజనేయయుద్ధము’ (1949) ఈకాలముననే వెలువడినవి. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి గారు ‘పతితపావన’ (1936) మున్నగు కల్పనిక నాటకములనే కాక పెక్కు పౌరాణికనాటక ములను కూడ రచించియున్నారు.

నాటికలు

స్వభావవాదమునందలి విభిన్న దృక్పథములలోని రెండు ప్రధానభేదములను గురించి వివరించియున్నాను. నాటకములందు ఆత్రేయ, సుంకర-వాసిరెడ్డిగార్లు ఎట్లు రెండు విధములైన జీవితములను చిత్రించుటకు ప్రయత్నించిరో, అట్లే నాటికారంగమునకూడ రాజుమన్నారు, నార్ల వేంకటేశ్వరరావుగార్లు రెండు వేర్వేరు నాటకరచనోద్యమములకు నాయకులై రని చెప్పవచ్చును. రాజుమన్నారుగారు సంఘదురాచారములను విమర్శించు నాటికలను వ్రాసియున్నారు; ఇవి యన్నియును పట్టణములలోని జనులకు, కొంత నాగరక వేష-భాషలకు అలవాటుపడిన స్త్రీ పురుషులకును చెందిన సమస్యలు. ఇక నార్లవారు అధికముగా పల్లజీవితమును చిత్రించినారు.

శ్రీ నార్ల వేంకటేశ్వరరావు :

గ్రామజీవితమునందనుభూతము కాదగు సమస్తవిషయములును, సన్నివేశములును వీరి నాటికలయందు చిత్రింపబడినవి. అందువలననే వీరి నాటికలయందత్యంత వైవిధ్యము కన్పట్టును. ‘కొత్తగడ్డ’ (1947) సంపుటిగా వెలువడిన వీరి నాటికలు ఆర్థిక-సాంఘిక-రాజకీయ ప్రయోజనములను సాధించునవియై తెలుగునాటకరంగమున నూతనప్రయోగములై నవి.

పట్టణమునుండి వచ్చిన అల్లుడు పల్లెటూరి మామగారిని అమాయకునిగా భావించి, ధనసంగ్రహణమునకు వేసిన ఎత్తులు వ్యర్థములగుటను ‘భంగపాటు’ వివరించుచున్నది. ఇది నార్లవారి తొలిరచన; దీనిని వీరు ‘Light comedy’ అని పేర్కొనినారు. పల్లెలయందు కష్టించి తల్లిదండ్రులు పంపెడి సొమ్మును పట్టణములయందు విచ్చలవిడిగా ఖర్చుచేయు విద్యార్థుల మనస్తత్వమును చిత్రించు రచన ‘ద్రోహం’; ఇందు వివిధవ్యక్తుల మనస్తత్వములు సూటిగా అభివర్ణితములై నవి. ‘కొత్తగడ్డ’ అనేది నాటికయందు ఒక పల్లెటూరులోని రైతులు అవసరమగు మరియొక ప్రదేశమునకు వలసపోవుట వర్జితమైనది; కేవలము ‘కర్మసిద్ధాంతము’ నకే జీవనవిధానమును వదలిపెట్టినచో అది యెట్లు పూర్తి వినాశనమునకు హేతువగునో ఈ నాటిక సూచించుచున్నది. ‘పై పంట’ విషాదనాటిక. ఆయెటి పంటయంతయును చేసిన బాకీలకు పోగా, తన జీవితావసరములను పై పంటకు వాయిదావేయు రైతుజీవిత మిందు చిత్రితమైనది.

పల్లెలయందు విభిన్నమనస్తత్వములు కలిగినవారుందురు; అట్టివారిలో మాటాడినంతనే అపశకునములు పలికెడివాని లక్షణములు చిత్రీకరించిన నాటిక 'శకునపక్షి'. ఇట్లే తక్కిన నాటికలును పల్లెవాతావరణసంబంధి రచనలే.

'అశాపాశం' అనునది (1949) నాల్గవారి తుది ఏకాంకికయేకాక, ఉత్తమ రచన కూడను. 'అశాపాశముదా కడున్ నిడుపు' అనేది భాగవతోక్తసూక్తికి నిదర్శనమన్నట్లుగా పెడదారులుపట్టి చెడిపోయిన కుమారునియెడ తండ్రిచూపిన వైఖరి ఇందు చిత్రితమైనది. ఇచ్చట శాస్త్రి పాత్రపోషణలో కొంత పక్షపాతమును చూపినట్లు కన్నట్టినను, ముఖ్యముగ తండ్రిపాత్రచాల ఉదాత్తముగ నిర్వహింపబడినది.

పాశ్చాత్యుల రచనానైపుణిని కూలంకషముగా అర్థము చేసికొన్నవారగుటచేత నాల్గవారి రచనలు శిల్పము దృష్టిలో ఉత్తమములు కాగలిగినవి. తెలుగున ఉత్తమ ఏకాంకికలను రచించినవారిలో రాజమన్నురుగారితోపాటు పెర్కొనదగినవారు నాల్గవారు. పాత్రోచితమైన గ్రామీణభాషాప్రయోగములో వీరు నిపుణులనవచ్చును. అర్థాంగి, దొంగ-దొర వంటి రచనలలో రంగస్థలమున ఏకపాత్రాభినయనమునకు మాత్రమే అవకాశముగల రచనలుచేసి, తెలుగులో విసూత్నప్రయోగమునకు దారితీసినారు నాల్గవారు. ఈ నాటికలలో కొన్నింటి ఇతివృత్తములను గూర్చి డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగారు పెర్కొన్న 'లోతులేకపోవుట' యథార్థ విషయమే. కాని, గ్రామీణ జీవితమును అంత నిశితముగ పరిశీలించినవారుకాని, అంతటి నేర్పుతో నిర్వహించినవారుకాని తెలుగు సాహిత్యరంగమున ఎక్కువమంది లేరనుట నిస్సందేహము. నాల్గవారి హాస్యశీలత్వమును ఇందు గోచరింపగలదు.

రచయిత, పాత్రలకంటె వేరుగా కన్పించవలయుననెడి సిద్ధాంతము నాల్గవారియెడ అన్వర్థము. తన పాత్రలును, తన వ్యక్తిత్వమును తాదాత్మ్యము చెందునట్లు వారెన్నడును చేయలేదు; అట్లు పాత్రల మనస్తత్వమునకు భిన్నముగా నుండియే ఆ పాత్రల సుఖ-దుఃఖములను నమానముగా పంచుకొనెడినేర్పు నాల్గవారికున్నది. 'జీవితంలోని తునకల్లాగా కనబడే ఏకాంకికలు' నాల్గవారి నాటికలు, ఏకాంకికలును.

శ్రీ ఆచార్య ఆత్రేయ :

నాటకరచనయందువలెనే నాటికారచనయందును ఆత్రేయగారు ఆందెవేసినచేయి. 'ఆత్రేయ నాటికలు' అనేది సంపుటిలో (1956) పండ్రెండు నాటికలున్నవి. ఇందలి ఎవరు దొంగ?, ప్రగతి మున్నగు నాటికలు బహుశప్రచారము నందినవి. ఏదేని ఒక చిన్ని సన్నివేశమును గ్రహించి, దాని లోతులను చూపగలకత్తి ఆత్రేయగారి రచనకున్నది. అది ఈనాటికలన్నింటనుకూడ కన్నట్టగలదు.

శ్రీ పి. వి. రాజమన్నురు :

రాజమన్నురుగారు ఇటీవల ప్రచురించిన రెండు నాటికలును—'నాగుబాము' (1958), 'మనోరమ' (1959) లనుగూర్చి ఇచ్చట ప్రస్తావింపవలసియున్నది. 'నాగుబాము' చారిత్రా

తృతీయ వాతావరణములో జరిగిన కాల্পనికచిత్రణము. ఉత్తమ బౌద్ధశిల్పియైన నాగన్నను పాము కాటునుండి రక్షించుటకు జయశ్రీ యనెడు రాజకుమార్తె తన ప్రాణములను త్యాగముచేసిన విషాదగాథను ఈ నాటిక చిత్రించుచున్నది. 'మనోరమ' దేవదాసీసమన్యకుడైన నాటిక. తన ఇష్టమునకు వ్యతిరేకమైన వాతావరణములో తన జీవితమును నాశనముచేసికొన్న యువతి చరిత్ర యందు చిత్రితమైనది. ఇందు పాత్రలన్నియును చైతన్యవంతములేయైనను, మనోరమ పాత్ర మనల దృష్టి నధికముగా నాకర్షించును; రచయితకూడ ఆ పాత్రపోషణయందే ఎక్కువ శ్రద్ధను వహించియుండుట సుస్పష్టము. రాజమన్నారంగారి ఇతర నాటికలయందువలెనే ఇందును ఒక దురాచారముయొక్క ఖండనము సునిశితముగ, సూటిగ చేయబడుట పరిశీలనవచ్చును.

శ్రీ సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి :

వీరి నాటికలన్నియును ప్రదర్శనసౌలభ్యముకల చక్కనిరచనలు. 'లోకులు కాకులు', 'యమునాతీరే ఎవరికివారే', 'వస్తుందండి రాష్ట్రం రాకేంచేస్తుంది', 'హంతకులెవరు' అను నవి వీరి హాస్య నాటికలు (ఈ నాలుగును ఒకే సంపుటిగా వెలువడినవి-1954). తన విధిని తు. చ. తప్పకుండా నిర్వహించవలయునని ఆశించిన టెకట్ కలెక్టరు పొందిన పరాభవము, ఆంధ్రుల అనైక్యము మొదలైన విషయములించు వ్యంగ్యముగా రూపొందింపబడినవి. వీరి 'పెద్దమనుషులు' (1954) తెలుగులోని చక్కని హాస్యనాటికలలో ఒకటి. ఇది రచనకు పరిషత్తువారి బహుమానమునకూడ పొందినది. తమ వివాహము చట్టబద్ధముకాదని భార్యాభర్తలకు ఆకస్మికముగా తెలిసినప్పుడు వారి మనస్సు లెట్లుండునో ఈ నాటిక చాల వాస్తవికముగా చిత్రించుచున్నది. ఇందలి 'రేఖ' పాత్ర ప్రేక్షకుల మనస్సులయందు హత్తుకొనిపోగల సృష్టి. నిజమునకు సంసారమునందు అన్ని బాధ్యతలను స్త్రీయే నిర్వహించుచున్నను, పెత్తనము మాత్రము తనకే కావలయునని భర్త వాంఛించుట వ్యంగ్యముగా చిత్రింపబడిన రచన 'ఈ సంసారం' (ఇవి రెండును ఒక సంపుటిగా 1954 లో వెలువడినవి). శాస్త్రిగారి 'కళ్యాణి' (1947-మారిస్ మేతర్లింక్ 'మోనానావా'కు అనుసరణము), న్యాయం అనేడి నాటకములు కూడ సరళములైన రచనలు.

రచనలోని సన్నివేశ-సంభాషణా నిర్వహణములందుగల చాతుర్యము శాస్త్రిగారిని ఉత్తమ నాటికాకర్తగా తీర్చిదిద్దినవి. విద్యార్థిదశలో, రాజమహేంద్రవర కళాశాలలో, శ్రీ భమిడి పాటివారి ప్రహసనప్రదర్శనములందు పాల్గొన్నవారు శాస్త్రిగారు.

మరికొందరు నాటికాకర్తలు : వారి నాటికలు

ఇంతవరకును ఆయా సందర్భములందు పేర్కొనబడిన నాటకకర్తలలో పలువురు నాటికలనుగూడ రచించియున్నారు. వారి కొన్ని రచనల విచ్ఛట వివరించుచున్నాను.

డా. కొర్రపాటి గంగాధరరావుగారి 'విధివశం', 'తనలోతాను', 'బంగారు సంతెళ్ళు' వంటి హాస్య నాటికలు ప్రదర్శనసౌలభ్యము కలిగినవై చాల ప్రచారమును పొందినవి.

అనినెట్టి సుబ్బారావుగారి 'చెప్పక్రిందిపూలు' నిరుద్యోగనమస్యను వ్యంగ్యముగా చిత్రించిన నాటిక. కుమారుని చదువునకు ఖర్చుపెట్టిన సొమ్మును, వాని సంపాదనమునుండి గ్రహింపవలయునని భావించెడి తండ్రిపాత్ర యిందు నిశితముగ విమర్శింపబడినది. వీరి యింకొక రచన 'శాంతి' అనేది ఛాయా(మూక)నాటిక (1951). ఇది పలుభారతీయ భాషలలోనికి అనుదితమైనది; అంతియేకాదు, రష్యన్ ఫిలిం రాయభారసంఘమువారు దీనిని వర్ణచిత్రముగా రూపొందించుచున్నారు. యథానక్తులైనవారు ఒక యువకుని యుద్ధమున దింపుటకు యత్నింపగా, అతడు కర్షక-కార్మికుల సహాయమున వారి నెదిరించి, శాంతిని ప్రతిష్ఠించుట యిందలి యతివృత్తము. రెండవ ప్రపంచయుద్ధఫలితముగా తెలుగులో వెలసిన 'శాంతి' నాటకములో ఇదియొక వినూత్నప్రయోగము (గిడుతూరి సూర్యంగారి 'మానవుడు' కూడ మూక నాటికయే).

పినికెట్టి శ్రీరామమూర్తిగారి 'అడవి' (1952), 'రిజ్జెవాడు' (1952) మున్నగు నాటికలు పెక్కు ఔత్సాహికసమాజములచే ప్రదర్శితములైనవి. వీరి యీ రచనలయందు కొంతకు కొంత అతినాటకీయత (melodramatic effect) కన్పట్టగలదు. కొడాలి గోపాల రావుగారు వ్రాసిన 'అగ్ని పరీక్ష', 'ఎవరినీ నమ్మకు' (1959), 'త్యాగమూర్తి' (1959) మున్నగునవి ప్రదర్శనసౌలభ్యముగల సాంఘికనాటికలు. అమంచర్ల వారి 'అపరాధి' (1950) ఈ కాలముననే వెలువడిన ఒక మంచి నాటిక. దీర్ఘముగా సాగిన సంభాషణలవలన నాటికా గమనము కొంత మందగించినను ఆ సంభాషణలు సూటిగా నుండుటచేతను, పటిష్ఠమగు నన్నివేళవిర్వహణముచేతను, పాత్రలు సజీవములుగా నుండుటచేతను ఇది మంచి రచన కాగలిగినది.

బుచ్చిబాబుగారి 'నాలుగోపరిమాణం' (1952), 'తెరపడని నాటకం' అనునవి చక్కని ప్రతీకనాటికలు. ఈ రకపు రచనలలో 'తెరపడని నాటకం' (1952) ఉత్తమమైనది. ఒక విదూషకునిచేత వేదాంతమును చెప్పించుచు, ఆయా పాత్రలను కలకాలము నిలిచియుండు మానవస్వభావములకు ప్రతీకలుగ నడిపించిన నాటిక ఇది. ఇటువంటి నూత్న ప్రయోగములను తెలుగు నాటికారచయితలలో కొలదిమందిమాత్రమే చేసినారు. స్వాప్నికజగత్తును చిత్రించెడి రచనలలో శ్రీ వాత్సవగారి నాటకము 'తీరని కోరికలు' (1952) పేర్కొనదగినది.

సుంకర సత్యనారాయణగారు రచించిన నాటికలు 'వీరకుంకుమ' అనేది సంపుటిగా వెలువడినవి (1953). ఇందు—వీరకుంకుమ, కనువిప్పు, భూదేవి, రాంబందులు అనేది నాలుగు నాటికలున్నవి. వీరు వాసిరెడ్డి భాస్కరరావుగారితో కలిసి వ్రాసిన నాటకములందువలనే ఈ నాటికలందును ఇతివృత్తములు ధనికుల అధికారుల దౌర్జన్యములను, రైతుజనము కష్టములను చిత్రించుచున్నవి. ఈ విధమగు రచనయందు వీరు సాటిలేనివారనుట అతిశయోక్తికాదు.

హితశ్రీ (మతుకుమల్లి వేంకటనరసింహప్రసాదరావు)గారు వ్రాసిన 'విముక్తుడు' (1958), మొదలగు నాటికలు శక్తిమంతములైన రచనలు. ఒకానొక దుర్మహూర్తమున

బలహీనుడై మనుష్యుడొక నేరముచేసినను, అది దాటిపోగానే అతడు ఆ బలహీనత నెప్పుడును తలంపునకు రానీయకుండుట యిందు హృద్యముగ వర్ణితమైనది. వీరి 'విచిత్రజీవులు' అనేడి నాటకము (1956)లో ప్రస్తుతాతికవ్యవస్థలో ఒకరినొకరు మోసగించుకొనుట వర్ణితమైనది.

వేదములు, ఉపనిషత్తులు మొదలగు వానినుండి కథలను స్వీకరించి రచనలు చేసిన వారు కొందరు కలరు. శ్రీయుతులు విశ్వనాథ సత్యనారాయణ (వేద హరిశ్చంద్ర), మల్లాది సూర్య నారాయణశాస్త్రి (సుమేధ అను రాత్రీదేవీసందేశము-1948), సూరంపూడి భాస్కరరావు (శునశ్శేపుడు మొ॥) ప్రభృతుల రచన లిందుల కుదాహరణములు. భాస్కరరావుగారు చక్కని గేయనాటికారచయితలు (అమ్రచారిత్రకము - కవి, సాంఘికము మొ॥). వీరి నాటికలు చాలవరకు రేడియోలో ప్రసారితములైనవి. మందలపర్తి ఉపేంద్రశర్మగారి 'కై మోక్షు' సరళముగా సాగిన చారిత్రకనాటిక.

ముదిగొండ లింగమూర్తిగారి 'వెంకన్నకాపురం' (1959) బహుళ ప్రచారమునందిన వచనసాంఘికవిషాదనాటిక. ఇది పెక్కు పోటీలలో బహుమతులు పొందిన నాటిక. కారెపు అప్పలస్వామిగారి 'ఈరోజు బ్రాకెట్' (1957), 'కట్ జోకర్' మున్నగు నాటికలు బ్రాకెట్, పేక మున్నగు వ్యసనముల వలన అనర్థములను నిరూపించుచున్నవి. కావ్యశ్రీ రచించిన 'మానవుడు' (1956), 'సమర్పణ' (1957) మున్నగు నాటికలు రచనాసౌష్ఠ్యము కలపై పోటీలలో బహుమతులు పొందినవి. డా. జె. రమాకాంత్ గారు 'కాలచక్రం' (కాలసిద్ధాంత నాటకం-అనుసరణ) వంటి నాటకములను, 'గగనకుసుమం' (వచనసాంఘికనాటిక-అనుసరణ) వంటి నాటికలను బహుళముగా రచించియున్నారు. ఎన్. ఆర్. నందిగారి 'వాస వెలసింది' (సాంఘికము) మున్నగు పెక్కునాటికలు ప్రదర్శనవిజయములను పొందినవి. రాగమూర్తి (మగదల రామచంద్రరావు)గారు 'ప్రత్యూష' (1959), 'మావారు' మున్నగు నాటికలు రచించియున్నారు.

సుప్రసిద్ధహాస్యరచయితలగు భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారి పుత్రులు రాధాకృష్ణగారు రంగస్థలమున విజయవంతములైన పెక్కు హాస్యనాటికలు రచించియున్నారు. 'అంతాయితే' (1959), 'కీర్తిశేషులు', 'దంతవేదాంతం', 'భజంత్రీలు', 'మన స్వత్వం' మొ॥

కొండముది శ్రీరామచంద్రమూర్తిగారు 'చరిత్రగతులు' (1955) వంటి చారిత్రక నాటికలు, 'కళావరుణాకీ' (1956) వంటి హాస్యనాటికలు, 'తెరమరుగు నీడలు' (1958) వంటి సాంఘికనాటికలు రచించియున్నారు.

"నాగభూషణ్" (మొదలి నాగభూషణశర్మ)గారు వై విద్యముతో కూడిన పెక్కు నాటికలు రచించియున్నారు. వీరి 'అన్వేషణ' (వచనవిషాదనాటిక-1954) మున్నగు అనుసరణలు, 'మృత్యుభయం' (1957) మున్నగు స్వతంత్రరచనలు చక్కని నాటికలు.

దేవరకొండ బాలగంగాధర తిలక్ గారి 'సుచిత్రాప్రణయం' (1958), కంచి వాసు దేవరావుగారి 'పతితుడు' (1955), రావల్ల దివ్యప్రభాకర్ గారి 'నిరవధి' (1954), భట్టిప్రోలు

కృష్ణమూర్తిగారి 'ఉత్తచేతులు' (1956), కొర్రపాటి శ్రీరామమూర్తిగారి 'నటన', వడ్లమూడి సీతారామరావుగారి 'తారాబలం', బిలిజేపల్లి భాస్కరరావుగారి 'ప్రాజెక్ష' (1959), వెంపోగారి 'ప్రజలకోసం' (1956), మాల్వాడిగారి 'చలోడ్లి' (1956), వట్టికోట ఆళ్వారుస్వామిగారి 'కనువిప్పు' (1955) మొదలగు నాటికలు పేర్కొనదగినవి.

పోతుకూచి సాంబశివరావుగారు 'ఇదీ తంతు' (1949), 'ఏడు సున్నలు' (1952), 'దొంగ' (1953) మున్నగు నాటికలను రచించియున్నారు.

గొల్లపూడి మారుతీరావుగారు 'రాగరాగిణి' వంటి నాటకములనేకాక 'అనంతం' (అపరాధ పరిశోధక నాటిక-1959), 'పత్తిత' (సాంఘిక నాటిక), 'విలువలు' (వ్యంగ్యనాటిక) వంటి పెక్కు నాటికలను రచించియున్నారు. రచనలో, ప్రదర్శనములో నూత్నప్రయోగమునకు సర్వదా ప్రయత్నించుట మారుతీరావుగారిలోని విశిష్టత.

డా. మారేమండ రామరావుగారు 'విప్లవం' (1945), 'నై వేద్యం' (1945) మున్నగు చక్కని చారిత్రకనాటికలను రచించినారు.

ముప్పన విశ్వప్రసాద్ గారు 'తాజమహల్' (1954) వంటి కాల্পనికనాటికలు, 'అనమర్థులు' (1958) వంటి హాస్యనాటికలు, 'దగాకోరు' (1954) వంటి వ్యంగ్య నాటికలు, 'భిక్షగాడు' (1956) వంటి సాంఘికనాటికలు విరివిగా రచించినారు. వీరు 'ప్రేమపీఠం' (అనువాదము-1951) మున్నగు నాటకములనుకూడ రచించియున్నారు.

రెంటాల గోపాలకృష్ణగారు 'ఇనస్పెక్టర్ జనరల్' (1956) వంటి అనువాద నాటకములనే కాక 'ఆకలి', 'శిక్ష' (1952) వంటి స్వతంత్రనాటికలనుకూడ రచించియున్నారు.

రావి కొండలరావుగారు 'కుక్కపిల్ల దొరికింది' (హాస్యనాటిక-1958) మున్నగు పెక్కు నాటికలనేకాక నాటకములనుకూడ రచించియున్నారు. వీరి రచనలలో మృదువైన శాటికహాస్యము నిండిఉండును. వీరి రచనలు ప్రదర్శనసౌలభ్య మధికముగా కలవి.

డా. రాంబాబు, పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు, పోకల నరసింహారావు, బి. ఎస్. సూరి, పోలవరపు శ్రీహరిరావు, మహీధర మోహనరావు, వి. డి. ప్రసాదరావు, రంగకవి మున్నగు పలువురు రచయితలు నాటికరచనలో వివిధప్రయోగములను చేయుచున్నారు.

సటుడుగా, దర్శకుడుగా నాటకకళకు జీవితము సంకితముచేసికొన్న ఎ. ఆర్. కృష్ణగారు పెక్కు నాటికలు రచించి, ప్రదర్శింపజేసినారు. ఇందు 'అరగంటలో అదృష్టం' (1955) వంటి ఒకటిరెండు నాటికలు మాత్రమే ముద్రితములైనవి.

శ్రీమతి కల్యాణిగారి 'పెళ్ళికొడుకు' (1954), కొడాలి నువ్బారావుగారి 'ఆహూతి' (రాజకీయ-సాంఘికసమస్య సమీక్షనము), మూర్తిగారి 'మార్పు' (1949-తెలంగాణా రైతుల భాషలో వ్రాయబడినది) మున్నగు పెక్కు నాటికలు ప్రదర్శనసౌలభ్యముగల నాటికలు.

శ్రీ పాత్రలులేని నాటికలు కొన్ని ఇటీవల వెలువడుచున్నవి (శ్రీనివాస చక్రవర్తి గారి 'లోభి' మొ॥). అట్లే ఏకపాత్రాభినయమునకు అనుకూలమగు ప్రత్యేక రచనలుకూడ వెలువడుచున్నవి—పెమ్మరాజు వేణుగోపాల కృష్ణమూర్తి (ఆశ్వుత్థాప, కర్ణ, చాణక్య మొ॥) సోంపల్లి బావయ్య ('అప్పాజీ', 'పురుషోత్తముడు' మొ॥) మున్నగు వారి రచనలు ఇందులకు ఉదాహరణములు.

వేలూరి శివరామశాస్త్రిగారి ప్రియశిష్యులై, సంస్కృతాంధ్రాంగ భాషలలో మనోహర కవిత్వము చెప్పగల ప్రజ్ఞాశాలి అంబటిపూడి వెంకటరత్నంగారు. వీరి నాటికలు 'కౌమోదకి' అను పేర ఏకసంపుటిగా వెలువడినవి (1950). ఇందు కొన్ని అంగ్లనువాదములు, కొన్ని ఉపనిషత్సంగృహీతములు, తక్కినవి స్వీయకల్పనలు.

కంచిభట్ట కృష్ణమూర్తిగారి నాటికలు నాలుగు 'దేవుడు ప్రత్యక్షమైతే...!' అనెడి పేరుతో ఏకసంపుటిగా వెలువడినవి.

రావూరి భరద్వాజగారి నాటికలు నాలుగు 'భానుమతి' అను పేరుతో వెలువడినవి (1952). ఇందులోని 'ఇష్టసిద్ధి' అనెడి చివరి నాటిక రచనకు ఫ్రాయిడ్ wish fulfilment (ఇచ్ఛా సాఫల్యత) సిద్ధాంతము ప్రోత్సాహక మైనది. కథకులుగా సుప్రసిద్ధులైన భరద్వాజగారు నాటికారచనలోకూడ విన్నాజెమును చూపినారు.

వేణుగారి 'దిష్టిబొమ్మలు' 1955 వ సంవత్సరములో ఆంధ్రనాటకకళా పరిషత్తు వారి కవు పోటీలలో ప్రదర్శనకు నటనకు ప్రథమబహుమతి పొందిన నాటిక. వీరి 'చీకటి దొంగలు' నవలపోకడలో వ్రాయబడిన నాటిక (నాటిక అంతయును 'దాసు' అను పాత్ర కథ చెప్పుచున్నట్లుగా సాగినది).

పైనిపేర్కొన్నదానినిబట్టి ఆయా రచయితల నాటికలు కొన్ని ప్రత్యేకసంపుటములుగా వెలువడిన విషయము స్పష్టము. అట్లుకాక, ఆయా రచయితల ప్రసిద్ధములైన కొన్ని నాటికలను, తమకు నచ్చినవానిని ఎన్నుకొని సంపుటములుగా కొందరు వెలువరించియున్నారు. అట్లు తొలిసారిగా వెలువడిన వానిలో డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తి, స్వామి శివశంకరులు, శ్రీ కె. వి. గోపాలస్వామిగార్లు సంపాదించిన మూడు సంపుటములు ప్రధానములైనవి. అటు తరువాతి కాలములో వట్టికోట ఆళ్వారుస్వామిగారు 'జీవనరంగం' అను పేర ప్రకటించిన రెండు సంపుటములు, నవ్యసాహితీసమితివారు ప్రకటించిన 'ఐదు ఏకాంకికలు' అనెడు సంపుటము పేర్కొనదగినవి. ఇట్టి సంపుటములు ఇంకను కలవు.

ఇంకను పేర్కొనబడవలసిన నాటికాకర్తలనేకులున్నారు; అనలు పేర్కొనబడినవారి నాటికలే ఇంకను చాల కలవు. యువతరమునకు చెందిన రచయితలలో పలువురు పాశ్చాత్య సాహిత్యపరిచయసంపన్నులై నాటకనాటికా సాహిత్యమున ఇంకను పలురకముల ప్రయోగములను చేయుచునేయున్నారు.

మరికొందరు నాటకకర్తలు : వారి నాటకములు

సాంప్రదాయక రచనలు :

పౌరాణిక, చారిత్రక ఇతివృత్తములను స్వీకరించి రచయితలు సాంప్రదాయకమైన పద్ధతిని నాటకరచన చేయుచుండుటచేత నేటికిని రామాంజనేయ యుద్ధములు, భారత-రామాయణ నాటకములు తిరిగి తిరిగి వ్రాయబడుచునేయున్నవి. చారిత్రకనాటకములలో కొండముదిగోపాలరాయశర్మగారి 'గౌతమబుద్ధ', ఆత్రేయగారి 'అశోకసామ్రాట్', దుర్భా వేంకట కృష్ణమూర్తిగారి 'విషాద తిమ్మరుసు' (1946), వింజమూరి వేంకట లక్ష్మీనరసింహారావుగారి 'నరసన్నభట్టు' (1957) మున్నగు నాటకములు పెక్కు వెలువడినవి. ఇందు 'విషాదతిమ్మరుసు' ఉత్తమ విషాదనాటకము. పుత్రశోకముచే తిమ్మరుసు గ్రుడ్లు పీకింపవలసినదని ఆజ్ఞాపించిన కృష్ణరాయని మానసిక వ్యధ, జీవితమంతయు కృష్ణరాయని సేవలో గడపి, వార్తకృమున శరీర బాధకు మించిన మానసికవ్యధకు లోవైన తిమ్మరుసు మానసికస్థితి ఇందు చిత్రితములు. లక్ష్మీనరసింహారావుగారు స్వయముగా నటలుగుటచేత వారి రచన తదనుగుణముగా సాగినది.

ఇచ్చటనే పేర్కొనవలసిన మరియొక సాహిత్యరూపకము నండూరి రామకృష్ణమూర్తిగారి 'ధర్మచక్రము' (1950); ఇందలి గాథ 'చంద్రగుప్త-చాణక్య-బిందుసారుల ప్రసిద్ధ జీవితము లుపన్ముములుగ కొనలుసాగి తనర్చి, తలిర్చిన నవమాలికలత'. చంద్రగుప్తనకు విషయలోయడైన బిందుసారుడు పుత్రుడు. అతని వారవనిత ఉషాసుందరి. అతడామె మోహపాశమున చిక్కుకొనియుండగా రాజ్యముపైకి గ్రీకులు దండెత్తి వత్తురు. ఉషాసుందరి, సర్వ సేనాపతియైన బిందుసారునకు వీరఖడ్గ మిచ్చినది. అంతేకాదు. తాను ధర్మదీక్షనంది బిందుసారుని 'ధర్మపత్ని'నమేతంగా రాజ్యచక్రాన్ని శాశిస్తూ ధర్మచక్రాన్ని శిరసావహించు'మని ప్రబోధము చేసినది. దండనీతికి ప్రాధాన్యమిచ్చిన చంద్రగుప్త-చాణక్యలకు, ధర్మదీప్తికై సర్వమును త్యాగముచేసిన ఆశోక-ఉపగుప్తలకు మధ్యకాలమున రాజ్యమేలిన బిందుసారునిలో సమన్వయము పొందిన ఆ రెండు యుగధర్మములును ఇందు హృదయంగమముగ చిత్రింపబడినవి. ఉషాసుందరియెడ అతని ప్రేమ అతిపవిత్రమైన రసజగత్తులో లీనమైనది. ఇందలి వాతావరణ కల్పన, సుకుమారమగు హాస్యము, సంభాషణాచమత్కారము ఈ నాటకముయొక్క బౌచిత్యమును ఇనుమడింపజేయుచున్నవి. వీరి మరియొక చారిత్రకరూపకము 'భక్తవతి శివాజీ' (1947). వీరి చారిత్రకనాటకములు 'ఉరికంబం' (1954), 'శ్రీకృష్ణదేవరాయలు' (1953), 'త్యాగరాజు' (భక్తిరసపూరితమైన నాటిక-1954); 'తెలుగుగడ్డ' (వ్యంగ్యనాటిక-1954) మున్నగునవి ఇతరరచనలు. ఇవియన్నియును రంగస్థలమున విజయవంతముగా ప్రదర్శింపబడినవి.

కన్నస్వామిగారు వ్రాసిన 'మహారుద్రీయం' మరియొక ఉదాత్తమైన చారిత్రక నాటకము. హైదరాబాదు థియేటర్ సెంటర్ వారి బహుమానమును పొందిన రచన యిది.

ప్రతాపరుద్రదేవుడు పొరపాటున తన తండ్రి హత్యకు కారకుడగుట, ఆ కారణముగ తన తమ్మునితో మనస్పర్థలురాగా, తుదకు ప్రతాపరుద్రదేవుడు తమ్మునికి విశ్వాసము కలిగించి అతనినుండి గౌరవప్రపత్తులను తిరిగి పొందుట ఇందలి కథ. పెమ్మరాజు గోపాలకృష్ణయ్య గారి 'వీరకావ్య', 'నాగమనాయకుడు' మున్నగు రచనలుకూడ పేర్కొనదగిన చారిత్రక నాటకములు.

మన స్తత్త్వనిరూపక రూపకములు :

ప్రాయిడ్తో ప్రారంభమైన మన స్తత్త్వ పరిశీలనము ప్రపంచసాహిత్యమునకు కొత్త కాదు. అయినను ఆంధ్రసాహిత్యమున ఆ సిద్ధాంతమును పరిశీలించి, అనుసరించినట్లు విస్పష్టముగ గోచరించుట గుడిపాటి వేంకటచలంగారితోనే ఆరంభమైనదని చెప్పవచ్చును. ఇట్టి సిద్ధాంతప్రభావమునకు లోనై రచన సాగించినవారు బుచ్చిబాబుగారు. ఇట్టి మన స్తత్త్వ పరిశీలనముతో వ్రాయబడిన రచన వ్యక్తినిష్ఠమగుటచే ఈ రకము నాటకములను వ్యక్త్యాత్మక రూపకములనుట సమంజసము. ఇట్టివానిలో బుచ్చిబాబుగారు వ్రాసిన 'ఆత్మవంచన' మేలుబంతి.

ఒక ధనికకుటుంబముపై ఆధారపడి పెద్ద చదువులు చదివి, గొప్ప ఉద్యోగమును పొందిన రాజశేఖరం విషాదజీవితమును చిత్రించు నాటకము 'ఆత్మవంచన'. కాని ఆతని జీవితమునందలి విషాదముకన్న ఆ కుటుంబమునందలి పెద్ద కుమార్తె రాణి జీవితము ఇంకను విషాదకరమైనది. ఇందు ఆమె మన స్తత్త్వ క్రమపరిణామమును నాలుగైదు దశలలో రచయిత నిరూపించుట జరిగినది. రాణి మానసికస్థితియందలి ఈ క్రమపరిణామమును గుర్తుంచుకొని రాజశేఖరం మాటలు కొన్ని పరిశీలించినచో రాణి, రాజశేఖరంల పాత్రచిత్రణవైశిష్ట్యము బోధపడగలదు.

“అంతటి లోతైన భావాలు కలదానివి...రాణీ, నీ నడకమాత్రం మెరకమీదనే, చిత్రం.”

“మనుషులు ఎందుకు ద్వేషిస్తారో తెలుసా? వాళ్ళ కేంకావాలో తెలిక...తెలిస్తే దాన్ని సాధించడానికి యత్నిస్తారు. తెలికపోవడంవల్లనే ఈ ఆవేదన”.

“నిన్ను గురించిన సత్యం నీకు తెలుసు రాణీ. కాని నువ్వు దాన్ని ఎదుర్కొనలేవు”.

“నువ్వు ఎవర్ని ప్రేమించావన్నా నేను నమ్మను...నువ్వు ప్రేమించేది ఒకే ఒక వ్యక్తి—ఆ వ్యక్తి నువ్వే” :—

రాజశేఖరం, రాణి పాత్రలు అత్యుత్తమశిల్పదృష్టితో చిత్రింపబడినవి. ఈ విషాద స్థితినుండి ప్రేక్షకుని మనసును త్రిప్పటకు వాణి, గోపాలం పాత్రలు సృష్టించబడినవి. ముఖ్యముగా గోపాలం సంభాషణలు అహ్లాదమును కలిగించి, విషాదభావము వలన కలిగిన మానసికక్షోభమును తగ్గించును.

కాని స్త్రీ పాత్రలు ఎక్కువ అగుటచేతను, నృత్యము ప్రదర్శింపబడవలసిన అవసరముండుటచేతను దీని ప్రదర్శనము కొంచెము కష్టమగును. ఇది ఆంధ్రనాటకకళా పరిషత్తు వారిచే రచనకు బహుమానమునందిన నాటకము.

విషాదభావపోషణము నందును, ఆహ్లాదవిషాద భావములను సమముగా నడిపించి, అంతమునచూపు విషాదభావమునకు సునిశితత్వమును కలిగించుటయందును, మానసిక స్థితి పరిశీలనమునందును, సున్నితమగు హాస్యసంభాషణలయందును ఈ నాటకము రచయిత నేర్పును విశదము చేయుచున్నది. ఈ కాలమున వచ్చిన విషాదరూపకములలో 'ఆత్మవంచన' ఒక ఉత్తమమైన రచన.

ప్రతీకరచనలు :

ఈ జాతిలో రూపకములయందు ముఖ్యమైనది రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు వ్రాసిన 'రూపనవనీతము'. ఇది గురుదేవుల మర్మకవిత్వశాఖకు చెందిన రచన. రచయితయే చెప్పుకొన్నట్లు సంవాదరూపమున నుండుటచేతను, ప్రవేశ-నిష్క్రమణలు, రంగములు మొదలగు వాని విభాగీకరణము కలదగుటచేతను ఈ రచనకు రూపకచ్ఛాయ వచ్చినదేకాని నిజమునకిందు రూపకగుణము తక్కువ. ఆనందవర్ధనుని సాహిత్యసిద్ధాంతసూత్రముల నాధారముగా చేసికొని ఇందు ఉక్తిప్రత్యుక్తులు సాగినవి. ఆంగ్లమున 'షెల్లీ' రూపకరచన ఇట్టిది. కాని అవి పద్యరూపమున నుండగా, ఇది గద్యరూపముననున్నది. ఇది శిష్టవ్యవహారగద్యమున సాగినను భాష మాత్రము రూపకము మోయజాలని బరువుకలది.

ఆరుద్రగారు వ్రాసిన 'దేవుని ఎదుట'లో ప్రపంచమే ఒక అన్యాయస్థానము; అనమానత్వమే న్యాయము; అట్టి న్యాయస్థానమున విచారించు మానవుని బానిసత్వమును వ్యంగ్యముగ చిత్రించిన ప్రతీకరచన ఇది.

కుండ్లూరి ఆంజనేయులుగారి 'ఆశ' (1957) ఇంకొక ప్రతీకరచన. వచనగేయ రూపమున సాగిన యీ నాటికలో కాలం, చరిత్ర, ఆశ అనువానికి రూపకల్పన జరిగినది.

మరికొన్ని సాంఘికరచనలు :

ఇంతకుముందు స్వభావవాద శీరికక్రింద పరామర్శింపబడిన నాటకములుకాక మరికొన్ని నాటకముల నివృత్త పరామర్శింతును. శ్రీయుతులు హితశ్రీ, నాగభూషణ్, కొండముది శ్రీరామ చంద్రమూర్తి, కొండముది హనుమంతరావు, మంథా వేంకటరమణారావు ప్రభృతులు యువతరమునకుచెందిన రచయితలు. హితశ్రీగారి 'విచిత్రజీవులు' (1956) లోకమున చిన్న విషయమునుండి మహత్తరవిషయమువరకును, సామాన్య మానవునినుండి గొప్పనాయకునివరకును మోసమెట్లు ప్రాధాన్యమును వహించుచున్నదో చూపిన రచన. నాగభూషణ్ గారి నాటకములలో 'విషాదాంతం' (1955) ప్రఖ్యాతము. ఇది సరిక్రొత్త ప్రాతకథ. ప్రేయసీప్రియుల విషాద వియోగము కథావస్తువైనను కథానిర్వహణమున ఒక శిల్పచమత్కృతిచూపబడినది. ఒకే రంగ

మున, అదేపాత్రలచేత ఒక ప్రక్క నాటకమును, వేరొకవంక నిజమైన సంఘటనలను జరుగుట చూపును జీవితమే నాటకమనెడి సత్యమును సూచించినారు నాగభూషణ్ గారు. వీరి 'సంభవామి యుగేయుగే' ఒకే కుటుంబమునందలి నాలుగుతరముల వ్యక్తులు అభివృద్ధికెట్లు నిరోధకులో, అభ్యుదయకాముకులీ అడ్డంకులను ఎట్లుదాటగలరో నిరూపించిన రచన. ఇంతకుముందే పేర్కొన్నట్లు, ఇట్టిప్రయోగములు పాశ్చాత్యనాటక సాహిత్యప్రభావజనితములు. మంథా వేంకటరమణా రావుగారి 'ఆత్మహత్య' (1958)లో కొంత ఆంగ్లవాసన కన్పించుచున్నను ఇది నాటికీయతగల రూపకము. కొండముడి సోదరులు కలిసివ్రాసిన "విపర్యయం" ప్రదర్శనాసౌష్ఠవముగల రచన.

భూషణ్ బాబుగారు 'ధర్మదీక్ష' (1950) వంటి సాంఘికనాటకములను, 'అశాంతి' (1952) వంటి రాజకీయనాటకములనుమాత్రమేకాక 'ధన్యజీవి' (1951) వంటి సాంఘిక నాటికలు మున్నగునవి రచించియున్నారు.

పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రిగారి 'గ్రామ సేవ' (1954) వారి ఆధ్వర్యములోనే ప్రదర్శింపబడినది. "స్వతంత్రం సంపాదించిన మనదేశంలో తిరిగి మనం చేయవలసినపనులు, వాటినిచేసే విధాలూ, వాటిని చేయడంలో కలిగే వాధలు, చిక్కులు, వీటిని తీర్చే విధానాలు" ఈనాటకమున చక్కగా చిత్రింపబడినవి.

చదలవాడ పిచ్చయ్యగారి 'ప్రతీక్ష' (1956-మనస్సొందర్యమును చిత్రించునది), జీరెడ్డి చెన్నారెడ్డిగారి 'ప్రసిద్దెంటు' (1954) ప్రదర్శనయోగ్యములైన వ్యంగ్యనాటికలు. కోట లక్ష్మీ నరసింహంగారి 'ప్రణయనమ్రాట్' (1944) కూడ ఇట్టిదే.

బొజ్జా సూర్యనారాయణగారు రంగస్థలమున విజయవంతములైన 'దేవదాసు' (1957), 'ప్రజాద్రోహి', 'సంస్కరణ' మున్నగు నాటకములను రచించియున్నారు. గణపతిరాజు ఆచ్యుతరామరాజుగారి 'బ్రహ్మముడి' (1955) అపార్థాలవలన కలిగే అనర్థాలను నిరూపించు చున్నది.

కణ్వశ్రీగారి "బాలనాగమ్మ" (1950), "ఇదాప్రపంచం" మున్నగునవి రంగస్థలమున ప్రసిద్ధిగన్న నాటకములు. గుళ్ళవల్లి నారాయణమూర్తిగారి "విడాకులా" కూడ ఎన్నదగిన రచన.

చుగ్గిరాల విశ్వనాథంగారి "జ్యోత్స్న" (1945), యస్. టి. సుదర్శనాచార్యగారి "ఇదాస్వరాజ్యం?" (1951) పేర్కొనదగిన విషాదనాటకములు. పడాల రామరావుగారి "సందేశం" యుద్ధబీభత్సమును చిత్రించిన నాటకము.

మరికొన్ని చారిత్రకరచనలు :

మాడభూషి వేంకటాచార్యగారి "ప్రభ" (1956) అశ్వమేషుని జీవితగాథకు సంబంధించిన కాల্পనికనాటకము. రచన మధురముగా పొగినది. అశోకునిగూర్చి వెలువడిన నాటక

ములలో డా. చాగంటి సన్యాసిరాజుగారి “అశోక” (1951) పేర్కొనదగినది. సన్యాసిరాజుగారు స్వయముగా నటులు; చక్కని దర్శకులు. ఈ నాటకము వారి ఆధ్వర్యములోనే ప్రదర్శింపబడినది. కె. వి. ఆచార్యగారి ‘దేవానామ్ప్రియ’ (1956 - అశోకుడు ‘దేవానామ్ప్రియ’ విరుదును సంపాదించుకొన్న కథ) చక్కని రచన. అచ్యుతుని వేంకటాచలపతిరావుగారి “శంకర విజయము” వారి మరణముపిమ్మట ముద్రితమైనది (1957). శ్రీ జగద్గురు జీవిత సందేశముల నందించు రచనయిది. భమిడి సత్యనారాయణశర్మగారి ‘దారాషకో’ (1946) హిందూ మహమ్మదీయ సంఘీభావరూపకము. బండ్ల సుబ్రహ్మణ్యకవిగారి ‘బుద్ధావతారము’ (1951), ‘తులసీ దాసు’ (1949) సంప్రదాయపద్ధతిలో రచింపబడిన నాటకములు. ఈ వ్యాసకర్త రచించిన ‘తాజ్ మహల్’ 1912 లో వెలువడినది; తాజ్ మహల్ నిర్మాణమునకు సంబంధించిన కథయిది.

శివాజీచరిత్రకు సంబంధించిన మరిరెండు నాటకములు కేశవభొట్ల సుదర్శన వేణు గోపాలమూర్తిగారి ‘శివాజీ’, సురభి నరసింహంగారి ‘సింహగడము’ (1951) పేర్కొనదగిన రచనలు.

స్థానం నరసింహారావుగారి ‘శ్రీకృష్ణదేవరాయలు’ (1955) వారి నటనానుభవమును పురస్కరించుకొని వెలువడిన రచన.

ఈ కాలమున వెలువడిన చారిత్రకనాటకములలో వావిలాల సోమయాజులుగారి ‘నాయకు రాలు’ (1946) విశిష్టమైనది. ఆంధ్రకురుక్షేత్రముగా ప్రసిద్ధిపొందినది కారెంపూడి కదనరంగము. ఈ గాథను శిల్పవిశిష్టముగామలచి, ప్రదర్శనాసౌలభ్యముగల చక్కని నాటకముగా రూపొందించినారు సోమయాజులుగారు. దీనిని చేపట్టినవారెల్ల సమష్టికృషితో దీనిని పలుసార్లు విజయవంతముగా ప్రదర్శించియున్నారు. రాయప్రోలు సుబ్రహ్మణ్యంగారి ‘కొండవీడు’ (1950) కూడ పేర్కొనదగిన నాటకము.

పౌరాణికగాథ లాధారముగావెలసిన నాటకములలో మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రిగారి “నక్కుటాయి”, జంపన చంద్రశేఖరరావుగారి “వేంకటేశ్వర మహాత్యం”, పైడిపాటి సుబ్బరామశాస్త్రిగారి ‘ఉషాసుందరి’, కాజి రాధాకృష్ణశాస్త్రిగారి ‘అమరజ్యోతి’, భూపతి లక్ష్మీనారాయణ రావుగారి ‘ధర్మరక్షణము’ (1960) పేర్కొనవలసిన రచనలు. లక్ష్మీనారాయణరావుగారు ‘ధర్మరక్షణము’నకు “పరిచయము” పేర సంతరించిన వ్యాసము తప్పక పరిశీలింపదగినది. శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రిగారి ‘దివోదాసు’, ‘బృంద’ ఈకాలముననే వెలసినవి.

డా. గరికిపాటి రాజారావుగారి దర్శకత్వములో ప్రదర్శింపబడిన ‘అల్లారిసీతారామరాజు’, ‘జై భవానీ’ నాటకములు చక్కనిరచనలు. కణ్వుశ్రీగారు “ఆనాడు” (1948)లో ప్రప్రథమముగా భారతదేశము ఘోరికీ వశమైన చరిత్రను చిత్రించి, అంతఃకలహములు స్వాతంత్ర్యమునకు ముప్పుఅని నిరూపించినారు. ఆంధ్రవిప్లవవీరుడైన అల్లారి సీతారామరాజు చరిత్రను గ్రహించినలుగురైదుగురు పదాల రామారావు, గబ్బిట వెంకటరావు, కె. వీరాజు(మధురశ్రీ) ప్రభృతులు.

సీజరు'కు, 'అంటోనీ-క్లి యోపాత్రా'కు చేసిన అనువాదములు సాహిత్యరూపకముల స్థాయికి చేరినవి. కాని ఈజాతి అనువాదములలో భాషయందు మరింతసౌలభ్యము కొంత విశిష్టత చేకూరినగాని అంగ్లనాటకముల—ముఖ్యముగ షేక్స్పియరు నాటకముల—అనువాదములయందు మూలరచయితకు న్యాయ్యము చేకూర్చుట జరుగదు.

శ్రీనివాసచక్రవర్తిగారు గోర్కీ (పతితజీవులు - Lower Depths), హాకో (జైత్రయాత్ర - చీనా ప్రజావిప్లవరూపకము) మున్నగు రచయితల నాటకములను అనువదించియున్నారు. షేక్స్పియరు నాటకములకు పలువురి అనువాదములు వెలసినవి. రాధాకృష్ణగారు 'ఇప్పిన్' నాటకమును (Pillars of Society) 'సంఘనాయకులు' అనుపేర అనువదించి, అందు భారతీయవాతావరణమును కల్పించినారు. మాక్సిం గోర్కీరచనను 'తుదిఘడియలు' (1950) అనుపేర ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణ, చిట్టూరి సత్యనారాయణగార్లు అనువదించినారు. కొప్పరపు సుబ్బారావుగారి 'ఇనపతెరలు', అవసరాలవెంకటనర్సుగారి 'జ్యోతిర్మయ', ముప్పన చినఅంకయ్యగారి 'కుళ్ళునరుకు', గౌతమగారి 'మేడిపళ్ళు', విద్వాన్ విశ్వంగారి 'ప్రజావిరోధి', గొల్లపూడి మారుతీరావుగారి 'రాగరాగిణి' మున్నగునవికూడ పాశ్చాత్యనాటకానువాదములే.

రవీంద్రుని కృతులకు అనుకృతులు తెలుగున చాలవచ్చినవి. రవీంద్రుని నాటకములను, నాటికలను తెలిగించినవారిలో డా. బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు ముఖ్యులు. వారు రవీంద్రుని పలుకుబడిని, భావములను తు. చ. తప్పకుండ అనువదించుటకు ప్రయత్నించుటచేకాబోలు ఈ అనువాదములు కొంత క్లిష్టస్వయముకలవిగ కన్పట్టును. కాని ఇవి వంగమాతృకనుండి సూటి అనువాదములగుటచేత మూలకర్త రచనాపద్ధతి తెలియుటకు అవకాశమేర్పడినది.

సంస్కృతనాటకానువాదములు నేటికిని బహుళసంఖ్యలోవెలువడుచున్నవి. ఈమధ్యనే వెలువడిన దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిగారి, భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారి భాసనాటకానువాదములు, రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి ఉత్తరరామచరితానువాదము మొదలగునవి ఇప్పట్ల పేర్కొనదగినవి. కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి, మాదిరాజు విశ్వనాథరావుగార్లు అనువదించిన బిల్హణుని 'కర్ణసుందరి' (1947) సరళముగానడచిన అనువాదము. శతావధానులు శ్రీనివాససోదరుల 'విచిత్రరాఘవము', వాడ్రేపు సీతారామస్వామిగారి 'అభిషిక్తరాఘవము' రామాయణకథా నాటకములు. కొర్నీ శేషగిరిరావుగారి 'సతీఅనసూయ' (1946) మున్నగు పౌరాణికనాటకములు కూడ ఈకాలమున కొన్నివెలువడినవి. డా. దివల్ల వేంకటాచార్యగారి 'కౌముదీమహోత్సవము' (1952) సరళముగా సాగిన సంస్కృతానువాదము.

ఇతరభాషలనుండి—ముఖ్యముగ—తమిళ కన్నడ మళయాళములనుండి ఇప్పటివరకే అనువాదములు వెలువడువడుచున్నవి. మద్రాసు దక్షిణాఫ్రికా ప్రకాశనం ప్రోత్సాహముతో పై భాషలనుండి అనువదించబడిన నాటికల సంపుటములు ప్రకటింపబడియున్నవి.

కేవలఅనువాదములేకాక భావానువాదములు, అనుసరణములుకూడ కలవు.

గేయనాటికలను వచనాత్మకముగనడిపి ఈశాఖయందు క్రొత్తప్రయోగములనుచేసిన వారు శ్రీయుతులు ఆరుద్ర, కుందుర్తి, సోమసుందర్ ప్రభృతులు. ఆరుద్రవ్రాసిన 'సీతాకోక చిలుక' గేయమునకు తగినభందమున నున్నను కావలయునని రచయిత దానిని వచనమువైపునకు తిప్పినట్లుగాతోచును. సాంఘికసమస్యలను గేయరూపమున చిత్రించుట తెలుగులో అంతగా జరుగలేదు; జరిగినప్రయత్నములో ఇది నిర్దుష్టము. ఇట్టి మరియొక రచన శ్రీ కుందుర్తివ్రాసిన 'ఆశ'. ఇదికూడ చక్కని ప్రయోగమే. కాని సాంఘికసమస్యచిత్రణము ఇందు కథావస్తువైనను సంభాషణలు అందందు సహజత్వమును కోల్పోయినట్లు తోచును. సోమసుందర్ గారు అనువాదముచేసిన "మండి-మనిషి" (1953) అనేది గేయరూపకము (కావ్యనాటకం) ప్రదర్శింప తగినది. (మూలకర్తయగు ఎర్నెస్ట్ టాలర్ జన్మనీలోని ఆభ్యుదయరచయిత).

శ్రవ్యరూపకములు :

పాశ్చాత్యసాహిత్యప్రభావమున నాటకరచనయందు ప్రారంభమైన నూతనప్రయోగము శ్రవ్యరూపకము. 1938 ప్రాంతముల ముద్దుకృష్ణగారి 'అనార్కలి' రేడియోలో ప్రసారమగుటతో ప్రారంభమైన ఈ జాతిరచనలు నేడు ఇంచుమించుగా ప్రతిరోజును ప్రసారము చేయబడుచున్నవి.

తెలుగులో ఎందరు నాటక-నాటికారచయితలున్నారో, అంతమంది శ్రవ్యరూపకకర్తలున్నారనుట అతిశయోక్తికాజాలదేమో. ఇందు ముఖ్యులైన కొందరినిగూర్చి పరామర్శింతును.

రేడియోలో రూపకరచనకొరకు ప్రత్యేకముగా నియుక్తులై, సుమారు వేయివరకు శ్రవ్యరూపకములను రచించినవారు వింజమూరి శివరామరావుగారు :

శ్రవ్యరూపకరచనకు తెలుగునాట సాహిత్యగౌరవమును కలుగజేసిన శతాధిక రచయితలలో శ్రీయుతులు గోరాశాస్త్రి, కొడవటిగంటి కుటుంబరావుగార్లు ముఖ్యులు. వీరి రూపకములు బహుళముగా ప్రజారంజకములై, తిరిగితిరిగి ప్రసారముచేయబడినవి. వీరిద్దరును రెండు విభిన్నములైన దృశ్యకృతములను తమ రూపకములమూలమున వెల్లడిచేసిరి. గోరాశాస్త్రిగారు ఆర్ద్రములైన సన్నివేశములనుకూర్చి మనస్సును కదలించెడినాటికలను వ్రాసియున్నారు. ఇంక కొడవటిగంటివారు వాస్తవిక రూపచిత్రణముచేయుచు సన్నివేశములందు శ్రోతలూహింపని కొన్ని మలుపులుచూపి ఆహ్లాదకరములగు నాటికలను వ్రాసినారు.

ఆర్ద్రము, విషాదభావసంజనితము అయిన సన్నివేశమునకు హాస్యముతో, యుక్తి ప్రత్యుక్తులతోకూడిన సంభాషణలుచేర్చి తాము వ్రాసిన ప్రతిరూపకమునకును జీవముపోసిన వారు గోరాశాస్త్రిగారు. వీరు ముఖ్యముగా ఆశావాది. 'ఆశఖరీదు అజా', 'అమరజ్యోతి'వంటి రూపకములందిది వ్యక్తముచేయబడినది. హృదయములందు జరుగు సంఘర్షణము, ఒక తీయని కలపు, దానివెంటవచ్చు అనేకానేకములైన విషాదఫలితములు, ద్వంద్వభావమున నడచు జీవన గతి వీరి రూపకములకు కథావస్తువులు. 'లోహఘంటలు' మూర్ఖుడైన మానవుడు బ్రతికి యున్నంతకాలము భార్యనువేధించుకొనితిని ఆమె చనిపోయినతరువాత ఆమె విలువను గుర్తించుట కథగాకల రూపకము. వీరి రూపకములలో 'కాలాతీతవ్యక్తులు', 'కొమ్మసంపెంగ'

ఉత్తమరచనలు. 'కాలాతీతవ్యక్తులు' ప్రీస్టీ "ఐమ్ అండ్ ది కాన్వాస్" రచనా విధానమును అనుసరించినను ఒక కుటుంబమునందలి సుఖదుఃఖములకు ప్రతీకగా 'దీపావళి'ని సూచించి, మూడు దీపావళిరాత్రులందు జరిగిన కథను వివరించును. చిన్ననాడు ప్రేమించిన యువతిని భీరుడై పరిత్యజించి, ఆమె పాముకాటునకు మరణించినదన్న ప్రవాదమునునమ్మి, జీవితాంతమును ఆమెకు సంబంధించిన కొమ్మసంపెంగకు, కోడెత్రాచునకు భయపడి పశ్చాత్తప్తుడైనవాని కథ "కొమ్మసంపెంగ"యందు చిత్రింపబడినది.

వీరి 'సెలవుల్లో', 'ఆనందనిలయం' సీరియల్ గా ప్రసారములై అనేకుల మెప్పు నందినవి. నగరమునందలి ఒక కుటుంబము సెలవులలో అల్లునిగ్రామమునకు పోయినప్పుడు, పట్టణవాసులకు, పల్లీయులకుగల మానసికవ్యత్యాసములు హృదయంగమముగా చిత్రింపబడిన రచన 'సెలవుల్లో'.

"ఇల్లుకట్టిచూడు" అన్న సామెత ననుసరించి ఇల్లుకట్టి, ఇంటివారినందరిని వేపుకొనితిను తండ్రి, భగవంతునికి వివేదనముతప్ప వేరుతలపని తల్లి—ఇల్లు ఎవరిస్వార్థము వారు చూచు కొనెడి నలుగురు స్వార్థపరులు ఒక్కచోటచేరినచో ఎంతటి ఆనందనిలయమైనను విషాదమున కెట్లు పుట్టినిల్లుకాగలదో, తుదకు వారివారి సమస్యలెట్లు పరిష్కరింపబడినవో హాస్యపూరితముగ చిత్రించెడి రచన 'ఆనందనిలయం'. సంభాషణాచమత్కృతితో, ఒక చిన్నసంఘటనతో మనలను ఆర్ద్రమనస్కులనుచేయుట అనునది గోరాశాస్త్రిగారి రచనలయందలి విశిష్టతలు.

కొడవటిగంటి కుటుంబరావుగారుకూడ బహుళ శ్రవ్యరూపకరచయితలు. వీరి కథల వలె, నవలలవలె ఇవికూడ ఏదోఒక సాంఘికసమస్యచుట్టును అల్లబడిన రూపకములు. ఎంతటి రహస్యమునైనను యథార్థముగ బయటపెట్టించగలమందును సేవించిన ఒక కుటుంబముయొక్క రహస్యముల వ్యక్తీకరణము, పెండ్లికొడుకులకొరకు గాలములువేయు స్త్రీల మనస్తత్వము, నడుమంత్రపుసిరి మనుష్యుల మానసికస్థితిని చెడగొట్టుటవంటి కథావస్తువులు వీరి రచనలకు ఆధారములు.

వీరి రచనలలో కథనునడుపుటయందు, సంభాషణలయందు వేగముహెచ్చు. చెప్పదలచుకొనినదానిని సూటిగాచెప్పుట, ఎంత సామాన్యమైన కథను చిత్రించినను అందు బలమగు నన్నివేళమును సృష్టించుట, ఆసాంతము రూపకమును చదివినవగల్గుట, రూపకాంతమువరకును ఉత్సుకతను పెంపొందించి వివరినన్నివేళమున దానిని సృష్టికరించుట అనునవి వీరి రచనలయందు సామాన్యములైన శిల్పప్రయోగములు.

హితశ్రీగారు వ్రాసిన 'ప్రాగ్జ్యోతి', 'చరిత్రకందని కొందరు', 'అడ్డంతిరిగిన కథ', 'పరీక్ష'—వంటి రూపకములు శ్రవ్యరూపకరచనలో ఆయనను చేయితిరిగిన రచయితనుగా నిరూపించుచున్నవి. 'ప్రాగ్జ్యోతి' వంటి ఊహాచిత్రములు, 'చరిత్రకందని కొందరు' వంటి కాల্পనికచిత్రములు, 'అడ్డంతిరిగిన కథ' వంటి సరళరచనలు, 'పరీక్ష' వంటి విషాదరచనలు ఈ జాతి రూపకరచనయందు ఆయన సాధించిన వైచిత్రిని చాటిచెప్పుచున్నవి.

ఆరుద్రగారు వ్రాసిన “న్యాయాధికారి”, “అక్కయ్యకు ప్రమోషన్” వంటి రచనలు శ్రోతల మన్నన లందినవి. “న్యాయాధికారి” కేవలము శ్రవ్యమేకాక ప్రదర్శించుటకుకూడ అనువైన రచన. సహజముగా ఆరుద్రగారికై లి విశిష్టమైనది.

“ఆరుద్రనాటికలు” (1958) అనెడి పేరుతో వెలువడిన సంపుటియందు ఏడునాటికలున్నవి—విషప్రయోగం, దేవునిఎదుట, న్యాయాధికారి, పార్కుబెంచీ, నన్నుగురించే, దరఖాస్తుపారం, అక్కయ్యకిప్రమోషన్. ఇందులో మొదటి రెండునుకాక తక్కినవన్నియును రేడియో ప్రసారమునిమిత్తము వ్రాసిన నాటికలే.

నాగభూషణ్ గారు వ్రాసిన ‘కల_కాపురం’ యువతీయువకుల కల్పనిక_వాస్తవిక జీవితములను పోల్చిచూపిన రచన; ఇది ఆకాశవాణివారి బహుమానమునందుకొన్నది. వీరు వ్రాసిన “సర్పదప్టులు”, “వడ్డించినవిస్తరి” వంటి రచనలు పలుమారులు ప్రదర్శింపబడినవి. వీరు శ్రవ్యరూపక స్వరూపస్వభావాదులనుగూర్చి రెండు ఆధికారికములైన వ్యాసములనుకూడ వెలయించిరి.

నాటకరచనకు ఆరంభించి, మొదటిసారిగా “మువ్వగోపాల” అనెడి శ్రవ్యనాటికను రచించినవారు కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు. దీనితోపాటు మరి ఆరునాటికలుకలిసి ఏక సంపుటిగా 1961 లో ప్రకటితమైనవి. వేంకటేశ్వరరావుగారు ఎంత ఆర్థమనస్కులో, వారికై లి అంత ఆర్థమైనది.

ఇంకను విరివిగా రేడియోరూపకములను వ్రాసినవారిలో శ్రీయుతులు అమరేంద్ర, ప్రయోగ, భరద్వాజ ప్రభృతి రచయిత లనేకులు కలరు. రేడియోలో నియమితమైన శ్రీయుతులు ఏడిద కామేశ్వరరావు, జలసూత్రం రుక్మిణీనాథశాస్త్రి ప్రభృతులు శతాధిక రూపకములను వెలయించిరి. అందు ప్రదర్శనాసౌలభ్యము కలిగిన నాటికలు పెక్కుకలవు.

రేడియోవారు విజయవంతముగా కొనసాగించిన రూపకప్రయోగములలో ‘భాణము’ వంటి వాక్చిత్రము ఒకటి. ఒకే వ్యక్తియొక్క భావములను ఒక సంఘటన ఆధారముగా వివరించుట ఇందు ప్రధానము. కొన్ని రూపకములయందు ఇరువురి స్వగతములుకూడ ప్రక్కప్రక్కన చూపబడినవి. ఇది చక్కని ప్రయోగము. గోరా శాస్త్రిగారు వ్రాసిన ‘నైట్ డ్యూటీ’, ‘చదువులరాణి’, ‘తలపోతల గతుకులు’, ఆరుద్ర వ్రాసిన ‘కలియని పట్టులు’ ఇట్టి రచనలకుదాహరణములు.

ఇవికాక కొన్ని అనువాదములు, కొన్ని నవలలకు నాటకీకరణములుకూడ రేడియోలో ప్రసారము చేయబడినవి; అనువాదములయందు ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు ప్రసారము చేయించుచున్న సంస్కృతరూపకములను ప్రత్యేకముగ పేర్కొనవలసియున్నది. అమరేంద్ర ప్రభృతుల ఆంగ్లరూపకానువాదములుకూడ చక్కనివి కలవు. ఇంక, అఖిలభారత రూపకకార్యక్రమముపేర ప్రతిభాషయందలి ఉత్తమనాటకముల తెలుగు అనువాదములును తరుచుగా ప్రసారము చేయబడుచున్నవి.

నాటికీకరింపబడి ప్రసారముచేయబడిన నవలలలో విశ్వనాథవారి 'వేయిపడగలు', చిలక మర్రివారి 'గణపతి', అడివివారి 'నారాయణరావు', మొక్కుపాటివారి 'బారిష్టరు పార్వతీశం' ముఖ్యమైనవి. ఆయా రూపకానుసరణములనుచేసిన అమరేంద్ర, 'లత' వంటి రచయితలు నవలలయందలి సన్నివేశముల, సంఘటనల విశిష్టతకు లోపము రానియకయే ఆయా రూపకములను రచించిరి.

రేడియోలో ఇంకను చాల ప్రచారరూపకములు, గేయరూపకములు ప్రసారము చేయబడుచున్నవి. ఇంకను క్రొంగ్రాత్తప్రయోగములు శ్రవ్యరూపకవిషయమున చేయబడగలవని ఆశించుటకు అవకాశములున్నవి.

బాలల నాటికలు :

బాలల నాటికలనునప్పుడు రెండు విధములైన రచనలు లేదా ప్రదర్శనములు ఆవశ్యకము లగుచున్నవి—బాలల వినోదార్థము పెద్దవారు ప్రదర్శించుటకు తగిన నాటికలు మొదటి విధము. ఇంక కేవలము బాలలు ప్రదర్శించుటకు తగిన నాటికలు రెండవ విధము. అసలు బాలల కొర కుద్దిష్టమైన ప్రత్యేకసాహిత్యము తెలుగులో చాల తక్కువ. అందున మొదటి విధమగు రచనలు లేనేలేవని చెప్పవచ్చును. ఇప్పుడిప్పుడే కొందరు రచయితలు ఆ లోపమును పూరించుటకు సమకట్టుచున్నారు. బాలనాటకములను వ్రాసి వానిని ప్రదర్శింపజేయుచున్నవారిలో శ్రీయుతులు జంఘాల పాపయ్యశాస్త్రి (కరుణశ్రీ), న్యాయతి రాఘవరావు, ఏడిద కామేశ్వరరావు, బి. వి. నరసింహారావు, నార్ల చిరంజీవి ప్రభృతులు పేర్కొనదగినవారు.

కరుణశ్రీగారు వ్రాసిన 'కరుణామయి' (1946) అనేది వచన సాంఘికనాటిక బహుళ ప్రచారమునందినది. సవతితల్లి ప్రేమకు నోచుకొనని ఒక బాలిక సవతి తమ్ముని అనురాగమును సంపాదించుకొనగా తద్వారా సవతితల్లి పశ్చాత్తప్తురాలై ఆ బాలికను పరిగ్రహించుట ఇందలి కథావస్తువు. ఆర్ద్రమైన సన్నివేశములు, లలితమైన రచన ఈ నాటికకు వన్నెలు దిద్దుచున్నవి. ముఖ్యముగా అక్కాతమ్ముల సంభాషణలు హృదయాహ్లాదకరములు.

నాగభూషణ్ వ్రాసిన 'రాముని బుద్ధిమంతునితనం' అన్న నాటిక శరత్ అదే పేరుతో వ్రాసిన కథకు అనుసరణ. ఇది కొన్ని ప్రాంతములయందు పలుసార్లు ప్రదర్శింపబడినది.

నార్ల చిరంజీవి, జమ్మలమడక పూర్ణచంద్రరావు, చెఱుకుమిల్లి భాస్కరరావుగార్లు బాలల కొరకు ప్రత్యేకముగా వ్రాసిన నాటికలు ఇటీవల ప్రచారము పొందుచున్నవి.

ఇక రేడియోలో నిరంతరము పిల్లల కార్యక్రమములు నిర్వహించు న్యాయతి రాఘవ రావు, న్యాయతి కామేశ్వరిగార్లు రేడియో ప్రసారమునకై పెక్కు నాటికలను వ్రాసిరి. వారి 'బాలానందము' పిల్లలు ప్రదర్శించుటకు రంగస్థలయోగ్యములగు నాటికలనుకూడ వారు వ్రాసి ప్రచురించిరి. ఇవి పిల్లల నాటికలలో ఉత్తమమైనవని చెప్పవచ్చును. ఇందు పౌరాణికములైన చిన్నచిన్న ఇతివృత్తములేకాక, హాస్యభూయిష్టములైన చిన్ని సన్నివేశములుకూడ నాటికీకరింప

బడినవి, ముఖ్యముగ చిన్నిపిల్లలు ప్రదర్శించుటకు అనువుగ వ్రాయబడియుండుట వీని ప్రత్యేకత. 'బూరెలమూకుడు' వంటి వీరి రచనలు కొన్ని చిత్రీకరింపబడినవి కూడను.

రేడియో ప్రసారమునకై ఏడిద కామేశ్వరరావు, శ్రీవాత్సవ, జనమంచి, తాతయ్య ప్రభృతులు పెక్కు నాటికలు వ్రాసియున్నారు. ఇవి అలతి అలతి మార్పులతో రంగస్థల ప్రయోగయోగ్యములు కూడను. బాలల నాటికలలో బూరెలమూకుడుతోపాటు 'ఇంటిముందు', 'జబ్బు కుదిరింపు', 'శ్రావణ భాద్రపదాలు', 'సిండ్రిల్లా', 'పిల్లిమెడలో గంట' 'గ్రాంధికాశ్రమి', 'నువ్వా-నేనా' మున్నగునవి బాలలలో చాల ప్రచారమును పొందినవి. ప్రహసనములలో 'చిట్టి బావ-పొట్టి మరదలు' రచనలు ప్రసిద్ధి పొందినది. ఇప్పుడిప్పుడే బాలలు ప్రదర్శించుటకు అనువయిన గేయనాటికలుకూడ వెలువడుచున్నవి.

స్త్రీలకు, బాలలకు ఉద్దిష్టములైన నాటికలను రచించినవారిలో శ్రీమతి ఇల్లిందల సరస్వతీదేవిగారిని తప్పక పేర్కొనవలసియున్నది. సాంప్రదాయక సాంసారికవాతావరణమును ప్రతిబింబించుచున్న వీరి నాటికలు ఇటీవల ఏకసంపుటిగా వెలువడినవి.

ప్రహసనములు :

మోలియర్ అనువాదములు అనుసరణములుగాక తెలుగు సాహిత్యమునందు సాహిత్య స్థాయిగల స్వతంత్రములైన ప్రహసనములు తక్కువ. శ్రీయుతులు కందుకూరి, చిలకమర్తి ప్రభృతుల ప్రహసనములున్నను అవి తాత్కాలిక సమస్యలను, ఎవరో కొందరు వ్యక్తులను దృష్టియందుంచుకొని వ్రాసినవి.

ఈ కాలమునందు ప్రచురింపబడిన నాగరాజామాత్యుని నాటికలలో కొన్ని చక్కని ప్రహసనములు కలవు. వీరు వ్రాసిన "మీసాల పక్షులు" నేటి ప్రహసనములయందు చెప్పకొనదగినది. మీసాలపక్షులు, నవకవి, పుష్పబాణవిలాసం మొదలగు రచనలందు సామాజిక జీవితమునందలి ప్రేమ, పెండ్లి, దాంపత్యము, కవిత్వమునందాసక్తి మొదలగు విషయములు వ్యంగ్యముగ చిత్రీకరింపబడినవి. పుష్పబాణవిలాసము ఇతర భాషలలోనికికూడ అనువదించబడి అన్యభాషాప్రేక్షకుల మన్ననలనుకూడ పొందినది.

"ఫిజిషియన్ ఇన్ స్పైట్ ఆఫ్ హిమ్ సెల్ఫ్" అన్న మోలియర్ రచనను "అడవాళ్ళ తెలివి" అనేది పేరే అనుసరించుటతోపాటు ముద్దుకృష్ణగారు "అడయిక్కప్పిళ్ళ" అనేది స్వతంత్రప్రహసనమునుకూడ రచించినారు. భీమా ఏజంట్లనుగురించిన హాస్యరూపకమిది.

మల్లాది అవధానిగారి "అసంపూర్ణ నారాయణం" చక్కని ప్రహసనము. అందు నాటి కంట్రాక్టు నాటకములు విమర్శింపబడినవి. కంట్రాక్టు నాటకములను హాస్యపూరితముగ విమర్శించిన ప్రహసనములలో విశ్వనాథకవిరాజు వ్రాసిన "నేపథ్యం", సోమంచివారు వ్రాసిన "ఆంధ్ర నాటకరంగానికి జై" మున్నగునవి పేర్కొనదగినవి.

తెన్నేటి సూరిగారు భావకవుల, అభ్యుదయ కవుల రీతులపై వ్రాసిన “సాహిత్య సమవకారం” అనేది రచన పరింపదగినది.

ఇటీవల వెలువడిన వానిలో పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాసిన “తుఫాను” (1952) అన్న ప్రహసనిక చాలసార్లు ప్రదర్శింపబడి, పెక్కు బహుమతులను బడసినది. ఇందు సన్ని వేశ హాస్యముకన్న భాషచే సాధింపబడిన హాస్యము ఎక్కువ. ముఖ్యముగ నెల్లూరు రెడ్ల “యాస”ను ప్రయుక్తము చేయుటతో ఈ ప్రహసనము బహుళ ప్రజాదరణమునందినది. ఏకాంకికాప్రాయములైన ఉత్తమ ప్రహసనములను రచించుటలో భవిషిపాటి రాధాకృష్ణగారు (కామేశ్వరరావుగారి పుత్రులు) ప్రసిద్ధి నందినారు. వీరి “దంతవేదాంతం”, “మనస్తత్వాలు” నాటకకళాపరిషత్తు పోటీలలో బహుమతులందుకొన్న రచనలు.

ప్రచార నాటకములు-నాటికలు :

నాట్యశాస్త్రమందలి నాట్యోత్పత్తి కథను పరిశీలించినచో అసలు నాటకము ప్రచారము కొరకు, ఉపదేశము కొరకు ఉత్పన్నమయినదని స్పష్టముకాగలదు. నిజము చెప్పవలయు నన్నచో ఏదియోయొక ఉపదేశములేని నాటకముకాని లేదా ఏదియోయొక ప్రచారము నుద్దేశింపని నాటకముకాని ఉండనే ఉండదు. అయినను ఆ ఉపదేశముకాని, ఆ ప్రచారముకాని వాచ్యము కాక, వ్యంగ్యసంపన్నమై, రచన కళాత్మకమయినచో అది ఉత్తమనాటకము కాగలదు. కావున ప్రచారనాటకములన్నంత మాత్రమున ఏహ్యభావమును ఏర్పరచుకొనగూడదు. అంత మాత్రమున కేవలప్రచారనాటకములు లేవని అర్థముకాదు; అట్టివికూడ ఉన్నవి. కాని వానికి సాహిత్యమున స్థానము లభింపదు.

వెనుక దేశభక్తి నాటకములనుగూర్చి వివరముగా ప్రస్తావించుట జరిగినది. ఈ కాలమునకూడ “చలోడ్లి”, “జావోడ్లి” “చలో హైదరాబాదు” వంటి రాజకీయనాటకములు వెలసినవి. యడ్లపల్లి కోటయ్యగారి “కామ్రేడ్ వెంగమ్మ” (1944) అనునది కమ్యూనిజముపై వ్రాయబడిన వ్యంగ్యరూపకము.

ఇవియేకాక యడ్లపల్లి కోటయ్యగారు వ్రాసిన “గాంధేయవిజయము” (1946) వంటి అహింసావాదప్రబోధక రూపకములుకూడ ఈ కాలమున చాల వచ్చినవి. ఈ అహింసాతత్త్వమును పరోక్షముగా ప్రచారముచేయు ‘గౌతమబుద్ధ’, ‘అశోక చక్రవర్తుల’ కథలనుకూడ చాలమంది రచయితలు నాటకీకరించియున్నారు.

రెండవ ప్రపంచయుద్ధకాలమున ప్రచారనాటకములు వెలువడినట్లే నేడు ప్రణాళికా ప్రచారనాటకములు వెలువడుచున్నవి. యుద్ధనాటకములకు అబ్బూరి రామకృష్ణరావుగారు, ప్రణాళికా నాటకములకు కొప్పరపు సుబ్బారావుగారు (ఐదుచక్రాలబండి మొ॥) దోహదముచేసి యున్నారు; అంతియేకాదు వారు వాని ప్రదర్శనములకు సారధ్యముకూడ వహించియున్నారు. ఇప్పట్లు గిడుతూరి సూర్యంగారి “వెలుగు” (నాటిక) కూడ పేర్కొనదగిన రచన.

శాంతినిప్రబోధించు నాటకములు నేటిదనుక వచ్చుచునేయున్నవి. ఆత్రేయవ్రాసిన “విశ్వశాంతి”, అనిసెట్టివ్రాసిన “శాంతి” మొదలగునవి ఈరకమునకు చెందిన రూపకములే. అగస్త్య విప్లవమునకు సంబంధించిన నాటిక పులిపాక రామచంద్రకాశ్యపగారి “నాదేశం” (1947).

ఇక దేశవిభజననాటినుండి హిందూ-ముస్లిముల ఐక్యమునుబోధించు నాటకములు (రామ్-రహీమ్ మొ॥) వచ్చుచునేఉన్నవి. ఇందు చాల ప్రదర్శింపబడినవికూడను.

కేవలము 36 నీతులబోధనకు వెలసిననాటకము యస్. హరిహర బ్రహ్మానందరావు గారి “విధినిర్ణీతము” (1946). ఆయుర్వేదమునకు సంబంధించి వెలసిన నాటకము చొల్లేటి నృసింహశర్మగారి “భిషగ్విజయము” (1951).

కొంతకాలము ఎన్నికలనాటకములు ప్రచారమునందున్నవి. అన్నిపక్షములవారును తమతమ ప్రచారములను నాటకముల మూలమునచేయుట జరిగినది. ఇట్టి ప్రచారములపై విమర్శ ఆత్రేయగారు వ్రాసిన “ఓటు నీకే”.

నేడు పంచవర్షప్రణాళికపై-ముఖ్యముగ గ్రామాభ్యుదయముపై - చక్కని ప్రచార నాటకములు వచ్చుచున్నవి. ప్రభుత్వమువారు ఇట్టి నాటకములపోటీలు నిర్వహించుచున్నారు, ఇట్టి నాటకములలో కొర్రపాటి గంగాధరరావుగారు వ్రాసిన “అందరి ఆనందం” ప్రదర్శనాను కూల్యమైన రచన. చక్కని ప్రచారనాటకములను వ్రాసినవారిలో కె. యల్. నరసింహారావు గారుకూడ ముఖ్యులు. ఆయనవ్రాసిన “అడుగుజాడలు”, “క్రాంతగుడి” అనునవి రెండును గ్రామపునర్నిర్మాణమునుగూర్చిన నాటకములు. పెద్దలు అడ్డగించినను యువజనము గ్రామాభ్యుదయమునకు పూనుకొని సాధించుట ఇందు చిత్రింపబడినది. పైడిపాటి సుబ్బరామశాస్త్రిగారి “అంకితం” (1959) లో కూడ ఇట్టిప్రయత్నము కన్పట్టగలదు.

ఇవికాక ప్రజానాట్యమండలి మొదలగు సంఘములు ఇట్టి ప్రచారమును నాటకముల మూలమునకేకాక బుర్రకథలు, పీఠాభివర్ణములు మూలమునను విజయవంతముగా నడపినవి.

ఈరకపు నాటకములలో సాహిత్యగౌరవముగల రూపకములు సంఖ్యలో అల్పములు గానేయుండును; వానిలో కొన్నింటినిమాత్రమే పేర్కొనుట జరిగినది.

ఉపసంహారము

సమకాలీన నాటకసాహిత్యమునందు రచనా వైవిధ్యము, ప్రయోగసౌలభ్యముకల నూతనప్రక్రియలెట్లు విస్తారముగ వెలువడి జనమోదమును పొందుచున్నవో ఇంతవరకును చేసిన సమీక్ష తెలుపుచున్నది. యువతరమునకు చెందిన నాటకరచయితలను, నటులను పరిశీలించినచో వారియందు నూతనప్రయోగములను చేయవలయునన్న ఆకాంక్ష, ఉత్తమసాహిత్య సృష్టి జరుగవలయునన్న ఆవేదన కన్పించుచున్నవి.

తెలుగులో వెలసిన నాటకములు, నాటికలు లెక్కకుమించియున్నవి. అట్లే నాటక-నాటికాకర్తలును లెక్కకుమించియున్నారు. కొందరు నాదృష్టికి రానివారుకూడనున్నారు. ఆయా రచయితల నందరినికాని, వారి రచనల నన్నింటినికాని పేర్కొనుట సాధ్యముకాదు. కావున ఇచ్చట పేర్కొనబడని రచయితలు నన్ను మన్నింపగలరని సవినయముగా వేడుకొనుచున్నాను.

ఈసమయమున ఉపసంహారముగ ఒకటిరెండు విషయములు మనవిచేయవలసియున్నది.

ఒకటి—మన రచయితలకు సంప్రదాయమునందింకను ఎక్కువఅభినివేశము ఉండవలయును. “మంచి” అన్నది ఎచ్చటనున్నను గ్రహింపవలసినదే. మంచిని గ్రహించుట అనగా అనుకరణముకాదు. అనుకరణము భావదాస్యమునకు చిహ్నము.

రెండవది—ఈనాడు చాలమంది రచయితలు ప్రయోగశౌష్ఠవమును సాధింపగలరచనలనుమాత్రమే చేయుచున్నారు. ప్రదర్శనమునందు విజయముపొందుటకొరకు ప్రేక్షకులను సులువుగా నాకర్షించువిషయములను తమతమ రచనలయందు పొందుపరచుచున్నారు. సంఘముపై దీర్ఘముతైన ఉపన్యాసములు వినిపించుట, అతినాటకీయతను నిరూపించు సంఘటనములను స్వీకరించుట ఇందులకు చిహ్నములు. కేవలము తత్కాలప్రేక్షకుల అనందమునేకాక నాటకము సాహిత్యగౌరవమునుకూడ పొందవలయునన్ననో రచనయందు నియమమును, భాషయందు బిగువును సాధించుట అత్యావశ్యకము.

ఇక ప్రదర్శనవిషయమునుగూర్చికూడ ఒకటిరెండుమాటలు చెప్పవలసియున్నది.

నాటకప్రదర్శనములు విజయవంతమగుటకుగాని, నూతనప్రయోగములను జరుపుటకుగాని అనువైన రంగస్థలములు ఎంతేనియు అవశ్యకము. హైదరాబాదులోని రవీంద్రభారతివంటి నాటకశాలలు కనీసము జిల్లా ముఖ్యపట్టణములందైనను వెలయగలవని ఆశించుచున్నాను.

ఔత్సాహికసమాజములెంతగా ప్రయత్నించినను వృత్తినంఘములకు పోలవు. నాటకప్రదర్శనములు క్రమశిక్షణతో, పెద్దయెత్తున, సర్వసంభారములతో జరుగవలయునన్నచో ఆంధ్రదేశమున వృత్తినంఘములు ఏర్పడవలయును. ఏదేశమునందును వృత్తినంఘములు పెంపొందనిదే నాటకసంఘములు పెంపొందలేదు. ఈ వృత్తినటులకూడ నాటకప్రదర్శనమును యోగతుల్యముగా భావించు పరిణతమనస్కులు కావలయును.

ఉత్తమనాటకములను వ్రాయుటకు తగిన నాటకకర్తలున్నారు; ఉత్తమ ప్రయోక్తలున్నారు; ఉత్సాహవంతులైన నటులున్నారు. వీరందరును సరస్పరము ప్రవంచములోని ఏదేశమునందలి నాటక రచనాప్రయోగములకును తీసిపోని దేశమునకూడ వెలువడగలవు.

భూమిక

1. “ప్రసిద్ధ నాటికలు”కు వ్రాసిన తొలిపలుకుతో కె. వి. గోపాలస్వామిగారు నాటి పరిస్థితిని సమీక్షించియున్నారు.
2. రచనకు సంబంధించిన స్వభావవాదమే యిచ్చట పరామృష్టమైనది. రంగప్రయోగమునకు సంబంధించిన స్వభావవాదము దీనికంటె భిన్నమైనది.

స్వభావవాదము 1

1. 1944 లో పాలకొల్లులో ఆదర్శ నాట్యమండలిని స్థాపించి నాటకరచన, నాట్యమండలినిర్వహణ: ప్రధానభూమికాధారణ, దర్శకత్వము, ప్రదర్శనాభివ్యక్తి స్వీకరించి ఏదెనిమిది సంవత్సరాల పాటు నడిపించి, సుమారు వందప్రదర్శనాలు ఇచ్చిన సమర్థులు పినిసెట్టి శ్రీరామమూర్తిగారు. వీరికి అత్యంత సన్నిహితులుగా పనిచేసినవారు నేటి పినిసెట్టు చలంగారు. వీరిని దృష్టిలో పెట్టుకొని ‘కులంలేనిపిల్ల’ లో రఘు, వల్లభడుతులలో గోపీ మున్నగు పాత్రలను సృష్టించినారు.

స్వభావవాదము 2

1. “ఈపోరాటంలో 240 గ్రామాలపై పోలీసుదాడులు జరిగాయి. 8500 మంది అరెస్టు అయ్యారు. 12 లక్షల 25 వేల విలువగల ఆస్తి లూటీ చేయబడింది. 52 మంది వీరులు ప్రాణాలను కోల్పోయారు. నైజాం కిరాతకుల చేతుల్లో 64 గురు శ్రీలకు—మన తెలుగుసోదరీమణులకు—మానభంగం జరిగింది. వీరిలో ఇద్దరు మరణించారు. ఈ మహోత్సవాల పోరాటమే మమ్మల్ని ఈ నాటకం రాయడానికి ప్రోత్సహించింది.”—మాభూమి నాటక పీఠిక.

మణికొన్ని ప్రక్రియలు

1. ఇవి అన్నియును ‘వెన్నెలవాడ’ అనుపేర ఏకసంపుటిగా ప్రకటితములైనవి (1959). ‘అజంతాసుందరి’ అనేది సంపుటిలో అజంతా సుందరి, సుగాత్రి, ఋతువులరాణి అనేది గేయ నాటికలు ప్రకటింపబడినవి.

నూతనప్రక్రయం
చేసిన సమీక్ష తెలు
లించినచో వారియం
సృష్టి జరుగవలం

తృతీయభాగము

*

ఈ తృతీయభాగమందు మూడు అధ్యాయము లున్నవి.

మొదటి అధ్యాయము—— ‘నాటకరచనా సమీక్ష’ అనునది——తెలుగు భాషలోని నాటకరచనను వివిధశాఖలుగా వర్గీకరించి, వివరించుచున్నది. అనగా, ద్వితీయభాగమందలి ఆరు అధ్యాయములందును కాలానుభూతిగా వివరింపబడిన నాటకములు ఇందు ఆయా శాఖలుగా వర్గీకృతములై సమీక్షింపబడినవి.

రెండవ అధ్యాయము—— ‘నాటకప్రయోగ సమీక్ష’ అనునది——క్రీ.శ. 1880 నాటినుండి తెలుగుదేశమునందు జరిగిన ఆధునికనాటకప్రయోగముల వివిధదశలను వివరించుచున్నది. ఇందు ఆయాకాలములందు ప్రసిద్ధివహించిన నాటకసమాజముల సంక్షిప్త వివరణములు కలవు.

మూడవ అధ్యాయము—— ‘విమర్శలు : సమస్యలు’ అనునది——ఆధునిక కాలమున తెలుగుభాషలో వెలసిన నాటకసంబంధివిమర్శలను, నాటకరచనా-ప్రయోగములకు సంబంధించిన సమస్యలను సంక్షిప్తముగా వివరించుచున్నది.

ఈ తృతీయభాగము ‘తెలుగునాటకచరిత్ర’కు సింహావరోకనప్రాయము.

*

ప్రథమాధ్యాయము

నాటక రచనా సమీక్ష

భూమిక

ఈ అధ్యాయమును ఆరంభించుటకుముందు, ఇచ్చట రెండు ఆశంకలకు నేను సమాధానము చెప్పకొనవలసియున్నది—అధునికాంధ్రనాటకరచన, ఆకస్మికముగా, సంస్కృత-ఆంగ్లరూపకాంధ్రీకరణముతో లేదా అనుకరణముతో అరంభమైనది; అనగా తెలుగునాటకరచన సంపూర్ణవికాసరూపముననే ఆరంభమైనది. ఇంక, దానికి “వికాసము” అనగానేమి? అనునది మొదటి ఆశంక. ప్రాచీనకాలమునాటి యక్షగాన-నాటకములన్నియును దృశ్యకావ్యములే. అవి లెక్కకుమించియుండగా, మంజరీమధుకరీయాదులనే తొలిరూపకములనుచు పేర్కొనుట యెట్లు సంభావ్యము కాగలదు? అనునది రెండవఆశంక. మాటవరుసకు, ఈ రెండవఆశంకను అంగీకరించినచో మొదటి ఆశంకకు అవకాశమే ఉండదు; అట్లే మొదటి ఆశంకను అంగీకరించినచో రెండవ ఆశంకకు అవకాశములేదు.

యక్షగాన-నాటకములు దృశ్యకావ్యములనుట నిర్వివాదాంశము. వానికి ఉద్భవవికాసము లున్నవి; అన్నియును ప్రదర్శనమున కుద్దిష్టములైన రచనలే; అన్నియును ప్రదర్శింపబడినవని కూడ యంగీకరింపవచ్చును. కొన్ని అర్వాచీనరచనలలో ప్రస్తావనాదులు, అంకవిభజన మొదలగు సంస్కృతరూపకలక్షణములుకూడ కన్పట్టగలవు. కాని, ఇవియెల్ల సంగీత - నృత్య ప్రధానములు; ఉపరూపకజాతిలో చేర్పదగినవి. కాగా, ఇవి దేశీరూపకములు. ఇవియును భాస-కాళిదాసాదుల లేదా షేక్స్పియరు ప్రభృతుల నాటకములును ఒకేజాతికి చెందినవని తలంచుట అసమంజసము. ఇది విజ్ఞులకు తెలియని విషయముకాదు.

యక్షగాన-నాటకములు దేశీనాటకములు లేదా ఉపరూపకజాతికి చెందినవికాగా, అధునిక నాటకములు మార్గనాటకములు లేదా దశరూపకజాతికి చెందినవి అగుచున్నవి. సంస్కృత లక్షణములను లేదా ఆంగ్లలక్షణములను అనుసరించిన (పెక్కింట సమ్మిశ్రితముకూడను) ఈ మార్గరూపకరచన, అధునికకాలమున, మంజరీమధుకరీయాదులతోనే ఆరంభమైనది; ఆందుచేతనే వానిని తొలిరూపకములనుట సంభావ్యమగుచున్నది. ఈ తొలిరూపకములు రచనావిషయమున ప్రయోగమాత్రములు. అసలవి ప్రయోగసౌలభ్యముకలవి కూడకావు. ఇంక 1880 లో ప్రదర్శ

నము లారంభమైనవి. ఇంక ప్రదర్శనప్రయోగములు 1886 వరకును సాగినవి. కాగా, 1860 నుండి 1886 వరకునుగల కాలము రచనా-ప్రదర్శనముల విషయమున ప్రయోగాత్మకకాలము. ఇది ఆరంభకాలము. 1886 నుండి నాటకరచనలో ఒక వ్యవస్థ ఏర్పడినదని చెప్పవచ్చును. అప్పటినుండి 1900 వరకును కళాత్మకమైన తెలుగునాటకరచన అనేకమార్గముల వికసించినది. 1900 నుండి 1920 వరకును నాటకరచన, అంతవరకును ఏర్పడిన సువ్యవస్థిత మార్గములందు ఒడుదుడుకులు లేకుండ సాగినది. 1920 నుండి మరల నూత్నప్రయోగము లారంభమైనవి. ఈ విధముగా తెలుగునాటకచరిత్రలో 1886 నుండి వికాసకాలమగుచున్నది.

తెలుగులో రూపకరచన రెండు కాలములలో రెండుమార్గములుగా సాగినది. తెలుగు సాహిత్యము ఆరంభమైన తొలిరోజులనుండి ఇంచుమించుగా 1860 వరకును ఒకకాలము; ఇది యక్షగాన-నాటకముల కాలము. ఈకాలమున వీని ఉద్భవ-వికాసములను డా. యస్సీ జోగారావు గారు తమ పరిశోధనావ్యాసమున వివరించియున్నారు (ముద్రణము-1961). ఇంక నేను ఈ వ్యాస ప్రథమభాగమున, నాలుగవ అధ్యాయములో, ఏతద్విషయమును సంక్షిప్తముగా సమీక్షించుటయే కాక, నాటి దృశ్యవిసేదములను విభాగీకరణ పూర్వకముగా వివరించియున్నాను. ఇంక రెండవకాలము 1860 నుండి 1960 వరకును; ఇది మార్గరూపకరచనకాలము. ఆనలు, నా పరిశోధనాప్రమేయమును ఇదియే. న్యాయముగా ఈకాలమునకు ఇంతకుముందరి కాలము పునాదియును, నాటిరచనల కీనాటిరచనలు వికసితరూపములును కావలసియున్నవి; కాని, అట్లు జరుగలేదు—రెండుకాలములకు మధ్య ఎట్టి సమన్వయమును లేదు. ఇది విచిత్రవిషయము !

ఆధునికనాటకముల ఆరంభ-వికాసములను కాలక్రమమున ఈ వ్యాస ద్వితీయభాగమున వివరించియున్నాను. ఇంక సౌలభ్యార్థము, ఆయా రూపకజాతులను లేదా ప్రక్రియలను విభాగ పూర్వకముగా, ఇప్పుడీ అధ్యాయమునందు వివరించుచున్నాను. ఈ వివరణమునందు బహుళములైన విభాగములు కన్పట్టగలవు. స్వతంత్రరూపకములనెడి విభాగమునందు మరల అనేక ప్రభేదములు కలవు. ఈ భేదప్రభేదము లన్నియును ఒండొంటికి సంబంధములేని ప్రత్యేకపు టరలుమాత్రముకావు. అట్లే తక్కిన ప్రక్రియలందును ప్రభేదములున్నవి. అంతియేకాదు, ఒక్కొక్క రూపకము రెండుమూడేసి విభాగములక్రిందకు వచ్చుచుండును.

సంస్కృత రూపకానువాదములు

ప్రాచీనాంధ్రకవులు సంస్కృతరూపకాంధ్రీకరణమునకు పూనుకొని యున్నప్పటికిని వారు వానిని యథాతథముగాకాక, ప్రబంధములుగా నాంధ్రీకరించియున్నారనిగిర్తించియున్నాము. ఆకాలమున కొంతకుకొంత రూపకరూపమును పొందినవి క్రీడాభిరామ - ప్రసన్నరాఘవ నాట్యప్రబంధములు రెండుమాత్రమే కన్పట్టుచున్నవి. ప్రేమాభిరామము లభింపకపోవుటచేత క్రీడాభిరామానువాదపద్ధతి తెలిసికొనుట కవకాశము కలుగలేదు. ఇంక ప్రసన్నరాఘవాంధ్రీకరణములో కవి-కావ్యానువాదమునందువలె - చాల స్వాతంత్ర్యమును వహించియున్నాడు; భావమునందు, వర్ణనయందు క్రొత్తకల్పన లనేకములు కలవు.

ఆధునికకాలమున సంస్కృతరూపకములను యథాతథముగా ననువదించుటకు పూను కొనినవారిలో కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రిగారు, కొక్కొండ వేంకటరత్నంపంతులుగారు ప్రథములు. రామచంద్రశాస్త్రిగారి తొలియనువాదము 'వేణీసంహారము' లభ్యముకాలేదు. ఇంక ముద్రితమై, మనకు లభ్యమైన తొలియనువాదము కొక్కొండవారి 'నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము' (1871-72). అటుపిమ్మట పరవస్తువారు, కందుకూరివారు అభిజ్ఞానశాకుంతలము ననువదించినారు. తరువాత వావిలాలవారు ఉత్తరరామచరితమును (1881), వడ్డదివారు వేణీ సంహారమును (1883) అనువదించియున్నారు. అంతటితో సంస్కృతరూపకాంధ్రీకరణము నకు రాజమార్గమేర్పడి, పెక్కు ప్రసిద్ధసంస్కృతరూపకములు తెలుగులోనికి అనూదితము లై నవి.¹

కవి, కావ్యానువాదమునందు చూపినట్లుగా, రూపకానువాదమందు స్వాతంత్ర్యమును చూపుటకవకాశములేదు. సన్నివేశముల క్రమము, అలంకారాలు మొదలగునవియేకాక అర్థము, భావము మొదలగునవికూడ అనువాదమందు యథాతథముగా, మార్పులులేకుండ నుండ వలయును.² అంతియేకాదు, మూలకారుని భారముకంటె అనువాదకుని భారమే అధికమన్న మాట : ఆయా అనువాదకర్తల అనువాదములను పరిశీలించి, అవశ్యమనుసరింపదగిన అనువాద సూత్రములను సుప్రసన్నగారు క్రిందివిధముగా క్రోడీకరించియున్నారు. ("సంస్కృత రూప కములు-అనువాదములు"—జయంతి-ఆగస్టు, 1959).

"1. సంస్కృతమున కవి రచించునప్పు డేయుద్దేశ్యముతో ఆ రూపకమును రచించెనో, ఆ యుద్దేశ్యమునకు అనువాదమున భంగము కలుగరాదు. 2. జ్ఞాతశిల్పియైన కవి యుద్దేశించిన శిల్పసంబంధరహస్యముల నెరిగి వానిని యనువాదమునందు తెచ్చుటకు ప్రయత్నింప వలయును. సంస్కృతమున ఒక్కొక్కకవి యొక్కొక్క లోకోత్తరమైన శక్తికలవాడు; ఒక డర్థసంగ్రహశీలి; ఒకని శబ్దములకూర్పు అతిలోకమైనది; ఒకని వృత్తరచనమే చమత్కారమైనది—ఈరహస్యముల ననువాదకు డెరుంగవలయును. 3. మూలకవియొక్క కల్పనలు అనువాదమున యథాతథముగా కన్పట్టవలయును; విస్తరణవనికరాదు; వ్యాఖ్యానమౌచిత్యభంగకారి కారాదు. 4. భారతాదులలోవలె నిష్ఠమువచ్చినట్లు కొన్నిఘట్టముల స్వీకరించి, మరికొన్ని స్వీకరింపకుండ నుండరాదు. ఇతిహాసముల మార్గమువేరు; రూపకములట్టివికావు ఔచిత్య పూర్ణములైన మార్పులను కథయందు మూలకర్తలే చేసియున్నారు. 5. మూలములోని భాష యెట్టిదియో, అనువాదములోని భాషయును అట్టిదియో అంతకంటె కొంత సారశ్యముకలదియో కావలయును. మూలమున్నకాని యర్థముకానట్టి క్లిష్టత యనువాదమున కాపాడింపరాదు. మూలము లోని వాక్యరచనా-భాషాసంబంధి చమత్కారములను అనువాదములో వదలివేయుట దోషము కాదు. వృత్తసంబంధమగు నౌచిత్యమునుకూడ పాటించుట మంచిది. 6. రంగస్థలమున కనుకూలమగు నటుల వేషభాషాదులగురించి, హావభావములగురించి సూచనలు చేయవచ్చును; ప్రదర్శనమునకు సూచనలు చేయవచ్చును. పాత్రోచితభాష ప్రవేశపెట్టవచ్చును. దీనివలననే సామాజికులలో రసస్ఫూర్తికలుగు నవకాశముకలదు, 7. మూలములో వచనములోనున్న

రసవత్తరములైన భావములను పద్యములుగ మార్చవచ్చును; అంతియేకాదు, కేవలము చప్పగానున్న శ్లోకములను వచనముగ వ్రాయవచ్చును. పాతాంతరములను బాగుగాపరిశీలించి శుద్ధపాఠమేదియో జాగ్రత్తగా నిర్ణయించుకొనవలయును. 8. పాఠకునకు తాను చదువునది, లేదా ప్రేక్షకునకు తాను చూచునది ఏ కాళిదాసు నాటకమోయన్న ఊహ కలుగవలయునేకాని, ఏ వీరేశలింగముగారి గ్రంథమోయన్న ఊహ కలుగరాదు. ఇవి యనువాదముల కుండవలసిన స్థూలలక్షణములు. ఇవిలేనిచో దాని ననువాద మనకుండుట మేలు.”

ప్రప్రథమముగా సంస్కృతరూపకముల నాంధ్రీకరించిన ఆధునీకులకు ముఖ్యముగా రెండుసమస్యలేదునవి—1. సంస్కృతరూపకములు చంపూకావ్యములు; అనగా గద్య-పద్యాత్మకములు; అంతియేకాదు, అరుదుగా గేయసహితములుకూడను. అయినచో వీనిని తెలుగులో ఏవిధముగా అనువదించవలెను? 2. సంస్కృతరూపకములలో ఉత్తమ-మధ్యమ పాత్రలకు సంస్కృతమును, అధమపాత్రలకు ప్రాకృతభేదములును ఉపయుక్తములైనవి. అయినచో ఆయాభాగములను తెలుగులో ఏవిధముగా అనువదించవలెను?

కొక్కొండవారు మూలమునందలి పద్యమునకు తెలుగులోకూడ పద్యమును, మూలమునందలి గద్యమునకు తెలుగులోకూడ గద్యమును వ్రాసియున్నారు. మరియు మూలమునందలి తైలీభేద - వృత్తైచిత్యములనుకూడ తెలుగులో సాధ్యమైనంతవరకును పాటించియున్నారు. 1871-72 లో కొక్కొండవారు మొదలుపెట్టిన ఈ పద్ధతియే రాజమార్గమై కొంచెమింపుమింపుగా నేటివరకును కొనసాగుచున్నదని చెప్పవచ్చును.

అర్వాచీనకాలమున ఇందులకపవాదములు కొన్నికలవు. చిలకమర్తివారి మేనగోడలు శ్రీమతి రావురి సుబ్బమ్మగారు మృచ్ఛకటికమును సంపూర్ణముగా వచనముగానే యాంధ్రీకరించుట యిందులకొక యుదాహరణము.

ఇంక భాషావిషయములు—కొక్కొండవారు అన్ని పాత్రలకును గ్రాంథికభాషనే వాడినారు; నీచపాత్రలవిషయమున మాత్రము పదజాలము కొంతవైకృతబహుళముగానున్నది. పరవస్తువారు ప్రాకృతస్థానమున కేవలము అచ్చతెలుగునే వాడియున్నారు, కాని, తక్కిన మువ్వరును మరల గ్రాంథికమునే ఆశ్రయించిరి. పిమ్మట నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవిగారు తమ హిందూస్థానీనాటకములందును, తెలుగునాటకములందునుకూడ ‘పాత్రోచితప్రసంగ’ పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టినారు. ఇంతలో, 1891 లో వేదమువారి ‘నాగానందము’ వెలువడినది. ఇందు శాస్త్రిగారు ప్రాకృతభాషలస్థానమున పాత్రాచిత్యము ననుసరించి, తత్తద్భేదములతో వ్యావహారిక భాషను ప్రవేశపెట్టినారు (వారు దీనిని ‘గ్రామ్య’మనినారు). దీనిని కొంతమంది అనుసరించిరి; కాని 1900 ప్రాంతములనుండి మరల అందరును గ్రాంథికమునే ఆదరించుట కారంభించిరి. 1898 ప్రాంతములలో దాసు శ్రీరాములుగారు అభిజ్ఞానశాకుంతలము నంతటిని కేవలము అచ్చ తెలుగులోనికి అనువదించియున్నారు. ఇంక 1950 తరువాత కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు నాటకమునంతటిని వచనములోనికి అనువదించుటయేకాక ప్రాకృతస్థానమున వ్యావహారికమును

ప్రవేశపెట్టగా భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు నాటకమునంతటిని వ్యావహారికమునందే రచించి యున్నారు.

1900 పూర్వము అనువాదములు చేసినవారందరును అన్ని విధముల మూలాను సరణమే పరాయణముగా భావించియున్నారు. వీరిలో వేదమువారు పలుకుబడిలోకూడ మూలము నకు సన్నిహితత్వమును సాధించుటకు యత్నించినారు. ఇందు వారు కృతకృత్యులైనప్పటికిని సంస్కృతపు పలుకుబడి—ముఖ్యముగా కర్మణిప్రయోగాదులు—తెలుగు పలుకుబడికి సరిపోక కొంత ఎబ్బెట్టుగా కన్నట్టును. 1900 తరువాతి అనువాదకులలో కొంత స్వాతంత్ర్యదృష్టి కన్నట్టుగలదు. వీరు మూలమునకు వ్యాఖ్యానప్రాయముగా అనువదించుట, కొన్ని క్రొత్త వర్ణనలను—ముఖ్యముగా పెద్ద పద్యముల పాదపూరణములలో—చేయుట, కొన్నింటిని విడిచి వేయుట మొదలగునవిచేసిరి. వీరిని, ప్రధానముగా, 'భావానువాదకులు' అని పేర్కొనవచ్చును. ఈ కాలమున పెక్కు అనువాదములు వెలువడియుండుట గమనింపవచ్చును. 1900 పూర్వము ఉత్తమ సంస్కృతరూపకములను తెలుగులోనికి తేవలయుననెడి ఆభినివేశమును, కొన్ని సమాజముల ప్రదర్శనాభిలాషయును హేతువులుగా అనువాదములు సాగినవి; కొన్ని పాఠ్యగ్రంథములుగా నిర్ణయింపబడుటకూడ జరిగినది. కాని, అర్వాచీనకాలములో పాఠ్యగ్రంథములనుగా పెట్టింపుకొనుటకే ఎక్కువగా అనువాదములు చేయసాగిరి. అంతియేకాదు, అర్వాచీనానువాదములలో ప్రదర్శింపబడినవియును చాల తక్కువయే. మరియు, ఆయాకారణముల వలన ఒక రనువదించిన దానినే పలువు రనువదించుటయును జరిగినది.

పైని రెండు రకముల అనువాదములను గుర్తించియున్నాము. ఇంక మూడవ పద్ధతి 'అనుసరణము', ఇందులో తెలుగు రచయిత, మూలమునందలి సన్నివేశాదుల విషయమున కూడ మార్పులుచేసి, ఎక్కువగా రంగప్రదర్శన యోగ్యముగా చేయుటకు ప్రయత్నములు చేసెను. బలిజేశ్వరివారి "ఉత్తరరాఘవము" (1910), కస్తూరి సుబ్బారావుగారి "శాకుంతలాదుష్కంతము" (1915), వేంకట పార్వతీశ్వర కవుల "విచిత్ర రాఘవము" (1938), కంచన పల్లి జగన్నాథరావుగారి "మాలతీమాధవము" (1940), కొప్పరపు సుబ్బారావు ప్రభృతుల "వసంత సేన" మొదలగునవి యిందుల కుదాహరణములు. భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారి భాన రూపకానువాదాదులును ఇట్టివే; వీరివి కేవల వచనానువాదములు కూడ.

1900 పూర్వమే ప్రసిద్ధ సంస్కృతరూపకములన్నియును తెలుగున అనూదితములైనవి. 1912 లో భాననాటకచక్రము వెలువడినంతనే శ్రీయుతులు మానవల్లి రామకృష్ణకవి, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం ప్రభృతులు కొన్ని భానరూపకముల ననువదించి ప్రకటించినారు. ఈ మధ్య దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిగారు మరల భానరూపకముల నన్నింటిని అనువదించి ప్రకటించుచున్నారు.

ఆంధ్రీకరింపబడిన ఉత్తమసంస్కృతరూపకము లింకను చాలకలవు; అనువదింపబడినవానినే అనువదించుటకంటె క్రొత్తవానిని అనువదించుటకు ప్రయత్నించుట ఆవశ్యకము.

భారతీయభాషా రూపకానువాదములు

మతసంప్రదాయములు, ఆచారవ్యవహారములు, భావనాపద్ధతి మొదలగునవి భారతదేశ మంతటను ఇంచుమించుగా ఒకే విధముగా నుండునుకాన సంస్కృతరూపకముల ననువదించి నట్లే భారతీయభాషా రూపకములనుకూడ తెలుగులోనికి యథాతథముగా ననువదించవచ్చును. బెంగాలీ-హిందీ-మహారాష్ట్ర-గుజరాతీ-ఒరిస్సా-తమిళ-కన్నడ భాషలలోనుండి తెలుగులోనికి రూపకముల నాంధ్రీకరించిన పలువురీపద్ధతినే అనుసరించిరి. భారతీయభాషలలోనుండి తెలుగు లోనికి రూపకముల నాంధ్రీకరించిన ప్రథములలో శ్రీపాద కామేశ్వరరావు, మాచిరాజు దుర్గా శంకరామాత్యులు, జంధ్యాల శివన్నశాస్త్రిగార్లు ముఖ్యులు. అటుపిమ్మట పేర్కొనదగినవారు శ్రీ జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తి ప్రభృతులు. సత్యనారాయణమూర్తిగారి “నూర్జహాన్” (1926), “షాజహాన్” అనువాదములు ప్రసిద్ధి కెక్కినవి. ఈ భారతీయ భాషా రూప కాంధ్రీ కరణములన్నియును గద్యాత్మకములేయని చెప్పవచ్చును; ఇంకొక విశేషము చారిత్రక నాటకము లధికముగా అనూదితములగుట. స్వతంత్రచారిత్రకనాటకములతోపాటు ఇవియును తెలుగు రంగస్థలమున విజయవంతముగా ప్రదర్శితములైనవే.

తెలుగులో భారతీయభాషారూపకముల అనువాదము చాల అలస్యముగా జరిగినది, అంతకంటెముందు పార్శ్వనాటక సమాజములవారు ప్రదర్శించిన నాటకముల కథలను స్వీకరించి స్వతంత్రముగా నాటకరచనచేయుట మాత్రము జరిగియున్నది; ఇట్లు చేసినవారిలో రాజా విక్రమదేవవర్మ, కోలాచలం శ్రీనివాసరావు ప్రభృతులుకూడ కలరు. ఇంక కేవలము వాదములు స్వాతంత్ర్యోద్యమము ముమ్మరముగా సాగుట ఆరంభమైన తరువాతనే వెలువడినవని చెప్పవచ్చును. తొలినాళ్ళలో ద్వితీయేంద్రలాల్ రామ్ గారి నాటకములే అధికముగా అనూదితము లైనవి. వారి నాటకములను అనువదించినవారిలో పింగళి నాగేంద్రరావుగారినికూడ ప్రముఖముగా పేర్కొనవలసియున్నది; వారి మేవాడురాజ్యపతనము (1922), పాషాణి (1923) ఇందులకుదాహరణములు. ద్వితీయేంద్రలాల్ రామ్ గారి నాటకములవలెనే టాగూర్ గారి నాటకములు కూడ అధికముగా తెలుగున అనూదితములైనవి. 1923 లోనే పెట్టి లక్ష్మీనరసింహంగారు ‘చిత్ర’ను తెలుగులోనికి అనువదించినారు. ఈ మధ్య టాగూర్ నాటకములనెల్ల అనువదించుటకు ప్రయత్నించినవారు డా. బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు; టాగూర్ వంగభాషా సంబంధియైన పలుకుబడినికూడ తెలుగులోనికి తెచ్చుటకు ప్రయత్నించినారు డా. రెడ్డిగారు.

శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారు పంజాబీభాషనుండి ‘పునర్వివాహము’ను, ఒరియా భాష నుండి ‘కళాపహాడ్’ను, తమిళభాషనుండి ‘లీలావతీ సులోచనము’ను అనువదించియున్నారు. డి. వెంకటరమణయ్యగారు తమిళమునుండి ‘గాలవణుషి నాటకము’ను అనువదించియున్నారు. కాని మొత్తముమీద, వంగ-హిందీ భాషలనుండి అనూదితములైనన్ని నాటకములు ఇతర భాషలనుండి అనూదితములు కాలేదనియే చెప్పవచ్చును. ఇటీవల దక్షిణభాషా పుస్తక సంస్థ వారి ప్రోత్సాహమున తిరుమల రామచంద్రగారు చేసిన కన్నడ నాటికల అనువాదములును, శ్రీవాత్సవగారు చేసిన తమిళనాటికల అనువాదములును, పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులుగారు

చేసిన మళయాళనాటికల అనువాదములును ప్రకటితములైనవి. రేడియోవారి 'జాతీయ రూపక' కార్యక్రమమందు పెక్కు భారతీయభాషా రూపకముల యాంధ్రీకరణములు ప్రసారములైనవి; అగుచున్నవి. ఇట్టిరూపకములను అనువదించినవారిలో దండమాడి మహీధర్ గారు సుప్రసిద్ధులు.

ఆంగ్ల రూపకానువాదములు

తెలుగులోనికి అనువదించబడిన ప్రథమాంగ్లరూపకము 'జూలియన్ సీజర్'; వాచి లాలవారు 'సీజరు చరిత్ర' మనుపేర దీనిని తెలుగులోనికి అనువదించినారు (1875). పిమ్మట 1880 లో గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు 'మర్చంట్ ఆఫ్ వెనిస్'ను. కందుకూరివారు 'కామెడీ ఆఫ్ ఎర్రర్స్'ను అనువదించియున్నారు. వీనిలో కందుకూరివారి అనువాదము వెంటనే రంగస్థలమున ప్రదర్శితమైనది కూడను.

ఆంగ్లనాటకముల నాంధ్రీకరించిన పై మువ్వరును మూడురకముల మార్గముల నవలంబించిరి. వాచిలాలవారు మొత్తము నాటకమంతటిని—మూలమందలి 'ట్వేంకెట్' పద్ధతితో—తేటగీతిలోని కనువదించిరి; పేర్లనట్లే యుంచిరి; అచ్చటచ్చట దేశీయ సంప్రదాయములను ప్రవేశపెట్టిరి. కందుకూరివారు నాటకమనంతటిని వచనములోనికి అనువదించి, పేర్లను ఆచారవ్యవహారములను దేశీయములను చేసినారు. ఇంక గురజాడవారు మూలములోని పేర్లను ఆచారవ్యవహారములను దేశీయముల నొనర్చుటయేకాక సంస్కృతరూపకపద్ధతిలో వివిధములైన ఛందస్సులనువాడి పద్యములను రచించినారు. ఈ మువ్వరి రచనలలోను కందుకూరివారి అనువాదము సుబోధకమును, ప్రదర్శనయోగ్యమును అయియున్నదనుట నిస్సంశయము.

సంస్కృతరూపకములను తెలుగులోనికి అనువదించుటలో కవికి కొంత సౌలభ్యమున్నది. పేర్లు, ఇతివృత్తము, భావములు, ఆచారవ్యవహారములు దేశీయములైనవి; అంతియేకాదు, పామరులకుకూడ సన్నిహితములైనవి; మరియు, భాషకూడ సన్నిహితమైనదే. సంస్కృతపదజాలమే — మూడింట నాలుగవంతులు — తెలుగులో కన్పట్టును. కాని, ఆంగ్లరూపకానువాదము నందట్టి సౌలభ్యము సహజముకాదు. భాష, పేర్లు, భావములు, ఆచారవ్యవహారములు పూర్తిగా భిన్నములైనవి. వీనిని యథాతథముగా తెలుగులోనికి అనువదించినచో భిన్నసంస్కారముగల తెలుగుప్రజాసామాన్యమున కది దుర్బోధమే కాగలదు. అందుచేతనే కందుకూరివారు, గురజాడవారు తమతమ అనువాదములకు దేశీయతాముద్రను వేయవలసివచ్చినది, కొందరు సంస్కృతరూపకపద్ధతిలో తమతమ ఆంగ్లరూపకాంధ్రీకరణములకు నాందీప్రస్తావనాభరతవాక్యాదులనుకూడ రచించియుండుట గమనార్హము. దంటు సుబ్బావధానిగారి 'చిత్రమాధవనాటకము', భుజంగరావుగారి 'చారుమతీపరిణయము' మొదలగునవి యిందుల కుదాహరణములు. (కందుకూరివారు తమ అనువాదములకు దేశీయతాముద్ర వేసినను సంస్కృతసంప్రదాయములను మాత్రము ప్రవేశపెట్టలేదు).

కాని, నిజమునకీ పద్ధతి 'అనువాదము' (translation) అనిపించుకొనదు; ఇది అనుసరణము (adaptation) మాత్రమే కాగలదు, అయినను, పాశ్చాత్యరూపకములను తెలుగులోనికి తెచ్చునప్పుడు 'అనుసరణమే' ఉత్తమముగా, ఆచరణీయముగా కన్పట్టుచున్నది.

పాశ్చాత్యరూపకాంధ్రీకరణమునకు పూనుకొన్నవారిలో నూటికి తొంబదియైదుమంది అనుసరణ పద్ధతినే అవలంబించియున్నారు; ఇతర భారతీయ భాషలవారుకూడ పాశ్చాత్యరూపకానువాదములందీ పద్ధతినే అనుసరించియుండుట గమనింపవచ్చును¹. ఇటీవల వావిలాల సోమయాజులుగారు 'జూలియన్ సీజర్', 'అంబోసీ అండ్ క్వియోపాత్రా'లను కేవలము వచనములోనికి యథాతథముగా అనువదించియున్నారు. అనుభవజ్ఞులైనవారి యీ అనువాదములు కొంత సారశ్యమును సంపాదించుకొన్నవి. ఇట్టి అనువాదములు—లాసింహ మొ॥ ఇంకను కలవు. కాని, ఇవి రంగస్థలమున విజయవంతము లగుట అనుమానాస్పదము².

షేక్స్పియర్ రూపకములే ప్రప్రథమముగా తెలుగులోనికి అనూదితములైనవి. పిమ్మట కందుకూరివారు ప్రప్రథమముగా 'షెరిడాన్ 'డ్యూయెన్నా'ను (రాగమంజరి-1885), 'ది రైవల్స్'ను (కల్యాణ కల్పవల్లి-1894) అనువదించినారు. కాని, అటుపిమ్మట మరల అందరును షేక్స్పియరు నాటకములనే అనువదించనారంభించినారు. 1900 లోపల ఆంగ్లరూపకాంధ్రీకరణములు, ఇంచుమించుగా పది-పదునైదుకంటె ఎక్కువగాకన్నట్టవు. కాని, 1900-20 మధ్య ఆంగ్లరూపకాంధ్రీకరణములు బహుళములుగా బయలుదేరినవి. కాని అవియన్నియును షేక్స్పియరు నాటకములే. ఎచ్చటనో ఒకటిరెండు అవవాదములుకూడ లేకపోలేదు—స్కాట్ నవల నాధారముగా చేసికొని శ్రీరాం వీరబ్రహ్మంగారు రచించిన "వాసంతిక" (1913), 'షెరిడాన్ "స్కూల్ ఫర్ స్కాండల్"కు ఆంధ్రీకరణమైన కె. ఆర్. వి. కృష్ణారావుగారి "అవవాద తరంగిణి" (1901), మోలియర్ "మాక్ డాక్టర్" ననుసరించి వేదం వేంకటాచల అయ్యగారు రచించిన "విధితేక వైద్యుడు" (1912) మొదలగునవి యిందుల కుదాహరణములు. మోలియర్ రూపకము నాంధ్రీకరించిన ప్రథమము వేంకటాచల అయ్య; పిమ్మట 1915 లో పెట్టి లక్ష్మీనరసింహంగారు ఇంకొక రూపకమును "లుట్టాగ్రేసర చక్రవర్తి" అను పేర అనువదించియున్నారు. తరువాతి కాలములో మోలియర్ రూపకములను భమిడిపాటివారధికముగా అనువదించియున్నారు. (అనగా, అవి అనుసరణములు మాత్రమే),

పౌణికా పిచ్చిరెడ్డిగారు 1927 లో ఇబ్సెన్ నాటకముగు 'The Brand'ను 'భీష్ముడు' అను పేర ఇంచుమించుగా వచనములోనికి అనువదించి ప్రకటించినారు; ఇబ్సెన్ నాటకాంధ్రీకరణమునకు పూనుకొన్నవారిలో వీరే ప్రథములనుకొందును. ఇటీవల రాధాకృష్ణమూర్తిగారి "సంఘనాయకులు" (Pillars of Society) ప్రభృతి అనువాదములు మరికొన్ని వెలువడినవి. మారిస్ మేతర్ లింకను ప్రప్రథమముగా అనువదించినవారు భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు (1922-25). ఆచంట జానకిరామిగారు "ది ఇంటీరియర్" అనేది ఏకాంకిను "అంతరంగము" అనుపేర అనువదించి, కృష్ణాపత్రికలో ప్రకటించినారు³. అటుపిమ్మట "స్టిల్ మాండ్ మాజ స్ట్రీట్" 1928 లో అనూదితమైనది. ఇటీవలకూడ సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రిగారి "కల్యాణి" ప్రభృతి ఆంధ్రీకరణములు వెలువడినవి. మొత్తముమీద, ఈ ఆంగ్లనాటకాంధ్రీకరణములు, స్వతంత్రనాటకముల రచనవలెనే మువ్విధములుగా సాగినవి—1. కేవలము పద్యాత్మకములు; 2. గద్యపద్యసమ్మిశ్రితములు; 3. కేవలము గద్యమయములు.

ఇంక, ఆధునిక కాలములో, పలువురు పలువిధములుగా పాశ్చాత్యరూపకములను తెలుగులోనికి తెచ్చుచున్నారు—కొందరివి కేవలమువాదములు (వావిలాల సోమయాజులు ప్రభృతులు); కొందరివి భావానువాదములు; కొందరివి అనుసరణములు. మరికొందరు కేవలము ఇతివృత్తమునో, లేదా పాత్రనో గ్రహించి, తక్కినదానిని స్వతంత్రముగా సృష్టించుకొనుచున్నారు. కొందరు తాము గ్రహించిన మూలములను సూచించుచున్నారు. తక్కినవారు అంతయు స్వీయసృష్టియే అన్నట్లు మాటాడ కూరకొనుచున్నారు.)

ఆధునికకాలమున బహుళరచయితల రచనలు ఆంధ్రీకృతములైనవి. అట్టివానిలో జె. బి. ప్రీస్టీ రచనలను ప్రధానముగా పేర్కొనవచ్చును. అవసరాల వెంకటనర్సుగారి “జ్యోతి రమ్య” (Key to a City) ఈ ఆంధ్రీకరణములలో ప్రముఖముగా పేర్కొనదగిన రచన. గోరా శాస్త్రిగారి శ్రవ్యరూపకము “కాలాతీతవ్యక్తులు” (Time and the Conways) కూడ ఇట్టిదే. “An Inspector Calls” అనేడి నాటకమును “ఇనుపతెరలు” అనేడి పేర కొప్పరపు సుబ్బారావుగారు అనువదించినారు; అటుపిమ్మట బెల్లంకొండ రామదాసు, రెంటాల గోపాలకృష్ణగార్లుకూడ దీనిని అనువదించియున్నారు. పి. జి. వుడ్ హౌస్ రచన “The play is the Thing” అనుదానిని డి. వి. నరసరాజుగారు అనువదించినారు. నో యెల్ కోవర్డు రచనలను అనువదించినవారిలో కొండముడి శ్రీరామచంద్రమూర్తి, నాగభూషణ్ గార్లు ముఖ్యులు. నాగభూషణ్ గారు హెరాల్డ్ ఛాపిన్ రచనలనుకూడ అనుసరించియున్నారు.

గాల్స్ వర్ద్ రచనలను కొందరనువదించినారు; కొందరు తత్ప్రభావమునకు లోనైనారు. సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రిగారి “న్యాయం” (Justice), కొడవటిగంటి కుటుంబరావుగారి శ్రవ్యరూపకములు ఈ సందర్భమున పేర్కొనదగినవి. ఎ. ఎన్. అవధానిగారు ఆస్కార్ వైల్డ్ రచనలను, అంబిడిఫూడి వేంకటరత్నంగారు క్లిఫర్డ్ బాక్స్ రచనలను అనువదించియున్నారు. Crime and Punishment అను నవలను శివంగారు నాటికీకరించినారు. ప్రఖ్య శ్రీరామమూర్తిగారి “ఫణి” కి ఫ్రెడరిక్ నాట్ రచన మాతృక. ఇట్టివే మరికొన్నిరచనలు కలవు.

విలియమ్ సార్వోయ, జె.ఎమ్. బారీ ప్రభృతులరచనలనుకూడ అనేకులు అనువదించియున్నారు. వీరిలో హితశ్రీ, మంథా వెంకటరమణ, అంగర సూర్యారావు, కొండముడి శ్రీరామచంద్రమూర్తి ప్రభృతులు ప్రముఖులు. ఈ అనువాదములలో ఏకాంకిక లభికము. ఇంచుమించుగా ప్రతి మాసపత్రికలోను నెలకొక్కొక్క నాటిక లేదా ఏకాంకిక—అనువాదమో లేదా అనుసరణమో—వెలువడుచుండు నన్నచో అతిశయోక్తిలేదు.

రష్యన్ సాహిత్యమునుండి ఛెకోవ్, గోర్కిల రచన లభికముగా తెలుగులోనికి వచ్చినవి, ఛెకోవ్ Cherry Orchard ను శ్రీశ్రీ అనువదించినారు. ‘తుదిఘడియలు’, ‘శత్రువులు’, శ్రీనివాస చక్రవర్తిగారి ‘పతితజీవులు’ మున్నగునవికూడ గోర్కి రచనల కనువాదములే. చక్రవర్తిగారి ‘నీటికాకి’ (ఛెకోవ్), జైత్రయాత్ర (హూకో) మున్నగునవికూడ పాశ్చాత్యరూపకానువాదములే. బ్రూ రచనకు అనుసరణమగు రాంషాగారి ‘లక్షింపతిగారి

అమ్మాయిలు' కూడ పేర్కొనదగిన రచన. ఇటీవల లక్ష్మీకాంతమోహన్ గారి 'షేక్స్పియర్ నాటకానువాదములు చాల వెలువడినవి.

తెలుగు రూపకములపై ఆంగ్లరూపకముల ప్రభావము¹

పాశ్చాత్యరూపక సాహిత్యప్రభావము కారణముగానే ఆధునికకాలమున భారత దేశీయ భాషలన్నింటను మార్గరూపకరచన ఆరంభమైనదని గుర్తించియున్నాము. తెలుగులో, తొలుత సంస్కృతరూపకానువాదములతోపాటు, ఆంగ్లరూపకానువాదములును వెలువడినవి. పిమ్మట, పాశ్చాత్యరూపకపద్ధతిలో కొందరు స్వతంత్రనాటకములను రచింపనారంభించిరి; అట్టివారిలో ధర్మవరమువారు ప్రథములేకాక ప్రధానులుకూడను. పాశ్చాత్యరూపక ప్రభావము కారణముగా తెలుగులో వెలసిన నూత్నప్రక్రియలు రెండు — మొదటిది విషాదరూపకము; రెండవది ఏకాంకిక. ఏకాంకిక, సాహిత్యప్రక్రియగా తెలుగులో 1920 తరువాతనే వెలసినది; ఆ విషయమును గూర్చియు, విషాదరూపకస్వరూపాదులను గూర్చియు తరువాత వివరింతును.

ఇంక రూపకరచనలో, నిర్మాణశిల్పములో వచ్చిన మరికొన్ని మార్పులుకలవు — అంకమును రంగములుగా విభజించుట; నాందీ-ప్రస్తావనా-విష్కంభాదులను వదలివేయుట లేదా కొన్నిచోట్ల ప్రొలోగ్ ను, ఎపిలోగ్ (ఉత్తర రంగము)ను వ్రాయుట; 'షేక్స్పియర్ పద్ధతిలో' స్వగతములను రచించుట; రూపకములను పంచాంకపరిమితములుగానే రచించుట; పాత్రోచితభాష నుపయోగించుట; పౌరాణికకథలలో ఆధునిక సమస్యలను చొప్పించుట మొదలగునవి కృష్ణమాచార్యులుగారవలంబించిన కొన్ని పాశ్చాత్య సంప్రదాయములు. వీరు ప్రవేశ పెట్టిన మరియొక ముఖ్యంశము భావసంఘర్షమునకు ప్రాధాన్య మొసంగుట. ఇంచుమించుగా ఇదే పద్ధతిలో రచన సాగించినవారు క్లోలాచలంవారు. వేదం, గురజాడల ప్రతాపరుద్రీయ-కన్యా శుల్కములమీద ఆంగ్లసాహిత్యప్రభావమున్నదనుట స్పష్టము. ఇంక, రచించిన రూపకములన్నింటను పాశ్చాత్య ('షేక్స్పియర్') రూపకరచనాప్రభావము సుస్పష్టముగా కన్పట్టెడి రచయితలలో పానుగంటివారు ప్రముఖులు. కాని పై వారిలో ఒక్క పానుగంటివారుతప్ప తక్కిన వారెవరును ఆంగ్లరూపకములను అనుసరింపకపోవుట గమనార్హము.

1900 ముందే, పాశ్చాత్య రూపకరచనా ప్రభావితములై వెలువడిన మరికొన్ని స్వతంత్రనాటకములు కలవు — అచంట సాంఖ్యాయనశర్మగారి 'మనోరమ' (1896), వల్లూరి జాషిరాజుగారి 'సాగరిక' (1897), పనప్పాకం శ్రీనివాసాచార్యులవారి 'శివాజీ' (1897) మొదలగునవి యిందుల కుదాహరణములు. మనోరమ సరళశైలిలో వ్రాయబడిన ఐదంకముల నాటకము; ఇందులో శ్రీవిద్యాసమస్య ప్రధానమైనది. ఇరువురు యువతులు, తాము ప్రేమించిన ఇరువురు యువకులను పొందగలుగుట ఇందలి ఇతివృత్తము. దీనిపై 'కామెడీ ఆఫ్ ఎర్రర్స్' ప్రభావము స్పష్టముగా కన్పట్టచున్నది. విధవావివాహ సమస్యపై 'కేంద్రీకృతమైన రచన సాగరిక'. 'శివాజీ' తొలి ఉత్తమచారిత్రక నాటకములలో నొకటి; ఇందు ప్రాచీనసంస్కృత సంప్రదాయములకు స్వచ్ఛిచేప్పట జరిగినది.

1900-20 మధ్యకాలములో ఆంగ్లరూపకానువాదము లెక్కువగా వెలువడినను, ఆంగ్ల రూపకమర్యాదల ననుసరించి వ్రాయబడిన స్వతంత్రరూపకములు చాల తక్కువ. కాని, 1925 ప్రాంతములనుండి పాశ్చాత్యరూపకప్రభావితములైన తెలుగు స్వతంత్రరూపకములు మరల బయలుదేరసాగెను. ఇంతకుముందు షేక్స్పియరు రూపకరచనాపద్ధతిమాత్రమే తెలుగురూపక కర్తలకు ప్రధానాదర్శము. ఇప్పుడింక ఇబ్సెన్, షా, మేతర్లింకు, మోలియర్ ప్రభృతుల రచనలుకూడ ఆదర్శములైనవి. దీనిఫలముగా, తెలుగు రూపకరచనలోనేకాక, ప్రదర్శన ములో, అభినయములోకూడ క్రొత్తమార్పులు రాసాగెను.

విశ్వనాథ, దువ్వూరిగార్లమీద షేక్స్పియరు విషాదరూపకప్రభావము స్పష్టముగా కన్పట్టుచున్నది. విశ్వనాథవారిమీద షేక్స్పియరు ప్రభావమేకాక మేతర్లింకు ప్రభావముకూడ నున్నది; తత్ప్రభావఫలముగా వారి కలమునుండి 'అనార్కలి'యనెడి ఉత్తమమైన నాటిక (Lyrical play) అవతరించినది. మేతర్లింకు ప్రభావమునకులోనై నోరి నరసింహశాస్త్రిగారు 'తేనెతెట్టె'ను రచించియున్నారు. మోలియర్ రచనలచే ప్రభావితమై భమిడిపాటివారు తెలుగులో కళాత్మకమైన ప్రహసనవాఙ్మయమును సృష్టించియున్నారు.

అటుపిమ్మట తెలుగురచయితలను ప్రభావితముచేసిన పాశ్చాత్యరచయితలలో ఇబ్సెన్ (1828-1906) ముఖ్యుడు. ఈయన రచనలప్రభావము పి. వి. రాజమన్నురంగారి రచనలలో అధికముగా కన్పట్టును; వీరిపై గార్స్వర్థి ప్రభావముకూడకలదు. సింజీ, యేట్స్లచే ప్రభావితమైన నార్ల వేంకటేశ్వరరావుగారు పల్లెజీవితసంపదను చిత్రించియున్నారు. యువనాటక రచయితలలో ప్రముఖులగు ఆచార్య ఆత్రేయగారి రచనలపై గార్స్వర్థి ప్రభావ మధికముగాకలదు. ఆరుద్ర ప్రభృతుల గేయనాటకములపై క్రిస్టోఫర్ ఫ్రై ప్రభావము కన్పట్టగలదు. పాశ్చాత్యుల 'క్లిప్' రూపకముల ననుసరించి తెలుగులో ప్రఖ్యా శ్రీరామమూర్తి ప్రభృతులు "అపరాధ పరిశోధక" రూపకములను రచించియున్నారు. (ఇచ్చట కొందరు రచయితలను, వారి కొన్ని రచనలనుమాత్రమే పేర్కొనుట జరిగినది. ఇది దిక్కుదర్శనమాత్రమేయగుట మరువరాదు.)

పాశ్చాత్యరూపకముల ప్రభావముకారణముగానే తెలుగురూపకములందు 'హాస్యము' నకు ప్రాధాన్యమధికమగుట పరిశీలించవచ్చును. అదిలో కొందరు ఆంగ్లాంధ్రపదముల మిశ్రమ ప్రయోగముచేత హాస్యమును జనింపజేసిడివారు. (అట్టిప్రయోజనములేకపోయినను, ఒక్కొక్క జాతి పాత్రలచిత్రణములో ఆంగ్లపదప్రయోగము అవసరమగుటయును గమనింపవచ్చును).

ఇచ్చట ఒక సత్యమునుమాత్రము పేర్కొనకతప్పదు. పాశ్చాత్యరూపకముల ప్రభావము కారణముగానే విషాదరూపకములు, గేయరూపకములు, పద్యరూపకములు, ఏకాంకికలు, శ్రవ్యరూపకములు మొదలగు నూత్నప్రక్రియలు తెలుగులో అవతరించినవి. కాని ఉత్తమ రూపకనిర్మాణవిషయమున కొంత క్లిష్టనమస్య యేర్పడినదని చెప్పకతప్పదు. ప్రక్రియలు, రచనావిధానము పాశ్చాత్యము; కాని నిరూపించెడివిషయములు, చిత్రించెడి విషయములు దేశీయములు. ఈరెండింటి సమన్వయమును ముఖ్యముగా 'నాటక'రచనలో చాలమంది రచయితలు

విఫలులగుచున్నారు; సఫలులైనవారు కొలదిమందిమాత్రమే. ఏదియెట్లున్నను, నాటకరచనా విషయమున, కొన్నికొత్తనూత్రములను నిష్కర్షించుకొనవలసిన అవశ్యకముమాత్రము నేడు కలదు.

స్వతంత్ర రూపకములు

అన్నిభాషలయందువలెనే తెలుగులోకూడ స్వతంత్రనాటకములు పలువిధములుగా వెలువడినవి—పౌరాణిక రూపకములు, సాంఘిక రూపకములు, సంఘసంస్కారరూపకములు, రాజకీయరూపకములు లేదా ప్రచారరూపకములు, సంఘతిరస్కారరూపకములు చారిత్రక రూపకములు, మనస్తత్వనిరూపణరూపకములు, ప్రహసనములు మొదలగునవి. ఇందులో కొన్ని సంస్కృతమర్యాదల ననుసరించినవి; కొన్ని పాశ్చాత్యమర్యాదల ననుసరించినవి; కొన్ని మిశ్రమలక్షణాన్వితరూపకములు. ఈ రూపకములలో మరల విషాద-ఆహ్లాదభేదములు కలవు.

పౌరాణిక రూపకములు :

పురాణేతిహాసాదులందలి లేదా ఐతిహ్యములందలి కథలనుస్వీకరించి, నాటకములుగా రచించినచో అవి 'పౌరాణిక నాటకము'లగును. ఇందు 'భారతనాటకము'లనియు, 'రామాయణ నాటకము'లనియు, 'భాగవతనాటకము'లనియు ప్రధానభేదములు కలవు. ఇంక తక్కిన కథలు ఇతర పురాణములకు, కథాసరితాగరాదులకు, ఐతిహ్యములకు, జానపదగాథలకు సంబంధించియుండును.

ఆధునికకాలమున, తెలుగుభాషలో తొలిరూపకమగు 'మంజరీమధుకరీయము' స్వతంత్ర పౌరాణికరూపకమగుట గుర్తించియున్నాము. పిమ్మట కందుకూరివారు 1885-86 లో 'ప్రహ్లాద', 'దక్షిణగోగ్రహణము', 'సత్యహరిశ్చంద్ర' అనేది మూడుస్వతంత్ర పౌరాణిక నాటకములను రచించిరి. 1886 లో ధర్మవరమువారి 'చిత్రనళీయము' వెలువడినది. తరువాత సునర్లవారి 'పాండవాజ్ఞాతవాసము', తోలేటివారి 'హరిశ్చంద్ర', చిలకమర్తివారి 'కీచకవధ' మొదలగునవి వెలువడినవి. అటుపిమ్మట పౌరాణికనాటకములు పుంభానుపుంభములుగా వెలువడినవి. కొందరు కొన్ని కల్పితనాటకములను పౌరాణికవాతావరణములో చిత్రించి యుండుటకూడ పరిశీలింపవచ్చును. కోలాచలం ప్రభృతులకాలమునుండియు ఇది ఆరంభమైనది.

పౌరాణికేతివృత్తములను స్వీకరించి, అందులో ఆధునికసమస్యలనుకూడ చొప్పించుటకు పునాది కందుకూరి, ధర్మవరంగాల్లే వేసినారు. (ఇందుకందుకూరివారిది-సంఘసంస్కరణదృష్టి, ధర్మవరంవారిది అధికముగా చమత్కారకల్పనాదృష్టి). తిరుపతి వేంకటకవులు తమ 'పాండవోద్యోగవిజయము'లందు పాండవులను ఆధునికస్వాతంత్ర్యసమరవీరులవలె తీర్చిదిద్దుట జరిగినది 1911-1912 మధ్యకాలముతో శివరాత్రికవాలకమునాటి అధికస్వదా-శివరాత్రినది 1913 రచించినచో అవి 'పౌరాణిక నాటకము'లగును. ఇందు 'భారతనాటకము'లనియు, 'రామాయణ నాటకము'లనియు, 'భాగవతనాటకము'లనియు ప్రధానభేదములు కలవు. ఇంక తక్కిన కథలు ఇతర పురాణములకు, కథాసరితాగరాదులకు, ఐతిహ్యములకు, జానపదగాథలకు సంబంధించియుండును.

ఆధునికకాలమున, తెలుగుభాషలో తొలిరూపకమగు 'మంజరీమధుకరీయము' స్వతంత్ర పౌరాణికరూపకమగుట గుర్తించియున్నాము. పిమ్మట కందుకూరివారు 1885-86 లో 'ప్రహ్లాద', 'దక్షిణగోగ్రహణము', 'సత్యహరిశ్చంద్ర' అనేది మూడుస్వతంత్ర పౌరాణిక

తలంపబడుచున్న 'సీతాదేవి' ఆధునిక ప్రణయమూర్తివలె చిత్రీకరించబడినది ముద్దుకృష్ణగారి 'అశోకం'లో. ఇంక చలంగారి కలములో పౌరాణికేతివృత్తములు, పౌరాణికపాత్రలు మైనపు ముద్దలవలెనై మార్పులుచెందిపోయినవి. ఈ జాతి రూపకములను 'సంఘతీరస్కరణము' అను పేర ప్రత్యేకముగా వివరించియున్నాను.

నటుడుగా బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారు పౌరాణికపాత్రల నిరూపణమునందు క్రొత్త దనమును తెచ్చినారు. హిరణ్యకశిపుడు మొదలగుపాత్రలకు వారుచేసిన వ్యాఖ్యానము గమనింపదగినది. ఈ పద్ధతిని రచనలోకూడ కొందరు అనుసరించియున్నారు; ఆమంచర్లవారి 'హిరణ్యకశిపుడు' ఇందుల కొక ఉదాహరణము.

నవ్యయుగములోకూడ పౌరాణికేతివృత్తములను స్వీకరించి, రూపకములను రచించు వారు కన్పట్టదురు. సాధారణముగా వీరు పౌరాణికగాథలను ఆధునికభావముల కనుగుణముగా మలచుటకు ప్రయత్నించుచుందురు. శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రిగారి 'దివోదాసు', బోయి భీమన్నగారి 'రాగవాసిష్ఠము' మొదలగునవి ఈ జాతికిచెందిన రూపకములు.

కందుకూరివారి పౌరాణికనాటకములు ఇంచుమించుగా గద్యాత్మకములు (ఉన్నపద్యములైనను పదికిలోపు). కొండుభొట్లవారివి కేవల గద్యనాటకములు (Speech dramas). చిలకమర్తివారి తొలిరచనలుకూడ గద్యనాటకములే (1906 తరువాతనే అవి పద్యనాటకములైనవి). ధర్మవరంప్రభృతులు పద్యములను పాటలనుకూడ విరివిగా రచించినారు. తిరుపతివేంకటకవులు మొదలగువారు కేవలము పద్యములకే ప్రాముఖ్యమొసంగియున్నారు; ముఖ్యముగా అవి పద్యములవలననే ప్రసిద్ధములైనవన్నను అసమంజసము కాజాలదు.

సాధారణముగా పౌరాణికనాటకములందరికైలి ఉదాత్తమును, భాష గ్రాంథికమును అయియుండును; అది సహజముకూడను. గురజాడ అప్పారావుగారు 'బిల్వణీయము'ను కేవలము శిష్టవ్యావహారికములో రచించియున్నారు; అది ఒక ప్రయోగముమాత్రమే. సంఘతీరస్కరణవాదులలోకూడ అధికలు—త్రిపురనేని, ఆమంచర్ల ప్రభృతులు—గ్రాంథికభాషనే ప్రయోగించియున్నారు. కాని, 'అశోకం' మొదలగువానిలో మరల వ్యావహారికమే ప్రయుక్తమైనది. భమిడిపాటివారు భాననాటకానుసరణములలో వ్యావహారికభాషనే ఉపయోగించినారు; కాని, ఆ భాష ఆ నాటకములకు సహజముగా కన్పట్టదు.

సాంఘిక రూపకములు :

సాంఘికరూపకములందలి ఇతివృత్తములు కల్పితములు; సంస్కృతరూపకములందలి ప్రకరణ—ప్రహసనములు ఇట్టివే. ఇందు ప్రకరణము ఉదాత్తమైనది; ఇంక ప్రహసనము హాస్యప్రధానమై కొంత అనుదాత్తముగా నుండును.

ఆధునికకాలమున, తొలితెలుగుసాంఘికరూపకము వావిలాలవారి 'నందకరాజ్యము' (1880) ఇందు నాటి బ్రాహ్మణులలోని నియోగి—వైదికశాఖలవారి విరోధములు, అధికారుల దౌర్జన్య

ములు విపులముగా పరిశీలములైనవి. అంకమును రంగములుగా విభజింపుట మున్నగువానియందు తప్ప ఆంగ్లరూపక ప్రభావమిందు అధికముగా కన్పట్టుదు. మరియు, సంపూర్ణముగా తేటగీతిలో వ్రాయబడిన నాటకమిది : పిమ్మట పేర్కొనదగినవి కందుకూరివారి బ్రాహ్మవివాహ-వ్యవహార ధర్మబోధిని-వివేకదీపికలు (1880). వ్యవహారధర్మబోధిని వ్యావహారికభాషలో వ్రాయబడిన దగుటయేకాక ప్రదర్శనభాగ్యముపొందిన తొలితెలుగు రూపకముకూడను. కాని, వీనిని నాటకము లనుటకంటె 'ప్రహసనము'లని అనుటయే సమంజసము. అటుపిమ్మట పేర్కొనదగినవి సాంఖ్యాయనశర్మగారి 'మనోరమ' (1875), వల్లూరివారి 'సాగరిక' (1897). ఈ రెండు రచనలమీదను ఆంగ్లరూపక ప్రభావము స్పష్టముగా కన్పట్టుగలదు. ధర్మవరంవారుకాని, చిలక మర్తివారుకాని కేవలము సాంఘికరూపకములను రచింపలేదు (చిలకమర్తివారిలో ఆంగ్లరూపక ప్రభావము చాల అల్పముగా కన్పట్టును. తిరుపతివేంకటకవుల రచనలుకూడ ఇట్టివే).

నాటికిని, నేటికిని అద్వితీయసాంఘికరూపకముగా నెన్నబడుచున్న 'కన్యాశుల్కము' 1892 ప్రాంతములలో రచింపబడి, పలు ప్రదర్శనములనుపొంది, 1897 లో పుస్తకరూపమున వెలువడినది. ఇంచుమించుగా క్రొత్తరూపకమో అన్నంతగా సవరణపొందిన దీని రెండవ కూర్పు 1909 లో వెలువడినది. తరువాత వెలువడిన పెక్కు సాంఘికరూపకముల కిది మార్గ దర్శకమైనది. మరియు కందుకూరివారు ప్రయోగాత్మకముగా వ్యవహారధర్మబోధినిలో ప్రవేశ పెట్టిన వ్యావహారికభాషారచనను గురజాడవారు ఉద్యమస్థాయిలో నడపియుండుట స్మరణీయము. అనలు సాంఘికరూపకములకు పాత్రోచితమైన వ్యావహారికభాషయే తగినభాష. కన్యాశుల్కము తరువాత పేర్కొనదగినది పానుగంటివారి 'కంతాభరణము' (1917). కాని, ఇదికూడ ప్రహసనజాతిలో చేరినదే. తిరుపతి వేంకటకవుల ఒకేఒక సాంఘికరూపకము 'వ్యసన విజయము' అసంపూర్ణముగా నిలిచిపోయినది (ఇది ప్రకరణము).

1920 తరువాతనే తెలుగులో సాంఘికరూపకము అధికముగా వెలువడినవి. ఛాందస ములుగా లేదా హానికరములుగా పరిణమించిన ప్రాచీనాచారములను, ఆధునిక నాగరకతా ఫలముగా సంఘములోకన్పట్టు దాంభిక-కృత్రిమజీవితమును, వ్యక్తులను కుటుంబములను నాశనము చేసెడి వ్యసనములను ఈకాలపు రూపకములు చిత్రింపసాగినవి. కేవలము సంఘ సంస్కరణమే ప్రధానోద్దేశముగా రచనలు చేసినవారిలో కాళ్ళకూరి నారాయణరావుగారు ప్రముఖులు. ఇట్టి నాటకములందు ఆద్యంతము అవినీతియే ప్రదర్శింపబడును. అంతమున ఏదో ఒకరకముగా పాత్రలు నీతిపథమునకు మరలుట నిరూపితమగును; అట్లుకాదేని. పానుగంటివారి 'రాత్రి సంభము'నందువలె నాటకములు దుఃఖాంతములగును.

1928 ప్రాంతములనుండి ఇబ్సెన్, మేతర్లింకు, షా, వైల్డ్ ప్రభృతుల రూపకముల ప్రభావముకారణముగా సాంఘికరూపకము అధికముగా సమస్యప్రధానములు కాజొచ్చినవి. ఇట్టివానిలో పి.వి.రాజమన్నారూగారి రూపకములు ప్రధానములు. ఇదికూడ సంఘతిరస్కార రూపకముల జాతిలోనే చేరును.

1944 తరువాత వచ్చిన సాంఘికరూపకములలో రైతు - కార్మికసమస్యలు. మధ్య తరగతిప్రజల సమస్యలు ప్రాధాన్యము వహించినవి—భూస్వాములు జమీందారులు రైతులను, కర్మాగారముల యజమానులు కార్మికులను పెట్టెడిహింసలు, వారినెదిరించి రైతు-కార్మికులు సాగించెడి పోరాటములు కొన్ని నాటకముల కితివృత్తములైనవి. మరికొన్ని నాటకములకు మధ్య తరగతిప్రజల అగచాట్లు, స్త్రీల స్వాతంత్ర్యము మొదలగునవి ఇతివృత్తములైనవి. ఇంకకొన్ని నాటకములకు పతితజనోద్ధరణము, వర్ణాంతరవివాహములు మొదలగునవి ఇతివృత్తములైనవి. (ఇంతకుముందుకూడ ఆయాజాతి రూపకములు అప్పడవ్వుడు వెలువడుచునేయున్నవి.)

ఇబ్సెన్ రచనలచే ప్రభావితమైన పి.వి.రాజమన్నుగారు 1930 ప్రాంతములనుండియు సమస్యప్రధానములైన సాంఘికరూపకములను రచింపసాగిరి; రాజమన్నుగారు ప్రధానముగా మధ్యతరగతిప్రజల జీవితములనే చిత్రింపసాగిరి; ఆ రూపకముల ప్రచారమునకు తోడ్పడిన వారు బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారు. రాఘవాచార్యులుగారుకూడ 'సరివడని సంగతులు' (1933) అనేది సమస్యప్రధానమైన సాంఘికరూపకమును రచించియుండుట గమనార్హము. 1940 తరువాత ఆచార్య ఆశ్రేయ మరల మధ్యతరగతిప్రజల జీవితమును చిత్రింపసాగెను. సమ కాలీన నాటకరచయితలలో ఆచార్య ఆశ్రేయది అగ్రస్థానమనుట నిర్వివాదాంశము. 1930 లో వెలువడిన రాజమన్నుగారి 'తప్పెవరిది'కి అంత ప్రాముఖ్యమున్నదో 1949 లో ముద్రితమైన ఆచార్య ఆశ్రేయగారి 'యన్. జి. వో.'కు అంత ప్రాముఖ్య మున్నదని విజ్ఞుల అభిప్రాయము.

1940 తరువాత నాటకరచయితలదృష్టి రైతు-కార్మికుల సమస్యలపై మరలినది. రాజ మన్నుగారు మధ్యతరగతి ప్రజల జీవితమును చిత్రింపగా, నాల్గ వేంకటేశ్వరరావుగారు పల్లె జీవనమును, రైతు-కార్మిక సమస్యలను చిత్రింపసాగిరి. నాల్గవారు కేవలము నాటికలను, ఏకాంకిలనుమాత్రమే రచించినారు. అదేకాలమున ప్రజానాట్యమండలి విజృంభించినది. తదాస్థాన కవులనదగిన శ్రీయుతులు వాసిరెడ్డినుంకరలు చైతన్యవంతములైన నాటకములను రైతు-కార్మికసమస్యలను పురస్కరించుకొని రచించిరి (ముందడుగు, మాఘామి). ఇట్టి రూపకములను రచించినవారిలో టోయి భీమన్నగారుకూడ పేర్కొనబడవలసినవారు (పాలేరు మొ॥)

ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు పోటీలఫలముగా యువరచయితలందరో వెలుగులోనికి వచ్చినారు. అట్టివారిలో ప్రథములు ఆచార్య ఆశ్రేయగారే. (యన్. జి. వో; విశ్వకాంతి మొ॥). ఆట విమ్మట పేర్కొనబడవలసినవారు శ్రీయుతులు అనిసెట్టి సుబ్బారావు (గాలిమేడలు, మావూరు), పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి (పల్లెపడుచు, అన్నాచెల్లెలు), బెల్లంకొండ రామదాసు (పునర్జన్మ, మాష్టరీ), బుచ్చిబాబు (ఆత్మవంచన, ఉత్తమయిల్లాలు), కొడాలి గోపాలరావు (కూలీ, దొంగ వీరడు), కొండముది గోపాలరాయశర్మ (ఎదురీత, ఇదీలోకం), అవసరాల సూర్యారావు (వంజరం), డి. వి. నరసరాజు (నాటకం) మొదలగువారు. వీరందరును నాటకములనేకాక నాటికలనుకూడ రచించియున్నారు. ఈ రచనలలో కొన్ని పరిషత్తుపోటీలలో 'ఉత్తమరచన'ల బహుమతులను పొందియున్నవి. ఈ నాటక-నాటికారచయితలలో ప్రత్యేకముగా పేర్కొనవలసినవారు డా. కొర్రపాటి గంగాధరరావుగారు. వృత్తిచేత వైద్యులైనను నటనలో, రచనలో

అభినివేశమెక్కువ. వీరు ఔత్సాహికసమాజప్రదర్శనముల కనువుగా, ప్రీపాత్రలు తక్కువగా లేదా అసలు లేకుండ, బహుళనాటకములను రచించియున్నారు. ఇవి అన్నియును ప్రదర్శితములు; ముద్రితములుకూడను.

నాటికా-వికాంకికారచయితలలో శ్రీయుతులు సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి (పెద్దమనుషులు), పులుగుండ్ల రామకృష్ణయ్య (తుపాను), పినిశెట్టి (ఆడది), వి.యస్. రామారావు (తారాబలం), భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ (మనస్తత్వాలు, దంతవేదాంతం) ప్రభృతులు ప్రముఖులు; వీరి రచనలు కూడ పరిష్కృతపోటీలలో 'ఉత్తమరచన'ల బహుమతులనుపొందినవే. భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ గారు ప్రహసనరచనలో తండ్రినిమించిన పుత్రులుకాగలరని వారి రచనలు సూచించుచున్నవి. ద్వితీయ ప్రపంచసంగ్రామానంతరము బయలుదేరిన 'శాంతి ఉద్యమము'నకు లక్ష్యములుగా కొందరు రచనలుచేసియున్నారు. అట్టివారిలో అనిసెట్టి "శాంతి", ఆశ్రేయ "విశ్వశాంతి", పడాల "సందేశం", గిడుతూరి "చిరంజీవి మానవుడు" మొదలగునవి ప్రముఖరచనలు. "శాంతి" మూకనాటిక. నేపథ్యమందు పాత్రలు సంభాషణలను పఠించుచుండగా, రంగస్థలముమీద పాత్రలు మూకాభినయము చేయుచుందురు. కొందరు విచిత్రస్వాప్నికజగత్తుకు రూపకకల్పన చేసి, రచనలుచేసియుండుట పరిశీలంపవచ్చును.

వికాంకికారచనలో కొందరు యువకులు క్రొత్తక్రొత్త ప్రయోగములను చేయసాగిరి. హితశ్రీగారి "విచిత్రజీవులు"లో నాటకమందు నాటకము (play in a play) చిత్రితమైనది. నాగభూషణ్ గారి "విషాదాంతం"లో నాటకమునకు, జీవితమునకు సమాంతరవ్యాఖ్యానము జరిగినది. కొండముది సోదరుల "విపర్యయం"లో జరిగెడిది నాటకమన్నవిషయము అంతమున కాని తెలియలేదు. రూపకరచనాశిల్పమున కన్నపైదెడి ఆయా ప్రయోగములను కొన్నింటిని క్రింది విధముగా శ్రీనివాస చక్రవర్తిగారు క్రోడీకరించియున్నారు. ('అభ్యుదయ'-జూలై 1955.)—

1. అంకవిభజనలేకుండా కొంతకాలం గడిచిందని సూచించటానికి ఫేడిన్, ఫేడవుట్ వాడి, పెంపోను నిలబెట్టారు (ఈనాడు).
2. పాత్రల మానసికావస్థలను స్వగతాలతోకాకుండా, నేపథ్యగానంతో ద్యోతకమొనర్చారు (నేతబిడ్డ, గాలిమేడలు).
3. ప్రేక్షకులనుకూడా నాటకప్రదర్శనలో భాగస్వాములుచేయాలనే తలంపుతో పాత్రలను ప్రేక్షకులమధ్య కూర్చోబెట్టడం, ప్రేక్షకులతో మాట్లాడించడం (గాలిమేడలు, విశ్వశాంతి, ఎవరుదొంగ).
4. స్వాప్నికజగత్తును సీనిమాలలోలాగా పాత్రల ఛాయలులేచి నడిచిపోయినట్లు ప్రదర్శించటం (గాలిమేడలు, తీరనికోరికలు).
5. నాటకంలోనే ఛాయానాటకాల ప్రదర్శన (నిజానిజాలు, భూమికోసం, ఆసామి).
6. నాటకమంతా ఒకపాత్ర, ఇంకొకపాత్రకు వర్ణించెప్తున్నట్లు నడిపించటం. అంక అంకానికి నేపథ్యంలో పూర్తికథను వివరించటం (సీతారామరాజు పితూరి).

చారిత్రక రూపకములు :

1897 లో రెండు ఉత్తమ స్వతంత్ర చారిత్రకరూపకములు వెలువడినవి—

1. వేదమువారి 'ప్రతాపరుద్రీయము', 2. పనపాకం శ్రీనివాసాచార్యులుగారి "శివాజీ". మొదటిది తెలుగుదేశమునకు సంబంధించినది; రచన సంప్రదాయబద్ధమైనది. ఇంక రెండవది మహారాష్ట్ర చరిత్రకుసంబంధించినది; ఆవేశప్రధానమై, ప్రాచీన రూపకరచనా సంప్రదాయములకు కట్టుబడనిది; అయినను, కొంచెమించుమించుగా మొదటిదానితో దీటుకాగలిగిన రచనయిది. ఈనాటిదే హెచ్. కృష్ణమూర్తిగారి "పెనుగొండదుర్గము". పిమ్మట పేర్కొనదగినది 1899లో వెలువడిన కాళ్ళకూరివారి "రంగరాయకదనసమవాకారము". ఇది ప్రాబంధికత్వై లో రచింపబడినది; పెక్కునాటకసమాజములవారిచేత ఏదెనిమిదేండ్లపాటు పలుసార్లు విజయవంతముగా ప్రదర్శింపబడినది.

1906-1925 కాలములో సుప్రసిద్ధకవులు పలువురు చారిత్రకనాటకములను వ్రాసిరి. ఆ నాటకములన్నియును సుప్రసిద్ధములై, రంగస్థలవిజయమునుకూడ పొందినవి. ఇట్టివానిలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి కోలాచలమువారి 'రామరాజు చరిత్రము' (1907), శ్రీపాదవారి 'బొబ్బిలియుద్ధ నాటకము' (1910), పానుగంటివారి 'ప్రచండచాణక్యము' (1909), ఇచ్చాపురపువారి 'రసపుత్ర విజయము' (1910), ఉమాశీషాగారి 'చంద్రగుప్త' (1910), బాలాంత్రపు వేంకటరావుగారి 'యాచకూరేంద్ర విజయము' (1910), ధర్మవరం గోపాలాచార్యులుగారి 'రామదాసు' (1920) మొదలగునవి.

తెలుగులోని చారిత్రక రూపకములందలి ఇతివృత్తములలో ఇంచుమించుగా సగపాలు ఆంధ్రదేశమునకు సంబంధించినవి. తక్కిన సగపాలును మహారాష్ట్ర, వంగదేశ, రాజపుత్రస్థానములకును, మహమ్మదీయచరిత్రలకును సంబంధించినవి. ఈ చారిత్రకనాటకములలో కొన్ని వ్యక్తిప్రధానములైనవి. మరికొన్ని కథాప్రధానములైనవి. ఇందు మరల కొన్ని అశుభాంతములు; మరికొన్ని శుభాంతములు. సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారి 'ఉచ్చలవిషాదము' (రచన 1921), దువ్వూరిరామిరెడ్డిగారి 'కుంభరాజా' (1924) మొదలగునవి విషాదాంత చారిత్రక రూపకముల కుదాహరణములు. ఉచ్చలవిషాదము జూలియస్ సీజరునాటకమును పోలినది; రచన జిగిగానడచినది. ప్రతాపరెడ్డిగారి యింకొక చారిత్రకరూపకము 'భక్తకుకారాం' (1923). శ్రీపాద కామేశ్వరరావు ప్రభృతులు పెక్కు చారిత్రకనాటకములను వంగాదిభాషలనుండి యనువదించి యున్నారు. చారిత్రకనాటకకర్తలలో గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావుగారుకూడ ప్రముఖముగా పేర్కొనదగినవారు. ప్రవాసాంధ్రులైన వీరు తెలుగు నాటకరంగమునకు అపూర్వమైన సేవ చేసియున్నారు.

1940-45 ప్రాంతముల కొన్ని ఉత్తమచారిత్రకనాటకములు వెలువడినవి— వీనిలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి చెలమచర్ల రంగాచార్యులవారి 'హాలికుడు' (1940), నండ్లూరి బంగారయ్యగారి 'ఆంధ్రతేజము' (రచన-1938), నండ్లూరి వేంకట రామకృష్ణమూచార్యులుగారి "చక్రవర్తి శివాజీ - ధర్మవక్రములు", డి. వి. కృష్ణమూర్తిగారి 'విషాదతిమ్మరుసు' (1946),

భమిడి సత్యనారాయణశర్మగారి 'దారాఘకో', వావిలాల సోమయాజులుగారి 'నాయకురాలు' (1946) మొదలగునవి. ఇవియన్నియును రంగస్థలమునకూడ విజయవంతములైన రచనలే. ఈమధ్య వెలువడినవానిలో ముఖ్యమైనవి మాడభూషి వేంకటాచార్యులవారి "ప్రభ" (1956), ఆచార్య ఆత్మేయగారి "అశోకసామ్రాట్" (1957), వింజమూరి వేంకట లక్ష్మీనరసింహారావుగారి "నరసన్నభట్టు" (1957) మొదలగునవి. లక్ష్మీనరసింహారావుగారు ప్రసిద్ధనటులేకాక అంతకుముందే "అనార్కలీ" ప్రభృతి ప్రసిద్ధనాటకకర్తలుకూడను.

పౌరాణికనాటకములందువలెనే చారిత్రకనాటకములందును భాష ఉదాత్తముగానుండుట అవశ్యకము. సాంఘికవాతావరణము, ఆధునికరాజకీయవాతావరణము చిత్రితమైన నాటకముల విషయమెట్లున్నను ఉదాత్తనాయకములైన చారిత్రకనాటకముల విషయమునమాత్రము ఈ నియమమును పాటించుట సమంజసము.

ప్రచార రూపకములు :

రూపకములు అంతయో ఇంతయో ప్రచారసాధనముగా చేయబడుటకు పునాదివేసిన వారు కందుకూరివారే; వారిలో సంఘసంస్కరణాభిలాష యత్యధికమగుటచేత ప్రహ్లాదుని సంరక్షింపవచ్చిన నృసింహమూర్తిచేత "పరిశుద్ధమతము"నుగూర్చి ఉపన్యాసమిప్పించినారు. గురజాడవారు విజయనగరం మహారాజావారి యుద్యమమునకు లక్ష్యముగా "కన్యాశుల్కము"ను రచించి, తద్దురాచారనిర్మూలనమునకు తోడ్పడినారు. 1890 తరువాతనే ఉద్యమముల ప్రచారార్థము నాటకములు బయలుదేరినవి; 'కన్యాశుల్కము', 'మనోరమ', 'సాగరిక' ప్రభృతులు ఇట్టివే.

ఇంచుమించుగా ప్రతిరూపకమునందును వాచ్యముగానో, గర్భితముగానో ఏదీయో యొక సందేశము కన్పట్టుచునే యుండును; ఆ దృష్టితోచూచినచో ఆయా రూపకము లాయా సందేశముల ప్రచారమున కుద్దేశింపబడినవని తోపగలదు. కాని, అంతమాత్రమున అవి ప్రచారనాటకములు కాజాలవు. ప్రచారనాటక మనుదానిలో తత్కాలనమస్యయొక్కటి ప్రాధాన్యమును వహించును. ఆ సమస్య తీరిపోగానే ఆ నాటకప్రసిద్ధియును అడగిపోవును, కాని, కవి ఆ సమస్యకు సార్వకాలికత్వమును, సార్వజనీనత్వమును ఆపాదించగలిగినప్పుడుమాత్రము అది చిరకాలము నిలువగలదు; అనగా అందు ప్రచారగుణము అల్పముగానే యుండునని తెలియవలెను. ప్రచారనాటకములలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి దేశభక్తి నాటకములు, కేవలరాజకీయప్రచారనాటకములు, మతసిద్ధాంతబోధలకు సంబంధించిన నాటకములు మొదలగునవి.

స్వాతంత్ర్యోద్యమము కారణముగా సమకాలిక వృత్తములే నాటకీకరింపబడుట పరిశీలించవచ్చును—దామరాజువారి నాటకములు, శ్రీపాదవారి నాటకములు, జంధ్యాలవారి 'అతీప్రభృతుల నిర్బంధము', గ్రంథి వెంకటసుబ్బారాయగుప్తగారి "ఆంధ్రమాత" (1921) మొదలగునవి ఇందులకుదాహరణములు. ఒక ప్రక్క దేశీయనాయకులనుగూర్చి నాటకములు వెలువడు

చుండగా ఇంకొక ప్రక్క ఎడ్వర్డు, జార్జి పట్టాభిషేకాదినాటకములుకూడ వెలువడుట పరిశీలింప వచ్చును. బ్రహ్మాంగారి నాటకములు, క్రీస్తునాటకములు మొదలగునవి మతసిద్ధాంతబోధలకు సంబంధించినవి.

కొందరు కేవలము రాజకీయసిద్ధాంతప్రచారార్థమే నాటకములను రచించియున్నారు. కాంగ్రెసుకమ్యూనిష్టు సిద్ధాంతాదులకు అనుగుణముగా, వ్యతిరేకముగా వ్రాయబడిన నాటకము లిందులకుదాహరణములు. కమ్యూనిష్టుసిద్ధాంతములకు వ్యతిరేకముగా వ్రాయబడినవానిలో యడ్లపల్లి కోటయ్యగారి “కామ్రేడ్ వెంగమ్మ” (1942) ప్రసిద్ధికిక్కినది; ఇది రంగస్థలమున కూడ విజయమందిన నాటకము.

మన స్తత్త్వనిరూపణ రూపకములు :

సాధారణముగా నాటకరచనయందు, క్రిందివానిలో ఏదోయొకటి ప్రాధాన్యమును వహించుచుండును—1. కొన్ని కథాప్రధానములు; 2. కొన్ని సాహిత్యప్రధానములు; 3. కొన్ని సమస్యాప్రధానములు; 4. కొన్ని పాత్రప్రధానములు; 5. కొన్ని మన స్తత్త్వ నిరూపకములు (ఒక్కొక్కనాటకములో ఒక్కొక్కరీతి ప్రధానమైనను, తక్కినవానిలో మరికొన్ని అంగములుగాకూడ నుండవచ్చును). పౌరాణికచారిత్రక నాటకములలో ఎక్కువభాగము కథాప్రధానములుగా నుండును, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ ప్రభృతుల రూపకములు సాహిత్య గౌరవముకలవి. సమస్యాప్రధానరూపకములకు రాజమన్నారూరు ప్రతినిధి. ‘నర్తనశాల’, ‘కుంభరాజా’ ప్రభృతినాటకములు పాత్రప్రధానములు.

కేవల మన స్తత్త్వనిరూపక రూపకములు తెలుగులో అంతగా కన్పట్టవు. ఆయా కాలములందు అచ్చటచ్చట ఇట్టిప్రయత్నములు కన్పట్టగలవు. సంతానభాగ్యమునకు నోచుకొనని ఒక స్త్రీ, భర్తను ద్వితీయవివాహము చేసికొమ్మనివేదించి, స్వయముగా తానే ఆ శుభకార్యమును నిర్వహించి, పిమ్మట తనభర్త తనచేతులనుండి జారిపోయెనని కలవరపడి, సవతిజీవితమును దుఃఖభాజనముకావించి, చివరకు తమ మువ్వరి మరణమునకు హేతువైన ఒక స్త్రీ సమ స్తత్త్వమును పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారు ‘సరోజిని’ (1930) అనేది నాటకములో నిపుణముగా చిత్రించియున్నారు. బహుశః తెలుగులోని ప్రథమ మన స్తత్త్వనిరూపణ రూపకమిదియే కావచ్చును. రాజమన్నారూరి నాటకములలోకూడ ఈగుణము కొంత కానవచ్చును.

కాళ్ళకూరి గోపాలరావుగారి ‘వాల్మీకి’ (1932) ఈజాతినాటకములలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినరచన. ‘మనఃపరిణామనిరూపకమగు అభినవరూపకము’గా ఇది పేర్కొనబడినది. తస్మిన్నాయకుడు తాపసకవీంద్రుడగుట యిందు చిత్రితము.

నాటికలలో చలంగారి ‘భానుమతి’ ఉత్తమమైన మన స్తత్త్వనిరూపకరచన. ఇంక నాటకములలో బుచ్చిబాబుగారి ‘అత్యవంశన’ (1951) ఉత్తమమైన మన స్తత్త్వనిరూపక రూపకము. ఇందుకూడ స్త్రీహృదయమే చిత్రితమైనది. బహుశః ఈజాతిరూపకములకు విచిత్ర ప్రవృత్తులకాకరమైన స్త్రీహృదయమే సహజాలంబనము అనుకొందును.

విషాద రూపకములు

1875 లోనే 'జూలియన్ సీజరు'ను ఆంగ్లీకరించుటతో వావిలాలవారు ప్రప్రథమముగా విషాదరూపకరచనను తెలుగులో ప్రవేశపెట్టినను దానినెవ్వరును పట్టించుకొన్నట్లు కన్పట్టదు. కాని, 1889 లో ధర్మవరమువారి 'విషాద సారంగధర' వెలువడుటతో దేశమున ఒక పెద్ద సంచలనము బయలుదేరినది. "విషాదరూపకము ఆమోదయోగ్యమా? మరణమును, అసలు, నాటకమందు వర్ణింపవచ్చునా? రంగస్థలమందు చూపవచ్చునా? మనపూర్వజుల విషాదరూపకములను రచింపలేదు?" అనేడి ప్రశ్నలు తప్పన్నములై నవి. చివరి మూడింటికిని సమాధానముల నూహించినచో మొదటిప్రశ్నకు సమాధానము నులుపుగా చెప్పవచ్చును.

సుఖ-దుఃఖములు లోకసహజములు. కాగా, లోకావస్థానుకరణమగు నాట్యమందును సుఖముతోబాటు దుఃఖమును చిత్రితమగుటకు సర్వవిధముల అవకాశముకలదు; కాని ఏతచ్చిత్రణమందు మనపూర్వులు కొన్ని విధినిషేధములను పాటించియున్నారు. ఉపనాయక-ప్రతినాయకుల విషయములలో మరణవర్ణనను భరతాదులంద రంగీకరించియున్నారు; రంగము నందు ప్రదర్శించుటకుమాత్రమే వారంగీకరింపలేదు. అనగా, మరణమును ప్రవేశకాదులందు సూచింపవలయునేకాని ప్రత్యక్షముగా రంగమునందు ప్రదర్శింపరాదు. కారణము, మరణ ప్రదర్శనము జగుప్సావహమును, ప్రయోగసౌలభ్యహీనమును అగుటయే. ఇంక, అభ్యుదయమును పొందవలసిన నాయకుని మరణమునుమాత్రము ఆలంకారికులందరును ఏకకంఠముగ నిషేధించియున్నారు; అయినను వెంటనే మరల బ్రతుకుట కవకాశమున్నచో నాయకమరణ 'వర్ణన'చేయవచ్చునని అభినవగుప్తపాదులు ఈ నిషేధమునకుకూడ సవవాదమునంగీకరించి యుండుట స్మరింపదగినది; నాగానందమందలి జీమాతవాహనుని మరణవర్ణన బుట్టిది.

కాగా, భారతీయాలంకారికులు మరణమును నిషేధింపలేదనియు! ప్రదర్శనసౌలభ్యము నభిలషించి రంగస్థలమునందు ప్రత్యక్షప్రదర్శనమువిషయమున నిరాదరణమును చూపిరనియు, 'ధర్మమునకు జయముకలుగుట' అనునదియే ఆదర్శము కావలెననెడి దృష్టితో నాయకమరణమును నిషేధించిరనియు తెలియవలెను.¹ మానవుడెన్నికష్టముల ననుభవించినను చివరకు సుఖమునుపొందుట న్యాయ్యమనియు, దుష్టశిక్షణము, శిష్టరక్షణముకర్తవ్యములనియు, నాటకాదుల ప్రదర్శనములవలన మానవునిలో నిరాశ జనింపరాదనియు భారతీయుల మతము. గామ్యధర్మ ప్రవృత్తియందున్న ప్రజలను ధర్మమార్గప్రవృత్తులనుచేయుటకే నాట్యము సృష్టింపబడినదని నాట్యశాస్త్ర ప్రథమాధ్యాయమందు స్పష్టముచేయబడుట స్మరణీయము. కావున, కావ్యమందుకాని, నాటకమందుకాని ధర్మపరాజయమును, నిరాశనుచూపించుటకు మనవారు పూనుకొనలేదు. అందుచేతనే భారతదేశమున, పూర్వకాలమున, విషాదాంతరూపకరచనకు తావులేకపోయినది. సహృదయుడు నాయకునితో తాదాత్మ్యము పొందగలిగినప్పుడే వానికి రసానుభూతి కలుగును. అట్లు తాదాత్మ్యము కలుగవలయునన్నచో నాయకుడు విధిగా ధీరుడును, ఉత్తముడును (ideal person) కావలయును. నాటక-ప్రకరణములందలి నాయకు లట్టివారుగానుండురు; అందుచేతనే అవి ఉత్తమరూపకములై నవి.²

గ్రీకులదృశ్యకృతము భారతీయులదృశ్యకృతమునకు భిన్నమైనది. అనహనము, ద్వేషము, అన్యాయాచరణము, హింసమొదలగు దుష్టత క్తుల విజృంభణమువలన మానవునిజీవితము నిరాశామయమును, దుఃఖభాజనమును అగుచున్నదనియు, అంతియేకాదు, శాంతిసౌఖ్యము లనుభవించుచున్న మానవులయెడ దేవతలు అనహనమును, విరోధమును ప్రదర్శించి, వారిని దుఃఖభాజనములను చేయుచుందురనియు గ్రీకులనమ్మిక. అందుచేత ఆచచ్చటి రచయితలు మానవజీవితమును యథాతథముగానే నిరూపించుటకు పూనుకొనినారు. అయినను మృత్యుముఖమునందుకూడ మానవజీవితమునందలి ఉదాత్తతను ప్రదర్శించుటకు ప్రయత్నించుటయే ఆ రచయితలయందు విశిష్టత; ఈగుణము కలిమివలననే విషాదరూపకనిర్మాణము ఉత్తమకళ కాగలిగినది. ఇంక షేక్స్పియరు నాటకనాయకులు గ్రీకునాయకులవలెనే ఉదాత్తరేఖయినను వారిలోగల ఏదోయొక విలక్షణమైనలోపమువలన సంకటపరిస్థితులలోపడి, తమకుముప్పుతెచ్చుకొని తాము నశించుటయే కాక సద్గుణాల నాశనమునకుకూడ కారకులగుదురు.³ ఈ చివరిపుట్టుమున నాయకచరిత్రము మిక్కిలిశోచనీయమై, ఎంతవాని కెంతగతి పట్టినదని లోకముచూపు సానుభూతికి⁴ పాత్రమగును. కాగా, ప్రళయకాల మహాభూతవిజృంభణమువంటి నాయకుని మానసికసంక్షోభమును, రాలినైన ద్రవింపజేయగల వాని శోచనీయావస్థయును విషాదనాటకమున ప్రధానములగుచున్నవి. ఇట్టి విషాదరూపకములే అరిష్టాటిల్ చెప్పిన భావజ్ఞానము (catharsis of emotions) నకు సమర్థములు కాగలవు. ఈ విషాదపరిణామమున కున్ముఖముగానే ఆద్యంతమును కథానిర్మాణము, భాషాప్రయోగాదులు జరుగును.

నాయకమరణముచేతనే ఒక రూపకము 'విషాదరూపక'మగునా? అనెడి విషయమును కూడ పరిశీలించవలసియున్నది. 'ట్రాజెడీ' అను పదమునకు విషాదము లేక విషాదాంతత్వము అనెడి అర్థములు లేకపోయినను గ్రీకువిషాదరూపకకర్తలగు మువ్వరినాటకములును నాయకమరణములతోనే అంతములగుచున్నవి; దీనిపై 'అరిష్టాటిల్' ఆమోదముద్రవై చెను. దానినే ప్రమాణముగా ఆలంకారికులును, తక్కినకవులును గ్రహించియున్నారు. మనవారు భారతభాగవత-రామాయణాదులనుండి రూపకకథల నెన్నుకొనియున్నట్లే, ఆ గ్రీకు రూపకకర్తలును తమతమ రూపకములకు కథలను గ్రీకుపురాణములనుండియే యెన్నుకొనిరి. మనకథలన్నియును శుభాంతములుగానేయుండును. కాని, తాత్త్వికదృష్టియందుగల భేదమునుబట్టి గ్రీకుపురాణాథలు సాధారణముగా అశుభాంతములుగానే యుండును. ఈ కథలయందలి భేదములనుబట్టియే రూపకనిర్మాణమందును, అంతమందును భేదములు వచ్చినవనుట నిస్సంశయము. కథానిర్వహణ మెట్లున్నను అంతమునమాత్రము మరణమున్నచో అది 'విషాదరూపక' మగుననియు, శుభమున్నచో అది 'అహ్లాదరూపక'మగుననియు తలంచుటకూడ సమంజసముకాదు. ఏ రూపకమందైనను—అది పాశ్చాత్యముగాని, లేదా భారతీయముగాని—కథానిర్వహణమే ప్రధానము. హామెట్ నాటకాంతమున హామెట్, ఒఫీలియాలు బ్రతికి, వివాహమాడి, సుఖముగా రాజ్యము చేసినట్లు మార్చినంతమాత్రమున అది ఉత్తమ అహ్లాదరూపకము కాజాలదు. అట్టి కృత్రిమమైన అంతమునకు తన్నిర్వహణశిల్పము వ్యతిరేకమైనిల్చును. అట్లే, ఉత్తరరామచరితలో సీతారాములను అంతమున చంపివేసినంతమాత్రమున అది ఉత్తమవిషాదరూపకము కాజాలదు.

అప్పుడుకూడ జీమూతవాహనునివలె శ్రీరాముడును లోకరంజనార్థము స్వార్థత్యాగమొనర్చిన మహాపురుషుడే యగునుగాని, స్వీయాపరాధముకారణముగా ఆత్మనాశనమునకు గొయ్యిత్రవ్వ కొన్న విషాదనాయకుడు కాజాలడు. కాగా, విషాదరూపకములను రచించుటకుతగినట్టి కథలనే మనవారు స్వీకరింపలేదనుట సారాంశము.

తెలుగులో విషాదరూపకరచన కారంభముచేసిన ధర్మవరంవారు విషాదరూపక ఫలములలో నీతిబోధనుకూడ పేర్కొనియున్నారు. దానిని కొందరంగీకరింపకపోయినను అటుశిమ్మటమాత్రము తెలుగులో ఉత్తమవిషాదరూపకములు మరికొన్ని బయలుదేరినవి.

ఆధునికకాలమున విషాదరూపకరచనలో కొన్ని మార్పులు వచ్చినవి—ఉత్తములే నాయకులుగా నుండవలెననెడు నియమము సడలినది. రూపకములు కేవలము గద్యరూపముననే వెలువడినవి. నాయక-నాయకులు సామాన్యులు. ఇంక సన్నివేశములు సర్వసాధారణములు. ఆయినను నిర్వహణశిల్పబలమున అవికూడ తరతమ బేధములతో భావజ్ఞానము సాధించుచునే యున్నవి. తెలుగులోని తొలిస్వతంత్రవిషాదరూపకమగు “విషాదసారంగధర”లో నాయకుడు చక్రవర్తి; కాని, అటుపిమ్మట పేర్కొనదగిన వారి రెండవవిషాదరూపకము “అజామిళ్”లో విషాదనాయకుడు రాజు కాదు. తెలుగులో ఆకాలమున విషాదరూపకముల సాధికముగావ్రాసిన వారుపానుగంటివారు: వారి ‘రాత్రి స్తంభము’లో నాయకుడు సామాన్యుడు.

చారిత్రకనాటకములలో కొన్ని ఉత్తమవిషాదరూపకములు కలవు. వానిలో దువ్వూరి వారి ‘కుంభరాజా’, వేలూరి శివరామశాస్త్రిగారి ‘మాధవవర్మ’, నోరి నరసింహశాస్త్రిగారి ‘సోమనాథవిజయము’, విశ్వనాథవారి ‘అనార్కలి’ మొదలగునవి ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి. పౌరాణికనాటకములలో విశ్వనాథవారి ‘సర్వనశాల’ ఉత్తమమైన విషాదరూపకము, ఈ రచయితలు నలుగురును ప్రాచీనసంప్రదాయపరులైనప్పటికిని, వారి కలములనుండి ఉత్తమ విషాదరూపకములు, షేక్స్పియరుపద్ధతిలో, వెలువడినవి.

ఆధునికకాలమున, అనేకములగు విషాదరూపకములు వెలువడుచున్నవి. గ్రహింపబడెడి ఇతివృత్తములు సామాన్యములగుటచేత నాయకులును సామాన్యులే అగుచున్నారు. ఇంచుమించుగా ఇంతవరకును పేర్కొనబడిన సమకాలీన రచయితలందరును ఒకటియో, అంతకు మించియో సాంఘికవిషాదరూపకములను రచించియున్నారు. అన్నింటను బుచ్చిబాబుగారి ‘ఆత్మవంచన’ తప్పక పేర్కొనదగిన రచన. కాని, ఇవియన్నియును షేక్స్పియరు విషాదరూపకములదృష్టిలో నిజముగా ‘విషాదరూపకములు’ అనిపించుకొనవు. ఆ విషాదరూపకములందు నాయకుని సరిదిద్దుకొనజాలని లోపమును (tragic flaw), తత్ఫలమును ప్రధానములు. కాని ఈ సాంఘికవిషాదరూపకములందు ఏదేని సమస్యయో, సంఘర్షణమో ప్రధానమగును; తక్కినవానికి ప్రాధాన్యములేదు. ఇట్టివానిని ఆంగ్లమున ‘Serious plays’ అందురు. కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారు ‘ట్రాజెడీ’ అను పదమును ‘గంభీరరూపకము’ అని అనువదించియున్నారు; ఆపదము ఇట్టిరూపకములపట్ల సార్థకమని చెప్పవచ్చును.

ప్రహసనములు

భరతుడు ప్రహసనమును క్రిందివిధముగా నిర్వచించెను— “ప్రహసనములు రెండు విధములు—శుద్ధము, సంక్లిష్టము. భగత్-తాపస-విప్ర-శాక్యాదులనుగూర్చిన హాస్యవాదములతో కూడినదియును, కుత్సితపురుషులతో నిండినదియును, పరిహాసభాషణములతో నిండినదియును, వారి భాషా-ఆచారములను యథాతథముగా ప్రదర్శించునదియును, విశిష్టభావ ద్యోతకములగు కథాఖండములను, నియతగతికల ఇతివృత్తము (ఒకేఒకని చరిత్ర)ను కలదియును ‘శుద్ధ ప్రహసన’ మనబడును. అనిభృతములైన వేష-చరిచ్ఛద-చేష్టితములుకల వేశ్యా-చేట-నపుంసక-విట-ధూర్త-బంధకీసంకులమగునది ‘సంక్లిష్టప్రహసన’ మనబడును. లోకవ్యవహారసిద్ధమగు వార్తయును, దంభమును, ధూర్తుల (దొంగతాపసులు, విటుల) ప్రవివాదములును ప్రహసనము లందుండవలెను. మరియు, అవసరమునుబట్టి ఇందు వీర్యంగములను కూర్చవలెను” (నా. శా. పుట 527). దీనిపై అభినవగుప్తుని వ్యాఖ్య క్రిందివిధముగా నున్నది— “ప్రహసనీయమైనది, అనగా పరిహాసప్రధానములైన ఆభాషణము లధికముగాకలది, ప్రహసన మనబడును. ప్రహసనమందు అంకసంఖ్య నిర్దేశింపబడలేదు. శుద్ధప్రహసనము ఏకాంకమనియు, వేశ్యాదిచరిత్ర సంఖ్యాబలముచేత సంక్లిష్టప్రహసన మనేకాంకమనియు కొందరందురు. కాని ఇది ఏకాంక రూపకములమధ్య పరిపబడుటచేత ఇదియును ఏకాంకమే అని మరికొందరందురు. ఉత్పృష్టికాంక-ప్రహసన-భాణములు, కరుణ-హాస్య-విస్మయ ప్రధానములైన రంజకరస ప్రధానములగుచున్నవి. అందువలననే వీనియందు శ్రీ-బాల-మూర్ఖాదు లధికారులుగానున్నారు. వీనియందు ఇతివృత్తము విస్తృతముగానుండదు; అంతియేకాదు, ఇతివృత్తవైచిత్ర్యముకూడ నుండదు” (అభినవభారతి-2వ సం. పుటలు 449-51).

ప్రహసనమనగా కవికల్పితమైన అనుదాత్తచరితమనియు, అందు ఒకటికాని రెండు కాని అంకములుండవచ్చుననియు, అందు హాస్యము ప్రధానరసమనియు అర్వాచీనాలంకారికులందరును అంగీకరించియున్నారు. పాశ్చాత్యుల ‘ఫార్సు’లక్షణములును, భారతీయుల ప్రహసనలక్షణములును ఇంచుమించుగాసరిపోవును.¹ కాగా, ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యుల మతములలో ప్రహసనమందు సాహిత్యపువిలువ తక్కువ. అదిముఖ్యముగా వినోదప్రధానము; అందు విరుద్ధభావముల, విరుద్ధసన్నివేశముల కూర్పుచేత హాస్యము జనించుచుండును. ఇందు ప్రధానముగా కుత్సితలు, కృత్రిమ-దాంభిజీవములు, తెలిసినమూఢులు హాస్యభాణము లగుచుందురు; వారు ఆట్లు పరిహాసించబడుటలో తక్కినవారికి ఒక హెచ్చరిక అంతర్లీనమై యుండును.

వావివరునలకు సంబంధించిన పరిహాసములెట్లున్నను కుత్సితులను, దాంభికులను, మూఢులను పరిహాసించుటయన్నది మానవుడు నాగరకుడైనప్పటినుండియు నున్నదే. అది కవికలములో నొదిగి దృశ్యరూపమునుతాల్చుటతో ‘ప్రహసన’మనబడెను. రూపకము లన్నింటను—ప్రకరణముకంటెకూడ—ప్రహసనమే ప్రజల జీవితమునకు అత్యంతమును సన్నిహితమైనది; వారి భాషా-ఆచార-వ్యవహారములు ఇందొక్కచోటనే యథార్థములుగా చిత్రితములగును.

ప్రాచీనములైన సంస్కృతప్రహసనములు రెండుమాత్రమే మనకింతవరకును లభ్యములైనవి—బోధాయనుని 'భగవదజ్ఞకము', మహేంద్రవిక్రమవర్మ 'మత్తలిలాసము'.² బౌద్ధకాపాలిక_పాశుపతమతములవారి యసభ్యవర్తనము శీరెండింటియందును చిత్రితములైనవి. (ఈరెండింటిని వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు తెనిగించియున్నారు). భగవదజ్ఞకమునందు బౌద్ధపరివ్రాజకుడొకడు ఉనురుడిగిన వేశ్యాశరీరమునందు ప్రవేశించి కొంత వింతనడపుచుండగా యమపురుషుడు తిరిగివచ్చి, వేశ్యాప్రాణమును పరివ్రాజకుని శరీరములో ప్రవేశపెట్టును. ఈ సందర్భమున కవి కడునేర్పుచూపినాడు. వీనికి శాస్త్రిగారి అనువాదములుకూడ చక్కగానున్నవి.

ప్రహసనముందు హాస్యము ప్రధానమని గుర్తించియున్నాము. విపరీతాలంకారము, వికృతాచార_అభిదాన_వేషములు, అంగవికారములు మొదలగువానివలన జనులకు నవ్వుపుట్టించునది 'హాస్య'మనబడునని భరతుడు పేర్కొనెను.³ సహజత్వమునకు భిన్నమైనవికారము కాని, వై పరీత్యముకాని నవ్వునుపుట్టించుట అందరకును అనుభవములోనివిషయమే. ఈ కలిగెడి నవ్వు మనస్సునకు 'వికాసము'ను కలిగించునది కావలయునని జగన్నాథుడు స్పష్టముచేసియుండుట గమనార్హము—'వాగంగవికారరర్చనజన్మా వికాసాభ్యో హాసః'. నాట్యశాస్త్రాదిలందు హాస్యాభినయవిధానముమాత్రమే అధికముగా పరితమైనది. అందుచేత హాస్యవిషయమున, ఆధునికులుచేసెడి సూక్ష్మపరిశీలనాదులు మన ప్రాచీనగ్రంథములందు కన్పట్టవు. ఇప్పుడు తెలుగులో ముట్నూరి సంగమేశంగారి 'తెనుగు హాస్యము'వంటి గ్రంథములు, బయలుదేరుచున్నవి. మునిమాణిక్యం నరసింహారావుగారు హాస్యవిషయమున సూక్ష్మమగు పరిశోధనచేసి, విశిష్టవిషయములు వెల్లడించుచున్నారు.

ఇంక రచనయందు హాస్యమునుకూర్చెడి పద్ధతిని పరిశీలించవలసియున్నది. ఇది మువ్విధములు—1. పాత్రగతము, 2. వాక్యగతము, 3. సన్నివేశగతము. ఇవి ఉత్తరోత్తరగుణాధికములన్నను సమంజసమే కాగలదు. పాత్రగతహాస్యమునకు మృచ్చకటికలోని 'శకారుడు', సంస్కృత - పాశ్చాత్యరూపకములందలి 'విదూషకుడు', కంఠాభరణములోని 'సుబ్బినెట్టి' మొదలగువారుదాహరణములు (వీరియందలి వాక్_అంగ_చేష్టాదివికారములవలన హాస్యము జనించుచుండును). వాక్యగతమైనహాస్యము పలువిధములుగనుండును. కన్యాశుల్కమునందువలె ఆంధ్రాంధ్రపదమిశ్రమప్రయోగముచేతను, కంఠాభరణమునందువలె అపశబ్దప్రయోగముల చేతను హాస్యముజనించుట యొకరకము; ఇది శబ్దాశ్రయమైన హాస్యము (శ్లేషాదులవలన జనించు హాస్యముకూడ ఇట్టిదే). ఇంక అర్థాశ్రయమైనహాస్యము, హాసజనితమైన ఒక ఊహపై ఆధారపడి, ప్రధానముగా రెండువిధములగును—సరసోక్తి, నర్మోక్తి (ఛలోక్త్యాదులు నర్మోక్తిభేదములే). ఎవరినుద్దేశించిపలుకబడినదో వారినికూడ 'కులాసాగా' నవ్వించగలుగునది 'సరసోక్తి' యనబడును; ఇందు ప్రసాదగుణమధికము. ఇంక నర్మోక్తి పలువిధములు—పైకి నవ్వులాటగానే కన్పించునుకాని, అందు అనావిష్కృతమైన సత్యము గర్భితకృతమైయుండును; ఒక్కొక్కప్పుడు గుండెను దూసికొనిపోయెడి వ్యంగ్యముండును; మరియొకప్పుడు చెంపపెట్టుగానై కండ్లనీరు తెప్పించవచ్చును. భరతుడు సర్మమున మూడు ప్రధానభేదములను

పేర్కొనుట స్మరింపదగును—“ఈర్ష్యముకాని, క్రోధమునుకాని సూచించునది; పరులను ఉపాలంబించుటతో కూడినది; వంచనాపూర్వకముగా పరులహృదయమును గ్రహించుటకు ప్రయత్నమైనది” (నా.శా. పుట 617). పై నపేర్కొన్న భగవదజ్ఞుక ప్రహసన సన్నివేశమువంటి కల్పనలు సన్నివేశగతహాస్యమున కుదాహరణములు.

తెలుగులో ప్రహసనరచన కాద్యులు కందుకూరివారు. వారు బ్రాహ్మవివాహాది పెద్ద ప్రహసనములనేకాక పెక్కు చిన్నచిన్న ప్రహసనములనుకూడ రచించియున్నారు; కొన్నిటికి సూత్రప్రాయముగా ఆంగ్లమాతృకలుకూడ కలవు. వంతులుగారి ననుసరించి చిలకమర్తివారు కూడ చాల ప్రహసనములను రచించియున్నారు. కాని, ఈ యిరువురి రచనలయందును కొన్ని లోపములున్నవి — హాస్యముకంటె వ్యంగ్యమధికము; పాత్రలు సార్వజనీనములుకావు (ఎవరినోదృష్టియందు పెట్టుకొని వ్రాసినట్లు కన్పట్టుచుండును). వచనరచనలో జిగిబిగువులులేవు; కేవలము సంఘదురాచారములను దూషించునుద్దేశముతో సంవాదాత్మకముగా రచింపబడిన వగుటచేత రూపకమున కావశ్యకమైన ఇతివృత్త సంగ్రథనముకాని, పాత్రపోషణముకాని కన్పట్టదు; కాగా, వీనిలో నిర్మాణశీల్పము కొరవడినది. ఈ ఇరువురిలోను చిలకమర్తివారి రచనలలో కొంత చమత్కారమధికము. బిళ్ళారికవిద్వయముకూడ రెండుమూడేసి ప్రహసనములను రచించియున్నారు. శ్రీయుతులు మంత్రిప్రగడ భుజంగరావు, పెట్టి లక్ష్మీనరసింహం, పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు, కాళ్ళకూరి నారాయణరావు ప్రభృతులుకూడ చాల ప్రహసనములను రచించియున్నారు; కాని, అవియెల్ల తత్కాల సామాన్యవిషయములతోకూడినవై సంస్కారదృష్టితోనో లేదా కేవలపరిహాసదృష్టితోనో రచింపబడిన వగుటచేత వానియందు కళాసంపద అంతగాకన్పట్టదు. ఇట్టివే ‘లోడారి బుచ్చిగాడు’, ‘తవిటిరొట్టె’ మున్నగు రచనలు.

కాని, తెలుగులో ఉత్తమప్రహసనములుకొన్ని లేకపోలేదు; అట్టివానిలో పానుగంటి వారి “కంతాభరణము” (1917) అగ్రస్థానమును వహించును. ఈ రచనకుముందే మోలియర్ ప్రహసనములు రెండు తెలుగులోకి అనుదితములైనవి — ‘విధిలేకవైద్యుడు’ (1912), ‘బుద్ధాగ్రేసర చక్రవర్తి’ (1914). మొదటిది నెల్లూరుమాండలికములో వెలువడగా, రెండవది విశాఖ మాండలికములో వెలువడినది. ఈ అల్పారంభము గోదావరిమాండలికములో భమిడిపాటివారి కలములో పరాకాష్ఠకువెళ్ళినది. వీరందరును తమ అనువాదములకు దేశీయతాముద్ర వేసి యున్నారు. భమిడిపాటివారు మోలియర్ రచనలను అనువదించుటయేకాక, వానితోసమానములైన పెక్కుస్వతంత్ర ప్రహసనములనుకూడ రచించియున్నారు. తెలుగుసాహిత్యమున, ప్రహసనమునకు, స్వతంత్రస్థాయిని కల్పించినకీర్తి భమిడిపాటివారికే చెందును. ఈ సందర్భమున విశ్వనాథ కవిరాజుగారి రచనలుకూడ స్మరణీయములు. శ్రీపాద కామేశ్వరరావు ప్రభృతులు భారతీయభాషలనుండి కొన్ని ప్రహసనముల ననువదించియున్నారు. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు సంస్కృతమునుండి భగవదజ్ఞుకము (1924), మత్తవిలాసము (1935) అను ప్రహసనములను ఆంధ్రీకరించియుండుట పేర్కొనియున్నాను.

పేర్కొనుట స్మరింపదగును — “ఈర్ష్యనుకాని, క్రోధమునుకాని సూచించునది; పరులను ఉపాలంబించుటతో కూడినది; వంచనాపూర్వకముగా పరులహృదయమును గ్రహించుటకు ప్రయత్నమైనది” (నా.శా. పుట 617). పై న పేర్కొన్న భగవదజ్ఞక ప్రహసన సన్నివేశమువంటి కల్పనలు సన్నివేశగతహాస్యమున కుదాహరణములు.

తెలుగులో ప్రహసనరచన కాద్యులు కందుకూరివారు. వారు బ్రాహ్మవివాహాది పెద్ద ప్రహసనములనేకాక పెక్కు చిన్నచిన్న ప్రహసనములనుకూడ రచించియున్నారు; కొన్నిటికి సూత్రప్రాయముగా అంగమాతృకలుకూడ కలవు. పంతులుగారి ననుసరించి చిలకమర్తివారు కూడ చాల ప్రహసనములను రచించియున్నారు. కాని, ఈ యిరువురి రచనలయందును కొన్ని లోపములున్నవి — హాస్యముకంటె వ్యంగ్యమధికము; పాత్రలు సార్వజనీనములుకావు (ఎవరినోదృష్టియందు పెట్టుకొని వ్రాసినట్లు కన్పట్టుచుండును). పచనరచనలో జిగిబిగువులులేవు; కేవలము సంఘదురాచారములను దూషించునుద్దేశముతో సంవాదాత్మకముగా రచింపబడిన వగుటచేత రూపకమున కావశ్యకమైన ఇతివృత్త సంగ్రథనముకాని, పాత్రపోషణముకాని కన్పట్టదు; కాగా, వీనిలో నిర్మాణశిల్పము కొరవడినది. ఈ ఇరువురిలోను చిలకమర్తివారి రచనలలో కొంత చమత్కారమధికము. బిళ్ళారికవిద్యయముకూడ రెండుమూడేసి ప్రహసనములను రచించియున్నారు. శ్రీయుతులు మంత్రిప్రగడ భుజంగరావు, నెట్టి లక్ష్మీనరసింహం, పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు, కాళ్ళకూరి నారాయణరావు ప్రభృతులుకూడ చాల ప్రహసనములను రచించియున్నారు; కాని, అవియెల్ల తత్కాల సామాన్యవిషయములతోకూడినవై సంస్కారదృష్టితోనో లేదా కేవలపరిహాసదృష్టితోనో రచింపబడిన వగుటచేత వానియందు శాసంపద అంతగాకన్పట్టదు. ఇట్టివే ‘లోడారి బుచ్చిగాడు’, ‘తవిటిరొట్టె’ మున్నగు రచనలు.

కాని, తెలుగులో ఉత్తమప్రహసనములుకొన్ని లేకపోలేదు; అట్టివానిలో పానుగంటి వారి “కంతాభరణము” (1917) అగ్రస్థానమును వహించును. ఈ రచనకుముందే మోలియర్ ప్రహసనములు రెండు తెలుగులోకి అనుదితములైనవి — ‘విధిలేక వైద్యుడు’ (1912), ‘బుట్టా గ్రేసర చక్రవర్తి’ (1914). మొదటిది నెల్లూరుమాండలికములో వెలువడగా, రెండవది విశాఖ మాండలికములో వెలువడినది. ఈ అల్పారంభము గోదావరిమాండలికములో భమిడిపాటివారి కలములో పరాకాష్ఠకువెళ్ళినది. వీరందరును తమ అనువాదములకు దేశీయతాముద్ర వేసి యున్నారు. భమిడిపాటివారు మోలియర్ రచనలను అనువదించుటయేకాక, వానితోసమానములైన పెక్కుస్వతంత్ర ప్రహసనములనుకూడ రచించియున్నారు. తెలుగుసాహిత్యమున, ప్రహసనమునకు, స్వతంత్రస్థాయిని కల్పించినకీర్తి భమిడిపాటివారికే చెందును. ఈ సందర్భమున విశ్వనాథ కవిరాజుగారి రచనలుకూడ స్మరణీయములు. శ్రీపాద కామేశ్వరరావు ప్రభృతులు భారతీయభాషలనుండి కొన్ని ప్రహసనముల ననువదించియున్నారు. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు సంస్కృతమునుండి భగవదజ్ఞవము (1924), మత్తవిలాసము (1935) అను ప్రహసనములను ఆంధ్రీకరించియుండుట పేర్కొనియున్నాను.

నాటక ప్రదర్శనాదులలోని అవకతవకల నాడేపించుచు కొన్ని ప్రహసనములు బయలు దేరుట స్మరణార్హము—బి. టి. రాఘవాచార్యులవారి సంగీతఇంద్రసభ (1925 ప్రాంతములు), చింతా దీక్షితులు, గుడిపాటి వెంకటచలం, వేదుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగార్లు కలిసి వ్రాసిన 'నాటక ప్రహసనము' (మదనసాయకా కార్తవీర్యము - 1941), తిరుపతి వేంకటకవుల 'రసా భాసము' మొదలగునవిందుల కుదాహరణములు. ఇందు మొదటిది సంగీతనాటకములపై దాడి; రెండవది కాంట్రాప్టునాటకములపై దాడి; ఇంక మూడవది నాటక సమాజములపై దాడి; ఇట్టిదే డా. చిలుకూరి నారాయణపుగారి 'నాటక నాటకం'. (సంగీతఇంద్రసభకు వ్రాయబడిన పీఠిక, నాటక ప్రహసనమునకు వ్రాయబడిన 'ఉపోద్ఘాతము' తప్పక పరిశీలించదగినవి).

1910-20 ప్రాంతముల 'నాటకము ఫార్ములు' అనుపేర పెక్కు ప్రహసనములు వెలు వడినవి. పెద్దఎత్తున రంగాలంకరణముచేయవలసిన రంగములను తీర్చిదిద్దుటకు కొంత వ్యవధి కావలసినచెప్పిడి. ఆ వ్యవధికాలములో ప్రేక్షకులను వినోదపర్చుటకు ఒకరిద్దరు తెరముందుకు వచ్చి చమత్కారసంభాషణములు చేయుచుండెడివారు. ఇట్టి చమత్కారసంభాషణములు తొలుత తత్కాలకల్పితములుగా ఆరంభమైనను, పిమ్మట రచయితలు ఇట్టి ప్రత్యేకరచనలు చేయసాగిరి. (ద్రోణరాజు సీతారామావు ప్రభృతుల ఇటీరచనలు ముద్రించబడినవి).

సమకాలీన రచయితలలోకూడ చక్కని ప్రహసనకర్తలుకలరు. విశ్వనాథ కవిరాజు గారి కుమారులు మల్లాది అవధానిగారు (అసంపూర్ణరామాయణము మొ॥), తమ్ములు మల్లాది వేంకటకృష్ణకర్మగారు (వారసత్వం మొ॥), భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారి కుమారులు రాధా కృష్ణగారు మొదలగువారు ప్రముఖముగా పేర్కొనదగినవారు. ఒకతరములోని ఆస్తివలె ఈ రచనాసంపద తరువాతి తరమువారికికూడ సంక్రమించుట చిత్రము! పులుగుండ్ల రామ కృష్ణయ్యగారి 'తుఫాను' పరిషత్తు బహుమతిపొందిన రచన. బుద్ధవరపు నాగరాజామాత్యుని 'పిచ్చివాండ్ల పంచాయతీ' మొదలగునవికూడ పేర్కొనవలసిన రచనలు.

నాటికలు

వివిధరచయితల ఉత్తమనాటికలను, ఏకాంకికలను సంకలనముచేసి, ప్రచురింపవలెనని చేసిన ప్రయత్నఫలముగా తెలుగులో మూడుసంపుటములు వెలువడినవి—స్వామి శివశంకరులు సంపాదించిన 'ఏకాంకికలు' (నవంబరు, 1943); డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగారు సంపాదించిన 'నేటి ఉత్తమనాటికలు' (జనవరి, 1944); కూర్మా వేణుగోపాలస్వామిగారు సంపాదించిన 'ప్రసిద్ధనాటికలు' (మే, 1957). శివశంకరుల ఏకాంకికాసంపుటములో నాటిక లును, తక్కినవారి నాటికాసంపుటములలో ఏకాంకికలును ఉండుట గమనార్హము. కాగా, మువ్వ రును కూడ నాటికా-ఏకాంకికాపదములకు భేదమును పాటించినట్లు కన్పట్టదు; వారు వానిని పర్యాయపదములుగానే వాడియున్నారు.

సంస్కృతమునందలి 'నాటిక' చతురంకపరిమితము. అది నాటకముకంటె వైశాల్య మున చిన్నది. కాని, నేడు 'నాటిక' లనబడువానికి ఆ సంస్కృత నాటికాలక్షణములు పట్టవు.

(నాటికలకే కాదు, నాటకములనబడువానికిని సంస్కృతనాటకలక్షణములు పట్టుబడేదని గుర్తించి యున్నాము). ఇట్లు, ఈపదములను అవ్యవస్థముగా వాడుచుండుటకంటె ఆమనికలక్ష్యములను పరిశీలించి, క్రిందివిధముగా నిర్వచించుకొనుట అవశ్యక మేకాక సమంజసముకూడను—

ఏకనాయకమును, ఏకవస్తుకమును, విధిగా ఏకరంగమును అయి, స్థలకాలైక్యములు పాటించబడి, ప్రదర్శనము 30 నిమిషములు లేదా 45 నిమిషములలోపల ముగిసినచో దానిని 'ఏకాంకిక' అనవచ్చును. నాటికకు ప్రదర్శనకాలపరిమితి సుమారు గంట; ఇదియును ఏకనాయకము, ఏకవస్తుకమును కావలసినదే. కాని, ఇందు, రెండుమొదలు ఐదారురంగములుండవచ్చును. ఇతివృత్తమున స్థలకాలైక్యములను విధిగా పాటించనక్కరలేదు. ఇంక, బహుపాత్రకము, సప్రాసంగికము, రంగబాహుళ్యముకలదై, ప్రదర్శనము రెండు మూడు గంటలలోపల ముగియునది 'నాటక' మనబడును. సంస్కృతములోని నాటకప్రకరణములు 8 మొదలు 10 అంకములు కలిగియుండెడివి. పేక్కియరు నాటకములు పంచాంకపరిమితములు. పిమ్మట చతురంకనాటకములు వ్యాప్తిలోనికి వచ్చినవి. అటుపిమ్మట మూడంకముల నాటకములు ప్రసిద్ధి కెక్కినవి. ఇప్పుడు రచయితలు 'అంక' (act) పదమునకు ఇంచుమించుగా స్వస్థిచెప్పి, నాటకము నంతటిని కొన్నిరంగములుగా విభజించుచున్నారు. ఇట్లు, రంగవిభజనకే ప్రాముఖ్యమిచ్చువారి కొన్నిరచనలలో నాటికానాటకముల భేదమునుకూడ గుర్తించుట కష్టమగుచున్నదన్నచో అతిశయోక్తికాదు.

'ఏకాంకరూపక' మని పేర్కొనబడిన అబ్బూరి రామకృష్ణారావుగారి 'నదీసుందరి' తెలుగులోని చక్కని నాటికలలో నొకటి. విశ్వనాథవారి 'అనార్కలి' కూడ నాటికయే; కాని ఇందు రంగబాహుళ్యము కలదు. పైన పేర్కొన్న మూడుసంపుటములందును మొత్తము ఇరువదిముగ్గురు రచయితల ఇరువది ఎనిమిది రచనలున్నవి— "ఏకాంకికలు"లో పండ్రెండు; "నేటి ఉత్తమ నాటికలు"లో తొమ్మిది; "ప్రసిద్ధనాటికలు"లో ఏడు. వీనిలో, ఒకేరంగము కలవి పదునొకండు రచనలు. నిషల్పం, భానుమతి, ఏమిమగవాళ్ళు, ప్రారబ్ధం, శివం, అల్లిముతా, మల్లమ్మదేవి ఉసురు, శ్రీవిరోధి, గ్రీష్మఋతువు, శిల్పనిద్ర, మధురప్రియ—ఇవి యన్నియును పూర్ణముగా 'ఏకాంకికలు'. వీనిలో వైశాల్యమున చాల పెద్దరచన 'శివం'. రెండు రంగములుకల రచనలు మూడు—సముద్రతీరము, ప్రభువాక్యము, మొక్కుబడి. మూడురంగములు కల రచనలు పదునొకండు కలవు—మాయపెళ్ళి, గజైలమొలత్రాడు, పరివర్తనము, శ్రీకృష్ణుడు, అపవాదు, సౌందర్యోపాసన, భిక్షుపాత్ర, సిద్ధోషధం, దూరతీరాలు, అనార్కలీ, ఒమర్ ఖయామ్. స్థలకాలైక్యమునన్నివేళభేదముల ననుసరించి చేయబడిన రంగవిభజన యిది. కాగా, ఇవియన్నియును నాటికలపట్టికలో చేరవలసిన రచనలే. ఈ సంపుటములలో మూడు రంగములనుమించిన రచనలుకూడ మూడుకలవు—రాధాకృష్ణుడు (7 రంగములు); తిష్యరక్షిత (6 రంగములు); విధినిర్వహణం (4 రంగములు).

నేడు నాటికలను, ఏకాంకికలను కూడ సమానశక్తితో నిర్వహింపగల రచయితలు పలువురున్నారు. ఇతివృత్తభేదము ననుసరించి నాటికలు పౌరాణికములు, చారిత్రకములు,

సాంఘికములు మొదలగు భేదములను కలిగియుండును. ఇతివృత్తభేదముననుసరించి భాష లోను భేదములను పాటించుట న్యాయము.

నాటికలలో బాలనాటికలశాఖ యొకటి కలదు. ఇందు క్లిష్టకల్పనలుకాని, శిల్పవాతురి కాని ఉండుట కవకాశములేదు; చమత్కారసంభాషణలు, అద్భుతసన్నివేశములు ప్రాధాన్యము వహించును. శ్రీయుతులు చింతా దీక్షితులు, బాలన్నయ్య-బాలక్కయ్య, చెరుకుమిల్లి భాస్కర రావు, నార్ల చిరంజీవి ప్రభృతులు ఈశాఖలో బాగుగాకృషిచేసియున్నారు.

ఏకాంకికలు

సంస్కృతాలంకారికులు వివరించిన రూపకోపరూపకములలో ఐదు రూపకములును (వ్యాయోగ-ఉత్పృష్టికాంక-ప్రహసన-భాణ-వీధులు), పదునాలుగు ఉపరూపకములును (రాస కము, గోష్ఠి మొ॥) ఏకాంకపరిమితములని గుర్తించియున్నాము. 'అంక' లక్షణములలో ప్రధానమైనది అందలికథ ఏకదివస ప్రయోజ్యమగుట; అనగా, ఇరువదినాలుగుగంటలలోపల జరిగినకథనే అంకమందు కూర్చవలెను. అంకమంతయును ఏకరంగమేయగుటచేత స్థలై క్యము కూడ విధిగా పాటించబడును. ఈ ఏకాంకరూపకములకు భాసుని కర్ణభారాదులు ప్రాచీనోదా హరణములు; అటుపిమ్మటివి భగవదజ్ఞక - మత్తవిలాసప్రహసనములు. వీధికి ప్రాచీనోదా హరణములు లభ్యముకాలేదు. ఇంక ఉపరూపకములకు ప్రాచీనోదాహరణములపేర్లు అలంకార శాస్త్రములందు కన్పట్టుచున్నవి; కాని, అవియేవియును లభ్యముకాలేదు.

ఆంగ్లనాటకారంభదశలోని మిష్టరీ-మిరకిర్ రూపకములు, ఇంటర్లూడ్స్ ఏకాంక ప్రాయములే. 18, 19 శతాబ్దములలో బయలుదేరిన కర్టన్ రైజర్స్, ఆఫ్టర్ పీసెస్, స్కెచ్స్ అనునవికూడ ఏకాంకరచనలే. కాని, ఇవియేవియును శిల్పనమ్మతములై, సాహిత్యపు విలువ గల రచనలుకావు. ఇంక పాశ్చాత్యదేశములందు, ఏకాంకరూపకము కళాత్మకమైన రూపక శాఖగా స్పష్టముగా రూపొందుట ఈ యిరువదియవశతాబ్ది ప్రారంభమందే జరిగినదని తెలియ వలెను (గత శతాబ్దిలోనే జరిగినదని కొందరి మతము); ఈ ఏకాంకరూపకములను ఆంగ్ల మున 'One act plays' అనియు, తెలుగులో 'ఏకాంకికలు' అనియు అందురు.

సాహిత్యమున మహాకావ్యమునకు 'ఖండకావ్యము', నవలకు 'కథానిక' ఎట్టివో నాటకమునకు 'ఏకాంకిక' అట్టిది. అనలు, వైశాల్యమున చిన్నవియైన ఇట్టిరచనలు బయలుదేరు టకు ముఖ్యకారణములు—ప్రజలలో ఓపికతగ్గుట; విశ్రాంతి తక్కువయగుట. పట్టుమని కూర్చుండి ఒక మహాకావ్యమునుకాని, నాటకమునుకాని, నవలనుకాని చదివెడి ఓపిక, విశ్రాంతి నేడు ప్రజలకు కఱవైనవని చెప్పవచ్చును. ఇంక, నాటకములను, ఏ నాలుగైదుగంటలపాటో, లేదా తెల్లవారువరకునో చూచెడి ఓపిక ప్రజలకు పూర్తిగా బోయినది. ఇదివరకు, ఏ ఉత్సవ సమయములలోనో, ఏ సంవత్సరమునకో ఒకసారి నాటక ప్రదర్శనమును చూచుట తటస్థించె డిది. అట్టిదానిని తెల్లవారువరకును చూచినకాని ప్రజలకు తృప్తియందెడిదికాదు. మరి, ఇప్పు

డట్టి బాధలేదు. నేటివారికి పెద్దనాటకమన్నచో ప్రదర్శనము రెండు, లేదా మూడుగంటలలోపల ముగియునదన్నమాట. కాగా, నేడు నాటికలకును, ఏకాంకికలకును మాత్రమే విశేషవ్యాప్తి కలుగుట కవకాశమేర్పడెను; వీని వ్యాప్తికి మానవజీవన-చరిత్రకలును, ఔత్సాహిక సమాజముల ప్రదర్శనములును ఎంతయేని దోహదము చేయుచున్నవి. మరియు, ఏకాంకికల రచనా-ప్రదర్శనముల పోటీలుకూడ ఈజాతిరచనకు మరింత దోహదకారులగుచున్నవని చెప్పవచ్చును.

ఏకాంకికారచనకు, ప్రత్యేకించి, లక్షణగ్రంథమని చెప్పదగినదిలేదు. కాని, ఆయా విమర్శకవాక్యములను, ఉత్తమరచనలను (లక్ష్యములను) ఆధారముగా చేసికొని ఏకాంకికారచనకు, క్రిందివిధముగా, కొన్నిలక్షణములను చెప్పుకొనవచ్చును—

1. రచన వైశాల్యమున చిన్నదియును, ప్రదర్శన మల్పకాలమున ముగియునదియును అగుట అత్యవశ్యకము (అంతమాత్రమున, పెద్దనాటకమును సంక్షేపించినచో 'ఏకాంకిక' కాజాలదు). అనగా ప్రదర్శనము 20 నిమిషములకు తగ్గక, 45 నిమిషములలోపల తప్పక ముగియునది కావలయును. వస్తువు ఏకనాయకమును, ఏకదివసప్రయోజ్యమును కావలయును. పాత్రలసంఖ్య ఎంత తక్కువగానున్నచో అంతమంచిది.
2. ఏకాంకికయందలి వస్తువు ఏదైననుకావచ్చును. కాని, జీవితమునకు అత్యంతము సన్నిహితముగా నున్నచో ఎక్కువగా రాణింపగలదు. వస్తువులో ఏదో ఒక సంఘర్షణము, ఏదో ఒక చమత్కారము ప్రధానముగా నుండవలయును. ముందేమి జరుగునో అనేడి ఉత్సుకతను కలిగించుట ముఖ్యము. మరియు, దానిని అద్భుతాంతముచేయుట మరింత ఆకర్షణీయముకాగలదు.¹
3. రచన జిగిగాను, సంభాషణలు సూటిగాను, కథాగమనము వేగముకలదిగాను ఉండవలయును. ప్రవేశించిన ప్రతిపాత్ర, పలికిన ప్రతిపలుకు కథాగమనమునకు దోహదకారి కావలయును. ఇందు స్వగతాదులకు తావులేదు. కథయందుకాని, పాత్రపోషణయందుకాని, నాటకమునందువలె, క్రమోల్లంఘనమున కవకాశము ఉండదు; రచయితలో శక్తి ఏమాత్రము లోపించినను ఏకాంకిక చప్పగా తయారగును. కాగా, ఏకాంకికానిర్మాణశిల్పము కష్టతరమైనదని తెలియవలెను. ఇందు కథాకాలమును, ప్రదర్శనకాలమును సమానములగుట సమంజసము కాగలదు.
4. ఇందు ఏదోయొక సందేశమో, లేదా ఏదోయొక జీవితాంశమునకు వ్యాఖ్యానమో ఉండవలయును. అంతమాత్రమున అది సీత్యపదేశాత్మకముకాని, వాఖ్యానవ్యాసత్వము కాని కారాదు; శిల్పసమ్మతముగానే అవి వ్యంజితములు కావలయును. కొన్ని కేవలము వినోదాత్మకములే కావచ్చును. కాని, మొత్తముమీద, రచన మనస్సునకు వికాసమును కలిగించునది కావలయును.
5. ఏకాంకికను విధిగా ఏకరంగముగానే రచింపవలెను (కాని, అవశ్యకమైనచో గృహ-ఆరామాది భేదములను సూచించుటలో దొనగులేదు).

6. మొత్తముమీద ఏకాంకిక స్వయంసమగ్రమైన శిల్పకళాఖండముగా నుండవలెను.

పై లక్షణములను వ్యాకరించిచూచినచో, కథానికారచనవలెనే, ఏకాంకికారచనకూడ మూడువిధములుగా జరుగునని చెప్పవచ్చును.

1. రచయిత ఒక విలక్షణమైన సన్నివేశమునుకాని, విశిష్టభావమునుకాని ఊహించినచో దానిని నిశితముగా, నిష్కర్షగా ప్రదర్శించుటకై పాత్రలను కల్పించుకొనును.
2. విశిష్టము, లేదా విలక్షణము అయిన పాత్ర నూహించినచో తచ్చిత్రణమునకై సన్నివేశాదులను కల్పించుకొనును.
3. ఏదేని ఒక సందేశమునొసంగుటకు కాని, లేదా ఒక సమస్యాపరిష్కారమును సూచించుటకు గాని, లేదా జీవితాంశమును వ్యాఖ్యానించుటకుకాని, లేదా గృహస్థాదివాతావరణ నిరూపణమునకుకాని పూనుకొన్నచో పాత్రలను, సన్నివేశమును కల్పించుకొనును.

ఇతివృత్తమునుబట్టి నాటికానాటకములవలెనే ఏకాంకికలుకూడ పౌరాణిక-సాంఘిక-చారిత్రకాది భేదములతో కూడియుండును.

తెలుగుసాహిత్యమున లభ్యమైనంతలో తొలి సంస్కృతరూపకాంధ్రీకరణమైన 'క్రీడాభిరామము'ను, ఆధునిక కాలమున తొలి సంస్కృతరూపకాంధ్రీకరణమైన "నరకాసుర విజయవ్యాయోగము"ను ఏకాంకరూపకలేయగుట గమనింపదగినది. కాని, నేటి తెలుగు ఏకాంకికలకు ఆ సంస్కృతరూపకములు కాని, ఈ అనువాదములు కాని మూలములు లేదా మార్గదర్శకములుకాలేదు. నవల, కథానిక మొదలగు పెక్కు సాహిత్యశాఖలవలెనే ఇదికూడ పాశ్చాత్యసాహిత్యప్రభావమున తెలుగులోనికి వచ్చి, వ్యాప్తిచెందినది. తెలుగులో ఏకాంకికారచనకు శ్రీకారముచుట్టినవారు కందుకూరివారే. కాని, వారి రచనలన్నియును ప్రహసనజాతిలో చేరినవి. నిజమున కప్పటికి పాశ్చాత్యదేశములందు కూడ కళాత్మకమైన ఏకాంకికావికాసము జరుగలేదు. 1926 ప్రాంతములో, ఇంగ్లాండులో, ప్రప్రథమముగా ఏకాంకికాసముచ్యయము ప్రకటితమైనది, అటుపిమ్మటనే తెలుగులోకూడ ఏకాంకికారచన విరివిగా జరిగినది. పాశ్చాత్యదేశములందు, బయలుదేరిన కొలదికాలములోనే, ఏకాంకికారచన బాగుగా వికసించి, ఉత్తమ సాహిత్యశాఖగా స్థానము సంపాదించుకొన్నది. పాశ్చాత్యదేశములందుకంటెకూడ శీఘ్రతరముగా తెలుగులో ఏకాంకిక కళాత్మకరూపమును తాల్చినదనుట అతిశయోక్తికాదు. మరియు, సమగ్రరూపకరచనయెడ ఉదాసీనులైన కొందరు భావకవులుకూడ చక్కని ఏకాంకికలు రచింపసాగిరి. ఆరచనలకు ఇంచుమించుగా 1925 ప్రాంతముల బయలుదేరిన సాహితీ, సఖి, జయంతి, ఉదయిని, కళ, జ్వాల, వీణ, శారద, ప్రతిభ, భారతి మొదలగు పత్రికలు విశేషప్రచారము నొసంగినవి — "సాహితీపత్రికతో ప్రారంభమై, సఖిలో ప్రవృద్ధమై, ప్రతిభలో పరాకాష్ఠకు వెళ్ళింది ఏకాంకిక" అన్నారు స్వామీ శివశంకరులు ("ఏకాంకికలు" — పీఠిక-పుట-21).

ఏకాంకికానంపుటములలో వెలువడిన ఏకాంకికలనుగూర్చి ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను. తెలుగులో, కళాత్మకములైన చక్కని ఏకాంకికలను వ్రాసినవారిలో రాజమన్నారు

గారు ప్రథములు, ప్రధానులు కూడను. సంఘముదృష్టిలో పతిత అయిన స్త్రీని నాయకగాచేసి వీరు చక్కని ఏకాంకికలను రచించినారు (ఏమిమగవాళ్ళు, నిష్ఫలం). వీరితో సమానప్రతిభతో ఏకాంకికలను రచించినవారు మరికొందరు కలరు. దీక్షితులవారి 'శర్మిష్ఠ' మొదలగునవి, చలంగారి 'భానుమతి' మొదలగునవి ఉత్తమ ఏకాంకికలలో పేర్కొనదగినవి. గ్రామీణజీవనము అలంబనముగా చక్కని ఏకాంకికలను రచించినవారు నాల్గవారు. మధ్యతరగతి ప్రజలసమస్యలను చిత్రించెడి ఏకాంకికలను రచించినవారు ఆత్రేయగారు—ఈ రెండుపద్ధతులలో అనేకులు అనేక ఏకాంకికలను రచించియున్నారు.²

నేడు ఏకాంకికలు పుంఖానుపుంఖములుగా వెలువడుచున్నవి; అందు చాలవరకు మంచి రచనలే కలవని చెప్పవచ్చును.

పద్యనాటికలు

కావ్యభేదములను హేమచంద్రుడు తన కావ్యానుశాసనమందు క్రిందివిధముగా వివరించెను (8 వ అధ్యాయమున)—“కావ్యముప్రేక్ష-శ్రవ్యభేదములచేత రెండువిధములు. అందు ప్రేక్ష్యము పాఠ్య-గేయభేదములచే మరల రెండువిధములు. దశరూపకములును, సట్టకతోట కాది జన్యరూపకములును పాఠ్యములు; డోంబికా-భాణ-ప్రస్థానాదులు గేయములు”. ప్రాచీన కాలమున సంస్కృతభాషలో కేవల పద్యకావ్యములు, లేదా కేవల గద్యకావ్యములుమాత్రమే బహుళముగా వెలసినవి. ఇంక పాఠ్యములైన రూపకాదులు గద్య-పద్య సమ్మిశ్రితములై చంపూకావ్యజాతిలోనికి చేరును. ఉదాత్తభావవ్యక్తీకరణమందును, వర్ణనలందును పద్యములు ప్రయుక్తమగును. రంజనార్థమెచ్చటనేని చాల ఆరుదుగా గేయములుకూడ కన్పట్టుచుండును. కేవలము పద్యమందుకాని, కేవలము గద్యమందుకాని ఉండెడిరూపకములు సంస్కృతభాషలో కన్పట్టవు.

గ్రీకుల విషాదరూపకములన్నియును పద్యమునందే (Iambic metre లో) ఉన్నవి. నాటి కాలపరిస్థితులనుబట్టి వారు వచనమును గ్రహింపలేదు; కోరన్లకు గేయములుకూడ నుండెడివి. పేర్సీయరు ప్రభృతుల రూపకములలో వచనముకంటె పద్యమునకు (Blank Verse) ప్రాధాన్యమెక్కువ; సంభాషణలుకూడ పద్యములోనే సాగుచుండును; ఎడనెడ గేయములుకూడ కన్పట్టుచుండును. అటుపిమ్మట కేవలగద్యనాటకములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. ఆదిలో కేవలము పద్యనాటకములు కేవల శ్రవ్యరూపకములుగానే తలంపబడినను, పిమ్మట వానిని రంగస్థలమున జయప్రదముగా ప్రదర్శింపసాగిరి. గద్య-పద్యములకు తత్త్వములలో, రీతులలో భేదమున్నను నటుల పఠనములోమాత్రము వానిమధ్య అంతగాభేదము కన్పట్టెడిదికాదు; అనగా పద్యభాగమునుకూడ వారు ఇంచుమించుగా గద్యమునువలెనే పఠించెడివారన్నమాట. అందుచేత వారి దృష్టిలో రంగస్థలప్రయోగమునకు సంబంధించినంతవరకు, గద్య-పద్యముల కంతగా భేదములేదు.

తెలుగులోకూడ సంస్కృతరూపకానువాదములు, మూలమునందువలె, యథాతథముగా గద్య-పద్యములందే వెలసినవి. కాని, ఆంగ్లరూపకముల ననువదించుటలో వావిలాలవారు

క్రాంత్యమార్గమును తొక్కి 'సీజరుచరిత్రము'ను కేవలపద్యనాటకమునుగానే అనువదించినారు; పిమ్మట, స్వతంత్రసృష్టియైన 'నందకరాజ్యము'నుకూడ వారు అట్లే కేవలపద్యమునందే రచించియున్నారు. ఈవిధముగా తెలుగులోని పద్యనాటకములకు వావిలాలవారే మూలపురుషులగుచున్నారు. కాని, అటుపిమ్మట వారినెవ్వరును అనుసరించినట్లు కన్పట్టదు — మరల వారే, ఉత్తరరామచరితను గద్య-పద్యములలోనికే అనువదించినారు! ధర్మవరమువారితో తెలుగు నాటకరంగమున ఒక విచిత్రపరిణామమువచ్చినది; వారుపద్యములనుకూడ పాడుటకారంభించిరి. ఆపద్ధతిని గ్రహించి, ఆరీతిని హరి ప్రసాదరావుగారు సర్కారుజిల్లాలయందు ప్రచారమొనర్చినారు. అది క్రమముగా విస్తరించి తెలుగునాటకరంగము సంగీతరంగముగా మారిపోయెడి పరిస్థితులు ఏర్పడినవి. ఇట్లు పద్యములను పాడెడి సంప్రదాయము, తెలుగునాటకరంగమున తప్ప, తక్కిన భారతీయభాషానాటకములం దెచ్చటను కన్పట్టదు; ఇది తెలుగునాటకరంగమునకు మాత్రమే పరిమితమైన విచిత్రవిషయము!

పాశ్చాత్య దేశములందు పద్యనాటికారచయితలలో క్రిష్టోఫర్ ఫ్రై, టి. ఎస్. ఇలియట్లు సుప్రసిద్ధులు. కేవల పద్యరూపకరచనను పునరుద్ధరించి, తెలుగులో పద్యనాటికలను విరివిగావ్రాసినవారు తల్లావర్ణుల శివశంకరశాస్త్రిగారు. వారి ప్రథమపద్యనాటిక 'పద్మావతీ చరణచారణ చక్రవర్తి' - 1933 లో వెలువడినది.

గేయరూపకములు

సంస్కృతమునందలి ఉపరూపకములకు 'గేయకావ్యము'లనియు, 'నృత్యప్రకారము'లనియు, 'రాగకావ్యము'లనియు పేర్లుకలవు. నృత్యమొక ప్రత్యేకకళగా రూపొందినతరువాతనే ఉపరూపకసృష్టి జరిగియుండునని ఇంతకుముందే తెలిపియున్నాను. ఉపరూపకములు, స్వరూపమున గేయాత్మకములైనను, అవి ముఖ్యముగా నృత్యప్రధానములు — "గీతేనరంజనం ప్రాధాన్యేనవిధాయ, తదుపయోగినం చాంగవ్యాపారంప్రదర్శ్య, నృతేన పునశ్చిత్తగ్రహణంకుర్వతీ; నృత్తంప్రధానభావం, గీతంచ తదుపసర్జన భావం నయంతీ" అని హేమచంద్రుడు పేర్కొనియుండుట పరిశీలించదగును. (కావ్యానుశాసనము-పుట-448). 12వ శతాబ్దినాటి జయదేవుని 'గీతగోవిందము'ను, తరువాతి నారాయణతీర్థులవారి 'కృష్ణలీలాతరంగిణి'యును నృత్యప్రధానములైన గేయకావ్యములు. కూచిపూడివారి 'భామాకలాపము'ను, దక్షిణదేశమందలి "యక్షగాననాటకము"లును నృత్యప్రధానములైన రచనలే. పాశ్చాత్యుల 'బ్యాల్లెటు'ను ఇంచుమించుగా ఇట్టివే.

తెలుగునాటకములందు పాటలనుచేకూర్చిన ప్రథములు ధర్మవరమువారు. అటుపిమ్మట పలువురు తెలుగునాటక ర్తులు ముప్పది నలువదికి తక్కువకాకుండా తమతమ నాటకములందు పాటలను చేర్చుచువచ్చిరి. పద్యములతోపాటు ఈ పాటలును, ఒకవిధముగా, తెలుగునాటకములకు ప్రాధాన్యమును తెచ్చిపెట్టినవి.

పాశ్చాత్య దేశములందు ఆధునిక గేయనాటికారచయితలలో మారిస్ మేతర్ లింకు, డబ్లియు.బి. యేట్సు ప్రభృతులు ప్రసిద్ధులు. భారతదేశమున గురుదేవులు రవీంద్రులు ప్రసిద్ధులు. ఇంక తెలుగులో సంపూర్ణగేయ (లేదా సంగీత) రూపకముల రచనకు పూనుకొన్నవారిలో శివ శంకరస్వామి, బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావుగార్లు ప్రథములు. చిత్రముగా ఇరువురును, 'చండీదాసు' అనేది వంగకవి రామమణియనేది రజకశ్రీని ప్రేమించినగాథనే స్వీకరించి, 1939 లో సంపూర్ణగేయరూపకములను రచించినారు; అవి రెండును ఒకే 'ప్రతిభ'సంచికలో ప్రకటితము లైనవి. 15-2-1941 తేదీన శివశంకరుల 'సహజయానపంథీ' మద్రాసులోని గోకేహాలులో రంగస్థలమున ప్రదర్శితమైనది. (దర్శకులు మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రిగారు). ఇంక రజని గారి "చండీదాసు", అదేమాసమున, 22 వ తేదీనాడు మద్రాసు రేడియోనుండి ప్రసారితమైనది. అటుపిమ్మట శివశంకరులును, రజనిగారును పెక్కుగేయరూపకములను రచించియున్నారు.¹

ఈ గేయరూపకములు రంగస్థల ప్రదర్శనములకేకాక, రేడియోప్రసారములకుకూడ చాల అనువుగానుండును. నృత్యములేని కేవలగేయరూపకములు రంగస్థలమునందంతగా రక్తి కట్టవు; కాని, అవి రేడియోప్రసారమున జయప్రథములగును. రేడియోప్రసారమునుపొందిన తొలుతటి సంపూర్ణగేయరూపకము మల్లవరపు విశ్వేశ్వరరావుగారి 'బిల్వాజీయం' (1939). కేవలము రేడియోప్రసారమున కుద్దేశించి వ్రాయకపోయినను, ఈ సందర్భమున కొప్పరపు సుబ్బారావుగారి 'అల్లిముతా'ను పేర్కొనవలసి యున్నది. ఇది రంగస్థలమున విజయవంత మైన రచన.

కేవలము రేడియోప్రసారమునుద్దేశించి పలువురు గేయనాటికలను రచించియున్నారు. (కొందరు, అసలు రేడియోప్రేరణముచేతనే నాటికారచయితలై నారన్నను అతిశయోక్తికాదు). మల్లవరపువారు పెళ్లి రచించిన "ప్రొమిషియస్ అన్ బౌండు"ను సంపూర్ణగేయరూపకమునుగా ఆంధ్రీకరించినారు. అదియును వారి శారదోత్సవాదులును చక్కని గేయరూపకములు. వేమూరి వేంకటరామనాథం, శ్రీశ్రీ (మోహినీరుక్మాంగద మొ॥), సి.నారాయణరెడ్డి (వెన్నెలవాడ మొ॥) ప్రభృతులు గేయనాటికా రచనలో పలుప్రయోగములను చేసియున్నారు. దేవులపల్లి కృష్ణ శాస్త్రి (ఊర్వశి, శర్మిష్ఠ, విద్యాపతి, ఏడాదిపొడుగునా, వేణుకుంజం, ధనుర్దాసు మొ॥) ప్రభృతి భావకవులు గేయనాటికారచనతోనే రూపకరంగమున అడుగుపెట్టినారు. ఈ సందర్భమున కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారి 'మువ్వగోపాల', 'శ్రీనివాసకల్యాణము'లుకూడ పేర్కొనదగినవి. సూరంపూడి భాస్కరరావుగారి ఆమ్ర, కవి, శునశ్శేపుడు రేడియోలో ప్రసారితము లైనవి. విశ్వనాథవారి గౌతమి, కిన్నెరసాని ప్రభృతిరచనలు ప్రసిద్ధములు. పాలగుమ్మి పద్మ రాజుగారి "వానకారుకథ" తప్పక పేర్కొనవలసిన రచన. చెణుకుపల్లి జమదగ్నిశర్మగారి "మహోదయం" ఇటీవలవచ్చిన చక్కని నేపథ్యగేయరూపకము.

ఈమధ్య గేయనాటికారచనలో ఒక క్రొత్తప్రక్రియ వెలువడినది. ఆరుద్ర (సీతాకేక చిలుక), కుండ్లరి అంజనేయులు (ఆశ); సోమసుందర్ (మందీ-మనిషి) మొదలగువారు

'ఫ్రీవెర్సు' అను పేర వచనగేయమున (heightened prose) నాటికలు రచించినారు. దీనినే గురుదేవులు రవీంద్రులు 'ముక్తచ్ఛంద' మనినారు. ఈ రచనలయందలి భాషలో పదప్రయోగ వైచిత్ర్యముండుకంటె ప్రాసమీద అధికముగా ధ్యానకన్నట్లును. కాగా, రచనలో ఒకవిధమైన కృత్రిమత్వము కన్నట్లుచుండును. ప్రదర్శనమందు ఈ వచనగేయములను, కేవలము వచనముగా చదివినచో రక్తికట్టదు. కుండుర్తివారు తమ 'ఆశ'లో 'సింబాలిజమ్' కుకూడ అధిక ప్రాధాన్యమొసంగియున్నారు.

గేయరూపకము నాటకరంగస్థలమున జయప్రదముకావలయునన్నచో నటులు నాట్యవేత్తలు కూడ కావలసియున్నది. ఇంక, నాటకరంగస్థలమందేకాక రేడియో ప్రసారమందుకూడ సంగీతదర్శకుని బాధ్యత చాల గురుతరమైనది. దేశకాలములనుబట్టి, పాత్రల స్థితినిబట్టి, భావభేదమునుబట్టి వేర్వేరుసంగీతకాణీలను కూర్చుకొనవలసి యున్నది. మరియు ఇందు నేపథ్య సంగీతమునకుకంటె వాచికమునకే ప్రాధాన్యము ఉండవలెనన్నవిషయమును విస్మరింపరాదు. మరియు గేయమునంతటిని వెనుక వేరొకరుపాడుచుండగా నటులు రంగస్థలముమీద మూకాభి నయము చేయుటకూడ గేయనాటికాప్రదర్శనమున ప్రచారమునందినది.

శ్రవ్య (రేడియో) రూపకములు'

రూపకము విధిగా ప్రేక్ష్యము లేదా ప్రదర్శనప్రధానము అనెడి సిద్ధాంతమునకు అవ వాదము 'శ్రవ్య (రేడియో) రూపకము'. ప్రదర్శనమున కనుపయుక్తములైన నాటకములను 'శ్రవ్యరూపకములు' (closet dramas or literary plays) అనుట పరిపాటి. లాటిన్ భాష లోని సెనీకారూపకములు, సంస్కృతమునందలి మురారి "అనర్థ రాఘవము" మొదలగునవి ఈ కోవకు చెందిన రచనలు. కాని, నేటి శ్రవ్యరూపకము లిట్టివికావు; ఇవి ఇంకొకజాతికి చెందిన 'శ్రవ్యరూపకములు'. ఈజాతిరూపకముల నిర్మాణశిల్పము ఒక విచిత్ర సాహిత్యప్రక్రియ; ప్రయోగమంతకంటెను విచిత్రమైనది.

మామూలు రంగస్థలరూపక ప్రదర్శనములలోవలెనే రేడియోలో ప్రసారము చేయ బడెడి ఈ శ్రవ్యరూపకముల ప్రయోగములందును ఒక్కొక్కభూమిక కొక్కొక్కపాత్రయుండును. కాని ఇందు ప్రేక్షకులకును నటులకును ప్రత్యక్షసంబంధము ఉండదు, అసలు ఇందలి ప్రేక్షకులు ప్రేక్షకులేకారు; వారు 'శ్రోతలు' మాత్రమే. ఈశ్రోతలు, నటుల ఆహార్య-ఆంగిక-సాత్త్వికాభినయములను ప్రత్యక్షముగా అనుభవించలేరు. ఇంక నటులు ప్రదర్శించునది, శ్రోతలు వినునది శబ్దమును (వాచికాభినయమును) మాత్రమే. ఇట్టిరూపకములు శబ్దప్రధానములగుటచేత పీని 'శబ్దరూపకము'లనికూడ అందురు. ఇందువలన ఈ రూపకరచనలోను, ప్రదర్శనము లోను కొన్ని సులువులు, కొన్ని బాధలుకూడ కలవు.

శ్రవ్యరూపకమున 'కాల-స్థల' ఐక్యములను పాటించవలెననెడి బాధలేదు. శ్రవ్య కావ్యమునందువలెనే శ్రవ్యరూపకమునందుకూడ కాల-స్థలములను విస్తృతముచేసి, రంగస్థల

న ప్రదర్శించుటకు సాధ్యముకాని వానితోసహా, చేతనాచేతనమైన సమస్తప్రపంచమును దర్శించుటకు అవకాశముకలదు. కాని, రూపకనిర్మాణశిల్పదృష్టితో వస్త్రైక్యమును పరిక్షించుకొనుట రచయిత విధి. కథకు కాలపరిమితి లేకపోయినను ప్రయోగమునకు మాత్రము లపరిమితి యున్నది.

ఒక చూపులో, ఒక కదలికలో, ఒక అంగవిన్యాసములో రంగస్థలమునందు నటుడు గాపెడి హావభావాదులన్నియును శ్రవ్యరూపకమున నటులవాచకము మూలముననే స్పష్టములు కావలసియున్నవి. కాగా, శ్రవ్యరూపకములందలి సంభాషణలు రచయిత శక్తికి గీటు శుభ్ర అన్నమాట! రచనలో కవివలెనే ప్రయోగమునందు నటులును బహుశ్రద్ధాశువులు కావలసి యున్నది. అంతయేకాదు, వినుటలో శ్రోతలుకూడ చాల శ్రద్ధవహింపవలసియున్నది. వినించిన ప్రతిమాటను, శబ్దమును వానివాని హెచ్చుతగ్గు స్వరారులనుబట్టి చక్కగా శ్రోతలు గ్రహింపగలిగినప్పుడే ఆ రూపకప్రసారము జయప్రదము కాగలదు.

శ్రవ్యరూపకప్రయోగములో వాద్యసంగీతము విరివిగా ఉపయోగపడుచున్నది. సన్నివేశముల మార్పులు, పాత్రల భావభేదములు, కాలభేదము మొదలగువానిని సూచించుటకు వాద్యసంగీతము నేపథ్యసంగీతముగా నుపయుక్తమగుచున్నది. సంస్కృతరూపకములందలి ధ్రువాగానమును ఇంతియే.² మరియు గ్రీకురూపకములలో కోరస్కు ఎంత ప్రాధాన్యమున్నదో శ్రవ్యరూపకములందు ఈ వాద్యసంగీతమున కంతటి ప్రాధాన్యమున్నది. వాస్తవభ్రాంతిని కల్పించుటకొరకు గాలి, వాన, రైలునడక, తలుపుచప్పుడు మొదలగు ధ్వనులను సమయోచితముగా కల్పించుటకూడ శ్రవ్యరూపకప్రయోగమునకు వన్నెపెట్టగలదు. శ్రవ్యరూపకప్రయోగమున ప్రధానసాధనము 'మైక్'. దీనిని సుష్ఠుగా నుపయోగించుకొనుటలో క్రొత్తక్రొత్త ప్రయోగము లింకను సాగుచునే యున్నవి.

శ్రవ్యరూపకమునకు ఒక నిర్దిష్టస్వరూపములేదని చెప్పవచ్చును—పెద్దనాటకమును, నాటికను, ఏకాంకికను, పద్యరూపకమును, గద్యరూపకమును, గేయరూపకమును—దేనినైనను సరే, మార్పులుచేర్పులు చేసికొని, రేడియోలో ప్రసారము చేయవచ్చును.³ కాని, ఏకాంకికలే రేడియోప్రసారమునకు ఎక్కువగా తగియుండునని అంగీకరింపక తప్పదు. రేడియోకేంద్రములందు బహిరంగ నాటకప్రదర్శనముల నేర్పాటుచేసి, ఏకకాలమున ప్రత్యక్షప్రదర్శనమును, వాయుప్రసారమునుకూడ జరిపించుచున్నారు.

ఈ శ్రవ్యరూపకరచనకుకూడ పాశ్చాత్యలే మనకు మార్గదర్శకులు, రేడియో అవతరణముతోనే ఈ రూపకరచనయును ఆరంభమైనది. మార్గదర్శకులు పాశ్చాత్యలే అయినను తెలుగు రచయితలు గ్రహించిన, లేదా సృష్టించుకొన్న కథలలో, నూటికినూరుపాళ్ళు, జాతీయతయే—అందున ముఖ్యముగా తెలుగుదనమే—ప్రతిబింబించుచుండుట విశేషము.

రేడియోలో ప్రసారముచేయబడిన తొలి తెలుగురూపకము ముద్దుకృష్ణగారి 'అనార్కలి' (1937). ఇందు దేవులపల్లి కృష్ణకృష్ణగారి పాటలు జోడింపబడినవి; నాడు సలీము

పాత్రను పఠించినవారుకూడ కృష్ణశాస్త్రిగారే. శ్రవ్యరూపకరచనలో ప్రసిద్ధులు, నిష్ణాతులు అయినవారు పలువురుకలరు. శ్రవ్యరూపకరచనలో అగ్రతాంబూలము నందవలసినవారు వింజమూరి శివరామరావుగారు. వీరు సుమారు వేయి శ్రవ్యరూపకములను రచించియున్నారన్నచో అత్యుక్తికారు. కేవలము శ్రవ్యరూపకములనే వ్రాసి క్రొత్తక్రొత్త ప్రయోగములను చేసినవారు కొడవటిగంటి కుటుంబరావుగారు—“భార్యరూపపత్తి”, “కొరరానికొయ్య” మొదలగు వీరి రచనలు ప్రసిద్ధములైనవి. ఉత్తమ శ్రవ్యరూపకరచయితలలో శ్రీయుతులు గోరాశాస్త్రి (కొమ్మసంపెంగ, ఆనందనిలయం మొ॥), జలసూత్రం రుక్మిణీనాథశాస్త్రి, జనమంచి రామకృష్ణ, అమరేంద్ర, దాశరథి, శ్రీవాత్సవ, బుచ్చిబాబు, నాగభూషణ్ ప్రభృతులు ముఖ్యముగా పేర్కొనబడవలసినవారు. అమరేంద్రగారు టాగూరు రచనలను తెలుగులోనికి తెచ్చినవారు. శ్రీ నాగభూషణ్ గారు రేడియోనాటికలపోటీలలో బహుమతి నందికొన్నారు; కల-కాపురం, వడ్డించినవిస్తరి మొదలగునవి వీరి ప్రసిద్ధరచనలు. ఈ వ్యాసరచయిత రచన ‘మంత్రి తిమ్మరుసు’ 1948 జనవరి 26వ తేదీన (రిపబ్లిక్ దినమున) రేడియోలో ప్రసారితమైనది.

మరికొన్ని ప్రక్రియలు

నేడు రేడియోలో ప్రచారమునందుచున్న ఒక సాహిత్యప్రక్రియ ‘స్కెచ్’; దీనిని రేడియోవారు తెలుగులో ‘వాక్చిత్ర’ మనుచున్నారు. సంస్కృతరూపకములందలి భాణస్వరూప మిట్టిదే కావున దీనిని ‘భాణ’ మనినారు గోరాశాస్త్రిగారు. ఆంగ్లమునందలి ‘మోనోలోగ్’ను ఇట్టిదే. ఒకేఒకవ్యక్తి వివిధములైన స్వీయమనోభావములను కాని, ఇతరుల భావములను కాని (ఏకపాత్రాభినయము లేదా బహుపాత్రాభినయము) కాకున్వారదులతో వ్యక్తముచేయుట ఇందు ప్రధానము. ఇది బహురూపాభినయములోని ఒక భేదమనవచ్చును. ఈ బహురూపాభినయము నేడు అనేకవిధములుగా ప్రచారములోనికి వచ్చినది. ఆచార్య చంద్రశేఖరంగారిని గూర్చి ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను; ఈకళలో వీరిశిష్యులు రమణారెడ్డిగారుకూడ ప్రసిద్ధులు, బళ్ళారి రాఘవాచార్యులవలె అభినయకళమూలమున అత్యున్నతిని పొందుటకు ప్రయత్నించుచున్న యోగితులు ఆచార్య చంద్రశేఖరంగారు.

చంద్రశేఖరంగారి ప్రదర్శనములందు వేషము, స్వరము, అనుకరణము, అభినయము అన్నియును సమ్మేళనముపొందియుండును. ఇంక నేరేళ్ళ వేణుమాధవ్ ప్రభృతులు వేషధారము లేకయే స్వరముఖరాగ అంగవిన్యాసవైచిత్రితో జనరంజకములగు ప్రదర్శనముల గొనంగుచున్నారు. దీనిని “వెంట్రీలోక్విజమ్” అందురు. ఇందు అనుకరణము-ముఖ్యముగా స్వరవిన్యాసముల అనుకరణము-ప్రధానము. ఈమధ్య ధారా రామనాథశాస్త్రిగారు ‘నాట్యావధానము’ అనేది నూత్నప్రక్రియను రూపొందించినారు. అష్టావధానాదులందువలెనే, పృచ్ఛకులు కొందరు కూర్చుండి, ఏవోకొన్ని విచిత్రసన్నివేశములను ప్రదర్శించుటని కోరుదురు; అంతట ఈ నాట్యావధాని, ఆ సన్నివేశముల నూహించుకొని, సాహిత్యమును కల్పించుకొని అవసరమైనచో-ఇరువురిమువ్వరి కంతస్వరవైవిధ్యముతో-వానిని అభినయించిచూపును. వివిధ వేష

ధారణ సహితముగా, ఈ నాట్యావధానమును రంగస్థలమునందే కాక, రేడియోలోను ప్రదర్శించి విజ్ఞాన ప్రశంసలందినారు రామనాథశాస్త్రిగారు; ఈ నాట్యావధానముండు సాత్త్వికాభినయమునకు ప్రాధాన్య మధికము.

సంస్కృత రూపకానువాదములు

1. చూ. సుప్రసన్నగారివ్యాసము — “సంస్కృతరూపకములు - అనువాదములు” — జయంతి-అక్టోబరు, 1959. వీరీవ్యాసమునకు జోడించిన ‘అనుబంధము’నుబట్టి 35 గురు సంస్కృత రూపకకర్తల 56 సంస్కృతరూపకములు పలువురుకవులచేత ఆంధ్రీకృతములై నవి: ఈ తెలుగు అనువాదముల మొత్తము 225. (కాని ఈ పట్టిక సమగ్రముకాదు. ఈ అనుబంధమున చేరని మరికొన్ని అనువాదములుకూడ కలవు).
2. యథాతథానువాదవిషయమున కొందరు సంశయగ్రస్తులై యున్నారు. ఈ సందర్భమున రాళ్ళవల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి వాక్యములు పరిశీలనార్హములు—“మక్కికిమక్కిపరివర్తనము చరిత్రదృష్టి కలవారికి, అదితప్ప వేరుదృష్టిలేనివారికితప్ప తక్కినవారికి నిష్ఫలమైనవిరువు. ఈపరివర్తనము కేవల మాధునికమైన ఆంగ్లసాహిత్యపునహవాసముచే మనకు దాపురించినదేకాని ప్రాచీనులిట్టి దాన్యమెరుంగరు. మూలగ్రంథమహత్వము మరుగుపడుట, అందలి లోపము లనావశ్యకముగా ప్రకటింపబడుట, భాషాంతరీకర్తస్వత్వము పూర్తిగా నంతరించుటయను త్రిదోషములు ప్రాప్తమగును.”

శర్మగారి పైఅభిప్రాయము సమంజసముకాదు. ‘అనువాద’మన్నప్పుడు మూల విధేయముగా నుండకతప్పదు. ఇంకఅనుకరణము, అనుసరణము అన్నప్పుడు ఎన్నిమార్పులు చేసికొన్నను చేసికొనవచ్చును; అది నేరువిషయము. ఈ భేదము నందరును గుర్తించుట యావశ్యకము.

ఆంగ్ల రూపకానువాదములు

1. ఆంగ్లరూపకముల అనువాదవిషయమున డా. ఆర్.కె. యాజ్ఞిక్ వాక్యములు గమనార్హములు—

“While summing up the argument for Shakesperean adaptations, one may recall Dryden’s observations on poetic translation (preface to Ovid’s ‘Epistle’). He carefully distinguished between metaphrase, paraphrase and imitation. A mere verbal copier ‘dances on ropes with fettered legs’. In order to avoid obscurity in literal translation and to secure perspicuity and gracefulness, he recommends the gifted ‘later poet to write like one, who has written before him, on the same subject; that is, not to translate his words or to be confined to his sense, but only to set him as a pattern, and to write, as he supposes that the author would have done, had he lived in our age, and in our country’. These remarks especially fit in with stage-versions of foreign plays. Even customs and ceremonies of another age and place will have to be modified so that the play may be fully enjoyed by the audience.”

2. యథాతథముగా అంగీకరింపబడిన సంస్కృతరూపకములు పాశ్చాత్యులను ఆకర్షింపలేక పోయినవనెడిసత్యమును మరచిపోరాదు; అట్టిప్రదర్శనము లొకటిరెండు లండనునగర నాటక రంగమున జయప్రదములు కాలేదని తెలియవలెను.
3. మారిస్ మేతర్లింకు రచనలు అన్నింటిని తెలిగించెడి ప్రపంచపు కాపీరైటు భమిడిపాటివారి కుండెడిది. అందుచేత భమిడిపాటివారు ఆపంట జానకిరామ్మగారికి నోటీసుఇచ్చుటకూడ జరిగినది.
చూ. జానకిరాంగారి “నా స్మృతిపథంలో....” - పుటలు 153-54.

తెలుగురూపకములపై ఆంగ్లరూపకముల ప్రభావము

1. “Influence of English on Telugu Literature” అనేది విషయముపై జి.నారాయణస్వామి రెడ్డిగారును (మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయము), కొత్తపల్లి వీరభద్రరావుగారును (ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయము) పరిశోధనావ్యాసములను రచించి క్రమముగా ఎమ్.టి.జి; డాక్టరేట్ పట్టములను పొంది యున్నారు. చూ. “ఆంధ్రనాటకరంగముపై పాశ్చాత్యప్రభావం” — శ్రీ నాగభూషణ్ -
ఆంధ్రప్రభ (ఆదివారం సంచిక) 25-5-1958; 1-6-1958.

విషాద రూపకములు

1. సంస్కృతమునందలి భాసుని “ఊరుభంగము”ను విషాదరూపకమునుగా కొందరు పేర్కొందురు. కాని, అందు దుర్యోధనుడు నాయకుడేకాదని కొందరందురు; అంతియేకాదు, ఆతడు ధర్మాధర్మ నిర్ణయము కుదురని సంకటపరిస్థితులలో పతనమైనవాడును కాదందురు. ఈ వాదోపవాదములను విడిచిపెట్టి క్రిందివిధముగా సమీక్షాధానముచెప్పుకొనుట సమంజసముకాగలదు. భరతాదుల నిషేధము ప్రధానముగా నాటకప్రకరణపరమైనది. తక్కిన రూపకములనుగూర్చి అలంకారికులేమియును చెప్పలేదు. ఊరుభంగము నాటకప్రకరణేతరమైనదికాన భాసుడు నిజముగా నాయక మరణమునే చిత్రించినాడన్నను దోషము కాజాలదు.
2. ఈనందర్పమున ఇంకొకవిషయమునుకూడ గుర్తింపవలసియున్నది. మనపూర్వులు “కరుణము” నొకరసముగా పరిగణించియున్నారు. తక్కినరసములవలెనే అదియును ఆనందావహమే; కానిచో, మనము దానిని చూచుట కంగీకరింపము. అయినను, ప్రతిరసమును ఒక హద్దుమీరిన తరువాత అసహ్యమగును. శృంగారవిషయముకూడ ఇంతియే. నాయికా-నాయకుల సరసనల్లా పములను, వారి పెండ్లిజరుగువరకును ప్రదర్శించి, వారి తరువాతి శృంగారచరిత్రపై తెర వైకుము. శోకమునకు పలముగా మరణమును చిత్రించినట్లే, శృంగారమునకుఫలముగా వారి తరువాతి చరిత్రను చిత్రించినచో...? రసము ననుభవించి యానందించు మనస్తత్వముకూడ తక్కిన ప్రకృతిధర్మములకు లోపడినదేకాని కేవలము స్వతంత్రముకాదు. రసమేదియైనను మనము సహజముగా నేర్పరచుకొన్న నీతి, ధర్మము, ఆసురూప్యము. సౌమనస్యము మొదలగు హద్దులను మీరిపోయినచో దాని ఫలమగు ఆనందము దూరమగును. రాళ్ళపల్లివారి ‘నాటకరస న్యాసములు’ (1935) చూడవలయును. పుటలు 87-94.
1. విషాదనాయకుని సర్వనాశము పైకివాల అన్యాయముగా, ఘోరముగా కన్పించును. కాని, ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారు పేర్కొన్నట్లుగా అచర్యసంహరణముతో ధర్మము కొంతవరకు త్యాగము కావలసివచ్చుట తప్పదు. సత్యసమ్మతము లేదా కావ్యసత్యముఅయిన ఇట్టి కల్పన విషాదత్వమునకు మరింత దోహదకారియగును. “కింగ్ లియర్”లోని కార్డిలియా మరణమును, “విషాద సారంగధర”లోని సారంగధర మరణమును ఇట్టి ఘట్టములే,

4. భారతీయులవలెనే గ్రీకులును, షేక్స్పియరునుకూడ ఉత్తములనే నాటకనాయకులనుగా స్వీకరించి యుండుట గమనార్హము. ఇప్పట్ల నాయకులను ఆదర్శవ్యక్తులుగా చిత్రించుట భారతీయులదృష్టి. కాని, విషాదత్వమును పరాకాష్ఠాపొందింపవలెననెడి దృష్టితో తక్కినవారు తమ నాయకులను స్వీకరించినారు. నాయకుని మహాపురుషత్వమునుబట్టి ఆతని స్వల్పదోషమో, ప్రమాదమో ఘోర పరిణామమునకే దారితీయును. సాధారణముగా అల్పలదోషములు ఘోరపరిణామములకు దారితీయవు. కాని ఒక్కొక్కప్పుడు మహాపురుషుల అల్పదోషములుకూడ భూకంపములను వుట్టింప సమర్థములగును. అట్లే ఉదాత్తనాయకుని విషాదపరిస్థితియే మానవహృదయమును సంపూర్ణముగా కదలింపగలదు.

వ్యాపారమున, గుగ్గిళ్ళనెట్టి లాభనష్టములు లోకముదృష్టిలో అంతగా పరిగణనీయములు కావు, కాని, ఒక రత్నాలవర్తకుని ఓడ సముద్రగర్భములో మునిగిపోయినదన్నచో కలిగెడి సంచలనమును ఇప్పట్ల ఊహించుట సమంజసముకాగలదు.

ప్రహసనములు

1. "Farce, an extreme form of comedy in which laughter is raised at the expense of probability. particularly by horse-play and bodily assault. It, must, however, retain its hold on humanity, even if only in depicting the grosser faults into travesty and burlesque. Its subject is the inherent stupidity of man at odds with his environment, and it belongs in its origins to the great submerged stream of folk drama of which little written record remains In modern usage the farce is applied to a full-length play dealing with some absurd situation lingering generally on extra-marital relations—hence the term bed-room farce. Farce has small literary merit, but great entertainment value, and owing to its lack of subtlety can be translated easily than comedy."

—The Oxford Companion to the Theatre—P. 255.

2. "లంబోదరప్రహసన"మనుషేర ఇంకొకటి కలదు. కాని, అది బూతులతో నిండినది; ప్రహసనమని చెప్పదగినదికాదు.

3. ఆత్మస్థపరస్థభేదములచేత హాస్యము రెండువిధములని భరతుడు పేర్కొనెను—దానిపై వ్యాఖ్యానించుచు అభినవగుప్తుడు క్రిందివిధముగా పేర్కొనెను—

"ఒకడు నవ్వుచున్నప్పుడు, హాస్యకారణమును మనము గుర్తింపలేకపోయినను, వానిచూచి మనమును నవ్వుచుందుము. కారణమును ప్రత్యక్షముగా చూచినను గాంభీర్యముచే ఒక్కొక్కప్పుడు మనము నవ్వును అణచిపెట్టుకొందుము: అయినను నవ్వుచున్న ప్రక్కవానినిచూచి మనమును ఛాసస్సుఖుల మగుచునేయుందుము. కాగా, హాస్యము సంక్రమణస్వభావముకలదని తేలియవలెను. ఇట్టిది పరస్థమగును. ఇంక తాను ప్రత్యక్షముగా హాస్యకారణమును గుర్తించి నవ్వుట ఆత్మస్థమగును." (అభినవభారతి-1వ సం. పుటలు 318-14).

4. "Laughter makes good blood" అనెడి ఇటాలియన్ సామెత ఇప్పట్ల స్మరణీయము. నవ్విండుటయనగా దివ్యత్వమిచ్చుటయని యర్థము. ఆరోగ్యవంతుడు, శిష్టుడు, సంస్కారి అయిన

వాడే హాస్యవిషయమున ప్రమాణమని చెప్పవలెను. హాస్యము అతిగానున్నచో అది జుగుప్సావహమగుట తథ్యము.

ఏకాంకికలు

1. “ఖండకావ్యాల్లో ఒకవ్యక్తిభావారేవుంటాయి. కథానిక ఒకవ్యక్తి కల్పననిచూపిస్తుంది. ఏకాంకికలో కవి వ్యక్తులభావాలూ, ఆశయాలూ, ఆశలూ ఊహించి వాటికి జగదంపెట్టి మనకి నిస్మయం కలిగేటట్టుగా పరిష్కారంచేస్తాడు”.

—డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తి — “తెలుగుఏకాంకిక” - భారతి-విరోధి పుష్పము.

2. ప్రహసనములు, పద్యనాటికలు, గేయనృత్యనాటికలు, శ్రవ్యనాటికలు ‘ఏకాంకిక’జాతిలోనివే అయినప్పటికిని, అవి ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వముగల కాఖలుకాన వానిని ‘ఏకాంకికలు’అనేడి ఈ శీర్షికలో చేర్చలేదు.

గేయరూపకములు

1. చూ. రజనీకాంతరావుగారి వ్యాసము “సంగీతనాటకాలు” — నాట్యకళ-మార్చి, 1959.

గేయరూపకములనే వీరు “సంగీతనాటకాలు” అని పేర్కొనినారు. గేయనాటికలను “గీతి నాటికలు” అనినారు సూరంపూడి భాస్కరరావుగారు.

శ్రవ్య (రేడియో) రూపకములు

1. చూ. నాగభూషణ్ గారి వ్యాసము — “శ్రవ్యరూపకం” - ‘నవోదయ’ 1-11-1959; 1-12-49 తేదీలు.

2. సంస్కృతమునందలి ధ్రువాగానప్రయోజనము క్రిందివిధమున. ఐదువిధములుగా నుండును —

- (1) ప్రవేశగానము — రంగమునందు ప్రవేశించు పాత్రయొక్క భావమును, ప్రకృతిని ఆవస్థానమును సూచించుగానము.
- (2) ప్రసాదగానము — రంగస్థలమందున్న పాత్రయొక్క చిత్తవృత్తిని సామాజికలకు తెలియజేయు గానము.
- (3) ఆశీషగానము — రసాంతరమును సూచించుటకు చేయబడు గానము.
- (4) అంతరగానము — గతి-పరిక్రమ నిరూపణాద్యవసరములందు చేయబడుగానము.
- (5) నిష్క్రమగానము — పాత్ర నిష్క్రమించునప్పుడు చేయబడుగానము.

బాలరామాయణ ప్రస్తావనలో రాజశేఖరుడు ధ్రువగానమును. నాటకమునకు తొలిప్రాణమునుగా పేర్కొనియుండుట స్మరణీయము.

3. పెద్దపెద్ద రంగస్థలనాటకములను సంక్షేపించి, గంట గంటన్నరసేపటిలో రేడియోప్రసారము చేయుచున్నారు. విశ్వనాథవారి “వేయిపడగలు”, అడివి బావిరాజుగారి “నారాయణరావు” వంటి పెద్ద నవలలుకూడ రేడియోవారిచేతులలో శ్రవ్యరూపకరూపమును రాల్చినవి; ఇంక కన్నెరసాని పాటలవంటివానికి లెక్కయేలేదు.

ద్వితీయాధ్యాయము

నాటకప్రయోగ సమీక్ష

భూమిక

భారతదేశమునందలి ప్రధానవిశ్వవిద్యాలయములు మూడును* (కలకత్తా, బొంబాయి, మద్రాసు) 1857 లో స్థాపింపబడినవి. ప్రథమస్వాతంత్ర్యసమరము అణగద్రొక్కబడుటతో దేశమున తాత్కాలికమైన ఒకవిధమగు శాంతినిలకొన్నది. నాగరకులు, ముఖ్యముగా పట్టణవాసులు, ఆంగ్లమున ఉన్నతవిద్య నభ్యసించుట కారంభించిరి. ఒకప్రక్క భారతీయులు ఆంగ్లవిద్యాపాటవమునకు పాటుపడుచుండగా, వేరొకప్రక్క పాశ్చాత్యపండితులు ఆయా భారతీయ భాషావాఙ్మయముల పునరుద్ధరణమునకు, వ్యాప్తికి, అభివృద్ధికి ఎంతయో తోడుపడసాగిరి. ఇది కొందరు భారతీయులకు బాగుగా కనువిప్పు అయినది. కాగా 1880-90 ప్రాంతములనాటికి ఆంగ్లవిద్యాభ్యాసముతోపాటు సంస్కృత-భారతీయ భాషాసాహిత్యముల వ్యాప్తికి కృషిచేయు వ్యక్తులు అధికసంఖ్యాకులైరి. విద్యావిషయకమైన యీ మార్పు రాజకీయములందుకూడ ప్రతిఫలించి 1885 లో భారతజాతీయకాంగ్రెసు సంస్థాపనమునకు దారితీసినది. ఆ యా పరిస్థితుల ప్రభావము ఆంధ్రదేశమునందేకాక తదితరరాష్ట్రములందును ఇంచుమించుగా నమానముగానే కన్పట్టగలదు.

తెలుగుదేశమున ఆధునికమార్గరూపకరచనకు దారితీసినవారు ముఖ్యముగా కళాశాలల యందలి, ఉన్నతపాఠశాలలయందలి ఉపాధ్యాయులు (ప్రధానముగా తెలుగుపండితులు). ఇంచుమించుగా వారే ఆ సమాజముల కధ్యక్షులు, ధర్మకులుకూడను. తొలిసమాజములలోని నటులు ప్రధానముగా విద్యార్థులు. అటుపిమ్మట ఉద్యోగస్థులుకూడ చేరసాగిరి. రచయితలకు అటు పాశ్చాత్యనాటకములు, ఇటు సంస్కృతనాటకములు మార్గదర్శకములైనవి. నటులకు ఇతర రాష్ట్రములనుండి వచ్చిన సమాజముల ప్రదర్శనములు మార్గదర్శకములైనవి. ఇంక నాడు ఒక వెల్లువగా వచ్చిన ఉత్సాహమునకు మేరయేలేదు. ఈవిధముగా తెలుగుదేశమున నాటకరచనా ప్రదర్శనములు నిరంతరముగా సాగిపోవుట కవకాశ మేర్పడెను.

భారతీయభాషలలోని ఆధునికనాటకప్రదర్శనముల యారంభమునుగూర్చి శ్రీ ఆర్.కె. యాజ్ఞిక్ సంక్షిప్తముగాపేర్కొన్న క్రింది అంశములు ఇప్పట్ల పరిశీలనార్హములు—

1. The English merchants and officials brought the contemporary European theatre with them, and held it as a model before the high-class and educated Indian audiences. It fired the imagination of a people who had the rich heritage of the past, which had, however, grown faint during the Moslem rule. The fascination of the novel spectacle and admiration for the rules led to imitation.
2. The new theatre came full-fledged. There was no question of the model to be followed. India simply adopted the mid-victorian stage with all its accessories of painted scenery, costume and make-up.
3. The greatest service which the British theatre did was to create a genuine love of amateur acting as an art. This was a new idea and came with a magical effect when high officials and eminent professors were seen in several roles on the stage. Consequently, the new theatre acquired a dignity and a status which could not have been achieved otherwise.
4. Not only this, but the presence of distinguished women on the stage and in the auditorium opened a great vista before India, which had the Purdah System of the Moslems. This made possible the appearance of several good actresses on the one hand, and of advanced ladies in the auditorium on the other.
5. Along with the marvellous theatrical appeal came the deep and abiding influence of the richest dramatic literature to the young and eager minds of the college students, in the true spirit of the renaissance. Shakespeare, with his universal appeal and many features in complete harmony with the spirit of the ancient Hindu Drama, was loved and admired, passionately studied and enthusiastically produced on the college stage first in English and, later on, in the vernacular.
6. In such productions the aid of several English actors and actresses was sought, and a spirit of co-operation resulted. On many occasions, the Anglo-Indian press also paid a glowing tribute to vernacular productions, play-wrights and actors, one of the latest being a chorus of encomiums on the death of Amrit lal Bose in 1929. Distinguished Europeans were often entertained at

Indian theatres with English translations or synopsis of Vernacular plays.

7. European scenic artists have also been invited to help and Anglo-Indian girls have figured on the Indian stage.
8. For the evolution of the new theatre, some of the educated actors visited England and other countries and brought back novel ideas and stage technique.
9. So far as the professionals are concerned, spectacular shows have played the most important part.
10. Light operas and loose farcial productions were eagerly seized from European example in order to attract the crowd. Such pieces stimulated the performance of several medieval skits with a few changes.
11. But the English theatre also handed the legacy of shrewd comedies of manners which pointedly drew attention to glaring evils.
12. The greatest service to the Indian stage was the gift of Romantic tragedy. This idea came from Shakespeare, as the widespread production of Hamlet in India proves.
13. Once tragedy was accepted, exaggeration of certain elements was bound to creep in, as one may notice especially on the Urdu stage.
14. The English tragi-comedy intensified the love of this type of play ingrained in the Indian mind, and let to its full cultivation.
15. The types of plays produced on the stage have generally followed the order of the development from mythological and saint plays to historical and social tragedies and farcical and satirical sketches of contemporary manners and customs, passing through the middle stages of Sanskrit translations and English adaptations and patriotic historical plays (praising heroism, self-sacrifice, chastity, and love of the motherland).
16. In the spirit of the renaissance, not only Sanskrit and English, but Persian, Arabic, Spanish, and French materials were exploi-

ted for stage purposes, the distant time and place lending peculiar charm.

17. There was never a real conflict between the Sanskrit classical model and the English dramatic model, for translation of ancient master pieces were frequently produced along with clever Shakespearean adaptations on the Indian stage with remarkable success, due to the many links of inner harmony existing between the two.
18. Lastly, the Indian theatre could not grow naturally on its own lines, as was the case with some other countries. The full-fledged foreign theatre came to a subject nation and overawed it completely, with the obvious result that many efforts were made simultaneously for a commercial success, and the several types had not the necessary period and atmosphere to grow in due course to fulness, beauty and strength.¹

తెలుగుదేశమందలి నాటకసమాజముల చరిత్రయందు మొత్తముమీద ఐదు స్థూలదశలు గోచరించుచున్నవి—

ప్రథమదశ లేదా ఆరంభయుగము (1880-1886) : కేవలము విద్యార్థులు, ఉపాధ్యాయులు (ప్రధానముగా తెలుగుపండితులు) కలిసి ఉత్సాహమే ప్రధానముగా పనిచేసిన కాలమిది. సమాజముల స్థాపనకు మూలకారకులైన తెలుగుపండితులే నాటకకర్తలుగాకూడ నుండెడివారు. దేశికులుకూడ వారే. ఈ సమాజములకు ఊరిలోని పెద్దలతోడ్పాటు మృగ్యమని చెప్పవచ్చును. ఇంక తల్లిదండ్రులు తమపిల్లలు నాటకములందు వేషములువేయుట కంగీకరించెడివారుకాదు; చాటుమాటుగానే విద్యార్థు లిందు వేషములు వేయవలసినచ్చెడిది.

ద్వితీయదశ లేదా వికాసయుగము (1886-1912): ఈదశలో కులీనులు, ఉద్యోగస్థులు సమాజములను ఆదరింపసాగిరి; కవులేకాక ఉన్నతోద్యోగులుకొందరు వేషధారణము చేయసాగిరి. కాగా. అంతకుముందే ఏర్పడిన సమాజములు బలపడినవి; మరికొన్ని క్రొత్తసమాజములు కట్టదిట్టమైన పునాదులమీద వెలసినవి. నాటకములు విరివిగా బయలుదేరినవి; ఒక్కొక్కసమాజమునకు ఒక్కొక్క-కవి స్థిరపడెను; ఆ కవి నాటకములు ఆ సమాజమునకు 'సొంత సొత్తు'. 1900 ప్రాంతముల పెక్కుసమాజములవారు సొంతనాటకశాలలను (Pucca Theatres) నిర్మించుకొనినారు. అదిలో అందరును ఔత్సాహికనటులే అయినను క్రమముగా వృత్తినటు లేర్పడసాగిరి. దేశమున అందరకును నాటకరంగమన్నచో అమితమైన అభిమాన మేర్పడినది.

తృతీయదశ లేదా స్వర్ణయుగము (1912-1928) : ఈదశలో పెక్కునాటకసమాజములు వ్యాపారసంస్థలవలె నడచినవి. వారివారి యోగ్యతలనుబట్టి నటులకు జీతము లేర్పడినవి. కొన్ని

కొన్ని నాటకములకు, కొందరు కొందరు నటులకు ఎనలేని ఖ్యాతి వచ్చెను. ఒక్కొక్క ప్రదర్శన మునకు వేలకువేలు ఖర్చుపెట్టి బ్రహ్మాండమైన సీనరీలు తయారుచేసిన కాలమిది. 1900 పూర్వమే బళ్ళారి, మద్రాసుసీమలలో పద్యములకు పాటలకు వ్యాప్తియొందెను. 1900 తరువాత స్కార్లు జిల్లాలలో పద్యములకు ప్రాధాన్యమువచ్చెను; ఇంక ఈవ్యాపారదశలో పాటలకు (హార్మోనియం-తబలాలకు) కూడ ప్రాముఖ్యము హెచ్చినది. ఇంచుమించుగా మంచికంఠమున్నవాడే ఉత్తమ నటుడుగా చలామణియైన దశయిది.

చతుర్థదశ లేదా సంధియుగము (1928-1944); 1928 నాటికి పై వ్యాపారసమాజము లన్నియును సన్నగిలి యదృశ్యమైపోయినవి. నటులు చెల్లాచెదురైనారు. అంతటితో తెలుగు నాటకరంగమున నాటకముల కాంప్రాక్టుశక్తి మారంభమైనది; ఇదినాటకకళకు ఒకవిధముగా క్షీణదశ. కాని, ఒకమూల బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారును, ఇంకొకమూల క్రొత్తగానేర్పడిన ఆంధ్ర నాటక కళాపరిషత్తును తెలుగునాటకరంగమున క్రొత్తపోకడలను ప్రవేశపెట్టుటకును, నాటక కళాపాసకులను అభిమానులను సంఘటితపర్చుటకును ప్రయత్నములుచేసిన మంచికాలమును ఇదియే; అందుచేత దీనిని 'సంధియుగ'మనుట లెస్స.

పంచమదశ లేదా నవ్యయుగము (1944-1960); ఇది ఔత్సాహికనాటకసమాజముల కాలము; ప్రాతపద్ధతి యంతయును మారిపోయిన కాలమును ఇదియే. అందుచేత దీనిని నవ్య యుగమనవచ్చును.

పైదశలను వివరించుటకుముందు క్రింది రెండు నాటకసమాజములనుగూర్చి కొంత తెలిసికొనుట యవసరము. వానితోబాటు తెలుగుదేశములోని తొలి ఆంగ్లనాటక ప్రదర్శముల విషయమును తెలిసికొనవలయును. అంతియేకాదు—తెలుగుదేశమున ఆధునికనాటకసమాజములు వెలయుటకు ప్రేరకమైన ధార్వాడ నాటకసమాజమునుగూర్చికూడ ప్రత్యేకముగా తెలిసికొనవలసి యున్నది.

జగన్నాథ విలాసినిసభ (విజయనగరము) :

1883 వ సంవత్సరమునకుముందే విజయనగరములో ఒక నాటకసమాజము ఏర్పడి యున్నట్లు వావిలాలవారి ఉత్తరరామచరిత పీఠికనుండి తెలియుచున్నది. నాటకములం దాదరము గల మహారాజా శ్రీ విజయరామగజపతివారి ఆదరణములో “జగన్నాథ విలాసినిసభ” అనేడి నాటకసమాజము 1874 లో స్థాపింపబడినట్లు తెలియుచున్నది.² 1879 లో శ్రీ విజయరామ గజపతిమహారాజావారు మరణించినారు. అటుపిమ్మట మహారాజైన శ్రీఆనందగజపతివారి ఆదరణ ములో ఈ సమాజము మరింత అభివృద్ధికివచ్చెను. ఇందు గంటి బుచ్చిశాస్త్రిగారు ప్రధానవ్యక్తి; (అందుచేతనే దీనిని 'బుచ్చిశాస్త్రికంపెనీ' అనికూడ అనెడివారట). ఈ సమాజమువారు శాకుం తలము, ఉత్తరరామచరితము మొదలగు కేవలసంస్కృతనాటకములనే ప్రదర్శించెడివారు; అందుచేత దీనికి 'సంస్కృత అకాడెమీ' అనెడి పేరుకూడ వచ్చినది.

శ్రీయుతులు బుచ్చిశాస్త్రి, చోప్పల్లి నరసింహం, కట్టా పేరయ్యశాస్త్రి, కట్టా పాపయ్యశాస్త్రి, పప్పు వెంకన్న, ఆదిభట్ట జగ్గవధాన్లు (నారాయణదాసుగారి అన్న) మొదలగువారిందలినటులు. బుచ్చిశాస్త్రిగారు నాయకభూమికలను (దుష్కంతుడు, పురూరవుడు మొ॥) ధరించెడివారు. వీరు శాస్త్రియసంగీతమును, భరతమునుకూడ అభ్యసించినవారు; అంగస్థాప్తవము, దానికితగిన గాత్రము కలవారగుటచేత పాత్రపోషణ మద్భుతముగా నుండెడిది. చోప్పల్లి నరసింహం (సూర్యనారాయణ భాగవతార్ గారి జనకులు) గారు నాయకభూమికలను ధరించెడివారు. వీరి 'శకుంతల' వేషము ఒకసారి మద్రాసులో మహారాజావారినే భ్రమింపజేసినది. పప్పు వెంకన్నగారు గొప్ప వైజీకులు, మంచి పాటకులు. విరామసమయములలో వీరి సంగీతము పట్టణమున కంతటికిని మైమరపు కలిగించెడిది. కట్టా పాపయ్యశాస్త్రిగారు 'సూత్రధారు'లై ప్రదర్శనమును సరళముగా నడిపించుచుండెడివారు. ఇంక పేరయ్యశాస్త్రిగారు విదూషకభూమికలకు పెట్టినదిపేరు; వీరి కణ్ణభూమికాధారణముకూడ చక్కగానుండెడిది. జగ్గవధాన్లుగారు రాక్షసవేషములకు ప్రసిద్ధి; వీరి వేషములనుచూచి చిన్నపిల్లలు జడుసుకొనెడివారట. అంగ్లహరిశ్చంద్రులను రచించిన గోమతం శ్రీనివాసాచార్యులుగారు తరువాతి కాలములో ఈ సమాజములో దుష్కంతుల హరిశ్చంద్రుల భూమికలను ధరించుచుండెడివారు; అంతియే కాక వీరు ఈ సమాజమునకు దేశీకులుగాకూడ నుండెడివారు.

ఇది మహారాజావారి ఆదరణములోని సమాజమగుటచేతను, ఇందలివారు నిజముగా పండితులగుటచేతను ఈ సమాజమునకు దేశములో అధిక గౌరవము ఉండెడిది. 23-5-1897 తేదీన ఆనందగజపతి మహారాజావారు చనిపోవుటతో ఈ సమాజము సన్నగిల్లిపోయినది.³

అనలు ఈసమాజమే తెలుగుదేశమున ఆధునిక కాలమున మొదటి నాటకసమాజమగుచున్నది. కాని అప్పుడిది కేవలము సంస్కృతనాటకములకే పరిమితమై యున్నది.

ది ఓరియంటల్ డ్రమాటిక్ కంపెనీ (మద్రాసు) :

దృశ్యప్రబంధములైయుండియు, శ్రవ్యప్రబంధములుగానే పండితోత్తములునైత మనేకశతాబ్దములుగా వినియోగించుచున్న సంస్కృతనాటకములను దృశ్యప్రబంధములుగాజేయ నుద్యమించి 1879-80 ప్రాంతముల శ్రీమాన్ గోమతము సి. వి. శ్రీనివాసాచార్యులుగారు మద్రాసులో "ది ఓరియంటల్ డ్రమాటిక్ కంపెనీ" అనెడి నాటకసమాజమును స్థాపించిరి. దానికి వారధ్యక్షలేకాక, స్వయముగా ప్రధానభూమికలనుకూడ ధరించెడివారు. 1880 నవంబరులో మద్రాసు గవర్నరు, విజయనగరం మహారాజా శ్రీమదానందగజపతి ప్రభృతులయెదుట శాకుంతలములోని దుష్కంతుపాత్రను అపూర్వముగా నటించి 'ది ఇండియన్ గారిక్' అనెడి బిరుదమును పొందినవారాచార్యులుగారు.⁴

కందుకూరివారి బ్రాహ్మవివాహము, వ్యవహారధర్మబోధిని అను రూపకములనుగూర్చి నాడు 'హిందూపత్రిక' ఒక సమీక్ష వ్రాయుచు "By the way we may mention that these prose dramas like Brahma Vivaham will be most acceptable to the

Oriental Dramatic Co., as they are in sore want of popular dramas adopted to the stage" అని పేర్కొనియుండుట గమనార్హము (వివేకవర్ధని-3 వ సం. 12 వ సంచిక). అనగా ఈ సమాజమువారు దేశభాషలలో, అందున తెలుగులోకూడ, నాటకములను ప్రదర్శించెడివారన్నమాట. అర్వాచీనకాలములో శ్రీనివాసాచార్యులవారు కమలాపహరణము మొదలగు కొన్ని తెలుగునాటకములనుకూడ వ్రాసియుండుట స్మరింపదగినది.

ఆంగ్ల నాటకప్రదర్శనములు :

ఆంగ్లదేశమునుండి మనదేశమునకువచ్చిన డై రెక్టర్ల, గవర్నర్ల, ఇతర సైనికాధికారుల కాలక్షేపముకొరకు ఈస్టిండియాకంపెనీ రోజులలోనే మనదేశమున ఆంగ్లనాటకప్రదర్శనములు ప్రారంభమైనవి. ఆ నాటకప్రదర్శనములవలన ఉత్తేజితులైన వంగదేశీయులు, పార్సీలు దేశీయనాటకసమాజములను స్థాపించియున్నారని ఇంతకుముందే తెలిసియున్నాను. ఈ దేశీయ నాటకసమాజములలో కొన్ని భారతీయభాషారూపకములనేకాక ఆంగ్లరూపకములనుకూడ ప్రదర్శింపసాగెను. ఈ ప్రదర్శనములందు పాల్గొన్నవారిలో కళాశాలవిద్యార్థులు, ఉపన్యాసకులు ముఖ్యులు.

1875 ప్రాంతముల మద్రాసులో “ది మద్రాస్ డ్రమాటిక్ సొసైటీ” స్థాపింపబడినది. ఇందు ఆంగ్లేయు లాంగ్లనాటకములను ప్రదర్శించుచుండెడివారు (దీనికి ప్రతిస్పర్థిగా బయలుదేరినదే ‘ది మద్రాసు ఓరియంటల్ డ్రమాటిక్ కంపెనీ’). ఈ సొసైటీ ప్రదర్శనములందు 1885 ప్రాంతముల యూరోపియన్ హార్మోనియం, హిందూస్తానీ గజల్లు, ఆంగ్ల హాస్య గేయములు ప్రవేశించినవని శ్రీ ఆర్. కె. యాజ్ఞిక్ పేర్కొనియున్నారు. (The Indian Theatre—P.99).

1879 లో బళ్ళారిలో ధర్మవరమువారు మిత్రులతోకలసి కొన్ని ఆంగ్లేయనాటకములను ప్రదర్శించినట్లు చెప్పుకొనియున్నారు. 1887 సెప్టెంబరులో రాజమహేంద్రవర ప్రభుత్వ కళాశాలలో ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకు చదువు విద్యార్థులచేత ఆ కళాశాలప్రిన్సిపాలగు మాసుదొర ‘మర్చంట్ ఆఫ్ వెనిస్’ నాటకమును ప్రదర్శింపజేసెను. దొరగారు విద్యార్థులకు రెండుమూడు మాసములు బహురణను, అభినయమును నేర్పిరి. ఈ నాటకపాత్రధారులలో పారువల్లి అచ్యుతరామయ్య, చిలకలపూడి సీతారామయ్య, తల్లాప్రగడ చలపతిరావు, సత్యరాజు మృత్యుంజయరావు ప్రఖ్యాతులుగలరు. నాటకప్రదర్శనము నవాబుదేవిడిలోజరిగెను. అందు షయలాకు వేషము వేసినవానిని సభాసదులు చాల మెచ్చుకొనిరట. రాజమహేంద్రవరములో నింగ్లిషునాటకములాడుట కదియేమొదలు (చిలకమర్తివారి స్వీయచరిత్ర—పుట 60). “నేను రాజమహేంద్రవరం చేరేసరికే (1889కి ముందే) కుందూరి వెంకటరత్నం, దాసు మాధవరావు ప్రఖ్యాతులు ఇంగ్లిషులో షేక్స్పియరు నాటకాలు ఆడుతూవుండేవారు” అని ప్రకాశంపంతులుగారుకూడ తెలిసియున్నారు. (నా జీవితయాత్ర—పుట 42).

విశాఖపట్టణములోని జగన్మిత్ర నాటకసమాజమువారు ఆదిలో కేవలము పేక్చియరు నాటకములనే ప్రదర్శించెడివారు. నెల్లూరి అమెయ్యూర్ నాటకసభవారు 1891 నుండి 1897 వరకు ప్రధానముగా పేక్చియరునాటకములనే ప్రదర్శించిరి. పై విధముగానే తక్కిన పట్టణములలో కూడ అంగ్లనాటక ప్రదర్శనములు జరిగినవని తెలియుచున్నది.

ధార్వాడ నాటకసమాజము

తెలుగుదేశములో ఆధునికనాటక ప్రదర్శనములకు మార్గదర్శకులైనవారు ధార్వాడ నాటకసమాజమువారని తెలిపియున్నాను. ఈ సమాజము తెలుగుదేశమునకు రాకపూర్వమున్న స్థితిని, నూత్నముగా వారొసంగిన ప్రదర్శనముల పద్ధతిని దేశభక్త కొండా వేంకటప్పయ్య పంతులుగారు క్రిందివిధముగా వర్ణించియున్నారు—“ఆదినములలోనే (1880 ప్రాంతముల) ధార్వాడ నాటకసంఘము గుంటూరులో నాటకములను ప్రదర్శించి, ప్రేక్షకులనెక్కువగ నాకరించుచు గొప్ప ధనము నార్జించెను. వీరు వీధులలో నాటకములు ఆడక, పెద్దపాక వేసి, ఆ పాకలో నాటకరంగమేర్పరచి, దానిలో పలురంగుల తెరలమర్చి అలంకరించి, ఆకర్షణీయముగ జేసియు, నాటకపాత్రలకు వీధినాటకములలోవలె మోటుగ కిరీటములు, భుజకీర్తులు మొదలగు నలంకారములుచేయక వారివారి స్థితిలననుసరించి సహజముగ ప్రజలు ధరించు దుస్తులను ధరింపజేసి, వచనకై లిని సామాన్యముగ నొకరితో నొకరు మాట్లాడినట్లే నాటక ప్రదర్శనమును గావించుచుండిరి. ఇందులో శృంగారము, క్రోధము, శోకము మొదలగు రసములు మిక్కిలి నిపుణముగ ప్రకటితమగుచుండెను. శోకమును పాడుచు ప్రదర్శించుట సహజానుభవమునకు విరుద్ధముగ దోచకమానదు. కాబట్టి సహజమార్గమున శృంగారాదినరసములను ప్రదర్శించుటయను నూతనపద్ధతి పలువురకు ఆనందముమ గొల్పుచుండెను.” (స్వీయచరిత్ర-పుటలు 22-23).

కాగా, తెలుగుదేశమున ఆధునికపద్ధతిలో నాటకమును ప్రదర్శించు విధానమునకు ధార్వాడవారే పునాదులువేసినారనుట స్పష్టము. ఈ విషయమునుగూర్చి పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి గారు వ్రాసిన వాక్యములుకూడ పరిశీలనార్హములు (అంద్రనటప్రకాశిక - పుటలు 302 - 304)-

“ధార్వాడవారు మన జిల్లాలలో సంచారముచేసి వెళ్ళినతరువాత వీని (ప్రస్తుతం మనం చూచే నాటకాల) ప్రచారం క్రమంగా విస్తరించింది. అప్పటినుంచే కాగడాలూ, అర్థకాలూ, బాడిదచెక్కనగలూ అదృశ్యమయినాయి. గాజుదీపాలూ, నాజుకువర్ణాలూ, హారాలూ, చెమికిలూ ప్రసన్నమయినాయి. ఇంకా ప్రక్కతెరలూ, పై తెరలూ, ఎక్కేతెరలూ, దిగ్గేతెరలూ ఆరంభమైనాయి.

“ధార్వాడవారి నాటకాలు హిందీభాషలో ఉండేవి. సూత్రధారనటీసంభాషణలూ, విదూషకుని హాస్యాలూ, గజాసన సరస్వతీసందర్శనలూ, మధ్యమధ్య కథాప్రకటనలూ వారి నాటకాల్లో ముఖ్యంగాఉండేవి. ఇలా అడబడివి కంపెనీద్రామాలని అనిపించుకునేవి. ఒక డప్పు వాద్యంతో నాటకాన్ని చాటించడం, ఒకటిరెండు అణాలకు టిక్కెట్లు అమ్మడం మొదలైన ఆచారాలు.

రాలుకూడా వాటితోకలిసిఉండేవి. ఇంకా ధార్వాడనటుల్లో మంచిశిక్షణ, కట్టుబాటు, ప్రౌఢమయిన అభినయం, దానికితగినవేషం, వేషాల్నిబోలినరూపం, చక్కనిపాట, మంచిమాట మొదలైన సుగుణాలెన్నో కనిపించేవి. అవి మనవారిని బాగా ఆకర్షించాయి. ఆకర్షించడమేకాకుండా ఎందరెందర్నో హిందీభాషాభిమానులుగాకూడ చేశాయి.

“హిందీనాటకాలాదాలనే ఉద్దేశంతో బందరులోనూ, మఱికొన్నిపట్టణాల్లోనూ, ఆవెంటనే చాలా సమాజాలు వెలశాయి. అలా యేర్పడి, ఇంతవరకూ నిలిచియున్న సమాజాల్లోకనిపించే నాట్యసంబంధమైన భక్త్యనురాగాలూ, గురుశిష్యన్యాయాలూ, అభ్యాసాలూ, ఆచారాలుకూడా ధార్వాడవారినుండి సంక్రమించినవిగానే బోధపడతాయి. ముఖ్యంగా అభ్యాససమయంలోకాక, ఇతరసమయాల్లోనటులైనా రంగంలో కాలుపెట్టనియ్యకపోవడం, నాట్యాధిదేవతనుప్రతిష్ఠించుకోవడం, ప్రతిరోజూ దాన్నిపూజించడం, సంస్కారినటులను మాత్రమే పేకరించడం, వారి నందర్నీ చక్కని కట్టుదిట్టాల్లో ఉంచడం, నటులందరూ భయభక్తులతో పాత్యాంశాల్ని చెప్పుకోవడం, చెప్పుకున్నట్టు పరిశ్రమించడం, నాటకంనాడు శ్రద్ధగా పనిచెయ్యడం, ఇంకాపదిమంది వలన తమదోషాల్ని తాముతెలుసుకుంటూ ఉండడం, క్రమంగా ఆదోషాల్నిన్నింటినీ సవరించుకొంటూ ఉండడం, నమ్మకాన్ని చెడగొట్టుకోకుండాఉండడం, నాట్యసమయంలో ఊరకాదికర్మలూ, చుట్టాబీడీ సిగరెట్లూ, తేలికప్రసంగాలూ చేయకుండా ఉండడం, ఎంతవచ్చినా ఇతరసంఘాల్లోకి పోకుండాఉండడం మున్నైనవెన్నో మూర్తిభవిస్తూఉంటాయి...”

ముందుతెర పైకిచుట్టుకొనుచుండగా ప్రేక్షకులు అత్యంతాశ్చర్యముతో కళ్ళప్పగించి చూచెడిరోజులవి. ఇంక క్రొత్తరకపువేషాలు, సీసరీలు మొదలగునవి తెలుగుప్రజలను ముగ్ధులనుజేసినవనుటలో ఆశ్చర్యములేదు. అంతియేకాక నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవి చెప్పినట్లు వారి నాటకభాషయగు హిందీకూడ సంస్కృతసమ్మిళితమై తెలుగువారికి సుబోధకముగనే యుండెడిది. దానితో తెలుగుప్రజలు వారికి సొమ్మువిరజిమ్మినారు. కావుననే ఈ ధార్వాడ సమాజమువారే మరల 1885 లో రెండవసారి తెలుగుదేశము వచ్చినారు. తెలుగుదేశమున టీక్కెట్లపద్ధతిని అమలులోనికితెచ్చినది ధార్వాడసమాజమువారే. ధార్వాడవారు తెలుగునాటక సమాజములవారికి నేర్పినవానిలో ముఖ్యమైనది సుశిక్షణము. సమాజమునకు ఎవరునాయకులో వారి అదుపాజ్ఞలలో తక్కిన సామాజికులందరును నడచుకొనవలసినదే. ఉదయమున లేచినది మొదలు రాత్రి పడుకొనువరకును జరుగవలసిన పనులన్నియును ఆయావేళలకు ఖచ్చితముగా జరిగిపోవలసినదే. అట్లే నాటకప్రదర్శనముకూడ ప్రకటించబడినవేళకు ఖచ్చితముగా ప్రారంభమయ్యెడిది. ఇందు వామన్ భట్ జోషీ, సీతారాంజోషీ అనువారు ప్రముఖులు.

ఇందలి నటులందరును సుశిక్షితులగుటయేకాక స్ఫురద్రూపులుకూడను; నాయకపాత్ర ధరించిన యువకుడు, వేషములో, రంగస్థలముమీద మెరిసిపోయెడివాడు. ఈసమాజములోని వారందరు పురుషులే, ధార్వాడసమాజమువారు స్త్రీలను సామాజికులనుగా చేర్చుకొనలేదు. స్త్రీ పాత్రలను స్త్రీలే వేయవలెననెడు వాదమును వారెరుగరు; అనలు సమర్థులగు నటులుండగా స్త్రీలే

కావలసిన అవశ్యకమును వారికిలేదు; పైగా శ్రీలనుచేర్చుకొన్నచో సమాజమున అవినీతి పెరుగునేమోయని వారిభయము. మొత్తమునకు వీరిపద్ధతియే తెలుగుసమాజములవారికి చాల కాలమువరకును ఆదర్శముగానుండెను.

ప్రదర్శనప్రారంభమునకు 15 నిమిషములున్నదనగా ఒకగంటమోగెడిది. అప్పుడు సాంప్రాణిధూపమువేసి అందరును కలసి ప్రార్థనచేసెడివారు. అది అయినపిమ్మట రెండవగంట మోగగానే తెరలేచెడిది. అప్పుడు సూత్రధారుడు (సాధారణముగా సమాజాధిపతి లేదా మేనేజరు) నాట్యాధిష్ఠానధేవతయొక్క లేదా ఇష్టదైవముయొక్క విగ్రహముతో ప్రవేశించి, పూజచేసి, ఆ విగ్రహమును ఒకములగా స్థాపించెడివాడు. అది నటులకు ప్రేక్షకులకుకూడ రక్ష. పిమ్మట సూత్రధారుడు నటించి పిలిచెడివాడు. ఆమె పాడుచు ప్రవేశించెడిది. మధ్యలో విదూషకుడు వికృతవేషముతో ప్రవేశించి, హాస్యసంభాషణలు సాగించెడివాడు. చివరనాటకోచితమైన ఋతువునుగూర్చి గానముచేసినపిమ్మట నటి నిష్క్రమించెడిది. అప్పుడు సూత్రధారుడు గజానన ప్రార్థన చేసెడివాడు. తుండాయలతో గజాననవేషధారి రంగస్థలముమీద ప్రత్యక్షమై ప్రదర్శనము నిర్విఘ్నముగా కొన్నసాగగలదని అభయమిచ్చి అదృశ్యమయ్యెడివాడు. పిమ్మట సూత్రధారుడు సరస్వతీప్రార్థనచేసెడివాడు. అంతట ఆమె వీణాపాణియై పై విధముగానే ప్రత్యక్షమై అభయ ప్రదానముచేసెడిది,¹ అప్పుడు సూత్రధారుడు నిష్క్రమించును; పిమ్మట నాటకప్రారంభము. రంగమునకు రంగమునకుమధ్య ఖాళీసమయములలో కథాప్రకటనలు లేదా విదూషకుని హాస్య ప్రసంగములు, లేదా ఇద్దరుముగ్గురు వేషధారుల వినోద ప్రసంగములు జరుగుచుండెడివి.

వీరి ఈ పద్ధతులనెల్ల తెలుగునాటకసమాజములవారు ఇంచుమించుగా 1920 వరకును అనుసరించిరినియే చెప్పవచ్చును. వారొకపద్ధతిని తెలుగువారికి నేర్పిపోయినారు. మంచికో చెడ్డకో వారిప్రభావము తెలుగుగడ్డమీద చిరకాలము వెలసినది. తెలుగులో నాటకరచన ఆరంభమైనది; ఇంక ప్రదర్శనారంభముకూడ అయ్యెడికాలములో ఈ ధర్వాడసమాజమువారు వచ్చినారు. అంతకుముందు వీణభాగవత ప్రదర్శనములపద్ధతితప్ప ఇంకొకపద్ధతి తెలుగువారెరుగరు. కాని, ఉత్సాహముమాత్రము పెల్లుబుకుచున్నది. అట్టిస్థితిలో ఇంక ఏఇతరసమాజమువారైనను వచ్చి ఇంకొకవిధముగా ప్రదర్శనములొసంగియున్నచో, తెలుగునటులును, ప్రజలును అచే మొగ్గియుండెడివారు; అప్పుడు తెలుగునాటకరంగచరిత్రను ఇంకొకవిధముగా వ్రాయవలసి వచ్చెడిది.

తెలుగుదేశమున ధర్వాడనాటకసమాజమువారు వారి నాటకములను ప్రదర్శించిన ప్రతి యూరిలోను ఒకటికిమించిన నాటకసమాజములు బయలుదేరినవన్నచో అతిశయోక్తిలేదు. సమాజముగా కళాభిమానులైన తెలుగుప్రజలలో నాటకాభిమానము పెల్లివిరిసినది; అదిఒక ఉప్పెన వంటిదన్నను దొసగులేదు.

ఆరంభయుగము (1880-1886)

వీరేశలింగం ప్లాతులుగారు స్థాపించిన సమాజము¹ :

ధర్వాడవారి ప్రభావమునకులోనైన ప్రథమము రాజమహేంద్రవరమువారుగానే కన్పట్టుచున్నారు. మిత్రుల ప్రోత్సాహముతో 1880 సంవత్సరం నవంబరు, డిశంబరు ప్రాంతములలో పంతులుగారు స్థాపించిన కళాశాలావిద్యార్థుల సమాజము ధర్వాడవారు నాటకములు ప్రదర్శించిన పాకలోనే తమ ప్రథమప్రదర్శనము లొనంగుట గుర్తించియున్నాము. వావిలాలవారి ఉత్తరరామచరితానువాదముకూడ ఈ సమాజము కొరకే ఉద్దిష్టమైనది. ఈ సమాజములోని సోమంచి శంకరమనెడి కళాశాల విద్యార్థి, అడివికొల్లు కనకరాజు అనునతడు రత్నావళీ-చమత్కార రత్నావళీ ప్రదర్శనములలో పాల్గొనినట్లు తెలియుచున్నది. కాని, ఈ సమాజము ఎక్కువ కాలము సాగినట్లు కన్పట్టదు. “ఈ నాటకప్రయోగమువలన సహితము పట్టణములో సంక్షోభము కలుగకపోలేదు. ఆ నాటకములయందలి పాత్రములు విస్తారముగా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు. నాటకములలో వేషములువేయుట గౌరవహానికరమని యనేకుల యభిప్రాయమగుటచేత విద్యార్థుల సంరక్షకులు తమ బాలరచేత వేషములు వేయించినందుకయి నామీద నభియోగము తెచ్చెదమని నన్ను బెదరించిరి. నాటకప్రదర్శనమువలన విశేషలాభము కలుగుననియు, నీతి వృద్ధియగుననియు నేను దలఁచియుండినను విద్యార్థులు నాటకములాడుటయందలి యత్సాహము చేతఁ దమ పాఠములయందశ్రద్ధను జూపునట్లు కనఁబడినందున నాటకసమాజముల యం దటు తరువాత నే నంతగా నాదరము చూపుచు రాలేమ.” అని పంతులుగారు పేర్కొనియున్నారు. (స్వీయ చరిత్ర - 1వ భా. పు. 175-76) ఈ ప్రథమనాటకసమాజమునుగూర్చిన వివరము లింతకంటె అధికముగా తెలియుటలేదు².

గుంటూరు హిందూనాటకసమాజము³ :

ఆధునికకాలములో తెలుగుదేశమున ప్రథమదశలో స్థాపింపబడిన నాటకసమాజములలో దీనికి విశిష్టస్థానము కలదు. సంచారముచేసి ఇతర పట్టణములలోకూడ విజయవంతముగా ప్రదర్శనములొసంగిన ప్రథమనాటకసమాజ మిదియేయని చెప్పవచ్చును. ధర్వాడవారు వచ్చి వెళ్ళిన వెంటనే తోలేటి అప్పారావు, పాతూరి శ్రీరాములు, పోలూరి హనుమంతరావు ప్రభృతి మిత్రులతో శిష్యులతో కలిసి కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు 1880-81 ప్రాంతముల ఈ సమాజమును స్థాపించిరి. శాస్త్రిగారే దీనికి కవులు, దేశికులును. ఈ సమాజమును గూర్చిన మరి కొన్ని వివరములు దేశభక్త కొండా వేంకటప్పయ్యపంతులుగారి స్వీయచరిత్రనుండి లభించుచున్నవి (పుటలు 23-24).

“...తగిన స్థలములో పాకలు వేయుట, తెరలు సిద్ధముచేయుట, నాటకపాత్రలకు కావలసిన దుస్తులు, అలంకారములు మొదలగు పనులు సర్కారు కచ్చేరీలలో గుమాస్తాలుగ నుండిన పొత్తూరు కృష్ణయ్య, భువనగిరి హనుమద్దీక్షితులు. భాగవతుల రాఘవయ్యగార్లును గుంటూరు ఉన్నతపాఠశాలలో ఉపాధ్యాయుడుగా ఉన్న భాగవతుల చెన్నకృష్ణయ్యగారును

చాల శ్రద్ధతో జరుపుచుండిరి. శ్రీ మల్లాది సోమయాజులు, ఇవటూరి వియన్నగార్లు విదూషక వేషమున మిక్కిలి సమర్థులు; ప్రతినాటకమునందును నాయకపాత్రకు కలఃటపు నరసింహం అను నొక విద్యార్థి సమర్థుడుగ నుండెను. ఈయన బందరులో పిమ్మట్ల కొంతకాలమునకు సెకండుగ్రేడు స్టేడరుగ పనిచేసిరి. నాకు ప్రతినాటకమునందును ముఖ్యమగు స్త్రీ పాత్ర నియమించిరి. చెన్నూరి సూర్యప్రకాశరావు, భువనగిరి సూర్యనారాయణ అను మరి యిరువురుకూడ స్త్రీ వేషములు వేయుచుండిరి. వారి వేషములు ఎక్కువ అందముగ నుండెడివి, కాని, వారిలో కథ నడిపించు సామర్థ్యము కొంత కొరవడియుండుటచేత నన్నే ప్రధాన స్త్రీ పాత్రగా నేర్పరచవలసి వచ్చినది. అకృతికూడ పాత్రోన్నతికి అనుకూలముగనే ఉండి ప్రసంగములలో సందర్భోచితముగ రసపోషణ చేయుచు ప్రేక్షకుల హృదయముల నాకర్షించుచుంటినిని పలువురు నన్ను మిక్కిలి అభినందించుచుండిరి. మంగళంపల్లి శాస్త్రియను నొకరు నాటకములలో విశ్వామిత్ర వేషములను వేయుచుండిరి. ఇతని ప్రసంగములు మిక్కిలి శ్లాఘ్యములుగ నుండెడివి. మొత్తమున ఈ నాటకసంఘమున చేరినవారందరును సమర్థులని పేరుపొందినారు.

“ఈ నాటకసంఘము గుంటూరులో ‘ఫస్టు కంపెనీ’ అని పిమ్మట కొన్ని సంవత్సరములకు పేరుగాంచెను. పిమ్మట మరియొకసంఘ మేర్పడుటచేత దీనిని ప్రజలెల్ల పిలువజొచ్చిరి. మేము ఈ సంఘమును నడిపినంతకాలము (బహుశః నాలుగైదు సంవత్సరములు మాత్రమే) ద్రవ్యాపేక్షలేక కేవలము వినోదముగనే నడిపించియుంటిమి. ఒక్కసారి రాజమహేంద్రవరములో మా నాటకసంఘము హరిశ్చంద్రనాటకము ప్రదర్శించెను. మొదటిసారి నాటకము వేసినరోజున ఎవ్వరో పాకపై నిప్పు వేయుటచేత ప్రేక్షకులలో కలవరము కలిగి పాకలో నుండి వెలుపలకు తప్పించుకొని పోవలెనను తొందరలో నొకరి నొకరు త్రొక్కుకొనుట, కొందరికి గాయములగుట మొదలగు ప్రమాదములు సంభవించెను. కాని, రెండవసారి వేసిన నాటకము (బహుశః 1884 డిశంబరులో) చాల జయప్రదముగ నడచెను. అక్కడ ప్రధాన న్యాయవాదులలో నొకరైన మాకర్ల సుబ్బారావునాయుడు, వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు మొదలగు పురప్రముఖులు నాటకమును దర్శించి, పాత్రల సామర్థ్యమును మిక్కిలి పొగడిరి,”

ఈ నాటక సమాజమునుగూర్చి ప్రశంసించుచు “చక్కగా భాగములు చదివి ప్రయోగించిన పక్షమున పద్యనాటకములకంటె వచననాటకములే యెక్కువ మనోహరముగ నుండును...ఈ యభిప్రాయము గలుగుటకు గుంటూరు మొదటి నాటకసమాజము కారణము.” అని చిలకమర్తివారు పేర్కొనియుండుట స్మరణీయము (స్వీయచరిత్ర-పుట-83). సర్కారు జిల్లాలలో వచననాటకములకు వరపడి దిద్దినవారు ఈ సమాజమువారే అని చెప్పవచ్చును.

బందరు నేషనల్ థియేట్రికల్ సొసైటీ :

1880-82 ప్రాంతముల “జువెనైల్ హిందూ థియేటర్” అను పేరుతో బందరులో దేవరసు వేంకట శివరావు, బాలకృష్ణయ్యగార్ల ప్రోత్సాహముతో ఒక నాటకసమాజము స్థాపింపబడెను. మొదట తెలుగు నాటకములాడినారుకాని, ధర్వాడవారివలె హిందూస్తానీ

నాటకముల నాడవలెననెడి యఖిలాష వారికి నానాటికి మిక్కుటమయ్యెను. అంతట మేనేజరు అయిన దాసాని వేంకటస్వామినాయుడుగారు శ్రీ నాదేశ్వ పురుషోత్తమ కవిని అర్థించి, వారిచేత 32 హిందూస్తానీ నాటకములు రెండేండ్లలో వ్రాయించెను (1884-86). అంతట ఈ సమాజము 'నేషనల్ థియేట్రికల్ సొసైటీ' అను పేరుతో 1884 నుండి నిర్విరామముగా నాటకప్రదర్శనములను జరిపెను. దీనికి కవియేకాక ఆచార్యుడు, సూత్రధారుడుకూడ శ్రీ పురుషోత్తమ కవియే. ధర్వాడవారు రెండవసారి బందరు వచ్చినప్పుడు వారి యెదుట ఈ సమాజమువారు ప్రప్రథమముగా “కళావతీపరిణయము” అనెడి నాటకమును 1884 ఈష్టరు సెలవులలో ప్రదర్శించిరి. నాటకాంతమున ధర్వాడవారు వీరిని చాల కొనియాడిరి. అంతటితో ఊరిలోని పెద్దలకు ఈ సమాజముపై ఆదరము ఏర్పడెను. ఈ సామాజికులు తామాడు నాటకములు వర భాషయగు హిందూస్తానీలో ఉన్నను, తమ ఉచ్చారణ నైపుణ్యముతో, అభినయ సామర్థ్యముతో ప్రేక్షకులను మంత్రముగ్ధులను కావించెడివారట. వీరి బిల్వణీయనాటకప్రదర్శనమును కాంచి, అభినవపండితరాయ బిరుదాంకితులగు మాడభూషి వేంకటాచార్యులుగారు ఆనంద భరితులై వారిని కీర్తించుచు పదముకట్టి పాడిరట. ఇట్టి సమాజము దినదినాభివృద్ధినొంది. స్వస్థలమున రాణించి, భద్రాద్రి, ఏలూరు, నూజివీడు, తిరువూరు, బాపట్ల, పెదకళేశ్వరల్లి గ్రామములందు శాఖాసమాజములనుగూడ స్థాపించి, యెంతెంతగనో గడించి, మరి యెంతెంతగనో వెచ్చించియుండిరి. ఈ సమాజమున పాటకులుగా కుండుర్తి అదినారాయణగారును, నాయకవేషధారిగా మొగిలిగిద్దల రామానుజరావుగారును సుప్రసిద్ధులైరి. రామానుజరావుగారు ఆజ్ఞానుభాషులు. “ఈయన అన్ని యవస్థలయందును అల రామదాసును మరపిండెడివార”ని శ్రీ పురుషోత్తమకవి వీరిని ప్రశంసించియున్నారు⁴.

ఈ సమాజపు రెండవదశలో ఈమని లక్ష్మణస్వామిగారు ప్రసిద్ధికెక్కినారు—వీరు హిందీనాటకములలో మంచి గద్యనటులు. “అప్పటికి ఇప్పటికీకూడా ఇట్టి నటుణ్ణి మనం చూడబోము. నాట్యవిషయంలో ఒక్క బందరుకేకాక ఆంధ్రదేశానికంతా వీరు వెలలేని గౌరవాన్ని సంపాదించారు” అని పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి ప్రభృతులచే అమితముగా పొగడ్త లందినారు లక్ష్మణస్వామిగారు. వీరి సహచరులు వడ్డి రామయ్య మంచి హాస్యనటులేకాక ప్రధానభూమికలనుగూడ ధరించెడివారు. వీరి దుష్టంతపాత్ర చాల ప్రశంసనీయమట; వేష రచనకూడ ప్రశస్తముగా నుండెడిదట. శ్రీ జోష్యుల శేషయ్య లక్ష్మణస్వామిగారి ప్రక్క హిందీ ప్రీ భూమికలను (ఆనందవాయి మొ॥) ధరించుచు ఉభయభాషలలో సమర్థులగు నటులుగా వినుతికెక్కిరి; వీరి “రంభానృత్యము” రమణీయముగా నుండెడిదట.

ఈ సమాజమువారు 1900 ప్రాంతములనుండి తెలుగు నాటకములనుకూడ ప్రదర్శించ నారంభించిరి. శ్రీయుతులు వెంపటి వెంకటేశ్వర్లు (నాయిక), వంగల ఆంజనేయులు, గుర్తి రామమూర్తి, తాడేపల్లి వెంకట కృష్ణయ్య (యంగంధరుడు మొ॥) మొదలగువారు తెలుగు నటులుగా ప్రసిద్ధులు. 1900 పూర్వమే ఈ సమాజమువారు ‘శారదా విలాస్’ అనెడి నాటక శాలను నిర్మించుకొనిరి. కాని, అది బుట్టయ్యపేటలో నుండుటచే దానికి ‘బుట్టయ్యపేట హాలు’ అనియు, ఆ సమాజమునకు ‘బుట్టయ్యపేట కంపెనీ’ అనియు పేర్లు ప్రచారములోనికి వచ్చెను.

జగన్మిత్రసమాజము (విశాఖపట్టణము) :

ధర్వాడ నాటకసమాజముచే ప్రభావితమైన శ్రీ రాజా అంకితం జగ్గరావుగారు తాము విద్యార్థులుగా నున్నప్పుడే 1882 ప్రాంతముల ఈ సమాజమును స్థాపించినారు. అదిలో 'షేక్స్పియరు నాటకములనే ప్రదర్శించెడివారు; తరువాత కొన్ని సంస్కృత నాటకములను కూడ ప్రదర్శించినట్లు తెలియుచున్నది.

1890 ప్రాంతముల మొసలికంటి వేంకట సూర్యనారాయణరావు పంతులుగారి ప్రోత్సాహముతో జగన్మిత్రసమాజము చాల ఉన్నతస్థితికి వచ్చినది. తెరలు, దుస్తులు అయా నాటకములకు తగినట్లు వ్రాయించుకొనెడివారు. ప్రతినాటక ప్రదర్శనమునందును విరామసమయములలో నీతిబోధకములును, హాస్యప్రధానములును అయిన ఛార్లెసును ప్రదర్శించుచుండెడివారు. శ్రీయుతులు తెన్నేటి జగన్నాథరావు, గోచేటి కామేశ్వరరావు (స్త్రీ పాత్రలు), కాదంబరి జగన్నాథరావు, పెట్టి లక్ష్మీనరసింహం, నీలమణి పాణిగ్రాహి (నాయికా పాత్రధారి) మున్నగువారు ఇందలి నటులు. వీరందరు విద్యావంతులు, ధనవంతులు, పెద్దపెద్ద ఉద్యోగస్థులు. అందరును మంచి సుశిక్షణతో మెలగుచుండెడివారు. అందుచే ఈ సమాజమున్నచో నాడు దేశములో గొప్ప గౌరవ ముండెడిది. అర్వాచీన కాలములో టెక్నెట్లుపెట్టి, వచ్చిన సొమ్ముతో పెక్కు ధర్మకార్యము లాచరించినారు. 1900 ప్రాంతములలో శ్రీ రాజా విక్రమదేవ వర్మగారు ఈ సమాజభారమును వహించి విజయవంతముగా నడిపించియున్నారు (అంతకు ముందు వీరి అన్నగారు, రఘునాథవర్మగారుకూడ, జగన్మిత్రసమాజస్థాపకులలో ముఖ్యులు).

ప్రియసల్లాపనాటక సమాజము (అల్లిపురము - విశాఖపట్టణమునకు సమీపమున) :

ధర్వాడవారు వచ్చివెళ్ళిన వెంటనే ఈ సమాజము స్థాపింపబడినది. ఈ సమాజము వారు హిందీనాటకములనే ఆడుచుండెడివారు. నటులు ఉద్యోగస్థులును, ధర్మపరులును అగుట చేత ప్రజల గౌరవాదరములను సులువుగానే పొందినారు. గోవిందరావు అనువారు ఇందు ప్రముఖనటుడు. శంకరమనెడి యువకుడు స్త్రీవేషములను ధరించుచు, పాటలను, పద్యములను, పార్శ్వమట్లను మనోహరముగా పాడుచుండెడివాడు. ఈ సమాజమువారు తరువాతి కాలములో తెలుగునాటకములనుకూడ ప్రదర్శించిరి (చూ. పురాణం సూరిశాస్త్రిగారి 'ఆంధ్రనాటక సంస్కరణము'—పుట 84).

హిందూనాటకోజ్జీవక సమాజము (రాజమండ్రి) :

ఈ సమాజమును స్థాపించినవారు శ్రీవసురాయకవియని గుర్తించియున్నాము. వీరి ప్రదర్శనములను ప్రత్యక్షముగా చూచిన చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారు ఈ సమాజప్రదర్శనములను ప్రశంసించియున్నారు (స్వీయ చరిత్ర—150-151).

“నేను రాజమహేంద్రవరము వచ్చినక్రొత్తలో (ఫిబ్రవరి 1884 ప్రాంతముల)... సుబ్బారాయుడుగారు 'హిందూ నాటకోజ్జీవక సమాజ'మని యొక నాటకసమాజమును స్థాపించి

నాటకములాడించుచుండిరి; వారొకసారి వేజీసంహారమును నాడిరి. ఆనాడు కనుపర్తి శ్రీరాములుగా రశ్వత్థామ పాత్రను, వడ్డాది సుబ్బారాయుడుగారు ధర్మరాజు పాత్రను, సుసర్ల శ్రీనివాసరావుగారు ద్రౌపది పాత్రను, సుసర్ల అనంతరావుగారు దుర్యోధనుడు పాత్రను ధరించిరి. ఆనాడు నేనీ నాటకమునకు వెళ్ళితిని. శాంతము, కరుణరసము నుట్టిపడునట్లు సుబ్బారాయుడుగారు ధర్మరాజుపాత్ర నభినయించిరి. ఇదియేగాదు సుబ్బారాయుడుగా రొకమారు తమ నాటకములో నశ్వత్థామపాత్రనుగూడ ధరించిరి. అశ్వత్థామపాత్ర ధరించినపుడు వీరరౌద్ర రసములను, ధర్మరాజుగ నున్నప్పుడు శాంతకరుణరసములను నానాటి ప్రేక్షకులు మరువరు. నేను జూచిన వేజీసంహార నాటక ప్రదర్శనములో నాటకాంతమున గ్రంథములోలేని యొక దండకముతో శ్రీకృష్ణుని స్తవము చేసిరి. ఆ దండకము ముక్కుతొమ్మిన్నదేసిన పారిజాతావహరణములోనిది. పద్యములు చదువుటలోను, దండకములు చదువుటలోను మిక్కిలి నేర్పుగల సుబ్బారాయుడుగారి నోటనుండి వినినప్పుడు నా యెడల పరవశమైనది.”

ఈ సమాజమువారు వసురామకవి నాటకములనేకాక ఇతర కవుల నాటకములను కూడ ప్రదర్శించియున్నట్లు తెలియుచున్నది; వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారి ఉత్తరరామ చరితానువాదమును ఈ సమాజమువారే ప్రదర్శించిరి. వీరేశలింగం పంతులుగారి ప్రహ్లాద, హరిశ్చంద్ర నాటకములు ఈ సమాజమువారి కొరకే రచింపబడెను. సుసర్ల అనంతరావుగారి పాండవాజ్ఞాతవాసమునుకూడ ఈ సమాజమువారే ప్రదర్శించియుందురు; అనంతరావుగారి సమాజమునందు నటులుకూడను.

బందరు హిందూధియేటరు :

ఒక ప్రక్క నే. థి. సొ. వారు హిందీ నాటకములు ప్రదర్శించుచుండగా, ఇంకొక ప్రక్క కేవలము తెలుగు నాటకములను ప్రదర్శింపవలెననెడు ఆశయముతో 1884 లో ఇది స్థాపింపబడినది. శ్రీయుతులు దేవరసు సుబ్బారావు, తురగా పురుషోత్తం, రామిని బ్రహ్మయ్య నాయుడు, చివుకుల కృష్ణయ్యపంతులు ఈ సమాజసంస్థాపకులలో ముఖ్యులు. ఇందులోని నటులందరును ఉద్యోగస్థులే. వీరు ప్రాచీన నాట్యలక్షణములనెల్ల చక్కగా, శ్రద్ధతో పాటించెడివారు. ఆనాడు వీరాడిన నాటకములను చూచినవారికి, ఇప్పటి నాటక ప్రదర్శనములలో విశేష మేమీ కన్పట్టదందురు. ఇందులో ఇవటూరి నాగభూషణముగారు గద్యనటులు; హరిశ్చంద్రాది పెక్కు భూమికల నద్భుత నాట్యక్రియా వైదుష్యముతో నిర్వహించుచు తిరుపతి వేంకట కవుల ప్రశంస పడసినారట. గండికోట నరసింగరావుగారు అర్జునుడు, అశ్వత్థామ, కృష్ణుడు మున్నగు భారతవీరుల పాత్రలను అర్థజ్ఞానసంపత్తితో అభినయించెడివారు; దేశోద్ధారక కాళీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులు (1862-1938) గారు విద్యార్థిదశలో ఈ సమాజమందు స్త్రీ వేషములను ధరించినారట. బేతపూడి ప్రకాశం, చల్ల రామనాథశాస్త్రి ప్రభృతులు ఇందు దేశీకులు. ఇంచు మించుగా ఊరిలోని పెద్దలందరును ఈ సమాజకార్యక్రమములందు పాల్గొనుచు విశాఖలోని జగన్మిత్రసమాజమున కున్నంత గౌరవమును దీనికి కలిగించినారు.

కాకినాడ హిందూనాటకసమాజము :

“కాకినాడలో 1885 సంవత్సరమునందే దినవహి హనుమంతరావుగారను సంపన్న గృహస్థు లొకరు మిత్రుల ప్రోత్సాహముచేత నొక నాటకసమాజమును స్థాపించిరి. దాని తెరలకు నలంకారములకు నైదువేలు వ్యయపరచిరి. ఆ సమాజములో వైజయ్య అప్పారావుగారిని యొక్క పట్టపరీక్షిసిద్ధుడు, జయంతి భావనారాయణగారను నొక యాంధ్రకవియు, మరియు ననేకులు పాత్రలను ధరించుచుండెడివారు. దానికి సింగితపు అబ్బాయిగారను మాధ్వబ్రాహ్మణుడు మేనేజరుగ నుండెడివారు. ఆ సమాజములో ఆనేసాలు భీమ సేనరావుగారు, కంచి అనందరావుగారు, వల్లూరి సూర్యప్రకాశముగారు, కోపల్లి రమణారావుగారు, రాయవరపు హనుమంతరావుగారు మొదలగువారుకూడ పాత్రలు ధరించియు, హాస్యమును జెప్పియు ప్రేక్షకులను రంజింపజేసిడివారు” అని చిలకమర్తివారు ఈ సమాజమునుగూర్చివ్రాసి యున్నారు (స్వీయ చరిత్ర-పుటలు. 84-85). వైజయ్య అప్పారావుపంతులుగారు ధర్మరాజుగను, సూర్యప్రకాశముగారు కీచకునిగాను ప్రసిద్ధిచెక్కిరి.

జయంతి భావనారాయణగారు 1885 నుండి 1890 వరకును ఈ సమాజమున పాత్ర ధారణము చేసినారు. 1885 లో ఈ సమాజమున చేరుటకుముందు జగన్నాథభరణిలో ములుకుట్ల వారి యావరణములో నాటకప్రదర్శనముల నొసంగుచుండిన యువకులకు భావనారాయణగారు పద్యములు, పాటలు నేర్పుచుండెడివారట; అనగా, 1885 ప్రాంతములందే కాకినాడలో “యువకుల నాటకసమాజ” మొకటి పనిచేయుచున్నదన్నమాట.

హిందూసమాజమునకు మేనేజరు అగు సింగితం అబ్బాయిగారు గొప్ప వస్త్రాదు; పెద్ద శిష్యగణము కలవారు. వారికి ఎవరిమీదనైనను కోపము వచ్చినచో పట్టపగలు, నడిరోడ్డుమీద విరోధుల బుట్టలు పగులగొట్టెడివారు; కాని, వారికి వ్యతిరేకముగ ఒక్కరైనను సాక్ష్యము చెప్పెడివారుకారట. కాకినాడలో ఎవరైన నాటకము లాడవలెనన్నచో ముందుగా అబ్బాయిగారి దయ సంపాదించవలయును. ఆ కాలములో ఇంచుమించుగా ప్రతి సమాజమునకును అబ్బాయి గారివంటి వస్త్రాదు ఒకరు అండగా నుండెడివారు. ఆ ఆచారము తెలుగు నాటకరంగమున చాల కాలము సాగినది. ఆ రోజులలో ప్రదర్శనముల శాంతిభద్రతలు ఇట్టివారిమీదనే ఆధారపడి యుండెడివి.

ఈ సమాజముయొక్క రెండవ దశలో దినవహి కృష్ణమూర్తి (భీముడు మొ॥), అలమూర్తు పట్టాభిరామయ్య (దుర్వోధనుడు మొ॥), వెదురుమూడి శేషగిరిరావు, ముప్పిడి జగ్గరాజు ప్రభృతులు చక్కని నటులుగా ప్రసిద్ధిచెక్కినారు. ఈ సమాజమువారుకూడ ఇతర పట్టణములలో వేణీసంహారదులను ప్రదర్శించినారు. శేషగిరిరావుగారు సమర్థులగు నటులేకాక కవి కూడనై ఆంధ్ర హిందీ భాషలలో నాటకములువ్రాసి, ఆడెడివారట. ముప్పిడి జగ్గరాజుగారు శ్రీ పాత్రలకు సుప్రసిద్ధులు.

ఏలూరు కంపెనీ :

1880-81 ప్రాంతముల తెలుగు జిల్లాలో విజయయాత్ర సాగించిన ధర్వాడ నాటక సమాజమువారు 1884 లో మరల తెలుగుదేశము వచ్చి నరసాపురము, ఒంగోలు, నెల్లూరు మొదలగుచోట్లకూడ ప్రదర్శనము లొసంగినారు. వీనిచే ప్రభావితమైన మరికొందరు ఆయా పట్టణములందు మరికొన్ని క్రొత్త సమాజములను స్థాపించిరి. ఈసారి కేవలము నృత్యములు చేయుటకు ఎనమండుగురు యువకులనుకూడ పీరు తీసికొనివచ్చిరని వినికిడి. ప్రతి శని వారము, బుధవారము, నాటకములను ప్రదర్శించెడివారు. ఏలూరులో ప్రదర్శనము లొసంగు చున్న సమయములో వీరిలో చీలికలేర్పడి, వామనభట్టజోషీ సమాజమునుండి చీలిపోయెను. (అంతట కాశీనాథపంత్ అనునతడు దానికి మేనేజరయ్యెను). అట్లు మాతృసమాజమునుండి చీలిపోయిన జోషీ ఏలూరులోని కొందరు యువకులను చేరదీసి 'ఏలూరు కంపెనీ' అను క్రొత్త సమాజమును స్థాపించెను. వీరధికముగా హిందీనాటకము లాడెడివారు. పాలకోడేటి వేంకట్రామయ్య, కాండబరి కుటుంబం, సుబ్బారాయుడు (నాయకవేషధారి), తాడేపల్లి వేంకటరత్నం మొదలగువారు వివిధ పాత్రలను కందర్ప గౌరీపతి, కొండలరావు అనువారు స్త్రీ భూమికలను ధరించెడివారు. దినవహి శరభయ్య ఇందు పాటకుడు.

నెల్లూరు నాటక సమాజములు :

ధర్వాడవారు రెండవసారి తెలుగుదేశమునకు వచ్చినప్పుడు నెల్లూరులో ప్రదర్శనము లొసంగినారు. అప్పడచ్చటి ప్రజలలో కొంత సంచలనము కలిగినది; అంతట రెండుమూడు నాటక సమాజములు స్థాపింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. లక్ష్మీవిలాసనాటకసభవారు తిప్పరాజు సుబ్బయ్య సత్రముయొక్క అవరణలో పందిరివేసి, నాటకములాడిరి. శ్రీయుతులు గడ్డం శేషయ్య, న్యాయతి కృష్ణస్వామిరావు, న్యాయతి వాసుదేవరావు, మధ్యపతి సత్యసంధరావు ప్రభృతులీ సమాజమందలి నటులు. నెల్లూరు సంతపేట ఏటికట్టవద్ద శీనయ్య-పురుషోత్తము లనెడి సోదరులు 'గూడూరు కంపెనీ' అనెడి పేరుతో నాటకములు ప్రదర్శించుటయేకాక ఇతర పట్టణములలోకూడ ప్రదర్శనములొసంగిరి. వీరి 'బాణాసురనాటక' ప్రదర్శనము చాల బాగుండెడిదట. ఆ కాలములోనే "సుజనమనోరంజన సమాజ" మనుపేర ఇంకొక నాటక సమాజముకూడ నెల్లూరులో పనిచేయుచున్నట్లు తెలియుచున్నది (చూ. శ్రీ కొమండూరు పార్థ సారథి అయ్యంగార్ "నెల్లూరు-నాటకకళ" (1952-పుటలు-1, 2, 9)).

ఒంగోలు నాటక సమాజము :

ధర్వాడవారు రెండవసారివచ్చి ప్రదర్శించిన ప్రమీలాస్వయంవరము, పీష్వా నారాయణరావు వధ, ఉషాసరిణయము, కీచకవధ మొదలగు నాటకములనుచూచి అప్పుడు ఒంగోలులో చదువుకొనుచున్న టంగుటూరి ప్రకాశంపంతులుగారు (అప్పటి వయస్సు 13 సం॥) మొదలగు యువకులు అట్టి నాటకములనే ఆడవలెననెడి ఉత్సాహముకలవారై నారు. ఉండదల్లి సాహెబు అనెడి ఉర్దూ పండితుడు, ఇమ్మానేని హనుమంతరావునాయుడుగారనెడి ఉపాధ్యాయుడు వారలకు ప్రోత్సాహ మొసంగినారు. ప్రకాశంపంతులుగారు స్త్రీ భూమికలనేకాక, పీష్వా

నారాయణరావు మొదలగు భూమికలను ధరించి కొంతపేరు సంపాదించినారు. ఉండదల్లి సామెలు ఉర్దూలో నాటకములను వ్రాయగా, వీరందరు తెలుగు లిపిలో తమ భాగములను వ్రాసికొని, కంఠస్థము చేసెడివారు. ఈ సమాజము 1886 వరకును సాగినది. ఆ సంవత్సరమే హనుమంతరావునాయుడుగారును, ప్రకాశంపంతులుగారును రాజమహేంద్రవరము వచ్చినారు. (పంతులుగారి "నా జీవితయాత్ర" 1946-పుటలు-21-22).

వికాసయుగము (1886-1912)

సరసవిनోదినీసభ (బళ్ళారి) :

రెండు సంవత్సరములపాటు (1871-73) దేశమును అల్లకల్లోలపరచిన కఱవు సమయములో ధర్మవరము రామకృష్ణమాచార్యులుగారును, వారిమిత్రులును ఒకవీరసంఘముగా నేర్పడి ప్రజలకు కొంత సేవచేసినారు. అటుపిమ్మట అది 'డిబేటింగుసోసైటీ'గా మారినది; దీని అధ్యక్షములోనే 1879లో రెండు ఆంగ్లనాటకములును, కృష్ణమాచారిగారి రెండు చిట్టినాటకములును ప్రదర్శింపబడెను. చివర ఈ సోసైటీ 1886 లో 'సరసవిनోదినీసభ'¹గా అవతరించినది. నాటకసంఘముల వారన్నచో నాడుదేశమున గౌరవములేదు. అయిననుసాహసించి ఈ సంఘమున ప్రప్రథమముగా 30 మంది సభ్యులుచేరినారు. ఆచార్యులుగారే అధ్యక్షులు. సభ్యులందరును గౌరవకుటుంబములకు చెందిన ఉద్యోగస్థులు; అంతియేకాదు బ్రాహ్మణులు. ఇందు ముప్పది సభ్యులేకాక మరిముప్పదిమంది అభిమానులుకూడ నుండెడివారు.² అదర్శవంతముగా చక్కని నాటకప్రదర్శనము లొసంగి నాటకకళను, నాటకరచనను, తద్వారా ప్రజల నైతిక స్థితిని అభివృద్ధి చేయవలెననెడి ఆశయముతో³ ఆరంభమైన ఈ సమాజము ఆర్వాచీన కాలములో ధర్మకార్యము లాచరించుటయందును, పేదవిద్యార్థులకు చదువుచెప్పించుటలోను కూడ ముందంజ వేసి కీర్తిగాంచుట ప్రశంసనీయమైన విషయము. అదిలో బళ్ళారి ప్రజలు ఈ సభయెడ విముఖులై, పెక్కువిఘ్నములు కలిగించుటకు ప్రయత్నించినను, సభ్యులందరును పట్టుదలతో పనిచేసి, బాలారిష్టములను గడచి, అచిరకాలములోనే బళ్ళారి ప్రజలనేకాక రాష్ట్ర, రాష్ట్రేతర ప్రజలనందరను తమకు సుముఖులను చేసికొన గలిగినారు.

ఈ సమాజమువారు 1886లో ఆచార్యులవారి 'స్వప్నానిరుద్ధ నాటకము'ను రెండుసార్లు ప్రదర్శించినారు. 1887 ప్రారంభములో ఆచార్యులవారి చిత్రనళీయమును, 1889 ప్రారంభములో విషాదసారంగధరమును ప్రదర్శించిరి. (ఈలోపల మరికొన్ని నాటకములుకూడ ప్రదర్శింపబడెను). దీనితో సరసవిनోదినీసభకీర్తి మిన్నుముట్టినది. కృష్ణమాచార్యులవారు తమ నాటకములనెల్ల ఈ సమాజము వారికొరకే రచించిరి. చిత్రనళీయము ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శింపబడినప్పుడు ఆచార్యులవారే 'నలుడు'; భూస్వామియును, పెద్ద వర్తకుడును అగు కొరివి శేషశాస్త్రి 'దమయంతి'; మ్యూనిసిపల్ ఛైర్మన్ హనుమంతగౌడు 'కలిపురుషుడు'; ఇంక తక్కిన పాత్రలను ప్రసిద్ధన్యాయవాదులు, ఉపాధ్యాయులు, గుమస్తాలును ధరించిరి. ఈ సమాజమున ఆచార్యులవారి శిక్షణావిధానము నిదివరకే వివరించయున్నాను. ఆచార్యులవారి సోదరులు

గోపాలచార్యులుగారు, వేంకటకృష్ణమాచార్యులుగారు కూడ ఈ సమాజపు నటులే. కృష్ణమాచార్యులుగారి తరువాత నాయకపాత్రధారి వేంకటకృష్ణమాచార్యులుగారే. గోపాలచార్యులుగారు శ్రీ పాత్రలను కూడ ధరించినట్లు; ముఖ్యముగా 'భరత' భూమికకు వీరు సుప్రసిద్ధులు. పడసాల శ్రీరాములు (తరువాత సబ్ మేజిస్ట్రేటు)గారు శ్రీరాముడు మున్నగు ఉపనాయకభూమికలను, రాయచూరు భీమారావుగారు (వీరు తబలిష్టు కూడను) రత్నాంగి మొదలగు భూమికలను ధరించెడివారు.

తరువాతి కాలములో హోళగంజి రామచంద్రరావు (రాములు) అనేడి విద్యార్థి నాయకభూమికలను నిర్వహించెడివారు. ఇతడు స్ఫురద్రూపి, రంగస్థలముమీద అచ్చముగా శ్రీ పుట్టువుగానే కన్పించెడివాడట: చిత్రాంగి, కైకభూమికల నిర్వహణములో అట్టివాడు మరియొకడు లేడని అచ్చటి పెద్దల విశ్వాసము; ఆచార్యులవారి తర్ఫీదు అట్టిది.⁴ కూనూరి నరసింగరావు, హొబ్బళి మాధవరావు, నాగేశ్వరశాస్త్రి, బాదనహట్టి శ్రీనివాసరావు, బాదనహట్టి మాధవరావు (వీరు హాస్యనటులేకాక సభకు మేనేజరు కూడను), జోష్ గిరి ఆచారి, కర్నూలు విశ్వనాథరావు మొదలగు వారిందలి ఇతరనటులు. ఈ సమాజమువారు అనేక స్థలములలో నాటకప్రదర్శనము లొసంగి విఫలయశస్సు నార్జించినారు. వారి సమాజనిర్వహణపద్ధతిని ప్రదర్శనపద్ధతిని మద్రాసు సుగుణవిలాససభవారేకాక పెక్కు ఇతరసమాజములవారుకూడ అనుసరించుటయే ఆ సభకీర్తికి తార్కాణము. ఈ సమాజమువారు 1907లో బళ్ళారిలో శాశ్వత మైన నాటకశాలను నిర్మించుకొనిరి.

హిందూనాటక సమాజము (రాజమహేంద్రవరము) :

ఇమ్మానేని హనుమంతరావు నాయుడుగారు ప్రకాశంపంతులుగారితో కలిసి ఒంగోలు నుండి వచ్చి, రాజమండ్రిలో స్థిరపడిన తరువాత 1889లో ఈ సమాజమును స్థాపించిరి. ఇది ఇంచుమించుగా వడ్డాదివారి 'హిందూనాటకోజ్ఞాపక సమాజము'నకు పుత్రికాప్రాయము. వీరి ప్రథమప్రదర్శనములు తోలేటి వేంకట సుబ్బారావుగారి 'హరిశ్చంద్ర', చిలకమర్తివారి కీచక వధ;⁵ ఇవి రెండును వచననాటకములే. ఇందలి సభ్యులలో అధికులు పద్యములను చదువలేని వారగుటచేత వీరు వచననాటకములనే అధికముగా ఆదరించెడివారు. ఈ సమాజమువారు టోను హాలుకు ప్రక్కనున్న ఒకదొడ్డిలో గట్టి తాటియాకుల పాకవేసి, అందు ప్రదర్శనము లొసంగిరి. క్రమముగా చిలకమర్తివారు 'సమాజపుకవి' యైనారు. ప్రతిసాయంకాలమును, శలవుదినముల లోను సామాజికులందరును నాటకశాలలో కలిసికొనుచుండిరి; వారికందరికిని నాటకశాలయే ఇల్లుగా నుండెడిది—అనాడు ప్రతినాటకసమాజసభ్యుల విషయమును ఇంతియే.

ఇందలి నటులలో హనుమంతరావు నాయుడుగారు ముఖ్యపాత్రధారి. ప్రకాశం పంతులు గారు నాయకపాత్రధారియే కాక నాయకపాత్రధారియును. సాతాని రామానుజయ్య 'సూత్రధారి'; ఇతని గానము వినుటకే కొందరు వచ్చెడివారనుట అతిశయోక్తికాదు. వల్లూరి సూర్యప్రకాశరావు గారు హాస్యములో మిగులగట్టివారు; అది జనరంజకముగ నుండెడిది.⁷ మద్దూరి నాగభూషణము గారు పద్యములు శ్రావ్యముగ చదివెడి వారట. దుర్గిగోపాలకృష్ణరావుగారు⁸ చిలకమర్తి వారి

శిష్యులు; వీరు దుర్యోధన-సల-కృష్ణపాత్రలకు ప్రసిద్ధులు. ఐనవోలు తాతయ్యనాయుడుగారు హాస్యరస మొప్పించుటలో మిక్కిలి ప్రజ్ఞకలవారు శ్రీ యరగల్ల సత్యరాజు ప్రకాశంగారి ప్రక్క-చిత్రాంగి మొదలగు పాత్రలు ధరించెడివారు; వీరి ఆకారమే శ్రీత్వసహజముగా ఉండెడిదట. బందరు గాయకులు రాజగోపాలముగారు తరువాతికాలములో సూత్రధారి. నెప్పల్లిబుల్లికృష్ణయ్య గారు శ్రీపాత్రలను ధరించుటయే కాక మనోహరముగ నృత్యము చేసెడివారు. (మొత్తము మీద ఈ సమాజములో నాయుళ్ళసంఖ్య అధికము; అందుచే దీనిని 'నాయుడుల కంపెనీ' అనెడి వారట!). ఈ సమాజమువారు పైఊళ్ళలోకూడ ప్రదర్శనములిచ్చిరి; కాకినాడలో ప్రదర్శనము లొసంగెడి సనుయములో అచ్చటినటులతో తగవులు కూడవడి, కొట్టుకొనుట కూడ జరిగినది. సామాజికులందరును ఉద్యోగములలో చేరిపోవుటచేత 1894 నుండి ఈ సమాజకార్యక్రమములు కుంటువడినవి.

1901 లో ఈ సమాజము పునరుద్ధరింపబడెను. శ్రీ చిలకమర్తివారు అధ్యక్షులైరి. ఈసారి పద్యనాటకములను కూడ ప్రదర్శింప నారంభించిరి. మొదట ఇన్నీసు పేటలోని కమ్మరి గుంట (నేటి ఫ్రెయింగు కాలేజి ఆవరణము) యొద్దగల పాకలో నాటకము లాడెడివారు. ఈ సమాజమువారు 1902-03లో ఇన్నీసుపేట నాగులచెరువు వీధిలో సత్యవోలు లక్ష్మీపతిగారి స్థలములో పెంకుటి నాటకశాలను నిర్మించుకొనిరి. శ్రీపాత్రధారణమునకు అవతారమూర్తిగా తలంపబడిన ముప్పిడి జగ్గరాజుగారు ఈ సమాజమందు పాత్రధారణము చేసిరి. ఇట్టిది 1908 వరకును సాగెను, అటుపిమ్మట సత్యవోలు గున్నేశ్వరరావుగారును, కృత్తివెంటి నాగేశ్వర రావుగారును ఈ సమాజమును స్వాధీనము చేసికొనిరి. వీరు దీనిని 1912 వరకును నడిపిరి. అంతట వారిరువురికి పడలేదు. నాగేశ్వరరావుగారు ఈ "హిందూనాటక సమాజము" అనెడి పేరుతోనే కొంతకాలము నడిపిరి; గున్నేశ్వరరావుగారు మాత్రము వేరే సమాజమును, నాటక శాలను నిర్మించుకొనిరి. ఆ చరిత్రను తరువాత వివరింతును.

సుగుణవిలాససభ (మద్రాసు) :

సరసవినోదిని సభవారి ప్రదర్శనములను గాంచి ఉత్తేజితులై, సరిగా అట్టి సభనే స్థాపింపవలెనని తలపెట్టి (పేరులోకూడ సామ్యమే—S. V. S.) శ్రీ పి. సంబందం మొదలి యూర్ నాయకత్వమున 1-7-1891 తేదీన ఈ సభ స్థాపింపబడెను. ఇందు తెలుగు, ఇంగ్లీషు, అరవము, సంస్కృతము భాషలలో నాటకములను వేయుటకు ప్రత్యేక శాఖలుండెడివి. షేక్స్పియరు ఉత్సవములవారములోను, దేవీనవరాత్రములు, క్రిష్ణమను సెలవులు మొదలగు సమయములలోను ఇంచుమించుగా పైభాషలన్నింటిలోను నాటకములను ప్రదర్శించెడివారు. సభాసభ్యుల ప్రవర్తన యెంత సుశిక్షితమో, వారి ప్రదర్శనములును అంత సుశిక్షితముగా జరిగెడివి. ఆనాడు మద్రాసులో కల్యాణరామయ్యరు, బాలామణి మొదలగువారు నాటకములను ప్రదర్శించెడివారు. కాని అవియన్నియును పామరజనరంజకములు; నాగరకనాటకప్రదర్శనములని చెప్పదగినవికావు. సుగుణవిలాససభ ఇట్టి సమాజములకు పూర్తిగా భిన్నమైనది. అంతవరకు పామరజనుల అంతస్తును దాటిపోని అరవనాటకరంగము ఈసుగుణవిలాససభస్థాపనముతో ఒక

ఉన్నతస్థాయిని అందుకొనుటకు అవకాశ మేర్పడినది. నాడు, ధర్మవరము వారి ప్రదర్శనముల ప్రేరణము ధర్మమాయని ఈ సుగుణవిలాసనభ యేర్పడినదిగాని లేనిచో అరవనాటకరంగ మీనాటికిని అట్లేయుండి యుండెడిదనుట అతిశయోక్తి కాదందురు. ప్రదర్శనములలో సాత్త్విక వాతావరణమును తెచ్చిపెట్టిన ఖ్యాతి ఈ సుగుణవిలాసనభవారిదే. తెలుగునాటకశాఖలో శ్రీ వేదము వేంకటాచలఅయ్య ప్రభృతులుండెడివారు; శ్రీ వేంకటాచలఅయ్య నాటక రత్నలే కాక గొప్ప “మేకప్ ఆరిష్ట్” కూడను.

ఈ సమాజమువారు తమ ప్రదర్శనములందు నాందీ-ప్రస్తావనాది పూర్వకమైన పూర్వ రంగమునకు బదులు, నటులందరును కలిసి, తెరవెనుకనుండి ఒకే ఒక ప్రార్థనగీతమును పాడుట కారంభించినారు. ఈ పద్ధతియే నేటికిని తెలుగునాటకములందు నిలిచియున్నది. ధర్మ వరము వారి అర్వాచీన నాటకములు కొన్నింట నాందీ-ప్రస్తావనలు కన్నట్టుటలేదు; బహుశః వారు కూడ నాడీపద్ధతిని స్వీకరించి యుండవచ్చును. ఈ సమాజప్రదర్శనములందు సంగీతము కూడ బాగుగాతగ్గించి వేయబడెను. “The Indian stage” అనేడి ప్రత్యేకపత్రికను ఈ సభ వారు కొంతకాలము నడిపినారు. ఈ సభవారొక గొప్ప నాటకపుస్తకభాండాగారమును కూడ నిర్మించుకొనినారు; నేడు తెలుగుదేశమున కన్నట్టుని పెక్కు తెలుగునాటకముల ప్రథమముద్రణ ములు ఈ గ్రంథాలయమున కలవు.

గుంటూరు ఫస్టు కంపెనీ:

1895 ప్రాంతముల గుంటూరులో రెండవ నాటకసమాజము (సెకండు కంపెనీ) ప్రారంభమగుటతో గుంటూరు హిందూనాటకసమాజమునకు ‘ఫస్టు కంపెనీ’ అను పేరు వచ్చెను. ఈ దశలో ఈ సమాజమున సుప్రసిద్ధులైనవారు శ్రీయుతులు బాబూనౌషర్ వాంజీ, హరి ప్రసాదరావు, కోవలై హనుమంతరావు, బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతం ప్రభృతులు. నౌషర్వాంజీ కవిశేఖర-గాయకశిరోమణి బిరుదాంఛితులు; అంతియేకాదు నటులును. వీరి రంభపాత్ర ధరించి నృత్యము చేసెడివారట. ఇంక హరి ప్రసాదరావుగారు ‘ఆంధ్రనటపితామహులు’; నాయక పాత్రధారి. సర్కారు జిల్లాలలో ధర్మవరంవారి నాటకములకు ప్రచారము తెచ్చిన ప్రథములు వీరే. ఈమని లక్ష్మణస్వామిగారిచేత బందరు, హరి ప్రసాదరావుగారిచేత గుంటూరు ధన్యమైన వని పొగడ్తకొనినవి. కోవలై హనుమంతరావుగారు ప్రసాదరావుగారి ప్రక్క నాయకపాత్ర ధారి. వీరిరువురును పూర్వజన్మములో దంపతులా అన్నంత అనుకూలతను రంగస్థలము మీద ప్రదర్శించెడివారట. ఇంక బలిజేపల్లివారు నాటకరచయితలేకాక నక్షత్రకాది పాత్రలకు సుప్ర సిద్ధులు. పత్రి గోపాలరావుగారు ఖీమాదిపాత్రధారులు. అధరాపురపు గోపాలాచార్యులుగారు హాస్యనటులు. ఈ సమాజమువారు ఆదిలో అద్దనూరి శ్రీనివాసరావుగారి ఆవరణములో నిర్మింప బడిన నాటకశాలలో ప్రదర్శనములొసంగెడివారు. తరువాత. నేడు డేరాహాలు ఉన్న ప్రదేశములో ఈ సమాజమువారు సొంతముగా నాటకశాలను నిర్మించుకొనిరి. బహుశః తెలుగు దేశములో సుస్థిరమైన నాటకశాలను నిర్మించుకొన్న ప్రథమసమాజమిదియే కావచ్చును. వీరి ప్రదర్శనములు బళ్ళారివారి ప్రదర్శనములవలె గద్య-పద్య-గేయ సమన్వితములై యుండెడివి. ఇటు

మద్రాసునుండి, అటువిజయనగరము వరకును గల పట్టణములన్నింటను ఈ సమాజమువారు ప్రదర్శనముల నొసంగిరి. ఈ కాలములో శ్రీయుతులు పోలూరు హనుమంతరావు, పాతూరి శ్రీరాములు ప్రభృతులు ఈ సమాజమునకు యజమాన్యమును వహించిరి. 1912 వరకును ఈ సమాజము సాగినది. దీనికి అనుబంధముగా “ది ఇంగ్లీషు డ్రమాటిక్ అసోసియేషన్” 1901-1903 ప్రాంతముల ఆంగ్లనాటకములను ప్రదర్శించెడిది.

కలాభిలాషకనాటక సమాజము (విశాఖపట్టణము):

1896 లో మారేపల్లి రామచంద్రకవిగారు మిత్రులు సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం, ఆకెళ్ళ సత్యనారాయణ ప్రభృతులతో కలిసి ఈ సమాజమును స్థాపించిరి. కవిగారును, సెట్టివారును నాటకరచయితలేకాక చక్కనినటులు కూడను; ఇరువురును ప్రముఖపాత్రలను ధరించెడివారు. ఇరువురును చక్కని దేశీకులు; వీరిరువురి వల్లను ఈ సమాజము బాగుగా రాణించి, సుస్థిరమైన జగన్నిత్రసమాజముయొక్క పోటీని తట్టుకొన గలిగినది. ఈ సమాజమునందు తడకలూరి కుప్పుస్వామి ప్రముఖపాత్రధారియేకాక నాటకములలోని పాటలకు మట్టులువేయుచుండెడివారు; శ్రీయుతులు చిల్లా నారాయణస్వామి, కట్టె సూర్యనారాయణమూర్తి, శివకోటి అప్పలరాజును ప్రీపాత్రధారులు. నారాయణస్వామిగారి పాత్రధారణ మధ్యతముగా నుండెడిదట. ఎమ్. రత్న వేలు మొదలియారుగారు జానపదుల వేషభాషణముల నతినహజముగా నిర్వహించెడివారు; అంతియేకాదు వీరు ఆకేతిన చిత్రకారులు. ఈ సమాజమునకు వలసిన తెరలు మొదలగు వాని నెల్ల వీరే వ్రాసెడివారు. కవిగారు ప్రస్తావనను మానిపించివేసి, ఆ నాటకమునుగూర్చి ప్రదర్శనమునకు ఆరంభమునను; అంతమునను చిన్న ఉపన్యాసము లొసంగెడివారు. పూర్వులు నిషేధించిన శయ్యగారభోజనయద్ధులను కవిగారు స్వతంత్రించి రంగస్థలమున ప్రదర్శింపజేసినారు. ఈ నాటకములందు కత్తియుద్ధములు, రాజదర్బారులందు సృత్యములు ప్రదర్శింపబడెడివి. 1906లో సెట్టివారు జగన్నిత్రసమాజములో చేరినారు; ఇంక కవిగారిొక్కరే ఈ సమాజమును 1912 వరకును నడపినారు.

చోడవరములో 1896 కు పూర్వము నుండియు “శ్రీనివాసవిలాసనాటకసమాజము” ఉండెడిది. బీదవిద్యార్థులకు చదువు చెప్పించుట, పేదలకు అన్నదానము అనునవి యీ సమాజాశయములు. ఈ సమాజమువారు కట్టుకొన్న భవనమే నేటి ‘ప్రేమసమాజ’ భవనము. తరువాతి కాలములో వీరధికముగా చారిత్రకనాటకములను ప్రదర్శించినట్లు తెలియుచున్నది; వీనిలో చాలవరకు అముద్రితములే.

గుంటూరు సెకండు కంపెనీ:

ఈ సమాజస్థాపకులు చేగుకనకరత్నం శ్రేష్ఠిగారు (షేక్ కనకరత్నం). ఇది 1895 లో ప్రారంభమైనది; దీని అసలు పేరు “విబుధరంజనీ శృంగార హిందూ నాటక సమాజము.” ఈ కంపెనీ స్థాపనముతో 1880 ప్రాంతములనుండియు పనిచేయుచున్న హిందూ నాటక సమాజమునకు “ఫస్టుకంపెనీ” అను పేరు ప్రచారములోనికి వచ్చినది. ఇది సెకండుకంపెనీ

అయినది. మొత్తమునకు అసలు పేర్లు రెండును మూలపడినవి. ఈ సమాజమునకు పత్రికేషగిరిరావుగారు కార్యదర్శి; పొన్నాడ చంద్రధరంగారు అధ్యక్షులు. మంచి చిత్రలేఖకులైన మేడిసెట్టి సుబ్బారావుగారు తెరలు మొదలగు వానిని వ్రాసెడివారు. ఘనుకంపెనీ నాటకశాలకు దగ్గరలోనే ఈ నెకండు కంపెనీవారి కొరకు కనకరత్నంగారు చక్కని నాటకశాలను నిర్మించినారు. ప్రఖ్యాతనటులు మల్లాది గోవిందశాస్త్రిగారు 1902-04 ప్రాంతముల ఈ సమాజములో చేరి నాయకాభూమికలను చక్కగా నిర్వహించెడివారు. అటుపిమ్మట తిరుపతి వేంకటకవుల పాండవవిజయములో శ్రీకృష్ణపాత్రను ధరింప నారంభించినారు. గోవిందశాస్త్రిగారి శ్రీకృష్ణ భూమికా నిర్వహణము అతినహజమై శ్రీ తిరుపతివేంకటకవుల ప్రశంసకు పాత్రమైనది. గోవిందశాస్త్రిగారి వలన ఈ నెకండు కంపెనీ మిగుల ప్రఖ్యాతికి వచ్చినది. అటు ఘనుకంపెనీలో ప్రసాదరావుగారు, ఇటు నెకండు కంపెనీలో గోవిందశాస్త్రిగారు నాడు గుంటూరు పట్టణమునకు ఎనలేనిఖ్యాతిని చేకూర్చినారు. మేడిసెట్టి సుబ్బారావు, ఉలిగుండం వెంకటరమణయ్య, కోటం రాజు లక్ష్మీకాంతం (వీరిది స్వతస్సిద్ధమైన శ్రీరూపమట) గార్లు ఇందు శ్రీపాత్రధారులు. పత్రిక వెంకటరమణరావుగారు గయోపాఖ్యాననాటకపు పోటీలలో ప్రథమజహముతి నందిన ప్రసిద్ధ నటులు. ఈ సమాజము ఇంచుమించుగా 1920 వరకును సాగినది.

సురభి నాటకసమాజము (సురభి) :

సురభినాటకసమాజసంస్థాపకులు వనారస గోవిందరావుగారు. మహారాష్ట్ర సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైన తరువాత అచ్చటి నైనికులలో పలువురు ఇతర రాష్ట్రములకు జీవనోపాధికై వలసపోయిరి. వారిలో 'ఆరెకావులు,' లేదా 'ఆరె మరాటీలు' అనువారు 1850 కి పూర్వమే తెలుగుదేశములో స్థిరపడి అంగ్లప్రభుత్వమునుండి కడపమండలములో ఈనాములను సంపాదించిరి. అట్టివారిలో వనారస సంజీవరావుగారొకరు; వారు ఆకాలమృత్యువువాతపడగా వారి పదిమంది పిల్లలును నిరాధారులైనారు. అప్పుడు అందరికంటె పెద్దవాడగు రామయ్యగారు జీవనోపాధికై తోలుబొమ్మల ప్రదర్శనమును నేర్చుకొని సోదరులతో కలిసి ప్రదర్శనము లొసంగ సాగిరి. ఆసోదరులలో నొకరగు వెంకప్ప (వెంకోజీరావు)గారి దత్తపుత్రులే వనారస గోవిందరావుగారు. వీరిపూర్వులు కడపజిల్లా రాయచోటి తాలూకా సురభిగ్రామమున స్థిరపడుట చేత వీరికి 'సురభివారు' అనుపేరువచ్చినది. వారిసమాజమునకును అదియేపేరు. తమపూర్వులు ప్రదర్శించెడి తోలుబొమ్మలాలలను మాన్పించి వారందరితో కలిసి, గోవిందరావుగారు 1895లో ప్రప్రథమముగా "కీచకవధ" నాటకమును ప్రదర్శించిరి, అది చక్కగా నుండుటచేత సంవత్సరగృహస్థులైన రామిరెడ్డి, చెన్నారెడ్డి అనెడివారు ఒక నాటకసమాజమును స్థాపింపవలసి నదిగా వారిని ప్రోత్సహించిరి; హరికథాపాఠశాలలన దగిన రాప్తాటి సుబ్బదాసుగారు దేశికత్వమును వహించిరి. అంతట "శ్రీ శారదామనోవినోదినీసంగీతనాటకసభ" అనునది ఏర్పడెను; అదియే నేటి సురభినాటకసమాజములకు మూలకందము. ఇందు పురుషులు పురుషవేషములను, స్త్రీలు స్త్రీవేషములను ధరించెడివారు. ధర్మవరమువారి నాటకముల ప్రభావము కారణముగా నాడు తెలుగుదేశమున పాటలమీద మోజుపెచ్చు. సుబ్బదాసుగారు స్వయముగా

పాటల నాటకములను రచించి, సురభివారికి నేర్పి, తాముస్వయముగా ప్రముఖ భూమికలను ధరించి పెక్కు ప్రదర్శనముల నిప్పించిరి. నానాటికి వీరిప్రదర్శనములు ఉన్నతస్థాయిని అందుకొన సాగినవి. అటుపిమ్మట ఈ సమాజమువారు దేశమంతయును తిరిగి ప్రదర్శనముల నొసంగిరి (1901-1903). ఈ సమాజసభ్యులలో కొందరు బందరులోని సుప్రసిద్ధకర్ణాటక సంగీతవిద్వాంసులైన గరికిపర్తి కోటయ్యదేవరవారి కుఠ్రాషచేసి, తమపూర్వపు తోలుబొమ్మలాటల సంగీతపు కత్తునకు స్వస్తిచెప్పినారు.

1910 ప్రాంతములలో అన్నదమ్ములు విడిపోయి వేర్వేరు సమాజములను స్థాపించుకొనిరి. ఇవి శాఖోపశాఖలై నేటికి సుమారు నలుబది సమాజములుగా అభివృద్ధి చెందినవి. ఇందులో సుమారు పదినామాజములు ఆధునికరంగవరికరములు కలిగి, స్వయంసమగ్రములై మంచి ఉన్నతస్థితిలో నున్నవి. ఈమధ్య ఈ సురభి సమాజముల వారందరును “సురభి నాటకకళాసంఘము” అను పేర ఒక సమాఖ్యగా ఏర్పడినారు. దీనికి కార్యదర్శి అవేటి నాగేశ్వరరావుగారు.¹⁰

తెలుగుదేశమున ప్రప్రథమముగా కులస్త్రీలను రంగస్థలముమీద ప్రవేశపెట్టిన ఖ్యాతి సురభినాటకసమాజమువారిదే.¹¹ శ్రీ పురుష నటులందరును ఒకే కుటుంబములోని వారగుటచేత స్త్రీలరంగప్రవేశము వారికి ప్రత్యేకసమస్య కాలేదు.¹² (ప్రాచీన సంస్కృత నాటకప్రాంతావన లందిట్టి సత్యమే గోచరించును). సిందే, అవేట్, అటోక్, రేకందార్ అను ఇంటిపేర్లు గలవారు అన్నదమ్ముల వరుసవారు. బహుసంతాన వంతులైన వనారన గోవిందరావుగారు ఇంచుమించు వీరందరితోను వియ్యమందినారు. అందువలన వీరందరును ఏకకుటుంబముగా కలసి మెలసి యుండుటకు అవకాశ మేర్పడినది. పురుషులు పురుషభూమికలను, స్త్రీలు స్త్రీ భూమికలను, బాలబాలికలు బాలబాలికా భూమికలను, వృద్ధులు వృద్ధభూమికలను వయోరూప గుణానుసారముగా ధరించుచుందురు. భార్యాభర్తలై నాయికానాయక భూమికలను ధరింపవలె ననెడి నియమము లేదు, స్త్రీలు పురుషభూమికలనుకూడ ధరించుటకద్దు, మేకప్ విషయములో చిన్నపిల్లలకు కూడ ఇంకొకరి సాయముక్కురలేదు. నిర్దిష్టసమయమునకు ముందే ఎవరిమేకప్ వారు చేసికొని సిద్ధముగా నుందురు; వారి సుశిక్షణ అట్టిది. ఇంక వీరియందలి ఐకమత్యము అపూర్వమైనది. రాబడి విషయములో ఎట్టితగవులును రాకుండుటకై ‘షేర్ల’ వద్దతిని పెట్టుకొని నారు. సమాజమునకు ఎవరిని ‘పెద్ద’ అని అనుకొందురో, వారి అడుగుజాడలలో తక్కిన వారందరును విధిగా నడతురు.

“సురభినాటక సమాజ” మనగా స్వయంసమగ్రమైన, నాట్యశాస్త్రలక్షణవిహితమైన నాటకసమాజమునకు ఉదాహరణమని చెప్పుట అతిశయోక్తి కాకాలదు, కిరాయి నాటకముల రోజులలో నాటకకళ స్వచ్ఛతను కాపాడినది చాలవరకు ఈ సురభినాటక సమాజముల వారే. మొదటి రెండు తరములలోను సుప్రసిద్ధులైన సురభినటీనటులు—వెంకోజీరావు, వారి భార్య చినసుబ్బమ్మ; పెద్దరామయ్య, వారిభార్య రామాబాయి; సురభిపాపాబాయి; జంఝాటి

వెంకూబాయి; సురభికమలాబాయి; చిన్నరామయ్య; గోవిందరావు, వారిభార్యలు పెద్దనుబ్బిమ్మ. లక్ష్మీబాయి; అవేటి వెంకటస్వామి మొదలగువారు. ఇప్పటివారిలో శ్రీ అవేటి నాగేశ్వరరావు, శ్రీమతి అవేటి పూరిమ, శ్రీ బాబురావు ప్రభృతులు ప్రసిద్ధులు. ఈ సమాజములవారు పెక్కు నాటకములను సొంతముగా వ్రాయించుకొని యున్నారు. శ్రీయుతులు రాప్తాటి సుబ్బదాసు, విశ్వనాథకవిరాజు, కొప్పరపు సుబ్బారావు, మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ ప్రభృతులు ఈ సమాజ ములకొరకు ప్రత్యేకముగా నాటకములు వ్రాసియిచ్చియున్నారు.

సురభినాటకసమాజస్థాపకులగు వనారస గోవిందరావుగారు 'ఆంధ్రనాటక రంగోద్ధారక' బిరుదాంఛితులు; గజారోహణాది నన్మానము లందినవారు. ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు స్థాపనములో వీరిపాత్ర అనుపమానము.

మానేపల్లి కంపెనీ (రాజమహేంద్రవరము):

మానేపల్లి వాస్తవ్యులగు ధరణీప్రగడ సూరయ్యగారు 1898 ప్రాంతములలో రాజమహేంద్ర వరములో "నేషనల్ థియేటర్" అనెడి నాటకసమాజమును స్థాపించుటయే కాక అదేపేరున ఇన్నిసుపేటలో నాటకశాలను కూడ కట్టించినారు. సూరయ్యగారి ఊరిపేరును బట్టి ఈ సమాజమునకు "మానేపల్లి కంపెనీ" అనెడి పేరే స్థిరపడినది. వీరు నటులందరకును జీతములను ఏర్పాటు చేసినారు; కాగా తెలుగదేశమున బహుళః ఇదియే ప్రథమ "వృత్తినట సమాజము" (Professional Theatre) కావచ్చును. ఈ సమాజములో అంబడిపూడి కోటయ్యగారు నాయకభూమికాధారి; ముప్పిడి జగ్గరాజుగారు నాయకభూమికాధారి. కోటయ్యగారిది కంచువంటి గాత్రము. ఫిడేలు బహునాణుకుగా వాయించెడివారట. రూపములో, పాటలో, ఆటలో వీరిది అచ్చు బలిజేపల్లివారి పద్ధతయట. ఇంకజగ్గరాజుగారి అభినయమునకు వంకపెట్టె వారానాడు లేనేలేరట. క్రొత్తవారు నిజముగా స్త్రీయే సటించుచున్నదని అనుకొనెడివారట. అంబడి పూడి వారిపాటతోను, జగ్గరాజుగారి ఆటతోను ఈ సమాజము ప్రసిద్ధికి వచ్చినది. కందుకూరి వారి హరిశ్చంద్రలో వీరిరువురి దాంపత్యాభినయము అపూర్వముగా నుండెడిదట. 1911-1912 ప్రాంతముల వరకీ సమాజము సాగినది. ఈ సమాజము వారి తొలినాటకప్రదర్శనములలో కాళ్ళకూరి సాంబశివరావుగారి "రంగరాయకదనసమవకారము" ప్రజలను బాగుగా ఆకర్షించినది.

ఆంధ్రభాషాభిమాని సమాజము; వర్ధమాన సమాజము (నెల్లూరు):

1891 ప్రాంతముల 'అమెచ్యూర్ నాటకసభ' అనెడి నాటకసమాజ మొకటి నెల్లూరులో స్థాపింపబడెను. ఈ సమాజమువారు 1897 వరకు ఆంగ్లనాటకములనే ప్రదర్శించుచుండిరి. పదాన్యులైన శ్రీమంతుల సాయముతో వీరు సుమారు 15 ఆంగ్లనాటకములను టిక్కెట్లు లేకయే ప్రదర్శించినారు. ధర్మవరంవారి నాటకములను తెలుగు జిల్లాలలో ప్రదర్శించిన ప్రథమసమాజమిదియే అందురు; అటుపిమ్మటనే హరి ప్రసాదరావుగారు గుంటూరులో ప్రదర్శించినారట. ఈ సభాసభ్యులలో కందాడై శ్రీనివాసన్ గారు (దొరస్వామి అయ్యంగార్) నాయకపాత్రధారి (వీరి దుష్కంతభూమికా విర్వహణము అపూర్వముగా నుండెడిదట);

కందాడై శతగోప రామానుజంగారు నాయకాభూమికలను (శకుంతలమొ॥) నిర్వహించుటలో ప్రఖ్యాతి వహించినారు. ప్రతాపరుద్రీయప్రథమప్రదర్శనము విజయవంతము కాకపోవుటతో వీరిలో చీలికలు బయలుదేరినవి. అట్లు చీలిపోయిన కొందరు దొరస్వామి అయ్యంగార్ నాయకత్వమున, శ్రీవేదంవారు అధ్యక్షులుగా, 1899 ఏప్రిల్ లో 'ఆంధ్రభాషాభిమాని సమాజము'ను స్థాపించుకొనిరి. కేవలము వేదంవారి నాటకములను మాత్రమే ప్రదర్శించుటకీ సమాజమేర్పడినది. (1925 ప్రాంతములలో ఇది నెల్లూరు 'ఆంధ్రసభ'లో కలిసిపోయినదట). ఆంధ్రభాషాభిమాని సమాజమునకు పేరుతెచ్చిన నటులలో దొరస్వామి అయ్యంగార్, నందగిరి హనుమంతరావుగార్లు ప్రముఖులు. దొరస్వామి అయ్యంగార్ సుప్రసిద్ధులైన నటులు. హనుమంతరావుగారు శకుంతల, ఉషవేషములలో అచ్చముగా అచ్చరవలెనే ఉండెడివారట.

ఆంధ్రసభలో శ్రీయుతులు తూములూరి శివరామయ్య, దుర్భా సుబ్రహ్మణ్యశర్మగార్లు నాయకులు. దొరస్వామి అయ్యంగార్ నెల్లూరు సుగుణవిలాససభ అనుపేర ఒకసమాజమును కొంతకాలము నడిపినారు.

1899 నాటి నుండియు అమెచ్యూర్ సభవారు వేదంవారి నాటకములను ప్రదర్శించుట మానివేసిరి. నాటి కార్యదర్శి నేలటూరి సింగరాచార్యులుగారును, స్టేజీడైరెక్టరు వంగవోలు వెంకటరంగయ్యగారును ఈ సమాజమును 1906 వరకు నడిపిరి. ప్రసిద్ధ సినిమాదర్శకులు వై. వి. రావుగారి తండ్రి యరగుడిపాటి గోపాలకృష్ణారావుగారు అమెచ్యూర్ నాటకసభలో నాడు చాల ప్రముఖులుగా నుండెడివారు. అటుపిమ్మట ఇది నెల్లూరు "వర్ధమాన సమాజము"తో కలిసి పోయినది. నెల్లూరులోని నాటక సమాజములన్నింటిని ఏకము చేయవలెన్న దృష్టితో ఏర్పడిన దీ వర్ధమానసమాజము (Progressive Union). "రంగోద్ధారక" బిరుదాంఛితడగు సుప్రసిద్ధనటుడు నెల్లూరి నగరాజారావుగారు ఈ యూనియన్ కు సంబంధించినవారే. ప్రఖ్యాత నాటకరచయిత ముత్తరాజు వేంకటసుబ్బారావుగారు, కళాపోషకులు తూములూరు శివరామయ్య పంతులుగారు కూడ ఈ యూనియన్ తో సంబంధమున్నవారే. "ఆంధ్రభాషాభిమాని" వారు మాత్రము యూనియన్ తో కలియలేదు. రెండుసమాజములవారికి మనస్పర్శలుండెడివి. ఎవరో అసూయాపరుల దౌష్ట్యమువలన 1906లో యూనియన్ వారు వేసికొన్న నాటకశాల పరశురామ ప్రీతియైనది. పోటీ సమాజములున్నచోట ఆనా డిట్టివి సాధారణముగా జరుగుచుండెడివి.

సుమనోరమసభ (బళ్ళారి) :

బళ్ళారి వంటి పెద్దపట్టణమునకు ఒక్క 'సరసవినోదినీసభ' చాలదనిపించినది. అంతట 1900 ప్రాంతముల 'సునోరమ సభ' యనునది వెలసినది. శిక్షణసమయములోను, ప్రదర్శన సమయములోను ధర్మవరమువారు అమలుపరచెడి నిబంధనలు కొందరికి సహ్యములు కాలేదు; "నీవు నాటకము వేయుటకు పనికిరావు" అని కొందరిని ఆచార్యులవారు తరిమివేసిరి. ఇట్టి వారెల్ల ఈ క్రొత్తసభలో చేరినారు. 'సునోరమసభ'ను ప్రారంభించినవారు పద్మనాభి వెంకోబా చార్య ప్రభృతులు. మొదట ఏవియో రెండుమూడునాటకములను ప్రదర్శించిరి; కాని అవి జరుగ ప్రదములు కాలేదు. ధర్మవరంవారివంటి ఉత్తమకవి, దేశికుడు లేని వెలితి వారికి కానవచ్చెను.

అంతటవారు కోలాచలము శ్రీనివాసరావుగారిని అర్థించి తమ సభకు అధ్యక్షుని చేసికొని 1902 ప్రాంతములనుండి తమసభకు 'సుమనోరమసభ'యను పేరుపెట్టుకొనిరి¹². కోలాచలమువారి రాకతో ఈ సభాకార్యకలాపములు పెంపొంది, క్రమముగా ఉన్నతస్థితికివచ్చి, 'సరసవినో దినసభ'తో పోటీచేయగల స్థైర్యమును పొందినది. ఆరోజులలో ఈ సభకు ప్రఖ్యాతిని తెచ్చి పెట్టిన సభశిరోమణి తాడిపత్రి రాఘవాచార్యులుగారు; అందులకు కోలాచలము వారి నాటకములు కూడ తోడ్పడినవి; కేవలము ఈ సభ్యుల బలవంతముచేతనే వీరుకొన్ని నాటకములను రచించుట జరిగినది—శిరోమణి, కీచకవధ, శ్రీరామజననము. లంకాదహనము, ప్రహ్లాదము॥

సుమనోరమసభవారు తొలుత సరసవినోదినసభవారి తాటియాకుల హాలులోనే రెండుమూడు ప్రదర్శనములు చక్కగా వేసినారు; కాని అసూయచేతనో, మరియేలనో తరువాత సరసవినోదినవారు తమహాలు నిచ్చుట కంగీకరింపలేదు; అందుచే సుమనోరమసభవారు వేరే పాకను వేసికొనవలసి వచ్చెను. దీనితో క్రమముగా ఈ రెండు సభలవారికి మనస్పర్థలు పెరిగినవి. యీ స్పర్థల ఫలముగా ఒకసారి ఒకరిహాలు వరకురావప్రీతి అయినదని కూడ చెప్పుదురు. అంతట కోలాచలమువారు ప్రయత్నించి, సుమనోరమసభవారికి ప్రత్యేకించి 'వాణీ విలాస్' అనుపేర చక్కని నాటకశాలను కట్టించిరి; బళ్ళారిలో ఇదియే తొలినాటకశాల. (దీనికి బాలగంగాధరతిలక్ మహాశయుడు 1905లో ప్రారంభోత్సవము జరిపెను). దీనితో సరస వినోదిన వారుకూడ మేల్కొని 1907లో "రామకృష్ణవిలాస్" నిర్మించు కొనిరి¹³. అంతరంగిక ముగా స్పర్థలున్నను, అసలు పెద్దలుమాత్రము పెద్దమనుష్యులుగానే ప్రవర్తించెడివారు. కోలాచలమువారును, ధర్మవరము వారును అప్పుడప్పుడు సుహృద్భాషణము లొనర్చుచున్న విషయము కోలాచలమువారి ప్రహ్లాదచరిత్రనాటకపీఠికను బట్టి తెలియుచున్నది. ఇంక రాఘవాచార్యులుగారు ధర్మవరమువారికి స్వయముగా మేనల్లడే కాక, వారియొద్ద విశ్వాసపాత్రులైన జూనియర్ వకీలు కూడను.

హిందూ థియేట్రికల్ నాటకసమాజము (పితాపురము) :

కోలంకవీరవరము ఎస్టేట్ జమీందారిణి శ్రీ రావు చెల్లాయమ్మరావుగారు 1900 ప్రాంతములో పై నాటకసమాజమును స్థాపించి, కోటలో ఒక నాటకశాలను వేయించినారు (దీని పేరు 'సత్యనారాయణ కంపెనీ' అని శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు వ్రాసినారు. చూ. 'అనుభవాలూ-జ్ఞాపకాలూను-పు-412). దీనికి పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారు కవులు; ఇతర కవుల నాటకములు కూడ ప్రదర్శింపబడెడివి. శ్రీయుతులు వెదురుమూడి శేషగిరిరావు, దేవరకొండ కృష్ణమూర్తి (నాయక భూమికలు), ఆలమూరి పట్టాభిరామయ్య, కలగాని రామయ్య ప్రభృతు లిందలి ప్రముఖనటులు. వెదురుమూడివారు ప్రధానపాత్రధారులే కాక సమాజనిర్వాహకులు కూడను. వెదురుమూడి శేషగిరిరావుగారు సుభద్రాపరిణయము, కన్యకావిజయము, సుయోధన ఘోషయాత్ర మొదలగు తెలుగునాటకములను; శివాజీచరిత్ర, పీషావనారాయణరావువధ మున్నగు హిందీనాటకములనుకూడ వ్రాసినారు. శేషగిరిరావుగారి హైదరుజంగు పాత్రాభినయమును చూచిన తరువాతనే ఈమనివారు దానిని సాధనము చేసిరట. ఆ రోజులలో తెలుగు నాటకము

లకు హరి ప్రసాదరావుగారు హిందీనాటకములకు ఈమని లక్ష్యణస్వామిగారు సుప్రసిద్ధులు. శేషగిరిరావుగారు వారితో సమానులై రెండుభాషల నాటకములలోను సుప్రసిద్ధులగుటయేకాక నాటకకర్తలుకూడ అయినారు. వాచికాభినయములో వీరిని మించినవారు లేరట. శేషగిరిరావుగారి యాజమాన్యములో ఆనాడీ సమాజము అసమానభ్యాతి నార్జించినది. ఈ సమాజము పెద్ద పట్టణము లన్నింటను ప్రదర్శనము లొసంగెను; ఒకేచోట ఐదారేసి మాసముల వర్యంతమును ప్రదర్శనము లొసంగుట కద్దని చెప్పుదురు.

సంగీతమానిసీసమాజము (విశాఖపట్టణము) : ఇతర స్త్రీసమాజములు :

పడుపుప్పత్తి మానివేసిన వేశ్యల జీవనాధారము కొరకు మారేపల్లి రామచంద్రకవిగారు ఈ సమాజమును 1902 లో స్థాపించి, పెట్టుబడిపెట్టి, ఆ స్త్రీలకు నాటకములాడ నేర్పిరి. వీరు కలాభిలాషకనాటకసమాజము వారాదిన నాటకములనే ఆడుచుండెడివారు. ఈ సమాజమువారికి కవిగారొసంగిన శిక్షణ చాల ఆదర్శనీయమైనదని చెప్పుదురు. ఈ సమాజమువారు తడకలారి కుప్పుస్వామిగారి ఆధ్వర్యములో విశాఖపురియందేకాక పెద్దపెద్ద పట్టణములన్నింటను ప్రదర్శనముల నొసంగియున్నారు. ఇందు పురుషభూమికలనుకూడ చాలవరకు స్త్రీలే నిర్వహించెడి వారు. కాని తామనుకొన్న సంఘసంస్కరణము సరిగా కొనసాగకపోవుటచేత కవిగారి సమాజమును అచిరకాలములోనే నిలిపివేసిరి; కవిగారికిమాత్రము మూడువేలరూపాయల నష్టము మిగిలెను :

ఈ సంగీతమానిసీసమాజపు నటులలో ప్రసిద్ధి వహించినవారు :

శ్రీమతి మద్దెల సూర్యనారాయణ—సత్యవంతుడు, కృష్ణుడు, అర్జునుడు, విక్ర మార్జునుడు, బిల్వ ణుడు మొ.

శ్రీమతి కొంకిపూడి చినచిట్టి—చంద్రమతి, సావిత్రి, సత్యభామ, యామినీపూర్ణతిలక, సుభద్ర మొ.

శ్రీమతి కొంకిపూడి పెదబుల్లి—అశ్వపతి, మదనాభిరాముడు మొ.

శ్రీమతి కొంకిపూడి చినబుల్లి—సూత్రధారుడు మొ.

ఈ కాలములో కేవలము స్త్రీల సమాజములు కొన్ని బయలుదేరినవి. బళ్ళారిలో రెండు స్త్రీ సమాజములుండెడివి: ఒకదానికి సరసవినోదినీసభవారి ప్రోత్సాహమును, ఇంకొక దానికి సుమనోరమసభవారి ప్రోత్సాహమును ఉండెడిదట. ఈ సభలలోనివారందరును స్త్రీలే; అందున, కళావంతులే. స్త్రీలే పురుషవేషముల నన్నింటిని ధరించెడివారు. అసలు సభలవారికి వైర మున్నట్లే ఈ సభలవారికికూడ వైరముండెడిదని తెలియుచున్నది. ఈ స్త్రీల సభలు ధర్మవరంవారి మరణానంతరము బయలుదేరినవని కొందరును; ఆచార్యులవారి కాలములోనే బయలుదేరిన వనియు, వీరిలోని ఒక స్త్రీ బాహుకభూమికను ధరించి ఆచార్యులవారి మెప్పును పొందెననియు కొందరును చెప్పుదురు.

బందరులోకూడ రెండుమూడు స్త్రీ నాటకసమాజము లుండెడివి. “ధీరామోదినీ” (జగన్నాథపురములో) అనెడి సమాజములో ‘రామాబాయి’ అనునామె ప్రముఖురాలు. “జగ

న్యోహిసీ సమాజము"లో 'అంకాలు' అనునామె ప్రముఖురాలు; ఇందులో 'కోయిల' అనునామె అద్భుతముగా పాడెడిదట. గుడివాడ తాలూకా 'సుబ్బిచెరువు' గ్రామవాసిని 'రాముడు' అనునామె హరిశ్చంద్రాది భూమికలకు ప్రసిద్ధిపహించినదై పురుషులను సవాలుచేసినదట.

మానూరు హనుమంతరావుగారు అనునటుడు "సుధీజనసమాజ" మనుషేర గుంటూరులో 1907-08 ప్రాంతముల ఒక సమాజమును స్థాపించెను. ఇందులో శ్రీ లుకూడ నుండెడివారు. ఈ ప్రాంతములలో శ్రీ పురుషులు కలిసివేయుట కిదియే ప్రారంభము. హనుమంతరావుగారు నాయకపాత్రధారి; నాగమణి, నాగరత్నం అనువారు ప్రముఖనాయికాభూమికలను ధరించెడివారు. (వీరి నాటకశాల చుట్టును గోనెపట్టాలు కట్టియుండుటచేత దీనికి 'గోనెపట్టాల కంపెనీ' అనియే పేరట).

1915-16 ప్రాంతముల గూడూరులో వెంకమ్మ, రాజమ్మ అనువారలు ఒక శ్రీ నాటక సమాజమును ప్రారంభించి కొన్ని ప్రదర్శనము లొసంగినారట; వీరందరును గౌరవ కుటుంబములలోనివారేయని చెప్పదురు.

1919 ప్రాంతముల బయలుదేరిన "విజయరామ డ్రమెటిక్ ఆకాడెమీ"లో కూడ పురుషుల ప్రక్క ముగ్గురువేళ్య యువతులు నాయికాభూమికలను ధరించెడివారు; వీరికి జీతములుకూడ నుండెడివి.

1928 ప్రాంతముల గుంటూరులో శ్రీ దంటు వేంకటకృష్ణయ్యగారు "నవలా నాటక సమాజము" ప్రారంభించినారు; శ్రీమతులు పసుపులేటి కన్నాంబ, దాసరి కోటిరత్నం, దాసరి యామినీపూర్ణతిలక ప్రభృతు లిందులో నటించినారు.

రమావిలాసిని సమాజము (శ్రీకాకుళము) :

ఇది 1906-07 ప్రాంతములలో ప్రారంభమై ఐదారు సంవత్సరములపాటు మాత్రమే పనిచేసి, మరల 1921 ప్రాంతములలో 'రమా విలాస అమెచ్యూర్స్' అనుపేర పునరుద్ధరింపబడెను. పై సమాజము పనిచేసినకాలము తక్కువైనను, అది ఒక మహానటుని తెలుగు దేశమునకు ప్రసాదించినదని చెప్పవచ్చును. వారే చట్టి చినపూర్ణయ్యపంతులుగారు. వీరు కళాశాలలో చదువుకొనెడి రోజులలో ఆంగ్లనాటకములలో నటించియున్నారు. ఆ అనుభవముతో వీరు రమా విలాసిని సభ్యులను తీర్చి దిద్దినారు. వీరు ధరింపని ప్రముఖపాత్ర లేదనియే చెప్పవచ్చును. వీరికి 'శివాజీ' అభిమానపాత్ర; దానిని నిర్వహించుటలో ప్రత్యేకత సాధించినారు. ప్రథమాండ్ర నాటకకళాపరిషత్పథల రెండవనాటి సభకు వీరధ్యక్షులు. వీరిప్పుడు 80 సంవత్సరముల వృద్ధులు. 1928 లో ఒక ఫ్రెంచి విశ్వవిద్యాలయమువారు వీరిని Honorary Professor of Indian Dramaturgy' గా నిర్దేశించుకొనియున్నారు.

పర్లాకిమిడి నాటకసమాజము :

పార్లీ కంపెనీల ప్రభావముతో 1897 లో విద్యార్థులందరును కలిసి ప్రారంభించిన "అమెచ్యూర్ డ్రమెటిక్ అసోసియేషన్" ఇంచుమించుగా 1929 వరకు సాగినది. ఇందులో

శ్రీయుతులు గిడుగు ఫేంకటసీతాపతి, చిలుకూరి బుచ్చన్నపంతులు, పంతుల రామమూర్తి ప్రభృతులు ప్రముఖులు. వీరికి దుప్పట్లే తెరలు. రెండు ఇత్తడి బిందెలలో నీళ్ళుపోసి, వాటి అంచుల మీద లావుపాటి చీపురుపుల్లలను నిలబెట్టి ఆ పుల్లలను పాలుపిత్తికినట్లుగా చేసిడివారట; అట్లువచ్చెడి శబ్దమే వారికి శ్రుతి. నీళ్ళు నిండుగా ఉన్నచో శ్రుతి తగ్గిపోవునట. పాటకుల కంఠములనుబట్టి శ్రుతులమార్పు అవసరముకాన నీళ్ళను హెచ్చించుట తగ్గించుట చేయుచుండెడివారు. హార్మోనియము 1906-07 ప్రాంతములలో మాత్రమే వీరికి లభించినది. 1903-04 లో పల్లాకిమిడి రాజావారు “పద్మనాభధియేటర్” కట్టించినారు. రాజావారి ఆదరణలో నున్న ఒరియా నాటక సమాజముతోపాటు, తెలుగు నాటకసమాజమువారుకూడ ఈ నాటకశాలనే ఉపయోగించెడివారు. వీరు 1926-27 లో మద్రాసులో గవర్నరు సమక్షమున ప్రదర్శనములొసంగి మెప్పు పొందినారు. 1929 లో గిడుగువారు రాజావారితో తగవుపడి పల్లాకిమిడి విడిచివచ్చిన తరువాత మరల అచ్చట తెలుగు నాటకసమాజము పనిచేయనేలేదని చెప్పవచ్చును.

స్వరయుగము [1912-1928]

ఇంతవరకును ఔత్సాహికమార్గమున సాగిపోవుచున్న ఆంధ్రనాటకరంగము ఆకస్మికముగా వ్యాపారపద్ధతులకు దిగిన కాలమిది. అంగణలము, ఆర్థికబలముకల సమాజములవారు మేటినటులనందరిని జీతములనిచ్చి ఆకర్షించెడివారు. కాగా ఔత్సాహిక నాటకసమాజములు చాల వరకు సన్నగిలిపోయినవి.

హిందూ నాటకసమాజము (రాజమహేంద్రవరము) :

శ్రీ చిలకమర్తివారు అధ్యక్షులుగా 1901 లో పునరుద్ధరింపబడిన హిందూ నాటకసమాజమును 1908 లో కృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావుగారును, సత్యవోలు గున్నేశ్వరరావుగారును స్వాధీనము చేసికొనిరిని తెలిపియున్నాను¹. వారిరువురును కలిసి 1912 వరకును ఆ సమాజమును నడిపిరి. శ్రీ కృత్తివెంటివారు ఉత్తమనాట్యాచార్యులు; సుశిక్షణతో రిహార్సల్సు జరిపించి, నటులను ప్రదర్శనమునకు సిద్ధముచేయుట వీరివంతు. పై హంగులన్నియును సమకూర్చుట గున్నేశ్వరరావుగారివంతు. సమాజకార్యకలాపములు పెద్ద ఎత్తున ఆరంభమైనవి. వ్యయప్రయాసలకు లెక్కచేయక ఆధునికరంగపరికరములను చేకూర్చుకొని, తమ సమాజమును వీరు స్వయంసంపూర్ణసమాజముగా రూపొందించుకొనినారు; ఇందులకై సుమారు లక్ష యేబదివేల రూపాయలను వ్యయముచేసిరిని చెప్పుదురు (ఒక్క గయోపాఖ్యానమునకే రెండు రైల్వే వాగ్గళ్ళకు సరిపడెడి సామాను ఉండెడిది. సమాజములో నటులు ఎనుబదిమందివర కుండెడివారు. పౌరుగూరి ప్రదర్శనములకు ఇంతమందియును, అంతసామాను కూడ కదలవలసినదే); తెరలు మొదలగునవి వ్రాయుటకు శ్రీ ఎ. ఎస్. రామ్² అనువారిని, పాటలు వ్రాసి నేర్పించుటకు శ్రీ పాపట్ల కాంతయ్య³ అనువారిని వీరికోరి రప్పించినారు; ఈ ఇరువురి వలనను ఈ సమాజమువారి ప్రదర్శనముల కెంతయో వన్నెచేకూరెడిది. ఈ సమాజమును గూర్చి పసుమర్తివారు వ్రాసిన వాక్యము లిచ్చట స్మరణార్హములు—“.....అక్క-

డక్కడ సమాజాల్లో ఏదోవిధంగా అక్కటకు వచ్చేవారూ, అభిమానంతో పనిచేస్తూ ఉండే వారూ, అందమైనవారూ, పాడగలవారూ, అభినయచాకచక్యం కలవారూ యీ సమాజంవల్ల కళ్ళు తెరచారు. 'నాటకోద్యోగం తమ జీవనానికి సాధనంగా ఉపయోగపడే దారిని కనిపెట్టారు. ఇంకేముంది! పక్షలల్లే పదిదేశాలున్నచీ వచ్చిపడ్డారు ఆగోదాపరితీరంలో!...ఆంధ్రదేశంమొత్తం మీద నాటకసమాజానికి వర్తకమర్యాదను తెచ్చిపెట్టినవారు మనగున్నేశ్వరరావు, నాగేశ్వరరావు గార్లే. ఎక్కువగా ద్రవ్యాన్ని ఆవిషయంలో ఖర్చుపెట్టిన వారుకూడా ఒకవిధంగా వీరే. వందలకు వందలు నటులకు అడ్వాన్సులుగా ఇవ్వడం, పది మొదలు వందరూపాయల వరకూ జీతాలేర్పాటుచడం, కార్థానాలోని పనివాండువలె ప్రొద్దుటినుంచి సాయంతనం వఱకూ నటులంతా నాట్యవిషయంలో యజమానులు చెప్పినట్లుగా కనిపిస్తూ ఉండడం ఈ మొదలైన ఆచారాలన్నీ వీరిసమాజంతోనే ప్రారంభమయినాయి. ఇక ఇక్కడినుంచీ ఆంధ్రనాటకప్రపంచానికి ఒక క్రొత్తరూపం తటస్థించింది. క్రొత్తపద్ధతులు బయలుదేరాయి.....

".....పాడగలవారికి పద్యాలూ, పాడలేనివారికి గద్యాలూ, అటాపాటా రెండు వచ్చిన వారికి పార్శ్వదేశపు పసండు పాటలూ ముఖ్యంగా కనిపిస్తూ ఉండేవి. నాలుగు గంటల కాలంలో అటముగియడానికి వీలుగాకూడా ఉండేవి.....పాపట్ల కాంతయ్యగారు ప్రత్యేకంగా ఒక్కొక్క నాటకానికి పార్శ్వపద్ధతి కీర్తనలువ్రాసి, అవ్రాసిన వాన్ని నటులందఱకూ నేర్పి, వందోయాభై య్యో జీతం పుచ్చుకొనేవారువీరు. అవసరం అయినప్పుడు హాస్యసీనికూడా వాయిస్తూ ఉండేవారు...ఇంకా యవనాంధ్రసంగీతలక్షణాలు రెండింటినీ జోడించి, ఒక క్రొత్త నడకలో, ఒక క్రొత్తరూపంలో, ఒక క్రొత్తరుచిలో, ఎన్నివందల కీర్తనలైనా సృష్టించ గలరు. ఆకాలంలో ఇట్టి ప్రజ్ఞగలవారు మరియొకరు లేరు. ముందు నాటకం ఎట్లాయన్నా వీరి కీర్తనలు మాత్రం నాట్యపట్టాభిషేకాన్ని చేసుకొనేవి. మూడువంతులు నాటకదాయానికి ఈ కీర్తనలు కారణంగా ఉండేవి. అదొకశకంంగా వెలిగిపోయింది. ఆకారణంచేత 'నాటకవాగ్గేయకారకు' లంటాను నేనీ పాపట్ల కాంతయ్యగారిని.

".....ఎ. ఎన్. రామ్ రెండుమూడు వందలజీతం పుచ్చుకునేవాడు. కుంచెచేత పుచ్చుకొంటే ఏదేడు పద్నాలుగోకాలూ రంగంలో మొలిచినట్లు చేసేవాడు. ఈయన చేతికి కుదిరిన పాకం ఎంత విశేషమయిందో చెప్పలేంకాని ఆ దృశ్యాలకిచ్చే రంగుల్లో జీవకళలన్నీ ఉట్టి పడుతూ ఉండేవి. కావలసినంత ఖర్చుపెట్టి సమాజంవారు ఈయనచేత ఎప్పటి కప్పుడు ఆయా నాటకాలకు తగిన యవనికాది దృశ్యాలను అన్నిటినీ వ్రాయించేవారు. దుస్తులకూడ వీరినలహాను బట్టి బొంబాయి, కలకత్తాలనుండి దిగుమతి చేసుకొనేవారు.

"తెలుగు నాటకాల్లో డ్యాన్సులు అనేవికూడా యీ సమాజంవల్లనే ప్రవేశమయినాయి. కొంచె మించుమించుగా అందఱూ ఒక్కవయస్సులో ఉండే బాలురు బాలవేషాల్లోనూ, బాలికా వేషాల్లోనూ అధమం ఒక ఇరవైముప్పై మందైనా, ఏదర్బారుసీనులోనో ప్రత్యక్షమయ్యేవారు. మనోహరంగా, లక్ష్మీబామ్మలల్లే ఉండే ఆలేతముఖాలూ, ఆచూపులూ, ఆపాటలూ, ఆగంతులూ అంతా ఒక అపూర్వమయిన అందాన్ని, అనందాన్ని ఇచ్చేవి.....మధ్యమధ్య రామ్గారు తన అనుపమాన హాస్యవైదుష్యాన్ని కూడా ప్రదర్శిస్తూ జనులను అమోఘంగా సంతోషపెట్టేవారు.

“అయాటలో కూడా మంచి ఆరిందాతనం కనిపించేది. టైంప్రకారంనడిచేది వ్యవహార మంతాను. ఎంతపెద్ద సీ నైనా టెప్పపాటులో ప్రసన్నమో, అంతరానమో కావలసిందే. పాఠాలకు తడుముకోవడం కాని, అనందర్పప్రదర్శనాలు కాని, అల్లర్లు ఆకళాయితనాలు కాని, ఏమాత్రమూ కనిపించేవికావు. ఎంత అల్లరిలోనైనా గున్నేళ్ళవరావుగారు హాలులోకి వచ్చారంటే అంతా గుప్ వవ్.” (ఆంధ్రనాటకకళిక—పుటలు—323-25).

రెప్పపాటులోమారే సీన్సును ‘ట్రాన్స్ ఫర్ మేషన్ సీస్టు’ అందురు. హరిశ్చంద్ర నాటకములోని శృశానఘట్టములో విశ్వామిత్రుడు హరిశ్చంద్రునితో “నీవున్నది శృశాన భూమికాదు; యజ్ఞవాటిక...” అనుచు చెప్పును. అంతవరకును శృశానముగా నున్న దృశ్యమంతయును నిముషములో యజ్ఞవాటికగా మార్పు చెందిపోయెడిది; ఇట్టివే ఇంకను అనేకఘట్టములు కలవు. ఇది ‘bits work’ వలన సాధ్యమగును. దీనిని ప్రవేశపెట్టినవారు ఎ. ఎన్. రామ్ గారే. ఈ సమాజములో “దర్బారుసీను” చాల అద్భుతముగా నుండెడిదట. రంగస్థలము చాల పెద్దది (అనగా depth చాల ఎక్కువ). అయినను వారికి శబ్దవిపులీకరణయంత్రావసరమెన్నడును కలుగలేదు. ‘పూలతోట భవనం సీను’ ఇంకొక ప్రత్యేకత. తెరలు సోపానపంక్తి విధముగా నుండెడివి; అందులో రంద్రములు ఉత్తరోత్తరాధికములుగా నుండెడివి. వానికి పలు చని కాగితము లంటించి, పెనుక పెద్ద దీపము పెట్టెడివారు. అప్పుడు దూరము నుండి చూచు వారికి లెక్కలేనన్ని దీపములు కన్పట్టెడివట! ఆ దీపములను లెక్కపెట్టినవారికి రు. 116 లు బహుమతియని ప్రకటించెడివారట కూడను.

ఈ సమాజమువారి నాటకములకు టిక్కెట్లు ‘అడ్వాన్సు బుకింగ్’ అటు బరంపురంనుండి ఇటు మద్రాసునుండి కూడ చాలరోజులు ముందుగానే జరిగెడిదట; ఆరోజులలో వీరినాటకములన్నచో అంతటిమోజు ప్రజలకు: పైగా, చిలకమర్తివారి గయోపాఖ్యానాదులు ముద్రితములైన తొలిరోజులవి: నిజముగా, ఆంధ్రనాటకరంగ చరిత్రలో అది ఒక విశిష్టమైన కాలము.

చింతామణీనాటక సమాజము (రాజమహేంద్రవరము) :

శ్రీయుతులు నాగేశ్వరరావు, గున్నేళ్ళవరావుగార్ల మైత్రి చిరకాలము సాగినదికాదు. గున్నేళ్ళవరావుగారు 1912 ప్రాంతములలో విడిపోయినారు. నాగేశ్వరరావుగారు ఒక్కరు మాత్రమే ‘హిందూనాటకసమాజము’ను మరికొంత కాలము నడపినారు; వీరు ఏలూరులో నాటకములు ప్రదర్శించుచుండగా ఆ నాటకపుహాలు పరశురామ ప్రీతియై, చిరకాలార్జితమగు రంగస్థలపరికర మంతయు భస్మీపటలమై పోయినది. అయినను నాగేశ్వరరావుగారు క్రుంగి పోలేదు. కొణితివాడ జమీందారుగారి సాయముతో మరల సర్వమును పునర్నిర్మించుకొనినారు. రంగూనువరకు సమాజమును తీసికొని వెళ్ళినారు. ప్రత్యేకముగా డేరాహాలును ఏర్పాటు చేసి కొని దై నమోసెట్టును తెప్పించుకొనినారు.

ఇంక గున్నేళ్ళవరావుగారు ప్రత్యేకముగా ‘చింతామణీనాటకసమాజము’ను స్థాపించినారు; కాని దీనికి ‘గున్నేళ్ళవరావుగారి కంపెనీ’ అనియేపేరు. వీరు ప్రత్యేకముగా ‘చింతామణీ

థియేటర్'ను నిర్మించినారు (నేటి జయాటాకీస్). అంగబలము, ఆర్థికబలము కలవారు కాబట్టి అన్నిచోట్ల నుండియు ప్రసిద్ధనటులను తమవైపు ఆకర్షించుకొనినారు. ఇది 1927 ప్రాంతముల వరకు అనగా వారి మరణవర్యంతమును సాగినది.

మైలవరం కంపెనీ (బెజవాడ):

మైలవరం రాజావారు, శ్రీ రాజాసూరానేని వేంకటపాపయారావు బహద్దరు జమీందారు గారు, మైలవరములో 1918లో 'బాలభారతీ సమాజము'ను స్థాపించినారు ('మైలవరం కంపెనీ' అనునది వ్యవహారనామము). 1916-17లో బెజవాడలో "మైలవరం థియేటర్" కట్టిన తరువాత యీ సమాజము బెజవాడకు తరలినది. పెద్ద పెద్ద జీతాలిచ్చుటచేత చాలమంది పెద్దనటులు ఇటు ఆకర్షింపబడినారు. పాపట్ల కాంతయ్యగారు రాజమండ్రి వదలి ఇచ్చట చేరినారు. హైదరాబాదు నుండి ఎ. టి. రామాంజులు అనువారిని హార్మోనియస్టుగాను, బిగ్గన్న అను వారిని తబలిష్టుగాను తీసికొని వచ్చినారు. ఈ ముగ్గురి సమ్మేళనమును మైలవరం కంపెనీకి అపూర్వమైన ఖ్యాతిని తెచ్చిపెట్టినది.

'అర్కెష్టా'ను రంగస్థలమునకు ముందున్న 'పిట్' (గొయ్యి)లో ఏర్పాటు చేసిన ప్రథమ సమాజము మైలవరం కంపెనీయే అని చెప్పుదురు. అంతియేకాదు కేకులు, క్రీప్ హెయిర్ మొదలగువాని వాడకమును ప్రారంభించిన వారును వీరే. ఇంతకుముందు హార్మోనీ మొదలగు నవి 'నైడువింగ్స్'లోనే ఉండెడివి. 1904-05 ప్రాంతముల తెలుగు దేశములో హార్మోనియమును వాయించుట కారంభము చేసినవారు కృత్తివెంటి సుబ్బారావుగారు (బందరు). దానికి ప్రసిద్ధిని, ప్రత్యేకతను చేకూర్చినవారు రామాంజులుగారు; హార్మోనియం వాద్యములో నాటికి నేటికి వీరిని మించినవారు లేరని చెప్పుదురు. కపిలవాయి రామనాథశాస్త్రిగారి ప్రసిద్ధమైన పాటలవెంట గ్రామఫోను రికార్డులలో వీరి కమ్మని హార్మోనియం సంగీతమును నేడుకూడ వినవచ్చును.

ఈ సమాజమున సుప్రసిద్ధులైన నటులెందరో ఉండెడివారు—శ్రీయుతులు యడవల్లి సూర్యనారాయణ, జొన్నవిత్తల శేషగిరిరావు, దైత గోపాలం, ఉప్పలూరి సంజీవరావు, గురజ నాయుడు, పారువల్లి సుబ్బారావు, అద్దంకి శ్రీ రామమూర్తి, కుంపట్ల సుబ్బారావు, గోవింద రాజుల వెంకట్రామయ్య మున్నగువారు.

పుట్టుకతో వచ్చిన రావతీవితో ధీరోదాత్తనాయకపాత్రములను—ముఖ్యముగా దుష్కంత, సత్యవంతాది పాత్రములను—అద్భుతముగా అభినయించిన నటాగ్రేసరులు యడవల్లి సూర్యనారాయణగారు. సహజముగా గంభీరమూర్తి యగుటచేత భీమ, యమ, కంసాది ధీరోద్ధత పాత్రములను కడునేర్పుతో నిర్వహించినవారు గురజ(గూడపాటి నరసింహారావు) నాయుడుగారు. ఆటలో, పాటలో, రూపములో సాటిలేనివారై అట్టి శ్రీపాత్రాభినయము నభూతోనభవిష్యతి అను ప్రసిద్ధి పొందినవారు ఉప్పలూరి సంజీవరావుగారు. రాధ పాత్రధారణమున సుప్రసిద్ధులు పారువల్లి సుబ్బారావుగారు. సత్త్వగుణప్రధానములగు పాత్రలకు పెట్టినది పేరైన దైత గోపాలంగారు 'ఆంధ్ర గంధర్వ'గా ప్రసిద్ధి పొందినవారు. కర్ణాటక సంగీతవిద్వాంసులై, దశరథ,

ధర్మరాజు, కణ్వాది ధీరప్రశాంత పాత్రములను నేటికిని విజయవంతముగా అభినయించుచు చున్న వారు అద్దంకి శ్రీరామమూర్తిగారు; ఇట్టి మహామహులైన నటులవలననే యీ సమాజమున కంత ఖ్యాతి లభించినది.

డబ్బుకు లెక్కచేయక ఆధునికరంగపరికరము లన్నియును సమకూర్చుకొనుటచేత ఈ సమాజపు ప్రదర్శనములు అపూర్వముగా నుండెడివి. ఈ సమాజమువారి ప్రత్యేకత శ్రీరాముల సచ్చిదాందశాస్త్రిగారి సావిత్రి, మల్లాది అచ్యుత రామశాస్త్రిగారి ద్రౌపదీ వస్త్రావహరణము. ఇందులో 'సినిమా ట్రిక్కులు' కూడ వీరు చూపించెడి వారు.

“అదినాల్లో వీరు వేసిన ఆ బ్రహ్మాండమైనహాలూ, అందులో అమర్పబడిన ఆఫోక సింగు ఎలక్ట్రీక్ డీపాలూ, ఆ పరిపరి విధాలైన పార్షిదుస్తులూ, ఆతెరలూ, అపాటలూ, అపా పట్ల కాంతయ్యగారి హార్మోనీ (తరువాత శ్రీ రామాంజులుగారు), బగ్గన్నగారి తబలా, ఆయన్నిటిలోచేరి తొలకరించే మనయడవల్లి సూర్యనారాయణ, ఉప్పలూరి సంజీవరావుగార్ల చిత్రవిచిత్రమైన పోజుపొలుపులూ, అసావిత్రిలోని “పోవుచున్నాడే,” “చూపులూ, తూపులూ” ఎన్నెన్ని జిల్లాలవారినో ఆకర్షిస్తూ ఉండేవి. తెలిగ్రాములమీద జరుగుతూ ఉండేది సీట్లు రిజర్వ్ చేసేవని అంతాను”—(అంధ్రనట ప్రకాశిక-పుట 347.)

ఇంచుమించుగా ఈ సమాజనిర్వహణములోనే శ్రీరాజావారి ఆర్థికస్థితి దెబ్బతిన్నదని చెప్పుదురు; 1924లో వారు తప్పుకొనినారు. అటుపిమ్మట కూడ అదేపేరుతో, ఒక కమిటీ యాజమాన్యమున, ఈ సమాజము కొనసాగినది; ఇందు ముఖ్యులు కపిలవాయి రామనాథశాస్త్రి. కుంపట్ల సుబ్బారావు ప్రభృతులు. ఈ సమాజమునకు శ్రీ మరుపిళ్ళ చిన్న అనెడి వస్త్రాదు అండగా నుండెడివారు. మద్రాసు పార్లమెంటు, చాపల రాజారావు అను వారలు చిత్రకారులు. దోరడ్ల వెంకటరత్నం 'మేకప్ మాన్'. ఈ సమాజమువారు 1918 ప్రాంతముల సొంత ఎలక్ట్రిక్ డైనమోసెట్టును ఏర్పాటు చేసికొనినారు. 1930-31 ప్రాంతముల ఈ జాలభారతీ సమాజపు నటులతోను, శ్రీమతి దాసరి కోటిరత్నంతోను ఈస్టిండియా కంపెనీవారు (కలకత్తా) 'సావిత్రి' సినిమా తీసియున్నారు.

సికిందరాబాదు - మైదరాబాదు నాటక సమాజములు :

1912-13 ప్రాంతముల సికిందరాబాదులో సి. టి. మోహనరంగం పిళ్ళె అనువారు 'వాణీ విలాస సభ'ను స్థాపించినారు. రాజానాగన్న దేవిడిలో (నేటి చిత్రాటాకీసు ఉన్నస్థలము) నాటకప్రదర్శనములు జరిగెడివి. పిళ్ళెగారే నాయకపాత్రధారులు. కె. శేషయ్య అనువారు నాయికాభూమికలను ధరించెడివారు. మైలవరం కంపెనీలో చేరుటకు పూర్వము ఎ. టి. రామాంజులుంగారిదే పనిచేసినారు. ఈ సమాజమువారు గుంటూరు మొదలగు ప్రదేశములలో కూడ ప్రదర్శన లొంగినారు. వాణీవిలాససభకు వ్యతిరేకముగా “సరస్వతీసభ” అనెడి సమాజ మొకటి వెలసినది. 1919లో “శ్రీకష్టమనోల్లాసిని సభ” అనునదింకొకటి బయలుదేరినది; కాని 1928-29లో ఈ రెండును ఏకమైనవి; ఇదిచాలకాలము వరకు సాగినది. ఈసమాజములలోని

నటులందరును బౌత్వాహికులు; ఉద్యోగస్తులు; నాటకకళోపాసకులు. ప్రదర్శనములవలన వచ్చిన రాబడితో ధర్మకార్యము లాచరించెడివారు. వీరిలో సుప్రసిద్ధనటులు పి. ఎమ్. వేణు గోపాలస్వామిగారు నటులుగానేకాక ఉత్తమనాట్యాచార్యులుగా చక్కనిఖ్యాతి గడించినారు. సికిందరాబాదులో 'నటపితామహు'లనదగినవారు వీరే. విశ్వనాథశాస్త్రి అనువారు కొన్ని నాటకములు రచించి ప్రదర్శింపజేసినారు; వీరి మేనకావిశ్వామిత్రము ముద్రితము.

ఇంక హైదరాబాదులో ధర్మవరం గోపాలాచార్యులుగారు 1906-07 ప్రాంతములలోనే "కృష్ణవిలాసిని సభ" యను దానిని స్థాపించి కొంతకాలము నడపినారు. 1910 ప్రాంతముల "హైదరాబాద్ అమెచ్యూర్స్" అను సమాజము ప్రారంభమైనది. ఇందులో డా. ఎన్. ఎన్. ఇనుగంటి (శ్రీమతి సరోజినీదేవి నాయుడు మేనల్లుడు) ప్రసిద్ధనటులు. వీరిలోనుండి చీలి పోయిన కొందరు 1915లో "ఫ్రండ్సు యూనియన్" అను సమాజమును స్థాపించిరి; వీరెక్కువగా ఆంగ్లనాటకములనే ప్రదర్శించెడివారు; దీనికి పెద్దపెద్ద జాగీరుదార్లు బోషకులుగా నుండెడివారు. ఈ సమాజపు నటులలో ఎన్. నారాయణదాస్ గారు సుప్రసిద్ధులు. అటుపిమ్మట "కళామండల్" (మహారాష్ట్రసమాజము) మొదలగు పెక్కు సమాజములు బయలుదేరినవి.

విజయరామ ద్రమాటిక్ అకాడెమీ (విజయనగరము) :

1910 ప్రాంతములనుండి విజయనగరములో "అమెచ్యూర్ ఫియాట్రికల్ కంపెనీ" అనునది పనిచేయుచుండెను. అటుపిమ్మట విజయనగరం మహారాజా శ్రీ విజయరామగజపతి వారు 8-2-1919 తేదీన "విజయరామ ద్రమాటిక్ అకాడెమీ"ని స్థాపించినారు. (పై సమాజము వారందరును ఇందులో చేరినారు). దీనికి తాతా ఉమామహేశ్వరంగారు నాయకులు (వీరు విల్సన్ పాత్రలకు ప్రసిద్ధి). ఇందులో ముగ్గురు స్త్రీలు కూడ నుండెడివారు; మద్దెల అప్పడు, మద్దెల లక్ష్మీనారాయణ, పొడుగు సుందరి. వీరికి ఒక్కొక్కరికి నెలకు 50రూ॥ జీతము. అందుచే వీరిని "మూడేభైలు" అనెడివారట. పైరెండు సమాజములలోను రామాయణం సర్వేశ్వరశాస్త్రి, అనాసపురపు (జగన్నాథ) గోపాలరావుగార్లు సుప్రసిద్ధనటులు—శాస్త్రిగారు రామదాసు, హరి శృంధ్ర పాత్రలకు పెట్టినదిపేరు; ఇంక గోపాలరావుగారు దుర్గాదాసు, పఠాన్ పాత్రల విషయములలో ప్రత్యేకత సాధించినవారు. విజయరామ ద్రమాటిక్ అకాడెమి కూడ 1935తో ఆగి పోయినది.

మోతేవారి కంపెనీ (ఏలూరు) :

అమెచ్యూర్ నాటిక కంపెనీ, ఏలూరు, ఏలూరు ప్రభుత్వ కళాశాల, ఏలూరు కళాశాల పోయిన కొందరు 1915లో "ఫ్రండ్సు యూనియన్" అను సమాజమును స్థాపించిరి; వీరెక్కువగా ఆంగ్లనాటకములనే ప్రదర్శించెడివారు; దీనికి పెద్దపెద్ద జాగీరుదార్లు బోషకులుగా నుండెడివారు. ఈ సమాజపు నటులలో ఎన్. నారాయణదాస్ గారు సుప్రసిద్ధులు. అటుపిమ్మట "కళామండల్" (మహారాష్ట్రసమాజము) మొదలగు పెక్కు సమాజములు బయలుదేరినవి.

విజయరామ ద్రమాటిక్ అకాడెమీ (విజయనగరము) :

1910 ప్రాంతములనుండి విజయనగరములో "అమెచ్యూర్ ఫియాట్రికల్ కంపెనీ" అనునది పనిచేయుచుండెను. అటుపిమ్మట విజయనగరం మహారాజా శ్రీ విజయరామగజపతి

కూడ చాలపెద్దపత్తున సన్నాహము లారంభించి “ఆంధ్ర నాటకప్రపంచంలో పెద్దపేరు ప్రతిష్ఠలు కలిగిన నటవతంసుల నందర్ని చాలవరకు సమకూర్చారు. అప్పటి ఆచారాల ప్రకారం వారివారి సమర్థతలకు తగినటుల ఆధ్వర్యములు ఇచ్చారు. పదిమొదలు వందరూపాయల వరకు జీతాలు ఏర్పఱచారు. ఏలూరులోనూ బెజవాడలోనూ నాటకభవనాల్ని నిర్మించారు. దేశికులూ, కార్యనిర్వాహకులూ, కవులూ, చిత్రలేఖకులూ, సహాయులూ మున్నగువారెందఱికో జీవనాలు కల్పించారు. చక్కని కట్టుబాట్లలో నాట్యశిక్షణ ఇప్పించారు. ఆంధ్రీకృత సంస్కృతనాటకాలూ, స్వతంత్రనాటకాలూ, సాంఘిక నైతిక వివిధ రూపకాలూ మొదలైనవెన్నో చదివింపించారు. కొంచె మించు మించుగా తెలుగు జిల్లాలన్నిటిలోనూ ప్రజలకు వివిధనాటకాభిరుచులను చవిచూపించారు. వెళ్ళిన ప్రదేశాలందంతటా ఉండే పండితులయొక్క యూ, ప్రభువులయొక్క యూ, అధికారులయొక్క యూ సన్మానాల్ని చూరగొన్నారు.” (ఆంధ్రనాటకప్రకాశిక-పుటలు-315-56).

శ్రీయుతులు యడవల్లి సూర్యనారాయణ, ఉప్పులూరి సంజీవరావు, కడియాల రత్నయ్య, ఆరణి సత్యనారాయణ, ఆలమూరి పట్టాభిరామయ్య, కొచ్చర్లకోట రంగారావు, పంచాంగం వేంకటరామానుజాచార్యులు, కపిలవాయి రామనాథశాస్త్రి, అద్దంకి శ్రీరామమూర్తి, బుద్దిరాజు లక్ష్మణరావు, ముంజులూరికృష్ణారావు, జొన్నవిత్తుల శేషగిరిరావు, ఓలేటి నారాయణమూర్తి మున్నగు ప్రసిద్ధనటులందరును ఇందు పనిచేసినది. ఇంక కవులలో శ్రీయుతులు శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రి, బలిజేపల్లిలక్ష్మీకాంతము, మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి ప్రభృతులిందు పనిచేసినవారే.

తెలుగు దేశములోనేకాదు, బహుశః ఆధునికకాలమున భారతదేశములోనే ప్రప్రథముగా మృచ్ఛకటికమును ప్రదర్శించినఖ్యాతి ఈ సమాజమువారికి దక్కినది. 20-9-1924 తేదీన వారొసంగిన ప్రదర్శనమునకు సమ్మోహితులై పురాణం నూరిశాస్త్రిగారు విపులమగు విమర్శను ప్రకటించియున్నారు. (నాట్యశాస్త్రము-పుటలు-26-66) —

“నాటకకళపాలిటి కృష్ణరాయలనందగు శ్రీ మోతే నారాయణరావుగారి యపూర్వ ప్రాచీనరూపకము నభిమానించి ప్రదర్శింపజేసి నందున కెంతయు మెచ్చుచున్నాము. జిడ్డులింగయ్యగారిని, శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రిగారిని సామాజికలకు నిర్దుష్టమగు శిక్షనొసంగి సర్వాంగసుందరమగు ప్రదర్శన మేర్పరచినందునకును, రంగవరికరాదుల గడుంగడు నేర్పుతో సమకూర్చినందుకు శ్రీ సీతారామాంజనేయనాటకసమాజము శిల్పకులను బహుభంగుల నుతింప వలసియున్నది. ప్రదర్శనమందు శ్రీ కొచ్చర్లకోట రంగారావుగారు శకారపాత్రమును, లక్ష్మీనారాయణగారు చారుదత్త భూమికను, ఆరణి సత్యనారాయణగారు వసంత సేనగను, పట్టాభిరామయ్యగారు మైత్రేయుడుగను. అంజనేయులుగారు విటుడుగను నేర్పొప్పనభినయించిరి. ముంజులూరి కృష్ణారావుగారు చందనకద్యూతకారుల భూమికల దాల్చిరి. రంగవరికరములు, దుస్తులు సింహాశనాట్యమందిరము లందువలె చిత్రసామంజస్య మేపార గూర్చబడినవి.”

ఈ సమాజమునకు యడవల్లి సూర్యనారాయణగారు మేనేజరుగా కూడ పనిచేసెడివారు. వీరు మంచి కట్టుదిట్టములతో సమాజమును నడిపించెడి వారట. యడవల్లివారి ఉన్నతదశలో

సగము మైలవరం సమాజములోను, తక్కినసగము ఈ సమాజమందును గడచినది. ఈ సమాజమునకు తన్నేరు రామయ్య అనేడి వస్తాడు కాపుదలగా నుండెడివాడు.

రామవిలాససభలు (చిత్తూరు: తెనాలి):

చిత్తూరు : 1-8-1920 తేదీన రావుబహదూరు టి. వి. రంగాచార్యులుగారు అధ్యక్షులుగాను, బ్రహ్మాండం నరసింహారావుగారు కార్యదర్శిగాను ప్రారంభమైనది చిత్తూరు 'రామవిలాససభ'. ఇందులోని సభ్యులందరును న్యాయవాదులు, ఉద్యోగస్తులు, శ్రీయుతులు ఎమ్. ఆనంతశయనం అయ్యంగార్, ఆర్. బి. రామకృష్ణరాజు, బి. మునుస్వామినాయుడు (మాజీ మద్రాసు ముఖ్యమంత్రి) ప్రభృతు లిందలి సభ్యులే. చిత్తూరు వి. నాగయ్యగారి సమాజములో సుప్రసిద్ధ నటులే కాక గాయకులు, హార్మోనిస్టులు కూడను. నెల్లూరు వారైన రాయప్రోలు సుబ్రహ్మణ్యంగారు (సుప్రసిద్ధ నటులు, గాయకులు) ఈ సమాజమున బహుకాలము 'కండక్టరు'గా పనిచేసినారు. కె. రాఘవేంద్రరావు, పి. నరసింహయ్యగార్లుకూడ ఇందు పేర్కొనదగినవారు. ఈ సమాజము వారుకూడ పలుకాపులలో ఉత్తమప్రదర్శనము లొసంగియున్నారు. వీరు మొదట రామమందిర మొకటి కట్టుకొని, పిమ్మట పెద్దనాటకశాలను నిర్మించుకొనిరి.

తెనాలి : 1920లో తెనాలిలోని వైఖ్యులు కొందరుచేరి చల్లా ఆంజనేయులుగారి నాయకత్వములో 'శ్రీకృష్ణా హిందూథియేటర్'ను స్థాపించినారు. గుంటూరు సెకండ్ కంపెనీలోనుండివచ్చి, నెలజీతముమీద మల్లాది గోవిందశాస్త్రిగారిందులో చేరినారు. స్థానం నరసింహారావుగారి ప్రథమ రంగస్థల ప్రవేశమిందులోనే. తరువాతవారు 'రామవిలాస సభ'లోనికి వెడలిపోగా ఇందులో శ్రీ పాత్రధారణమునకు జగ్గయ్యపేట సమాజమునుండి శ్రీపాద రంగయ్యగారు వచ్చినారు. రంగయ్యగారు తులసిగా, గోవిందశాస్త్రిగారు జలంధరుడుగా ఈ సమాజమువారు చందాల కేవల దాసుగారి 'సతీ తులసి నాటకము'ను చక్కగా ప్రదర్శించుటలో ప్రసిద్ధి వహించినారు.

ఇంక సుప్రసిద్ధమైన 'రామవిలాససభ' 1921 లో స్థాపింపబడినది. దీని అభివృద్ధికి భాగవతుల రాజగోపాలముగారును, నాట్యశిక్షణకు త్రిపురారిభట్ల వీరరాఘవస్వామిగారును పూనుకొనినారు. "ఆ శిక్షణవిధానం ఏలాటిదోకాని పుట్టిన మఱునాటినుండి ఎన్నికలోకి వచ్చింది ఈసభ. క్రమశిక్షణ అనేదాన్ని పొందడం వల్ల సమాజాలు ఎంతత్వరలో కీర్తిని గడించగలవో నిదర్శనంగా చూపించింది ఈసభ. పదార్థభిన్నమయిన భావాభినయప్రాముఖ్యాన్ని, పాత్ర తత్త్వచిత్రీకరణవిధానాన్ని ప్రధానంగా అభినయించాల్సి ఉంటుందనే అభిప్రాయాన్ని ఋజువు చేసింది ఈసభ." (ఆంధ్రనటప్రకాశిక-పుట 342). శ్రీయుతులు పెద్దిభొట్ల చలపతి రావు, డా॥ గోవిందరాజుల సుబ్బారావు, మాధవపెద్ది వేంకట్రామయ్య, పిల్లలమజ్జి సుందర రామయ్య, పులిపాటి వేంకటేశ్వర్లు, తంగిరాలఆంజనేయులు, ఏలేశ్వరపు కుటుంబశాస్త్రి, లక్కరాజు విజయగోపాలరావు, పాతూరి సూర్యనారాయణ, రావూరి రంగారావు, స్థానం నరసింహారావు ప్రభృతు లిందలి ప్రసిద్ధనటులు. వీరు ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క నాటక ప్రదర్శనమునకు సూత్రధారులు కాదగిన అర్హతలు కలిగినవారు. ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క మహా సంస్థవంటి

వారు. ఈ నటులందరును చేరి, ఈ సభలో, ఒకేనాటకములో ఒకేదేశికుని శిక్షణములో కలిసి కట్టుగా పనిచేయుటవలన అచిరకాలములోనే ఈ సమాజము అపూర్వయశస్సు నార్జించినది. వీరి ప్రసిద్ధప్రదర్శనములు రోషనార, ప్రతాపరుద్రీయము, కన్యాశుల్కము, బొబ్బిలి. ఈ నాటకముల ప్రసిద్ధికి స్థానంవారి నాయకావేశధారణము సగము కారణమని చెప్పుట అతిశయోక్తికాదు. పద్మశ్రీ బిరుదాంబితుడైన తొలిభారతీయ నటుడు స్థానంవారే. వరము బాబూరావుగారి సమాజమునకు చిత్రకారులు. మయినేపల్లి బసవలింగంగారు కూడ ఇందు శ్రీపాత్రలను ధరించేవారు. గ్రీకోపెయింట్లను సమ్మేళనసౌష్ఠవముతో ఉపయోగించిన ప్రథమసమాజమిదియే యని చెప్పవచ్చును.

మరికొన్ని ప్రసిద్ధనాటకసమాజములు

బరంపురము :

శ్రీయుతులు బూర్ల సోదరుల “జగన్నాథ విలాసిని నాటకసమాజము” చెప్పుకొనదగినది. ఇందులో నాయకాపాత్రధారులలో మద్దూరి అప్పారావు పంతులుగారు ప్రముఖులు. వీరు పానుగంటివారి నాటకముల నెక్కువగా ఆడెడివారు. 1920 ప్రాంతములనుండి ‘మిత్రమండలి’ అనేది నాటకసమాజము న్యూపతి నారాయణమూర్తిగారి ఆధ్వర్యములో చక్కగా పనిచేసినది. శ్రీ వెలివెల వీర రాఘవస్వామి ప్రభృతులందలి ప్రసిద్ధనటులు.

తెక్కలి :

ఇచ్చటి ‘అంధ్ర ప్రచారక సంఘము’లో జయంతి వేంకట జగన్నాథరావుగారు ప్రముఖనాయకపాత్రలను, వినుకొండ జోగారావుగారు ప్రముఖనాయకాపాత్రలను ధరించెడివారు. “తెక్కలిలో నొకవిచిత్రమైన కళింగ వైశ్యకుటుంబమున్నది. టంకాల సాంబయ్యగారు శ్రీ పురుష వేషాలు వేసేవారు. వీరితమ్ములొకరు హార్మోనీ వాయిస్తూ, యింకొకరు తవలా మోడుతూ, మరియొకరు ఇంద్రుడు మొదలైన వేషాలు వేస్తూ యున్నారు. సాంబయ్యగారి కొడుకులిద్దరూ బాలకపాత్రల నభినయిస్తారు. వీరల వుచ్చారణ, సంగీతము, కులనియమముల నతిక్రమించి యసాధారణ విన్నపమూదుర్యములతో చెన్నారు తున్నది. అపశబ్ద మెక్కడా రాదు. ఇందులో పెద్దవాడు, శశిభూషణరావు, అపూర్వనటనాచాతుర్యమును కనుపర్చినాడు” (నాట్యఽశోకము—పుట 236).

ఫత్రపురము :

ఇంచుమించుగా 1885 ప్రాంతముల నుండియు “హిందూథియాట్రీకల్ క్లబ్” ఇచ్చట పనిచేయుచు వచ్చినది. పట్టణములోని ఉన్నతప్రభుత్వోద్యోగు లందరును ఇందు సభ్యులై దీని నత్యున్నతస్థితికి తీసికొని వచ్చినారు. 1936 లో ఒరిస్సారాష్ట్ర మేర్పడువరకును ఇది చక్కగా సాగినది. ఇందు గోవిందు సూర్యనారాయణగారు నాయకాపాత్రధారి. ప్రసిద్ధనాటక

కర్తలు గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావుగారు దీనికి కార్యదర్శులుగా, దేశికులుగా చాలకాలము పని చేసినారు.

విజయనగరము :

విజయనగరమున 1924లో అనాసపురపు గోపాలరావు, చట్టి సత్యనారాయణగార్లు కలసి 'వాణీ విలాసనభ'ను స్థాపించినారు. ఇందలి నటులందరును విద్యాధికులే. నిండైన విగ్రహము, విశాలమైన నేత్రములు కలిగి గోపాలరావుగారు వీరరసప్రధానములైన పాత్రలను చక్కగా అభినయించెడివారు. రంగపరికరాదులను వీరే నిర్ణయించి, సమకూర్చెడివారు. ఇందు నందగిరి శ్రీనివాసరావుగారు కూడ పాత్రలు చక్కగా నిర్వహించెడివారు. ఈ సమాజమువారు ఆంగ్ల నాటకములను కూడ ప్రదర్శించుచుండెడివారు.

విశాఖపట్టణము :

ప్రసిద్ధచరిత్రకనాటకర్తలు ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణగారి ఆధ్వర్యములో "హిత కారిణీ సమాజము"ను, పార్వీ రామారావు పంతులుగారి యాజమాన్యములో "కారానేషన్ హిందీ అమెయ్యూర్స్" సమాజమును ప్రసిద్ధి పొందినవి. విద్యాధికులైన నటులతో కూడిన హితకారిణీ సమాజము యజ్ఞనారాయణగారి రసపుత్రవిజయమును సుప్రసిద్ధము చేసినది. 1911 ప్రాంతముల స్థాపించబడిన అమెయ్యూర్స్ సమాజములో శ్రీయుతులు పార్వీరామారావు, ముప్పిడి జగ్గరాజు (శ్రీ వేషములు), పార్వీ శేషగిరిరావు, బొడుగు విశ్వనాథాచారి, బాలిసెట్టి వెంకటస్వామి నాయుడు (శ్రీ వేషాలు) ప్రభృతులు ముఖ్యనటులు. ఇది పిమ్మట 'ఆంధ్ర అమెయ్యూర్స్' అను పేర ప్రసిద్ధికి వచ్చినది. సుప్రసిద్ధ విప్లవవీరుడు అల్లూరి సీతారామరాజుగారు ఈ ఆంధ్ర అమెయ్యూర్స్ లో సభ్యులై, నటించినారు. పైరెండు సమాజములేకాక 1900 ప్రాంతముల రాగటి వెంకటసుబ్బయ్యగారు హిందీ నాటకప్రదర్శనముల కొరకు స్థాపించిన సుజనరంజనీ నాట్య మండలి, 1924 ప్రాంతముల ఎం. నటేశ మొదలియార్ స్థాపించిన రాజరాజేశ్వరీసమాజము, 1931లో ఏర్పడిన నాట్యకలాఖిలాఫులసభకూడ పేర్కొనదగిన నాటకసమాజములు. నాట్య కలాఖిలాఫుల సభకు భమిడిపాటి చినయజ్ఞ నారాయణశర్మ, పురిపండాఅప్పలస్వామిగార్లు కార్య దర్శులుగా పనిచేసినారు.

కాకినాడ :

పితాపురం రాజావారి కళాశాలలోని "ఎక్స్ క్ల్యూయర్ సొసైటీ" వారు నాటకములాడు చుండెడివారు, అందులో వేషములు వేసినవారే 1-11-1916 తేదీన "యంగ్ మెన్స్ హేపీక్లబ్" స్థాపించినారు. ఇందులో 'హాస్యనట చక్రవర్తి' బిరుదాంశితులు గండికోట జోగినాథంగారు ప్రముఖులు; పామర్తి బుచ్చిరాజు నాయకపాత్రలకు, దేవినేని జగన్నాయకులు, ఏలూరుపాటి వెంకటరత్నంగార్లు నాయకపాత్రలకు ప్రసిద్ధులు. జగన్నాయకులుగారి చింతామణి అభినయము ప్రసిద్ధిగన్నది. పేదబాయిర విద్యాభివృద్ధి, ధర్మకార్యనిర్వాహణ—ఈ సమాజధ్యేయములు. ప్రసిద్ధ సిసినటులు శ్రీయుతులు రేలంగి, నల్లరామూర్తి, ఎస్. వి. రంగారావు, శ్రీమతి అంజలిదేవి ప్రభృతులీ సమాజమున తయారైనవారే.

1935 నుండియు సామర్లకోటలో డా. చాగంటి సన్యాసిరాజుగారు చిరకాలము నాటకరంగములో నటులుగా, దేశికులుగా నిరంతరకృషి చేసియున్నారు. వీరు నాట్యవిషయములో ఒకమహాసంస్థ అన్నచో అతిశయోక్తి కాజాలదు.

1918లో 'ఆంధ్రసేవా సంఘ'మనెడి నాటకసమాజమింకొకటి అవతరించినది. (అసలు దీనిని 'ఆంధ్రనాటక సమాజ'మను పేర 1916లో పశ్చిమ వేంకట హనుమంతరావుగారు స్థాపించినారు). ఇందులో నాట్యాచార్య కేశాంబి కృష్ణమాచార్యులుగారు, జోస్యుల కృష్ణమూర్తిగారు ప్రముఖులుగా నుండెడివారు. ధర్మకార్యనిర్వహణమే ఈ సమాజధ్యేయము. ఇందు అవసరాల సూర్యనారాయణ (శ్రీ వేషములు), కస్తూరి శివరావు అనెడి విద్యార్థులు ప్రశంసనీయులుగా నటించెడివారు.

1921 ప్రాంతములలో నందికోళ్ళ గోపాలరావుగారు శ్రీ కృష్ణవిలాససభను నడిపి, చక్కని నాటకశాలనుకూడ కట్టించినారు.

పెద్దాపురములో ప్లీడర్లు "విద్యావినోదినీ సంఘము"ను స్థాపించి, 1914-18 మధ్య కాలములో చక్కగా నడపినారు. ఇందలి కల్లూరి సుందరరామయ్య పంతులుగారి యుగంధర పాత్రాభినయము ప్రసిద్ధి నందినది.

పిఠాపురములోని "శ్రీ సూర్యరాయాంధ్రనాటకసమాజము"లో (1908-14) వారణాసి భద్రాద్రి ప్రముఖులుగా నుండెడివారు; ఈ సమాజనిర్వహణములో భద్రాద్రిగారు 40 ఎకరముల సుక్షేత్రమును అమ్ముకొని నిర్ధనులైనారట. వీరి సహనటులు ద్విభాష్యం సుబ్బారావు, శౌంతినారాయణమూర్తిగారు; ఈ మువ్వరిని త్రిమూర్తులనెడి వారట!

రాజమహేంద్రవరము :

1908లో శ్రీయుతులు శ్రీపాదకామేశ్వరరావు, అంకరాజు రామారావు ప్రభృతులు "రాజమండ్రి ఆమెచ్యూర్స్" అనెడి సమాజమును స్థాపించినారు. కామేశ్వరరావుగారి సుశిక్షణలో ఇదిమంచిపేరు పొందినది. సుప్రసిద్ధ నటులగు అంకరాజు రామారావుగారు నాయక పాత్రలు ధరించెడివారు. ఏలూరుపాటి వెంకటరత్నంగారు నాయికాపాత్రలను ధరించెడివారు. ఇందలి నటులందఱును కామేశ్వరరావుగారి సుశిక్షణలో చక్కగా తయారయ్యెడివారు.

ఈ ఆమెచ్యూర్స్ 1920 ప్రాంతముల కేసరీ సమాజముగా మార్పునొందినది. డా. బ్రహ్మజోస్యుల సుబ్రహ్మణ్యం, పెమ్మరాజు రామారావు ప్రభృతుల నాయకత్వములో కేసరీ సమాజము చక్కగా నాటకములు ప్రదర్శించెడిది. ధర్మకార్యచరణమే వీరి ధ్యేయము. శ్రీయుతులు పోణంగి శరభరాజు, పోణంగి జోగిరాజు (నాయికాపాత్రధారికూడ) అనుసోదరులిందు ముఖ్యనటులు. సంపన్నగృహస్థులైన ఈ సోదరులు తమ సర్వస్వమును నాటకకళకు అర్పించి, చివరకు నిర్ధనులైనారు. శరభరాజుగారు 1935 ప్రాంతముల నుండియు హరికథకులై, ఆ కళకు గౌరవమును చేకూర్చినారు. జోగిరాజుగారి జీవితము కేవలము నాటకకళకే అంకితమైనది.

ప్రభుత్వకళాశాలప్రిన్సిపాలుఅయిన కూర్చేగిగారు అప్పడప్పుడు ఆంగ్లనాటకములను ప్రదర్శించ జేసెడివారు; శ్రీయుతులు జయంతి గంగన్న ప్రభృతులు ఇందులో పాల్గొనెడి వారు.

1935 నుండియు సామర్లకోటలో డా. వాగంటి సన్యాసిరాజుగారు చిరకాలము నాటకరంగములో నటులుగా, దేశికులుగా నిరంతరకృషి చేసియున్నారు. వీరు నాట్యవిషయములో ఒకమహాసంస్థ అన్నచో అతిశయోక్తి కాజాలదు.

1918లో 'ఆంధ్రసేవా సంఘ'మనెడి నాటకసమాజమింకొకటి అవతరించినది. (అనలు దీనిని 'ఆంధ్రనాటక సమాజ'మను పేర 1916లో పశ్చే వేంకట హనుమంతరావుగారు స్థాపించినారు). ఇందులో నాట్యాచార్య కిశాంబి కృష్ణమాచార్యులుగారు, జోస్యుల కృష్ణమూర్తిగారు ప్రముఖులుగా నుండెడివారు. ధర్మకార్యనిర్వహణమే ఈ సమాజధ్యేయము. ఇందు అవసరాల సూర్యనారాయణ (శ్రీ వేషములు), కస్తూరి శివరావు అనెడి విద్యార్థులు ప్రశంసనీయముగా నటించెడివారు.

1921 ప్రాంతములలో నందికోళ్ళ గోపాలరావుగారు శ్రీ కృష్ణవిలాససభను నడిపి, చక్కని నాటకశాలనుకూడ కట్టించినారు.

పెద్దాపురములో స్తీడర్లు "విద్యావినోదిని సంఘము"ను స్థాపించి, 1914-18 మధ్య కాలములో చక్కగా నడపినారు. ఇందలి కల్లూరి సుందరరామయ్య పంతులుగారి యుగంధర పాత్రాభినయము ప్రసిద్ధి నందినది.

పిఠాపురములోని "శ్రీ సూర్యరాయాంధ్రనాటకసమాజము"లో (1908-14) వారణాసి భద్రాద్రి ప్రముఖులుగా నుండెడివారు; ఈ సమాజనిర్వహణములో భద్రాద్రిగారు 40 ఎకరముల సుక్షేత్రమును అమ్ముకొని నిర్ణయమైనారట. వీరి సహనటులు ద్విభాష్యం సుబ్బారావు, శొంతినారాయణమూర్తిగారు; ఈ మువ్వరిని త్రిమూర్తులనెడి వారట!

రాజమహేంద్రవరము :

1908లో శ్రీయుతులు శ్రీపాదకామేశ్వరరావు, అంకరాజు రామారావు ప్రభృతులు "రాజమండ్రి అమెచ్యూర్స్" అనెడి సమాజమును స్థాపించినారు. కామేశ్వరరావుగారి సుశిక్షణలో ఇదిమంచిపేరు పొందినది. సుప్రసిద్ధ నటులగు అంకరాజు రామారావుగారు నాయక పాత్రలు ధరించెడివారు. ఏలూరుపాటి వెంకటరత్నంగారు నాయికాపాత్రలను ధరించెడివారు. ఇందలి నటులందఱును కామేశ్వరరావుగారి సుశిక్షణలో చక్కగా తయారయ్యెడివారు.

ఈ అమెచ్యూర్స్ 1920 ప్రాంతముల కేసరీ సమాజముగా మార్పునొందినది. డా. బ్రహ్మజోస్యుల సుబ్రహ్మణ్యం, పెమ్మరాజు రామారావు ప్రభృతుల నాయకత్వములో కేసరీ సమాజము చక్కగా నాటకములు ప్రదర్శించెడిది. ధర్మకార్యచరణమే వీరిధ్యేయము. శ్రీయుతులు పోణంగి శరభరాజు, పోణంగి జోగీరాజు (నాయికాపాత్రధారికూడ) అనుసోదరులిందు ముఖ్యనటులు. సంపన్నగృహస్థులైన ఈ సోదరులు తమ సర్వస్వమును నాటకకళకు అర్పించి, చివరకు నిర్ధనులైనారు. శరభరాజుగారు 1935 ప్రాంతముల నుండియు హరికథకులై, ఆ కళకు గౌరవమును చేకూర్చినారు. జోగీరాజుగారి జీవితము కేవలము నాటకకళకే అంకితమైనది.

ప్రభుత్వకళాశాలప్రిన్సిపాలుఅయిన కూర్చేగారు అప్పుడప్పుడు ఆంగ్లనాటకములను ప్రదర్శింప జేసెడివారు; శ్రీయుతులు జయంతి గంగన్న ప్రభృతులు ఇందులో పాల్గొనెడి వారు.

“ఫ్రతపూర్ (గొడుగుపేట) జగన్మోహన్ థియేటర్ 1890 ప్రాంతములందే బయలుదేరినది. శ్రీయుతులు వడ్లమన్నాటి నాగభూషణం, వేమవరపు రామదాసుపంతులు, దీనికి నాయకులు. శ్రీయుతులు మాగంటి సుబ్బారావు (వీరు హరిశ్చంద్రాది ప్రధానభూమికాధారులేకాక నాటకకర్తలుకూడ), లింగమూర్తి, చామరాజు వీరేశలింగం, కారుపర్తి నాగలింగం, మల్లెల శేషయ్య. వడ్లమన్నాటి కుటుంబరావు ప్రభృతులందలి ప్రసిద్ధనటులు. ఇది 1910 ప్రాంతముల వరకు సాగినది.

“రామమోహన్ థియేటర్”లో గురజనాయుడుగారు సుప్రసిద్ధులు. మద్దాలి శేషగిరి రావుగారిందులో శ్రీపాత్రలు వేసెడివారు. నాయుడుగారు గురజాలోని ఉప్పలపాటి బుల్లినాగయ్య గారి కంపెనీకి ‘కండ్లక్కరు’గా వెళ్ళినతరువాత ఇది ఆగిపోయినది.

“రాయల్ థియేటర్” 1904 ప్రాంతముల బయలుదేరినది; ఇందులో శ్రీయుతులు ముంజులూరి కృష్ణారావుగారు, పింగళి నర్సయ్య, పింగళి లక్ష్మీకాంతం, బుర్రా రాఘవాచారి (గొప్పగాయకులు), వేమూరి రామరావు, శ్రీపతి పట్టాభి రామయ్య ప్రభృతులు ప్రసిద్ధినటులు. ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారి ధర్మరాజు-రాజసింహుడు-మంత్ర రాక్షసుడు మున్నగుపాత్రల నిర్వహణము అపూర్వముగా నుండెడివనియు, వీరు శ్రీయుతులు ఈమని లక్ష్యణస్వామి-బళ్ళారి రాఘవాచార్యులగార్లతో సమానమైన నటులనియు పురాణం సూరికావ్రీగారు పేర్కొనియున్నారు. (నాట్యాంబుజము-పుట-173). ఇంక ముంజులూరి కృష్ణారావుగారు సుప్రసిద్ధులైన నటయోగి. మంత్రాల పరదేశి అనువారు ఇందు శ్రీవేషములను ధరించెడివారు. తిరుపతివేంకట కవుల నాటకములను ప్రసిద్ధిలోనికి తెచ్చిన ప్రథమ సమాజమిదియే. వీరి ప్రతాపరుద్రీయ ప్రదర్శనము కూడ ప్రసిద్ధికెక్కినది.

‘బాలభరతసంఘము’నందు శ్రీయుతులు పాదుపల్లి సుబ్బారావు. అద్దంకి శ్రీరామమూర్తి, ఉప్పలూరి సంజీవరావు మున్నగువారు నటించినారు.

“ఇండియన్ డ్రామేటిక్ కంపెనీ” 1910 ప్రాంతముల నల్లారి బ్రహ్మానందంగారి ఆధ్వర్యములో బయలుదేరినది. డి. వి. సుబ్బారావుగారు చిన్ననాడే ఇందుప్రవేశించి శ్రీవేషములు వేసినారు. చిరకాలమువరకు వారే దీనిని నడిపినారు. సుబ్బారావుగారు “బాలవేషాలు, శ్రీవేషాలు, ప్రధానవేషములు వయోధర్మానుగుణ్యంగా ఎన్నిటినో వేస్తూనచ్చిన వారవడంచేతనూ, అనేకదేశాల్లో తమ నాట్యాన్ని ప్రదర్శించినవారవడంచేతనూ వీరియందు కనిపించే రాంగిక అనుభవం అనేది అంతగా యింకెవరియందు కనిపించదు”. (ఆంధ్ర నాటక ప్రకాశిక-పుట-361). ఒకేఒక వ్యక్తి చేతిమీదుగా చక్కని సుశిక్షణతో సాగిన వృత్తినాటక సమాజ మిదియొక్క-చే. ప్రసిద్ధనాటకర్తలు పింగళి నాగేంద్రరావుగారు ఈ సమాజములో సుబ్బారావుగారికి చేదోడువాదోడుగా చాలకాలము పనిచేసినారు. సుబ్బారావుగారి ప్రసిద్ధనాటకములు హరిశ్చంద్ర, వింధ్యరాణి మొదలగునవి. ఈసమాజమునకు తోట వేంకటేశ్వరరావుగారి నాయకావేశధారణము చాల వన్నెపెట్టినది.

1906 ప్రాంతములలో మానికొండ వెంకట్రామయ్యగారిక సమాజమును ఆరంభించినారు. ఉప్పులూరి సంజీవరావుగారి నటజీవితప్రారంభ మిందులోనే జరిగినది.

ప్రసిద్ధునినటుడు అక్కినేని నాగేశ్వరరావుగారు చిన్నతనములో శ్రీపాత్రధారణము చేసినది ముదినేపల్లిలోని “ఎక్స్‌క్ల్యూజివ్ డ్రమెటిక్ క్లబ్”లో.

బెజవాడ :

పూలబావిసందులో ‘స్టార్ థియేటర్’ అనునది ఉండెడిది. అటుపిమ్మట ఇస్లాంపేటలో ‘హిందూథియేటర్’ బయలుదేరినది—మొదటిదానికి “బెజవాడ ఫస్టుకంపెనీ” అనియు, రెండవదానికి “బెజవాడ సెకండు కంపెనీ” అనియు పేరు. ‘హిందూథియేటర్’లో శ్రీయుతులు కాశీనాథుని వీరమల్లయ్య (నటులేకాక నాటకకర్తలు కూడను), సుబ్బయ్యనాయుడు (హరిశ్చంద్రాది వేషములు), కారుపల్లి నాగలింగం (రంగరాయాది వేషములు) ప్రభృతు లింద లినుటలు.

గుంటూరు :

1960 లోపల గుంటూరులో ఏబదియారు సమాజములు పనిచేసినవి. ఫస్టు, సెకండు కంపెనీలనుగూర్చియు, నవలానాటకసమాజమునుగూర్చియు ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను. మిగిలినవానిలో సంఘసేవా నాట్యమండలి, మూన్ థియేటర్, సీనియర్ హిందూథియేటర్, అమెచ్యూర్స్ డ్రమెటిక్ క్లబ్, బాలమిత్ర నాటకసమాజము, నాట్యసమితి మొదలగునవి ప్రసిద్ధములు.

“మూన్ థియేటర్” (1912-36) నిర్వాహకులు శ్రీయుతులు పొత్తూరు హనుమంతరావు, బండారు రామస్వామి నాయుడుగార్లు, శ్రీయుతులు ఆరణి సత్యనారాయణ, కడియాల రత్నయ్య (వెంకటరత్నం) గార్లు ఇందలి ప్రసిద్ధ శ్రీ పాత్రధారులు.

గుంటూరు ఫస్టుకంపెనీ అగిపోయిన తరువాత హరి ప్రసాదరావుగారు స్థాపించిన సమాజము “సీనియర్ హిందూథియేటర్” (1912-19). శ్రీయుతులు కోపల్లె హనుమంతరావు, పిల్లలమఱ్ఱి సుందరరామయ్య, పర్వతనేని వీరయ్యచౌదరి, బెల్లంకొండ సుబ్బారావు ప్రభృతు లిందులో పనిచేసియున్నారు. కోటంరాజు లక్ష్మీకాంతంగారు శ్రీపాత్రలను ధరించెడివారు.

నాట్యాచార్య యడవల్లి సూర్యనారాయణగారి నటజీవితారంభము జరిగినది “అమెచ్యూర్స్ డ్రమెటిక్ క్లబ్”లో (1912-15). వీరు బెజవాడ మైలవరం సమాజములో చేరగానే ఇది నిలిచి పోయినది.

“బాలమిత్రనాటక సమాజము” కొప్పరపు సుబ్బారావుగారి ఆధ్వర్యములో నడచిన సంఘము (1925-30). శ్రీయుతులు పి. సూరిబాబు, కె. రఘురామయ్య, మాష్టర్ అంజి ప్రభృతులిందలి నటులు.

1920 ప్రాంతముల సంఘసేవానాట్యమండలి దామరాజు పుండరీకాక్షుడుగారిచే స్థాపింపబడినది. వీరిదేశభక్తి నాటకములను శ్రీయుతులు పత్రి శీనప్ప (శ్రీనివాసరావు), జగ్గర్రపూడి

లక్షీనరసింహారావు, వింజమూరి నరసింహాచారి, బసవరాజు సుబ్బారావు, నిడుముక్కల సుబ్బారావు ప్రభృతులు సాటిలేని విధముగా ప్రదర్శించియున్నారు.

1938 ప్రాంతముల సి. యస్. ఆర్. అంజనేయులుగారు గుంటూరులో ఒక నాటక సమాజమును స్థాపించి, నాటకములను సుశిక్షణముతో ప్రదర్శించెడివారు. వీరి తుకారాం ప్రదర్శనము సుప్రసిద్ధమైనది.

ఇంకనాట్యసమితి కూర్మా వేణుగోపాలస్వామిగారు అధ్యక్షులుగా 1943 లో ఆరంభమైనది. శ్రీయుతులు తోట రత్నయ్య, పాతూరి శ్రీరామశాస్త్రి ప్రభృతులందలి నటులు. వీరి 'నాయకురాలు' చాలప్రసిద్ధినందినది. ప్రసిద్ధసినినటులు శ్రీయుతులు యస్. టి. రామరావు, కె. జగ్గయ్య, శ్రీమతి టి. కనకం ప్రభృతులు ఈ నాట్యసమితి ప్రదర్శనములలో పాల్గొనినారు.

నర్సారావుపేట :

“విక్టోరియా మెమోరియల్ థియాట్రికల్ కంపెనీ” అనేది సమాజమిచ్చట 1900 లోనే బయలుదేరినది. ప్రసిద్ధ కృష్ణవేషధారి బెల్లంకొండ సుబ్బారావుగారు, శ్రీయుతులు వంగల అంజనేయులు, పిల్లలమట్టి సుందరరామయ్య ప్రభృతు లిందలి నటులు. సుబ్బారావుగారు పైకి నీరసముగా కనిపించినను, తెల్లవారుజామువరకు వందలకొలది పద్యములను చక్కని వాచకముతో, కమ్మగా పాడెడివారట : ఆరోజులలోనే బాపట్లలో “బాలాత్రిపురసుందరీ” నాటక సమాజమనునది బయలుదేరి కొంతకాలము నడచినది. శ్రీ పాలపర్తి రామమూర్తి ప్రభృతు లిందలి నటులు.

దుగ్గిరాలలో 1918 లో కొంగర సీతారామయ్య (ప్రసిద్ధ సినినటుడు కె. జగ్గయ్యగారి తండ్రి) గారు “కృష్ణవిలాస సభ”ను స్థాపించి నడిపినారు. 1922 లో దానిని తెనాలికి తరలించినారు. ఒక చక్కని హాలునుకూడ నిర్మించుకొనినారు.

అల్లూరు :

నెల్లూరుకు పదిమైళ్ళదూరములోనున్న అల్లూరులోని “కృష్ణవిలాససభ” పర్వతరెడ్డి రామచంద్రారెడ్డిగారి వలన చాల ప్రసిద్ధిపొందినది. రామదాసు ప్రదర్శనములో వీరు కవీరు పాత్రకు సుప్రసిద్ధులు. ఆపాత్రకు తగిన అంగసౌష్ఠవము, ఆధ్యాత్మికచింతన, హిందీ భాషా ప్రవేశము, సంగీతాభినయములందలి ఔచిత్యము వీరిని ఉత్తమనటునిగా తీర్చిదిద్దినవి. ఇందలి లచ్చారెడ్డిగారి హాస్యప్రసంగములు ప్రసిద్ధి పొందినవి. చక్కని సుశిక్షణముతో కూడిన రామదాసు నాటకప్రదర్శనము ఈ సమాజమునకు ఎనలేని ఖ్యాతిని తెచ్చిపెట్టినది.

మద్రాసు :

మద్రాసులో దేశోద్ధారక కాశీనాథుని నాగేర్వరరావుపంతులుగారు ఆంధ్ర నాటక కళాభివృద్ధినికోరి, “ఆంధ్రసభ”ను స్థాపించినారు. తెలుగుదేశములోని ప్రసిద్ధనాటక సమాజముల వారందరును మద్రాసులో ప్రదర్శనములనొసంగిరి; వారందరికిని దేశోద్ధారకుని

నహాయసంపత్తులు లభించెడివి. వీరు బెజవాడలో నిర్మించిన “దుర్గాకళామందిరము” ఆదిలో కేవలము నాటకముల నిమిత్త ముద్దిష్టమైనదే. మద్రాసులోని “నచేశంకంపెనీ”కూడ తప్పక పేర్కొనవలసిన సమాజము. సి. యన్. నచేశంగారు ఆంజనేయపాత్రనిర్వహణమున సుప్రసిద్ధులు; అందుచే ఇతనికి “ఆంజనేయ నచేశ”మనియే పేరువచ్చెను. నచేశముగారు చిన్న నాటినుండియు సమాజముగా రామోపాసకులు. ఇంక రంగమునందు తన్మయులై నటించెడి వారట. ఈ సమాజములో నాగుమణియనునామె మోహిని మున్నగు పాత్రలనద్భుతముగ నిర్వహించెడిదట.

రాయలసీమ నాటక సమాజములు :

1890-1910 ప్రాతముల అనంతపురంజిల్లాలో కల్యాణదుర్గము తాలూకా ‘తూముకుంట’ కరణము గుండూరావుగారు “శ్రీహరిహరేశ్వరసహాయనాటకకంపెనీ” అనుపేరు ఒక సమాజమును స్థాపించి, అనంతపురంజిల్లాలో పలుతావులందు నాటకములను ప్రదర్శించిరి. గుండూరావుగారు చక్కని శాస్త్రీయసంగీతజ్ఞులు. నటులకందరకును వారే శిక్షణనిసంగెడివారు. ఇట్టిసమాజములు రాయలసీమలో పలుతావులందువెలసినవి. వీనిలో సుప్రసిద్ధమైన చిత్తూరు రామవిలాససభనుగూర్చియు, సురభిసమాజమునుగూర్చియు ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను.

సికిందరాబాదు, హైదరాబాదు సమాజములు :

సికిందరాబాదులో బుచ్చయ్యగారు (లాలగూడా రైల్వేలోని యువోగ్రులు) మిత్రులతో కలిసి ‘జగదీశనాట్యమండలి’ని స్థాపించిరి. వీరు సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారి ‘భక్తతుకారాం’ను 1932 ప్రాంతముల 12 సార్లు మద్రాసు, గుంటూరు, బెజవాడ, సికింద్రాబాదు మున్నగుతావులలో ప్రదర్శించియున్నారు. ఇందు బుచ్చయ్యగారే తుకారాం. ఆయన ఉత్తమనటవర్గమున చేరదగినవారు.

అడిగ్ మెట్ లో 1930 ప్రాంతములనుండి “ఆంధ్ర మిత్రమండలి” అనేడి సమాజము పనిచేయుచుండెడిదట. కరీంనగరుజిల్లా ధర్మపురిలో శ్రీ కాసర్ల వేంకటరామయ్యగారి ఆధ్వర్యములో “లక్ష్మీనరసింహ నాట్యమండలి” అను సమాజము 1920 ప్రాంతముల బయలుదేరినది; దీనికి చక్కని నాటకకాల, మంచి పరికరములు ఉండెడివి. ఈసమాజములో నారదపాత్రకు సుప్రసిద్ధులైన లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగారు 1955 లో హైదరాబాదులో జరిగిన ఆంధ్రనాటకకళా పరిషత్తులో సన్మానితులై నారు. నిజామాబాదుజిల్లా మోరార్తాలోకూడ ఇంకొకసమాజము చక్కని సుశిక్షణముతో పనిచేయుచుండెడిది. నవాబుపేట జాగీర్దారు బెల్లంకొండ రాఘవేంద్రరావుగారిక సమాజమును హైదరాబాదులో నడిపినారట.

తెలుగునాటక రంగము (1880-1928)

తెలుగునాటకరంగములోని తొలిమూడుదశల నింతవరకు వివరించియున్నాను. నాలుగవదశనుగూర్చి వివరించుటకుముందు తెలుగునాటకరంగమున ఇంతవరకును వ్యక్తమైన నటనారీతులనుగూర్చి సమీక్షించుట అవశ్యకము.

మొదటిదశలో బయలుదేరిన సమాజములన్నియును ఔత్సాహికసమాజములు. విద్యార్థులు నటులు; ఉపాధ్యాయులు నాటకరత్నలేకాక దేశికులును. భార్యాడనాటకసమాజప్రదర్శనములవలన దేశములో నాటకకళాభిమాన మంకురించినమాట వాస్తవమేకాని, తమపిల్లలు సమాజకార్యకలాపములలో పాల్గొనుటకుకాని, వేషములు ధరించుటకుకాని తల్లిదండ్రు లంగీకరించుటకు జంకుచుండిరి. అయినను విద్యార్థులు తల్లిదండ్రులకు తెలుపకయే చాటుమాటుగావేషధారణము చేసెడివారు. తెలిసినచో ఇంటిలో రగడ జరిగినదన్నమాటయే. ఈ పరిస్థితులలో వీరేశలింగం పంతులుగారు తాముస్థాపించిన సమాజమును అచిరకాలములోనే మూసివేయవలసివచ్చుట గుర్తించియున్నాము.

ఆ సంవత్సరమున కానంపత్సరము విద్యార్థులవయస్సుతోపాటు వారినాటకకళాభిమానమును పెరుగజొచ్చినది. వారికి ఈ కళపై గల అభిమానము పెద్దలనెదిరించెడి స్త్రైర్యమును కలుగజేసెడిది; చేయునదిలేక తల్లిదండ్రులను చూచీమాడనట్లారకొనెడివారు. క్రమముగా కొంద రుద్యోగులు పూర్వపుసమాజములలో చేరుట లేదా క్రొత్త సమాజములను ప్రారంభించుట మొదలుపెట్టిరి. ఇది ద్విత్వీయదశారంభమునందలిస్థితి.

ఈ రెండవదశలోని వారికి నాటకకాలయే ఇల్లుగానుండెడిది; సమాజమే జీవితసర్వస్వముగానుండెడిది. నాడు ప్రతినసమాజమునకు ఒక కవి ప్రత్యేకముగా నుండెడివారు. వారు వ్రాసిననాటకములనే ఆ సమాజమువారు ఆడెడివారు; ఆనాటకములు ఆ సమాజమునకు “సొంత” మన్నమాట. అవి ఇంకొకరికి లభించెడివికావు. అందుచేత ఎన్నిసమాజములు బయలుదేరినవో అంతమంది లేదా అంతకుమించి నాటకరచయితలు బయలుదేరినారు. సాధారణముగా ఈ కవులే కొన్నిసమాజములకు సర్వాధికారులును; కొన్నింటిలో దేశికులుగా నుండెడివారు. కొన్నింటిలో కవులుకూడ పాత్రధారణము చేసెడివారు. ఒకసమాజములోని నటులు ఆ సమాజమునకే కట్టుబడియుండెడివారు. ఇంకొకసమాజప్రదర్శనములలో పాల్గొనుట యెరుగురు; పాల్గొనిరా, ఈ సమాజమునకు నీళ్ళువదులు కొనినారన్నమాటయే.

ఇంచుమించుగా 1897 వరకును తెలుగుదేశమందలి సమాజములలో అధికభాగము తేవలము వచననాటకములనే ప్రదర్శించినవి. (ఈ సత్యమును ఆధునికులలో పలువురెరుంగరు. అందుచేతనే పూర్వపుతెలుగు నాటకప్రదర్శనములన్నియును పద్యమయములేయని విమర్శించుట జరుగుచున్నది). సున్నప్పమైన, అర్థవంతమైన వాచికాభినయవిషయములో అనటులు, ఆదేశికులు శక్తివంచనలేని కృషిచేసినారు. ఈ సందర్భమున ముఖ్యముగా పేర్కొనవలసినవి రాజమహేంద్రవరము, గుంటూరులలోని హిందూనాటకసమాజములు. ఆ నాటినటులకు మార్గదర్శకము కాదగిన ప్రసిద్ధమార్గము లేదు; నాటకకళలో ఆరితేరినదేశికులు లేరు (నటులెట్టి ఔత్సాహికులో దేశికులును అట్టి ఔత్సాహికులే). చదివితెలిసికొనుటకు నేడున్న విమర్శగ్రంథములు నాడు లేవు. దేశవిదేశనటనాటీతులు తెలిసికొనుటకు సాధనములైన సినిమాలులేవు; వీటి అన్నింటికి తోడునటులకు సంఘమున గౌరవములేదు. ఇంక శ్రీవేషధారుల యవస్థలు మరియు శోచనీయ

ముగా నుండెడివి. అయినను నాటినటులు స్వయంకృషిపై ఆధారపడి, కష్టనష్టములకోర్చి, నాటకకళ నుపాసించిరి. మనమందరము వారికి ఋణపడియున్నామనుట అతిశయోక్తికాదు.

ఆనాడేకాదు, చిరకాలమువరకును తెలుగుదేశమున స్త్రీలు రంగస్థలము నెక్కలేదు. పురుషులే, అంధున యోగ్యులైన యువకులే స్త్రీవేషములను ధరించెడివారు. ఆ విధముగా నాడు చురుకై నయువశ్యులెందరో ప్రసిద్ధిలోనికివచ్చినారు; అంతియేకాదు స్త్రీవేషముధరించి మెప్పించి నప్పుడే ఆతడు మనటుడుగా, పెద్దవేషములకు తగినవాడుగా తలంపబడెడివాడు. అదియొక ప్రవేశపరీక్షయన్నమాట. ఆవిధముగా నాడు స్త్రీవేషములుధరించి, నాటకరంగమున నాయకులుగా ప్రఖ్యాతిసాధించిన వారెందరో తరువాతికాలములో రాజకీయాదిరంగములందు 'నాయకు' లగుట స్మరింపదగినది—ఆంధ్రకేశవరి—దేశభక్త—దేశోద్ధారకాదులందరును ఇందులకుదాహరణమే. అట్లే సుప్రసిద్ధులైన నటులందరిలోను నూటికి తొంబదిమంది ఆదిలో స్త్రీవేషములనుధరించి, ఈప్రవేశ పరీక్షలో ను తీర్చులైనవారే.

నాటకప్రదర్శనము లాదిలో ప్రత్యేకముగావేసికొన్న తాటియాకుల పాకలలో జరిగెడివి. 1900 ప్రాంతములకు అచ్చటచ్చట సుస్థిరమైన నాటకశాలలేర్పడినవి. అటుపిమ్మట చాల నాటకశాలలు నిర్మితములైనవి. నాటకసమాజములమధ్య స్పర్థలుండెడివి. ఆ స్పర్థల ఫలముగా తాటియాకులపాకలు పరకురామప్రీతియై వ్యయప్రయాసలతో కూర్చుకొన్నరంగపరికరము లన్నియును బూడిదపాలయ్యెడివి. (ఈ విషాదవిషయమును ఏలూరు, బళ్ళారి, నెల్లూరు సమాజములవిషయమున గుర్తించియున్నాము). సుస్థిరమైన నాటకశాలలేర్పడుటతో ఈ బెడద తప్పినది. చివరకీనాటకశాలలన్నియును 1930 తరువాత 'సినిమాహాల్సు' అయిపోయినవి. నేడు తెలుగుదేశములో చెప్పుకొనదగిన నాటకశాలయేలేదు (ఇటీవల వెలసిన హైదరాబాదులోని 'రవీంద్రభారతి' తప్ప).

1890-1900 ప్రాంతముల తెలుగుదేశములోను, మద్రాసులోను ప్రదర్శనములొసంగిన పార్శ్వనాటకసమాజముల—ముఖ్యముగా రూంతి—బాలీవాలా సమాజముల—యొక్క ప్రభావము చేత 'సినరీ' విషయములలో తెలుగుసమాజములవారికి మోజువిక్కువైనది. అంతవరకును సాధారణములగు దుస్తులతో, సాధారణములగు తెరలతో నాటకములాడుట కలవాటుపడిన తెలుగుసమాజములవారు దుస్తులకొరకు, వైరువర్కులకొరకు వేలకువేలు ఖర్చుపెట్టసాగిరి. బ్రహ్మాండమైన 'సినరీ'లు తయారుఅగుటచేత రంగస్థలము చాల పెద్దదిగానుండెడిది. (బొడుగు 40 లేదా 50 అడుగులు). శబ్దవిపులీకరణ యంత్రము నిన్నమొన్నటిది; అంతకుముందు వారు దాని నెరుగరు. రంగస్థలములో 30, 40, అడుగులలోపల నున్నవారు మాటాడినను చివరనున్న ప్రేక్షకునకు కూడ సుస్పష్టముగా వినిపించెడిది; నాటి శిక్షణయట్టిది (తరువాతి కాలములో కొందరు రంగస్థలమునకు పైన కుండలు బోర్లించి కట్టెడివారు; దానివలన శబ్దవిపులీకరణము జరుగును). అదిలో మృదంగము, ఫిడేలు 'నైడువింగ్సు'లో నుండెడివి; అదియే నాటివారి 'అర్కెస్టా'. 1898 ప్రాంతములలో హార్మోనియం వచ్చినది; కాని అది శ్రుతిగామాత్రమే ఉపయుక్తమయ్యెడిది. 1904 ప్రాంతములలో బందరువాస్తవ్యులు కృత్తివెంటి సుబ్బారావుగారు

హా ర్మోనియంను పాటలకు పద్యములకు నుపయోగించుట కారంభముచేసినారు. (వారికి చాల మంది శిష్యులు బయలుదేరినారుకూడను). అంతటితో ఒక్కొక్కసమాజమున 'హా ర్మోనిస్టు' సిద్ధమయ్యెను; దానితోపాటు 'తబలా' కూడ ప్రాముఖ్యమునకు వచ్చినది. ఈ రెండింటికిని (హా ర్మోనియం, తబాలకు) తెలుగుదేశమున విశేషప్రచారము తెచ్చినవారు శ్రీయుతులు రామాంజలు, బగ్గన్నగార్లు.

నాడు నటులు, వేషధారణసమయములో జింకుపొడర్లు, ఎఱ్ఱనల్లపొడర్లు, అరళం మొదలగువానిని ఉపయోగించెడివారు. నాడు క్రీపుహెయిర్, గమ్, గ్రీజ్ పెయింట్, కేకులు మొదలగునవిలేవు. వీనిని విరివిగా ఉపయోగములోనికి తెచ్చినవారు మైలవరంకంపెనీ వారని చెప్పవచ్చును. దీనితో ప్రతినమాజమునకు "మేకప్ ఆర్టిస్టు" అవసరము ఏర్పడినది. నాడు ఎలక్ట్రి సిటీ లేదు. ముఖ్యముగా 'లష్టర్లు' అనేడి కిరొసనాయిల్ దీపములనే ప్రదర్శనములకు ఉపయోగించెడివారు.

సాధారణముగా నాడు ఒక్కొక్క భూమికకు ఒక్కొక్కరు ప్రసిద్ధికెక్కెడివారు. సూత్రధారిత్యమునకు, హాస్యమునకు కొందరుండెడివారు. అందరును ఒక దేశికుని అదుపాజ్ఞలలో మెలగి, నుశిక్షితు లయ్యెడివారు. నా డాయా సంఘములలో గల ఐకమత్య మపూర్వమైనది. నాటి శిక్షణవిధానమును, పూర్వరంగనిర్వహణవిధానమును ఇదివరకే సూచించియున్నాను. (ధర్మవరం, చిలకమర్తిగార్లును గూర్చియు, ధార్వాడ నాటకసమాజమును గూర్చియు వివరించిన సందర్భములలో).

తరువాతికాలములో సమాజమునకు అధ్యక్షకార్యదర్శులు కేవలము నాటకాభిమానులు మాత్రమే ఉండెడివారు. అప్పుడు ప్రతినమాజమునకును 'కండక్టర్', 'స్టేజిమేనేజర్' అను వారలు అవసరమైనారు. రిహార్సలు వేయించి, నటులను ప్రదర్శనమునకు సిద్ధముచేయునతడు 'కండక్టర్'; ఇంక రంగస్థలాలంకరణమును, అసలు ప్రదర్శనమును నడిపించునతడు 'స్టేజిమేనేజరు'. అదిలో ఎవరి 'పోర్షను'లు వారికి ఖజ్జముగా వచ్చెడివి. తరువాతికాలములో ప్రతినమాజమునకు 'ప్రోంప్టర్' అవసరము ఏర్పడినది. వీరందరితోపాటు ప్రతినమాజమున కును ఒక వస్త్రాదు కాపుదలకూడ అవశ్యకమైనది.

ఇంక పద్యములవిషయము. అదిలో వేణీసంహారాది సంస్కృతానువాదముల ప్రదర్శనములందే పద్యములు కన్పిచెడివి; వారైనను పద్యములను కొంచెము రాగధోరణిలో చదువుటయే కాని సాగదీయుట యెరుగరు. స్వతంత్రనాటకములలో పద్యములనే కాక పాటలనుకూడ ప్రవేశపెట్టినవారు ధర్మవరమువారు. హరి ప్రసాదరావుగారి పుణ్యమాయని 1900 నాటికి స్కార్కరు జిల్లాలోకూడ పద్యములు, పాటలు విరివిగా ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. ప్రసాద రావుగారు తగుమాత్రముగనే సంగీతము నుపయోగించెడివారు. కొంతకాల మావిధము నందరనుకరించిరి. అట్టికాలములలో కూడ ఈమనివారు హిందీలో కేవలము గద్యనాటకములనే ప్రదర్శించి 'నాట్యయోగి' అనిపించుకొనినారు. అటుపిమ్మట సంగీతపుమోజు ముదిరి వెట్టిగా మారినది; "సంగీతనాటకములు" బయలుదేరినవి. శ్రీయుతులు నాగేశ్వరరావు, గున్నేశ్వర

రావుగార్ల ధర్మస్థాయని ప్రతినమాజములోను ఒక్కొక్క పాపట్ల కాంతయ్యగారు వెలసినారు. ఇంక నటులలో కపిలవాయి, తొన్నవిత్తుల వంటి వారొకమెలుగు వెలుగుటకు అవకాశము ఏర్పడినది. శ్రీ సమస్యనుగూర్చి 1924 లో బందరులో జరిగిన 'నటసభల'లో తర్జనభర్జనలు జరిగినవి. అప్పుడును ఫలము కానరాలేదు.²

విదేశముననుండి బళ్ళారి రాఘవాచార్యులుగారు తిరిగివచ్చి నాటకోద్యమము ప్రారంభించువరకును చోళీపరీతరాగవదతికి అడ్డుకట్టయే లేకపోయినది. 1940 ప్రాంతములనుండి ఆంధ్రనాటకకళా సత్తువారి ప్రోత్సాహముతో బొత్సాహికసమాజములవారు కేవలము గద్య నాటకములనే ప్రోత్సహించినారు. నాటకపద్యపఠనములో మధురములైన క్రొత్తక్రొత్త తెన్నులను చూపినవారు శ్రీయుతులు రాఘవ, దైతగోపాలం, మాధవపెద్ది, బండా, పీసపాటి అని నిస్సంశయముగా పేర్కొనవచ్చును. ఇచ్చట ఇంకొక విషయమును కూడ పరిశీలించవచ్చును; పద్యమునుపాడుట యనునది తెలుగువారి ప్రత్యేకత. ఇతర భారతీయభాషల వారి నాటకములలో పాటమాత్రమే పాడబడును. అందు పద్యములుండవు. ఉన్నను అర్థయుక్తముగా చదువబడును; అంతియేకాని పాడబడవు.

పర్యవసరశి నాటకసమాజముల ప్రారంభదశలోనే తెలుగునాటకరంగములో ఒక క్రొత్తపరిణామము వచ్చినది—అదియే 'నాటకాలపోటీలు'. "The Northern Circars Medal Awarding Society" అధ్యర్థములో (శ్రీయుతులు ఐ. వి. ఆర్. గోపాలరావు, డి. వి. నరసింహారావుగార్లు—అధ్యక్ష—కార్యదర్శులు) ప్రప్రథమముగా బెజవాడలో 1913-1914 తేదీనుండి 5 రోజులపాటు గయోపాఖ్యానములోని "అర్జున" పాత్రకుపోటీ జరిగినది. ఇందులో బెజవాడ, గుంటూరు, తెనాలి, విశాఖపట్టణములలోని సమాజములవారు పాల్గొనిరి. శ్రీయుతులు హరి ప్రసాదరావు, హరి నాగభూషణము, దొరస్వామి అయ్యంగార్, ప. సు. రాయకవి, వేలూరి శివరామశాస్త్రి, పాతూరి కామయ్య, చిలకమర్తి, ములుకుట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, పాపట్ల కాంతయ్యగార్లు న్యాయనిర్ణేతలు (Judges). ఇందులో ప్రథమబహుమతి గుంటూరు వాస్తవ్యులు పత్రి వేంకటరమణరావుగారికి, రెండవబహుమతి యడవల్లి సూర్యనారాయణగారికి లభించినది. యడవల్లివారికే ప్రథమబహుమతి లభింపగలదని తలంచి వారి అభిమానులందరును పెద్ద ఉత్సవమును తలపెట్టిరట; కాని, అట్లు జరుగకపోవుటచేత అసూయాదు లుత్పన్నములైన వని చెప్పదురు. అదియెట్లున్నను మొత్తముమీద ఈ పోటీ తెలుగుదేశములో ఒక సంచలనమును కలిగించి ఒక నూత్నోత్సాహమును రేకెత్తించినదని చెప్పకతప్పదు.

అటుపిమ్మట 1915 డిసెంబరు నెలలో బందరులో "ఆంధ్రనాటకప్రోత్సాహకసంఘ" మొకటియేర్పడి "చిత్రనశీయము" పోటీనేర్పరచినది. 1916 లో గుంటూరులో ఏకా సుబ్బారాయుడు (సంగీతదర్పణకర్త) గారి యాజమాన్యమున 'ప్రసన్నయాదవ' నాటకపుపోటీ జరిగినది. 1916 లో కవిపార్వభామ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు స్వయముగా పూనుకొని "బొబ్బలియద్ద" నాటకపు పోటీ నేర్పరచిరి. 1917 లో గుంటూరులో "ఆంధ్రనాటక పరిషత్" వారును, 1918 లో బెజవాడలో గుండిమెడ సోదరులును "సత్యహరిశ్చంద్రీయ"

నాటకపుపోటీలు జరిపిరి. ఏలూరులో మోతేవారు ప్రసన్నయాదవ (1919)-విక్రతామణి (1921) పోటీలు జరిపిరి. ఈ పోటీలలో ఆయాపాత్రముల నుత్తమముగా నటించినవారికి కాక మొత్తము మీద నాటకము నుత్తమముగా ప్రదర్శించిన సంఘమువారికికూడ బహుమత్తు-శాసంగబడినవి. బెజవాడలో సత్యహరిశ్చంద్రియనాటకపుపోటీలు జరుగునప్పటి నాటకకళాభిమానుల కోలాహలము చెప్పనలవికాదందురు. రాత్రి నాటకమైనవెంటనే విమర్శకులు ఆయా నటుల నటనా రీతులనుగూర్చి విమర్శలువాసి తెల్లవారునరికి ముద్రింపజేసి ఊరంతయును స్పృహచిపెట్టెడివారట ! ఇంక ఉదయము, సాయంకాలము సమావేశముల నేర్పరచి చర్చలు చేసెడివారు !

ఈ పోటీలఫలముగా చాలమందినటులు సన్మానితులగుట సంభావ్యంకె; నటులన్నచో ప్రజలకు, అధికారులకుకూడ గౌరవభావ మేర్పడినది. నటులపై అశ్లేషార్పడుచువచ్చిన గౌరవభావ మునకు పరాకాష్ఠయే స్థానం నరసింహారావుగారి కొనంగబడిన 'పద్మశ్రీ' బిరుదము. భారత దేశమున ఉత్తమరాజసన్మానమును పొందిన ప్రథమనటుడు 'తెలుగునటుడు' అగుట గర్వ కారణము.

తెలుగునాటకరంగమున శ్రీ పాత్రధారణమునకు ప్రసిద్ధులైన నటులెందరో కలరు ; వారిలో ఇంకను సుప్రసిద్ధులైనవారు శ్రీయుతులు ముప్పిడి జగ్గరాజు, ఉప్పలూరి సంజీవరావు, కె. శ్రీనివాసన్ (నెల్లూరు), స్థానం నరసింహారావుగారు. సాధారణముగా మన నాటకములలో రెండవరకముల ప్రీతిపామికలు కన్పట్టను—మొదటిరకమువారు సాధువర్తనముగల పతివ్రతలు; ఇంక రెండవరకమువారు గర్వితులు, వేశ్యలు, వీరనారీమణులు. మొదటిరకపు పాత్రలను నిర్వహించుటలో శ్రీయుతులు జగ్గరాజు, సంజీవరావుగార్లును, రెండవరకపు పాత్రలను నిర్వహించుటలో శ్రీ స్థానంవారును సిద్ధహస్తులైనారు. అసలు స్థానంవారు ప్రసిద్ధికివచ్చినది “రోషనారా” పాత్రనిర్వహణతో. అటుపిమ్మట వారిని నటావతంసులను చేసినవి మధురవాణి, దేవదేవి, సత్యభామ, చిత్రాంగి పాత్రనిర్వహణములు. 'పద్మశ్రీ' బిరుదప్రదానానంతరము మద్రాసులో జరిగిన సన్మానసభలో “నే నీ బిరుదమును మధురవాణికే యొసంగుదు”నని పి. వి. రాజమన్నుగారు పేర్కొనియుండుట గమనార్హము.

తెలుగుదేశమున బయలుదేరినన్ని నాటకసమాజములు మరియేరాష్ట్రమునందును బయలుదేరలేదని చెప్పవచ్చును. కళాభిమానులు తాముగాకాని, శ్రీమంతులను ప్రేరేపించికాని క్రొత్త సమాజములను లేవదీసెడివారు. సాధారణముగా ఒక్కొక్కసమాజములో ఒక్కొక్కనటునకు ప్రసిద్ధి ఉండెడిది; అందులో ఇంకొక నటుడుకూడ ప్రసిద్ధికివచ్చినచో ఆ యిరువురిలో ఎవరో ఒకరు చీలిపోయి ఇంకొక సమాజమును బయలుదేరదీసెడివారు. కొన్నిసమాజములు పుట్టి పుట్టి మఱుమలో మాడిపోయినను పెక్కుసమాజములు స్థిరముగానిలబడి కళాసేవ చేసిన విషయమును గుర్తించియున్నాము. ఇందు పేర్కొనబడిన సమాజములు, నటులేకాక, ప్రసిద్ధికిక్కిన సమాజములు ఇంకను ఎన్నియో కలవు; ప్రసిద్ధికిక్కిన నటు లింకను ఎందరో కలరు. మరియు 1914 లో బయలుదేరిన గ్రంథాలయోద్యమము కారణముగా ప్రతియూరను ఒక్కొక్క గ్రంథాలయ మేర్పడుటయేకాక, వాని కనుబంధములుగా నాటకశాఖలుకూడ నేర్పడుచువచ్చినవి.

వ్యాపారసరళిలో బయలుదేరిన పెద్దపెద్ద సమాజములు దేశములోని పెద్దపెద్ద నటుల నందరిని ఏకత్ర చేర్చుటలో కొంత తోడ్పడినవి; కాని, కలయికలు అనతికాలములోనే విచ్ఛిన్నమయ్యెడివి; ఇంక కేవలము కలతలు, అసూయలు మాత్రమే మిగిలెడివి. ప్రదర్శనములవలన వేలకువేలు వచ్చినను ఈ పెద్దపెద్ద సమాజములను స్థాపించినవారెవ్వరును బాగుపడినట్లు కన్పట్టదు. ఇంచుమించుగా అందరును చితికిపోయినారు; అంతటితో ఆసమాజము లంతరించినవి. కాని, కేవలము నాటకసమాజస్థాపనమువలననే వారు చితికిపోయినారని చెప్పజాలము. కేవలము ఉత్సాహముచేతను లేదా తక్కిన సమాజములను మించవలెనని పట్టుదలచేతను మితిమీరిన వ్యయముచేయుటవలనమాత్రమే వారి కాస్థితి పడినది. ఈ విషయములో కళది దోషముకాదు; వ్యాపారపద్ధతులు తెలియకపోవుటయే ప్రధానకారణమని చెప్పవచ్చును. ఇంతకును ఒక అర్థశతాబ్దము కాలముపాటు ప్రమాభివృద్ధినంది, మహావైభవముతో సాగిపోయిన తెలుగునాటకరంగము 1930 నాటికి ప్రముఖసమాజము లంతరించుటతో క్షీణదశలోపడినదని చెప్పవచ్చును.

సంధియుగము (1928-1943)

కాంట్లాట్ నాటకములు :

ఇంచుమించుగా 1928-30 నాటికి ప్రసిద్ధనాటకసమాజము లన్నియును అంతరించినవని చెప్పవచ్చును. స్వాతంత్ర్యోద్యమసమరములో పాల్గొని, చదువుసంధ్యలుమాని, ఉన్నది ప్రభుత్వ పరముకాగా అంగ-ఆర్థికబలములు క్షీణించి ఎండిన చెరువులోని చేపలవలె బయటపడినారు దేశభక్తులు. అదేవిధముగా చిన్ననాటినుండియు నాటకరంగమునకు జీవితముల సంకితముల నొసర్చిన వృత్తినిటులందరును సమాజము లంతరించుటతో కాందిశీకులవలె నైపోయినారు. వచ్చినదెల్ల ఖర్చుపెట్టుటయే జరిగినదికాని, సంపాదించిన ఆస్తులులేవు. ఇంకేవనిచేయుటకును వారు శక్తులు కాకుండిరి. అట్టిస్థితిలో కాంట్లాట్ నాటకయుగ మారంభమైనది. ('కాంట్లాట్', 'కాంట్లాక్టర్' మొదలగు అంగవదములు బహుశ వ్యాప్తినొందినవి; వానిని అట్లువాడిననే సుబోధకము లగును. కావున ఆపదముల నట్లే వాడుచున్నాను).

ఒకవిధముగా "నాటకములకాంట్లాట్" అనునది ఇంచుమించుగా 1913 లోనే ప్రారంభమైనదని చెప్పవచ్చును. 1912 అక్టోబరులో కృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావుగారి సమాజపరికరములు-50 వేల రూపాయలు విలువగలవి-ఏలూరులో పరశురామప్రీతికాగా వారు క్రంగిపోయినారు. వారికి కొంత ప్రోత్సాహమొసంగుటకు వడ్లపట్ల రామయ్య అనువారు నాటకమునకు వెయ్యి రూపాయలు చొప్పున పదునొకండు నాటకములకు పదునొకండువేలరూపాయ లొసంగుటకు 'కాంట్లాట్' వ్రాసి, సుబ్బారావుగారి సమాజమును మద్రాసు తీసికొనివెళ్ళి 1913లో ప్రదర్శనము లిప్పించినారు. ఆ 'కాంట్లాట్' సవ్యముగానే, జయప్రదముగానే ముగిసినది; అంతటితో అది ఆగిపోయినది కూడను.

1929-30 ప్రాంతములలో కోటమర్తి పూర్ణచంద్రరావుగారు (మైలవరం కంపెనీ నటులు) ప్రప్రథమముగా ఇంకొకరకమైన 'నాటకముల కాంట్లాట్' ప్రారంభించిరని తెలియుచున్నది. ఈవద్దతి 'కాంట్లాట్'లో 'కాంట్లాక్టర్' ఏదో ప్రసిద్ధనాటకమును ఎన్నుకొని, తేదీ

నిర్ణయించి, ఎక్కడో ఒక ఊరిలో ఒక హాలును నిర్ణయించుకొని, ఆ నాటకములోని ఒక్కొక్క పాత్రకు ఒక్కొక్క ప్రసిద్ధనటుని ఆహ్వానించును. ఆ ఒక్కరాత్రికి ఒక్కొక్కరికి ఇంత అని 'కిరాయి' నిర్ణయించును. పెద్దనటులై నచో కొంతగాని, అంతయుకాని ముందుగానే పంపి వేయును; తక్కినవారికి నాటకప్రదర్శనమైనంతనే ఇచ్చును. నిర్ణీతమైన తేదీనాటికి కొంతముందుగానే నలుమూలలనుండి నటులు ఆయూరు వత్తురు; ఎవరి ఆహార్యమును వారే తెచ్చుకొనవలయును. ఎవరి పోర్షనులు వారికి ఇంతకుముందే జుజ్జుముగా వచ్చునుకాన రిహార్సల్ను అవశ్యకము లేదు. నాటకము పూర్తి అయినవెంటనే మరల ఎవరిత్రోవ వారిదే. ఇది 'కాంట్రాక్టునాటకముల' ప్రథమదశ. ఆరోజులలో నటులు పూర్ణచంద్రరావుగారియంట పడిగావులు పడియుండెడి వారట :

మరికొంతకాలమునకు 'కాంట్రాక్టురులు', నటులుకూడ తెనుగుమీరినారు. 'కాంట్రాక్టురు'కు ఆదాయముమీదనే దృష్టి ఎక్కువైనది: నటులకు తమ 'కిరాయి'మీద మమత ఎక్కువైనది. నటులు పలు సమాజములకు చెందినవారగుటచేతను, రిహార్సల్నుకు అవకాశము లేనికారణము చేతను—ఫలాని 'హరిశ్చంద్ర' నాటకమని 'కాంట్రాక్టురు' ప్రకటించినప్పటికిని—హరిశ్చంద్రుడు బలిజేపల్లివారిపాఠమును, చంద్రమతి పానుగంటివారి పాఠమును, విశ్వామిత్రుడు కందుకూరివారి పాఠమును తక్కినవారు తక్కినకవుల పాఠములను చదువుట సంభవించెడిది. నటులు పలు తావులకు చెందినవారగుటచేతను దురాశతో ఒకేరోజున రెండునాటకములలో కాంట్రాక్టుకు అంగీకరించుటచేతను సకాలమునకు రాలేకపోయెడివారు; వచ్చినను కొందరు 'మత్తు'లో వచ్చెడివారు. అట్లు వచ్చినవారు అసలు కవులువ్రాసిన వాక్యములను విడిచిపెట్టి స్వీయకవిత్వానినానందములకు, సహనటులను అణగదొక్కుటకు ప్రయత్నించెడివారు. నటులొక అలస్యమయినచో ప్రదర్శనప్రారంభము చాల అలస్యముగా జరిగెడిది. అనుకొన్ననటుడు అసలురానిచో ఎవరినో ఒకరిని బలిమాలి బలవంతముగా ఆపాత్ర వేయించెడివారు; ఎవరును లభింపనిచో ప్రధానమైన రంగములనుకూడ కొన్నింటిని తగ్గించివేసి, నాటక మైనదనిపించెడివారు. నాటకశాలలన్నియును 'సినిమాహాలు'గా మారిపోవుటచేత ఆ లొడితెడు రంగస్థలముమీద రంగాలంకరణమునకు అవకాశమే ఉండెడిదికాదు. వీటి అన్నింటిఫలము—రసాభాసము! ప్రేక్షకుల అల్లరి !!

ఒక్కొక్కప్పుడు ప్రధాననటులే 'కాంట్రాక్టు' ప్రకారము వచ్చెడివారుకాదు; ఎవరినో ఒకరిని బలిమాలివేయించినచో ప్రేక్షకు లంగీకరించెడివారు—అట్టిసమయములందును, 'కలెక్టరు' పరిగారానప్పుడును 'కాంట్రాక్టురు' మాయమైపోయెడివాడు. ఇంక ప్రేక్షకు లాగ్రహవేళముతో, పాపము మిగిలిననటులకు 'దేహబద్ధి' అంతటిపని చేసెడివారట; అప్పుడు పోలీసులుకూడ కలుగజేసికొనక తప్పెడిదికాదు.

ఇంక ప్రేక్షకుల రుచులుకూడ అంతంతమాత్రముగానే ఉండెడివి. నాటకశాలలో అధికారము 'గ్యాలరీ'లో కాని, నేలమీదకాని కూర్చుండువారు చేబట్టివారు. ఒక్కొక్కనాటకములో ఒక్కొక్కరికి ఒక్కొక్క పద్యముపై మోజు ఉండెడిది. ఆ పద్యమువచ్చినప్పుడు ఆనందము పట్టజాలక 'వన్నుమోర్' అని కేకవేసెడువాడు. పూర్వకాలములో, వస్త్రాదుల కాపుదల ఉన్న రోజులలో, ఎవరైనను 'వన్నుమోర్' అనగానే 'మయ్యిన్రో' అని ఆ వస్త్రాదు గర్జించెడివాడు;

అంతే—అంతా గవ్ చిప్. మరి యిప్పుడట్టిది లేదు. అందుచే 'వన్సుమోర్' అనగానే చనిపోయిన సత్యవంతుడో, లేదా దళరథుడో—చచ్చినట్లు—మరల లేచి. పద్యముపాడి, మరల చావవలసినదే; కొందరు నటుల నేడ్చించుటకు 'వన్సుమోర్' అనేడివారు. అది గ్రహింపలేక—నిజముగా తమ్ము ప్రళంసించుచున్నట్లు నమ్మి—కొందరు మరల పాడెడివారు. చివరకు నాటక ప్రదర్శనము వేశా కోశముగా మారి అదియంతయును సహృదయులకు, విజ్ఞులకు తలనొప్పి కలిగించెడిది.¹ ఇచ్చట ఇంకొక సత్యమునుమాత్రము అంగీకరింపకతప్పదు. ప్రేక్షకులలో చాలమందికి నాటక పద్యములు నోటికి వచ్చెడివి; లేదా పుస్తకములు తెచ్చుకొని హాలులో కూర్చుండెడివారు. నటులు కప్పదాటులువేసినచో ఇంకేమున్నది? ... ఈవిధముగా ప్రేక్షకులు కొంతవరకు నటులకు చెలియలి కట్టవలె పనిచేసెడివారుకూడను.

ఈ కాంట్లాక్టునాటకయుగములోని ఇంకొక పరిణామము ఒకేనాటకములో ఒకేపాత్రను ఒకేరాత్రి ముగ్గురు, నలుగురు నటులు వేయుట : పూర్వముకూడ ఒకేపాత్రను ఇరువురు నటించుట కలదు—చిత్రనళీయములో నలుడు షట్పక్రవర్తులలో ప్రముఖుడు; మహారాజు; తేజోరాశి. కాని సర్పదష్టదై, నన్నయ్యగారు చెప్పినట్లు, “అఱిపొఱుడు కుఱుచచేతులు.....” అను విధముగా వికృతాకారుడైనాడు. కాగా బాహుకవేషమున కింకొకరు తప్పక కావలసివచ్చెడిది. అటులనే సంపూర్ణరామాయణాది నాటకములలో బాలరామున కొకనటుడు, పెద్దరామున కింకొక నటుడు కావలసివచ్చెడివారు. ఇంక పద్యనాటకములలో—ముఖ్యముగా పాండవోద్వేగవిజయాదులలో—ప్రధానపాత్రధరించెడి ఒకనటుడు మూడునాలుగు గంటలకాలములో వందలకొలది పద్యములను చదువవలసియున్నది. కాగా 'దమ్ము' చాలనివారు సగములో ఇంకొకరికి విధిగా అవకాశము ఇవ్వవలసివచ్చెడిది. ఒకే నాటకములో ఒకే పాత్రను ఇద్దరు ముగ్గురు సుప్రసిద్ధ నటులచే నటంపజేయుట 'కాంట్లాక్టర్'కు కూడ లాభసాటిగా కన్నట్టినది. అంతటితో ఇద్దరు ముగ్గురేకాదు, ఆరుగురు కృష్ణులవరకు పెరిగిపోయినది 'డిమాండు'. నాటకములందు పద్యములకు ప్రాముఖ్యము హెచ్చు అగుటచేతను, పలువురు ప్రేక్షకు లందుకొరకే వచ్చుచుండుటచేతను హార్మోనిస్టుకు ప్రాముఖ్య మధికమైనది. నటుడు హార్మోనిస్టు ముఖముచూచియో, నైగచేసియో, ఈలవేసియో తాను పాడవలసిన పద్యమునుగూర్చి సూచనచేసి అతడు 'హాయి' మనిపించిన తరువాత తాను 'కంయ్' మనుట కారంభముచేసెడివాడు; ఈపరిస్థితి చివరకు గిరికిల సంగీతమునకు దారితీసినది. ఈ కాంట్లాక్టునాటకయుగములో ఈ 'హార్మోనియం' వాద్యము ఒక బెడదగా తయారై నది (అనలిది మన శాస్త్రమునకు విరుద్ధమైన వాద్యమని విజ్ఞులు చెప్పుదురు).

ఇట్టివిధముగా 'కాంట్లాక్టు' నాటకముల ప్రదర్శనములొకవంకసాగినను, డి. వి. సుబ్బారావు, పి. సూరిబాబు, పీనపాటి నరసింహమూర్తి ప్రభృతులు కొందరు 1913 నాటి కాంట్లాక్టు పద్ధతిలో, తమసమాజములతో చక్కని నాటకములను ప్రజలకందించుట విస్మరింపరాదు. ఇంక సురభినమాజములవారు మామూలు పద్ధతిలోనేటివరకును ప్రదర్శనములనొసంగుచునే యున్నారు. ఈ యుగములో కొందరు పెద్దనటులు మాత్రము నిజముగా బాగుపడినారు; ఇది వరకు నెలకు ఏవందయేబదియో జీతమైనచో, ఈయుగములో ఒక రాత్రికే అంత

సొమ్మును వచ్చెడిది; ఇచ్చట ఒక సత్యమును మాత్రము విస్మరింపరాదు; పెద్ద పెద్ద సమాజము లంతరించుటతోపాటు తెలుగునాటక రంగముకూడ అంతరించిపోకుండ కాపాడినవారు 'కాంట్రాక్టరే' :

కళాప్రపూర్ణ (బళ్ళారి) శ్రీ తాడిపత్రి రాఘవాచార్యులు :

తాడిపత్రి రాఘవాచార్యులుగారు 1902 ప్రాంతముల బళ్ళారి సుమనోరమసభలో నట జీవితమారంభించినప్పటికిని ఇంచుమించుగా 1920 ప్రాంతములవరకును సర్కారుజిల్లాలకు రాలేదు. అందుచేత వారి అభినయరీతులు వీరికి తెలియుటకవకాశము కలుగలేదు. అయినను వారి పద్ధతిని గూర్చి శ్రుతపాండిత్యముతో చర్చలు సాగుచునేయుండెడివి. ఇంతలో 1921 ప్రాంతముల సహాధ్యాయులగు గూడూరి లక్ష్మణరావుగారి ఆహ్వానముపై రాఘవాచార్యులుగారు ప్రప్రథమముగా బెజవాడలో ప్రదర్శన మొనంగిరి (మోహినీరక్తాంగదలో నారదుడు వేసినారని చెప్పుదురు). కాని, పద్యనాటకముల కలవాటుపడియున్న బెజవాడసామాజికులకు వారి అభినయ విధానముకాని, పద్యపఠనానీతికాని నచ్చలేదు. కొంతఅల్లరి జరిగినది. రాఘవాచార్యులుగారు చాలనిరాశపడినారు. తిరుగుప్రయాణములో గుంటూరులో కొప్పరపు సుబ్బారావుగారు సమాధ రించెడి వరకువారు తేరుకొనలేదనియే చెప్పుదురు. అదియెట్లున్నను కొప్పరపువారు, శ్రీరాఘవ మాత్రము ముఖ్య స్నేహితులైనారు. పైఅపజయమును లెక్కచేయక మిత్రులప్రోత్సాహముతో శ్రీరాఘవ జిల్లాలో విరివిగా ప్రదర్శనములొసంగెను. క్రమముగా వారి ప్రభావము అచ్చటి నటులపై ప్రసరించి, అనేకులు వారి ననుకరింపసాగిరి; అంతటి నటుడు లేడని ప్రజలు, కళాభి మానులు, విమర్శకులు, తోటి నటులు వారికి బ్రహ్మరథము పట్టినారు.

రాఘవాచార్యులుగారు 1928 ఏప్రిలు నెలలో విదేశయాత్రకు బయలుదేరివెళ్ళి ఇంగ్లండు, ఇటలీ, స్విట్జర్లాండు, ఫ్రాంసు, జర్మనీ, హాలండు దేశములలో పర్యటించి, 1928 అగష్టులో స్వదేశమునకు తిరిగి వచ్చిరి. రాగానే వారు రెండు నినాదములు చేసినారు —

1. శ్రీలే శ్రీ వేషములు ధరింపవలెను—పురుషులు శ్రీవేషములువేసిన ప్రదర్శనము లందు పాల్గొననని వారిప్రతిజ్ఞ. “Why do boys play the roles of girls in India ? Are your girls so bad looking ?” అని బెర్నార్డుషా వీరిని ప్రశ్నించినదాని ఫలమిది.

2. ప్రదర్శనమందు అభినయము—అందున సాత్వికాభినయము—ప్రధానము. చిత్ర విచిత్రములైనదుస్తులు, సీసరీలు అక్కరలేదు, బెర్లిన్ లోని ఒకసమాజమువారు కేవలముఒక తెల్లని గోడను వెనుకదృశ్యముగా చేసికొని నాటకమంతయను చక్కగా నిర్వహించినారట; అది వీరిని బాగుగా కదలించినది.²

రంగస్థలమనునది పవిత్రమైన ఆశ్రమప్రదేశమువంటిదనియు, ఉత్తమనటుడు యోగి తుల్యుడనియు రాఘవాచార్యులవారివిశ్వాసము. అందుచేత అవి వేశ్యలు పురుషులతోకలిసి రంగ స్థలమునెక్కటకు ముందుకు వచ్చెడిరోజులే అయినను, కులశ్రీలనే వేషధారణమునకు ఆహ్వానించి

నారు రాఘవాచార్యులుగారు. ఆ ఆహ్వానమును పురస్కరించుకొనియే శ్రీమతులు కొమ్మూరు పద్మావతీదేవి, మాడపాటి సరోజినీదేవి, అన్నపూర్ణప్రభృతులు ఉత్సాహముతో, సంతోషముతో ముందునకువచ్చి రాఘవాచార్యులుగారి సుశిక్షణముతో ఉత్తమనటీమణులుగా రూపొందినారు. ఈ విధముగా కులశ్రీలను రంగస్థలముమీద ప్రవేశపెట్టి పరాయిపురుషులతో నటించజేసిన ప్రథములు రాఘవాచార్యులుగారే.

రాఘవాచార్యులుగారి ఉద్యమఫలముగా, ఈకాలమున కొందరు స్త్రీలు వృత్తినాటక రంగమున కూడ ప్రవేశించి, ప్రసిద్ధికెక్కినారు; అట్టివారిలో శ్రీమతులు రామతిలకం, శ్రీరంజని, కన్నాంబ, రాజేశ్వరి ప్రభృతులు ముఖ్యులు.

చక్కనివాచికము, ముఖరాగము, భావవ్యక్తీకరణసామర్థ్యము, జ్ఞాపకశక్తి, సమయ స్ఫూర్తి-ఇవియైదును అభినయము విషయములో రాఘవాచార్యులవారి మూలసూత్రములు. ఇవి కలవాడే నటనామార్గుడని వారినిర్ణయము, “పుస్తకములో నున్నమాటలను వీవిధముగా అనవలెనన్నదొక్కటే నటునిధ్యేయము కారాదు; అందులోలేని ఇతరసందర్భములలో అతడెట్లు ప్రవర్తించుననికూడ నటుడూహింపగలవాడైయుండవలెను” అని వారు నొక్కివక్కాణించుచుండెడివారు. వారి యీ దృష్టివిధము ప్రచారము నందుటవలన జాహ్న్యంబరములపై మమకారమునువిడిచి నటులలో కొందరైనను తమధ్యేయమును అభినయముపై మరల్చుసాగిరి. వాద్యములకు, రాగాలాపమునకు, సీసరీలకు, ట్రీక్కులకు ప్రాముఖ్యము తగ్గినది. రూపకగత పాత్రల గుణగణపరిశీలన మధికమైనది. ప్రహ్లాదనాటకప్రదర్శనములో హిరణ్యకశిపుని పరమదుర్మార్గునిగా, దయా-వాత్సల్యాదిగుణహీనునిగా, రాక్షసునిగా చూపించుట ఆనాటివరకును సర్వసాధారణము. కాని, రాఘవాచార్యులవారి దృష్టిలో హిరణ్యకశిపుడు కూడ వాత్సల్యాది గుణములుకలవాడే; వానికిని పితృహృదయమున్నది. కాని, ఏకైకపుత్రుడు తన కాశన్యశత్రు వగువానితో కలిసి పోయినప్పుడతడేమిచేయగలడు? ఈభావసంఘర్షణమునకే వారు ప్రాధాన్యమొసంగెడివారు. వీరిలో ఈ విధమైన పాత్రపరిశీలనాజ్ఞాన రామకృష్ణమఠమునకు చెందిన ఒకస్వాములవారి విమర్శవలన రేకెత్తినదని చెప్పవచ్చును³ అప్పటినుండియు రాఘవాచార్యులుగారు జ్ఞాసాదృష్టితో పరిశీలించి. విమర్శించుకొని, బహువారములు మననము చేసి తాము ధరించిన ప్రతి పాత్ర విర్వహణములోను ఒకక్రొత్తపద్ధతినిచూపి, ఆపాత్ర శీలమున కొకనూత్నవ్యాఖ్యానము చేయుట జరిగినది. 1930 లో సంక్రాంతిరోజున రాఘవాచార్యులుగారు మద్రాసు ‘మ్యూజియంథియేటర్’ లో సరోజినీ-అన్నపూర్ణలతోకలిసి పి. వి. రాజమన్నుగారి “తప్పెవరిది” అనేడి సాంఘికనాటకమును ప్రప్రథమముగా ప్రదర్శించినారు. తెలుగునాటకరంగచరిత్రలో ఈ ప్రదర్శన మొక క్రొత్త శకమును ఆరంభించినదని చెప్పవచ్చును.

రాఘవాచార్యులుగారు ‘మైక్’ను ఎన్నడును ఉపయోగింపలేదు. ‘ప్రాంప్టింగ్’ అనలేపనికిరాదు వారికి. ‘పన్నుమోరు’ లకు వారెన్నడును జంకలేదు. నిజజీవితములో వారెంత సాధువులో రంగస్థలమందు వారంత తీవ్రస్వభావులు. తక్కిన నటులేమాత్రము అజాగ్రత్తగా

నున్నను, ఎచ్చట ఏమిలోటువచ్చినను వారు ఉగ్రులయ్యెడివారు. నటుడు పాత్రలో లీనమై తన్నుదామరచిపోవుటను వారంగీకరింపకున్నను, రంగస్థలమెక్కిన తరువాత నటుడు ఆద్యంతము పాత్రగానే జీవించవలెననివారి ఆశయము. రంగస్థలముమీద అట్లులేనివారిని చూచినచో వారికి ఒడలు మండిపోయెడి దన్నమాట.

మొత్తముమీద 1929 తరువాత తెలుగునాటకరంగచరిత్రలోనే కాక దక్షిణదేశ నాటకరంగచరిత్రలోనే రాఘవాచార్యులుగా రొకనూత్నయుగస్థాపకులైనారు. ఒకసారి ఒక తెలుగు జిజ్ఞాసువు "What about Bahaduri?" అని రవీంద్రనాథటాగూరుగారిని ప్రశ్నించెను. అంతట రవీంద్రుడిట్లు సమాధానము చెప్పెను — "He is most certainly Bengal's great actor, but for an all India claim I should give my palm to your Andhra actor Raghava."

ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు :

1919 లో విశాఖపట్టణమున రాజా శ్రీ విక్రమదేవవర్మగారి అధ్యక్షతలో 'విశాఖపట్టణాంధ్ర నాటక పరిషత్తు' ఏర్పడినది; దానికి మారేపల్లి రామచంద్రకవిగారు కార్యదర్శులు. విశాఖపట్టణములోని సమాజముల నొక్క త్రాటిమీద నడపవలయునన్న యాశయముతో నిది ప్రారంభమైనది. అటుపిమ్మట మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజుగారు మిత్రుల ఆదరాభిమానములతో 1923 జనవరినెలలో 'పోలాకి' అనెడి గ్రామములో "గంజాం మండల ఆంధ్రనాటక కళాపరిషదుత్పవములు" అనుపేర ఒక సభను సంసారపక్షముగా జరిపించినారు; అంతియేకాదు, 'నాటక కళ' అనుపేర ఒక మాసపత్రికనుకూడ ప్రారంభించి, ఒక సంవత్సరముపాటు ప్రచురించినారు. 1924 లో బందరులో "నాటకసభలు" జరిగినవి. నాటక సమస్యలనుగూర్చి నాలుగు రోజులపాటు చర్చలు జరిపినారు. 1927 లో నెల్లూరి నగరాజరావుగారి ఆధ్వర్యములో నొక సభ జరిగినదని తెలియుచున్నది. 1928 నుండియు "అఖిలాంధ్ర నాటకకళా పరిషత్తు"ను స్థాపింపవలెనని విశ్వనాథకవిరాజుగారు కనిన కలలు ఎట్టకేలకు 1929 లో ఫలవంతములైనవి. "ఆంధ్రనాటక కళోద్ధారక" బిరుదాంశితులును, సురభిసమాజవ్యవస్థాపకులును అగు వనారన గోవిందరావుగారును, వారి కార్యదర్శి కొత్త లక్ష్మయ్యగారును పూనికవహించిన హేతువుగా ప్రథమ "ఆంధ్రనాటకకళా పరిషత్తు" 1929 జూన్ నెలలో మూడురోజులపాటు తెనాలిలో జరిగినది. విశ్వనాథకవిరాజుగారే దీని ఆహ్వానసంఘాధ్యక్షులు.

1926-1929 తేదీన తెనాలిలో నిర్మింపబడిన గోవిందరాయ నాట్యమందిరమున తొలి రోజు సమావేశము జరిగినది. దేశము నలుమూలలనుండియు ప్రసిద్ధులైన రచయితలు, నటులు విచ్చేసినారు. మహామహోపాధ్యాయ ఆచంట వేంకటరాయసాంఖ్యాయసశర్మగారు తొలిరోజున అధ్యక్షతవహించిరి; నాడు 'నాటక రచన'నుగూర్చి చర్చలు జరిగెను. రెండవరోజు సభకు చట్టి చినపూరయ్యపంతులుగా రధ్యక్షులు; నాడు 'నటన'నుగూర్చి చర్చలు జరిగినవి. మూడవరోజు సభకు దేశోద్ధారక కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులుగారధ్యక్షులు; నాడు 'నాటకప్రయోగము'ను గూర్చి చర్చలు జరిగినవి. ఆ సంవత్సరమే పరిషత్తు 'రిజిష్టరు' చేయబడెను.

అటుపిమ్మట సంవత్సరమున కొకసారి ఏదో ఒక పెద్ద పట్టణములో ఈ పరిషత్సభలు జరుగసాగినవి. ప్రసిద్ధులైన నాటకకర్తలో, విమర్శకులో, నటులో, శ్రీమంతులైన నాటక కళాభిమానులో అధ్యక్షులుగా నెన్నుకొనబడెడివారు. మూడునాలుగు రోజులపాటు పెద్దలందరును చేరి సుహృద్భావముతో వివిధనాటకసమస్యలపై చర్చలు సాగించెడివారు. రాత్రులందు ప్రసిద్ధ నటులచే నాటకప్రదర్శనములు జరిగెడివి. పరిషత్తు పక్షమున ఒక త్రైమాసిక పత్రికను నడప వలయునని 1938 లో మద్రాసులో జరిగిన సభలలో నిర్ణయింపబడెను. నీలంరాజు వేంకట శేషయ్యగారు సంపాదకులుగా “నాట్యకళ” అనుపేర ప్రథమసంచిక 1934 డిసెంబరులో వెలువడినది. పిమ్మట కొన్ని సంచిలు మాత్రమే వెలువడి ఇది నిలిచిపోయినది. ఇప్పుడిది మరల శ్రీనివాసచక్రవర్తిగారి సంపాదకత్వమున వెలువడుచున్నది; కాని పరిషత్తుతో సంబంధములేదు (ఇటీవల ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీతనాటక అకాడెమీవారు దీని ప్రచురణమును చేపట్టినారు).

1937 ప్రాంతముల జరిగిన నాటకకళాపరిషత్సభలకు వచ్చిన హరింద్రనాథ చటోపాధ్యాయ తెలుగు నాటకసమాజములవారికి ఒక ఉద్బోధ చేసియుండెను—సమష్టికృషితో నాటకమును రక్షింపవలసిన అవశ్యకమునేకాక, తెరల విషయములో అవలంబింపవలసిన నూత్న విధానమునుకూడ నాదాయన ప్రబోధించెను. ఇది 1923 లో ‘నాట్యాంబుజ’మున సూరి శాస్త్రిగారు చేసియున్న సూచనయే అయినను నాటి హరింద్రుని ప్రబోధమే తెలుగు నాటక సమాజములవారికి కొంత కనువిప్పు కలిగించినది. ఆ మరుసంవత్సరమే బందరులో వేలూరి చంద్రశేఖరంగారి ‘కాంచనమాల’ పై పద్ధతిలో ప్రదర్శితమైనది. ఆ ప్రదర్శనమునందు పాల్గొన్న శ్రీయుతులు కందికొండ సత్యనారాయణశాస్త్రి, దాడి గోవిందరాజులు ప్రభృతులు విద్యావంతులు (దాడివారు ‘మధురవాణి’ పాత్రకు ప్రసిద్ధులు). ప్రసిద్ధ నాటకకర్తలు, దేశీకులు నైన పింగళి నాగేంద్రరావుగారు దీని నిర్వహణభారమును వహించినారు. ఇంక కళాదర్శకులు అమృతమూర్తి అడివి బాపిరాజుగారు. ఆయా రంగములలో ప్రధానరసములకు అనుగుణములైన రంగుతెరలు మాత్రము వాడబడినవి. ఆహార్యములో, రంగాలంకరణములో దేశకాలపాత్రాచిత్యాదులు గమనింపబడినవి. కాగా, సమష్టికృషియు, ప్రయోగములోని క్రొత్త పోకడలును ఆ ప్రదర్శనమును విజయవంతము కావించినవి. అప్పటినుండియే తెరల ప్రాముఖ్యము తగ్గి పోయినదని చెప్పవచ్చును. 1941 లో మద్రాసులో జరిగిన 11 వ ఆంధ్రనాటకకళా పరిషత్సభలో ఆచార్య ఆత్రేయ పై విధముగానే కేవలము రంగుతెరలతో ‘శాంతి’ అను నాటకమును విజయవంతముగా ప్రదర్శించెను.

ఆంధ్ర నాటకకళా పరిషత్తువారు జరిపిన ఆందోళన ఫలితముగానే నాటకప్రదర్శనముల మీది ‘వినోదపుపన్ను’ను ప్రభుత్వము రద్దుచేసినది. ప్రసంగాంతరమున శ్రీ హెర్బర్టుమార్షల్ చెప్పినట్లు ఈ వినోదపుపన్ను రద్దుచేసి ప్రభుత్వము వేలపుటలకొలది వ్యాసములు, ఉపన్యాసములు చేయజాలని మజ్హోపకారమును నాటకకళకు కావించినదని చెప్పవచ్చును. మరియు, ఆంధ్రనాటకరంగ పునరుద్ధరణమునకు సూచనల నొసంగుటకై పరిషదధ్యక్షులు రాజా శ్రీ రంగయ్యప్పారావుగారి ఆధ్యక్షములో ఉమ్మడి మద్రాసు ప్రభుత్వమొక సంఘమును నియ

మించెను. ఈ సంఘసభ్యులు తెలుగుదేశమునందంతటను పర్యటించి; కళాకారులను, విమర్శకులను కళాపోషకులను, రచయితలను కలిసికొని, వారివారి అభిప్రాయములను సేకరించి, ప్రభుత్వమునకొక నివేదికను సమర్పించిరి. కాని, ప్రభుత్వము దానిపై సమగ్రమగు చర్యను తీసికొన్నట్లు కన్పట్టదు. (ఈ నివేదికను ఈమధ్యనే ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీతనాటక అకాడెమీవారు ప్రకటించినారు).

1943-44 సంవత్సరమునుండి పరిషత్తు చరిత్రలో ఒక క్రొత్త అధ్యాయము ఆరంభమగును. ఆ చరిత్రను తరువాత వివరింతును.

సవ్యయుగము (1943-1960)

1943 - 44 సంవత్సరమును ఆంధ్రనాటకరంగచరిత్రలో సవ్యయుగారంభమునకు చిహ్నమునుగా పేర్కొనవచ్చును. ఒకప్రక్క కె. వి. గోపాలస్వామిగారి ఆధ్వర్యముతో ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తులో అనుబంధ కళాశాలల నాటకకళోత్సవములు ప్రారంభమైనవి. ఇంకొకప్రక్క రాజా శ్రీ రంగయ్యప్పారావుగారి ఆధ్యక్షముతో ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తువారు ఔత్సాహికసమాజములను ప్రోత్సహించుటకై నాటికా, నాటకపు పోటీలను నిర్వహించుట కారంభించినారు. మరియొకప్రక్క తెలుగుప్రజాసామాన్యమునందు అపూర్వమైన చైతన్యమును కలిగించిన ప్రజానాట్యమండలి అవతరించినది. ఈ మూడు సంస్థల కృషియును నాటక కళను, ముఖ్యముగా ఔత్సాహిక నాటకరంగమును, పునరుజ్జీవింపజేసెను. ఈ కారణముచేత ఈ సవ్యయుగము 'ఔత్సాహికనాటకసమాజ యుగము' అగుచున్నది.

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము :

1938 లో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమున 'ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ డ్రమాటిక్ అసోసియేషన్' స్థాపింపబడెను. ఈ సమాజమువారు కొన్ని చక్కని ప్రదర్శనముల నొసంగి యున్నారు. యుద్ధనయముతో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయము నాలుగు సంవత్సరములపాటు గుంటూరులో నుండెను. అప్పడచ్చటి మూడు అనుబంధ కళాశాలల పూర్తి సహకారముతో విశ్వవిద్యాలయమున 1943 లో యూనివర్సిటీ 'ఎక్స్‌పెరిమెంటల్ థియేటర్' స్థాపింపబడెను. అప్పుడు గుంటూరులోను, అటవెమ్మట వాల్తేరులోను 'ఓపెన్ ఎయిర్ థియేటరులు' నిర్మింపబడినవి; 1957 లో కేంద్రప్రభుత్వ సహాయముతో 'ఎర్‌స్కిన్ స్కేవర్' (వాల్తేరు)లో విశ్వవిద్యాలయ రంగస్థలమును, బహిరంగ నాటకశాలయును నిర్మింపబడినవి.

1943-46 సంవత్సరములలో గుంటూరులో, ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ విద్యార్థి బృందము 'కన్యాశుల్కము'ను (మూడు గంటలకు సంక్షేపించి), చిలుకూరి నారాయణరావుగారి 'అశ్వత్థామ'ను, ముద్దుకృష్ణగారి 'అనార్కలీ'ని, భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారి 'ఎప్పుడూ ఇంతే', అబ్బూరి వరదరాజేశ్వరరావుగారి 'ప్రతిమానుందరి', త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరిగారి 'ఖాసీ' మున్నగు నాటకములను విజయవంతముగా ప్రదర్శించెను. ఈ ప్రదర్శనములు సుశిక్షణతో కూడినవై, సహృదయుల మన్ననలను పొందినవి.

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయమువారి 'ఎక్స్‌పెరిమెంటల్ థియేటరు' అచిరకాలములోనే నాటకకళాకేంద్రముగా పేరుపొందినది. 1943 నుండియు విశ్వవిద్యాలయమున నాటకకళోత్సవములు జరుగుచున్నవి. ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని కళాశాలలవారేకాక భారతదేశములోని ఏ కళాశాలవారైనను ఈ ఉత్సవములలో తెలుగు నాటకములను ప్రదర్శింపవచ్చును; ఉత్తమప్రదర్శనమునకు, ఉత్తమనటులకు బహుమతులీయబడును.

విశ్వవిద్యాలయములోని నాటక కార్యకలాపములన్నింటికీని ఆధినేతలు కూర్మా వేణు గోపాలస్వామిగారు. వీరు విశ్వవిద్యాలయం రిజిస్ట్రారుకూడ సగుణచేత రంగస్థలమునకు, ప్రదర్శనమునకు వలసిన సర్వసన్నాహములను ప్రయాసలేకుండ సమకూరగలవు. ఇట్టి సదుపాయము మరి యే యితర భారతీయవిశ్వవిద్యాలయమునకును లేదనిచెప్పట అతిశయోక్తి కాజాలదు. గోపాలస్వామిగారు ప్రాచ్య పాశ్చాత్య నాటకకళారీతులను సమగ్రముగా పరిశీలించిన విజ్ఞులు. వీరు ఆయా శాఖలలోని ఉత్సాహవంతులైన యువకులను చేరదీసి, నాటకకళ వివిధశాఖలలో సాంకేతికములైన పరిశోధనలు చేయించినారు. మొత్తముమీద ఈ 17 ఏండ్లలోను వీరు వందకుపైగా నాటకములను ప్రదర్శించినారు. వీనిలో ఒక్కొక్క నాటక మొక్కొక్క క్రొత్త ప్రయోగమునకు ఉదాహరణమని చెప్పవచ్చును. నేడు ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమువారి 'డ్రమాటిక్ అసోసియేషను'కు సుమారు రెండు లక్షలు విలువచేసెడి ఆధునికరంగస్థలపరికరములున్నవన్నచో, అది అంతటి అభివృద్ధిని సాధించినదన్నచో—అది అంతయును గోపాలస్వామిగారి దీక్ష, కృషిఫలమే.

అనుబంధకళాశాలలలోని నాటకసమాజములవారికెల్ల విశ్వవిద్యాలయములోని కార్యకలాపములే మార్గదర్శకములు. ప్రతి అనుబంధకళాశాలలోను ఒక్కొక్క ఓపెన్ ఎయిర్ థియేటరును నిర్మింపజేయుటకు గోపాలస్వామిగారు ప్రయత్నము చేసియున్నారు. అప్పడే కార్యక్రమ మారంభమైనది కూడను. గోపాలస్వామిగారి దీక్షకు పరాకాష్ఠ విశ్వవిద్యాలయమున నాటకకళకుకూడ ప్రత్యేకశాఖ యేర్పడుట; ఇది ముదావహమైన విషయము.

ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు (ద్వితీయదశ) :

ఔత్సాహికనాటకరంగమునకు ప్రోత్సాహమీయవలసిన ఆవశ్యకమును గుర్తించిన ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు అధిపతులు వార్షికసభల సందర్భమున నాట్యగోష్ఠులు, చర్చలు జరుపుటతోపాటు 1944 నుండి ఔత్సాహికసమాజములమధ్య నాటికా-నాటకముల పోటీలను నిర్వహించుట కారంభించిరి. దీనితో పరిషత్తు చరిత్రలో రెండవదశ ఆరంభమైనదన్నమాట. పరిషత్తు జరిపెడి పోటీలకు ఒక ప్రణాళికను సిద్ధముచేసిన ఉపసంఘములో శ్రీయుతులు దుక్కిపాటి మధుసూదనరావు, యత్యోజు మాధవాచార్యులు, కొండముది గోపాలరాయశర్మ సభ్యులు (పోటీలలో ఉత్తమములుగా ఎన్నికైన నాటకములను ప్రచురింప వలయుననెడి నిర్ణయముకూడ జరిగినది. కాని ఒక్క 'ఎదురీత' ప్రకటనముతో ఇది ఆగిపోయినది. పరిషత్తునకు ఉత్సాహాలను నెలకొల్పవలయునన్న సంకల్పముకూడ ఫలించలేదు). ఈ నాటకపు పోటీలకు పరిషత్తువారు

కొన్ని నిబంధనలను విధించినారు—1. సాంఘికేతివృత్తములకే ప్రాధాన్యము; 2. పద్యములకు పాటలకు అవకాశములేదు; 3. స్త్రీ పాత్రలను స్త్రీలే ధరింపవలెను; 4. ఐదేండ్లలోపల రచింపబడిన నాటికానాటకములే పోటీల ప్రవేశమున కర్హములు.

పరిషత్తువారు విధించిన పై నియమముల వలన తెలుగు నాటకరంగమునకు రెండు లాభములు కలిగినవి. అందు మొదటి లాభము క్రొత్త నాటకములు, క్రొత్త నాటకరచయితలు బయలుదేరి వెలుగులోనికి వచ్చుట; ఈ క్రొత్త నాటకముల నభినయించుటకు క్రొత్తనటులే అవసరముకాగా భౌత్వాహికనటవర్గము వెలుగులోనికి వచ్చుట. ఇంక రెండవ లాభము. రాఘవాచార్యులుగా రెంత ప్రచారము, ప్రబోధము చేసినప్పటికిని ఆ సమయములో ఏ ఐదారు గురు స్త్రీలుమాత్రమో నాటకరంగమున ప్రవేశించుటకు ముందునకు వచ్చినారు; ఆ తరువాత మరల ఎప్పటినికీ యేర్పడినది. కాని, పరిషత్తువారి నిబంధనముతో భౌత్వాహికసమాజముల వారు విధిగా క్రొత్తవారి నెన్నుకొని, వారిని నటీమణులుగా తీర్చి దిద్దుకొనవలసి వచ్చినది. ఆ విధముగా చాలమంది స్త్రీలు రంగస్థలమున ప్రవేశించుట కవకాశము కలిగినది.

నేడు సినిమారంగమున ప్రముఖులుగా నున్న పలువురు రచయితలు, నటులు, నటీమణులు ఈ పరిషత్తు నడిపిన పోటీలలో ప్రథమబహుమానములను పొందినవారేయన్నచో ఈ పోటీ రెట్టి సత్ఫలమును సాధించినవో నున్నప్పుడు కాగలదు. ఈ పరిషత్తునకు బహుకాలముగా రాజా శ్రీ మేకా రంగయ్యప్పారావుగారు (అధ్యక్షులు), కాజ వెంకట్రామయ్యగారు (ఉపాధ్యక్షులు); వసల సూర్యచంద్రారావుగారు (ప్రధానకార్యదర్శి) పట్టుగొమ్మలు. పరిషత్తు ఇప్పుడు చారిత్రక-పౌరాణిక నాటకములకు, ఏకపాత్రాభినయములకుకూడ పోటీలను నిర్వహించుచున్నది. పరిషత్తుక్షమన, బసవరాజు సుబ్బారావుగారి ఆధ్వర్యములో గుడివాడ కళాశాలలో ఒక నాటకకళాశాల నిర్వహింపబడుచున్నది. శ్రీ రాజా రంగయ్యప్పారావుగారు పితృపాదుల నాటకకళాభిరుచిని పుడికిపుచ్చుకొన్నవారేకాక స్వయముగా నాటకకళావేత్తలు. ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య నాటకసారస్వతమును, విమర్శనవిధానములను అవలోడనముచేసిన విజ్ఞులు. ఇంక వసల సూర్యచంద్రారావుగారు తెలుగు హిందీ నాటక రంగస్థలములందు ఆరితేరిన నటులు. (చిన్నతనములో స్వీయముగా ఒక నాటకసమాజమునుకూడ నడిపియున్నారు).

పరిషత్తు పోటీలలో పాల్గొన్న సమాజములలో ప్రముఖముగా పేర్కొనదగినవి వెంకటగిరి అమెయ్యార్ ఆర్టిస్టుఅసోసియేషన్, విజయవాడ రాఘవకళాకేంద్రం, బాపట్ల జాతీయకళామండలి, విజయవాడ ఆంధ్రాభ్యుదయనాట్యమండలి, పాలకొల్లు ఆదర్శనాట్యమండలి, రాజమండ్రి రాఘవకళాసమితి, గుడివాడ ప్రభాకరనాట్యమండలి. ఈ సమాజములమధ్య ప్రతి సంవత్సరమును తీవ్రమయిన పోటీ ఉండెడిది. చివరి ప్రదర్శనము పూర్తి అగువరకును ఎవరు గెలుపొందగలరో ఊహించుట కష్టముగా నుండెడిది.

ప్రజానాట్యమండలి :

1943 లో బొంబాయిలో “ప్రోగ్రెసివ్ రైటర్స్ అసోసియేషన్” కాన్ఫరెన్సు జరిగినది. దానికి ఆంధ్రప్రతినిధిగా డా. గరికిపాటి రాజారావుగారు వెళ్ళినారు. అప్పుడా అసోసియేషన్

నాటకశాఖలో కలసికొన్న శ్రీయుతులు డా. రాజారావు, కె. అబ్బాస్, ఆనిల్ డిసెల్వా—ఈ మువ్వరును ఆలోచించి “Indian People's Theatres Association” (Ipta) అనుదానిని అఖిలభారతస్థాయిలో స్థాపించినారు. దానికి తెలుగుదేశపు శాఖగా “ప్రజా నాట్యమండలి” బయలుదేరినది. దీనికి కేంద్రము బెజవాడ; ప్రధాన కార్యదర్శి డా. రాజారావుగారు. వీరు తమ ప్రాక్టీసునుకూడ విడిచివేసి తమ కాలమంతయును ప్రజానాట్యమండలి నిర్వహణములోనే గడపసాగిరి. దీనికి తెలుగుదేశమందంతటను పెక్కు శాఖాసమాజములు బయలుదేరినవి. 1945 లో శ్రీయుతులు సుంకర సత్యనారాయణ, వాసిరెడ్డి భాస్కరరావుగార్లు రచించిన “ముందడుగు”ను ప్రజానాట్యమండలివారు ప్రదర్శించినారు. 12 ప్రదర్శనములై నను జరిగినవో లేదో ప్రభుత్వమువారు దానిని నిషేధించినారు. వెంటనే ఆ యిరువురు “మాభూమి” (1946) అను నాటకమును రచించినారు. దీనిని వివిధప్రాంతములలో ప్రదర్శించుటకు పల్లెలలో 650 (1945-46 లో) శాఖాసమాజములు (దళములు) బయలుదేరినవి. ఇందులో కొన్ని దళములవారికి జీతములుకూడ కలవు. రాష్ట్రదళమునకు (అనగా ప్రజానాట్యమండలికి) డా. రాజారావుగారు నాయకులు; కృష్ణాజిల్లా దళమునకు కోడూరి అచ్చయ్యగారు నాయకులు. ఈ రెండు దళములవారును దేశమందంతటను సంచరించి, ప్రదర్శనము లొసంగినారు.

ప్రజానాట్యమండలివారి ప్రదర్శనములన్నియును చక్కని సుశిక్షణముతో జరిగి విరోధులనుకూడ ఆకర్షించెడివన్నచో అతిశయోక్తిలేదు. 1948 లో ‘మాభూమి’ కూడ నిషేధింపబడినది. అంతటితో ప్రజానాట్యమండలి కార్యకలాపములు సన్నగిలిపోయినవి. ఇచ్చట గమనింపవలసిన విచిత్రమేమనగా ప్రజానాట్యమండలిలోని కొందరు ప్రముఖ వ్యక్తులమీదను, వారు ప్రదర్శించెడి నాటకములమీదను ఆంక్షలు విధింపబడినవికాని, “ప్రజానాట్యమండలి” మీద మాత్రము నిషేధములేదు.

ప్రజానాట్యమండలి పల్లె ప్రజలలో కలిగించిన సాంఘిక, రాజకీయ చైతన్యము అపూర్వమైనది; అందులకువారు చేపట్టిన జానపద కళాశిక్షణ లేదని చెప్పవచ్చును—వీధి భాగవతములు, బుట్టకథలు, పగటివేషములు, డప్పుల వేషములు—ఒక్కటి అన్నమాట యేమిటి? అన్ని రకములును. 1945 లో కూచిపూడినుండి వేదాంతం వేంకటేశ్వర్లుగారిని పిలిపించి డా. రాజారావుగారును, నాజర్ గారును ప్రత్యేకముగా నాట్యశిక్షణమును పొందినారు. నాజర్ గారి బుట్టకథదళ మాకాలములో అవతరించినదే. వీరు వీధిభాగవతపద్ధతిలో క్రొత్త కథలు—హిట్లరు భాగవతం, బద్మాష్ పాదుషా మొ॥—ప్రదర్శించెడివారు. ఇవి గ్రామీణులను బాగుగా ఆకర్షించెడివి. నాటకకళను—కళాదృష్టి తొలగిపోనీయకయే—ప్రచారసాధనముగా నొనర్చుకొనుటయేకాక, దానిని పల్లె పల్లెలను వ్యాపింపజేసినది ‘ప్రజానాట్యమండలి’. ఇంతకు ముందు నాటకప్రదర్శనములను చూడవలెనన్నచో పల్లెప్రజలు పనిగట్టుకొని పట్టణములకు రావలసి వచ్చెడిది; కాని, ప్రజానాట్యమండలివారు పల్లెలకేపోయి, అచ్చటనే నాటకములను ప్రదర్శించుట విశిష్టవిషయము.

వీరు ప్రదర్శించిన నాటకములన్నింటను భూస్వామి లేదా జమీందారునకు, రైతు- కూలీలకు మధ్య జరిగెడి సంఘర్షణమే ప్రధానేతివృత్తము. కాని ప్రదర్శనవిషయమున నివి ఎంత విజయవంతములో, సాహిత్యవ్యవస్థగా రచనలో అంతటి జిగికలవికావు³.

నేటి కొన్ని సమాజములు :

ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తువారి నాటక పోటీల ఫలితముగా కొన్ని బౌత్సాహిక నాటక సమాజములు వెలుగులోనికి వచ్చినవి. అట్టి వానిలో మొదట పేర్కొనదగినది వెంకటగిరి 'అమెచ్యూర్ ఆర్టిస్టు అసోసియేషను'. ఈసమాజమువారు ఆచార్య ఆత్రేయ ఆధ్వర్యమున 'ఎదురీత' నాటకమును గుడివాడలో జరిగిన 13 వ వార్షికసభలో ప్రదర్శించి ప్రథమ బహుమతి పొంది నారు. ఇందులో శ్రీ ఆత్రేయకూడ నటించెను. శ్రీ ఆత్రేయ ఈ సమాజమువారికా రోజులలో దేశీకుడుకూడను. తుఫాను, ఎదురీత మొదలగునవి ఈ సమాజమువారి ప్రసిద్ధప్రదర్శనములు. 'ఎదురీత' నాటకమును పరిషత్తువారే ప్రకటించియున్నారు. అటుపిమ్మట ఆచార్య ఆత్రేయ రచనలు పరివర్తన, ఎన్. జి. ఓ. మొదలగునవి పరిషత్తులో ప్రథమబహుమానములను పడసినవి. 1930 లో రాజమన్నారంగారి 'తప్పెవరిది' ప్రదర్శనముతో తెలుగు నాటకరంగ చరిత్రలో ఒక క్రొత్త శకము ఆరంభమైనదని పేర్కొనియున్నాను. అట్లే 1949 లో పరిషత్తులో ప్రథమబహుమానమును పడసిన గుమాస్తా (ఎన్. జి. ఓ.) ప్రదర్శనముకూడ ఒక క్రొత్త శకారంభమునకు చిహ్నమని చెప్పవచ్చును.

1895 లో మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారిచేత స్థాపింపబడిన కలాభిలాషక సమాజము బెజవాడలో పునరుద్ధరింపబడినది. దీనిలో వెంపటి రాధాకృష్ణగారు ప్రముఖులు; ప్రయోక్తలు.

1950 ప్రాంతముల కొన్ని క్రొత్త సమాజములు బయలుదేరినవి. వానిలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి—రాఘవకళాసమితి, రాజమహేంద్రవరము; కళావని, బాపట్ల; రసనసమాఖ్య, విజయవాడ మొ॥ ఇవియేకాక జమ్మపెద్దపూరు, కలకత్తా, బెంగళూరు, ఖర్గపూరు, బొంబాయి మొదలగుచోట్లకూడ తెలుగునాటకసమాజములు చక్కగా పనిచేయుచున్నవి.

20-10-1950 తేదీన రాఘవకళా సమితి ప్రారంభమైనది. ప్రజానాట్యమండలి కార్యకలాపములలో కాకలుదీరిన యోధుడు డా. గరికిపాటి రాజారావుగారు ఇందలి ప్రముఖ నటులు, ప్రయోక్తలు. యానంరెడ్డి వెంకటరావుగారు ఈ సమాజ కార్యదర్శి. ఈ యిరువురి వలనను ఈ సమాజము ప్రఖ్యాతికి వచ్చినది. వీరి ప్రసిద్ధనాటకములు 'రాం రహీం', 'పరివర్తన', 'భయం' మొదలగునవి. ఇందులో కుమారి లక్ష్మి వర్ధిల్లువైన నటి.

కళావనికి డా. కొర్రపాటి గంగాధరరావుగారు మూలవిరాట్టు. వారు ప్రఖ్యాతనాటక రచయితలేకాక, చక్కని నటులుకూడను. (అసలు విద్యార్థిదశలో శ్రీవేషములకు పేరుపడసిన వారుకూడను). మరియు నటభిష్టులు సింగరాజు నాగభూషణరావుగారు ఈ సమాజమునకు పెట్టనికోట. ఈ సమాజమువారు డాక్టరుగారి నాటకములనే అధికముగా ప్రదర్శింతురు.

ఇంక ర. స. న, సమాఖ్య. అంతకుముందు “ఉదయనీ రాఘవ కళాకేంద్రము” అనేది పేరుతో శ్రీయుతులు రామన్నపంతులు, రామచంద్రకాశ్యప్, కె. వేంకటేశ్వరరావు ప్రభృతులు చక్కని నాటకములను ప్రదర్శించెడివారు (డి. వి. నరసరాజుగారి ‘నాటకము’ మొ॥). నేటి ఔత్సాహికనటవర్గములో ఈ మువ్వరును మూడు నక్షత్రములవంటివారు. కొంత కాలమునకు వీరు విడిపోయినారు. వేంకటేశ్వరరావుగారి అధ్వర్యమున ప్రస్తుతము ర. స. న. సమాఖ్య సాగుచున్నది. వేంకటేశ్వరరావుగారు మంచి మేకప్ ఆర్టిస్టుకూడను. ఈ సమాజము వారు దొంగవీరడు, రాగడాగిణి మొదలగు నాటకములకు ప్రసిద్ధికెక్కిరి.

అనంతపురములో రొద్దం హనుమంతరావుగారి అధ్వర్యమున ఒక ఔత్సాహిక నాటక సమాజము పనిచేయుచున్నది. హనుమంతరావుగారు బళ్ళారి రాఘవాచార్యులవారి సహనటులు. ఈ సందర్భమున శ్రీకాకుళమునందలి నటరాజ కళామండలి, పాలకొల్లులోని ఆదర్శనాట్య మండలి మొదలగునవికూడ పేర్కొనదగిన సమాజములు.

నేటి నాటకకళాపాసకులలో ముఖ్యముగా పేర్కొనవలసినవారు బహుపాత్రాభినయ బ్రహ్మ ఆచార్య వి. చంద్రశేఖరంగారు. నాటకకళకు సర్వస్వమును నిష్ఠామముగా ఆర్పించిన వారు చంద్రశేఖరంగారు. పెద్దపెద్ద రంగాలంకరణలు, దుస్తుల తళతళలు, సంగీతపుహంగులు లేకయే ప్రేక్షకులను సమ్మోహితులను చేయవచ్చునని నిరూపించినారు చంద్రశేఖరంగారు. వీరి బృందములో ముఖ్యులు ముగ్గురు—ఆచార్య చంద్రశేఖరం (ది డ్రామా అకాడెమి, నెల్లూరు) గారు బృందనాయకులు; శ్రీమతి లక్ష్మీకాంతంగారు (లక్ష్మీకళాసమితి. ఏలూరు) నాటకనిర్మాత; శ్రీ డి. లోకాభిరామ్ (శ్రీ లలితకళామందిరం, బళ్ళారి) మేనేజరు. వీరు ఇద్దరు ముగ్గురు స్థానికుల సహకారముతో ఎన్నియోగ్రామములు పర్యటించి, గ్రామప్రజలను వారివారి ముంగిళ్ళ లోనే ప్రహసనములతో, హాస్యప్రసంగములతో, బహుపాత్రాభినయములతో వినోదింపజేసెడి వారు. వీరి రంగస్థలము ఊరిలోని మంటపము, లేదా ఇంటివరండా, లేదా రెండు లారీలను కలుపగా ఏర్పడిన వేదిక :

తెలుగు లిటిల్ థియేటర్ సంస్థాపకులగు కొప్పరపు సుబ్బారావుగారు 1953 లో సేకరించిన సమాచారమునుబట్టి నాటికి తెలుగుదేశమున ఐదువందలకుపైగా ఔత్సాహికసమాజములున్నవి. అట్లే పులిపాటి వేంకటేశ్వర్లుగారు జిల్లాలవారీగా నటులపేర్లను సేకరించి, ప్రకటించి యున్నారు. నటులుకూడ వందలకు మించియున్నారు. నేడు తెలుగుదేశమున బాగుగా పనిచేయుచున్న ఔత్సాహికనాటకసమాజములు వందకుపైగా నుండును; ప్రతిభావంతులైన ఔత్సాహికనటులు వేయికిపైగా నుందురు.

ఈ ఔత్సాహికనాటకసమాజముల మధ్య ఇంకను పూర్వవద్దతిలో నడచుచున్న పీసపాటి నరసింహమూర్తిగారి “ఆంధ్రా ఆర్టిస్టు అసోసియేషన్”, పి. సూరిబాబుగారి “రాజరాజేశ్వరీ నాట్యమండలి” తప్పక పేర్కొనదగియున్నవి. ఆంధ్రా ఆర్టిస్టు అసోసియేషన్ ప్రప్రథమమున మాధవపెద్ది వేంకట్రామయ్యగారి యజమాన్యమున తెనాలిలో 1950 ఏప్రిలులో

ప్రారంభమైనది. వారియందలి గౌరవముతో పీసపాటివారీనాటికిని ఆ పేరుతోనే నాటకములను ప్రదర్శించుచున్నారు. పీసపాటివారు కృష్ణపాత్రకు సుప్రసిద్ధులు. నాటకపద్యపఠనములో క్రొత్త దారి త్రొక్కినవారు. వీరి సమాజములో శ్రీ పెళ్ళూరి శేషగిరిరావు అను యువనటుడు మాధవ పెద్దివారి పోకడలలో చక్కగా అభినయించెడివాడు. ఈ సమాజమున నిలుకడగలవారు ఇంచు మించుగా నరసింహమూర్తి గారొక్కరే. తక్కినవారందరును అప్పటికప్పుటికి వచ్చెడివారే. ఇంక శ్రీ రాజరాజేశ్వరీ నాట్యమండలిలో ప్రధానభూమికలను ధరించువారు సూరిబాబుగారును, వారి సహధర్మిణి శ్రీమతి రాజేశ్వరిగారును అగుటచేత ఈ సమాజము ప్రాచీనసంప్రదాయ బద్ధమై మరింత ఆత్మీయతతో కట్టుదిట్టముగా సాగుచున్నదని చెప్పవచ్చును. ఈ సమాజము 1944 లో ఆరంభమైనది; నాటినుండి నేటివరకును నిర్విరామముగా నాటకములను ప్రదర్శించుచునే యున్నది. వీరి నాటకములలో, కొప్పరపు సుబ్బారావుగారి “తారాశకాంకము”, వారణాసి సీతారామశాస్త్రిగారి “భూకైలాస్” సుప్రసిద్ధములు; ఇవి వారి కాణాచి.

తెలుగు నాటకరంగములో ఏవేవో క్రొత్తక్రొత్త మార్గములను నిర్మింపవలెననెడి ఆశయముతో కొందరు నాటకకళోపాసకులు ప్రయత్నించివారు. అబూరి రామకృష్ణారావుగారు 1940 ప్రాంతముల ఒక నాట్యోద్యమమును తలపెట్టినారు. కొప్పరపు సుబ్బారావుగారు 1945లో కూర్మా వేణుగోపాలస్వామిగారు అధ్యక్షులుగా “తెలుగు లిటిల్ థియేటర్”ను స్థాపించిరి. 1954 లో “ఆంధ్రనాటకసంఘసమాఖ్య” (Andhra Theatres Federation) ఏర్పడినది. కాని, ఈ ప్రయత్నము రేవీయును ఫలవంతములు కాలేదు.

1954 లో భారతీయ నాట్యసంఘమునకు శాఖగా వెలసిన “ఆంధ్రప్రదేశ్ నాట్య సంఘము” ప్రస్తుతము చేయుచున్న కృషి ప్రశంసనీయమైనది. “ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడెమీ” అవతరణము (1957) వలన తెలుగు నాటకరంగమున క్రొత్త మార్పులకు అవకాశము కలుగవచ్చునని యాశింపబడుచున్నది.

తెలుగుదేశమున ఒక “జాతీయ నాటకశాల” (National Theatre)ను నిర్మించుటకు పూర్వకాలమున పలువురు ప్రయత్నించియున్నారు; కాని, ఆ ప్రయత్నములుకూడ చిరకాలమువరకు ఫలించలేదు. ఇప్పడు హైదరాబాదులో “రవీంద్రభారతి” అనుపేర కేంద్ర రాష్ట్రప్రభుత్వముల ఆర్థికసహాయముతో, రాష్ట్ర సంగీతనాటక అకాడెమీ సహకారముతో ఒక చక్కని జాతీయ నాటకశాల నిర్మింపబడుట ముదావహము. ఇది ‘తెలుగు నాటకకళ’కు ముఖ్య కేంద్రము కాగలదని విశ్వసింపవచ్చును.

భూమిక

1. "The Indian Theatre" (Its origins and its later developments under European influences) - 1933 - pp. 103-105
2. ఈ సమాజమును శ్రీ మదానందగజపతి మహారాజావారే స్థాపించిరినియు, దివాణములో మాత్రమే ప్రదర్శనములు జరిగెడివనియు, మహారాజావారే స్వయముగా ప్రదర్శనమును నడిపించెడివారనియు పనుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రిగారు వ్రాసియున్నారు (ఆంధ్రనటప్రకాశిక-పుట-319). అది సత్యము కాదనియు, శ్రీ విజయరామగజపతివారి కాలములోనే (1874 లోనే) ఆ సమాజము స్థాపింపబడిననియు వసంతరావు బ్రహ్మాజీరావుగారు (వకీలు. విజయనగరము) తెలిపియున్నారు.
3. కోటప్రక్కను, మూడుకోవెలల కెదురుగానున్న ఖాళీస్థలములో, ఒక పెంకుటిల్లు ఉండెడిది; ఈ సమాజమువారికి అదియే నేపథ్యగృహముగాను, రంగస్థలముగాను ఉపయోక్తమయ్యెడిదట! ఇంక ప్రేక్షకులకొరకు తాటియాకుల హాలును నిర్మించెడివారు. ఈ ప్రదేశమునకు శివదృష్టిదోష ముండుటచేత ఆ తాటియాకులహాలు తరచు కాలిపోవుచుండెడిదని చెప్పుదురు. ఈ సమాజమువారు విజయనగరములోనే కాక పితాపురము, మద్రాసు మొదలగుచోట్లకూడ తమ నాటకములను ప్రదర్శించియున్నారు.
4. శ్రీనివాసాచార్యులుగారు రచించిన కమలావహరణమునందు శ్రీనివాసాచార్యులుగారు క్రింది విధముగా వర్ణితులై నారు :

"దృశ్యప్రబంధములై యుండియు, శ్రవ్యప్రబంధములుగానే పండితోత్తములు నైత మనేకకళాబ్జములుగాఁ వినియోగించుచున్న సంస్కృత నాటకములను దృశ్యప్రబంధములుగాఁ జేయ నుద్యమించి, నలువదిసంవత్సరములకు ముందు 'ది మెద్రాస్ ఓరియంటల్ డ్రమాటిక్ కంపనీ' (The Madras Oriental Dramatic Company) యను నాటకసమాజ మొకటి స్థాపించి, దానికగ్రాసనాధిపతిగానుండి, స్వయమే నాటకనాయకభూమికల వహించి, సంస్కృత శాకుంతలము, ఉత్తరరామచరితము, విక్రమోర్వశీయము, మఱికొన్ని నాటకములను బ్రప్రథమమునఁ బ్రయోగించినవాఁడును, ఆ కాలములో చెన్నపురి రాజధాని గవర్నరుగానుండి యిటీవల స్వర్గస్థులైన హిస్ గ్రేస్ ది డ్యూక్ ఆఫ్ బక్కింగ్హాం అండ్ ఛాండోస్ (His Grace The Duke of Buckingham & Chandos) అను నాంగ్లేయప్రభువు వారు సంస్కృత నాటకముఁ జూడవలయునని స్వాభిలాషం దెలిపినందున వారు సఖానాయకులై యుండ, కీర్తిశేషులైన హిస్ మైనేస్ శ్రీ విజయనగరమహారాజులుంగారగు శ్రీ మదానందగజపతి మహాప్రభువువారును, అపుడు కౌన్సిల్ మెంబరుగానుండిన ది ఆనర్బలి కార్పొరేటర్ దొరవారును, మఱికొందఁ జాంగ్లేయదొరలును, చెన్నపురి మహిళాజనమహాసమువారిలో ననేకులును సభ నలంకరింప, స్వయమే దుష్యంతభూమికను వహించి 1880 సంవత్సరము నవంబరుమాసములో శాకుంతలమును బ్రయోగించినవాఁడును, ఆ నాటక ప్రయోగము మిగుల నాహ్లాదకరముగ నుండినందునఁజై గవర్నరువారివలనను, మహారాజావారి వలనను, కౌన్సిల్ మెంబరువారివలనను, ఆంగ్లేయదొరలవలనను 'ది ఇండియన్ గార్రిక్' (The Indian Garrick) అను పట్టముం బొందినవాఁడును, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము నాంగ్లేయభాషలో నాటకముగ రచించి స్వయమే హరిశ్చంద్రభూమికను వహించి యిరువది సంవత్సరములకు మునుపు గవర్నరుగానుండిన లార్డు వెన్లాక్ (Lord Wenlock) వారి యెదుటఁ బ్రయోగించినవాఁడును, ఈ చెన్నపురి రాజధానిలో నాటకప్రయోగపితామహుఁ డను ఖ్యాతిఁ బొందినవాఁడు నగు—

గోమఠము. సి. వి. శ్రీనివాసాచార్యుఁడు".

ధార్వాడ నాటకసమాజము

1. కొన్ని సమయములలో ఈ గజానన-సరస్వతీ వేషములను వైరువర్కుతో పైనుండి క్రిందికి దింపెడివారట : విఘ్నేశ్వరుడు ప్రత్యక్షమైన సమయములో, పల్లెటూళ్ళనుండి వచ్చిన ప్రేక్షకులు కొందరు, నాటకపు పెంపాలులోనే కొబ్బరికాయలుకొట్టి హారతి యిచ్చెడివారట ::

శ్రీయుతులు మల్లాది గోవిందశాస్త్రి, దాసరి లక్ష్మణస్వామి ప్రభృతులు తెలుగు సమాజములలో సరస్వతీవేషమును చిన్నతనములో వేసినారట. సరస్వతి సూత్రధారునితో చెప్పెడివాక్యములను లక్ష్మణస్వామిగారు వారి 'నా జీవితయాత్ర' (1956) లో పేర్కొనినారు (పుట, 19) — "భోసూత్రధార : పరిజ్ఞాత సకలకలాసార : లలితపదకవిశాస్త్రగార : నాటక ప్రయోగాధార : యదభిలషితచంద్రయా, తత్రదాభవతు. అపివ, జాలక : సాత్త్వికవ్యభిచారి సానుగ్రహముల్లాసితరసప్రదర్శనసమయే అనపాయం యథాభవతి తథానుగృహ్లామి. అద్య, సత్యలోకం ప్రతియామి".

ఆరంభ యుగము

1. వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారి ఉత్తమరామచరితానువాదపీఠికను చూడవలయును (9-11-1883).—

"It must, of course, be a source of pleasure to all workers in this field and to those interested in their success, that under the auspices of Mr. Veeresalingam Pantulu, a dramatic company was formed by the students of our College, who performed on the stage his Ratnavali, and Comedy of Errors; that at Vizagapatam and Vizianagaram, similar societies have been formed with practical success, and that at Guntur, Brahmasri Kondubhotla Subrahmanya Sastrigaru, the Telugu Pandit in the American Mission School, has with the co-operation of his learned friends founded a like institution....."

2. ఈ పరిశోధనావ్యాసమునందలి 228-29 పుటలనుకూడ కూడ చూడవలెను.

3. గుంటూరు సమాజము ముందా ? బందరు సమాజము ముందా అనేడి వివాదముకలదు. వావిలాలవారి వాక్యములలో బందరు ప్రసక్తియేలేదు. అసలు ఈ ముందువెనుకల నిర్ణయము చేయుటకంటె ఆనాడు పెక్కు పెద్ద పట్టణములలో ఇంచుమించుగా ఒకే కాలములో సమాజములు బయలుదేరిన వని తలంచుట సమంజసము. అందరికిని ధర్వాడవారి ప్రదర్శనములే ప్రోత్సాహకములు. (అయినను తెలిసినంతవరకును కాలక్రమమునుకూడ పాటించుచున్నాను).

4. కేవలము హిందీనాటకప్రదర్శనముల నిమిత్తమే బయలుదేరిన ఇంకొక సమాజము భీముని పట్టుమురోని "భక్తవిలాసిని సమాజము". దీని స్థాపకులగు మింది రామచంద్రరావుగారు గద్య నటులు. వీరి వాచికాభినయమద్భుతముగా నుండెడిదట.

5. తెలుగుదేశమున ప్రదర్శనముల నొసంగిన మరికొన్ని ఇతర సమాజములు—

పూనా సాంగ్లీ కంపెనీ (బలవంతరావు)	1893
బాలీవాలా కంపెనీ (బ్రహ్మాండమైన సీనరీలతో)	1897-1900
జంఖండి కంపెనీ	1905- 1906
దాదాభాయితూంత్రి కంపెనీ	1911-1912
రిప్పన్ థియేటర్	1912

సర్వీయా కంపెనీ	1912
దొరాబ్బీ కంపెనీ	1917
షొరాబ్ మోడీ కంపెనీ	1918
ఖటాన్ కంపెనీ	
కన్నయ్య కంపెనీ	1929
గుబ్బి వీరన్న కంపెనీ	1940
పృథ్వీ థియేటర్లు	1952

వికాస యుగము

1. "సరసవినోదిని" అను పేరునుగూర్చి ఆచార్యులవారు చమత్కరించుచుండెడివారట— 'సరస వినోదిని'లోని మొదటి మూడక్షరములను క్రమముగా విడిచివేసినను భావార్థము మారదని— సరసవినోదిని, రసవినోదిని, సవినోదిని, వినోదిని.
2. ఈ అరువదిమంది పేర్లుగల ముద్రిత కరపత్రము నాయొద్దనున్నది. ప్రథమదశలోనివిగా 'పేర్కొనబడిన సమాజములలో చాల వరకు విద్యార్థులే నటులు. ఈ దశలో ఉద్యోగస్థు లెక్కువగా సమాజసభ్యులై నారు. అందుచే సమాజములకు కొంత స్వేచ్ఛము చేకూరినదని చెప్పవచ్చును.
3. సరసవినోదినిసభవారి ఆశయములు క్రిందివిధముగా పేర్కొనబడెను—
 - (1) To raise the moral standard of the stage which had fallen very low in public estimation;
 - (2) To afford recreation to the people and thus make them forget awhile the toils and worries of life;
 - (3) To inculcate homely morals in the most agreeable form; and
 - (4) To raise the drama on which the vernacular literature has been lamentably poor.
4. శ్రీ హొళగంజి రామచంద్రరావు ఆచార్యులవారితో దేశమంతయును తిరిగివచ్చెను. ఇతనికి వచ్చిన మొదట్టుతో ఒక అంగడి పెట్టుకొనవచ్చునని చెప్పుదురు. కాని, చివరకు మిక్కిలి పేదస్థితిలో, 60 సం॥ల వయస్సులో స్వస్థలమైన మంత్రాలయములో చనిపోయెనట.
5. వీనినేకాక హిందూనాటకసమాజమువారు ముడుంబై రామానుజాచార్యులుగారి 'నిరియాళరాజు చరిత్ర'ను, 'పాండవాశ్వమేధమును'; వీరేశలింగముగారి 'చమత్కారచంద్రిక'ను ఇంకొక సారంగధరనుకూడ ఆ కాలములోనే ప్రదర్శించిరి. 1885 ప్రాంతములలో ముడుంబై రామానుజాచార్యులుగారు (తరువాత దివ్యాటీ కలెక్టరు చేసినారు) 'జాలా త్రిపురసుందరీ సమాజమును' స్థాపించి, స్వయముగా నాయకభూమికలను దరించెడివారట.
6. వచననాటకములను 'స్పీచ్ డ్రామా' లనెడివారు. ఇట్టివానికి వీరేశలింగముగారి నాటకములే అద్యములైనను. గుంటూరు హిందూనాటకసమాజమువారు ప్రదర్శించిన కొండుభొట్లవారి నాటకములే అధికప్రసిద్ధిచెందినవి.

7. “ఇద్దరు ప్రకాశముల (టంగుటూరి ప్రకాశం, వల్లూరి సూర్య ప్రకాశం) వలనను నాటక సమాజము ప్రకాశించె”నని చిలకమర్తి వారు పేర్కొనియున్నారు. (స్వీ. చ. పు-77). వల్లూరి సూర్య ప్రకాశరావుగారు హాస్యము చెప్పుచు నాటక మెవరు రచించిరని సూత్రధారునిచేత నడిగించుకొని చమత్కారముగ “Parrot baniyan tree riches Manly Lion (చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము) అని సమాధానము చెప్పుచుండెడివారట.
8. దుర్గి గోపాలకృష్ణారావు (1872-1921) గారు చక్కని నటులేకాక నాటకకర్తలూకూడను. వారి ‘చంద్రమతీ పరిణయము’ 1899 లో రచింపబడి 1909 లో ప్రచురింపబడినది.
9. మద్రాసు సుగుణవిలాససభవారి ఆశయములు నాలుగు :
 - (a) The study and cultivation of the histrionic and other fine arts.
 - (b) The raising of the standard of the Indian Stage.
 - (c) The improvement of the vernacular dramatic literature ; and
 - (d) The helping of charitable institutions as far as funds permit.
10. సురభినాటకసమాజ సప్తతిస్వర్ణోత్సవము జనవరి 1960లో తెనాలిలో జరిగినది. ఆ సందర్భమున వారిక ప్రత్యేక సంచికను ప్రచురించియున్నారు. ఈ సమాజముల పుట్టుపూర్వోత్తరములను వివరించుచు ఈ వ్యాసకర్త వ్రాసిన సమగ్రవ్యాసముకూడ ఆ సంచికలో ప్రకటింపబడినది. (ఇది ఇంతకుముందు ‘తెలుగు స్వతంత్ర’లో ప్రప్రథమముగా ప్రకటితమైనది)
11. 1890 ప్రాంతముల నంద్యాలలో జ్యోతి సుబ్బయ్య అను నతడు నడుపుచుండిన ఒక నాటక సమాజములో స్త్రీలుకూడ నుండెడివారట. వారెట్టివారో తెలియరాలేదు. స్త్రీలను రంగస్థల మెక్కించిన మొదటి సమాజము తెలుగు దేశములో ఐహళః ఇదియే కావచ్చును :
12. సుమనోరమ సభ కద్యక్షులైన తరువాతనే కోలాచలంవారు నాటకరచనకు పూనుకొన్నట్లు కొందరు తెలిపినారు. అది సరికాదు. వీరి సుఖమంజరిపరిణయ పీఠిక 20-12-1895 తేదీన వ్రాయబడినది. ఇది వీరి రెండవ నాటకము, కాగా మొదటి నాటకమగు సునందినీ పరిణయ మంతకంటెను ముందే వ్రాయబడినది. కావున నాటకకర్తగా ప్రసిద్ధులైన కోలాచలమువారినే సుమనోరమసభవారు అధ్యక్షులనుగా వరించిరనుట సత్యము.
13. ఈ ‘వాణి విలాస్’ నేడు ‘ప్రభాత్ టాంప్’ అయినది. అట్లే సరసవినోదినీవారు 1907 లో నిర్మించుకొన్న ‘రామకృష్ణ విలాస్’ నేడు ‘స్టార్ థియేటర్’గా రూపొందినది. నాటి పద్ధతి విచిత్రముగా నుండెడిది. ఒకరు ఒక నాటకమును ప్రదర్శింపదలచిన వెంటనే రెండవవారుకూడ ఆ నాడే ఇంకొక నాటకమును ప్రదర్శించెడివారట. ఒక నాటకకాలకు వెళ్ళదలచిన ప్రజలను దారిలో చిత్రవిచిత్రములైన వినోదములను కల్పించి రెండవనాటకకాలకు మరలునట్లుగా చేసెడి వారట. ఇంకొకచిత్ర మేమనగా ఇంచుమించుగా ప్రతి పట్టణములోను పోటీ నాటకకాలలు ఒకే పేటలో దగ్గర దగ్గరగా నుండుట :

స్వర్ణయుగము

1. సత్యవోలు గున్నేశ్వరరావుగారు రాజమహేంద్రవరమునకు కరణము. మెట్రిక్యులేషను పరకు చదువుకొన్నారు. మంచి పలుకుబడిగల వ్యక్తి. అంతియేకాదు గొప్ప ‘ఆర్గనైజర్’. స్వయముగా నటులుకాకపోయినను నాటకములయం దభిమాన మధికము.

కృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావుగారు జమీందారీ కుటుంబములోనివారు. స్వయముగా నటులు. టంగుటూరి ప్రకాశంపంతులుగారి ప్రక్క శ్రీ వేషములనుకూడ వేసినారు. తన జీవిత సర్వస్వమును నాటకకళలోనే వెచ్చించిన నాటకకళాపాని వీరు. అసలు నాటక కళకోసమే వీరు పుట్టిరనిపించెడిదట. ఉత్తమ శిల్పి చేతులలో బండరాళ్ళు మైనపుముద్ద లగునట్లే వీరి నుశేష ఇలో ఎట్టివాడైనను ఉత్తమ నటుడుగా రూపొందెడివాడట. కాని నాటకరంగాభివృద్ధిని గూర్చి వీరు కనిన కలలు కాల మనుకూలింపమిచే ఫలించలేదు.

2. ఎ. ఎన్. రామ్ గారి అసలు పేరు ఎ. శ్రీరాములునాయుడు. బొంబాయిలో శ్రీ హనన్ బజ్జీ అనేడి ప్రసిద్ధచిత్రకారుని శిష్యులు. అంతియేకాదు. వీరు చక్కని నటులుకూడను (బొబ్బిలిలో బుస్సీ, హాస్యప్రదర్శనములో హాస్యపాత్రలు). గోదావరి మండలములో రంగస్థల చిత్రణమునకు వీరే పితామహులు. పూలతోట చిత్రణములో వీరిది అందెవేసిన చేయియట. (ఇంతటి ప్రతిభావంతులే సురభినాటక సమాజములలోని హనుమంతరావుగారు కూడను). నాడు శ్రీ కూర్మై ప్రభుత్వ కళాశాల ప్రిన్సిపాలు. శ్రీయుతులు రామ్. కూర్మైలు నివసించిన ఆ కాలము తెలుగుదేశపు చిత్ర కళా చరిత్రలో స్వర్ణయుగమందురు.
3. పాపట్ల కాంతయ్యగారు కృష్ణాజిల్లా జగ్గయ్యపేట నివాసులు. కుటుంబములో సంగీతము కులవిద్య. అగ్రగణ్యులు రామయ్యగారు హైదరాబాదులో గొప్ప సంగీతవిద్వాంసులు. బాల్యమునుండియు కాంతయ్యగారు అన్నగారి కుశ్రూషవేసి, నిపుణులైనారు. హిందూస్తానీ, పార్శీకత్తులు కాంతయ్య గారికి అచ్చటనే అలవడినవి. అచ్చట ఒక పోటీ సభలో గంటలతరబడి పాడి, విజయము సాధించినారట. ఆ ప్రసిద్ధి వినియే హిందూనాటకసమాజమువారు వీరిని రాజమండ్రి రప్పించుకొనిరి. ఆంధ్రదేశమున హిందూస్తానీ పడికట్టులలో తెలుగు కీర్తనలు వ్రాసిన ప్రథములు వీరే. ఆంధ్ర గంధర్వ జొన్నవిత్తుల శేషగిరిరావు ఈ కాంతయ్యగారి ప్రియశిష్యులు. కాంతయ్యగారు నలుబది యేండ్లు నిండకముందే చనిపోయినట్లు తెలియుచున్నది. వీరికి 'స్వరసంహ' అనేడి బిరుదు కలదు.

మరికొన్ని ప్రసిద్ధ నాటకసమాజములు

1. బందారు రామస్వామిగారు 'నటకాగ్రణి' బిరుదాంకితులు. ప్రసన్నయాదవ - గయోపాఖ్యానము లలో 'కృష్ణుడు', బొబ్బిలిలో 'రంగారాయుడు' వీరి అభిమాన పాత్రలు. నాయుడుగారు 'గుంటూరు నాటకసమాజముల చరిత్ర' అనుపేర నూరుపుటల గ్రంథమును వ్రాసి నాకు దయతో పంపియున్నారు. తరువాత ఈ వివరములను సంపూర్ణముగా సేకరించి 'సటమిత్రమ్' అను పేరుతో గ్రంథరూపముగా ప్రకటించినారు (1964). వీరి ఈ కృషిని అదర్శముగా గ్రహించి, పెద్దలైనవారు తమ పట్టణములలోని నాటకసమాజముల చరిత్రలను తయారుచేసినచో దేశము నకు మహాపకారము కావించినవారగుదురు.

తెలుగునాటకరంగము

1. "సంగీతనాటకము"లను వేళాకోళము చేయుచు బి. టి. రాఘవాచార్యులుగారు 1920 లో "సంగీత సభ" యను హాస్యరచనను ప్రకటించియున్నారు.
2. "ఆ రోజుల్లో అగ్రనటులనేపేరు పొందినవారిలో ఏ బందారుగారో తప్ప మిగతావారి అగ్రత్వం గాలిపాటుగా వచ్చిందేకాని అర్హతవల్ల వచ్చిందికాదు. సంగీత వ్యామూఢులైన ప్రేక్షకవర్గాల

పెంపుడు విద్వలు వీరు. వీరికి సంగీతమే నటన. గాత్రమే ఆస్తి. హార్మోనియం తబలాలు ఆయుధాలు. నేను సంగీత విరోధినికాను. సంగీతం నాటకానికి ఉపాంగం మాత్రమే కావాలి. అది దురాక్రమణ చేయరాదు. కొందరికి నాటకం ఒక చాకిరేవు. పద్యాలు బండలు. రాగాలను ఉత్తకడమే రక్తి రహస్యం—కొప్పరపు సుబ్బారావుగారి అముద్రిత స్వీయచరిత్రనుండి.

సంధి యుగము

1. కాంట్రాప్టు నాటకముల హాస్యస్థితిని నిరూపించుచు శ్రీయుతులు చింతా-గుడిపాటి-వేదుల—ఈ మువ్వరు కలిసి “నాటకప్రహసన” మను పేర ఒక వ్యంగ్య రచన ప్రకటింపియున్నారు (1930 ప్రాంతముల). తిరుపతివేంకటకవుల “రసాభాస” మిట్టిదే. ఇట్టివింకను చాల రచనలు కలవు. ఇటీవల సురభి సమాజములవారి “సప్తతి స్వర్ణోత్సవ సంచిక”లో మల్లాది వేంకట కృష్ణశర్మగారి రచన మొకటి ప్రకటితమైనది.
2. ఈ సందర్భమున 1923 లోనే ప్రకటింపబడిన “నాట్యాంబుజము”లో పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు చేసిన ఉపదేశము స్మరణీయము (పుటలు 300-301) “...రంగ పరికరములలో తెరలు మొదలగు ప్రకృతి యనుకరణములను సంపూర్ణముగ విసర్జించి తెల్లతెర యెదుట నాటకాభినయ మొనర్చి ప్రేక్షకుల భావనకారంగరూపమును విడువవచ్చును. “అహో! ప్రశాంత రమణీయతా ఆశ్రమ పరిసరస్య”; “ఈ పురవైభవ మెన్న నద్భుతము, కాపురము శ్రీకాంతకు సతతము”; “అదుగో భద్రాద్రి గౌతమి యిదుగో చూడండి....” అను వాక్యముల వినునప్పు డందఱులు సంపూర్ణ గిరి వన నగర విన్యాస రసానుభవము, సంపూర్ణ సర్వాంగ సుందర భావచిత్రము, గుడ్డపేలికల యనంబద్ధచిత్రము లందమరునా? వాక్యార్థము ప్రేక్షకునకే వదలినప్పుడు, వాని భావానుభవముల కొలది రంగవైభవ మేర్పడును. ఎవరికేమేడ రుచించునో, యెవరికే వనసీమ ప్రశాంతముగ దోచునో, దానినే భావించి సంతసించుచుండురు. తాలూకా కచ్చేరీలలో నాలుగు జాములు కలమాడించు పేదగుమాస్తాను సకల దిగ్దేశరాజన్యభూషితుడైన రాజసూయాధ్వరాధి పునిగ భావించు శక్తిగల ప్రేక్షకులు, బక్కుచిక్కిన యెండు కొయ్యను రవిదీపితు లొలికించు కర్ణునిగ నెంచగలిగిన సరస్వతులు వాక్య మూచనలందికొని వన నగర రూపముల నూహింపజాల కుండురా?”

3. “ఒకసారి నేను శివాజీపాత్ర ధరించి, రామకృష్ణమతానికి చెందిన ఒక స్వాములవారిని వచ్చి చూడమని ఆహ్వానించాను. ఆయనమాచిన తర్వాత మరునాడు నాతో శివాజీ అభినయం ఏమీ బాగుండలేదు పొమ్మన్నాడు. “శివాజీ మాటలపోగుకాదు. కార్యభూరుడు. యోధుడు—శివాజీని నీవు నీచేతల్లో ప్రత్యక్షం చెయ్యవలసివుంది ప్రేక్షక జనానికి. కాని, అదేమిటి, చేతులు అలా రూడిస్తూ నడిచావు—రణంరత శిక్షితుడైన శీత్రయునికి ఎడిమచెయ్యి కదలదు. నీవు చేతులు త్రిప్పడం శుద్ధ వై దీకి త్రిప్పినట్లుగావుంది—అన్నాడు. తెల్లబోయాను నేను.”

—“శ్రీ డి. వి. సుబ్బారావు సన్మానసంఘసంచిక”

—రాఘవాచార్యులుగారి అధ్యక్షోపన్యాసము (2-5-1943),

నవ్యయుగము

1. “ఏకాంకిక రచయితల సమావేశాలూ, ఏకాంకిక వార్షిక ప్రదర్శనోత్సవాలూ జరపడము సముచితము” అని నవంబరు, 1943 లో శివశంకరశాస్త్రిగారు తాము సంపాదించిన “ఏకాంకికలు” సంపుటమునకు వ్రాసిన పీఠికలో పేర్కొనుట స్మరణార్హము.

2. ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తువారు ఆయా పట్టణములో జరిపిన పోటీలలో గెలుపొందిన సమాజముల, నాటక-నాటికల వివరములు కొన్ని. (నేకరణ డి. మధుసూదనరావుగారు).

గుడివాడ :

ఎదురీత: కొండముది గోపాలరాయశర్మ-అమెచ్యూర్ ఆర్టిస్టు అసోసియేషన్. వెంకటగిరి

విజయవాడ :

ఈనాడు : ఆత్మేయ-అమెచ్యూర్ ఆర్టిస్టు అసోసియేషన్, వెంకటగిరి.

ఉత్తమ రచన : మా భూమి—సుంకర, వానిరెడ్డి.

చేసిన పాపం (నాటిక) : కొప్పరపు సుబ్బారావు—ఆంధ్రప్రజానాట్యమండలి, కృష్ణలంక.

ఉత్తమ రచన : తుఫాన్—పులుగుండ్ల రామకృష్ణయ్య.

ఏలూరు :

ఎన్. డి. ఓ. : ఆత్మేయ—అమెచ్యూర్ ఆర్టిస్టు అసోసియేషన్, వెంకటగిరి.

తారాబలం (నాటిక) : వడ్లమూడి సీతారామారావు—జాతీయ కళామందిర్, బాపట్ల.

కాకినాడ :

వల్లెపడుచు : పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి—ఆదర్శనాట్యమండలి, పాలకొల్లు.

ఉత్తమ రచన : అత్మవంచన—బుచ్చిబాబు.

ప్రగతి (నాటిక) : ఆత్మేయ—ఆంధ్రాఆర్ట్ థియేటర్లు, విజయవాడ.

ఉత్తమ రచన : ఆదిది—పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి.

తెనాలి :

నాటకం : డి. వి. నరసరాజు—ఉదయినీ రాఘవ కళాకేంద్రం, విజయవాడ.

ఎవరు దొంగ (నాటిక) : ఆత్మేయ—ప్రభాకర నాట్యమండలి, గుడివాడ.

మచిలీపట్నం :

అసామి : నాజర్—ఆంధ్రా ఆర్ట్ థియేటర్లు, విజయవాడ.

ఉత్తమ రచన : విశ్వకాంతి—ఆత్మేయ.

హైదరాబాదు :

కాళరాత్రి : ప్రఖ్య శ్రీరామమూర్తి—నటరాజ కళాసమితి, శ్రీకాకుళం.

ఉత్తమ రచన : పునర్జన్మ—బెల్లంకొండ రామదాసు.

దిష్టిబొమ్మలు (నాటిక) : సి. వేణు—కల్పరత్ ఆర్ట్ థియేటర్, వెంకటగిరి.

ఉత్తమ రచన : ప్రార్థన—కొర్రపాటి గంగాధరరావు.

హైదరాబాదు :

తస్మాత్ జాగ్రత్త : కొర్రపాటి గంగాధరరావు—కళావని, బాపట్ల.

ఉత్తమ రచన : నేరమూ—శిక్ష—శివం.

దంతవేదాంతం (నాటిక) : భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ—నవ్యకళామండలి, విజయవాడ.

గుడివాడ :

దొంగవీరడు : కొడాలి గోపాలరావు—ర. స. న. సమాఖ్య, విజయవాడ.

ఉత్తమ రచన : పంజరం—అవసరాల సూర్యారావు.

చావకూడదు (నాటిక) : ఆత్మేయ—ప్రభాకర నాట్యమండలి, గుడివాడ.

ఉత్తమ రచన : మనస్తత్వాలు—భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ.

గుడివాడ :

రంగస్థలం : కోడూరుపాటి రామారావు—మహాత్మా ఆర్థు థియేటర్స్, ఏలూరు.

ఉత్తమ రచన : దైవశాసనం—భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ.

సుల్తానీ (నాటిక) : వేలూరి శివరామశాస్త్రి—మ్యూనిసిపల్ ఎంప్లాయిస్ క్లబ్, గుడివాడ.

ఉత్తమ రచన : పుణ్యస్థలి—ఎన్. ఆర్. నంది.

తణుకు :

కీర్తిశేషులు, భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ—నవ్యకళామండలి, విజయవాడ.

ఉత్తమ రచన : చిలరకొట్టు చిట్టెమ్మ—దాసరి గోపాలకృష్ణ.

చరమాంకం (నాటిక) :

ఉత్తమ రచన : కుక్కసిల్ల దారికింది—రావి కొండలరావు.

హైదరాబాదు :

ఆరణి : ఎన్. ఆర్. నంది—విద్యానగర్ కల్చరల్ అసోసియేషన్, హైదరాబాదు.

ఉత్తమ రచన : నాలుగిళ్ళ చావిడి—రావి కొండలరావు.

వాన వెలిసింది (నాటిక) : ఎన్. ఆర్. నంది—విద్యానగర్ కల్చరల్ అసోసియేషన్, హైదరాబాదు.

ఉత్తమ రచన : చీకటి తెరలు—గన్నిశెట్టి వేంకటేశ్వరరావు.

అనంతపురం :

మాట తప్పకు : ఆర్. వి. చలం—ఆంధ్రా డ్రామేటిక్ లిటరరీ సొసైటీ, డెమ్‌షెడ్‌పూర్.

ఉత్తమ రచన : మాట తప్పకు—ఆర్. వి. చలం.

జ్వలితజ్వాల (నాటిక) : చింతపల్లి హనుమంతరావు—అరుణోదయ నాట్యమండలి : విజయవాడ.

ఉత్తమ రచన : చిట్టి—కమలాకాంత్.

హైదరాబాదు :

నట్టాలు తప్పిన బండి : రావి కొండలరావు—ఆంధ్రా ఆర్ట్స్, మద్రాసు.

ఉత్తమ రచన : నటనాలయం—మోదుకూరి జానమ్.

ఉలిపికట్టె (నాటిక) : ఎ. శ్రీనివాసరావు—వెంకటరమణ ఆర్ట్స్ అసోసియేషన్, విజయవాడ.

ఉత్తమ రచన : మనిషి చావకూడదు—ఎన్. ఆర్. నంది.

3. వీరి ప్రదర్శనములు ఎంత నిరాదంబరముగా జరుగునో తెలియుట కొరకు 'ముందడుగు' నాటకమునకు వ్రాయబడిన "స్టేజీకి సూచనలు" పరిశీలించదగును.

"నాటకాలు వేయడానికి ప్రతిపూర్వోను నాటకశాలలుండవు. కాబట్టి బహిరంగ ప్రదేశాల్లో వేయవలసి వుంటుంది. అందుకు స్టేజీ నిర్మాణాన్ని గురించి తెలుసుకోవడం అవసరం.

స్టేజీ ఎత్తు 11½ అడుగులుండాలి. బల్లలతోటిగాని, వెదురు వాసాలతోటిగాని, మట్టితోగాని నిర్మించవచ్చు. వెడల్పు 15 అడుగులు, పొడవు 9 అ|| ఎత్తు 7½ అ|| నైడు కద్దెనులు ఒక్కొక్కటి 9 అ. వెడల్పు చొప్పున 7½ అ. యెత్తు ఉండాలి. శబ్దం హెచ్చు చేయడానికి నాలుగు కుండలు వండిరిమీద బోరించాలి; ముందు ప్రేక్షకులకు కన్నించకూడదు.

తెరలు సీనరీతో అద్దెకు తేవడం కష్టం. తెచ్చినా ప్రతి దృశ్యానికి సరిపోయే తెరలు లభ్యంగావు. అందుచేత ఆయా దృశ్యాలలోని ప్రధానభావాలను, రసాలను ద్యోతకం చేసేవిగా మాత్రమే రంగుల తెరలుండాలి.

ఎర్రతెర—యుద్ధం, కోపం, వైరం;

తెలుపు—శాంతం; గులాబీ—శృంగారం,

పసుపు—కల్యాణం; నలుపు—దుఃఖం, కుట్ర,"

తృతీయాధ్యాయము

విమర్శలు : సమస్యలు

నాటకవిమర్శ చరిత్ర

ప్రాచీనకాలమున తెలుగులో మార్గనాటకములులేకపోవుటచేత (అనగాలక్ష్యములేక పోవుటచేత) నాటకలక్షణముకూడ జనింపలేదని గుర్తించియున్నాము. ఒక్కచిత్రకవి పెద్దన (1550 ప్రాంతముల) తప్పతక్కినవారెవ్వరును సంస్కృతమునందలి లక్షణమునైన అనువ దించుటకు ప్రయత్నింపలేదు. 1880 లో నాటకప్రదర్శనములు ప్రారంభమైన తరువాత నాటి మానవత్రికలలో ఆయానాటకములను, ప్రదర్శనములను గూర్చిన స్థూలప్రకటనములో, వివరణములో వెలువడుచుండెడివి. అంతియేకాదు, వ్యక్తిగతద్వేషములు, తదితరములు కారణ ములుగా నాటకములందలి దోషములను వెదకిచూపించుటకు కొందరు ప్రయత్నించెడివారు. అట్టివ్యాసములు కొన్నిప్రతికలలో వెలువడెడివి. ఇంక 1898 లో వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి గారు కొక్కొండవారి ఆంధ్రీకృతప్రసన్నరాఘవమును విమర్శించుచు మూలమునకు మూడింతలు పెరిగిన విమర్శగ్రంథమును ప్రకటించినవిషయమును పేర్కొనియున్నాను.

ఇట్లు క్వాచితక్రమముగా వెలువడెడివిమర్శలేకాక నాటకకర్తలు తమ తమ నాటక ములకు పీఠికలను వ్రాసికొనుచు నాటకసమస్యలను గూర్చి కొంతవిమర్శనమును వెలయించుచు వచ్చిరి. శ్రీయుతులు ధర్మవరం, గురజాడ ప్రభృతుల పీఠికలందుల కుదాహరణములు. ఇట్టి పరిస్థితియే 1900 దాటువరకును కొనసాగినదని చెప్పవచ్చును. 1900 లో వెల్లాల సదాశివశాస్త్రి గారు భట్టమూర్తి కావ్యాలంకారసంగ్రహమందలి రసనాయకానాయక ప్రకరణములను సహేతుకముగా విమర్శించుచు నొక గ్రంథమును ప్రకటించియున్నారు. బహుశః ప్రాచీన లక్షణ గ్రంథములపై తెలుగులో ఇట్టిసమీక్ష వెలువడుటకిదియే ప్రారంభమని చెప్పవచ్చును. 1903 లో శృంగారకవి సర్వారాయడుగారు “నాటకలక్షణము”ను ప్రకటించినట్లు ఆంధ్ర వాఙ్మయసూచిక తెలుపుచున్నది. ఇంచు మించుగా ఇదేకాలములో కొమాండూరు ఆనంతా చార్యులుగారు విద్యార్థులయుపయోగార్థము దశరూపకమును సంగ్రహించి ‘దశరూపక సంగ్రహము’ అనుపేర బాలరకు సులభముగా తెలియదగిన తేటమాటలలో అనువదించి, ప్రకటించియున్నారు.

1906 లో రెంటాల వేంకట సుబ్బారావుగారు పేక్సియరు ఒథెల్లో నాటకముపై ప్రశంసనీయమైన ఆంగ్లవిమర్శను ఆంగ్లమూలముతోసహా ప్రకటించి యున్నారు (Othello Unveiled). ఇదే విధముగా వీరు హేమెట్ నాటకమును గూడ 1909లో ప్రకటించియున్నారు. ఇవి ఆనాడు బహుళ ప్రశంసల నందినవి.

1908 లో కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారు ఒక అపూర్వమగు గ్రంథమును “The Dramatic History of the World” అంగ్లమున ప్రకటించియున్నారు. ప్రపంచ నాటక చరిత్రను వ్రాయుటకు పూనుకొనినవారిలో బహుశః శ్రీనివాసరావుగారే ప్రథములై యుండవచ్చును. ఇది ఆంధ్రులకు నిజముగా గర్వకారణము. దీనికి అనుబంధముగా వీరు కొన్ని సూచనలను చేసియున్నారు. అవి నాటకరచయితలకు, నటులకు, నాటకసమాజములకు, విమర్శకులకు, ప్రేక్షకులకు సంబంధించిన సిద్ధాంతసూత్రములు. నాటకరచనా-ప్రయోగవిజ్ఞులైన శ్రీనివాసరావుగారు స్వీయానుభవమును జోడించి పై సూత్రములను చక్కగా కూర్చియున్నారు. (ఇవి ఆంధ్రీకరింపబడి, ఉగాదిసంచిక లోకూడ ప్రకటితములై నవి.)

1910 లో “నాటక సంఘమార్గప్రదర్శిని” అనుదానిని కొండిపర్తి సూర్యనారాయణగారు ప్రకటించినట్లు ‘ఆంధ్రవాఙ్మయసూచిక’నుబట్టి తెలియుచున్నది. 1912 లో తోలేటి వేంకట సుబ్బారావుగారి “ఆంధ్రశాకుంతలవిమర్శనిరసనము”, “చిత్రనళీయ నాటక ప్రదర్శనము” అను విమర్శవాఙ్మయములు వెలువడినవి. మొదటిది కందుకూరివారి శాకుంతలానువాదముపై చేయబడిన విమర్శకుసమాధానము. ఇట్టి విమర్శలు, ప్రతివిమర్శలు అనాదెక్కువగానే బయలుదేరినవని చెప్పవచ్చును.

1913 (ప్రమాదీచ) లో తల్లాప్రగడ సూర్యనారాయణరావుగారు ‘ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలో’ “ఆంధ్రనాటకములు” అనుపేర ఒక పెద్ద వ్యాసమును ప్రకటించి యున్నారు. తెలుగునాటకముల పూర్వపరిస్థితులపై వెలువడిన ప్రథమసమీక్ష ఇదియేయని చెప్పదగును.

1913 లో ప్రారంభమై 1915-18 మధ్యకాలములో అన్నియెడలను వ్యాపించిన నాటకపు పోటీపరీక్షలు కొంతవరకు తెలుగుదేశమున నాటకవిమర్శకు పేరులు ప్రాకించినవి. ప్రజలు, విమర్శకులు నాటకాభినయలక్షణములనుగూర్చి కొన్ని ఊహలు చేయసాగినారు— సంగీత మభినయమున కవకాశ మొసంగదు; హార్మోనియం, తబలాలు నాటకకళకు విరోధులు; విషాదనాటకములు ఆదరణీయములా? నాటకమున వ్యావహారికభాష స్థానమేమి? మొదలగు నవి. ఈ సందర్భమున పానుగంటివారి సాక్షి ప్రథమసంపుటమునుగూర్చి కూడ పేర్కొనవలసి యున్నది. ఇది 1913 లో ప్రకటితమైనది. (వ్యాసములు 1912 లోనే వ్రాయబడినవి—సాక్షి సంఘనిర్మాణము పరిధావిలో అనగా 1912 లో జరిగినదట!). ఇందులో తెలుగులో నాటకముల రచనా-ప్రదర్శనములనుగూర్చి నాలుగు వ్యాసములున్నవి. (ప్రారంభధర నాటక ప్రదర్శనము, నాటకప్రదర్శనము-1, నాటకప్రదర్శనము-2, నాటకీయపద్యరచన). నాటకశైలి యెట్లుండవలెనో, పాత్రోచిత్యమనగా నేమియో, యుక్తి ప్రతియుక్తిపై ఖరి యెటులుండవలయునో, నాటకమున పద్యము లుండవచ్చునో లేదో, ఉండిన నెట్టి పద్యములుండవచ్చునో, సుఖాంత కష్టాంత నాటకముల తారతమ్య మెట్టిదో మొదలగు సంశయములిందు చర్చింపబడినవి. వీరు తమ నాటకము లందుకూడ పాత్రవళమున నచ్చటచ్చట నాటకలక్షణములను సూచనామాత్రముగా సూత్రిక రించుచు వచ్చిరి. అట్టివానికి రాధాకృష్ణనాటకమందలి “పాత్రమున కంత రసోదయముండునా?”

అనెడి విదూషకుని ప్రశ్న యొక చక్కని తార్కాణము. (ఈ విషయమునుగూర్చి మరల చర్చింతును).

1914 లో పింగళి సూరనార్యుని కృతుల నాధారముగా చేసికొని కట్టమంచి రామలింగా రెడ్డిగారు తమ “కవిత్వత్వత్వవిచారము”ను ప్రకటించినారు. తెలుగులోని సాహిత్య విమర్శకు నూత్నదృక్పథమును కలిగించిన ప్రథములు రెడ్డిగారే యనుట నిర్వివాదము. అంత వరకును కావ్యగత గుణ-దోష-అలంకారాది విచారణలకు మాత్రమే తమ విమర్శలను పరి మితము చేసికొనుచున్న తెలుగు విమర్శకులు నాటినుండి ఒక్కొక్క కావ్యమును అఖండ స్వరూపముగా భావించి, ఆ దృష్టితో పరిశీలించి, కావ్యైక్యము, పాత్రపోషణ, శైలి మొదలగు విషయములపై దృష్టి సారించుటకు ప్రారంభించినారు.

1915 ఆంధ్రపత్రిక ఉగాది సంచికలో ఆచార్య తణికెళ్ళ వీరభద్రుడుగారి “చిత్రాంగి పాత్రపోషణము” అనెడి వ్యాసము ప్రకటితమైనది. ధర్మవరమువారి చిత్రనళియములో ‘చిత్రాంగి’ పాత్ర పరిపోషితమైన విధానమును వీరభద్రుడుగారు చాల విపులముగా, తార్కిక ముగా, హృదయంగమముగా చిత్రించియున్నారు. రెడ్డిగారి గ్రంథమును, వీరభద్రుడుగారి వ్యాస మును తెలుగు కావ్య-నాటక విమర్శనములకు క్రొత్తబాటల నేర్పరచినవి. కాగా, ఆ రచనలు తెలుగు విమర్శసాహిత్యచరిత్రలో చిరస్మరణీయములగుచున్నవి.

1915 ప్రాంతములలో మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు ధనంజయుని దశరూపకము (నాటకలక్షణగ్రంథము)ను సమగ్రముగా వచనములో నాంధ్రీకరించి ప్రకటించియున్నారు. దీనివలన ప్రాచీనలక్షణముల నెరుంగుటకు చాలమంది కవకాశము కలిగినది. ఈ అనువాదముపై 1917 లో శ్రీ వెల్లాలవారి విమర్శన మొకటికూడ వెలసినది. ఇంక సంస్కృతములోని ప్రాచీన నాటకలక్షణగ్రంథములు ముమ్మరముగా తెలుగులోనికి అనుాదితములగుట కారంభించినవి.

అటుపిమ్మట ప్రముఖముగా పేర్కొనబడవలసినవారు పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు. వీరు బందరు నివాసులు. ఆగర్భశ్రీమంతులు, రసాయనశాస్త్రములో పట్టభద్రులు, 1911-15 లో చెన్నపురిలో చదివెడి కాలములో ఆంధ్రసారస్వత ప్రయత్నములలో పాల్గొనినారు. తమిళ, కర్ణాటక, పారశీక నాటకములను, బళ్ళారి, రాజమండ్రి మున్నగు ప్రదేశములందలి ప్రసిద్ధాంధ్ర నాటకసమాజములవారి యాటలను, బయస్కొపులో జూపబడిన జగద్విఖ్యాతనటుల అభినయ ములను, కొన్ని ఆంగ్లనాటకములను, అన్నికత్తుల సంగీతరీతులను అనుభవించియున్నారు. అటు పిమ్మట బందరులో ఏదియోయొక నాటకసమాజమున కెల్లప్పుడు సంబంధియై యుండుటయేకాక హిందూదేశమందెల్లడలగల వివిధభాషలనాటక ప్రదర్శనములు చూచియున్నారు. వీరు నటులు కాదు; కవులుకాదు; సంగీతాలాపముచేయగల శక్తిగలవారునుగారు. అయినను పైకారణములచేత కావ్య సంగీతాభినయముల రసస్వరూపమును సరసముగ ననుభవించు విమర్శకవిచక్షణ మొదటినుండియు వీరి కలవడినది. అన్నిరకముల మనుష్యుల జీవితాంశములను లక్ష్యముతో సానుభూతితో విచారించుటవలనను, ప్రకృతిని కనులు తెరచుకొనిచూచి, అందలి రసభావము లను లోతుగ ననుభవించుటచేతను కళారహస్యముల గుర్తింపగలిగిరి. ప్రకృతియే వారుపయో

ఒక ప్రక్క సినిమాలవలనను, మరియొక ప్రక్క విదేశీయనటుల నాటక ప్రదర్శనముల వలనను, ఇంకొక ప్రక్క పత్రికలవలనను గ్రంథములమూలమునను దేశ విదేశీయుల నాటక కళాభివృద్ధులను తత్తద్రీతులను అవగాహన చేసికొనుట కవకాశము కలుగుటతో తెలుగు దేశమున నూత్నభావతరంగము లుత్పన్నములు కాసాగినవి. అంతియేకాదు, భరతశాస్త్రాదర్శముల ననుసరింపవలెననెడి జాతీయాభిమానముకంటె యేర్పడి నాటకకవులను, విమర్శకులను కలవరపెట్టినాగెను. ఈభావసంక్షోభము హిందూదేశములోని తక్కిన రాష్ట్రములందుకంటె ఆంధ్రరాష్ట్రములోనే మిక్కిలి ప్రబలముగా కన్పట్టినది. అప్పటికింకను భరతశాస్త్రపారంగతులగు భాగవతులు తెలుగుప్రజల ఆదరాభిమానములను పొందుచునేయుండుట ఇందులకు ప్రధాన హేతువు. కాగా, హైందవకళల సాంకేతిక అధ్యాత్మికత తత్త్వములు నవ్యభావోదయముతోపాటు ఆంధ్రులలో సమ్మేళనము పొందియున్నవను సత్యమును విస్మరింపరాదు. 1922 లో శ్రీమదజ్ఞాధాదిభట్ట నారాయణదాసుగారిచే రచింపబడిన “సవరస తరంగిణి” వెలువడినది. ఇది షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల కవితావిశేషముల కనువాదము. ఇరువురి రచనలలోని రసవద్దృష్టములనేరి రసవిభాగమొనర్చి (9 రసములుగా విభజించి), మూలములతోపాటు అనువాదములనుగూడ ప్రకటించిరి. ఇదియొక అపూర్వప్రయత్నము. ఇందు దాసుగారు సఫలీకృతులైనారని చెప్పవచ్చును. ఈ గ్రంథమునకు వీరు విపులమైన పీఠికను సంతరించి అందనేక సమస్యలనుగూర్చి చర్చించియున్నారు.

1923 తెలుగునాటకవిమర్శ చరిత్రలో స్మరణీయమైన సంవత్సరము. ఆ సంవత్సర ప్రాంతములోనే (జనవరిలోనే) కవిరాజ మల్లాది వేంకట విశ్వనాథకర్మగారి సంపాదకత్వమున “నాటకకళ” యనెడు మాసపత్రిక కేవలము నాటకకళావిమర్శకొరకు బయలుదేరినది. తెలుగులో ఇట్టి పత్రికల కిదియే ప్రారంభము. (కాని ఇది చిరకాలము కొనసాగకపోవుట విచారకరము). “సారస్వత చరిత్రమున నాటకయుగమారంభమైనది. కొన్ని మంచినాటకములు బయలుదెడలకపోలేదు. కాని పెక్కులు నాటకనామానర్హములైనవి యున్నవి. సలక్షణములగు నాటకరంగస్థలములు లేనినాడు నాటకవాఙ్మయము వర్ధిల్లనేరదు. రూపకగ్రంథములకును నాటకసమాజములకును అవినాభావసంబంధమున్నది. వీనిరెంటిని సంస్కరించి యభివృద్ధి పరచు నుద్దేశముతో సీపత్రిక వెలిబుచ్చుచున్నాము” అని శర్మగారు ప్రథమ సంపాదకీయములో ఈ పత్రికయొక్క ఆశయమును విశదీకరించియున్నారు. అదే సంవత్సరమున, అనగా 27-1-1923 వ తేదీన, పోలాకి గ్రామమున గంజాంమండల ఆంధ్రనాటకపరిషదుత్సవము బుట్టా శేషగిరిరావుగారి అధ్యక్షతలో జరిగినది.

1923 లోనే పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు తమ చిరకాల నాట్యవ్యాసంగఫలముగా ‘నాట్యాంబుజము’ను ‘విద్యాలయ కుసుమాంబులి’ ప్రథమకుసుమముగా ప్రకటించినారు—ఇందు 1. నాటకానుభవములు, 2. ఆంధ్రనాటకములు, 3. నాటకసమాజములు, 4. ప్రసిద్ధనటులు, 5. ప్రదర్శనవిమర్శనము, 6. ఆంధ్రనాటకవిమర్శనము, 7. నాటకసమస్యలు, 8. నాటకవిమర్శనము అను ఎనిమిది దశములున్నవి, ఇందులో ప్రధానముగా నాటి ప్రసిద్ధసమాజముల ప్రదర్శనా

ఒక ప్రక్క సినిమాలవలనను, మరియొక ప్రక్క విదేశీయనటుల నాటక ప్రదర్శనముల వలనను, ఇంకొక ప్రక్క పత్రికలవలనను గ్రంథములమూలమునను దేశ విదేశీయుల నాటక కళాభివృద్ధులను తత్తద్రీతులను అవగాహన చేసికొనుట కవకాశము కలుగుటతో తెలుగు దేశమున మాతృభావతరంగము లుత్పన్నములు కాసాగినవి. అంతియేకాదు, భరతశాస్త్రాదర్శముల ననుసరింపవలెననెడి జాతీయాభిమానమొకటి యేర్పడి నాటకకవులను, విమర్శకులను కలవరపెట్టసాగెను. ఈభావసంక్షోభము హిందూదేశములోని తక్కిన రాష్ట్రములందుకంటె ఆంధ్రరాష్ట్రములోనే మిక్కిలి ప్రబలముగా కన్పట్టినది. అప్పటికింకను భరతశాస్త్రపారంగతులగు భాగవతులు తెలుగుప్రజల ఆదరాభిమానములను పొందుచునేయుండుట ఇందులకు ప్రధాన హేతువు. కాగా, హైందవకళల సాంకేతిక-అధ్యాత్మికత తత్త్వములు నవ్యభావోదయముతోపాటు ఆంధ్రులలో సమ్మేళనము పొందియున్నవను సత్యమును విస్మరింపరాదు. 1922 లో శ్రీమదజ్ఞాపాదాభట్ట నారాయణదాసుగారిచే రచింపబడిన “సవరస తరంగిణి” వెలువడినది. ఇది షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల కవితావిశేషముల కనువాదము. ఇరువురి రచనలలోని రసవద్దృష్టిములనేరిరసవిభాగమొనర్చి (9 రసములుగా విభజించి), మూలములతోపాటు అనువాదములనుగూడ ప్రకటించిరి. ఇదియొక అపూర్వప్రయత్నము. ఇందు దాసుగారు సఫలీకృతులై నారని చెప్పవచ్చును. ఈ గ్రంథమునకు వీరు విపులమైన పీఠికను సంతరించి అందనేక సమస్యలనుగూర్చి చర్చించియున్నారు.

1923 తెలుగునాటకవిమర్శ చరిత్రలో స్మరణీయమైన సంవత్సరము. ఆ సంవత్సర ప్రాంతములోనే (జనవరిలోనే) కవిరాజ మల్లాది వేంకట విశ్వనాథశర్మగారి సంపాదకత్వమున “నాటకకళ” యనెడు మాసపత్రిక కేవలము నాటకకళావిమర్శకౌరకు బయలుదేరినది. తెలుగులో ఇట్టి పత్రికల కిదియే ప్రారంభము. (కాని ఇది చిరకాలము కొనసాగకపోవుట విచారకరము). “సారస్వత చరిత్రమున నాటకయుగమారంభమైనది. కొన్ని మంచినాటకములు బయలువెడలకపోలేదు. కాని పెక్కులు నాటకనామాసర్వములై నవి యున్నవి. సలక్షణములగు నాటకరంగస్థలములు లేనినాడు నాటకవాఙ్మయము వర్ధిల్లనేరదు. రూపకగ్రంథములకును నాటకసమాజములకును అవినాభావసంబంధమున్నది. వీనిరెంటిని సంస్కరించి యభివృద్ధి పరచు నుద్దేశముతో సీపత్రిక వెలిబుచ్చుచున్నాము” అని శర్మగారు ప్రథమ సంపాదకీయములో ఈ పత్రికయొక్క ఆశయమును విశదీకరించియున్నారు. అదే సంవత్సరమున, అనగా 27-1-1923 వ తేదీన, పోలాకి గ్రామమున గంజాంమండల ఆంధ్రనాటకపరిషదుత్పవము బుట్టా శేషగిరిరావుగారి అధ్యక్షతలో జరిగినది.

1923 లోనే పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు తమ చిరకాల నాట్యవ్యాసంగఫలముగా ‘నాట్యాంబుజము’ను ‘విద్యాలయ కుసుమాంజలి’ ప్రథమకుసుమముగా ప్రకటించినారు—ఇందు 1. నాటకానుభవములు, 2. ఆంధ్రనాటకములు, 3. నాటకసమాజములు, 4. ప్రసిద్ధనటులు, 5. ప్రదర్శనవిమర్శనము, 6. ఆంధ్రనాటకవిమర్శనము, 7. నాటకసమస్యలు. 8. నాటకవిమర్శనము అను ఎనిమిది దశములున్నవి, ఇందులో ప్రధానముగా నాటి ప్రసిద్ధసమాజముల ప్రదర్శనా

విధానములును, నాటి సుప్రసిద్ధనటుల అభినయకౌశలములును హృదయంగమముగా విమర్శింపబడినవి. “నేను ఎంతో రసవంతమైన నాటకాన్ని రసానుభవముండగానే వర్ణిస్తాను. భావపోషణ చేయవలసినవాటిని బాగుగా మరుపుతగిలేదాకా యెత్తుకొనను. అప్పుడు తప్పిళ్ళు మరుగుపడి, తాత్కాలిక విశేషజ్ఞానమంతరించి, నిక్కంపుటందములే స్మృతియందు నిలిచియుండును. అదికాక చూచిన ఆటలో యేదో యొక ప్రధానధర్మము మనస్సుకు తట్టాలి. ఈ ధర్మము కనిపిస్తే దానిని జ్ఞాపకముంచుకొని స్మృతిస్థిరములైన రసానుభవములతో జోడించి, చక్కని విమర్శ వ్రాయగలము. ఈ ధర్మము నాటకకల్పనమందుగాని, నటులొసంగిన సరసవ్యాఖ్యానమనందుగాని పొడగట్టును. అది దొరకకపోతే విమర్శన బాగుండదు. రసావస్థలుకూడ రుచించవు. నాట్య వృత్తాంతములుమాత్రమే వ్రాయువారికి ఈ ధర్మము లగుపడలేదన్నమాట” (నాట్యాల్లోకము-పు. 58-59) అని సూరిశాస్త్రిగారు తమ విమర్శనాపద్ధతిని వివరించియున్నారు.

ఈ సందర్భమున నద్విమర్శకుని లక్షణమును వారు ప్రపంచించినవిధానము పరిశీలనార్హము (నాట్యాల్లోకము-పు. 59-64) —

“అట చూచేటప్పుడు నా చిత్తము మూడు ప్రత్యేకవ్యాపారములతో మూడు కోశములుగా విభక్తమై వుంటుంది. ఒకటి కథామొత్తమును, రామణీయకమును, అందున జనించు రసమును, అనుభవించుచూ, విమూఢతదేకచింతతో నిస్తబ్ధమైయుండును. నటవర్తనమందలి రసభావతరంగములన్నీ యీ కోశమును గదలించుచు, అనురూపవికాసమును నా ముఖనేత్రములందు పుట్టించుచుండును. ఏనటుడైనా, నావంక చూచినయెడల నప్పట్లున నతని యభినయ విశేషము నావిశ్చద నిశ్చంచల రసగ్రహణ పారవశ్యములో ప్రతిబింబితమై కన్పడుచుండును. రెండవకోశము, నా సంకల్పములేకుండానే, జరుగుతున్న నటనను చూస్తూ మాటలువింటూ అందులో వెలుగొందువానిని ధారణచేయుచుండును. దాని వ్యాపారము స్వతంత్రము. నాకు తెలిసి జరిగేదికాదు. నా సంకల్పమువల్ల నడిచేదికాదు. ఎందుచేతనంటే నేను రసానుభవపారవశ్యముతో మైమరచియున్నాను. అట్టి మైమరపులేకుంటే రససమాధిలేదన్నమాట; రమ్యవస్తువునందు ఏకాగ్రత కుదరలేదన్నమాట. వ్యభిచరించి, బహిర్గతమయ్యే బుద్ధికి, అఖండ రసానుభవములేదన్నమాటే. అందుకోసము నాకు తెలియకుండా ధారణచేసే కోశము వేరే యున్నదని నిశ్చయము. కాని, యీ కోశము రికార్డుచేసిన విషయాలు ఆవల సంకల్పప్రభావమున నా యుల్లమునకు దట్టి కట్టెదుటవచ్చి నిలచును. విమర్శన రచించెడివేళ నేనొందెడి రసానుభవము తొల్లి నేను నాటకశాలలో పొందిన దాని శేషముకాదు. అది అప్పటితోనేసరి. అప్పటి రసానుభవము, నాకు తెలియకుండ యేదోయొక విధముగ స్మృతిస్థిత భావములకు వన్నె గలిగించి, యంతటితోపోవును. నాటకశాల వెడలిరాగానే మామూలుమనిషి నగుదును. కాని, మళ్ళా వ్రాయవచ్చునరికి ధారణగ్రస్తములైన దృశ్యశ్రావ్యవిషయములు సాక్షాత్కరించి నప్పుడు వాని మూలమున గ్రమ్మర రసావేశమేర్పడును. ఈ రెండుకోశాలూ కళావిమర్శనకు సంబంధించినవి. ఇవికాక, మూడవకోశము ఇటూ అటూ చూచుచు, ప్రక్కవారితో మాట్లాడుచు, లౌకికవ్యాపారముల జరుపుచుండును. ఇదే నా అనుభవం. నాటకం చూచేటప్పుడు

మాత్రము నా బుద్ధిలో రెండు భాగములు—ఒకటి తెలిసియు, ఒకటి తెలియకనూ, కథా వ్యవహారముతో నై కృత్యమైయుండును. ఏకాగ్రతవల్ల వ్యక్తి చాంచల్యము నశించును. తన్మయత్వ మేర్పడును. చూస్తున్నాను, వింటున్నాను అనే కర్తృత్వ ము న్నమించును. ఆనంద మనుభ వించుటయే మనవని. కాని అది ఎందువల్ల కలుగుతోందో అప్పుడు ఆలోచించము...

“తన బుద్ధిలో జరిగే నాటకమంతా చూడనేర్చినప్పుడే నాట్యరంగాల యాటలు పార్థ కంగా చూడగలుగుతాడు. రసమందరూ ఆస్వాదిస్తారు. జీవితానుభవాలు అందరికీవుంటవి. బుద్ధిని, మూడుపాపాలుగచీల్చి, వ్యావహారికంలో భోక్తృత్వ కర్తృత్వముల కొకదాన్ని నియమించి, రెండవదానితో జగన్నాటక విలాసశోభలను, నిత్యానంద తృప్తిని అనుభవించుచూ, మూడవదాన్ని సాక్షిభావమున ఏకాగ్రధారణలో వర్తింపజేయగలిగినవాడే రసరహస్య మెరిగిన విమర్శకుడగును. విమర్శకు వ్యాపారమంతా లోకజ్ఞానముమీద నిలచియున్నది. లోకానుభవానికి జ్ఞానరూప మొనగూర్చుటకు, పై నచెప్పిన సాక్షిభావము, యోగసాధన అలవడవలెను.”

పై వాక్యములందు ఉత్తమవిమర్శకుడు చేయవలసినపనియేమో సువ్యక్తము కాగలదు. శాస్త్రీగారు తాము చెప్పిన విధముగానే తమ నాటకవిమర్శల నన్నింటిని వెలయించియున్నారు. తెలుగునాటక విమర్శకులలో వారు ప్రథములగుటయేకాక ప్రధానులుకూడనని చెప్పట తెల్ల సందియమునలేదు. “ఈ పద్ధతిలో నాంధ్రదేశపు నలుదెసలనుండి నాలుగైదు పుస్తకములిట్టివి వెలువడినగాని ఆంధ్రనాట్యరంగము సంపూర్ణముగ తెలియనేరదు.” అని సూరిశాస్త్రీగారు నాట్యాంబుజావతారికలో పేర్కొనియున్నారు. వారాసించినట్లుగానే ఆ తరువాత పెక్కు విమర్శ గ్రంథములు తెలుగులో బయలుదేరినవి. ఇటీవలిలో కొన్నింటినిగూర్చి యిచ్చట ప్రసంగింతును.

శాస్త్రీయదృక్పథముతో నాటకములు ప్రదర్శింపవలెననెడి దృష్టి నటులకు లేకపోవు టయు, సంగీతపుమోజు అటు నటులకు, ఇటు ప్రజలకు మితిమీరుచుండుటయు గమనించి, నటులకు, శాస్త్రీయశిక్షణము నొసంగవలెననెడి ఆశయముతో శ్రీయుతులు బి. టి. రాఘవా చార్యులుగారు, గూడవల్లి రామబ్రహ్మంగారు “భరతముని బృందం” అనెడి పేరుతో 1924 లో బెజవాడలో ఒక నాటకపాఠశాలను స్థాపించి చాలమంది యువకులకు శిక్షణ యిచ్చినారు. ఆంధ్ర దేశమునందేకాక బహుళః భారతదేశమునందే ఇది మొట్టమొదటి నాటకపాఠశాల : కాని ఇందులో శిక్షణపొందిన నటులు, పాఠశాల వదలిన తరువాత మరల వ్యామోహములోపడి, పాతబాటనే నడవసాగినారు. వారిమాట యెట్లున్నను, ఆ పాఠశాలలో శిక్షణపొందిననటుల యుపయోగార్థము రాఘవాచార్యులుగారు “నాటకదీపిక” అనెడి చిన్ని గ్రంథమును సూత్ర ప్రాయముగ రచించి ప్రకటించినారు. వైశాల్యమున చిన్నదైనను ఎనిమిది అధ్యాయములు గల ఈ చిన్ని గ్రంథము సూత్రపద్ధతిలో నటులకు, సమాజములకు, రచయితలకు పెక్కు విషయములను బోధించుచున్నది².

రాఘవాచార్యులుగారు మరి రెండు విమర్శ గ్రంథములనుకూడ రచించి ఆ కాలమందే ప్రకటించియున్నారు—మొదటిది బరే చింతామణి; ప్రథమప్రకరణమని పేరువడసిన ‘చింతా

మణి' నాటకమును గూర్చియు, చింతామణినాటకపుపోటీలను గూర్చియు, అందలి నటులను గూర్చియు వ్రాయబడిన విమర్శయిది. ఇంక రెండవది “సంగీత ఇంద్రసభ” యనెడు మూడంక ముల ప్రహసనము. “దైవానుగ్రహము కలిమిని, ఇంచుకంత గానమున కనుకూలమైన కంఠ నాదము నాడింత కూడుపెట్టుచుండగా దాని గౌరవమును పాడుచేసి “నటన” మను క్రొత్తదాని నాశ్రయించుటకు నటులొల్లకుండిన దినములవి; ఇంక ప్రేక్షకుల యభిరుచులను అశ్లేయున్నవి. నటులొక పద్యముపాడి యిది శృంగారము, ఒక గంతువేసి ఇది రౌద్రము, ఒక కులుకుకులికి ఇది శోకము అని భావింపుడనగా నసమర్థులగు ప్రేక్షకులు కాబోలునని సంతసించి వారికి సన్మానాదు లొనరించుచున్నకాలమిది.” రాఘవాచార్యులుగారు వీరిరువురిపై ధ్వజమెత్తి సంగీత నాటకములవలన తెలుగు నాటకరంగ మెట్లు చెడుచున్నదో నిరూపించుటకై ఈ ఇంద్రసభను రచించియున్నారు. ఇట్లు నాటి నాటకప్రదర్శనరీతులను నాటకరూపమున విమర్శించిన ప్రథము లతో రాఘవాచార్యులుగారు రెండవవారని చెప్పవచ్చును. 3. చినరఘుపతిరావుగారి “నాటక కోలాహలం” మనెడి ప్రహసనము 1921 లోనే ప్రకటితమైనది.

1924 లో బయలుదేరిన ఇంకొక విమర్శగ్రంథము గొల్లపూడి శ్రీరామశాస్త్రిగారి ‘ఆంధ్రనాటకరంగము’. శ్రీరామశాస్త్రిగారు చిత్తూరు రాజకీయోన్నత పాఠశాలా ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులు; అచ్చటి ‘రామవిలాస సభ’లో ప్రముఖ సభ్యులు. ఉగాది సంచికలలో ప్రకటితములైన శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారి నాటకవిమర్శలు వీరికి ప్రేరకములైనవి. రామవిలాస సభ్యులు ప్రోత్సహించినారు. అంతట 660 పుటల గ్రంథమును మూడు భాగములుగా రచించినారు. వానిలో మొదటిభాగము “ఆంధ్రనాటకరంగము”. ఇంక తక్కిన రెండుభాగములును అనగా ‘నాటక జిజ్ఞాస’ (నాటకరచనా విమర్శ), ‘కావ్యనాటక మీమాంస’ (కావ్యనాటక వివేచనము) అనెడివి ప్రకటితములైనట్లు కన్పిస్తువు. అవికూడ వెలువడి యుండినచో నాటక విమర్శ కెంతేని లాభకారులై యుండెడివి; శ్రీరామశాస్త్రిగారు ‘ఆంధ్రనాటకరంగము’లో చతుర్విధాభినయ స్వరూపమును, పలు నాటకసమస్యలను ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యద్వైకవిధసమన్వయపూర్వకముగా చర్చించియుండుట పరిశీలంపవచ్చును.

బందరులో 4-6-1924 తేదీ మొదలు నాలుగురోజులపాటు జరిగిన ‘ఆంధ్రనట సాహిత్య సభలు’ను గూర్చి తప్పక పేర్కొనవలసియున్నది. ఇందు కాశీ కృష్ణాచార్యులుగారు సాహిత్యవర్యాలోచనమందును, చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు నాట్యసమస్యా విచారణమందును బ్రహ్మాత్వము వహించిరి. చర్చలలో శ్రీయుతులు నెల్లూరు నగరాజారావు, ఉమ్రూలీషా, వెదురుమూడి శేషగిరిరావు, హరి నాగభూషణం ప్రభృతులు పాల్గొనిరి. నాడు జిజ్ఞాసువులను కలవరపెట్టుచున్న నాటకరంగసమస్యలను పెద్దలందరునుచేరి ముఖాముఖిగా చర్చించుకొనుట కవకాశముకల్పించినవీ సభలు. ఈ సభలలోనే భవిష్యిని కామేశ్వరరావుగారు “నాటకములు వచనములోనుండవలయుననియు, సంగీతమనవసరమనియు, ఉన్నపద్యములను వచనధోరణిలో రసవంతముగ నభినయవిస్ఫుటతతో జడువవచ్చుననియు సప్రయోజనముగ నుపన్యసించి తమ సిద్ధాంతమును నిదర్శించి చూపిరి.” వారి యీ యుపన్యాసము 1957 లో “ఆంధ్రనాటక పద్య

పరనం" అనుపేర గ్రంథరూపమున వెలువడినది. సభలయంతమున సభాభిప్రాయమీ క్రింది విధముగా వ్యక్తమైనది—“సంగీతము చాలవరకు తగ్గిపోవలెను. నాటకరచనయందు పచన మధికముగ నుపయోగించవలెను. అభినయమును భావప్రకటానురూపముగ నభివృద్ధిచేయ వలెను. పాత్రాచిత్యమైన దుస్తులు ధరింపవలెను. (ఆంధ్రనాటక సంస్కరణము—పుట-11).

సూరిశాస్త్రిగారు 1924 లోనే తమ ‘నాట్యోత్పలము’ను ప్రకటించియున్నారు. 12 అధ్యాయములతోడి యీ గ్రంథము పాశ్చాత్యదేశములందలి నాటకోత్పత్తి వికాసములను జిజ్ఞాసా దృష్టితో వివరించుచున్నది. శాస్త్రిగారి “ఆంధ్రనాటక సంస్కరణ-విమర్శక పారిజాతము”లు 1925 లోను, “నాట్యాల్లోకము” 1927 లోను వెలువడినవి. నాట్యాల్లోకమందు “తాటాకు లలో పచార్లు” అనేది పేర తంజావూరు యక్షగాననాటకములను గూర్చిన వ్యాసము కలదు. ఈ వాఙ్మయమునుగూర్చి పరిశ్రమించిన ప్రథములలో శాస్త్రిగారికరనెడి విషయము పెద్దలకు చాలమందికి తెలియదు; తెలుగులోని విమర్శన గ్రంథముల రచనారీతులను శాస్త్రిగారు మువ్విధ ములుగా విభజించియుండుట పరిశీలనార్హము (విమర్శక పారిజాత పీఠిక—2-3).—

1. స్వీయ ప్రపంచానుభవమును, కళాపరిజ్ఞానమును, భావములను, రుచులను విస్తరించుచు, ఆత్మీయానుభవనిరూపకములగు స్వతంత్రగ్రంథములను రచించుట. (రామలింగా రెడ్డి ప్రభృతుల రచనలిట్టివి. సూరిశాస్త్రి ప్రభృతుల నాట్యాంబుజాదులును ఇట్టివే.)

2. ప్రామాణిక లాక్షణికుల గ్రంథములను జదివి, అందలి ప్రమాణములను ఛాద ప్రతిపాదములను విస్తరించుచు, తానభిమానించెడి సిద్ధాంతములకు అనుకూల ప్రతికూలముల నేర్పరచి చూపుచు నేదోయొక్క సిద్ధాంతమును తేల్చవచ్చును. (గొల్లపూడి శ్రీరామశాస్త్రి ప్రభృతుల రచనలిట్టివి.)

3. ఇట్టివేమియునుచేయక ప్రామాణికలాక్షణికుల, రసికవిమర్శకుల భావములను వివిధాంశములపట్ల విభజించి, సంతరించి చూపుట. (సూరిశాస్త్రి ప్రభృతుల విమర్శకపారిజాతాదు లిట్టివి.)

ఈ మూడునుకాక, మరికొన్నిరీతులుకూడ కలవు—

• 1. ఆంధ్రేతరభాషలలోని విమర్శనముల యథాతథానువాదములు; లేదా 2. అను సరణములు, ఇందు విమర్శలను తెలుగులోని కావ్యనాటకరీతులకు సమన్వయించెడి ప్రయత్నముకూడ నుండును.

1926 లో చేకుమళ్ళ అచ్యుతరావు పంతులు (1880-1947) గారు “ఆంధ్రనాటక ములు” (Andhra Dramas and Andhra Stage) అనేది చిన్న విమర్శన గ్రంథమును ప్రకటించిరి. ఇందు స్థూలముగా నాటకతత్త్వము, కథానిర్మాణము, పాత్రముల శీలప్రతిష్ఠాపనము, సుఖాంత దుఃఖాంత విభాగ విచారము, ప్రదర్శనఫక్కియను నైదంశములు చర్చింపబడి నవి. దీనికి మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు చక్కని ‘ప్రస్తావన’ రచించియున్నారు. రామకృష్ణ

కవిగారు సంపాదించుచున్న బరోడావారి నాట్యశాస్త్ర ప్రథమసంపుటము ముద్రింపబడుచున్న కాలమది. ఆసలు సర్వసమర్థులగు కవిగారు ఆనాడే నాట్యశాస్త్రానువాదమునకుకూడ పూనుకొని యున్నచో తెలుగు దేశమున కెంతయో యుపకారము జరిగియుండెడిది.

ఇంతవరకును కేవలము వ్యాసములనే ప్రకటించుచున్న శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారు 1926 లో 'సాహిత్య మీమాంస' యను గ్రంథమును, 1927 లో 'నాటక మీమాంస' యను గ్రంథమును ప్రకటించియున్నారు. ఇందు మొదటిది శ్రీ పండితరామదహిసమిశ్రుని హిందీ గ్రంథమున కనువాదము. ఇందు కావ్య-నాటకసమస్య లనేకములు చర్చింపబడినవి. ఇంక రెండవది శ్రీ ద్విజేంద్రలాల్ రామ్ "కాళిదాస భవభూతు"లనెడి గ్రంథమున కనువాదము. శాకుంతలో తుర్రరామ చరితముల నాధారముగాగాని ప్రాచ్య పాశ్చాత్య సిద్ధాంత చర్చలకు దొడగిన గ్రంథమిది. ద్విజేంద్రుని భావములతో తామంగీకరింపలేని ఘట్టములనేరి కామేశ్వరరావుగారు గ్రంథాంతమున 'సింహావలోకన' మనుపేర పెద్ద అధ్యాయము నొకదానిని చేర్చినారు. నాటక రచనకు సంబంధించిన మూలతత్వములను కూలంకషముగా చర్చించిన తెలుగువారిలో శ్రీపాద వారే ప్రథములని చెప్పవచ్చును. నాటకమందు పద్యములనురచింపరాదు, రచించినను పాడరాదు అనునది వీరివాదము.

నాటకరచనా-ప్రయోగములనుగూర్చి తెలుగుభాషలో అధికారికమైన నవ్యగ్రంథము నొకటి వెలువరింపవలెనని తీవ్రప్రయత్నము లొనరించి కృతకృత్యులైనవారిలో ప్రథములు వస్తుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రిగారు. వీరు కవులు, పండితులు, భరతవిదులు, సంగీతజ్ఞులు. చిన్నప్పటినుండియు అనేక సమాజములలో సభ్యులై వేషధారణము చేసినవారు. కొన్ని సమాజములకు దేశికులుగానుండిరి. లంకాదహనము, రామరావణసంగ్రామము, సావిత్రి మొదలగు నాటకములువ్రాసి ప్రదర్శింపజేసినారు. వీరి లంకాదహన మాకాలములో మంచి ప్రచారము నొందినది. అందులో శాస్త్రిగారే ఆంజనేయభూమికను ధరించి, ప్రశంసాపాత్రముగ అభినయించిరి. తెలుగుదేశపు నాట్యచరిత్రమంతటిని లక్ష్యలక్షణ సమన్వయపూర్వకముగా ఉద్గ్రంథరూపమున వెలువరింపవలెనని వారి తలంపు. అందుకొరకు అందరునటుల అభినయ విశేషములను, అన్ని నాటకప్రదర్శనములను చూడవలెననెడి తలంపుతో ప్రసిద్ధులను చాల మందిని బందరు రప్పించి, "నాట్యవిద్యత్రుదర్శనము" లనుపేర కొన్నింటి నేర్పాటుచేసినారు. తత్ఫలితమే 1930 లో వెలువడిన వారి "ఆంధ్రనటప్రకాశిక". ఇందు పదిప్రకరణములున్నవి—

1. గాంధర్వము, అభినయము, ఆహార్యము; 2. సంగీతము, 3. నాయికా-నాయకులు; 4. రసములు; 5. రూపకలక్షణము; 6. ప్రయోగము; 7. రంగము (తెలుగు సమాజముల చరిత్ర); 8. కావ్యము (తెలుగు కవుల నాటకములు); 9. నటుడు (వివిధనటుల అభినయరీతులు); 10. పాత్రము (కొన్నినాటకములలోని ప్రసిద్ధనాయికా-నాయకుల విమర్శ). ఆహార్యవిషయమున ఆధునికమైన 'మేకప్' విధానమంతయును ఇందు వివరింపబడుట పరీశీలంపదగిన విషయము. తెలుగునాటక విమర్శకులలో సూరిశాస్త్రిగారికివలెనే యజ్ఞనారాయణశాస్త్రిగారికిని విశిష్టమైన స్థానముకలదు. ఈ ఇరువురిలో సూరిశాస్త్రిగారి విమర్శ ఎక్కువగా సహృదయరంజకమని చెప్పవచ్చును, ఆంధ్రనటప్రకాశిక సచిత్రమగుట ప్రత్యేకముగా పేర్కొనవలసిన విషయము.

1929 లో కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు ప్రకటించిన “ఆంధ్రవాఙ్మయ సూచిక” (ముద్రితముద్రితగ్రంథముల పట్టిక) వలన తెలుగులో వెలువడిన నాటకవాఙ్మయ మును గూర్చి తెలిసికొనుట కవకాశమేర్పడినది.

మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయము స్థాపించబడినప్పటినుండియు దక్షిణదేశమందలి ఆంగ్ల విద్యావంతులందరకును బాగుగా తెలిసినవి షేక్స్పియరు నాటకములే; అటుపిమ్మట షెరిడన్ ప్రభృతుల నాటకములుకూడ కొంత ప్రచారమునందినవి. అవి తెలుగులోనికి అనువదించబడుట కూడ గుర్తించియున్నాము. అంతియేకాని ఇబ్సెన్, షా ప్రభృతుల ప్రభావము మనవారిమీద సోకినట్లు కన్పట్టదు. గోమఠంవారి ఆంగ్లహరిశ్చంద్ర ప్రస్తావనలో గురజాడవారు ఇబ్సెను సిద్ధాంతప్రసక్తి తెచ్చినను వారు దానియందాదరము కలిగియున్నట్లు కన్పట్టదు³. 1927 లో పౌణకా పిచ్చిరెడ్డిగారు ‘ది ట్రాండ్’ అనెడి ఇబ్సెను నాటకమును ‘భీష్ముడు’ అనుపేర అనువదించియున్నారు. ఇబ్సెను సాహిత్యము తెలుగుభాషలోని కనూదితమగుటకిదియే ప్రారంభమను కొందును. ఆ మరుసటి సంవత్సరమే ఇబ్సెను శతసంవత్సర జన్మదినోత్సవము జరిగినది. ఆ సమయమున కూర్మా వేణుగోపాలస్వామిగారు “హిందూ” పత్రికలో ‘Ibsen Centenary Estimate’ అనుపేర ఒక ఆంగ్ల వ్యాసమును ప్రకటించిరి (26-4-1928). అప్పటినుండియే ‘ఇబ్సెను సొసైటీ’ మద్రాసులో ఆరంభమైనది.

మొత్తముమీద 1930 నాటికి తెలుగునాటక రచయితలలో ఒకవిధమైన సంచలనము కలిగినది. ప్రాచీన సంప్రదాయములపై తిరుగుబాటు ఆరంభమైనది. వాస్తవికతకు ప్రాధాన్యము వచ్చినది. సోషలిష్టు సిద్ధాంతములు వ్యాప్తిలోనికి రాసాగినవి. జాతీయోద్యమము మంచి ఉచ్చ దశలో నున్నది. ఈ పరిస్థితులన్నియును తెలుగు నాటకరంగములో ఒక నూతనాధ్యాయమునకు దారితీసినవి. సరిగా ఆ సమయములో బయలుదేరినదే పాకాల వెంకట రాజమన్నుగారి మూడంకముల సాంఘిక వచననాటకము ‘తప్పెవరిది’. రచనాశిల్పమున క్రొత్తదారులుతొక్కిన ఈ రచనను అసమాననటుడు బిల్లారి రాఘవాచార్యులుగారు చేపట్టి విజయవంతముగా పలుకాపు లందు ప్రదర్శించినారు. దీనితో వచననాటక రచయితలకు, క్రొత్తపోకడల నటులకు స్ఫూర్తిము చిక్కినది.

కాంట్రాక్టు నాటకయుగ మారంభమగుటతో ఫలాని సమాజమువారి ఫలాని నాటక మును చూడవలెననెడి భావము ప్రజలలో నశించిపోయినది. ఫలాని నటుని ఫలాని వేషము చూడవలెననెడి భావము బలసినది. నటుల నామములను విని నాటకప్రదర్శనములకు పరు గెత్తుట, వెట్టిమొట్టి అంగికాభినయములనుచూచి ఆదియే నటన అనుకొనుట అధికమైనది. ఆ స్థితిలోని నటులను, సమాజములను, ప్రేక్షకులను పరిహసించుచు పోరంకి వెంకట సుబ్బా రావుగారు “నాటకమర్మము” అనెడి గ్రంథమును 1933 లో వెలువరించినారు.

1934 లో ఆంధ్రనాటక పరిషత్తు పక్షమున నీలంరాజు వేంకటశేషయ్యగారి సంపాద కత్వమున “నాట్యకళ” త్రైమాసికపత్రిక ప్రారంభమైనది. ఇది విజయవంతముగా చిర కాలము కొనసాగకపోయినను, వెలువడిన సంచికలలో మంచిమంచి వ్యాసములు ప్రకటితము లైనవి. ఇది నాటకరచనాప్రయోగములనుగూర్చివిమర్శవ్యాసములను ప్రకటించువారికి మంచి

ప్రోత్సాహమిచ్చినదన్నచో అతిశయోక్తిలేదు. దీనితోపాటు మరికొన్ని సాహిత్య పత్రికలుకూడ నాడు నాటకవిమర్శకు దోహదము చేసినవన్నసత్యమునుకూడ విస్మరింపరాదు—భారతి, శారద, జయంతి, సఖి, ఉదయని, వీణ, జ్యోతి, కళ, ఆంధ్రపత్రిక వార ఉగాది సంచికలు మొ.

1935 లో రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి “నాటకోపన్యాసములు” వెలువడినవి; బళ్ళారిలో మునిసిపలు హైస్కూలువారి యాజమాన్యమున జరిగిన కృష్ణమాచార్య-శ్రీనివాస రాయల స్మారకోత్సవముల సందర్భమున చదువబడిన రెండు వ్యాసములివి. మొదటి వ్యాసమున నాటకసమస్యలును, రెండవ వ్యాసమున ఆ ఇరువురు నాటకకర్తల రచనారీతులును చర్చింపబడినవి. శర్మగారు లక్షణవిషయమున అధికారికముగా మాటాడగల్గిన సమర్థులు. సంస్కృతాంధ్రాంగసాహిత్య పరిశీలనాదక్షులైన వీరి విమర్శలు ప్రత్యేక విశిష్టత కలిగినవైన హృదయాకర్షకములుగా నుండును. ఇట్లు సంయమనముతో చేయబడినవైన సాహిత్యస్థాయి నందుకొనెడి విమర్శలను వెలయింపగలవారు తెలుగుదేశములో చాల తక్కువగా నున్నారని చెప్పవచ్చును. అట్టివారిలో ఇంకొకరు ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారు. వీరు ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాంధ్రశాఖ ప్రధానాచార్యులైన సాహిత్య విమర్శను ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య సిద్ధాంతసమన్వయ పూర్వకముగా బహువర్ణములు శిష్యగణములకు బోధించియున్నారు (వీరు ఉత్తమ నటులనెడి విషయముకూడ స్మరణీయము). 1937 లో 6 వ ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తున కథ్యక్షులైన వీరోసంగిన ఉపన్యాసము నాటక జిజ్ఞాసువులందరును పరింపదగియున్నది (చూ. గౌతమ వ్యాసములు). వీరి పర్యవేక్షణలో దివాకర్ల వేంకటాచారిగారు “ఆంధ్రనాటక పితామహుడు” అను విషయముపై పరిశోధనముచేసి ఎమ్. ఏ. (అనర్కు) పట్టమును పొందియున్నారు; ఒక తెలుగు నాటకకర్తనుగూర్చియేకాక ఆంధ్రనాటకోత్పత్తి చరిత్రమును, విషాదాంత నాటక స్వరూపమునుగూడ వివరించియున్నారు (ఈ పరిశోధనావ్యాసము ఇటీవలనే గ్రంథరూపమున వెలువడినది). 1935 ప్రాంతముల వెలువడిన దువ్వూరి రామిరెడ్డిగారి వ్యాసములుకూడ ఇప్పట్ల పేర్కొనదగినవి (నాటకకళా సంస్కరణము; నాటకము, చరిత్ర).

జయంతి రామయ్యపంతులు (1860-1941) గారి “అధునికాంధ్రవాఙ్మయవికాసవైఖరి” 1937 లో ప్రకటితమైనది. 1934 లో ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాదేశమున నొసంగబడిన ఉపన్యాస సంపుటియిది. ఇందలి రెండవ అధ్యాయమున తెలుగునాటక వికాసము చర్చింపబడినది. ఇందు చిలకమర్తివారి గయోపాఖ్యానముపై విపులమగు విమర్శలదు. ఈ సందర్భమున పేర్కొనవలసినది శ్రీ వేదమువారి “భారతాభారత రూపకమర్యాదలు”. ఇందు నాటకసమస్యలు సప్రామాణికముగా చర్చింపబడినవి. శిష్యా రామకృష్ణశాస్త్రిగారి “నాటక విమర్శ” ప్రసిద్ధ సంస్కృత నాటకములనుగూర్చి వివరించుచున్నది (ఇటీవల వీరు మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయ పత్రికలో నాటకములనుగూర్చి మరికొన్ని వ్యాసములను ప్రకటించియున్నారు).

వివిధనాటికారచయితల రచనలను సంపుటికరించి, 1943 లో శివశంకరస్వామిగారును (ఏకాంకికలు), 1944 లో డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగారును (నేటి ఉత్తమనాటికలు) రెండు నాటికాసంపుటములను వెలువరించినారు. 1957 లో గోపాలస్వామిగారింకొక సంపుటిని

ప్రకటించియున్నారు (ప్రసిద్ధ నాటికలు). ఈ సంపుటములకు ఈ సంపాదకులు మువ్వరును వ్రాసిన పీఠికలు ఉద్ఘాతములుగా, ఆలోచనాప్రేరకములుగా నున్నవి. అట్లే కొందరు రచయితలు కూడ తమ రచనలకు అప్పుడప్పుడు చిన్నిచిన్ని ఉపోద్ఘాతములు వ్రాసికొనుచు వచ్చినారు. ఈ సందర్భమున 1952-53 లో కిన్నెర పత్రికలో వరుసగా వెలువడిన భూపతి లక్ష్మీనారాయణ రావుగారి వ్యాసములు స్మరింపదగినవి; ఇందు ప్రాచీననాటకలక్షణములు మంచి సమన్వయ దృక్పథముతో వివేచింపబడినవి (ఇవికూడ ఇటీవల గ్రంథరూపమున వెలువడినవి). విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు సంస్కృతనాటకములపై ఆధికారికమైన విమర్శలు వెలయించియున్నారు.

ఈ సందర్భమున తెలుగునాటకచరిత్ర-విమర్శ అనేది విషయములపై కృషిచేయుచున్న మరికొందరిని పేర్కొనవలసియున్నది. నాటకకళాభ్యుదయముపట్ల ప్రగాఢమైన విశ్వాసముగల శ్రీనివాసచక్రవర్తిగారు బి. టి. రాఘవాచార్యులుగారి అంతేవాసులై నాటక రహస్యముల నవగాహనచేసికొన్నవారు. నాట్యశాల (1946), నటన (1953) అనునవి వీరి తొలిరచనలు ఇంక 'అభినయం' (1958) అనునది వీరి కృషికిపతాక. "యాన్ యాక్టర్ ప్రిపేర్స్" అనేది స్థానిస్థానిస్కీ రచన కిది అనుసరణము. స్థానిస్థానిస్కీ రచనలో క్రొత్తక్రొత్త విషయములు, క్రొత్తక్రొత్త భావములతో క్రొంగ్రొత్త పరిభాషతో ప్రత్యక్షమగుచుండును. అయినను ఆ సిద్ధాంతములు చాలవరకు భారతీయతాత్వికదృక్పథమునకు సన్నిహితములుగానే ఉండును. ప్రాచ్య పాశ్చాత్య నాటకరంగములు రెండింటికీని సంబంధించిన సిద్ధాంతపరిజ్ఞానముతో శ్రీనివాసచక్రవర్తిగారి గ్రంథమును తెలుగు పాఠకులకు సుబోధమొనర్చియున్నారు. తల్లా వజ్రుల కత్తివాసవీధ్యులవారి "గీర్వాణరూపకము" 1952 లో వెలువడినది. ఆ సమవత్సరమే "నెల్లూరు; నాటకకళ" అనుపేర కొమాండూరు పార్థసారథి అయ్యంగార్గారు ఒక చిన్న గ్రంథమును ప్రకటించియున్నారు. ఒక ప్రత్యేక ప్రదేశమునకు చెందిన నాటక రంగస్థల చరిత్రను తెలుపుటకు ప్రయత్నముచేసినవారిలో శ్రీ అయ్యంగార్ ప్రథములని చెప్పవచ్చును. (గుంటూరుపట్టణ నాటకరంగమునుగూర్చి వెలువడిన బండారు రామస్వామిగారి 'నటమిత్రమ్' కూడ ఇట్టి రచనయే). ఇట్టి రచనలు ఇంకను అనేకములు తెలుగులో వెలువడవలసియున్నవి.

"నాటక పద్యపఠనం" విషయములో ఒక ఉద్యమమే ప్రారంభించిన భవిషిషాటివారి వాదము 1957 లో "ఆంధ్రనాటక పద్యపఠనం" అనుపేర గ్రంథరూపమును తాల్చినది. 1957 లోనే "ఆంధ్రనాటక కర్తలు" ప్రథమభాగము వెలువడినది. ప్రసిద్ధనాటకకర్తల జీవిత చరిత్రలను, వారి రచనారీతులను, తద్విశిష్టతలను తెలుగు ప్రజల కందింపవలెననెడి ప్రయత్నమున కిది తొలిఫలము.

ప్రజానాట్యమండలి కార్యకలాపములలో సుప్రసిద్ధులై, నాటకరంగానుభవము గడించిన మిక్కిలినేని రాధాకృష్ణమూర్తిగారు "నాటకకళ" అనేది బృహద్గ్రంథమును రచించి 1957 లో 'తెలుగుభాషాసమితి' వారి బహుమతిని పడసినారు. ఇందు ప్రాచీనాధునాతన నాటకరంగ స్వరూపనిర్ణయమునకు ప్రయత్నము జరిగినది. (ఇది ఇంకను అముద్రితము).

ఆంధ్రనాటకసమాఖ్యవారు 1956 లో విజయవాడలోను, 1957 లో రాజమండ్రిలోను నాటకకళాక్షేత్ర తరగతులను (ప్రయోగనాటకపాఠశాలలను) నిర్వహించి, ఉపన్యాసముల నిప్పించియున్నారు. వీనిలో ముద్రణభాగ్యమును పొందినది ప్రసిద్ధ మేకప్ ఆర్టిస్టు కుమార్ గారి ఉపన్యాసము “ఆహార్యం” (Make-up). దీనినే బాగుగా విస్తరించి 1958 లో మేకప్ అనుపేర మరల ప్రకటించినారు కుమార్ గారు. ‘ఆంధ్రనాటక ప్రకాశిక’లోని ఆహార్య ప్రకరణము తరువాత తెలుగులో ఇట్టి రచన వెలువడుట కిదియే ప్రారంభమని చెప్పవచ్చును. నాటక ప్రయోగ మునుగూర్చిన ‘రోహిణి’గారి వ్యాసములు కృష్ణాపత్రికలో ‘సీరియల్’గా వచ్చినవి. ఇందు నాటకసమస్య లనేకములు చర్చింపబడెను. ఇవి ఇటీవలేనే ‘నాటకశిల్పం’ (1960) అను పేర గ్రంథరూపమున వెలువడినవి.

1958 నవంబరులో ఆచార్య ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనముగారి పర్యవేక్షణలో ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము తెలుగుశాఖవారు ‘రూపక సమాలోచనము’ జరిపించి ఎమ్. ఏ. విద్యార్థులచే 17 ఉపన్యాసముల నిప్పించియున్నారు. విశ్వవిద్యాలయములవారిట్టి పనికి పూనుకొనుట కిదియే ప్రారంభమని చెప్పవచ్చును. ఇందలి కొన్నివ్యాసములు పత్రికలలో వెలువడినవి. ఇప్పట్ల ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీతనాటక అకాడెమీవారి రెండు ప్రచురణములను పేర్కొనవలసియున్నది— 1. 1944 లో రాజా శ్రీ మేకా రంగయ్యప్పారావుగారి అధ్యక్షతలో పనిచేసిన నాటకపునరుద్ధరణ సూచనసంఘమువారురచించిన ‘రిపోర్టు’ (1959); 2. కూచిపూడి నాట్యసదస్సుసంచిక (1960).

1957 లో శ్రీనివాసచక్రవర్తిగారి సంపాదకత్వమున ‘నాట్యకళ’ పునరుద్ధరింపబడినది. ఇందు చక్కని వ్యాసములు వెలువడుచున్నవి. ఆయా నాటకోత్సవములను పురస్కరించుకొని ప్రత్యేక సంచికలుకూడ ప్రకటింపబడుచున్నవి. ఆయా నటులకు, రచయితలకు సన్మానములు జరుగునప్పడుకాని, సమాజముల వార్షికోత్సవాదులు జరుగునప్పడుకాని ప్రత్యేక సంచికలు వెలువడుచున్నవి. ఇట్టివానిలో “ఆంధ్రనాటకరంగ అభ్యుదయ వజ్రోత్సవ సంచిక” (1957-గుంటూరు), “సురభి సత్తతి స్వర్ణోత్సవ సంచిక” (1960) ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి. ఈ సందర్భమున 1948 లో పి. యస్. రామాచారిగారి సంపాదకత్వమున వెలువడిన ‘నటన’ కూడ తెలుగునాటకరంగవిషయమున చేసిన సేవ స్మరింపదగినది. మరియు “పరిశోధన” సంపాదకులు వెలువరించిన “ఆంధ్రనాటకపితామహ సంస్మరణసంచిక”యు, “శ్రీ గురజాడ అప్పారాయ సంస్మరణ సంచిక”యు ప్రత్యేకముగా పేర్కొనదగియున్నవి.

1950 తరువాత తెలుగునాటకవిమర్శలో ఒక క్రొత్తశక మారంభమైనదని చెప్ప వచ్చును. పాశ్చాత్యవిమర్శలను తెలుగులోనికి తెచ్చినవారి విషయ మింతకుముందే తెలిపి యున్నాను. తెలుగునాటకచరిత్రను సమగ్రముగా వ్రాయవలెనని కొందరు తలపెట్టిరి. వారిలో కీ. శే. కొప్పరపు సుబ్బారావుగారు ముఖ్యులు: రచన పదియవవంతు అయినను పూర్తికాకుండ గనే వీరు మరణించుట దురదృష్టము. అటుపిమ్మట చెప్పదగినది మిక్కిలినేని రాధాకృష్ణమూర్తి గారి కృషి. డా. చాగంటి సన్యాసిరాజుగారి ప్రయత్నమిప్పుడు తుదిమెరుగుల నందుకొనుచున్న దని తెలియుచున్నది. వీరి ‘కళ-స్వరూప విర్ణయము’ అనునది ఈ మధ్యనే ప్రకటితమైనది.

ఇది సమగ్రచరిత్ర కుపోద్ఘాతము వంటిది. (ఈ సమగ్ర చరిత్ర సమాప్తము కాకుండగనే వీరు పరమపదించుట విచారకరము).

3. వి. గోపాలస్వామిగారి సంపాదకత్వమున ఇటీవలనే దక్షిణదేశ భాషా పుస్తక సంస్థవారి ప్రోత్సాహమున వెలువడిన “తెలుగు వాఙ్మయము” (సంగ్రహ చరిత్ర) అను గ్రంథములో గోపాలస్వామిగారే రచించిన ‘తెలుగు నాటకాలు’ అనేది వ్యాసమును ఈ సందర్భమున తప్పక పేర్కొనదగియున్నది. శ్రీనివాసచక్రవర్తిగారు రంగస్థల ప్రయోగయోగ్యములైన తెలుగు నాటకముల వివరములను సేకరించియున్నారు. (ఇది త్వరలోనే ప్రకటింపబడగలదు). ఢిల్లీలోని ‘ఏషియన్ థియేటర్ ఇన్స్టిట్యూట్’లో కొందరు శిక్షణ పొందియున్నారు. వీరిలో ‘పేర్కొనబడవలసిన ప్రముఖులు శ్రీ కె. వెంకటేశ్వరరావు (ర. స. న., బెజవాడ). శ్రీ బక్షి శ్రీరాం (హైదరాబాదు). మరికొందరు విదేశములలో శిక్షణ పొందుచున్నారు. వీరిలో ‘పేర్కొనబడవలసినవారు శ్రీ రాజారాందాస్: వీరు అమెరికాలోని ‘ఊటా’ విశ్వవిద్యాలయములో ‘నటన’లో పి. హెచ్.డి. పట్టము కొరకు కృషిచేయుచున్నారు. పి. యస్. రామారావుగారు కలకత్తాలో మూడేండ్లు శిక్షణపొంది, తూర్పు జర్మనీ వెళ్ళియున్నారు. వీరువురు తిరిగివచ్చిన తరువాత తెలుగుదేశమున కెంతయో ఉపయోగపడగలరని ఆశింపవచ్చును. (రామారావుగారిప్పుడు కేంద్రపథుతోవద్దోగములో నున్నారు).

ఇంతవరకును తెలుగునాటక విమర్శలో అచ్చటచ్చట భరతుని నాట్యశాస్త్ర శ్లోకములు కొన్ని ఉదాహృతములగుచుండెడివి. అంతటితో తృప్తిపడని కొందరు నాట్యశాస్త్ర సమగ్ర స్వరూపమును తెలుగు ప్రజల కందింపవలెనని ప్రయత్నించిరి. డా. పోతుకూచి చుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారి నాట్యశాస్త్రానువాదము ఆంధ్రభారతీసహితముగా 6 అధ్యాయములు తెనాలిలో 1951లో ముద్రితములైనవి. అవి అంతటితో ఆగిపోయెను. భాగవతుల కుటుంబరావుగారి అనువాదము లోని రెండధ్యాయములు మాత్రము త్రిలింగలో ప్రకటితములైనవి. జమ్మలమడక మాధవ రామశర్మగారు ‘నాట్యవేదము’ అనుపేర 1-7, 18-21 అధ్యాయములను అభినవభారతీ సహితముగా ననువదించి గ్రంథరూపమున ప్రకటించినారు. ఇది కేంద్ర సంగీతనాటక అకాడెమీ సహాయమును పొందినరచన. ఇంక నా ‘నాట్యశాస్త్రానువాదము’ సంపూర్ణమై, ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సహాయమునుపొంది 1959 లో వెలువడినది. మన ప్రాచీన సంప్రదాయ సమగ్రతను, సౌష్ఠ్యమును విశదీకరించుచున్న ఈ నాట్యశాస్త్రానువాదములు నటులకు, నాటకరచయితలకు, విమర్శకులకు కనువిప్పై, వారి ఆలోచనలను రేకెత్తించుచున్నవనుట అతిశయోక్తికాదు.

యక్షగానములనుగూర్చిన డా. యస్వీ జోగారావుగారి పరిశోధనా వ్యాసము 1961 లో వెలువడినది. ‘తెలుగు సాహిత్యముపై ఇంగ్లీషు ప్రభావము’ (1960) అను తమ పరిశోధనా వ్యాసములో డా. కొత్తపల్లి వీరభద్రరావుగారు తొలిరోజులలో వెలువడిన ఆంగ్లనాటకానువాదములనుగూర్చి విపులముగా చర్చించియున్నారు.

ఈ కాలమున గుర్తింపవలసిన ఇంకొక విశేషము కలదు. పలువురు యువకులు శాస్త్రీయపద్ధతులలో నటన, నాటకప్రయోగము, సాంకేతికకార్యకలాపములు మొదలగువాని

ఇది సమగ్రచరిత్ర కుపోద్ఘాతము వంటిది. (ఈ సమగ్ర చరిత్ర సమాప్తము కాకుండగనే వీరు పరమపదించుట విచారకరము).

కె. వి. గోపాలస్వామిగారి సంపాదకత్వమున ఇటీవలనే దక్షిణదేశ భాషా పుస్తక సంస్థవారి ప్రోత్సాహమున వెలువడిన “తెలుగు వాఙ్మయము” (సంగ్రహ చరిత్ర) అను గ్రంథములో గోపాలస్వామిగారే రచించిన ‘తెలుగు నాటకాలు’ అనేది వ్యాసమును ఈ సందర్భమున తప్పక పేర్కొనదగియున్నది. శ్రీనివాసచక్రవర్తిగారు రంగస్థల ప్రయోగయోగ్యములైన తెలుగు నాటకముల వివరములను సేకరించియున్నారు. (ఇది త్వరలోనే ప్రకటింపబడగలదు). ఢిల్లీలోని ‘ఏషియన్ థియేటర్ ఇన్స్టిట్యూట్’లో కొందరు శిక్షణ పొందియున్నారు. వీరిలో పేర్కొనబడవలసిన ప్రముఖులు శ్రీ కె. వెంకటేశ్వరరావు (ర. స. న., బెజవాడ). శ్రీ బక్షి శ్రీరాం (హైదరాబాదు). మరికొందరు విదేశములలో శిక్షణ పొందుచున్నారు. వీరిలో పేర్కొనబడవలసినవారు శ్రీ రాజారాధాన్; వీరు అమెరికాలోని ‘ఊటా’ విశ్వవిద్యాలయములో ‘నటన’లో పి. డి. పట్టము కొరకు కృషిచేయుచున్నారు. పి. యస్. రామారావుగారు కలకత్తాలో మూడేండ్లు శిక్షణపొంది, తూర్పు జర్మనీ వెళ్ళియున్నారు. వీరువురు తిరిగివచ్చిన తరువాత తెలుగుదేశమున కెంతయో ఉపయోగపడగలరని ఆశింపవచ్చును. (రామారావుగారి పప్పుడు కేంద్రపథుత్వోద్యోగములో నున్నారు).

ఇంతవరకును తెలుగునాటక విమర్శలో అచ్చటచ్చట భరతుని నాట్యశాస్త్ర శ్లోకములు కొన్ని ఉదాహృతములగుచుండెడివి. అంతటితో తృప్తిపడని కొందరు నాట్యశాస్త్ర సమగ్ర స్వరూపమును తెలుగు ప్రజల కందింపవలెనని ప్రయత్నించిరి. డా. పోతుకూచి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారి నాట్యశాస్త్రానువాదము ఆంధ్రభారతీసహితముగా 6 అధ్యాయములు తెనాలిలో 1951లో ముద్రితములైనవి. అవి అంతటితో ఆగిపోయెను. భాగవతుల కుటుంబరావుగారి అనువాదము లోని రెండవ్యాయములు మాత్రము త్రిలింగలో ప్రకటితములైనవి. జమ్మలమడక మాధవ రామశర్మగారు ‘నాట్యవేదము’ అనుపేర 1-7, 18-21 అధ్యాయములను అభినవభారతీ సహితముగా ననువదించి గ్రంథరూపమున ప్రకటించినారు. ఇది కేంద్ర సంగీతనాటక అకాడెమీ సహాయమును పొందినరచన. ఇంక నా ‘నాట్యశాస్త్రానువాదము’ సంపూర్ణమై, ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సహాయమునుపొంది 1959 లో వెలువడినది. మన ప్రాచీన సంప్రదాయ సమగ్రతను, సౌష్ఠవమును విశదీకరించుచున్న ఈ నాట్యశాస్త్రానువాదములు నటులకు, నాటకరచయితలకు, విమర్శకులకు కనువిప్పై, వారి ఆలోచనలను రేకెత్తించుచున్నవనుట అతిశయోక్తికాదు.

యక్షగానములనుగూర్చిన డా. యస్వీ జోగారావుగారి పరిశోధనా వ్యాసము 1961 లో వెలువడినది. ‘తెలుగు సాహిత్యముపై ఇంగ్లీషు ప్రభావము’ (1960) అను తమ పరిశోధనా వ్యాసము లో డా. కొత్తపల్లి వీరభద్రరావుగారు తొలిరోజులలో వెలువడిన ఆంగ్లనాటకానువాదము లనుగూర్చి విపులముగా చర్చించియున్నారు.

ఈ కాలమున గుర్తింపవలసిన ఇంకొక విశేషము కలదు. పలువురు యువకులు శాస్త్రీయపద్ధతులలో నటన, నాటకప్రయోగము, సాంకేతికకార్యకలాపములు మొదలగువాని

యందు శిక్షణ పడయుట కవకాశములు కలిగినవి⁴. ఈ సందర్భమున పేర్కొనవలసిన విశేషము లింకొక రెండు కలవు—డా. ఐ. పాండురంగారావుగారు తెలుగు-హిందీ రూపకములనుగూర్చి పరిశోధనచేసి 'ఆంధ్ర-హిందీరూపక' అనుపేర నాగపూరు విశ్వవిద్యాలయమునకు హిందీలో పరిశోధనావ్యాసమును సమర్పించి, డాక్టరేటుపట్టమును పొందియున్నారు. చాలకాలము క్రిందట శ్రీ పి. వి. పతి (మద్రాసు) అనువారు "Telugu Stage" అను విషయముపై ఫ్రెంచిభాషలో పరిశోధనావ్యాసమును వ్రాసి Sorbonne విశ్వవిద్యాలయమునుండి పి. డిగ్రీ. పట్టమును పొందియున్నారు. అది ఇంకను ఆంగ్లభాషలోనికిగాని, ఇతర భాషలలోనికిగాని అనూదితమైనట్లు కన్పట్టదు.

ఇంతవరకును పేర్కొనబడినవారేకాక ఇంకను పలువురు ఆయా అవకాశములను పురస్కరించుకొని పెక్కు వ్యాసములను పత్రికలమూలమున వెలయించియున్నారు. వీరందరును యథాశక్తిగా తెలుగులోని నాటకవిమర్శనావాఙ్మయము అభివృద్ధి పొందుటకు దోహదము చేసినవారే.

ఈ సందర్భమున తెలుగులో వెలయుచున్న నవ్యనాటకములు ప్రజాదరణమును పొందుటలేదన్న విమర్శనుగూర్చి వివరింపవలసియున్నది. ఈ విమర్శ కొంతవరకును సత్యమే. అసలు నాటకరచన చాల క్లిష్టమైనది. అందుచేతనే మన పూర్వులు 'నాటకాంతం హి సాహిత్య' మన్నారు. కాని నేడు 'నాటకాది సాహిత్యము'గా నున్నది. ప్రతిభకాని, అనుభవముకాని సంప్రదాయజ్ఞతకాని లేకయే కొందరు నాటకరచనకు పూనుకొనుచున్నారు. అట్టి రచనలు అటు సాహిత్యమునకుకాని, ఇటు రంగస్థలప్రదర్శనమునకుకాని వుష్టిని చేకూర్చజాలవు. నవ్యనాటకములలో కొంతభాగము పాశ్చాత్యరూపకములకు అనువాదములో, అనుసరణములో ఆగుచున్నవి. కథ, అందలిపాత్రలు, అందు వ్యక్తమయ్యెడి భావములు మనకు అపరిచితములు. అంతియేకాదు, ఇట్టి నాటకములు బుద్ధికి పనిచెప్పినంతగా హృదయమును కదలించలేవు. దీనికి తోడు మరికొన్ని నాటకములందు స్వభావవాదము ముదిరి భాష, పాత్రలు, భావములు పేలవములై నాటకప్రదర్శనములలోని అభినయముల విశిష్టత నశించి, దై నందిన వ్యవహారప్రాయ పగుటచేత అవి ఆకర్షణమును కోల్పోవుచున్నమాట నిజము.

నాటకము, ముఖ్యముగా నాటకప్రదర్శనము, లోకమున కెంత సన్నిహితముగా నుండునో లోకమునకంత భిన్నముగాకూడ నుండునని గుర్తించియున్నాము. అయినచో రేవల స్వభావవాదమునకు నాటకప్రదర్శనమందు స్థానములేదనుట స్పష్టము. భాషలో, పాత్రల సృష్టిలో, భావవ్యక్తీకరణములో, ఆదర్శగ్రహణములో కవి విశిష్టత చూపవలయును. అట్లే ప్రదర్శన విధానములో, అభినయముల రీతులలో (సడకలో, చూపులో, వాక్కులో, ఆహార్యములో), సాత్త్విక ప్రదర్శనములో సటులు విశిష్టత చూపవలయును. ఈ రెండింటి సమ స్వయము నాటకసిద్ధికి హేతువు. మనమిప్పుడు సంధికాలములోనున్నాము. ఈ స్థితి కడచి నేడు జరుగుచున్న వివిధప్రయోగముల ఫలముగా, ఇతోఽధికముగా ఉత్తమ రచనలు వెలసి, ఉత్తమప్రదర్శనలు వెలయగలవని విశ్వసించుచున్నాము.

నాటక రచన

ఇతివృత్త నిర్మాణము :

నాటకరచన యనునది ఇతివృత్త నిర్మాణమునకును, భాషకును సంబంధించియున్నది; అనగా ఇది కవికి సంబంధించిన విషయమన్నమాట. ఇది కేవలము కవికిని, సాహిత్యమునకును సంబంధించిన విషయమే అయినను రూపకము ప్రదర్శనప్రధానమైనదికాన రచనా సమయమున రంగస్థలప్రయోగ సౌలభ్యమునుకూడ కవి దృష్టియందుంచుకొనవలసియున్నది. ఏకావ్య రచనకై నను మూలభూతమైనది కథ (Story). ప్రసిద్ధమైన కథనే గ్రహించినచో రచయితకు కొంతశ్రమ తగ్గును; లేదా కథను కల్పించుకొన్నచో కవి మరింత శ్రద్ధతో పరిశ్రమింపవలసి యుండును.

అన్ని కథలును యథాతథముగా నాటకీకరింపబడుటకు తగియుండవు. నాటకీకరించుటకు యోగ్యమైన కథయందు ప్రధానముగా ఒక సాధ్యఫలముండును; అనగా త్రివర్గమనబడు ధర్మ-అర్థ-కామములలో వీదియోయొకదానిని ప్రధానముగా సంపాదించవలెననెడి దృష్టియుండును. (లక్ష్యవిహీనమైన కార్యమేదియును ఉండదని మనకు తెలిసిన విషయమే. ఒకవేళ ఉన్నచో అది ఉన్నట్లుని పనిమాత్రమేయగును). ఈ ప్రధానఫలమును సాధించువాడు లేదా పొందునతడు ఆ కథయందు ప్రధానపురుషుడగును; అతడే నాయకుడు. వాని చరిత్రము, వాని స్వభావము, ఫలసాధన కాతడుచేయు ప్రయత్నము చిత్రితమగు కథాభాగము ప్రధానకథయగును; దానినే ఆలంకారికముగ 'ఆధికారిక'మందురు. ప్రధానఫలమును సాధించుటలో నాయకునకు కొందరి సహాయ మవసరమగుటకద్దు; అట్లు నాయకునకు సహాయపడువారిని 'ఉపనాయకు'లనవచ్చును. వీరిలో ఎవరిచరిత్రమైనను ప్రధానకథకు పోషకముగానున్నచో అదికూడ తదనుగుణముగా స్వీకరింపబడును; ప్రసంగవశమున ప్రసక్తమగునుకాన ఇది 'ప్రాసంగిక' మనబడును; ఇట్లు కవి స్వీకరించిన కథ ద్విధావిభక్తము కావచ్చును.

ఇతివృత్తములో, సంవాదములలో 'సంక్షిప్తత' రూపకమునకు జీవము. ఒక్కొక్క కథలో పెక్కు సన్నివేశములుండును. ప్రధానఫల సంపాదనదృష్టితో చూచినచో ఆ సన్నివేశము లందు కొన్ని అనావశ్యకములుండవచ్చును; కవి ఆ సన్నివేశములను విడిచివేయవలెను. అనగా ఆవశ్యకములైన సన్నివేశములేవియో నిర్ణయించుకొని, తక్కినవానిని పరిహరింపవలయును. ఆవశ్యకములైన సన్నివేశములలోకూడ కొన్నిమాత్రమే రంగమునందు ప్రదర్శించుటకు యుక్తములు; మరికొన్ని ప్రదర్శించుటకు యుక్తములుకావు. అనగా అవి నీరసములగుటచేత ఆకర్షణీయములుగానుండవు. కాని, అందలివిషయములు కథాగమనమునకు ఆవశ్యకములు; అందుచేత ఆ సన్నివేశములు అపరిహార్యములు. అట్టి నీరససన్నివేశములకు సంబంధించిన విషయములను రంగమునందు ప్రత్యక్షముగా ప్రదర్శింపక (అనగా అంకములందు నిబంధింపక) విష్కంభ-ప్రవేశకాదులయందు కేవలము సూచింపవలెను. నీరసములైన సన్నివేశములనేకాక ఆవశ్యకములైనవానిని (యుద్ధాదులు); అనుచితములైనవానిని (అలింగన చుంబనాదులు) కూడ ప్రత్యక్షముగా ప్రదర్శింపరాదు; ఆవశ్యకములైనచో వానినికూడ పై విధముగానే సూచింపవలయును.

ఇంక ప్రదర్శనీయములు, ఆకర్షణీయములు అగు సన్నివేశములుమాత్రమే మిగులును; వీనియందు కూడ ఔచిత్యదృష్టితోకాని, రసపోషణదృష్టితోకాని, నాటకీయతాదృష్టితోకాని ప్రదర్శనా సౌలభ్యమును వాంఛించి కొన్ని సన్నివేశములందు కవి మార్పులు చేయవలసియుండును; అంతియేకాదు, సన్నివేశములందు కార్య-కారణసంబంధమును నిరూపించుటకై కొన్ని క్రొత్త కల్పనలను చేయవలసియుండును. ఇట్లు ఔచిత్యదృష్టితో మార్పులను, చేర్పులను చేసికొనుటకు కవికి స్వేచ్ఛయేకాదు, అధికారమును కలదు. ఇట్లు సిద్ధములైన సన్నివేశములే అంకములందు నిబంధింపబడును. అంకసంఖ్యను కథావిస్తృతిని బట్టియు, రూపకస్వరూపమును బట్టియు నిర్ణయించుకొనవలసియున్నది. (ఆ యా సన్నివేశముల సమాప్తియందుకాని, నటుల ప్రేక్షకుల విశ్రాంతికొరకుగాని చేయబడెడి విచ్ఛేదములు 'అంకములు' అనబడును). ఈవిధముగా ప్రణాళిక సిద్ధముచేసికొన్న తరువాత కేవలము రసవంతములైన సన్నివేశములు మిగులును.

అయినచో, సారభూతములగు ఈ సన్నివేశములను ఏ విభాగములో, ఏ క్రమములో అంకములందు నిబంధింపవలెను? అనెడి ప్రశ్నకు సంధివిభాగవివరణము సమాధానము కాగలదు. సంధివిభాగమును అర్థముచేసికొనుటకుముందు కార్యావస్థల, అర్థప్రకృతుల స్వరూపము తెలిసికొనవలసియున్నది. అవస్థలనునవి ఫలసాధనమందు నాయకుడుకావించు ప్రయత్నమునకును, అప్పటి వాని మనోగతభావములకును సంబంధించిన క్రమదశలు.¹ వేర్వేరు స్వభావములు కల ఈదశలు పరస్పరసంబద్ధములై యుండుటకు కారణములు లేదా హేతువులు అగునవి 'అర్థప్రకృతు' లనబడును; అనగా అవస్థలనునవి కథాగమనమునకు సంబంధించిన క్రమదశలుకాగా, అర్థప్రకృతులనునవి కథాగమనమునకు హేతువులగుచున్నవన్నమాట. ఇట్లు అవస్థావిభాగము కథాగమనమునకు సంబంధించిన విభజనముకాగా, కథకుసంబంధించిన విభజన మింకొకటికలదు; అదియే సంధివిభాగము. అవస్థావిభజనమున కనుగుణముగానే ఈ సంధి విభజనమును ఉండును. (అవస్థ లైదు; అర్థప్రకృతులైదు లేదా మూడు; సంధులైదు).

అంకములందు నిబంధింపబడు సన్నివేశములన్నియును ఏకసూత్రముకలవియై పరస్పర సంబంధము కలిగియుండునట్లుగా కూర్చుకొనుట కవియొక్క ప్రథమ కర్తవ్యము. 'ఈ సన్నివేశమునుండి ఈసన్నివేశమువరకును ఒకభాగము'; తరువాత 'ఈసన్నివేశమునుండి ఈసన్నివేశమువరకును రెండవభాగము' అని ఇట్లు నిర్ణయించుకొనుచు కవి ముందుగా కథను విభజించుకొనవలెను. ఇట్లు కవి కథను సమ్యగ్విభజనము చేసికొనునప్పుడు, ప్రారంభము మొదలు ఫలయోగమువరకును వ్యాపించియుండెడి ఏనమగ్రకథలోనైనను ఐదుభాగములు తప్పక ఉండును—

1. అభిలాష జనించి మనస్సున నెలకొనెడి కథాభాగము మొదటిది; 2. ఆ అభిలాషను వ్యక్తముచేసి దానిని సిద్ధింపజేసికొనుటకు ప్రయత్నము మొదలుపెట్టి కథాభాగము రెండవది; 3. ప్రయత్నము తీవ్రతరమై, ఫలమువిషయమున ఆశానిరాశలు రెండును కలిగెడి కథాభాగము మూడవది; 4. ప్రయత్నము ఫలించుననెడి నిశ్చయజ్ఞానము కలిగెడి కథాభాగము నాలుగవది; 5. ఫలము సిద్ధించెడి కథాభాగము ఐదవది. ఈ అయిదు కథాభాగ

ములను ఆలంకారికముగా 'సంచసంధులు' అందురు; వీనికి క్రమముగా ముఖ-ప్రతిముఖ-గర్భ-అవమర్శ-నిర్వహణము లనిపేరు.

కావున, నాటకరచనా ప్రారంభమునకుముందు కవి కథను విభజించుకొనగా ఏర్పడిన కథాభాగములే, అనగా కథాఖండములే నాటకపరిభాషలో 'సంధులు' అనబడినవని సారాంశము. పంచాంకపరిమితమైన రూపకమందు ఈ ఐదు సంధులును ఐదు అంకములందు నిబంధింపబడును, లేదా అంకసంఖ్యనుబట్టి ఒకే సంధిని రెండేసి అంకములందుకాని, రెండేసి సంధులను ఒకే అంకమునందుకాని నిబంధించుటకద్దు. కాగా, అంకవిభాగము కథకు సంబంధించిన బాహ్య విభాగమనియు, ఇంక సంధివిభాగము కథకు సంబంధించిన ఆంతరవిభాగమనియు తెలియవలెను.

కథ ఐదు సంధులుగా విభజింపబడినప్పుడు అందలి సన్నివేశములుకూడ ఐదు భాగములుగా విభజింపబడిపోవునని వేరుగా చెప్పనక్కరలేదు. అనగా కథా ప్రారంభమునందలి కొన్ని సన్నివేశములు కలిసి ముఖసంధియగును. తరువాతి కొన్ని సన్నివేశములుకలిసి ప్రతిముఖ సంధి అగును; ఇట్లే ఇతర సంధులును ఏర్పడును. ఆయా సన్నివేశములు ఆయా సంధులయందలి భాగములగుచున్నవి. ఇంకను సూటిగా చెప్పవలెనన్నచో ఆ సన్నివేశములు ఆ సంధికి 'అంగములు'; వీనినే ఆలంకారికముగా 'సంధ్యంగములు' అందురు (మొత్తము సంధ్యంగములు 64). కాగా సంధ్యంగములనునవి కథలోని సారవంతములగు సన్నివేశములే అనియు, సర్వసాధారణములైనవానిని గుర్తించి ఆలంకారికులు సార్థకములగుపేర్లు పెట్టరనియు, ఇవి ఆలంకారికుల అభూతకల్పనలు కావనియు తెలియవలెను. ఉత్తమకవి, ప్రధానఫలసిద్ధికి అనుకూలముగా సారభూతములైన సన్నివేశములను నిబిడబంధముతో సమకూర్చుకొనునప్పుడు అవసరమునుబట్టి ఈ సంధ్యంగములన్నియునుకాని, కొన్నికాని అచ్చట ప్రత్యక్షమగుచునే యుండును². సంధులయందు, సంధ్యంగములేకాక 21 సంధ్యంతరములు, అనుసంధులు, 4 పతాకాస్థానములు నుండునని భరతాదులు పేర్కొనియున్నారు (వివరములకు నా నాట్యశాస్త్రానువాదము నందలి 18 వ అధ్యాయమందున్న విశేషాంశములను చూడవలయును).

ఇట్లు రచనాప్రణాళికను సిద్ధముచేసికొని కవి రచనకు పూనుకొన్నప్పుడే ఆ రూపక కథ 'ఇతివృత్తము' (well-knit Plot) అనబడును. కవి మొదట గ్రహించినది కేవలము 'వృత్తము' (కథ = Story) మాత్రమే. "ఇతివృత్తంతు నాట్యస్య శరీరం పరీక్షీర్తితమ్" అని భరతుడు 'ఇతివృత్త' ప్రాధాన్యమును స్పష్టముచేసియుండెను; భరతుడు పేర్కొనిన 'ఇతివృత్త' పదములో ఇంత మహార్థ మిమిడియున్నదన్నమాట : "రసభావములను దృష్టియందుంచుకొని కావ్యకుళలులైన కవులు నాటకమునందాయా సంధులలో యోగ్యములగు సంధ్యంగములను కూర్చవలె"నని సంధ్యంగ వివేచనాంతమున భరతుడు హెచ్చరిక చేయుటయు, దానిపై "కావ్యకుళలుడనగా ప్రబంధనిర్మాణదక్షుడగు కవియని యర్థము. ఒక్కొక్క పద్యమును లేక పదేసి పద్యములను అల్లెడి ముక్తకకవి ప్రబంధనిర్మాణదక్షుడు కాజాలడు! వానికి సంధి-సంధ్యంగ విన్యాసచమత్కారము తెలియనేతెలియదు. ఇంక ప్రబంధయోజనాసమర్థుడగు

కవియే సంధ్యంగసంయోగయోగ్యతను గుర్తింపగలడు" అని అభినవగు పురుషాభ్యానించుటయు గమనార్హములు. (ఇచ్చట 'ప్రబంధ' పదమునకు నాటక-ప్రకరణములని అర్థము).

"పొయెటిక్సు"లో అరిష్టాటిల్, విమర్శనదృష్టితో, రూపకమును ఆరుభాగములుగా విభజించి, ఆ అరింటిలోను 'ఇతివృత్తము' (Plot) ప్రధానమని నిర్దేశించెను. అంతియేకాదు; రూపకమున కదియే ప్రాణమని ఆతని అభిప్రాయము³. ఇతివృత్తమునుగూర్చి ఆతడుచేసిన వివరణమును పరిశీలించినచో బాహిరమైన అల్పాంశములందుతప్ప అంతస్సారమున గ్రీకు-భారతీయ లక్షణములకు భేదములేదని స్పష్టపడగలదు. ఒకరోజులో జరిగిన కథను ఒక అంకమందు కూర్చవలెనని భరతుడుచెప్పగా, మొత్తము రూపకమందలి కథయంతయును ఒక రోజులో జరిగినది కావలెనని అరిష్టాటిల్ నిర్దేశించెను (నాడు గ్రీకు రూపకములలో అంకవిభజనమేలేదు; episodes అనుపేర కథ విభజింపబడెడిది). అరిష్టాటిల్ ఇతివృత్తమును 'ఆది-మధ్య-అంతము'లని మూడు భాగములుగానే విభజించెను. కాని అర్వాచీనకాలమందు పాశ్చాత్యవిమర్శకు లితివృత్తమును ఐదు భాగములుగానే విభజించియున్నారు—1. Initial incident; 2. Rising action or Growth or Complication; 3. Crisis or Climax or Turning point; 4. Falling action or Resolution or Denouement; 5. Catastrophe or conclusion. ఒక్కొక్కప్పుడు ప్రదర్శన ప్రారంభమందు కొంత వివరణము చేయబడనిచో ప్రేక్షకులకు కథ అర్థమగుటకష్టము. అట్టి వివరణమునకు సంబంధించిన భాగమును Introduction or Exposition అందురు. ఇది కొన్ని సంస్కృత నాటకములందు ప్రథమాంక ప్రారంభమందుండెడి విష్కంభతుల్యము. తక్కిన ఐదుభాగములును పంచకార్యావస్థలతో లేదా పంచసంధులతో సంబంధించును.

పాశ్చాత్యుల ప్రతిరూపకమునందును వీరియో ఒక సంఘర్షణము (Conflict) ప్రాధాన్యము వహించుచుండును (సంస్కృత నాటకములందు దీనికి అంతటి ప్రాధాన్యములేదు). ఇతివృత్తమునందు సంఘర్షణము అసలు లేకపోయినను, లేదా తక్కువగా ఉన్నను, ఆ రూపకమును పాశ్చాత్యులు ఉత్తమరూపకమునుగా పరిగణింపరు. ఈ సంఘర్షణము మంచికిని మంచికిని మధ్య రావచ్చును; లేదా మంచికిని చెడుగునకును మధ్య రావచ్చును. అట్లే వ్యక్తులమధ్య, భావములమధ్య, ఆశయములమధ్య సంఘర్షణము చెలరేగవచ్చును. గ్రీకు రూపకములందు వ్యక్తి జీవితమునకును, విధి లేదా దైవికశక్తికిని (fate) మధ్య సంఘర్షణము ప్రాధాన్యము వహించినది (నేటి రూపకములందు ఆర్థిక సాంఘిక వ్యత్యాసముల మధ్య సంఘర్షణము ప్రాధాన్యమును వహించుచున్నది; తత్ఫలముగా నాయకులును సామాన్యులగుచున్నారు). ఈ విధముగా సంఘర్షణమే రూపకేతివృత్తమునకు వెన్నెముకయని పాశ్చాత్యుల అభిప్రాయము. ఈ సంఘర్షణము ఎప్పుడు ప్రారంభించునో అప్పుడే అసలు ఇతివృత్తము (real plot) ప్రారంభమైనదన్నమాట; అంతకుముందున్న రూపకభాగమంతయును exposition అనబడు భాగము మాత్రమే. ఎప్పుడు ఈ సంఘర్షణము అంతమగునో అప్పుడే అసలు ఇతివృత్తము సమాప్తమగును. ఈ రెండింటిమధ్యనున్న ఇతివృత్తమే పై విధముగా ఐదుభాగములుగా విభజింపబడును. ఈ యొరు భాగములందును ఒక క్రమము పూసలలోని దారమువలె అంతర్గతమై అను

స్వాతంత్ర్యముగానుండును. ఈ క్రమమే 'డ్రమాటిక్ లైన్' అని అంగీకరించును. 'సంధి-సంధ్యంగ సంయోజన'మని సంస్కృతమునందును పేర్కొనబడినది.

పై పంచావస్థావిభాగములననే రూపకములను పంచాంకములుగా విభజించుట జరిగి యున్నది. పంచాంకపరిమితి అనునది ఒకనాడు విశ్వవ్యాప్తమైన రూపకధర్మముగా పాటించబడినదని చెప్పవచ్చును. షేక్స్పియర్ రూపకములు పంచాంకపరిమితములే. గ్రీకు విషాద రూపకములలో మొదటి 'ప్రోలోగ్', తరువాత మూడు 'ఎపిసోడ్సు', అంతమున 'ఎకోస్ డస్' అను భాగములుండెడివి—అనగా మొత్తముమీద ఐదుభాగములన్నమాటయే; ఇవి ఐదును సెనెకా రూపకములందు స్పష్టముగా ఐదు 'ఎపిసోడ్సు' అనబడినవి. ఈ పద్ధతియే ఆంగ్లేష మందును పునరుజ్జీవన కాలముందలి రూపకములందును పాటించబడెను. షేక్స్పియర్ నాటకములందుకూడ ఈ విభాగములు మొదటి 'అంకము'లనుపేర వ్యవహృతములు కాలేదు; వానిని ఐదుభాగములు (parts) అనేడివారు. తరువాత అనగా మొదటి ఫోలియో కాలమున, ఈ విభజనము అంకములనెడిపేర ప్రచారములోనికి వచ్చెను. ఆధునికకాలములో ఈ పంచాంకపరిమితికి ప్రాధాన్యము పోయినది. నేడు ఇంచుమించుగా అందరును మూడు అంకములలోనే రూపకములను రచించుచున్నారు (కొందరంకములమాట తలపెట్టకయే రంగములుగా రచించుచున్నారు). అంకములసంఖ్య హెచ్చినను, లేదా తగ్గినను. 'డ్రమాటిక్ లైన్' అనునదిమాత్రము ఉత్తమ రూపకములందన్నింటిను ఉండుటతప్పదు⁴. ఇది ఆసాంతమును, కవికి స్మృతిపథము నందుండవలెను; లేనిచో రచనలో హెచ్చుతగ్గులు సంభవించి, నిబిడ బంధము చెడిపోవును. (ప్రతాపరుద్రీయము, కన్యాశుల్కము మొదలగువాని యందలిలోప మిట్టిదియే).

పాత్రపోషణము :

అరిష్టాటిల్ మొత్తము రూపకమును ఆరు భాగములుగా విభజించెనని పేర్కొని యున్నాను—1. Plot (ఇతివృత్తము). 2. Character. (పాత్రపోషణము); 3. Thought or Sentiment (భావములు). 4. Diction (శైలి); 5. Song (సంగీతము); 6. Spectacle (రంగాలంకరణాదులు-దృశ్యము లేదా సీనరీ). ఈ అరిస్టిలోను మొదటి మూడును రూపకమునకు అంతరములైన అంశములు; తరువాతి మూడును బాహ్యములైన అంశములు—ఈ ఆరే రూపకగుణమును నిర్ణయించును. ఈ అరిస్టిలోను ప్రధానస్థానము ఇతివృత్తమున కీయబడినది. ఇంక రెండవస్థానము 'పాత్రపోషణము'న కీయబడెను⁵. చక్కగా నమకూర్చుకొన్న ఇతివృత్తమునందు నాయకుడు, నాయిక, తత్సహాయకులు, ఉపనాయకులు, ప్రతినియకులు మొదలగువారు ప్రకృతులు. నానీలములుకల ఈ ప్రకృతులు తదనుగుణముగా వివిధమనోభావములుకలవారై యుందురు. ఈ ప్రకృతులను ఆసాంతమును చక్కగా తీర్చిదిద్దుటనే 'పాత్రపోషణము' (ప్రకృతిపోషణము = characterisation) అందురు. పాత్రపోషణ విషయములో కవి గుర్తుంచుకొన వలసిన అంశములను నాలుగింటిని అరిష్టాటిల్ పేర్కొనెను.

1. ఏ ప్రయోజనముకొఱకొక పాత్ర రూపకమున గ్రహింపబడినదో ఆప్రయోజనమున కనుగుణముగా వారి గుణశీలము లుండవలయును; 2. ఆ గుణశీలము లాపాత్రకు సహజము లైనను; అవి ఔచిత్యపరిధిని దాటినవి కారాదు; 3. అంతియేకాదు, ఆ గుణశీలములు లోక స్వభావమునకు భిన్నములుగా నుండరాదు; 4. ఒక పాత్రయొక్క మాటలలో, చేష్టలలో, నడవడికలో ఆసాంతమును ఏకసూత్రత కన్పట్టవలెను; అంతియేకాదు, అవి ఆవశ్యకము లును, సంభాష్యములును అయియుండవలెను.

ఇతివృత్తము నిబిడబంధముగానున్నచో పాత్రపోషణము సుకరమగును; కానిచక్కని పాత్రలను సృష్టించుకొన్నంతమాత్రమున ఇతివృత్తము నిబిడబంధము కలదగునని చెప్పజాలము. ఈ దృష్టితోనే అరిష్టాటిల్ పాత్రపోషణమునకు ద్వితీయస్థాన మొసంగియుండెను. ఈ సత్యమును గుర్తింపని కవి ఉత్తమరూపకనిర్మాణమున కృతకృత్యుడు కానేరడనుట అతిశయోక్తి కాజాలదు. కావ్యమున కవి తానుగా పాత్రలగుణశీలాదులను వ్యక్తముచేయుట కవకాశమున్నది. అట్టి అవకాశములేని రూపకరచనలో పాత్రపోషణవిషయమున కవి రెండు పద్ధతులనుమాత్రమే అవలంబింపవలసియున్నది— 1. ఒకపాత్ర గుణశీలములు ఆపాత్రయొక్క చేష్టలవలన, మాటలవలన, నడవడికవలన వ్యక్తముచేయుట; 2. లేదా ఇతరపాత్రల ప్రాసంగిక సంభాషణములవలన వ్యక్తముచేయుట. ఈ రెండుపద్ధతులలో మొదటిది ఉత్తమము; అందున, చేష్టలలో వ్యక్తముచేయుట ఉత్తమోత్తమము.

రసపోషణము :

ఇతివృత్తనిర్మాణము, పాత్రపోషణము అనెడి రెండంశములందును ప్రావ్య-పాశ్చాత్యుల దృష్టి సమానమే. అయినను, ప్రధానభేద మొకటికలదు—పాశ్చాత్యుల రూపకములందు కన్నట్లునంతటి action¹ (చలనము = కథాగమనమందలి వేగము) సంస్కృతనాటకములందు కన్పట్టదు. ఇందులకు ముఖ్యకారణములు— 1. సంఘర్షణమునకు పాశ్చాత్యులొసంగునంతటి ప్రాధాన్యమును భారతీయు లొసంగకపోవుట; 2. అంకమునంతటిని పాశ్చాత్యులు పెక్కురంగములుగా విభజింపుచుండ భారతీయులు అంకమునంతటిని ఒకేరంగముగా చేసియుండుట; 3. పాశ్చాత్యులకు భావవ్యక్తీకరణమే ప్రధానముకాగా, భారతీయులకు రసదృష్టిధ్యేయమగుట.

పై కారణములు మూడింటిలోను మొదటిదానినిగూర్చి ఇంతకుముందే వివరించియున్నాను. పాశ్చాత్యులు అంకమును రంగములుగా విభజించుకొనుటచేత ఎక్కువ వివరములను రంగమునందు ప్రదర్శించుట కవకాశముకలుగుచున్నది. అట్టి అవకాశము లేకపోవుటచేత భారతీయులు వర్ణనలను, సంభాషణలను పరిగ్రహించియున్నారు. దీనివలన కథ 'తాపీ'గా జరుగుట కవకాశ మేర్పడుచున్నది. పాశ్చాత్యులకు సంఘర్షణమే ప్రధానమగుటచేత కల్లోల పరిస్థితులలోనే రూపకము నధికభాగము నడిపింతురు. భారతీయులదృష్టిలో సంఘర్షణ తాత్కాలికము. ఉత్తరరామచరితలోని 'సీతాపరిత్యాగ' ఘట్టముతో తుల్యమైన సంఘర్షణప్రధాన

ఘట్ట మింకొకటి యుండజాలదు. అయినను నాటకకర్త దానిని ప్రధానముగా స్వీకరింపలేదు; తత్ఫలితమునే ఆత డధికముగా నిరూపించెను. కావుననే తరువాతి అంకములో రాలునైతము కరగునట్లుగా పుటపాక ప్రతీకాశమైన రామశోకమును చిత్రించియున్నాడు (ఇట్లు చేయుటవలన కథాగమనవేగము మందగించుట తప్పదు).

భారతీయు లిట్లే చేసిరను ప్రశ్న కలుగవచ్చును. మానవునిలోని పాశవిక ప్రవృత్తిని రెక్కొల్పి తచ్చాంతిని కల్గించుట, కల్లోల పరిస్థితిని కల్పించి తత్పరిష్కారమును చేయుట అనునవి పాశ్చాత్య నాటకకర్తల ధ్యేయములని స్థూలముగా చెప్పవచ్చును. వారి నాయకులకు కూడ సాధింపవలసిన ఫలమొకటి తప్పక ఉండును. కాని అది విధిగా పురుషార్థముని చెప్ప జాలము—రక్తపాతమొనర్చి అధర్మమార్గమున రాజ్యమును సంపాదించెడి యత్నము, పగ దీర్చుకొనుట, అనుమానముతో ఆత్మవినాశమును తెచ్చిపెట్టికొనుట మొదలగువానిని మనవారు పురుషార్థసాధనములనుగా గ్రహింపలేదు. భారతీయుల 'నాటక' నాయకులు త్రిపురుషార్థసాధకులు; మరియు లోకకళ్యాణముకొరకు స్వార్థత్యాగ మొనర్చి, మానవాళికి మార్గదర్శకులుగా నుండగలవారు. కావుననేవారిలో 'లోపము' (tragic flaw) చిత్రితముకాదు. ఎంతటి ఉన్నతుడైనను, స్వీయదోషోపహతుడై, పాశ్చాత్య 'నాటక' నాయకుడు వినాశమొందుట ఎట్లు సంభావ్యమో అట్లే కళంకరహితుడై, ఉన్నతాశయ సిద్ధికొరకు ప్రయత్నించెడి భారతీయ "నాటక" నాయకుడు విధిగా జయమొందుటయును సంభావ్యమే (అందుచేతనే సంస్కృత నాటకములందు విషాద రూపకములకు తావులేకపోయినది; కాని భారతీయ నాటకములందలి ప్రతినాయకులు పాశ్చాత్య విషాదనాయకులవంటివారగుట గమనింపదగును), అట్టి నాయకునితోనే సహృదయ ప్రేక్షకులకు తాదాత్మ్యము కలిగి, రసానుభూతిచేకూరును. అట్టి నాయకులు కల్లోల పరిస్థితులందును ప్రశాంతచిత్తతన విడనాడరు; అట్టి ధర్మమే సంస్కృతనాటకములందును కన్పట్టును. ఇట్టి నాటకములను పాశ్చాత్యులూహింపనేలేదనుట నిర్వివాదము.

ఇచ్చట ఒక విషయమును గుర్తింపవలసియున్నది. 'Action' ప్రధానమైన సంస్కృత 'నాటకములు' లేనేలేవని తలంపరాదు; అట్టివికూడ కొన్ని కలవు, అట్టి నాటకములకు 'ముద్రా రాక్షసము' ప్రథమోదాహరణము. ఇంక ప్రకరణాదులందధికముగా అట్టివి కన్పట్టగలవు. అట్టి వానికి 'మృచ్ఛకటికము' ప్రథమోదాహరణము. ఈ మృచ్ఛకటికము action ప్రధానమైన రూపకమనియు, అదియొక అపూర్వసృష్టియనియు, అట్టిది పాశ్చాత్యదేశములందుకూడ కన్పట్టదనియు విజ్ఞుల ప్రశంసలకు పాత్రమైన ఉత్తమరూపకము. పేరుపెట్టి ప్రత్యేకముగా నిర్దేశింప బడకపోయినను ఇందు ప్రతి అంకమునందును రంగములు కన్పట్టగలవు. Action అధికముగా కన్పట్టుటకిది దోహదకారియైనదని చెప్పుట అసమంజసము కాజాలదు.

రూపకప్రయోజన మానందమని ప్రాచ్య-పాశ్చాత్యులిరువురును అంగీకరించిన విషయమే. కాని తత్సాధన విషయమునమాత్రము వారు భిన్నమార్గములను ద్రొక్కిరి. పాశ్చాత్యులకు విషాదరూపకము ఎట్లు ఉత్తమసృష్టియో భారతీయులకు 'నాటక' మట్లుత్తమమైనది. ఆనందము అఖండస్వరూపమైనప్పటికిని, మార్గములు భిన్నములగుటచేత ఈ రెండింటి

వలనను కలిగెడి ఆనందములోకూడ భేదములున్నవని చెప్పకతప్పదు—విషాదరూపక నాయకునితో సహృదయ ప్రేక్షకునకు తాదాత్మ్యసిద్ధి కలుగదు. కాన ఆతడు తన్నుదాను మరచి బ్రహ్మనంద సబ్రహ్మచారియైన ఆనందానుభూతినిపొందుట కవకాశములేదు. అనగా 'ఎంతటివానికెంతటి గతి పట్టిన'దనెడి సానుభూతి వాని యంతరంగమును వీడదు. ఇంక కళకు సహజమైన ఆనందానుభూతిని మాత్రమే ఆతడు పొందును. భారతీయులవలె సమగ్రరసస్వరూపమును పాశ్చాత్యులూహింపలేకపోవుట కిదియే హేతువు⁷.

ధర్మప్రతిపాదనము :

కథ యేనాటిదై నను, కవికాలమునాటి పరిస్థితులు కొన్ని కథాంశములతో మిళితములై రచనలో చేరిపోవుచుండును. అట్లే కథకు మానవజీవితముపై గల దృక్పథముకూడ సందేశరూపమున రచనలో అంతర్వాహినిగా చొచ్చుకొనియుండును. అదికాని, ఇదికాని అన్నింటను విధిగా ఉండితీరవలెననెడి నియమములేదు; కాని ఉండుట సర్వసాధారణము, ఈ ఉండుటయు ఇతివృత్త స్వభావముపై కొంత ఆధారపడియుండును. పాత్రపోషణలోని నైశిత్యమును, కవి కాలమునాటి పరిస్థితులను, కవి ప్రతిపాదించెడి సందేశమును, రసపోషణ నైశిత్యమును నిరూపింపవలసిన వాడు విమర్శకుడు. కవి హృదయపు లోతులను కనుగొన గలిగినప్పుడే ఆతడీవని చేయగలడు. తక్కినవానిమాట యెట్లున్నను, కవి యొసంగెడి సందేశమును, అనగా కవిచేసెడి ధర్మ ప్రతిపాదనమును గ్రహించుట చాలకష్టము. పాత్రవశమున అయా సన్నివేశములబలమున రూపకమందు అనేకవిషయములు ప్రతిపాదితములగుచుండును, అంతమాత్రమున అవియెల్ల కవి హృదయమునకు తార్కాణములేయని భ్రమింపరాదు. (ఈ భ్రమవలననే ఒకే కవినిగూర్చి పలువురు పలువిధముల వ్యాఖ్యానించుట జరుగును).

ఇంకొక విషయముకూడ ఇక్కడ గ్రహింపవలసియున్నది. కవిచే ప్రతిపాదితమగు ఈ ధర్మసందేశము పారలౌకికమైనదికాదు; అది ఇహమునకు సంబంధించినదిగానే యుండును. (ప్రాచీనులు రూపకమును త్రివర్గఫలసాధనమేయనుట స్మరణార్హము). అందుచేతనే దానిని 'కవికి మానవజీవితముపై గల దృక్పథము' అని పేర్కొనుట. మానవజీవితమునుగూర్చి వివిధకవులకు వివిధాభిప్రాయములుండుట సంభావ్యము; ఆ కారణమువలననే ఒకేకథ, కవుల నిర్వహణములలో, పలువిధములుగా చిత్రింపబడుట జరుగును.

మరియు, ఈ ధర్మప్రతిపాదనమును 'నీతిబోధ'తో జమకట్టుట కూడదు. 'కళ కళ కొరకే' అనెడి వాదమున నీతిబోధకు స్థానమేలేదు. కాని అందుకూడ 'లోకమునుగూర్చి కవి దృష్టియేమి?' అనెడి విషయమునకు మాత్రము స్థానమున్నది. తాను విశ్వసించిన ధర్మమునే కవి ప్రతిపాదించుట న్యాయ్యము. ఆ ధర్మముపై వానికిగల అభినివేశమునుబట్టియే వాని రచనకు జిగివచ్చును. ఆతడు ప్రతిపాదించిన ధర్మము సర్వజనాంగీకారమును పొందవలయునన్న నియమములేదు; కాని సార్వజనీనములును, సార్వకాలికములును అయిన వేదాకాగలిగిన ధర్మములను ప్రతిపాదించిన రచనలే ఉత్తమములుగా నేటికిని పరిగణింపబడుచున్నవని తెలియవలెను.

ఇట్టి కట్టుదిట్టములతో రచన సాగినప్పుడే అది ఉత్తమరూపకము కాగలదు. నిర్మాణ శిల్పమున పరిణతబుద్ధియైనవానికే అది సాధ్యము. అందుచేతనే ప్రాచీనులు “నాటకాంతంహి సాహిత్యమ్” అని పేర్కొనియున్నారు. మనలో ప్రతిభాశాలురైన నాటకరచయితలు చాలమంది కలరు. కాని వ్యుత్పత్తి లోపముచేతను, సంప్రదాయాభిజ్ఞతచేతను, శ్రద్ధాలోపముచేతను పలువురు ఉత్తమరూపకములను వెలయింపలేకున్నారు.

ఇచ్చట ఇంకొక విషయమునుకూడ గ్రహింపవలసియున్నది. పైన చెప్పినవన్నియును ఉత్తమరూపకభేదములైన నాటకప్రకరణములకు విధిగా వర్తించును. తక్కిన చిన్న రూపకములందు యథావకాశముగా వర్తించును.

ధర్మి

నాట్య మొకప్రక్క లోకస్వభావమున కనుకరణమగుచునే ఇంకొకప్రక్క అభినయముల వలన లోకస్వభావమునకు భిన్నమగుచున్నదని గుర్తించియున్నాము. నాట్యము లోకస్వభావమున కనుకరణము లేదా సన్నిహితము అయినప్పుడు ఆ ధర్మమును నాట్యపరిభాషలో ‘లోకధర్మి’ అందురు; మరి లోకస్వభావమునకు భిన్నముగానున్నప్పుడు ఆ ధర్మమును ‘నాట్యధర్మి’ అందురు. ఇవి రెండును, పరస్పరవిరుద్ధములుగా పైకి గోచరించుచున్నను, నాట్యమందు మాత్రము చక్కని సమ్మేళనమునుపొంది ఉత్తమనాట్యసృష్టికి హేతువులగుచున్నవి. నాట్యము లోకానుసారిగానుండుట ఎంత ముఖ్యమో, నాట్యలక్షణలక్షితమగుటయు అంతియే ముఖ్యము. కేవలము లోకధర్మియే ప్రాధాన్యము వహించి నాట్యము లోకానుసారిగా నుండవలెనన్నచో అది యింక మన దై నందినవ్యవహారరూపము—అనగా రాకపోకలు, ఇష్టాగోష్ఠులు, కాలకృత్యములు, ఉద్యోగ నిర్వహణములు, సాంఘిక మర్యాదలు మొదలగువానితో కూడినది మాత్రమే అయిపోవును; అప్పుడు నాట్యములోని విశిష్టతయే నశించును. కావున లోకధర్మి సర్వాధికారమును వహించి నాట్యమును పేలవము చేయరాదు. అట్లే నాట్యధర్మియును సర్వాధికారమునువహించి, నాట్యమును లోకమునకు కేవలము భిన్నమైన ఊహాప్రపంచములో నిలబెట్టరాదు.

ధర్మి, ధర్మము, స్వభావము అనునవి పర్యాయపదములు. ద్వివిధమైన యీ నాట్యధర్మము రచనయందేకాక అభినయమందును ప్రాధాన్యమును వహించుచున్నది. కాగా రచనాసమయములో కవులును, ప్రయోగసమయములో నటులును ఈ ధర్మముల హద్దులను గుర్తెరిగి తమతమ రచనలను, అభినయములను నిర్వహింపవలసియున్నది.

లోకధర్మి¹ :

“నానాశీలాః ప్రకృతయః శీలే నాట్యం ప్రతిష్ఠితం” అనుచు భరతముని 22, 23, 24, 26, 35 అధ్యాయములలో ప్రకృతివివేచనమును అత్యద్భుతముగా చేసియుండెను. లోకములోని మనుష్యులవలెనే రూపకములలోని ప్రకృతుల శీలములును అనేక విధములుగా నుండ

వలయును. అట్లు వివిధములైన శీలములను లోకస్వభానుగుణముగా చిత్రించుటయే నాట్యమునకు జీవము. ఒక్కొక్కదేశమందు ఒక్కొక్క విధముగా వేష-భాష-ఆచార (లోక-శాస్త్ర వ్యవహారము) - వార్తలు (కృషి-పాశుపాల్యాది జీవికలు) ప్రసిద్ధములై యుండును. ఏదేశస్థుడు ఏ వయస్సులో, ఏ అవస్థలో, ఏవిధముగా వేషముధరించునో, మాటాడునో, నడచునో, కూర్చుండునో, శయనించునో భరతుడు విపులముగా వివరించియుండెను (6, 7, 8, 9, 12, 13, 17, 21 అధ్యాయములలో). ఇంత వివరించియు “లోకమునందలి స్థావర-జంగమముల భావ-చేష్టావిధిని శాస్త్రముచేత నిర్ణయించుటకు శక్యముకాదు. కావున, నేనిచ్చటచెప్పక విడిచినవాని నెల్ల లోకమునుండి గ్రహింపవలెను. నాట్యమునకు లోకమే ప్రమాణము” అని స్పష్టము చేసి యుండుట మరచిపోరాదు.

కావున లోకశాస్త్ర పరిశీలనాదక్షుడైన కవియే రూపకమును నిర్మింపవలసియున్నది. నాట్యమున సగపాలు రూపకరచన; ఇది కవివని, ఇంక తక్కినసగపాలు ప్రయోగము; దీనిని నటులు నిర్వహింతురు. కాగా, కవివలెనే నటులును, ముఖ్యముగా దర్శకులును, లోక-శాస్త్ర పరిశీలనాదక్షులు కావలసియున్నది. నటుడువేసిన వేషము, నడిచెడితీరు, ఆడెడిమాట, చూచెడి చూపు, వ్యక్తముచేసెడిభావము రూపకగతపాత్రకు అర్హమైనదిగానుండవలెను. మరియు వయస్సునకు, ఆకారమునకు, గుణమునకు తగినట్లుగా స్త్రీలు స్త్రీ భూమికలను, పురుషులు పురుషభూమికలను ధరించినప్పుడే అది ‘లోకధర్మి’ కాగలదు; అదియే ఉత్తమపద్ధతి. దీనిని గూర్చి మరల ప్రసంగింతును.

నాట్యధర్మి :

నాట్యమెంత లోకసన్నిహితమని చెప్పినప్పటికిని, రచయితకు కొన్ని విధివిషేధములున్నవనెడి విషయమును విస్మరింపరాదు. నాటకరచయితకున్నది సుమారు మూడుగంటల కాలము. అందుచేత సంక్షిప్తత వానిరచనకు జీవము. రూపకము ప్రదర్శనప్రధానమైనదికాన ప్రయోగశౌలభ్యమును గుర్తుంచుకొనవలెను. నిర్మాణశిల్పములోని క్లేశము విదివరకే వివరించి యున్నాను. ఇంక నటులు ఎంతసేపు తిరిగినను ఎన్నిదేశములు తిరిగినను, ఒక చిన్న రంగస్థలముమీదనే, నాలుగుగోడలమధ్య జరిగెడి ‘విషయములనుకూడ బహిరంగముగనే ప్రదర్శింపవలసియున్నది. చిమ్మచీకటిలో జరిగెడివానినికూడ అంతయో ఇంతయో వెలుతురులోనే ప్రదర్శింపవలెను. తనలోతాను గొణుగుకొనుదానినికూడ నాటకశాలలోని చివరిప్రేక్షకునకుకూడ వినబడునట్లు బిగ్గరగా పైకి అనవలయును—ఇట్టివియే ఇంకను పెక్కు ఇబ్బందులు కలవు. ఈ ఇబ్బందుల నధిగమించుటకొరకు రచయితయును, నటులును కొన్ని నియమములను, సంకేతములను ఏర్పాటు చేసికొనవలసినచ్చినది. ఆ నియమముల, ఆ సంకేతముల సమన్వయ రూపమే నాట్య పరిభాషలో ‘నాట్యధర్మి’ అనబడినది.

లోకమునందు సవిలాసముగా నడచెడివారిని, భావావేశముతో మాటాడెడివారిని “ఇది నాటకమనుకొంటున్నావా?” అని అనుట పరిపాటియే. నాట్యము కళాప్రపంచమునకు సంబంధించినదికాన అందలి అంగికవిన్యాసములు, భాషణములు లోకమునందుకంటె భిన్నములుగా,

ఉదాత్తములుగా నుండుట నాట్యధర్మిలో ప్రధమాంశము. భావోత్తేజనము మరింత అధికముగా నున్నపుడు అది పద్యములో వ్యక్తమగుచుండును, రంజనార్థము, భావోద్దీపనార్థము, నే పద్యము నుండి పాత్రల మనోభావములను వ్యక్తముచేయుటకు ద్రువాగానము అనగా పాటలు స్వీకృతము లైనవి. ఈ విధముగా నాట్యమున సంగీతము స్వీకృతమగుట నాట్యధర్మిలో ద్వితీయాంశము.

ప్రయోగసౌలభ్యముకొరకు అమూర్తపదార్థములును, జడపదార్థములును మానవ స్వరూపమును తాల్చినట్లును, పశుపక్ష్యదులు మానవభాషలో మాటాడినట్లును కవి కల్పించును. నటులుకూడ నట్లే ప్రదర్శింతురు (రెండవపద్ధతిని ఆధునికాలములో పునరుజ్జీవింపజేసినవాడు మారిస్ మేతర్లింగు. విశ్వనాథవారు తమ 'అనార్కలి'లో వానిననుసరించియున్నారు). ఇది యును నాట్యధర్మియే.

సౌలభ్యార్థము రచనలో కవి జనాంతికములను, అపవారితకములను, స్వగతములను గ్రహించుటయు, నటులు ప్రదర్శించుటయుకూడ నాట్యధర్మియే.

సమర్థులు, అర్హులు అయిన నటులు లభింపనప్పుడు అంతయో, ఇంతయో అను రూప్యముగల పురుషులు స్త్రీ వేషములను, స్త్రీలు పురుషవేషములను ధరించుట తప్పనిసరి యగును, అట్లే ఒక్కరే ఒకేనాటకములో ఒకటికిమించిన వేషములను ధరించుటకూడ జరుగు చుండును. ఈ రెండు పద్ధతులును నాట్యధర్మికి చెందినవియే.

నాట్యములో ఆంగికాభినయమునకు, ముఖ్యముగా హస్తాభినయమునకు ప్రాముఖ్యము కలుగుట నాట్యధర్మియే. ఈ హస్తాభినయము ప్రధానముగా రెండు ప్రాతిపదికలపై కల్పిత మైనది. మొదటిది— వాస్తవముగా లోకములో జనులు నిత్యకృత్యములలో చూపెడి హస్త విన్యాసములు (మెడబట్టి గొంటుటకు 'అర్థచంద్రప్రయోగము' చేయుదురు; శాస్త్రములలో చెప్పబడిన అర్థచంద్రహస్తప్రయోజనములలో నిదియొక ప్రయోజనము). ఇంక రెండవది— రూపసాదృశ్యము ననుసరించి అనగా వస్తువుయొక్క రూపము జ్ఞప్తికి వచ్చునట్లుగా అంగుళీ విన్యాస మొనర్చుట; ఆ విధముగా నాట్యార్థములను ప్రేక్షకులకు బోధపర్చుట. ఇవి ఆయా సందర్భములందు ఔచిత్యమునుబట్టి ప్రయుక్తములగుచుండును.

రంగస్థలమునకు సంబంధించిన కక్ష్యవిభాగమంతయును నాట్యధర్మియే. దీని సాహాయ్య మున పదునాలుగు లోకములను ఒక చిన్ని రంగస్థలమునందే చూపించుటకు సాధ్యమగుచున్నది.

పై వివరములను పరిశీలించినప్పుడు లోకధర్మికిని, నాట్యధర్మికిని నాట్యములో సమ ప్రాధాన్యము కలదని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ రెండింటిలో లోకధర్మి మూలభూతమగుటవలన అది 'భిత్తి' వంటిదనియు, దానిమీది చిత్రమే నాట్యధర్మి అనియు అభినవగుప్తుడు చక్కని వ్యాఖ్యానమొనర్చుట స్మరణార్హము. ఉత్తమనాట్యప్రదర్శనము ఈ రెండింటి సమన్వయము వలననే సిద్ధించునని మహర్షి క్రిందిశ్లోకములో స్పష్టము చేసియుండెను—

“వయోఽనురూపః ప్రథమస్తువేషః వేషానురూపశ్చ గతిప్రచారః

గతిప్రచారానుగతంచపాత్యం పాత్యానురూపోఽభినయశ్చకార్యః”.

ఇచ్చట ఇంకొక విషయమునుకూడ గమనింపవలసియున్నది. నృత్య-నాట్యములు రెండింటిలో నృత్యము కేవలము నాట్యధర్మమయము; దానితోపోల్చినప్పుడు నాట్యము లోకధర్మికి సన్నిహితముకాగలదు. ఇంక నాట్యములోని నాటకప్రకరణములను రెండింటిని పోల్చి చూచి నప్పుడు నాటకము నాట్యధర్మబాహుళ్యము కలదై ఒప్పుచుండుట గుర్తింపగలము. ప్రకరణమునందు రెండింటిని సమప్రాధాన్యము కలదు. ఇంక పద్యనాటికలు, గేయనాటికలు నాట్యధర్మికి సన్నిహితములుకాగా నేటి సాంఘికప్రహసనములు, రేడియో నాటికలు మొదలగునవి లోకధర్మికి సన్నిహితములగుచున్నవి. ఈ విధముగా కొన్ని రూపకములందు నాట్యధర్మికి ఎక్కువ ప్రాధాన్యమును, మరికొన్ని రూపకములందు లోకధర్మికి ఎక్కువ ప్రాధాన్యమును, తక్కినవానియందు రెండింటిని సమప్రాధాన్యమును కలవని తెలియవలెను.

స్వభావవాదము :

ప్రథమభాగమందలి ప్రథమాధ్యాయములో 'సినరీ' అనేడి శీర్షికక్రింద 'కజ్యోవిభాగము'నుగూర్చి వివరించియున్నాను. నాట్యము సర్వలోకానుకరణమును, సర్వభావానుకరణమును అగుటచేత ఒకే కథ వీధిలో, ప్రాసాదములో, ఆడవిలో, పర్వతముమీద, సముద్రమధ్యమున, ఆకాశములో, పాతాళములో, ఇంకను ఎచ్చటనైనను జరుగవచ్చును. వీనిని రంగస్థలముమీద ప్రత్యక్షముగా చూపింపవలసిన అవసరములేదు. ఇవియెల్ల రంగస్థలమును కక్ష్యలుగా విభజించుకొనుటచేత నిర్దేశింపబడును. ఇందు బాహ్య-మధ్య-అభ్యంతరములనెడి భేదములను, దూర - సన్నిహితములనెడి భేదములనుకూడ కల్పించుకొనవలయును.

ఈ కజ్యోవిభాగము క్లిష్టతరము కాకుండుటకై భారతీయులు అంకమునందు రంగవిభజనముమాని స్థలై క్యమును పాటించినారు. కొంతవరకు తత్సన్నిర్దేశము ప్రసంగవశమున చేయబడెడి వరణలలో, పాత్రల సంభాషణలలో, ద్రువాగానములో జరుగుచుండును. ఇంక తక్కిన దానిని నటులు అభినయముల మూలమున సూచించుచుందురు. మరియు వారి ప్రవేశ-నిష్క్రమణములు నియమబద్ధములుగా జరుగుచుండును. ఒకవ్యక్తి అంతకుముందున్న ఒక కక్ష్యనుండి కదలి ఈవలకు వచ్చినచో అతడింకొక కక్ష్యలోనికి వచ్చినట్లుగా ప్రేక్షకులూహింపవలెను. ఈ కక్ష్యలు ఖచ్చితములైన హద్దులులేనివై, ఊహామాత్రములేయగుటచేత ఇందు ప్రేక్షకుల ఆలోచనకూడ కొంత పనిచేయవలసియుండును. కొంత కవి నిర్దేశించును; మరికొంత నటుడు సూచించును; తక్కినది ప్రేక్షకులచే నూహింపబడవలెను, కాగా నాట్యప్రదర్శనము 'పడ్డించిన విస్తరి' వంటిదికాదని తెలియవలెను. భారతీయులు ప్రేక్షకుల ఆలోచనాశక్తిమీద విశ్వాసముంచి, నాట్యధర్మ సాహాయ్యముతో చక్కని ప్రదర్శనముల నొసంగియున్నారు.

పాశ్చాత్యసంస్కృతి సంపర్కమువలన ఇప్పుడు అనేక 'మతములు' (isms) ప్రచారములోనికి వచ్చినవి, వానిలో 'రియలిజమ్', 'నాచురలిజమ్', 'సెంటాలిజమ్' అనునవి ప్రధానములు. 'రియలిజమ్' అనగా స్వభావవాదము; ఇది లోకధర్మియే. నాట్యమున దీనికే సంపూర్ణముగా ప్రాధాన్య మొసంగినవాడు ఇబ్సెన్ (19 వ శతాబ్ది రెండవభాగము). కథలో,

సంవాదములో, సీనరీలో, నటనలో వాస్తవికతకు సన్నిహితత్వమును తెచ్చిపెట్టినవాడీతడే. ఇట్టి క్రొత్త నాటకమును ప్రదర్శించుటకు తగిన నటులను నాటి కవులు వలచేసి పట్టుకొనవలసి వచ్చెడిదట. స్వభావవాదము మితిమీరి 19 వ శతాబ్ది చివరిభాగములో 'యథార్థతావాదము' (Naturalism) బయలుదేరినది. స్వభావవాదము సంభాష్యతకు కొంతలోకొంత స్థాన మిచ్చుచుండగా ఈ యథార్థతావాద మట్టిదాని నేమాత్ర మంగీకరింపదు. లోకవ్యవహారమును ఉన్నదాని నున్నట్లుగా ప్రదర్శింపవలెనని ఈవాద సారాంశము. పాత్రలను ప్రేక్షకులమధ్య కూర్చుండ బెట్టుట, ప్రేక్షకులతో సూటిగా మాటాడించుట మొదలగునవి ఇందలి కొన్ని విశేషములు. లోకధర్మి ఇందు మితిమీరినదన్నమాట. భారతీయుల దృష్టిలో ఈవాదము నిర్వీర్యమైనది; అంతియేకాదు కొందరు పాశ్చాత్యుల దృష్టిలోకూడ ఈ వాదము నిర్వీర్యమైనదే. ఇప్పట్లు గోథే (Goethe) వాక్యములు పరిశీలనార్హములు—

“It is only to the entirely uncultured spectator that a work of art can appear as a work of nature... It is the uncultured lover of art who demands that the work should be natural, so that he too may be enabled to enjoy it in a natural, yet often crude and vulgar way... Spectators are of two types—the cultured and the amateur; the former enjoys a piece of art on grounds of 'its own laws' and according to its own properties, while the latter demands things on the stage to be natural” (Criticisms, Maxims and Reflections—Scot library edition).

ఇంక 'ప్రతీకవాదము' (Symbolism) అనుదానిని యథార్థతావాదమునకు వ్యతిరేకముగా ప్రచారములోనికి తెచ్చినవాడు మారిస్ మేతర్ లింకు. ఆతడు సృష్టించిన పాత్రలకు ప్రత్యేకించి వ్యక్తిత్వముండదు. అవి వాని ఆంతరజీవితమునకు సంబంధించిన ప్రతీకలు మాత్రమే. చైతన్యముల నాటకరంగమందుకూడ ఈ ప్రతీకవాదమునకు ప్రాముఖ్య మధికము. ఒక విధముగా ఆలోచించినచో, అసలు నాట్యము పుట్టినప్పుడే ఈ వాదము పుట్టినదని చెప్పవచ్చును. రంగస్థలమున ఒక ఉన్నతాసనమును, పది కుర్చీలనుపెట్టి అదియే దర్బారు అనుట, ఒక గుడారమును చూపెట్టి అదియే యుద్ధభూమి అనుట మొదలగునవి ఈ వాదమునకు సంబంధించినవే. ఇవి యన్నియును నాట్యధర్మిలోని యంశములే.

ఏవరెన్ని వాదములను లేవనెత్తినప్పటికిని నాటకప్రదర్శనము లోకతుల్యమెన్నటికిని కాజాలదనియు, అయినచో అది కళయే కాజాలదనియు మరువరాదు. ఈ సత్యము రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి క్రిందివాక్యములలో మరింత స్పష్టము కాగలదు—“...నాట్య మొక్కటియేకాదు, కళాసాహస్యపు మూలవస్తువును అనుకరణమే. ఉండునది, ఉండవచ్చునట్టిది, ఉండవలయునట్టిదియునగు వస్తువును ప్రదర్శించుటతోడనే కళలన్నియును మొదలుపెట్టును. కాని సంపూర్ణముగా ఏవస్తువునైనను అనుకరించుట యసాధ్యము. ఒక మల్లిఖార్జునును కాగితము వస్త్రము మొదలగువానిని కత్తిరించి చేయవచ్చును. లోహములతో పోతపోయవచ్చును. చూసు దంతము మొదలగువానిని చెక్కిచేయవచ్చును. పటముపై వన్నెతో వ్రాయవచ్చును.

ప్రేక్షకుముడిచి చూపవచ్చును. దానిపై పద్యమువ్రాసి వర్ణింపవచ్చును. కాని యిన్నిటిలో దేని యందుగాని తుద కన్నియును కలిపి చూచినగాని నిజమైన మల్లిపువ్వునందలి వన్నె, స్పర్శము, కొలత, సుగంధము, రూపము మొదలగు సర్వాంగములను మనమనుకరించినట్లుగనా? రంగస్థలముమీద ఒక డొకనిని పొడిచిచంపు సన్నివేశము వచ్చినప్పుడు నిజముగా పొడిచి చంపిననే తప్ప వాడు చంపినట్లుగనా, వీడు చచ్చినట్లుగనా? ఇట్లు అసాధ్యము, అనర్థదాయకమును అగుట యట్లుండగా సంపూర్ణానుకరణము కళవని కనావశ్యకముగూడ....." (నాటకోపన్యాసములు—పుట 14-15).

నటుడు : రసానుభూతి :

కావ్యనిర్మాణసమయములో కవి ప్రకృతుల సుఖ-దుఃఖములను భావించి తాను అనుభవించును. ఆ అనుభవమునే అక్షరరూపమును పొందించును. దానినే నటుడు భావించి, అనుభవించి, అభినయము మూలమున ప్రదర్శించును. దానినే ప్రేక్షకులు చూచి, భావించి అనుభవించుదురు. ఇట్లు కవియును, నటుడును, ప్రేక్షకుడును, సమానానుభవము కలవారగు చున్నారని అభినవగుప్తుని గురువగు భట్టతోతుడును, అరిస్టాటిల్ గురువగు ప్లేటోయును స్పష్టము చేసియున్నారు. ఈ మువ్వరును పరగతసుఖదుఃఖములను తమవిగా భావించుటకు కారణభూతమైనదానిని 'సత్త్వము' అందురు. దానివలననే వారికి ఏకాగ్రత సిద్ధించును. నటుని సాత్త్వికాభినయమునుగూర్చి ప్రథమాధ్యాయములో కొంత వివరించియున్నాను. నటులు రామాదుల ఆకార-కరణ-స్వభావములను పూర్తిగా తమయందారోపించుకొని, రామాదులుగా రూపాంతరమంది, వారి సుఖదుఃఖములను నిజముగా తామే అనుభవించుచున్నట్లు కన్నట్లుచు ప్రేక్షకులను తన్మయత్వము నొందించుదురు. అయినచో ప్రేక్షకులవలె నటులుకూడ తన్మయై రసానుభూతి పొందుదురా! అనేడిప్రశ్న జనించుచున్నది.

అభినయసమయములో నటుడు తన్మయుడు లేదా పరవశుడు అయినట్లు కన్నట్లు వలయునేకాని నిజముగా కారాదని శాస్త్రీకారుల యభిప్రాయము². పరవశుడై నచో అభినయము సాగదు; కావున నటుబుద్ధి వానికి అంతర్గతముగా ఉండక తప్పదు (సామాజికులకు మాత్రము నటునియందు నటుబుద్ధి నశించి నిజముగా 'రాముడే' అనేడిబుద్ధి కలుగవలెను). అది ఉన్నప్పుడే అతడు రంగస్థలమర్యాదలను పాటింపగలడు³; మరి అట్లు రెండు విధములుగా ఆతడెట్లు ప్రవర్తింపగలడన్నచో "శిక్ష-అభ్యాసపాటవముచే సాధించిన సత్త్వబలముచేత" అని చెప్పవలసియున్నది.

అధునికులలో కొందరీవిషయమున కొంత భిన్నాభిప్రాయములు కలిగియున్నారు. ఈ విషయమున మనవారిలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవారు బిల్లారి రాఘవాచార్యులుగారు. రామాదుల సారూప్యమును సాధించుటకంటె రామాదులుగానే రంగస్థలముమీద జీవించుట ప్రధానమని వారి యాశయము. అంతియేకాదు "నాటకములో జీవితాంశములన్నియు 'కొండ యద్దమందు కొంచమై' దోచినట్లు కాలనియమమున క్లుప్తముగ చిక్కగ కూర్చబడియున్న

వనియు నటుడు నాటక ప్రయోగకాలము మూడుగంటలుకాక తన యావజ్జీవపరిణామమున నూహించియు, రంగస్థలమును రంగస్థలముగగాక తా సంచరించిన విశాలప్రపంచముగ భావించియు. పాత్ర జీవించిన జీవితమునెల్ల ననుభవించుచు, రససమాధి నొంది, యభినయింప వలెనని వారి యభిప్రాయము... కాగా పాత్రముయొక్క కాలము, పరిస్థితులు, శారీరక, మానసిక లక్షణములు అంతలోతుగ నేర్పరచనవసరములేదనియు, కథలోజేరినపాత్ర జీవితాంశమును టూకీగా నెరిగి అట్టి జీవితమునే నటుడూహించి ఆ యవస్థలలో తాను జీవించునప్పుడు తన భావానుభవములేగతి నడచునో, తనకెట్టి రసోదయ మేర్పడునో దానినే అభినయింపవలెననియు తేలుచున్నది.... అందుచేతనే వారు తమనిత్యస్వభావమున కనురూపమయిన వేషములనే ధరించుచు, దానిలో తమ ప్రపంచానుభవమును వెల్లడించుచుందురు. పాత్రజీవితము కథా సందర్భము అభినయించవలసిన పట్టుల నేర్పరచునవియేకాని అభినయించెడి భావమగుతయును, ప్రకటించెడి రసమంతయును రాఘవాచారిగారి స్వానుభవమే; అనగా వారు పాత్ర జీవితాంశములకు స్వీయజీవితానుభవములనుండి సర్వస్వతంత్రులై రసవ్యాఖ్యాన మొనర్చినారన్నమాట" (చూ. నాట్యాంబుజము—పు. 165-73). "An actor must live on the stage" అనేది స్టానిస్లావిస్కి ఆదర్శముకూడ ఇట్టిదే అగుట పరిశీలనార్హము.

కాని, ఇచ్చట ఒక సత్యము విస్మరింపబడినదని చెప్పకతప్పదు. నాట్యమున నటునకు నటస్వభావమంతరించుట ప్రధానము. రాఘవాచారిగారి రీతిలో నటస్వభావమంతరించుటకు బదులు అదియే ప్రధానాంశమైయున్నది. నటసిద్ధులైన రాఘవాచారివంటివారియెడ ఇది జయప్రదమగునే కాని, తక్కినవారియెడ నిది వెట్టితలలువేయుట కవకాశమున్నది.

కొన్ని సమస్యలు

ఆధునిక రూపకరచనలలో కన్పట్టు కొన్ని సామాన్యధర్మములను క్రిందివిధముగా పేర్కొనవచ్చును—1. విషాదరూపకముల నధికముగా నభిమానించుట; 2. రూపక స్వరూప మెట్టిదియైనను దానిని 'నాటక' మనియే వ్యవహరించుట; 3. ఇతివృత్తము సామాన్యము (సాంఘికము)ను, నాయకనాయకులు సామాన్యులను అగుట; 4. ప్రస్తావన-విష్కంభ-జనాంతికాది ప్రాచీననాటకసమయములను విడనాడుట; 5. అంకములను రంగములుగా విభజించుట లేదా అంకముల ప్రసక్తిలేకయే మొత్తము నాటకమును కొన్ని రంగములుగా రచించుట; 6. స్వభావవాదము (realism)నకు అధికప్రాధాన్యము వచ్చుట; 7. రూపకము నంతటిని వ్యావహారికభాషలోనే వ్రాయుట; 8. రూపకమునంతటిని వచనములోనే వ్రాయుట; 9. స్త్రీ పాత్రలులేని నాటికలు, నాటకములు వ్రాయబడుచుండుట; 10. ఏకాంకికలు, నాటికలు పుంభానుపుంభములుగా వెలువడుచుండుట; 11. ఇతివృత్తములందు వీధియోయొక సంఘర్షణము (conflict) లేదా సమస్య (problem) ప్రాధాన్యము వహించుచుండుట; 12. హాస్యమునకు ప్రాధాన్య మధికమగుట మొదలగునవి.

పై అంశములలో పెక్కింటి ఔచిత్యానౌచిత్యములనుగూర్చి ఆయా సందర్భములం దింతకుముందే వివరించియున్నాను. కొన్ని అంశములు నేటికింకను సమస్యలుగానే నిలిచి

యున్నవి. అట్టివానిలో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి—1. నాటకమున సంగీతముయొక్క (పాటల, పద్యముల) స్థానము; 2. నాటకసమయములు; 3. పాత్రోచితభాష; 4. వృత్తి నటన; 5. నటీమణుల ఆవశ్యకము; 6. నాటకపు పోటీలు; 7. ప్రయోగపురీతి; 8. నటులకు శిక్షణ మొ. పై వానిలో మొదటి మూడును ఎక్కువగా రచనకు సంబంధించినవి. తక్కినవి ప్రదర్శనమునకు సంబంధించినవి. ఈ సమస్యలనుగూర్చి ఇప్పడు దిజ్ఞాత్రముగా వివరింతును; వీనినెల్ల రూపకరచనా ప్రదర్శనముల నెడి కళాప్రపంచమునకు సంబంధించినవనెడి దృష్టితోడనే పరిశీలించవలసియున్నదనెడి సత్యమును విస్మరింపరాదు.

సంగీతము :

కేవలము గేయనాటికలనో లేదా కేవలము వచన నాటికా-నాటకములనో వ్రాయువారి కిదియొక సమస్యకాదు; మొదటి రకమువారికి సంగీతము విధిగా కావలెను; రెండవరకమువారికి దాని ఆవశ్యకమేలేదు. ఇంక గద్య-పద్య-గేయ సమ్మిశ్రితములుగా వ్రాయువారి విషయముననే ఇది సమస్యయగుచున్నది. రూపకమున వచనముతోపాటు పద్యములను, పాటలను ఎచ్చ చెప్పట వ్రాయవలెనో నిర్ణయించి చెప్పుట శక్యముకాదు; ఇతివృత్తమునుబట్టి. సన్నివేశ సందర్భములనుబట్టి దక్షిణగు కవియే నిర్ణయించుకొనవలసిన విషయమది. రూపకములందు పద్యములుండుట యనునది ప్రాచీనసంప్రదాయమే. నాట్యశాస్త్రమున రెండధ్యాయములు (14, 15 అధ్య.) ఛందోవివరణమునకు వినియోక్తములైనవి. సంస్కృతకవులందరును తమతమ రూపకములందు పద్యములను వ్రాసియున్నారు. సాధారణముగా సంభాషణలును, కథా సూచనాభాగములును వచనమందేయుండును. ఇంక భావ ము తేజనము పొందినప్పుడును, వర్ణనలందును వారు పద్యములను వ్రాసినారు. ఇట్టి పద్ధతి సహృదయామోదమును పడసినది!

సంస్కృతరూపకములందు పాత్రలకు సాధారణముగా పాటలుండవు, వారు గ్రహించిన ప్రక్రియధ్రువాగానము. ఇది నేపథ్యగానముమాత్రమే. సంస్కృతనాటకముల నాంధ్రీకరించినవారు మూలపద్ధతినే అనుసరించి వచనమునకు వచనము, పద్యమునకు పద్య మును తెలుగులో వ్రాసియున్నారు. ప్రాచీన పద్ధతిని తెలుగులో స్వతంత్రరూపకములను వ్రాసిన వారుకూడ తమ రూపకములందు పద్యములను, పాటలను రచించినారు; పాడగలిగిన నటులు పాడినారు. నాటి ప్రేక్షకులు రంజిల్లినారు.

కాని తరువాతి కాలములో, అనగా స్వభావవాదము తలయెత్తినది మొదలు నాటకము లందరి పద్యములపై, పాటలపై దండయాత్ర ప్రారంభమైనది. లోకమున నెవ్వరును పద్యములలో సంభాషించుటలేదు. పాటలలో ఏడ్చుటలేదు. అట్టియెడ లోకావస్థాస్థానకరణము లగు రూపకములలో వీనినేల యుపయోగింపవలెనని స్వభావవాదుల ప్రశ్న. ఈ ప్రశ్న బియలు దేరుట కింకొక ప్రబలకారణమున్నది. సంస్కృతమున పద్యముల విషయమునకూడ 'పాఠ్య' మను పదము ప్రయుక్తమైనది; అనగా పద్యములను పఠింప (చదువ) వలయునేకాని పాడ రాదని దాని యర్థము. అనాటినుట్లుల్లే వానిని చదివెయుందురు. కాని తెలుగునటులుమాత్రము

పద్యములనుకూడ పాడుట కారంభించిరి. అది రానురాను చివరకు వెట్టితలలువేసి నాటక రంగస్థలము 'సంగీత కచేరీ' క్రిందికి దిగనారంభించెను; ఇది నాటకకళాభిమానులకు అసహ్యముగా పరిణమించినది. కాగా, ఈ వ్యతిరేకత పలువిధములుగానున్నది—పద్యములుకాని పాటలుకాని అనలే ఉండరాదు; పద్యములుండవచ్చునుకాని పాటలు అసలుపనికిరావు; పద్యములను అర్థవంతముగా చదువుచు కొంచెము రాగమునుచేర్చి మనోహరముగా చదువవచ్చును; పద్యమును కేవలము వచనమువలెనే చదువవలెను మొదలగునవి.

రూపకములందు వృత్తములనలే యుండరాదని పానుగంటివారి అభిప్రాయము (నాటకీయ పద్యపఠనము—సాక్షి ప్రథమసంపుటము). నడకయందు వచనముకంటె విశేష భేదము కన్నట్టుని సీస-గీత-అటవెలదులను మాత్రమే నాటకరచయిత వ్రాయవలెననియు, ప్రాచీనరూపకకర్తలు గ్రహించిన అనుష్టుప్-ఆర్యావృత్తములు (సంస్కృతము), ఆయాంబిక్ చందము (గ్రీకుభాష), జ్లాంక్ వెర్సు (ఆంగ్లము) ఇట్టివియే అనియు, భక్తిరసమునకు చోటున్నప్పుడుమాత్రమే పాటలను వాడవలెననియు వారు నిరూపించియున్నారు. ఇంక 'పద్యమును పాడరాదు' అనెడి వాదమునకు భమిడిపాటివారి "అంధ్రనాటక పద్యపఠనం" కాస్త్ర గ్రంథమని చెప్పవచ్చును. పితృపాదులు శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారిలెనే డా. శ్రీపాద గోపాల కృష్ణమూర్తిగారుకూడ ఈ వాదమునకు చెందినవారే; ఈ విషయమునుగూర్చి వారుకూడ చాల ప్రచారమొనర్చియున్నారు².

కాగా మొత్తముమీద పద్యములను, పాటలను రూపకప్రపంచమునుండి పూర్తిగా బహిష్కరింపవలెనని పట్టుబట్టువారు చాల అరుదుగానుండురని చెప్పవచ్చును; వీని అవశ్యకమే లేని రూపకములుకూడ నుండవచ్చును. కాని ప్రయుక్తములైనచో వీయే సందర్భములందేయే విధములుగా ప్రయుక్తములు కావలెననెడి విషయమున మాత్రము భిన్నాభిప్రాయములుకలవు. రూపకము కళ కావున, ఇతివృత్తస్వరూపమును, సన్నివేశప్రాబల్యమును దృష్టియందుంచుకొని ఔచిత్యమే ప్రమాణముగా, కవులు తమ రూపకములందు పద్యములను, అవసరమైనచో పాటలను విబంధించుటలోదొసగులేదు³. ఇంక నటులు పద్యములను అర్థప్రధానముగా చదువుటయే ఉత్తమము; పాటలనుకూడ రంగస్థలము 'సంగీత కచేరీ' కాదనెడి దృష్టితోనే పాడవలయును. ఈ సందర్భమున, రాఘవాచార్యులుగారు ప్రవేశ పెట్టిన పద్ధతి చాలవరకాదరణీయమని చెప్పవచ్చును.

నాటక సమయములు :

నాటక ప్రారంభమునకుముందు విపులమైన పూర్వరంగప్రయోగమును భరతాదులు విధించియున్నారు. దేవతాపరితోషణార్థమే ఇది ప్రధానముగా ఉద్దిష్టమైనను దీనికి లౌకిక ప్రయోజనముకూడ కలదు. ప్రారంభసమయమునకుముందు వచ్చినవారికి ఇందలి నృత్య-వాద్యములు వినోదమును చేకూర్చగలవు. అర్వాచీనకాలములో ఈ విధానమంతయును సంక్షిప్తమైనాండీ-ప్రస్తావనలు అనెడి రెండంగములు మాత్రమే మిగిలినవి. అధునికులు ఏదోయొక పాట రూపమున నాందిని నిర్వర్తించుచున్నారు. చాలమంది ప్రస్తావనను వదలివేసిరినియే చెప్ప

వచ్చును. కొందరు నాటకమునంతటిని ఒకపాత్ర ఇంకొక పాత్రతో వర్ణించి చెప్పుచున్నట్లు కల్పన చేయుచున్నారు. మరికొందరు ప్రారంభమందు ఉపోద్ఘాతపూర్వకముగా ఉపన్యసింపచుందురు; లేదా నేపథ్యగానముతో నాటకము ప్రారంభమగును; ఇట్టివన్నియును స్థూలముగా ప్రస్తావనాతుల్యములే. పంచసంధులకు బదులుగా అరిష్టాటిల్ చెప్పినట్లు మూడే అవస్థలను లేదా సంధులను (అది-మధ్య-అంతములు అనగా ముఖ-గర్భ-నిర్వహణములను) వాడుచున్నారు. అంకమును రంగములుగా విభజించుటమాని, సినిమాపద్ధతిలో 'ఫేడిన్', 'ఫేడౌట్'లు వాడి కాలగమనమును సూచించుచున్నారు. ఇట్టివే అనేకములగు మార్పులు రచనలోను, ప్రయోగమునందును వచ్చినవి. ఈ సందర్భమున ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది స్వగతాదుల విషయము⁴.

స్వగతము లేదా ఆత్మగతము (Soliloquy) నాటకాదులందుపయుక్తము కాదగునా? కారాదా? అనేది విషయము పాశ్చాత్యదేశములందు తీవ్రసమస్య అయినది. పిచ్చివారుతప్ప లోకమునందెవ్వరును తమలోతాము బిగ్గరగా మాటాడుకొనరు. అట్టి అసహజత్వమును నాటకాదులందేల ప్రయోగింపవలెనని కొందరివాదము.

గ్రీకు రూపకకర్తలు మొదలగువారు స్వగతమును స్వేచ్ఛగావాడినారు. ఫ్రెంచి రూపకకర్తలుమాత్రము కొందరు స్వగతములకు బదులుగా విదూషకునివంటి నాయక సహాయులను సృష్టించినారు. లోకమున తనలోతాను మాటాడుకొనువాడు లేకపోయినను తనలోతాను తలపోసికొనువాడుండుటమాత్రము సర్వసామాన్యము. నాటకమున ముఖ్యపాత్రల కొన్ని మనోభావములు, అనగా తలపోతలు, ప్రేక్షకులకు తెలియనిచో కథాగమనము అర్థముకాదు. మరి కవికి ప్రవేశములేని నాటకరచనలో అట్టివానిని వెల్లడిచేయుటకు స్వగతమొక సాధనముగా గ్రహింపబడినది. ఆ ఆంతరభావములు వెల్లడియగుటకొరకే ఫ్రెంచి రూపకకర్తలు నాయక సహాయములనువయోగించిరి. కాని ఈ పాత్రలు కేవలము పేలవములుగా తయారగుటచేత మోలియర్, షేక్స్పియర్ ప్రభృతులు మరల స్వగతములనే వాడియున్నారు.

ఆధునికులు స్వగతమును పూర్తిగా పరిహరించుచున్నారు. కొందరు నేపథ్యగానముతో ఈ మనోభావములను వెల్లడిచేయుచున్నారు. కాని అసహజమన్న పేరుతో స్వగతమును నిరాకరించుటపాడిగాదు. 'నాట్యధర్మి' పేరుతో ఎన్ని అసహజత్వములు నాటకమున స్వీకరింపబడుట లేదు? అనవసరముగా పాత్రలను సృష్టించుటకంటె నాటకనిర్మాణములో ఆవశ్యకమై, కవిచే 'మోతాదు'లో చక్కగా ప్రయుక్తమైనచో స్వగతాదులు ఆదరణీయములగుట న్యాయము.

పాత్రోచితభాష :

నాట్యము త్రైలోక్యభావానుక్తిరసమనియు, నానావస్థాంతరాత్మకమైన లోకవృత్తమునకు అనుకరణమనియు, నాట్యమునకు లోకమే ప్రమాణమనియు భరతుడు చాలసార్లు స్పష్టము చేసియుండెను. శ్రీ పురుషులు ఉత్తమ-మధ్యమ-అధమ భేదములచే స్థూలముగా మువ్విధములుగానుందురు. అందు మరల అనేక శీలభేదములు కలవు. ఆయాశీలములుగల ప్రకృతులను

తత్తదనుగుణములగు వాక్-అంగ-లీలా-చేష్టలచే నటుడు నిరూపించినప్పుడే ఆప్రయోగము సిద్ధి పొందగలదు. నాట్యశాస్త్రమందలి 17 వ అధ్యాయమున రూపకములందు ప్రయుక్తములు కాదగిన వివిధభాషల వివరణములు కలవు— లౌకికసంస్కృతమును, సంస్కృతవికారమైన పాకృతమును, శౌర సేన్యాది సప్తదేశభాషలను, ఆంధ్రాది సప్తవిభాషలను భరతుడు పేర్కొని, అవి ఏయే పాత్రలకు ఏయే స్థితులలో ప్రయుక్తములు కావలయునో విశదీకరించెను.⁵ భాస-కాళిదాసాది ప్రాచీనసంస్కృతనాటకకర్త లందరును సంస్కృతముతోపాటు ఈభాషలలో కొన్నింటిని వాడియున్నారు. కాగా, ప్రాచీనకాలమున 'పాత్రోచితభాష' యనునది యొక సమస్య కాలేదనియే చెప్పవచ్చును.

ప్రాచీనకాలమున తెలుగులో మార్గరూపకమని చెప్పదగిన క్రీడాభిరామమందు భాష యంతయును ఒకేవిధముగా నున్నది. కాని, యక్షగాననాటకములందు మాత్రము భాషా వైవిధ్యము పాటించబడినది— శుద్ధగ్రాంధికము, శిష్టవ్యావహారికము, సామాన్యుల వ్యావహారికము, తమిళాదిభాషలవారి 'యాసతెలుగు' మొదలగు వివిధస్వరూపముల నందుచూడవచ్చును. ప్రసిద్ధలాక్షణికుడైన అప్పకవికూడ కావ్యనాటకములందు పాత్రోచిత్యముపేర భాషావైవిధ్యము నంగీకరించియుండుట పరిశీలనార్హము (చూ. అప్పకవీయము).⁶ కాని వల్లభరాయడు తప్ప తక్కిన ప్రాచీనలెవ్వరును మార్గరూపకరచనకు పూనుకొనకపోవుటచే, ఈ సమస్య తెలుగుసాహిత్యమునకు సంబంధించి ఉత్పన్నమే కాలేదు.

తొలి తెలుగుమార్గరూపకకర్తయగు కోరాడవారికి, వీరగ్రాంధికవాదులగు కొక్కొండ వారికి ఈసమస్యపై దృష్టి పోనేలేదు. 'రిఫార్మర్ పండిట్' అనిపించుకొన్న పరవస్తువారు మాత్రము సంస్కృతరూపకానువాదములో ప్రాకృతభాషాస్థానమున అచ్చతెనుగును ప్రవేశ పెట్టినారు; కాని అది సరిగా సాగినట్లు కన్పట్టదు. వావిలాలవారు తెలుగులో ప్రాకృతమునకు బదులుగా గొల్లమాటలో, కోయమాటలో లేక గ్రామ్యభాషయో వాడుకచేయవలసియుండుననియు, అట్టిపని చేయుటకు మనసొప్పకయు ఆప్రయత్నము విరమించినారు; కాని ఆచటచట వాడుక మాటలు (బాహూలు, వెళ్లతాము మొ॥) మాత్రము స్వబుద్ధితోనే వాడియున్నారు. ఇంక వీరేశలింగం పంతులుగారు తమ వ్యవహారధర్మబోధినియందును, చమత్కారరత్నావళిలోను సాహసించి వ్యావహారిక భాష నుపయోగించినారు. వీరును, చిలకమర్తివారును వ్యావహారిక భాషావాదులు కాని, పాత్రోచితభాషావాదులు కాని కాకపోయినను వీరిభాషమాత్రము సరళమును, నాటకోచితమును అయియున్నదని మాత్రము చెప్పకతప్పదు. నాడెళ్ల పురుషోత్తమకవిగారు తమ హిందీ-తెలుగు నాటకములలోకూడ భాషావైవిధ్యమును చూపించియుండుట గమనించి యున్నాము. ఇదియంతయును 1891 వ సంవత్సరమునకు పూర్వపువిషయము; నాటివరకును పాత్రోచితభాషా విషయము నొకసమస్యగా పాటించినవారు లేరనియే చెప్పవచ్చును.

1891 లో వేదమువారు 'నాగానందము'ను ప్రకటించి, పాత్రోచితభాషావాదమునకు పునాదులు వేసినారు; అంతియేకాక 'గ్రామ్యభాషాప్రయోగ విబంధన' మనేది ఒక విమర్శ వ్యాసమునుకూడ వెలయించినారు. వీరిందు ప్రాకృతము సంస్కృతభాషా గ్రామ్యమనియు,

ఇంక దేశభాష లంతకంటెను గ్రామ్యములనియు నిరూపించియున్నారు; కావున తెలుగులో సంస్కృతస్థానమున గ్రాంధికమును, ప్రాకృతస్థానమున గ్రామ్యమును వాడవలెనని వారు సిద్ధాంతించినారు.

ఈ సందర్భమున రెండు అంశములను పరిశీలించవలసియున్నది—1. సంస్కృత భాషాదృష్టితో ప్రాకృతము గ్రామ్యమని అంగీకరించినప్పటికిని, అది వ్యాకరణసంస్కారము కలదని మాత్రము మరచిపోరాదు; మరి తెలుగుగ్రామ్య ముట్టిదిగాదు; అట్టియెడ ఇది రూప కములం దాదరణీయమా ? 2. నాట్యమెంతగా లోకవృత్తానుకరణమైనప్పటికిని, అనేక అంశము లలో అది లోకముకంటె భిన్నమనికూడ గుర్తించియున్నాము. అట్టియెడ పాత్రోచితభాషా ప్రయోగవిషయమునమాత్రమే లోకసహజత్వ మేల కావలయును ? రూపకమునంతటిని వ్యావ హారికభాషతోనే—అందుకూడ వై విధ్యమునుచూపుచు—వ్రాసినవారికి పై ప్రశ్నలతో పనిలేదు⁷. కాని సంస్కృతస్థానమున గ్రాంధికమును, ప్రాకృతస్థానమున గ్రామ్యమును వాడవలెననువారు మాత్రము ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానము చెప్పవలసియున్నది. అంతియేకాదు, పెట్టుకొన్న నియ మమును కడవరకును చక్కగా నిర్వహింపవలసియున్నది⁸.

నాట్యము లోకవృత్తానుకరణమేకాక ప్రదర్శనప్రధానముకూడను. నాటకమును చూచు చున్నంతకాలమును రూపకగతపాత్రలు సజీవులుగా మనయెదుట కన్పట్టుదురు; సంభాషించుదురు; అందుచేత మనము శీఘ్రముగా వారిపై పై ఆకర్షించబడుదుము. అట్టియెడ వారి భాషణములు లోకసహజములుగానున్నచో మనకు వారు అత్యంతము సన్నిహితులు కాగలరు. ఒకవేళ రాజు సేవకునివలెను సేవకుడు, రాజువలెను మాటాడినచో అది మనకు హృదయాపరకముకాదు. వారు తత్తత్సంస్కారబలానుగుణముగా భాషించినప్పడే మనకందు తాదాత్మ్యమేర్పడును. (ఈ విషయమున కావ్యము నాట్యమునుండి భేదించుచున్నదని తెలియవలెను. అట్లు భాషించనిచో దానిని అనౌచిత్యముగా పరిగణింపవలసియున్నది. ఇట్టి అనౌచిత్యమునే రుద్రటుడు తన కావ్యా లంకారమందు గ్రామ్యత్వ మనినాడు—“గ్రామత్వ మనౌచిత్యం వ్యవహారాకారవేష పచనానామ్ దేశ_కుల_జాతి_విద్యా_విత్త_వయః_స్థాన_పాత్రేషు”. దీనిని వ్యాఖ్యానించుచు ‘పచనమనగా భాష’ యని నేమిసాధువు నిరేఖించియుండెను. కాగా వ్యవహార_ఆకార_వేషాదులందువలెనే భాషయందును దేశ_కుల_జాతి_విద్యా_విత్త_వయః_స్థాన_పాత్ర వివేకముతో ఔచిత్యమును పాటించుట ముఖ్యమని తేలుచున్నది⁹. మరియు, భరతుడు 19 వ అధ్యాయము చివర స్పష్టికరించినట్లుగా “లోకభాషల బలాబలములను పరిశీలించి మృదుశబ్దమును, సులభార్థమును అగునట్లుగా” నాటకమును రచింపవలసియున్నది.

ఈ సందర్భమున నాటకశైలినిగూర్చికూడ రెండుమాటలు చెప్పవలసియున్నది. పౌరాణిక_చారిత్రక నాటకములు సాంఘికనాటకములకంటె పూర్తిగా భిన్నములు. ఆ పాత్రలు వారి రోజులలో వివిధముగా మాటాడికొనిపో మనకు తెలియదు; కాని ఒక దేవతామూర్తియో, ఒక చక్రవర్తియో నేటి సాంఘికనాయకునివలెనే ప్రసంగించియుండునని తలంచుటమాత్రము సమంజ సము కాకాలదు. కాగా వారి భాషణము కొంత ఉదాత్తముగానుండుటయే సమంజసము ; అసలు

మొత్తముమీద ఆ నాటకములకై లి సాంఘికనాటకములకై లికంటె కొంత గంభీరముగా నుండుటయు (heightened language) సమంజసమే కాగలదు. ఇవట ఒక ముఖ్యవిషయమును గుర్తింపవలసియున్నది. పౌరాణిక-చారిత్రక కథలలోని పాత్రలు వర్తమానకాలమునకును, మన నిత్యజీవనవిధానమునకును సుదూరగులైనవారు. అటువంటి పాత్రలు గ్రాంథికములో మాటాడినను, పద్యములలో సంభాషించినను, పాటలలో దుఃఖపడినను మనకును వారికిని మధ్య గల కాలభేదమును దృష్టిలో పెట్టుకొన్నచో మనకది విడ్డూరముగా కన్పించుట కవకాశ మేర్పడదు. గురజాడవారు పౌరాణికకథనే స్వీకరించి వ్యావహారికభాషలో “బిల్వశీయము” నురచించినారు. ఇది గ్రాంథికవాదులమీద సవాలుగాచేయబడిన రచన. కాని కన్యాశుల్కమున ప్రయుక్తమైన వ్యావహారికభాషకును, ఇందు ప్రయుక్తమైన వ్యావహారికభాషకును భేదమును సహృదయులు నులువుగా గ్రహింపగలరు. ఇతివృత్త స్వరూపమే ఆ తరతమభేదములను తప్పక తెచ్చిపెట్టునని గ్రహింపవలెను.

శ్రీలు : రంగస్థలము :

కేవలము నాట్యప్రదర్శనముకొరకే 24 గురు అప్పరసలు సృష్టించబడినట్లు నాట్యశాస్త్ర ప్రథమాధ్యాయమందు కలదు. 26 వ అధ్యాయమందు చెప్పబడిన త్రివిధములగు వేషధారణములలో ‘అనురూప’ వేషధారణమొకటి¹⁰; అనగా పురుషులు పురుషభూమికలను, స్త్రీలు స్త్రీభూమికలను ధరించుట; ఇదియే ఉత్తమపద్ధతియట. దీనినిబట్టి నాట్యశాస్త్ర రచనాకాలమునాటికి స్త్రీలు పురుషులతో కలిసి నాటకములాడుచున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. సంస్కృతనాటక ప్రస్తావనలందు కన్నట్లు ‘నటి’ సూత్రధారుని పత్ని. సూత్రధారుడొకడైనను ‘అర్యురాలా !’ అని సంబోధించును; నటి సూత్రధారుని ‘అర్యపుత్ర’ అని సంబోధించును. ఇవి నాటకమున భార్యభర్తలు పరస్పరము చేసికొనెడి సంబోధనలు. పత్ని అనగా సహధర్మచారిణియనియు, నాట్యవేద మహాసత్ర దీక్షితుడైన సూత్రధారుడు నటిని ‘అర్యురాలా !’ అని సంబోధించుననియు అభినవగుప్తుడు వ్యాఖ్యానించియుండెను. సాధారణముగా సూత్రధారుడు నాయకభూమికలను, వాని భార్యయగు నటి నాయకాభూమికలను ధరింతురు. నటి కేవలము నటిగానేకాక ఆదర్శ గృహిణిగా కూడ కొన్ని సంస్కృతరూపకప్రస్తావనలందు చిత్రింపబడుట పరిశీలనార్హము. ఆమె సూత్రధారునియందు కడు అనురక్త; ఇంటిని చక్కదిద్దికొనుటలో ఆసక్తిమెండు. సంశాన యోగక్షేమములందు శ్రద్ధ అధికము. (కుమార్తెవివాహమునుగూర్చి నటి తాపత్రయపడుట కొన్ని ప్రస్తావనలందు వర్ణితమైనది).

ఇట్లు భారతదేశమున స్త్రీల రంగప్రవేశమున కాదికాలములో ఎట్టి విషేధమునులేదు; అంతియే కాదు వారి ప్రవేశము ఆవశ్యకముగా పరిగణింపబడినదికూడను. కాని, శృంగారకాలమునాటికి స్త్రీలు రంగమునుండి బహిష్కరింపబడిరి: అసలు నటులందరును పంక్తిబాహ్యులైరి. పాశ్చాత్య దేశముల విషయము ఇందులకు వ్యతిరేకము. గ్రీకురూపకప్రదర్శనములందు కాని, షేక్స్పియరునాడుకాని స్త్రీలు నాటకప్రదర్శనములందు పాల్గొనలేదు; యువకులే స్త్రీభూమికలను ధరించెడివారు. రెష్టోరేషన్ కాలములోనే స్త్రీలు రంగస్థలము నెక్కుట ఆరంభమైనది; క్రమముగా విస్తరించి, పాశ్చాత్యదేశములందు నేడది సర్వసామాన్యవిషయమైనది.

కృష్ణదేవరాయల కాలములో శ్రీ పురుషులు కలిసి నాటకప్రదర్శనము లొసంగినట్లు ఒకటిరెండు ఆధారములున్నను, అది సర్వసామాన్యముగా అంగీకరింపబడినట్లు కన్పట్టదు. కూచిపూడివారు మొదలగువారు దీనినాదరింపలేదు. ఆధునికకాలమున తెలుగు నాటక ప్రదర్శనము లారంభమైన కాలములో పురుషులే నాటకసమాజములందుచేరి, వారే శ్రీ భూమికలనుకూడ ధరించిరి (ఇందులకు సురభినమాజము లపవాదము). 'విజయరామ ద్రమాటిక్ కంపెనీ'లో వేశ్యలు పురుషులతో కలిసి నటించినారు. ఇంక రాఘవాచార్యులుగారు బెంగళూరులో 'అమె చ్యూర్ నాటకసమాజము' స్థాపించి, కొంతమంది శ్రీలను చేర్చుకొని నాటకములాడ నారంభించెను. 1928 లో విదేశయాత్ర చేసివచ్చినతరువాత రంగస్థలమున కులశ్రీలు పాల్గొనవలెననెడి యుద్యమమును ఆయన ప్రారంభించెను. అప్పుడా నినాదము లోకమున నొక కల్లోలమును రేపినది; పెద్దలు పత్రికలలో వాదోపవాదములు చేసినారు. "శ్రీ భూమికలను శ్రీలే నిర్వహింపవలెనా? అక్కరలేదా?" అనునది నేడొక తీవ్రసమస్యకాదు; తగినంతమంది ఉత్తమ నటీమణులు లభింపకపోవుటయే నేటి సమస్య.

పురుషుడు శ్రీ భూమికను ధరించి, ఉత్తమముగా నిర్వహించుటలో ప్రతిభ ఆధికముగా వ్యక్తమగుట సత్యమే. శ్రీయుతులు ముప్పిడి జగ్గరాజు, ఉప్పలూరి సంజీవరావు, స్థానం నరసింహారావు ప్రభృతులు పురుషుల శ్రీ పాత్రధారణమునకు బద్ధవిరోధియైన రాఘవాచార్యుల వారి మెప్పునుకూడ పొందియున్నారు. కాని శ్రీలే శ్రీ భూమికలను నిర్వహించుటలో సౌలభ్య మధికము. పురుషులు శ్రీల వన్నెచిన్నెలను అనుకరింపగలిగినను శ్రీకి తన బిడ్డలయందుండు మాతృవాత్సల్యముకాని, భగ్నుప్రేమియైనప్పుడు కలుగు తీవ్రప్రతికారవాంఛనుకాని యెన్నడును సంపూర్ణముగా చూపెట్టలేరు. ఇది నిరూపింపనక్కరలేని సత్యము. అయినను పురుషులు శ్రీ భూమికలను అత్యుత్తమముగా నిర్వహించినకాలము గడచిపోయినదని చెప్పవచ్చును. ఇందులకు తగిన దోహదము చేసినవి ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తువారి పోటీలు. నేడీ విషయమున ప్రావీణ్యమును సంపాదించుట కుత్సహించెడి యువకులే లేరని చెప్పట అతిశయోక్తి కానేరదు. (తప్పనిసరిగా విశ్వవిద్యాలయాదులయందలి విద్యార్థులుమాత్రము నేడీ ఫర్దతి యింకను కొనసాగించుచున్నారు). ఔత్సాహికనాటకసమాజములవారు, వృత్తి నాటకసమాజములవారుకూడ శ్రీలచేతనే శ్రీ పాత్రలను నిర్వహింపజేయుచున్నారు. కాని, నీటి నియమముల విషయమున హద్దులు మీరకుండ చూచుకొనుట వారి ధర్మమైయున్నది.

నాటకపు పోటీలు :

నాట్యశాస్త్రమందు 'నాట్యసిద్ధి' యనుపేర ప్రత్యేక మొక యధ్యాయము కలదు (27 వ అధ్యాయము). అందు నాటకపు పోటీల విషయము, ఆ సందర్భమున న్యాయమూర్తులుగా వ్యవహరింపవలసినవారి లక్షణములు,¹¹ ఉత్తమత్వనిర్ణయ విధానము అనునవి విపులముగా వర్ణితములైనవి. గ్రీకు విషాదరూపకముల వికాసమునకు నాటకపు పోటీలు దోహదము చేసినవనెడి విషయమును గుర్తించియున్నాము. నాడేశమున నాటకకర్తలకును, నటులకును సంఘముతో మంచి పలుకుబడి, గౌరవము ఉండెడివి. 1913-20 మధ్యకాలములో తెలుగు

నాటకరంగమున ప్రభవిల్లిన నాటకపుపోటీల సంరంభము నింతకుముందే వివరించియున్నాను. ఈ సందర్భమున శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారి విమర్శవా్యాసములు స్మరణార్హములు (ఈ పరిశోధనావా్యాసమున 327-28, 337 పుటలు కూడ చూడవలెను).

1913-20 మధ్య జరిగిన పోటీలలో ఒకకవి రచించిన ఒకేఒక నాటకమును పెక్కు సమాజములవారు ప్రదర్శించెడివారు. అందు మొత్తము ప్రదర్శనమునకు, ఆయా పాత్రలను ఉత్తమోత్తమముగా నిర్వహించినవారికి బహుమతులు లభించెడివి. కాని 1931 ప్రాంతములలో నాడు ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ ఉపాధ్యక్షులుగానున్న డా. సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణన్ గారు, రాజా విక్రమదేవరమృగారు మున్నగు పెద్దలు ఒక సంఘముగా నేర్పడి నాటకపు పోటీలను జరుపుటకు ప్రయత్నించినారు. ఇంతకుముందువలె పోటీలో పాల్గొనెడి ఆయా సమాజములవారెల్ల ఒకేఒక నాటకమును ప్రదర్శింపవలెననెడి పద్ధతిని సడలించి, పోటీలో పాల్గొనెడి సమాజములవారు తమ కిష్టమువచ్చిన నాటకములను ప్రదర్శింపవచ్చునని పై సంఘము నిర్ణయించినది. రాజకీయాది కారణముల మూలముగా పై పోటీల నిర్వహణము ఆగిపోయినను అనాడు ఆ పెద్దలు తలపెట్టిన పద్ధతిలోనే 1943-44 నుండి ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తువారు పోటీలను నిర్వహించుచున్నారు.

పై పద్ధతినే అనుసరించి నేడించుమించుగా 20 సంస్థలవారు ప్రతిసంవత్సరమును నిర్ణీతకాలములలో నాటకపుపోటీలు జరిపించుచున్నారు. ఇందులో ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి—నాట్యకళాప్రపూర్ణ బళ్లారి రాఘవ స్మారక పరిషత్తు, విజయనగరము (వీప్రిలులో); సంస్కృతీ సమ్మేళనము, గూడూరు (మే నెలలో); కొప్పరపు సుబ్బారావు స్మారక నాటక కళా పరిషత్తు, గొల్లప్రోలు (జనవరిలో); రాయల నాటకకళాపరిషత్తు, ప్రొద్దుటూరు (అక్టోబరులో); నరసాపురం నాటకకళాపరిషత్తు, నరసాపురం (జనవరిలో); శ్రీ వేంకటేశ్వర నాట్య కళాపరిషత్తు, తిరుపతి (నవంబరులో); లలితకళాపరిషత్తు, రాజమండ్రి (అక్టోబరులో).

ఈ పోటీలొక్క ప్రక్క క్రొత్తనటులకు, క్రొత్త రచయితలకు, క్రొత్త నాటకములకు క్రొత్త ప్రదర్శనపద్ధతులకు దోహదకారులుగా నున్నప్పటికిని ఇంకొక ప్రక్క అసూయా వైషమ్యములను పెంచునవిగానున్నవి. మూడునాలుగు రోజులపాటు దీక్షగా కూర్చుండగలిగిన 'జడ్డిలు' ఉత్తములు లభించుటలేదు. అనలు, నేడు పోటీలు నిర్వహింపబడెడు పద్ధతియే కొందరికి అసంతృప్తికరముగానున్నది. "నాటకకళ ఆమెచ్యూర్ స్థితిలో నున్నప్పుడు పోటీల అవసరము కలిగినది; ఇప్పుడు వాని అవసరమేలే"దని కొందరందురు (నాటకపు పోటీలకు బళ్లారి రాఘవాచారిగారు బద్ధవిరోధులు). ఈ విషయమును కూలంకషముగా చర్చించి, నిర్ణయమునకు రావలసిన అవసరము నేదెంతయేనియు కలదు. ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడెమీ ఈ సమస్యను చేపట్టగలదని ఆశింపవచ్చును.

నాటకము : సినిమా :

తెలుగు దేశములోని పెద్దపెద్ద నాటకసమాజము లంతరించి కొంత్రాక్తు నాటకము లారంభమైన సమయములోనే తెలుగు సినిమా పరిశ్రమ ఆరంభమైనది. అంతకుముందే

సి. పుల్లయ్యగారు 'మార్కండేయ' మూకీ చిత్రమును నిర్మించియున్నప్పటికిని, 1931 లో 'హెచ్. ఎమ్. రెడ్డిగారు నిర్మించిన తొలి తెలుగు టాకీ చిత్రము 'భక్త ప్రహ్లాద' తరువాతనే తెలుగు సినిమాపరిశ్రమ అభివృద్ధి ఆరంభమైనదని చెప్పవలసియున్నది. ఎక్కువరాబడికి అవకాశముగల సినిమాపరిశ్రమ నటుల నాకర్షింప నారంభించినది. శ్రీయుతులు డి. వి. సుబ్బారావు, బిల్లారి రాఘవాచార్య ప్రభృతి ప్రసిద్ధనటులుకూడ తరువాతి కాలములో సినిమాలయందు పాల్గొనియుండుట స్మరణార్హము. 1944 నుండి ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తువారు జరుపుచువచ్చిన నాటికానాటకపు పోటీలలో ప్రథములుగా ఉత్తీర్ణులైన నటులు, నటీమణులు, నాటకరచయితలు అందరను సినిమా పరిశ్రమలో చేరిపోయినారు. అసలు వారికందు ప్రవేశము కలుగజేయుటకు నాటకరంగమే పునాదియైనదనుట వగ్గునత్యము. కాగా, సినిమా పరిశ్రమ ఉత్తమనటీనటులను, నాటకరచయితలను ఆకర్షించివేసి, నాటకరంగమును ఎప్పటికప్పుడు బలహీనపర్చుచున్నస్థితి ఏర్పడుచు వచ్చినది. ఈ స్థితిలో సినిమాపరిశ్రమ నాటకకళకు ప్రబల విరోధికాగల యవకాశమున్నది.

కాని సినిపరిశ్రమ నాటకకళకు వ్యతిరేకముగాని, దానిని బలహీనపర్చునదికాని కానక్కరలేదు. నాటకరంగమున ప్రతిభావంతులైనవారందరును సినిరంగమునకూడ రాణింపగలరని చెప్పజాలము. బిల్లారి రాఘవాచార్యయంతటి ఉత్తమనటుడే సినిరంగమున రాణింపలేదనుట స్మరణీయము; మరియు వారు తమ జీవితమునంతటిని నాటకకళకే అంకితముచేసిరి. కాగా, నాటకరంగము నంటిపెట్టుకొని కొందరు ప్రసిద్ధనటులెల్లప్పుడును తప్పక ఉండనే ఉందురు. అట్టివారు కేవలము ఔత్సాహికులుగానే యుండిపోవుటకంటె వృత్తినటులుగా స్థిరపడుట వారికిని, నాటకరంగమునకును శ్రేయస్కరము. మరియు, నాటకరంగమునుండి సినిమారంగమున ప్రవేశించినవారందరిపైనను తమ పూర్వాశ్రమమును విస్మరింపక తదభివృద్ధికై పాటుపడవలసిన బాధ్యతకలదు. కొన్నిరాష్ట్రములందు కొందరు నటులావిధముగా చేయుచునేయున్నారు. బొంబాయిలో ప్రసిద్ధ పాశ్చాత్య సినిదర్శకుడు ప్రొఫెసర్ హెర్బర్టు మార్షల్ కొందరు ప్రసిద్ధ సినికళాకారులను కూడగట్టుకొని ఉత్తమసంప్రదాయములతో చక్కని నాటకప్రదర్శనము లిప్పించుచుండుట స్మరణీయము. ఆవిధముగా ప్రసిద్ధ సినికళాకారులు కూడ ముందునకువచ్చి తెలుగునాటకరంగాభివృద్ధికి పాటుపడినచో యీ రెండుకళల మధ్యగల వైరుధ్య మంతరించుటయేకాక రెండును పరస్పరసహకారమున మరింత పర్దిగలవు.

సినిమా పరిశ్రమయా, లేదా కళయా యను వాదము ప్రస్తుతముకాదు. కాని నాటకరంగమునందలి నటనకును, సినిమారంగమునందలి నటనకును చాల భేదముమాత్రము కలదు. నటనలో దోషము దొరలినచో, సినిమారంగమున, సరిదిద్దుకొనుట కవకాశముకలదు; కాని నాటకరంగమునందట్టి యవకాశములేదు. కావున, నాటకనటుడు ఎక్కువ సుశిక్షితుడు కావలసియున్నది. అయినను రెండును ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వములు గల్గియున్నవనియు, అవి పరస్పర విరుద్ధము లగుటకంటె, పరస్పరపోషకములగుటకే ఎక్కువ యవకాశము కలదనియు తలంచుట సమంజసము.

వృత్తినటులు : ఔత్సాహికనటులు :

సంస్కృతనాటకముల ప్రస్తావనలనుబట్టి, ఆనాడు నటు లోకేకుటుంబమునకు చెందిన వారుగా కన్నట్టుచున్నారని తెలిపియున్నాను. ఇంచుమించుగా ఒక్కొక్కకుటుంబ మొక్కొక్క సమాజమని చెప్పవచ్చును. నీరందరును నటనయే వృత్తిగా స్వీకరించినవారు. క్రీ. శ. 13వ శతాబ్ది ప్రాంతములనుండియు కూచిపూడివారట్టివారు. అర్వాచీనకాలములో సురభినాటకసమాజ ములవా రట్టివారు. కూచిపూడివృత్తి మేళము లించుమించుగా నామావళిష్టములై నటులు తలకొక దారి పట్టినారు. పిచ్చుకకుంట్ల, యానాదులు, గొల్లల వృత్తి మేళములుకూడ నేడు కన్నట్టుటయే లేదనిచెప్పవచ్చును. ఆధునికకాలమున తెలుగునాటక ప్రదర్శనము లారంభమైనది మొదలు 1912 ప్రాంతములవరకును తెలుగునాటకరంగమున నటించినవారందరును ఔత్సాహికనటులే; వృత్తి నటులు లేరనియే చెప్పవచ్చును. 1912 ప్రాంతముల వ్యాపారసరళిలో ప్రారంభములైన సమాజముల కాలములో వేరువేరునటులు నటనను వృత్తిగా స్వీకరించుట జరిగినది. ఆ సమాజ ముల ప్రభ యంతరించుటతో కొందరు మరల ఇతర ఉద్యోగములను వెదకుకొనవలసివచ్చినది. ఇంక తక్కినవారు కంట్రాక్టర్ల దయాదాక్షిణ్యములపై ఆధారపడవలసివచ్చినది. చివరికు జీవిత మంతయును నటులుగానే బ్రతికిన కొందరు దుర్భరదారిద్ర్యముతోనే చివరిరోజులు గడపి, శోచనీయమైనస్థితులలో తనువులను విడిచినారు. కాగా, తెలుగునాటకరంగమున వృత్తి నటులలో లేదా, నటనను వృత్తిగా స్వీకరించినవారిలో బాగుపడినవారిని ప్రేళ్ళమీదమాత్రమే లెక్కింపవచ్చును. ఈపరిస్థితులు నేటికింకను అట్లేయున్నవి.

ఔత్సాహికనటులందరును, ఏదోయొక వృత్తిలో నిమగ్నులై యుందురు; పగలంత యును ఆయావృత్తులలో పొట్టుపోసికొనుటకు పనిచేయవలసినదే. ఇంక రిహార్సలు పాయం సంధ్యాసమయములలో, రాత్రివేళలలో జరుగును—అనగా పగలంతయును పనిచేసి, అలసి వచ్చినస్థితిలో నన్నమాట ! ఇట్లు వచ్చినవారికి రిహార్సలువేసికొనుటకు తగిన స్థలములుకాని. ఇతరములైన అవసరపరికరములుకాని అందుబాటులో నుండవు. ప్రదర్శనమునాటిరాత్రికి మాత్రము ఏదోవిధముగా, అద్దెకుతెచ్చియో, అరువుతెచ్చియో పరికరములను కొన్నింటిని కూర్చు కొని, అతుకుపెట్టుకొని, ప్రదర్శన మైనదనిపింతురు. ఇన్ని అవస్థలు పడుచున్నను, కొన్ని సమాజములవారు మంచి క్రమశిక్షితో ఉత్తమనాటకప్రదర్శనముల నొసంగుచుండుట తప్పక ప్రశంసనీయము; అది నిజముగా ఔత్సాహికోద్యమమునకు గర్వకారణము.

కాని నిజమాలోచించినచో ఔత్సాహికనటులవలన నాటకకళ ఉన్నతస్థితికి రాగలదని చెప్పజాలము. వారిప్రదర్శనములు ఉన్నతజాతశాలకు, కళాశాలకు, విశ్వవిద్యాలయములకు, వారికోత్సవములకును పరిమితములై యుండుట సమంజసము. ఇంక తక్కిననాటకరంగమును వృత్తినటు లాక్రమింపవలయును. కాని, వారు కేవలము జీవనోపాధికారకే గాక, నటనను ఉపాసనాదృష్టితో స్వీకరించెడివారు కావలయును.¹² ఇట్టివారినెల్ల చేరదీసి, బృందములనేర్పరచి, చక్కనిపద్ధతులమీద నడిపింపగల సమర్థులువెలయవలయును. అనగా వృత్తినటులేకాక, వృత్తి నాటకసమాజములుకూడ నేర్పడవలెన్నమాట. అప్పుడే వీనాటకరంగమైనను బాగుపడును;

కళాత్మకములైన ఉత్తమప్రదర్శనములు సాధ్యములగును. ఇట్టి బృందములలోని నటుల కందరకును వారివారి యోగ్యతలకు, శ్రమకు తగిన ప్రతిఫలము లభించుటకూడ ముఖ్యము.¹³ జీవితకు భద్రతయేర్పడి, జీవనము సుస్థిరమైనప్పుడు కళాపానియను, కళాభిజ్ఞుడును సాధింప జాలనిదేముండును? ఇది నాటకకర్త విషయమునకూడ అన్నితమయ్యెడి సత్యమే. ఉత్తమ నాటకములు బయలుదేరవలెనన్నచో కవికిని జీవితవిషయమున భద్రత యావశ్యకము.

నాటకశాలలు : నాటక కళాశాలలు :

వృత్తినటులు, వృత్తినాటకసమాజములు ఏర్పడి ఉత్తమప్రదర్శనములు జరుగవలయు నన్నచో ముందుగా ఉత్తమ నాటకశాలలు కనీసము ప్రతిపట్టణమందైనను ఏర్పడవలయును. 1930 కి పూర్వము, ఆనగా సినిమాలు రాకపూర్వము తెలుగుదేశమున లెక్కకుమించిన నాటకశాలలుండెడివి; కాని, సినిమాలరాకతో, అవి యన్నియును సినిమాశాలలుగా మారిపోయినవి. నేటి నాటకసమాజములవారు ఆ సినిమాశాలలలోని చిన్నిచిన్ని రంగస్థలములందో, లేదా సమావేశముల 'హాలు' లోనో నాటకప్రదర్శనముల నొసంగవలసివచ్చుచున్నది. అందుగల క్లेशము అనుభవించినవారికే తెలియగలదు. ఈ బాధలుపడలేక కొందరు బహిరంగ నాట్యప్రదర్శనముల నాదరించి, ప్రోత్సహించుచున్నారు; ఇట్టి ప్రదర్శనములలో ప్రజానాట్యమండలివారు మంచి విజయమును సాధించినారు. ఇందు రంగస్థలము తాత్కాలికముగా నిర్మించబడును; ప్రేక్షకులు ఆకాశముక్రిందనే కూర్చుందురు. ఈ తాత్కాలిక రంగస్థలనిర్మాణము చాల తేలిక. స్థిరమైన నాటకశాల లేకపోవుటచేత వలసిన రంగవరికరములను సమకూర్చుకొనుటయేకాదు; దాచు కొనుటయు కష్టమే. అందుచేత వారు 'సీనరీ' కొరకు, 'సెట్టింగు'ల కొరకు ప్రయాసపడక సూరికాత్రిగారు, శ్రీహరింద్రనాథచటోపాధ్యాయ సూచించినట్లుగా రంగుతెరలతోనే ప్రదర్శనముల నొసంగి రక్తికట్టించినారు.¹⁴

నాట్యశాస్త్ర దృష్టియాధ్యయమందు నాటకకళాశాలనిర్మాణము చాలవిపులముగా వివరింపబడెను. నేటి ఆనుకూల్యములనకూడ దృష్టిలోపెట్టుకొని చక్కని నాటకశాలలను నిర్మించుట అవశ్యకము. బహిరంగనాటకశాలలకంటె సమగ్రనాటకశాలలే (closed theatres) ఉత్తమ ప్రదర్శనముల కెక్కువ దోహదకారులగుట నిస్సంశయము.

వృత్తినటులు ముందుకువచ్చి, వృత్తినాటకసమాజము లేర్పడి, చక్కని నాటకశాలలు నిర్మితములైనప్పుడుకూడ పరిష్కరింపవలసిన ప్రధానసమస్య యింకొకటి మిగిలియుండును— నటుల కొనగవలసిన శిక్షణ. బి. టి. రాఘవాచార్యులుగారు, బిందా కనకలింగేశ్వరరావుగారు, ఆంధ్రనాటకసమాఖ్యవారు నడపిన పాఠశాలలనుగూర్చి వివరించియున్నాను. క్రిందటిసంవత్సరము ఆంధ్రప్రదేశ్ నాట్యసంఘమువారు బదునెలలపాటు శిక్షణతరగతులను నడిపినారు. ఈసారి ఒకసంవత్సరముపాటు నడపవలయునని ప్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. గుడివాడ కళాశాలలో ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తుపక్షమున నాటకశిక్షణతరగతులు సాగుచున్నవి, ఇట్లు అచ్చటచ్చట చెదురుగా జరిగెడి ప్రయత్నములు ఫలవంతములగుట కష్టము. ఇందులకు విదేశములలోవలెనే ఇచ్చటకూడ విశ్వవిద్యాలయములు పూనుకొని, నాటకశిక్షణకు ప్రత్యేకశాఖలనేర్పాటుచేయవలెను.

1943 లో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమున పోస్టుగ్రాడ్యుయేట్ స్థాయిలో నాటకశాఖ నేర్పాటుచేయ వలెననెడి తలంపొకటి మొరపు వలె మెరిసినది; అప్పుడు బళ్లారి రాఘవాచార్యులుగారిొక ప్రణాళికను సిద్ధముచేసి విశ్వవిద్యాలయమునకు సమర్పించియున్నారు. కాని అది కొనసాగలేదు. ఆంధ్రులందరును ఐక్యకంఠ్యముగా అట్టిదానిని నేటికిని వాంఛించుచున్నారు.

పాశ్చాత్యదేశములందలి విశ్వవిద్యాలయములలో 'నాటకశాఖలు' కలవు. వానిని Departments of Drama and Speech అందురు; దీనినిబట్టి పాఠ్యమునకు (Speech) వారెంత ప్రాముఖ్యమిచ్చుచున్నదియును తెలియగలదు. నాట్యశాస్త్రమందలి 17 వ అధ్యాయములో 'కాకుస్వరవ్యంజన' మనెడి భాగముకలదు. ప్రేమ, శోకము, భీతి మొదలగు భావవిశేషముల వలన కంఠస్వరమున ఏర్పడు వికారము లేదా మార్పు 'కాకువు' అనబడును. దీనినే ఆంగ్లమున 'modulation of voice' అందురు. పద్య-గద్య సంయుక్తమైన పాఠ్యమునకు ఈ 'కాకువు' ప్రాణము. అట్టిదానివిషయమున చక్కని శిక్షణము, అభ్యాసము అత్యవసరములు. అభిమానము, ఉత్సాహము ఉన్నంతమాత్రమున అందరును నటులు కాజాలరు. విద్యావివేకములు, సహజప్రతిభకలవారుకూడ సుశిక్షణములేనిదే రాజింపజాలరు. మరి అట్టివారికి, విశ్వవిద్యాలయ నాటకశాఖలలోనో, మరి యితర ప్రత్యేకనాటకకళాశాలలలోనో అనుభవజ్ఞుల శిక్షణము లభించినచో ఎంతయేని వన్నెకెక్కుదురనుట సత్యసమ్మతమైన విషయము. అట్లు నటనా శిక్షణములో పలువురు తీర్ణులై నప్పుడే సుశిక్షితులై న వృత్తినటులు తయారగుట కవకాశమేర్పడును. అది జరిగిననాడే తెలుగునాటకరంగమునకు మంచి భవిష్యత్తుకలదని చెప్పగలము.¹⁵

ఉత్తములై న దర్శకుల (= సూత్రధారుల), నటుల, నటీమణుల, న్యాయమూర్తుల, ప్రేక్షకుల లక్షణములేవియో భరతాదులు స్పష్టికరించియేయున్నారు. నటులకు చక్కని శిక్షణ యొనగుటయేకాక, ఉత్తమనాటకప్రమాణము లెవ్వయో గుర్తింపగలిగినజ్ఞానము ప్రేక్షకులకుకూడ కలిగించుట యావశ్యకమనెడివిషయమును విస్మరింపరాదు.¹⁶ ఇందులకు కళాశాలలను స్థాపింపవలసిన యవసరములేదు కాని ఉపన్యాసములమూలమున, వ్యాసములమూలమున, శాస్త్రగ్రంథములను సరళభాషలో వ్రాయుటమూలమున ఎంతయేని ప్రచారమును చేయవచ్చును.

భ ర త వా క్య ము

ఇంతపరకును చేసిన విషయవివరణమునుబట్టి, తెలుగునాటక సాహిత్య మెంత వికాసమైనదో, అవిరళాలముననే అది ఎంత సత్వరాభివృద్ధిని పొందినదో, తెలుగు నాటకరంగ మెట్లు పరిణామశీలమును, ప్రగతిశీలమును అయినదో సుస్పష్టము కాగలదు. రచనలో, విమర్శలో, ప్రయోగములో, నటనలో తెలుగువారు భారతీయు లందరటినను తలమానికముగా నున్నారనుట నిస్సంశయము.

నాటకరచనావిషయమున తెలుగువారు పెక్కు పోకడలను పోయినారు; వారు ప్రయత్నించిచూడని ప్రయోగరీతి లేదన్నచో అతిశయోక్తి కాజాలదు; నేడు ఇంకను విరివిగా ప్రయోగములు జరుగుచున్నవి.

ఇంక నాటక ప్రయోగవిషయము—విదేశములవారి వివిధనటనారీతులను పరిశీలించివచ్చిన బిల్లారి రాఘవాచార్యులుగారు తెలుగు నటుల నటనాకౌశలము మరి యే దేశమువారి నటనా కౌశలమునకును తీసిపోదని వలుసార్లు పేర్కొనియున్నారు. విదేశములలో నాటక ప్రయోగ శిక్షణము పొంది, ఇటీవలనే స్వదేశమునకు తిరిగివచ్చిన పి. ఎన్. రామారావుగారుకూడ ఇదే అభిప్రాయమును వ్యక్తము చేసియున్నారు. పద్మశ్రీ బిరుదముతో రాజసన్మానమును పడసిన తొలి భారతీయనటుడు తెలుగునటుడే యగుట గుర్తించియున్నాము. నాటక ప్రయోగవిజ్ఞానమున అపారమగు కృషి నల్పుచున్న భారతవిశ్వవిద్యాలయములలో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయము ప్రథమ గణ్యమని చెప్పక తప్పదు.

ఇట్టివి ఇంకను యెన్నియో కలవు. ఇవియెల్ల తెలుగువారికే చాలమందికి తెలియవు; తెలిసికొనవలెననెడి ప్రయత్నమునుకూడ వారు చేయరు; అంతటితో సూరకుండక, తెలుగులో నాటకము లేమున్నవి, నటు లెవ్వరున్నారని యీనడించుచుందురు; పెద్దలలోని ఇట్టి బొదాసీన్యము భాషకును, ప్రజకును, రాష్ట్రమునకునుకూడ శ్రేయోదాయకము కాజాలదు.

తెలుగు దేశమందలి పెద్దలలో చాలమందికి నాటకములు, నాటకరంగములు అన్నచో అభిమాన మధిరమేకాని అభినివేశము తక్కువ; కొందరిలోని ఈ అభిమానముకూడ 'మాట వరుసకన్న పద్ధతిలోనే'యుండును. ఈ బొదాసీన్యము పెద్దలలో తొలగినకాని, తెలుగు నాటక సాహిత్యమును, తెలుగు నాటకరంగమును సర్వతోముఖాభివృద్ధిని పొందజాలవు.

తెలుగులో ఉత్తమ నాటకములు, - నాటికలు, ఏకాంకికలు బయలుదేరినవి; ఇంకను బయలుదేరుచున్నవి. మహానటులు వెలసినారు; ఇప్పుడును కలరు. ప్రయోగ విజ్ఞులైనవారెందరో అవతరించినారు; ఇప్పుడును ఉన్నారు.....ఈ సంపదయెల్ల సద్వినియోగము కావలయునన్నచో దేశము నలుమూలల నాటకశాలలు వెలయవలెను; నటులకు, నాటక రచయితలకు సుశిక్షణము లభింపగల నాటకకళాశాలలు వెలయవలెను; విదేశములందువలె నాటక కళకు విశ్వవిద్యాలయ గౌరవము (academic status) లభింపవలయును. నటులకు, నాటక రచయితలకు నాటకకళవలననే జీవనము గడచెడిస్థితి రావలయును. ఇది జరిగిననాడు తెలుగు నాటకరంగము ప్రపంచమునకే మార్గదర్శకము కాగలదనుట అతిశయోక్తి కాజాలదు—అట్టి శుభముహూర్త మాసన్నమగునుగాక ! ఇందులకు చిత్తశుద్ధితో కావించిన ఈ నా కృషి (నాట్య శాస్త్రానువాదము, ఈ పరిశోధనావ్యాసరచన) ఏ మాత్ర ముపయోగపడినను, నేను కృత కృత్యుడనే; ధన్యుడనే.

నాటకవిమర్శ చరిత్ర

1. 1960 నాటికి 37 గ్రంథములు తెలిగింపబడినవి. ఇందులో కొన్ని గ్రంథములను పలువురు అనువదించియున్నారు. ఊ: భానుదత్తుని రసమంజరికి ఎనిమిది అనువాదములు కలవు. మా. చెలమచెర్ల రంగాచార్యులుగారి ఆంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణమునకు ఈయజ్ఞి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారి "సాహిత్యకుసుమాంజలి" (పుటలు 92-95).
2. వి. టి. రాఘవాచార్యులుగారు నటులకు శిక్షణ ఇచ్చుటలో తమ జీవితమంతయు ధారపోసినారు. ఎట్టి మొద్దునైనను రాపాడి రత్నముగా తయారుచేయుటలో వీరు నిద్రహస్తులు. బందరు రామమోహన్ ఫియేటరు, ఇండియన్ డ్రమాటిక్ కంపెనీ, భాలభరతసంఘాలలోను, బెజవాడ మైలవరం కంపెనీలోను, ఏలూరు మోతేవారి కంపెనీలోను నాట్యాచార్యులుగా పనిచేసినారు. ప్రసిద్ధనటులు శ్రీయుతలు డి. వి. సుబ్బారావు, పారువల్లి సుబ్బారావు, జొన్నవిత్తుల. అద్దంకి, పంచాంగం, గురజనాయుడు, సంజీవరావు, తుంగల ప్రభృతులందరును వీరికి శిష్యులు.

3. "...though the Ibsenian doctrine of Heridity and environment as determinants of character and condition, would seem, from our present state of knowledge, to be most rational, no theory or belief, ancient or modern, furnishes better justification for the inequalities of life than the law of karma".

—Gurajada's preface to 'Harischandra'

(English) by Sri G. C. V. Srinivasachari.

4. ఢిల్లీలోని "ఏషియన్ ఫియేటర్ ఇన్స్టిట్యూట్"లో కొందరు శిక్షణ పొందియున్నారు. వీరిలో పేర్కొన వలసిన ప్రముఖులు శ్రీ కె. వెంకటేశ్వరరావు (రసన-బెజవాడ), శ్రీబక్షి శ్రీరాం (హైదరాబాదు): మరి కొందరు విదేశములలో శిక్షణ పొందుచున్నారు; వీరిలో పేర్కొన బడ వలసిన వారు శ్రీ రాజారాధాన్ అమెరికాలోని "ఊటా" విశ్వ విద్యాలయములో "నటన"లో పి. హెచ్ డి. పట్టముకొరకు కృషిచేయుచున్నారు. పి. యస్. రామారావుగారు కలకత్తాలో మూడేండ్లు శిక్షణపొంది, తూర్పు జర్మనీ వెళ్ళియున్నారు. వీరిరువురు తిరిగివచ్చిన తరువాత తెలుగు దేశమున కెంతయో ఉపయోగపడగలరని ఆశింపవచ్చును.

నాటక రచన

1. లోకమున ఎవరేని ఏదేని ఒక ఫలమును సాధించుటకు పూనుకొని, దానిని సాంతముగా, అనగా ఫలము సిద్ధించు వర్యంతమును కొనసాగించినచో, ఆకార్యాచరణమందు ప్రధానముగా 5 అవస్థలు మనకు గోచరించును—

- (1) ఏదేని ఒకదాని మీద ఒకనికి అభిలాష జనింపగానే అతడు దాని మీదనే తన దృష్టిని కేంద్రీకరించును. దానిని మననముచేసి, తత్పాధనోపాయముల నాలోచించి, ఒక నిర్ణయమునకు వచ్చును.
- (2) సాధనోపాయములు నిర్ణయము కాగానే దానిని ఆచరణలో పెట్టును; అనగా కార్యాచరణ మునకు పూనుకొనును.
- (3) కొంత ప్రయత్నము జరిగిన తరువాత ఫలము లభించునని కొంత ఆశపొడముట సహజము. కాని ఆశతో పాటు ఆటంకములును ఎదురగుచుండును. ఫలము చేతికందినట్లే

కన్పించి మరల మాయమగుచుండును; అయినను దానిని సాధించుటకు పట్టుదలతో ప్రయత్నము నిరంతరముగా సాగుచునే యుండును.

పై మూడు అవస్థలును సర్వకార్యములకును సహజములు. సాధింప దలచు కొన్న ప్రతి ఫలమును విధిగా చేతికందునని చెప్పజాలము. ప్రయత్నము సఫలమైనచో అది సుఖాంతమగును; కాని విఫలమైనచో అది దుఃఖాంతమగును. అందుచేత తరువాతి రెండు అవస్థలును రెండేసి విధములగుచున్నవి.

(4) (అ) కలిగిన ఆటంకముల నెల్లస్వక క్రితే కాని, దైవబలముచే కాని క్రమముగా తొలగించు కొనుటతో ఫలము తప్పక లభించునను నిశ్చయము కలుగును.

(ఆ) స్వక క్రిత మించిన ఆటంకము లేదురై, దానిని తొలగించుటకు సమర్థుడు కాలేనిచో ఆతనికి ఫలము దూరమగుచుండును.

(5) (అ) ఆటంకము లన్నియును తొలగిన తరువాత ఆతడు ఆసించిన సమగ్రఫలమును పొందును.

(ఆ) ఆటంకములను దాటలేనివాడై, చివరకు వానికి లొంగిపోయి శత్రువులచే చంపబడును. లేదా, తానుగా మరణమును తెచ్చి పెట్టుకొనును.

సమగ్రములగు సర్వకార్యములును పై విధముగా 5 అవస్థలను కలిగి యుండును. అవ్యవస్థితములైన లౌకిక కార్యములందివి యొకవేళ స్పష్టముగా కన్పట్టక పోయినను రూపకేతివృత్తమందు మాత్రము ఇవి సువ్యవస్థితములు కావలయును.

2. సందిఅనునది మొత్తము కథలో ఒకభాగముకాగా (a unit of plot) సంద్యంగములనునవి ఆసంది లోనివేర్వేరు సన్నివేశములగుచున్నవి. (different actions and incidents) అలంకారికులు సంద్యంగములకు ఆరు ముఖ్యప్రయోజనములను చెప్పియున్నారు—.

- (1) ఇష్టార్థరచన (అభీష్టమైన ప్రయోజనములను విస్తరింపజేయుట);
- (2) వృత్తాంతానుసక్షయము (ఇతివృత్తము క్షయము నొందక చక్కగా కొనసాగునట్లు చేయుట);
- (3) ప్రయోగమునందు రాగప్రాప్తి (ప్రయోగమును రక్తి కట్టించుట);
- (4) గుహ్యగూహనము (గోప్యార్థములను గోపనము చేయుట);
- (5) ఆశ్చర్యాభిభాసము (సన్నివేశముల నాశ్చర్యకరముగా నొనర్చుట);
- (6) ప్రకాశ్యప్రకాశనము (ప్రకాశ మొనర్పదగు అర్థములను ప్రకాశింపజేయుట).

3. "The plot is the first principle, and as it were, the soul of tragedy; character holds the second place".

—(Butcher's translation of the Poetics Pp. 28-29).

4. ఇచ్చట ఇంకొక విషయమును కూడ గమనింపవలసియున్నది. ఐదు అంకములున్నపుడు, ఒక్కొక్క అవస్థ ఒక్కొక్క అంకమునందు నిబంధింపబడుట న్యాయమే అయినను కొందరు దానిని పాటించుటలేదు. ఇట్టి వ్యత్యాసములు, భారతీయరూపకములందు 3, 4 అంకములు కలవానియందే కన్పట్టును.

5.Dramatic action, therefore, is not with a view to the representation of character. Character comes in as subsidiary to the action..... Again, without action there cannot be a tragedy, there may be without character..... A further proof is, that novices in the art attain to finish of diction and precision of portraiture before they can construct the plot”.

—(Butcher's translation of the Poetics - P. 27.)

6. 'action' అను పదమునకు రూపకపరముగా రెండర్థములున్నవి—

- (1) రచనకు సంబంధించినప్పుడు “కథాగమనచేగ” మని యర్థము.
- (2) ఇంక ప్రదర్శనమునకు సంబంధించినప్పుడు “నటన” అని యర్థము.

7. ఈ సందర్భమున ఒక విషయమును గుర్తింప వలసియున్నది. ఇచ్చట ప్రాచీన భారతీయులు “విషాదరూపకము” అను రచింపకపోవుటకు హేతువులూహ చేయబడినవి: అంతియేకాని, ప్రాచ్య-పాశ్చాత్య రూపకముల తరతమభేదనిరూపణము చేయబడలేదని తెలియవలెను. విషాద రూపక మొక ఉత్తమకళా సృష్టియనుట నిర్వివాదము. పాశ్చాత్యులు విషాదమును వేరుగాను, ఆహ్లాదమును వేరుగాను వేర్వేరు నాటకములందు చిత్రించిరి; భారతీయులు మాత్రము ఆహ్లాద విషాదములను రెండింటిని సమీకృతముచేసి, నాటకములను శుభాంతములను చేసియున్నారు.

ధర్మి

1. సహజముగా జనించునట్టి స్థాయి-వ్యభిచార్యాది భావములతో కూడినదియును. కవిబుద్ధి కృతరంజనావైచిత్ర్యాలేనిదై శుద్ధముగా నున్నదియును. లోకప్రసిద్ధములైన వ్యవహారములతో కూడినదియును, అంగలీలావివర్జితమును, స్వభావాభినయముతో కూడినదియును, నానాశ్రీ-పురుషాశ్రయమును ఆగు నాట్యము ‘లోకధర్మి’కి చెందినదగునని భరుతుడు పేర్కొనెను (18 వ. అధ్యాయం).
2. “నటునియందు రసానుభూతి ఉండరాదు. అతడు అస్వాదనోపాయము మాత్రమే; కావుననే ‘పాత్రము’ అనబడినాడు. పాత్రము మధ్యాది రసాస్వాదనమున అస్వాదయితకు తోడ్పడునేకాని దానికి తదను భూతీయుండదు; అది కేవలము ఒక సాధనము మాత్రమే. అట్లే నటుడు ప్రేక్షకుల రసాస్వాదనమునకు ఒక సాధనము మాత్రమే” (అభినవభారతి-1 సం-పు. 291)
3. నటులు రసపరవశులైనప్పుడు రంగస్థలమున ప్రవర్తిల్లెడి అనేకానేకవిశ్యమలను గూర్చి మనము వినుచునేయుండుట ఇప్పట్లస్మరణార్హము. అంతమాత్రమున వానికి రసానుభూతి అసలే యుండదని చెప్పరాదు; రసానుభూతీయే లేనిచో వాని నటన సహజముగా నుండుట సంభవింపదు. కాని, అభ్యాసపాటవమున నిగ్రహించుకొనుచుండును. పానుగంటివారి ‘రాధాకృష్ణ నాటకము’లో మధురకృష్ణాభినయమును గాంచి “పాత్రత్యము ఘుదిరి పతిత్యముతో. బిడుచున్న”దని శ్రీకృష్ణుడన్నప్పుడు విమోషకుడు “పాత్రకంత రసోదయముండునా”? యని ప్రశ్నించుట ఇప్పట్ల స్మరణార్హము. మరియు వారి “ప్రపంచ చాణక్యము”లో “ఇంతలోన నవ్వి యంతలో నేడ్వని చెనటి నటుడు రంగుచేటు కొఱకె” అనియనుటయు పరిశీలనార్హము.

కొన్ని సమస్యలు

1. ఆధునికపాశ్చాత్యవిమర్శకశ్రేణులలో నొకరగు ఏబర్క్రొంబీ నాటకములందు పద్యముల యొక్క అవశ్యకమును గూర్చి ఒక ఉత్తమమైన వ్యాసమును వ్రాసియుండుట ఇప్పట్ల స్మరణార్హము. పతితలకును, ముఖ్యముగా ప్రేక్షకులకును మైమరచు కలిగించి, అతిలోకమైన అనుభూతి కలిగింపగల శక్తి పద్యమునకున్నది. అందుచేతనే, కళయైన నాటకమందు పద్యము అవ

శ్యముగా నుండవలెననియు, దానిని తోలగించుట నాటకరంగమునే కాక మానవజీవితమును కూడ నిర్వీర్యమును చేయుటయే అనియు ఆతని వ్యాససారాంశము.

కొన్ని శక్తులకు ప్రతీకలుగా కొన్ని పాత్రలను సృష్టించి రచించెడి సాంకేతిక (Symbol) రూపకములలో కేవల పద్యమో, లేదా కేవల గేయమో, లేదా పద్య-గేయ మిశ్రమమో అయిన రచనయే ఎక్కువ రంజకముగా నుండును. కావుననే 'మేతర్ లింకు' ప్రభృతులు గద్యమును పరిహరించి రూపకములను వ్రాసియున్నారు.

2. నవ్యయుగములోని కవులు స్వభావవాదులై పద్యములను పూర్తిగా మానుకొని యుండుట పరిశీలింపవచ్చును. (చూ. ఆత్మేయ ఎన్. జి. ఓ. పీఠిక); ఇందులకు ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు వారు వచననాటకములనే ఆదరించుట ఒక హేతువునుగా పేర్కొన వచ్చును.
3. ఇందా కనకలింగేశ్వరరావుగారు ఒక రేడియో ప్రసంగముతో క్రింది విధముగా పేర్కొని యున్నారు. (ఆంధ్రదినపత్రిక—12-3-56).

పద్యములు :

'పొయటిక్ అయిడియా' కాని, భావతీవ్రతకాని ఉన్నచోట్ల పద్యముల నుపయోగించు కొనవచ్చును—

- (1) పాత్ర తా నొంటరిగా ప్రకృతిని గాని, యితరమును గాని వర్ణించుకొనునప్పుడు తానాశువుగా కవిత్వ చెప్పినట్లు పద్యమును న్వేష్యగా నుపయోగింపవచ్చును;
- (2) ఒకానొక గ్రంథములోని పద్యము నుదాహరించుకొనునప్పుడు కూడ న్వేష్యగా వాడుకొన వచ్చును;
- (3) నీతిని గురించి, ధర్మమును గురించి చెప్పనప్పుడు పద్యమును వాడవచ్చును;
- (4) ప్రార్థనసందర్భములో పద్యమును వాడవచ్చును;
- (5) నాయికానాయకులు ఏకాంతముగా విలాసముగా కాలము గడపునప్పుడు పద్యములను విసురుకొనవచ్చును;
- (6) వీరావేశప్రోత్సాహములో, దేశభక్తి ఉద్బోధనలో, కర్తవ్యప్రబోధములో తగు మాత్ర ముగా పద్యమును వాడుకొనవచ్చును. ఇవి నాకు తోచిన కొన్ని సందర్భములు, 'నిరంకు షాకవయః' గనుక పైని వారి యిష్టము.

పాటలు :

కొన్ని సందర్భములలో పాటలు ప్రత్యేకరసపుష్టినియగలవనుట అనుభవ సిద్ధము—

- (1) భక్తి గీతాలు;
- (2) తత్త్వాలు;
- (3) పాత్ర తాను పాటపాడుతానని చెప్పి పాట స్వరూపంలోనే పాడుట;
- (4) విలాసనమయంలో తగు మాత్రంగా వాడుకోవచ్చు;
- (5) రణకేళికి పాటలు పెట్టింది పేరు;
- (6) దేశభక్తిప్రబోధగీతాల ప్రభావం తెలుసుగదా;
- (7) నాయికాపాత్ర తా నొంటరిగా కూర్చున్నప్పుడు విలాసార్థం అభ్యాసరూపంలో వినియోగించు కొనవచ్చును. ముందునకు తేనె అనుపానమైనట్లే, భావాస్వాదమునకు సంగీతము అను పానము.

4. స్వగతాదులు సాహిత్యదర్పణమందు క్రింది విధముగా నిర్వచింపబడినవి —

“ఇతరులెవ్వరును వినగూడనిది ‘స్వగతము’ (= ఆత్మగతము). తాను చోటుమారి, అన్యునికి చెప్పెడి రహస్యము ‘అవవారితము’. కథా మధ్యమున త్రిపతాకా హస్తముతో ఇతరులను వేరుచేసి, ఇరువురు ఒండొరులతో రహస్యము మాటాడుకొనుట ‘జనాంతికము’. నాట్యమున పాత్ర లేకయే ‘ఏమి చెప్పెదవు?’ అని చెప్పని అర్థమును వినుట నభినయించి మాటాడుట ఏది కలదో అది ‘అకాళభాషితము’ — (శ్రీ వేదం వారి అనువాదము—సూ. 425).

ఇందులో స్వగతము అశ్రావ్యము; అనగా రంగము నందలి ఇతర పాత్రలెవ్వరును విన గూడనిది. అవవారితకము నియతశ్రావ్య మనబడును; ఎవరిని ఉద్దేశించి ఆ మాట చెప్పబడు చున్నదో ఆతడొక్కడే దానిని వినును.

5. విద్యావంతుడును, సంస్కారవంతుడును అయిన రాజు నేవకునివలె నెన్నడును మాటాడడు. అంతయో, ఇంతయో రావపోకడు లెరింగిన రాజునేవకుడు పామరులవలె నెన్నడును మాటాడడు. అట్లెనగరవాసుల సంభాషణలు ఆటవికుల, అన్యభాషీయుల భాషణములకంటె తప్పక భిన్నములుగానే యుండును. నాట్యము లోకవృత్తానుకరణమును, సంభాషణప్రధానమును గాన రూపకపాత్రలును తత్తత్సంస్కారానుగుణము గానే మాటాడుట యుచితముగా నుండును. ఈ ఔచిత్య దృష్టితోనే భరతాదులు భాషావైవిధ్యమును నిర్దేశించియున్నారని తెలియవలెను.

6. “సంస్కృతము ప్రాకృతంబును శౌరసేని
జగతిపై మాగదియును బైశాచికయును
మాళియు నపభ్రంశంబు సౌరిది నాండ్ర
భాషయును నివి చను నష్టభాషలనంగ—1-77
“దేవ - భూసుర - ముని - ధరిత్రీతలేంద్ర—
సచివ - కంచుకి - విట - విదూషక - విరక్త—
వారయోషి - స్పృహమాత్య వనితలకును
తెప్పదగు సంస్కృతము సుధాసేంధుశయన—1-82
“క్షవణ జై నాది కర్మహీనులకును భామాజనులకును ప్రాకృతంబు
క్షీతివైశ్య శూద్ర ప్రభృతి మధ్యమాదమజాతుల తెల్లను శౌరసేని
ధీవరలుబ్ధికాదివిచిత్రజాతుల మానవులకు నెల్లమగధ భాష
మొగిలికాచాసురముఖ్యుల తెల్లబై శాచికానామభాషాద్వయంబు
పతితచండాల యవనాదిపరమనీచ
జాతినరుల కపభ్రంశ, మీ తెలుంగు
సీమ వారికి నాండ్రంబు నెప్పవలయుఁ
గావ్య నాటకముల గోపికాభుజంగ” —1-83

7. ప్రతాపరుద్రీయమున వాడబడిన గ్రాంధికభాష స్థానములో శిష్టవ్యావహారికము నుపయోగించినచో అది వ్యావహారికభాషారూపకము కాగలదు. గురజాడ అప్పారావుగారు శాస్త్రిగారిని వేసినప్రశ్న యిదియే; వారిరువురికిని గల భేదమును ఇదియే.

8. గొల్లపూడి శ్రీరామశాస్త్రిగారు పాత్రోచితభాషానమస్యను విపులముగా చర్చించి తేల్చిన సారాంశము పరిశీలనార్హము :

.....ప్రయోగవిషయమున సంఘర్షణ సమత్వన్నమైనప్పుడు యజ్ఞవిదుడు, సర్దుడు, ఛందోవిదుడు, శబ్దవిదుడు, అత్తవిదుడు, రాజు, చిత్రకారుడు, వేశ్య, గాంధర్వడు, రాజసేవకుడు అను పదుగురు న్యాయనిర్ణేతలు కావలయును." (27 వ అధ్యాయము).

12. నటుడు గ్రహణ-ధారణ-జ్ఞానప్రయోగసమర్థుడు, జితశ్రముడు (1 వ అధ్యాయము), ఉజ్వలుడు, రూపవంతుడు, ఉపకరణక్రియాదక్షుడు, మేధావి, విధానజ్ఞుడు, స్వకార్యులకులు, దృఢశరీరుడును (35 వ అధ్యాయము) కావలయునని భరతుడు పేర్కొనియుండెను.

ఇంక సూత్రధారుని స్వాభావిక లక్షణముల నిట్లు పేర్కొనెను—స్మృతి, మతి, ధైర్యము, బౌద్ధార్యము, స్మితవాక్కు, శుచిత్వము, ఆరోగ్యము, మాధుర్యము, జెంతి, దాంతి, ప్రియవాక్కు, కోపరాహిత్యము, సత్యవాక్కు, దాక్షిణ్యము, అలుబ్ధత, ప్రత్యుత్పన్నమతి (35 వ అధ్యాయము).

13. ప్రస్తుతము బొంబాయి 'నాట్య అకాడెమీ'కి ప్రధానాధ్యాపకులగు హెర్సార్డు మార్షల్స్ జార్జి బెర్నార్డ్ షా వ్యక్తిగతముగా నొసంగిన సలహా ఇప్పుట స్వరచిత్రము—

"కళాకారుడివిగా నువ్వు ఎప్పుడూ ఊరికేపనిచెయ్యకు. అలా చేస్తే నీ కళకి, నీ సాటి కళాకారులకి ద్రోహంచేసినవాడవవుతావు; ఒకవేళ నీకు ఉచితంగానో, దానరూపేణానో నీ ప్రజ్ఞలనియివ్వాలనుకుంటే నీ 'ఫీజు' ఎంతో ముందుచెప్పి, ఆ మొత్తం తీసుకో. అది మళ్ళీ ఆ సంస్థకు దానంచెయ్యి. ఆవిధంగా నీశ్రమకి విలువవుందని నువ్వు దానంచేతావనీ అందరికీ తెలుస్తుంది."

—వేమరాజు నరసింహారావుగారి స్వేచ్ఛానుసరణము - "నాట్యకళ" మార్చి-1959.

14. ప్రజానాట్యమండలివారి రంగస్థలనిర్మాణమునుగూర్చి ఇంతకుముందే పేర్కొనియున్నాను.

ఇప్పుడు బహిరంగనాటకశాలలను ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమువారు ప్రోత్సహించుచున్నారు. పురపాలకసంఘములు, పంచాయితీసమితులుకూడ ఇందులకు పూనుకొనుచున్నవి. ఇందు రంగస్థలముమాత్రము స్థిరనిర్మాణమే. అనగా ప్రజానాట్యమండలివారి తాత్కాలిక రంగస్థలమందుకంటె ఇందు ప్రదర్శనములు మరికొంత సుకరముగా జరుగగలవు.

ఇప్పుడిప్పుడు నాటకశాలలకొరకు ప్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. ప్రభుత్వమువారు హైదరాబాదులో జాతీయనాటకశాలను నిర్మించియున్నారు. కొందరు పెద్దలు, ఆయా పట్టణములలో చక్కని నాటకశాలలను నిర్మించుటకు పూనుకొనుచున్నారు.

15. ఈ పరిశోధనన్యాసమును రచించి, విశ్వవిద్యాలయమునకు సమర్పించిన విమ్మట దేశములో చాల మార్పులువచ్చినవి—ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయములో నాటకశాఖ ఏర్పడినది. ఆంధ్రప్రదేశ్ నాట్యసంఘమువారు నెలకొల్పిన 'నాట్యవిద్యాలయము' మూడుపూవు లారుకాయలుగా వర్ధిల్లుచు, మూడునవత్పరముల పరిమితిగల శిక్షణతరగతులను నిర్వహించుచున్నది. ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడెమీ ఆభ్యర్థ్యములో విజయవాడలో ఒక నాటకవిద్యాలయము, అనంతపురంలో ఇంకొక నాటకవిద్యాలయము వెలసినవి. అయీ ప్రయత్నములన్నియును శుభోదర్శకములై, నాటకకళ మహోన్నతిని పొందగలదని యాశింపవచ్చును.

16. ప్రేక్షకుల లక్షణములను భరతుడు క్రిందివిధముగా వివరించియుండెను (27 వ అధ్యాయము)—

"అవ్యగ్రములైన ఇంద్రియములుకలవాడు, శుద్ధుడు, ఊహాప్రోహవిశారదుడు, దోషరహితుడు, అనురాగి అయినవాడే నాట్యమందు ప్రేక్షకుడుగానుండుట కర్హుడు. ఎవరు కళాగతమైన దైన్యమునందు దీనత్వమును, తుష్టియందు తుష్టిని, శోకమునందు శోకమును పొందుదురో వారే నాట్యమందు ప్రేక్షకు లనబడుదురు."

చతుర్థాగమ

ఈ చతుర్థభాగమందు అయిదు అనుబంధములున్నవి.

మొదటి అనుబంధము—‘రచనలు’ అనునది — తెలుగులో ప్రకటితములైన పెక్కు నాటికా-నాటకములను, ప్రహసనములను, విమర్శ గ్రంథములను అకారాదిక్రమములో వివరించుచున్నది. ఇందు, చాల వరకు, ప్రథమముద్రణములు జరిగిన సంవత్సరములే ఒసంగబడినవి.

రెండవ అనుబంధము—‘రచయితలు’ అనునది — తెలుగులోని నాటికా-నాటక రచయితలను, విమర్శకులను అకారాదిక్రమములో వివరించుచున్నది. రచయితల నామములకు ఎదురుగానున్న పుటసంఖ్యలను బట్టి ఆయా రచయితల రచనలను గుర్తింపవచ్చును.

మూడవ అనుబంధము—‘నటులు : నాటకసమాజములు’ అనునది— ఆయా నటులను, నాటకసమాజములను జిల్లాల క్రమములో వివరించుచున్నది. ఇందు ఆయానటులు ప్రసిద్ధికెక్కిన భూమికలను వివరించుటకు ప్రయత్నము జరిగినది.

నాలుగవ అనుబంధము — ‘ఉపయుక్తగ్రంథసూచి’ అనునది— నా పరిశోధనములో, ముఖ్యముగా ఈ పరిశోధనావ్యాసరచనలో, తోడ్పడిన వివిధరచనలను విశదీకరించుచున్నది.

ఇంక ఐదవ అనుబంధము—‘ముఖ్యపదానుక్రమణిక’ అనునది — ఈ పరిశోధనా వ్యాసమందలి ముఖ్యపదములను, అకారాదిక్రమములో వివరించుచున్నది.

అనుబంధబంధురమగు ఈ చతుర్థభాగము ఈ పరిశోధనా వ్యాసమునకు ఆధారపీఠము,

రచనలు

నాటికా-నాటకములు

అంకితం	పైడిపాటి సుబ్బరామశాస్త్రి	1959
అంతర్వాణి (నాటిక)	డి. వి. నరసరాజు	1950
అంతా ఇంతే ..	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
.. ..	భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ	1960
అంతా నాటకమే	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	1954
అంతిమరాత్రి (నాటిక - అనువాదము)	బి. ఎన్. సూరి	1954
అంత్యఘట్టం (నాటిక)	సింగితం శ్రీనివాసరావు	1957
అంత్యార్పణ ..	అచార్య ఆశ్రేయ	1955
అందరి ఆనందం	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
అంధరూ అందరే	రంగకవి	1959
అంశశయ్య	అచ్యుతుని వేంకటాచలపతి	1931
అంబ	చిలుకూరి నారాయణరావు	1933
అగస్త్య 15 (నాటిక)	సుంకర సత్యనారాయణ	1953
అగ్నిజ్వాల	అచార్య కొండిన్య భట్టర్	1952
అచలాయతనము (అనువాదము)	వేలూరి చంద్రశేఖరం	1921
అచ్చి (లేదా) కాపువలపు	చిలుకూరి నారాయణరావు	1934
అజంతానుందరి (గేయనాటిక)	సి. నారాయణరెడ్డి	1955
అజాతశత్రు	కణ్వశ్రీ	1946
అజామిశ	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు (అముద్రితము)	
అడయిక్కన్న పిళ్ళే	సామినేని ముద్దుకృష్ణ	1941
అడుగుజాడలు	కె. యల్. నరసింహారావు	1956
అడ్డం తిరిగింది కథ (నాటిక)	నార్ల చిరంజీవి	1955
అడ్డదారి (నాటిక)	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1958
అతిథి	బెల్లంకొండ రామదాసు	1953
అతిథి మర్కాద (నాటిక - అనువాదము)	తిరుమల రామచంద్ర	1960

అదృష్టవిజయము	పామ ర్తి బుచ్చిరాజు	1925
..	సోమరాజు రామానుజరావు	1926
అద్భుతసుందరి (లేదా)		
జంఝూమారుతము (అనువాదము)	వరమహంస విద్యానందస్వామి	1907
అధర్మవిజయము	వై. సీతారామస్వామి	1938
అథిలబింబము (అనువాదము)	రెంటాల వేంకటసుబ్బారావు	1911
అనంతం (నాటిక)	గొల్లపూడి మారుతీరావు	1959
అనర్థ నారదము	తిరుపతి వేంకటకవులు	1909
అనర్థ రాఘవము	ఆకుండి వ్యాసమూర్తి శాస్త్రి	1900
అనసూయ, సతీ	అయినాపురపు సోమేశ్వరరావు	1925
అనసూయ, సతీ	సోమరాజు రామానుజరావు	1928
అనసూయనాటకము	సోమరాజు అచ్యుతరావు	1927
..	చక్రవర్తానుల మాణిక్యశర్మ	1932
..	శౌంతి గంగాధరరామశాస్త్రి	1932
అనసూయాదేవి	ఉమాశీషా	1951
అనసూయామహిమ	గార్లదిన్నె సుబ్బారాయుడు	1927
అనాథాభ్యుదయము	కవికొండల వేంకటరావు	1913
అనామకులు (అనువాదము)	సాపిని జోగిరాజు	1950
అనార్కలీ	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	1925
..	వింజమూరి వేంకట లక్ష్మీనరసింహారావు	1931
..	ఊటుకూరి సత్యనారాయణరావు	1941
..	కోనేరు కుటుంబరావు	1955
..	మిత్రశ్రీ	1956
అనార్కలీ (నాటిక)	సామినేని ముద్దుకృష్ణ	1934
అనార్కలీ (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1958
అనుకోని పెళ్ళి (నాటిక)	లక్కాకుల సుబ్బారావు	1954
అనుమానం (నాటిక)	దివార్ల వేంకటాచార్యులు	1955
..	జి. కృష్ణమూర్తి	1958
అనురూప	డి. శేషాచార్య	1925
అన్నాచెల్లెలు	పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి	1955
అన్వేషణ (నాటిక-అనుసరణ)	మొదలి నాగభూషణశర్మ	—
అపసంద	సుంకరసత్యనారాయణ; వాసిరెడ్డిభాస్కరరావు	1948
అపరాధపరిశోధకులు (నాటిక)	కె. యల్. నరసింహారావు	1957
అపరాధి (నాటిక)	ఆమంపల్ల గోపాలరావు	1950

అపవాదతరంగిణి (అనువాదము)	కె. వి. ఆర్. కృష్ణారావు	1901
అపవాదు (నాటిక)	సామినేని ముద్దుకృష్ణ	1934
అపశృతి (నాటిక)	మల్లాది విశ్వనాథ కవిరాజు	1938
అపూర్వనాగరకత	ఇచ్ఛాపురపు యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి	1912
అపూర్వబ్రహ్మచర్యము (ప్రహసనము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
అపోహ	గాలి బాలసుందరరావు	1936
అపోహవేశము (అనువాదము)	ఎమ్. దుర్గాశంకరామాత్యుడు	1936
అభాగిని (నాటిక)	త్రిపురనేని గోపీచంద్	1960
అభాగ్యులు (నాటిక)	కె. యల్. నరసింహారావు	1858
అభిజ్ఞానజయదేవ	రాప్తాటి సుబ్బదాసు	1932
అభిజ్ఞానమణిమంతము	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1916
అభిజ్ఞానశాకుంతలము (అనువాదము)	పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు	1875
..	కందుకూరి వీరేశలింగం	1883
..	రాయదుర్గం నరసయ్యశాస్త్రి	1894
..	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1896
..	దాసు శ్రీరాములు (అచ్చతెలుగులో)	1898
..	వడ్డాది సుబ్బారాయుడు	1906
..	ముదిగొండ మల్లికార్జునకవి	1908
..	గూడ కృష్ణయ్య	1912
..	అంబడిపూడి రామబ్రహ్మం	1913
..	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1919
..	సోమరాజు రామానుజరావు	1921
..	కాంచనపల్లి కనకాంబ	1929
..	జె. గంగన్న	1931
..	కాకర్ల కొండలరావు	1930
..	వేంకట పార్వతీశ్వరకవులు	1931
..	వత్సనాయి వేంకటనీలాద్రిరాజు	1933
అభినవపాండవీయము	కోటగిరి వేంకటకృష్ణారావు	1915
అభినవమోహనము	ద్వివేది బ్రహ్మానందశాస్త్రి	1912
అభినవమోహననాటకము	క్రొవ్విడి రామకవి	1913
అభినవరాఘవము	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1911
అభినవశాకుంతలము	జి. వి. భుజంగకవి	1927
అభినవసరస్వతి (లేదా) నవనాగరికత	ఎమ్. పార్థసారథి	1938
అభిషేకరూపకము	బుర్రా శేషగిరిరావు	1925

అభిషేకనాటకము (అనువాదము)	బులుసు వేంకటరమణయ్య	—
అభ్యుదయం (నాటిక-అనుసరణ)	మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి	1951
..	తాతా జగన్నాథరావు	1955
అమరజ్యోతి	కాజి రాధాకృష్ణశాస్త్రి	1943
అమరబాల	బోయి భీమన్న	(అముద్రితము)
అమృతవర్షిణి (సంగీత నాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	1955
అమృతహృదయ (లేదా)		
ప్రళయాంతకరాజు (అనువాదము)	వరమహంస విద్యానందస్వామి	1907
అమృతహరణము	కొలచలమ కృష్ణసోమయాజి	1921
అయేషా	అయ్యగారి బాపిరాజు	1926
అరగంటలో అదృష్టం (నాటిక)	ఎ. ఆర్. కృష్ణ	1955
అరవింద	గూనాపు పెంటారావు	1950
అరిందమవిజయము	ఇక్కుర్తి తిరుపతిరాయుడు	1921
అర్జునపరాభవము	శేషాద్రిరమణకవులు	1916
అర్జున! పత్తిజ్జ	ప్రతాప వేంకటేశ్వరకవి	1921
..	ఎస్. సూర్యనారాయణమూర్తి	1937
అర్జునవిజయము	కోలాహలము బిలరామరాజు	1921
అర్ధాంగి (నాటిక)	నాల్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
అలెగ్జాండర్	మధురశ్రీ	1959
అల్లిముతా (గేయనాటిక)	కొప్పరపు సుబ్బారావు	1944
అల్లుడుగారొస్తారు (నాటిక-అనువాదము)	శ్రీవాత్సవ	1960
అల్లూరి సీతారామరాజు	గబ్బిట వేంకట్రావు	1954
.. (నాటిక)	ఆకుల సుబ్రహ్మణ్యం	1960
అవిమరకము (అనువాదము)	మానవల్లి రామకృష్ణకవి	1913
.. ..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1928
అశాంతి	భూషణ్ బాబు	1952
అశోక	చాగంటి నన్యాసిరాజు	1954
అశోకం	సామినేని ముద్దుకృష్ణ	1934
అశోకరాజ్యం	శేషుబాబు	1945
అశోకసామ్రాట్	ఆచార్య ఆత్మేయ	1957
అశ్వత్థామ (నాటిక)	చిలుకూరి నారాయణరావు	1934
అష్టమహాషికల్యాణము (లేదా)		
శ్రీకృష్ణవిలాసము	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1921
అసంపూర్ణరామాయణము (వ్యంగ్యనాటిక)	మల్లాది అవధాని	1939

అనమర్థులు (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1954
..	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1958
అనహాయశూరప్రహసనము	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
అసాధారణసమావేశం (నాటిక)	మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి	1951
అసూయ	బోయి భీమన్న	1948
అస్పృశ్య విజయము (లేదా)		
ప్రేమచంద్రయోగి	ధర్మవరం గోపాలాచార్యులు	1933
అహల్య	నెట్టి లక్ష్మీనరసింహం	1933
..	ఎమ్. రామసుబ్బయ్య	1939
..	డి. వెంకటసుబ్రహ్మణ్యం	1941
..	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1947
..	కందికొండ సత్యనారాయణ (అముద్రితము)	
అహల్యాసంక్రందననాటకము	నాదేశ్వ పురుషోత్తమకవి	1883
అహల్యాసహస్రాక్షము	కల్లూరు వేంకట నారాయణరావు	1921
అహల్యాశాపవిమోచనము	రామనారాయణకవులు	1921
..	పప్పు మల్లికార్జునరావు	1924
ఆంధ్రజ్యోతి	గుళ్ళపల్లి నారాయణమూర్తి	1941
ఆంధ్రతేజము	నందూరి బంగారయ్య	1958
ఆంధ్రనాటకరంగానికి జై (వ్యంగ్యనాటిక)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1955
ఆంధ్రవతాకము	దోణంరాజు సీతారామారావు	1921
..	కవులూరి హనుమంతరావు	1939
ఆంధ్రభాషావిలాసము (భాణము)	మున్నంగి లక్ష్మీనరసింహశర్మ	—
ఆంధ్రమాత	గ్రంథి వేంకటసుబ్బారాయగుప్త	1921
ఆంధ్రరాష్ట్రం (నాటిక)	మల్లాది అపధాని	1938
ఆంధ్రవాణీ సామ్రాజ్యము (లేదా)		
శ్రీకృష్ణదేవరాయలు	పోతుకూచి సుబ్బయ్య	1935
ఆంధ్రవిజయము	దూపాటి కొండమాచార్యులు	1925
ఆంధ్రవీరలక్ష్మీవిజయము	మేకా వేంకటాద్ర్యప్పారావు	—
ఆంధ్రశ్రీ	శేషబాబు	1947
ఆకలి (నాటిక)	రెంటాల గోపాలకృష్ణ	1952
ఆకలిచావులు (నాటిక)	కొడాలి గోపాలరావు	1952
ఆకలిమంట	వేదాంతకవి	1945
ఆకాశదీపాలు (నాటిక)	రంగకవి	—
ఆకాశరామన్న (అనువాదము)	బెల్లంకొండ రామదాసు	1957

అటం (మూకనాటిక)	రెంటాల గోపాలకృష్ణ	1952
అటంబాంబు (నాటిక-అనుసరణ)	యం. శ్రీమన్నారాయణ	1953
అడది (నాటిక)	పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి	1952
అడవాళ్ళ తెలివి (అనువాదము)	సామినేని ముద్దుకృష్ణ	1954
అడవాళ్ళు (వ్యంగ్యనాటిక)	నెత్తురుకలం	—
అత్మగౌరవము (హాస్యనాటిక)	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1927
.. (నాటిక)	పోకల నరసింహారావు	1953
ఆత్మమృతి (నాటిక)	నోరి నరసింహశాస్త్రి	—
ఆత్మవంచన	బుచ్చిబాబు	1951
ఆత్మహత్య (నాటిక)	డి. వి. నరసరాజు	1952
..	మంథా వేంకటరమణారావు	1958
.. (నాటిక)	ఆర్. వి. రామస్వామి	—
అశ్రీయులు	పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి	1956
అదర్శబాల (లేడా) జ్ఞానసుందరి	వి. బాలసుందరం	1947
అదర్శము	దార్ల నరసింహాచార్యులు	1950
అదర్శలోకాలు	కె. యల్. నరసింహారావు	1948
అదర్శశిఖరాలు (నాటిక)	జి. వి. కృష్ణారావు	1943
అదర్శాలు (అనువాదము)	ఎ. ఎస్. అవధాని	1953
అనందోదయము	ద్వివేది బ్రహ్మానందశాస్త్రి	1909
అనాడు	కణ్వశ్రీ	1948
అపద్బంధవులు	పి. వి. ఆచార్	1958
ఆమ్ర (గేయనాటిక-అనుసరణ)	సూరంపూడి భాస్కరరావు	—
ఆరోగ్యము	సి. ఎల్. వి. జి. నారాయణ	1921
ఆరోగ్యతత్వము	వనం శంకరశర్మ	1926
ఆరోగ్యప్రదర్శనము	భోగరాజు వేంకట్రామయ్య	1926
ఆరోగ్యసంఘము	కేతవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి	1937
ఆశీప్రభృతులనిర్బంధము	జంధ్యాల అయ్యవారిశాస్త్రి	1921
ఆలోకంనుండి ఆహ్వానం	రావు వేంకటమహీపతి గంగాధర రామారావు	1938
ఆశ (వచన గేయనాటిక)	కుందుర్తి ఆంజనేయులు	1957
ఆశ్చర్యమాదామణి (అనువాదము)	మల్లాది విశ్వనాథ కవిరాజు	1931
.. ..	బాపట్ల హనుమంతరావు	1934
.. ..	కుప్పా ఆంజనేయశాస్త్రి	—
అసామి	నాజర్	1954
ఇంటర్వ్యూ (నాటిక)	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1958

ఇంటిగుట్టు (నాటిక)	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
ఇంటిదీపం ..	విడియాల చంద్రశేఖరరావు	1960
ఇంద్రజాలం ..	కోగంటి గోపాలకృష్ణయ్య	1954
ఇంద్రసభానాటకము	సీతారామకవి	1899
ఇంద్రాక్షావాసము	చింతా వీరభద్రయ్య	1916
ఇచ్చినీకుమారి	కె. లక్ష్మీనరసింహకవి	1921
ఇతడు_ఈమె	సి. వేంకటరామశాస్త్రి	1936
ఇదాప్రపంచం	కణ్వశ్రీ	1955
ఇదా స్వరాజ్యం	యస్. టి. సుదర్శనాచార్య	1951
ఇదా స్వాతంత్ర్యం	పదాల రామారావు	1953
ఇదీ తంతు (నాటిక)	ఖోతుకూచి సాంబశివరావు	1949
ఇదీ లోకం	కొండముది గోపాలరాయశర్మ	1946
ఇదేనా ధర్మం —	కె. మునుస్వామి	1959
ఇదేనా లోకం	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1955
ఇదే ప్రపంచం	పెనుప్రోలు	1959
ఇదేమిటి	భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ	1959
ఇనపతెరటు (అనువాదము)	కొప్పరపు సుబ్బారావు	—
ఇన్‌స్పెక్టర్ జనరల్ (అనుసరణ)	రెంటాల గోపాలకృష్ణ	1956
ఇరుగు పొరుగు (అనువాదము)	కేరా	1953
ఇల్లుకూలింది (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1958
ఇష్టసిద్ధి (నాటిక)	రావూరి భరద్వాజ	1952
ఈఇల్లు అమ్మబడును (నాటిక)	డి. వి. నరసరాజు	1958
ఈడూ జోడూ (అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1953
ఈనాడు	ఆచార్య ఆత్రేయ	1948
ఈరోజు	సీతారాజు వేంకటేశ్వరరావు	1952
ఈరోజు బ్రాకెట్ (నాటిక)	కారెపు అప్పలస్వామి	1957
ఈ సంసారం	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1954
ఉంగరాల వేళ్ళు (హాస్యనాటిక)	కె. యల్. నరసింహరావు	1958
ఉక్కు సంతెళ్ళు	మల్లాది వేంకట సూర్యనారాయణ,	
	గోపేటి హరిహర భాస్కరరావు	1957
ఉచ్చలవిషాదము	సురవరం ప్రతాపరెడ్డి (రచన_1921)	1933
ఉత్కలపతనం (అనువాదము)	పురిపండ అప్పలస్వామి	1931
ఉత్తచేతులు (నాటిక)	భట్టిప్రోలు కృష్ణమూర్తి	1959
ఉత్తమ ఇల్లలు	బుచ్చిబాబు	1952

ఉత్తమవంచకుడు (అనువాదము)	కాశీసోమయాజుల సుందరరామమూర్తి	1928
ఉత్తరగోగ్రహణము	గోమతం రామానుజాచార్య	1926
ఉత్తరరాఘవము (అనుసరణ)	బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతకవి	1910
ఉత్తరరామచరితము (అనువాదము)	వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి	1883
„ „	మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1909
„ „	వేంకటరామకృష్ణకవులు	1913
„ „	ద్వివేది బ్రహ్మానందశాస్త్రి	1914
„ „	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1918
„ „	నిడమర్రు జలదుర్గాప్రసాదరాయుడు	1919
„ „	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1920
„ „	జయంతి రామయ్య	1931
ఉత్తరరామాయణము, సంపూర్ణ	రామనారాయణకవులు	1922
ఉత్తరాకల్యాణము	చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి	1931
ఉదరనిమిత్తం (అనువాదము)	చక్రపాణి	—
ఉద్ధారకులు (నాటిక)	కప్పగంతుల మల్లికార్జునరావు	—
ఉన్నత్తరాఘవము (అనువాదము)	కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి	1891
„ „	తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు	1902
ఉష్మైన	చిల్లర భావనారాయణ	(అముద్రితము)
ఉమ (అనుసరణ)	శ్రీవాత్సవ	1936
ఉమర్ ఖయ్యాం (నాటిక)	బుచ్చిబాబు	1941
„ „	ఎ. కె. ప్రసాద్	1957
„ „	చిల్లర భావనారాయణ	1957
ఉమ్మడికొంప	మహీధర రామమోహనరావు	1953
ఉరికంబం (నాటిక)	నండూరి వేంకట రామకృష్ణమాచార్యులు	1954
„ „	భూషణ్ బాబు	1953
ఉలూచీపరిణయము	జె. వేంకటరామరాజు	1915
ఉలూపి (నాటిక)	పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు	1955
ఉల్లా సీదా	కొండూరి నరసింహం	—
ఉల్లా సీదా (నాటిక)	ధనికొండ హనుమంతరావు	1946
„ „	జక్కంశెట్టి వేంకటరావు	1959
ఉషానాటకము	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1909
ఉషాపరిణయము (లేదా) మణికాంత	కె. కోటంరాజు	1911
ఉషాపరిణయము	భోగరాజు నారాయణమూర్తి	1909
„ „	ద్వివేది బ్రహ్మానందశాస్త్రి	1910

ఉషాపరిణయము	గరిమేశ్వ వేంకటరామమూర్తి	1911
„	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1911
„	కాశీనాథుని వీరమల్లయ్య	1914
„	ఎ. వేంకట నరసింహాచార్యులు	1931
ఉషాపరిణయము, సంగీత	రాజారాం ఆనందకవి	1908
ఉషాసుందరి	పైడిపాటి సుబ్బరామశాస్త్రి	1946
ఊర్వశీ	జంపన చంద్రశేఖరరావు	1948
ఊర్వశీశాపవి మోచనము (లేదా) మువ్వజ్జి	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1913
ఉర్వీనుతోద్వాహము	ఇక్కుర్తి తిరుపతిరాయుడు	1921
ఊరుభంగము (అనువాదము)	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1928
„ „	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1952
„ „	వేదం వేంకట కృష్ణశర్మ	1952
„ „	దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి	1959
ఎక్కడికీ పరుగు	బోయి భీమన్న	(అముద్రితము)
ఎడారి పువ్వులు (అనుసరణ)	శ్రీ వాత్సవ	—
ఎరువు మగడు	హరిపురుషోత్తం	(అముద్రితము)
ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకము	తిరుపతి వేంకటకవులు	
ఎత్తు పల్లాలు	ఎ. ఆర్. కృష్ణ	(అముద్రితము)
ఎత్తు పైఎత్తు	సామినేని ముద్దుకృష్ణ	1944
ఎదురిత	కొండముది గోపాలరాయశర్మ	1947
ఎన్. జి. వో. (గుమాస్తా)	ఆచార్య ఆత్రేయ	1953
ఎప్పుడూ ఇంతే	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1926
ఎర్రని ఏగాని (నాటిక)	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1953
ఎర్ర బుట్టలు „	ధనికొండ హనుమంతరావు	1946
ఎవరు దొంగ „	ఆచార్య ఆత్రేయ	1951
ఎవరినీ నమ్మకు „	కొడాలి గోపాలరావు	1959
ఎవరో పిలిచారు „	అంగరసూర్యారావు	1959
ఎవళ్ళగొడవవాళ్ళది (నాటిక-అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1946
ఏక దేశం	కొండముది గోపాలరాయశర్మ	1947
ఏకాదశీమాహాత్మ్యము (లేదా)		
మోహినీ రుక్మాంగద	అవసరాల కేశగిరిరావు	1921
ఏకాభిప్రాయం (నాటిక)	నాల్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
ఏడుపు ముఖం „	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1953
ఏడు సున్నలు „	పోతుకూచి సాంబశివరావు	1952
ఏమి జీవితాలు „	గన్నికెటి వేంకటేశ్వరరావు	1959

ఏమి మగవాళ్ళు	పి. వి. రాజమన్నురు	1930
ఏరువాక	రావూరు సత్యనారాయణరావు (అముద్రితము)	
ఐదు రోజులు (పంచరాత్రము-అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
ఒక పెగ్ (అనువాదము)	మాచిరాజు దుర్గాశంకరామాత్యుడు	—
ఒక రోజు (నాటిక)	కె. యల్. నరసింహారావు	1951
ఒకే కుటుంబం	పింగళి నాగేంద్రరావు	
ఓటి కుండలు	పి. లక్ష్మీకాంతమోహన్	1954
ఓటుసీకే (నాటిక)	ఆచార్య ఆశ్రేయ	1955
ఓచెవరికి ..	అనిసెట్టి సుబ్బారావు	1955
ఓడిపోయాం లేదు జయించాం (నాటిక)	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1956
ఔత్తానపాడీయనాటకము	ఎమ్. లక్ష్మీనరసింహకవి	1931
ఓస్లీ డాటర్	కోపెల్ల వేంకటరమణారావు	1938
ఓస్లీ వన్ కవ్ (లేదా) సర్వనాశిని	నేలకంటి హనుమంతరావు	1946
కంజాక్షీపరిణయము	జి. సేతుమాధవరావు	—
..	ఎమ్. కాశయ్య	1925
..	అవసరాల కేషగిరిరావు	1914
కంతాభరణము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1917
కంసవధ	జానపాటి పట్టాభిరామశాస్త్రి	1911
..	హనుమంత వర్ధుల వీరరాఘవయ్య	1911
.. (లేదా) శ్రీకృష్ణకై శవము	ఎన్. బిసివిరెడ్డి	1932
కచటతపలు (వ్యంగ్యనాటిక)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1927
కచదేవయాని (లేదా) మృతనంజీవిని	అయినాపురపు సోమేశ్వరరావు	1925
.. (అనువాదము) *	బెజవాడ గోపాలరెడ్డి	1944
..	ముత్తరాజు సుబ్బారావు	1938
కఠినమార్గం (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నురు	1955
కథకంచీకి ..	రావికొండలరావు	1959
కనకతార	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1918
..	పుణ్యమూర్తుల నరసింహమూర్తి	1926
..	చందాల కేశవదాసు (రచన-1911)	1926
..	సూర్యప్రకాశరావు	1936
కనకతారీయము, విషాద	ములుగు చంద్రమౌళిశాస్త్రి	1921
కనకవల్లి	సి. సీతారామదాసు	1926
కనకాంగి	పనప్పాకం శ్రీనివాసాచార్యులు	1900
..	కొడాలి సత్యనారాయణరావు	1921

కనువిప్పు (నాటిక)	మల్లాది శివరాం	1951
.. ..	సుంకర సత్యనారాయణ	1953
.. ..	వట్టికోట ఆళ్వారుస్వామి	1955
కన్నకూతురు	అముజాల నరసింహమూర్తి	1958
కన్నకొడుకు (లేదా) ఆదర్శజ్యోతి	పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి	1952
కన్నబిడ్డ	బి. ఎన్. సూరి	1957
కన్నీరు (నాటిక)	రావూరి భరద్వాజ	1952
కన్యక	అయ్యగారి బాపిరాజు	1929
.. ..	జలసూత్రం రుక్మిణీనాథశాస్త్రి (అముద్రితము)	
కన్యకాంబికావిజయము	మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి	1909
కన్యకాపరమేశ్వరీ నాటకము	కొత్తపల్లి సూర్యారావు	1909
కన్యకాపరమేశ్వరీవిలాసము	కాళ్ళకూరి సాంబశివరావు	1908
కన్యకావిజయము	ఆర్. రామానుజసూరి	1898
కన్యాశుల్కము	గురజాడ వేంకట అప్పారావు	1897/1909
కపటదేశభక్తపట్టాభిషేక నాటకము	బి. సేతుమాధవరావు	—
కప్పలు	ఆచార్య ఆత్రేయ	1954
కబీర్, భక్త	కొడాలి సత్యనారాయణరావు	1924
.. ..	ఎమ్. శ్రీరామమూర్తి	1936
కమల	వేముల కామేశ్వరరావు	1918
.. ..	పి. వేంకటశాస్త్రి	1931
కమల	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
కమలాకల్యాణము (లేదా)		
.. .. సత్యాకృష్ణసమాగమము	పి. పార్థసారథి	1934
కమలావరిణయము	కందాళ చూడమ్మ	1918
కమలావహరణము	జి. సి. వి. శ్రీనివాసాచార్యులు	1920
కమలినీకలహంస నాటిక (అనువాదము)	పాలెపు వేంకట సూర్యగోపాల ప్రధాని	1889
.. ..	పులుగుర్ర నరసింహమాత్యుడు	1900
కరుణ	బి. టి. రాఘవాచార్యులు (అముద్రితము)	
కరుణామయి	కరుణశ్రీ	1946
కరువు రోజులు (నాటిక)	త్రిపురనేని గోపీచంద్	1947
కర్ణధారి	ఉటుకూరి సత్యనారాయణరావు	1957
కర్ణభారము (అనువాదము)	మానవల్లి రామకృష్ణకవి	1913
.. ..	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	1913
.. ..	దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి	1958

కర్ణవిక్రమము (లేదా) విజయవిజయము	భాగవతుల నృసింహశర్మ	—
కర్తవ్యం (నాటిక)	భూషణ్ బాబు	1953
కర్మఫలము	సోమంచి లింగయ్య	1939
కర్పూరతిలక	సూరిపూర్ణానందశర్మ	1902
కలంఘోటు (నాటిక)	శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1936
కలత ..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
కలభాషిణి	శ్రీపాదకృష్ణమూర్తి శాస్త్రి	1902
,	ఆర్. వి. నరసింహాచార్యులు	1915
..	సి. నరసింహాచారి	1938
కలహప్రియ (ప్రహసనము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
కలిమాయ (నాటిక - అనుసరణ)	గద్దె లింగయ్య	1934
కలిమాయ	ప్రభాకరశాస్త్రి, లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి	1940
కలియుగభారతము (లేదా) మిస్ విహార్	దామరాజు పుండరీకాక్షిడు	1936
కలియుగ వైకుంఠం	తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1947
కల్యాణకల్పవల్లి (అనువాదము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1894
కల్యాణవరంపర	వి. లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి	1939
కల్యాణరాఘవము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1915
కల్యాణి (అనుసరణ)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1947
కల్లుపెంట	పప్పుల రామాచార్యులు	1931
కల్లోలం	శివరామశాస్త్రి, రాధాకృష్ణ	1949
కళ	ఉమ్రాలిషా	1951
కళకోసం (నాటిక)	ఆచార్య ఆశ్రేయ	1954
కళానందవిజయము (లేదా) జరాసంధవధ	ఎమ్. వేంకటప్పయ్య	1931
కళాపహాడ్ (అనువాదము)	శ్రీ పాదకామేశ్వరరావు	1931
..	సి. వేంకట్రామయ్య	1931
కళాభిమాని	చిల్లర భావనారాయణ	(అముద్రితము)
కళాపూర్ణోదయము	కాళ్ళకూరి సాంబశివరావు	1910
కళామయి	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1955
కళారజిని	విడియాల నాగేశ్వరలింగం	1957
కళారాధన (నాటిక)	వింజమూరి శివరామారావు	—
కళావరుణాక్షి ..	కొండముది శ్రీరామచంద్రమూర్తి	1956
కళాశేఖరచరిత్ర	ఎ. ఎల్. నారాయణశాస్త్రి	1911
కళోద్ధరకులు (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1956
కళోపాసన ..	వింజమూరి శివరామారావు	1946

కళ్ళద్దాలు (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1958
కవి ..	సూరంపూడి భాస్కరరావు	—
కవిప్రియ	తల్లావయల శివశంకరశాస్త్రి	1947
కవిశేఖరవిజయము	టి. నారాయణశాస్త్రి	1920
కష్టకాలం	వేదాంతకవి	1944
కష్టజీవులు	దంతుర్తి లక్ష్మణమూర్తి	1953
కాంగ్రెసువాలా (నాటిక)	దువ్వూరి రామిరెడ్డి	1935
కాంగ్రెసు విజయము	జాస్తి వేంకటనరసయ్య, డి.వి.సుబ్రహ్మణ్యం	1946
కాంచనమాల	వేలూరి చంద్రశేఖరం	1939
కాంతాకనకం	దాసరి వేంకట కృష్ణయ్య	1953
కాంతామతి	రామనారాయణకవులు	1921
..	బద్దిరెడ్డి కోటిశ్వరరావు	1926
..	హరి పురుషోత్తం (అముద్రితము)	
కాంతాహరణము	పి. కృష్ణమాచారి	1928
కాంతిమతీపుష్పదంతము	సుబ్బరాఘవకవి	1944
కాంతిలేని దీపాలు (నాటిక)	మండా వేంకట రమణారావు	1955
కాపురుషగర్వభంగము	బి. జాన్	1934
కామండు	చిల్లర భావనారాయణ (అముద్రితము)	
కామమంజరి	సునర్ల సూర్యనారాయణమూర్తి	1921
కామమంజరీపరిణయము	రామరాజుకవి	1926
కామ్రేడ్ వెంగమ్మ	యడ్లపల్లి కోటయ్య	1942
కారవాకి	కె. వేంకట జగన్నాథరావు	1935
కాలం మారింది	పి. లక్ష్మీకాంతమోహన్	1951
కాలకేతనము	సోమరాజు రామానుజరావు	1934
కాలచక్రం (అనుసరణ)	జె. రమాకాంత్ (అముద్రితము)	
కాలేజి గరల్ (లేదా) పాణిగ్రహణము	కాళ్ళకూరి హనుమంతరావు	1934
కాళరాత్రి (అనుసరణ)	ప్రఖ్య శ్రీరామమూర్తి	1955
కాళహస్తీశ్వరకళ్యాణోత్సవము	గుండు అచ్చమాంబ	1904
కాళిందీపరిణయనాటకము	పి. నరసింహం	1936
కాళిదాసు	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1925
కాళిదాసుచరిత్రప్రకరణము	చిలకపాటి వేంకట రామానుజశర్మ	1928
కాళిదాసు నాటకం	కె. లక్ష్మణ పెరుమాళ్	—
కాళిదాసు మహాకవి	అవటపల్లి హనుమంతరావు	1926
..	నారపరాజు లక్ష్మీకాంతం	1911

కాశీవిజయము	సునర్ల రామమూర్తి	1923
కిరాతార్జునీయం	పి. లక్ష్మీనరసింహం	1958
కిరాయదార్ (నాటిక)	బి. ఎన్. శాస్త్రి	1957
కిర్రుగానుగ ..	మల్లాది విశ్వనాథ కవిరాజు	1938
కిషోరి	సూరి పార్థసారధి	1940
కించకవధ	విశ్వంక కృష్ణమూర్తి	1913
..	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1924
కించకసంహారము	ఆకిలి వేంకట వరదయ్య	1916
క్రీ రి	రావూరు సత్యనారాయణరావు (అముద్రితము)	
క్రీ రికాంక్ష	బొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1958
క్రీ రిశేషులు	భవిషిపాటి రాధాకృష్ణ	1960
క్రీలుబొమ్మలు (నాటిక)	సురమాళి చినవేంకటరెడ్డి	1956
కుందమాల, ఆంధ్ర	వడ్డాది సుబ్బారాయుడు	1932
..	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	1940
..	వేదం వేంకట కృష్ణశర్మ	1949
కుంభకోణం (నాటిక)	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1956
కుంభరాజా	దువ్వూరి రామిరెడ్డి	1921
కుక్కుప్పిల్ల దొరికింది (నాటిక)	రావి కొండలరావు	1958
కుచేలనాటకము	కొత్తపల్లి సుందరరామయ్య	1913
కుచేల, భక్త	బలరామదాసు	1933
..	కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1933
..	వేంకట రాధాకృష్ణయ్య	1935
కుచేల, శ్రీ భక్త	అప్పల పీఠవేంకట జోగయ్యశాస్త్రి	1930
కుచేలోపాఖ్యానము, సంగీత	కాచిబొట్ల కుటుంబరావు	1914
కుతూహలము	బండారు మోజెన్	1940
కుమారసంభవము	కురుగంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1911
కుమారాభ్యుదయము	వడ్డెపాటి నిరంజనశాస్త్రి	1923
కుముద్వత్తిసారంగధరము	జయంతి భావనారాయణ	1906
కుమ్మరి మొల్ల	బి. ఎన్. ఆచార్య (అముద్రితము)	
కురుక్షేత్రసంగ్రామము	త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరి	1912
కులంలేని పిల్ల	పినికెట్టి శ్రీరామమూర్తి	1951
కుళ్ళుసరుకు (అనుసరణ)	ముప్పన చిన అంకయ్య	1950
కుశలవ	గూడా కృష్ణకవి	1926
కుశలవనాటకము	విష్ణుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యేశ్వరుడు	1908

కుశలవనాటకము	కాశీనాథుని వీరమల్లయారాధ్యుడు	1916
,,	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1920
కుశలవపట్టాభిషేకము	రామనారాయణకవులు	1929
కుసుమహరనాథలీలలు	ఎ. వేంకటరత్నం	1938
కూలినకొంప	పి. వి. భద్రం	1954
కూలిరాజు	బోయిభీమన్న	1948
కూలివిజయం	పి. నరసయ్య	1953
కూలీ	కె. రాధాకృష్ణమూర్తి	1950
కూలీ	కొడాలి గోపాలరావు	1953
కృషీవలవిజయము	ఎమ్. సూర్యనారాయణ	1935
కృష్ణకుమారి (నాటిక)	వింజమూరి వేంకట లక్ష్మీనరసింహారావు	1919
కృష్ణచరిత్రము, సంపూర్ణ శ్రీ	రామనారాయణకవులు	1922
కృష్ణదేవరాయని కరుణకృత్యం (నాటిక)	బుచ్చిబాబు	1944
కృష్ణదేవరాయపూర్వ దిగ్విజయము	మండ కృష్ణమూర్తి	1925
కృష్ణదేవరాయలు	వింజమూరి శివరామారావు (అముద్రితము)	
కృష్ణదేవరాయలు. శ్రీ	స్థానం నరసింహారావు	1904
కష్టనాటకము. శ్రీ	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1904
కష్టరాయవిజయము	సింగవరపు రాఘవశాస్త్రి	1921
,, ప్రసన్న	బి. మాధవరావు	—
,, (లేదా) విద్యానగరసామ్రాజ్యము	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	1924
కృష్ణరాంభారము, సంగీత	బద్దిరెడ్డి కోటీశ్వరరావు	1929
,,	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	—
కృష్ణలీలలు	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1917
,,	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	1921
,,	పి. వేంకట కృష్ణదాసు	1926
,, శ్రీ	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1935
కృష్ణలీలలు, జ్ఞాన	కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1905
కృష్ణలీలానాటకము	నాగినేని వేంకటప్పయ్య	1915
కృష్ణవిలాసము (లేదా) అష్టమహిషీకల్యాణము అయినాపురపు సుందరరామయ్య		1921
కృష్ణనందేశము	పిఠుపాటి చిదంబరశాస్త్రి	1922
కృష్ణార్జునీయము	కె. కుప్పస్వామి అయ్యర్	1926
కొత్త ఉత్తరం (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
కొత్త డాబా	నార్ల చిరంజీవి	1958
కోడిపుంజు	డి. వి. నరసరాజు	1954

కైలాసదూత ప్రహసనము	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1927
కైకేయీ ప్రబోధము	భాగవతుల సూర్యనారాయణ	1919
కొండ దొర (నాటిక)	ఎక్కిరాల కృష్ణమాచార్యులు	1954
కొండపీడు	రాయప్రోలు సుబ్రహ్మణ్యం	1950
కొండపల్లి దుర్గము	గొల్లపూడి గోవిందరాజు	1949
కొండుభట్టియము	గురజాడ వేంకట అప్పారావు	1915
కొత్తగడ్డ (నాటిక)	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
కొత్తగుడి	కె. ఎల్. నరసింహారావు	1957
కొత్తలోకము	సి. నాగేశ్వరరావు	1945
కోకిల	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1907
కోకిలాంబ	సి. జగన్నాథరావు	1921
కోతలరాయుడు	సుంకర సత్యనారాయణ	1958
కోనేరు	కవికొండల వేంకటరావు	1930
కోపదారి మొగుడు	చేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావు	1936
కోయల శ్యామల	చిత్రపు హనుమంతరావు	1935
కోసలసామ్రాజ్యము (లేదా) శ్రీరామచక్రవర్తి బి. వి. సుబ్బారావు		1933
కొముదీమహోత్సవము (అనువాదము)	దివాకర్ల వేంకటాచార్యులు	1943
కొమోదకి (నాటిక)	అంబటిపూడి వేంకటరత్నం	1950
క్రీసీదలు	కె. ఎల్. నరసింహారావు	1957
క్రీస్తుజన్మ విలాసము	కూచిపూడి రాజరత్నము	1913
క్రీస్తుజనననాటకము	బి. ఆనందము	1926
క్రీస్తుజననము	జి. జార్జి	1940
క్రొత్తనమూనా	ఆర్. శేషగిరిరావు	1938
క్రొత్తలోకాలు	ఎన్. ఆర్. చందూర్	1955
క్లాస్ మేట్సు	కోపల్లె వేంకట రమణారావు	1952
క్విట్ ఇండియా విప్లవం	ప్రతిగొడుపు రాఘవరాజు	1948
క్షాత్రహిందు	పింగళి నాగేంద్రరావు	1948
ఖడ్గతిక్కన	మల్లాది అవధాని	1938
..	సోంపల్లి బాపయ్య	1948
ఖల్జీరాజ్యవతనము	గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావు	1931
ఖూసీ	త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరి	1935
భేమాభిక్తుని (నాటిక)	నోరి నరసింహశాస్త్రి	1926
గంగావతరణము (లేదా) పార్వతీగర్వభంగము సోమరాజు రామానుజరావు		1929
గండపెండేరం	వేదాంతకవి	1956

గండికోటపతనము	కె. జయరామరావు	1934
..	బి. టి. రామవాచార్యులు (ఆముద్రితము)	
గజ్జెల మొలత్రాడు (నాటిక)	నోరి నరసింహశాస్త్రి	1924
గడుసు గంగయ్య	శ్రీ పాద కామేశ్వరరావు	1925
గడ్డిపూలు (నాటిక)	కొండముది శ్రీరామచంద్రమూర్తి	1956
గణనాథవిజయము	యు. వేంకట రమణయ్య	1921
గతిలేనిదేశంలో మతిలేనిమనుష్యులు(నాటిక)	మల్లాది వేంకట కృష్ణశర్మ	1957
గయోపాఖ్యానము	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1909
..	కాశీనాథుని వీరమల్లయారాధ్యుడు	1913
..	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1913
..	జె. వేంకట రామరాజు	1933
గయ్యాశిగంప	చిత్రపు హనుమంతరావు	1960
గయ్యాశి గంగమ్మ ప్రహసనము	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1927
గరుడగర్వభంగము	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1917
గర్భవతి	కోపల్లె వేంకట రమణారావు	1944
గర్వభంగము	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1921
..	బండారు మోషె	1931
..	ఎమ్. శ్రీరామమూర్తి	1938
గాంధీవిజయధ్వజనాటకము	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1921
గాంధీవిజయము (లేదా) నవయుగము	దామరాజు పుండరీకాక్షుడు	1921
గాంధేయవిజయము	యద్లపల్లి కోటయ్య	1946
గాలవఋషినాటకము (లేదా) చిత్రసేన		
విజయము (ఆనువాదము)	డి. వేంకట రమణయ్య	1933
గాజు కొంపలు	నీలంరాజు శ్రీనివాసరావు	1954
గాలిమేడలు	అనిసెట్టి సుబ్బారావు	1950
గాలివాన	మల్లాది అవధాని	1938
గిత్తలబేరం (నాటిక)	సుంకర సత్యనారాయణ	1956
గిరికాపరిణయము	కె. వేంకట హనుమయ్య	1933
గిరిజాకల్యాణము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1924
గిరిజావిలాసము	రాచకొండ రామమూర్తి	1912
గీతకత్తి	నండూరి వేంకట రామకృష్ణమాచార్య	1952
గీతరఘునందనము	పి. ఆనందాచార్యులు	1896
గుడ్డిలోకం	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1955
గుమాస్తా (ఎన్. జి. వో)	ఆచార్య ఆశ్రేయ	1949

గుమాస్తా	గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1951
గులాబిముళ్ళు (నాటిక)	కొత్తపాటి గంగాధరరావు	1956
గులేబకావళి, సంగీత	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	1921
..	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1908
..	జూబూరు తులశమ్మ	—
గృహప్రవేశం	మునిమాణిక్యం నరసింహారావు	1958
గెలుపు నీదే	కె. ఎల్. నరసింహారావు	1952
గోకులవిహారం (సంగీతనాటిక)	సి. నారాయణరెడ్డి	1959
గోగ్రహణము	ఆర్. మదనగోపాలు	1913
గోపీచందుచరిత్ర	వై. వి. కృష్ణశాస్త్రి	1899
గోపీచందు నాటకము, సంగీత	మాదిరెడ్డి గంగాధరరావు	1911
గోపీచందననాటకము	వెంపటి వేంకటనారాయణ	1914
గోల్కొండసామ్రాజ్యనాటకము	మి. తిప్పాటి చయనులు	1927
గోవర్ధనోద్ధారము	మేకా వేంకటాద్రిప్పారావు	1915
గోవిందమ్మ (లేదా) గండికోటపతనము	జి. రామబ్రహ్మం	1940
గౌతమ (నాటిక)	శిరీష్	1953
గౌతమబుద్ధ	ఆచార్య ఆశ్రేయ	1944
..	కొండముది గోపాలరాయశర్మ	1949
గౌతమబుద్ధ (నాటిక)	ఎ. కె. ప్రసాద్	1957
గౌతమబుద్ధుడు	ఆర్. నారాయణరావు	1937
గౌరీకోసం (నాటిక)	సోమయాజుల వేంకట రమణమూర్తి	1941
గౌరీపరిణయము	బేతవూడి లక్ష్మీకాంతం	1910
గ్రామపెద్ద	యెల్లా శ్రీరామమూర్తి	1956
గ్రామభాగవతము	కొడాలి ఉమామహేశ్వరరావు	1954
గ్రామ సేవ	పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి	1954
గ్రీష్మఋతువు (సంగీతనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	1941
ఘటన (నాటిక - అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1939
ఘటోత్కచ రాయదారం (అనువాదము)	..	1955
ఘరానా మనుష్యులు (నాటిక)	కంచి శేషగిరిరావు	1956
ఘోరకలి	గరిమెళ్ళ సుబ్రహ్మణ్యశర్మ	1926
ఘోషయాత్ర	కిశాంబి వేంకట వరదాచార్యులు	1902
.. (లేదా) సుయోధనశృంగభంగము	ఎమ్. జయరామయ్య	—
చండకౌశికనాటకము (అనువాదము)	చడ్డాది సున్నారాయణు	1900
చండీదాసు (సంగీతనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	1941

చండిక	ముత్తనేని వేంకట చెన్నకేశవులు	1921
చందనావతి (అనువాదము)	సరసింగ్‌లు కృష్ణారావు	1915
చంద్రకళ	వల్లూరి శ్రీ పద్మనాభరాజు	1928
చంద్రకళాస్వయంవరము	ఉప్పల చంద్రశేఖరగుప్త	1921
చంద్రకాంత	శ్రీరాం వీరబ్రహ్మం	1908
..	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1909
..	చక్రవర్తానుల మాణిక్యశర్మ	1911
.. , సంగీత	కొడాలి సత్యనారాయణరావు	1921
చంద్రకాంతనాటకము	అవసరాల శేషగిరిరావు	—
చంద్రగిర్యభ్యుదయము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1925
చంద్రగుప్త	ఉమాలిషా	1911
.. (అనువాదము)	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1926
.. ..	నందూరి శివరావు	—
..	ముత్తరాజు సుబ్బారావు	1932
చంద్రగుప్తనాటకము	మేకా వేంకట రంగయ్యప్పారావు	1943
చంద్రమతిపరిణయము	ఎన్. హనుమంతరాజు	—
..	దుర్గి గోపాలకృష్ణారావు	1908
..	టి. వి. శేషాచారి	1910
చంద్రయ్యలో చైతన్యము (అనువాదము)	దండమూడి మహీధర్	1959
చంద్రరేఖ	టి. వి. శేషాచారి	1910
చంద్రహాస	మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మం	1910
చంద్రహాస, చతుర	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1912
.. ..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1922
చంద్రహాసచరిత్రము	ముళ్ళపూడి వెంకయ్య	1898
..	నాదేశ్వ పురుషోత్తమకవి	1916
చంద్రహాస నాటకము	గండి నాగయ్య	1907
..	మోచర్ల హనుమంతరావు	1908
..	నరమాత్మవి వేంకటప్పయ్య	1913
..	గోపాలాని సుబ్బారామయ్య	1917
.. , సంగీత	ఎమ్. రామరాజు	1941
చంద్రాంగదనాటకము	టి. వి. శేషాచారి	1913
చంద్రికాపరిణయము	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిరావు	1931
చతుర్ముఖులు (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1958
చదువెందుకు ..	పుష్పాల సూర్యనారాయణ	1956

చమత్కారరత్నావళి (అనువాదము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1880
చరణదాసి	అయిలావధుల సూర్యప్రకాశశర్మ	1951
చలిజ్వరం (నాటిక)	పినికెట్టి శ్రీరామమూర్తి	1958
చలో ధీశ్రీ ..	మాల్యాద్రి	1956
చలో హైదరాబాదు	వేదాంతకవి	1948
చస్తేనేం (నాటిక)	ఆచార్య ఆత్రేయ	1954
చాణక్యము	కడప వేణుగోపాలకెట్టి	1911
చారిత్రక నాటక సంపదము	వింజమూరి వేంకట లక్ష్మీనరసింహారావు	1919
చారుమతీపరిణయము (అనువాదము)	మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు	1917
చారుమతీనందివర్ధనీయము	నండ్లూరి వేంకటరమణయ్య	1907
చావకూడదు (నాటిక)	ఆచార్య ఆత్రేయ	1955
చింతామణి	కాళ్ళకూరి నారాయణరావు	1921
..	చక్రవర్తానుల మాణిక్యశర్మ	1921
..	జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయశర్మ	—
.. (లేదా) శ్రీకృష్ణ లీలాశుకము	శొంఠి గంగాధరరామశాస్త్రి	1923
చిక్కయ్య నాటకము	కల్లగుండ్ల పేరయ్య	1910
చితోడుపతనము	కోటమర్తి చినరఘుపతి	1935
చిత్తవృత్తి (అనువాదము)	ఎమ్. దుర్గాశంకరామాత్యుడు	1928
చిత్తుకాగితాలు కొంటాం (నాటిక)	సీతారాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
చిత్ర (నాటిక - అనువాదము)	జయంతి వేంకట కామేశ్వరరావు	1923
..	పిల్లలమట్టి వేంకట హనుమంతరావు	1942
..	నెట్టి లక్ష్మీనరసింహం	1950
త్రకేతువిజయము (అనువాదము)	అవంత్య వేంకటరత్నము	1928
త్రకేతుపాఖ్యానము	పామర్తి బుచ్చిరాజు	1921
చిత్రతారకము	భమిడిపాటి సత్యనారాయణశర్మ	1955
చిత్రనళీయము	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1895
..	చక్రవర్తానుల మాణిక్యశర్మ	1921
..	సీతారామకవి	1926
చిత్రభారతప్రదర్శనము	పెమ్మరాజు సీతారామయ్య	1912
చిత్రమాధవనాటకము (అనువాదము)	దంటు సుబ్బావధాని	1912
చిత్రరథవీధి (నాటిక)	బుక్కచట్రం తిరుమలరాఘవాచార్యులు	1920
చిత్రాంగి	గుడిపాటి వేంకటచలం	1921
..	నందిరాజు చలపతిరావు	1932
..	ఉపద్రష్ట వేంకట సీతారామయ్య	1946

చిత్రాంగినాటకము	కలంశెట్టి గురవయ్య	1948
చిత్రాంగద (అనువాదము)	బెజవాడ గోపాలరెడ్డి	1944
.. ..	గుడిపాటి వెంకటచలం	1947
చిత్రాభ్యుదయము	కాళ్ళకూరి నారాయణరావు	1908
చిదంబరరహస్యం (అనువాదము)	పులిపాక రామచంద్రకాశ్యప	—
చినరంగనాయ నాటకము	చెలికాని వేంకట సూర్యారావు	1910
చిన్నలు - పెద్దలు (నాటిక)	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1954
చిరకారి నాటకము	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1919
చివరికుండ (నాటిక - అనువాదము)	గుడిపాటి వెంకటచలం	1932
చీకటి దొంగలు (నాటిక)	వేణు	1958
చీకటి వెలుగులు ..	అల్లారెడ్డి	1957
చీడపురుగులు	పోకల నరసింహారావు	1953
.. (నాటిక)	వేదుల జగన్నాథరావు	1958
చుడామణి	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1929
చెడిపోయిందెవరు (నాటిక)	పోకల నరసింహారావు	1952
చెప్పలేం	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1953
చెప్పుకొందిపూలు (నాటిక)	అనిసెట్టి సుబ్బారావు	1955
చేసినపాపం ..	కొప్పరపు సుబ్బారావు	1946
చౌకామీశ, భక్త	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1941
చోరయుగము	ఉపమాక నారాయణమూర్తి	1954
చత్రపతి శివాజీ	డింటూరి సత్యనారాయణరావు	1943
..	నండూరి వేంకట రామకృష్ణమాచార్యులు	1947
ఛాయ (నాటిక)	ముద్దా విశ్వనాథము	1940
జంట పక్షులు	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1956
జండాపై కపిరాజు	తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1951
జగదానందము	ద్వివేది బ్రహ్మానందశాస్త్రి	1928
జగజ్జ్యోతి (నాటిక)	మల్లాది అవధాని	1939
జగన్నియంత	1939
జగన్మోహన	గూడూరి కోటీశ్వరరావు	1921
జగన్మోహన నాటకము, సంగీత	పామర్తి బుచ్చిరాజు	1912
జనకజానందము	వంగీపురం కృష్ణమాచార్యులు	1942
జనవరి 30 (నాటిక - అనుసరణ)	ప్రఖ్య శ్రీరామమూర్తి	1932
జన్మభూమి (నాటిక)	ముద్దా విశ్వనాథము	1932
..	కాజి రాధాకృష్ణశాస్త్రి	1946

జన్మహక్కు	వెంబో	1959
.. (నాటిక)	తాతా జగన్నాథరావు	1958
జపానీయము	శ్రీరాం వీరబ్రహ్మం	1910
జయంత జయపాలము	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1912
..	బద్దిరెడ్డి కోటిశ్వరరావు	1921
..	గరికిపాటి కామేశ్వరరావు	1924
జయంతజయపాల	ఆకెళ్ళ సత్యనారాయణ	1912
జయంతజయపాలము, సంగీత	వి. సత్యనారాయణశర్మ	1934
జయంత జయపాలీయము	కాశీనాథుని వీరమల్లయారాధ్యుడు	1916
జయచంద్ర చంద్రరేఖా విజయము		
(అనువాదము)	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1907
జయదేవ	గుడిపాటి వెంకటచలం	1935
జయదేవ, భక్త	భట్టిప్రోలు జయరామరావు	1955
జయదేవు (అనువాదము)	ఆకెళ్ళ సత్యనారాయణ	1915
జయద్రథనాటకము	ఫల్లూరి శ్రీ పద్మనాభరాజు	1894
జయసేనవిజయము	వి. సీతారామాంజనేయచారి	1938
జరాసంధవధ	పి. నరసింహారావు	1920
జయప్రద	ములుగు చంద్రమౌళిశాస్త్రి	1921
జరగాలి అనుకోహలి (నాటిక-అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
జానకీపరిణయము (అనువాదము)	పాలెపు వేంకట సూర్యగోపాలము	1891
..	జి. సుందరరామయ్య	1921
జారవిలాసము	హనుమంతవయల జగన్నాథశర్మ	1925
జార్జిపట్టాభిషేకనాటకము	అచంట సూర్యనారాయణరాజు	1914
జావో థిల్లి	ఓగిరాలసుబ్రహ్మణ్యం; కప్పగంతులరంగయ్య	1947
జీతగాడు (నాటిక)	సుంకర సత్యనారాయణ	1953
జీవజ్వాల ..	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
జీవనరేఖ ..	సాపిని జోగిరాజు	1946
జీవనలహరి ..	పద్మశ్రీ	1959
జీవనసంగ్రహం (నాటిక - అనుసరణ)	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1955
జామిలియా నాటకము	పో. సూర్యనారాయణశర్మ	—
జూలియన్ నాటకము	జి. బాలకౌరిరెడ్డి	1914
జూలియన్ సీజరు (పద్యనాటకము-అనువాదము)	వావిలాల హనుదేవశాస్త్రి	1875
జేబున్నీసా	పింగళి నాగేంద్రరావు	1923
జై భవానీ (అనువాదము)	యస్. జగన్నాథ్	—

జ్యోతస్ని	దుగ్గిరాల విశ్వనాథం	1946
జ్యోతిర్మయి	అవసరాల వెంకటనర్సు	1947
జ్ఞాని	ధనికొండ హనుమంతరావు	1947
ఝంఝూమారుతము (అనువాదము)	విద్యానందస్వామి	1907
ఝూన్సిరాణి	ప్రతిగొడుపు రాఘవరాజు	1948
..	కాజి రాధాకృష్ణశాస్త్రి	1949
టీ కప్పులో తుపాను	సామినేని ముద్దుకృష్ణ	1940
డాక్టర్ చైతన్యం	వావిలాల సోమయాజులు	1953
డాక్టర్ యజ్ఞం (నాటిక)	భాగి నారాయణమూర్తి	1956
డిబెక్టివ్ ..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1954
.. ..	అంబటి అప్పారావు	1959
దొంకలో షరాబు ..	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు	—
ధిల్లీకోట	ప్రతిగొడుపు రాఘవరాజు	1946
తంతులు	వేదాంతకవి	1956
తగినశాస్త్రి (అనువాదము)	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1929
తనలోతాను (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
తపతీసంవరణము (అనువాదము)	కాకర్ల కొండలరావు	1919
తపతీపరిణయనాటకము	జి. వీరబ్రహ్మం	1913
తపాలానాటకము (పిల్లలకు)	కాశీనాథుని వీరమల్లయ్యారాధ్యుడు	1913
తప్పనిసరి (అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1939
తప్పటడుగు (నాటిక)	ఓ. యన్. మూర్తి	1957
తప్పెవరిది	పాకాల వేంకట రాజమన్ను	1930
తమ్మిపడగ (నాటిక)	గవనువేంకట కృష్ణారావు	1952
తలవని తలంపు	పులుగుండ్ల రామకృష్ణయ్య	1960
తల్లిచేనిపిల్ల	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	1954
తస్మాత్ జాగ్రత	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1958
తాజ్ మహల్	సోమరాజు రామానుజరావు	1925
..	పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు	1942
.. (నాటిక)	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1954
తాన్ సేన్	అయిలావయ్యల సూర్యప్రకాశశర్మ	1947
తారాచంద్రనాటకము	అక్కల బాలకోటయ్య	1917
తారాచంద్రీయము	కాశీనాథుని వీరమల్లయ్యారాధ్యుడు	1909
తారాబలం	రావూరు సత్యనారాయణరావు	(అముద్రితము)
.. (నాటిక)	వడ్లమూడి సీతారామారావు	—

తారాబాయి (లేదా) పృథ్వీరాజవిజయము	దేవినేని వీరరాఘవయ్య	1921
తారాశశాంకము	ఓలేటి పార్వతీశ్వరకవి	1908
..	ఎన్. వేంకటరత్నకవి	1910
..	వంగూరి సుబ్బారావు	1910
..	గుడిపాటి వెంకటవలం	1938
..	కొప్పరపు సుబ్బారావు	1948
తారాశశాంకవిజయము, చిత్ర	పెదవెంకటదాసు, చినవెంకటదాసు	1910
తారుమారు	పోరంకి వేంకటసుబ్బారావు	1934
.. (నాటిక)	ధరణికోట శ్రీనివాసులు	1955
తిండిదొంగలు	డి. ఆర్. రాజగోపాలు	1955
తిమ్మరుసు	జి. సత్యనారాయణ	1940
తిమ్మరుసు, మంత్రి	పోంజి శ్రీరామ అప్పారావు	1948
తిరుగుబాటు	మునిమాణిక్యం నరసింహారావు	1938
..	కొడాలి గోపాలరావు	1954
.. (నాటిక)	మాల్యాద్రి	1956
తిరుమలదేవి	శిషావేంకట సుబ్బయ్య	1948
తిలకుమహారాజనాటకము	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1921
తిలకు రాయబారము	సోమరాజురామానుజరావు	1921
తిలోత్తమ	దిగవల్లి సూర్యనారాయణశర్మ	1926
..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1940
తిష్కరక్షిత (నాటిక)	బుచ్చిబాబు	1948
తీరని కోరిక, తరువాత	రా. వేం. మ. గంగాధరరామారావు	1941
తీరని కోరికలు	శ్రీ వాత్సవ	1952
తీర్పు (నాటిక - అనుసరణ)	యస్. జి. కె. ప్రతాపరావు	1949
తీసినతెర (నాటిక)	బుచ్చిబాబు	1952
తుదిఘడియలు (అనువాదము)	ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణ,	
	చిట్టూరి సత్యనారాయణ	1950
తుకారాం	కవటాల జయరామారావు	1925
తుకారాం, భక్త	త్యాడి వేంకటశాస్త్రి	1925
..	కె. బాలసరస్వతి	1937
..	సురవరం ప్రతాపరెడ్డి	1952
తుఖారాం	శ్రీరాం వీరబ్రహ్మం	1938
తుఫాను	పులుగుండ్ల రామకృష్ణయ్య	1955
తులసి, సతీ	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1921

తులసి, సతీ	రామనారాయణకవులు	1926
..	ఆర్. వేంకటరత్నం	1932
..	చిత్రపు హనుమంతరావు	1935
..	సత్యనారాయణమూర్తి	1936
..	ఎస్. సూర్యనారాయణమూర్తి	1938
తులసీదాస్	కొడాలి సత్యనారాయణరావు	1923
తులసీదేవి	ముత్తనేని వేంకట చెన్నకేశవులు	1921
తులాభారము	షోతుకూచి సుబ్బయ్య	1916
తులాభారము, శ్రీకృష్ణ	ముత్తరాజు సుబ్బారావు	1922
.. ..	చిదంబరకవి	1926
..	ద్రోణంరాజు సీతారామరావు	—
..	డి. లక్ష్మీనరసింహం	1932
..	కె. సూర్యప్రకాశరావు	1936
తెగని బంధాలు (నాటిక)	గౌరి	1956
తెగువరులు ..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
తెనాలి రామకృష్ణ	సి. సోమసుందరజోష్యలు	1934
తెరమరుగు నీడలు (నాటిక)	కొండముది శ్రీరామచంద్రమూర్తి	1958
తెరలో తెర	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
తెరవెనుక (నాటిక)	నూకల నారాయణరావు	1959
తెలుగుకోపం ..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
తెలుగు గడ్డ ..	నండ్లూరి వేంకటరామకృష్ణమాచార్యులు	1954
తెలుగు తల్లి	వేదాంతకవి	1940
తెలుగు రాణి	పర్వతనేని వేంకటేశ్వరరావు	1951
తెల్లవారింది (నాటిక)	హితశ్రీ	1958
తేనెతెప్పె ..	నోరి నరసింహశాస్త్రి	1950
తేలుకుట్టిన దొంగలు	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1954
తొలకరి	ప్రజాకలం	1953
తోడుదొంగలు (నాటిక)	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1953
త్యాగం ..	గుడిపాటి వెంకటచలం	1935
.. ..	గోపరాజు రామారావు	1951
.. ..	ముదిగొండ లింగమూర్తి	1959
త్యాగమూర్తి ..	కొడాలి గోపాలరావు	1959
త్యాగయ్య, భక్త	అయ్యగారి విశ్వేశ్వరరావు	1947
త్యాగరాజు (నాటిక)	నండ్లూరి వేంకటరామకృష్ణమాచార్యులు	1954

త్యాగరాజు, భక్త	దేవరకొండ చిన్నికృష్ణశర్మ	1938
త్రాగుడుపిడుగు	కవటాల జయరామరావు	1908
త్రిపురసంహారము	ఇ. సదాశివశర్మ	1947
త్రిలోకసుందరి (అనుసరణ)	కొత్తపల్లి సూర్యారావు	1908
త్రివిక్రమవిలాసము	చేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావు	1895
త్రిశంకుస్వర్గం (నాటిక)	విడియాల చంద్రశేఖరరావు	1959
త్రిశంకుస్వర్గము	త్యాగి వేంకటశాస్త్రి	1935
త్రిశూలము	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	1937
త్రివిక్రమనాటకము	వి. సుందరరామశర్మ	1913
దండక (నాటిక)	అచార్య కొండిన్యభట్టర్	1953
దంతవేదాంతం ..	భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ	1959
దంపతులు	పి. వి. రంగారామ్	1931
దంభప్రదర్శనము (అనువాదము)	మాచిరాజు దుర్గాశంకరామాత్యుడు	1937
దంభవామనము	తిరుపతి వేంకటకవులు	1909
దగాకోరు (నాటిక)	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1954
దయ్యాల లంక ..	పాకాల వేంకట రాజమన్నులు	1946
దక్షయజ్ఞం	హరి పురుషోత్తం	(అముద్రితము)
దక్షిణగోగ్రహణము	కందుకూరి వీరేశలింగం	1897
..	ఫరాన్ సాహెబు	1937
దమయంతీస్వయంవరము, రెండవ	జి. నారాయణరెడ్డి	1956
దశావతారనాటకము	మృత్యుంజయనిశ్కంకబహదూర్	1900
దాంపత్యం (నాటిక)	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
దానధార ..	గవను వేంకటకృష్ణారావు	1952
దానవపథ	ఉమ్రాలిషా	1914
దానవీరకర్ణ	సోమరాజు రామానుజరావు	—
దానియేలు చరిత్ర	ఎమ్. వీరాస్వామి	1935
దారాపుకో	భమిడిపాటి సత్యనారాయణశర్మ	1946
దారినపోయే దానయ్య (నాటిక)	బుచ్చిబాబు	1952
దావీదు విజయము	పి. సుబ్రహ్మణ్యకవి	1939
దిలీప	సి. సీతాంబ	1934
దిల్పనందు (లేదా) పసన్ బకావ?	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1921
దివోదాసు	శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రి	1950
దివ్వెల సంగీతం (గేయనాటిక)	సి. నారాయణరెడ్డి	1959
దిష్టిబొమ్మలు (నాటిక)	వేణు	1958
దీక్షితదుహిత	తల్లావఝుల శివశంకరస్వామి	1946

దీపకళిక (నాటిక)	పిల్లలమట్టి వేంకటహనుమంతరావు	1960
దీవార్	అయిలావయుల సూర్యప్రకాశశర్మ	1948
దురదృష్టవంతులు (నాటిక)	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
దురాశ దుఃఖానికే ..	పడాల రామారావు	1926
దుర్గాదాసు (అనువాదము)	జంధ్యాల శివన్నశాస్త్రి	1923
.. ..	జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తి	1926
.. ..	వారణాసి భానుమూర్తి	1927
.. ..	గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావు	1949
దుర్గావతీనాటకము	నంబూరి తిరునారాయణస్వామి	1914
దుర్గావతి	ఆంధ్ర శేషగిరిరావు	1926
దుర్జయదురోదరము	తల్లాప్రగడ సూర్యనారాయణరావు	1906
దుర్యోధనపతనం (అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
దుర్యోధనపరాభవము	పశ్య వేంకటసుబ్బారావు	1922
దుర్యోధనాంతము	మేకా వేంకటాద్ర్యప్పారావు	1915
దుర్యోధనాభిమానము	కొత్తపల్లి సూర్యారావు	1911
దుర్వాసగర్వభంగము	బి. భీమారావు	1933
దూతఘోతక్తచము (అనువాదము)	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1928
.. ..	దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి	1959
దూతవాక్యము ..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1928
.. ..	మానవల్లి రామకృష్ణకవి	—
.. .. (అనుసరణ)	యస్వీ జోగారావు	—
దురతీరాలు (నాటిక)	గోరాశాస్త్రి	1943
.. ..	మొదలి నాగభూషణశర్మ	—
దేవదత్త (అనువాదము)	వేమూరి ఆంజనేయశర్మ	1951
దేవదాసు ..	బొజ్జా సూర్యనారాయణ	1957
దేవదూత	బోయి భీమన్న	(అముద్రితము)
దేవయాని (అనువాదము)	బెజవాడ గోపాలరెడ్డి	1945
దేవీప్రసన్నము (నాటిక)	మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ	1916
దేవుని ఎదుట (నాటిక)	ఆరుద్ర	1952
దేవుని బిడ్డలు	కె. అంజయ్య	1956
దేశంకోసం (నాటిక)	ఎ. ఆర్. కృష్ణ	(అముద్రితము)
దేశదాసు	పాతూరి రామకోటయ్య	1939
దేశదాసు	రాయనం వేంకటరమణయ్య	—
దేశదిమ్మరులు (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1956

దేశద్రోహం	చిల్లర భావనారాయణ	(అముద్రితము)
దేశద్రోహి	అట్లూరి వేంకటకృష్ణయ్య	1953
దేశబంధు	గవ్వ జానకిరామరెడ్డి	1926
దేశభక్తి	వనం శంకరశర్మ	1940
దేశింగురాజు చరిత్ర	గుండు చంద్రమౌళి	1913
దొంగ (నాటిక)	పోతుకూచి సాంబశివరావు	1956
దొంగ - దొర	నర్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
దొంగలున్నారూ జాగ్రత్త	జ్ఞానశ్రీ	1957
దొంగలోదొర	రతన్	1959
దొంగపీఠు	కొడాలి గోపాలరావు	1958
దొంగటకం (హాస్యనాటిక)	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు	1938
దొర (నాటిక)	పోతుకూచి సాంబశివరావు	1958
దొరగారు	వై. వి. వేంకటేశ్వరరావు	1953
దోపిడి	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1953
దోపిడిముతా	నటశ్రీ	1955
ద్రోణప్రతిజ్ఞ	జె. మృత్యుంజయశాస్త్రి	1921
ద్రోహం (నాటిక)	నర్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
ద్రౌపది	డిట్లూరి సత్యనారాయణరావు	1943
ద్రౌపదీపరిణయము	ద్రోణంరాజు సీతారామరావు	1916
ద్రౌపదీమానసంరక్షణము	మక్కపాటి వేంకటరత్నం	1921
ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము	కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1896
"	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1921
"	సోమరాజు రామానుజరావు	1921
"	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1927
"	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1932
ద్రౌపదీస్వయంవరము	హోతా వేంకటకృష్ణయ్య	1904
ధనంజయవిజయవ్యాయోగము, ఆంధ్రీకృత	పాలెపు వేంకటసూర్యగోపాలము	1892
"	కొక్కండ వేంకటరత్నం పంతులు	1894
"	వి. సుందరరామశర్మ	1933
ధనాభిరామము	జాలాంత్రపు వేంకటరావు	1906
ధనికలోకం	రాజపాల్	1951
ధనుర్దాసు (నాటిక)	కొండముది శ్రీరామచంద్రమూర్తి	—
"	దేవులపల్లి వేంకటకృష్ణశాస్త్రి	—
ధన్యకైలాసము	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	1957

ధన్యజీవి (నాటిక)	భూషణ్ బాబు	1951
ధరణికోట	సోమరాజు రామానుజరావు	1931
ధర్మచక్రము	నండూరి వేంకటరామకృష్ణమాచార్యులు	1950
ధర్మదీక్ష (నాటిక)	సూరంపూడి భాస్కరరావు	—
..	భూషణ్ బాబు	1950
ధర్మదుర్గం (అనువాదము)	విద్వాన్ విశ్వం	—
ధర్మపథం (నాటిక)	అదిరాజు అనందమోహన్	1957
ధర్మరక్షణము	భూపతి లక్ష్మీనారాయణరావు	1960
ధర్మరాజవిజయము	ఎస్. సుబ్రహ్మణ్యకవి	1913
ధర్మాంగదనాటకము	జి. శ్రీనివాసశాస్త్రి	1891
..	కాశీపతి ఆచారి	1892
ధాత్రీపుత్రి (అనువాదము)	దండమూడి మహీధర్	1958
ధాష్టికపంతులు (ప్రహసనము)	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1931
ధూమశకటనాటకము	సత్యవోలు కామేశ్వరరావు	1902
ధ్రువవిజయము	గుర్రం జాషువ	1921
..	పామర్తి బుచ్చిరాజు	1921
..	వంగీపురం కృష్ణమాచార్యులు	1957
నంద, భక్త	ఆంధ్ర శేషగిరిరావు	1936
నందకరాజ్యము	వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి	1880
నందనార్చరిత్రము	కృష్ణ కౌండిన్యూడు	1933
..	వి. వేంకట కృష్ణయ్య	1933
..	పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి	1936
నందునిచరిత్రము	వేదము వేంకటాచలయ్య	1928
నందవధము	భమిడి చిన యజ్ఞనారాయణశర్మ	1913
నటన	కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తి (అముద్రితము)	
.. (నాటిక)	జె. గున్నేశ్వరరావు	1956
నదీసుందరి	అబ్బూరి రామకృష్ణారావు	1932
నరకాసురవిజయవ్యాయోగము (అనువాదము)	కొక్కొండ వేంకటరత్నం	1872
నరసన్నభట్టు	వింజమూరి వేంకట లక్ష్మీనరసింహారావు	1957
నరసింహావతారం (నాటిక)	గుడిపాటి వెంకటదలం	1951
నర్తనశాల (లేదా) కీచకవధ	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	1924
.. (నాటిక)	సాపిని జోగిరాజు	1946
నర్మద	గుడిపూడి ఇందుమతీదేవి	1939
నర్మదాపురుకుత్సీయము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1900

నలనాటకము	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1894
నలప్రవాసము	ముదిగొండ నాగలింగము	1947
నలవిలాసము	..	1949
నల్లబూట్లు (నాటిక)	అవసరాల సూర్యారావు	1951
నవకవి (నాటిక)	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
.. ..	బుద్ధవరపు నాగరాజామాత్యుడు	1958
నవద్వీపం (..)	మల్లాది అవధాని	1939
నవనాగరకము	కడప వేణుగోపాలరావు	1911
నవభారత్	రాయసం వేంకటరమణయ్య	1944
నవయుగం	వన్నెకూటి బాలసుందరం	1950
నవయుగారంభము	దామరాజు పుండరీకాక్షుడు	1921
నవజీవనము	ఆయల సోమయాజుల అన్నపూర్ణయ్య	1954
నవరత్న చింతామణి	ఆయినాపురపు సోమేశ్వరరావు	1923
నవ్యనిపువ్య (గేయనాటిక)	సి. నారాయణ రెడ్డి	1953
నాగమనాయకుడు	పెమ్మరాజు వేణుగోపాలకృష్ణమూర్తి	1960
నాగుబాము (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నులు	1958
నాగానందము (అనువాదము)	పాలెపు వేంకట సూర్యగోపాల ప్రధాని	1890
..	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1891
..	పాటిబండ మాధవశర్మ	1953
..	వేటూరిప్రభాకరశాస్త్రి: దివాకర్ల వేంకటావధాని	1954
నాగార్జున (నాటిక)	శార్వరి	1958
నాటకం (అనుసరణ)	డి. వి. నరసరాజు	1952
నాటకనాటకం (నాటిక)	చిలుకూరి నారాయణరావు	1949
నాటికినేడు (హాస్య నాటిక)	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు	1935
నాట్యరాణి	మద్ది సత్యనారాయణ	1953
నాదేశం	పులిపాక రామచంద్రకాశ్యప	1947
నాబాబు	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1954
నాభూమి	రవిశ్రీ	1955
నామకరణం (నాటిక)	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	1946
నామదేవు (లేదా) భక్త	మహావాది వేంకటరత్నం	1926
నామాచే నెగ్గింది (నాటిక-అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1946
నాయకురాలు	ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణ	1926
..	వావిలాల సోమయాజులు	1946
నారాజు	పింగళి నాగేంద్రరావు	1929

నారాణి	తెన్నేటి సూరి	1948
నారాయణరావువధ, పిష్వా	యలమర్తి శ్రీనివాసరావు	1929
నాలుగోపరిణామం (నాటిక)	బుచ్చిబాబు	1952
నిందాపహరణము	వి. సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1909
నిగళబంధనము	శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1935
నిచ్చెనలు (నాటిక)	ఎ. ఆర్. కృష్ణ	అముద్రితము
నిజంకూడా అబద్ధమే (నాటిక-అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
నిజం దాగదు (నాటిక)	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
నిజరూపాలు	కార్వరి	1953
..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
.. (నాటిక)	రావు	1980
నిజస్వరూపాలు (నాటిక)	కారెపు అప్పలస్వామి	1959
నిమిత్తమాత్రులు	ముదంశెట్టి హనుమంతరావు	1960
నిరంకుశనాటకం	ఆర్. చినకోటమరాజు	1921
నిరపరాధి	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1954
నిరవధి (నాటిక)	రావల్ల దివ్యప్రభాకర్	1954
నిరాశాప్రొడక్షన్-1 (నాటిక)	వేణు	1955
నిరుద్యోగి	కొడాలి గోపాలరావు	1954
నిర్దయ (నాటిక)	పుష్పాల సూర్యనారాయణ	—
నిలువనీడ (నాటిక)	బుద్ధవరపు నాగరాజుమాత్యుడు	1954
నిష్ఫలం (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నురు	1938
నీటికాకి (అనుసరణ)	శ్రీనివాస చక్రవర్తి	1952
నీబ్రతుకెంత (నాటిక)	జీవనశ్రీ	1956
నీలాసుందరీపరిణయము	షేక్ నవీసా	1909
నీలితెరలు	అంగర సూర్యారావు	1959
నూర్జహాన్ (అనువాదము)	జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తి	1925
..	కొప్పరపు సుబ్బారావు	1948
నేటిసలుడు (నాటిక)	..	1946
నేటి న్యాయం	బల్లా ఈశ్వరుడు	1954
నేటి విద్యార్థి (నాటిక)	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1956
నేతబిడ్డ	పడాల రామారావు	1951
నేపథ్యం (హాస్యనాటిక)	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు	—
నేరము-శిక్ష (అనుసరణ)	శివం	1959
నేరస్తుడెవరు (నాటిక)	కారెపు అప్పలస్వామి	1959

నై వేద్యం (నాటిక)	మారేమండ రామరావు	1945
నౌకావిహారం (గేయనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	అముద్రితము
నౌరోజా	భోగరాజు నారాయణమూర్తి	1926
న్యాయం	కొండముది గోపాలరాయశర్మ	1947
..	బిట్రా ఆంజనేయులు	1955
.. (అనుసరణ)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1955
న్యాయమందిరం (నాటిక)	అంబటి అప్పారావు	1959
పంచరాత్రము (అనువాదము)	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1928
పంచశీల	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1957
పంచాక్షరీ మాహాత్మ్యము	పి. దేవబ్రహ్మం	1931
పంజరం	అవసరాల సూర్యారావు	1958
పండితరాజము	తిరుపతి వేంకటకవులు	1909
పందిరిగుంజలు (నాటిక)	హరికిషన్	1959
పగ (నాటిక)	పొట్లపల్లి రామారావు	1955
పట్టాభిషేకము (అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
పడిపోతున్న అడ్డుగోడలు (నాటిక)	బోయి భీమన్న	1958
పడుపుకూడు (నాటిక)	నవ్యశ్రీ	1959
పతిత (నాటిక)	మిత్రశ్రీ	1955
.. ..	గొల్లపూడి మారుతీరావు	1959
పతితజీవులు (అనువాదము)	శ్రీనివాస చక్రవర్తి	1952
పతితపాపన	తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1936
పతితుడు (నాటిక)	కంచి వాసుదేవరావు	1955
పద్మనాయకవిక్రమము (లేదా)		
ప్రతిజ్ఞావిజయ రామరాజీయము	భాగవతుల నృశింహశర్మ	1918
పద్మరాణి	గుడిపాటి వెంకటచలం	1921
పద్మవ్యూహము	కాళ్ళకూరి నారాయణరావు	1919
..	చక్రవర్థనుల మాణిక్యశర్మ	1926
..	జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయశర్మ	1926
..	సోమరాజు రామానుజరావు	1926
..	తాడేపల్లి సాంబమూర్తి	1947
.. సంగీత	తాటిపర్తి గోపాలదాసు	1921
.. (నాటిక)	రాచమల్లు రామచంద్రారెడ్డి	1959
.. ..	కె. వి. రమణారెడ్డి	1960
పద్మావతి (అనువాదము)	చింతా నరసింహారెడ్డి	1926

పద్మావతీచరణచారణచక్రవర్తి	తల్లావయ్యల శివశంకరశాస్త్రి	1936
పద్మావతీపరిణయనాటకము	టి. వేంకటరామయ్య	1918
పద్మిని, సంగీత	పామర్తి బుచ్చిరాజు	1915
పద్మిని	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1929
పద్మినీలోకబాంధవము	దుర్భాక రాజశేఖరశతావధాని	1926
పన్నా	కె. వి. రామరాజు	1959
పనిమనిషి	బి. యన్. సూరి	1954
పరమానందము (అనువాదము)	బుద్ధిరాజు ఈశ్వరప్ప	1912
పరిణామం (నాటిక)	చిల్లర భావనారాయణ	1953
పరితాపం (అనుసరణ)	రావూరు వేంకటసత్యనారాయణరావు ఆముద్రితము	1945
పరిత్యాగం (నాటిక)	మారేమండ రామారావు	1926
పరివర్తన (నాటిక)	శ్రీనివాస శిరోమణి	1947
..	ఆచార్య ఆశ్రేయ	1944
పరిష్కారం (నాటిక)	ఎమ్. రామమోహన్	1959
.. ..	అంతటి నరసింహం	1959
.. ..	రంగకవి	1959
పరీక్ష ..	నూకల నారాయణరావు	1936
పరీక్షచదువు (నాటిక)	భాగి నారాయణమూర్తి	1936
పరీక్షలపుడు	1957
పరువుకోసం ..	మల్లాది సత్యనారాయణ	1959
పరోపకారం ..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1956
పర్యవసానము	చదలవాడ సిద్ధయ్య	1928
పలనాటి పౌరుషము	పి. రామచంద్రరావు	1915
పల్నాటిపీఠచరిత్రము	ద్రోణంరాజు సీతారామారావు	1939
పల్నాటిరణదుందుభి (నాటిక)	మల్లాది అవధాని	1954
పల్లెకదలింది	బి. యన్. సూరి	1954
పల్లెటూళ్ళపట్టుదలలు (ప్రహసనము)	తిరువతివేంకటకవులు	1951
పల్లెపిల్ల	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1957
పవిత్రసంకల్పం (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1946
పవిత్రులు	ధనికొండ హనుమంతరావు	1938
పశ్చాత్తాపము	బి. ఆనందరావు	1943
పశ్చాత్తాపం (నాటిక)	గరికిపాటి రాజారావు	1921
పసఁబిళావళి లేదా దిల్పనందు (అనుసరణ)	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1954
పసిడిపంట	పోకల నరసింహారావు	

పాంచాలపరాభవము	దామరాజు పుండరీకాక్షుడు	1921
పాంచాలీయనాటకము, ప్రసన్న	తణికెళ్ళ పూర్ణయ్య	1913
పాంచాలీపరిణయనాటకము	కొండముది నరసింహం	1907
,,	అయ్యగారి వీరభద్రరావు	—
పాంచాలీస్వయంవరము	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1918
పాండవజననము	తిరుపతివేంకటకవులు	1909
,,	రామనారాయణకవులు	1921
,,	పి. రామదాసుకవి	1932
పాండవప్రవాసము	తిరుపతివేంకటకవులు	1908
,,	రామనారాయణకవులు	—
పాండవరాజసూయము	తిరుపతివేంకటకవులు	1921
పాండవవిజయము	తిరుపతివేంకటకవులు	1907
,,	రామనారాయణకవులు	—
పాండవంకురము	అచ్యుతుని వేంకటాచలపతి	—
పాండవాజ్ఞాతవాసము	సునర్ల అనంతరావు	1887
,,	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1909
,,	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1913
,,	గూడూరి వేంకటశివకవి	1921
,,	జనమంచి శేషాద్రిశర్మ	1921
పాండవాశ్వమేధము	తిరుపతివేంకటకవులు	1907
,,	రామనారాయణకవులు	—
పాండవోద్యోగము	తిరుపతివేంకటకవులు	1911
,,	రామనారాయణకవులు	—
పాండవసౌశీల్యము	ఎమ్. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1914
పాండురంగవిలాసనాటకము	పి. వీరాస్వామినాయుడు	1931
పాడులోకం (నాటిక)	దంతు ర్తి లక్ష్మణమూర్తి	1953
పాడుసంఘం ,,	జి. వి. కృష్ణారావు	—
పాణిగ్రహణము (లేదా) కాలేజీగరల్	కాళ్ళకూరి హనుమంతరావు	1934
పాతివ్రత్యం (నాటిక)	మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి	1951
పాడుక, శ్రీరామ	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1926
,, శ్రీరామసామ్రాజ్య	టి. అమరయ్య	1933
పాడుకాపట్టాభిషేకము	దాసు నారాయణరావు	1908

పుండరీక, భక్త	వనం శంకరశర్మ	1938
పుండరీక	అయినాపురపు సోమేశ్వరరావు	1926
పునర్జన్మ	బెల్లంకొండ రామదాసు	1956
పునర్మరణప్రహసనము	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
పునర్వివాహం (అనువాదము)	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1928
పునస్సంధానము	అవసరాల శేషగిరిరావు	1927
.. (నాటిక)	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు	—
పునాదిరాయి ..	శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1937
పున్నాబాయి ..	వింజమూరి వేంకటలక్ష్మీ నరసింహారావు	1919
పురపాలకులు ..	అంగర సూర్యారావు	1957
పురూరవ	గుడిపాటి వెంకటచలం	—
..	గూడూరి కోటేశ్వరరావు	1921
..	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1927
కిందాసుశీలము (అనువాదము)	చిల్లరిగె శ్రీనివాసరావు	1909
ష్టబాణవిలాసము (నాటిక)	బుద్ధవరపు నాగరాజామాత్యుడు	1954
శుష్పలీలావతీనాటకము	జూలూరి తులశమ్మ	1909
పుష్పకేతువిజయము	ద్వివేది బ్రహ్మానందశాస్త్రి	1921
పుష్పవేణీకల్యాణము	సి. సుబ్రహ్మణ్యకవి	1934
పుష్పవేణీనాటకము, సంగీత	ఎమ్. సుబ్బారాయుడు; వేంకటశర్మ	1912
.. ..	కేతవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి	1918
పుష్పహాస	డి. కాశీవిశ్వనాథగూర్త	1937
పూరిల్లు	గిద్దలూరి గురుస్వామి	1955
పూర్వచక్రవర్తిజనననాటకము	కాలంకెట్టి గురవయ్య	1914
పూర్వశాకుంతలనాటకము	పేరి కాశీనాథవిద్వత్కవి	1926
పూర్ణిమ	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1919
పూర్వరంగం (అనువాదము)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1946
పూర్వస్మృతులు (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1958
పృథ్వీపుత్రి	గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావు	1948
పృథ్వీపుత్రులు (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1956
పృథ్వీరాజువిజయము (లేదా)తారాబాయి	దేవినేని రాఘవయ్య	1913
పృథ్వీరాజు (లేదా)తారాబాయి (అనువాదము)	మంగిపూడి వేంకటశర్మ	1913
పెంకిపిల్ల	మల్లాల జయరామారావు	1951
పెండ్లి	చిలుకూరి నారాయణరావు	1938
పెండ్లికంట్రోలు (నాటిక-అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1950

పెండ్లికొడుకులు (నాటిక)	కొరెపు అప్పలస్వామి	1959
పెండ్లిచూపులు ..	గుండవరం సుబ్బరామిరెడ్డి	1958
పెట్టమారిమగడు	కోపల్లి వేంకటరమణారావు	1949
పెత్తందారు	కోడూరు అచ్చయ్య	1953
.. (నాటిక)	పోట్లూరి నాగేశ్వరరావు	1960
పెద్దమనుష్యులు	పోమంచి యజ్ఞన్నకాస్త్రి	1954
పెద్దమామయ్య (నాటిక)	మొక్కపాటి నరసింహకాస్త్రి	1951
పెద్దాపురముముట్టిడి	బుద్ధవరపు పట్టాభిరామయ్య	1928
పెనుగొండదుర్గము	హెచ్. కృష్ణమూర్తి	1897
పెళ్ళయ్యాకచూడు	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1952
పెళ్ళాలనమ్మె (నాటిక)	వంగవోలు వేంకటేశ్వరకాస్త్రి	1955
పెళ్ళి	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1955
పెళ్ళికొడుకులు (నాటిక)	శ్రీమతి కళ్యాణి	1950
పెళ్ళికోసం (నాటిక-అనుసరణ)	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1959
పెళ్ళిచూపులు	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1952
పెళ్ళిచూపులు (నాటిక-అనుసరణ)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1955
.. (నాటిక)	ముదిగొండ లింగమూర్తి	1959
పెళ్ళిట్రయినింగు (అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1951
పేదపడుచు	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1951
పేదపిల్ల	మల్లాది సత్యనారాయణ	1955
పేదరైతు	కోడాలి గోపాలరావు	1952
పేదసంసారం	మలిరెడ్డి వేంకటరంగారెడ్డి	1944
పైడిగడ్డ	కోనేరు కుటుంబరావు	1954
పైపంట (నాటిక)	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
పొరపాటు	వి. భాస్కరరావు	1953
పొరుగింటిపుల్లకూర	పోకల నరసింహారావు	1959
పొలంగట్టు	వి. నాగేశ్వరలింగం	1944
పోటీనాటకం	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
పోతన, భక్త	అయ్యగారి విశ్వేశ్వరరావు	1947
పోతుగడ్డ	వాసిరెడ్డి భాస్కరరావు	1953
ప్రకృతి-ప్రతీకారం (అనువాదము)	బెజవాడ గోపాలరెడ్డి	1953
ప్రకృతి-పురుష (నాటిక)	కందికొండ సత్యనారాయణ	అముద్రితము
ప్రగతి (నాటిక)	ఆచార్య ఆశ్రేయ	1950
..	రుద్రవరం వేంకటేశ్వర్లు	1959

ప్రచండచాణక్యము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1909
ప్రచండపాండవము	భోగరాజు నారాయణమూర్తి	—
ప్రచండబొబ్బిలి	సోమరాజు రామానుజరావు	1918
ప్రచండభార్గవము	మోచర్ల రామకృష్ణయ్య	1946
ప్రచండభీమకవి	అయ్యగారి విశ్వేశ్వరరావు	1946
ప్రచండమార్తాండము (లేదా) కొల్లాపురదహనము వారణాసి శ్రీనివాసరావు		1914
ప్రచండయాత్ర	ఎన్. సి. డేనియల్	1937
ప్రచండరాఘవము	రాచర్ల వేంకటకృష్ణారావు	1911
ప్రచండవిజయము	గన్నవరపు సూర్యనారాయణమూర్తి	1916
ప్రచ్ఛన్నపాండవము	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1916
..	గాడిచర్లహరినర్సోత్తమరావు	1918
ప్రజలకోసం (నాటిక)	వెంపో	1956
ప్రజారాజ్యము	జొన్న వేంకటనరసయ్య	1947
ప్రజావిజయం	నవకుమార్	—
ప్రజావిరోధి (అనుసరణ)	విద్వాన్ విశ్వం	1948
ప్రణయంలో ప్రళయం	దేవరకొండ సుబ్బారావు	1956
ప్రణయరంగం	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1953
ప్రణయసామ్రాట్	కోట లక్ష్మీనరసింహం	1944
ప్రణయాదర్శము (అనువాదము)	కోటగిరి వేంకటకృష్ణారావు	1943
ప్రతాపరుద్రీయము	వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి	1897
.. (అనువాదము)	శంగారకవి నర్సారాయడు	1906
.. (లేదా) యుగంధరవిజయము	సోమరాజు రామానుజరావు	1926
ప్రతాపసింహ (అనువాదము)	కోటమర్తి చినరఘుపతి	1927
ప్రతాపసింహ, రాజా	సత్యనారాయణశాస్త్రి	1924
ప్రతాపవిజయము	కేతవరపు వేంకటశాస్త్రి	1915
ప్రతాపాగ్నిరీయము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1925
ప్రతిక్రియ (నాటిక)	జి. వి. కృష్ణారావు	1952
ప్రతిజ్ఞ	కె. వేంకటేశ్వరరావు	1946
..	వడ్లమూడి నాగేశ్వరరావు	1954
.. (అనువాదము)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
ప్రతిజ్ఞాచాణక్యము (అనువాదము)	భాగవతుల నృసింహశర్మ	1924
ప్రతిజ్ఞాపరశురామము	పడగ కొన్నభము	1926
ప్రతిజ్ఞాపాండవము	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1920
ప్రజ్ఞాపాలనము	ఎ. వేంకటరంగాచార్యులు	1939

ప్రతిజ్ఞాయాదవము (లేదా) సాంబవిలాసము	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1924
ప్రతిజ్ఞాయాగంధరాయణము (అనువాదము)	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1928
..	వశ్య పూర్ణ ప్రజ్ఞాచార్యులు	1947
..	కాటూరి వేంకటేశ్వరరావు	1954
ప్రతిజ్ఞావిజయము	నారపరాజు లక్ష్మీకాంతం	1915
ప్రతిజ్ఞావిజయరామరాజీయము (లేదా) పద్మనాయక విక్రమము	భాగవతుల నృసింహశర్మ	1918
ప్రతిఫలం (నాటిక)	సుంకర సత్యనారాయణ	1953
ప్రతిఫలం	కావ్యశ్రీ	1951
..	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1955
ప్రతిమ (నాటిక)	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	1957
ప్రతిమానాటకము (అనువాదము)	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	1927
..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1928
..	బి. మార్కండేయశర్మ	1934
..	కోదండరామశాస్త్రి; పిచ్చయ్య	1944
..	యడవల్లి ఆదినారాయణ	1954
..	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
ప్రతిమాసుందరి (అనుసరణ)	అబ్బూరి వరదరాజేశ్వరరావు	1943
ప్రతీకారం	మారేమండ రామారావు	1945
..	సి. హెచ్. సూర్యనారాయణమూర్తి	1959
ప్రతీక్ష	చదలవాడ పిచ్చయ్య	1956
ప్రత్యక్షదైవం (నాటిక)	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	1946
ప్రత్యక్షనరసింహము	జయంతి భావనారాయణ	1913
ప్రథమపాంథికుడు (అనుసరణ)	వేలూరి శివరామశాస్త్రి	—
ప్రత్యూష (నాటిక)	మగదల రామచంద్రరావు	—
ప్రదర్శనం (నాటిక)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1955
ప్రద్యుమ్నజననము	ప్రభల శ్రీరామశాస్త్రి	1909
ప్రద్యుమ్ననాటకము	ఎ. వేంకటరమణయ్య	1897
ప్రద్యుమ్నవిజయము	ప్రభల శ్రీరామశాస్త్రి	1910
..	ఎ. వేంకటనరసింహాచార్యులు	1935
ప్రద్యుమ్నానందనాటకము	ద్వివేది బ్రహ్మానందశాస్త్రి	1908
ప్రద్యుమ్నాభ్యుదయము (అనువాదము)	కోట సుందరరామశర్మ	1952
ప్రద్యుమ్నోపాఖ్యానము	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	—
ప్రవంచయద్దం (నాటిక)	మల్లాది ఆపధాని	1939

ప్రపుల్ల (అనువాదము)	మద్దిపట్ల సూరి	1959
ప్రబోధచంద్రోదయము (అనువాదము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1892
„ „	వడ్డాది సుబ్బారాయుడు	1893
„ „	ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి	1911
ప్రబోధచింతామణి (అనువాదము)	మోచర్ల హనుమంతరాయకవి	1924
ప్రభ	మాడభూషి వేంకటాచార్య	1956
ప్రమదామనోహరము	అయినాపురపు సోమేశ్వరరాయకవి	1917
ప్రమద్వర	చిట్టావూరి కామేశ్వరరావు	1917
„	స్వయంపాకుల ఆదిశేషయ్య	1956
ప్రమీలాద్భుసీయము	ఎమ్. శ్రీరామమూర్తి	1898
„	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1914
„	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1921
„	సి. కోటేశ్వరరావు	—
ప్రళయభైరవము	మంచెళ్ళ వేంకటపున్నయ్యశర్మ	1923
ప్రళయాంతకరాజు (అనువాదము)	విద్యానాథస్వామి	1907
ప్రసన్నమార్కండేయము	తి. మ. కు ఆదివరాహాచార్యులు	—
ప్రసన్నయాదవము	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1906
„ (రేడా) నరకాసురసంహారము	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1914
ప్రసన్నరాఘవము, ఆంధ్ర	సి. రామానుజదాసు	1881
„	కొక్కొండ వేంకటరత్నం	1897
„	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1928
„	బి. సుబ్రహ్మణ్యశర్మ	1953
ప్రసవారోగ్యనాటకము	గాడిచర్ల సూర్యనారాయణ	1926
ప్రహ్లాద	కందుకూరి వీరేశలింగం	1885
„	టి. రంగనాయకులు	1886
„	డి. వి. నరసింహారావునాయుడు	1905
„	కొత్తపల్లి సుందరరామయ్య	1908
„	తిరుమల శేషాచారి	1910
„	బొమ్మరాజు సీతారామశర్మ	1910
„	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1914
„	కాచిభట్ల కుటుంబరావు	1914
„	అ. పేరనార్య	1916
„	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1920
„	అయినాపురపు కామేశ్వరరాయకవి	1921

ప్రహ్లాద	కేతవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి	1921
..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	—
..	సోమరాజు రామానుజరావు	1926
..	చిల్లర వేంకటేశ్వరకవి	1928
..	బి. రామరాజు	1932
..	జి. నారాయణరెడ్డి	1936
..	కె. సూర్యప్రకాశరావు	1936
..	బండ సుబ్రహ్మణ్యకవి	1954
ప్రాణభిక్ష (నాటిక)	జిల్లేపల్లి భాస్కరరావు	1959
ప్రారబ్ధం ..	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
ప్రార్థన ..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1954
ప్రాణసంరక్షణి	కవటాల జయరామరావు	1932
ప్రియదర్శిక (అనువాదము)	బులుసు పాపయ్యశాస్త్రి	1903
.. ..	చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి	1909
.. ..	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1910
.. ..	హనుమంతవర్మల వీరరాఘవయ్య	1911
ప్రియదర్శన	పాడి వేంకటస్వామి	1890
ప్రిన్స్ వర్కర్	వి. రాఘవయ్య	1944
ప్రెగిడెంటు	జీరెడ్డి చెన్నారెడ్డి	1954
ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము	హోతా వేంకటకృష్ణయ్య	1911
..	కె. నరసరామయ్య	1921
..	తిరుపతి వేంకటకవులు	—
ప్రభువాక్యం (నాటిక)	తల్లావర్మల శివశంకరస్వామి	1936
ప్రేమకోసం (నాటిక)	వెంపో	1956
ప్రేమకుమారి	కవటాల జయరామరావు	1935
ప్రేమచంద్రయోగి (లేదా) అస్పృశ్యవిజయము ధర్మవరం గోపాలాచార్యులు		1933
ప్రేమపక్షులు	డి. వి. నరసరాజు	1954
ప్రేమప్రవాహం	ఒద్దిరాజు సీతారామచంద్రరావు	—
ప్రేమపీఠం (అనువాదము)	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1954
ప్రేమము	మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి	1913
ప్రేమలీల	మామిడిపూడి; మోచర్ల	1943
..	ఎమ్. వేంకటేశ్వరరావు	1938
ప్రొద్దుపొడుపు (నాటిక)	రాంభట్ల కృష్ణమూర్తి	1959
ప్రొఫెసర్ బింద్సా (నాటిక-అనువాదం)	ధనికొండ హనుమంతరావు	1946

ఫణి (అనువాదము)	ప్రఖ్య శ్రీరామమూర్తి	1957
ఫిరదౌసి (నాటిక)	డింటుకూరి సత్యనారాయణరావు	1955
ఫోర్ రాస్కెల్స్ (లేదా) పతిసేవ	చింతా సూర్యప్రకాశరావు	1936
ఫ్రెంచికామెడీ (నాటిక)	జి. వి. కృష్ణారావు	1941
బంగళాబికావళి (లేదా) భువనమోహిని (అనుసరణ)	ఆయినాపురపు సుందరరామయ్య	1921
బంగారుసంకెళ్ళు (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
బంధాలు (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నురు	1958
బడివంతులు ..	నాల్ల చిరంజీవి	1955
బడిమేనేజరు	విశ్వశ్రీ	1958
బధిరచతుష్టయం (నాటిక)	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1927
బ్రభువాహన	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1921
..	పూసపాటి రంగరాజు	1932
..	ప్రత్తిగొడుపు రంగరాజు	1960
బలజాసౌభద్రీయము	కస్తూరి శివశంకరకవి	1903
బలవంతబ్రాహ్మణార్థము (నాటిక)	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1927
బలాత్కారగానవిరోధము ..	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
బలి (నాటిక)	ఆచార్య కొండిన్యభట్టర్	1953
బలిదాన (అనువాదము)	ఎమ్. జగన్మోహన్	1847
బలిదానం (అనువాదము)	కొంగర జగ్గయ్య	—
బలిదానము	బెలంకొండ రామదాసు	—
బలిబంధనం	చందాల కేశవదాసు	1935
బలేపెళ్ళి	గన్నికెట్టి వేంకటేశ్వరరావు	1958
బహిష్కరణ	రాయనం వేంకటరమణయ్య	1950
బాటసారి (అనుసరణ)	శ్రీవాత్సవ	అముద్రితము
బాగుబాగు (నాటిక)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1929
బానిసపిల్ల (లేదా) నయమాను	ఎమ్. జోసెఫ్	1955
బాలకృష్ణమాయ (అనువాదము)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
బాణాసురనాటకము	కె. వేంకటప్పయ్యశాస్త్రి	1894
బాణాసురయుద్ధము	నడిమింటి రామయోగికవి	1910
బానిసలదేశం	సోమసుందర్	1950
..	బి. కొండలరావు	1955
బాలకేశరి (అనువాదము)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
బాలచంద్ర	కె. సీతాపతి	1939
బాలచంద్ర (నాటిక)	మలా దిఆవధాని	1939
బాలచరితము (అనువాదము)	కోరాడ రామకృష్ణయ్య	1919

బాలచరితము (అనువాదము)	మానవల్లి రామకృష్ణకవి	1916
.. ..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1928
బాలనాగమ్మ	కణ్వశ్రీ	1950
బాలభటనాటకము	కె. హెచ్. వి. యన్. నారాయణ	—
బాలరాజు	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
బాలరామాయణము (అనువాదము)	తిరుపతివేంకటకవులు	1902
బిచ్చగతై	వి. వి. రామనాథం	1953
బిల్వమంగళ (లేదా) చింతామణి	చక్రవర్తానుల మాణిక్యశర్మ	1922
బిల్వమంగళ (అనువాదము)	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1927
బిల్వ ణీయము	డి. రామానుజాచార్యులు	1904
బిల్వ ణీయము, విచిత్ర	ఉమాశిషా	1910
.. .. సంగీత	గూడ కృష్ణయ్య	1910
.. ..	మారేపల్లి రామచంద్రరాత్రి	1910
.. ..	గురజాడ వేంకటాపారావు (అసమగ్రము)	—
బీదపిల్ల	విశ్వశ్రీ	1958
బుధచరిత్రము	వి. సుబ్రహ్మణ్యం	1913
బుధకుమారచరిత్రము	వంగల చినకృష్ణయ్యశాస్త్రి	1912
బుద్ధ	కోటంరాజు సత్యనారాయణ	1921
బుద్ధనాటకము	బోడపాటి శివరామశర్మ	1923
.. ..	దాసు నారాయణరావు	1907
బుద్ధపరినిర్వాణము (నాటిక)	జిల్లేపల్లి భాస్కరరావు	1959
బుద్ధబోధసుధ	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1910
బుద్ధావతారము	బండ్ల సుబ్రహ్మణ్యకవి	1951
బుద్ధిసాగరవిజయము	పి. వి. సుబ్బారావు	1921
బుద్ధిమతీవిలాసము	బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతం	1905
బుద్ధొచ్చింది (నాటిక)	ధనికొండ హనుమంతరావు	1946
బూట్సు ..	ముప్పన చినఅంకయ్య	1949
బృంద	శ్రీరాములు నచ్చిదానందశాస్త్రి	1941
బృందావనవిహారము	దామరాజు లక్ష్మీనారాయణ	—
బృహద్బలవ్యాయోగము (నాటిక - అనువాదము)	మొసలికంటి హనుమంతరావు	1925
బృహన్నల (లేదా) ఉత్తరగోగ్రహణము	ధర్మవరం రామకృష్ణమూచార్యులు	1915
బెబ్బలి	కోటగిరి వేంకటకృష్ణారావు	1925
బొబ్బిలియుద్ధ నాటకము	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1908
.. ..	వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి	1916

బొబ్బిలియుద్ధ నాటకము, ప్రచండ
 బొబ్బిలి ముట్టడి
 బొమ్మరిల్లు (అనునరణ)

 బ్రతుకుబాట
 బ్రతుకుభయం (నాటిక)
 బ్రహ్మానందలీలలు, శ్రీ
 భంగపాటు (నాటిక)
 భక్తరత్నము
 భక్తవిజయము
 భగవదజ్ఞానము (అనువాదము)
 భగ్గుకుంభము
 భగ్గుజీవితాలు (నాటిక)
 భద్రాయురుపాఖ్యానము
 భజంత్రీలు (నాటిక)
 భయం
 భయం (నాటిక)
 భయంబ్రతుకు (నాటిక)
 భరతపట్టాభిషేకము (నాటిక)
 భల్లాణ నాటకము

 భర్తృహరిప్రబోధనాటకము
 భవబంధాలు
 భాగవతావతరణము
 భానుమతి (నాటిక)

 భారతయోధులు (నాటిక)
 భారతదేశసందేశము
 భారతమాత
 భారతమణి (అనువాదము)
 భార్యా భర్తలు (నాటిక)
 భిక్షపాత్ర (నాటిక)

సోమరాజు రామానుజరావు 1918
 బి. శేషగిరిరావు 1942
 ఎ. శ్రీరాములు అముద్రితము
 దేశరాజు రామదాసు 1936
 మామిడిపూడి వెంకమ్మ —
 కార్వరి 1956
 అనిసెట్టి సుబ్బారావు 1957
 వడ్డిపాటి నిరంజనశాస్త్రి 1937
 నాగ వేంకటేశ్వరరావు 1947
 అ. జాషువా 1928
 జి. జోసెఫ్ 1934
 వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి 1924
 పి. సత్యనారాయణచౌదరి 1932
 త్రిపురనేని గోపీచంద్రు 1947
 తాడేపల్లి వేంకటశాస్త్రి —
 భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ 1960
 ఆచార్య ఆశ్రేయ 1957
 కొర్రపాటి గంగాధరరావు 1958
 కారెపు అప్పలస్వామి 1959
 కొత్తపల్లి లక్ష్మయ్య 1922
 గంగవట్టణపు సుబ్రహ్మణ్యకవి —
 ఎన్. వేంకట్రామయ్య 1933
 దాసరి లక్ష్మణస్వామి 1919
 కొర్రపాటి గంగాధరరావు 1957
 నోరి నరసింహశాస్త్రి 1933
 గుడిపాటి వెంకటచలం 1931
 భరద్వాజ 1952
 మల్లాది అవధాని 1938
 కవికొండల వేంకటరావు —
 ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణ 1913
 శ్రీపాద కామేశ్వరరావు 1926
 పి. వి. రాజమన్నురు 1958
 జి. వి. కృష్ణారావు 1938

భారతసూర్యోదయనాటకము	ఆర్య నారాయణమూర్తి	1910
భీష్మ (అనువాదము)	జంధ్యాల శివన్నకావ్రీ	1926
భీష్మప్రతిజ్ఞ (లేదా) ప్రతిజ్ఞాశాంతనవము	మల్లాది సూర్యనారాయణకావ్రీ	1923
..	అవసరాల శేషగిరిరావు	1924
భీష్మబ్రహ్మచారి	సోమరాజు రామానుజరావు	1930
భీష్మవిక్రమవ్యాయోగము	పనపాకం శ్రీనివాసాచార్యులు	1906
భీష్ముడు (ఇటెన్ అనువాదము)	పొజ్జా పిచ్చిరెడ్డి	1926
భువనమోహనవిజయము	ధన్నవాడ ఆనందరావు	1900
భువనమోహిని	అప్పల వీరవేంకట జోగయ్యకావ్రీ	1928
భువనమోహినీవిలాసము	ఆర్. కృష్ణమూర్తికవి	1919
భూదేవి	పడాల రామారావు	1954
భూమికోసం	సుంకర సత్యనారాయణ	1954
భూస్వామి (నాటిక)	అంజిబాబు	1953
భోజకాళిదాసు	సోమరాజు రామానుజరావు	1932
భోజకుమారము	తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు	1934
భోజచరిత్రము, శ్రీమదాంధ్ర	చిలకపాటి వేంకటరామానుజశర్మ	1911
భ్రమ	ఉపద్రష్ట వేంకటసీతారామయ్య	1950
మంగళాయి	కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యకావ్రీ	1926
మంగమ్మ	గుడిపాటి వెంకటచలం	1930
మంచినాళైవరు?	కె. కృష్ణారావు	1936
మంచుతెరలు	రావులపల్లి భద్రరాజు	1950
మంజురీమధుకరీయము	కోరాడ రామచంద్రకావ్రీ	1908
(రచన-1880 ప్రాంతములు)		
మంజులనైషధము (అనువాదము)	ఆకుండి వేంకటకావ్రీ	1941
మందోదరి	తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్యకావ్రీ	1945
మందపాలచరిత్రము (అనువాదము)	చెన్నావ్రగడ భానుమూర్తి	1911
మందారమాల	డి. శేషాచార్య	1926
మందారవిజయము	తురగా వేంకటచలం	1910
మందీ-మనిషి (అనుసరణ)	అవంత్య సోమసుందర్	1953
మట్టిమనుష్యులు	శ్రీవాత్సవ	అముద్రితము
మణిమాల	యల్లాసంతుల జగన్నాథం	1910
..	ఉమ్రాలీషా	1912
మణిహారము	వై. వేంకటరావు	1938
మత్తవిలాసము (ప్రహసనము-అనువాదము)	వేటూరి ప్రభాకరకావ్రీ	1935

మదనగోపాలనాటకము (లేదా) పారిజాతము	జి. వేంకటేశము	1931
మదనమాలినీవిజయము	తార్లపూడి కామేశ్వరరావు	1910
మదనమోహిని	డి. రామమూర్తిపాత్రో	1908
మదనమోహినీనాటకము	త్యాడి వేంకటశాస్త్రి	1921
మదనవిజయము	నల్లచెరువు రామారావు	1908
మదనసాయకము	యల్లాపంటిల జగన్నాథం	1919
..	అల్లంపెట్టి అప్పయ్యకవి	1921
మదాలస	రామకృష్ణకవులు	1911
మదాలసానాటకము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1896
మదాలసీయము	త్యాడి వేంకటశాస్త్రి	1953
మదిరాదేవి (నాటిక)	ఆచార్య కౌండిన్యభట్టర్	1953
మధ్యవిషేధము	పురిజాల వేంకటఅప్పారావు	1949
మధుకల్లోలము	అవటపల్లి హనుమంతరావు	1935
మధురప్రియ (నాటిక)	వావిలాల సోమయాజులు	1943
మధురాకల్యాణము	ధనికొండ హనుమంతరావు	1954
మధురానగరం (సంగీతనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	—
మధుసూదనవిజయము	మోహనదాస్	1954
మధుసేవ	కాళ్ళకూరి నారాయణరావు	1926
..	నాటకసరస్వతి	1928
..	ఎమ్. శ్రీరామమూర్తి	1934
మధ్యమవ్యాయోగము (నాటిక-అనువాదము)	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	1913
.. ..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1915
.. ..	యలమర్తి శ్రీనివాసరావు	1925
.. ..	దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి	1957
మధ్యముదు (అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
మనదే అంతిమవిజయం	చదలవాడ పిచ్చయ్య	1956
మనలోమాట (అనుసరణ)	నాగు	1959
మన సమాజం	పి. వి. ఆచార్	1955
మనసుమారిన మనిషి	గూడపాటి సీతారామయ్య	1956
మనస్తత్వాలు (నాటిక)	భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ	1959
మనిషిలోమనిషి	ప్రఖ్య శ్రీరామమూర్తి	1958
మనిషి-యంత్రం (సంగీతనాటిక)	సి. నారాయణరెడ్డి	1959
మనుసంభవము, స్వార్థోచిష	బేతపూడి భగవంతురావు	1909
ఘనోఘహిఘఘ్న	ఫాఘగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1911

మనోరమ	ఆచంట వేంకటరాయసాంఖ్యాయనశర్మ	1895
.. (లేదా) జుమీలియా నాటకము	పొన్నలూరి సూర్యనారాయణశర్మ	1921
.. (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్ను	1959
మనోరమాజయ సేనీయము	అయ్యంకి కుటుంబరావు	1911
మనోరమాపరిణయము	బడి గురవారెడ్డి	1958
మనోరమావిజయము	గండూరి నరసింహారావు	1921
మబ్బుతెర (నాటిక)	మహీధర రామమోహన్ రావు	1944
మయూరధ్వజనాటకము	కరణం అశ్వత్థరావు	1929
మరమ్మత్	రాయసం వేంకటరమణయ్య	1949
మరు త్తరాట్పరిత్ర	శ్రీపాద లక్ష్మీవతిశాస్త్రి	1926
మర్సెంట్ ఆఫ్ వెనిస్ (లేదా) వెనీసువ రత్నము	కందుకూరి వీరేశలింగం	1880
..	గురజాడ శ్రీరామమూర్తి	1880
మల్లమ్మదేవికిసురు (నాటిక)	ఆమంచర్ల గోపాలరావు	1938
మల్లికామాధవము	ఎమ్. నాగేశ్వరరావు	1937
మల్లికామారుతము	వడ్డాది సుబ్బారాయుడు	1903
మహానంద	కొడాలి సత్యనారాయణరావు	1921
మహానుభావులు	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1957
మహాబిధిరప్రహసనము	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
మహాభక్త విజయము	సోమరాజు రామానుజరావు	1932
మహాభాగ్యము	చౌదరి; పట్నాయక్	1924
మహాభారతకౌరవరంగము	ఉమాశీషా	1936
మహాభారతనాటకము	ఎమ్. శింగరాచార్యులు	1916
మహాభారతము	చక్రవర్తనుల మాణిక్యశర్మ	1923
మహాభారతయుద్ధము	కట్టా అచ్చయ్య	1924
..	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1927
మహాభినిష్క్రమణము (సంగీతనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	1956
మహామహోపాధ్యాయప్రహసనము	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
మహారధికర్త	వేదాంతకవి	1946
మహారసిక ప్రహసనము	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1927
మహారాజ్ శివాజీ (నాటిక)	అ. సూర్యప్రకాశశర్మ	1951
మహారాష్ట్రవిజయము	చక్రవర్తనుల మాణిక్యశర్మ	1914
మహారుద్రీయం	కన్నసామి	1960
మహావీరచరిత్రము (అనువాదము)	దాసు శ్రీరాములు	1902
..	మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1948

మహాశిల్పి (అనువాదము)	విద్వాన్ విశ్వం	1956
మహాశ్వేత (నాటిక)	దాశరథి	1955
మహిళ	సి. రామకృష్ణారావు	1944
మహిళామహోదయము	పి. వీరరాజుగుప్త	1932
మహిషాసురమర్దినీవిజయనాటకము	కె. శివరామయ్య	1893
మహీధరాత్మజాపరిణయము	రాపాక నాగభూషణము	1910
మహేంద్రజననము	తుమ్మల సీతారామమూర్తిచౌదరి	1921
మహేంద్రవిజయము	ఎస్. సోమసుందరకవి	1941
మాంచాల	త్రిపురనేని గోపీచంద్	1956
మాక్వెట్	సి. ఎస్. ఆర్. కృష్ణారావు	1895
మాటపట్టింపు (నాటిక)	ఆమంచర్ల గోపాలరావు	1932
మాణిక్యము	గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణ	1926
మాతృదాస్యవిమోచనము	బుద్ధవరపు పట్టాభిరామయ్య	1924
మాతృప్రేమ (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నారు	1938
మాధవవర్మ	వేలూరి శివరామశాస్త్రి	1920
మాధవవిజయము	దువ్వూరి రామిరెడ్డి	1925
మాధవశర్మ	కాజి రాధాకృష్ణశాస్త్రి	1945
మాధవాచార్యవిద్యారణ్యస్వామి (అనువాదము)	మాచిరాజు దుర్గాశంకరామాత్యుడు	1927
మాధవీమధుకరము	కస్తూరి శివశంకరకవి	1901
మానవతీచరిత్రము (అనుసరణ)	విక్రమదేవవర్మ	1901
మానవత్వం (నాటిక)	అంతటి నరసింహం	1959
మానవుడు ..	కావ్యశ్రీ	1956
.. (మూకనాటిక)	గిడుతూరి సూర్యం	—
మానాపమాన (అనుసరణ)	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1925
మాయ (నాటిక)	అచార్య ఆశ్రేయ	1955
మాయనొప్పలు (నాటిక)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1955
మాయపెళ్ళి ..	కొడవటిగంటి వేంకటసుబ్బయ్య	1921
మాయరోగం ..	పల్లా దుర్గయ్య	1955
మాయలమల్లి	ఇ. కోనయ్య	1908
మాయలలోకం (అనుసరణ-నాటిక)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1950
మాయలోకం (నాటిక)	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1954
మాయాబజారు	కణ్వశ్రీ	—
మాయాశక్తి (లేదా) రుక్మిణీకృష్ణీయము	ధర్మవరం గోపాలాచార్యులు	1926
ఘోరినఘనిషి	గన్నికెట్టి వేంకటేశ్వరరావు	1956

మారుతీమైరావణసంగ్రామము	బి. కోటీశ్వరరావు	1921
మారుతీవిజయము (లంకాదహనము)	..	1921
.. (మైరావణకథ)	కోపల్లి పుండరీకాక్షశర్మ	1926
.. (లంకాదహనము)	జీలపాటూరు సుబ్బారావు	1930
మారుతీసేవ	ఎమ్. పున్నయ్య	1938
మార్కండేయ, భక్త	అల్లక చంద్రశేఖరకవి	1936
..	ముత్తరాజు సుబ్బారావు	1940
మార్కండేయ నాటకము	గోపాలాని పురుషోత్తమకవి	1910
.. ..	పింగళి వేంకటనరస్యయ్య	1921
.. (లేదా) యమగర్వభంగము	కేతవరపు రామకృష్ణ శాస్త్రి	1921
మార్కండేయవిజయము	శౌంఠి శ్రీపతిశాస్త్రి	1923
..	పైడి లక్ష్మయ్య	1926
మార్కండేయవిలాసము	ఆర్. కె. శేషయ్య	1916
..	కాలకవి	1921
మార్డిన్ లాథర్	ఎస్. రామమూర్తి	1911
మాలతి	గుత్తిభాస్కర రామచంద్రరావు	1909
మాలతీమధుకరము	బిల్లా స్వామి	1921
మాలతీమాధవము (అనువాదము)	కోరాడ రామచంద్రకవి	1896
..	దాసు శ్రీరాములు	1900
..	పాడి వేంకటనారాయణమూర్తి	1900
..	జనమంచి వేంకటరామయ్య	1902
..	మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1958
.. (అనుసరణ)	కాంచనపల్లి జగన్నాథరావు	?
మాలతీమాల	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1929
మాలతీవనంతము (అనుసరణ)	తురగా వేంకటచలం	1899
మాలిని (అనువాదము)	బెజవాడ గోపాలరెడ్డి	1953
మాలినీవిజయము	సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం	1907
మాలోమేంతంగులం (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1955
మాళవికాగ్నిమిత్రము (అనువాదము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1885
.. ..	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1919
.. ..	యరసూరి మల్లికార్జునరావు	1952
మాళవికానాటకము (అనుసరణ)	ములుగు చంద్రమౌళిశాస్త్రి	1924
మావూరు	అనిసెట్టి సుబ్బారావు	1954
మాస్టర్	బెల్లంకొండ రామదాసు	1954

మిత్రద్రోహం	కె. వేంకటహనుమయ్య	1932
మిత్రద్వయం (నాటిక)	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1956
మిత్రవిందాపరిణయము	ఎస్. వేంకటరమణకవి	1911
మిస్ విహార్ (లేడా) కలియుగభారతము	దామరాజు పుండరీకాక్షుడు	1956
మిహిరాండభారతి (అనువాదము)	రాయప్రోలు వేంకటరామసోమయాజులు	1928
మీరాబాయి, భక్త	అప్పలవీర వేంకట జోగయ్యశాస్త్రి	1936
..	కేతవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి	1938
..	జాషువాకవి	1947
..	బి. టి. రాఘవాచార్యులు	అముద్రితము
మీవారుపతనము (అనువాదము)	జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తి	1926
మీసాలపక్షులు (నాటిక)	బుద్ధవరపు నాగరాజామాత్యుడు	1954
ముందడుగు	వాసిరెడ్డి; సుంకర	1945
ముకుందానందభాణము	గని శేషయ్యశాస్త్రి	1906
ముక్తధార (అనువాదము)	కొప్పర్తి నారాయణమూర్తి	1929
ముక్తావళి	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1915
..	శొంతి భద్రాద్రి రామశాస్త్రి	1923
ముక్తిలీల	అలూరి గోపాలరావు	1921
ముగ్గురుమిత్రులు (నాటిక)	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
ముగ్ధప్రణయము (అనువాదము)	కర్లపాలెం లక్ష్మీనరసింహారావు	1933
ముద్రారాక్షసము (అనువాదము)	సునర్ల ఆనంతరావు	1890
.. ..	తిరుపతి వేంకటకవులు	1908
.. ..	పి. వి. సూర్యగోపాలప్రదాని	1932
ముద్రిక	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1921
మరికిపేటలు (అనువాదము)	ఎ. శ్రీరాములు	అముద్రితము
మూడుపువ్వులు (అనువాదము)	జి. వేంకటరంగ	1939
మూడోపెళ్ళి (నాటిక)	మల్లాది	1956
మూడోయిద్దం ..	రెంటాల గోపాలకృష్ణ	1952
మృచ్ఛకటికము (అనువాదము)	వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి	1896
.. ..	తిరుపతి వేంకటకవులు	1907
మృత్యుభయం (నాటిక)	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1957
మెజారిటీ (నాటిక)	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1953
మేఘసందేశము (సంగీతనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	1957
మేధానిధినాటకము	దేవాద్రి కోటయ్య	1921
మేనక (సంగీతనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	—

మేనక-విశ్వామిత్ర	కందికొండ సత్యనారాయణ	అముద్రితము
మేనకావిశ్వామిత్ర	ఎ. విశ్వనాథశాస్త్రి	1929
మేడిపళ్ళు (అనుసరణ)	గౌతమ	1950
మేవాడుపతనము	పాలవర్తి సూర్యనారాయణకవి	1921
..	గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావు	1935
మేవాడురాజ్యపతనము (అనువాదము)	పింగళి నాగేంద్రరావు	—
మేవాడుకౌర్యాగ్ని	కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1927
మైక్సిన్	టి. సూరి	1943
మైరావణ	అయ్యగారి విశ్వేశ్వరరావు	1947
..	తెల్లి అప్పారావు	1948
మైసూరురాజ్యము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1925
మొక్కుబడి (నాటిక)	మొక్కుపాటి నరసింహశాస్త్రి	1951
మొయిలురాయబారము	టి. వి. సూర్యప్రసాదరావు	1941
మోడరన్ బి. యే.	వై. సూర్యప్రకాశరావు	1937
మోసం (నాటిక)	గోపరాజు రామారావు	1951
మోహినీభస్మాసుర	కె. వి. నాగేంద్రాచార్యులు	1960
మోహినీమనోహరము (అనుసరణ)	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1914
మోహినీరుక్మాంగద	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1920
..	అవసరాల శేషగిరిరావు	1921
మోహినీవనంతము	జి. సూర్యనారాయణమూర్తి	1918
మోహినీవిలాసము	బుద్ధిరాజు సీతారామచంద్రరావు	1912
యంత్రంనడిపేస్తోములు (నాటిక)	బోయి భీమన్న	అముద్రితము
యజ్ఞఫలము (అనువాదము)	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1955
యజ్ఞపతీచరిత్రము	వారణాసి సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1920
యథార్థము	వేంకటరమణయ్య	1945
యమునాతీరే ఎవరికివారే (నాటిక)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1954
యాగానందము	పి. వి. నరసింహారావునాయుడు	1910
యాచకూరేంద్రవిజయము	బాలాంత్రపు వేంకటరావు	1909
యాదవప్రళయం (నాటిక)	జి. వి. కృష్ణారావు	1952
యాదవసంభవము	చిల్లరిగె యోగానందయ్యపంతులు	1927
యుగంధరవిజయము (లేదా) ప్రతాపరుద్రీయము	సోమరాజు రామానుజరావు	—
యుద్ధనాటకము	అంబటి తవిటన్ననాయుడు	1916
యుద్ధభూమి	వేదాంతకవి	1951
యువయువతీవిద్యాసాహచర్యము	జి. పి. కృష్ణశర్మ	1939

యోజాను	వై. జా. ఎల్. పా	1933
యోగనిద్ర (ప్రహసనము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
యోసేఫ్ నాటకము	వీర్లా జోసెఫ్	1926
రంగదాసు (నాటిక)	గుడిపాటి వెంకటచలం	1930
రంగారాయకదనసమవాకారము	కాళ్ళకూరి సాంబశివరావు	1899
రంగూఁమెయిలు	సూరి పార్థసారధిశర్మ	1939
రంగూఁరొడీ	సోమరాజు రామానుజరావు	1929
రంతిదేవోపాఖ్యానము	తత్త్వానందస్వామి	1933
రంభానలకూబరవిలాసము	కృష్ణమాచార్యులు	1901
రంభారావణనందము	ఎమ్. రామకృష్ణయ్య	1895
రక్తకన్నీరు	పాలగుమ్మి వద్మరాజు	అముద్రితము
రఘుకౌత్సవీయము	టి. ఎల్. రామస్వామయ్య	1919
రఘునాథ్	ఊటుకూరి సత్యనారాయణరావు	1931
రజకలక్ష్మి (నాటిక)	వింజమూరి శివరామారావు	1942
రజతోత్సవము	కె. ఎమ్. కరిబనపశాస్త్రి	1935
రజతిక్రమ	ముత్తరాజు సుబ్బారావు	1938
రజరంగం	అంగర సూర్యారావు	—
రశీప్రద్యమ్న విజయము	పుల్లెల అప్పలనరసింహం	1910
రశ్మినంతథనాటకము (అనువాదము)	సత్యవోలు కామేశ్వరరావు	1902
రత్నకేతనవిలాసము	కె. కోటంరాజు	1921
రత్నపాంచాలిక (అనువాదము)	పిళుపాటి విశ్వేశ్వరశాస్త్రి	1851
రత్నపాంచాలిక (లేదా) కువలయావళి ..	గిడుగు వేంకటసీతాపతి	—
రత్నమాలానాటకము	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1909
రత్నమాలావిలాసము (లేదా) చంద్రకాంతనాటకము	శ్రీరాం వీరబ్రహ్మం	1907
రత్నావళి (అనువాదము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1880
.. ..	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1921
.. ..	దాసు శ్రీరాములు	—
.. ..	టి. మల్లికార్జునరావు	1953
.. ..	గ. శ్రీ. న. ఆచార్య; మా. శేషశాయి	—
రమ్యసాంబవిలాసము	విష్ణుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యేశ్వరుడు	1901
రసతరంగిణి, సంగీత	దాసు నారాయణరావు	1907
రసపుత్రకదనము	కొండపల్లి లక్ష్మణపెరుమాళ్	1912

రసపుత్రవిజయము	ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణ	1910
.. (లేదా) విమల	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1917
..	కె. వేంకట సుబ్బయ్య	1921
..	అవసరాల కేశగిరిరావు	1925
రసపుత్రికాజయచంద్రీయము	దివాకర్ల నారాయణమూర్తి	1921
రసికాభిరామము	వి. వేంకటనారాయణ	1937
రాంకపీర్	ధర్మవరం గోపాలాచార్యులు	1926
రాక్షసగ్రహణము (అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1953
రాగబంధం (నాటిక)	కొండముది శ్రీరామచంద్రమూర్తి	1958
రాగమంజరి (అనుసరణ)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1880
రాగరాగిణి (అనుసరణ)	గొల్లపూడి మారుతీరావు	1960
రాగలతిక	మద్దిరాల రామలింగయ్య	1911
రాగవాళిష్టం	బోయి భీమన్న	1959
రాగహృదయం (నాటిక)	కేశవకుర్తి వీరభద్రాచారి	1957
రాజకళింగంగంగు	కొత్తపల్లి సూర్యారావు	1924
..	నందివాడ చలసతిరావు	—
రాజకీయకురుక్షేత్రం (నాటిక)	బి. శివరామకృష్ణ	1955
రాజకీయగయోపాఖ్యానం	—
రాజదండం (నాటిక)	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1957
రాజపుత్రతేజఃపుంజము (లేదా) రాజావ్రతావ ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణ		1920
రాజభక్తి	ఆర్. మదనగోపాలనాయుడు	1938
రాజభక్తినాటకము	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1911
రాజముద్రిక (నాటిక)	సీతారాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
రాజరాజు	శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1945
రాజసూయము	బులుసు సోమనాథశాస్త్రి; పట్టాభిరామశాస్త్రి	—
రాజహంస	పంగులూరి వీరరాఘవయ్య	1910
రాణి (నాటిక)	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు	—
రాజాగరిజాబు (నాటిక-అనుసరణ)	నార్ల చిరంజీవి	1956
రాజ్యకాంక్ష (అనువాదము)	దుర్భా రామమూర్తి	1959
..	మందపాటి రామలింగేశ్వరరావు	1942
రాజ్యలక్ష్మి	నండూరి బంగారయ్య	1928
రాజావ్రతావ	ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణ	1920
..	గుండిమెడ వేంకటసుబ్బారావు	1927
..	కొప్పరపు సుబ్బారావు	అముద్రితము

రాజా ప్రతాపసింహ	జంధ్యాల శివన్నశాస్త్రి	1921
..	వేదుల సత్యనారాయణశాస్త్రి	1924
.. (అనువాదము)	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1926
రాణీసంయుక్త	తణికెల్ల పూర్ణయ్యపంతులు	1909
రాణీసోమ	కాజి రాధాకృష్ణశాస్త్రి	1944
రాతి స్తంభము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1930
రాత్రించరులు (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1958
రాధాకృష్ణనాటకము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1909
..	పి. యన్. రామశర్మ	1920
..	నాటకసరస్వతి	1921
రాధాకృష్ణలీల	కంచెర్ల వేంకటహనుమయ్య	1926
రాధాకృష్ణుడు (నాటిక)	పాలగుమ్మి వద్మరాజు	1943
రాధామనోహరము	బులుసు సోమనాథశాస్త్రి; పట్టాభిరామశాస్త్రి	1921
రాధామాధవం (నాటిక)	బుద్ధవరపు నాగరాజుమాత్యుడు	1954
రాబందులు	సోంపల్లి బాపయ్య	1958
.. (నాటిక)	సుంకర సత్యనారాయణ	—
.. ..	వడ్లమూడి సీతారామారావు	—
రామకుమారాభ్యుదయము	గార్లదినె సుబ్బారావు	1924
రామచంద్రదేవపట్టాభిషేకము	పెట్టి లక్ష్మీనరసింహం	1921
రామజనననాటకము	నాగినేని వేంకటసుబ్బయ్య	1909
.. శ్రీ	పరాశరం శేషాచార్యకవి	1915
రామజననము, శ్రీ	ద్రోణంరాజు సీతారామారావు	1914
రామదాసు, భక్త	కేతవరపు శివరామశాస్త్రి	1921
..	ధర్మవరం గోపాలాచార్యులు	1920
..	రామనారాయణకవులు	1926
..	వి. సూర్యనారాయణరావు	1933
రామదాసునాటకము	నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవి	—
..	డి. వేంకటరమణయ్య	1922
రామదూత (లేదా) లంకావిజయము	మల్లాది ఆచ్యుతరామశాస్త్రి	1914
రామదేవవిజయము	శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1913
రామనాటకము	జి. సుబ్రహ్మణ్యదేవర	1918
రామనిర్యాణనాటకము	బోడపాటి శివరామశర్మ	1923
..	రామకృష్ణ సుబ్రహ్మణ్యకవులు	1926
రామపాదుకాపాలనము	గుండు లక్ష్మణశాస్త్రి	1927

రామప్రవాసము, శ్రీ	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	—
రామమోహననాటకము	అదిపూడి సోమనాథరావు	1913
రామయ్యవస్త్రాయ్య	శ్రీవాత్సవ	అముద్రితము
రామయ్యసంసారం (నాటిక)	హరికిషన్	1959
రామరాజుచరిత్రము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1907
..	శనగవరపు రాఘవశాస్త్రి	1924
రామరాజ్యవియోగము	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1907
రామరావణయుద్ధము	కందుల గోవిందం	1928
రామరావణసంగ్రామము	పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి	1920
రామవనవాసనాటకము	జనమంచి శేషాద్రిశర్మ	1925
రామవిజయము, శ్రీ	కోపల్లి వేంకటరమణారావు	1900
..	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1913
రామాంజనేయము, శ్రీ	పిఠుపాటి చిదంబరశాస్త్రి	1914
రామాభ్యుదయము, శ్రీ	హోతా వేంకటకృష్ణయ్య	1915
రామాయణముశతకంఠ (లేదా) సీతావిజయము	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1926
రామాశ్వమేధము	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1913
రామోద్యోగము	..	1924
రాయచూరుయుద్ధము	ముక్కామల జగన్నాథరావు	1921
రాఘ్న-రత్నాలు	పోకల నరసింహారావు	1956
రావణనాటకము, సంగీత	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	1921
రావణవధ	చివుకుల సత్యనారాయణశాస్త్రి	1917
రావణసంహారము	దేవరకొండ మాణిక్యము	1899
రావుటహదూర్	పి. రాఘవరావు	1946
రిప్టువాచి	ఎమ్. నీలాద్రిరావు	1937
రిహార్సలు (నాటిక)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1955
రిజైవాడు ..	పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి	1952
రిజైవాలా ..	యం. ఎ. అమర్	1954
రుక్మాంగద	వడ్డాది సీతారామచంద్రరావు	1912
రుక్మాంగద చరిత్రము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1914
రుక్మాంగదనాటకము	జేతపూడి భగవంతులరావు	1907
..	నంబూరు తిరునారాయణస్వామి	1910
..	కొడవలూరి రామచంద్రరాజు	1914
..	ఉప్పల పిచ్చయ్యశాస్త్రి	1921
..	ద్వివేది వేంకటకృష్ణకవి	1921
..	చిరుమామిళ్ళ రామచంద్రకవి	1926
..	కాశీనాథుని వీరమల్లయ్య	—

రుక్మిణీకల్యాణము	సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం	1905
„	వడ్డి తాతయ్య	1914
„	ఆర్. సీతారామయ్య	1918
„	బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రి	1926
„	డి. రామమూర్తిశాస్త్రి	1926
„	అవసరాల శేషగిరిరావు	1926
„	గన్నవరపు సూర్యనారాయణమూర్తి	1926
రుక్మిణీకృష్ణయము (లేదా) మాయాశక్తి	ధర్మవరం గోపాలాచార్యులు	1920
రుక్మిణీపరిణయము	బోపూరి వేంకటస్వామి	1904
„	ముట్నూరి సుబ్బారాయుడు;	
„	మంగిపూడి వేంకటశర్మ	1910
„	బొమ్మరాజు సీతారామకవి	1911
„	అక్కిరాజు నరసింహారాయకవి	1914
„	ద్రోణంరాజు సీతారామారావు	1918
„	గంధం సీతావతిశర్మ	1921
రుక్మిణీస్వయంవరము	టి. యల్. నరసింహం	1891
రూపనవనీతము	రాయప్రోలు సుబ్బారావు	1953
రూపలత	కూచి నరసింహం	1917
రూప్యనంబరపురో (నాటిక)	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
రెండురెళ్ళునాలుగు (నాటిక-అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1946
రెక్కలుతెగినపక్షి (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1957
రెడ్డిరాజు	గాదిరాజు ఆదినారాయణరావు	1952
రేవతి	మానాపురం అప్పారావుపట్నాయక్	1946
రైతుబిడ్డ	నబ్బివీను రామారావు	1939
రైతుబిడ్డలు	కొడాలి గోపాలరావు	1953
రైతుభూమి	బి. యన్. సూరి	1953
రైలుకందనిప్రయాణీకులు (నాటిక)	రంగకవి	1959
రోషనార	కొప్పరపు సుబ్బారావు	1921
„	బద్దిరెడ్డి కోటిశ్వరరావు	1926
రోషనారాశివాజీ	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1921
రోహిణీసుధాకరవిజయము	హోతా వేంకటకృష్ణయ్య	1902
రొడీమల్లన్న (నాటిక)	జీవన శ్రీ	1959

లంకాదహనము	కాశీనాథుని పీఠమల్లయ్య	1915
..	గన్నవరపు లక్ష్మీనారాయణ	1916
..	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1917
.. (లేదా) సీతాన్వేషణము	పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి	1917
..	గూడూరి కోటిశ్వరరావు	1924
..	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1924
..	మంగిపూడి సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1926
..	చక్రవర్ధనుల మాణిక్యశర్మ	1927
..	అవసరాల శేషగిరిరావు	1934
లంకాపతనము	డి. గోపాల కృష్ణారావు	1934
లంకెలబిందెలు	కొడాలి గోపాలరావు	1959
లంచాలపితాచం	పన్నాల రామశేషగిరిశాస్త్రి	1951
లంబోదరప్రహసనము (అనువాదము)	హాస్యకలానిధి	1922
లక్షణాపరిణయనాటకము	పి. సుబ్బారాయకవి	1921
లక్షాధికారి (నాటిక-అనుసరణ)	కామరాజుగడ్డ రామచంద్రరావు	అముద్రితము
లక్షాధికారి	సీతారాజు వేంకటేశ్వరరావు	1959
లక్షింపతిగారిఅమ్మాయిలు (అనుసరణ)	దర్శా రాంషా	1950
లక్షణమూర్తి	సోమరాజు రామానుజరావు	1921
లక్షణోర్విసుత	జి. సోమయ్య	1932
లక్ష్మీగర్వభంగము	ప్రత్తిపాటి నాగభూషణము	1926
లక్ష్మీన్యసింహసోమయాజి చరిత్ర	గ్రంథి వేంకటసుబ్బారాయగుప్త	1909
లక్ష్మసిద్ధి (నాటిక)	శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1939
లతాంగి	భోగరాజు నారాయణమూర్తి	1913
లలిత	శ్రీరాములు సచ్చిదానందశాస్త్రి	1939
లలితాచంద్రహాసనాటకము	అప్పల పీఠవేంకటజోగయ్యశాస్త్రి	1921
లలితావిజయము	పి. వి. రాధాకృష్ణయ్య	1921
లవకుశ	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	?
..	కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1920
..	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1921
..	పామర్తి సూర్యప్రకాశశర్మ	1927
..	చక్రవర్ధనుల మాణిక్యశర్మ	1937
లాల్ గౌహారు (లేదా) జయచంద్రచంద్రరేఖా విజయము	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1916
లీలావతి	గాడేపల్లి సూర్యనారాయణశర్మ	1913

రీలావతీనాటకము	వై. వేంకటదీక్షితులు	1940
రీలావతీసులోచనము (అనువాదము)	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1926
లుక్ష్మిగ్రేసరచక్రవర్తి (అనువాదము)	సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం	1914
లేచినవేళ (నాటిక)	పోడూరి భోగరాజు	1958
లేడీడాక్టరు	కాళ్ళకూరి హనుమంతరావు	1935
లేతవిదాకులు (నాటిక)	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు	—
లై సెన్సు (నాటిక)	కవులూరి వేంకటేశ్వరరావు	1959
లోకంపోకడ	వెంపో	1952
..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
లోకనాటకము (లేదా) అంతాగమ్యుత్తు	నేదునూరి గంగాధరం	1932
లోకయ్య (నాటిక)	మహేశ్	—
లోకులు కాకులు (నాటిక)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1954
లోభి (అనువాదము)	పానుగంటి విజయరాఘవరావు	1945
..	మూర్తిరాజు	1947
.. (నాటిక - అనుసరణ)	శ్రీనివాసచక్రవర్తి	1958
వంశదేవత (నాటిక)	రాపర్ల దివ్యప్రభాకర్	1956
వచ్చేకాలం	రాచకొండ విశ్వనాథశాస్త్రి	1957
వజ్రనాభవిజయము	ద్వివేది బ్రహ్మానందశాస్త్రి	1910
వణిక్పూరవర్తకోదంతము (అనువాదము)	తల్లాప్రగడ సూర్యనారాయణరావు	1906
వత్సల	పిల్లలమఱ్ఱి వేంకటహనుమంతరావు	1949
వదినె	ఆండ్ర శేషగిరిరావు	—
వద్దంతుపెళ్ళి (నాటిక)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1939
వనవాసరాఘవము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1910
వనవాసి	కూచి నరసింహం	1918
వనసుందరి	డి. గోపాలకృష్ణారావు	1934
వరప్రసాదం (నాటిక - అనుసరణ)	అచార్య ఆత్రేయ	1955
వరపుత్రికాపరిణయము, సంగీత	సరిపెల్ల సాంబశివరావు	1908
వరమాల (అనువాదము)	మాడభూషి సురేంద్రచార్యులు	1927
వరవిక్రయము	కాళ్ళకూరి నారాయణరావు	1921
..	నాటక సరస్వతి	1925
..	గరికిపాటి కామేశ్వరరావు	1926
..	చెఱుకుపల్లి వేంకట్రామయ్య	1926
..	అల్లమరాజు నారాయణరావు	1926
వరూధిని	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1912

వరూధినీప్రవరాఖ్యము	రావు వేంకట మహీపతి గంగాధర రామారావు	1947
వరూధినీవిలాసము	కూచి సత్యనారాయణమూర్తి	1909
వసంతప్రభ	ప్రభల శ్రీరామమూర్తి	1917
వసంతయామినీస్వప్నము (అనువాదము)	బులుసు పాపయ్యశాస్త్రి	1912
వసంతవిలాసభాణము	దేవులపల్లి వేంకటస్వసింహశాస్త్రి	1910
వసంతసేన (అనుసరణ)	వావిలాల సోమయాజులు	1953
.. ..	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1953
.. ..	కొప్పరపు సుబ్బారావు	1954
.. ..	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	అముద్రితము
వసతిగృహం (నాటిక - అనుసరణ)	బలిజేపల్లి రాఘవరావు	—
వసుంధర (లేదా) హరిజనోద్ధరణము	ఎమ్. పార్థసారథి	1949
వసుమతి (అనుసరణ)	ఆచంట సూర్యనారాయణ	1908
వస్తుందండిరాష్ట్రం రాకేంజేస్తుంది (నాటిక)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1954
వాగ్దానం	జి. సంజీవరావు	1954
వాడే (నాటిక)	చిలుకూరి నారాయణరావు	1949
వాణీస్వయంవరము	రెంటాల వేంకటసుబ్బారావు	1909
వానకారుకథ (అనుసరణ)	పాలగుమ్మి పద్మరాజు	—
వానవెలిసింది (నాటిక)	యన్. ఆర్. నంది	—
వాపస్ (నాటిక)	డి. వి. నరసరాజు	1950
వామననాటకము	చేకుమళ్ళ లక్ష్మీబాయమ్మ	1913
వామనవిజయనాటకము	దూపాటి వేంకటాచార్యులు	1913
వామనవిజయము	ఆకెళ్ళ వేంకటకృష్ణయ్య	1916
వారకాంత	శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1909
వారసత్వం (నాటిక)	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	1946
.. ..	మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి	1951
వారసురాలు (అనుసరణ)	శివం	1952
వాల్మీకి	కాళ్ళకూరి గోపాలరావు	1932
వాసంతిక (అనుసరణ)	శ్రీరాం వీరబ్రహ్మం	1912
వాసంతికాపరిణయము	ద్వీవేది సూర్యనారాయణకవి	1907
.. ..	జానపాటి పట్టాభిరామశర్మ	1911
వాసవకన్య	టి. నారాయణశర్మ	1918
వాసవకన్యకావిజయము	గుండు చంద్రమౌళి	1921
వాసవదత్త (అనువాదము)	ఎన్. వేంకటసుబ్బయ్య	—
.. స్వప్న ..	కాటూరి వేంకటేశ్వరరావు	1046

వాసవీవిజయము	జి. సత్యనారాయణగుప్త	1946
వాసవీవిలాసము	ఎస్. కృష్ణమూర్తి	1937
వాస్తవం	ఆత్రేయ	1952
వింతలమారివీరన్న	సత్తిరాజు సీతారామయ్య	1910
వింధ్యరాణి (అనుసరణ)	పింగళి నాగేంద్రరావు	1928
విక్టోరియావిలాసము	కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి	1898
విక్రమసింహ	గవ్వ మురహరిరెడ్డి	—
విక్రమోర్వశీయము (అనువాదము)	వడ్డాది సుబ్బారాయుడు	1889
.. ..	పురాణం సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1907
.. ..	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1921
విగతి (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1956
విగ్రహం (నాటిక - అనుసరణ)	ముప్పన చినఅంకయ్య	1948
విచిత్రకుచేలము	సత్యవోలు కామేశ్వరరావు	1921
విచిత్రచిత్రమాల	అయినాపురపు సోమేశ్వరరావు	1921
విచిత్రపుష్పమాల	వి. రామజోగీశ్వరశర్మ	1918
విచిత్రబిల్వ జీయము	ఉమ్రాలీషా	1914
విచిత్రభారతము	కొళ్ళకూరి హనుమంతరావు	1916
విచిత్రరత్నావళి (అనువాదము)	నిడమర్రు సుబ్బారావు	1913
విచిత్రరాఘవము	పంగులూరి రామచంద్రకవి	1917
..	వాడేపు మల్లసరాజు	1921
.. (అనుసరణ)	వేంకటపార్థ సారథికవులు	1933
విచిత్రవివాహము (ప్రహసనము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
..	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1930
విచిత్రసారంగధరనాటకము	కె. వేంకటనరసప్ప	1921
విజయం (నాటిక)	అచార్య కొండిన్యభట్టర్	1953
విజయపతాక ..	వింజమూరి శివరామారావు	1946
విజయప్రతిజ్ఞ	తంగిరాల జగన్నాథశాస్త్రి	1928
విజయబొబ్బిలి	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1912
విజయభాస్కరనాటకము	జమ్మలమడక లక్ష్మీనృసింహశర్మ	1921
విజయరాఘవము	కర్నూలు తాయన్న	1906
..	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1909
విజయరామము	మంగిపూడి శ్రీరామచంద్రశాస్త్రి	1921
విజయవిక్రమ (రూపవతి)	గిర్రాజు రామారావు	1926
విజయవిజయము	పప్ప సూర్యనారాయణ	1932

విజయవిలాసనాటకము	దాసరి లక్ష్మణస్వామి	1915
విజయసింహ	సి. వేంకటరమణయ్య	1932
..	పెమ్మరాజు వేణుగోపాలకృష్ణమూర్తి	1943
విజయసింహవిజయము	ఎ. వేంకటరంగస్వామి అయ్యంగార్	1936
విజేత (నాటిక)	యస్. జి. కె. ప్రతాపరావు	1958
విజ్జలదేవి	ఆ. వ. నరసింహంపంతులు	1915
విజ్జిక	బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతం	1914
విజ్ఞానిపౌలోవ్	ఎమ్. జగన్నాథాచార్య	1952
విటకంతపాశం	రుద్రరాజు వేంకటరామరాజు	1913
విఠోబా, శ్రీభక్త	కె. సి. మునిస్వామినాయుడు	1934
విడాకులా?	గుళ్ళపల్లి నారాయణ మూర్తి	1944
విద్యావతి (నాటిక)	దేవులపల్లి వేంకటకృష్ణశాస్త్రి	—
విద్యారణ్యుడు (నాటిక)	డి. వి. సుబ్బాశాస్త్రి	1943
విద్యార్థిని	పసుమర్తి రామవరావు	1947
విద్యుల్లతాసుదర్శనీయము (అనుసరణ)	దండనాల నాగేశ్వరరావు	1926
విధినిర్ణీతము	యస్. హరిహర బ్రహ్మానందరావు	1946
విధినిర్వహణం (నాటిక)	మొదలి వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశర్మ	1943
విధిలేనివైద్యం (అనువాదము)	అంకరాజు రామారావు	—
విధిలేక వైద్యుడు ..	వేదం వేంకటాచలయ్య	1911
.. (లేదా) తప్పనిసరి	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1939
విధివశం (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1957
విధిసాలభంజిక (అనువాదము)	జనమంచి వేంకటరామశాస్త్రి	1940
వినయప్రభ (అనువాదము)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1953
వినాయకచతుర్థి (ప్రహసనము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
వినాయకవిలాసము	శృంగారకవి సర్వారాయుడు	1912
విసిసువర్తకచరిత్రము (అనువాదము)	కందుకూరి వీరేశలింగం	1880
.. ..	గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి	1880
వినోదతరంగిణి	కందుకూరి వీరేశలింగం	1888
విపరీతవ్యక్తి	వై. వి. రామజోగారావు	1939
విప్రనారాయణచరిత్రము	ఎమ్. రామదాసు	1905
..	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1909
..	రూపనగుడి నారాయణరావు	1932
విప్రసందేశము (లేదా) రుక్మిణీపరిణయము	కవికొండల వేంకటరావు	1930
విప్లవం (లేదా) వేనరాజు	ధనేకుల బుచ్చివేంకటకృష్ణయ్యచౌదరి	—

విప్లవసమిధలు	కె. అనంతాచార్య	1954
విభీషణపట్టాభిషేకము	కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1918
..	అవసరాల శేషగిరిరావు	—
విమల (లేదా) రసపుత్రవిజయము	వి. వేంకటసుబ్బయ్య	—
విమలాప్రభాకరము	నండూరి రామమూర్తి	1921
విముక్తి	అంచా తాతయ్య	—
.. (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నారు	1946
విముక్తుడు (నాటిక)	హితశ్రీ	1958
విలాసార్జునము	తాపీ ధర్మారావు	1914
విలువలు (నాటిక)	గొల్లపూడి మారుతీరావు	1959
వివాహవిచ్ఛేదము	మంచికంటి వేంకటేశ్వర్లు	1932
వివేకదీపిక	కందుకూరి వీరేశలింగం	—
..	ఎమ్. సూర్యనారాయణకవి	1921
వివేకానంద	కె. కృష్ణారావు	1935
విశ్రుతోర్వశీయము	మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1950
విశ్వంతర	ఆమంచర్ల గోపాలరావు	1946
విశ్వంపెళ్ళి (అనుసరణ)	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1954
విశ్వజ్యోతి	సి. లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి	1948
విశ్వనాథవిజయము	భూతపురి నారాయణస్వామి	1921
విశ్వరూపసందర్శననాటకము	వింజమూరి వీరరాఘవాచార్యులు	1900
విశ్వామిత్ర	వింజమూరి శివరామారావు	ఆముద్రితము
విశ్వవీణ (సంగీతనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	—
విశ్వకాంతి	ఆచార్య ఆశ్రేయ	1953
విశ్వస్వరాజ్యము	వేదాంతకవి	1946
విశ్వహృదయిని	శేషబాబు	1947
విషకన్య (నాటిక)	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	1957
.. ..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
విషకుంభాలు (అనుసరణ)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
విషపుపురుగు	వి. నీలకంఠశాస్త్రి	1939
విషప్రయోగం (నాటిక)	ఆరుద్ర	1958
విషాదతిమ్మరుసు	డి. వి. కృష్ణమూర్తి	1946
విషాదసాంసోక	టి. సౌరయ్య	1934
విషాదసారంగధర	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1887
విషాదసౌందర్యము	ఉమాశీషా	1917

విషాదాంతం	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1955
విష్ణుభక్తి విజయము	ముత్య సూర్యనారాయణమూర్తిశర్మ	1915
విష్ణులీలలు, సంగీత	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	1922
..	మద్దూరి శ్రీరామమూర్తి	1928
విసర్జన (అనువాదము)	బెజవాడ గోపాలరెడ్డి	1946
విహారము	డి. గోపాలకృష్ణరావు	1933
వీరకుంకుమ (నాటిక)	సుంకర సత్యనారాయణ	1953
వీరచెన్నమ్మ	చిల్లర భావనారాయణ	1960
వీరదుర్గ (లేదా) గర్వామండలవివాహము	గూడూరు వీరరాఘవరావు	1936
వీరపడుచు	వన్నెకూటి బాలసుందరం	1958
వీరప్రతాప్ (అనుసరణ)	అవటపల్లి హనుమంతరావు	1924
వీరబ్రహ్మము, శ్రీయోగి	ములుకుట్ల పున్నయ్యశాస్త్రి	1955
వీరబ్రహ్మంగారి నాటకము	పోలేటి సుబ్రహ్మణ్యశర్మ	1948
వీరబ్రహ్మయోగి	ద్రోణంరాజు సీతారామరావు	—
వీరబ్రహ్మాండ్రవిలాసము	గోనుగుంట కోటయాచార్యులు	1932
వీరభద్రవిజయము, శ్రీ	దీవి కేశాచార్యులు	1915
వీరభారతయుద్ధము	ప్రత్తిగొడుపు రాఘవరాజు	1953
వీరమతి (నాటిక)	వింజమూరి వేంకటలక్ష్మీనరసింహారావు	1919
..	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1921
వీరయువకుడు	ఎమ్. వరంధాచార్యులు	1937
వీరరసపుత్రియము	దేవినేని సూరయ్య	1915
వీరవిజయరాఘవం (నాటిక)	బుద్ధవరపు నాగరాజామాత్యుడు	1954
వీరవిలాసము	అల్లమరాజు వేంకటనారాయణభట్టు	1921
వీరవిహారం (నాటిక)	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	1948
వీరశరభసాశ్వవిజయనాటకము	గంగపట్టణపు సుబ్రహ్మణ్యకవి	1916
వీరసింహవిజయము	మంత్రిరావు వేంకటరత్నము	1926
వీరసేనవిజయము, సంగీత	రాచర్ల వేంకటకృష్ణారావు	1915
..	అవటపల్లి హనుమంతరావు	1919
.. (అనువాదము)	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1948
వీరస్వర్గము	పి. రామకోటయ్య	1953
వీరాబాయి (నాటిక)	వింజమూరి వేంకటలక్ష్మీనరసింహారావు	1919
వీరాభిమన్య	ఊటుకూరి సత్యనారాయణరావు	1940
వీలునామా (అనుసరణ)	డి. వి. నరసరాజు	1955
.. ..	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1956

వృధాయాసం (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నారు	1946
వృద్ధవివాహము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1910
వెంకన్నకాపురం (నాటిక)	ముదిగొండ లింగమూర్తి	1959
వెండితెర	బి. యన్, సూరి	1951
వెన్నెల	కోపలి వేంకటరమణారావు	1947
వెన్నెలవాడ (సంగీతనాటిక)	సి. నారాయణరెడ్డి	1959
వెలుగునీడలు (నాటిక)	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
వేంకటేశ్వరపద్మావతీపరిణయము	వి. రాజవేలుమొదలి	1909
వేంకటేశ్వరమాహాత్మ్యము	శ్రీజంపన చంద్రశేఖరరావు	1947
వేణీసంహారము (అనువాదము)	వడ్డాది సుబ్బారాయుడు	1886
.. ..	తోలేటి వేంకటసుబ్బారావు	—
.. ..	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1907
.. ..	కొడాలి సత్యనారాయణరావు	1926
.. ..	బులుసు వేంకటేశ్వర్లు	—
వేదవతి	కోటగిరి వేంకటకృష్ణారావు	1959
వేనరాజు	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	1885
వేమన	ఎల్. రాఘవరెడ్డి	1936
..	చిల్లర భావనారాయణ	—
వేశ్యామధురము (శి భాగములు)	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1915
వేశ్యాప్రబోధము	డి. జగన్నాథశర్మ	1922
వేశ్యామాయావిలాసము	పి. చిదంబరశాస్త్రి	1920
వేశ్యాలంపటం	బుద్ధిరాజు ఈశ్వరప్ప	1917
వేషంకోసం (నాటిక)	పి. సత్యమూర్తి	1957
వైకుంఠం	పి. వి. రాఘవరావు	1959
వైకుంఠభవనం	కొడాలి గోపాలరావు	1960
వైకుంఠాచార్యులు (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నారు	1947
వైజయంతీవిలాసము	భోగరాజు రామసుబ్బయ్య	1923
..	మలకపల్లి పెదకేశవగిరిరావు	1926
వైదర్భీపరిణయము	కె. వేంకటరావుచిహ్ందరు	1921
వైదర్భీవిలాసము	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1916
వైరాగ్యచింతామణి	బద్దిరెడ్డి కోటీశ్వరరావు	1921
వ్యామోహము	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1952
శంకరప్రబోధము, శ్రీ	తత్త్వానందస్వామి	1933
శంకరవిజయము	అచ్యుతుని వేంకటాచలపతి	1957

శంఖారావం	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1959
శంబుకవధ	త్రిపురనేని రామస్వామిచౌదరి	1922
శంఖాజీనిర్యాణము (అనువాదము)	ఎమ్. దుర్గాశంకరామాత్యుడు	1931
..	చ. వేంకట్రామయ్య	1931
శకుంతలనాటకము	రాళ్ళబండి కోటమరాజు	1921
శకుంతల (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
శకునపక్షి ..	నార్ల వేంకటేశ్వరరావు	1947
శతకంతరామాయణము	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1926
శత్రువులు (అనువాదము)	..	1951
శబరి	పట్టాభి రామశాస్త్రి	1935
..	జి. సత్యనారాయణ	1944
..	చింతా దీక్షితులు	1926
శమంతకమణి	దరిశి వీరరాఘవస్వామి	1951
శమంతకమణివిజయము	గుండు చంద్రమౌళి	1911
శర్మిష్ఠ	దేవులపల్లి వేంకటకృష్ణశాస్త్రి	—
శర్మిష్ఠాపరిణయము	వాహినీపతి శూరకవిశర్మ	1911
శర్మిష్ఠావిజయము	దేవగుప్తాపు భరద్వాజము	1910
శకాంక	గుడిపాటి వేంకటచలం	1937
శశికళాసుదర్శనము	హోతా వేంకటకృష్ణయ్య	1905
శశికళాసుదర్శనీయము	గుంటుపల్లి శివానందకవి	1917
శశిరేఖ, సంగీత	అల్లక చంద్రశేఖరకవి	1920
.. ..	అయినాపురపు సోమేశ్వరరావు	1933
శశిరేఖనాటకము	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1902
..	కలబరిగె వేంకటరమణారావు	1914
శశిరేఖాపరిణయము	శనగవరపు వేంకటశేషయ్య	1912
..	వల్లభనేని చౌదరమ్మ	1913
..	నిష్ఠల వేంకటసోమయాజి	1913
..	తోలేటి సీతారామకవి	1917
..	జి. అబ్బాయిదాసు	1921
..	రాజా జగన్నాథరావు	1921
..	పురాణం పిచ్చయ్యశాస్త్రి	1939
..	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	—
శాంతి (మూకనాటిక)	అనినెట్టి సుబ్బారావు	1955
శాంతిదూత (నాటిక-అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955

కాంతినివాసం	పాలగుమ్మి పద్మరాజు	అముద్రితము
కాంతిప్రియులు	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1959
కాంతిమయి (నాటిక)	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
కాంతిసందేశం (నాటిక)	కొడాలి గోపాలరావు	1952
కాంతిసమరము	సత్య దుర్గేశ్వరకవులు	1940
కాకుంతలాడుష్యంతము	కస్తూరి సుబ్బారావు	1915
కారదాంబ	టి. శ్రీనివాసరాఘవాచారి	1912
కారదాపరిణయము (బ్రహ్మవిలాసము)	నాగులపాటి వేంకటరాయకవి	1915
కారదాపీఠం	కామరాజుగడ్డ రామచంద్రరావు	—
కారదావిజయము	కొడాలి సత్యనారాయణరావు	1921
కావలిని (నాటిక)	గుడిపాటి వెంకటచలం	1928
శిక్ష (నాటిక)	రెంటాల గోపాలకృష్ణ	1952
.. ..	పడాల రామారావు	1956
శిథిలాలయం	ముప్పన చినఆంకయ్య	1949
.. ..	ఆంగర సూర్యారావు	1956
శివీచక్రవర్తి నాటకము	ఎస్. గోపాలకృష్ణయ్య	1946
.. ..	మాధవరపు రామదాసు	—
శిరోమణి	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1924
శిలాదిత్య	—
శివం (నాటిక)	గుడిపాటి వెంకటచలం	1923
శివరామకృష్ణియము (లేదా) అపరప్రహ్లాద	మలకపల్లి చిన్నశేషగిరిరావు	1921
శివలీల	ముత్తనేని వేంకటచెన్నకేశవులు	1928
.. ..	నిడమర్తి ఈశ్వరప్ప	1932
.. ..	పింగళి సోమశేఖరరావు	1955
శివశీలము (అనువాదము)	మాచిరాజు దుర్గాంకరామాత్యుడు	1926
శివాజీ	పనప్పాకం శ్రీనివాసాచార్యులు	1897
.. ..	కేశవభొట్లసుదర్శన వేణుగోపాలమూర్తి	—
శివాజీ, ఛత్రపతి	నండూరి వేంకటరామకృష్ణమాచార్య	—
శివాజీ విజయము	మొసలికంటి హనుమంతరావు	1921
.. ..	కేశవరపు రామకృష్ణశాస్త్రి	1921
శివోద్వాహము	జల్లేపల్లి హనుమంతరావు	1903
కుచినాటకము	మన్నెము శేషాద్రిరెడ్డి	1927
కునశ్శేపుడు (సంగీతనాటిక)	సూరంపూడి భాస్కరరావు	—
శృంగారచంద్రహాసీయము	మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశాస్త్రి	1933

శృంగారభూషణము (అనువాదము)	బయపునేడి వేంకటజోగయ్య	1900
శౌభనాచలమాహాత్యము	మేకా వేంకటాద్ర్యప్పారావు	1916
శ్రీకృష్ణగారడి	తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1955
శ్రీకృష్ణతులభారము	ముత్తరాజు సుబ్బారావు	1922
శ్రీకృష్ణదేవరాయలు	నందూరి వేంకటరామకృష్ణమాచార్యులు	1953
శ్రీకృష్ణజాంబవంతయుద్ధము	కె. కొండలరావు	1955
శ్రీకృష్ణనాటకము	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1904
శ్రీకృష్ణనిర్యాణము	పామర్తి బుచ్చిరాజు	1913
శ్రీకృష్ణప్రతిజ్ఞ	ఎన్. కన్నమాచార్యులు	1935
శ్రీకృష్ణమనశ్శాంతము	మంచికంటి వేంకటేశ్వరరావు	1932
శ్రీకృష్ణరాయబారము	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	1921
..	వి. సూర్యనారాయణమూర్తి	1939
శ్రీకృష్ణరాయవిజయము	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1946
శ్రీకృష్ణవీలాసము (లేదా) అష్టమహిషీకల్యాణము	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1921
శ్రీకృష్ణవీలాశుకము	శౌంఠి గంగాధరరామశాస్త్రి	1921
శ్రీకృష్ణశైశవము (లేదా) కంసవధ	ఎన్. బసివిరెడ్డి	1932
శ్రీకృష్ణసంజయరాయబారము	పెనుమాక వీరప్ప	1921
శ్రీనాథకవిరాజీయము	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1927
శ్రీనివాసకల్యాణము	విక్రమదేవవర్మ	1899
..	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1916
శ్రీమతీదేవి	శ్రీవతి త్ర్యంబకరావు	1927
శ్రీమతులు-శ్రీయుతులు (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1956
శ్రీశేయసి (నాటిక)	బోయి భీమన్న	అముద్రితము
శ్రీశ్రీయోరాజ్యం ..	కొండముది శ్రీరామచంద్రమూర్తి	1959
శ్రీరామకల్యాణము	ఎస్. రామకోటీశ్వరశర్మ	1921
శ్రీరామజననము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1924
..	సోమరాజు రామానుజరావు	1925
..	నాగినేని వేంకటకవి	1926
శ్రీరామనిర్యాణము	మేడపాటి శివరామశర్మ	1921
శ్రీరామపట్టాభిషేకము	జమ్మలమడక లక్ష్మీనరసింహం	—
శ్రీరామప్రవాసము	ఎ. వేంకటరంగస్వామి అయ్యంగార్	1936
శ్రీరామప్రస్థానము	1935
శ్రీరామవిజయము	1936

శ్రీరామాంజనేయము	మల్యాల జయరామయ్య	1915
..	పి. చిదంబరశాస్త్రి	—
శ్రీరామాంజనేయయుద్ధము	తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1949
శ్రీరామోద్యోగము	ఎ. వేంకటరంగస్వామి అయ్యంగార్	1936
..	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	—
శ్రీరామోద్యోగవిజయము	మాచర్ల సీతారామశాస్త్రి	1955
శ్రీలక్ష్మి	కోపల్లి వేంకటరమణారావు	1949
షాజహాన్ (అనువాదము)	జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తి	1926
..	దినవహి సత్యనారాయణ	1927
షేరిబాణి	ఎన్. సుబ్బయ్య	1933
పంకల్పం-పర్యవసానం (నాటిక)	పి. వి. రాజమన్నారు	1946
సంక్రాంతి (సంగీతనాటిక)	సి. నారాయణరెడ్డి	1959
సంక్రాంతి	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1958
సంకెళ్ళు (నాటిక)	భూషణ్ బాబు	1953
సంగీతఇంద్రసభ	బి. టి. రాఘవాచార్యులు	1921
సంగీతసభ	జయంతి భావనారాయణ	1907
సంఘనాయకులు (అనువాదము)	కోగంటి రాధాకృష్ణమూర్తి	—
సంఘర్షణ	అయ్యప్ప వేంకటకృష్ణయ్య	1953
సంఘసమస్య (లేదా) సంస్కారిణి	దామరాజు వుండరీకాక్షుడు	1921
సంజయరాయబారము	ఏలూరి బుల్లికొండలరాయుడు	1930
సంజీవనము	పారసీ రాఘవేంద్రరావు	1924
..	వేంకటపార్వతీశ్వరకవులు	1926
సందేశం	వడాల రామారావు	1951
..	లక్కాకుల సుబ్బారావు	1956
సంపూర్ణమహాభారతము	రామనారాయణకవులు	1922
..	చక్రవర్ధనుల మాణిక్యశర్మ	1922
..	పింగళి వేంకటనర్సయ్య	1925
..	కె. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1926
..	ఎ. నీలకంఠ సోమయాజులు	1944
సంపూర్ణరామాయణము	చక్రవర్ధనుల మాణిక్యశర్మ	1921
..	గూడూరి కోటిశ్వరరావు	1921
..	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1921
..	మల్లాది గోపాలకృష్ణశాస్త్రి	1921

సంపూర్ణరామాయణము	కొడాలి సత్యనారాయణ	1921
..	అయినాపురపు సోమేశ్వరరావు	1926
సంపెంగతోట (అనుసరణ)	శ్రీశ్రీ; వరద రాజేశ్వరరావు	1947
సంపూర్ణ శ్రీకృష్ణచరిత్రము	రామనారాయణకవులు	1926
సంపూర్ణోత్తరరామాయణము	1921
సంయుక్త	వేమూరి వేంకటరామనాథం	—
సంయుక్త, పృథ్వీ	జి. నారాయణరావు	1936
సంయుక్త, రాణీ	తణికెల్ల పూర్ణయ్యపంతులు	1909
.. ..	అవసరాల శేషగిరిరావు	1921
సంయుక్త, వీర	మోచర్ల హనుమంతరావు	1909
సంయుక్త, సతీ	బాలాంత్రపు వేంకటరావు; చాగంటి శేషయ్య	1909
సంయుక్త	భాగవతుల వేంకటశాస్త్రి; తంగిరాలరామమూర్తి	1936
సంయుక్తాప్రభాకరము	త్రిపురనేని గోపాలకృష్ణయ్య	1911
సంసారయాత్ర	వనం శంకరశర్మ	1936
సంసారి	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1954
సంస్కర్తలు (నాటిక)	మొదలి నాగభూషణశర్మ	1956
సంస్కారం	చింతా సూర్యప్రకాశరావు	1956
సంస్కారదర్పణము	గాదె జగన్నాథస్వామి	1914
సక్కుబాయి, శ్రీభక్త	పి. రామదాసు	1940
సక్కుబాయి	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1947
సక్కుబాయి, సతీ	కె. కామేశ్వరరావు	1932
.. ..	వడ్డాది సూర్యప్రకాశరావు	1932
.. ..	ఎమ్. శ్రీరామమూర్తి	1936
సత్తిపెళ్ళి (నాటిక)	కంచి శేషగిరిరావు	1956
సత్యం	గుడిపాటి వేంకటచలం	1921
సత్యకీర్తి	మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1907
సత్యనారాయణవ్రతము, శ్రీ	రేనుకుంట నరహరిదాసు	1933
సత్యభామాపరిణయము (లేదా) నీలాపనిందాపరిహారము	వింజమూరి వీరరాఘవాచార్యులు	1898
సత్యవంతవిజయము	బిట్రా వేంకటనరసింహకవి	1908
సత్యవతీవిజయ నాటకము, శ్రీ	సత్యనారాయణ; విశ్వనాథశాస్త్రి	1954
సత్యవతీవిలాసనాటకము	ఎన్. వేంకటమణికవి	1918
సత్యాగ్రహ	గాలి బాలసుందరరావు	అముద్రితము
సత్యాన్వేషణము	ఎస్. శోభనరావు	1953
సత్యాబాయి	జమ్మలమడక లక్ష్మీనరసింహం	1921

సత్యమోదచంద్రోదయము	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1909
సత్సంగవిజయము	టి. పూర్ణయ్య	1937
సద్యస్ఫూర్తి (నాటిక)	రావూరి భరద్వాజ	1952
సన్మతిదేభగవాన్ ..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
సభాభంగము	కుందేరు వేంకటేశ్వరరావు	1921
సమత	కొర్రపాటి శ్రీరామమూర్తి	అముద్రితము
సమర్పణ (నాటిక)	కావ్యశ్రీ	1957
సమస్య ..	మాల్యాద్రి	1958
సమాధి	బి. ఎన్. సూరి	1953
సముద్రమథనము	సి. సీతాంబ	1933
సమ్మేపిలుపు	పి. లక్ష్మీకాంతమోహన్	1953
సరస్వతి	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1920
..	కె. ఆర్. వి. కృష్ణారావు	1911
సరిపడని సంగతులు	బళ్ళారి టి. రాఘవ	1933
సరిహద్దులు (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1958
సరోజినీభాస్కరము	భట్టిప్రోలు నిత్యానందకవి	1925
సరోజిని (అనువాదము)	తురగా వేంకటవలం	1910
..	సహదేవ సూర్యప్రకాశరావు	1925
..	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1930
సరోజముఖి	వి. ఆంజనేయులు	1926
సర్దార్, సతీ	కొడాలి సత్యనారాయణరావు	1926
సర్దార్ భగత్సింగు (అనువాదము)	వల్లభనేని కాశీవిశ్వనాథం	1952
సర్వోదయ	వేదాంతకవి	1955
ససేమిరా	త్యాడి వేంకటశాస్త్రి	1921
సహకారినాటకము	పి. యన్. రామకృష్ణశర్మ	1921
సహకారవిజయము	మంగిపూడి వేంకటశర్మ	1932
సహజయానపంథి	తల్లావఝుల శివశంకరశాస్త్రి	1952
సహజీవనం (నాటిక)	అంతటి నరసింహం	1957
సాంధ్యగీతి (నాటిక)	సూర్యచంద్రులు	1942
సాంప్రదాయం	కె. వి. రెడ్డి; ఐ. బి. రాజు	1959
సాంబివిజయము	కె. ఎమ్. కృష్ణదేవ్ పాయనాచార్యులు	1921
సాంబివిలాసము (లేదా) ప్రతిజ్ఞాయాదవము	అయినాపురపు సుందరరామయ్య	1923
సాక్షిగోష్ఠీవనసూహాత్మ్యము	గోమఠం రామానుజాచార్యులు	1921
సాగరిక	వల్లారి బాపిరాజు	1889

సాత్రాజితియము	బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతకవి	1914
సాత్రాజితిగర్వభంగము	వై. వేంకటసుబ్బయ్యచౌదరి	1933
సాత్రాజితిపరిణయము	బి. సీతాపతిరావు	1934
సాధుసుందరసింగ్	గౌరాబత్తుని శంకరయ్య	1936
సాని - సంసారి	కోడూరిపాటి; రాఘవ	1948
సామరస్యం (నాటిక)	ఆంతటి నరసింహం	1959
సామ్రాజ్యోదయము	ద్రోణంరాజు సీతారామారావు	1916
సాయిబాబా	రాయనం వేంకటరమణయ్య	1945
..	ఎ. శేషగిరిరావు	1946
సారంగధర, విషాద	ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు	1887
.. , విచిత్ర	కె. వేంకటనరసప్ప	1921
సారంగధర	నాగినేని వేంకటప్పయ్య	1904
..	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1905
.. (కుముద్వతీసారంగధరము)	జయంతి భావనారాయణ	1906
..	విష్ణుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యేశ్వరుడు	1907
.. , సంగీత	పి. చినవేంకటదాసు	1908
.. (చిత్రాభ్యుదయము)	కాళ్ళకూరి నారాయణరావు	1909
.. , సంగీత	పింగళి రామకృష్ణయ్య	1910
..	కాకరపాటి నరసింహకవి	1912
..	దాసు నారాయణరావు	1913
..	ద్రోణంరాజు సీతారామారావు	1914
.. , సంగీత	కె. చెన్నారెడ్డి	1920
..	ఆదిభట్ల నారాయణదాసు	1921
..	బొంతలకోటి రామమూర్తి	1921
..	అధికార్ల సత్యనారాయణమూర్తి	1926
..	వి. మైసూరయ్య	1931
..	కె. కామేశ్వరరావు	1932
సావిత్రము	పొన్నాడ కృష్ణమూర్తి	1909
సావిత్రి	చెన్నాప్రగడ సీతారామాంబ	1905
..	ఆచంట సూర్యనారాయణరాజు	1909
..	సి. వేంకటనరసింహం	1909
..	ఎస్. సర్వారాయుడు	1914
..	పి. గోపాలకృష్ణయ్య	1919
..	ఎస్. వేంకటసుబ్బారావు	1921

సావిత్రి	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1919
..	వి. ఎల్. నారాయణరావు	1921
..	పీనపాటి వేంకటరమణయ్య	1921
..	శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రి	1921
..	బి. వేంకటనరసరాజు	1921
..	మోచర్ల హనుమంతరాయకవి	1922
..	నందిరాజు చలపతిరావు	1923
..	గుడిపాటి వేంకటచలం	1927
సావిత్రి, చిత్రవిదిత	సాక్షి గోపాలస్వామి	1933
.. , భజన	మంచికంటి వేంకటేశ్వరరావు	1932
సావిత్రి, సంగీత	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	1920
.. ..	గరికిపాటి కామేశ్వరరావు	1921
.. , సతీ	మునిపల్లె హనుమంతరాయశర్మ	1922
.. , సంగీత	అయినాపురపు సోమేశ్వరరావు	1926
.. ..	జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయశర్మ	1926
.. ..	మంగిపూడి శ్రీరామచంద్రశాస్త్రి	1926
.. ..	సోమరాజు రామానుజరావు	1926
సావిత్రీపరిణయము	కేతవరపు వేంకటశాస్త్రి	1912
..	చెంచు సుబ్బదాసు	1918
సావిత్రీవిజయము	ఎస్. వేంకటకేశవయ్య	1909
సావిత్రీసత్యవంతము	మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి	1913
..	నండ్లూరి రామమూర్తిరాజు	1921
..	కె. వేంకటజానికీరామశర్మ	1950
సాహసి	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
సాహసికరాజపుత్రము	శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1913
సింహాచలక్షేత్రమాహాత్యము	గంటి	1951
సిద్ధార్థ	ఎస్. చంద్రరావు	1942
సిద్ధాశధం (నాటిక)	సోమయాజుల వేంకటరామమూర్తి	1943
సినీమాగరల్ (లేదా) నవీనదాంపత్యము	?	1937
సినీమాజగత్తు (నాటిక)	సీతంరాజు వేంకటేశ్వరరావు	1950
సినీమాపిచ్చి	ఆదుర్తి వేంకటనరసింహమూర్తి	1952
సిరియాళ నాటకము	ఎన్. వి. గోపాలం	1935
సివిక్కుత్రామాలు	శృంగాకవి సర్వారాయుడు	1912
సీజరుచరిత్రము (అనువాదము)	వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రి	1876

సీత (అనువాదము)	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1926
సీతాకల్యాణము	రామకవి	1875
..	యగళ్ళ జానకిరామయ్య	1910
..	బి. సీతారామరాజకవి	1912
..	చివుకుల పిచ్చయ్యశాస్త్రి	1916
..	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1921
..	దుర్భాక రాజశేఖరశతావధాని	1921
..	కోకా వేంకటసుబ్బారావు	1921
..	అవసరాల శేషగిరిరావు	1926
..	గూడూరి కోటిశ్వరరావు	1926
..	ఎమ్. లక్ష్మీనరసింహాచార్యులు	1931
..	డి. మాణిక్యం	1932
సీతాన్వేషణము	సి. నరసింహారెడ్డి	1937
.. (లేదా) లంకాదహనము	పసుమ రి యజ్ఞ నారాయణశాస్త్రి	1917
సీతాపరిణయము	కోపల్లి వేంకటరమణారావు	1893
సీతాపహరణము	కె. వేంకటసుబ్బారావు	1936
సీతామనోహరము	కాశీనాథుని వీరమల్లయ్య	1916
సీతారామరాజమరణకారణము	ఖండవల్లి రాజారావు	—
సీతారామవియోగము , శ్రీ	ఎ. సీతారామయ్య	1920
.. , శ్రీ	ఎమ్. గోపాలకృష్ణశాస్త్రి	1926
సీతావనవాసము	దువ్వూరి రామిరెడ్డి	1921
సీతావిజయము	వసువులేటి వేంకన్న	1917
సీతాసుతవిలాసము	తురగా వేంకటచలం	1895
సీతాస్వయంవరము	శేషాద్రిశర్మ	1916
సీమంతిసీనాటకము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1896
..	ములుగు చంద్రమౌళిశాస్త్రి	1924
సుందర్	గుడిపాటి సౌరీస్	—
సుందరం	గుడిపాటి వేంకటచలం	1945
సుందరీతిలక	బి. వేంకటరామిరెడ్డి	1934
సుందరీవిజయము	బి. మాధవరావు	1920
సుకన్య	తిరుపతివేంకటకవులు	1908
సుకుమారనాటకము	బి. వేంకటాచార్యులు	1920
సుఖమంజరీపరిణయము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1896
సుగుణమణి (అనుసరణ)	వల్లూరి బాపిరాజు	1909

సుగుణరంజని	మద్దిరాల రామలింగయ్య	1915
సుగ్రీవపట్టాభిషేకము	సోమరాజు రామానుజరావు	1926
..	కస్తూరి సుబ్బారావు	1917
సుచిత్రప్రణయం (నాటిక)	దేవరకొండ బాలగంగాధరతిలక్	1958
సుజ్ఞానపరిణయము	జి. వి. సుబ్బారాయుడు	1910
సుజ్ఞానోదయము (లేదా) తారాశకాంక విజయము ఒక బాలకవి		1910
సుదర్శనోపాఖ్యానము	ఎన్. బి. కృష్ణమూర్తి	1912
సునందినీపరిణయము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1895
సునీధ (నాటిక)	జి. వి. కృష్ణారావు	1935
సుబ్బిక్క-విరహం (నాటిక)	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	1957
సుభద్ర	ఎక్కిరాల రామకృష్ణమాచార్య	1952
సుభద్రాకల్యాణము	ముదిగొండ నాగవీరయ్యశాస్త్రి	1916
సుభద్రాపరిణయము	ఆర్. వేంకటదాసు	1892
..	బేతపూడి లక్ష్మీకాంతం	1916
సుభద్రార్జునీయము	హోతా వేంకటకృష్ణయ్య	1916
..	ధర్మవరం గోపాలాచార్యులు	1932
..	పి. సుబ్బరామప్ప	1933
.. (సంగీతనాటిక)	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	1943
సుభద్రావిజయము	నావిలకొలను సుబ్బారావు	1911
..	భాగవతుల చెన్నకృష్ణమ్మ	1921
సుభద్రాహరణము (అనువాదము)	గూడపాటి సత్యనారాయణ	1912
సుమతీదేవి	బద్దిరెడ్డి కోటీశ్వరరావు	1921
సుమనోవినోదనభాణము	చిలకపాటి వేంకటరామానుజశర్మ	1903
సుమేధ (నాటిక)	మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి	—
సుయోధనవిజయము	కోటమర్తి చినరఘుపతిరావు	1927
సుయోధనశృంగభంగము (లేదా) హైషయాత్ర ఎమ్. జయరామయ్య		1939
సురాజుద్దౌల (లేదా) ఆసామాన్య	జమ్మలమడక లక్ష్మీనరసింహం	1923
సురానంద	కె. యస్. నారాయణరావు	1926
సురుచీవిజయము	సీరము సుభద్రయాంబ	1914
సులోచన, సతీ	తాండ్ర సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1950
మల్తానాచాందీ	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1907
మవర్ణపాత్ర	రామనారాయణకవులు	1921
మవర్ణమాల	ఓలేటి పార్వతీశ్వరకవి	1909

సుశీల	టి. హనుమంతరావు	1898
..	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1910
సుశీలారూపసులు	పారనంది జగన్నాథస్వామి	1925
సుశీలాలిలాసము	డి. గోపాలకృష్ణయ్య	1910
సుసేనవిజయము	జల్లేపల్లి హనుమంతరావు	1898
సుహృద్భావము	ఎల్. జగన్నాథం	1920
సెలవుల్లో	గోరాశాస్త్రి	1953
సైంధవగర్వాసహరణము	ఎస్. సుబ్బరాజు	1913
సైంధవపరాభవము	కొండముది నరసింహకవి	1907
..	సత్తిరాజు రామచంద్రయ్య	—
సైంధవవధ	పనప్పాకం శ్రీనివాసాచార్యులు	1910
సైంధవార్జునము, సంగీత	గాడేపల్లి సూర్యనారాయణశర్మ	1912
సోరాబురుస్తుము (అనువాదము)	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1925
సోమనాథవిజయము	నోరి నరసింహశాస్త్రి	1924
సోమయాజి	కవటాల జయరామారావు	1938
సౌందర్యసతీవణి	జయంతి భావనారాయణ	1904
సౌగంధికపుష్పాసహరణము	భువనగిరి బుచ్చిపరదేశి సోమయాజులు	1915
సౌగంధికము	గుండు జగన్నాథం	1909
సౌ(సం)జ్ఞాపరిణయము	గొల్లవపల్లె వేంకటసుబ్బరామయ్య	1916
సౌప్తికప్రళయము	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	1928
సౌభాగ్యసుందరి	ప్రభల శ్రీరామశాస్త్రి	1917
సేజిస్టార్ (నాటిక)	బి. యక. సూరి	1952
స్త్రీ (నాటిక)	నార్ల చిరంజీవి	1955
.. ..	పడాల రామారావు	1956
స్త్రీచమత్కారం	చదువుల దేవరాజు	1911
స్త్రీత్యాగము	కాంచా	1947
స్త్రీమిత్రము (లేదా) చంద్రముఖీవిజయము	చిలంబు చంద్రశేఖరరావు	1928
స్త్రీలకుప్రత్యేకం (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1958
స్త్రీవిరోధి (నాటిక)	తల్లావధుల శివశంకరశాస్త్రి	1943
స్త్రీసామ్రాజ్యము	కొప్పరపు సుబ్బారావు	అముదితము
స్త్రీసాహసము	కాశీనాథుని వీరమల్లయ్య	1915
..	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1913
..	వెంపటి వేంకటనారాయణ	1917
..	చక్రావధానుల మాణిక్యశర్మ	1921

స్నానాలగది (నాటిక)	శ్రీవాత్సవ	1954
స్నుషావిజయము	శృంగారకవి సర్వారాయుడు	1906
..	వంగల చిన్నికృష్ణయ్య	—
స్నేహలత	వి. సుబ్రహ్మణ్యం	1914
స్పర్తిక్యాత్ర	కోసూరి పున్నయ్యభాగవతార్	1958
స్మతానశాంతి (నాటిక)	సుంకర సత్యనారాయణ	1953
స్వతంత్రభేరి	భూషణ్ బాబు	1951
స్వప్నం (అనుసరణ)	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1955
స్వప్నవాసవదత్త (అనువాదము)	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1913
..	కాటూరి వేంకటేశ్వరరావు	1946
స్వప్నశివపాలిత (అనుసరణ)	ఆర్. వి. సోమయాజులు	1936
స్వప్నసీమ (నాటిక)	అంగర సూర్యారావు	1958
స్వప్నానిరుద్ధము	గరిమేశ్వ వేంకటరామమూర్తి	1910
స్వయంవరం (నాటిక)	గూడపాటి లక్ష్మీనరసమ్మ	1912
..	నోరి నరసింహశాస్త్రి	1950
..	ఎక్కిరాల కృష్ణమాచార్యులు	1954
..	రావి కొండలరావు	1957
..	కొర్రపాటి గంగాధరరావు	1959
స్వరాజ్యం (నాటిక)	భమిడిపాటి రాధాకృష్ణ	1956
స్వరాజ్యధ్వజము	డి. సీతారామయ్య	1921
స్వరాజ్యభారతము	టి. సూర్యనారాయణ	1948
స్వరాజ్యసౌధము	పులిజాల వేంకటాప్పారావు	1949
స్వర్గసీమ (నాటిక)	డి. వి. నరసరాజు	1958
స్వర్ణచూతము	యనమండ్ర నారాయణమూర్తి	1926
స్వాతంత్ర్యసమరము	అబ్బరాజు రంగారావు	1946
స్వార్చించిషమనుసంభవము	బేతపూడి భగవంతురావు	1919
..	జి. డి. సుబ్బయ్యనాయుడు	1910
స్వార్చించిషము	రొద్దం హనుమంతరావు	1900
స్వార్థం (నాటిక)	కె. యల్. నరసింహారావు	1959
స్వార్థత్యాగము	రావు వేంకటమహీధరగంగాధరరామారావు	1937
స్వార్థపరులు (నాటిక)	గోపరాజు రామారావు	1951
స్వీకారం (నాటిక)	కావ్యశ్రీ	1957
స్వేచ్ఛాతీపులు	సి. సత్యనారాయణరావు	1937
హంసపాద (నాటిక)	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు	—

హంసవిజయము	కాంచనపల్లి కనకాంబ	1935
హనుమదభ్యుదయము	దేవినేని సూరయ్య	1912
హనుమద్రామనంగ్రామము	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1915
.. (శ్రీరామాంజనేయయుద్ధము)	బద్దిరెడ్డి కోటిశ్వరరావు	—
..	డి. లక్ష్మీనరసింహం	1932
..	సూరి పార్థసారధిశర్మ	1940
హనుమద్విజయము	మేళ్ళచెరువు కుటుంబరాయశర్మ	1926
.. శ్రీ	మతుకుమల్లి నరసింహశాస్త్రి	1948
హమీరవిజృంభణము	కొండపల్లి లక్ష్మణపెరుమాళ్	1916
హరగోపాల్	ఎన్. సుబ్బారావు	1942
హరిజనుడు	ఎ. నీలకంఠశాస్త్రి	1935
హరిజనోద్ధరణము (లేదా) వసుంధర	ఎమ్. పార్థసారధి	—
హరి (సుగ్రీవ) విజయము	సర్వా వేంకటశేషయ్య	1937
హరిశ్చంద్ర (నాటిక)	గుడిపాటి వెంకటచలం	1924
హరిశ్చంద్ర	తోలేటి వేంకట సుబ్బారావు	1911
హరిశ్చంద్ర, సత్య	వి. రామకృష్ణయ్య	1915
.. ..	వెంపటి వేంకటనారాయణ	1926
.. ..	రామనారాయణకవులు	1926
.. ..	కొచ్చెరకోట కామేశ్వరరావు	1933
.. ..	జి. నారాయణరెడ్డి	1936
.. , సంగీతసత్య	కాశీనాథుని వీరమల్లయారాధ్యుడు	1908
.. ..	పింగళి అనంతమ్మ	—
.. ..	అవసరాల శేషగిరిరావు	1926
హరిశ్చంద్ర నాటకము	కందుకూరి వీరేశలింగం	1889
..	నాదెళ్ళ పురుషోత్తమకవి	1890
..	కె. వీరాస్వామి	1892
..	ఆర్. రామన్న	1901
..	నాగినేని వేంకటకవి	1904
..	కస్తూరి నరసింహారావు	1906
..	చెరుకూరి రామాచార్యులు	1906
..	కందాడై శ్రీనివాసా; పోకల	—
	వేంకటనరసింహారావు	1907

హరిశ్చంద్ర నాటకము	గంజి నాగయ్య	1909
..	శుశూరి పిచ్చయ్య	1912
..	సూరపరాజు వేంకటరమణకవి	1912
..	ఎస్. భవానందపిళ్ళై	1913
హరిశ్చంద్రీయము . సత్య	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1908
.. . చిత్ర	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1908
.. . సత్య	బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతం	1912
.. . చిత్ర	సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం	1913
.. . అభినవ	ఎమ్. హనుమయ్య	1921
.. . సంగీతసత్య	మంగిపూడి సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1926
హరిశ్చంద్రోదయము	యడవల్లి వేంకటకృష్ణశాస్త్రి	1923
హళ్లిపూటుయద్ధము	కొండవల్లి లక్ష్మణపెరుమాళ్; ముదిగొండ బసవయ్యశాస్త్రి	1922
హ స్తిగిరిమాహాత్యము	కొండవల్లి లక్ష్మణపెరుమాళ్	1916
హ స్తినాపురము	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1911
హాగరాంబ	జె. ఆర్. సోలమన్	1921
హాలికుడు	చెలమిచెర్ల రంగాచార్యులు	1940
హాలికోద్ధారము	జనమంచి శేషాద్రిశర్మ	1935
హిందూగృహము	సి. హెచ్. వీరభద్రరావు	1898
హిరణ్యకశిపు	ఆమంచర్ల గోపాలరావు	1940
హేమచంద్రుడు	పి. సూర్యనారాయణ	1941
హేమలత	చెన్నైప్రగడ భానుమూర్తి	1912
హేమాంగద	కె. జి. కృష్ణమూర్తి	1940
హ్యంటెట్ (లేడా) డెస్మార్కుకుమారరాజా		
(అనువాదము) గోకులపాటి వీరేశలింగం		—

నా టి కా సం పు ట ము లు

వివిధరచయితల నాటికా సంపుటములు :

ఏకాంకికలు	తల్లావరుల శివశంకరశాస్త్రి (సం)	1943
ఏకాంకికలు, అయిదు	వేమరాజు నరసింహారావు (సం)	1956
చెప్పడుమాటలు (అనువాదము)	తిరుమల రామచంద్ర	1960
జీవనరంగం (2 భాగములు)	వట్టికోట ఆళ్వార్సాస్వామి (సం)	1955

తీరనివాకీ (అనువాదము)	పుట్టపర్తి నారాయణాచార్య	1959
నవనాటికలు (అనువాదము)	శ్రీవాత్సవ	1960
నేటికీ త్తమనాటికలు	డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తి (సం)	1944
ప్రసిద్ధనాటికలు	కూర్మా వేణుగోపాలస్వామి (సం)	1957
రత్నశాల	వారణాసి వేంకటేశ్వర్లు (సం)	1940

రచయితల స్వీయనాటికాసంపుటములు :

అంతర్వాణి	డి. వి. నరసరాజు	1954
అప్పుడు	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1929
ఆడది	పినిశెట్టి శ్రీరామమూర్తి	1958
ఆత్రేయనాటికలు	ఆచార్య ఆత్రేయ	1956
ఆదర్శశిఖరాలు	జి. వి. కృష్ణారావు	1952
ఆరుద్ర నాటికలు	ఆరుద్ర	1952
ఆరునాటికలు, రవీంద్రుని	బెజవాడ గోపాలరెడ్డి	1951
ఇప్పుడు	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1929
ఇల్లు అమ్మబడును	డి. వి. నరసరాజు	1952
ఎర్రబుట్టలు	ధనికొండ హనుమంతరావు	1946
కళోద్ధారకులు	అంగర సూర్యారావు	1956
కామినీహృదయం	కొడవటిగంటి కుటుంబరావు	1955
కుక్క-పిల్లదొరికింది	రావి కొండలరావు	1957
కొత్తగడ్డ	నాగ వేంకటేశ్వరరావు	1947
కౌమోదకి	అంటిపూడి వేంకటరత్నం	1950
..	కొత్తలోకాలు-చందూరునాగేశ్వరరావు	1945
గోసాయిచిటికలు	వెంపో	1956
చారిత్రకనాటకపంచకము	వింజమూరి వేంకటలక్ష్మీనరసింహారావు	1919
చాయ	ముద్దా విశ్వనాథం	1940
జన్మభూమి	ముద్దా విశ్వనాథం	1932
తెరమెరుగులు	అంగర సూర్యారావు	1958
తేనేతెచ్చె	నోరి నరసింహశాస్త్రి	—
తోడుదొంగలు	పొట్లూరి వేంకటేశ్వరరావు	1958
దగాకోరు	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1954
దారినపోయేదానయ్య	బుచ్చిబాబు	1952
దేవుడు ప్రత్యక్షమైతే....!	కంచిభట్ట కృష్ణమూర్తి	1954
ధర్మపథం	జిల్లేపల్లి భాస్కరరావు	1959

నాగరాజామాత్యుని నాటికలు	బుద్ధవరపు నాగరాజామాత్యుడు	1954
నాలుగు నాటికలు	అద్దేపల్లి వివేకానందదేవి	1959
నాలుగునాటికలు	మారేమండ రామారావు	1945
నేటినటుడు వ॥	కొప్పరపు సుబ్బారావు	1944
న్యాయమందిరం	అంబటి	1959
పిల్లలనాటికలు	నార్ల చిరంజీవి	1954
ప్రతివలం	సుంకర సత్యనారాయణ	1953
ప్రపంచ నాటికలు	కె. రాధాకృష్ణమూర్తి	1947
ప్రహసనములు	కందుకూరి వీరేశలింగం	1910
..	చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం	1910
..	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1936
బడిపంతులు	నార్ల చిరంజీవి	1955
బాలనాటికలు	గోపరాజు లవణం	1955
భానుమతి	రావూరి భరద్వాజ	1952
మిత్రద్వయం	ముప్పన విశ్వప్రసాద్	1956
మువ్వగోపాల	కాటూరి వేంకటేశ్వరరావు	—
మూడుపువ్వులు	జి. వేంకటరంగనాయకులు	1939
మొక్కుబడి	మొక్కుపాటి నరసింహశాస్త్రి	1951
యుద్ధనాటికలు	మల్లాది అవధాని	1938
రంగభూమి	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1955
రాజమన్నారనాటికలు	పి. వి. రాజమన్నారు	1958
లోకులుకాకులు	సోమంచి యజ్ఞన్నశాస్త్రి	1954
నారసత్వం	మల్లాది వేంకటకృష్ణశర్మ	1946
పీఠకుంకుమ	సుంకర సత్యనారాయణ	1953
వెంకన్నకాపురం	ముదిగొండ లింగమూర్తి	1959
వెన్నెలవాడ	సి. నారాయణరెడ్డి	1959
శిక్ష	రెంటాల గోపాలకృష్ణ	1952
సావిత్రి	గుడిపాటి వెంకటచలం	1931
స్వయంవరం	ఎక్కిరాల కృష్ణమాచార్యులు	1954
..	లక్కాకుల సుబ్బారావు	1954
శ్రీ	పడాల రామారావు	1956
స్వాతిచినుకులు	వై. వి. వేంకటేశ్వరరావు	1953
స్వార్థపరులు	గోపరాజు రామరావు	1951

కొన్ని ప్రహసనములు

అంతాఇంతే	కొడలి సత్యనారాయణరావు	
అంతాగమ్మత్తు	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1921
అకటవికట నాటకము	ఎన్. వి. సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1920
అపూర్వకవితా వివేచనము	తిరుపతివేంకటకవులు	1907
అపూర్వనాగరికత (3 భాగములు)	ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణ	1912
అపూర్వనాగరికవిలాసము	పెమ్మరాజు సీతారామయ్య	1906
ఆంధ్రమహాజనసభాకోలాహము	నందిరాజు చలపతిరావు	1918
ఇద్దరుపెండ్లల ఇబ్బంది	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1921
ఇద్దరుభార్యల ఇబ్బంది	బద్దిరెడ్డి కోటిశ్వరరావు	1921
ఉత్తరసరస్వతీనారదవిలాసము	కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్య	—
ఎలెక్షను ప్రహసనం	కపిస్థలం కృష్ణమాచార్యులు	1921
కపటదేశభక్తపట్టాభిషేకము	చిల్లరిగె నేతుమాధవరావు	1933
కపటదాంభికవిద్యతృప్తహసనము	గంటి సూర్యనారాయణ	1908
కలికాలచర్య	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1921
కలిచర్య	రామకృష్ణ సుబ్రహ్మణ్యకవులు	1921
కలిదర్బారు	ఆర్య నారాయణమూర్తి	1915
కలివార్త	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1900
కలియుగనటనామృతము	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1903
కళావరుంగు (విజయనగరంవంత)	కాళహస్తి సూర్యప్రకాశరావు	1921
కారణములేనికంగారు	కాళ్ళకూరి నారాయణరావు	1920
కాశీకావడి	ద్రోణరాజు సీతారామరావు	1921
కుజనులనై జగుణప్రహసనము	శీరిపి ఆంజనేయులు	1912
కోడపుంజుల పందెం	గుండు రాఘవదీక్షితులు	1915
కోటప్పకొండ ప్రహసనము	భువనగిరి బుచ్చిపరదేశి సోమయాజులు	1916
క్రతురంభాప్రహసనము	చేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావు	1910
క్రొత్తకోడలు	కొత్తపల్లి సుందరరామయ్య	1913
క్రొత్తతెనుగు తమాషా	కూచి నరసింహంపంతులు	1914
క్రొత్తయల్లుడు	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1921
గడుసుపెండ్లాము	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1913
గమ్మత్తుచావు	పింగళి నాగేంద్రరావు	1921
గుంటూరుగుంట	బద్దిరెడ్డి కోటిశ్వరరావు	1921
గ్రామసింహము	తిరుపతి వేంకటకవులు	1910

చమత్కారచంద్రిక	మంగిపూడి వేంకటశర్మ	1919
చమత్కారతరంగణి	పి. శ్రీనివాసాచార్యులు	1892
చాకిరేవు	కె. ధర్మారావు	1929
చింతామణిచెమక్	సి. వి. యస్. శర్మ	1926
చిన్నదానిచిటుకు	గరికిపాటి కామేశ్వరరావు	1921
చీటాటఫార్సు	బేతపూడి భగవంతులరావు	1914
ఛాందసబ్రాహ్మణప్రణయప్రహసనం	కూచిమంచి సుబ్బారావు	—
ఛాయనింగు ప్రహసనము	ధూళిపాళ రామమూర్తి	1929
డిత్తదబిత్తయద్ద ప్రహసనము	వేదుల సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1911
దాలోరిబుచ్చిగాడు	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1911
డింజాఫార్సు	కె. యల్. ఎన్. సోమయాజులు	1919
తన్ను	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1915
తవిటిరొట్టె	తిరుపతివేంకటకవులు	1913
తెలుగుక్లాసుతమాషా	కూచి నరసింహం	1914
తిలకాష్టమహిషవింధనము	శ్రీనివాస రామానుజాచార్యులు	1916
త్రిలోకవిజయము	తిరుపతి వేంకటకవులు	1914
దనరాతమాషాలు	కాళ్ళకూరి నారాయణరావు	1920
దుష్టచతుష్టయము	వేదుల సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1913
దేవలోకప్రహసనము	న్యాయపతి రామానుజస్వామి	1917
ధూమశకటప్రహసనము	బుద్ధిరాజు నాగేశ్వరజగన్నాథరావు	1909
నాగరకయువతీ ప్రహసనము	బి. మాధవరావు	1916
నాచిపార్తి	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1919
నాజాకుబ్బిడ్డ	నందిరాజు చలపతిరావు	1921
నాటక కోలాహలము	కోటమర్తి చిన్మయపతిరావు	1921
నాటకపుఫార్సులు	రామానారాయణకవులు	1922
..	ద్రోణరాజు సీతరామారావు	1936
విరవవాద ప్రహసనము	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1906
పడుచు పెండ్లాము, ముసలిమగడు	ద్రోణరాజు సీతారామారావు	1921
పరాస్తపాశువతము (ఖండనముండనము)	రామకృష్ణకవులు	1914
పర్వతసందర్శనము	కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి	1904
పీడవదలినది	ఎమ్. వి. వేంకటకృష్ణశర్మ	1926
పల్లవువీధిపద్మావతి	కుప్పల నాగభూషణం	1926
పల్లెటూళ్ళపట్టుదలలు	తిరుపతి వేంకటకవులు	1903
పిసినిగొట్టు	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1926

పునస్సంధానకుల్కము	అవసరాల శేషగిరిరావు	1926
పెంకిపెళ్ళాము	క్రొవ్విడి రామకవి	1914
ప్రహసనత్రయము	క్రొవ్విడి రామకవి	1914
పెట్టమారిమగడు	కోపెల్లి వేంకటరమణారావు	1926
బారిష్టరు	బి. వి. సుబ్బారావు	1916
భగవదజ్ఞకము (అనువాదము)	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	1921
భీమవిలాసంతోభామాకలాపం	సామినేని ముద్దుకృష్ణ	1945
మతమతాంతరపురోహితమహాసభ	ఆర్య నారాయణమూర్తి	1913
మదనసాయకార్తవీర్యము	వేదులగుడిపాటిచింతా	—
మనోమహిమము	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1911
మర్యాదరామన్న	ఎస్. రామశేషయ్య	1914
మహాయోగరహస్యప్రహసనము	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1900
మహాశివరాత్రిఫార్సు	నాగుమల్లి అప్పలనరసయ్య	1921
మాయావతి	పిశుపాటి చిదంబరశాస్త్రి	1912
మారీమాధవము	వడ్డాది శేషగిరిరావు	1921
ముద్దు	మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి	1915
ముసుగులోగుద్దులాట	నందిరాజు చలవతిరావు	1916
మేనకాకాళికసంవాదము	కాశీనాథుని వీరమల్లయ్య	1903
యజ్ఞము	ఆత్మూరి రామమోహనరావు	1915
యమలోకదండనలు	కోటి శివరామయ్య	1910
రాజమండ్రీరవ్య	కాళహస్తి సూర్యప్రకాశరావు	1921
లక్ష్మీనారాయణవిలాపము	నడకుదుటి వీరరాజుపంతులు	—
లడ్డుపకోడీ సంవాదము	భే. పరబ్రహ్మం	1909
లోడానిబుచ్చిగాడు	శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి	1911
విధవావివాహ ప్రహసనము	మంత్రిపెగడ భుజంగరావు	1904
విధిలేనివైద్యము (అనువాదము)	అంకరాజు రామారావు	1921
వినోద నాటికలు	విశ్వనాథకవిరాజు	1938
వేళ్యామృతము	టి. రాఘవాచారి	1918
శ్రావణవిజయప్రహసనము	సూరి పూర్ణానందము	1905
సున్నపుబొట్లు	శిషా రాధాకృష్ణయ్య	1921
స్త్రీల మీటింగునాటి హరికథ	నాదేశ్వ పురుషోత్తమకవి	1908
స్త్రీ సాహసప్రదర్శనము	వెల్లంకి సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1910
హాస్యలహరి	రెంటాల వేంకటసుబ్బారావు	—
హాస్యవల్లరి	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	—

నూచన : సుప్రసిద్ధములైన కందుకూరి, చిలకమర్తి, విశ్వనాథకవిరాజు, భమిడిపాటి ప్రభృతుల ప్రహసనములను ఈ ప్రహసనముల పట్టికలో చేర్చలేదు.

వి మ ర్శ లు

సం = సంస్కృతము; ర = రచనాకాలము; అల = అలభ్యము;

ప్రాం = ప్రాంతములు; అము = అముద్రితము.

అభినయదర్పణము (సం)	నందికేశ్వరుడు క్రీ. శ. 3 వ శాబ్దాబ్ది (ప్రాం) (ర)
సృత్తరత్నావళి (సం)	జాయసేనావతి 1253, 54 (ర) (అము)
గీతరత్నావళి (సం)	.. (అల)
ప్రతాపరుద్రయశోభూషణము (సం)	విద్యానాథుడు 1320 (ప్రాం) (ర)
అలంకారసంగ్రహము (సం)	అమృతానందయోగి 1350 (ప్రాం) (ర)
సంగీతసారము (సం)	విద్యారణ్యస్వామి 1350 (ప్రాం) (ర)
రసార్ణవసుధాకరము (సం)	సింగభూపాలుడు 1390 (ప్రాం) (ర)
సంగీతసుధానిధి (సంగీతరత్నాకరవ్యాఖ్య) (సం)	.. 1400 (ప్రాం) (ర)
నాటకపరిభాష (సం)	.. (అల)
చమత్కారచంద్రిక (సం)	విశ్వేశ్వరుడు ..
వసంతరాజీయము (సం)	కుమారగిరిరెడ్డి (అల)
కావ్యాలంకారచూడామణి	విన్నకోట పెద్దన 1410 (ప్రాం) (ర)
సాహిత్యచింతామణి (సం)	పెదకోమటి వేమభూపాలుడు (అము)
సంగీతచింతామణి (సం) (అము)
సంగీతరసలక్షణము (సం)	తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులు 1420 (ప్రాం) (ర)
రసాభరణము	అనంతామాత్యుడు 1435 (ప్రాం) (ర)
సంగీతరసలక్షణము	తాళ్ళపాక చినతిరుమలాచార్యుడు 1500 (ప్రాం) (ర)
సంగీతసూర్యోదయము (సం)	భండారు లక్ష్మీనారాయణ 1520 (ప్రాం) (ర)
రసమంజరి (సం)	శ్రీకృష్ణదేవరాయలు (అల)
సాహిత్యసారము (సం)	అచ్యుతరాయలు 1530 (ప్రాం) (ర)
తాళకళాబ్ధి (సం)
స్వరమేళకళానిధి (సం)	రామామాత్యుడు 1550 (ప్రాం) (ర)
కావ్యాలంకారసంగ్రహము	భట్టమూర్తి ..
(నరసభూపాలీయము)	(రామరాజభూషణుడు)
లక్షణసారసంగ్రహము	చిత్రకవిపెద్దన ..

రసగంగాధరము (సం)	జగన్నాథపండితరాయలు	1620 (ప్రాం) (ర)
సంగీతపారిజాతము (సం)	అహోబిలపండితుడు	..
మందారమరందచంపువు (సం)	కృష్ణశర్మ-చంద్రదేవశర్మ	..
సంగీతసుధ (సం)	రఘునాథనాయకుడు	..
అభినయదర్పణము	లింగముగుంట మాతృభూతకవి	..
చతుర్దండిప్రకాశిక (సం)	వేంకటమఖి	..
ఆంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణము	గణపవరపు వేంకటకవి	1670 (ప్రాం) (ర)
సంగ్రహచూడామణి (సం)	గోవిందుడు	1680 (ప్రాం) (ర)
రాగతాళచింతామణి	పోలూరి గోవిందకవి	17 వ శతాబ్ది (ర)
తాళదళప్రాణదీపిక
శృంగారమంజరి (సం)	అక్బర్ షా (బడేసా హెబ్)	17 వ శతాబ్ది (ర)
అభినయదర్పణము	వేంకటగిరి (కవిగిరి)	1700 (ప్రాం) (ర)
నాట్యవిద్యావిలాసము		
(సంస్కృతాంధ్రమిశ్రమము)	కంఠీరవరాజు	1710 (ప్రాం) (ర)
సంగీతసారామృతము (సం)	తులజ మహారాజు	1735 (ప్రాం) (ర)
భరతసారసంగ్రహము	చిల్లకూరి దివాకరకవి	18 వ శతాబ్ది (ర)
సాహిత్యరత్నాకరిము (సం)	వారణాసి ధర్మసూరి	..
సంగీతసారసంగ్రహము	తిరువేంకట (?)	1800 (ప్రాం) (ర)
ఆంధ్రీకృతప్రసన్నరామవనిమర్శనము	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1898
కావ్యాలంకారసంగ్రహవ్యాఖ్య	వెల్లాల నదాశివశాస్త్రి	1900
నాటకలక్షణము	శృంగారకవి సర్వారాయడు	1903
దశరూపకసంగ్రహము	కొమాండూరు అనంతచార్యులు	1903 (ప్రాం)
Othello unveild	రెంటాల వేంకటసుబ్బారావు	1906
The Dramatic History of the World	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1908
Hamlet unveild	రెంటాల వేంకటసుబ్బారావు	1909
నాటకసంఘమార్గప్రదర్శిని	కొండిపర్తి సూర్యనారాయణ	1910
బౌచిత్యవిచారచర్చ	వేంకటరామకృష్ణకవులు	1912
ఆంధ్రశాకుంతలవిమర్శనిరసనము	తోలేటి వేంకటసుబ్బారావు	1912
చిత్రనళియనాటకప్రదర్శనము	..	—
రసమంజరి (గంధవహము)	మంచెళ్ళ వాసుదేవకవి	1912
రసమంజరి	గుడిపాటి కోదండకవి	1913
సాక్షి (ప్రథమసంపుటము)	పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	1913
ఆంధ్రనాటకములు (ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక)	తల్లాప్రగడ సూర్యనారాయణరావు	1913

క వికంఠాభరణము	వేంకటరామకృష్ణకవులు	1914
కవిత్వతత్త్వవిచారము	కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి	1914
ఆంధ్రదశరూపకము	మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1915
The real and the ideal in Sanskrit Drama పురాణం సూరిశాస్త్రి		1915
చిత్రాంగిపాత్రపోషణము (ఆంధ్రపత్రిక ఉగాదిసంచిక)	తణికెల్ల వీరభద్రుడు	1916
ఆంధ్రనాటకనామావళి	పురాణం సూరిశాస్త్రి	1916
సంగీతఇంద్రనభ (ప్రహసనము)	బి. టి. రాఘవాచార్యులు	1920
నాటకకోలాహలము (ప్రహసనము)	కోటమర్తి చినరఘుపతిరావు	1921
నవరసతరంగిణి	అదిభట్ట నారాయణదాసు	1922
నాటకకళ (తొలిసంచిక)	మల్లాది విశ్వనాథకవిరాజు (సంపాదకుడు)	1923
నాట్యాంబుజము	పురాణం సూరిశాస్త్రి	1923
నాటకదీపిక	బి. టి. రాఘవాచార్యులు	1923
ఆంధ్రనాటకరంగము	గొల్లపూడి శ్రీరామశాస్త్రి	1924
నాట్యోత్సవము	పురాణం సూరిశాస్త్రి	1924
బలేచింతామణి (ప్రహసనము)	బి. టి. రాఘవాచార్యులు	1920 (పాం)
ఆంధ్రనాటకసంస్కరణము	పురాణం సూరిశాస్త్రి	1925
విమర్శకపారిజాతము	..	1925
శృంగారరసాలవాలము	వెణుతుర్ల వడ్డికవి	1926
ఆంధ్రనాటకములు	చైకుమళ్ళ కామేశ్వరరావు	1926
సాహిత్యమీమాంస	శ్రీపాద కామేశ్వరరావు	1926
నాటకమీమాంస	..	1927
నాట్యా ౭ శోకము	పురాణం సూరిశాస్త్రి	1927
భాసకాళిదాసవిక్రమాదిత్యుల కాలనిర్ణయము	కోలాచలం శ్రీనివాసరావు	1927
కావ్యమీమాంస	పంచాగ్నుల అదినారాయణశాస్త్రి	1930
కామసూత్రము	..	—
ఆంధ్రనటప్రకాశిక (సచిత్రము)	పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి	1930
నాటకమర్మము	పోరంకి వేంకటసుబ్బారావు	1933
కావ్యాత్మ	శే. వెం. రాఘవఅయ్యంగార్	1934
నాటక ప్రహసనము (మదనసాయకార్తవీర్యము)	చింతావేదుల - గుడిపాటి	—
అభినయదర్పణమ్ (ఆంధ్ర వ్యాఖ్యానహితము)	వావిళ్ళవారిముద్రణము	1934

నాట్యకళ (తొలిసంచిక)	నీలం రాజు వేంకటేశ్వయ్య (సంపాదకుడు)	1934
రంగభూమి (తొలిసంచిక)	ఎస్. ఎస్. సోమయాజి (సంపాదకుడు)	1935
నాటకవ్యాసములు (కవికోకిల గ్రంథావళి-4)	దువ్వూరి రామిరెడ్డి	1935
ఆంధ్రసాహిత్యదర్పణము	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1935
నాటకోపన్యాసములు	రాళ్ళపల్లి ఆనంతకృష్ణశర్మ	1935
ప్రకాశవద్మనిరసాలంకారము	ఈయ్యాణ్ణి వేంకటవీరరాఘవాచార్యుడు	1937
ఆంధ్రనాటకపితామహుడు (పరిశోధనావ్యాసము)	దివాకర్ల వేంకటావధాని	1937 (ర)
6 వ ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తు అధ్యక్షోపన్యాసము	పింగళి లక్ష్మీకాంతం	1937
ఆధునికాంధ్రవాఙ్మయవికాసవైఖరి	జయంతి రామయ్యపంతులు	1937
శ్రీవనరాసగోవిందరాయసమ్మాన సంచిక	కొత్తపల్లి లక్ష్మయ్య (సంపాదకుడు)	1937
భారతాభారతరూపకమర్కాదలు	వేదం వేంకటరాయశాస్త్రి	1940
నాటక విమర్శ	శిషారామకృష్ణశాస్త్రి	
ఆంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణము	చెలమచర్ల రంగాచార్యులు	1944
ఆంధ్రధ్వన్యలోకము	పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి	1944
కావ్యాలంకారసంగ్రహము	సన్నిధానం సూర్యనారాయణశాస్త్రి	1945
వాఙ్మయసీయం	మేడిచెర్ల ఆంజనేయమూర్తి	1945
నాట్యశాల	శ్రీనివాస చక్రవర్తి	1946
నటన (తొలిసంచిక)	యమ్. ఎస్. రామచారి (సంపాదకుడు)	1948
ఆంధ్రధ్వన్యలోకము	వేదాల తిరువేంగళాచార్యులు	1950
ఆంధ్రరచయితలు (ప్రథమభాగము)	మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి	1950
రసార్థవసుధాకరము	బులుసు వేంకటరమణయ్య	1950
నాట్యశాస్త్రమ్ (ఆంధ్రభారతీసహితమ్) (ప్రథమభాగము)	—	1951
గీర్వాణరూపకము	తల్లా వరులకృత్తివాసతీర్థులు	1952
భక్తిరసాయనము	పోతుకూచి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1953
రూపకవ్యాసములు (కిన్నెరలో)	భూపతి లక్ష్మీనారాయణరావు	1953
నటన	శ్రీనివాస చక్రవర్తి	1953
తెలుగుహాస్యము	ముట్నూరి సంగమేశం	1954
ఆంధ్రనాటకపితామహసంస్కరణసంచిక (పరిశోధన)	తిరుమల రామచంద్ర (సంపాదకుడు)	1955
గురజాడఅప్పారాయసంస్కరణసంచిక (పరిశోధన)	..	1956

దక్షిణదేశములు : నాట్యము	తుమ్మలపల్లి సీతారామరావు	1956
ఆంధ్రనాటకరంగచరిత్ర	కొప్పరపు సుబ్బారావు (అనమగ్రముఅముద్రితము)	
ఆంధ్రనాటకపద్యపతనం	భమిడిపాటి కామేశ్వరరావు	1957
నెల్లూరు : నాటకకళ	కొమాండూరు పార్థసారధిఅయ్యంగార్	1957
నాటకకళ	మిక్కిలినేని రాధాకృష్ణమూర్తి	
(తెలుగుభాషాసమితిబహుమతిగ్రహీత)	1957 రచన (అముద్రితము)	
ఆంధ్రనాటకకర్తలు (ప్రథమభాగము)	వివిధరచయితలు	1957
నాట్యవేదము (ప్రథమభాగము)	జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ	1957
ఆంధ్రగాయకులచరిత్ర	మంగిపూడి రామలింగశాస్త్రి	1957
ఆంధ్రనాటకరంగఅభ్యుదయ వ్రత్యోత్సవసంచిక (గుటూరు)		1957
నాట్యకళ (పునరుద్ధరణ-తొలిసంచిక)	శ్రీనివాస చక్రవర్తి (సంపాదకుడు)	1957
ఆంధ్రవాగ్గేయకారచరిత్రము	బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు	1958
అభినయం	శ్రీనివాస చక్రవర్తి	1958
మేకవ్	కుమార్	1958
తెలుగుజానపదగేయసాహిత్యము		
(పరిశోధనావ్యాసము)	బి. రామరాజు (రచన-1956)	1958
నాట్యశాస్త్రము (నవభారతిలో ప్రకటితము)	పోతుకూచిసుబ్బాబ్రహ్మశాస్త్రి	1958
Report of the committee for the Revival of Dramatic Art		1959
నాట్యశాస్త్రము (గుప్తభావప్రకాశికాసహితము)	పోణంగి శ్రీరామఅప్పారావు	1959
కూచిపూడినాట్యసదస్సుసంచిక	(ఆం. ప్ర. సంగీతనాటక అకాడెమీ)	1959
సురభిన ప్రతిస్పర్ధోత్సవసంచిక	(తెనాలి)	1960
ఆంధ్రనాటకజగత్తు		
(మద్రాసువిశ్వవిద్యాలయం పత్రిక)	శిషా రామకృష్ణశాస్త్రి	1960
నాటకశిల్పం	రోహిణి	1960
ఆంధ్రనాటకకళాపరిషత్తురజితోత్సవసంచిక	(తణుకు)	1960
నాటకసదస్సుసంచిక	(ఆం. ప్ర. సంగీతనాటక అకాడెమీ)	1960
తెలుగునాటకాలు		
(తెలుగువాఙ్మయము : సంగ్రహచరిత్ర)	కూర్కా వేణుగోపాలస్వామి	1960
తెలుగుసాహిత్యముపై ఇంగ్లీషుప్రభావము	జి. నారాయణస్వామిరెడ్డి(అముద్రితము-రచన1955)	
(పరిశోధనావ్యాసము)		
"		
ఆంధ్రహిందీరూపక (హిందీరచన)	కొత్తపల్లి వీరభద్రరావు (రచన-1956) (1960)	
ఆంధ్రయక్షగానవాఙ్మయచరిత్ర	ఐ. పాండురంగారావు (రచన-1956) (1960)	
నటమిత్రమ్	యస్వీ జోగారావు (రచన-1956) (1961)	
	బండారు రామస్వామి (రచన-1958) (1964)	

రచయితలు

- [సూచనలు: 1. ఇందునాటికా-నాటిక రచయితలు మాత్రమే పేర్కొనబడిరి. కుండలీకరణములందున్న సంవత్సరసంఖ్యలు ఆయారచయితల రచనాప్రారంభములను ప్రాయశఃముగా సూచింపగలవు.
2. విమర్శకుల కొరకు ప్రథమానుబంధములోని 'విమర్శలు' అను భాగమును చూడవలెను].

అంకయ్య, ముప్పన చిన : విగ్రహం (1948), బూట్సు, శిథిలాలయం, కుళ్ళుసరుకు.

అంజయ్య, కె : దేవుని బిడ్డలు (1958).

అంజిబాబు : భూస్వామి (1953).

అంబటి : న్యాయమందిరం (1959), డిటెక్టివ్, పునస్సంయోగం, అంతర్నాటకం, ముసుగు మనిషి, పతిత.

అచ్చమాంబ, గుండు : కాళహస్తీశ్వరకళ్యాణోత్సవము (1904).

అచ్చయ్య, కట్టా : మహాభారతయుద్ధము (1924), విజ్ఞానసారంగధర, శ్రీకృష్ణావతారము.

అచ్చయ్య, కోడూరి : పెత్తందారు (1958)

అచ్చయ్యనాయుడు, రావి : అభినవ ఉత్తర గోధనాపహరణము (1930).

అచ్యుతరామరాజు, గణపతిరాజు : బ్రహ్మముడి (1955)

అచ్యుతరామశాస్త్రి, మల్లాది : శ్రీరామరాజ్యవియోగము (1907), రత్నమాల, ద్రౌపదీవస్త్రాప హరణము, భక్తచౌకామీశ, అహల్య, నక్కుబాయి, భక్తకుచేల, శ్రీ కృష్ణలీలలు.

చంద్రకాంత, రామదూత (లంకారాజ్యము), సత్యామోదచంద్రోదయము.

అచ్యుతరావు, సోమరాజు : పత్నిప్రతాపము (అనసూయ) (1927).

అనంతమ్మ, పింగళి : సంగీతసత్యహరిశ్చంద్ర.

అనంతరావు, సునర్ల : పాండవాజ్ఞాతవాసము (1887), ముద్రారాక్షసము.

అనంతాచార్య, కె : విప్లవసమిధలు (1954).

అనవర్తి : మహావీర్ పృథ్వీరాజు.

అన్నపూర్ణయ్య, ఆయలసోమయాజుల : నవజీవనము (1954).

అన్నపూర్ణయ్య, మద్దూరి : చిచ్చులపిడుగు (1929).

అప్పయ్యకవి, అల్లంసెట్టి (జననము-1900) : మదనసాయకము (1921), త్రిపురవిజయము.

అప్పలస్వామి, కారెపు : ఈ రోజు బ్రాకెట్ (1957), విజస్వరూపాలు, నేరస్తుడెవరు, పాపం పండింది, పెండ్లికొడుకులు, భయంబ్రతుకు, సంఘర్షణ, కట్జోకర్, మొదటిపేజీ, ముగ్గురుభైదీలు, కళకారులు, బలిపీతం, పెసిడెంటు.

అప్పలస్వామి, పురిపండా ("వైశాఖి") (జననము - 1904) : ఉత్కలపతనం (1931).

అప్పారావు, గురజాడ వేంకట : (1885 - 1915) కన్యాశుల్కము (రచన-1892) (1897).
కొండుభట్టియము, బిల్హణీయము (అసమగ్రము).

అప్పారావు, తెల్ల : మైరావణి (1948).

అప్పారావు, పులిజాలవేంకట : మద్యనిషేధము (1949), స్వరాజ్యసౌధము.

అప్పారావు, పోణంగి శ్రీరామ : టాక్ మహల్ (1942), మంత్రితిమ్మరుసు, ఉలూపి.
యమునాతీరం.

అప్పారావు, మేకా రంగయ్య : చంద్రగుప్తనాటకము (1948)

అప్పారావు, మేకా వేంకటాద్రి (జననము-1883) : దుర్యోధనాంతము (1915), గోవర్ధనోద్ధారణము, ఆంధ్రపీఠపీఠవిజయము (జ్యోతిర్లీల), పృథ్వీరాయాంతము, శోభనాచలమాహాత్మ్యము, రామదాసు చరిత్ర, స్నేహలత.

అప్పారావు పట్నాయక్, మానాపురం : రేవతి (1946).

అబ్బాయిదాసు, జి : శశిరేఖాపరిణయము (1921).

అమర్, యమ్. ఏ : రిజ్జెవాలా (1954).

అమరయ్య, టి : శ్రీరామసామ్రాజ్యపాదుక (1933)

అమరేంద్ర (సి. నరసింహశాస్త్రి) : చక్రవర్తి మొ॥ నాటికలు, మాక్ బెత్ మొ॥ నాటకములు.

అయ్యవారిశాస్త్రి, జంధ్యాల : ఆలీ ప్రభుకుల నిర్బంధము (1921).

అవధాని, ఎ. ఎన్ : ఆదర్శాలు (1953).

అవధాని, మల్లాది : ఆంధ్రరాష్ట్రం (1938), ఆంధ్రాస్పిరిట్, అసంపూర్ణ రామాయణం, ఖడ్గతిక్కన, జగజ్జ్యోతి, జగన్నియంత, నవద్వీపం, బాలచంద్ర, పల్నాటిరణదుండుభి, ప్రపంచయుద్ధం, భారతయోధులు, గాలివాన.

అశ్వత్థరావు, కరణం (జననము - 1901) : మయూరధ్వజనాటకము (1929).

ఆంజనేయశర్మ, వేమూరి : శంఖరకన్య (1950), దేవదత్త.

ఆంజనేయశాస్త్రి, కుప్పా శ్రీ : ఆశ్చర్యచూడామణి (1952).

ఆంజనేయులు, కుందుర్తి : ఆశ (1957).

ఆంజనేయులు, వి : న్యాయం (1955).

ఆంజనేయులు, బిట్రా (జననము - 1894) : సరోజముఖి (1926), భక్తకవీరు.

ఆచార్, పి. వి : మనసమాజం (1955), ఆపద్బంధపులు, రాజద్రోహి (అముద్రితము).

ఆచార్య, కె. వి : దేవానామ్ప్రియ (1959).

ఆచార్య, జి. యస్. యన్ : శేషశాయి, మానాప్రెగడ : రత్నావళి (1954).

ఆచార్య, బి. యన్ : కుమ్మరి మొల్ల (అముద్రితము).

ఆత్మేయ, ఆచార్య : గౌతమబుద్ధ (1944), పరివర్తన, ఈనాడు, యన్. జి. వో (గుమాస్తా).
ఎవరుదొంగ, వాస్తవం, విశ్వశాంతి, ప్రగతి, చస్తేనేం, కళకోసం, కప్పలు, అంత్యా
ర్పణ, ఓటుసీకె, చావకూడదు, మాయ, పరప్రసాదం, భయం, ఒక రూపాయి, అశ్వ
ఘోషుడు, అశోకసామ్రాట్.

ఆదినారాయణ, యడవల్లి : ప్రతిమానాటకము (1954).

ఆదినారాయణరావు, గాదిరాజు : రెడ్డిరాజు (1952).

ఆదిశేషయ్య. స్వయంపాకుల : ప్రమద్వర (1956).

ఆనందకవి, రాజారాం : సంగీత ఉషాపరిణయము (1908).

ఆనందము, బి : క్రీస్తు జనననాటకము (1926).

ఆనందమోహన్, ఆదిరాజు : దర్మపథం (1957).

ఆనందరావు, ధన్నవాడ : భువనమోహనవిజయము (1900).

ఆనందరావు, బి : పశ్చాత్తాపము (1938).

ఆనందాచార్యులు, పనప్పాకం : గీతరఘునందనము (1896).

ఆరుద్ర (భాగవతుల శంకరశాస్త్రి) : దేవుని ఎదుట (1950). పార్కు-బెంచీ. నన్నుగురించే.

దరభాస్తుఫారం, అక్కయ్యకి ప్రమోషన్, విషప్రయోగం, న్యాయాధికారి.

ఆళ్వారుస్వామి, పట్టికోట : కనువిప్పు (1955).

ఇందుమతీదేవి, గుడిపూడి : సర్మద (1939).

ఈశ్వర, పాపినేని : ఖడ్గవాజిని (1940).

ఈశ్వరప్ప, నిడమర్తి : శివలీల (1932).

ఈశ్వరప్ప, బుద్దిరాజు : వేశ్యాలంపటము (1917), పరమానందము.

ఈశ్వరుడు, బల్లా : నేటిన్యాయం (1954).

ఉపేంద్రశర్మ, మందలపర్తి : కైమోడ్పు, మాధవశర్మ, తిక్కన, కృతజ్ఞత, ఉత్తీర్ణత,
వయోజనవిద్య.

ఉమామహేశ్వరరావు, కొడాలి : గ్రామభాగవతము (1954).

ఉమామహేశ్వరరావు, వెల్లాల : మెత్పెత్ (1959). అముద్రితములు — లియర్ చక్రవర్తి,
హ్యమెట్, ఒథెల్లో.

ఉమామహేశ్వరశర్మ, భాగవతుల : ఉన్మత్తుడు (1959).

ఉమాశీషా (1885-1945) : విచిత్రబిల్వ చీయము (1910), చంద్రగుప్త, మణిమాల, మహా
భారత కౌరవరంగము, అనసూయాదేవి, కళ, ఎక్స్కాలేజి గరల్, దానవవధ, విషాద
సౌందర్యము; మదాలస, బ్రహ్మవిద్యావిలాసము, పద్మావతి.

కణ్వశ్రీ : అజాతశత్రు (1946), ఆనాడు, ఇదా ప్రపంచం, బాలనాగమ్మ, మాయాబజారు.

కనకాంబ, కాంచనపల్లి (జననము - 1893) : అభిజ్ఞానశాకుంతలము (1928), హంసవిజయము,

కన్నమాచార్యులు, ఎన్. : శ్రీకృష్ణప్రతిజ్ఞ (1935)

కన్నసామి (కరి వేంకటనరసింహాచార్య) : మహాద్రుదీయం (1960).

కరిబసవశాస్త్రి, కె. ఎమ్ : రజతోత్సవము (1935).

కరుణశ్రీ (జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రి) : కరుణామయి. (1946). స్వప్నవాసవదత్తము.

కల్యాణి, శ్రీమతి : పెళ్ళికొడుకులు (1950).

కాంచన్, ఎమ్. ఏ : శ్రీ త్యాగము (1947).

కామయ్య, దరిమడుగు : రాయలు (1955).

కామేశ్వరరావు, కొచ్చెర్లకోట : సతీసక్కుబాయి (1932), సత్యహరిశ్చంద్ర, సారంగధర.

కామేశ్వరరావు, గరికిపాటి : సంగీత సావిత్రి (1921), జయంతజయపాలము, వరవిక్రయము.

కామేశ్వరరావు, చిర్రావూరి : ప్రమద్వర (1917), ప్రేమసుందరి.

కామేశ్వరరావు, జయంతివేంకట : చిత్ర (1923).

కామేశ్వరరావు, తేకుమళ్ళ (జననము-1907) : కోపచారి మొగుడు (1936).

కామేశ్వరరావు, తాల్లపూడి : మదనమాలినీవిజయము (1910).

కామేశ్వరరావు, భమిడిపాటి (జననము-1897) : బాగుబాగు (1923), ఎప్పుడూ ఇంతే, కచటతపలు, ఘటన, చెప్పలేం, నిజంకూడా అబద్ధమే, నామాచే నెగ్గింది, పూర్వరంగం, మాయలమాలోకం, రెండురెళ్ళు నాలుగు, స్వరాజ్యం, ఈడూజోడూ, ఎవళ్ళగొడవ వాళ్ళది, జరగాలి అనుకోవాలి, తప్పనిసరి, ప్రణయరంగం, పెళ్ళి కంట్రోలు, పెళ్ళిట్రయినింగు, వద్దంటే పెళ్ళి, వినయప్రభ, స్వప్నం, అయిదురోజులు, కర్ణహృదయం, ఘటోత్కచ రాయబారం, దుర్యోధనపతనం, పట్టాభిషేకం, ప్రతిజ్ఞ, ప్రతిమ, బాలకేసరి, బాలకృష్ణమాయ, మధ్యముడు, రాక్షసగ్రహణం, వసంతసేన, శాంతిదూత, కాలక్షేపం సంపుటాలు.

కామేశ్వరరావు, వేముల : కమల (1918).

కామేశ్వరరావు, శ్రీపాద : చంద్రగుప్త (1922), గడుసుగంగయ్య, సోహ్రాబురుస్తుం, భారత రమణి, రాజావ్రతాసంహ, సీత, బిల్వమంగళ, పునర్వివాహము, పిసినిగొట్టు, లీలావతీ సులోచనము, తగినకాస్తీ, కళాపహాడ్ (నీలాచలము).

కామేశ్వరరావు, సత్యవోలు : ధూమశకట నాటకము (1902), రతీమన్మథనాటకము, కాదంబరి, విచిత్రకుచేలము.

కాలకవి : మార్కండేయవిలాసము (1921).

కావ్యశ్రీ : కలెక్టర్ (1952), ప్రతిఫలం, మానవుడు, సమర్పణ, స్వీకారం.

కాళిదాసు, వరుల (జననము - 1910) : తారామండలము (1934) మొ॥

కాశయ్య, ఎమ్ : కంజాక్షీపరిణయము (1925).

కాశీనాథ విద్వత్కవి, పేరి : పూర్వశాకుంతల నాటకము (1928).

కాశీపతిఅచారి : ధర్మాంగదనాటకము (1892).

కాశీవిశ్వనాథగుప్త, డి : పుష్పహాస (1937).

కుటుంబిరాయశర్మ, మేళ్ళచెరువు : హనుమద్విజయము (1928).

కుటుంబరావు, అయ్యంకి : మనోరమాజయ సేసీయము (1911).

కుటుంబరావు, కాచిభట్ల : సంగీతకుచేలోపాఖ్యానము (1914), ప్రహ్లాద.

కుటుంబరావు, కొడవటిగంటి : కామినీహృదయం (1955), సత్యవతి స్వీయకథ, కొరకరావి
కొయ్య, నడమంత్రపుసిరి.

కుటుంబరావు, కోనేరు : పైడిగడ్డ (1954), అనార్కలి.

కుప్పస్వామిఅయ్యర్, కె : కృష్ణార్జునీయము (1926).

కృత్తివాసతీర్థులు, తల్లావర్దుల (జననము-1914) : భార్యలసమ్మె; చైనారోదనం.

కృష్ణ, ఎ. ఆర్ : అరగంటలో అదృష్టం (1955), అముద్రితములు—ఎక్కడికి, ఎత్తుపల్లాలు,
దేశంకోసం, నిచ్చెనలు, దాగిన సత్యం, 1957.

కృష్ణకవి, ద్వివేది వేంకట : రుక్మాంగదనాటకము (1921).

కృష్ణకౌండిన్యూడు : నందనార్ చరిత్రము (1933).

కృష్ణదాసు, పి. వేంకట : కృష్ణలీలలు (1926).

కృష్ణద్వైపాయనాచార్యులు, కె. యమ్ : సాంబవిజయము (1921).

కృష్ణమాచారి, పి : కాంతాహరణము (1928).

కృష్ణమాచార్యులు : రంభానలకూబరవిలాసము (1901).

కృష్ణమాచార్యులు, ఎక్కిరాల : సుభద్ర (1952), అపొండవం, స్వయంవరం, కొండదొర.

కృష్ణమాచార్యులు, కపిస్థలం : ఎలెక్షన్ ప్రహసనము.

కృష్ణమాచార్యులు, ధర్మవరం రామ (1863-1912) : చిత్రనళీయము (1886), విషాదసారంగ
ధరము, పాదుకాపట్టాభిషేకము, ప్రహ్లాద, సావిత్రి చిత్రాశ్వము, మోహినీరుక్మాంగద,
బృహన్నల (ఉత్తరగోగ్రహణము), ప్రమీలార్జునీయము, పాంచాలిన్వయంవరము,
ముక్తావళి, చిరకారి, రోషనారాణివాణి, వరూధిని, ఆభిజ్ఞానమణిమంతము (చంద్రహాస).
అముద్రితములు—అజామిశ, ఉషాపరిణయము, సుశీలాజయపాలీయము, యుధిష్ఠిర యౌవ
రాజ్యము, సీతాన్వయంవరము, ఘోషయాత్ర, మదనవిలాసము, ఉన్మాదరామ ప్రేక్షణీ
కము, రాజ్యాభిషేకము, సుగ్రీవపట్టాభిషేకము, విభీషణపట్టాభిషేకము, హరిశ్చంద్ర.

కృష్ణమాచార్యులు, నందూరి వేంకటరామ : ఛత్రపతిశివాజీ (1947), ధర్మచక్రము, శ్రీకృష్ణ
దేవరాయలు, గీతకర్త, ఉరికంబం, త్యాగరాజు, తెలుగుగడ్డ.

కృష్ణమాచార్యులు, పరాశరం వేంకట : కళాపూర్ణోదయము (1980).

కృష్ణమాచార్యులు, వంగీపురం : జనకజానందము (1942), ధ్రువవిజయము.

కృష్ణమూర్తి, ఎన్. బి. : సుదర్శనోపాఖ్యానము (1912).

కృష్ణమూర్తి, ఎస్. : వాసవీవిలాసము (1937).

కృష్ణమూర్తి, కంచిభట్ల : బీచ్ (1940), ప్రయవేటు మాష్టరు, దేవుడు సత్యక్షమైతే,
పెళ్ళిసంబంధాలు.

కృష్ణమూర్తి, కాకరపర్తి : సుడిగుండము (1949).

- కృష్ణమూర్తి, కె. జి : హేమాంగద (1940).
 కృష్ణమూర్తి, జి. : అనుమానం (1958).
 కృష్ణమూర్తి, డి. వి : విషాదతిమ్మరసు (1946).
 కృష్ణమూర్తి, విశ్వంక : కీచకవధ (1913).
 కృష్ణమూర్తి, పెమ్మరాజు వేణుగోపాల : విజయసింహ (1943), నాగమనాయకుడు.
 కృష్ణమూర్తి, పొన్నాడ : సావిత్రము (1909).
 కృష్ణమూర్తి, భట్టిప్రోలు : ఉత్తరచేతులు (1956).
 కృష్ణమూర్తి, మండా : కృష్ణదేవరాయ పూర్వదిగ్విజయము (1925).
 కృష్ణమూర్తి, యెలకెట్టి శ్రీ : ఇంతన్యాయమా (1957).
 కృష్ణమూర్తి, రాంభట్ల : ప్రొద్దుపొడుపు (1959).
 కృష్ణమూర్తి, హెచ్ : పెనుగొండదుర్గము (1897).
 కృష్ణమూర్తికవి, ఆర్ : భువనమోహినీవిలాసము (1919).
 కృష్ణమూర్తినాయుడు, పగడాల : చారా.
 కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, శ్రీపాద (జననము-1866) : కలభాషిణి (1902), ఆంధ్ర వేణీసంహారము, బొబ్బిలియర్ధనాటకము, రాజభక్తి, మోహినీమనోహరము, వీరసేనవిజయము, తిలకమహారాజనాటకము, గాంధీవిజయద్వజము, భోజరాజవిజయము, శ్రీనాథ కవిరాజీయము, మహాభారతయుద్ధము, చంద్రికాపరిణయము, వధూవిజయము, మాయావతీనాటకము, సావిత్రి, వీరరుద్రనాటకము, శ్రీరామకుమారవిజయము, విక్రమదేవవిజయము, యయాతినాటకము, యజ్ఞవల్క్యనాటకము, యజ్ఞఫలము, ధాష్టికపంతులు, చాలోరిబుచ్చిగాడు, అముద్రితములు—స్వరాజ్యోదయము, భారతసారనాటకము, కమలిసీపరిణయము, సుందోపసుందనాటకము, అహల్య, వ్యాసావతారము, సుకన్య, ఆంధ్రజ్యోతి, శకుంతల, ఉత్తరరామచరితము, పంచవర్షప్రణాళికానాటకము, కుక్కకాటు వైద్యము, పాదపూజ.
 కృష్ణయ్య, అట్లూరివేంకట : దేశద్రోహి (1953).
 కృష్ణయ్య, అయ్యపువేంకట : సంఘర్షణ (1953).
 కృష్ణయ్య, ఆకెళ్ళవేంకట : వామనవిజయము (1916).
 కృష్ణయ్య, కోరాడరామ : బాలచరితము (1919).
 కృష్ణయ్య, గూడ : సంగీతబిల్వజీయము (1910), అభిజ్ఞానశాకుంతలము, కుశలవ.
 కృష్ణయ్య, దాసరివేంకట : కాంతాకనకం (1953), అప్పిచ్చువాడు వైద్యుడు.
 కృష్ణయ్య, హోతావేంకట : రోహిణీసుధాకరవిజయము (1902), ద్రౌపదీస్వయంవరము, శశికళా సుదర్శనము, సుభద్రార్జునీయము, ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము, శ్రీరామాభ్యుదయము.
 కృష్ణయ్యశాస్త్రి, వంగలచిన : బుధకుమారచరిత్రము (1912), స్నుషావిజయము.
 కృష్ణరావు, కరణము (జననము-1894) : భీష్మ (1927).
 కృష్ణశర్మ, జి. పి : యువయువతీ విద్యాసాహచర్యము (1939).

కృష్ణశర్మ, దేవరకొండచిన్ని : భక్త్యాగరాజు (1938)

కృష్ణశర్మ, పి. యశ : సహకారి నాటకము (1923).

కృష్ణశర్మ, మల్లాది వేంకట : శ్రీ (1945), వారసత్వం, వీరవిహారం, నామకరణం, ప్రత్యక్ష దైవం. సుబ్బక్క-విరహం, విషకన్య, ప్రతిమ, గతిలేని దేశంలో మతిలేని మనుష్యులు. అముద్రితములు—మాయాబజారు, వసంతసేన, అభాగిని, మిస్. ప్రేమ. బి. ఏ. ప్రతిజ్ఞ. కృష్ణవేణి, అలెగ్జాండర్, కాలాపహాడ్, దక్షయజ్ఞము, పాదపూజ, తెరలోకురుక్షేత్రం, లవకుశ, భూకైలాస్, దేవదాస్, అగ్రహారం, సైతాన్ దర్బార్, రామరాజ్యంలో మర్కట రాజ్యాంగం, జీవన్మృతులు, దయ్యాలతోట, అరవల ఆంధ్రరాష్ట్రం, జ్వాల, అబ్బాయి, కవినన్మానం, భక్తకూటం, చిత్రదహనం, వైకుంఠయాత్ర, సీలినీడలు, నారీమూర్తి, మనసులేనిమనిషి.

కృష్ణశర్మ, వేదం వేంకట : ఆంధ్రకుండమాల (1949).

కృష్ణశాస్త్రి, దేవులపల్లి వేంకట (జననము-1897): ఆండాళ్, విద్యాపతి, శర్మిష్ఠ, అమృతమంథనం, విప్రనారాయణ, ధనుర్దాసు మొ॥

కృష్ణశాస్త్రి, మల్లాది గోపాల : సంపూర్ణ రామాయణము (1921), శ్రీసీతారామవియోగము.

కృష్ణశాస్త్రి, యడవల్లి వేంకట : గోపీచందుచరిత్ర (1899), హరిశ్చంద్రోదయము.

కృష్ణారావు, కె : వివేకానంద (1935), మంచి వాళ్ళవరు.

కృష్ణారావు, కొచ్చెర్లకోట రామచంద్రవేంకట (1871-1919) : అపవాదతరంగిణి (1901), సరస్వతి.

కృష్ణారావు, కోటగిరి వేంకట (జననము - 1880) : ప్రణయోదర్శము (1943), అభినవ పాండవీయము, పాదుషాపరాభవము, బెబ్బులి, వేదవతి.

కృష్ణారావు (జి. వి.) గవను వేంకట : సునీధ (1935), భిక్షపాత్ర, ఫ్రెంచికామెడీ, తమ్మ పడిగ, దానధార, ప్రతిక్రియ, యాదవప్రళయం, ఆదర్శభిలాలు, పాడునంపుం, డమ డమాలబండి, విడినిర్ణయం, ధమ్మిల్లం.

కృష్ణారావు, నరసింగోలు : చందనావతి (1915).

కృష్ణారావు, బలభద్రపాత్రుని శ్రీ : విశ్వామిత్రయాగసంరక్షణము (1939).

కృష్ణారావు, రాచర్లవేంకట : ప్రచండరాఘవము (1911), సంగీతవీర సేనవిజయము.

కృష్ణారావు, సి. ఎస్. ఆర్ : మాక్వెల్ (1893).

కృష్ణారావు, సి. రామ : మహిళ (1944).

కృష్ణారెడ్డి, ఎ : మంచిరోజు, అల్లుడుచూపిన ఆదర్శం.

కేరా : ఇరుగు పొరుగు (1953).

కేశవదాసు, చందాల : కనకతార (1911), బలిబంధనము మొ॥

కేశవరావు, కె : డబుల్ జీరో (1955).

కొండమాచార్యులు, దూపాటి : ఆంధ్రవిజయము (1925).

- కొండలరాయడు, ఏలూరి బుల్లి : సంజయరాయబారము (1980).
- కొండలరావు, కాకర్ల : తపతీసంవరణము (1919), అభిజ్ఞానశాకుంతలము.
- కొండలరావు, కె : శ్రీకృష్ణజాంబవంతయుద్ధము (1955).
- కొండలరావు, బి : బానిసలదేశం (1955).
- కొండలరావు, రావి : స్వయంవరం (1957), కుక్కపిల్ల దొరికింది, కథకంచీకి.
- కోటయ్య, దేవాద్రి : మేధానిధినాటకము (1921).
- కోటయ్యచౌదరి, యద్లపల్లి : కామేడ్ వెంగమ్మ (1944), గాంధేయవిజయము.
- కోటంరాజు, కె : ఉషాపరిణయము (మణికాంత) (1911), రత్నకేతనవిలాసము.
- కోటమరాజు, రాళ్ళభండిదిన : నిరంకుశనాటకము (1921), శకుంతల నాటకము.
- కోటయాచార్యులు, గోనుగుంట : వీరబ్రహ్మాండ్రవిలాసము (1932).
- కోటీశ్వరరావు, కందుకూరి : సీతాకల్యాణము (1960).
- కోటీశ్వరరావు, గూడూరి : పద్మినీలతాబాంధవము (1916), మారుతీమైరావణ సంగ్రామము, సంపూర్ణరామాయణము, పురూరవ, మారుతీవిజయము (లంకాదహనము), జగన్మోహన, సీతాకల్యాణము.
- కోటీశ్వరరావు, బిద్దిరెడ్డి : జయంతజయపాలము (1921), రోషనార, కాంతామతి, సుమతీదేవి, బాలనాగమ్మ, హనుమద్రామసంగ్రామము (శ్రీరామాంజనేయయుద్ధము), సంపూర్ణ రామాయణము, సంగీతకృష్ణరాయబారము, మారుతీమైరావణ సంగ్రామము, మారుతీ విజయము (లంకాదహనము), వైరాగ్యచింతామణి.
- కోటీశ్వరరావు, సి : ప్రమీలాద్వనీయము.
- కోటీశ్వరశర్మ, ఎన్. రామ : శ్రీరామకల్యాణము (1921).
- కోనయ్య, ఇ : మాయలవల్లి (1908).
- కోడూరిపాటి : సాని - సంసారి (1948).
- కోడూరిపాటి, రాఘవ, శ్రీ : రంగస్థలం (అముద్రితము).
- కోదండపాణిశాస్త్రి, ఎ. వి : పార్వతీపరిణయము (1935).
- కోదండరామయ్య, కర్లపాలెము : భీమప్రతిజ్ఞ (1914).
- కోదండరామశాస్త్రి, ప్రయాగ : ప్రతిమానాటకము (1944).
- కొండిన్యభట్టర్, ఆచార్య : అగ్నిజ్వాల (1952), దండక, బలి, విజయం, మదిరాదేవి.
- కొస్తుభము, వడగ : ప్రతిజ్ఞాపరశురామము (1996).
- క్రిష్ణవిలాససభ తెనుగూ కండక్టర్లు : అభినవమంజువాణి (1908).
- గంగన్న, జె : అభిజ్ఞానశాకుంతలము (1931).
- గంగాధరము, నేదునూరి (జననము 1904) : లోకనాటకము (అంతాగమ్మత్తు) (1932).
- గంగాధరరామశాస్త్రి, కొంతి : చింతామణి (శ్రీకృష్ణలీలాశుకము) (1921), సతీఅనసూయ.
- గంగాధరరామరావు, రావువేంకటమహిపతి (జననము-1910) : ఆ లోకం నుండి ఆహ్వానం (1938), తీరనికోరిక - తరువాత, వరూధినీప్రవరాఖ్యము, స్వార్థత్యాగము.

గంగాధరరావు, డా. కొర్రపాటి : నానాబు (1954), అనార్కలి, అందరి అనందం, కమల, కళ్ళద్దాలు, కొత్త ఉత్తరం, గుడ్డిలోకం, గులాబిముళ్ళు, తనలో తాను, తస్మాక్ జాగ్రత్త, తెరలోతెర, తెలుగుకోపం, విజరూపాలు, డిలెక్టివ్, పవిత్రసంకల్పం, ప్రార్థన, పిలవని పేరంటం, పూర్వస్మృతులు, పెళ్ళిచూపులు, పోటీనాటకం, బంగారు సంకెళ్ళు, భయం, భవబంధాలు, లోకంపోకడ, సంక్రాంతి, విధివశం, విగతి, విషకుంభాలు, నన్నతిదేభగవాన్, తోడు దొంగలు, శకుంతల, స్వయంవరం, సాహసి, తెగు వరులు, వరోపకారం, పిలవనిపరదేశి. మొ॥

గంగాధరరావు, మాదిరెడ్డి : సంగీత గోపీచందునాటకము (1911),

గంటి : సింహాద్రిఅప్పన్న (సింహాచలక్షేత్రమాహాత్మ్యము) (1951).

గవర్రాజు, వాడేపు : అముద్రితములు—సుబ్బారాయడి పెళ్ళి, వందేమాతరం, సుఖవడాలంకే, భట్టివిక్రమార్కు, సిఫారసు.

గున్నేశ్వరరావు, జోస్యభట్ల : నటన (1958).

గురవయ్య, కలంకెట్టి : పూర్వచక్రవర్తి జనననాటకము (1914), చిత్రాంగినాటకము.

గురవారెడ్డి, బడి : మనోరమాపరిణయము (1958).

గురుబ్రహ్మశాస్త్రి, మద్దులపల్లి : శ్రీ శృంగార చంద్రహాసీయము (1933), రామదాసీయము.

గురుస్వామి, గిద్దలూరి : పూరిల్లు (1955).

గోకుల్చంద్, త్రిపురనేని : కరువురోజులు (1947), భగ్నజీవితాలు.

• గోపాల్, జి : రాడి (1940).

గోపాలం, ఎన్. వి : సిరియాళనాటకము (1935).

గోపాలం, కొడాలి : పేదరైతు (1952).

గోపాలకృష్ణ, దాసరి : చిల్లరకొట్టు చిట్టెమ్మ.

గోపాలకృష్ణ, రెంటాల : శిక్ష (1952), ఆకలి, ఆడది, మూడోయద్దం, ఇనస్పెక్టర్ జనరల్, ఆటం.

గోపాలకృష్ణ, వేమూరి : అమరజీవి.

గోపాలకృష్ణమూర్తి, కొప్పరపు : సారంగధర (1933).

గోపాలకృష్ణమూర్తి, పెమ్మరాజు వేణు : నాగమనాయకుడు (1960).

గోపాలకృష్ణమూర్తి, డా. శ్రీపాద : నేటి ఉత్తమనాటికలు (సంపాదకత్వము) (1943).

గోపాలకృష్ణయ్య, ఎన్ : శిబిరక్రవర్తినాటకము (1946).

గోపాలకృష్ణయ్య, కోగంటి : ఇంద్రజాలం (1954).

గోపాలకృష్ణయ్య, డి : సుశీలావిలాసము (1910).

గోపాలకృష్ణయ్య, త్రిపురనేని : సంయుక్తప్రభాకరము (1911).

గోపాలకృష్ణయ్య, పి : సావిత్రి (1919).

గోపాలకృష్ణారావు, దుర్గి : చంద్రమతిపరిణయము (1908).

గోపాలకృష్ణారావు, దొల్తబాదా : లంకాపతనము (1934), మహాభారతము, శ్రీకృష్ణావతారము, విహారము, వనసుందరి.

గోపాలదాసు, తాటిపర్తి : సంగీతపద్యవ్యాసము (1921).

గోపాలరాయశర్మ, కొండముది : ఇదీ లోకం (1948), ఏకదేశం, న్యాయం, ఎదురీత, గౌతమబుద్ధ.

గోపాలరావు, ఆమంచర్ల : మాటవట్టింపు (1937), మల్లమ్మదేవిఉసురు, హిరణ్యకశిపు, అపరాధి, విశ్వంతర.

గోపాలరావు, ఆలూరి : ముక్తిలీల (1921).

గోపాలరావు, కాళ్ళకూరి : వాల్మీకి (1932).

గోపాలరావు, కొడాలి : రైతుబిడ్డలు (1953), పేదరైతు, కూలీ, తిరుగుబాటు, నిరుద్యోగి, దొంగపీరుడు, అగ్నిపరీక్ష, ఎవరినీ నమ్మకు, త్యాగమూర్తి, లంకెబిందెలు, పిరికిగుండెలు, ఆకలిచావులు, వైకుంఠభవనం. అముద్రితములు—చైర్యన్, చేసినపాపం కాశికిపోయినా.

గోపాలరెడ్డి, డా. బెజవాడ (జననము - 1907) : గాంధారి ఆవేదన (1943), భాష - ఛందము, సహగమనము, పతిత, నరకవాసము, కర్ణకుంతి సంవాదము, మాలిని, దేవయాని, చిత్రాంగద, ఊర్వశి, విసర్జన.

గోపాలస్వామి, కూర్మా వేణు : ప్రసిద్ధనాటికలు (సంపాదకత్వము) (1957).

గోపాలస్వామి, సాక్షి : చిత్రవిచిత్రసావిత్రి (1923).

గోపాలాచార్యులు, ధర్మవరం : రామదాసు (1920), రాంకపీర్, సుఖద్రాక్షునీయము, ప్రేమ చంద్రయోగి (అస్పృశ్యవిజయము), రుక్మిణీకృష్ణీయము (మాయాశక్తి), అముద్రితములు—శ్రీరామలీలలు, గిరిజాశంకరీయము, పాండవాజ్ఞాతవాసము, ఉత్తర రామచరిత్ర, హరిశ్చంద్ర, ఉషాపరిణయము, కైకర్ (కలియుగదుర్యోధన).

గోపి : క్రాస్ రోడ్డు.

గోపీచంద్, త్రిపురనేని (జననము - 1910) : కరువురోజులు (1947), మాంచాల, అభాగిని, భగ్గుజీవితాలు.

గోరాశాస్త్రి (గోవిందుని రామశాస్త్రి) : దూరతీరాలు (1943), నెలవుల్లో, అనందనిలయం, ఆశురీదు అజ్ఞా, ఆమెనవ్వింది, రాగద్వేషాలు, తీయని తలపులు, పరువుకోసంపోతే.

గోవిందం, కందుల : రామరావణయుద్ధము (1928).

గోవిందరాజు, గొల్లపూడి : కొండపల్లి దుర్గము (1949).

గౌతమ : మేడిపళ్ళు (1950).

గౌరి, శ్రీమతి : తెగనిబంధాలు (1958).

చందూర్, ఎ. ఆర్ : కొత్తలోకాలు (ఐదునాటికలు) (1955).

చంద్రమౌళి, గుండు : శమంతకమణి విజయము (1911), దేశింగు రాజచరిత్ర.

చంద్రమౌళిశాస్త్రి, ములుగు : విషాదకనకతారీయము (1921), జయప్రద, మాళవికానాటకము, సీమంతినీనాటకము.

చంద్రరావు, ఎస్ : సిద్ధార్థ (1942).

చంద్రశేఖరం, వేలూరి (జననము-1896) : అచలాయతనము (1921), కాంచనమాల.

చంద్రశేఖరకవి, అల్లక : సంగీతశశిరేఖ (1920), భక్తమార్కండేయ.

చంద్రశేఖరగుప్త, ఉప్పల : చంద్రకళాస్వయంవరము (1921).

చంద్రశేఖరరావు, చిలంబు : స్త్రీ మిత్రము (చంద్రముఖీవిజయము) (1928).

చంద్రశేఖరరావు, జంపన : శ్రీవేంకటేశ్వరమాహాత్మ్యం (1947), ఊర్వశి.

చంద్రశేఖరరావు, విడియాల : త్రిశంకుస్వర్గం (1959), ఇంటి దీపం.

చక్రపాణి : ఉదర నిమిత్తం.

చయనులు, మిత్తిపాటి : గోల్కొండ సామ్రాజ్య నాటకము (1927).

చలం, గుడిపాటి వెంకట (జననము - 1894) : చిత్రాంగి (1921), పద్మావతి, భానుమతి, సత్యం, శివం, సుందరం, హరిశ్చంద్ర, శావలిని, సావిత్రి, శశాంక, నరసింహావతారం, మంగమ్మ, చివరికుండ, జయదేవ, రంగదాసు, కొండడు, పురూరవ, స్వర్గనరకాలు, జానకినమస్య, తెలుగునవల, త్యాగం, విడాకులు, పద్మరాణి.

చలం, తురగావేంకట : సీతాసుతవిలాసము (1895), మందారవిజయము, మాలతీవనంతము, సరోజిని.

చలపతిరావు, నందివాడ : సావిత్రి (1923), రాజకళింగగంగు, చిత్రాంగి.

చిదంబరకవి : శ్రీకృష్ణతులాభారము (1926).

చిదంబరశాస్త్రి, పిళ్ళపాటి : శ్రీరామాంజనేయము (1914), కృష్ణసందేశము, వేళ్యామాయా విలాసము.

చిరంజీవి, నార్ల : అడ్డంతిరిగిందికథ (1955), బడిపంతులు, స్త్రీ, కొత్తడాబా.

చూడమ్మ, కందాళ : కమలాపరిణయము (1918).

చెన్నకృష్ణమ్మ, భాగవతుల : సుభద్రావిజయము (1921).

చెన్నకేశవులు, ముత్తనేని వేంకట : చండిక (1921), శివలీల, తులసీదేవి, దక్షయజ్ఞము.

చెన్నారెడ్డి, తె : సంగీతసారంగధర (1920).

చెన్నారెడ్డి, జీరెడ్డి : ప్రసిడెంటు (1954).

చౌదరమ్మ, వల్లభనేని : శశిరేఖాపరిణయము (1913).

చౌదరి, పట్నాయక్ : మహాభాగ్యము (1924).

ఛాయానాథ : సమర్పణ.

జగన్నాథ్, యన్ : జై భవానీ.

జగన్నాథం, ఎల్ : సుహృద్భావము (1920).

- జగన్నాథం, గుండు : సౌగంధికము (1909).
- జగన్నాథం, యల్లాపంతుల : మణిమాల (1910), మదనసాయకము.
- జగన్నాథరావు, కాంచనపల్లి వేంకట : కారవాకి (1935), మాలతీమాధవము.
- జగన్నాథరావు, తాతా : ఆభ్యుదయం (1955), జన్మహక్కు.
- జగన్నాథరావు, పాడిమళ్ళ : ఆ రోజుల్లో (1958).
- జగన్నాథరావు, ముక్కామల : రాయచూరుయుద్ధము (1921).
- జగన్నాథరావు, రాజా : శశిరేఖాపరిణయము (1921).
- జగన్నాథరావు, వేదల : చీడపురుగులు (1958), పరిణామం, సర్వోదయ.
- జగన్నాథరావు, సి : కోకిలాంబ (1921).
- జగన్నాథశశ్య, డి : వేత్యాప్రబోధము (1922).
- జగన్నాథశర్మ, హనుమంతవర్యుల : జారవిలాపము (1925).
- జగన్నాథశాస్త్రి, తంగిరాల : విజయప్రతిజ్ఞ (1928)
- జగన్నాథస్వామి, గాదెల్రీ : సంస్కారదర్పణము (1914).
- జగన్నాథస్వామి, పారనంది : సుశీలారూపసులు (1925).
- జగన్నాథాచారి, ఇ : ఆభ్యుదయం, హిదుపు.
- జగన్నోహనరావు, మహీధర : విజ్ఞానిపొలోవ్ (1951), బలిదాన్.
- జగ్గయ్య, కొంగర : బలిదానం.
- జయరామరావు, కవటాల : తుకారాం (1925), ప్రేమకుమారి, ప్రాణసంరక్షణి, గండికోట పతనము, త్రాగుడుపిడుగు, సోమయాజి,
- జయరామరావు, భట్టిప్రోలు : భక్తజయదేవ (1955).
- జయరామరావు (రామయ్య), మల్యాల : శ్రీరామాంజనేయము (1915), సుయోధనశృంగ భంగము (ఘోషయాత్ర), పెంకిపిల్ల.
- జా. వి : కాపురుష గర్వభంగము (1934).
- జా.ఎలీషా, వై : యోజాను (1933).
- జానకిరామయ్య, యగళ్ళ : సీతాకల్యాణము (1910).
- జానకిరామరెడ్డి, గవ్వా : దేశబంధు (1926).
- జానకిరామశర్మ, కె. వేంకట : సావిత్రిసత్యవంతము (1950).
- జానకిరామశర్మ, సామవేదం (జననము - 1909) : రత్నావళి (1955), కర్ణభారం.
- జార్జి, బి : క్రీస్తుజననము (1940).
- జాషువా, ఆ : భక్తరత్నము (1928).
- జాషువా, గుర్రం (జననము-1895) : ద్రువవిజయము (1921), వీరాబాయి, తెరచాటు.
- జీవన శ్రీ : నీ బ్రతుకెంత (1956), రొడీమల్లన్న.
- జోగయ్య, బయ్యనేడి వేంకట : శృంగారభూషణము (1900).

జోగయ్యశాస్త్రి, అప్పలవీరవేంకట : శ్రీలలిత చంద్రహాసనాటకము (1921). శ్రీభక్తకుచేల, భువనమోహిని, భక్తమీరాబాయి.

జోగరావు, యస్వీ : దూతవాక్యము, మధురమాధవం మొ॥

జోగిరాజు, సాపిని : సర్తనశాల (1946), అనామకులు, జీవనరేఖ.

జోసెఫ్, ఎమ్ : బానిసపిల్ల (నయమాను) (1955).

జోసెఫ్, జి : భక్తవిజయము (1934).

జోసెఫ్, పీర్లా : యోసేఫ్ నాటకము (1926).

జోస్యులు, పి. సోమసుందర : తెనాలిరామకృష్ణ (1934).

జ్ఞానశ్రీ : దొంగలున్నారు జాగ్రత్త (1957).

డేనియల్, ఎక. సి : ప్రచండయాత్ర (1937).

తత్త్వానందస్వామి : రంతిదేవోపాఖ్యానము, శ్రీ శంకరప్రబోధము.

తల్లాప్రగడ, థాస్కర్ : తుఫాను (1958).

తవిలన్ననాయుడు, అంబటి : యుద్ధనాటకము (1916).

తాతయ్య, అంబా : విముక్తి.

తాతయ్య, వడ్డి : రుక్మిణీకల్యాణము (1914).

తాతాచార్య, మానేపల్లి : రష్యన్ సమస్య (1949).

తాయన్న, కర్నూలు : విజయరాఘవము (1906).

తిరునాయణస్వామి, నంబూరు : రుక్మాంగద (1910), దుర్గావతీనాటకము.

తిరుపతిరాయుడు, ఇక్కుర్తి : అరిందమవిజయము (1921), ఉర్దీసుతోద్వాహము.

తిరుపతి (1871-1919) వేంకట (1870-1950) కవులు : మృచ్చకటికము (1907), సుకన్య, ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము, పండితరాజము, అనర్థనారదము, దంభవామనము, ముద్రా రాక్షసము, పాండవజననము, పాండవప్రవాసము, పాండవోద్యోగము, పాండవవిజయము, పాండవాశ్వమేధము, పాండవరాజసూయము, శ్రీమదెడ్వర్దు పట్టాభిషేకనాటకము, బొబ్బిలి పట్టాభిషేకనాటకము, బాలరామాయణము, సౌవర్ణపాత్రికము, వ్యసనవిజయము (అనమగ్రము), రసాభాసము, పల్లెటూళ్ళపట్టుదలలు.

తిరుమల రామచంద్ర : ఆతిథి, చెప్పడుమాటలు మొ॥ అనువాదనాటికలు (1960).

తులశమ్మ, జూలూరు : పుష్పవీలావతీనాటకము (1909), గురేణికావళి.

త్ర్యంబకరావు, శ్రీపతి : శ్రీమతీదేవి (పర్వతనారదగర్వభంగము) (1921).

దక్షిణామూర్తి, ఇసుకపల్లి : కళాకారులు.

దాశరథి కృష్ణమాచార్య : మహాశ్వేత (1955), చిత్రాంగద.

దివ్యప్రభాకర్, రావల్ : నిరవధి (1954), వంశదేవత, సాలెగూడు, మృత్యుంజయుడు,

అభాగ్యం, ఆశకుంతలం, సుఖాంతం, విషభంగం (అముద్రితము).

దీక్షితులు, చింతా (1891-1960) : శబరి (1928), పెక్కు నాటికలు.

దీక్షితులు, తెన్నేటి వేంకట : లీలావతీనాటకము (1939).

దుర్గయ్య, పల్లా : మాయరోగం (1955).

దుర్గాశంకరామాత్య, మాచిరాజు : శివశీలము (1926), శంఖాజీ నిర్యాణము, ఒక పెగ్, అపోహ వేశము, చిత్తవృత్తి, శ్రీమాధవాచార్య విద్యారణ్యస్వామి, దంభప్రదర్శనము.

దేవబ్రహ్మం, పి : పంచాక్షరీమాహాత్మ్యము (1931).

దేవరాజు, చదువుల : శ్రీ చమత్కారము (1911).

ధర్మారావు, తాపీ (జననము - 1887) : విలాసార్జునము (1917).

నంజుండరావు, హో సూరి : కుబేరపతనము (1935).

నంది, యౌ. ఆర్ : వానవెలిసింది, కష్టంఖలు పరాశ్రయమ్, అరణి మొ॥

నరసయ్య, జాస్తివేంకట : ప్రజారాజ్యము (1947).

నరసయ్య, జాస్తివేంకట; సుబ్రహ్మణ్యం, డి. వి : కాంగ్రెసువిజయము (1946).

నరసయ్య, పి : కూలి విజయం (1953).

నరసయ్య, పింగళి వేంకట : మార్కండేయ నాటకము (1921), సంపూర్ణమహాభారతము.

నరసయ్యశాస్త్రి, రాయదుర్గం : అభిజ్ఞానశాకుంతలము (1894).

నరసరాజు, డి. వి : వాపస్ (1950), నాటకం, అంతర్వాణి, కోడిపుంజులు, ప్రేమపక్షులు.

వీలునామా, అత్మహత్య, జనవరి ముప్పయ్యే, స్వర్గసీమ, ఈ ఇల్లు అమ్మబడును.

నరసరాజు, బి. వేంకట : సావిత్రి (1921).

నరసింహం, అంతటి : సహజీవనం (1957), పరిష్కారం, మౌనవత్సరం, సామరస్యం.

నరసింహం, కొండూరి ("ఉగ్రశ్రీ") : ఉల్లా - సీదా (1946).

నరసింహం, టి. యల్ : రుక్మిణీస్వయంవరము (1891).

నరసింహం, పి : కాళిందీపరిణయనాటకము (1936).

నరసింహం, పుల్లెల ఆప్పల : రత్నప్రద్యమ్నవిజయము (1910).

నరసింహం, సి. వేంకట : సావిత్రి (1909).

నరసింహం పంతులు, అ. వ : విజ్ఞలదేవి (1915).

నరసింహకవి, కాకరపాటి : సారంగధర (1912).

నరసింహకవి, కొండముది : పాంచాలీస్వయంవరనాటకము (1907), సైంధవపరాభవము.

నరసింహకవి, బిట్రా వేంకట : సత్యవంతవిజయము (1908).

నరసింహము, కూచి (1866 - 1940) : రూపలత (1917), వనవాసి.

నరసింహము, సురభి : సింహగడము (1951).

నరసింహమూర్తి, ఆదుర్తివేంకట : సిసీమాపిచ్చి (1952).

నరసింహమూర్తి, అముజాల : కన్నకూతురు (1958), సర్వోదయము, శ్రీకృష్ణపాండవీయము.

నరసింహమూర్తి, పుణ్యమూర్తుల : కనకతార (1926).

నరసింహరాయకవి, అక్కిరాజు : రుక్మిణీపరిణయము (1914).

నరసింహశాస్త్రి, నోరి (జననము - 1900) : సోమనాథవిజయము (1924), గజ్జలమొలత్రాడు, భాగవతావతరణము, సర్వసత్రము, భేమాభిష్టుని, శబ్దవేది, తేనెతెల్లె, పతంగయాత్ర, స్వయంవరం, వరాగమనము, ఆత్మమృతి.

నరసింహశాస్త్రి, మతుకుమల్లి : శ్రీహనుమద్విజయము (1948).

నరసింహశాస్త్రి, మొక్కపాటి : మొక్కుబడి (1951). అభ్యుదయం, అసాధారణసమావేశం, పెద్దమామయ్య, వారసత్వం, పాతివ్రత్యం, సుబ్బారాయుడు.

నరసింహాచారి, పంచాగంవేంకట : నాగానందము (1936), కలభాషిణి.

నరసింహాచార్యస్వామి, ముడుంట : కిరాతీనృసింహనాటకము (1921).

నరసింహాచార్యులు, ఆర్. వి : కలభాషిణి (1915).

నరసింహాచార్యులు, ఆసురిమరింగంటి వేంకట : పద్మవ్యూహము (1929), ఉషాపరిణయము, ప్రద్యుమ్నవిజయము.

నరసింహాచార్యులు, దార్ల : ఆదర్శము (1950).

నరసింహాచార్యులు, మేడూరి : కౌసల్యాపరిణయనాటకము (1921).

నరసింహామాత్యుడు, పులుగుర్ర : కమలినీకలహంసనాటిక (1900).

నరసింహారావు, అక్కిరాజు : రామచంద్రవిజయము (1924).

నరసింహారావు, కస్తూరి : హరిశ్చంద్రనాటకము (1906).

నరసింహారావు, కె. యల్ : ఆదర్శలోకాలు (1948), ఒకరోజు, గెలుపునీడే, అడుగుజాడలు, క్రీనీడలు, కొత్తగుడి, తోడునీడ, అగ్నిపరీక్ష, అభాగ్యులు, అపరాధపరిశోధకులు, ఉంగరాలవేళ్ళు, స్వార్థం, రేపటికివాయిదా. అముద్రితములు — కల్పతరువు, సుడిగుండాలు, కాల ప్రవాహం, ఒడిదుడుకులు, కొడిగట్టిన దీపాలు, దూరపుకొండలు, అక్బర్, తేజోమార్గం, తొలికరి, మతిలేనిమహారాజు.

నరసింహారావు, గండ్లూరి : మనోరమావిజయము (1921).

నరసింహారావు, ద్రోణంరాజు : తప్పటడుగు, పుట్టినరోజు.

నరసింహారావు, పి : జరాసంధవధ (1920).

నరసింహారావు, పోకల : చెడిపోయిందెవరు (1952), ఆత్మగౌరవం, చీడపురుగులు, పౌరుగింటి పుల్లకూరరుచి, పెర్మటాంగుటింగు, పసిడిపంట, రాళ్ళు-రత్నాలు.

నరసింహారావు, మునిమాణిక్యం : తిరుగుబాటు (1938), గృహప్రవేశం, పెక్కు నాటికలు.

నరసింహారావు, స్థానం (జననము - 1902) : శ్రీకృష్ణదేవరాయలు (1955).

నరసింహారావు నాయుడు, డి. వి : ప్రహ్లాద (1905), యాగానందము.

నరసింహారెడ్డి, ఉమ్మడి : మిత్రదోహము (1955).

నరసింహారెడ్డి, చింతా : పద్మావతి (1926), సీతాన్వేషణము.

నరహరిదాసు, రేనుకుంట : శ్రీ సత్యనారాయణవ్రతము (1933).

నర్సప్ప, కె. వేంకట : విచిత్రసారంగధరనాటకము (1921).

నవకుమార్ (కలపాల వేంకటేశ్వరరావు) : లోకయ్య (1951) ప్రజావిజయం.

నవ్యశ్రీ (ఆదిపూడి వేంకటరావు) : పడుపుకూడు (1959).

నాగభూషణ్ (మొదలి నాగభూషణశర్మ) : అన్వేషణ (1954), చిన్నలు - పెద్దలు, విషాదాంతం, జంటపక్షులు, మృత్యుభయం, రాజదండం, వీలునామా, సంస్కర్తలు, సొంత ఇల్లు, అడ్డదారి, అగష్టు 15, జీవనసంగ్రామం, దూరతీరాలు, పెళ్ళికోసం.

నాగభూషణము, ప్రత్తిపాటి : లక్ష్మీగర్వభంగము (1926).

నాగభూషణము, రాపాక : మహిధరాత్మజాపరిణయము (1910).

కవిసోదరులు (నాగభూషణశాస్త్రి; వేంకటప్పయ్య, రాళ్ళభండి) : తులసీబాయి (1947).

నాగయ్య, గంజి : చంద్రహాసనాటకము (1907), హరిశ్చంద్రనాటకము.

నాగరాజామాత్యుడు, బుద్ధవరపు : నవకవి (1954), నిలువనీడ, పుష్పబాణవిలాసం, మీసాల పక్షులు, రాధామాధవం, వీరవిజయరాఘవం, శాపవిమోచనం.

నాగలింగము, ముదిగొండ : సలప్రవాసము (1947), సలవిలాసము.

నాగశ్రీ : బాలనాగమ్మ (1958), శ్రీ కృష్ణరాయబారం, కళకోసం, వినాయకచవితి.

నాగు : మనలోమాట (1959).

నాగేంద్రరావు, పింగళి : జేబున్నిసా (1923), పాషాణి, మేవాడురాజ్యపతనము, నారాజు, వింధ్యరాణి, ఒకే కుటుంబం, జైత్రహిందు.

నాగేంద్రచామ్ర్యులు, కె. వి : మోహినీభస్మాసుర (1960).

నాగేశ్వరరావు, ఎమ్ : మల్లికార్జునాధవము (1937).

నాగేశ్వరరావు, దండనాల : విద్యుల్లతాసుదర్శనీయము (1926).

నాగేశ్వరరావు, పొట్లూరి : పెత్తందారు (1960).

నాగేశ్వరరావు వడ్లమూడి : ప్రతిజ్ఞ (1945).

నాగేశ్వరరావు, సి : చెయిర్మన్ (1956), వాసవదత్త.

నాగేశ్వరలింగం, విడియాల : పొలంగట్టు (1944), కళారజని.

నాజర్, షేక్ : ఆసామి (1954).

నాటకసరస్వతి : రాధాకృష్ణనాటకము (1921), ఘనుసేవ, వరవిక్రయము.

నారాయణ, కె. హెచ్. వి. యశ : బాలభట నాటకము.

నారాయణ, వెంపటివేంకట : గోపీచందననాటకము (1914), సత్యహరిశ్చంద్ర, రసికాభిరామము, శ్రీసాహసము.

నారాయణ, సి. ఎల్. వి. జి : ఆరోగ్యము (1921).

నారాయణదాసు, ఆదిభట్ట (1864 - 1945) : సారంగధర (1921).

నారాయణభట్టు, అల్లమరాజు వేంకట : వీరవిలాసము (1921).

నారాయణమూర్తి, ఆర్య : భారతసూర్యోదయ నాటకము (1910).

నారాయణమూర్తి, ఉపమాక (జననము - 1894) : చోరయుగము (1954).

నారాయణమూర్తి, కొప్పర్తి : ముక్తదార (1919).

- నారాయణమూర్తి, గుళ్ళపల్లి : ఆంధ్రజ్యోతి (1941), విదాకులా? అకలి (అముద్రితము).
 నారాయణమూర్తి, దివాకర్ల : రసపుత్రికాజయచంద్రియము (1921).
 నారాయణమూర్తి, పట్నాయకుని (శ్రీపట్నాయక్) : అభాగ్యులా (1955), తాతయ్యమాట.
 నారాయణమూర్తి, పాడిపేంకట : మాలతీమాధవము (1900).
 నారాయణమూర్తి, భాగి : పరీక్షచదువు (1936), పరీక్షలవుడు, పరీక్షల తరువాత. డా. యజ్ఞం.
 నారాయణమూర్తి, భాస్కరభట్ల : ఔరంగ్, కాంచన, బాలాజీప్రభువు.
 నారాయణమూర్తి, భోగరాజు : ఉషాపరిణయము (1909), నౌరోజ్, ప్రచండపాదవము, లతాంగి.
 నారాయణమూర్తి, యనమండ్ర : స్వర్ణచూతము (1926).
 నారాయణరావు, అల్లమరాజు : వరవిక్రయము (1926).
 నారాయణరావు, కల్లూరుపేంకట : అహల్యాసహస్రాక్షము (1921).
 నారాయణరావు, కాళ్ళకూరి : చిత్రాభ్యుదయము (1908), పద్మవ్యూహము, చింతామణి, వరవిక్రయము, మధుసేవ.
 నారాయణరావు, గుర్రాల : పృథ్వీసంయుక్త (1936).
 నారాయణరావు, డా. చిలుకూరి (జననము-1890) : అశ్వత్థామ (1934), అచ్చి (కాపువలపు), అంబ (మొండి శిఖండి), నాటకనాటకము, వాడే, పెండ్లి, తిమ్మరుసు, బొమ్మపొత్తికలు, మధురాంతకి.
 నారాయణరావు, దాసు : బుద్ధనాటకము (1907), పాదుకాపట్టాభిషేకము, సంగీతరసతరంగిణి, సారంగధర,
 నారాయణరావు, నూకల : పరీక్ష (1956), తెరవెనుక, పరిష్కారం.
 నారాయణరావు, రూపనగుడి (జననము-1885) : విప్రనారాయణ చరిత్రము (1932), గౌతమబుద్ధుడు.
 నారాయణరావు, వి. ఎల్ : సావిత్రి (1921).
 నారాయణరెడ్డి, జి : సత్సహరిశ్చంద్ర (1936), ప్రహ్లాద, రెండవ దమయంతీ స్వయంవరము.
 నారాయణరెడ్డి, డా. సి : నవ్యనిపువు (1953), అజంతా సుందరి, గోకుల విహారం, దివ్యైలసంగీతం, మనిషి - యంత్రం, సంక్రాంతి, సినీకవి, వెన్నెలవాడ, రామప్ప.
 నారాయణశాస్త్రి, చర్ల (1881-1932) : దూతాంగదము, భర్తృహరి నిర్వేదము.
 నారాయణశాస్త్రి, పి. ఎల్ : కళాశేఖరచరిత్ర (1911).
 నారాయణశాస్త్రి, టి : వాసవకన్య (1918), కవిశేఖరవిజయము.
 నారాయణస్వామి, భూతపురి : విశ్వనాథవిజయము (1921).
 నారాయణాచార్య, పుట్టపర్తి : తీరనిబాకీ మొ॥ నాటికలు (అనువాదములు) (1960).
 నిత్యానందకవి, భట్టిప్రోలు : సరోజినీభాస్కరము (1925).
 నిరంజనశాస్త్రి, వడ్డెపాటి (1877-1937) : కుమారాభ్యుదయము (1923), శ్రీ బ్రహ్మానందలీలలు.
 నీలకంఠశాస్త్రి, ఎ. వి : హరిజనుడు (1935), విషపురుగు,

సిలాద్రిరాజు, వత్సనాయి (1881-1939) : అభిజ్ఞానశాకుంతలము (1933). అముద్రితములు—
విక్రమోర్వశీయము, మాళవికాగ్నిమిత్రము.

సిలాద్రిరావు, ఎమ్ : రిస్తువాచి (1937).

న్యసింహశర్మ, చొల్లేటి (జననము-1905) : భిషగ్యజ్ఞయము (1951)

న్యసింహశర్మ, భాగవతుల : కర్ణ విక్రమము (విజయవిజయము) (1917). ప్రతిజ్ఞా విజయ
రామరాజీయము (పద్మనాయక విక్రమము), ప్రతిజ్ఞాచాణక్యము.

న్యసింహశాస్త్రి, దేవులపల్లి వేంకట : వసంతవిలాసభావము (1910), నెత్తురుకలం, ఆడవాళ్లు.
పట్టాభిరామయ్య, బుద్ధవరపు : మాతృదాస్య విమోచనము (1924). పెద్దాపురము ముట్టడి.

పట్టాభిరామశాస్త్రి, జానపాటి : వాసంతికాపరిణయము (1911), కంసవధ. శబరి.

పట్నాయక్ : చౌదరి : మహాభాగ్యము (1924).

పద్మనాభరాజు, వల్లూరి శ్రీ : జయద్రథనాటకము (1894) చంద్రకళ.

పద్మనాభరావు, కాజవేంకట : ఆరాత్రి (నాటికలు) (1944)

పద్మరాజు, పాలగుమ్మి (జననము-1916) : రాధా-కృష్ణుడు (1943), వానకారుకథ, రక్తకన్నీరు,

శాంతినివాసం, డాక్టర్ల వృత్తి ధర్మం మొ॥

పద్మశ్రీ : జీవనలహరి (1959).

పరంధామయ్య, ఎమ్ : వీరయువకుడు (1937).

పాపయ్యశాస్త్రి, చిలుకూరి : ఉత్తరాకల్యాణము (1931).

పాపయ్యశాస్త్రి, బులుసు : ప్రియదర్శిక (1903), వసంతయామిని స్వప్నము.

పార్థసారథి, పి : కమలాకల్యాణము (సత్యాకృష్టసమాగమము) (1934).

పార్థసారథి ఆచార్యులు, మరింగంటి : అభినవసరస్వతి (నవనాగరికత) (1938). హరిజనోద్ధ
రణము (వసుంధర).

పార్థసారథి శర్మ, సూరి : కిషోరి (1940), రంగూణా మెయిల్, హనుమద్రామసంగ్రామము.

పార్వతీశ్వర కవి, ఓలేటి : తారాశశాంకము (1908), సువర్ణమాల.

పార్వతీశ్వరశాస్త్రి, మండపాక : ప్రేమము (1913), సావిత్రి సత్యవంతము.

పిచ్చయ్య, చదలవాడ : ప్రతీక్ష (1958), ఇదే నా విముక్తి, పర్యవసానము, మనదే అంతిమ
విజయము.

పిచ్చయ్య, తూళ్ళూరి : హరిశ్చంద్ర నాటకము (1912).

పిచ్చయ్యశాస్త్రి : ఉప్పల : రుక్మాంగద నాటకము (1921).

పిచ్చయ్యశాస్త్రి, చివుకుల : సీతాకల్యాణము (1916).

పిచ్చయ్యశాస్త్రి, దీపాల (జననము - 1894) : మధ్యమవ్యాయోగము (1957), ఉరుభంగము,
దుాతమబోత్కచము మొ॥

పిచ్చయ్యశాస్త్రి, పురాణం : శశిరేఖాపరిణయము (1939).

పిచ్చిరెడ్డి, పొజుకా : భీష్ముడు (1928).

పుండరీకాక్ష శర్మ, కోపల్లి : మారుతీవిజయము (మైరావణకథ) (1926).

పుండరీకాక్షుడు, దామరాజు : గాంధీ విజయము (నవయుగము) (1921), గాంధీమహోదయము (నవయుగారంభము), పాంచాల పరాభవము, సంస్కారిణి (సంఘ సమస్య), కలియుగ భారతము (మిస్ విహార్).

పున్నయ్య, ఎమ్ : మారుతీసేవ (1938).

పున్నయ్య భాగవతార్, కోసూరి : స్పృత్తిక్యాత్ర (1958).

పున్నయ్య శర్మ, మంచేశ్వ పేంకట : ప్రశయభైరవము (1928).

పున్నయ్యశాస్త్రి, ములుకుట్ల : శ్రీ యోగివీరబ్రహ్మము (1955).

పుప్పాల : చదువెందుకు (1956)

పురుషోత్తం; హరి : ఆముద్రితములు - కాంతామతి, ది ఫస్ట్‌క్లాస్ బి. ఏ. —పల్నాటియుద్ధము, సంపూర్ణ రామాయణము, సంపూర్ణ మహాభారతము, బొబ్బిలియుద్ధము, పెండ్రెందుకు?, స్వర్ణ భారతి, బాలనాగమ్మ, సావిత్రి, శశిరేఖాపరిణయము, ఎరువు మగడు, లాటరీప్రేమ వేమన. ముద్రితము—దక్షయజ్ఞము.

పురుషోత్తమకవి, గోపాలాని : మార్కండేయ నాటకము (1910)

పురుషోత్తమకవి, నాదేశ్వ (1863-1938) : అహల్యా సంక్రందన నాటకము (1980), హరి శృంగార, చంద్రహాసచరిత్రము, రామదాసు చరిత్రము, పారిజాతాపహరణము, సారంగ ధర నాటకము, ద్రౌపదీ వస్త్రావహరణము (పై తెలుగు నాటకములనే కాక 32 హిందీ నాటకములను కూడ వీరు వ్రాసిరి).

పూర్ణయ్యపంతులు, తణిక్కెల్ల : రాణీసంయుక్త (1909), ప్రసన్న పాంచాలీయ నాటకము, సత్సంగవిజయము.

పూర్ణానందశర్మ, సూరి : కర్పూరతిలక (1902).

పెంటారావు, గూనాపు : అరవింద (1950).

పెనుప్రోలు : ఇదే ప్రపంచం (1957).

పేరనార్య, ఆ : ప్రహ్లాద (1916).

పేరయ్య, కల్లగుండ : చిక్కయ్య నాటకము (1910).

పోలమూర్తి, జి. సి. హెచ్ : ఘరానారౌడి (1950).

ప్రకాశరావు, కె. సూర్య : శ్రీకృష్ణ తులాభారము (1936), కనకతార, ప్రహ్లాద.

ప్రకాశరావు, చింతా సూర్య : ఫోర్‌రాస్కెల్స్ (పతిసేవ) (1936), బాలనాగమ్మ, కనకతార, సంస్కారము.

ప్రకాశరావు, వడ్డాది సూర్య : సతీసక్కుబాయి (1932).

ప్రకాశరావు, వై. సూర్య : మోడరన్ బి. యే. (1937).

ప్రకాశరావు, సహదేవ సూర్య : సరోజిని (1925), ఆద్యంతాలు, అపశృతి, వాగ్దానం, శాస్తి.

ప్రకాశశర్మ, అయిలావరులసూర్య : తాకసేక (1947), దీవార్, చరణదాసి, మహారాజ్‌శివాజి.

ప్రకాశశర్మ, పామర్తి సూర్య : లవకుశ (1927), వీరాంజనేయము.

ప్రజాకలం : దొడ్డదొర.

ప్రభావరావు, యస్. జి. కె. : తీర్పు (1949), విశేష.

ప్రభావరెడ్డి, సురవరము (జననము-1896) : ఉచ్చల విషాదము (రచన-1921) (1933).
భక్తతుకారాం.

ప్రభాకర్, వి. వి. యల్ : రాక్షసవివాహం (1960).

ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి (1883-జననము) : భగవదజ్ఞాకము (1924), మత్తవిలాసము, కర్ణ
భారము, ప్రతిమ, మధ్యమవ్యాయోగము.

ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి; వేంకటాచార్య, డా. దివాకర్ల : నాగానందము (1954).

ప్రభాకరశాస్త్రి; లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి : కలిమాయ (1940).

ప్రసాద్, ఎ. కె. : గౌతమబుద్ధ (1957), ఉమర్ ఖయ్యాం.

ప్రసాదరాయకవి, త్రిపురానన వేంకటసూర్య (1889-1945) : మొయిబరాయభారము (1941).
ఉత్తరరామచరిత్రము (అముద్రితము.)

ప్రసాదరాయడు, నిడమర్తి జలదుర్గా : ఉత్తరరామచరిత్రము (1919).

ప్రసాదరావు, పెద్దిబోయిన : సానికొంప (1944).

ప్రసాదరావు, వడ్లపల్లి వేంకటరామ : సనాతన (1951), అయితే గియితే, రత్నమాణిక్యాలు,
పరిపాటి, నిలయము.

ప్రేమయ్య, గేరా : దశకన్యా ప్రబోధనాటకము (1954), వయోజనవిద్యానాటకము.

ఫరాఁసాహేబ్ : దక్షిణగోగ్రహణము (1937).

బంగారయ్య, నండూరి : రాజ్యలక్ష్మి (1938), ఆంధ్రతేజము.

బంగారయ్య, పెదమల్లు : మధుసేవ (1926).

బలరామదాసు : భక్తకుచేల (1933).

బలరామరాజు, కోలాహలము : అర్జునవిజయము (1921)

బల్లాస్వామి : మాలతీమధుకరము (1921).

బసివిరెడ్డి, ఎఁ : కంసవధ (శ్రీకృష్ణ కైశవము) (1932).

బాపిరాజు, అడివి (1895-జననము) : ఆంధ్రసామ్రాజ్య, కృత్తిసమర్పణ, ఉషాసుందరి మొ॥

బాపిరాజు, అయ్యగారి : అయేషా (1926), కన్యక.

బాపిరాజు, వల్లూరి : సాగరిక (1889), సుగుణమణి.

బాలకవి, ఒక : సుజ్ఞానోదయము (తారాశకాంక విజయము) (1910).

బాలకోటయ్య, అక్కల : తారాచంద్రనాటకము (1917).

బాలక్కయ్య; బాలన్నయ్య : చిట్టినాటికలు, బాలహాస్యనాటికలు.

బాలగంగాధరతిలక్, దేవరకొండ : సుచిత్రాప్రణయం (1958).

బాలశౌరిరెడ్డి, జి : జూలియన్ నాటకము (1914).

బాలశ్రీ (తుమ్మల పూర్ణచంద్రరావు), పెళ్ళికోసం (1958).

బాలసరస్వతి, పండిత కె : భక్తతుకారామ్ (1937).

- భీమన్న, బోయి (జననము - 1912) : పాలేరు (1946), అసూయ, కూలిరాజు, వడిపోతున్న అడ్డుగోడలు, రాగవాణిష్ఠం. అముద్రితములు — అమరజాల, ఎక్కడికీపరుగు, దేవదూత, పాతపూరుకొత్తచారి, మానవుని మహోదయం, యంత్రం నడిపే సోములు, స్నేహ సుందరి, శ్రేయసి.
- భీమలింగాచారి, కర్రి : భిల్లఫల్గుణీయం (1959).
- భీమరావు, బి : దుర్వానగర్వభంగము (1933).
- భుజంగకవి, జి. వి : అభినవశాకుంతలము (1927).
- భుజంగరావు, మంత్రిపెగడ (1876 - 1940) : చిత్రహరిశ్చంద్రీయము (1988), శ్రీకృష్ణ నాటకము, శశిరేఖానాటకము, చారుమతీపరిణయము, ఆంధ్రీకృతప్రసన్నరాఘవము, ఆంధ్రీకృతఉత్తరరాఘవ చరితము, అభిజ్ఞానశాకుంతలము, పాండవాజ్ఞాతవాసము.
- భూషణ్ బాబు (చందలూరు నాగభూషణం.) : ధర్మదీక్ష (1950), ధన్యజీవి, స్వాతంత్ర్యభేరి. అశాంతి, ఉరికంబం, కర్తవ్యం, సంకెళ్ళు, అమృతహస్తం.
- భోగరాజు, పోడూరి : లేచినవేళ (1958).
- మంగయకవి, వర్దిపర్తి : కపోతకైవల్యనాటకము (1922), కామదహనము, ఆంధ్రప్రహసనము, పీడరునాటకము.
- మదనగోపాలనాయుడు, ఆర్ : గోగ్రహణము (1913), రాజభక్తి.
- మధురశ్రీ (కె. వీరరాజు) : అలెగ్జాండర్ (1959), అల్లూరిసీతారామరాజు, కష్టజీవులు, అపరాధి.
- మల్లవరాజు, వాడేపు : విచిత్రరాఘవము (1921).
- మల్లయ్యశాస్త్రి, బంకువల్లె : రుక్మిణీకల్యాణము (1926).
- మల్లికార్జునకవి, ముదిగొండ : అభిజ్ఞానశాకుంతలము (1908).
- మల్లికార్జునరావు, కప్పగంతుల : ఉద్ధారకులు (1960).
- మల్లికార్జునరావు, టి : రత్నావళి (1953).
- మల్లికార్జునరావు, పప్పు : అహల్యాశాపవిమోచనము (1924).
- మల్లికార్జునరావు, యరసూరి (జననము - 1908) మాళవికాగ్నిమిత్రము (1952), రత్నావళి, మహీధర్, దండమూడి : ధాత్రీపుత్రి (1958), చంద్రయ్యలో చైతన్యం.
- మహేశ్, వి : నవకుమార్ : లోకయ్య.
- మాణిక్యము, దేవరకొండ : రావణసంహారము (1899), సీతాకల్యాణము.
- మాణిక్యశర్మ, చక్రావర్తానుల : చిత్రనళియము (1921), సంగీత శ్రీకృష్ణరాయబారము, సంగీతసావిత్రి, సంగీత శ్రీకృష్ణలీలలు, సంగీత సత్యవిజయము (హరిశ్చంద్ర), సంగీత ప్రహ్లాద, సంగీత శ్రీ సాహసము, సంగీతశశిరేఖ, సంగీతగులేజికావళి, సంగీతసారంగధర, సంగీతజయంతజయపాల, సంగీతవిష్ణులీలలు, సంగీతరావణనాటకము, భూలోకరంభ, చంద్రకాంత, మహారాష్ట్రవిజయము, శ్రీకృష్ణరాయవిజయము (విద్యానగర సామ్రా

జ్యము), లంకాదహనము, లవకుళ, నవరత్న చింతామణి (చిల్వమంగళ), పద్మ
వ్యూహము, సంపూర్ణమహాభారతము, సంపూర్ణరామాయణము.

మాధవరావు, టి. యస్ : బాలాదిత్య (1958), హాస్యనాటికలు.

మాధవరావు, బి : సుందరీవిజయము (1920), ప్రసన్నకృష్ణరాయవిజయము.

మాధవశర్మ, పాటిబండ (జననము-1910) : నాగానందము (1953).

మామిడిపూడి; మోచర్ల : ప్రేమలీల (1943).

మారుతీరావు, గొల్లపూడి : అనంతం (1959), పతిత, విలువలు, రాగరాగిణి.

మార్కండేయశర్మ, భారతుల : ప్రతిమానాటకము (1949), చంద్రగుప్తుడు. నాయకురాలు,

కృష్ణదేవరాయలు, నిర్వాణదరి, స్వస్థవాసవదత్తము, అభిషేకనాటకము, దూతవాక్యము,
నాటికినేడు, అగ్నిపరీక్ష, పుష్పకవిమానము, విచిత్రవిచారణ.

మాల్యాద్రి : తిరుగుబాటు (1956), చలోద్ధిల్లి, మూడోపెళ్ళి, సమస్య.

మిత్రశ్రీ : పతిత (1955), అనార్కలి.

ముద్దుకృష్ణ, సామినేని (జననము-1899) : ఆశోకం (1934), అపవాదు, అనార్కలి.

టీకప్పలోతుపాను, అడయక్కప్ప పిళ్ళె, ఆడవాళ్ళ తెలివి, ఠాకిని, ఎత్తుకుపై ఎత్తు.

మునిస్వామినాయుడు, కె. సి. : శ్రీ భక్తవిఠోబా (1934).

మునుస్వామి, కె : ఇదే నా ధర్మం (1959).

మరళీకృష్ణ, కప్పగంతుల : నిరీక్షణ (1959), చరితార్థులు.

మరహరిరెడ్డి, గవ్వ : కల్యాణి, విక్రమసింహ.

మూర్తి : మార్పు (1946).

మూర్తి, జి. యస్ : తప్పటడుగు (1957).

మూర్తిరాజు : లోభి (1947).

మృత్యుంజయ నిశ్శంకబహదూర్ : దశావతారనాటకము (1900).

మృత్యుంజయశర్మ, కొన్నలగడ్డ : పద్మవ్యూహము (1926), సంగీతసావిత్రి, చింతామణి.

మృత్యుంజయశాస్త్రి, జె : ద్రోణప్రతిజ్ఞ (1921).

మైసూరయ్య, వి : సారంగధర (1931).

మోజెన్, బండారు : కుతూహలము (1940).

మోషే, బండారు, గర్వభంగము (1931).

మోహనదాస్ : మధుసూదన విజయము (1954).

యజ్ఞనారాయణ, ఇచ్ఛాపురపు : రసపుత్రవిజయము (1910), రాజపుత్ర తేజఃపుంజము (రాజా
ప్రతాపసింగ్), అపూర్వనాగరకత, భారతమాత.

యజ్ఞనారాయణ (శర్మ) రావు, గాదిరాజు : సతీసక్కుబాయి (1933), రెడ్డిరాజు, సంగీత
సత్యహరిశ్చంద్ర.

యజ్ఞనారాయణశర్మ, భమిడి చిన : నందవధము (1913), కూరబొమ్మలి.

- రమణమూర్తి, సోమయాజుల వేంకట : గౌరీకోసం (1941).
- రమణయ్య, ఎ. వేంకట, : ప్రద్యుమ్ననాటకము (1897).
- రమణయ్య, డి. వేంకట : రామదాసు నాటకము (1922), గాలవఱుషి నాటకము (చిత్రసేన విజయము).
- రమణయ్య, నండ్లూరి వేంకట : చాదుమతీనందివర్ధనీయము (1907).
- రమణయ్య, పీనపాటి వేంకట : సావిత్రి (1921).
- రమణయ్య, బులుసు వేంకట : అభిషేకనాటకము.
- రమణయ్య, యు. వేంకట : గణనాథవిజయము (1921).
- రమణయ్య, రాయనం వేంకట : నవభారత్ (1944), సాయిబాబా, మరమ్మత్, బహిష్కరణ, దేవదాసు, యథార్థము.
- రమణయ్య, సి. వేంకట : విజయసింహ (1932).
- రమణరావు, కలబరిగె వేంకట : శశిరేఖనాటకము (1914).
- రమణరావు, కోవల్లి వేంకట : సీతాపరిణయము (1893), శ్రీరామవిజయము, రుక్మిణీ పరిణయము, ఓస్లిడాటర్, క్లాస్ మేట్సు, పెట్టమారిమగడు, గర్భవతి, వెన్నెల, శ్రీలక్ష్మి.
- రమణారావు, మంథావేంకట : కాంతిలేని దీపాలు (1955), ఆత్మహత్య, మంటలు.
- రమణారెడ్డి, కె. వి. : ఎండమావులు (అముద్రితము), పద్మవ్యూహము (1860).
- రమణారెడ్డి : వేణు : రాణీవం (1960).
- రమాకాంత్, జె. : అముద్రితములు—ప్రణయసరళి, కాలచక్రం, చిద్విలాసం, పర్యవసానం, శిక్ష, ఎండమావులు, ఆగస్టు 15, గగన కుసుమం, చదరంగం, అపోహ, అదృష్టంలో హాలాహలం, కట్నంలేని పెళ్ళి, లీల, చంద్రగుప్త.
- రవిశ్రీ : నాభూమి (1955), కరడుగట్టిన దీపాలు, లోగుట్టు.
- రాంబాబు, డాక్టర్ : అగ్నిగుండం (1943), నిండుకుండ తొణికింది, తాజమహలు, పాల దొంగలు, దీప స్తంభం, అంధకారం, మహాకవి జాన్ కీట్సు.
- రాంషా, దర్బా : లక్ష్మింపతిగారి అమ్మాయిలు
- రాగమూర్తి (మగదల రామచంద్రరావు) : ప్రాణభిక్ష (1955), మావారు, 1942, ప్రత్యూష, ధర్మదీక్ష.
- రాఘవ, కళాప్రపూర్ణ తాడిపత్రి : సరిపడని సంగతులు (1933), తెగనిసమస్య (అముద్రితము).
- రాఘవ; కోడూరిపాటి : రంగస్థలం (అముద్రితము).
- రాఘవయ్య, వి : ప్రెస్ వర్కర్ (1944).
- రాఘవరాజు, ప్రత్తిగొడుపు : ఢిల్లీ కోట (1946), క్విట్ ఇండియా విప్లవం, యూస్సీరాణి, వీరభారతయుద్ధము, రావుబహదూర్.
- రాఘవరావు, గూడూరువీర : వీరదుర్గ (1936).

- రాఘవరావు, పసుమర్తి వేంకట : విద్యార్థిని (1947), వైకుంఠం.
- రాఘవరావు, బలిజేపల్లి : వనతిగృహం.
- రాఘవరెడ్డి, ఎల్ : వేమన (1936).
- రాఘవశాస్త్రి, పురాణంకుమార : రాజమకుటం (1947).
- రాఘవశాస్త్రి, శనగవరపు : కృష్ణరాయవిజయము (1921), రామరాజు చరిత్రము (ఫాలాఫ్ విజయనగర్).
- రాఘవాచారి, టి. శ్రీనివాస : శారదాంబ (1912).
- రాఘవాచార్యులు, బి. టి : చిత్రరథపీఠి (1920), సంగీత ఇంద్రసభ, అముద్రితములు— కరుణ, గండికోట పతనము, మీరాబాయి.
- రాఘవాచార్యులు, వింజమూరిపీఠ : సత్యభామాపరిణయము (నీలాపవిందాపరిహారము) (1888).
- రాఘవేంద్రరావు, ఫారషి : సంజీవనము (1924).
- రాజగోపాలరావు, డేకుమళ్ళ : త్రివిక్రమవిలాసము (1895).
- రాజగోపాలు, డి. ఆర్ : తిండిదొంగలు (1955).
- రాజపాల్ : ధనికలోకం (1951).
- రాజమన్నారూ, పాకాల వేంకట (జననము-1901) : తప్పెవరిది (1930), ఏమిమగవాళ్ళు, విష్ణులం, వృధాయానం, సంకల్పం - పర్యవసానం, మాతృప్రేమ, విముక్తి, దెయ్యాల లంక, కఠినమార్గం, నాగుబాము, వైకుంఠాచార్యులు, పరకీయ, నందిని, వెర్రిముండ, బంధాలు, భార్యాభర్తలు, మనోరమ.
- రాజరత్నము, కూచిపూడి : క్రీస్తుజన్మవిలాసము (1913).
- రాజవేలుమొదలి, వి : వేంకటేశ్వరపద్మావతీపరిణయము (1909).
- రాజశేఖరశతావధాని, దుర్బాక (జననము-1888) : సీతాకళ్యాణము (1921), సీతాపహరణము, పద్మావతీవిజయము, వృద్ధిమూల సంవాదము, పద్మినీలోకబాంధవము.
- రాజారావు, డా. గరికిపాటి : పశ్చాత్తాపం (1943).
- రాజారావు, ఖండవల్లి : సీతారామరాజుమరణకారణము.
- రాజు, బి. వి; రెడ్డి, కె. వి : సాంప్రదాయం (1959).
- రాధాకృష్ణ, భమిడిపాటి : స్వరాజ్యం (1956), ఇదేమిటి, దంతవేదాంతం, మనస్తత్వాలు, అంతాఇంతే, కీర్తిశేఖులు, భజంత్రీటు.
- రాధాకృష్ణమూర్తి, కోగంటి : సంఘనాయకులు, కూలీ, ప్రసంద నాటికలు - ప్రేమారాధకుడు, కేధరీశపార్, అభ్యుదయం, రాత్రి, జీవితపథం.
- రాధాకృష్ణమూర్తి, రాయసం : ఆశోకధర్మచక్రం.
- రాధాకృష్ణయ్య, పి. వేంకట : లలితావిజయము (1921), భక్తకుచేల.

రాధాకృష్ణశాస్త్రి, కాజ : రాణీసోమ (1944), మాధవశర్మ, జన్మభూమి, అమరజ్యోతి, యూస్సీ రాణి.

రామకృష్ణ, క్రాస్విడి : సీతాకల్యాణము (1875), అభినవమోహననాటకము.

రామకృష్ణకవి, మానవల్లి : కర్ణభారము (1918), దూతవాక్యము, అవిమారకము, కళింగసేన, బాలచరితము.

రామకృష్ణ నాయుడు, టి. యన్ : పాదుకాపట్టాభిషేకము (1915).

రామకృష్ణయ్య, ఎమ్ : రంభారావణసంవాదము (1895).

రామకృష్ణయ్య, పింగళి : సంగీతసారంగధర (1910).

రామకృష్ణయ్య, పులుగుండ్ల : తుపాన్ (1950), తలవనితలంపు.

రామకృష్ణయ్య, మోచర్ల : ప్రచండభార్గవము (1946).

రామకృష్ణయ్య, వి : సత్యహరిశ్చంద్ర (1915).

రామకృష్ణశాస్త్రి, కేతవరపు : పుష్పవేణీ నాటకము (1918), ప్రహ్లాద, మార్కండేయ నాటకము (యమగర్వభంగము), శివాజీ విజయము, భక్తమీరాబాయి, పాంచాలీ మానసంరక్షణము. అముద్రితములు—విధివిలాసము, ఆదర్శమహిళ, సేవాశ్రమము, బంధన, కీర్తిసేన, ఆరోగ్యసంఘము.

రామకృష్ణారావు, ఆబ్బూరి (జననము - 1896) : నదీసుందరి (1932), ఎర్రగన్నేరు.

రామకృష్ణారావు, చిట్టా : శ్రీకృష్ణదేవరాయలు (1958), పురమందిరం, నిర్దోషి, నాటికాగుచ్ఛం.

రామకోటయ్య, పాతూరి : దేశదాసు (1939), వీరస్వర్గము.

రామచంద్రకవి, చిరుమామిళ్ళ : రుక్మాంగద నాటకము (1926).

రామచంద్రకవి, పంగులూరి : విచిత్రరాఘవము (1917).

రామచంద్ర కాళ్యప, పులిపాక : నాదేశం (1947), చిదంబరరహస్యం.

రామచంద్రయ్య, తెలికెపల్లి : జగన్నోహినీవిలాస నాటకము (1914).

రామచంద్రయ్య, నత్తిరాజు : సైంధవపరాభవము.

రామచంద్రరాజు, కొడవలూరి : రుక్మాంగదనాటకము (1914).

రామచంద్రరావు, ఒడ్దిరాజు సీతా : మోహినీ విలాసము (1912), ప్రేమప్రవాహము.

రామచంద్రరావు, కామరాజుగడ్డ : లక్ష్మణకారి (అముద్రితము), శారదాపీఠం.

రామచంద్రరావు, గుత్తి భాస్కర : మాలతి (1909).

రామచంద్రరావు, పి : పలనాటి పౌరుషము (1928).

రామచంద్రరావు, వడ్డాది : రుక్మాంగద (1912).

రామచంద్రశాస్త్రి (కవి), కోరాడ (1816-1900) : మంజురీమధుకరీయము (రచన - 1860 ప్రాంతములు), ఉన్నతరాఘవము, మాలతీమాధవము, అముద్రితములు—అభిజ్ఞానశాకుంతలము, వేణీసంహారము, ముద్రారాక్షసము, ఉత్తరరామచరితము.

రామచంద్రశాస్త్రి, మారేపల్లి : కిరాతార్జునీయము (1896), కన్యకాంబికా విజయము, పారిజాతాప
హరణము, బిల్వణీయము, ధీరహరిశ్చంద్ర.

రామచంద్రారెడ్డి, రాచమల్లు : అన్నము పెట్టని చదువులు (1958), పద్మవ్యూహము.

రామజోగారావు, వై. వి. : విపరీతవ్యక్తి (1939).

రామజోగీశ్వరశర్మ, వి : విచిత్రపుష్పమాల (1918).

రామదాసు, దేశరాజు : బొమ్మరిల్లు (1936).

రామదాసు, బెల్లంకొండ : అతిథి (1953), మాస్టర్, పునర్జన్మ, ఆకాశరామన్న, బలిదానము.

రామదాసు, మాధవరపు : విప్రనారాయణ చరిత్రము (1905), శివచక్రవర్తినాటకము.

రామదాసుకవి, పి : పాండవజననము (1932), సతీసక్కుబాయి.

రామనాథం, వేమూరి వేంకట : సంయుక్త (1944), కామిని, మీనాకన్య, బిచ్చగత్తె.

రామనారాయణకవులు : సంపూర్ణ శ్రీకృష్ణచరిత్రము (1922), భక్తరామదాసు, అహల్యా శాప
విమోచనము, పాండవోద్యోగము, పాండవ ప్రవాసము, పాండవాశ్వమేధము, పాండవ విజ
యము, సువర్ణపాత్ర, సతీతులసి, కుశలవపట్టాభిషేకము, సత్యహరిశ్చంద్ర, చింతామణి,
ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము, సంపూర్ణ మహాభారతము, సంపూర్ణరామాయణము, కాంతామతి.

రామన్న, ఆర్ : హరిశ్చంద్ర నాటకము (1901).

రామన్న, పుట్టా : పాదుకాపట్టాభిషేకము (1928).

రామబ్రహ్మం, అంబడిపూడి : అభిజ్ఞాన శాకుంతలము (1913).

రామబ్రహ్మం, జి : గోవిందమ్మ (గండికోట పతనము) (1940).

రామమూర్తి, అయలసోమయాజుల వేంకట : గౌరికోసం (1941), సిద్ధోషధం.

రామమూర్తి, కాశీసోమయాజుల సుందర : ఉత్తమవంచకుడు (1928).

రామమూర్తి, గరిమెళ్ళ వేంకట : స్వప్నానిరుద్ధము (ఉషాపరిణయము) (1910).

రామమూర్తి, దుర్భా : రాజ్యకంక్ష (1959).

రామమూర్తి, నండూరి : విమలావ్రభాకరము (1921).

రామమూర్తి, పాత్రో : మదనమోహిని (1908).

రామమూర్తి, బొంతలకోటి : సారంగధర (1921).

రామమూర్తి, యన్ : మార్టిన్ లూథర్ (1911).

రామమూర్తి, రాచకొండ : గిరిజావిలాసము (1912).

రామమూర్తి, వోలేటి భాస్కర : శ్రీరామజననము (1913).

రామమూర్తి, సునర్ల : కాశీవిజయము (1923).

రామమూర్తిరాజు, నండూరి : సావిత్రి సత్యవంతము (1921).

రామమూర్తిశాస్త్రి, డి : రుక్మిణీకల్యాణము (1926).

రామమోహనరావు, మహీధర (జననము-1909) : పరిష్కారము (1944), మబ్బుతెర,
ఉమ్మడికొంప.

రామయోగి, యరగుడిపాటి (జననము-1904) : పానపిశాచవిమోచనము (1938), జై హింద్, చంద్రనగరము.

రామయోగికవి, నడిమింటి : బాణాసురయుద్ధము (1910).

రామయ్య, కె. నరస : ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము (1921).

రామయ్య, జనమంచి వేంకట : మాలతీమాధవము (1902).

రామయ్య, జయంతి (1860-1941) : ఉత్తరరామచరితము (1931).

రామరాజు, ఎమ్ : సంగీత చంద్రహాస నాటకము (1941).

రామరాజు, కంపేటి వేంకట : పన్నా, (1959).

రామరాజు, జె. వేంకట : ఉలూచీ పరిణయము (1915), గయోపాఖ్యానము.

రామరాజు, దుద్రరాజు వేంకట : విటకంతపాశము (1913).

రామరాజుకవి : కామమంజరీ పరిణయము (1916).

రామలింగేశ్వరరావు, మందపాటి : రాజ్యకాంక్ష (1942), బాలనాగమ్మ.

రామశర్మ, పి. యశ : రాధాకృష్ణ నాటకము (1920).

రామశాస్త్రి, కల్లూరి వేంకట (1857-1928) : హాస్యకుముదాకరము.

రామశాస్త్రి, శౌంతి భద్రాద్రి (1856-1915) : ముక్తావళి (1928).

రామస్వామయ్య, టి. ఎల్. రఘుకౌత్సవీయము (1919).

రామస్వామి, ఆర్. వి : ఆత్మహత్య.

రామస్వామిచౌదరి, త్రిపురనేని : కురుక్షేత్రసంగ్రామము (1912), శంకుకవధ, ఖాసీ.

రామాంజనేయులు, అల్లంకెట్టి : తప్పనాదే.

రామాచార్యులు, చెరుకూరి : హరిశ్చంద్ర నాటకము (1906).

రామాచార్యులు, పప్పురు : కల్లుపెంట (1931).

రామానుజదాసు, సి : ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవము (1881).

రామానుజరావు, సోమరాజు : స్వరాజ్యరథము (1921), ధరణికోట, రంగూరొడి (చతిభక్తి).

సతీసక్కుబాయి, దానవీరకర్ణ. ప్రతాపరుద్రీయము (యుగంధర విజయము), భోజకాళి దాసు, కాలకేతనము, సతీ అనసూయ, గంగావతరణము (పార్వతీ గర్వభంగము), ఫీష్టబ్రహ్మచారి, మహాభక్తవిజయము, తాజ్మహాలు, అదృష్టవిజయము, సుగ్రీవపట్టాభిషేకము, సంగీతశశిరేఖ, అలీబాబా, శాకుంతలము, తిలకురాయబారము, ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము, పద్మవ్యూహము, ప్రచండ బొబ్బిలి, యుద్ధనాటకము, ప్రహ్లాద, లక్ష్మణమూర్ఖ, సంగీత సావిత్రి.

రామానుజశర్మ, చిలకపాటి : శ్రీమదాంధ్ర భోజచరిత్రము (1911), కాళిదాసచరిత్రప్రకరణము, సుమనోవినోదన భాణము.

రామానుజసూరి, ఆర్. : కన్యకావిజయము (1888).

- రామానుజాచార్యులు, గోమతం : సాక్షిగోష్ఠీవనమాహాత్మ్యము (1921), ఉత్తర గోగ్రహణము.
- రామానుజాచార్యులు డి : బిల్లిజీయము (1904).
- రామానుజాచార్యులు, ముడుంటై : పాండవాళ్ళ మేధము.
- రామారావు, అంకరాజు : విధిలేని వైద్యం.
- రామారావు, గిర్రాజు : విజయవిక్రమ (రూపవతి) (1926).
- రామారావు, గోపరాజు : త్యాగం (1951), మోసం, స్వార్థపరులు.
- రామారావు, నల్లచెరువు : మదనవిజయము (1908).
- రామారావు, పదాల : నేతబిడ్డ (1951), సందేశం, ఇదా స్వతంత్రం, పితూరి (అల్లూరి సీతారామరాజు), భూదేవి, దురాశదుఃఖానికే, శిక్ష, స్త్రీ, దేవుడేదీ.
- రామారావు, పొట్లపల్లి : పగ (1955).
- రామారావు, మారేమండ (జననము-1906) : నైవేద్యం (1945), పరిత్యాగం, ప్రతీకారం, విప్లవం.
- రామారావు, సబ్బిపీసు : రైతుబిడ్డ (1939).
- రామిరెడ్డి, దువ్వూరి (1895-1947) : కుంభరాజా (1921), సీతావనవాసము, మాధవవిజయము, కాంగ్రెస్ వాలా.
- రామిరెడ్డి, బి. వేంకట : సుందరీతిలక (1934).
- రావు : విజయపాలు (1960).
- దుక్కిణీనాథశాస్త్రి, జలసూత్రం : కన్యక (అముద్రితముము).
- రెడ్డి, కె. వి; రాజు, ఐ. బి. : సాంప్రదాయం (1959).
- రేవతి : గాలిదుమారం (1956).
- లక్ష్మణపెరుమాళ్, కొండపల్లి : రసపుత్రకదనము (1912), కాళిదాసునాటకము, హమీర విజృంభణము, హస్తగిరిమాహాత్మ్యము.
- లక్ష్మణపెరుమాళ్, కొండపల్లి; బసవయ్యశాస్త్రి, ముదిగొండ : హాళీఘాటు యుద్ధము (1927).
- లక్ష్మణమూర్తి, దంతుర్తి : కష్టజీవులు (1953), పాడులోకం.
- లక్ష్మణశాస్త్రి, కప్పగంతుల : విశ్వనాథరావు, మాదిరాజు : కర్ణసుందరి.
- లక్ష్మణశాస్త్రి, గుండు : రామపాడుకాపాలనము (1927).
- లక్ష్మణస్వామి, దాసరి : విజయవిలాసనాటకము (1915), భర్తృహరిప్రబోధనాటకము.
- లక్ష్మయ్య, కొత్తపల్లి : భరతపట్టాభిషేకము (1922).
- లక్ష్మయ్య, పైడి (జననము - 1904) : మార్కండేయవిజయము (1928).
- లక్ష్మీకాంతం, నారపరాజు : కాళిదాసుమహాకవి (1911), ప్రతిజ్ఞావిజయము.
- లక్ష్మీకాంతం, బలిజేపల్లి : బుద్ధిమతీవిలాసము (1905), సత్యహరిశ్చంద్రీయము, సాత్రాజి తీయము, విజ్ఞిక, ఉత్తరరామవనము, బ్రహ్మరథము, మణిమంజూష.

లక్ష్మీకాంతం, బేతపూడి : గౌరీపరిణయము (1910), సుభద్రాపరిణయము.

లక్ష్మీకాంతం (కవి), మేడిపల్లి (1909 - 1965) : భక్తజనాబాయి (1956).

లక్ష్మీకాంతమోహన్, పి : సమ్మెపిలుపు (1958), కాలం మారింది, ఓటికుండలు, షేక్స్పియరు నాటకానువాదములు.

లక్ష్మీనరసింహం, కోట : ప్రణయసమ్రాట్ (1944).

లక్ష్మీనరసమ్మ, గూడపాటి : స్వయంవరం (1912).

లక్ష్మీనరసింహం, చిలకమర్తి (1867 - 1946) : కీచకవధ (ప్రచ్ఛన్నపాండవము) (1889), శ్రీరామజనననాటకము, గయోపాఖ్యానము, ద్రౌపదీపరిణయము, నలనాటకము, పారిజాతాపహరిణము, పార్వతీపరిణయము, సీతాకల్యాణము, తిలోత్తమ, చతురచంద్రహాసము, ప్రసన్నయాదవము, 12 భాసనాటకానువాదములు, పెక్కుప్రహసనములు.

లక్ష్మీనరసింహం (నృసింహశర్మ). జమ్మలమడక : విజయభాస్కరనాటకము (1921), సురాజాద్దొల (అసామాన్య), సత్యాబాయి, చంద్రరేఖ, ప్రభాకర, మిత్రప్రేమ, శ్రీరామవట్టాభిషేకము.

లక్ష్మీనరసింహం, డి : హనుమద్రామసంగ్రామము (1932), శ్రీకృష్ణతులాభారము.

లక్ష్మీనరసింహం, తటవర్తి : కిరాతార్జునీయము (1958).

లక్ష్మీనరసింహం, నెట్టి : రుక్మిణీకల్యాణము (1905), మాలినీవిజయము (కీచకవధ), చిత్రహరిశ్చంద్రీయము, చిత్ర, అహల్య, లుట్టాగ్రేసరచక్రవర్తి, రామచంద్రదేవపట్టాభిషేకము.

లక్ష్మీనరసింహకవి, కె : ఇచ్చినీకుమారి (1921).

లక్ష్మీనరసింహకవి, యద్దనపూడి : సావిత్రీసత్యవంతము (1922).

లక్ష్మీనరసింహకవి, యమ్ : ఔత్తానపాదీయనాటకము (1931).

లక్ష్మీనరసింహశర్మ, మున్నంగి : ఆంధ్రభాషావిలాసము.

లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి, వి : కల్యాణపరంపర (1939).

లక్ష్మీనరసింహాచార్యులు, ఎమ్ : సీతాకల్యాణము (1931).

లక్ష్మీనరసింహారావు, కర్లపాలెము : ముగ్ధప్రణయము (1933).

లక్ష్మీనరసింహారావు, చిలుకూరి : ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము.

లక్ష్మీనరసింహారావు (రాయకవి), తాడూరి (1856 - 1936) : ఉన్నత్తరాఘవము (1899), శృంగార భూషణము, రుక్మిణీస్వయంవరము, భోజకుమారము.

లక్ష్మీనరసింహారావు, పానుగంటి (1865 - 1940) : నర్మదాపురుకుత్సీయము (1900), సారంగధరచరిత్ర, ప్రచండభాణకృష్ణము, రాధాకృష్ణ, పట్టభంగరాఘవము (పాదుకా పట్టాభిషేకము), కోకిల, విజయరాఘవము, వనవాసరాఘవము, విప్రనారాయణచరిత్రము, బుద్ధబోధసుధ, వృద్ధవివాహము, మనోమహిమము, కల్యాణరాఘవము, హాస్యవల్లరి.

కంఠాభరణము, ముద్రిక, పూర్ణిమ, సరస్వతి, వీరమతి, చూడమణి, పద్మిని, మాలతీ మాల, గుణవతి (ఇడాపంచమి), మణిమాల, సరోజిని, రాతి స్తంభము, విచిత్రవివాహము, పరప్రేమ, రామరాజు, చిన్ననాటకము.

లక్ష్మీనరసింహారావు, వింజమూరి వేంకట : చారిత్రకనాటక పంచకము (అసామాన్య, కృష్ణ కుమారి, పున్నాబాయి, వీరాబాయి, వీరమతి) (1919), అనార్కలి, ప్రియాంకము, నరసన్న భట్టు, రుక్మిణీకల్యాణము (అముద్రితము).

లక్ష్మీనారాయణ, ఉన్నవ : నాయకురాలు (1926), హరిజననాటకము, సంగీతనాపసాని.

లక్ష్మీనారాయణ, ఉన్నవ; సత్యనారాయణ, చిట్టూరి : తుదిఘడియలు (1950).

లక్ష్మీనారాయణ, గన్నవరపు : లంకాదహనము (1915).

లక్ష్మీనారాయణ, చావలి : వీరసేనుడు (1949).

లక్ష్మీనారాయణ, దామరాజు : బృందావనవిహారము.

లక్ష్మీనారాయణరావు, భూపతి : ధర్మరక్షణము (1960).

లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, సి : విశ్వజ్యోతి (1948).

లక్ష్మీనతిశాస్త్రి, శ్రీపాద : మరుత్తరాట్టరిత్ర (1926).

లక్ష్మీబాయిమ్మ, చేకుమళ్ళ : వామననాటకము (1913).

లింగమూర్తి, ముదిగొండ (జననము - 1908) : వెంకన్నకాపురం (1959), త్యాగం, పెళ్ళిమాపులు.

లింగయ్య, గడ్డె : కలిమాయ (1934).

లింగయ్య, మద్దిరాలరామ : రాగలతిక (1911), సుగుణరంజిని.

లింగయ్య, సోమంచి : కర్మఫలము (1939).

వరదయ్య, ఆకిలివేంకట : కీచకసంహారము (1916).

వరదరాజేశ్వరరావు, అబ్బూరి : ప్రతిమాసుందరి (1943).

వరదరాజేశ్వరరావు, అబ్బూరి : శ్రీశ్రీ : సంపంగితోట.

వరదాచార్యులు, కిళాంబివేంకట : ఘోషయాత్ర (1902).

వరహాచార్యులు, తి. మ. కు. ఆది : శ్రీప్రసన్న మార్కండేయము (1925); విశుద్ధపరకాలము.

వాసుదేవరావు, కంచి : పతితుడు (1955).

వాసుదేవశాస్త్రి, వావిలాల (1851 - 1897) : సీజరుచరిత్రము (1975), నందకరాజ్యము.

ఉత్తరరామచరితము, గరుడాచలము, మృచ్చకటికము.

విక్రమదేవవర్మ, రాజా (జననము - 1869) : శ్రీనివాసకల్యాణము (1889), మానవతీ చరిత్రము.

విజయరాఘవరావు, పానుగంటి : లోభి (1945).

విద్యానంద (నాథ) స్వామి, పరమహంస : అద్భుతసుందరి (జంఝూమారుతము) (1907), అమృతహృదయ (ప్రళయాంతకరాజు).

విద్వాన్విశ్వం : ప్రజావిరోధి (1933), మహాశిల్పి, సత్యంమామయ్య, ధర్మమర్గం.

విశ్వనాథం, దుగ్గిరాల : జ్యోత్స్న (1946).

విశ్వనాథం, వల్లభనేని : సర్దార్భగత్సింగు (1952).

విశ్వనాథ (శర్మ), కవిరాజు, మల్లాది : ఆశ్చర్యమాదామణి (1931), కిరుగానుగ, దొంకలోషరాజు, అపశృతి, దొంగాటకం, నేషధ్యం, నాటికినేడు, ప్రహ్లాద, రాజీ, పునస్సంధానం, సారెగదిలో, లేతవిడాకులు, విషమభూతం, హంసపాద, మహానంద, వసంతసేన, సావిత్రి, హరిశ్చంద్ర, లవకుశ, అముద్రితములు—వెంట్రుకలపంట, ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణము, కాళిదాసు, భాగవతము, పాల్వాట్పెళ్ళి, సౌదామని, జమీందార్, కబీర్దాస్, కంసవధ, కాలదుండుభి, కృష్ణమాయ.

విశ్వనాథము, ముద్దా : జన్మభూమి (1932), ఛాయ.

విశ్వనాథశాస్త్రి, అనుముల : మేనకావిశ్వామిత్ర (1929).

విశ్వనాథశాస్త్రి, రాచకొండ : వచ్చేకాలం (1957).

విశ్వనాథరావు, మాదిరాజు : కర్ణసుందరి, అముద్రితములు—శాకుంతలము మొ.

విశ్వప్రసాద్, ముప్పన : ఇదేనాలోకం (1954), మాయలోకం, దగాకోరు, తాజ్మహల్, కళామయి, ఓడిపోయాం లేదా జయించాం, కుంభకోణం, నేటి విద్యార్థి, భిక్షగాడు, మిత్రద్వయం, అసమర్థులు, ప్రేమపీఠం.

విశ్వశ్రీ : బడిపంతులు (1959), బడిమేనేజరు, బీదపిల్ల.

విశ్వేశ్వరరావు, అయ్యగారి : ప్రచండభీమకవి (1946), భక్తశ్యామయ్య, భక్తపోతన, మైరావణ, శ్రీకృష్ణ జాంబవంతయుద్ధము.

విశ్వేశ్వరరావు, మల్లవరపు (జననము - 1906) : బిల్వజీయం (1939), శారదోత్సవం మొ॥

విశ్వేశ్వరశాస్త్రి, పిళుపాటి : రత్నపాంచాలిక (1951).

వీరప్ప, పెనుమాక : శ్రీకృష్ణసంజయరాయబారము (1925).

వీరబ్రహ్మం, జి : పార్వతీపరిణయము (1899), తపతీపరిణయము.

వీరబ్రహ్మం (కవి), శ్రీరాం (జననము - 1884) : రత్నమాలావిలాసము (చంద్రకాంతనాటకము) (1907), జపాసీయము, వాసంతిక, వినోదిని.

వీరభద్రయ్య, చింతా : ఇంద్రారణ్యవాసము (1916).

వీరభద్రరావు, అయ్యగారి : పాంచాలీపరిణయనాటకము.

వీరభద్రరావు, సి. హెచ్ : హిందూగృహము (1898).

వీరభద్రాచారి, కేశవకుర్తి : రాగహృదయం (1957).

వీరమల్ల (య్య) యారాధ్యుడు, కాళినాథుని : సంగీత సత్యహరిశ్చంద్ర (1908), ఉషాపరిణయము, సారంగధర, గయోపాఖ్యానము, స్త్రీ సాహసము, లంకాదహనము, కుశలవ, తారాచంద్రియము, సీతామనోహరము, శాకుంతలము, కన్యకాపరమేశ్వరి, సావిత్రి విజయము, శశిరేఖాపరిణయము, రాఘవమారుతీయము, జయంతజయపాలీయము, తపాలానాటకము (పిల్లలకు).

వీరయ్యశాస్త్రి, ముదిగొండనాగ : సుభద్రాకల్యాణము (1916).

వీరరాజగుప్త, పి : మహిళామహోదయము (1932).

వీరరాఘవయ్య, దేవినేని : తారాబాయి (పృథ్వీరాజ విజయము) (1921).

వీరరాఘవయ్య, పంగులూరి : రాజహంస (1910).

వీరరాఘవయ్య, హనుమంతవర్మ : కంసవధ (1911), ప్రియదర్శిక.

వీరరాఘవస్వామి, దరిశి : శమంతకమణి (1951).

వీరరాఘవాచార్యులు, వింజమూరి : విశ్వరూప సందర్శననాటకము (1900), సత్యభామా పరిణయము.

వీరాస్వామి, ఎమ్ : దానియేలుచరిత్ర (1935).

వీరాస్వామి, తె : హరిశ్చంద్ర నాటకము (1892).

వీరాస్వామిమాయుడు, పి : పాండురంగవిలాసనాటకము (1931).

వీరేశలింగం పంతులు, కందుకూరి (1848 - 1919) : బ్రాహ్మవివాహము (1880), వ్యవహార ధర్మబోధిని, రత్నావళి, చమత్కార రత్నావళి, అభిజ్ఞానశాకుంతలము, మాలవికాగ్ని మిత్రము, రాగమంజరి, ప్రహ్లాద, దక్షిణగోగ్రహణము, కల్యాణకల్పవల్లి, మాలతీ మధు కరము, సత్యహరిశ్చంద్ర, తిర్యగ్విద్వన్మహాసభ, మహారణ్యపురాధిపత్యము, ప్రహసన ములు - అపూర్వబ్రహ్మచర్యము, విచిత్రవివాహము, బహుబధిరము, పునర్మరణము, బలాత్కారగాన వినోదము, కలహప్రియ, మహామహోపాధ్యాయ, యోగనిద్ర, మహా వంశకము, అనహాయకూరము, కలిపురుషశనైశ్చరవిలాసము, వేశ్యాప్రియ, కౌతుకవర్ధని, వినోదతరంగిణి, దంభాచార్యవిలసనము.

వీరేశలింగం, గోకులపాటి : హ్యంరెట్ (దెన్మార్కుకుమారరాజా).

వెంకన్న, పసుపులేటి : సీతావిజయము (1916).

వెంకన్న, మేడూరి : ధనం, ఒంటి కన్నురహస్యం.

వెంకమ్మ, మామిడిపూడి : బొమ్మరిల్లు.

వెంకయ్య, ముళ్ళపూడి : చంద్రహాసచరిత్రము (1998).

వెంపో : లోకంపోకడ (1952), ప్రజలకోసం, ప్రేమకోసం, జన్మహక్కు.

వేంకట(ప్రయ్య)కవి, నాగినేని : హరిశ్చంద్రనాటకము (1904), సారంగధర, కృష్ణలీలా నాటకము, శ్రీరామజననము.

వేంకటకవి, బులుసు : బిల్వణీయము (యామినీపూర్ణతిలక) (1934).

వేంకటదాసు, ఆర్ : సుభద్రాపరిణయము (1892).

వేంకటదాసు, పెద : వేంకటదాసు, చిన, పి : సంగీతసారంగధర (1908), చిత్రతారాశళాంక విజయము.

వేంకటనర్స, అవసరాల : అమరజీవి వీరేశలింగం (1947), జ్యోతిరత్నము.

వేంకటప్పయ్య, ఎమ్ : కళానందవిజయము (జరాసంధవధ) (1931).

వేంకటప్పయ్య, పరమాత్ముని : చంద్రహాసనాటకము (1913).

వేంకటప్పయ్యశాస్త్రి, కె : బాణాసురనాటకము (1894).

వేంకటపార్థసారధికవులు : విచిత్రరాఘవము (1933).

వేంకట (జననము - 1880) పార్వతీశ్వర (జననము - 1882) కవులు : సంజీవనము (1926), అభిజ్ఞానశాకుంతలము.

వేంకటభూషణకవులు : పితృవాక్యపరిపాలనము (1926).

వేంకటరత్నం, అంబటిపూడి (జననము - 1908) : మేలిముసుగు (1950), కుముద్విసా, స్వప్నకారుడు, అహోరాత్రాలు, విద్యాసాధన, నరుడికంటె మృగంనయం, ఎవరుతక్కువ, అజ్ఞారాధన, కౌమోదకి, దక్షిణ.

వేంకటరత్నం, ఆర్ : సతీతులసి (1932).

వేంకటరత్నం, ఆచంత్స : చిత్రకేతువిజయము (1928), శ్రీకుసుమహరనాథలీలలు.

వేంకటరత్నం (శర్మ) పంతులు, కొక్కొండ (1842-1915) : నరకాసుర విజయవ్యాయోగము (1872), ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవము, ఆంధ్రీకృతధనంజయవిజయవ్యాయోగము.

వేంకటరత్నం, మంత్రరావు : వీరసింహవిజయము (1926).

వేంకటరత్నం, మక్కపాటి : ద్రౌపదీమానసంరక్షణము (1921).

వేంకటరత్నం, మహావాది : భక్తనామదేవు (1926).

వేంకటరత్నకవి, ఎన్ : తారాశళాంకము (1910).

వేంకటరత్నశర్మ, విన్నకోట : భక్తత్యాగరాజు (1930), శ్రీరామకృష్ణ-వివేకానంద.

వేంకటరమణకవి, సూరపరాజు : హరిశ్చంద్ర (1912), సత్యవతీవిలాసము.

వేంకటరామ (1883 - 1939) కృష్ణ (1889 - 1918) కవులు : మదాలస (1911), ఉత్తరరామచరిత్రము

వేంకటరామయ్య, ఎన్ : భల్లాణనాటకము (1933).

వేంకటరామయ్య, చెఱుకుపల్లి : వరవిక్రయము (1926), కళావహాద్, శంభాజీనిర్యాణము.

వేంకటరామయ్య, టి : పద్మావతీపరిణయనాటకము (1916).

వేంకటరామయ్య, భోగరాజు : ఆరోగ్యప్రదర్శనము (1926).

వేంకటరామ(య్య)శాస్త్రి, జనమంచి (1872 - 1933) : విద్ధపాలభంజిక (1940), మాలతీ మార్దవము.

వేంకటరామశాస్త్రి, సి : ఇతడు - ఈమె (1936).

వేంకటరాయకవి, నాగులపాటి : శారదాపరిణయము (బ్రహ్మవిలాసము) (1915).

వేంకటరాయశాస్త్రి, వేదము (1853 - 1929) : నాగానందము (1891), ఆంధ్రాభిజ్ఞానశాకుంతలము, ప్రతాపరుద్రీయనాటకము (1897), ఉషానాటకము, బొబ్బిలియుద్ధనాటకము, ఆంధ్ర మాళవికాగ్నిమిత్రము, ఉత్తరరామచరిత్రము, విక్రమోర్వశీయము, రత్నావళి, ప్రియదర్శిక.

వేంకటరాయశాస్త్రి, వేదం (చిన) : శ్రీకృష్ణరాయవిజయము (1946), వ్యామోహము.

వేంకటరావు, కవికొండల (జననము - 1892) : అనాధాభ్యుదయము (1913), కోనేరు, భారతసందేశము, విప్రసందేశము (రుక్మిణీపరిణయము).

వేంకటరావు, గబ్బిట : అల్లూరిసీతారామరాజు (1954).

వేంకటరావు, జక్కంశెట్టి : ఉట్టా - సీదా (1959).

వేంకటరావు, జాలాంత్రపు : ధనాభిరామము (1906), యాచనూరేంద్రవిజయము, (శ్రీరంగ రాయపట్టాభిషేకము).

వేంకటరావు, జాలాంత్రపు; శేషయ్య, చాగంటి : సతీసంయుక్త (1909).

వేంకటరావు, మహంకాళి : అయోమయం.

వేంకటరావు, వై : మణిహారము (1938).

వేంకటరావు బహద్దరు, కె : వైదర్భీ పరిణయము (1921).

వేంకటరెడ్డి, సురమోళిచిన : కీలుబొమ్మలు (1956).

వేంకటశర్మ, మంగిపూడి : వీరమతి (1912), రుక్మిణీపరిణయము, పృథ్వీరాజు, సహకార విజయము.

వేంకటశాస్త్రి, ఆకుండి : మంజులనైషధము (1941).

వేంకటశాస్త్రి, కేతవరపు : సావిత్రిపరిణయము (1912), లక్ష్మీప్రసాదము, ప్రతాపవిజయము.

వేంకటశాస్త్రి, తాడేపల్లి : భద్రాయురుపాఖ్యానము.

వేంకటశాస్త్రి, త్యాగి : మదనమోహిని (1921), ససేమిర (విజయసాలీయము), శృంగార కాకుంతలము, మదాలసీయము, అమృతోదయము, భక్త తుకారాం, త్రిశంకుస్వర్గము.

వేంకటశాస్త్రి, పి : కమల (1931).

వేంకటశాస్త్రి, భాగవతుల; రామమూర్తి, తంగిరాల : సంయుక్త (1936).

వేంకటస్వామి, పాడి : ప్రియదర్శన (1890).

వేంకటస్వామి, పోపూరి : రుక్మిణీపరిణయము (1904).

వేంకటాచలపతి, అచ్యుతుని : అంపశయ్య (1930), పాండవాంకురము, శంకరవిజయము.

వేంకటాచలయ్య, వేదం : నందుని చరిత్రము (1928), విధిలేక వైద్యుడు.

వేంకటాచార్య, మాడభూషి : ప్రభ (1956).

వేంకటార్యులు, దూపాటి : వామనవిజయనాటకము (1913).

వేంకటాచార్యులు, బి : సుకుమారనాటకము (1920)

వేంకటాచార్యులు, డా. దివాకర్ల (జననము-1913) : కౌముదీ మహోత్సవము (1943), అనుమానము, నాగానందము (పూరణము).

వేంకటేశ (య్య)ము, జి : పారిజాతము (మదనగోపాల నాటకము) (1931), ఇందిరాపసంతము.

వేంకటేశ్వరకవి, చిల్లర : ప్రహ్లాద (1928).

వేంకటేశ్వరకవి, ప్రతాప : అద్వైతప్రతిజ్ఞ (1921).

వేంకటేశ్వరరావు, కనకమేడల : ప్రతిజ్ఞ (1946), పరిత్యాగం.

వేంకటేశ్వరరావు, కవులూరి : లై సెన్సు (1959), దొరికితేనే దొంగ.

వేంకటేశ్వరరావు, కాటూరి (జననము-1895): స్వప్నవాసవదత్తము (1946). ప్రతిజ్ఞాయాగంధ
రాయణము, మువ్వగోపాల, పునః ప్రతిష్ఠ, నిగమశర్మ, నాగార్జునకొండ, డాక్టర్, రాధ,
పెద్దన-కృష్ణదేవరాయలు.

వేంకటేశ్వరరావు, కుందేరు : సభాభంగము (1921).

వేంకటేశ్వరరావు, గన్నికెట్టి : మారిన మనిషి (1956), బరేపెళ్ళి, ఏమిటివితాలు, పట్టపోరు,
చీకటిపెద్దలు, ఇల్లు అమ్మబడును.

వేంకటేశ్వరరావు, నార్ల : (జననము-1908) : అర్ధాంగి (1947), ఇంటిగుట్టు, కొత్తగడ్డ,
జీవజ్వాల, దాంపత్యం, ద్రోహం, దొంగ-దొర, నవకవి, ప్రారబ్ధం, పైపంట, భంగ
పాలు, శకునపక్షి, వంతెన, వెలుగునీడలు, ఏకాభిప్రాయం.

వేంకటేశ్వరరావు, పర్వతనేని : తెలుగురాజీ (1951).

వేంకటేశ్వరరావు, పర్నా : నవోదయం.

వేంకటేశ్వరరావు, పొట్లూరి : మెజారిటి (1953), తేలుకుట్టిన దొంగలు, పంచశీల, ఇంటర్వ్యూ,
కీర్తికాండ, శాంతిప్రియులు, ఎర్రని ఏగాని, ఏడుపుముఖం, శంఖారావం, తోడుదొంగలు,
నౌకరు.

వేంకటేశ్వరరావు, మంచికంటి : విభాహవిచ్ఛేదము (1932), రుక్మిణీ సందేశము, సతీసుగుణ
(కోటిశ్వరక్షేత్ర మాహాత్యము), శ్రీకృష్ణ చునశ్శాంతము, శ్రీవేంకటేశ్వర మాహా
త్యము, మీరాబాయి, ప్రేమలీల, నారదసంసారము, అముద్రితములు—బిల్వ టీయము,
తిలోత్తమ, జయహనుమాన్.

వేంకటేశ్వరరావు, వై. వి : దొరగారు (1953).

వేంకటేశ్వరరావు, సీతారాజు : సినిమాజగత్తు (1950), పేదపడుచు, ఈరోజు, పెళ్ళయ్యాక
చూడు, పెళ్ళిచూపులు, నిరపరాధి, సంసారి, చిత్తుకాగితాలు కొంటాం, దోపిడి, పల్లెపిల్ల,
ప్రతిఫలం, బాలరాజు, ముగ్గురు మిత్రులు, రాజముద్రిక, లజ్జాధికారి, నిజంచెప్పే నమ్మరు,
అంతా ఇంతే, దురదృష్టవంతులు, నిజందాగదు, రూమ్ సంబరపురో.

వేంకటేశ్వరరావు, సుంకర (జననము-1902): శాంతి (1937).

వేంకటేశ్వరశాస్త్రి, వంగవోలు : పెళ్ళాలసమ్మె (1955).

వేంకటేశ్వర్లు, బులుసు : కుండమాల (1951), అభిషేకనాటకము, వేణీసంహారము, యజ్ఞ
ఫలము.

వేంకటేశ్వర్లు, రుద్రవరం : ప్రగతి (1959).

వేణు : నిరాశా ప్రొడక్ట్ నెం. 1. (1955), చీకటి దొంగలు, దిష్టిబొమ్మలు.

వేణుగోపాలమూర్తి, కేశవభొట్ల సుదర్శన : శివాజి (1958).

వేణుగోపాలు శెట్టి, కడప : చాణక్యము (1911), నవనాగరికము.